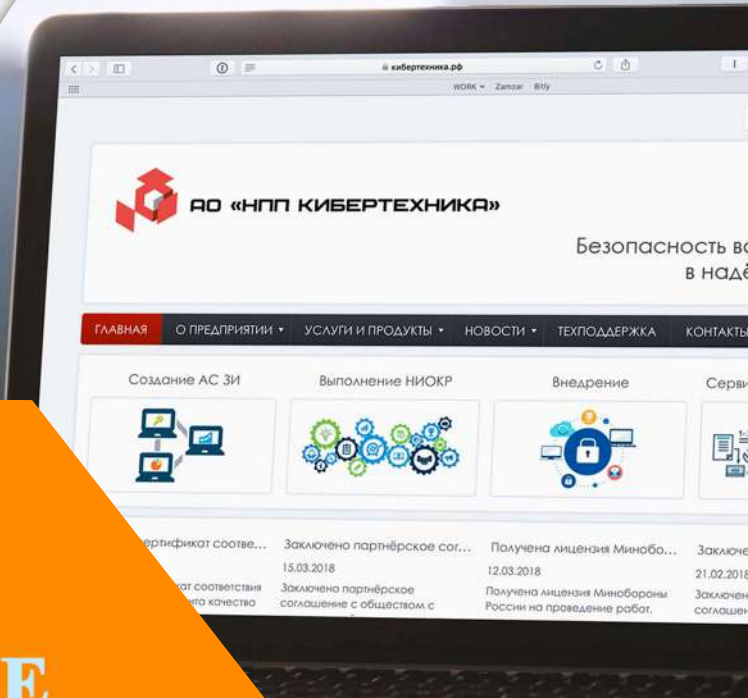

IN VOLUME #2
ISSUE#1,
JANUARY 2024

ISSN: 2992-8869

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN

- Exact Sciences
- Natural Sciences
- Technical Sciences
- Pedagogical Sciences
- Social Sciences
- Philosophical Sciences
- Philology
- Economics
- Agriculture
- Psychological Sciences
- Medical Sciences

Research Science and
Innovation House

OJS / PKP
ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

www.universalpublishings.com

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

**Research Science and
Innovation House**

**VOLUME 2, ISSUE 1,
2024. JANUARY**

Tel: +998930901912

Web sayt: <http://universalpublishings.com> Email: sabirovj75@gmail.com

«Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali:
31.01.2024 yil.

Ushbu to‘plamda «Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali 2024-yil 2-soni 1-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga DOI unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniylikiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o’g’li Urganch davlat Universiteti talabasi

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o’g’li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi.

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

1. **Rahimov Rahimboy Atajanovich**, Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi.
2. **Isayev Sabirjan Xusanbayevich**, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası, qishloq xo’jaligi fanlari doktori, professor.
3. **Matyakubov Baxtiyar Shamratovich**, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo’jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigatsiya va melioratsiya” kafedrası professori, qishloq xo’jaligi fanlari doktori, professor.
4. **Norboyeva Umida Toshtemirovna**, Buxoro davlat universiteti, Ekologiya va geografiya kafedrası professori, DSc (Biologiya fanlari), professor.
5. **Matsaidova Sayyora Xudayberganovna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo’jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.
6. **Xamroyev Muxtor Ozodovich**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent.
7. **Matchanov Otabek Jumanazarovich** Urganch Davlat Universiteti, Texnika fakulteti Geodeziya, Kartografiya, kafedrası Dotsenti. Yo’nalish - Tabiiy Geografiya.
8. **Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna**, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD).
9. **Djumayev Mamanazar Irgashevich** Pedagogika fanlari nomzodi, professor Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang’ich ta’limda matematika va uni o’qitish metodikasi kafedrası , professori p.f.n.
10. **Qandov Bahodir Mirzaevich** Falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD) Chirchiq davlat pedagogika universiteti gumanitar fanlar fakulteti milliy g’oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrası PhD, dotsenti.
11. **Samandarov Ergash Iskandarovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo’jaligi fanlari fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrası, qishloq xo’jaligi fanlari nomzodi, dosent.
12. **Egamov Baxtiyor Nurmetovich**, Urganch davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.
13. **Rajabov Alibek Xushnodbekovich**, Urganch davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrası, iqtisodiyot fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD).
14. **Babajanova Sanabar Yuldashbayevna**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo’jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası, qishloq xo’jalik fanlari bo’yicha falsafa doktori-PhD., dotsent.
15. **Masharipov Adamboy Atanazarovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo’jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası dotsenti.

16. **Ismoilova Himoyat Matnazarovna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrası, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent.
17. **Ismayilova Intizar**, Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.
18. **Razakova Rayxan Saylaubekovna** Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.
19. **Ataullayev Zokir Maxsudovich**, Urganch davlat universiteti, kimyo kafedrası, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), kimyo kafedrası dotsenti.
20. **Raximova Xolisxon Maksudovna**, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrası, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD) , dotsent.
21. **Axmedova Ma‘rifat Abdullayevna** Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi kafedrası dotsenti.
22. **Raximova E‘tibor Rustamovna**, Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
23. **Parda Alimov**, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.
24. **Mardonova Lobar Umaraliyevna**, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).
25. **Tajiyev Zokirjon Rajabovich**, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Biologiya” kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.
26. **Atadjanov Ilhom Sharipovich** Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti. Geografiya kafedrası dotsenti.
27. **Raximova Go‘zal Yuldashovna**, Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrası mudiri, PhD.
28. **Atabayeva Mavjuda Rustamovna**, Urganch Davlat Universiteti qoshidagi akademik liseyi Oliy toifali geografiya fani o‘qituvchisi.
29. **Xamidov Abdumalik Kironovich**, Termiz davlat pedagogika instituti, o‘zbek tili va adabiyoti kafedrası, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
30. **Matchanova Aybibi Erkinovna**, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, geografiya fanlari falsafa doktori (PhD).
31. **Ashurbayeva Rukiya Kaxxorovna**, Pedagogika fanlari nomzodi (PhD) Buxoro davlat tibbiyot instituti o‘zbek tili va adabiyoti, rus tili, pedagogika, psixologiya kafedrası PhD assistenti.
32. **Narzullayeva Dilfuza Saitovna** Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro muhandislik-texnologiya instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti.
33. **Kazimova Gulnora Xakimovna** falsafa fanlari nomzodi, Buxoro muxandislik-technologiya instituti Ozbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti.
34. **Sapayeva Rayxon Bobojonovna** Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Urganch davlat universiteti, “Roman-german filologiyasi” kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD).
35. **Bahodirova Feruza Bahodir qizi** Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) UrDU Roman-german filologiyasi kafedrası PhD, dotsenti
36. **Eshchanova Aziza Karriyevna**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Kimyo kafedrası, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi.
37. **Sadikova Saboxat Babayevna**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrası, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b
38. **Azizjanov Xushnud Maksudovich**, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrası, kimyo fanlari nomzodi, dotsent.

39. **Baxronov Jur'at Djurakulovich** Tibbiyot fanlari bo'yich falsafa doktori (PhD), Gistologiya, sitologiya va embriologiya kafedrasini mudiri.
40. **Hakimov Sherali Qo'zievich.** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori. Buxoro davlat tibbiyot instituti, travmatologiya va neyroxirurgiya kafedrasini v.b. dotsenti.
41. **Samadova Shaxzoda Isoqovna** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro davlat tibbiyot instituti Terapevtik stomatologiya kafedrasini v.b. dotsenti.
42. **Azimov Sardorbek Ilhomovich** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro Davlat Tibbiyot Instituti Urologiya, nefrologiya va gemodializ kafedrasini mudiri, dotsent.
43. **Hamroyeva Dilafro'z Shukurovna** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Buxoro davlat tibbiyot instituti Terapevtik stomatologiya kafedrasini assistenti.
44. **Xodjayeva Gulshod Baxadirovna,** Urganch davlat universiteti, Fakultetlararo chet tillar kafedrasini, PhD, kafedra dotsenti.
45. **Jonibekov Jasurbek Jonibekovich** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro davlat tibbiyot instituti, Yadro tibbiyoti va tibbiy radiologiya kafedrasini mudiri.
46. **Raxmatova Dilbar Baxriddinovna,** Ichki kasalliklar kafedrasini dotsenti (kardiologiya ixtisosligi bo'yicha), PhD (profilaktik tibbiyot va kardiologiya ixtisosligi).
47. **Davronova Shohsanam Gaybulloyevna** Buxoro davlat universiteti Buxoro davlat universiteti. Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasini, DSc, dotsent.
48. **Nusratov Umid G'olibovich** Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro Davlat tibbiyot instituti Ortopedik stomatologiya va ortodontiya kafedrasini assistenti.
49. **Radjapova Feruza Abdullaevna,** Urganch davlat universiteti, Fakultetlararo chet tillar kafedrasini mudiri, PhD (Filologiya fanlari), dotsent.
50. **Saidmuratova Malohat Baxtiyorovna,** UrDU pedagogika fakulteti "pedagogika va psixologiya" kafedrasini katta o'qituvchi, psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). v.b. dotsent.
51. **Choriyev Faxriddin Abdig'apparovich** O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti "Xarbiy vatanparvarlik ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash" kafedrasini dotsenti
52. **Baxranov Sherzad Tashtursunovich** O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti "Xarbiy vatanparvarlik ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash" kafedrasini O'qituvchisi
53. **Xaitov Abror Uralovich** O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi universiteti "Xarbiy vatanparvarlik ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash" kafedrasini O'qituvchisi
54. **Xujaniyozova Oygul Rajabovna** Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasini dotsenti
55. **Dexqonov Maxmud Roxataliyevich** Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti falsafa fanlari doktori (PhD) dotsenti
56. **Berdiyev Xayriddin Abdulloevich** Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti "O'zbekiston tarixi" kafedrasini tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
57. **Rashidov Azizbek Ulugbekovich** PhD, dotsent, O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
58. **Maxmudjon Ochilovich Shoniyozov** Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Tillar kafedrasini filologiya fanlari nomzodi, dotsenti
59. **Atayeva Mexriniso Farxodovna,** Buxoro davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD).

60. **Boltayeva Zarina Azamatovna**, Buxoro davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti, Ekologiya va geografiya kafedrasida dotsenti, PhD (Biologiya fanlari), Dotsent
61. **Ibragimova Ra'no Isakovna** Filologiya fanlari falsafa doktori(PhD), Qoraqalpogiston qishloq xojaligi va agrotexnologiyalar instituti
62. **Kabulova Lola Tolibaevna** Qoraqalpoq davlat universiteti rus tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.
63. **Kuryazov Rustamxon Shonazarovich** Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti Kimyo kafedrasida Kimyo fanlari nomzodi dotsent
64. **Ollaberganova Sanobar Xamidovna** Filologiya fanlari nomzodi, Urganch davlat universiteti “Boshlang'ich ta'lim metodikasi” kafedrasida dotsenti
65. **Nafisa Zaribova Umirboy qizi**, Urganch davlat universiteti biologiya kafedrasida o'qituvchisi, qishloq xo'jaligi fanlari falsafa doktori (PhD). nafisazaripova299@gmail.com
66. **Annamuratova Dilorom Raxmanovna** Urganch davlat universiteti "Biologiya" kafedrasida dotsenti, biologiya fanlari nomzodi, dotsent.
67. **Tursunov Burxon**, O'zbekiston Respublikasi jamoat Xavfsizligi universiteti Xarbiy Vatanparvalik ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrasida boshlig'i podpolkovnik
68. **Xudayberganova O'g'iljan Batirovna** O'zbekiston Respublikasi Urganch davlat universiteti Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi kafedrasida pedagogika fanlari nomzodi professori, Dotsent. Urganch, O'zbekiston.
69. **Dusimov Zaribboy**, filologiya fanlari doktori (DSc), Urganch davlat universiteti, O'zbekiston
70. **Amanov Allabergan Kutlimuratovich**, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrasida o'qituvchisi.
71. **Kuchkarova Dilbar Pirlapasovna**, Urganch davlat universiteti geografiya fani o'qituvchisi.
72. **Raximova Anamoy**, Qo'shko'pir tumani 25-son umum ta'lim maktabi Manaviy ma'rifiy ishlar direktori o'rinbosari. Geografiya fani o'qituvchisi. fani o'qituvchisi.

EEG TEKSHIRUVI VA UNING AHAMIYATI

Arslonova Muxlisa To‘xtasin qizi,
Toshkent shahri “Shox med center”
kinikasida nevrolog, neyrofiziolog shifokor
Uzbekistan
E-mail: arslonovamuxlisa107@gmail.com

Annotatsiya

Bu maqolada EEG (elektroensefalografiya) tekshiruvini haqida ma'lumot berilgan. EEG, miyaning elektr faoliyatini o'lchash va kuchaytirish uchun ishlatiladi. Tekshiruvning asosiy maqsadi normal va patologik holatlar orasida ajratish va to'g'ri xulosa olishdir. EEGda to'qinlar, artefaktlar va uyqulik darajalari kuzatiladi. Nevrolog shifokorlar uchun onlayn EEG tekshiruvini o'qitish metodikasini ishlab chiqish va sertifikat berish imtihonini tashkil etish fikri keltirilgan. Bu kurslar nevrolog shifokorlarni EEG tekshiruvini amalini o'rganishda yordam beradi.

Tayanch so'zlar: elektroensefalografiya, elektrodlar, Neyrofiziolog, bemor, artefaktlar, uyqu darajalari, Ekstraserebral, neyrostimulator, Kardiolog

EEG elektroensefalografiya degan ma'noni anglatadi, bu miyaning elektr faolligini o'lchash va qayd etish uchun ishlatiladigan invaziv bo'lmagan texnikadir. Bu jarayon miya neyronlari tomonidan ishlab chiqarilgan elektr signallarini aniqlash va kuchaytirish uchun elektrodlarni bosh terisiga joylashtirishni o'z ichiga oladi.

U asosan anamnezida tutqanoq o'tkazgan bemorlarda amalga oshiriladi. EEG tekshiruvini neyrofiziolog vrach amalga oshiradi. Neyrofiziolog vrach EEG tekshiruvini o'qib xulosa beradi. Ammo ko'p hollarda yetarlicha tajriba va ko'nikmaga ega bo'lmagan nevrolog shifokorlar EEG tekshiruvini bemorda o'tkazishadi va to'g'ri xulosa yozib berolmaydi. Bu esa bemorning davo taktikasini o'zgartirib yuboradi.

- EEG da birinchi navbatda tekshiruvni to'g'ri amalga oshirish (ya'ni elektrodlarni to'g'ri qo'yish) yotadi, ikkinchi navbatda uzoqroq muddat EEG olish kerak, uchinchi navbatda iloji boricha bemorning uyqu holatida EEG olish kerak.

- Keyingi masala EEG ni o'qish. Bunda vrach neyrofiziolog normal EEG va patologik holatlarni aniq ajrata olishi kerak va to'g'ri xulosa berishi kerak.

Masalan EEGda delta, tetta, alfa, betta kabi to‘lqinlar bor. Delta to‘lqin 1-3 gersni, tetta to‘lqin 4-7 gersni, alfa to‘lqin 8-13 gersni va betta to‘lqin 14-30 gersni tashkil qiladi. Bundan tashqari uyquning darajalari farqlanadi:

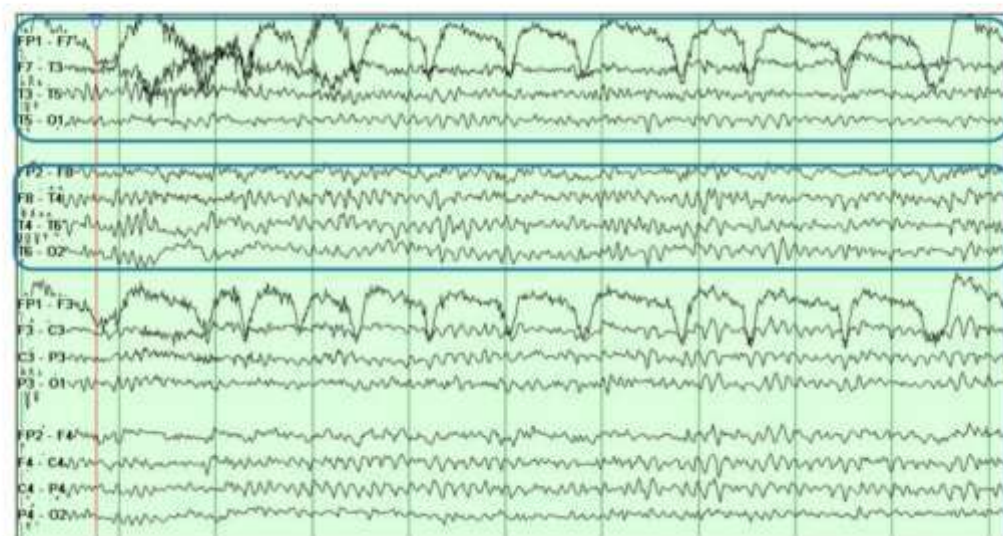
Uyg‘oqlik-Uyqu darajalari

State		EEG features	Channel expression	
Awake		-PDR -Myogenic artifacts -Eye movement artifacts	O1-O2 Fp1-Fp2	
Non-REM sleep	Drowsy	-PDR↓ -“θ” activity ↑ -Myogenic artifacts↓ -slow rolling eye movement	O1-O2 Fp1-Fp2	
		I stage	-Vertex -POSTs -Hypnagogic hypersynchrony	Cz C3-C4 O1-O2 Generalized
	II stage (light sleep)		-Sleep spindles -K-copmplex -SSS	Cz C3-C4 Fz F3-F4 Fronto-temporal
	Slow sleep deep	III stage	-“δ” 20-50%	
		IV stage	-“δ” >50%	
REM sleep	REM (Dreaming sleep)	-“β” “θ” “α” -Rapid eye movement (EOG↑) -Hypotonia (EMG↓) -Dreaming -Enuresis		
Arousal				

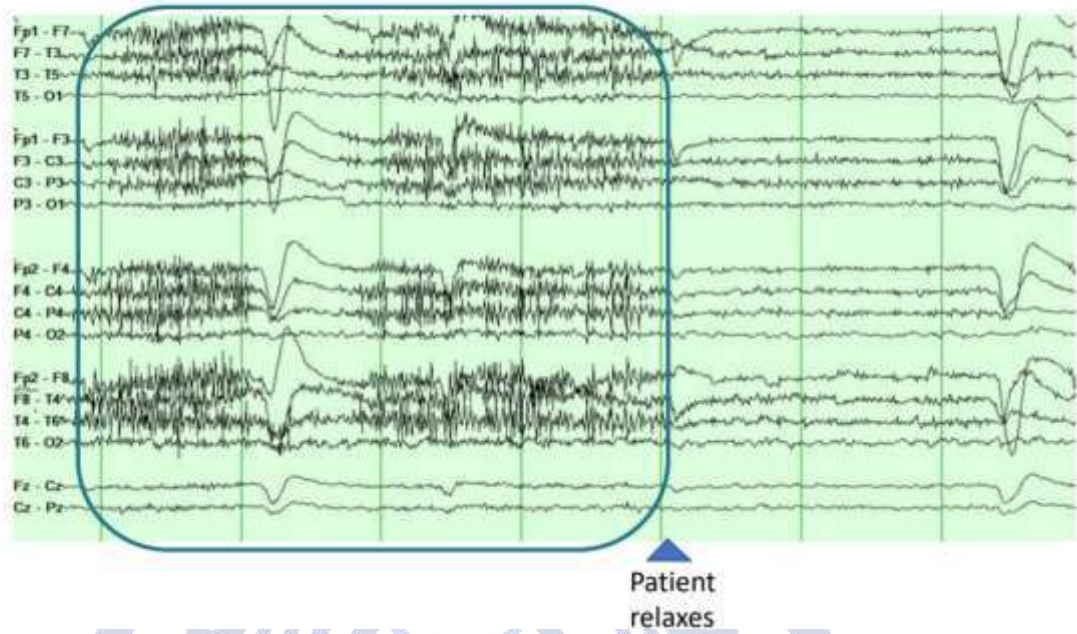
- Bundan tashqari artifaktlar ham mavjud. Agar neyrofiziolog artifaktlarni farqlay olmasa yoki EEG olish mobaynida juda ko‘p artifaktlar bo‘lsa, patologiyani o‘tkazib yuborishi mumkin. Ekstraserebral manbalardan kelib chiqqan elektr potentsiallari artifaktlar deyiladi. Artifaktlar fiziologik va nofiziologik bo‘lishi mumkin. Fiziologik artifaktlarga okular, kardialogik, miogen, glossokinetik, respirator, terlash, harakat artifaktlari kiradi. Nofiziologikka esa ko‘zning chayqalishi, til harakati, neyrostimulyator, bosh chayqalishi, ventilyator, psixogen (epileptik bo‘lmagan), tremor, fokusli yuz harakatlari, elektrod artifaktlar kiradi.

Asymmetric eye movements

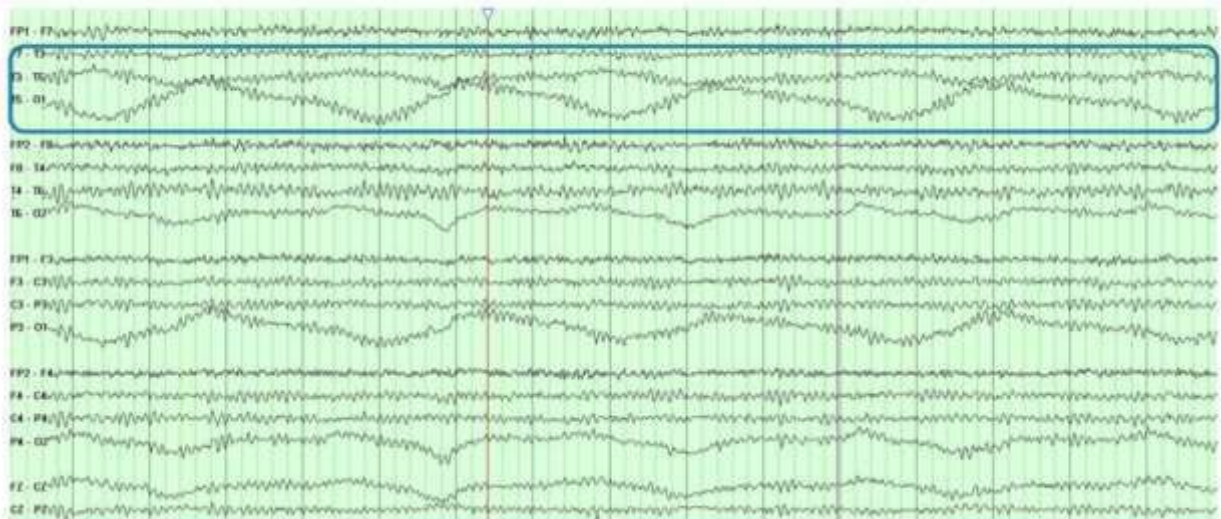

Research Science and
Innovation House

Myogenic

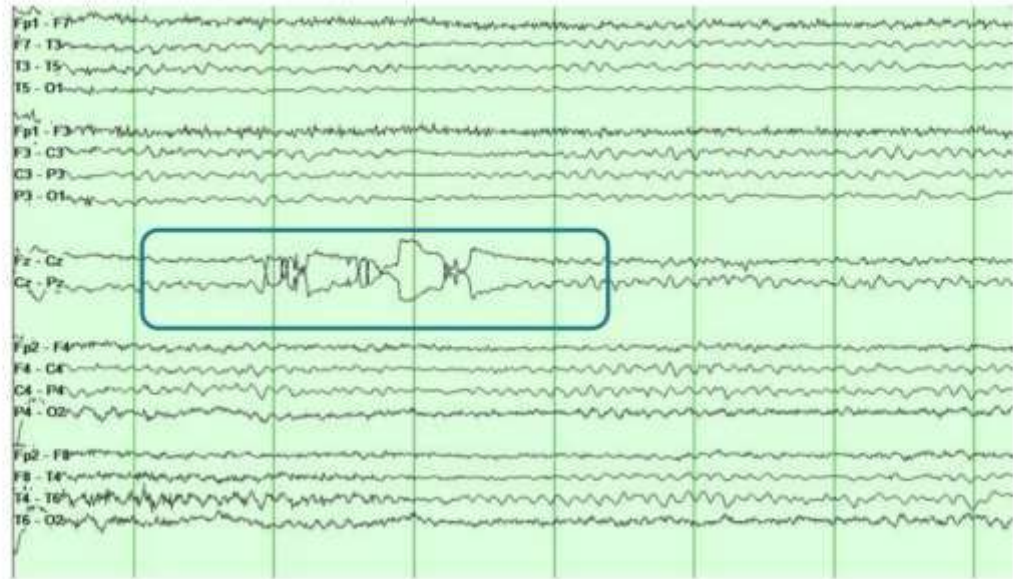
Respiratory

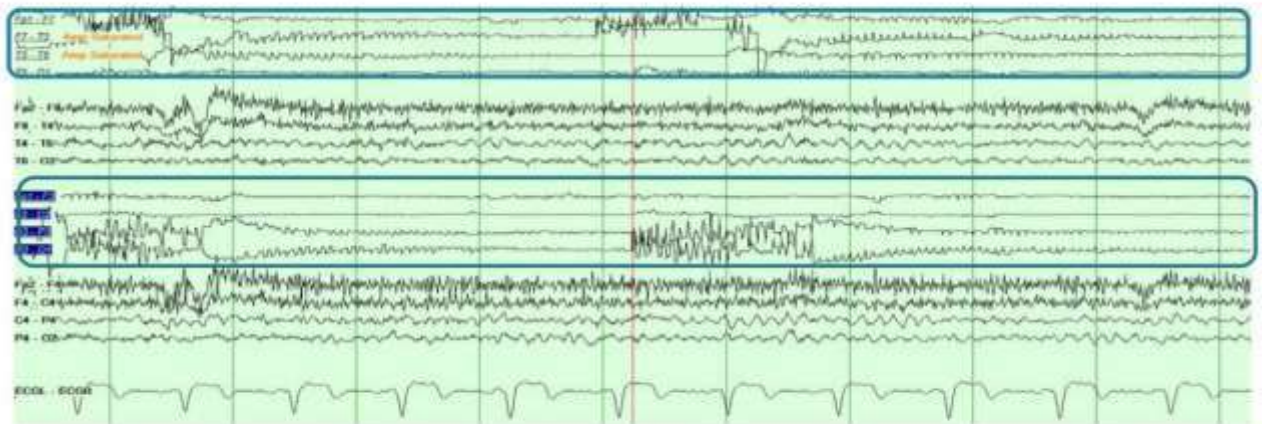
Innovation House

Electrode pop

Electrode disconnection

innovation house

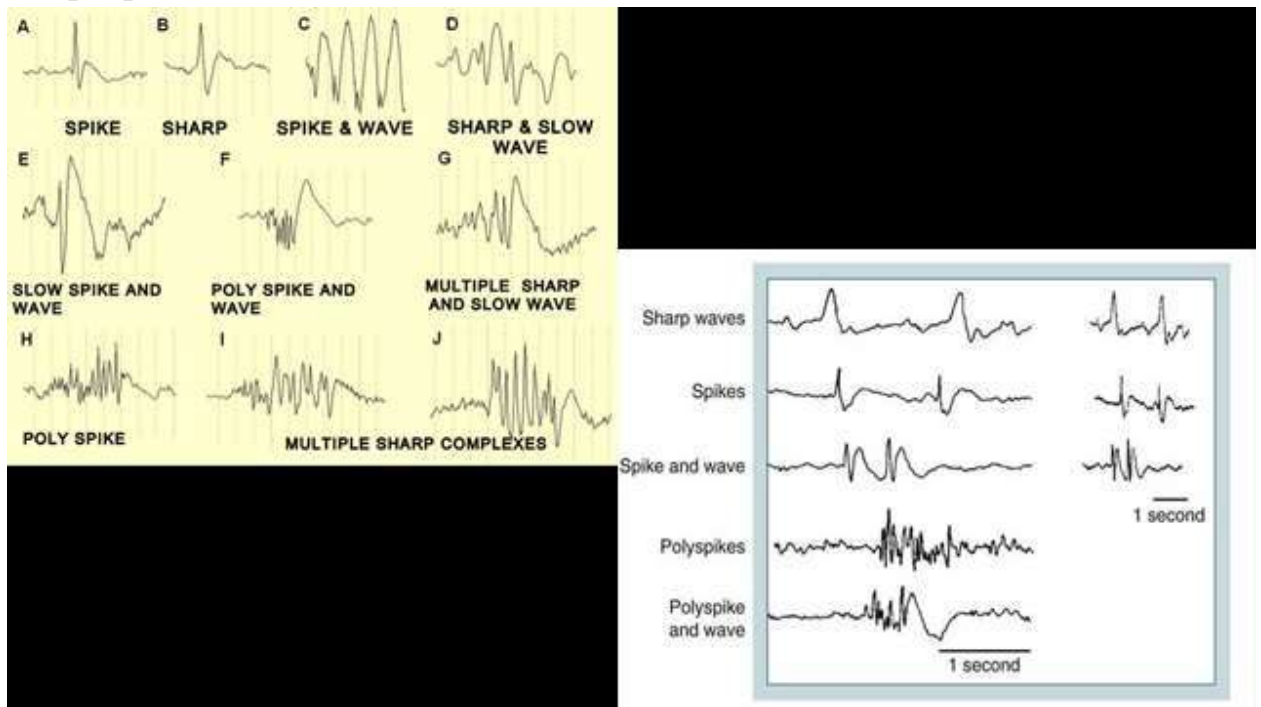
Bular artefaktlar edi. Endi patologik to'liqlarga to'xtalib o'taman.

- Patologik to'liqlar ikkiga bo'linadi:

1. Noepileptiform

2. Epileptiform

Asosiy xulosa shundan iboratki, EEG tekshiruvi juda muhim tekshiruvdir. Bu tekshiruvni yetarlicha tajriba va ko‘nikmaga ega bo‘lgan neyrofiziolog vrach amalga oshirishi kerak. Sababi, agar bemorda tutqanoq‘i bo‘lsa, u haqiqiy epilepsiyami yoki tutqanoq sindromimi? (ya‘ni qaysidir kasallik tufayli kelib chiqyaptimi?), aniq tashxis qo‘yish EEG ning xulosasiga bog‘liq. Agar noto‘g‘ri xulosa berilsa antikonvulsantlarni berish tartibi o‘zgarib ketadi.

Mening taklifim shundan iboratki, nevrolog shifokorlarga onlayn EEG tekshiruvini o‘qitish metodikasini ishlab chiqish va kurs tugagandan so‘ng imtihon joriy qilib, sertifikat berish kerak.

Research Science and
Innovation House

Особенности социального развития детей дошкольного возраста

Ургенчский государственный педагогический институт- доц.,
зав.кафедры «Методика дошкольного образования»

Бекчанов Худайберган Урунович,

преподаватель кафедры «Методика дошкольного образования»

Матниязова Азиза Бахтияровна,

магистрант кафедры «Методика дошкольного образования»

Кадамова Мадина Анварбековна

Аннотация: Данная статья посвящена изучению роли педагога в формировании представлений о семье у детей дошкольного возраста. Так же раскрываются некоторые аспекты развития представлений детей о семье в современных социально- культурных условиях.

Ключевые слова: педагог, семья, дошкольный возраст, формирование представлений о семье.

Одним из важнейших моментов в характеристике социального развития ребенка, развития, реализуемого в его усложняющейся деятельности, выступает развертывание явления социализации-индивидуализации, поступательно осуществляемого - от осознания растущим человеком своих социальных возможностей, через становление личностных новообразований, к проявлению, укреплению, качественному изменению социальной позиции в результате собственной творческой активности.

Главный смысл социального развития ребенка заключается в присвоении общественной сущности человека – от самовосприятия, самооценки, самоутверждения до самосознания, социальной ответственности, потребности в самореализации своих возможностей, субъективного осознания себя самостоятельным членом общества, понимания своего места и значения в нем.

Эмоциональное развитие дошкольника является одним из существенных условий, обеспечивающих эффективность процесса обучения и воспитания, его различных сторон. Те высокие нравственные, эстетические и интеллектуальные чувства, которые характеризуют развитого взрослого человека и которые способны вдохновить его на большие дела и на благородные поступки, не даны ребенку в готовом виде от рождения. Они

возникают и развиваются на протяжении детства под влиянием социальных условий жизни и воспитания.

Дошкольный возраст является предметом пристального внимания учёных и практиков как важный и ответственный период в жизни человека, как момент рождения личности. В этот период происходит активное развитие психических процессов, свойств личности и ребенок быстро осваивает широкий спектр различных видов деятельности. Именно в этот период наиболее важным является влияние семьи на развитие личности ребенка, влияние существующей в ней системы внутрисемейных, а также детско-родительских отношений. Уровень знаний и представлений детей о семье будет зависеть как от развития, особенности восприятия семейных отношений, психологических функций, так и от формы преподавания. Проблемой формирования у дошкольников представлений о семье занимались выдающиеся психологи (Л.С.Выготский, П.Г.Гальперин, С.Л.Рубинштейн и др.) и педагоги (Ф.С.Блехер, Т.И.Ерофеева, А.Н.Леушина, Т.Н.Мусейибова, З.А.Михайлова, Б.Никитин, В.П.Новикова, Т.Д.Рихтерман, Е.В.Сербина, А.А.Смоленцева, Т.В.Тарунтаева, Е.И.Тихеева и др.)

Актуальность темы связана с тем, что семья является основной, где закладывается и формируется воспитание и отношение к окружающему миру. Весь багаж, который приобретает ребёнок в детские годы в семье, он сохраняет и применяет в течение всей жизни. Родители для ребенка становятся образцом и с рождения он осваивает опыт своей семьи, у него уже начинает формироваться представление о семейной жизни. Именно там закладываются основы личности ребенка, ведь в семье ребенок находится в течение значительной части своей жизни. Современные исследователи (Е.П.Арнаутова, Т.Т.Зубкова и др.) в своих работах рассматривают вопрос о формировании духовно-нравственного воспитания и чувства любви к семье, к родному дому, считая, что все это необходимо прививать ребенку с детского сада.

Ошибки, совершаемые родителями не всегда можно исправить. Взрослые даже не подозревают, что наносят вред своим детям, ошибаясь в вопросах воспитания. На сегодняшний день ребенок не может быть ограничен только миром семьи, иначе в последующем возникнут трудности вхождения в любую новую социальную среду. В дошкольном возрасте детям необходимо

самим научиться ориентироваться в построении межличностных контактов. И семья, и детский сад должны объединить свои усилия в обучении молодого поколения с учетом преимуществ и недостатков каждого и возможности взаимной компенсации. Мир информации сложный, и современные семьи нуждаются в разнообразных знаниях. Дошкольное образовательное учреждение должно помогать семьям в воспитании детей. Формирование представлений о семье в настоящее время является одной из важнейших составляющих образования дошкольников и представляет собой комплексную педагогическую задачу, которая может успешно решаться только при помощи вовлечение в процесс ресурсов семьи как общих, так и индивидуальных.

Таким образом можно сделать вывод о том, что при совместной работе педагога с детьми и их родителями формируется: представление о любящей семье; понимание проявлять заботливое отношение к близким; уважение и сплоченность к своей семье.

Список литературы:

1. Авдеева Н.Н., Силвестру А.И., Смирнова Е.О. Развитие представлений о самом себе у ребенка от рождения до 7 лет // Воспитание, обучение и психологическое развитие. - М., 1977.
2. Воспитание самооценки и активность у детей дошкольного возраста. - М., 1973.
3. Галигузова Л.И. Психологический анализ феномена детской застенчивости // Вопросы психологии. - 2000. - №5.
4. Ганошенко Н.И., Ермолова Т.В., Мещерякова С.Ю. Особенности личностного развития дошкольников в предкризисной фазе и на этапе кризиса семи лет // Вопросы психологии. - 1999. - №1.
5. Коломинский Я.Л., Панько Е.А. Диагностика и коррекция психологического развития дошкольника. - Минск, 1997.
6. Лисина М.И., Силвестру А.И. Психология самосознания у дошкольников. - Кишинев: Штиинце, 1983.
7. Лисина М.И., Смирнова Р.А. Формирование избирательных привязанностей у дошкольников // Генетические проблемы социальной психологии. - Минск. - 1985.
8. Мухина В.С. Психология дошкольника. - М., 1975.
9. Развитие образа себя, образа сверстника и взаимоотношений детей в процессе общения // Развитие общения дошкольников со сверстниками. - М.: Педагогика, 1989

SHAXS MOBILIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Salayeva Muborak Saburovna – professor v.b., Nizomiy nomidagi
Toshkent davlat pedagogika universiteti,

Koshnazarova Maloxat Alimovna - “Toshkent irrigatsiya va qishloq
xo‘jaligini mexanizatsiyalashtirish muhandislari instituti” milliy tadqiqot
universiteti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida o‘qituvchisi

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы формирования
мобильности личности как актуальной задачей образования.

Ключевые слова: личность, мобильность, движение, деятельность,
образования, знания, способность, социальный статус.

Annotation. The article deals with the problems of the formation of personal
mobility as an urgent task of education.

Keywords: personality, mobility, movement, activity, education, knowledge,
ability, social status.

Bugungi olam insoniyatning butun umri davomida faol ta’lim olishga bo‘lgan
intilishlarini qo‘llab-quvvatlab, uni amalga oshirishning ko‘p qirrali usullarini ishlab
chiqish bo‘yicha yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu sabab jamiyat ham jadal
rivojlanmoqda. Har kuni har bir inson xoh ta’limiy, xoh faoliyat bilan bog‘liq, xoh
shaxsiy hayot borasida va xoh boshqa soha yo‘nalishda yangi muammo va
topshiriqlarga duch keladi. Butun Yer sharini qamrab olgan bunday vaziyatning
o‘zgaruvchanligi va innovativligi axborot makonida faollik, moslashuvchanlik va
tezkor yo‘naltirishni talab qiladi.

XXI asrda uzluksiz ta’limning vazifasi - insonga o‘zgaruvchan turmush
sharoitlariga eng to‘liq va tez moslashishga, ya’ni mobil bo‘lishga yordam berishdir.
Bunda mobillik nafaqat o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashishni, balki atrofdagi
voqelikning innovatsion rivojlanishini ta’minlaydigan yuqori darajadagi
harakatchanlikka ega bo‘lishni ta’minlaydi.

Shu sabab bugungi kunda shaxs mobilligini shakllantirish uzluksiz ta’limning
dolzarb vazifasiga aylandi. Ushbu amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan muammoni hal
qilish mobillikning muhim bir hodisa yoki fenomen sifatida anglash zaruratini
keltirib chiqaradi.

“Mobillik” atamasi dunyo miqyosida inson holatining o‘zgarishi bilan bog‘liq jarayonlarni tavsiflash uchun paydo bo‘ldi. Chunki bu atama birinchi marta XX asr boshlarida amerikalik sotsiolog Pitirim Sorokin tomonidan taklif qilingan. Olim o‘z kitobida mobillikni «shaxs yoki ijtimoiy ob‘ektning bir ijtimoiy mavqedan ikkinchisiga o‘tishi» deb hisoblagan [1].

Pedagogik kasbiy faoliyatni amalga oshirish pedagog shaxsiga ma‘lum talablarni qo‘yadi. Ya‘ni u kasbiy malakali, ijtimoiy moslashgan va faol bo‘lishi kerak. Pedagog doimiy o‘zgaruvchan sharoitlarda ishlash bilan birga kuzatilishi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarga ham tayyor bo‘lishi zarur. Aynan shu holat “mobillik” sifatida belgilanadi.

Mobillik fanlarning o‘zaro bog‘langan chegarasida vujudga kelgan tushunchadir. Ko‘plab tadqiqotchilar mobillik tushunchasini motivatsiyaning moslashuvchanligi va harakatchanligi, stereotiplarning ongli ravishda o‘zgarishi va egiluvchanligi bilan bog‘lab, inson mobillikka ega bo‘lishi uchun o‘zining ichki imkoniyatlaridan xabardor bo‘lishi kerakligini ta‘kidlashadi [2].

Shu o‘rinda ta‘kidlash joizki, “mobillik” atamasi “harakat” tushunchasi bilan ham chambarchas bog‘liq. Mobillik shaxsning ob‘ekt yoki sub‘ekt sifatidagi harakati, ijtimoiy, kasbiy va hatto kognitiv sohalar bo‘ylab harakatlanishini rag‘batlantiruvchi turtki bo‘lishi mumkin. Mobil shaxs “oz‘ining hayotdagi yo‘nalishini va amaliy faoliyatdagi harakatlarga tayyorligini belgilaydigan darajada faol pozitsiyani” namoyon qila oladi [3].

Bugungi kunda chet el sotsiologlari ham shaxsning harakatini ifodalash uchun “mobillik” atamasidan foydalanadilar. Shu bilan birga, sotsiolog olimlar talabalarning mobilligi ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam berishi, inson kapitalini boyitishi, bilim olish va almashish orqali bandlikka yordam berishligi, til va madaniyatlararo ko‘nikmalarni rivojlantirishi ham mumkinligini ta‘kidlashadi. Ular bunda “mobillik” tushunchasini ta‘lim vositasi, shart-sharoiti yoki omili sifatida ko‘rib chiqadilar.

Shuningdek, mobillik insonning hayoti davomidagi harakatlari yig‘indisi bo‘lib, bunda o‘zini o‘zi belgilashi, tashqi dunyo va o‘z hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan bir qator tosiqlarni enga olishidir [4].

Ma‘lumki, shaxsning hayotiy faoliyati o‘ziga xos ijtimoiy meyor va o‘lchovlar o‘rtasidagi bog‘liqlik sifatida ifodalanishi mumkin. Bu jarayon birinchi navbatda voqealar, sharoitlar va boshqa odamlar tomonidan belgilanadi. Ya‘ni inson asta-

sekinlik bilan jamiyatda o‘z o‘rnini belgilashni, voqea-hodisalarga individual munosabatini bildirishni, hayotga ijobiy hissiy munosabatini shakllantirishni va o‘zini o‘zi tuzatishni boshlaydi. Borgan sari u o‘ziga berilgan salohiyat imkoniyatlarini ro‘yobga chiqargan holda, voqealarni hayotining mantig‘iga muvofiq “tartibga sola” boshlaydi.

Boshqacha qilib aytganda, u tobora o‘z hayotiy faoliyatining sub’ektiga aylanadi. Subyektivlik insonning mobil harakat qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi, bu uning aqliy va ijtimoiy etukligi mezoni sifatida qaralishi mumkin. Agar inson tashqi sharoit va hayot faoliyatining umumiyligini o‘zi anglash qobiliyatiga ega bo‘lib, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tashqi va ichki qiyinchiliklarni engishga tayyor bo‘lganda namoyon bo‘ladi.

Shaxsning atrofdagi olamni o‘zgartiruvchi faol hayotiy pozitsiyasini shakllantirish uni ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatga faol kiritish orqali sodir bo‘ladi. Ta’lim ana shunday ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat turi hisoblanadi [5].

Zamonaviy ta’lim, rivojlanayotgan shaxsini eng yuqori ijtimoiy qadriyat sifatida e’tirof etilib, uning bilish jarayonini nafaqat bilim olishga bo‘lgan munosabati bilan bog‘lab, o‘quv materialini idrok etishga, balki ta’lim oluvchining kognitiv faoliyatning o‘ziga bo‘lgan munosabatini shakllantirishga ham qaratiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislarning mobilligi kam o‘rganilgan mavzudir. Biroq, bu shaxsning mobilligini rivojlantirishga imkon beradi, faqat mobillikning qaysi jihatlarini rivojlantirishga ko‘proq sezgir ekanligini aniqlash kerak.

Psixologlar oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislarning xotirada bilimlarni faol to‘plash, atrofdagi dunyo signallariga sezgirlikni oshirish, ma’lumotni tahlil va sintez qilish qobiliyatining namoyon bo‘lishi, muloqotga kirishuvchanligi, tashabbuskorligi va maqsadga intiluvchanligi bilan boshqa odamlardan ajralib turishlarini ta’kidlashadi. Ushbu xususiyatlar, albatta, shaxsning mobilligiga, birinchi navbatda, kognitiv faoliyatga ta’sir qiladi.

Rus pedagog olimi Yu.V.Nesterovning fikricha, oliy ta’lim bo‘lajak mutaxassislarning kognitiv mobillikni shakllantirish uchun senzitiv davr hisovlanadi [6]. Chunki o‘quv-kasbiy topshiriqlar asosida yo‘naltirilgan va rag‘batlantirilgan kognitiv faoliyat allaqachon ushbu davrda o‘zini namoyon qiladi. U bo‘lajak mutaxassislarning til o‘rganish jarayonida kognitiv mobilligini shakllantirishni

ko‘rib chiqadi, bu esa ularning kognitiv salohiyatini kuchaytiruvchi omil sifatida qaraladi.

Kognitiv faoliyatdagi mobillik bo‘lajak mutaxassislarining atrofidagi voqelikni anglash, ta‘lim jarayonidagi muammolarini mustaqil ravishda hal qilish yo‘llarini topish, olingan bilimlarni boshqa faoliyat turlariga erkin kirita olish va o‘z bilimlarini nostandart vaziyatlarda qo‘llash kabi ko‘nikmalari bilan namoyon bo‘ladi. Bunday mobillikni amalga oshirish uchun ta‘lim oluvchi fanning asosiy tushuncha va mazmuni bilan ishlashda etarli erkinlikka ega va o‘z navbatida, muayyan darajada bu fanni o‘zlashtirgan bo‘lishi kerak [7].

Atrofdagi olamni anglash, odamlar o‘rtasida muloqot qilish vositasi bo‘lgan til ta‘lim-tarbiyada va butun jamiyat hayotida alohida o‘rin tutadi. Bundan tashqari, o‘zbek tilini bilish barcha o‘quv fanlarini yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi, chunki til bo‘lajak mutaxassislarining umumiy ta‘limining asosi hisoblanadi. Agar ta‘lim oluvchilarda o‘zbek tili ta‘limining tegishli darajasi bo‘lmasa, uni etuk mutaxassis sifatida shakllantirish biroz murakkab kechishi kuzatiladi. Shu sababdan o‘zbek tilini o‘qitish jarayonida shaxs uchun kognitiv mobillikni shakllantirish juda ham muhimdir.

Kognitiv mobillik - bu shaxsning bilish jarayoniga, uning intellektual, hissiy-irodaviy va kommunikativ qobiliyatlariga bo‘lgan ijobiy munosabatida ifodalangan, ma‘lumotni idrok etishga, uni egallashga va ushbu ma‘lumotni mavjud bilimlar tizimiga kiritishga tayyorgarligi, shuningdek, kerakli ma‘lumotlarni olish usullarini o‘zlashtirishida namoyon bo‘ladi [8].

Yu.V.Nesterova kognitiv mobillikni shakllantirish bosqichlarini quyidagicha ifodalagan:

- 1) o‘zbek til o‘rganishga ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish;
- 2) o‘zbek til tizimi haqida umumlashtirilgan tasavvurlarni shakllantirish;
- 3) bo‘lajak mutaxassislarining o‘zbek tilni o‘rganish davomida mavjud bilimlarini boshqa faoliyatda qo‘llashga undaydigan vaziyatlarni tashkil etish;
- 4) o‘zbek tilni o‘rganishga oid ma‘lumotlarni olishning mavjud usullarini boshqa fan o‘quv mashg‘ulotlari va darsdan tashqari mashg‘ulotlarga o‘tkazishni ta‘minlaydigan ish shakllaridan foydalanish.

Shu bilan birga, u ishchan o‘yinli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini asoslaydi, chunki ishchan muhit orqali ta‘lim oluvchilar atrofdagi voqelik haqidagi bilimlarini amalga oshiradi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarning mobilligini rivojlantirish pedagogika sohasida ko'proq o'rganilgan muammodir.

Rus pedagog olimlaridan - O.V.Xorshevaning tadqiqoti shaxsiy mobillikni tarbiyalash yechimiga; I.R.Eseinova va E.V.Troinikovalar kognitiv mobillikni shakllantirish; N.S.Zaburdayeva va O.V.Shishkinalar ijtimoiy mobillikni shakllantirishga bag'ishlangan. Ushbu tadqiqotchilar ta'lim oluvchilardagi mobillik keyinchalik ularda ko'plab kognitiv, shaxsiy va kommunikativ fazilatlarni rivojlantirish uchun asos bo'lishini ta'kidlashadi [9].

Ularning fikricha, ta'lim oluvchilardagi o'quv faoliyatining asosiy elementlari muloqot madaniyati va aqliy mehnati, o'ziga va boshqalarga munosabatini shakllantirish bilan tavsiflanadi.

Psixologlar kichik maktab yoshidagi ta'lim oluvchilarning asosiy xususiyatlaridan quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

- ✓ ongli faoliyat tarzida o'rganishga yo'naltirilganligi;
- ✓ faoliyat bilan shaxsiy qiziqish va bevosita motivlarning mavjudligi o'rtasidagi bog'liqlik;
- ✓ vizual fikrlashning ustunligi;
- ✓ axloqiy tuyg'ularni intensiv shakllantirish va jamoaga qo'shilish.

Shuningdek, rus pedagog olimlari - I.R.Eseinova va E.V.Troinikovalar kognitiv mobillikni rivojlantirish uchun maxsus tashkil etilgan didaktik makonga mos ravishda tanlangan va tuzilgan o'quv mazmunini ta'lim jarayonida amalga oshirish usuli sifatida matnli mashqlardan foydalanishni taklif qiladilar [10].

Rus pedagog olimlari O.V.Shishkina va N.S.Zaburdayevalar quyidagilarni tadqiq qiladilar:

- ✓ auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida ta'lim oluvchilarining ijtimoiy mobilligini shakllantirish, bunda ta'lim oluvchilar uchun to'garaklar tarmog'ini kengaytirish;
- ✓ auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda ta'lim oluvchilarning kognitiv sohasi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish;
- ✓ ijtimoiy mobillikning shakllanish darajasini aniqlash uchun diagnostika usullaridan foydalanish;
- ✓ ta'lim oluvchi yutuqlarining individual kundaligi, ya'ni portfoliyosini yaratish;

✓ guruh yoki jamoada sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, o‘ziga ishonch va mustaqillikni oshirish birga kasbiy rivojlantirish.

Rus pedagog olimi O.V.Xorsheva pedagogning faoliyatini birinchi o‘ringa qo‘yishib, har bir ta‘lim oluvchi faol ishlaydigan, bilim olish bilan birga o‘zini shaxsiy va kasbiy shakllantirishga undaydigan muhitni yaratishga qaratilgan bo‘lishi kerakligini ta‘kidlaydi [11].

Kognitiv mobillik bevosita tilni o‘zlashtirish darajasiga bog‘liq. Shuning uchun tilni o‘qitish jarayonida kognitiv mobillikni shakllantirish zarur.

Bo‘lajak mutaxassislarning o‘zbek tilini o‘rganish davomida til va nutq hodisalari haqida asosiy tushunchalarni anglash qobiliyatini shakllantirish, ularga kommunikativ vazifalarni taqdim etishda til va nutqqa oid ko‘nikma va malakalarni shakllantirish, til va nutqqa oid fikrlash va dunyoqarashini rivojlantirish orqali dunyoning rasmini tafakkurida shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Til va nutqqa oid tafakkurni rivojlantirish - bu tilga oid bilimlarni mustaqil ravishda egallash va qo‘llash ko‘nikmasida, uni o‘zgaruvchan hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga tayyorgarligida, tilga nisbatan ijobiy hissiy munosabatni shakllantirishda va unga kognitiv munosabatni uyg‘otishda amalga oshiriladi.

Shu o‘rinda, “kognitiv mobillik” tushunchasiga aniqlik kiritamiz. Ta‘lim jarayonidagi kognitiv mobillik - bu shaxsning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, ma‘lumotlarni olish usullarini egallashi, egallagan bilimlarini boshqa faoliyat turlariga kiritishi va ularni mavjud usullardan foydalanib tavsiflashi kabi integratsiyaviy harakatlaridir [12].

Ta‘lim jarayonida egallangan bilimlarning sifati ta‘lim oluvchilarning ma‘lumotlarni olishga bo‘lgan qiziqishiga, o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojiga va kognitiv faoliyatning ishlab chiqilgan usullariga bog‘liq. Binobarin, o‘quv jarayonida kognitiv mobillikni shakllantirishning asosi - bilimlarni egallashga bo‘lgan qiziqishdir [13].

Ta‘lim jarayonida bilimlarni egallashga bo‘lgan qiziqish ma‘lumotlarning tuzilishini bilishga bo‘lgan ehtiyojning namoyon bo‘lishida aks etadi. Bu shaxsning o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojini anglanilganligini ta‘minlaydi va shu bilan birga yangi dalillar asosida ma‘lumotlar bilan tanishishga, shuningdek, o‘z nutqiy faoliyatida olingan bilimlardan to‘liqroq va ongliroq foydalanishga yordam beradi [14].

Bilimlarni egallashga subyektiv jihatdan qiziqish ma‘lumotlarni tizimli o‘rganish jarayonida ega bo‘lgan ijobiy hissiy ohangda, uning tarixiy va madaniy

jarayonlar bilan bog'liqligida, o'rganilayotgan ma'lumotlarning ahamiyatini anglashda namoyon bo'ladi, bu esa yuqori darajaga mos keladi. O'zlashtirilgan bilimlardan nutq amaliyotida doimiy foydalanishni o'z ichiga olgan amaliy kognitiv faoliyat doimiy muloqot markazida bo'lib, u ijobiy hissiy munosabatni shakllantirishga hissa qo'shadi.

Bunday holatlarda pedagog doimiy ravishda faollikni rag'batlantiradigan, ta'lim oluvchilarining tili va nutqiga kognitiv qiziqishni shakllantiradigan, ularda izlanuvchanlik va tanqidiylikni rivojlantiradigan, nimaga ijodiy yondashishni doimiy ravishda singdiradigan o'quv jarayoniga rahbarlik qilish usullarini topishi lozim. Shu tariqa u ta'lim oluvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi va ularni o'z-o'zini tarbiyalashga tayyorlaydi [15].

Rus pedagog olimi P.A.Sorokin shaxsning ijtimoiy makonda harakatlanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni quyidagicha belgilaydi:

- 1) shaxs egallagan mashg'uloti yoki tanlagan kasbining butun jamoa va guruhning omon qolishi hamda faoliyati uchun ahamiyati;
- 2) kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan aql darajasi va h.k.

U ta'lim muassasasini vertikal aylanma harakat sifatida ajratib ko'rsatadi: "Ta'lim muassasalari uning barcha a'zolari uchun mavjud bo'lgan jamiyatda uzluksiz ta'lim tizimining eng quyi bosqichidan to yuqori cho'qqisiga ko'tariladigan, ya'ni ma'juziy ma'noda vertikal harakatlanish uchun mo'ljallangan maxsus yuk ko'taruvchi qurilma - "ijtimoiy lift" vazifasini bajaradi" [16].

Shu o'rinda P.Sorokin ta'lim muassasasini shaxsning qobiliyatlarini nazorat qiluvchi va uning ijtimoiy mavqeini aniqlavchi maskan sifatida e'tirog etadi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim muassasasining asosiy ijtimoiy vazifasi, eng avvalo, sinov va kuzatuvlar asosida ularning ijtimoiy va axloqiy ahamiyatga ega qobiliyat va iqtidor darajalarini aniqlashdan iborat. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ta'lim muassasasi asosiy sinovdan o'tkazish, tanlash yoki tarqatish tizimini amalga oshiradigan asosiy kush hisoblanadi [17].

Shunday qilib, ta'lim muassasasi har qanday shaxsga zarur bilimlarni olish, uning qobiliyatlarini rivojlantirish, bilim va malaka darajasini oshirish, jamiyat madaniyati bilan tanishish, uning tuzilishi va u orqali harakat qilish usullarini anglashga hamda o'zining ijtimoiy mavqeini o'zgartirishga imkon beradi.

Demak, ta'lim muassasasi shaxsning o'quv jarayonini amalga oshirish borasida tayyorgarlik darajasidagi ilk qadamlarini to'g'ri yo'naltirishi mumkin. Shuningdek, ta'lim muassasasi insonga bilim, ko'nikma, malaka darajalarini oshirish, ijtimoiy zinatpoyaga ko'tarilish uchun zarur shaxsiy fazilatlarini egallash va rivojlantirish orqali hayot faoliyatining ilk farovonlik darajasini o'zgartirish uchun haqiqiy imkoniyat beradi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, shaxsiy mobillikning shakllanishi bilan insonning hayotiy jarayonlari faollashadi, uning kasbiy faoliyatining mahsuldorligi oshadi, ijtimoiy-iqtisodiy hodisa va jarayonlarni qo'llash tezligi va samaradorligi oshadi.

Adabiyotlar:

1. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // Scientific progress. Volume 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
2. Салаева М.С., Мамадалиева У.С. Развитие когнитивной мобильности учащихся в начальном образовании / “Хорijiy tillarni o'qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 276-281.
3. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - B. 59-62. <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>
4. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture Innovative. Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051. Volume 2 Issue 4, April 2022. Pages 136-139. <https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>
5. Salayeva M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida shaxs mobilligini shakllantirish Monografiya – T.: 2024. - 128 b.

6. Salayeva M.S., Shayunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o‘ziga xos jihatlari / “Халқ таълими соҳаси бошқарув тизимини такомиллаштиришнинг долзарб масалалари” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 14-dekabr 2022 йил. - Б.64-71

7. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // Scientific progress. Volume 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>

8. Salaeva M.S., G‘ulamova S.R. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida bo‘lajak pedagoglarning virtual akademik mobilligini shakllantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 209-213.

9. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang‘ich ta’limda o‘quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar psixik rivojlanishiga ta’siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - B.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6

10. Salaeva M.S. Professional darajaga erishish maqsadida pedagogning virtual mobilligini rivojlantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishning dolzarb masalalari: muammolar va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti. Elektron to‘plam. 2021-yil 5-may. - B.230-234.

11. Salaeva M.S., G‘ulamova S.R. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida bo‘lajak pedagoglarning virtual akademik mobilligini shakllantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022. – B. 209-213.

12. Salaeva M.S. Psychological conditions for personal and professional development of future teachers. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). ISSN: 2643-640X. With Impact

Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P.231-233. <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2021/3/IJEAIS210342.pdf>

13. Salaeva M.S. Personal and professional self-development of a teacher to achieve a professional level. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021. - P.234-237. <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2021/3/IJEAIS210343.pdf>

14. Salaeva M.S. Formation of teacher professionalism as an integration psychological event in the context of globalization of education // Hindiston. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD) eISSN: 2456-6470 Impakt faktor: 6.005. Special Issue – IDMR2021. April 2021. - P.109-111. <https://www.slideshare.net/yogeshijtsrd/formation-of-teacher-professionalism-as-an-integration-psychological-event-in-the-context-of-globalization-of-education>

15. Salaeva M.S., Djumabayeva M. Formation of virtual academic mobility of future teachers in the context of education information // International Multidisciplinary Scientific Journal (IMSJ) ISSN: 2091-573X. With Impact Factor: 3.2. Volume 1. Issue 1, June 2021.- P. 36-37. Google scholarship <https://www.sciencepublish.org/>

16. Salaeva M.S., Koshnazarova M.A., Abdukodirov G., Radjabova D.A. Professionalism of the Teacher as a Pedagogical Credo in the Age of Innovation // Specialusis ugdymas / Special education 2022 1(43). Pp. 10571 – 10576. <https://www.sumc.lt/index.php/se/article/view/1637>

17. Salayeva M.S., Ergasheva G.M., Magdiyeva M.E., Shayunusova F.S. Scientific Aspects of Pedagogical Professionalism // Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. ISSN: 1001-4055 Vol. 44 No. 6 (2023). - Pp.2264-2270. <https://propulsiontechjournal.com/index.php/journal/article/view/3673/2508>

ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОТЕРАПИИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Атаджанова Людмила Арифовна

Преподаватель кафедры педагогики и
психологии Ургенчского государственного
университета. Узбекистан, Хорезмская обл.

ludmilaatadzanova34@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и психологический потенциал игротерапии с целью его применения для формирования коммуникативных навыков подростков. .

Ключевые слова: Игра, «состояние» игры, игротерапия, подростковый возраст, свободное самовыражение, деятельность, принцип отражения и преобразования.

Введение: Коммуникативные навыки - одна из ведущих компетенций 21-ого века. Их формирование является необходимым условием для успешной социализации, учебной и профессиональной деятельности и психологического благополучия в целом. Учитывая социальную направленность, особенности развития и потребностей подросткового возраста, данный период является адекватным для формирования коммуникативных навыков .

Abstract: The article discusses the theoretical foundations and psychological potential of play therapy with the aim of using it to develop the communication skills of adolescents. .

Key words: Game, “state” of game, play therapy, adolescence, free self-expression, activity, principle of reflection and transformation.

Понятие «игра» находит своё определение в русле философии и культуры. Наряду с социально-культурными процессами в ней отражаются нормы, ценности общества, поэтому изменяются формы игры, расширяются её функции, возможности. И.Ф.Шиллер определил игру элементом искусства, символизирующим свободу самовыражения, устраняющим противоречия между реальностью и вымыслом [4] . Й. Хёйзинга назвал игру связующим звеном между всеми сферами человеческой деятельности. Е.Финк

представляет игру как способ понимания бытия человеком и считает, что именно игра возвышает его над природой и определяет её, как феномен культуры [3].

М.А. Панфилова придаёт огромное значение игровой деятельности, так как именно общение становится главным её условием [13].

Игра, по словам М.А.Битяновой, уникальна тем, что затрагивает человека целиком, и интеллектуальную, и эмоциональную сферу, в зависимости от видов также двигательную [1]. Игра «встраивается» в структуру личности человека независимо от возраста, способностей, и как считает автор, позволяет охватить в комплексе проблемы психологического характера. Именно это её качество является основанием для включения игры в образовательное пространство в процессе учебной, внеурочной деятельности и в рамках психологического сопровождения школьников

Уникальность и доступность игры в том, что даже при отсутствии технических пособий и средств, единственным условием, способным запустить игру, является «состояние» игры интрига, эмоциональное вовлечение (эффект эмоционального заражения), встраивание игровой ситуации в учебный процесс позволяет решать познавательные задачи без ущерба для психического благополучия детей [5].

Таким образом, определение А.И.Захарова обосновывает эффективность игрового метода: «Игра – это школа эмоциональности, воображения и фантазии, динамичного и гибкого мышления, принятия и разыгрывания ролей, общения со сверстниками и взрослыми, равно, как и школа самостоятельности и независимости, инициативности и творческого самовыражения» [5].

Согласно А.И. Захарову, игра, проходя свои этапы, из произвольной, спонтанной постепенно превращается в произвольную, из индивидуальной в *групповую*, а к *подростковому возрасту* – *коллективную*. [5].

Е.А.Репринцева называет игру естественной деятельностью, способной влиять на развитие, социализацию, спонтанное выражение чувств ребёнка, тем самым обеспечивая ему эмоциональное благополучие. Автор указывает на дидактические возможности игры в педагогической практике. Стоит отметить также её ориентирующую, стимулирующую и регулирующую функции, которые отвечают условиям формирования коммуникативных навыков [14].

Своеобразие игры как метода в том, что ребёнок (подросток и взрослый в том числе) вступают в неё *добровольно и свободно*, не видят в ней угрозу или вмешательство в личное пространство (подросткам характерна защита своих границ). Это обеспечивает безопасность среды, в которой клиент получает возможность выразить свои чувства, страхи, переживания, создавая тем самым благоприятные условия для психотерапевтической работы.

Л.С. Выготский, называющий игру мнимой ситуацией, связывает её с мотивационно-потребностной сферой, а также с психическим развитием ребёнка [2]. С.Л.Рубинштейн, считая, что игра начинается с мысленного преобразования реальности в воображаемую показывает её принцип отражения как объективно – субъективной реальности [15]. В этом состоит *двуплановость* игры. Создавая игровую ситуацию в воображении в виде «идеального плана», согласно А.Н.Леонтьеву, ребёнок реализует её в конкретном пространстве и временных рамках и при этом испытывает вполне реальные чувства [10].

Д.Б. Эльконин отдаёт приоритет социальным мотивам игровой деятельности. Из трактовки С.Л.Рубинштейна вытекает принцип отражения и преобразования в игре, как объективно – субъективной реальности. Д.Н.Узнадзе видел в игре способ испытать ещё незрелые к применению тенденции [12]. А. Маслоу рассматривал игру как возможность творческой самоактуализации и самореализации. По мнению Э. Эриксона, игра - средство для приближения к бессознательному, он считал, что в ней ослабевает «цензура» сознания и оживает фантазия [9].

Психологическую значимость игра обретает в русле психоанализа. З.Фрейда, А.Фрейд, М.Кляйн выделяли в ней *символический* компонент [11].

При некоторых различиях механизмов воздействия всех направлений игротерапии на ребёнка их объединяет одна цель – помочь ему освободиться от негативных эмоциональных переживаний, страхов, адаптироваться в социальной среде, оптимизировать развитие психических процессов, определить пути решения проблем в стрессовых ситуациях, в выработке адекватных форм поведения, общения, применительно к подросткам необходимо создать условия для самопознания и самоопределения [5].

Рассмотрим психолого-педагогические возможности игры:

1. Игра связана мотивацией. В этом состоит её самоценность (адекватна естественной природе человека, развивается инициативность, ответственность).

2. Игра захватывает потенциал человека целиком (возможности для развития, обретение состояния готовности к нему).

3. Игра – это экспериментальная площадка для человека, что позволяет быть свободным от стереотипов и шаблонов (осознание себя, возможность изменить модели поведения).

4. Уникальность игры в её двуплановости, являясь свободной деятельностью, игра учит:

- а) создавать внутренний план;
- б) соблюдать правила и границы
- в) совершать действия в определённом временном и физическом пространстве.

5. Игра-совместная деятельность, создаёт условия для общения, коммуникации (социализация, кооперация, разрешение конфликтов, эмпатия).

Исходя из этого, следует вывод, что игра наиболее эффективный метод развития коммуникативных навыков учеников.

Педагог О.С. Газман предоставил свою *классификацию* игр для детей и подростков в учебной деятельности, на которую опираются в психолого-педагогическом сопровождении детей и подростков на данном этапе: *сюжетно-ролевые; подвижные; дидактические; имитационные.* [12].

Одним из видов групповой игротерапии можно считать *психодраму* Я.Л.Морено. Здесь освобождение от психологических проблем осуществляется через ролевую игру. *Сценическое* действие направлено на социальное взаимодействие, развитие вербальных и невербальных навыков общения [6].

Учитывая фактор изучения влияния игротерапии на формирование коммуникативной сферы подросткового возраста, обращаемся к Л.С. Выготскому, который рассматривая элементы игровой деятельности в психическом развитии подростков, вслед за В.Штерном употребил термин «серьёзная игра» применительно к подросткам [16].

В.Штерн характеризует игру подростков как предварительную пробу взрослых отношений, которая затем преобразуется в ответственную серьезную деятельность [16].

Выводы: Анализ литературы позволяет выделить следующие факторы, служащие основанием использовать игротерапию для формирования КН подростков:

- ✓ фантазия ребёнка перерастает в мечтательность подросткового возраста;
- ✓ стремление к овладению взрослых форм жизни похоже на игру;
- ✓ средством регуляции является *серьёзная ситуация*, в отличие от дошкольного возраста, когда средством были *игрушки* [2]
- ✓ спонтанность, яркие переживания в игре отвечают потребностям эмоциональной сферы подростков;
- ✓ аффективность переживаний подростков находит выход вовне;
- ✓ свободное тренинговое пространство на принципах равноправия и взаимоуважения отвечают потребностям сферы «Я» подростков.

Терапевтическое воздействие на формирование коммуникативных навыков достигается за счёт следующих механизмов: моделирование социальных отношений, формирование реальных отношений в игровой форме на принципах равноправия и взаимоуважения, поэтапная отработка необходимых навыков, изменение позиции подростка в направлении преодоления эгоцентризма, тревожности, неуверенности, неадекватного самооценивания и рефлексии.

Таким образом, игровая форма, позволяя соприкоснуться с будущим, становится своеобразной площадкой для реализации ведущих потребностей подросткового возраста [8].

Список литературы:

1. Азарова Т. В., Барчук О. И., Беглова Т. В., Битянова М. Р., Королева Е. Г., Пяткова О. М.; под редакцией М. Р. Битяновой- Практикум по психологическим играм с детьми и подросткам / Практическая психология, Питер, 2011. 304 с. С.11.

2. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка. // Психология развития. СПб.: Питер, 2001. 512 с

3. Гуревич П. С. Культурология XX век. Энциклопедия. М., 1996

4. Загрядская О. В. Моделирование игровой учебно-познавательной деятельности в преподавании гимнастики // Евразийский Союз Ученых. 2015. №5-4 (14). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelirovanie-igrovoy-uchebno-poznavatelnoy-deyatelnosti-v-prepodavanii-gimnastiki>

5.. Захаров А. И. Игра как способ преодоления неврозов у детей. **Издательство: Каро, 2006. 416 с. С.11**

6. Зелеева В.П. Учебно-методическое пособие к спецкурсу «Основы психодрамы». Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2015. 97 с.

7. Касвинов С.С. Система Выготского Книга 1: Обучение и развитие детей и подростков [Текст] / С. Г. Касвинов. Харьков: Райдер, 2013. 460 с.

8. Крутецкий В. А., Лукин Н. С. Психология подростка. М.: Просвещение, 1965. 316 с

9. Кэдыусон Х., Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии. СПб.: Питер, 2001. 416 с: ил.

10. Леонтьев А.Н. Психологические основы дошкольной игры / А.Н. Леонтьев

11. Лэндриэт Г.Л. Игровая терапия: искусство отношений: Пер.с англ./Предисл. А.Я.Варга. Международная педагогическая академия, 1988. 386 с.

12. Новиков А.М. Методология игровой деятельности. М.: Издательство «Эгвес», 2006.

13. Панфилова М.А. Игротерапия общения: Тесты и коррекционные игры. Практическое пособие для психологов, педагогов и родителей. М.: «Издательство ГНОМид», 2001. 160 с

14. Репринцева Е. А. Игра как социокультурный феномен. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора пед. наук // Образование, педагогика, история педагогики, культура, 2005.

15. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: ПИТЕР, 2003.
// Психологическая наука и образование / Ред. В.В. Рубцов, А.А. Марголис, В.А. Гуружапов. – 1996. – №3. – С. 19–32.

16. Штерн Э. «Серьезная игра» в юношеском возрасте. // Возрастная психология. Хрестоматия. /Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. М.: Изд. центр «Академия», 2001. 624 с

17. Эльконин, Д.Б. Психология игры М: Владос, 1999 360с

Talabalar kognitiv jarayonlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari

O'ktamova Shohista Odilbek qizi – UrDU Psixologiya(f.t.b) ixtisosligi
1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqola talabalar kognitiv jarayonlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari va ahamiyati, talabalar kognitiv jarayonlarini rivojlantirish usullari to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kognitiv jarayonlar, kognitiv faoliyat, kognitiv psixologiya, bilish jarayoni, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur qilish.

Kognitiv jarayonlarni o'rganish xorijiy psixologiyaning eng mashhur ilmiy yo'nalishlaridan biridir, chunki insonning tashqi dunyo bilan o'zaro ta'siri uning faoliyati va faoliyati tufayli mumkin. Faoliyat insonning aqliy fazilatlarini, uning mustaqilligi va tashabbuskorligini shakllantirishning ajralmas shartidir.

Kognitiv faoliyat pedagogik hodisa sifatida ikki tomonlama o'zaro bog'liq jarayondir: bir tomondan, kognitiv faoliyat o'quvchining o'zini o'zi tashkil etishi va o'zini o'zi anglash shaklidir; ikkinchi tomondan, kognitiv faoliyat o'qituvchining o'quvchining bilish faoliyatini tashkil etishdagi alohida harakatlarining natijasi sifatida qaraladi.

Kognitiv faoliyat - talabalarning yangi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish, bilish doirasini kengaytirish uchun turli xil usullaridan foydalanishga doimiy ehtiyojini aks ettiradi.

Kognitiv faoliyatni shaxsiy darajada shakllantirish muammosi, ilmiy manbalar tahlili bo'yicha, kognitiv faoliyat motivatsiyasini va kognitiv qiziqishlarni shakllantirish usullarini hisobga olish bilan bog'liq. Kognitiv faoliyatni talaba shaxsiyatining barcha jabhalarining namoyon bo'lishi sifatida ko'rib chiqish mumkin: bu yangilikka qiziqish, muvaffaqiyatga intilish, o'rganishdan zavqlanish, shuningdek, o'quv jarayonidagi muammolarni hal qilishga bo'lgan munosabat.

“Kognitiv” termini bilish degan ma'noni anglatadi. Ushbu tadqiqot yo'nalishlari asosan 1960-yillarda shakllangan bo'lib, uning rivojlanishining birinchi bosqichi natijalari 1967-yilda nashr etilgan V.Nayserning “Kognitiv psixologiya” monografiyasida umumlashtirilib, psixologik fikrning yangi

yo‘nalishiga nom berdi. R. Solso keyinchalik nashr etilgan xuddi shu nomdagi kitobida kognitiv psixologiya odamlarning dunyo haqidagi ma‘lumotni qanday qabul qilishini, bu ma‘lumotlarning shaxs tomonidan [qanday ifodalanishini](#), uning xotirada qanday saqlanadi va bilimga aylanishini va bu qanday ekanligini o‘rganadi, deb yozadi. bilim bizning e‘tiborimiz va xatti-harakatlarimizga ta‘sir qiladi.

Kognitiv jarayonlarni o‘rganuvchi tadqiqotlar o‘z ichiga - sezgilardan tortib idrok etish, naqshni [aniqlash](#), xotira, kontsepsiyani shakllantirish, [fikrlash](#), tasavvur qilishni qamrab oladi. Kognitiv psixologiyaning bir necha o‘n yilliklar davomida ko‘plab mamlakatlarda keng tarqalgan asosiy yo‘nalishlari odatda kognitiv tuzilmalarning rivojlanish psixologiyasi muammolari, til va nutq psixologiyasi, kognitiv nazariyalarni ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. inson va sun‘iy intellekt. Kognitiv psixologiyaning paydo bo‘lishi ba‘zan xorijiy (birinchi navbatda Amerika) psixologiya fanida o‘ziga xos inqilob deb ataladi.

Jahon psixologiyasida kognitiv jarayonlardan quyidagilar eksperimental o‘rganiladi :

1. Diqqat. (Diqqat sifati)
2. Xotira. (Xotira turlari)
3. Tafakkur. (Fikrlash turlari)
4. Tasavvur qilish.
5. Aql-idrok.

Kognitiv qobiliyatlarga quyidagilar kiradi:

I) fiziologik: ko‘rish, [eshitish](#), teginish, hidlash, ta‘m bilish qobiliyati; rivojlangan mehnat qobiliyati;

II) intellektual:

1) anglash, mantiq, idrok, qarama-qarshiliklarni ko‘rish va hal qilish, materialni tahlil qilish va sintez qilish, butunning elementlari va qismlari o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatish qobiliyati;

2) g‘oyalar, usullar to‘g‘risida qadr-qimmatni shakllantirish qobiliyati, tanlangan vaziyatda o‘zini o‘zi belgilash, tezkor qaror qabul qilish qobiliyati;

3) ilgari o‘rganilgan prinsiplar, usullar, jarayonlarni yangi vaziyatni hal qilishda qo‘llash, bilimlarni ma‘naviy va moddiy shakllarda gavdalantirish.

Ijodiy fazilatlar sub‘ektiv yoki ob‘ektiv yangi ta‘lim mahsulotini yaratishni ta‘minlaydi. Ijodiy fazilatlar quyidagilardan iborat:

1) xissiy - emotsional sifatlari: ilhom, tasavvur, fantaziya, assotsiativlik, xayolparastlik;

2) kreativlik, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati;

3) muammoni hal qilish uchun qo'llaniladigan turli vositalar, usullari, ularni izlash eng yaxshi kombinatsiya va ob'ektning o'zgarishi tashxisi, uning rivojlanish dinamikasi;

4) gipotezalarni shakllantirish, nazariyalarni ishlab chiqish.

Tashkiliy fazilatlar bilim va ijodkorlikni tashkil etishda namoyon bo'ladi, ularga quyidagilar kiradi:

1) maqsadlarni belgilash va ularga erishish, faoliyatni rejalashtirish, faoliyat bosqichlarini sozlash, introspeksiya va o'zini o'zi obektiv [baholay olish qobiliyati](#);

2) ta'limning boshqa sub'ektlari va tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati, bahslash olish qobiliyati;

3) boshqalarning ijodini tashkil qilish, birgalikda bilim va g'oyalarni yaratish qobiliyati.

Ta'lim jarayonida ijodiy va kognitiv fazilatlarining barcha guruhlarini aniqlanishi va rivojlanishi kerak.

Kognitiv fazilatlar o'rganilayotgan fanlar, bob, alohida bo'limlar, mavzular bo'yicha ham global miqyosda, ham ma'lum bir ta'lim maqsadlarini shakllantirishda qo'llanma bo'lib xizmat qiladi. Intellektual [rivojlanish](#), o'quv jarayonini individual idrok etish va talabalar tomonidan o'quv mashg'ulotlarini o'tkazishning zamonaviy usullaridan ijodiy foydalanish samara beradi.

Kognitiv jarayonlarni shakllanishi kognitiv psixologiyaning bir qator cheklovlari va kamchiliklariga qaramay, yo'nalish vakillari bilish jarayonini mohiyatini ochib beruvchi ko'p muhim ma'lumotlarga ega bo'ldilar va individual kognitiv jarayonlarning ko'plab qonuniyatlari o'rnatildi. Masalan, inson xotirasida bilimlarning ifodalanishi, idrok etishning subyektivligini ta'minlovchi mexanizmlarni va boshqalarni o'rganish natijalari juda qiziq. Bundan tashqari, "funktional" yondashuv doirasida e'tiborga olinmagan turli kognitiv jarayonlarning aloqasi ishonchli tarzda ko'rsatilgan. Kognitiv faoliyatni takomillashtirish usullari talabada bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirishga, talabalarning dunyoqarashi, ma'naviy, estetik fazilatlarini rivojlanishiga hissa qo'shadi, shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, talabalarning salohiyatini aniqlashga yordam beradi. Kognitiv

qiziqishni qondirish talaba bilimidagi bo‘shliqlarni to‘ldirishga yordam beradi. Bilimga bo‘lgan qiziqishi yetarli darajada rivojlanmagan bola darsda passiv bo‘ladi, vazifalarni bajarishga, bilimlarni o‘zlashtirishga va o‘rganishda ijobiy natijalarga erishishga intilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ta‘lim jarayonida kognitiv faoliyatni faollashtirishning turli usullari qo‘llaniladi, ularning asosiylari shakllar, usullar, o‘qitish vositalarining xilma-xilligi, yuzaga keladigan vaziyatlarda talabalarning faolligini rag‘batlantiradigan ularning kombinatsiyalarini tanlashdir.

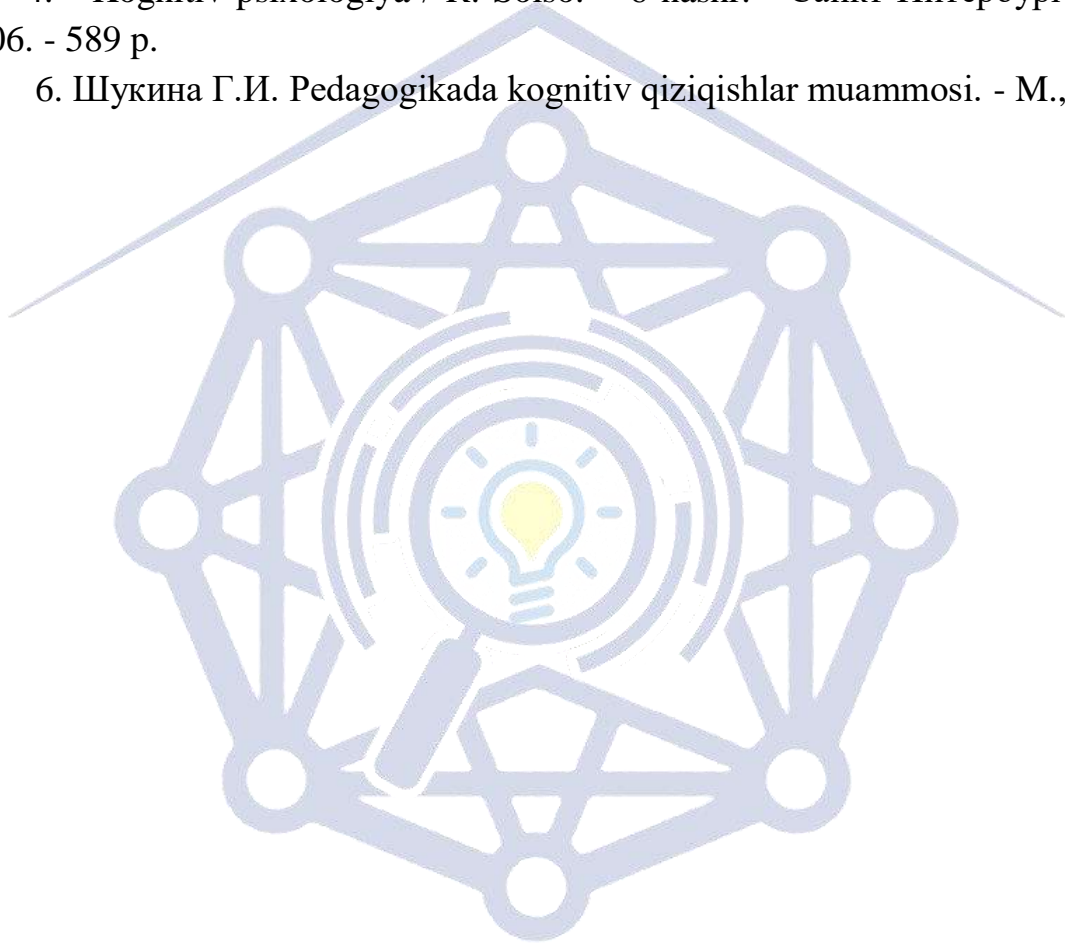
Ta‘lim jarayonida kognitiv jayonlarni faollashtiruvchi ta’sirlar quyidagicha:

- ✓ fikringizni himoya qilish;
- ✓ munozara va munozaralarda qatnashish;
- ✓ guruhdoshlaringizga va o‘qituvchilaringizga faollashtiruvchi savollar bering;
- ✓ guruhdoshlarning javoblarini tahlil qiling;
- ✓ javoblarni baholash va dalillash;
- ✓ ortda qolayotgan guruhdoshlarga mavzuni o‘zlashtirishga yordam bering;
- ✓ guruhdoshlarga tushunarsiz joylarni tushuntirish;
- ✓ kognitiv vazifa (muammo) ning mumkin bo‘lgan yechimining bir nechta variantlarini toping;
- ✓ o‘z-o‘zini tekshirish, shaxsiy kognitiv va amaliy harakatlarni tahlil qilish holatlarini yaratish;
- ✓ kognitiv muammolarni ularga ma‘lum bo‘lgan hal qilish usullarini kompleks qo‘llash orqali hal qilish.

Shuningdek, mashg‘ulotning muayyan usullari va shakllarini tanlashda, birinchi navbatda, samarali natijaga intilish kerak. Shu bilan birga, talaba nafaqat olingan bilimlarni tushunish, eslab qolish va takrorlash, balki ular bilan ishlash, amaliyotda qo‘llash, rivojlantirish qobiliyatini ham talab qiladi, chunki ta‘lim samaradorligi darajasi ko‘p jihatdan talabaning o‘quv va kognitiv faoliyatining faolligi, bilim darajasiga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андерсон Ж. Когнитивная психология. СПб.: Питер, 2002.
2. Величковский Б.М. Когнитивная наука. Основы психологии познания. В томах. М.: ИЦ “Академия”, 2006
3. Eysenck M., Keane M. Cognitive Psychology: A Student`s Handbook.
4. Kognitiv psixologiya / R. Solso. – 6 nashr. - Санкт-Петербург: Питер, 2006. - 589 p.
6. Шукина Г.И. Pedagogikada kognitiv qiziqishlar muammosi. - M., 2007.

Research Science and
Innovation House

Социальное окружение как детерминанта асоциального поведения несовершеннолетних

Уктамова Шохида Одилбек кизи - Инспектор по вопросам профилактики правонарушений среди девочек-подростков в Управлении внутренних дел по городу Ургенч, Отдел по согласованию деятельности внутренних органов №1 (по Ургенчскому филиалу Ташкентской медицинской академии).

Аннотация: В данной статье анализируются данные психологического исследования нарушений поведения несовершеннолетних, а также влияния социальной среды на формирование поведения.

Ключевые слова: асоциальное поведение, социальное окружение, асоциальные взгляды, личность, межличностные взаимоотношения, эмоциональный компонент

В современной действительности одной из наиболее острых и социально значимых проблем, требующих решения органами внутренних дел, является поиск путей снижения количества правонарушений среди несовершеннолетних и повышение эффективности их социально-психологической адаптации.

Необходимость поиска путей решения этой задачи вызвана не только тем, что в стране сохраняется достаточно напряженная криминогенная обстановка, но прежде всего тем, что в сферы организованной преступности вовлекается все большее количество несовершеннолетних. Правонарушения, совершаемые подростками, представляют опасность для общества, так как угрожают его будущему благополучному развитию. Асоциальные взгляды, привычки, приобретенные в раннем возрасте, могут привести к значительной деморализации личности и, как результат, к росту преступности и рецидивам.

Личность правонарушителя, по мнению ученых, представляющих различные области научных знаний, предстает как совокупность негативных социально значимых, индивидуально-типологических качеств, обуславливающих его преступное поведение. Это отражено в трудах В.В.

Павловой (1999), И.Л. Первой (2000), В.Л. Цветкова (2005), А.Н. Пастушени (2011), М.Г. Сергеевой (2014), Т.В. Мальцевой (2015), Г.И. Аксеновой (2018), А.В. Вилковой (2018). Указывается, что в большинстве случаев несовершеннолетний правонарушитель - это лицо, которое обладает склонностями, привычками, устойчивыми стереотипами антиобщественного поведения.

В свое время проблемам исследования личности несовершеннолетних с правонарушающим поведением и особенностям их правового сознания посвятили свои труды Г.М. Миньковский (1968), В.М. Литвишков (1982), С.А. Беличева (1994), Л.Ф. Обухова (1996), Д.И. Фельдштейн (1999), А.С. Душкин (2014), М.В. Шакурова (2004), А.В. Мудрик (2013), Ю.Е. Суслов (2020) и др. Детерминантами подростковых противоправных деяний занимались Л.М. Серeda (2006), Л.И. Беляева (2010), Ю.М. Антонян (2018) и др.

Детерминантом асоциального поведения несовершеннолетних является сфера общения. Данной проблемой занимались такие ученые, как И.П. Башкатов (1993), Г.В. Валицкес (1987), Ю.А. Васильева (1997), В.П. Велев (2012), Г.М. Миньковский (1968), О.А. Падун (2005), Ю.А. Пучкова (2006), А.Р. Ратинов (1979), Т.В. Серебрякова (2010) и др. Первым, кто рассматривал личность правонарушителя в системе коллективных взаимоотношений, был Антон Семенович Макаренко, отмечавший, что именно ближайшая социальная среда, сфера межличностных взаимоотношений является огромной силой в формировании ценных и прочных качеств личности, ближайшая сфера общения - наиболее чувствительный барометр и механизм формирования социальной психологии личности¹. За совокупностью всех общественных отношений можно увидеть межличностные отношения, без изучения которых упускается из виду конкретная личность.

Рассматривая влияние социального окружения на несовершеннолетнего, необходимо подробнее остановиться на некоторых общих идеях о подсистемах «макросреда» и «микросреда», рассмотренных в трудах Э.

¹ Жураковский Г.Е. Педагогические идеи Макаренко. М.: Изд-во Академии педагогических наук, 1963. 328 с.

Муньягисеньи², В.А. Шуняевой³ и др.

Благоприятные факторы социальной среды способствуют формированию положительной социальной направленности личности, а неблагоприятное пространство в определенной степени будет обуславливать асоциальное поведение. Однако можно предположить, что специфические взаимосочетания различных параметров неблагоприятных факторов социальной среды в комплексе с индивидуальными особенностями эмоциональной сферы несовершеннолетних могут обусловить возникновение различных видов правонарушений⁴.

Т.В. Серебрякова считает, что в целом социальная среда, формирующая несовершеннолетних с правонарушающим поведением, характеризуется не отдельными признаками, а целой совокупностью⁵ противоправного поведения несовершеннолетних, имеющей разноплановые, но находящиеся в тесной взаимосвязи черты. Часто причиной их появления, как отмечалось выше, может стать какая-то общая серьезная деформация, оказывающая влияние на поведение данных лиц⁶.

Факторы социальной макро- и микросреды ведут к прямой подверженности людей психологическим стрессам. Влияние социальных стрессов на формирование личностных новообразований было рассмотрено в исследованиях противоправного поведения несовершеннолетних, проведенных Ю.А. Пучковой⁷, где отмечалось, что они позволяют личности

² Муньягисеньи Э. Роль микросреды в формировании аддиктивного поведения у подростков: дис. ... канд. психол. наук. М., 2003. 151 с.

³ Шуняева В.А. Двойственность влияния отдельных факторов микро- и макросреды на несовершеннолетних в процессе профилактики их девиантного поведения: дис. ... канд. юрид. наук. Тамбов, 2006. 192 с.

⁴ Ковтуненко Л.В. Воспитание несовершеннолетних осужденных, отбывающих уголовные наказания в местах лишения свободы. Воронеж: Изд-во Воронеж. ин-та ФСИН России, 2011. 114 с.

⁵ Серебрякова Т.В. Психология криминального поведения несовершеннолетних. Мичуринск: Изд-во Мичурин. гос. аграрн. ун-та, 2010. 106 с.

⁶ Васильева Ю.А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения // Психологический журнал. 1997. Т. 13, № 2. С. 58-78.

⁷ Пучкова Ю.А. Характеристика личности подростков-делинквентов: дис. ... канд. психол. наук. М., 2006. 200 с.

наилучшим образом приспособиться и адаптироваться к новым условиям, но также угрожать процессу адаптации в зависимости от внутренних факторов (например, при наличии нервнопсихических отклонений).

Однако существующая реальность, развитие медиатехнологий, интернет-ресурсов позволяет нам говорить о том, что понятие социальной среды стало составляющим более широкого понятия - «социальное пространство». Элементами социального пространства являются отношения субъекта с людьми и другими группами, а также связи с материальными объектами окружающего мира⁸. Оно означает не только физическое взаимодействие, основанное на топологической характеристике, но и взаимодействие, опосредованное через информационные технологии, выходящее за пределы физического пространства. Технологии позволяют взаимодействовать людям с различных континентов, проживающих в различных экономических, экологических и политических условиях.

Влияние социального пространства на проблемы противоправного поведения несовершеннолетних происходит через эстетическую, экономическую сферы жизнедеятельности. В отличие от социальной среды социальное пространство обладает такой характеристикой, как интерактивность, то есть люди могут взаимодействовать, общаться, даже не находясь рядом.

Малые группы, в которые включена личность, играют решающую роль в формировании ее социально-психологических особенностей.

Как правило, у несовершеннолетних правонарушителей существенно деформированы социальные связи.

По мнению С.А. Головиной⁹, общение со сверстниками играет важную роль в формировании коммуникативных функций, выступает в качестве мощного социализирующего фактора, где под «социализацией» понимается вхождение в социальное пространство, приспособление к нему, освоение

⁸ Злоказов К.В. Субъективный образ социального пространства: элементы, центр и метрика // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Психология. Педагогика. Социокинетика. 2019. № 3. С. 46-49.

⁹ Головина С.А. Психологические условия формирования адекватных способов реагирования на мнения сверстников в подростковом возрасте: дис. ... психол. наук. Киров, 2008. 178 с.

определенных социальных ролей и функций и формирование поведения молодежи.

Одним из основных методологических требований к правильному осмыслению противоправного поведения несовершеннолетних и глубокому пониманию процесса формирования личности является изучение каждого несовершеннолетнего во всей совокупности его отношений с другими людьми (сверстниками и взрослыми), что воплощается в реальной деятельности с ними - в общении.

Рассматривая общение несовершеннолетнего как воспитательный фактор, можно выделить три аспекта общения: во-первых, как нормативный процесс; во-вторых, как познавательный процесс; в-третьих, как средство социального утверждения личности путем противоправного поведения. Г.В. Валицкас¹⁰ отмечает, что последний аспект становится главным для подростка и юноши, так как потребность несовершеннолетних в противоправном поведении как социальное утверждение личности реализуется преимущественно в процессе их деятельности в различных коллективах, в основном, в отношениях со сверстниками.

Однако в исследованиях О.А. Падун показано, что у юношей и подростков, характеризующихся противоправным, асоциальным поведением, существует проблема с общением, наблюдается изолированность или отверженность противоправного поведения несовершеннолетних в классе, то есть в школьном коллективе не реализуется доминирующая потребность несовершеннолетних в противоправном поведении в целях самоутверждения¹¹.

И.П. Башкатов, изучая психологию групп несовершеннолетних правонарушителей, доказывает, что для несовершеннолетних с социально позитивной направленностью характерна эмоционально-познавательная ориентация (на дело, на совместные увлечения и т. д.), а среди

¹⁰ Валицкас Г.В. Самооценка у несовершеннолетних правонарушителей: ее формирование и роль в поведении : автореф. дис. ... канд. психол. наук. М., 1987. 205 с.

¹¹ Падун О.А. Психологические особенности личности несовершеннолетних, осужденных за совершение корыстно-насильственных преступлений: дис. ... канд. психол. наук. Ростов н/Д, 2005. 163 с.

несовершеннолетних лиц с противоправным поведением преобладает эмоциональный вид общения с ориентацией противоправного поведения несовершеннолетних на межличностные взаимоотношения. Кроме того, в его работе мы находим, что для несовершеннолетних правонарушителей наиболее характерным является преобладание эмоционального компонента над познавательным (деловым) противоправного поведения несовершеннолетних и эмоциональной неустойчивостью в сфере приятельских взаимоотношений. Подобные особенности способствуют совершению необдуманных, спонтанных правонарушений под влиянием внезапно возникших эмоций.

Несовершеннолетние правонарушители значительно легче поддаются как хорошему, так и дурному влиянию, обладают способностью совершать высоконравственные и безнравственные поступки, у них отмечается искреннее желание исправиться, тем не менее это не всегда им удается из-за слабого самоконтроля¹².

В группах несовершеннолетних, по мнению И.П. Башкатова, идет дальнейшее развитие и совершенствование личностных качеств данных лиц, правда, не всегда в нужном направлении. Именно неформальные дружеские связи с ровесниками обеспечивают несовершеннолетним необходимый социальный и эмоциональный комфорт¹³.

Изучая стихийно сложившиеся группы несовершеннолетних противоправного поведения с антиобщественными проявлениями, Р.В. Чиркина отмечает неустойчивость общения в таких группах по сравнению с группами лиц с законопослушным поведением¹⁴. Исследователями выделяется бесцельность времяпрепровождения и наличие случайных, импульсивных мотивов в неформальном общении. Более того, в соответствии с исследованием, проведенным В.М. Литвиновым, в отношении

¹² Беличева С.А. Нравственное сознание несовершеннолетних правонарушителей // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. пед. ин-та, 1982. С. 130-134.

¹³ Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп. М.: Информпечать, 2000. 334 с.

¹⁴ Чиркина Р.В. Изменение установок противоправного поведения личности у несовершеннолетних: дис. ... канд псих. наук. М., 2008. 277 с.

противоправного поведения несовершеннолетних можно отметить: если для юношей с социально позитивным поведением общение со сверстниками имеет социально положительную направленность, то для асоциальных лиц общение в неформальных группах чаще всего приобретает нежелательный асоциальный, антиобщественный характер¹⁵.

Подчеркивая важность общения со сверстниками при формировании личности, нельзя забывать о влиянии старших, которому должна принадлежать основная роль, так как взрослый человек становится тем каналом, через который несовершеннолетние устанавливают свои отношения с людьми и миром. По нашему мнению, источник криминогенных конфликтов лежит в нарушении взаимоотношений несовершеннолетних правонарушителей со взрослыми людьми, а корни антиобщественных проявлений - в условиях формирования отношений несовершеннолетнего правонарушителя с противоправным поведением с окружающими его людьми, начиная с ранних периодов развития.

Следует обратить особое внимание на деструктивные группы несовершеннолетних, склонных к криминальной активности. При профилактической работе с несовершеннолетними, отличающимися противоправным поведением, необходимо вначале изучить возрастные рамки группы. Возможно, в таких группах состоят 18-20-летние, которые по развитию и личным качествам не будут отличаться от несовершеннолетних. Однако если в группе есть старшие по возрасту участники, то они могут вовлекать несовершеннолетних с противоправным поведением в правонарушения, так как взрослый лидер может более организованно спланировать противоправные деяния, рассчитывая на подчинение ему несовершеннолетних и избежание наказания.

При работе с группой необходимо оказывать профилактическое влияние как на группу в целом, так и на отдельных ее членов. Наибольший эффект имеют профилактические меры, которые индивидуально влияют на

¹⁵ Литвишков В.М. Влияние направленности и самооценки на нравственную устойчивость личности несовершеннолетних правонарушителей // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних: сб. науч. тр. Воронеж: Изд-во ВГПИ, 1982. С. 123-134.

противоправное поведение каждого несовершеннолетнего члена группы. Для этого необходимо узнать их личные особенности, интересы, мировоззрение, отношение к правовым нормам, уровень интеллекта, моральные ценности. Знание данных категорий поможет более успешно наладить психологический контакт и оказать необходимое профилактическое воздействие, а также оценить готовность несовершеннолетнего с противоправным поведением к исправлению. При этом индивидуально направленные меры одновременно влияют на предупреждение групповых правонарушений.

Профилактическая работа должна быть направлена на выявление, контроль и учет, переориентацию подобных групп несовершеннолетних. Необходимо проверять их на причастность к совершению различных преступлений и правонарушений. Работа по месту жительства - актуальная задача для профилактики вовлечения несовершеннолетних с противоправным поведением в правонарушения.

Research Science and Innovation House

Oliy ta'lim talabalarining kasbiy motivatsiyasiga qadriyatlar tizimining ta'siri

Djumaniyazova M.X. – UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti., ps.f.f.d (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim talabalarining kasbiy motivatsiyasiga qadriyatlar tizimining ta'siri to'g'isidagi fikr va qarashlar tahlil qilingan. Shuningdek, shaxs kasbiy faoliyat motiviga ta'sir qiluvchi omillar haqida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kasbiy motivatsiya, qadriyatlar tizimi, akmeologik yondashuv, talabalik davri, ehtiyoj, qiziqish, motiv, shaxs yo'nalishi, akmeologik omil

Shaxs uchun kasbda o'z-o'zini rivojlantirish, o'zini namoyon qilish va o'zini anglash muammolari hozir, bizning fikrimizcha, ertaroq yoshda paydo bo'layotir va bu bir necha yil oldingiga qaraganda keskinroq namoyon bo'lmoqda. Shuning uchun kasbiy jihatdan o'z-o'zini anglashni rivojlantirish jarayonlarini faollashtirish masalalari talaba yoshlar uchun eng dolzarbdir.

Shaxsning kasbini egallash bosqichidagi ana shunday masalalardan birini biz kasbiy motivatsiyani rivojlantirish jarayonining akmeologik, psixologik va pedagogik faollashuvini kasbiy o'z-o'zini anglashning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqamiz (O.V.Moskalenko).

Mehnat samaradorligi muammolari, professionalizm qonuniyatlari, shaxs psixologiyasi, individual faoliyat uslubi, psixologik kasbiy muhim sifatlar bo'yicha umumiy psixologiya (B. G. Ananov, A. A. Bodalev, A. A. Derkach, B. F. Lomov va b.), mehnat psixologiyasi (E. A. Klimov, K. K. Platonov, V. D. SHadrikov va b.), boshqaruv psixologiyasi (R. L. Krichevskiy, L. D. Kudryashova, V. I. Lebedev, A. V. Filippov va b. A. A. Bodalev, A. A. Derkach, V. G. Zazykin, N. V. Kuzmina, A. A. Rean va h.k.) doirasida amalga oshirilgan ko'plab nazariy va amaliy tadqiqotlar natijalari har qanday kasbiy faoliyat samaradorligi qator shartlar va omillar guruhiga bog'liqligini tasdiqlaydi.

Yosh avlodning shaxsiy shakllanishi muammosiga akmeologik yondashuvning o'ziga xos xususiyati va jihatlari ijtimoiy-axloqiy tajribani o'zlashtirish va tushunishning psixologik mexanizmlarini ochib berish, erishilgan narsalarni hissiy

va axloqiy idrok etishi qanday sodir bo'lishini, inson o'z ehtiyojlari bilan yashaydimi, o'spirin shaxsiy shakllanish bosqichida qanday bog'lanadi, nimani xohlaydi, nima qila oladi va jamiyat nimaga muhtojigini aniqlashni taqozo etuvchi o'sib borayotgan shaxs dinamikasini o'rganishdan iborat .

Talabalik davrida ijtimoiy tajribani o'zlashtirishning asosiy mexanizmlaridan biri bu motivatsion vektorga ega bo'lgan (A. N. Leontiev) qadriyat yo'nalishini shakllantirish mexanizmi (L. I. Bojovich, D. I. Feldshteyn, I. S. Kon va b.) hisoblanadi.

“Qadriyat yo'nalishlari” ijtimoiy-psixologik kategoriyasining tahlili “ehtiyoj”, “qiziqish”, “qadriyat”, “motiv”, “shaxs yo'nalishi” kabi tushunchalar bir semantik makonda yotishidan dalolat beradi (A. S. Guseva). Agarda faoliyat ma'lum qadriyatlarni yaratishga qaratilgan bo'lsa, u holda aynan ushbu qadriyatlar faoliyatning asosiy motivi bo'lib qolishi kerak . Shuning uchun ham shaxsning qadriyat yo'nalishlari tizimining diagnostikasi motivlarini tahlil qilish, shuningdek, shaxsning ehtiyojli-motivatsion sohasini (ichki motivatsiyasini) shakllantirishni rejalashtirish imkonini beradi .

Rus va xorijiy psixologiyada shaxsning qadriyatlari va qadriyat yo'nalishlarini o'rganishga oid bir necha yondashuvlar mavjud. Rus psixologiyasida qadriyat yo'nalishlari asosan ichki shaxsiy shakllanishlarda – shaxsiy ma'nolarda ko'rib chiqilgan (A. G. Asmolov, B. S. Bratus, B. V. Zeigarnik va b.), shaxs yo'naltirilganligi (Lomov B. F.). Shaxsning yo'naltirilganligi (orientatsiyasi) ular tomonidan etakchi xususiyat sifatida ajralib ko'rsatiladi va turli mualliflar tomonidan turlicha – “dinamik tendensiya”, “asosiy hayotiy yo'nalish”, “ma'no shakllantiruvchi motiv” sifatida ta'riflanadi. Sub'ektiv munosabatlar muammosi, ularning ontologiyasi va gnoseologiyasi rus psixologiyasida ilk bor A. F. Lazurskiy tomonidan ko'tarilgan. Lazurskiy shaxsning kasbga, umuman mehnatga, mulkka, boshqa odamlarga va jamiyatga nisbatan munosabatini alohida ta'kidlab o'tgan. V. M. Myasishchev, A. F. Lazurskiy g'oyalarini rivojlantirib, ularning shakllari va turlarini nazariy talqin qiladigan shaxsiyat munosabatlarning psixologik konsepsiyasini ishlab chiqdi. V.D. Shadrikovning asarlari kasbiy faoliyatda shaxsning motivatsion sohasini va uning kasbiy yo'nalganligini o'rganishga bag'ishlangan.

Xorijiy psixologiyada qadriyatlar va qadriyat yo'nalishlari shaxsning asosiy xarakteristikasi sifatida E. Shpranger, J. Xoland, M. Rokich, V. Frankl, L. Gordon,

V. Xolsman, Lindsy va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, E. Shpranger qadriyat yo‘nalishlarini “dunyoni bilish shakli” yoki “hayot shakli”, sof ma’naviy tamoyil va faqat insoniyat madaniy holatining mahsuli sifatida ko‘rib chiqadi. V. Franklning nazariy konsepsiyasi hayot mazmunini insonning xulq-atvori va munosabatini belgilaydigan, qadriyatlar tizimi (ijodkorlik, tajribalar, munosabatlar) shaklida namoyon bo‘ladigan asosiy fundamental ta’lim sifatida tan olishga asoslangan. I. Darli, T. Xagen, J. Xolandning fikrlariga ko‘ra, kasbiy ustanovkalar umumiy hayotiy ustanovka va qadriyatlarning asosiy aspekti hisoblanadi.

Shunday qilib, qadriyatlar va qadriyat yo‘nalishlari tadqiqotchilar tomonidan inson tomonidan uning hayotini umumiy mazmuni sifatida ongli ravishda ko‘rib chiqiladi va qabul qilinadi, bu erda shaxsiy mazmun - voqelikning individuallashtirilgan aksi, u shaxsning faoliyati va muloqoti amalga oshiriladigan ob’ektlarga nisbatan munosabatini ifodalaydi. (B.V.Zeygarnik, B.S.Bratus). Muxtasar qilib aytganda, qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirish jarayoni (A. V. Kirichenko) insonda ehtiyojning paydo bo‘lishi, qidiruv faolligi va qiziqish tug‘ilishiga olib keladigan narsaga ongsiz ehtiyoj sifatida belgilanadi.

Natijada predmet (hodisa) topiladi, ehtiyoj predmetlashadi (moddiylashadi). Ehtiyoj predmeti topilganda, qidiruv faolligi motiv maqomini oladi. Predmet inson uchun qadriyatga aylanadi, u unda shaxsiy mazmunni kashf etadi va hayotiy maqsadni ko‘radi. Shunday tarzda qadriyatni yo‘naltiruvchi mexanizm paydo bo‘ladi. Qadriyat yo‘nalishini insonning tabiiy va ijtimoiy muhitning zamon va makonida, shaxsiy tajribaga asoslangan va doimiy o‘zgaruvchan vaziyatning konkret sharoitlariga muvofiq xatti-harakatlar uslubi va faoliyatida ongli ravishda aniqlash va baholashga shaxs tayyorligining ajralmas informatsion-emotsional-irodaviy xususiyati va ongi sifatida aniqlash mumkin. Shaxsning qadriyat yo‘nalishlari faoliyatining tabiati va xususiyatlari psixologiyada qabul qilingan tushunchaga muvofiq, ularning tuzilishi va mazmunini tashkil etuvchi qadriyatlar ma’lum bir qadriyat xizmat qiladigan maqsad va vazifalar nuqtai nazaridan ikkita asosiy guruhga bo‘linadi. Birinchi guruhni maqsadli qadriyatlar (terminal qadriyatlar), ikkinchisini esa – vositali qadriyatlar - (instrumental qadriyatlar) tashkil qiladi.

Terminal qadriyatlar eng muhimi hisoblanadi - bu insonning asosiy maqsadlari, ular uzoq muddatli hayotiy istiqbolni, u hozir nimani qadrlashini va kelajakda nimaga intilishini aks ettiradi. Terminal maqsadlar, go‘yo, inson hayotining

mazmunini belgilaydi, u uchun nima muhim, ahamiyatli va qimmatli ekanligiga ishora qiladi. Maqsadlarni aniqlash, ya'ni o'zini va hayotdagi o'rmini topa bilish qobiliyati o'smirlik va yoshlik davridagi shaxsiy etuklikning juda muhim ko'rsatkichidir.

Qadriyatlar boshqa shaxsiy sifatlar (yo'nalish, munosabat, e'tiqod) kabi ijtimoiy munosabatlar va hayotdagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning inson ongida aks etish natijasi sifatida ko'rib chiqiladi. Qadriyatlar o'zaro bog'liq, dinamik muvozanatda va shaxsiy ahamiyatga asoslangan holda bir-biri bilan o'zaro mutanosiblikda bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlarining individual tarkibini belgilaydigan asosiy munosabatlar sifatida ularning shaxs uchun nisbiy ahamiyatligi namoyon bo'ladi. Qadriyat yo'nalishlarining roli shundaki, ular kasbiy faoliyat yo'nalishini aniqlaydi, uni qadriyatli qiladi. Mazmunga ega bo'lganlari muayyan pozitsiyani egallash imkonini beradi, xulq-atvorni boshqaradi, o'z-o'zini namoyon etish usullarini shakllantiradi.

A. V. Kirichenkoning fikriga ko'ra, ular eng moslashuvchan, erkin tanlovni va shuning uchun shaxsiy manfaatlar va inson ehtiyojlarini, shaxs va jamiyat, uning institutlari, madaniyati, qadriyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olishni anglatadi. Qadriyat yo'nalishlari, fikrimizcha, oliygoh talabalari o'quv faoliyatining kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishning eng asosiy, eng ahamiyatli akmeologik omillarini aks ettiruvchi motivlar hisoblanadi.

Kasbiy o'z-o'zini anglashning motivatsion jihati insonning ishlash uslubini, uning kasbiy o'z-o'zini anglashini motivlar, “harakatlantiruvchi mexanizmlar”, ya'ni odamni muayyan vaziyatda nima boshqaradi degan nuqtai nazaridan tavsiflaydi.

O'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish jarayoni rus psixologiyasida shaxs tomonidan o'zini o'zi boshqarish va faoliyatining o'ziga xos yuqori shakli sifatida talqin etiladi, buni o'z-o'zini bilish va o'ziga nisbatan emotsional-baholovchi munosabat, shaxsning o'z-o'zini anglashning yuqori darajadagi etuklik jarayonlaridan ajratib bo'lmaydi. Men xohlayman, bilaman, qila olaman kabi uch komponentga asoslangan odam shaxsiyatining ijtimoiy tipologiyasi talaba shaxsining ta'lim faoliyati ehtiyojlari va kasbiy motivatsiyasining rivojlanishining turli darajalarini tasavvur etishga va shunga mos ravishda kasb-hunar ta'limi intensivligini aniqlashga imkon beradi.

Akmeologik omillar shaxsning kasbiy va ta'lim faoliyatida rivojlanishiga, professionalizmning cho'qqilariga chiqishiga ta'sir qiladi. Shuning uchun tizimli metodologiya nuqtai nazaridan psixologik va akmeologik omillar bir xil tizimga mansub bo'lsa-da, ko'p miqyosli hisoblanadi. N.V. Kuzmina va A. A. Rean ma'lumotlariga ko'ra, psixologik-akmeologik omillar uch xil bo'ladi:

- ob'ektiv, mavjud tizimdagi inson faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, uni tizim uchun muhim natijalarga erishishga yo'naltiradigan omillar;

- professionallikning shaxsiy shartlari bilan bog'liq sub'ektiv omillar - motivatsiya, orientatsiya, qobiliyat, ijodkorlik, munosabatlar (ularning namoyon bo'la olish o'lchovi professionallikning o'sishiga yordam beradi yoki to'sqinlik qilishining sub'ektiv sabablarini tushuntiradi);

- “kasbiy muhit, menejrlarning professionalligi, tizimni boshqarish sifati”ni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ob'ektiv-sub'ektiv omillar. A. A. Bodalev va L. A. Rudkevich shaxsning “acme”ga erishishi bilan bog'liq omillarni shartli ravishda shaxsning ijtimoiy makro va mikroo'millariga (mikro muhit) va psixologik xususiyatlariga ajratadi, ular shartli ravishda ob'ektiv (ma'lum ma'noda odamning individualligiga bog'liq bo'lmagan) va sub'ektiv (o'z ustida ishlash, ya'ni o'zini takomillashtirishga faol intilish kabi) bo'lishi mumkin”.

Fikrimizcha, rivojlanishning motivatsion omillarini oliygoh talabasi shaxsining psixikasida o'quv faoliyati uchun kasbiy motivlarning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir qiluvchi atrofda voqelikning ayrim xususiyatlarini aks ettirish sifatida ko'rib chiqish mumkin. A. I. Gebos talabalarning o'qishga ijobiy munosabatini shakllantirishga yordam beradigan va ta'limning eng yaqin va yakuniy o'quv maqsadlarini, o'zlashtirilayotgan bilimlarning nazariy va amaliy ahamiyatini anglash, o'quv materialini emotsional taqdim etish shakli, ilmiy tushunchalarini rivojlantirishda "istiqbolli chiziqlar"ni namoyish etish, o'quv faoliyatining kasbiy yo'nalishi, o'quv faoliyati tarkibida muammoli vaziyatlarni yaratadigan vazifalarni tanlash, o'quv guruhida qiziquvchanlik va “kognitiv psixologik iqlim” mavjudligi kabi omillarni aniqlaydi.

A. K. Markova o'quv faoliyati jarayonida shakllanadigan motivlarga bevosita ta'sir qiluvchi: o'quv materialining mazmuni, o'quv faoliyatini tashkil etish, o'quv faoliyatining jamoaviy shakllari, o'quv faoliyatini baholash, o'qituvchining pedagogik faoliyati uslubi kabi omillarni aniqladi. Talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatining motivatsion omillarini aniqlashning qiyinligi, nazarmizda, konkret

motivatsion ierarxiya, "ba'zi motivlarning ustunligi va boshqalarining yordamchi roli" o'smirlikning psixologik xususiyatlariga kasbiy o'z-o'zini anglashni rivojlantirishning muhim bosqichi sifatida shuningdek, talabalar shaxsiyatining individual-tipologik xususiyatlariga ham bog'liq. Bundan tashqari, talabalar muhitiga mansublik yashash tarzi, kasbiy ta'lim va muloqot shaxsning yashash tarzi, boshqa yoshlar guruhlari va jamoalaridan farq qiladigan maxsus sabablar bilan belgilanadigan o'z-o'zini idrok etish va munosabatlar, xarakter va harakatlar uslubini shakllantiradi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, shaxsning kasbiy motivatsiyasini shakllantirishning psixologik omillarini o'rganish shaxsning xarakterologik xususiyatlari yoki kasbiy manfaatlarining ustun ta'siri bilan bog'liq munozarali masalalardan biridir. Jumladan, A. A. Reanning fikriga ko'ra, talaba shaxsining talabaning o'quv faoliyatiga ichki motivatsiyasi tizimi birinchi kursdayoq "a'lochilar" va "uchchilar"ni shakllantirishda yetakchi rollardan birini o'ynaydi.

Bunday holda qobiliyatlarning yetishmasligi motivatsion sohaning rivojlanishi bilan qoplanishi mumkin (mavzuga qiziqish, kasb tanlashga nisbatan ongli munosabatda bo'lish va b.) va bunday kompensatsiya natijasi – ta'lim faoliyatida yuqori natijalarga erishishdir.

Xulosa qilib aytganda, oliygohda o'qitish bosqichida shaxs kasbiy jihatdan, birinchi navbatda, o'z faoliyatini o'zi tahlil qilishi, shaxsning psixologik xususiyatlari, kasbiy rivojlanish masalalarini, kelajakdagi kasbiy faoliyatda karerasi o'sishini ongli ravishda shakllantirish va boshqalar orqali rivojlanadi. Shu munosabat bilan, fikrimizcha, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish, sharoit yaratish va birinchi navbatda talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini rag'batlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Faoliyat sub'ekti nuqtai nazaridan mustaqil ish maqsadli, ichki motivatsiyalangan, sub'ektning o'zi tomonidan bajarilgan umumiy xatti-harakatlar birligida tuzilgan hamda faoliyat jarayoni va natijasiga asosan korreksiyalangan deb ta'riflanishi mumkin.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma'lumotlari oliygoh talabalari o'rtasida mustaqil ishlashga psixologik tayyorgarlikning yo'qligi, uni o'z-o'zini tashkil etishning umumiy qoidalarini bilmaslik, mo'ljallangan harakatlarni amalga oshira olmaslikdan dalolat beradi. Shu bilan birga mustaqil ish talabaga qoniqish

bag'ishlaydi va bu o'zini takomillashtirish va o'zini rivojlantirish jarayoni sifatida qabul qilinadi .

O'quv faoliyatining maxsus, yuqori shaklini ifodalovchi mustaqil ish, eng avvalo, talaba shaxsiyatining barqaror kasbiy motivatsiyasi va uning kasbiy o'z-o'zini anglashining yuqori darajada rivojlanishini nazarda tutgan holda, sub'ektning individual psixologik va shaxsiy xususiyatlari bilan shartlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Акулина Н.Н. Влияние общего интеллекта и мотивации на успешность усвоения знаний //Ананьевские чтения – СПб: Питер, 2015 – 496 с.
2. Вилюнас, В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
3. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2011. – 512 с.
4. Курдюкова Н.А. Оценивание успешности учебной деятельности как психолого-педагогическая проблема. – СПб.: Питер, 2007. - 386 с.
5. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2013.
7. Мильман В.Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности //Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 42-47.
8. Хекхаузен, Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – СПб : Питер,2013. – 860 с.

Research Science and
Innovation House

Shaxsda kasbiy zo‘riqish holatlarini o‘rganilishi

Bog‘bekova Dilnoza Shonazarovna- Xorazm viloyati IIB Ma‘naviy-
ma‘rifiy ishlar va kadrlar bilan ta‘minlash xizmati boshlig‘ining Xotin qizlar
masalalari bo‘yicha o‘rinbosari , podpolkovnik

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxsda kasbiy faoliyatida uchraydigan
psixologik zo‘riqish holatlarini o‘rganilishi, kasbiy zo‘riqish ta‘rifi, uning belgilari
va darajalari to‘g‘isidagi ma‘lumotlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: Zo‘riqish , kasbiy zo‘riqish, emosional zo‘riqish, kasbiy faoliyat,
muloqot, toliqish, diqqat buzilishi, passivlik.

Jahon ta‘lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida stress va uni keltirib chiqaruvchi
psixofiziologik, emotsional, kognitiv omillarni aniqlashtirish, kasbiy faoliyat bilan
shug‘ullanayotgan xodimlar orasida kasbiy stressning salbiy asoratlari natijasida
kuzatilayotgan kasbiy deformatsiya namoyon bo‘lishini kamaytirish, xodimning
psixosotsial salomatligini yomonlashuvi, raqobatbardoshlik sifatlarining susayishi,
xodimlarning kasbiy stressga barqarorligini shakllantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar
olib borilmoqda. Shu bilan birga psixoprofilaktik, psixokorreksion ta‘sir
usullarining samaradorligini oshirish, pedagog shaxsida kasbiy stress vujudga
kelishining psixologik xususiyatlarini aniqlashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarga
alohida e‘tibor berilmoqda.

Psixologiya fanida so‘ngi davrlarda kasbiy zo‘riqish muammosida qiziqish
kuchaygan. Mamlakatimiz psixologlari yaqindan beri bu muammoga murojat
qilsalarda xorij psixologiyasida bu masalani o‘rganilayotganiga chorak asrdan ortiq
vaqt bo‘ldi. Bu masalani daslab Djekson , Djon, Freydenberger va boshqalar
o‘rgangan.

Hozirgi kunda barkamol shaxsni tarbiyalash barcha soha mutaxassislari
zimmasiga tushar ekan, shu boisdan ham yoshlar tarbiyasi bilan bog‘liq barcha
kasb egalarining sog‘ligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ular ma‘naviy, ruhiy,
jismoniy jihatdan sog‘lom bo‘lsagina yosh avlodga etarli darajada ta‘lim-tarbiya
bera oladi.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, barcha soha mutaxassislarining faoliyati asab tizimiga katta ta'sir ko'rsatar ekan. Ishdagi diskomfort - fiziologik va psixologik xarakterga ega. Fiziologik discomfort gipodinamiya, eshitish, ko'rish va ovoz aparatlariga katta yukni tushishi keltirib chiqaradi.

Zo'riqish mehnat faoliyatini bajarish jarayonida ish qobiliyatining pasayishi omilidir. U faoliyatga normal reaksiya hisoblanadi. Bunda mehnat yuqori va past toliqtiruvchi bo'lishi mumkin.

Zo'riqish quyidagi xolatlarda ifodalanadi, qo'zg'alish, tez g'azablanadigan, g'ashi keladiga, achiqqanadigan bo'lib qolish, bezovtalik, muskullarni zo'riqishi, tananing turli joylaridagi qisimlar, nafas va yurak urishini tezlashishi tez toliqish va boshqa individual belgilarni xam namoyon bo'lishi mumkin.

Kasbiy zo'riqish –bu uzoq davom etadigan va to'xtamaydigan o'rtacha intensivlikdagi stressorlar (stressga olib keluvchi omillar) ta'sirida paydo bo'ladi. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki kasbiy zo'riqish asosan intellektual – kommunikativ kasblarning vakillarida kuzatiladi, bular o'qituvchilar, shifokorlar, raxbarlar, jurnalistlar. Kasbiy zo'riqishni tashxislash va davolash mumkin. Buning uchun muntazam dam olish, mutaxassislar bilan maslaxatlashishi va stresslar bilan kurashish kerak.

Amerika psixologi Freydenberger 1974-yilda psixologik amaliyotga “emosional zo'riqish” terminini kiritgan. Bu tushuncha ish va kollektiv bilan bog'liq bo'lgan, stressga olib keladigan salbiy kechinmalarni umumlashtiradi. Asosan insonlar bilan doimiy muloqotda bo'lishga majbur qiladigan kasb vakillari zo'riqishga uchraydilar.

Bu kasallik belgilari quyidagicha: ishga va atrofdagi insonlarga befarqlik, -avval ijobiy munosabatda bo'lgan xamkasiblariga nisbatan xam kaskin negativ munosabat bildirish, o'ziga bo'lgan ishonchni yo'qolishi.

Kasbiy zo'riqish jarayoni turli natijalarga olib kelishi mumkin: kasbiy faoliyat obektlariga nisbatan salbiy munosabatlarni shakillanishi, o'z faoliyatiga nisbat befarqlikni paydo bo'lishi va kasbiy faoliyatni qadirsizlanishi xissini paydo bo'lishidir. Ammo eng xavotirli va achinarli muammo shundaki bu fenomen qaytarilmasdir, qisqa muddat kasbiy mehnatdan chekinish xam kasbiy zo'riqish ta'sirini vaqtinchalik pasaytirib turadi, ammo kasbiy vazifalarni yana bajarib

boshlanishi bilan birga zo‘riqish belgilari to‘laligicha qayta tiklanadi. Bu holatda kasbiy zo‘riqishni profilaktika qilish masalalarini dolzarbliigi ortadi.

M.Argeyni ma‘lumotlariga ko‘ra, pedagogik faoliyat stressogen kasblardan xisoblanib, uni stressga beriluvchanlik darajasi menedjer, professional futbolist, sotuvchi va birja makleri faoliyatlaridan xam stressga beriluvchanlikdan ustundir. Psixolog kasbini stressogenligi diplomat, kotiba, yurist, va bankkir kasbidagi stressogenlikdan ustundir.

P.S.Ergashev o‘z ishida pedagog-psixolog mutaxassislarda kasbiy zo‘riqish muammosini taxlil qilgan va profilaktika yo‘nalishlarini belgilab bergan. Muallif pedagog-psixologlar faoliyatiga xos bo‘lgan kasbiy zo‘riqishni xususiyatlarini ko‘rsatibergan. Bu xususiyatlar amaliyotchi psixolog va fan o‘qituvchilariga xam xos bo‘lmagan xolatlardir.

O‘quvchilar boshqa pedagoglarga qaraganda psixolog-pedagoglarga katta talab qo‘yadilar va shaxsiy rivojlanishi va shahslararo munosabatlari sohasidagi muammolarni tushunishini kutadilar. Agarda o‘quvchi pedagog psixologdan malakali mutaxassis sifatida yordam so‘rsa, amaliyotchi psixologdan farqli ravishda pedagog-psixolog o‘quvchiga nisbatan o‘z munosabatini qayta qurish muammosiga ro‘para bo‘ladi. Pedagog-psixolog qisqa vaqtda o‘quvchidan uzoqlashib uni mijoz sifatida idrok qilishi lozim bo‘ladi.

Xozirgi davrga kelib aniqlanishicha, kasbiy zo‘riqish sindiromi asosan kasbiy vakolatlariga ko‘ra, o‘zgalar bilan ko‘p miqdorda intensiv aloqa o‘rnatishga majbur bo‘lgan mutaxassislarda uchrar ekan.

Emosional zo‘riqishni 3 ta darajasini ajratish mumkin:

1 –daraja: asosan ixtiyoriy xulq-atvor funksiyalarini bajarishda namoyon bo‘ladi aloxida paytlarni unitib qo‘yish xotiradagi to‘xtashlar. Xarakat va hokazo. Bunday dastlabki simptomlarga e‘tibor qilmay, ularni xazillashib “Skleroz” deb qo‘yaverishadi. Mutaxassisni xarakteri shaxsiy xususiyatlari, faoliyat xarakteri, ruxiy ta’sirlarga qarab bu darajadagi zo‘riqish 3-5 yil davomida shakillanishi mumkin.

2-daraja : ishga bo‘lgan qiziqish va muloqotga bo‘lgan ehtiyoj pasayadi (uydagilar, do‘stlar bilan) faoliyat yuzasidan muloqot qiladigan insonlarni ko‘rishni istamaydi. Payshanba kuni juma kuniga o‘xshab, hafta cheksiz davom etayotganga o‘xshaydi, haftani oxiriga qarab apatiya xolatini paydo bo‘lishi, barqaror, somatik simptomlarni paydo bo‘lishi kuch va g‘ayrat yo‘qligi asosan hafta oxirida, kechki

vaqtda boshni og‘rishi, qattiq chuqur uyqu, shamollash kabi kasalliklar ko‘payadi jaxldor va tez g‘ashi keladigan bo‘lib qoladi. Kasbiy zo‘riqishni bunday darajada shakllanishi 5 yildan 15 yillgacha bo‘lgan muddatda yuzaga keladi.

3-daraja: shaxsning mutloq toliqishi. Ishga va hayotga bo‘lgan qiziqish batamom yo‘qoladi, emosional befarqlik, aqliy to‘xtash, doimo o‘zini kuchsizday sezish. Odam o‘zini boshqalardan olb qochadi, muloqotga intilmaydi, yolg‘izlikka moyil bo‘lib qoladi. 10 yildan 20 yilgacha bo‘lgan muddatda kasbiy zo‘riqishni mazkur darajasi shakllanadi.

Zo‘riqishning psixologik ko‘rinishlariga quyidagilar kiradi:

– Kuchsizlanishni xis qilish. Inson pedagogik faoliyati vaqtida ham, o‘zining ish qobiliyati pasayotganligini sezadi. O‘ziga ishonchsizlik ishni kerakli tarzda davom ettira olishga kuchi etmasligini sezadi.

– Diqqat buzilishi bo‘lib o‘tadi. Insonga diqqatini biron bir narsaga to‘plash qiyin bo‘lib qoladi, uning diqqati tez hato, yo‘nalishda bir ob‘ektdan boshqasiga ko‘chadi.

– Sensor sohada buzilish sezgirlikning pasayish ko‘rinishida kuzatiladi. Bular shu faoliyat yuqori darajada ishlatiladigan analizatorlarida paydo bo‘ladi. Agarda odam to‘xtovsiz o‘qisa unda ko‘zida yozuv qatorlari to‘lqinlana boradi, uzoq vaqt qo‘l bilan ishlash taktil va knestetik sezgilar pasayishiga olib keladi.

– Motor sferada zo‘riqish harakatlar sekinlashishida va tartibsiz shoshqaloqlik harakatlarning ritmi buzilishida ularning avtomatik boshqarish buzilishida ko‘rinadi.

– Xotira va tafakkur buzilishi ham ish bilan bog‘liq sohada yuzaga keladi. Fikrlash jarayonlari asosan aqliy ishdan toliqishda buziladi ammo inson jismoniy ishda aqliy mo‘ljal olish va tasavvur qilish pasayishi haqida arz qilmaydi.

– Zo‘riqishda qaror qabul qilish o‘zini tuta bilish va o‘zini nazorat qilish , matonatlilik pasayadi, irodaviy jarayonlar buziladi.

– Aktivlik pasayadi, himoya qiluvchi tormozlanish sifatida uyqu paydo bo‘ladi. Zo‘riqishning keltirib o‘tilgan belgilari uning kuchiga bog‘liq ravishda ko‘rinadi.

Xulosa qilib aytganda , barcha sotsiogen kasblarlarda o‘ziga xos psixologik- emotsional zo‘riqish namoyon bo‘ladi; psixologik-emotsional zo‘riqish ichki individual va tashqi ijtimoiy-psixologik omillarga bog‘liq xolda shakllanadi;

shaxsni individual-psixologik xususiyatlaridan yuqori emotsional zo‘riqishni paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladigan omillar bu- yuqori darajadagi neyrotizm, shaxs qadriyatlar tizimidagi nomuvofiqliklar.

Shuningdek, psixo-emotsional zo‘riqishni keltirib chiqaradigan tashqi omillardan: kollektivdagi negativ ijtimoiy-psixologik iqlim, shaxs kasbiy faoliyatini tashkil qilishdagi nuqsonlar va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllanmaganligidir. Demak, shaxs kasbiy zo‘riqish masalalari psixologiyada dolzarb turli nuqtai nazardan o‘rganilayotgan va keng qamrovli ilmiy muammo ekanligini e‘tirof etish mumkin. Bu muammo fiziologiya, gigiena, psixokorreksiya, mehnat psixologiyasi, umumiy va yosh psixologiya turlari tomonidan kompleks o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Asranboeva M. O‘quv faoliyatiga moslashish xissiy zo‘riqishning oldini olish vositasi sifatida. “Psixologiya XXI asr boshlarida”. Respublika ilmiy amaliy konferensiya materiallari . Toshkent. 2018. 178-180bet.
2. Водопьянова, Н.Е. Синдром выгорания: дидактика и профилактика
[Текст] / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб. : Питер, 2008. – 336 с.
3. Jalilova S. X. , Haydarov F. I. , Xalilova N. I. Kasb psixologiyasi. Toshkent. 2010.
4. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. СПб., 2012.

Research Science and
Innovation House

Contemporary Trends and Challenges in Tourism Studies: An Academic Inquiry

Shahrizoda Ne'matova

Fergana State University

1st-year student in The English language department

Abstract:

Tourism, a multifaceted and dynamic phenomenon, holds significant importance in the global socio-economic landscape. This article provides an in-depth examination of contemporary trends and challenges within the field of tourism studies. Drawing on diverse academic perspectives, it explores the evolving nature of tourist behavior, the impact of technology, and the sustainability imperative in the context of modern tourism.

Keywords: Tourism studies, trends, challenges, academic discussion, frameworks, tourist perception.

Introduction:

Tourism, as a field of study, encompasses a range of disciplines, including economics, geography, sociology, and environmental science. This article seeks to elucidate current academic discussions surrounding tourism, focusing on emerging trends and persistent challenges that shape the industry.

Tourist Behavior and Experience:

Understanding tourist behavior is integral to comprehending the intricacies of the tourism industry. Contemporary studies delve into the motivations, preferences, and decision-making processes of tourists. Psychological and sociological frameworks are employed to analyze the experiential aspects of tourism, shedding light on the transformative nature of travel and the role of destination branding in shaping tourist perceptions.

Technology and Tourism:

Advancements in technology have fundamentally altered the landscape of tourism. The ubiquity of smartphones, social media platforms, and online travel agencies has revolutionized how individuals plan, experience, and share their travel journeys. E-tourism, encompassing electronic booking systems, augmented reality, and virtual tourism experiences, presents both opportunities and challenges for the

industry. This section explores the symbiotic relationship between technology and tourism, emphasizing the need for stakeholders to adapt to the digital era.

Sustainability in Tourism:

As global awareness of environmental issues intensifies, the sustainability of tourism practices has become a central concern. The article examines the concept of sustainable tourism, encompassing environmental, social, and economic dimensions. Scholars and practitioners grapple with the challenges of mitigating the negative impacts of mass tourism while promoting responsible and ethical travel. The role of community engagement, conservation efforts, and policy frameworks in achieving sustainable tourism practices is a focal point of academic discourse.

Tourism and Economic Development:

Tourism is a significant contributor to global economic development, particularly in emerging economies. The article explores the economic implications of tourism, including job creation, infrastructure development, and the potential for fostering cultural exchange. However, it also addresses the challenges associated with over-reliance on tourism, such as economic vulnerability and the uneven distribution of benefits among local communities.

Challenges and Future Directions:

Despite its economic and cultural contributions, tourism faces various challenges. Overcrowding, cultural commodification, and the vulnerability of tourist-dependent economies to external shocks are pressing concerns. Additionally, the impact of global events, such as pandemics, on travel patterns underscores the need for resilience and adaptability within the tourism sector. The article concludes by proposing avenues for future research and collaboration to address these challenges and ensure the sustainable growth of the tourism industry.

Conclusion:

In conclusion, tourism studies provide a comprehensive lens through which scholars examine the multifaceted dimensions of tourism. From understanding tourist behavior to grappling with the implications of technology and sustainability, the academic discourse surrounding tourism is diverse and evolving. By addressing these contemporary trends and challenges, researchers contribute to the development of a responsible and resilient tourism industry that can thrive in an ever-changing global landscape.

Reference:

1. <https://www.advantour.com/uzbekistan/tourism.htm>
2. Kasta Law Firm. “Uzbekistan: Government Incentives for Tourism Sector Investment.”
<http://www.mondaq.com/x/772038/Hotels+Hospitality+Government+incentives+for+tourism+sector+investment> (retrieved July 26, 2019).
3. Mukhtorova, B. A., Mayusupova, M. R., & Abdurakhimova, Z. B. (2023). ACTUAL PROBLEMS OF TRANSLATING PROPER NOUNS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. THE ROLE OF SCIENCE AND INNOVATION IN THE MODERN WORLD, 2(4), 40-52.
4. <https://www.people-travels.com/about-uzbekistan/uzbekistan-tourism.html>
5. Obidjon Khamidov. “New Stage of Tourism Development in Uzbekistan: Actual Problems and Perspectives.” World Science News.
<http://www.worldscientificnews.com/wp-content/uploads/2017/08/WSN-863-2017-134-149.pdf> (retrieved July 17, 2019)
6. Musaev Husanboy Hasanovich. “Tourism in Uzbekistan: opportunities and new challenges.” <https://cyberleninka.ru/article/n/tourism-in-uzbekistan-opportunities-and-new-challenges>.
7. “Uzbekistan sees a fivefold increase in the tourism industry.” AzerNews.
<https://menafn.com/1098270663/Uzbekistan-sees-fivefold-increase-in-tourism-industry> (retrieved July 18, 2019).
8. Mukhtorova, B. (2023). THE LINGUISTIC AND CONCEPTUAL PICTURE OF THE WORLD. Science and innovation, 2(B1), 461-466.

Research Science and Innovation House

**HALQALI IP YIGIRISH DASTGOHLARINI CHO‘ZISH
USKUNASINI TAKOMILLASHTIRISH**

S.T. Sulstonov

Farg‘ona politexnika instituti

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЫТЯЖНОГО ОБОРУДОВАНИЯ
КОЛЬЦЕПРЯДИЛЬНЫХ МАШИН**

С.Т. Султонов

Ферганский политехнический институт

**IMPROVEMENT OF THE EXTRACTION EQUIPMENT OF RING
SPINNING MACHINES**

S.T. Sulstonov

Fergana Polytechnic Institute

ANNOTATSIYA

Cho‘zish jarayoning maqsadi mahsulotdagi tolalarni bir-biriga nisbatan surish yo‘li bilan uning ko‘ndalang kesimidagi tolalar sonini kamaytirish orqali mahsulot chiziqli zichligini kamaytirishdan iborat. Cho‘zishning mohiyati tolalarni harakat tezligini oshirib borib ularning bir-biriga nisbatan siljitishni ta‘minlash va tolalarni qayta taqsimlashdan iborat

Kalit so‘zlar: Cho‘zish, tola, harakat, yigirish, elastiklik, uzilish, sifat, zichlik, egiluvchanlik, rezina.

АННОТАЦИЯ

Целью процесса удлинения является уменьшение линейной плотности продукта за счет уменьшения количества волокон в его поперечном сечении за счет проталкивания волокон в продукте друг относительно друга. Суть растяжения состоит в том, чтобы увеличить скорость движения волокон и позволить им перемещаться относительно друг друга и перераспределить волокна.

Ключевые слова: Витягивенной, волокно, движение, прядение, ластичность, разрыв, качество, плотность, гибкость, резина.

ANNOTATION

The purpose of the elongation process is to reduce the linear density of the product by reducing the number of fibers in its cross-section by pushing the fibers

in the product relative to each other. The essence of stretching is to increase the speed of movement of the fibers and allow them to move relative to each other and redistribute the fibers.

Key words: Elongation, fiber, movement, spinning, elasticity, breakage, quality, density, flexibility, rubber.

Respublikamizda paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan tayyor to‘qimachilik va yengil sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish, paxta tozalash sanoatini modernizatsiya qilish asosida ichki va tashqi bozor uchun chiqarilayotgan paxta mahsulotlari sifat va miqdor ko‘rsatkichlarini yaxshilash, ularning raqobatbardoshligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida, « milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish» vazifalari belgilab berilgan [1]. Ushbu vazifalar ijrosini ta‘minlashda paxta sanoati korxonalarida yigirish mashinasining ishchi silindri aylanish tezligini rasional boshqarishga asoslangan yigirish jarayonini samarali texnologiyasi va vositalarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Yigirish korxonalarining asosiy texnologik jarayonlardan biri bu cho‘zish uskunalari xisoblanib ularni vazifasi pilikni cho‘zishdan iborat. Ma‘lumki, ip yigirishda xomaki mahsulotlar ingichkalashtirilib boriladi va oxir oqibatda kerakli chiziqli zichlikdagi ip hosil qilinadi. Texnologik jihatdan mahsulotni birdaniga ko‘p marta cho‘zib, ingichkalash tavsiya qilinmaydi. Shuning uchun ham ip yigirish jarayoni bir necha bosqichlarga bo‘lingan, ularning eng asosiysi va eng murakkablaridan biri mahsulotni cho‘zib ingichkalashdir. Cho‘zish jarayoning maqsadi mahsulotdagi tolalarni bir-biriga nisbatan surish yo‘li bilan uning ko‘ndalang kesimidagi tolalar sonini kamaytirish orqali mahsulot chiziqli zichligini kamaytirishdan iborat. Cho‘zishning mohiyati tolalarni harakat tezligini oshirib borib ularning bir-biriga nisbatan siljitishni ta‘minlash va tolalarni qayta taqsimlashdan iborat.

Cho‘zish asboblaridagi har bir oldingi juft keyingi juftga nisbatan tezroq aylanadi. Eng oldingi juftning tezligi eng so‘ngi juftning tezligidan necha marta katta bo‘lsa, mahsulot shuncha marta uzayadi. Mahsulot uzayayotgan paytda tolalar

o‘zaro sirpanadi, o‘rni o‘zgaradi, ya‘ni boshqacharoq joylashib qoladi. Tolalar sirpanganda ishqalanish kuchi hosil bo‘ladi: bu kuch tolalarning uchlarini to‘g‘rilaydi va bir biriga paralellaydi. Cho‘zish asbobidagi old tsilindrlar jufti tezligining orqa tsilindrlar jufti tezligiga nisbati cho‘zish deb ataladi va cho‘zish ko‘rsatgichi vazifasini o‘taydi. Shunday qilib,

$$E = \frac{\mathcal{G}_2}{\mathcal{G}_1}$$

bu yerda: ye-cho‘zish; \mathcal{G}_1 -orqa juftning tezligi m|min; \mathcal{G}_2 -chiqaruvchi juftning tezligi m|min.

Cho‘zish jarayonida mahsulotning og‘irligi o‘zgarmaydi, uning uzunligi qancha marta ko‘paysa chiziqli zichligi ham shuncha marta kamayadi. Mahsulotni cho‘zishga kirishdan avvalgi va keyingi chiziqli zichliklarini nisbati mahsulotni necha marta cho‘zilganligini ko‘rsatadi

$$E = \frac{T_K}{T_q} \cdot d,$$

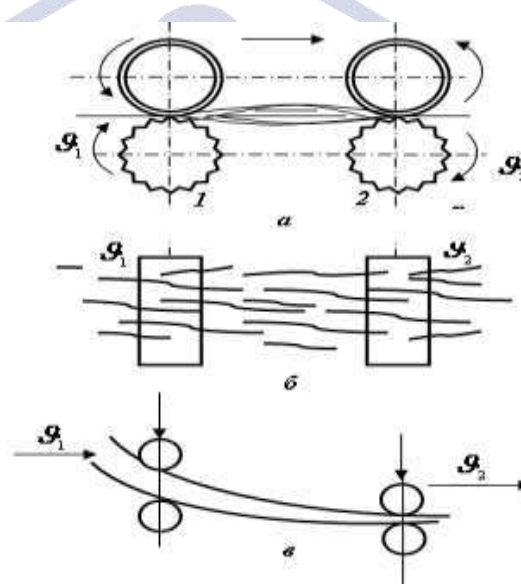
bu yerda: T_K – mahsulotni cho‘zilishidan avvalgi (kirishda) chiziqli zichligi; T_q – cho‘zilgandan keyingi (chiqishda) chiziqli zichligi; d – qo‘shilayotgan mahsulotlar soni.

Ikki juft tsilindr 1 va 2 hamda ularni ustida yotgan valiklardan iborat eng oddiy cho‘zish asbobi ko‘rsatilgan. TSilindrlarni tishli uzatma harakatga keltiradi, valiklar esa tsilindrlar bilan valiklar orasida hosil bo‘lgan kuchi hisobiga aylanadi. Oldingi juft 2 ketingi juft 1 ga nisbatan tezroq aylanadi va shu tufayli mahsulot - pilta cho‘ziladi. Cho‘zuvchi juftlar tolalarning o‘zi bilan birga yaxshi ilashtirib ketishi va ularga o‘z tezligini to‘la berishi uchun tsilindirlar taram taram (rifyali) qilib yasaladi, valiklar Cho‘zuvchi juftlar tolalarning o‘zi bilan birga yaxshi ilashtirib ketishi va ularga o‘z tezligini to‘la berishi uchun tsilindirlar taram taram (rifyali) qilib yasaladi, valiklar esa tsilindirlarga yuklar yoki prujina ta‘sirida siqilib turadi: valiklarning sirti elastik polimer va rezinali materiallardan yasaladi.

Cho‘zish jarayonida tolalar bir biriga nisbattan siljimsa, bunday cho‘zilish birinchi tur cho‘zilish deyiladi. Agar cho‘zish jarayonida tolalar butun uzunligi bo‘yicha bir biriga nisbattan siljisa, bunday cho‘zilish ikkinchi tur cho‘zilish

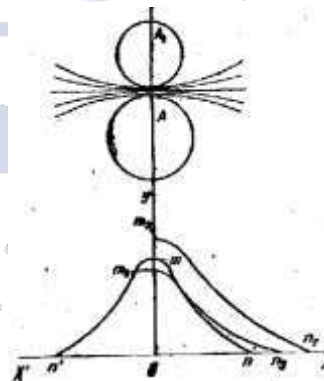
deyiladi. Hozirda ip yigiruv fabrikalarida mahsulotni (pilta, pilikni) cho‘zib, ingichkalash uchun faqat cho‘zilishning ikkinchi turi qabul qilinib kelmoqda. Tolalarning bir-biriga nisbatan siljiy oladigan yuzani cho‘zish maydoni deyiladi. Tolaning harakati boshlanishi bilan tugashi orasidagi masofa cho‘zish maydoni chegarasi deyiladi.

Cho‘zish maydonida tolali mahsulotni harakatini ikkiga, ya`ni nazoratsiz va nazoratli tolalarga bo‘lish mumkin.

1-rasm. Cho‘zish juftlari va unda tolalarni harakati talqini

Cho‘zish asbobidagi juftlar orasidan o‘tayotgan tolali material (pilta yoki pilik) tsilindr va valik o‘rtasida siqiladi va ularning sirtida ishqalanish kuchi hosil bo‘ladi. Tolalar o‘rtasida va tolalar bilan cho‘zish asbobining detallari o‘rtasida ishqalanish kuchi ta`sir qilayotgan fazo ishqalanish kuchining ta`sir etash yuzasi deb ataladi.

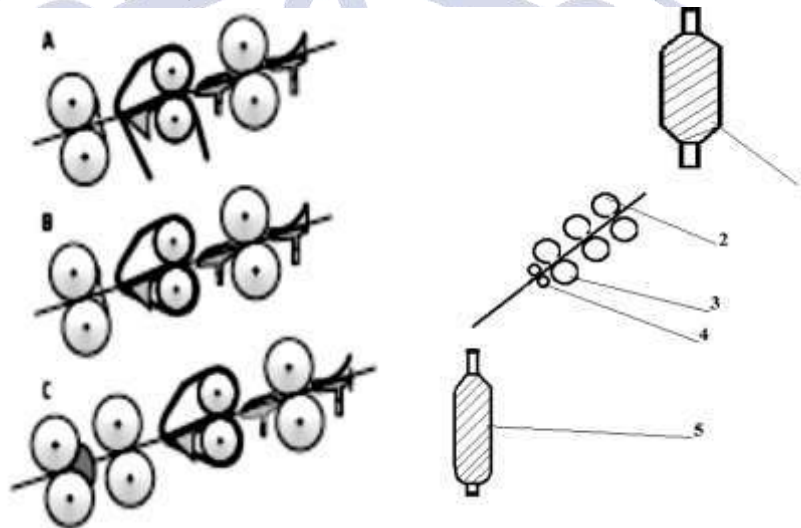

2-rasm. Ishqalanish kuchining yuzasi

Cho‘zish jarayoni normal bo‘lishi uchun old chiquvchi juftning bosimi ta‘minlovchi juftning bosimiga qaraganda katta bo‘lishi kerak. Shunda orqa juft siqig‘idagi tolalarning old uchlari old chiquvchi juft siqig‘iga tushishi bilan oq tolalar orqa juftning tezligidan old juftning tezligiga o‘tib harakat qila boshlaydi.

Valiklar. Cho‘zish jarayoni normal borishi va bir tekis maxsulot olinishi uchun tsilindrning ustiga qo‘yiladigan valiklar sifatli bo‘lishi va normal bosim bilan tolalarni tsilindirga bosib turishi kerak. Valiklar elastik, magnitli va o‘z og‘irligi bilan bosib turadigan xillarga bo‘linadi.

Tasmalarning asosiy vazifasi chizish priboridagi suzib yuruvchi tolalarni nazorat qilish, ip notekisligini yaxshilashdan iboratdir.

3-rasm. Halqali yigiruv mashinalarini cho‘zish uskunalari

1-pilik, 2-rezina qoplama, 3-yo‘naltiruvchi slindr 4-qo‘shimcha rezina qoplama, 5-yigirilgan ip.

Cho‘zish uskunalari qo‘shimcha valiklar qo‘shib ularga maxsus rezinalar yani nefron romb simon setkadan ibopat qoplama olib, ular o‘zgaruvchan va o‘zgarmas valiklardan keyin o‘rnatilib (o‘zgarmas valik diametri 0,25 m o‘zgaruvchan vallarni diametri esa 0,28 m ga teng bolib ikki cho‘zish zonadan iborat) cho‘zish zonalari valigidan o‘tib qo‘shimcha qoyilgan valiklar orqali o‘tadi. Qo‘shimcha valiklar esa ipni setkasimon qoplama orqali o‘tganda setkani yaxshi siqishi xisjbiga xamda oralarini ocniqligi xisobiga ipni tarkibidagi mayda iflosliklar oraliqda qolib xavo orqali so‘rib olinadi bundah tashqar piliklarni cho‘zish jarayonini hamda tolalarni paralelligini oshirib pilik tarkibidagi chiqindilarni oldingi

texnologik jarayonga nisbatan bir necha mart a kamaytirib maxsulot yani ipning sifat ko'rsatgichlarini oshiradi (pishiqligi, ravonligi, tekisligi, uzilishdagi uzunligi va nepslar miqdori) oshirishiga xamda tolalarni sjfat ko'rsatgichlarini yaxshilashga olib keladi. Bundan tashqari malum miqdorda xom ashyoni, elektir energiyani, ishchu kuzini iqtisod qilishga xamda unimdorligini oshirishga o' tasirini korsatis mumkin.

XULOSA

Uskunani ishlab chiqarishga qo'llanilsa yigirilayotgan ipning sifat ko'rsatgichlari (ipning pishiqligi, cho'zilishdagi uzilishi, ipdagi neps miqdorini kamayishi, ipning notekisligi) 20-25% oshadi. Hozirgi kunda ushbu uskuna Toshkent textile group texnologik ishlab chiqarish jarayonida qo'llanilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. D.U. Turgunov, O.Sh.Sarimsakov, N.M. Sattarov. (2021). Study of the impact of horizontal feeder on productivity and quality of cotton. Journal of Scientific Technology STJ FerPI, 25(4), pp.118-122.
2. Sharifjanovich, S. O. (2021). The Velocity Distribution over the Cross Section Pipes of Pneumatic Transport Installations Cotton. In International conference on multidisciplinary research and innovative technologies (Vol. 2, pp. 29-34).
3. Sarimsakov, O., Turg'unov, D., Sattarov, N., Tukhtaev, S., & Sul'tonov, S. (2023, June). Analysis of the effect of fiber on differences difference in the microneyr indicator module field. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
4. Султонов, С. Т. (2020). Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения студентов. Проблемы современной науки и образования, (1 (146)), 59-61.
5. Sul'tonov, S. T. (2021). The need for module education. Экономика и социум, (1-1 (80)), 272-273.

DISTINCTIVE FEATURES OF PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM MANIPULATIVE INFLUENCES

Asian International University Phase 2 magistracy

Qazoqova Marjona Erkinovna

Annotation: in this article, an understanding of manipulation is given to young people and a brief tariff on the peculiarities of protection against manipulation that affects young people in our country.

Keywords: What is manipulation, differentiation of manipulation, monopoly, Stress, emotion, behavior, independence, self-control

The main part: manipulation is a hidden psychological effect directed at people, forcing them to act in accordance with the goals of the manipulator. Each person is capable of manipulative behavior to varying degrees, but some people are more prone to this and achieve more success than others.

Here we begin by determining the position of manipulation in the structure of the negotiation process. Strategy, tactics and style are the main elements that characterize negotiations. Various authors of the negotiation process-researchers - psychologists, diplomats, social scientists have studied different ways of understanding and differentiating the concepts of strategy, tactics and communication style .

Manipulation is different from General influence and persuasion . Non-manipulative exposure is generally considered harmless and is not seen as excessive coercion of an individual's right to accept or reject exposure. Persuasion is the ability to move others to the desired action, usually within a certain goal. Persuasion often attempts to influence people's beliefs, religion, motives, or behavior. Influence and persuasion, in contrast to manipulation, are neither positive nor negative.

Manipulation bypasses conscious control and affects us from within, like our desire or decision. It is an effect that a person does not perceive or identify as an effect; it is an effect that a person begins to perceive other people's intentions as his own. Simply put, manipulation is a latent effect. However, not all forms of human interaction can be attributed to one or another point. Therefore, E.L.Dotsenko distinguished five types of interaction response.

Dominance. It is characterized by:

- ✓ attitude towards the partner as something that is not taken into account by the interest of the person or as a means of achieving goals;
- ✓ the desire to possess, dispose of, have an unlimited one-sided advantage;
- ✓ simplified, one-sided perception of a partner, the presence of stereotypical ideas about him;
- ✓ the existence of an open imperative effect

Manipulation. It is characterized by:

- attitude to a partner as a " kind of thing of a kind
- the desire to have a one-sided advantage, combined with the eye, to the impression made;
- the presence of a latent effect with indirect pressure, not direct.

Competition. It is characterized by:

- ❖ the attitude towards the partner of the clock as a dangerous and unpredictable object;
- ❖ the desire to surpass him, to " fight " a one-sided advantage;
- ❖ use of both hidden and open influence (some types of "subtle" manipulation, tactical agreements)

Cooperation. It is characterized by:

- ✚ equal attitude to the partner;
- ✚ the desire not to harm oneself without violating the interests of other people;
- ✚ the use of methods of interaction, not influence (agreement).

Commonwealth. It is characterized by:

- ✓ attitude towards the partner as a valuable person;
- ✓ seeking to unite, joint activities to achieve similar or appropriate goals;
- ✓ the use of consent (consensus) as the primary mode of interaction

Manipulation is a behavioral strategy, but it usually manifests itself as a tactic in negotiations.

Once the negotiation strategy is identified, there is a need to develop tactics to manage them. A tactic is a technique, method, process, or set of interrelated methods to implement a chosen strategy. The goal of the strategy is to determine what needs to be achieved in negotiations, while the task of tactics is to determine exactly how to work in coordination with strategic intentions. Manipulation, as one of the many tactics present in the arsenal of negotiators' behavior, is a common method of achieving a goal.

Conclusion: the more prone a person is to manipulation, the higher the level of anxiety. Manipulators are domineering, aggressive and arrogant. They are characterized by the presence of internal contradictions. If they are challenged and experience a conflict between the desire to achieve the goal and the lack of resources to do so, they are concerned.

Literature used:

1. <https://uz.healthy-food-near-me.com/how-does-the-mind-of-a-manipulator-work/>
2. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0907568218803429>
3. <https://psychologyinrussia.com/volumes/?article=1189>
4. ONLINE MANIPULATION: HIDDEN INFLUENCES IN A DIGITAL WORLD Daniel Susser, Beate Roessler, Helen Nissenbaum* "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 2 / June2022
5. TALABALARNI MANIPULYATSION TA'SIRLARDAN HIMOYA QILISHNING O'ZIGA XOS IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Sarvinoz Baxtiyorovna

Research Science and Innovation House

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SYSTEM OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL INNOVATIVE ACTIVITIES

Associate professor of Bukhara State Pedagogical Institute:

Nusratov Anvar Nematjonovich

Asian International University Phase 2 magistracy

Orziyeva Muqaddas Saidovna

Annotation: This article examined the specific pedagogical and psychological features of the process of preparing future teachers for innovative professional activities and focused on the great interest of teachers in scientific work in the field of theory and practice of pedagogical innovation.

Keywords: Professional training and understanding, future teacher, innovative professional activity, pedagogical practice, competitiveness, creative approach, pedagogical situations, innovation, modernization of the educational sphere, innovative ideas, social relations.

The main part: In the context of the fundamental reforms carried out in Uzbekistan, it is necessary to clarify the content and essence of education, to formulate its goals and objectives on the basis of the progress of reforms today. The head of our country Sh.M.Mirziyoyev's speech at the Joint Session of the House of Commons on December 14, 2016, on the occasion of the solemn inauguration of the president of the Republic of Uzbekistan, “we mobilize all the strength and capabilities of our state and society so that our youth have independent thinking, high intellectual and spiritual potential and become people who do not empty in any The fact that the field of training in the direction of pedagogy in our country is also approached from this point of view will undoubtedly give its bright results in the near future. As an important aspect of reforms in the educational system, issues of the upbringing of a harmonious personality were put together, the legal framework for the formation of young people as a harmonious personality was developed. In it, state laws of the Republic of Uzbekistan, decrees, decisions and executive-political ideas of the president of the Republic of Uzbekistan, state programs, decisions of the Cabinet of Ministers, regulatory and legal acts determine the content and actual tasks of reforms in education. During the years of independence, many laws, decrees, resolutions and other types of regulatory documents were adopted to protect the

social, economic, legal, political, medical, spiritual, as well as educational interests of young people. The law “on education” of the Respublika of Uzbekistan was adopted in the new edition on September 23, 2020. Article 36 of this law will be devoted to experimental and innovative activities in the field of Education. It is also envisaged that competent public administration bodies and local government bodies in the field of Education will create conditions within their competence for the implementation of innovative training programs and projects and the implementation of their results in practice.

The concept of a profession is an occupation that requires special training, a person is always experienced and serves as a resource for him to live. The profession unites people engaged in the same activity, and within this activity certain norms of communication and morality are established. In theory, it is advisable to study the problem of research, analyze and highlight the content of significant concepts, categories of social relevance. Therefore, during scientific research, an attempt was made to highlight the pedagogical and psychological aspects of professional adaptation by clarifying: motives, motives for choosing a profession, professional orientation, orientation for a pedagogical profession, pedagogical activity, skills and qualifications of professional knowledge, the essence of such concepts as competence. Professional training is the level of physiological, psychological and physical training of an individual in relation to the conduct of professional activities on the basis of special theoretical knowledge, practical skills and qualifications, as well as mastering spiritual and moral qualities. Formation of professional training- the formation of special theoretical knowledge, practical skills and qualifications in a person on the basis of the requirements of the DTS, as well as spiritual and moral qualities, is the process of physiological, psychological and physical training of the future specialist in relation to the successful conduct of professional activities. Professional training-professional activity of the future specialist means the assimilation, individualization of requirements.

To prepare future educators professionally and spiritually, it is necessary to enrich the content of lectures, practical and laboratory classes in the educational process on the basis of new approaches, as well as organize pedagogical practice, days and hours of spirituality using improved programs. In ensuring the effectiveness of public education, the educator is required to have an in-depth pedagogical psychological training, a clear knowledge of the specific aspects of each

student, and to strictly adhere to the following requirements when creating a personal plan:

- ✚ be able to predict the pedagogical problems that arise; for this, the future pedagogical educator must have the ability to anticipate and eliminate the problems that arise in the pedagogical process.
- ✚ mastering the methods of troubleshooting the problems that arise;
- ✚ able to choose and apply the most convenient ways to eliminate the problems that have arisen;
- ✚ to have pedagogical influence on students, to have the skill to support them;
- ✚ individual approach to each student;
- ✚ mastery of the skill of being able to organize mass events with students;
- ✚ such as encouraging readers to read and love books.

The main place in the formation of innovative competence is occupied by independent work of educators. This can be achieved by training educators in the educational process to independently solve problematic tasks and tasks. Based on this common goal, Independent Education makes teachers accustomed to applying their mental potential to Tula in any circumstances and circumstances, to seek out the necessary knowledge, to apply it to their practical activities. In a word, he prepares to act as a full-fledged, competitive specialist in social life and in the production process. The curriculum, programs and textbooks will absorb the specified educational materials. It is taught to apply in practical activities, to achieve guaranteed results. Focusing on the independent functioning of the educator as much as possible in this process will give a positive result.

Conclusion: one of the most important tasks of teachers is to help children overcome their negative characteristics, to teach them honesty and truthfulness, to strengthen their will. In this, teachers must use the zamoavi method. Teachers should introduce children to the surrounding reality and prepare them to participate in the process. Only when children are given specific, moderately complex tasks do they show initiative, interest and desire to be. As a result, the child develops a sense of responsibility and tries to justify the Trust expressed by the teacher. Being able to perform the tasks assigned to them will help children regulate their behavior.

Literature used:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. t.: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2016.
2. O‘zbekiston respublikasining “ta‘lim to‘g‘risida”gi qonuni yangi tahrirda 2020- yil 23-sentabr
3. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi naimova zarnigor
4. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik tizimi. o.m.saidovna
5. Норбошева, м. а. (2021). мактабгача ёшдаги болаларнинг оила ҳақидаги тасавурларини ўрганиш. инновации в педагогике и психологии,
6. Норбошева, м. а. (2021). мактабгача ёшдаги болаларнинг оила ҳақидаги тасавурларини ўрганиш. инновации в педагогике и психологии,
7. Effective ways of preparing future teachers for innovative activities based on a creative approach mekhribon jumayeva

Research Science and Innovation House

Bog‘cha yoshi bolalarda nutq taraqqiyoti

Razakova R.S.

Urganch davlat universiteti

Pedagogika va psixologiya

kafedrasi dotsenti

Qurbonboyeva Mohida, Qodirova Shahzoda

Urganch davlat universiteti

amaliy psixologiya yo‘nalishi 1-kurs talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada bog‘cha yoshi bolalarda nutq taraqqiyoti xususida qimmatli fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlari: Bolalar tasavvurlari, nutqining o‘shishi, ilk bolalik davri, o‘yin faoliyati, oliy nerv faoliyati, ixtiyorsiz va mexanik, eksperimental tekshiruv

Kirish. Bola nutqni egalagan holda tug‘ilmaydi. Bola nutqining taraqqiyoti uning atrofidagi katta odamlar tilining ta’siri ostida rivojlanib boradi. Bolaning atrofidagi katta odamlar onasi, otasi, akasi, ukasi kabi qaysi tilda gaplashsalar, bola ham shu tilni o‘rganadi. Nutqni egallashdek juda ham qiyin protsessni bola qisqa muddat davomida uddasidan chiqa boshlaydi. Yangi tug‘ilgan bolada nutq bo‘lmasada ularda qandaydir ovoz chiqarish, ya’ni yig‘lash xususiyati bo‘lib, bu xususiyat tashqi va ichki muxitdan keladigan signallarga ochlik, tashnalik bog‘liq bo‘ladi. Ortiqcha qattiq tovushlar ham bolani cho‘chitib yuboradi. Bola 2 – 3 xaftalik bo‘lgach, unda tovushlarga nisbatan elementar tarzda bo‘lsa ham reaksiya yuzaga kela boshlaydi. Unday keyingi davrda esa, ya’ni bola 2 – 3 oylik bo‘lgach tovush bilan tovush chiqarayotgan manba o‘rtasida assotsiatsiya maydonga keladi. Bunda bola tovush eshitilayotgan tomonga qarab boshini buradigan bo‘ladi. Yasli yoshidagi bolalar nutqining rivojlanishiga katta ta’sir qiluvchi momentlardan biri atrofidagi kattalarning nutq orqali qiladigan munosabatlariga ijobiy qarashlaridir. Bolalar borgan sari katta odamlar bilan ko‘roq munosabatga bo‘lishga intila boshlaydi. Katta odamlarning gaplariga taqlid qiladigan bo‘ladi. Ana shu tariqa sekin – astalik bilan bolaning tili chiqa boshlaydi. Bola 6 oylik bo‘lgach ayrim tovushlarni birlashtirib “aya”, “a – yya”, “da – da” kabi so‘zlarni qayta – qayta aytaadigan bo‘ladi[1]. O‘tkazilgan tekshirishlarning ko‘rsatishicha, bolalarning

so‘zlarini tushunishlari har bir so‘zni ifodalab beruvchi tovushlarning aniq idrok qila olishlariga emas, balki tovushlarning intonatsiyalarini payqab ola bilishlariga asoslanadi. Masalan: kichik yoshdagi bolaga “chapagiga xo –xo chapagiga” deb, chapak chalishga o‘rgatiladi. Ana shu so‘z aytilishi bilan bola chapak chalaveradi. Bordi–yu ana shu so‘zni boshqa so‘z bilan almashtirib qo‘ysak bola payqamaydi. Bolalar so‘zlarni ifodalavchi tovushlarni sekin – astalik bilan farqlaydilar. Bolalar biladigan so‘zlarni miqdori turli bolalarda turlicha bo‘ladi. Bu o‘rinda shuni ham aytib o‘tish lozimki, O‘zbekistondagi juda ko‘p oilalarda katta odamlar ikki tilda rus va o‘zbek gaplashadilar. Bu ikki tillik muhit, albatta bolaning tili chiqishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bola har ikkala tilni ham barobar egallay boshlaydi va qaysi tilda gapirishni bilmaydi. Ana shuning uchun bola yoshlik chog‘ida o‘z ona tilini egallashi kerak. Ikkinchi til ona tili o‘zlashtirilgandan so‘ng egallay boshlansa, yaxshi bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Rus va sobiq sovet psixologiyasi namoyondalari K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.M.Myasishev, A.A.Uxtomskiy, D.N.Uznadze, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, P.M.Yakobson, V.S.Merlin, L.I.Bojovich, V.I.Selivanov, V.G.Aseev va boshqalar mazkur muammo yuzasidan tadqiqot ishlari olib borganlar. Bolalarning nutqni egallashlari ikki davrga ajratiladi. Birinchi davr bir yoshdan bir yarim yoshgacha davom etadi. Bu davrda bolalar yigirmata – o‘ttiztacha so‘zlarni biladilar. Masalan: “oyi”, “aya”, “bobo”, “dada” kabi. Ana shu so‘zlar bilan bog‘liq bo‘lgan so‘zlarni ham biladilar. CHunonchi “ma”, “ol”, “ber” kabi so‘zlar. Bola odatda afrim so‘zlarni uzuk – yuluk, imo – ishora bilan bir amallab aytib beradi. Bunday nutqni “situativ nutq” deb ataladi. CHunki bunday chala – chulpa nutqning ma‘nosini bolaga eng yaqin odamgina, ya‘ni uning onassi yoki dadasigina tushuntirib bera oladi[2].

Bola nutqining taraqqiyotidagi bu davrning xarakterli belgisi shundan iboratki, bola aytib bera oladigan so‘zlar miqdori juda kam bo‘ladi. CHunki uning aktiv lug‘ati juda sekinlik bilan boyib boradi. Bola kishilar nutqini tushunish qobiliyatining o‘chishi yo‘lidan boradi. Bola o‘ziga qarata aytilgan so‘zlarni yaxshiroq tushunadigan bo‘ladi, ya‘ni uning passiv lug‘ati boyib boradi, lekin gapira olmaydi, boshqalarning so‘zlarini kuo‘proq eshitadi va nutq materiallarini singdirib borib shu materiallardan keyinchalik o‘z nutqida foydalanadi. Madomiki, shunday

ekan pedagog – tarbiyachining vazifasi bolalar idrok qiladigan nutq materiallarining mumkin qadar boy rang – barang va to‘g‘ri bo‘lishga g‘amxo‘rlik qilishdir.

Nutqning o‘shidagi ikkinchi davr odatda bola bir yarim yoshga to‘lgandan keyin boshlanadi. Bu davr asosan aktiv lug‘atning tez o‘shishi bilan xarakterlanadi. Bola aytadigan so‘zlarning miqdori birdaniga ortib ketadi. Bolaning katta odamlar nutqiga taqlid qilishi yangi so‘zlarni bilib olishga juda muhim rol o‘ynaydi. SHuni aytish kerakki, bola dastlabki so‘zlarni ham taqlid qilib o‘rganadi. Lekin endigi taqlid xarakteri keskin o‘zgardi. Ilgari bola ko‘p jihatdan ko‘r – ko‘rona, ya‘ni ongsiz ravishda taqlid qilar edi. Endi bolaning taqlidi aktivroq hamda mustahkamroq bo‘la boradi. Ilgari bola yangi so‘zni anchagina qiyinlik bilan o‘zlashtirgan bo‘lsa, endi o‘z lug‘atini osonlik bilan boyitib boradi. Ikki yoshga to‘lish oldidan bolaning nutqi ma‘noli bo‘lib boradi. Ilgari bolaning so‘zlari asosan uning ehtiyojlarini ifodalagan bo‘lsa, endi nutqning nom berishi funksiyasi tobora kuchayib boradi. Narsalarning o‘z nomi borligiga bola tajribada ko‘rib ishonadi. Bolaning o‘ta sinchkovligi “bu nima?” “nomi nima?” degan savollarida yaqqol ko‘rinadi. Bundan tashqari bolaning miyasida narsa bilan uning nomi ya‘ni so‘z o‘rtasida yangi assotsiatsiyalar paydo bo‘ladi. Birinchi va ikkinchi signallar sistemalarining o‘zaro bog‘lanishlari tobora mustahkamlanib boradi bog‘chaga tarbiya yoshida bola nutqining grammatik tomoni ancha o‘zgaradi.

Tadqiqot ishining metodologik asosi (Research methodology). Dastlabki paytlarda narsalarning nomini bildiradigan otlar ko‘proq ishlatiladi. Bola ikki yoshga to‘lish olidan ish – xarakatning nomini bildiruvchi fe‘llarni ham to‘g‘ri ishlata boshlaydi. Ikki yoshga to‘lib uch yoshga qadam qo‘yganida esa bola fazoviy munosabatlarni bildiradigan ba‘zi bir ravishlarni, masalan: “orqada”, “yuqorida”, “pastda” degan so‘zlarni bilib ishlatadigan bo‘ladi. Bola ikki yoshga to‘lganda tili ancha rosa chiqib uning nutqida bosh va ergash gapdan tuzilgan dastlabki qo‘shma gaplar ham paydo bo‘la boshlaydi. Lekin bog‘chaga tarbiya yoshidagi bolalarning gaplaridagi so‘zlarning grammatik jihatidan bog‘lanishi ancha noaniq bo‘ladi. Biroq, grammatik formalarni shu tariqa bilishga intilish bola nutqining o‘shida sifat jihatidan yangi bosqich hisoblanadi. Bog‘chagacha tarbiya yoshining oxirigacha borib tevarak atrofdagilarning nutqini tobora mukammalroq tushunadigan bo‘ladi. Katta yoshli kishilarning aytib bergan hikoyalarini kichik she‘rlarni, ashula va ertaklarni jon – dili bilan tinglaydilar. Bola o‘ziga berilgan savollarni tushunib, ularga javob beradi. Bolaning o‘zi ham kattalrga tobora ko‘proq

savol beradigan bo‘ladi. SHunday qilib kattalarning ma’qullashi, maqtashi, koyishi va taqiqlashiga to‘g‘ri munosabatda bo‘la boshlaydi. Bola bog‘cha yoshiga etgach, so‘z boyligining ancha ortishi bilan birga ayrim jummalarni grammatik jihatdan to‘g‘ri ishlata boshlaydi. Agar 2 yashar bolaning so‘z zapasi taxminan 250 tadan 400 tagacha bo‘lsa, 7 yashar bolaning so‘z zapasi 4000 tadan 5000 tagacha bo‘ladi, uch yashar bolaning so‘z zapasi 1000 tadan 1200 tagacha bo‘ladi. Demak bog‘cha yoshidagi davrda bolaning so‘z zapasi juda tez ortadi. Bu yoshda bolaning nutqi faqat miqdor jihatdangina ortib bormay balki sifat jihatidan ham ancha takomillashadi. Masalan: yasli yoshidagi bolalar ancha so‘z zonasiga ega bo‘lishlarig qaramay, ayrim tovushlarni r, l, y,sh, z kabi yaxshi farqlay olmaydilar va shu tufayli so‘zlarni noto‘g‘ri talaffuz etadilar. Bundan tashqari, bog‘cha yoshidagi bolalar o‘z ona tillarining grammatik tuzilishini amaliy tarzda o‘zlashtira boshlaydilar[3].

Taxlil va natijalar (Analysis and results). So‘z zapaslari miqdor jihatidan bog‘cha yoshidagi bolalarning hammasida bir xil bo‘lmaydi. Bog‘cha yoshidagi bolalar so‘z zapasining miqdori asosan bola tarbiyalanib o‘sayotgan oilaning madaniy saviyasiga bog‘liqdir. Bir xil oilalarda bola nutqining o‘sishi bilan maxsus ravishda shug‘ullaniladi. Boshqa bir oilalarda esa bola nutqining o‘sishi bilan mutlaqo shug‘ullanmaydilar. Ana shuning natijasida bog‘cha yoshidagi bolalar so‘z zapasi o‘rtasida sezilarli farq yuzaga keladi. Agar yasli yoshidagi bolalarning nutqi asosan ular ayni shu chog‘da idrok qilib turgan narsalar va harakatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, bog‘cha yoshidagi bolalarning nutqi hozir idrok qilib turgan narsalardan tashqari ilgari idrok qilingan narsalar hamda hayoliy narsalar bilan ham bog‘liq bo‘ladi. SHuning uchun bog‘cha yoshidagi bolalar katta kishilar aytib yoki o‘qib borgan ertaklarni sistemali va izchil ravishda qayta aytib bera oladilar. bog‘cha yoshida bolalar nutqni faqat og‘zaki nutqni juda tez egallaydilar[4].

SHuning uchun ular o‘z ona tillarining grammatik tuzilishini ham faqat og‘zaki tarzda o‘zlashtiradilar. Biroq shuni aytib o‘tish kerakki, bog‘cha yoshidagi bolalarning o‘z ona tillari grammatikasini ayrim tomonlarini o‘zlashtirishlari maktab bolalarining o‘zlashtirishlaridan batamom farq qiladi. Bog‘cha yoshidagi bolalar grammatik qoidalarni o‘qib o‘rganib yodlarida saqlab qolmaydilar. Ular ot, fe‘l, sifat, olmosh, suffiks, kelishik kabi grammatik kategoriyalarning borligini ham, nima ekanligini ham bilmaydilar. SHuning uchun ular grammatikaning juda ko‘p qo‘llaniladigan eng sodda qoidalarini kattalarning nutqlari orqali mazmunli

o‘yinlarda taqlidiy yo‘llar bilan amaliy ravishda o‘zlashtira boradilar. Ma‘lumki nutqning o‘shishi jarayonida bolalar so‘z turkumlaridan otlarni tez o‘zlashtiradilar. Bunga asosiy sabab shundaki, bolalar narsalarning nomlarini otlarini o‘z nutqlarida ko‘proq ishlatadilar. Bog‘cha yoshidagi bolalar so‘z zapaslarining asosiy ko‘pchiligi otlardan iborat ekanligi ajablanarli hol emas. o‘rta va katta yoshdagi bog‘cha bolalari otlarni ko‘plik, birlik, bo‘lishli, bo‘lishsiz shakllarida va turli kelishiklarda to‘g‘ri ishlata oladigan bo‘ladilar. Katta guruh bolalari so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz eta oladilar. SHuning uchun ular o‘zlaridan kichik yoshdagi bolalar gaplarini grammatik jihatdan xat so‘zlaganlarida, “bunaqa deb bo‘lmaydi” deb ularning nutqlarini to‘g‘rilaydigan bo‘ladilar. Otlardan so‘ng bolalar so‘z turkumlaridan fe‘llarni va sifatlarni o‘zlashtira boshlaydilar. Fe‘llarning shaxs qo‘shimchalarini osonlik bilan egallasalar ham, lekin fe‘llarning zamonga qarab o‘zgarishini hozirgi, o‘tgan va kelasi darhol to‘g‘ri o‘zlashtira olmaydilar. Bog‘cha yoshidagi kichik bolalarda turmush tajribasi juda oz bo‘lganligi tufayli ularda o‘tgan va kelasi zamon tushunchalar xali shakllanmagan bo‘ladi. SHuning uchun ular o‘z nutqlarida fe‘llarning zamon qo‘shimchalarini almashtirib yuboradilar. O‘rta va katta guruh bolalari fe‘llarning tuslanishi va zamonga qarab o‘zgarib borishini ham amaliy tarzda to‘g‘ri ishlatadigan bo‘ladilar.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Tarbiyachi – pedagog bolalar nutqining rivojlantirish bilan shug‘ullanar ekan, bog‘cha yoshidagi bolalar ba‘zi hollarda o‘z nutq apparatlarini to‘la idora eta olmasliklarini unutmash kerak. Bundan tashqari bog‘cha yoshidagi bolalarda murakkab nutq tovushlarini bir – biridan farq qilish qobiliyati xali to‘la takomillashmagan bo‘ladi. SHuning uchun bog‘cha yoshidagi ba‘zi bolalar ayrim nutq tovushlarini buzib talaffuz etadilar. Odatda bunday bolalarni tili chuchuk bolalar deb ham yuritiladi. Tili chuchuklik nuqson emas. Buni asta – sekin tuzatish mumkin. Tili chuchuklikni tuzatishning eng muhim shartlaridan biri bola bilan to‘la va to‘g‘ri talaffuz etib, ravon til bilan gaplashishdir. Tarbiyachi buni ota – onaga ham tushuntirishi kerak. CHunki, odatda ayrim ota – onalarga o‘z bolalarini ortiq darajada erkalab, ular bilan bolalarcha, ya‘ni bolaga o‘xshab tilini chuchuklantirib gaplashadilar. Tili chuchuk bolalarning “tili shirin” deb uning talaffuziga moslashishga harakat qiladilar. Bunday qilish aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydigan xatodir. CHunki bolalar talaffuzidagi nuqson maktabga borgunlaricha to‘g‘rilanmasa, bu narsa bolalar nutqining umumiy o‘shishiga ta‘sir

qilmasdan qolmaydi. Tili chuchuk bolalar nutqidagi bu nuqsonni tugatmay maktabga chaqirilsa, boshqa bolalar ularga “soqov” deb laqab qo‘yadilar[5].

Natijada bunday laqabni xadeb eshita bermaslik uchun bunday bolalar kam gapiradigan, o‘zlarini chetga olib yuradigan bo‘lib qoladilar. Bog‘cha yoshidagi bolalarning nutqi yasli yoshidagi bolalar nutqiga nisbatan ancha taraqqiy etgan bo‘lsa ham xali ularning gaplashishlariga qarab turib nihoyat darajada so‘z etishmayotganini payqash oson. CHunonchi kichik va o‘rta yoshdagi bog‘cha bolalarining jumllarida “anaqa”, “anu”, “nima”, “indin”, “keyin” kabi noaniq iboralar juda ham ko‘p bo‘ladi. Katta guruh bolalarida esa bunday iboralar kamroq uchraydi.

SHuni ham e’tirofdan chetga qoldirmaslik kerakki, nutq faqat boshqa odamlar bilan amalga oshiriladiganaloqa vositasigina bo‘lib qolmay, balki u bolalar uchun hulq – atvorlarini boshqarish vositasi hamdir. Turli yoshdagi bog‘cha bolalari o‘z hulq – atvvorlarini, ya’ni ma’lum ijtimoiy sharoitda o‘zlarini qanday tutishlarini tafakkur orqali o‘ylab idora qiladilar. Bunda nutqning roli birinchi darajali ahamiyatga egadir. Odatda kichik yoshdagi bog‘cha bolalarining nutqlari ikkinchi bir odamga emas, balki o‘zlariga qaratilgan bo‘ladi. Masalan: “Anvar uxlaydi”, “Anvarning qorni ochdi” deb gapiradilar.

Bolalarning ana shunday o‘zlariga qaratilgan nutqlarni egotsentrik nutq deb yuritiladi. Katta yoshli bog‘cha bolalarida egotsentrik, ya’ni o‘z – o‘ziga qaratilgan nutq tugallanib normal holga keladi.

SHunday qilib asosiy aloqa vositasi bo‘lgan nutq bola psixikasining taraqqiyotida benihoya katta rol o‘ynaydi. Bog‘chada va oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ta’lim – tarbiya va xususan, bog‘chada ona tilidan o‘tkaziladigan maxsus mashg‘ulotlar tufayli bola nutqini normal o‘stirish mumkin. Bola bog‘cha yoshining oxirgi bosqichiga kelganda og‘zaki nutqning hamma turlaridan erkin foydalana oladigan bo‘ladi. Bola nutqining bunday keyingi taraqqiyoti maktabda o‘qish protsessida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston respublikasi prezidentining farmoni, 28.02.2023 yildagi pf-27-sonli 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni.
2. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. – СПб.: Питер 2002 – 512 с
3. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ. СПб.: Питер. 2008. – 352 с.
4. Разакова Р.С. Особенности успешной и неуспешной семейной жизни. Вестник интегративной психологии. Выпуск 30 часть 2. 2023
5. Давлетшин М.Г. ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик технология. Т., 2004

Research Science and Innovation House

VAEL HALLAQ ISLOM HUQUQSHUNOSLIGI SOHASIDA YETAKCHI OLIM

Gulhumor Kahhorova

Assistent, O‘zbek tili va tillarni o‘rgatish kafedrası, Farg‘ona Politexnika
Instituti, Farg‘ona, Uzbekistan

Annotatsiya. Ushbu maqolada Kolumbiya universitetining Gumanitar fanlar bo‘yicha Avalon fondi professori va 2009-yildan beri axloq, huquq va siyosiy fikrdan dars berib, islom huquqshunosligi sohasida yetakchi olim hisoblanib kelayotgan Vael Hallaqlarning hayot yo‘llari, ilmiy hayot yo‘li, tadqiqotchilik davrlari va yozgan asarlari hamda erishgan yutuqlari haqida batafsil ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: Paradigmatik, sinxron va diaxronik rivojlanish, epistemik struktura dinamikasi, vazifa, ko‘rish, simpoziumlarda evristik asos yaratish, TÜBA, so‘fiylik, domen, arxetipal subyektivlik zamonaviy konstitutsiyaviy tuzilmalar, insholar

Kirish. Vael Hallaq Kolumbiya universitetining Gumanitar fanlar bo‘yicha Avalon fondi professori bo‘lib, u yerda 2009-yildan beri axloq, huquq va siyosiy fikrdan dars beradi. U islom huquqshunosligi sohasida yetakchi olim hisoblanib, va islom huquqi bo‘yicha dunyodagi yetakchi ma‘murlardan biri sifatida ta‘riflangan. Huquq, huquq nazariyasi, falsafa, siyosiy nazariya va mantiq kabi mavzularda saksandan ortiq kitob va maqolalar chop etgan. 2009-yilda Jon Esposito va uning ko‘rib chiqish guruhi Halaqni islom huquqi bo‘yicha tadqiqotlari va nashrlari uchun dunyodagi eng nufuzli 500 musulmon ro‘yxatiga kiritdi, garchi Hallaq nasroniy bo‘lsada .Hallaq o‘zining "ijtihad darvozasining yopilishi" tushunchasiga qarshi chiqqan doktorlik ishi tufayli shuhrat qozondi, bu holat uzoq vaqt davomida bu sohada paradigmatic sifatida qabul qilingan. Ta'kidlanishicha, shakllanishdan keyingi davr musulmon huquqshunoslari ijodiy huquqiy fikrlashdan voz kechgan, bu esa huquqning umumiy turg'unligiga olib kelgan.

Metodologiya. Vael Hallaq 1955 yilda Nosira shahrida falastinlik nasroniy oilasida tug‘ilgan. U Hayfa universitetini tugatgan , keyin u magistrlik va PhD darajasini oldi. Vashington universitetidan.Hallaq 1985 yilda doktorlik

dissertatsiyasini olgandan so‘ng MakGill universitetida islom huquqi kafedrasida dotsenti sifatida ishga kirdi. 1983-yilda Washington universitetini tamomlagan. 1994-yilda to‘liq professor bo‘lgan va 2005-yilda Islom huquqi bo‘yicha Jeysms MakGill professori unvoniga sazovor bo‘lgan.

Hallaqning ta'limoti va tadqiqoti zamonaviylikning boshlanishi va unga bo‘ysungan ijtimoiy-siyosiy-tarixiy kuchlar bilan bog‘liq muammoli epistemik uzilishlar bilan bog‘liq; sharqshunoslikning intellektual tarixi va sharqshunoslik paradigmalarning keyingi ilm-fan va umuman islom huquqshunosligidagi oqibatlar bilan; islomning mantiqiy an‘analari, huquq nazariyasi va moddiy huquq an‘analari hamda bu an‘analar doirasidagi o‘zaro bog‘liq tizimlarning sinxron va diaxronik rivojlanishi bilan. Hallaq asarlarida hozirgi zamongacha bo‘lgan huquqdagi huquqiy o‘zgarishlarning strukturaviy dinamikasi o‘rganilgan, islom huquqi tarixi va zamonaviy siyosiy harakatlarni tushunishda axloqiy nazariyaning markaziy o‘rinlari ko‘rib chiqilgan. So‘nggi o‘n yarim yil ichida uning faoliyati zamonaviy loyihani, shu jumladan uni boshqaradigan bilimlarning paradigmatic tuzilmalarini tanqid qilishga tobora ko‘proq e’tibor qaratmoqda. Uning hozirgi tadqiqoti VIII-XVIII asrlardagi islom boshqaruvining konstitutsiyaviy amaliyotini, shu jumladan, zamonaviy konstitutsiyaviy tuzumlarni tanqid qilish uchun evristik asos yaratish maqsadida xaritaning tuzishga harakat qiladi.

Hallaqning asosiy asarlari orasida Sharqshunoslikni qayta tiklash: Zamonaviy bilimlar tanqidi (2018) va Zamonaviylikni isloh qilish: Abdurrahmon Toho falsafasida axloqiy va yangi inson (2019), Islom huquqida hokimiyat, davomiylik va o‘zgarish (2001), “Asli paydo bo‘lishlik ” kitoblari kiradi. Islom huquqining evolyutsiyasi (2005), Shariat: nazariya, amaliyot, transformatsiyalar (2009) va islom huquqiga kirish (2009). Professor Hallaq ijodi keng muhokama qilinib, tarjima qilinib, uning asarlarini o‘rganish va tahlil qilishga bag‘ishlangan bir qancha kitob va dissertatsiyalar, ko‘plab maqolalari mavjud. Uning hayoti va ijodi ko‘plab simpoziumlarda, tok-shoularda va hujjatli filmlarda yirik ommaviy axborot vositalarida yoritilgan. 2015-yilda uning “Imkonsiz davlat” (2013) asari ikki yil oldin Kolumbiyaning taniqli kitob mukofotiga sazovor bo‘lgan va 2014-yilda arab tilida chiqqanidan beri u musulmon dunyosidagi akademik doiralar va ommaviy axborot vositalarida katta e’tiborga sazovor bo‘lgan. 2007-yilda u “Origins and Evolution” uchun Eron Islom Respublikasining eng yaxshi kitob mukofotini, 2020-yilda “Nautilus” kitobining “Zamonaviylikni isloh qilish” kitobi mukofotini qo‘lga

kirildi. 2021-yilda Turkiya Fanlar akademiyasi tomonidan gumanitar va ijtimoiy fanlar bo'yicha innovatsion va ilg'or stipendiya sifatida berilgan TÜBA mukofoti bilan taqdirlandi. O'sha yilning o'zida u ushbu akademiyaning faxriy a'zosi etib saylandi. Uning o'nlab yirik maqolalari va barcha kitoblari hozirda arab va turk tillariga tarjima qilingan va ko'plari boshqa bir qancha tillarga, jumladan, indoneziya, yapon, fors, urdu, ibroniy, italyan, nemis, frantsuz va yaqinda alban, rus, va bengal. 2018-yilda Hallaq Kolumbiya universiteti nashriyoti tomonidan chop etilgan “Restating orientalism: A Critique of Modern Knowledge” asarini chop etdi.

So'nggi uch yarim o'n yillikda Hallaq ko'plab kurslarni, magistratura va bakalavriatda, xususan, Kolumbiyaga qo'shilganidan beri dars berdi. Bakalavr kurslari takliflari tarjimadagi asosiy klassik matnlar bo'yicha modullarni o'z ichiga oladi; Islom huquqidagi markaziy savollar; Jihod, Liberalizm va Zo'ravonlik; Tasavvuf, shariat va siyosat; va asrlar davomida islom huquqi tarixi. Magistratura bosqichida u Qur'on tafsirida birlamchi arab manbalari asosida olib boriladigan seminarlardan dars bergan; Hadis; Usul al-fiqh; Fiqh; Adab al-Muftiy; Adab al-Qadi; Mantiq (Mantiq); Shahzoda uchun siyosiy matnlar va oynalar; Tasavvuf; va Nahda yozuvlari va zamonaviy axloq falsafasi.

Hallaqning hozirgi tadqiqoti Islom tarixidagi boshqaruvning shakllanishi davridan to o'rta Usmonli asrlarigacha bo'lgan masalalarni ko'rib chiqadi va Mamluk domeniga alohida e'tibor beradi. Loyihalashtirilgan ikki jildan biri Mamluk jamiyati va “davlati”ning huquqiy tarixini yoritib, o'sha imperiya davrida “huquq” qanday faoliyat ko'rsatganligining turli jihatlarini ko'rib chiqadi. Ikkinchi jildda o'rta davrdagi islom konstitutsiyaviy konsepsiyasi deb atalishi mumkin bo'lgan tuzilmalar ko'rib chiqiladi. Maqsad boshqaruvning turli qismlari yoki "tarmoqlari"ni va bu qismlar bir-biriga qanday munosabatda bo'lganini yoki bir-biriga qarshiligini tekshirishdan iborat. Bu hukumat apparatini qo'llab-quvvatlash uchun faraz qilingan arxetip sub'ektivlikning o'ziga xos konstitutsiyasi bo'lgan islomiy "siyosiy odam"ni o'rganishni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, ushbu jildning nutqi XV asrdan boshlab Evropadagi siyosiy tuzilmalar evolyutsiyasi bilan taqqoslash va qarama-qarshilikdan hech qachon voz kechmaydi, bu esa birini boshqasiga olib keladi. Yakuniy maqsad nafaqat islom konstitutsiyaviy tarixi haqida hikoya qilish, balki zamonaviy konstitutsiyaviy tuzilmalar inqirozini yorituvchi tanqidiy evristik ma'lumotni ham yaratishdir.

Muallif jildlari haqida soʻz yuritilganda Zamonaviylikni isloh qilish: Abdurahmon Taha falsafasida axloq va yangi inson (Nyu-York: Kolumbiya universiteti nashriyoti, 2019); Kumush Nautulus mukofoti sovrindori, 2020; Arabcha tarjima (Bayrut, 2019); Turkcha tarjima (Istanbul, 2020). Al-Qur'on val-shari'a: Nahv Dusturiyya Islomiyya Jadida (Bayrut: al-Shabaka al-'Arabiya, 2019). Sharqshunoslikni qayta tiklash: zamonaviy bilimlar tanqidi (Nyu-York: Kolumbiya universiteti nashriyoti, 2018); Arabcha tarjima (Bayrut, 2018); Turkcha tarjima (Istanbul, 2020); Nemis tiliga tarjimasi (Berlin, 2022). Mumkin boʻlmagan davlat: Islom, siyosat va zamonaviylikning axloqiy ahvoli (Nyu-York: Kolumbiya universiteti nashriyoti, 2013); Kolumbiya universiteti nashriyoti va provost idorasining "Hurmatli kitob" mukofoti sovrindori; Arabcha tarjima (Bayrut, 2014; shu yili ikkinchi nashr); Indoneziya tarjimasi (Yogyakarta, 2015); Urdu tarjimasi (Lahor, 2018); Turkcha tarjima (Istanbul, 2019); Yapon va xitoy tarjimalari davom etmoqda. Islom huquqiga kirish (Kembrij, Buyuk Britaniya; Nyu-York: Kembrij universiteti nashriyoti, 2009). Shariat: nazariya, amaliyot, transformatsiyalar (Kembrij, Buyuk Britaniya; Nyu-York: Kembrij universiteti nashriyoti, 2009). Islom huquqining kelib chiqishi va evolyutsiyasi (Kembrij, Buyuk Britaniya; Nyu-York: Kembrij universiteti nashriyoti, 2005). Ijtihod eshigi yopilganmi? Vael B. Hallaq tomonidan Islom huquqiy nazariyalari tarixining dastlabki ocherklari / Atsushi Okuda (Tokio: Keio universiteti nashriyoti, 2003; yapon tilida, quyidagi maqolalarning bir qator tarjimalarini oʻz ichiga oladi).

Foydalanigan adabiyotlar.

1. "Wael Hallaq". Columbia University. 28 September 2018.
2. Mohammad Hassan Khalil. Review of The Origins and Evolution of Islamic Law by Wael B. Hallaq. Journal of Near Eastern Studies Vol. 69, No. 1 (April 2010), p. 153. Quote: "Wael Hallaq is widely recognized as a leading scholar of Islamic law."
3. David S. Powers. Wael B. Hallaq on the Origins of Islamic Law: A Review Essay. Islamic Law and Society 17 (2010) p. 126. Quote: "Wael B. Hallaq is one of the most prominent, talented, prolific, and influential scholars in the field of Islamic studies, living or dead."
4. Hallaq, W. B. (2009). An introduction to Islamic law. Cambridge University Press.

5. Qahhorova, G. (2023). Ingliz tilida tinglash mahoratini yaxshilash usullari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(9), 1249-1254.
6. Qahhorova, G. (2023). O‘quvchilarning tinglash malakasini oshirish uchun diktantlardan samarali foydalanish usullari. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(9), 1255-1260.
7. Kizi, K. G. S. (2023). A deep study of wael B hallaq’s explaining views of islamic law. *Asian Journal Of Multidimensional Research*, 12(8), 7-10.
8. Kahhorova, G. S. (2022). The notions of wael hallaq on an introduction to islamic law. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 2(06), 63-67.
9. Abdukadirov, U. N. (2022). Best practice of motivating speaking activities for lower levels. *Экономика и социум*, (12-1 (103)), 24-27.
10. Nazirovich, A. U. (2023). Modern methods of teaching english in higher education. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 20(2), 45-47.
11. Nazirovich, A. U. (2023). Features of the translation of technical texts. *Academia Science Repository*, 4(05), 58-63.
12. Nazirovich, A. U. (2022). Turizmga oid atamalarning lingvokulturologik xususiyatlari. *Conferencea*, 256-258.
13. Abdukodirov, U. N. (2020). Using of dictionary sources for improving integrated teaching methods. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(11), 230-234.
14. Abdukodirov, U. (2020). Materials development in teaching. In *МИРОВАЯ НАУКА 2020. Проблемы и перспективы* (pp. 3-5).
15. Nazirovich, A. U. (2023). Methodical approaches in english teaching. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(9), 1169-1173.
16. Abdukodirov, U., & Obidjonova, Z. (2023, November). Goals and objectives of use information and communication technology in education. In *Conference on Digital Innovation: "Modern Problems and Solutions"*.

**DAVLATNING EKOLOGIK FUNKSIYASINI AMALGA
OSHIRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING ROLI VA
AHAMIYATI**

Aminov Mirobbos Askar o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti doktoranti

e-mail: mrabbosgmail.com

ORCID 0009-0003-4575-5191

ANNOTATSIYA:

Qulay muhitni ta'minlash davlatning birlamchi vazifasi bo'lishiga qaramay, davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish maqsadlari ekologik sohani qamrab oladi. DXSh maqsadlarini kengroq tushunish, DXSh loyihalarini amalga oshirish atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Kalit so'zlar: O'zbekiston Respublikasi, "Davlat-xususiy sheriklik", davlat funksiyasi, ekologik funktsiya, qonun.

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО
ПАРТНЕРСТВА В РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ
ГОСУДАРСТВА**

Аминов Мироббос Аскар угли

Докторант Ташкентского государственного юридического университета

e-mail: mrabbosgmail.com

ORCID 0009-0003-4575-5191

АННОТАЦИЯ:

Несмотря на то, что обеспечение благоприятной окружающей среды является первостепенной задачей государства, цели государственно-частного партнерства включают и экологическую сферу. Более широкое понимание целей ГЧП, реализация проектов ГЧП должна быть направлена на реализацию социально-экономических задач, таких как охрана окружающей среды,

экологическая безопасность и рациональное использование природных ресурсов.

Ключевые слова: Республика Узбекистан, «Государственно-частное партнерство», государственная функция, экологическая функция, право.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN IMPLEMENTING THE ECOLOGICAL FUNCTION OF THE STATE

Aminov Mirobos Askar ugli

Doctoral student of Tashkent State Law University

e-mail: mrabbos@gmail.com

ORCID 0009-0003-4575-5191

ABSTRACT:

Despite the fact that providing a favorable environment is the primary task of the state, the goals of public-private partnership include the environmental sphere. A broader understanding of the objectives of PPP, the implementation of PPP projects should be aimed at the implementation of socio-economic tasks such as environmental protection, ecological safety and rational use of natural resources.

Keywords: Republic of Uzbekistan, "Public-private partnership", state function, environmental function, law.

KIRISH

Davlatning ekologik funksiyasini amalga oshirish jarayonida tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish munosabatlaridagi ustun jihatlarni aniqlash ham juda muhim ish hisoblanadi. Iqtisodiy manfaatlarni ko'zlab tabiatga zarar yetkazish yaxshi oqibatlarga olib kelmaydi, yoxud ekologik manfaatlarni ko'zlab iqtisodiy rivojlanishni ta'minlamaslik ham mumkin emas. Bu jarayonda asosiy e'tibor iqtisodiy va ekologik manfaatlarning uzviyligiga qaratilishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu maqolani tayyorlashda ijtimoiy fanlar, xususan, davlat va huquqiy fanlar uchun umumiy bo‘lgan tarixiy, tizimli-tuzilmaviy, matiqiy, induksiya, deduksiya, qiyosiy-huquqiy tahlil, ilmiy manbalarni kompleks tadqiq etish, statistik ma’lumotlarni tahlili, ijtimoiy tarmoq tahlili (SNA-social network analysis) kabi usullardan foydalanilgan.

Xususan, ijtimoiy tarmoq tahlili (SNA-social network analysis) usulida Google Scholar, ScienceDirect, SJIF, inLibrary, ResearchGate, Ziyonet kabi ma’lumotlar bazasidan tadqiqot ishiga taaluqli ilmiy ishlarni olib tadqiqotimizda foydalanilgan.

Bundan tashqari, dialektik usul bilan bir qatorda bilishning metodlari, uslublari va uslublari yuridik fan tomonidan tasdiqlangan: umumiy ilmiy (tizimli, tarixiy, tarkibiy-funksional, tahlil, sintez, umumlashtirish, mavhumlashtirish, taqqoslash, o‘xshashlik, modellashtirish va boshqalar) va ilmiy (rasmiy huquqiy, qiyosiy qiyosiy, statistik, konkretlashtirish, talqin qilish va boshqalar) usullaridan ham foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Huquqshunos olim M. Najimov davlatning ekologik funksiyasiga quyidagicha ta’rif bergan: davlatning ekologik funksiyasi deganda, uning jamiyat talab va ehtiyojlarini yanada to‘liqroq ta’minlash va jamiyat a’zolarining yashash, mehnat va dam olish sharoitlarini yaxshilash, atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish vazifalarini hal etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni tiklash va ko‘paytirish borasidagi faoliyati tushuniladi[1].

Ichki tuzilishiga ko‘ra, davlatning ekologik funksiyasi o‘zaro bog‘liq uch yo‘nalishda amalga oshiriladi: a) atrof tabiiy muhit ob‘ektlarini saqlash; b) tabiiy resurslardan oqilona foydalanish; v) tabiiy resurslarni tiklash. Konstitutsiyaning tabiatni muhofaza qilishga doir norma va talablaridan kelib chiqib, davlatning uch shakldagi ekologik faoliyati mavjudligi haqida xulosa chiqarish mumkin: 1) tabiat ob‘ektlarini muhofaza qilish (61-m); 2) fuqarolarning qulay tabiiy atrof muhitga ega bo‘lish huquqini ta’minlash (62-m); 3) mulkdan foydalanuvchi barcha sub‘ektlarning ekologik muhitga ziyon yetkazmasliklari, fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlari va huquqlarini buzmasliklarini ta’minlash (66-m)[2].

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish choralari jamoat manfaatlariga javob berishdan tashqari, xususiy manfaatlarni qondirish vositasi ham bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son Farmoni[3] asosan **2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish KONSEPSIYASI** qabul qilindi. Ushbu me'yoriy-huquqiy hujjatning qabul qilinishi O'zbekiston atrof-muhit qonunchiligini rivojlantirishda muhim qadamdir. Konsepsiya atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash sohasidagi davlatning strategik maqsadi, asosiy vazifalari va ularni amalga oshirish mexanizmlarini belgilaydi. Iqtisodiy tartibga solish va atrof-muhitni muhofaza qilishning bozor vositalarini ishlab chiqish muammolarini hal qilishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida asoslar ekologik jihatdan noqulay hududlarni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni davlat tomonidan moliyalashtirish bilan davlat-xususiy sheriklikdan keng foydalanishni belgilaydi.

2023-yil 11-sentyabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-Farmoni bilan “O'zbekiston — 2030” strategiyasi[4] qabul qilindi. Ta'kidlash joizki, “O'zbekiston — 2030” strategiyasida 5 ta yo'nalish bo'yicha 100 ta maqsad nazarda tutilgan. Jumladan, 14 ta hududda ekologik toza hudud rejimini joriy qilish, 14 ta qarovsiz hayvonlarni saqlash faoliyati bilan shug'ullanuvchi pitomniklar yaratish, har yili “Yashil makon” umummilliy dasturi doirasida 200 million tup daraxt ekib borish, 2030-yilga kelib yashillik darajasini 30 foizga yetkazish, 30 million tup ko'chatdan iborat “yashil belbog”lar barpo etish, respublikada o'rmon bilan qoplangan maydonlarni 6,1 million gektarga, Orolbo'yi mintaqasidagi o'rmonzorlarni esa 2,3 million gektarga yetkazish, Orol dengizining qurigan tubida qo'shimcha 800 ming gektar yashil maydonlarni barpo etib, ularning umumiy hajmini 3,5 million gektarga yoki hududning 85 foiziga yetkazish, qattiq maishiy chiqindilarni to'plash va olib chiqish xizmatlari bilan qamrab olish darajasini 100 foizga, chiqindilarni qayta ishlash darajasini 65 foizga oshirish maqsad qilingan.

Ko'rib turganingizdek, qulay muhitni ta'minlash davlatning birlamchi vazifasi bo'lishiga qaramay, davlat-xususiy sheriklikni amalga oshirish maqsadlari ekologik sohani qamrab oladi. DXSh maqsadlarini kengroq tushunish, DXSh loyihalarini amalga oshirish atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni amalga oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishning ekologik yo‘nalishlarini uch guruhga bo‘lish mumkin.

1. Atrof muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlik sohasidagi loyihalar. Bularga quyidagilar kiradi:

qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash va utilizatsiya qilish, bunda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini jalb qilish yo‘li bilan shaharlararo muhandislik infratuzilmasi ob'ektlarini yaratish, shu jumladan uzatish stansiyalarini joylashtirish, ob'ektlarni saralash, ularni qayta ishlash, zararsizlantirish va qattiq maishiy chiqindilarni yo‘q qilish;

sanoat korxonalarining o‘tmishdagi xo‘jalik faoliyati natijasida ifloslangan hududlarni qayta tiklash;

suv havzalarini oqava suvlar bilan ifloslanishining oldini olish (suv ta‘minoti, drenaj va oqava suvlarni tozalash tizimlarini yaxshilash orqali);

shaharlarni rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish jarayonida ekologik talablarni hisobga olgan holda shaharlarni ko‘kalamzorlashtirish.

2. Tabiiy resurslardan kompleks va oqilona foydalanishga qaratilgan loyihalar: yangi o‘rmon maydonlarini rivojlantirish (o‘rmon xo‘jaligi infratuzilmasini qurish);

texnogen foydali qazilma konlarini muomalaga kiritish.

3. Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va obyektlarni yaratish loyihalari va ularning rejimini saqlab qolish.

Dunyo amaliyotida hozirgi kunda eng keng tarqalgan loyihalar alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va shahar bog‘larini yaxshilashga qaratilgan.

Bugungi kunda sanoat markazlarida davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yerda ekologik vaziyat ko‘pincha keskin bo‘lib, tuproq degradatsiyasi, suv havzalarining oqava suvlar bilan ifloslanishi va atmosfera havosining yuqori ifloslanishiga nisbatan barqaror tendensiyalar mavjud. Taqdim etilgan konsepsiyadan kelib chiqqan holda, yirik sanoat korxonalari – atrof-muhitni asosiy ifloslantiruvchilar ijtimoiy ahamiyatga ega investitsiya loyihalarini amalga oshirishda asosiy harakatlantiruvchi kuchga aylanishi mumkin.

Shunday qilib, har bir davlatda atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishni huquqiy tartibga solish ana shu

xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Biz quyida xorijiy mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish va ularni huquqiy tartibga solishga oid ayrim misollarni ko‘rib chiqamiz.

Avstriyaning Vaidxofen an der Thaya tumanida oqava suvlarni tozalash va qurish bo‘yicha davlat-xususiy sheriklik loyihasi “Qurish-egalik qilish-davlat hamkoriga o‘tkazish” modelidan foydalangan holda amalga oshirilmoqda[5]. Chunki Avstriyada davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini hamda tabiatni muhofaza qilish sohasida ham bunday hamkorlikni tartibga soluvchi maxsus huquqiy normativ-huquqiy hujjat yo‘q.

Boshqa bir manbaada ta’kidlanishicha, Avstrida davlat-xususiy sheriklikka xususiy sherikning oqava suvlarni tozalashda “Qurish-egalik qilish-davlat hamkoriga o‘tkazish” modelini jalb qilishning asosiy sababi byudjetning yetishmasligi va mamlakatdagi past iqtisodiy o‘sish bilan bog‘liq edi[6]. Shu bilan birga, ekologik me‘yorlarni ta‘minlash yangi oqava suvlarni tozalash inshootlarini qurishni talab qildi. Shu munosabat bilan Avstriyada davlat-xususiy sheriklik yuqoridagi modelga muvofiq amalga oshiriladi, bunda xususiy sherik oqava suvlarni tozalash inshootini quradi, undan foydalanadi, foyda oladi va foydalanish muddati tugagach, mulk huquqini davlat hamkoriga beradi.

Avstraliya dengiz suvini tuzsizlantirishda davlat-xususiy sheriklikdan foydalanmoqda. 2009 yildan beri Viktoriya shtatida davlat-xususiy sheriklik asosida loyiha amalga oshirilmoqda. Jamoat hamkori, Viktoriya atrof-muhit va birlamchi sanoat departamenti xususiy hamkor Aqua Sure Pty Ltd bilan 30 yil muddatga qiymati 5.72 milliard AUD (2009-yil narxlarida) shartnoma tuzdi[7]. Xususiy sherik korxonani moliyalashtirish, loyihalash, qurish, infratuzilmani, jumladan, 84 km magistral quvurlarni, barcha tuzilmalarni ekspluatatsiya qilish va ta‘mirlashni ta‘minlaydi. O‘z navbatida, davlat hamkori shtatdagi suv iste‘molchilarini etkazib berish uchun suv sotib oladi[8]. Ushbu loyihaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, zavod va unga bog‘liq bo‘lgan barcha infratuzilmaning ishlashi uchun energiya sarfi qayta tiklanadigan energiya manbalari hisobidan ta‘minlanadi[9].

E‘tiborlisi, zavod va unga bog‘liq barcha infratuzilma ob‘ektlari qurilishi 36 oyda yakunlangan bo‘lib, davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilayotgan ushbu loyiha dunyodagi eng yirik loyihalardan biri hisoblanadi[10]. Ta‘kidlash joizki, ushbu zavodning qurilishi ulkan ekologik va ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatdi. Yetarli

darajada minerallashgan va texnik ehtiyojlar uchun foydalaniladigan yer osti suvlaridan foydalanish zarurati qisman yo‘qoldi. Zavod qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanadi, bu ham ijobiy ekologik ta'sir ko'rsatadi. Ushbu loyihaning amalga oshirilishi 10,5 mingga yaqin kishini ish bilan ta'minlash imkonini berdi va mahalliy iqtisodiyotga katta foyda keltirildi va uning rivojlanishiga turtki bo'ldi[11].

Loyihani huquqiy tartibga solish umumiy qonunga muvofiq amalga oshiriladi, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi umumiy talablar esa Avstraliya va Viktoriya qonunchiligiga muvofiq qo'llanilishi kerak. Bundan tashqari, loyihaning o'zida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi 200 ga yaqin individual talablar qo'shimcha ravishda taqdim etildi[12]. Shunisi e'tiboga loyiqliki, ayni paytda, Avstraliyada atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat-xususiy sheriklikni maxsus huquqiy tartibga solish mavjud emas.

Germaniyada[13], muqobil energiya sohasida davlat-xususiy sheriklikdan keng foydalaniladi. Xayde viloyatida loyiha amalga oshirilmogda, uning shartlariga ko'ra, davlat organi mahalliy qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga o'z mahsulotlarini mahalliy do'konlarda sotishda muqobil manbalardan ishlab chiqarilgan elektr energiyasini sotib olish evaziga ma'lum imtiyozlar beradi[14].

O'zaro hamkorlikning ko'rsatilgan modeli, garchi u bunday hamkorlikning klassik modellariga to'g'ri kelmasa ham, chunki xususiy sherik ob'ektni yaratish yoki ishlatishda bevosita ishtirok etmaydi. Bir tomondan, davlat organi muqobil energiya manbalari asosida elektr energiyasi ishlab chiqaradigan ob'ektni yaratadi. Bunday loyiha, albatta, energetika sohasini diversifikatsiya qilishga qaratilgan, lekin ayni paytda atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan. Loyihaning daromadli bo'lishi va ushbu sohani rivojlantirishga imkon berishi uchun davlat hamkori mahalliy qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga ma'lum imtiyozlar berish orqali o'zi uchun sotish bozorini ta'minlaydi.

Italiyada turli sohalarda davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish, tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, atrof-muhitni ifloslantirish muammolarini hal qilishning samarali vositasiga aylandi. Italiyada har yili 80 million tonnadan ortiq chiqindi hosil bo'ladi, ular ilgari chiqindixonaga tashlangan. Chiqindilarni boshqarish sohasidagi qonun hujjatlariga ularni majburiy qayta ishlash va energiya ishlab chiqarishni nazarda tutuvchi o'zgartishlar kiritilishi bilan bu sohada davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan faol foydalanila boshlandi[15]. Natijada chiqindilarni qayta

ishlash va undan elektr energiyasi ishlab chiqarish bo'yicha 10 dan ortiq loyihalar amalga oshirildi[16].

Bunday hamkorlik konsessiya shaklida amalga oshiriladi. Italiyada davlat organi barcha loyiha hujjatlari, biznes-rejalar va konsessiya modellarini ishlab chiqadi, shundan so'ng tanlov o'tkaziladi. Bunday hujjatlarni ishlab chiqish xususiy sherik tomonidan amalga oshirilganda boshqa variant ham mumkin. Agar ishlab chiqilgan hujjatlar tasdiqlansa va davlat organi loyihani amalga oshirish maqsadga muvofiqligini tan olsa, tanlov ham o'tkaziladi. Bu yerda “Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida”gi qonunda mustahkamlangan xususiy sherik tanlash tartibining O'zbekiston modelining Italiya modeli bilan o'xshashligini sezish qiyin emas.

Atrof-muhitni muhofaza qilishda davlat-xususiy sheriklikdan foydalanish Kanadada keng tarqalgan. Vankuver shahridagi sanoat chiqindilarini utilitatsiya qilish, jumladan, metan va karbonat angidridni utilitatsiya qilish sohasini modernizatsiya qilingani bu boradagi muvaffaqiyatli misol bo'la oladi. Davlat-xususiy sheriklik doirasida xususiy investor organik chiqindilardan olinadigan gazdan foydalanadigan issiqlik elektr stansiyasini moliyalashtirdi, loyihalashtirdi, qurdi va ishga tushirdi. Xususiy sherik elektr energiyasini, shuningdek issiq suvga aylantirilgan issiqlikni yirik issiqxona majmuasi va boshqa iste'molchilarga sotadi. Organik chiqindilardan chiqadigan gazlarni yonish orqali qayta ishlash o'rniga shu tarzda ishlatish atmosferaga karbonat angidrid chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi va Kanada yo'llaridan 6000 ta avtomobilni olib tashlashga teng ekologik foyda keltiradi[17]. Oqava suvlarni tozalash sohasidagi loyihalar Kanadada ham keng tarqalgan. Bunday hamkorlikning maqsadlaridan biri chiqindi suvlar tarkibini ifloslantiruvchi moddalar bilan ekologik standartlarga muvofiqlashtirishdir[18].

Xorijiy mamlakatlarda chiqindilarni qayta ishlash, oqava suvlarni tozalash va muqobil energiyani rivojlantirish eng rivojlangan sohalardir.

Ko'pincha bu sohalarning kombinatsiyasi mavjud, masalan, chiqindilarni qayta ishlash va ularni energiya manbalari sifatida ishlatish. Bizning fikrimizcha, ushbu yo'nalishlarning bunday mashhurligini bir necha omillar bilan izohlash mumkin.

Ma'lumki, ularni qayta ishlash uchun ma'lum texnologiyalar yordamida foydali moddalarni chiqindilardan ajratib olish va xo'jalik muomalasiga qayta jalb qilish mumkin. Shunga ko'ra, bunday texnologiyalarni ishlab chiqish davlatlar uchun nihoyatda muhim va xususiy sheriklar uchun foydalidir. Chiqindilarni an'anaviy tarzda qayta ishlash uchun katta yer maydonlarini ajratish zarurligi va shu bilan

mumkin bo'lgan chiqindilar hajmi cheklanganligi hisobga olinsa, chiqindilarni qayta ishlash sohasida davlat-xususiy sheriklik nihoyatda dolzarbdir. Bundan tashqari, chiqindilar insoniyatning doimiy hamrohi bo'lib, u har doim turli hajmlarda hosil bo'ladi, shuning uchun uni qayta ishlash har doim foydali bo'ladi.

Oqava suvlarni tozalash ham uhimligi bilan ajralib turadi, chunki davlat hamkori suv havzalariga oqiziladigan suvning ekologik me'yorlar talablariga javob berishini ta'minlashi kerak. Ma'lumki, bunday ob'ektlarning holati bevosita ularga chiqadigan ifloslantiruvchi moddalar miqdoriga bog'liq. Ko'pgina mamlakatlarda zarur texnologiyalar mavjud emas va davlat-xususiy sheriklik orqali davlat tashkiloti oqava suvlarni tozalash muammosini hal qilishi mumkin. O'z navbatida, xususiy sheriklar yangi texnologiyalardan foydalangan holda, o'zlari qurgan tozalash tizimini ishga tushirish orqali o'z daromadlarini oshirish imkoniyatiga ega.

Muqobil energiyaga kelsak, uning talabi iqtisodiy va ekologik omillar bilan ham bog'liqligini ta'kidlash mumkin. Ko'pgina mamlakatlarda tabiiy resurslarning kichik miqdori tufayli energetika sohasini diversifikatsiya qilish zarurati mavjud, shuning uchun muqobil energiyani rivojlantirish ular uchun alohida ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, davlatning har bir mintaqasi iqtisodiy sabablarga ko'ra markazlashtirilgan energiya ta'minoti bilan ta'minlanishi mumkin emas (masalan, ulanish nuqtasidan sezilarli masofa), shuning uchun bunday hududlarda muqobil energiyani rivojlantirish iqtisodiy jihatdan foydali bo'lishi mumkin. Atrof-muhitni muhofaza qilish nuqtai nazaridan, an'anaviy manbalarga qaraganda noan'anaviy energiya manbalaridan foydalanish afzalroqdir.

Davlatning ekologik funksiyasi va davlat-xususiy sheriklikning huquqiy jihatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda uning barqaror rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ularning tavsifini alohida-alohida ko'rib chiqib quyidagicha xulosaga kelamiz.

Davlatning ekologik funksiyasining huquqiy jihatlari:

- atrof-muhitni muhofaza qilish uchun qonunchilik bazasini yaratadi: tabiiy resurslar, ekotizimlar va biologik xilma-xillikni muhofaza qilish uchun ekologik qonunlar va qoidalarni o'rnatadi hamda amalga oshiradi. Ushbu qonunlar chiqindilarni boshqarish, havo va suv sifati, yashash muhitini muhofaza qilish va turlarni saqlash kabi faoliyatni tartibga solish va boshqalar;

- atrof-muhitga ta'sirni baholash: davlat-xususiy sheriklik loyihalari atrof-muhitga potensial ta'sir ko'rsatsa, davlat ushbu ta'sirlarni baholash va kamaytirish choralarini taklif qilish choralarini talab qilishi mumkin;

- muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va tabiatni muhofaza qilish: davlat milliy bog'lar, qo'riqxonalar va boshqa muhofaza etiladigan ekologik ahamiyatga ega hududlarni loyihalashtiradi va qonuniy himoya qiladi;

- ifloslanishni nazorat qilish va chiqindilarni boshqarish: qonun bilan ifloslanishni nazorat qilish va chiqindilarni boshqarish amaliyoti standartlarini belgilaydi, korxonalar va sanoat korxonalarini zimmasiga ularning ekologik zararlarini minimallashtirish uchun qonuniy majburiyatlarni yuklaydi;

- iqlim o'zgarishini yumshatish va moslashish: davlat tomonidan qabul qilingan normative-huquqiy bazalar iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolarni hal qiladi, jumladan, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish maqsadlari, moslashish strategiyalari va xalqaro iqlim kelishuvlarida ishtirok etish shular jumlasiga kiradi;

- atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro majburiyatlar: davlat atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish bilan bog'liq xalqaro shartnoma va bitimlarga rioya qiladi, ekologik muammolarni hal qilish bo'yicha global sa'y-harakatlarga hissa qo'shadi;

- qonunlarni buzganlik uchun javobgarlik: davlat atrof-muhitga oid qonunlarni qo'llash va jismoniy shaxslar, korxonalar va tashkilotlar tomonidan rioya etilishini ta'minlash uchun javobgardir. Qonunlarga rioya etilmaganligi uchun jarimalar ekologik huquqbuzarliklarning oldini olish uchun qonunchilik bazasining bir qismidir.

Ekologik loyihalarda davlat-xususiy sheriklikning (DXSh) huquqiy jihatlari:

- davlat-xususiy sheriklik shartnoma shartlari: atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalaridagi davlat-xususiy sheriklik ham davlat, ham xususiy sheriklarning rollari, mas'uliyati va majburiyatlarini belgilaydigan batafsil shartnoma kelishuvlarini talab qiladi. Ushbu shartnomalar ekologik samaradorlik standartlari va muvofiqlik talablarini o'z ichiga oladi;

- atrof-muhitni muhofaza qilish choralarini: davlat-xususiy sheriklik uchun huquqiy asoslar loyihalarning ekologik standartlarga javob berishini ta'minlash,

salbiy ta'sirlarni minimallashtirish va barqarorlikni rag'batlantirish uchun maxsus ekologik himoya choralarini o'z ichiga olish;

- xatarlarni taqsimlash: davlat-xususiy sheriklik shartnomalari ekologik xavflarni ko'rib chiqadi hamda davlat va xususiy sheriklar o'rtasida xavflarni taqsimlash mexanizmlarini, shu jumladan ekologik majburiyatlar va kutilmagan ekologik muammolar uchun javobgarlikni belgilash;

- atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga muvofiqligi: davlat-xususiy sheriklik loyihalari mavjud atrof-muhit qonunlari va qoidalariga mos kelishi kerak. Huquqiy baza davlat-xususiy sheriklik loyihalari ekologik talablarga javob berishi yoki undan yuqori bo'lishini ta'minlashi kerak;

- monitoring va hisobot: davlat-xususiy sheriklik loyihasining atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadlariga muvofiqligini baholash va ta'minlash uchun ekologik monitoringi va hisobotini o'z ichiga olish;

- jamoatchilik ishtiroki va oshkoralik: qonunchilik bazasi atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalari bilan bog'liq davlat-xususiy sheriklik qarorlarini qabul qilish jarayonlarida jamoatchilik ishtirokini talab qilishi va hamkorlikning atrof-muhit bilan bog'liq jihatlarida shaffoflikni ta'minlashi;

- nizolarni hal qilish: davlat-xususiy sheriklik shartnomalarida ekologik masalalar yoki ekologik majburiyatlarga rioya qilmaslik bilan bog'liq nizolarni hal qilish qoidalari bo'lishi shart.

Quyida biz O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik loyihalarining ekologik sohasida amalga oshirilgan juda muvaffaqiyatli loyihalarning bir qator misollari haqida fikr yuritamiz.

Masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyulda 6024-sonli “O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni[19] qabul qilingan. Ushbu farmonda berilgan topshiriqlar ijrosini ta'minlash maqsadida Quyi Zarafshon ITHB huzuridagi Nasos stansiyalari va energetika boshqarmasiga qarashli “Eski Uchqara”, Sirdaryo-So'x ITHB huzuridagi Nasos stansiyalari va energetika boshqarmasiga qarashli “YOZYOVON”, Norin-Qoradaryo irrigatsiya tizimlari havza boshqarmasi nasos stansiyalari va energetika boshqarmasiga qarashli «Istiqlol-1K» va «Istiqlol-2k» nasos stansiyalarini davlat-xususiy sheriklik asosida boshqaruvga berish loyihasi konsepsiyasi tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-oktabrdagi PQ-4486-sonli Qarori[20] da nasos stansiyalari ish rejimini tartibga solishning samarali usulini joriy etish hisobiga suv xo‘jaligi ob‘ektlarida elektr energiyasi iste‘molini kamida 10 foizga tushirish hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi PF-6024-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yilga mo‘ljallangan konsepsiyasi”ning 5.8 bandiga asosan Qoraqalpog‘iston Respublikasi suv xo‘jaligi vazirligi huzuridagi Qoraqalpog‘iston nasos stansiyalari va energetika boshqarmasiga qarashli “Madaniyat” nasos stansiyasini davlat-hususiy sheriklik asosida ekspluatatsiya qilish loyihasi yuzasidan loyiha konsepsiyasi tasdiqlandi

Namangan shahar oqova suv inshootini davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida qurish va ekspluatatsiya qilish rejalashtirilgan. Loyiha Uy-joy kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi, “O‘zsvuta‘minot” aksiyadorlik jamiyati, Moliya vazirligi huzuridagi Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi va Osiyo taraqqiyot banki bilan birgalikda amalga oshirilmoqda.

Namangan shahar oqova suv inshootining tizimlari 1960 yilda qurilgan bo‘lib, bugungi kunda ushbu oqova suv tozalash inshootlarining 70 foizi ta‘mirlash-tiklash ishlari olib borilmagani natijasida ishdan chiqib, tozalanmagan oqova suv Sirdaryo daryosiga oqizilmoqda.

Osiyo taraqqiyot bankining yollangan xorijiy ekspertlari tomonidan 2019 yil sentabr oyidan bugungi kunga qadar o‘tkazilgan tadqiqotlari natijasida hozirgi vaqtda mazkur obekt juda og‘ir ahvolda va foydalanishga yaroqsiz ekani, oqova suv ifloslantiruvchi moddalardan deyarli tozalanmayotgani, mavjud tizimni tiklab bo‘lmasligi va uning o‘rniga yangi inshoot qurish talab etilayotgani to‘g‘risidagi xulosasi olingan.

Inshootning asosiy xizmat ko‘rsatish hududi Namangan shahri bo‘lib, aholining atigi 27 foizi oqova suv tarmog‘iga ulangan.

Rejalashtirilgan loyiha amalga oshirilishi natijasida:

– “Namangan suv ta‘minoti” MChJ tomonidan Namangan shahar va unga tutash 5 tuman aholisi oqova suv xizmatlari bilan to‘liq qamrab olinadi hamda aholining qamrov darajasi 10 foizdan 70 foizga yetkaziladi;

– oqova suv tarmoqlaridan foydalanish samaradorligi oshiriladi va aholiga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifati yaxshilanadi;

– Sirdaryo daryosiga oqizilayotgan ifloslantirilgan suvlar miqdorini sezilarli darajada kamaytirish orqali atrof-muhitni tozalash sifatini oshirish, ekologik vaziyatni barqarorlashtirish, aholi sog‘lig‘ini yaxshilash, qishloq xo‘jaligi uchun qayta foydalanishga yaroqli oqova suv chiqarishga erishiladi;

– oqova suvlarni tozalash xizmatlari sifati oshiriladi va xizmat ko‘rsatiladigan aholi va sanoat korxonalari soni ko‘paytiriladi;

– sohaga ilg‘or texnologik innovatsiyalarni qo‘llayotgan xalqaro xususiy kompaniyalarni jalb qilish orqali xizmat samaradorligi va sifati oshiriladi;

– xususiy kompaniyalardan oqova suvlarni tozalash inshootlarining ishlashi bo‘yicha ilg‘or bilim va zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish bo‘yicha o‘quv mashg‘uloti markazi tashkil etiladi;

– "Namangan suv ta‘minoti" MChJ va hududiy suv ta‘minoti mutaxassislari malakasi oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi PF-6024-sonli farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasi” ning 5.8 bandiga asosan Norin-Qoradaryo irrigatsiya tizimlari xavza boshqarmasi huzuridagi Shahrixonsoy irrigatsiya tizimlari boshqarmasiga qarashli Andijon viloyati Xo‘jaobod tumani Shahrixonsoy hududida “Dam olish maskani va sog‘lomlashtirish kompleksi”ni davlat-xususiy sheriklik asosida qurish loyihasi yuzasidan loyiha konsepsiyasi tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyulda 6024-sonli “O‘zbekiston Respublikasi suv xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030 yillarga mo‘ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmoni qabul qilingan. Ushbu farmonda berilgan topshiriqlar ijrosini ta‘minlash maqsadida Zarafshon ITHB huzuridagi Nasos stansiyalari va energetika boshqarmasiga qarashli “Galaba” nasos stansiyasini davlat-xususiy sheriklik asosida boshqaruvga berish loyihasi konsepsiyasi tasdiqlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 2-dekabrda PQ-4543-sonli “Toshkent shahrining issiqlik ta‘minoti tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori[21] qabul qilingan. Ushbu qarorga asosan Toshkent shahri issiqlik ta‘minoti tizimini davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida boshqaruvga berish yuzasidan loyiha konsepsiyasi O‘zbekiston Respublikasi

Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2020-yil 16-iyundagi 05/1-3999-son bilan loyiha konsepsiyasi tasdiqlandi.

2020-yilning 27-yanvar kuni O‘zbekiston Respublikasi Uy-joy va kommunal xizmat ko‘rsatish vazirligi va Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi ko‘magida Xorazm viloyati Yangiariq va Yangibozor tumanlarida DXSh asosida ichimlik suv ta‘minotini rivojlantirish bo‘yicha 2 ta davlat-xususiy sheriklik bitimi imzolandi.

Suv ta‘minoti ob‘ektlaridan foydalanishda DXShni amalga oshirish loyihasi doirasida mahalliy investorlar tomonidan Xorazm viloyatining Yangibozor tumanida 5 mlrd so‘m va Yangiariq tumanida 9 mlrd 430 mln so‘m mablag‘lar jalb qilinadi. Mazkur DXSh loyihasi doirasida mazkur tumanlar hududidagi barcha iste‘molchilar va ichimlik suv tarmoqlari qayta xatlovdan o‘tkaziladi, ichimlik suvi etib bormagan aholi punktlari va xonadonlarni ichimlik suv quvuriga ulash, suv hisoblagichlarni o‘rnatish ishlari olib boriladi. Loyiha doirasida 35 kmdan ortiq yangi ichimlik suv quvurlari va kanalizatsiya tarmoqlarini qurish va rekonstruksiya qilish ishlarining amalga oshirilishi natijasida 7573 ta xonadonda yashovchi 37 868 nafar aholi toza ichimlik suvi bilan ta‘minlanadi. Shu tariqa aholining sifatli ichimlik suvi bilan ta‘minlanganlik darajasi 44% dan 80% ga yetkaziladi.

Loyiha doirasida xususiy sherik hozirgi kunda suv tarqatish inshootlardagi ko‘p energiya sarflovchi va eskirgan barcha uskuna, jihoz, quvurlar va nasos agregatlarini to‘liq almashtiradi. Yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan avariya xolatlarini tezkor va qisqa muddatda to‘liq bartaraf qilish uchun zarur bo‘lgan zamonaviy maxsus texnika, texnik asbob-uskunalar, quvurlar va boshqa anjomlar zahirasini yaratiladi. Umuman olganda xususiy sherik, ya‘ni investor davlat-xususiy sheriklik loyihasi doirasidagi ob‘ektlarni moddiy texnik bazasini rivojlantirish ishlarini o‘z hisobidan amalga oshiradi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida ichimlik suvi ta‘minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi[22] hamda 2019-yil 29-apreldagi “Respublika iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari[23] ga asosan Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan jalb etilgan xorijiy konsultantlar bilan birgalikda Namangan shahrida suv ta‘minoti hamda kanalizatsiya tizimlarini DXSh shartlari asosida boshqaruvga berish bo‘yicha ishlarni amalga oshirilmogda. Bundan

tashqari, Osiyo Taraqqiyot Banki maslahatchilari bilan birgalikda Namangan shahar suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini har tomonlama o'rganish asosida 2020-yilning uchinchi choragi yakuniga qadar “shahar ichimlik suvi ta'minoti va kanalizatsiya tozalash inshootlarini rekonstruktsiya qilish” loyihalarini amalga oshirish uchun tender hujjatlarini tayyorlash bo'yicha kelishuvga erishildi. Shu bilan birga, Toshkent shahar hokimligi va Osiyo taraqqiyot banki o'rtasida Toshkent shahri issiqlik ta'minoti tizimini davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida boshqaruvga berish yuzasidan maslahat xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha bitim tuzildi. Toshkent shahrining issiqlik ta'minoti sohasida DXSh loyihasini tayyorlash doirasida “Veolia Energy Tashkent” MChJ («Veolia Central & Eastern Europe» Fransiya kompaniyaning 100% egalligida) tomonidan Osiyo taraqqiyot bankining bergan ko'rsatmalarini inobatga olgan holda DXSh loyihasini amalga oshirish ishlari boshlandi.

Hozirgi kunda 31 ta yirik va o'rta shaharlar, 156 ta tuman markazlarining kanalizatsiya tizimini qurish hamda modernizatsiya qilish vazifasi turibdi. Kanalizatsiya tizimi Qarshida 45 foiz, Andijonda 37, Nukusda 30, Namanganda 10 foizga ta'minlangan.

Faqat 18 ta yirik va o'rta shahar uchun xalqaro moliya tashkilotlarining 912 million dollari jalb qilingan. Hisob-kitobga ko'ra, barcha kanalizatsiya loyihalari uchun 2 milliard 600 million dollar talab qilinadi. Xususiy sheriklar bilan birgalikdagi shahar kanalizatsiyasi modernizatsiyasi ham byudjetga yengillik bo'ladi, ham xizmat sifati yaxshilanadi[24].

Farg'ona viloyatining Rishton, Bog'dod, Buvayda, Uchk o'prik va Dang'ara tumanlarida, Farg'ona, Quva, O'zbekiston, Beshariq, Toshloq, Furqat, So'h, Qo'shtepa, Oltiariq va Yozyovon tumanlarida, Namangan viloyatining Mingbuloq, Namangan, Namangan shahar va To'raqo'rg'on tumanlarida, Toshkent viloyatining Parkent, Yuqorichirchiq, Toshkent, Angren va Chirchiq shaharlarida, Buxoro viloyatining Kogon, Qoravulbozor va Buxoro tumanlarida, Navoiy viloyatining Navbaxor, Konimex, Nurota va Xatirchi, Uchquduq, Tomdi va Qizil Tepa tumanlarida qattiq maishiy chiqindilarni to'plash, olib chiqish, saralash va qayta ishlash klaster xizmatlarini davlat-xususiy sheriklik asosida boshqarish yuzasidan loyiha konsepsiyasi tasdiqlandi[25].

2022-2026 yillar davomida ekologiya sohasida 8 ta loyiha bo'yicha o'rganish ishlari olib borilmoqda.

Ular orasida eng muhimi loyiha qiymati – 300 mln AQSh dollari boʻlgan Toshkent shahar va Toshkent viloyatida maishiy chiqindilarni toʻplash, olib chiqish, saralash va qayta ishlash klaster xizmatlarini DXSh asosida boshqarish loyihasidir[26].

XULOSA

Tabiiyki, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish misollari, ushbu vositadan davlat xarajatlarini optimallashtirishda foydalanish toʻgʻrisida xulosamizni tasdiqlaydi.

Xususiy sub'ektlarni majburiy ekologik toʻlovlar tizimi orqali ham, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali ham atrof-muhitni muhofaza qilish jarayonlariga jalb qilish ob'ektiv zaruriy jarayondir.

Shuningdek, davlatning ekologik sohadagi atrof-muhitni muhofaza qilish uchun qonunchilik bazasini yaratish hamda davlat-xususiy sheriklik loyihalari atrof-muhitga potensial taʼsirini baholash nuqtaʼi nazaridan “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonunning 4-moddasiga quyidagi qoʻshimcha kiritilishni taklif qilamiz:

“4-modda birinch qismi oltinchi xatboshi:

fuqarolarning hayoti va sogʻligiga, atrof tabiiy-muhitga zarar yetkazmaslik;”

Ushbu prinsipdan kelib chiqib, “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonunini 9¹-modda bilan toʻldirishni taklif etamiz.

“9¹-modda. Fuqarolarning hayoti va sogʻligiga, atrof tabiiy-muhitga zarar yetkazmaslik.

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirishda davlat va xususiy sherik fuqarolarning hayoti va sogʻligiga, atrof tabiiy-muhitga zarar yetkazmaslik choralariga qatʼi amal qilishga majburdirlar.”

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, davlatning ekologik funksiyasi bilan bogʻliq huquqiy jihatlarni davlat-xususiy sheriklikka integrasiyalashuvi barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarida xususiy sektorning ishtirokini ragʻbatlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Atrof-muhit muhofazasi, muvofiqlik va shaffoflikni taʼminlash orqali davlat-xususiy sheriklik yanada samarali va barqaror ekologik natijalarga hissa qoʻshishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Najimov M.K. Davlat funksiyalari. –Toshkent: TDYU, 2018.– B.18.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 31.10.2019-y., 06/19/5863/3979-son; 13.11.2020-y., 06/20/6110/1512-son; 17.03.2021-y., 06/21/6188/0216-son
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-Farmoni// Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023-y., 06/23/158/0694-son
5. Bastin J. Public-Private Partnerships: A Review of International and Austrian Experience // Public Private Partnership /Studiengesellschaft für Wirtschaft und Recht /Wirtschaftsuniversität Wien. – Vienna, 2003. – 23 p. Сазонов В. Е. Государственно-частное партнерство: гражданско-правовые, административно-правовые и финансово-правовые аспекты. Москва:, 2012 (169-b.).
6. Ronald W. MCQUAID, Walter SCHERRER. Public Private Partnership – A Sustainable Solution for the Information Society? Experiences in the UK, Germany, and Austria. 2006. http://programm.corp.at/cdrom2006/archiv/papers2006/CORP2006_MCQUAID.pdf
7. Official website of State Government of Victoria. <https://www.tenders.vic.gov.au/tenders/contract/view.do?id=9265&returnUrl=%252Fcontract%252Flist.do%253F%2524%257Brequest.queryString%257D>
8. Official website of Department of Treasury and Finance Victoria. <http://www.dtf.vic.gov.au/Infrastructure-Delivery/Public-private-partnerships/Projects/Victorian-Desalination-Plant>
9. Official website of the Public-Private Partnership Legal Resource Center (PPPLRC). <http://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/desalination-plant-victoria-australia-project-financed-structure>

10. Official website of The Victorian Desalination Project.
<http://www.aquasure.com.au/history>

11. Official website of The Victorian Desalination Project.
<http://www.aquasure.com.au/history>

12. Official website of Department of Environment, Land, Water and Planning of Victoria. IR&EA Report. P. 10. URL:
http://www.depi.vic.gov.au/__data/assets/pdf_file/0010/188983/Final-Quarterly-Report-to-the-Minister-for-Environment-and-Climate-Change-July-September-Q3-2012.PDF

13. Сазонов В. Е. С. 169). Сазонов В. Е. Государственно-частное партнерство: гражданско-правовые, административно-правовые и финансово-правовые аспекты. Москва: Кафедра административного и финансового права Российского университета дружбы народов, 2012.

14. Official website of National Stand Entwicklungs Politik. URL:
http://www.nationalestadtentwicklungspolitik.de/NSP/SharedDocs/Projekte/NSPProjekte/Innovative_Stadt/Region_Heide_Gruene_Energie.html

15. Italian PPP in a glance// Project Finance International/ 16.05.2011. - №217. -P.73-77 (Цитат. по: Сазонов В. Е. С. 265-266).

16. Official website of European Investment Bank. European PPP Report 2009 P. 221-223 URL: <http://www.eib.org/epec/resources/dla-european-ppp-report-2009.pdf>.

17. Сазонов В. Е. Государственно-частное партнерство: гражданско-правовые, административно-правовые и финансово-правовые аспекты. Москва: 2012. (276-277 б.)

18. Official website of The Canadian Council for Public-Private Partnerships. URL:
<http://projects.pppcouncil.ca/ccppp/src/public/search-project>

19. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 11.07.2020-y., 06/20/6024/1063-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 08.07.2022-y., 06/22/167/0619-son

20. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.10.2019-y., 07/19/4486/3886-son; 07.04.2021-y., 07/21/5055/0309-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.12.2021-y., 06/21/36/1175-son; 08.07.2022-y., 06/22/167/0619-son; 21.06.2023-y., 06/23/101/0412-son

21. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.09.2021-y., 09/21/594/0897-son, 07.05.2022-y., 09/22/241/0400-son

22. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 30.11.2018-y., 07/18/4040/2252-son; 26.09.2020-y., 06/20/6074/1322-son; 31.10.2023-y., 07/23/343/0812-son

23. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 07/19/4300/3032-son, 23.11.2019-y., 06/19/5881/4045-son; 13.05.2020-y., 06/20/5992/0581-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 17.07.2021-y., 06/21/6263/0685-son; 29.03.2023-y., 06/23/42/0177-son

24. Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi portali.
<http://www.pppd.uz>

25. Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligi portali.
<https://pppd.uz/2338>

26. O`zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish agentligining hisoboti. // <https://pppda.uz/4385>

Research Science and Innovation House

Za'faron o'simligi va uning kelib chiqish tarixi, inson salomatligiga ahamiyati

UrDU, 231M-guruh magistranti Ho'sinova Gulasal Shamsiddin qizi

Annatsiya. Ushbu maqolada za'faron o'simligining inson salomatligidagi ahamiyati, kelib chiqish tarixi hamda za'faron o'simligidan tayyorlanadigan dorivor choy haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yevropa, piyozboshli o'simlik, triploid nav, stigma, onkologik kasallik, aromatik birikmalar.

Za'faron o'simligi gulsapsardoshlar oilasiga mansub piyozboshli o'simlik hisoblanib, Yevropa, Osiyo va Amerikada yetishtiriladi. Za'faron o'simligi mamlakat iqtisodiyotida katta ahamiyatga ega o'simlik hisoblanadi, chunki za'faron ham dorivor ham ziravor o'simlik hisoblanadi. Za'faron tarkibidagi aromatik birikmalar unga o'ziga xos ta'm va hid beradi, bu esa o'z navbatida za'faron qo'shilgan ichimlik va taomlarni juda lazzatli va shifobaxsh bo'ladi.

Aslida Za'faron o'simligi ikkita noma'lum turning tasodifiy chatishishidan kelib chiqqan tur hisoblanadi, unda sakkizta uchlik – triploid nav bo'lganligi sababli, uni urug'idan ko'paytirishning iloji yo'q. Za'faron o'simligini faqatgina vegetativ usulda – piyozboshlari orqali ko'paytiriladi, bu esa o'z navbatida za'faronning qiymatini yanada orttiradi. Har bitta gulda faqatgina 3 ta stigma mavjud bo'lib, yaroqli bo'lgan 1 kg stigma to'plash uchun 150 000 dona guldagi stigmalarni yig'ib chiqish talab etiladi. Bundan tashqari, za'faron gullay boshlashidan 24 soat o'tib gullari qurib tusha boshlaydi, bu esa uni tezkorlik bilan yig'ib olish lozimligini bildiradi. Bu jarayonni yana bir nozik tamoni esa gullarini qo'lda yig'ib olish kerakligi hisoblanadi.

Research Science and
Innovation House

Bugungi kundagi ko‘pchilik onkologik kasalliklarga shifo, ziravorlar sultoni bo‘lgan gulsafsardoshlar oilasiga mansub za‘faron o‘simligi - Eronda, *Crocus cartwrightianus* kelib chiqqan deb tahmin qilinadi. Za‘faron o‘simligi steril triploid nav hisoblanib, har bir to‘plamda 8 ta xromasomani jamlaydi va 24 tani hosil qiladi. Buning natijasida *Crocus sativus* urug‘idan ko‘paya olmaydi. Uni faqatgina vegetativ usulda – piyozchalaridan ko‘paytirish mumkin. Shunga qaramasdan dunyo bo‘ylab za‘faron yetishtirish plantatsiyalari yildan yilga oshib bormoqda.

Bugungi kunda za‘faronni Eron, Hindiston, Afg‘oniston, Ispaniya, Italiya kabi mamlakatlarda yirik plantatsiyalari bor.

Za‘faron qo‘shib tayyorlangan choy ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, asal bilan qo‘shib tayyorlangan za‘faronli choy yuzlarimizni tiniqlashtiradi, oshqozon-ichak hamda buyrak hastaliklariga da‘vo bo‘la oladi, sababi, za‘faron tarkibidagi fitokimyoviy modda buyrak va oshqozon-ichaklardagi pH muhitga juda ham mos keladi va uni qayta tiklanishiga yordam bera oladi.

Agar za‘faronni asalga aralashtirib yuz va qo‘l terilariga surilsa, ularni oziqlanishiga va porlashiga ko‘makchi bo‘ladi. Biroq za‘faronni homilador ayollarga tavsiya qilib bo‘lmaydi, sababi uning yuqori darajadagi pH muhiti homilanig erta tug‘ilishiga sabab bo‘la oladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, za‘faron o‘simligi dorivor hamda ziravor o‘simlik hisoblanib, za‘faron o‘simligi yetishtiradigan davlatlar iqtisodiyotiga juda katta foyda olib keladi. Za‘faron o‘simligini yig‘ib olish va yetishtirish qiyin bo‘lsada, ko‘pchilik davlatlar za‘faron yetishtirish uchun har yili ko‘plab mablag‘ ajratadilar. Yaqin yillardan beri O‘zbekiston Respublikasiga ham za‘faron introduksiya qilinib, yetishtirila boshlandi. Bu esa o‘z navbatida xalqimiz uchun juda katta imkoniyatlar eshigini ochishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Saffron (*Crocus sativus* L.): phytochemistry, therapeutic significance and omics-based biology**, Deepu Pandita, Government Department of School Education, Jammu, Jammu and Kashmir, India.
2. Rana SS, Sood P, Mondal KK, Thakur KS (2003) Eds. *Technology for saffron cultivation*; Mountain Agricultural Research and Extension Centre publication: Sangla (Kinnaur), HP, India, 20.
3. Al-Mofleh, I. A., Alhaider, A. A., Mossa, J. S., Al-Sohaibani, M. O., Qureshi, S., & Rafatullah, S. (2006). Antigastric ulcer studies on ‘saffron’ *Crocus sativus* L. in rats. *Pakistan Journal of Biological Science*, 9, 1009–1013.
4. <https://www.mdpi.com/1420-3049/24/15/2827>
5. <https://www.sci.news/archaeology/saffron-crocus-domestication-10607.html>
6. Saffron : science, technology and health. A. Koochehi, Mohammad Khajeh-Hosseini. Duxford, United Kingdom. 2020. ISBN 978-0-12-818740-1. OCLC 1140113593
7. <https://www.borgenmagazine.com/>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK JIHATLARI

Muxammadiyeva Xadicha Karomatovna - Nizomiy nomidagi TDPU
“Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi (PhD)
Yusupova Go‘zal Quvondiq qizi - Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-bosqich
talabasi

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinif o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirishning ilmiy-pedagogik muammo sifatidagi ahamiyati tadqiq qilingan. Unda xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning fikrlari umumlashtirilgan. Boshlang‘ich sinif o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlari ilmiy asoslangan.

Tayanch so‘zlar: kasbiy rivojlanish, o‘zini o‘zi rivojlantirish, uzluksiz malaka oshirish, kasbiy ehtiyoj, “hayot davomida o‘qish” tamoyili.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация: В статье рассматривается важность совершенствования методической подготовки и повышения квалификации учителей начальных классов как научно-педагогическая проблема. Обобщены взгляды зарубежных и отечественных исследователей по теме. Научно обоснованы принципы, теоретические и педагогические аспекты повышения квалификации учителей начальных классов.

Ключевые слова и понятия: профессиональное развитие, саморазвитие, непрерывное обучение, профессиональная потребность, принцип «непрерывное обучение».

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract: In the article is discussed the importance of perfection the methodological training and professional development of primary school teachers as

a scientific and pedagogical problem. It summarizes the views of international and domestic researchers. The principles, theoretical and pedagogical aspects of professional development of primary school teachers are scientifically based.

Key words and concepts: professional development, self-development, continuous training, professional need, the principle of “lifelong learning”.

Respublikamiz mustaqil davlat sifatida demokratik jamiyat qurish, dunyodagi eng rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan ekan, bu xalq ta‘limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi oldiga ham muayyan vazifalar qo‘yadi. Mazkur vazifalar umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish bilan belgilanadi.

O‘qituvchilarning kasbiy-metodik tayyorgarligi ularning kasbiy faoliyatga doir bilimlar, ta‘lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, o‘z-o‘zini rivojlantirish kabi asosiy kasbiy faoliyat sohaslarida aks etadi [2]. Bu esa o‘z navbatida, o‘qituvchining o‘z fanini o‘qitishga doir bilimlarni mukammal bilishi va harakatga keltirishi, ta‘lim jarayonini loyihalash, tashkil qilish va baholash uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalarni egallashi, shuningdek, o‘qitish va tarbiyalash jarayonini ta‘lim sohasidagi innovatsion ilmiy yutuqlar, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida intensiv tashkil etish, uzluksiz va tizimli o‘z-o‘zini rivojlantirishni talab etadi [3].

“O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoniva mazkur Farmon ijrosini ta‘minlash maqsadida 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan “Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qarorda mamlakatimiz ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini takomillashtirish, jamiyatimizda o‘qituvchi va pedagog xodimlar, ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo‘lgan hurmat e‘tiborni yanada oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, tizimda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish maqsadida O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohaslarini yanada rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari belgilab berildi [1].

Bilimga asoslangan iqtisodiyot ta‘lim va kasbiy tayyorgarlikning yangi modellarini talab qiladi. Bunda davriy malaka oshirishdan farqli ravishda ijtimoiy va iqtisodiy muvofiqlik imkoniyatiga ega bo‘lgan «hayot davomida o‘qish» tamoyili asosida uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirib borish maqsadga muvofiq

hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining malakasini oshirish tizimida metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishning ko‘p jihatdan nazariy yoritilishiga qaramay, jamiyat, fan va ta‘limning yangi yo‘nalishlari o‘qituvchini innovatsion metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish zaruriyatini kuchaytiradi [4, 5].

Shundan kelib chiqib, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish muammosini ilmiy jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi qarama-qarshiliklar mavjudligi aniqlandi:

- zamonaviy ta‘limni innovatsion jarayonlarga yo‘naltirish va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion o‘quv jarayonini amalga oshirishga doir nazariy va uslubiy tayyorgarligi o‘rtasida [6];

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini uzluksiz kasbiy rivojlantirish zarurati va mavjud holatda bu jarayonga ilmiy-metodik yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmaganligi o‘rtasida [7];

- o‘qitishning an‘anaviy bilimga asoslangan yondashuvi va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirishda kompetentlikka asoslangan, faol va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni talab qiladigan ta‘limdagi zamonaviy innovatsion tendensiyalar o‘rtasida [8];

- o‘qituvchilarning innovatsion metodik tayyorgarligi sifatini oshirish zaruriyati va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun rivojlantiruvchi texnologiyalar va mexanizmni resursli qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi o‘rtasida [9].

Yuqorida qayd etilgan obyektiv va subyektiv ziddiyatlar pedagogik hodisaning mohiyatini – boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish uchun pedagogik shartsharoitlarni aniqlashdan iborat bo‘lgan tadqiqot muammosini faollashtiradi [10]. Mavzuga doir ilmiy adabiyotlar va mavjud holat tahlilidan ko‘rinadiki, quyidagilar o‘qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirish, o‘zini o‘zi tahlil qilish va baholash, o‘zini o‘zi rivojlantirish, uzluksiz malaka oshirish zaruratini keltirib chiqaradi:

- ta‘lim sohasida xalqaro tajribalar va qiyosiy tahlil natijalari;
- zamonaviy texnologiyalarning takomillashuvi;
- jamiyat ehtiyoji hamda ta‘limga bo‘lgan talabning o‘sishi;
- jamiyat ehtiyoji va talablari asosida o‘qituvchi rolining o‘zgarishi;

- DTS va o‘quv dasturlarining optimallashtirilishi [11, 12].

Jamiyatdagi globallashtirishning keskin o‘tib borishi, jahon miqyosida ta’lim tizimidagi islohotlar mazkur jarayonning faol ishtirokchisi va amaliyotga tatbiq etuvchi takomillashtirish, kasbiy rivojlantirishni talab etadi. Buning uchun esa, dunyo ilm-fanida o‘qituvchi kompetensiyasini shakllantirish, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish orqali ularni kasbiy rivojlantirish bo‘yicha pedagog va uslubchi olimlar tomonidan olg‘a surilgan ilmiy-nazariy qarashlarni o‘rganish lozim [13, 14]. Ammo, mazkur tadqiqotlar va boshqa pedagogikpsixologik ilmiy tadqiqot ishlarida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish ilmiy pedagogik muammo sifatida yetarli darajada tadqiq etilmagan. Xususan:

- ayrim tadqiqotlarda bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish masalalari keng yoritilgan;

- o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish bo‘lajak mutaxassislar misolida o‘rganilgan;

- geometriyani o‘qitish jarayonida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi, shuningdek, pedagog kadrlar malakasini oshirish va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etish mazmuni, ko‘rsatkichlari, infratuzilmasi, dasturiy va metodik ta’minoti, axborot resurslarini shakllantirish tizimi, pedagogik va texnik bilimlar integratsiyasi asosida kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni diagnostika qilish usullari ishlab chiqilgan; boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirishga doir xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning fikrlari umumlashtirilmagan;

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish muammolari alohida qayd etilmagan;

- o‘qituvchilarning kasbiy va metodik tayyorgarligiga qo‘yiladigan zamonaviy talablar, o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish mazmuni, mexanizmi, shart-sharoitlari va metodikasi mazkur tadqiqotlarda yoritilmagan;

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlari ilmiy asoslanmagan.

Bu esa, o‘z vaqtida, o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirish bilan bog‘liq quyidagi vazifalarni hal qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi:

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy ehtiyojlaridan kelib chiqib, metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, kasbiy rivojlantirishga doir tizimli va

uzviy amalga oshirish lozim bo‘lgan ustuvor vazifalarni aniqlash va belgilash [15, 16].;

- boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish omillari, o‘qituvchida professionallikni rivojlantirishga doir kasbiy rivojlanishning bosqichlari va darajalarini aniqlash va belgilash [17, 18].

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirishning ilmiy pedagogik muammo sifatidagi ahamiyatini tadqiq qilish, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish tamoyillari, nazariy va pedagogik jihatlarini ilmiy asoslashdan iborat [19, 20].

Yuqoridagi maqsadga erishish va tegishli vazifalarni bajarish uchun pedagogik kuzatuv (qisqa muddatli), pedagogik monitoring, umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining malakasini oshirish kurs tinglovchilari bilan suhbat usullaridan foydalanildi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy rivojlantirish zaruriyatini belgilovchi bosh mezon bu inson oldiga qo‘yilgan maqsad bo‘lib, unga erishish uchun vazifalar belgilash, tashkil etiladigan faoliyatni oldindan rejalashtirish, amalga oshirish yo‘l-yo‘riqlarini tanlash va loyihalashtirish, maqsad va natijani muvofiqlashtirish zarur hisoblanadi [21, 22].

Demak, har bir o‘qituvchi o‘z-o‘zini kasbiy rivojlantirish uchun ma‘lum darajada o‘z dunyoqarashiga, tafakkuri, tasavvuri va mavjud bilimiga, shaxsiy va kasbiy ehtiyojlariga asoslanadi.

O‘qituvchilarda o‘z-o‘zini kasbiy rivojlantirish yo‘nalishida shakllantiriladigan ehtiyoj davlat va jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqishi lozim [23, 24]. Metodik tayyorgarlikni takomillashtirish va o‘z-o‘zini kasbiy rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoj yetarlicha shakllantirilsa, o‘qituvchilarda o‘z kasbiga oid yangiliklarni, fan-texnika yutuqlarini o‘rganishga qiziqish shakllanadi, bu o‘z navbatida o‘qituvchilarda mustaqil ta‘lim olish ya‘ni mustaqil o‘rganish, o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantirishga, bu orqali o‘qituvchilarda metodik tayyorgarlikni takomillashtirishga xizmat qiladi [2].

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash joizki, jamiyatning ehtiyojlari, fan va amaliyotning rivojlanishi, inson shaxsini rivojlantirishga tobora ortib borayotgan talablar, o‘zgaruvchan ijtimoiy jarayonlar va vaziyatlarga tez va adekvat javob

berish qobiliyati, o‘z faoliyatini qayta qurishga tayyorligi va yangi, yanada murakkab muammolarni mohirona hal qilishga tayyorligi bilan belgilanadi.

O‘z-o‘zini rivojlantirishning ma‘nosi bilim faoliyati qoniqishida, o‘qituvchining ortib borayotgan ehtiyojida, uzluksiz ta‘lim orqali o‘zini o‘zi anglashda namoyon bo‘ladi [25, 26]. O‘z-o‘zini rivojlantirishning mohiyati aqliy mehnatning texnikasi va madaniyatini, muammolarni bartaraf etish, mustaqil ravishda o‘z ustida ishlash, shu jumladan kasbiy mahoratni o‘zlashtirishdir [27, 28].

Pedagogik faoliyatdagi boshqaruvchanlik, texnologik usul va uslublarni ishlab chiqish;

– pedagogik faoliyatning har bir aniq turini loyihalash, tashkillashtirish va amalga oshirish;

– o‘qitish jarayoniga mantiqiy yakunlangan pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va amalga oshirish;

– pedagogik masalalarni ilgari surishda o‘quvchilarning ta‘limiy ehtiyojlari va bilim darajasini hisobga olish [29, 30];

– o‘quvchilarning faoliyati natijalarini baholash va hisobga olish;

– o‘quvchining motivatsiyasini rivojlantirish;

– o‘quvchi bilan ta‘lim jarayonida o‘zaro munosabatlarni shakllantirish;

– o‘quvchilarning ta‘limiy ehtiyojlarini va jamiyatning talablarini ko‘ra bilish;

– kasbiy kompetensiyaning shakllanish istiqbolini belgilash va uni amalga oshirish [31, 32];

– o‘quvchining samarali ta‘lim olishi va natijaga erishishi uchun metodik tizim yaratish;

– o‘quvchilarning xalqaro baholash tadqiqotlariga tayyorgarligining metodik tizimini yaratish va amaliyotga tatbiq etish.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.

2. Muslimov N.A. Kasb ta‘lim o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: ped.f.dok. ..diss. –T.: 2007, -315 b.

3. Muxammadeva X. K., Nurmuratova I., Tulaganova S., Jumaniyazova M. (2022). O‘quvchilardagi kitobxonlik madaniyati orqali altruistik motivlarni

rivojlantirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 1284-1288.

4. Мухаммадиева Х. К., Исматуллаева Ф.Р. (2022). Бошланғич синфларда дидактик жараёнда боланинг ривожланишини таъминловчи технологияларни такомиллаштиришнинг илмий-педагогик таҳлили. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*,2(2), 77-82.5.

5. Muhammadiyeva X.K., Ergasheva G.Z. (2021). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish metodikasi. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*,1(2), 10-14.

6. Эргашева Г.М., Мухаммадиева Х.К., Артикбаева Н.Н. (2021). Синфдан ташқари машғулотлар орқали ўқувчиларни ижодий фаолиятга йўналтириш методлари. *Science and Education*, 2(5), 578-582

7. Салаева М.С. Педагогик профессионализм: Монография. - Т.: “LESSON PRESS” nashriyoti, 2022. - 168 б.

8. Salayeva M.S. Uzluksiz ta'lim tizimida shaxs mobilligini shakllantirish Monografiya – Т.: 2024. - 128 b.

9. Салаева М.С. Муҳандис-педагог касбий компетентлиги ва профессионализмга психологик ёндашув // *Мaktab va hayot*. № 2. 2012. – Б. 29-31.

10. Салаева М.С. Профессионализм ва касбий компетентлик / “Наука, образование и производство в обеспечении устойчивого развития инновационной экономики” материалы научно-практической конференции. Филиал МГУ имени В.М.Ломоносова. 15-16 апреля 2014 года. Часть 1. –С.215-217.

11. Салаева М.С. Мутахассис касбий фаолиятини аниқлашда психограмма ва профессиограмманинг аҳамияти / “Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари” мавзусидаги Халқаро илмий конференция. Навоий давлат педагогика институти – Бухоро давлат университети. 2015 йил 9 апрель. Навоий – 2015. –Б.252-254.

12. Салаева М.С. Педагогнинг касбий компетентлиги ва профессионализмга психологик ёндашув / “Психология фани ва ёшларнинг ривожланиши” мавзусидаги Халқаро онлайн конференция / “INTERNATIONAL PSYCHOLOGY SUMMIT” (Халқаро психология САММИТИ). ЎЗМУ. 2020 йил 27-28 июль. – Б.205- 211.

13. Салаева М.С. Специфика профессиональной деятельности учителя начальных классов / "Мактабгача таълимда оила, мактаб ва ОТМ ҳамкорлиги: муаммо ва ечимлар" мавзусидаги Республика илмий-амали онлайн конференция / Муқимий номидаги Қўқон давлат педагогика институти. Қўқон - 2020. Электрон тўплам. - Б.169-172.

14. Салаева М.С. Педагог профессионализмининг шаклланиши интегратив психологик ҳодиса сифатида / Материалы международной научной конференции “Педагогические и психолингвистические особенности развития, формирования и становления личности врача”. – Самарканд. Самаркандский государственный медицинский институт. (СамГМИ) 5 мая 2021 года. Электронный сборник. – С.178-180.

15. Салаева М.С. Педагогнинг самарали инновацион фаолиятини таъминлашда шахсий-касбий ривожланишини психологик қўллаб-қувватлаш / Инновацион таълим: халқаро тажриба, муаммо ва ечимлар” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий анжуман. Тошкент шаҳридаги ЁДЖУ техника университети. Электрон тўплам. 3-қисм. 2021 йил 21 апрель. - Б.405-407.

16. Салаева М.С. Педагог профессионализмининг шаклланиши касбий кадриятларни ўзлаштиришга йўналтирилган ижтимоий-психологик жараён сифатида // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў» журналы № 3/2 - 2022 жыл ISSN 2181-7138. – Б.48-52.

17. Салаева М.С. Педагогнинг ўз-ўзини касбий такомиллаштириши ва ўз имкониятларини рўёбга чиқаришининг психологик механизмлари // «Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў» журналы № 6/3 - 2022 жыл. – Б. 83-88.

18. Салаева М.С. Инновацион таълим шароитида педагогнинг шахсий-касбий ривожланишининг психологик омиллари // “Образование и наука в XXI веке” международный научно-образовательный электронный журнал. ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск № 12 (том 3) (март, 2021). - С.567-570.

19. Салаева М.С., Джумабаева М. Таълимни модернизациялаш шароитида педагог шахсининг ижтимоийлашуви ва профессионаллашуви // UzACADEMIA Ilmiy-uslubiy jurnali ISSN (E) – 2181 - 1334 Barcha sohalar bo‘yicha electron jurnal. VOL 2, ISSUE 9 (19), July 2021 Part - 1. - С.54-60.
www.academscience.uz

20. Салаева М.С., Абдурасулова Ш.К. Педагог профессионализмининг шаклланиши касбий кадрят сифатида намоён бўлиши // Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. Innovative Academy Research Support Center. ISSN 2181-2888. With Impact Factor: 8.2. Volume 2 Issue 02, February 2022 Pages 183 -188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6242575>

21. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59–62. Retrieved from <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>

22. Salaeva M.S. Professional darajaga erishish maqsadida pedagogning virtual mobilligini rivojlantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishning dolzarb masalalari: muammolar va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti. Elektron to‘plam.. 2021-yil 5-may. - B.230-234.

23. Salaeva M.S., G‘ulamova S.R. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida bo‘lajak pedagoglarning virtual akademik mobilligini shakllantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 209-213.

24. Salayeva M.S., Suyarova D.X. Pedagogning kasbiy faoliyatida pedagogik aks ettirishning o‘ziga xos jihatlari / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - B.449-459. ISBN 978-601-06-8694-6

25. Salayeva M.S., Yaqubova L.I. Pedagogning kasbiy taraqqiyotiga ta’sir qiluvchi omillar / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022.- B.459-466. ISBN 978-601-06-8694-6

26. Salayeva M.S. International Academic Research and Reviews in Educational Sciences / Chapter 4. Pedagogical professionalism: monograph. - Turkey: Serüven Publishing. First Edition • © March 2023. - 151 p.

27. Salayeva M.S., Koshnazarova M.A., Abdukodirov G., Radjabova D.A. Professionalism of the Teacher as a Pedagogical Credo in the Age of Innovation // Specialusis ugdymas / Special education 2022 1(43). Pp. 10571 – 10576. <https://www.sumc.lt/index.php/se/article/view/1637>

28. Salayeva M.S., Ergasheva G.M., Magdiyeva M.E., Shayunusova F.S. Scientific Aspects of Pedagogical Professionalism // Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology. ISSN: 1001-4055 Vol. 44 No. 6 (2023). – Pp.2264-2270. <https://propulsiontechjournal.com/index.php/journal/article/view/3673/25>

29. Salayeva M.S. Formation of professional mobility of educators of pre-school education organizations / Pr-of. Dr. Ayla Oktay anısına düzenlenen 8. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 26-28 Ekim 2023. – Pp.225-226.

30. Salayeva M.S. Psychological conditions for personal and professional development of future teachers. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P.231-233.

31. Salayeva M.S. Personal and professional self-development of a teacher to achieve a professional level. // Washington DC, USA International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X. With Impact Factor: 3.2. Vol.5 Issue 3, March - 2021.- P. 234-237.

32. Salayeva M.S. Formation of teacher professionalism as an integration psychological event in the context of globalization of education // Washington DC, USA International Journal of Trend in Scientific Research Development (IJTSRD). Innovative Development of Modern Research. With Impact Factor: 6.410. E-ISSN 2456-6470. Special Issue – IDMR. April 2021.- P.114-116. <https://www.ijtsrd.com/humanities-and-the-arts/education/40073/formation-of-teacher-professionalism-as-an-integration-psychological-event-in-the-context-of-globalization-of-education/salayeva-muborak-saburovna>

Xorazm viloyati Yangiariq tumani “ Kattabog‘ “ qishlog‘i shevasida rang - tus bilan bog‘liq maqollarning tavsifi

Otaboyeva Nodira Baxtiyor qizi

UrDU, Lingvistika òzbek tili 2 kurs magistranti

Annotatsiya

Maqolada Xorazm viloyati Yangiariq tumanining “ Kattabog‘ “ qishlog‘i shevasidagi rang - tus bilan bog‘liq maqollarning asosan dastlabki ko‘rinishlari xalq udumlari va urf-odatlarida yaratilishi va tarqalishi , jonli va og‘zaki an‘analar bilan bog‘liqligi an‘aviy ma‘no kasb etishi kishi qalbida sevinch qayg‘u shodlik va iztirob tuyg‘ularini uyg‘otishi hamda o‘zbek xalqining ma‘nolar xazinasida ilgari surilayotgan fikr g‘oya bog‘liqligi talqin etiladi.

Tayanch so‘zlar va iboralar: xalq udumlari, ta‘sirchan ifodalash, ranglardagi an‘aviy ramziy ma‘nolar.

Key words va phrases: folk customs, impression expression, symbol in colours.

Hozirgi o‘zbek shevalarida rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar qo‘llashning dastlabki ko‘rinishlari asosan xalq og‘zaki ijodida, xalq udumlari va urf-odatlarida o‘z aksini topgan. Bizga ma‘lumki xalq og‘zaki ijodi yozuv paydo bo‘lmasdan ilgari yizaga kelgan bo‘lib uning yaratilishi va tarqalishi jonli og‘zaki an‘analar bilan bog‘liqdir. Xalq og‘zaki ijodi asralaridagi an‘anaviy ma‘no kasb qilgan ranglar ramzning tarixiy ildizlariga nazar tashlasak, ranglarning ramziy ma‘no kasb eta borishini insoniyat ongining takomilida - ya‘ni kishi qalbida sevinch va qayg‘u , shodlik-u iztirob tuyg‘ularining uyg‘onishi bilan bog‘liqlikda ko‘ramiz. Zero, Sh.Turdimov “Rango-rang dunyo”¹ maqolasida e‘tirof qilib o‘tilganidek, insonsanda his-tuyg‘u uyg‘otish jihatidan ranglar ko‘proq tovushlarga o‘xshaydi. Ular tasavvurni tabiat sirlari bilan boyitibgina qolmay, turfa his-kechimalarni teran va ta‘sirchan ifodalashga ham xizmat qiladi. Ayniqsa ranglardagi bu xususiyatni ular

¹ Sh.Turdimov “rango rang dunyo”

orqali soʻz sanʼatida qadimdan shakllangan anʼanaviy ramziy maʼnolar misolida kuzatish mumkin.

Jumadan, oʻzbek xalqining maʼnolar xazinasida ilgari surilayotgan fikr, gʻoya rang bilan bogʻliq obrazlarda tipiklashtirilgan bir qancha maqolalar mavjud. Ulardagi rang bilan bogʻliq ramziylikni vujudga keltiradigan ranglar asosan oq va qora sifatlovchilardir. Bu kontrast ranglar vositasida jamiyatdagi eng jirkanch, nafratga loyiq hususiyatlar, baxtsizlik, gʻam, tuhmat, kasallik bilan birgalikda yaxshilik, baxt, sogʻlik, martabalilik kabilar ifodaladi. Masalan: **Oqqa qora yoʻq, qoragʻa chora yoʻq** maqolidagi oq va qora sifatlovchilari otlashib ramziy obraz darajasiga koʻtarilgan. Oq, yaʼni aybsiz odamning ramziy obrazi boʻlib, uni har qancha qoralashga intilmasinlar, baribir u oqibat natijada oq boʻlib chiqadi va oqligicha qoladi. Negaki, haqiqat egilishi, bukilishi mumkin, ammo sinmaydi. Qora, yaʼni ayb qilib qoʻygan odam oʻzini har qancha oqlashga urinmasin, baribir u qoraligicha, aybdorligicha qoladi, uni butunlay oqlab yuborishning chorasi, imkoni yoʻq.

“**Qora koʻngil - yara koʻngil**” maqolida xalqimizning ichi qora, yaʼni niyati buzuq, dilgir, koʻngli yomon odamlardan jirkanishishi, ularning asl basharalari ochib tashlanmogʻi va qilmishlariga yarasha jazoga tortishlari muqarrar ekanligi anglashiladi. Bu oʻrinda qora koʻngil ramziy obrazi oʻzgarmas, qoralik unga umrboqiy yopishib qolgan emas.

Yara tuzalganidek, yaʼni oʻlimdan boshqasi yolgʻon boʻlganidek, qorayib qolgan koʻngil yana oʻziga hos choralar natijasida asl holiga kishiga bu oʻrinda umid tugʻiladi. Chunki bu olamda onadan qora koʻngil chaqaloqlar tugʻilmasligi barchaga birday ayon.

Ajdodlarimiz kishilik jamiyatida yashar ekanlar, ular kimga qanday munosabatda boʻlish lozimligi yuzasidan taʼlim berar ekanlar, u yoki bu odamning tashqi koʻrinishiga, chiroyli va hunukligigiga, basavlat, kelishgan yoki koʻrimsiz, nogironligiga qarab xulosa chiqarish, shunga koʻra javob muomala qilish kerak emasligini, aksincha har bir odamning aql-u zakovatiga, fazl-u kamoliga, maʼnoli yoki yoqimli gap-soʻziga, qilgan va qilayotgan hayrli ishiga, jamiyatda qozongan hurmat eʼtiboriga qarab munosabatda boʻlish lozimligini uqtirganlar va shu maʼnoda **“har yuzi oqning koʻngli oq boʻlavermasa, har yuzi qoraning koʻngli qora boʻlavermas”, “qora tovuq ham oq tuxum qiladi”, “qora bulutdan tiniq suv domar”, “qora sigir ham oq sut beradi”** kabi maqollar yaratganlar. **“Ari oʻlib**

Arga tekkan el to‘rasi, ari bo‘lib arga tekkan bet qorasi” maqolidagi bet qorasi ham erga, ham oilaga bo‘lgan hiyonat. Tabiatning go‘zal mo‘jisasi ayol sha’niga tushgan kechirilmas va o‘chirilmas dog‘ manosini ifodalab kelgan. “Qoralik” elga to‘ra bo‘lmaslik, lan‘at va qarg‘ish ostida qolishlik, hatto eldan, yurtdan ajralish, yon atrofdagi insonlararo insoniy munosabatlarning uzilishi kabi bir qancha ko‘ngilsizliklarni o‘zida mujassamlashtirgan. An’anaviy ramziylikni ifodalayotgan bu tushuncha barchaga birday tanish bo‘lib, turli-tuman rangdosh talqin topishi mumkin.

Ikki oshiq bir bo‘lsa, go‘ydi bag‘ri qoralar maqolidagi bag‘ri qoralar bir-birini chin dildan sevuvchi, bir-biri bila inoq turmush kechiruvchi oshiq mashuqlarni, shuningdek qalin do‘stlarni ko‘ra olmaydigan, ularning orasida fisq-fasod qo‘zg‘ab, bo‘lmag‘ur tuhmat, bo‘htonlar qilib yuruvchi dilgir, qora niyatli yaramas kishilardir. Maqol shunday holatlarning takrorlanmasligi uchun bag‘ri qoralardan ehtiyot bo‘lmoqlik zarurligini eslatib turadi. “**Mol olasi deshinda, odam olasi ichida**” maqolidagi otlashgan sifat ko‘rinishi ham ikki rang qo‘shilmasidan iborat bo‘lib, yaxshi yoki yomon odamning, biz uchun nomalum sirli xulqli odamning ramziy ifodasidir. Demak molning rangini ko‘rinishidan bilgan bilan insonlar fe‘l-atvorini ko‘rinishidan bilib bõlmaydi. Negaki ichki mohiyatini tashqi ko‘rinish belgilamagandek, “**qora tovuqning ham oq tuxum qilishi**” barchaga ma‘lum.

Oq va qora ranglardan tashqari ba‘zi o‘rinlarda sariq, qizil, ko‘k ranglari ham ishlatiladiki, ular asl ma‘nosida predmet belgini anglatrsa, majoziy ma‘noda o‘ziga xos ramziy ma‘nolar tashiydi.

Masalan: “**go‘k bedani go‘rsa qarri ot ham o‘ynoqlidi**” maqoli asosan majoziy ma‘no ifodalab, undagi “ko‘k” sifatlovchisi yoshlik, go‘zallik ramzi tarzida talqin qilinadi. Maqolda kishi qarisa ham ko‘ngli qarimaydi, yoshni, go‘zalni ko‘rsa ichida yoshligi, yigitligi qo‘zib ketadi degan fikr bildiriladi.

“**Ona yurtning omon bo‘lsa, ranggi ro‘ying somon bo‘lmas**” maqolidagi samon obrazi sariq rangning ifodasi bo‘lib, yurtda tinchlik, halovat bo‘lmasligi va oqibatda yashashga nisbatan o‘lim, qurib bitish, qovjirab, sarg‘ayish so‘lish muqarrarligi bayon qilinadi. Maqoldagi samon, ya‘ni sariqlik ramziy ma‘no ifodachisi tarzida qo‘llanilgan.

Umuman olganda o‘zbek maqollaridagi ko‘pgina ramziy obrazlarning asrlar davomida hayotiy tajribalar xulosasi sifatida an’anaviy ramziy ma‘nolar kasb qilib kelgan ranglar bilan bog‘liqligi avvalambor xalqning poetik mushohada kuchini

belgilasa, ikkinchidan A.P.Chexov e'tirof qilganiday kichik janrning mavaffaqiyati-
“ qisqalik” ni vujudga keltiradi.² Talantning singlisi qisqalik” esa maqollarning
og‘zaki ijoddagi “ faoliyat maydoni”ni kengaytirib, umrini uzaytirishga hizmat
qiladi.

Adabiyotlar

1. “ O‘zbek tili va adabiyoti “ – Toshkent “ Fan “ . 1997-yil
2. “ O‘zbek tili va adabiyoti “ - Toshkent “ . 2017

Research Science and Innovation House

² A.P.Chexov

ПРАВОПИСАНИЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ НА КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ

Юусов Нуржан Сабитович

Каракалпакское отделение Академии наук Узбекистана каракалпакский
научно-исследовательский институт гуманитарных наук докторант
первой ступени

Аннотация. Правильное написание сложных предложений играет жизненно важную роль в поддержании ясности и понимания на любом языке. В этой статье мы рассмотрим конкретный случай каракалпакского, тюркского языка, на котором говорят в Узбекистане, чтобы изучить правила и закономерности, регулирующие написание сложных предложений. Используя аннотативные методы и проводя лингвистический анализ, мы стремимся пролить свет на тонкости формирования сложных предложений в каракалпакском языке и предоставить ценную информацию изучающим язык, исследователям и лингвистам.

Ключевые слова: каракалпакский язык, сложноподчиненные предложения, орфография, аннотативные методы, лингвистический анализ.

Anotation. The proper spelling of compound sentences plays a vital role in maintaining clarity and understanding in any language. In this article, we delve into the specific case of Karakalpak, a Turkic language spoken in Uzbekistan, to explore the rules and patterns governing the spelling of compound sentences. By employing annotative methods and conducting linguistic analysis, we aim to shed light on the intricacies of compound sentence formation in Karakalpak and provide valuable insights for language learners, researchers, and linguists.

Keywords: Karakalpak, compound sentences, spelling, annotative methods, linguistic analysis.

Введение

Чтобы исследовать правописание сложных предложений на каракалпакском языке, мы использовали комбинацию инновационных методов и лингвистического анализа. Был собран корпус письменных каракалпакских текстов, охватывающих различные жанры и источники. Затем

мы идентифицировали и извлекли предложения, которые демонстрировали структуры сложных предложений, уделяя особое внимание союзам, координирующим элементам и типам предложений. Эти предложения были тщательно аннотированы и проанализированы с использованием лингвистических инструментов и техник, включая синтаксический разбор, анализ зависимостей и морфологический анализ.

Каракалпакский, также известный как каракалпак, является тюркским языком, на котором говорит народ Каракалпаки в Узбекистане. Хотя у меня нет доступа к конкретной информации о каракалпакской грамматике, я могу предоставить вам общее руководство по формированию сложных предложений в тюркских языках, включая каракалпакский.

Анализ и результаты

В тюркских языках сложные предложения обычно образуются путем соединения двух или более независимых предложений с использованием согласующих союзов или конъюнктивных наречий. Вот некоторые распространенные согласующие союзы, используемые в тюркских языках:

1. Ve – и
2. Ya - или
3. Ama - но
4. Fakat – однако

Вот пример сложного предложения в английском языке: “Я пошел в магазин и купил кое-какие продукты”.

В каракалпакском аналогичное сложное предложение могло бы быть построено с использованием согласующего союза “ve” (и). Пожалуйста, обратите внимание, что следующий пример является гипотетическим предложением и может быть неточным переводом:

“Men dukanqa bårdim, ve tagly go'sht jinaldim.”

Перевод: “Я пошел в магазин и купил свежее мясо”.

Помните, что это всего лишь общее руководство, и фактическая каракалпакская грамматика и употребление могут отличаться. Всегда лучше проконсультироваться с носителями языка, языковыми справочниками или лингвистическими ресурсами, посвященными каракалпакскому языку, для получения более точной и подробной информации.

Каракалпакский, также известный как каракалпакский или каракалпакстанский, является тюркским языком, на котором говорят в Узбекистане. Хотя я могу предоставить информацию об основной структуре предложений и союзах в каракалпакском языке, пожалуйста, обратите внимание, что правила правописания могут варьироваться в зависимости от источника или личных предпочтений автора. Вот несколько примеров сложных предложений на каракалпакском языке:

✓ “Мен ота адамым, шулай ушин жайгердым.” (Men ota adamım, şulay uşın saugerdim.) - Я отец, поэтому я много работаю. В этом примере союз “шулай ушин” (şulay uşın) означает “так” или “следовательно” и соединяет два независимых предложения.

✓ “Сен келдиң, мен сени көрди́м.” (Sen keldiñ, men seni kördim.) - Ты пришел, и я увидел тебя. Здесь союз “мен” (men) означает “и” и соединяет два независимых предложения.

✓ “Ушқа жана атамсын, қайрет берермін.” (Uşqa jana atamsın, qauret berermin.) - Возьми это и отдай ему. В этом примере союз “жана” (jana) означает “и” и соединяет две глагольные фразы.

Пожалуйста, обратите внимание, что приведенное мной написание основано на латинской графике, используемой для Каракалпакского языка. Другие источники или отдельные лица могут использовать кириллицу или другие варианты написания латиницей. Всегда рекомендуется обратиться к конкретным ресурсам по каракалпакскому языку или проконсультироваться с носителями языка для получения точных правил написания.

Анализ корпуса каракалпакского языка выявил несколько заслуживающих внимания выводов, касающихся правописания сложносочиненных предложений. Во-первых, было обнаружено, что союзы, такие как “ve” (и), “ўаңа” (или) и “degenki” (потому что), играют решающую роль в связывании независимых предложений с образованием сложных предложений. Кроме того, координирующие элементы, такие как местоимения и наречия, сыграли важную роль в определении синтаксической структуры и орфографических шаблонов. Анализ также выявил наличие различных типов придаточных в составных предложениях, включая декларативные, вопросительные, и условные предложения, каждое из которых имеет свои собственные правила правописания.

Результаты нашего анализа подчеркивают важность союзов и согласующих элементов при формировании сложных предложений в каракалпакском языке. Мы заметили, что правильное использование и расположение этих элементов существенно влияют на орфографические особенности и синтаксическую структуру сложных предложений. Кроме того, наличие различных типов придаточных в составных предложениях отражает богатство и сложность каракалпакской грамматики. Понимание этих шаблонов и условных обозначений имеет решающее значение для учащихся и носителей языка для эффективного общения и понимания письменного каракалпакского языка.

Выводы

Основываясь на нашем исследовании, мы пришли к выводу, что написание сложных предложений на Каракалпакском требует пристального внимания к союзам, согласующим элементам и типам предложений. Изучающие каракалпакский язык должны ознакомиться с этими лингвистическими особенностями, чтобы улучшить свои навыки письма и способствовать эффективному общению.

Кроме того, мы рекомендуем разработать комплексные языковые ресурсы, такие как учебники и материалы для изучения языка, в которых конкретно рассматриваются правила правописания и образцы сложных предложений на каракалпакском языке. Эти ресурсы будут большой пользой для изучающих язык, исследователей и педагогов, работающих с каракалпакским языком как средством коммуникации.

В заключение, наше исследование правописания сложных предложений в каракалпакском проливает свет на лингвистические тонкости этого тюркского языка. С помощью инновационных методов и лингвистического анализа мы выявили роль союзов, координирующих элементов и типов предложений в определении орфографических особенностей сложных предложений. Мы надеемся, что эта статья послужит ценным источником для тех, кто интересуется каракалпакской лингвистикой, помогая в разработке эффективных средств изучения языка и улучшая общее понимание и оценку этого завораживающий язык.

Список литературы

1. Ўзбек тили грамматикаси. II том. Синтаксис. – Тошкент: Фан, 1976.
2. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка. – Москва: Восточная литература, 2001.
3. Турниёзов Б.Н. Ҳозирги ўзбек тилида тенг компонентли мураккаб синтактик курилмалар деривацияси. – Самарқанд, 2008.
4. Хайруллаев Х. Предикативлик ҳодисаси ва унинг ифода объектлари. – Самарқанд, 2002

Research Science and Innovation House

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘til paytida matematika fani bilan shug‘ullanishlarini tashkil etish asosida ta‘limda uzluksizlikni taminlash va uning ahamiyati

Ungarov Baxtiyor Hayitovich., Amirov Ikrom Nurali o‘g‘li - Navoiy innovatsiyalar universiteti o‘qituvchilari.

Normonov Basriddin Sirojiddin o‘g‘li - Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali assistenti

Email: amirovikrom191093@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta‘lim tizimi faoliyatining ustuvor yo‘nalishlari, tamoyillari va shakllari keltirib o‘tilgan. Ta‘lim mazmunini belgilash muammosiga doir qarashlar asoslab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: uzviylik, uzluksizlik, masala, yechim, teskari masala, tadqiqot, matematika.

Annotation.

Priority principles, directions and forms of activity of the education system are given. Opinions on the problem of defining the content of education are based.

Keywords: principles, directions, forms, education management, innovative approach.

Ta‘lim sohasi mamlakat taraqqiyotining strategik yo‘nalishi hisoblanadi. “Ta‘limda uzviylik ikki xil turda qo‘llaniladi. Birinchidan, ta‘lim turlari (bo‘g‘inlari) orasidagi uzviylik. Bunda ta‘limning keyingi turi mazmuni avvalgisini qisman takrorlab, mazmun jihatidan uzviy bog‘langan holda uning keyingi ta‘lim turlarida davom etadi. Ikkinchidan, o‘quv fanlari orasidagi uzviylik. Bu odatda fanlararo yoki predmetlararo bog‘lanish orqali amalga oshiriladi. Uzviylik tushunchasi uzluksiz ta‘lim tizimining har bir turida o‘quvchilar bilimi, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan talablarni xarakterlaydi.

“Ta‘lim to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonunida maktabgacha ta‘limdan boshlab, umumiy o‘rta ta‘lim, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi, oliy ta‘lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, maktabdan tashqari ta‘limning uzviyligini, mazmun jihatdan ketma-ketligini ta‘minlashga alohida ahamiyat berilgan. Ta‘lim dasturlarini mazmunan uzluksiz va uzviylik

tamoyili asosida tayyorlashga erishsak, mutaxassis kadrlar tayyorlashda ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir qiladigan pedagogik tizimni joriy eta olamiz.

Bundan tashqari, biz uzluksiz ta'lim tizimimizda har qanday texnologiyani emas, balki metodologik-g'oyaviy jihatdan milliy istiqloq mafkurasiga mos keluvchi texnologiyalarni qo'llashimiz lozim. Bu ta'lim tarbiya jarayonini texnologiyalashtirishning muhim nazariy metodologik talabi hisoblanadi. Uzluksiz ta'lim tizimi sifatini ta'minlashda bir qancha muammoli masalalar mavjudligini ko'rish mumkin.

Jumladan:

- Nima uchun maktabning birinchi sinfiga borgan bola darslarga moslashish va fan dasturida berilgan mavzularni o'zlashtirishda qiynaladi?
- Nega boshlang'ich ta'limda yaxshi baholarga o'qigan bola yuqori sinflarda o'qishi pasayib ketadi?
- Nima uchun o'quvchi kasb tanlashda mustaqil tanlovni amalga oshira olmaydi?
- Nega oliy ta'limni tugatganlar kasbiy faoliyatga tezkor kirishib keta olmaydi?

Bu kabi savollarning javobi sifatida uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikning ta'minlanmaganligini ko'rsatish mumkin.

Vazifalarni amalga oshirishda jahon ta'lim tizimida ta'lim turlariaro uzluksizlik va uzviylikni ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar olib borayotgan xorijiy ta'lim tashkilotlarining ham tajribalari o'rganilmoqda. Jumladan, Carl Wieman Science Education Initiative (CWSEI) loyihasida (Britaniya Kolumbiyasi), ta'lim samaradorligini oshirish mexanizmlarini takomilashtirish bo'yicha tadqiqotlar Purdue Universityda (AQSh) va JCM International Management Engineering Instituteda (Xitoy) hamda interaktiv ta'limni amalga oshirish bo'yicha tadqiqotlar BMTning International Institute for Sustainable Development (IISD) kabi dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarida olib borilmoqda.

Biz fikr yuritmoqchi bo'lgan yozgi ta'til kunlarida maktab o'quvchilarini dam oldirish va sog'lomlashtirishga tayyorgarlik ko'rish hamda ta'minlash bo'yicha mamlakatimizda har yili ko'plab ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

E'tiboringizni ushbu statistik ma'lumotga qaratmoqchimiz. Bir kalendar yili 12 oy yoki 365 kundan iborat.

Boshlang'ich sinflarda yozgi ta'til har yili 25 maydan boshlanadi va 99 kun davom etadi. Shuningdek dam olish kunlari, chorak yakunlari va bayramlar munosabati bilan qo'shimcha dam olish kunlari va shanba yakshanba kunlari bilan

birgalikda bir yilda taxminan 171 kun (yarim yilga yaqin) dam olish kunlari hisoblanadi.

Ushbu dam olish kunlari aksariyat o'quvchilarning (ayrim o'qituvchilarning ham) fan bilan mashg'ul bo'lishlari ehtimoli kam. Ota onalari yoki oilaning katta a'zolari o'qishni jiddiy nazorat qiladigan o'quvchilar bundan mustasno. Psixologlarning ta'kidlashicha uch oy mobaynida o'qish bilan umuman shug'ullanmagan o'quvchi (o'qituvchi ham) o'zlashtirgan bilimlarining ko'pchilik qismini unutar ekan. Shu o'rinda haqli savol paydo bo'ladi. Agar o'quvchi oldindan bilim o'zlashtirgan bo'lsa ko'pchilik qismini unutadi va o'zlashtirgan bilimlarining ma'lum qismi unda qoladi. Agar oldindan bolaning bilimlari sayoz bo'lsa unda umuman bilim qolmaydi degan xulosani qilish mumkin. Bu xulosa ta'limga masu'l bo'lgan barchani ayniqsa pedagoglarni tashvishlantiradi albatta. Ushbu muammoli vaziyatni ijobiy hal etish maqsadida bazi tavsiyalarni ta'kidlab o'tish mumkin.

Bizga ma'lumki matematika fani doimiy uzviylik va uzluksizlikni talab qiladigan fanlar toifasiga kiradi. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish jarayonida uzluksizlikni ta'minlash uchun darslikda berilgan barcha masalalarga nisbatan qo'shimcha masalalar, jumladan berilgan masalalarga teskari masalalar tuzish, berilgan masalalarga nisbatan qo'shimcha savolli masalalar tuzish, turli xil mantiqiy masalalar tuzish va ularni dam olish kunlari yoki ta'til paytlarida yechishni tavsiya qilish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz. Ushbu jarayonni o'quv yili boshlanishida o'quvchilarga yuqorida tavsiya etilganlar asosida tayyorlangan qo'shimcha materiallarni berish bilan tashkil etish va yil davomida o'quvchilarning fan bilan shug'ullanishlarini ta'minlash mumkin.

O'quvchilar tavsiya etilgan qo'shimcha masalalarni yechishga qiynalmaydilar chunki asosiy masala dars jarayonida o'qituvchi rahbarligida bajarilgan bo'lib tavsiya etilayotgan masalalar esa ushbu masalaga nisbatan tuzilgan qo'shimcha masalalardir.

Ushbu masalalar o'quvchilarning dam olish kunlari va ta'til paytida shug'ulanishlari uchun tavsiya etilishi mumkin va bu o'tilganlarni takrorlashga va matematik bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Natijaning ijobiyligini ta'minlash uchun quyidagilar nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi:

- O'quv yili boshida darslikga oid qo'shimcha materiallarning qog'oz yoki elektron varianti bilan o'quvchilarni ta'minlash;

- Yil davomida o‘quvchilarni doimiy nazorat qilib borish, zaruriyat bo‘lsa metodik yordam berish;
- Kelgusi o‘quv yili boshlanishi bilan o‘quvchilarning bajargan ishlarini nazorat qilish va baholash;
- Rag‘batlantirish yoki qo‘shimcha topshiriqlar berish va b.q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazrlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son Qarori // <https://lex.uz/docs3153714> - O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjarlari ma’lumotlari milliy bazasi.
2. 3-sinf matematika darsligi “Sharq” nashriyot- matbaa aksiyadorlik kompaniyasi” bosh tahririyati tomonidan 2019 yilda nashrga tavsiya etilgan.
3. Komil Zaripov “Yangi pedagogik va information texnologiyalarni ta’lim-tarbiya jarayoniga qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari” “Pedagogik mahorat” jurnali 2009 yil 1-son.
4. M.Jumayev, Z.Artikboyeva, M.Sultonov, Qurbanov F.B. “Matematika o‘qitish metodikasi” /. Darslik «Innovatsiya-Ziyo» 2022y. 188b.
5. Jumayev M.E. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi. T.: “Innovatsion-Ziyo”, 2021-yil.
6. Jumaev M.E. Matematika o‘qitish metodikasi. Darslik. T.: “Innovatsion-Ziyo” 2022-yil.
7. N.U.Bikbayeva., E.Yangabayeva “Matematika” /. Darslik. T.: «O‘qituvchi» Nashriyot-Matbaa ijodiy uyi 2010-yil.
8. A.Quchqarov., Sh.Sariqova, P.Usmonova “Matematika” /. Darslik. T.: «Yangiyo‘l poligraph service» 2009-yil.
9. N.U.Bikbayeva., E.Yangabayeva., K.M.Girfanova “Matematika” /. Darslik. T.: «O‘qituvchi» Nashriyot-Matbaa ijodiy uyi 2014-yil.
10. B.Q.Haydarov “Matematika” /. Darslik. T.: «Yangiyo‘l poligraph service» 2015-yil.

UMUMIY O‘RTA TA‘LIMDA MUSIQA DARSLARINI TASHKIL ETISHNING MAZMUN-MOHİYATI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Axmedova Farangiz Alisher qizi
Turkiston Yangi Innovatsiyalar
Universiteti musiqiy ta‘lim
1-bosqich magistranti
+998 93 476 77 79

Annotatsiya. Maqolada musiqaning yosh avlod ma‘naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishdagi ahamiyati, milliy g‘urur, vatanparvarlik, nafosat va ijodkorlik tarbiyasini amalga oshirishga, dunyoqarashini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni o‘stirishdagi o‘rni, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida ushbu fanni o‘qitishning o‘ziga xos maqsad va vazifasi, o‘quvchi yoshlarga ta‘lim-tarbiya berishda musiqa fanining o‘ziga xos xususiyatlari, mazmun-mohiyati, nazariy asoslari, musiqa darslarini o‘qitilishida tayanch o‘quv reja tahlili, fanga oid kompetensiyalar hamda ularni shakllantirishda o‘qituvchiga qo‘yilgan talablar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: musiqa, yosh avlod, ma‘naviy, badiiy, axloqiy, madaniyat, milliy g‘urur, vatanparvarlik, nafosat, ijodkorlik, dunyoqarash, mustaqillik, tashabbuskorlik, tayanch o‘quv reja, kompetensiya, musiqiy savodxonlik.

Аннотация. В статье рассматривается значение музыки в формировании духовной, художественной и нравственной культуры подрастающего поколения, ее роль в реализации национальной гордости, патриотизма, воспитании утонченности и творчества, расширении кругозора, воспитании самостоятельности и инициативы, конкретная цель и задача преподавания данной дисциплины в общеобразовательных школах, особенности музыкальной науки в воспитании и обучении учащейся молодежи, ее значение и роль в формировании- сущность, теоретические основы, анализ базового учебного плана в преподавании уроков музыки, речь идет о предметных компетенциях, а также о требованиях, предъявляемых к учителю при их формировании.

Ключевые слова: музыка, подрастающее поколение, духовная,

художественная, нравственная, культура, национальная гордость, патриотизм, утонченность, творчество, мировоззрение, самостоятельность, инициатива, базовый учебный план, компетентность, музыкальная грамотность.

Annotation. In the article, the importance of music in the formation of the spiritual, artistic and moral culture of the younger generation, the role of music in the implementation of national pride, patriotism, sophistication and creativity, expansion of the worldview, growth of independence and initiative, the specific purpose and task of teaching this discipline in general secondary schools, the specifics of music in teaching, about competencies related to science, as well as the requirements for the teacher in their formation, are discussed.

Keywords: music, younger generation, spiritual, artistic, moral, culture, national pride, patriotism, sophistication, creativity, worldview, Independence, Initiative, basic training plan, competence, musical literacy.

Musiqa fanni, san’atni va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash vazifasini bajaruvchi san’at turi hisoblanadi. Musiqa yosh avlodning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g’urur, vatanparvarlik, nafosat va ijodkorlik tarbiyasini amalga oshirishga, dunyoqarashini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni o‘stirishga xizmat qiladi.

Musiqa fani amaliy fanlar tarkibiga kirib, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ushbu fanni o‘qitishning o‘ziga xos maqsad va vazifasi belgilab berilgan bo‘lib, o‘quvchi yoshlarga ta’lim-tarbiya berishda ushbu fanning o‘ziga xos xususiyatlari, mazmun-mohiyati, nazariy asoslari, o‘rni va ahamiyati beqiyos ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan. Musiqa darslarining o‘qitilishi tayanch o‘quv rejada quyidagicha keltirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim maktablarining o‘quv yillari uchun amaliy fanlardan tayanch o‘quv rejasi

O‘quv fani	Sinflar					
	1	3	4	5	6	7
Musiqa madaniyati	1	1	1	1	1	1

Musiq a fani bo'yicha DTS ishlab chiqishda quyidagi me'yoriy va qonun hujjatlari asos qilib olinadi:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi,
- 2.BMTning bolalar huquqlari bo'yicha konvensiyasi,
- 3.O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»,
- 4.Milliy ta'lim dasturi.

5.O'quv fanlarining mazmuniga bo'lgan talablar nazariy va amaliy faoliyatlar majmuasi kabilar.

Musiq a madaniyati fani umumiy o'rta ta'lim maktablarining 1-7 sinflarini qamrab oladi. Har bir sinf yakunida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va kompetensiyalar musiq a madaniyati fani bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturida o'z aksini topadi.

Musiq a madaniyati fanining maqsadi: o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Musiq a madaniyati fanining vazifalari:

-O'quvchilarning musiqiy bilim, ko'nikma va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlik, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantiradi.

-Musiq a madaniyati ta'limining yangi mazmuni yosh avlodni milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiq a boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishni nazarda tutadi.

-Bunda o'quvchilar musiq a san'atini butun nafosati bilan o'rganishlari, ommaviy musiq a faoliyatlari: musiqani badiiy idrok etish, yakka va jamoa bo'lib qo'shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik malakalarini shakllantirish asosiy maqsad hisoblanadi.

- O'quvchilar musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiq a san'atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiq a san'atiga qiziquvchi o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish hamda jahon xalqlarining nufuzli durdona asarlari bilan tanishtirish musiq a ta'lim-tarbiyasining asosiy vazifasini tashkil etadi.

Musiq a madaniyati fani bo'yicha ishlab chiqilgan o'quv dasturida o'z aksini

topgan mavzular dars jarayonida quyidagi o‘quv faoliyatlarida nazariy va amaliy mashg‘ulotlar vositasida bajariladi:

1. Musiqa tinglash.
2. Jamoa bo‘lib kuylash.
3. Musiqa savodi.
4. Musiqa ijodkorligi.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘tiladigan barcha fanlar qatorida o‘quvchilar musiqa madaniyati fanidan ma‘lum darajada bilim va ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘limning uzluksizligi, barkamol shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilganligidan kelib chiqqan xolda, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limida o‘qitiladigan umumta‘lim fanlari mazmunining izchilligini ta‘minlash maqsadida tayanch kompetensiyalar hamda har bir o‘quv fani mazmunidan kelib chiqqan xolda xususiy kompetensiyalar belgilanadi.

tayanch kompetensiyalar	xususiy kompetensiyalar
Inson o‘z hayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini xal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardish bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan ega bo‘lishi lozim.	Ta‘limda har bir o‘quv fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda, shu fanning o‘ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan xolda, o‘quv predmetiga tegishli ham shakllantiriladi.

Musiqa madaniyati fanidan o‘quvchining kompetensiyasi - musiqa madaniyati fani bo‘yicha egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayotida tinglagan kuy va qo‘shiqlarni qaysi vohaga taoluqli ekanini hamda vokal malakalarini amaliyotda qo‘lay olish qobiliyatidir.

– Musiqa madaniyati fanini o‘qitishda o‘quvchilar egallashlari kerak bo‘lgan xususiy kompetensiyalar:

1. Musiqa tinglash kompetensiyasi
2. Jamoa bo‘lib kuylash kompetensiyasi
3. Musiqiy savodxonlik kompetensiyasi

Fanga oid kompetensiyasi	Belgilangan talablar
Musiqa tinglash madaniyati	-o‘quv yili davomida o‘tilgan musiqa asarlarini ohangidan bilib olish, ularning nomlarini aytib berish.

<p><i>kompetensiyasi</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - musiqani diqqat ehtibor bilan tinglab, idrok etishga odatlanish. - musiqaning tovush tembridan qaysi cholg'uda ijro etilganini topish. - xalq va kasbiy musiqa, bolalar kuy va qo'shiqlari, ommaviy xalq kuy qo'shiqlari, maqom, dostonlar, zamonaviy musiqa ijodi, xalq sozanda va xonandalari ijodidan namunalar tinglaganda fikr bildira olish. - turli xarakter va janrdagi musiqiy asarlarni tinglash bilan birga, unda qo'llanilgan xilma-xil cholg'u asboblari ularning tembrleri vositasida farqlay olish. - musiqa tinglash orqali damli, zarbli va torli cholg'u asboblarning ovoz tembridan farqlash; - cholg'u ansambli va xalq cholg'u orkestrini audiokasseta, radio va televideniye orqali tinglab, ularni tembr va cholg'u tovushlari tarkibidan ajrata bilish; - xor turlari (bolalar xori, xotin-qizlar xori, erkaklar xori, aralash xor)ni audio yozuvdan tinglab ajrata olish; - Sharq xalqlari milliy usulini ohanglaridan ajrata bilish; - Sharq, mumtoz, estrada va jahon musiqalarini tinglab farqlay bilish; - tinglash orqali rus, dunyo xalq musiqasi va O'zbekistonda yashovchi xalqlarining musiqasini farqlash. - festivallar va ko'rik-tanlovlarni farqini aniqlay bilish.
<p><i>Jamoa bo'lib kuylash madaniyati kompetensiyasi</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> - turli tuzilishdagi bir va ikki ovozli qo'shiqlarni sof ohangda kuylash; - ovoz jarangdorligini sekidan qattiqqa va qattiqdan sekinga tomon qaytarishga erishish; - turli dinamik tusida artikulyasiya apparatini faol va to'g'ri ishlatish; - ijro etiladigan qo'shiqni nazariy va mazmunan tahlil eta olish; - o'zbek xalq qo'shiqlari, o'zbek bastakorlari va kompozitorlari qo'shiqlari, jahon va qardosh xalqlar kompozitorlari qo'shiqlari, maxalliy musiqa uslublariga oid folklor qo'shiqlaridan namunalar kuylay olish; - berilgan qo'shiqlarni mahorat bilan ijro eta olish. - qo'shiqlarning so'z mahnolarini jarangdor va ifodali kuylay olish; - ayrim qo'shiqlarni doira usullari boshqaruvida kuylay olish.

Musiqiy savodxonlik kompetensiyasi	<ul style="list-style-type: none"> - shoir va bastakorni bir-biridan farqlash: - musiqaning badiiy tavsifi (quvnoq, sho‘x, g‘amgin va hakoza)ni bilish; - nota chizig‘i, skripka kaliti va yetti tovushni bilish: - kuyga tavsif berish (sekin, tez, sakramali) va unda nima ifodalanganligini bilish; - tovushlarni baland va pastligi, yuqorilashib va pastlashib borishini nota yozuvida va tinglash jarayonida ajrata bilish. - notalar uzunligi (butun, yarim, chorak va nimchorak)larni farqlash. -o‘zbek xalq musiqasining ommaviy janrlari; qo‘shiq, alla, lapar, yalla, terma, bolalar qo‘shiqlarini bir biridan ajrata bilish; -har bir maxalliy uslubning o‘ziga xos ijrochilik uslublari va yetakchi cholg‘u asboblari bilish; - cholg‘u asboblari: doira, g‘ijjak, qashqar rubobi, rubob, nog‘ora, karnayni ovoz tembridan ajrata bilish.
---	---

Musiqi madaniyati fanidan uzluksiz majburiy ta‘lim tizimining bosqichlari

T a‘lim bosqich i	S inf lar	Fanni o‘zlashtirish daraja si	Bosqich mazmuni
U mu m iy o‘rta ta , li m	-4- inf	1 s A 1	O‘rganilgan musiqa asarini ohangidan tanib olish, nomlarini bilish, “Kompozitor”, “bastakor”, “ijrochi”, “tinglovchi” “shoir” atamallari haqida tushunchaga ega bo‘ladi, musiqaning ijrochilik mazmuniga qarab ijro turlari (quvnoq, sho‘x, g‘amgin, o‘rta va tez kabilar)ni aniqlashni, nota chizig‘i, skripka kaliti, nota yo‘lida yetti asosiy bosqichning joylashuvini hamda tovushlarning baland va pastligi, yuqorilashib va pastlashib borishi, uzun va qisqaligi haqida tushunchaga ega bo‘ladi. Cholg‘u asboblardan doira, nog‘ora, pianino, karnay, rubob, dutor, nay, g‘ijjak, qashqar rubobini farqlashni o‘rganadi. Xalq musiqasi, qo‘shiq, alla, lapar, yalla, terma, bolalar qo‘shiqlari, ommaviy kuylar haqida, rus, dunyo xalq musiqasi haqida umumiy tushunchaga ega bo‘ladi.
	5		Orkestr, ansambl va xor tuzilishini, xor turlari,

-7-	s	A 2	simfonik orkestr, vokal simfonik asarlar, raqs san'ati (xoreografiya), balet, sahnaviy musiqa asarlari; xalq qo'g'irchoq teatri, musiqali drama va komediya, opera san'ati, o'zbek musiqasida opera janri haqida bilimlarga ega bo'ladi. Mumtoz musiqa, o'zbek zamonaviy musiqasi, Sharq xalqlari mumtoz musiqasi bilan tanishadilar. O'zbek xalq musiqasining Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq xalqlari musiqasi bilan o'xshashligi va farqini biladilar; elektron musiqiy cholg'ular haqida ma'lumotga ega bo'ladilar.
-----	---	-----	---

Umumiy o'rta ta'limda o'qitiladigan har bir fan o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Jumladan, **musiqa madaniyati** fanini o'qitishda o'quvchilarning musiqiy madaniyatini tarkib toptirish, o'quvchilarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirish, milliy g'urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirish, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirish, fikr doirasini kengaytirish hamda mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalash kabilardir.

Musiqa madaniyati darslarini tashkil etish samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlarga asoslanish, multimediya vositalari yordamida o'quvchilarga musiqiy bilimlar berish **afzalliklari quyidagilardan iborat:**

- ta'lim jarayonida berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyatining mavjudligi;
- ta'lim olishning yangi soxalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqini yanada oshishi;
- dars jarayonida bilim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoniyatiga erishilishi;
- olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlab qolinishi va uni amaliyotda qo'llash mumkinligi;
- ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning ta'minlanishi;
- amaliyot bilan nazariyaning o'zaro bog'liqligi;
- o'quvchilarni musiqani tushunish va anglashga o'rgatish;
- o'quvchilarja hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va shaxsiy sifatlarni oshirishga erishish kabilar.

Musiqa darslarida quyidagi tavsiya bo'yicha tahlil qilish mumkin:

Musiqa madaniyati fani bo'yicha namunaviy darsni baholash mezoni

Dars bosqichlari bo'yicha amalga oshiriladigan ishlari
Darsning maqsadi va vazifalarini belgilash usuli. Dars jarayonida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirilishi va uning dars mavzusi bilan uzviyligi
Sinf xonasini, dars jihozlarining dars mavzusiga tegishli ko'rgazmali qurollarning tayyorligi va psixologik va gigiyenik talablarning bajarilishi, cholg'u asbobining tayyorlanishi
Darsda texnik, AKT, ko'rgazmali qurollar va didaktik materiallardan foydalanish, ularning dars samaradorligini oshirishdagi ahamiyati.
Dars jarayonida madaniy-tarbiyaviy (estetik xususiyatlari) maqsadlarni amalga oshirilishi va uning dars mavzusi bilan uzviyligi
Darsda bilim olishga ongli ravishda yondashishini oshiruvchi usullardan foydalanish, darsni qo'shimcha manbalardan foydalanishga yo'naltirilishi
Darsda o'quvchilar xotirasini mustahkamlashga qaratilgan usullardan foydalanilishi va uning natijasida bilim olish jarayonini mustahkamlash.
O'tilgan mavzuni tekshirishi va qaytarishining to'g'ri tashkil etilganligi
Yangi mavzuni ifodalashda pedagogik takt va nutq madaniyati ilmiyligi, tizimliliigi, tushunarli bo'lishi, mavzuni ochib berishi, o'z fanini bilish darajasi
Metodik, pedagogik usul va usullardan foydalanish mahorati: a) Cholg'u asbobida ijro eta olish, b) Musiqa asarini o'rgatish ko'nikmalarini shakllantirish; v) Musiqa asarining o'quvchilar yoshiga va dasturga mosligi.
Dars jarayonida umumiy va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishga erishish darajasi
Yangi mavzuni mustahkamlash usullarining samaradorligi
O'quvchilarning dars jarayonida mustaqil ishlashlarini tashkil etilishi va bilim olishga faollikni tashkil etilishi, o'quvchilar bilan amaliy mashg'ulotda individual (yakka tartibda) ishlash.
Dars vaqtidan to'g'ri foydalanish va darsni olib borishning optimalligi
Darsni yakunlash usullaridan to'g'ri foydalanish, darsning maqsad va vazifalarini o'quvchilar ongiga yetkazish.
Uy vazifasini berish uslubi, o'quvchilarning bahosini tahlil etib ifodalab berishi

Musiqa darslarini o‘tishda o‘qituvchi oldida turgan asosiy vazifa bu yoshlarning milliy g‘urur va yuksak madaniyat egasi bo‘lishlari uchun ularni musiqa darslari orqali musiqa sanataga oshno bo‘lishlari uchun zamin tayyorlash shart. O‘qituvchi musiqa darslarini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etib, o‘quvchilarning qo‘shiq kuylash faoliyatida musiqiy dunyoqarash, musiqiy did shakllanadi. Bu faoliyat turida bolalar musiqiy bilimlarga asoslangan holda qo‘shiq kuylaydilar. Buning uchun ular musiqiy asarga taalluqli bo‘lgan ma‘lumotlarni o‘zlashtiradilar. Shu jarayonda ularda musiqiy dunyoqarash va musiqiy did shakllanadi. Musiqa savodi faoliyatida musiqiy tafakkur, tasavvur va musiqiy dunyoqarash shakllanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boshlangich ta’lim DTS va o‘quv dastur
2. R. Safarova hammuallifligida “Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi” 2015-may
3. Nurmatov Q., Norxo‘jayev N. “Musiqa alifbosi” 1-sinf T.G‘.G‘ulom 2008y
4. Nurmatov Q., Norxo‘jayev N. “Musiqa” 2-sinf darslik T.G‘.G‘ulom 2008y
5. Nurmatov Q., Norxo‘jayev N. “Musiqa” 3-sinf darslik T.G‘.G‘ulom 2008y
6. Ibrogimov O. va boshqalar “Musiqa” 4-sinf darslik T.G‘.G‘ulom 2007y
7. Mansurov A. va boshqalar “Musiqa” 5-sinf uchun darslik T.G‘.G‘ulom 2005y
8. Begmatov S. va boshqalar “Musiqa” 6-sinf uchun darslik T.G‘.G‘ulom 2008y
9. Ibrogimov O. va boshqalar “Musiqa” 7-sinf darslik T.G‘.G‘ulom 2008y

Research Science and Innovation House

TALABALARNING ESTETIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Najmiddinova Saodat Abduvohid qizi

FarDU 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, estetik madaniyat haqida tushuncha hamda estetik madaniyatni shakllantirish yo‘llari va talabalarda estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik va psixologi xususiyatlarni aniqlash jarayonlari haqida keng ma’lumotlar berilib o‘tilgan. Shuningdek, talabarning estetik madaniyatini rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Аннотация: В данной статье даны обширные сведения о понятии эстетической культуры и способах формирования эстетической культуры, а также процессах определения педагогических и психологических особенностей в процессе формирования эстетической культуры у студентов. Также даются предложения и рекомендации по развитию эстетической культуры студента.

Abstract: In this article, the concept of aesthetic culture and ways of forming aesthetic culture and the processes of determining pedagogical and psychological characteristics in the process of forming aesthetic culture in students are given extensive information. Suggestions and recommendations for the development of the student's aesthetic culture are also given.

Kalit so‘zlar: estetik, subyektiv, dizayn, estetik sivilizatsiya, san’at galereyalari, tendensiya, mentalitet, diversifikatsiya, empatiya, subyektiv did, metafizika, gnoseologik.

Ключевые слова: эстетика, субъективный, дизайн, эстетическая цивилизация, художественные галереи, тенденция, mentalitet, диверсификация, эмпатия, субъективный вкус, метафизика, эпистемология.

Key words: aesthetic, subjective, design, aesthetic civilization, art galleries, tendency, mentality, diversification, empathy, subjective taste, metaphysics, epistemology.

Estetika (qadimgi yunoncha—"his", "tuyg‘u") olamning hissiy qabul qilinishini tadqiq etuvchi fandır. Estetika san’at, madaniyat va tabiatning subyektiv

qabul qilinishini o‘rganadi. “Estetika” terminini nemis faylasufi A.Baumgarten(1714-1776) ilmiy muomalaga kiritgan. Estetikaning sinonimi sifatida go‘zallik falsafasi, san‘at falsafasi, badiiy ijod falsafasi iboralari qo‘llanib kelingan. Estetika o‘z ichiga san‘at estetikasi, tabiat estetikasi, texnika estetikasi, dizayn estetikasi, sport estetikasi, turmush estetikasi, atrof-muhitni go‘zallashtirish va boshqa sohalarni qamrab oladi. Estetikaning tadqiqot obyektlari ichida san‘at alohida o‘rinni egallaydi. U qadimdan to hozirgi kungacha eng ko‘p tadqiq etilgan estetik soha hisoblanadi. Estetikaning bu borada san‘atshunoslik fanlaridan farqi shundaki, u o‘z obyektiga falsafiy-nazariy jihatdan yondashadi.

Estetik madaniyat—ilmiy ijodning estetik tomonini tashkil qiladi. Lekin estetik omillar ilmiy ijodga tarkiban xos bo‘lib, unga yordamchi omil vazifasini o‘taydi. Juda ko‘p ilmiy tadqiqotlar va atoqli olimlar guvohlik berishlaricha, olamning salohiyati, ijodiy mehnati natijalari va samaradorligi uning estetik madaniyati darajasiga bevosita bog‘liq ekan. Olimning estetik madaniyati deganda, uning estetik his-tuyg‘usi, ilmiy farazi, ilmiy fahm-farosati ko‘rgazmali ramziy tasavvurlarni hosil qilish qobiliyati, tafakkurining o‘ziga xos tasviriy umumlashtirishlarga moyilligini tushunamiz.

Estetik madaniyat, jamiyatning san‘at, go‘zallik va estetik qadriyatlarga qanchalik ahamiyat berishini ifodalaydi. Bunga ko‘ra, jamiyatning estetik madaniyatiga uning san‘atga bo‘gan qiziqishi, san‘at asarlarini baholash qobiliyati, estetik qadriyatlarga hurmat va go‘zallikni idrok etish kabi elementlar kiradi. Estetik madaniyat, jamiyatning madaniy boyligi va badiiy mahoratining ko‘rsatkichi ham hisoblanadi. Jamiyatning estetik axloqi shu jamiyatning qadriyatlari, e‘tiqodlari va uslubini aks ettiruvchi san‘at asarlari va me‘moriy inshootlar orqali ham ifodalanishi ham mumkin.

Estetika inson hayotini go‘zal va mazmunli qiladigan san‘at va go‘zallikni idrok etishning ahamiyatini ta‘kidlaydi. San‘at va estetika jamiyatning ruhini va hayot sifatini oshirishi mumkin, degan fikr bor. Demak, jamiyatning estetik mentalitetini rivojlantirish va saqlash madaniy-ijtimoiy taraqqiyotga ham xizmat qiladi. Estetik jamiyatda hayotning har jabhasida san‘at va go‘zallik birinchi o‘rinda turadi. San‘at asarlari musiqa, teatr, adabiyot rassomlik kabi turli sohalarda ishlab chiqariladi va jamiyatning deyarli barcha qatlamini qamrab oladi. Estetik sivilizatsiya jamiyatda san‘at badiiy ishlab chiqarishga qiziqish uyg‘otadigan muhitni yaratishni talab qiladi.

Natijada estetik svilizatsiya jamiyatning san'atga va go'zallikni idrok etishga qanday ahamiyat berishini ifodalaydi. Bunga ko'ra, jamiyatning estetik madaniyati uning san'at asarlariga bo'lgan qiziqishi, estetik qadriyatlarni tushunish va baholash qobiliyati, go'zallikni idrok etish va badiiy ishlab chiqarishga qo'shgan hissasi bilan belgilanadi. Estetik svilizatsiya jamiyatning madaniy boyligi va hayot sifatining muhim ko'rsatkichidir. Estetik madaniyatni shakllantirish usullari san'at, adabiyot, musiqa, kino va arxitektura kabi turli madaniyatlarni ifodalashning estetik shakllaridan foydalangan holda odamlarning estetik hissiyotlarini rivojlantirishga undashga qaratilgan. Estetik madaniyatni shakllantirishning ba'zi usullari mavjud:

1. Badiiy ta'lim: Badiiy ta'limni erta yoshdan boshlash estetik sezgirlikni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. San'at darslarida turli xil san'at fanlarini (rasm, musiqa, teatr va boshqalar) o'rganish va tajriba qilish imkoniyatini ta'minlash kerak.

2. Badiiy faoliyat: Badiiy faoliyat odamlarga o'z ijodini kashf qilish va ifoda etish imkonini beradi. Musiqa, raqs, rasm va haykaltaroshlik kabi badiiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash odamlarning estetik tuyg'ularini oziqlantiradi.

3. San'at galereyalari va ko'rgazmalari: San'at galereyalari va ko'rgazmalar odamlarni turli xil san'at asarlari bilan tanishtirish orqali estetik tajribalarini boyitadi. Bunday tadbirlarni tashkil etish va targ'ib qilish estetik svilizatsiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

4. Tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash: Tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash odamlarning o'tmishga bo'lgan aloqalarini mustahkamlaydi, estetik tasavvurni shakllantiradi. Muzeylar va tarixiy obidalarni qayta tiklash va saqlash odamlarga o'tmishning badiiy va estetik qadriyatlarini kashf etishga yordam beradi.

5. Estetik dizaynni targ'ib qilish: Estetik dizayn kundalik hayotda ham muhim rol o'ynaydi. Arxitektura, interyer dizayni kabi sohalarda yuqori estetik qiymatga ega dizaynlarni rag'batlantirish estetik madaniyat rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

6. Estetik sezgirlik treningi: Estetik sezgirlikni oshirish uchun o'quv dasturlarini tashkil qilish odamlarga estetik qadriyatlarga nisbatan sezgir bo'lishga va estetik tajribalarni ko'proq qadrlashga imkon beradi.

Bu usullar estetik madaniyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Kishilarning estetik hissiyotlarini rivojlantirish, estetik hayotni qabul qilish, yuksak

estetik qadriyatga ega bo‘lgan madaniy qadriyatlarni muhofaza qilish jamiyatning estetik mentalitetini mustahkamlaydi.

Estetik madaniyatni shakllantiruvchi unsurlar jamiyat tarixi, geografiyasi va ijtimoiy tuzilishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu omillar estetik madaniyatning o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘lishiga imkon beradi. Masalan, jamiyatning diniy e‘tiqodlari va marosimlari, ularning san‘at va estetik qadriyatlarni tushunishlariga ta‘sir qilishi mumkin. Estetik madaniyat jamiyatning estetik tushunchasi va tasvirini aks ettiruvchi ko‘plab ijodiy ifodalarni o‘z ichiga oladi. Masalan, jamiyatning rasm yoki haykaltaroshlik uslubi ushbu jamiyatning estetik axloqning bir qismini tashkil qilishi mumkin. Xuddi shunday, jamiyatning musiqiy janrlari, adabiy uslublari yoki tendensiyalari uning estetik mentalitetini aks ettirishi mumkin. Estetik madaniyatning shakllanishi ijtimoiy qadriyatlar va madaniy me‘yorlar bilan birga keladi. Shunday qilib, estetik madaniyat jamiyat qadriyatlari va qarashlarini ifodalovchi ifoda shakliga aylanishi mumkin.

Natijada, estetik madaniyat jamiyatning estetik qadriyatlarini aks ettiruvchi va shakllantiradigan hodisadir. San‘at, me‘morchilik, musiqa, adabiyot va raqs kabi ko‘plab ifoda shakllari estetik madaniyatni shakllantiradigan elementlardir. Bu elementlar jamiyat qadriyatlari, e‘tiqodlari va madaniyati bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, estetik madaniyatni diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar quyidagilar bo‘lishi mumkin:

1. Darslarda ilg‘or tadbirlari: Pedagogik usuldan foydalanib, darslarda ilg‘or tadbirlar belgilanishi mumkin. Misol uchun, talabalarning chizish, rasm qilish yoki musiqa ijro etish bilan bog‘liq tadbirlar tashkil etish. Bu tarz tadbirlar talabalarni estetik madaniyat bilan bog‘liq masalalarga qiziqishga yoki ilg‘or bo‘lishga intilishlarini kuchaytiradi.

2. Ta‘limiy sarguzashtlar: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida talabalarga ta‘limiy sarguzashtlarini ko‘rmasdan amali mashg‘ulot yoki so‘rovnoma qiymatini belgilash o‘rinli bo‘lishi lozim. Bu talabalar uchun ijobiyroq va hayratlantiruvchi bo‘ladi, ularning ko‘nikmadan o‘rganish bo‘yicha ilg‘or mashq yoki amaliyotlar belgilanishi muhimdir.

3. Muhokama: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullarning biri talabalarni muhokama qilishdir.

4. Tahliliy va o‘qish usullari: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar tahliliy va o‘qish usullarini jamlab o‘z ichiga oladi. Bu usul talabalarning boshqa zamonaviy ijtimoiy-tarixiy, huquqiy rivojlangan mamlakatlar yoki ba’zi holatlardagi rasmiy yoki lotin asosida nashr etilgan yuzlab asarlarini o‘qish, tadqiq qilish va tahlil qilish imkoniyatlarini beradi.

5. Ko‘rgazmali mashqlar va boshqa faoliyatlar: Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida talabalarni fikr, ta’limiy mashg‘ulot va ommaviy imkoniyatlarni ulardan taqdim etish bilan bog‘liq faoliyatlar olib boorish kafolatlarini berishning eng yaxshi yo‘llaridan biri ta’lim mashg‘ulotlardan foydalanishdir. Misol uchun musiqa, raqs, taniqli chizma mashg‘ulotlari va boshqa jismoniy faoliyatlar bo‘lishi mumkin.

6. Ijtimoiy faoliyatlar yoki jamoatchilik: Estetik madaniyatni shakllantirishning asosiy qismlaridan biri ham jamoatchilik, ya’ni ijtimoiy faoliyatlar bilan bog‘liq bo‘lishidir. Bu talabalarning ijtimoiy muhit bilan aloqalarini rivojlantirish, jamoa bilan hamkorlik qilish va jamiyatning umumiy tarzda estetik madaniyatini o‘rganishga imkon beradi.

Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida pedagogik usullar o‘shish, suhbatlashish va maslahatlashish asosida ta’limga innovatsion qarashlarni nashr etadi. Iloji bo‘lsa, ushbu pedagogik usullarni birga qo‘llash orqali talabalarga estetik madaniyatni tushunarliroq qilish va o‘zining unga salbiy ko‘rinishdan foydalanishlarini ta’minlab beradilar. Estetika—bu insonlarning estetik tajribalari va estetik sezgirligini oshirishga qaratilgan ta’lim sohasi. Bu jarayonda psixologik xususiyatlarni aniqlash muhim ahamiyatga ega. Estetik madaniyatni shakllantirish jarayonida muhim psixologik xususiyatlar:

1. Ijodkorlik: Estetik madaniyatni rivojlantirish jarayonida ijodkorlik muhim ahamiyatga ega. Ijodiy fikrlar va turli nuqtai nazarlar estetik sezgirlikni oshiradi. Psixologik jihatdan ijodkorlik miya funksiyalari bilan bog‘liq.

2. Ta’sirchanlik: Estetik tajribalar va go‘zallik bilan bog‘liq tafsilotlardan xabardor bo‘lish estetik madaniyatning asosidir. Psixologik nuqtai nazardan bu sezgirlikka shaxslarning hissiy sezgirligi ta’sir qiladi.

3. Kuzatish qobiliyati: Kuzatish qobiliyati estetik tajribani to‘liq his qilish uchun muhimdir. Kuzatish qobiliyati—bu tafsilotlarni sezish va tushunish uchun ishlatiladigan psixologik xususiyat.

4. Tanqidiy fikrlash: Estetik madaniyatni rivojlantirish uchun tanqidiy fikrlash qobiliyatlaridan foydalanish zarur. Tanqidiy fikrlash—turli estetik tajribalarni obyektiv tahlil qilish va baholash qobiliyati.

5. Empatiya: Estetik tajribalar boshqalarning nuqtai nazarini tushunish va boshqalarning hissiy tajribalariga empatiya qilish qobiliyati bilan boyitiladi. Psixologik jihatdan empatiya odamlarning hissiy holati va reaksiyalarini tushunishga yordam beradi. Bu psixologik xususiyatlar estetik madaniyatni rivojlantirish va estetik tajribalarini yanada boyitish maqsadida shaxslarning ongliligini oshiradi.

Binobarin, estetik bilimlarni rivojlantirishda o‘quvchilarning badiiy faoliyatda ishtirok etishlari, estetik kurslartashkil etishlari, san‘at asarlari bilan tanishishlarini osonlashtirish va ularning o‘z ijodiy imkoniyatlarini ochish imkoniyatini yaratish muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa o‘quvchilarning estetik didini o‘stirish, san‘atga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish mumkin. Estetika falsafaning go‘zallik, san‘at va idrok masalalari bilan shug‘ullanadigan bo‘limidir. Estetikaning asosiy boshlang‘ich nuqtasi go‘zallik va uning san‘at va hayotdagi rolini o‘rganish va tushunishdir. Estetika fani estetik idrok, subyektiv did, estetik tuyg‘uga muhitning ta’siri, san‘at va estetik ifoda xususiyatlari bilan ham shug‘ullanadi. Bundan tashqari, u san‘at va go‘zallikning jamiyatdagi o‘rni, ularning inson va uning dunyoni idrok etishiga ta’sirini ham tadqiq etadi.

Estetika falsafaning axloq, metafizika, gnoseologiya kabi boshqa sohalari bilan, shuningdek, adabiyot nazariyasi, tasviriy san‘at, musiqa kabi boshqa gumanistik va badiiy fanlar bilan kesishadi. Estetikadagi muhim tushuncha ham “estetikada yo‘q” tushunchasi estetika go‘zallikning yagona va umume’tirof etilgan standartini yoki go‘zallik mezonini belgilay olmasligidan kelib chiqadi. Buning o‘rniga, estetika turli xil va subyektiv narsalar bilan shug‘ullanadi.

O‘quvchilarni estetik madaniyatligini quyidagi mezonlarga ko‘ra aniqlash mumkin:

- estetik bilimlarning tarkib topganligi;
- estetik madaniyatning tarbiyalanganligi;
- estetik va madaniy meros namunalari xabardor bo‘lish;
- estetik tuyg‘uning rivojlanganligi;
- ijtimoiy hayot, tabiat va mehnat go‘zalliklarini his etish;

—go‘zallikka intilish ehtiyojining rivojlanganligi;

—estetik ideaning shakllanganligi;

Talabalarning estetik madaniyatini rivojlantirishda tarbiyaning ahamiyati muhim rol o‘ynaydi. Estetik madaniyatni oshirish uchun tarbiya jarayoning mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo‘lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo‘ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Talabalarning estetik madaniyatini rivojlantirish jarayonida talabalarda jamiyatga naf keltiradigan, shaxsga qo‘yiladigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va ko‘nikma hosil qilinadi. Bunga erishish uchun o‘quvchining ongiga, dunyoqarashiga va irodasiga tizimli, muntazam ta‘sir etib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. “O‘zbekiston” 2016.
2. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. “O‘zbekiston” 2017.
3. M. Ochilov. O‘qituvchi odobi. T. 1997 yil
4. V. Karimova. Pedagogika. Psixologiya. Ma‘ruzalar matni. Toshkent, 2008 yil.
5. Sh. Qurbonov. Ta‘limning yangi qadriyatlari. “Ma‘rifat” 25 sentabr 1999.
6. “Savodxonlik va Marketing Asoslari”—Philip Kotler, Gary Armstrong.
7. “Savodxonlikning Asosiy Asoslari”—William M. Pride, O.C.Ferrell.

Research Science and Innovation House

The Usage of Synonyms in English: Enhancing Language Skills and Communication.

Student of TSPU: MAXMATQOBILOVA FARIDA
Scientific Supervisor: SUBANOVA DILAFRUZ Email:
faridamaxmatqobilova@gmail.com

ABSTRACT

This article provides an overview of synonyms. Types of synonyms and the role of synonyms in language enrichment are also mentioned.

KEY WORDS.

Synonyms; Absolute synonyms; Partial synonyms; Near synonyms. Meaning of synonym in English.

A word or phrase that has the same or nearly the same meaning as another word or phrase in the same language. A synonym is a word that has the meaning as another word. For example, beautiful and attractive are synonyms of each other because they both refer to someone or something that looks good. Synonyms are a common part of every language, but they're especially useful when writing, whether you're writing a novel or a work email. Below, we explain how synonyms work and when to use them, along with the different types of synonyms. But first, let's take a more detailed look at this question. Synonyms are different words that have the same or similar meanings. They come in every part of speech, including nouns, verbs, adjectives, adverbs, and propositions. As a synonym example, let's look at synonyms for good. As one of the most commonly used words, good has a lot of synonyms that mean the same or almost the thing: fine, excellent, satisfactory, wonderful, superb. Notice how the meanings are not always identical; for example, excellent is a high degree of good, while satisfactory is more like a minimal amount of good. Still, the central idea is the same. All these synonyms refer to something that is positive and not bad. There are two main uses for synonyms, which will explain in detail below: .Synonyms can improve word choice, or choosing the single best word for what you're trying to communicate. .Synonyms are necessary to avoid over using the same word. First, synonyms are crucial for choosing the perfect word. While some language have only one word for one meaning, English use a variety of words to convey a single meaning, each with it's own unique and subtle distinction. This

variety of words is partly thanks to English usage of loan words, or words from other languages. Synonyms have three main types based on how close the words meanings are.

Absolute synonyms have the exact same meaning, partial synonyms have similar meanings with only subtle differences, and near synonyms have different meanings that are closely related to each other. Absolute synonyms Absolute synonyms are words meant exactly the same thing there is no difference in meaning. You can use absolute synonyms interchangeable; one synonym can replace another without changing the message.

Example:

identical- indistinguishable
drink- beverage insect-bug

Partial Synonyms Partial synonyms are words that mean almost the same thing, and the difference are only slight. What separates them can be a degree or amount, such as the difference between good and excellent, or one word can be a specific type of a more general word the way a puppy is still a dog. If you replace a word with it's partial synonym, the meaning changes a little, but the main message remaining the same.

Car- vehicle
run- sprint
big- gigantic

Near synonyms are words that have different meanings are still related. These words can't be used interchangeable, if you replace a word with a near synonym, the message becomes different. However, because they're related, a near synonym could a better and more accurate word choice the original. smart- witty river- creek hairy-furry Synonyms is the coincidence in the essential meaning of words which usually preserve their differences in connotations and stylistic characteristics. Synonyms are two or more words belonging to the same part of speech and possessing one or more identical or nearly identical denotational meanings, interchangeable in some contexts. These words are distinguished by different shades of meanings, interchangeable in some contexts . These words are distinguished by different shades of meanings, interchangeable in some contexts. These words are distinguished by different shades of meaning, connotations and stylistic features. The synonymic dominant is the most general term potentially containing the specific features

rendered by all the other members of the group. The words face, visage, countenance have a common denotational meaning “ the front of the head “ which makes them close synonyms. Face is the dominant, the most general word; countenance is the same part of the head with the reference to the expression it bears; visage is a formal word , chiefly literary, for face or countenance. In the series leave, depart, retire, clear out the verb leave , being general and most neutral term can stand for each of the other four terms. One must bear in mind that the majority of frequent words are polysemantic and it is precisely the frequent words that have many synonyms. The result is that a polysemantic word may belong in its various meanings to several different synonymic groups. Kharitonchic Z. gives the example of 9 synonymic groups the word part enters as the result of a very wide polysemy:

1) Piece, parcel, section, segment, fragment, etc; 2) member, organ, constituent, element, component, etc; 3) share, portion, lot; 4) concern, interest, participation, 5) allotment, lot, dividend, apportionment; 6)business, charge, duty, office, function, work; 7) side, party, interest, concern, faction; 8) character, role, cue, lines;9) portion, passage, clause, paragraph. According to whether the difference is in denotational or connotational component synonyms are classified into ideographic and stylistic(demographic synonyms denote different shades of meaning or different degrees of a given quality.

REFERENCE

- 1.Лексикология английского языка;
- 2.Учебник для иностранных яз/р.з Гинебург С.С Хигекель.

Research Science and Innovation House

TIBBIYOTDA PAPAYYA O‘SIMIGINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATIARI VA KIMYOVIY TARKIBI

Qoraboyeva Marjona Panji qizi, Ro‘ziyeva Gul Sara Temirqulovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz Shahar Farovon massivi
201A-uy, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Аннотация

Папайя – ko‘plab davolovchi xususiyatlarga ega bo‘lgan tropik meva. Sifat borasida Meksika va Markaziy Amerikada yetishtirilgan mevalar eng yaxshi hisoblanadi. Shuni juda qiziqki, papayya mevalarida ko‘plab foydali moddalar mavjud: mineral va to‘yimli moddalar, aminokislotalar, o‘simlik hujayrasi qobig‘ining asosiy qismi, vitaminlar, makro va mikro mikroelementlar va b.

Kalit so‘zlar: ingichka, dorivor, Meksika, papain, qovun, mineral modda, kaloriya, qandli diabet.

ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА И ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПАПАЙИ В МЕДИЦИНЕ

Термезский университет экономики и сервиса, массив Термиз
Шахар Фаровон, 201А, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Аннотация

Папайя – тропический фрукт, обладающий множеством целебных свойств. По качеству лучшими являются фрукты, выращенные в Мексике и Центральной Америке. Очень интересно отметить, что плоды папайи содержат множество полезных веществ: минеральные и питательные вещества, аминокислоты, основную часть оболочки растительных клеток, витамины, макро- и микроэлементы и др.

Ключевые слова: худой, лекарственный, Мексика, папайя, дыня, минерал, калорийность, сахарный диабет.

HEALING PROPERTIES AND CHEMICAL COMPOSITION OF PAPAYA PLANT IN MEDICINE

**Termiz University of Economics and Service, Termiz Shahar Farovon
massif 201A, e-mail: esadir_74@rambler.ru**

Abstract

Papaya is a tropical fruit with many healing properties. In terms of quality, fruits grown in Mexico and Central America are the best. It is very interesting to note that papaya fruits contain many useful substances: mineral and nutritious substances, amino acids, the main part of the plant cell shell, vitamins, macro and micro elements, etc.

Key words: thin, medicinal, Mexico, papain, melon, mineral, calories, diabetes.

Kirish. Papaya - u Meksikaning shimolida joylashgan "tropik quyosh" deb nomlangan mazali tropik meva va u o'sadigan daraxt "qovun" yoki "non" daraxti.

Bu shoxlari bo'lmagan ingichka tanasi bo'lgan past (o'n metrgacha) palma daraxtining mevasi. Uning tepasi gullar rivojlanadigan so'qmoqlar qo'ltig'ida diametri bir metrgacha bo'lgan ulkan kesilgan barglarning "shlyapasi" bilan bezatilgan.

Urug'ni ekishdan to birinchi hosilgacha bo'lgan davr atigi bir yarim yil. Bundan tashqari, u juda oddiy va butun yil davomida meva beradi. Bugungi kunda papayya iqlimi o'xshash bo'lgan ko'plab mamlakatlarda, jumladan Tailand, Hindiston, Braziliya va Peruda etishtiriladi.

Mevali tarkibi

Mazkur mevaning asosiy moddasi – papain, u qonni suyultiradi, trombotsitlarning to‘planishiga to‘sqinlik qiladi va tomirlar devorida yig‘ilgan moddalarni eritadi, shuningdek yara, trofik yaralarning bitishi jarayonini tezlashtiradi va sog‘lom to‘qimalar uchun xavfsiz sanaladi.

Mahsulotlarning turlari

Bugungi kunda «Navbahor papayyasi» ning uch turi mavjud:

- - Papayya – 100 % papayya
- - Limpapayya-99,3% papayya+0,7% limon;
- - Stevpapayya-97% papayya+3% steviya.

Bu oddiy nomlar emas, mazkur vositaning har bir turi muayyan kasalliklarda tavsiya etiladi. Qo‘shimcha vositalar papayya bilan birgalikda yanada samarali va aniq ta‘sir ko‘rsatadi. “Stevpapayya” qandli diabet, ortiqcha vaznda samarali, “papayya” osteoxondroz va umurtqapog‘onasi churrasida yordam beradi, yurak-tomir yetishmovchiligi va yuqori arterial bosimda “Limpapayya” tavsiya etiladi.

“Papayya” hazm qilishni yaxshilash va kasallik hamda charchoqlarda a‘lo darajadagi vosita hisoblanadi. U keksalarga ham tavsiya etiladi.

Salomatlik – to‘laqonli hayotning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Organizm ilk salbiy signallarni berishini kutish kerak emas. O‘zingizga g‘amho‘rlik va e‘tibor sog‘liq bilan bog‘liq turli kasalliklarning oldini olishga yordam beradi. “Papayya” tabiiy vositasi salomatlikni asrash va barkamol hayot kechirishingizda Sizning ishonchli yordamchingizga aylanishi mumkin.

Papaya – daromad manbai

Ichki suv ta‘minoti sexida barpo etilgan issiqxonada sex boshlig‘i O‘.Normurodovning tashabbusi va sex ishchisi A.Qayumovning yo‘l-yo‘riqlari asosida papaya daraxti yetishtirilmog‘da.

-Papayyani dehqonlar “Qovun daraxti” deb ham atashadi deydi O‘.Normurodov. 3-4 yilcha avval 2 tup ko‘chatidan ekkandik. Papayyani shifobaxsh o‘simlik deb bilishadi. Yerga qadaganingizdan so‘ng 6-7 oyda hosilga kirdi. Mevasining og‘irligi dastlabki yosh daraxtlik vaqtida 1-3 kg, daraxt kattalashga sari uning hosili 5-7 kg gacha yetadi. Bir tup papayyadan 50-60 donagacha meva olish mumkin. Issiq iqlimda o‘sgani bois issiqxona sharoitiga yaxshi moslashadi. Issiqxona harorati 10 darajadan yuqori bo‘lganida papayya tinmay gullayveradi. Shunda hosiliyam mo‘l bo‘ladi. Po‘sti oltin rang, ichi zangori bu daraxt odatda tropik

o‘lkalarda o‘sadi. Mazasi va hidi yangi uzilgan qovunni eslatadi. “Qovun daraxti” deyilishi ham shundan.

Papaya daraxti ko‘chatlarini shu yerning o‘zida ko‘paytirilib, yangidan 2 tup daraxt ko‘chatlari o‘tkazildi va sex ishchi-xizmatchilarga 10 tupdan ortiq papaya daraxti ko‘chatlari yetkazib berildi.

Issiqxonada shuningdek, 24 tup limon daraxtlari ham sex ishchi-xizmatchilari tomonidan parvarishlanmoqda.

Papayya o‘simligining tarkibi

Ichki bo‘shliq ko‘plab urug‘lar bilan to‘ldirilgan - 700 va undan ortiq. Papayya mevalarida glyukoza va fruktoza, organik kislotalar, oqsillar, tola, beta-karotin, C, B1, B2, B5 va D vitaminlari mavjud. Mineral moddalar kaliy, kaltsiy, fosfor, natriy, temir bilan ifodalanadi.

• Oqsillar, g: 0.6.

• Yog‘, g: 0.1.

• Uglevodlar, g: 9.2

• Papayya kaloriya tarkibi taxminan 38 kkal / 100g pulpa.

Shuning uchun uni parhez meva deb hisoblash mumkin.

Papayyaning kimyoviy tarkibi

Pishgan mevalar - bu ajoyib, past kaloriyali, oson hazm bo‘ladigan oziq-ovqat, bu og‘irlikni kuzatuvchilar tomonidan ayniqsa qadrlanadi. Ko‘p miqdordagi oqsil va tolaga qo‘shimcha ravishda quyidagilar mavjud:

- glyukoza;
- organik kislotalar;
- kaliy, kaltsiy, temirni o‘z ichiga olgan mikro va makro elementlar;
- B, C, A va D guruh vitaminlari;
- oshqozon sharbati kabi ishlaydigan papain.

• Papayya tarkibi tufayli juda foydali. O‘n ikki barmoqli ichak yarasi, kuyish, kolit, bronxial astma, jigar kasalliklarini davolashda yordam beradi va ovqat hazm qilishni yaxshilaydi. Papaya diabetga chalinganlar uchun ham tavsiya qilinadi - papayya sharbati shakarni normallashtirishga yordam beradi.

Meva tropik kelib chiqishiga qaramay, papayni hatto homilador ayollar, gepatit B bilan kasallangan ayollar va kichik bolalar ham eyishi mumkin. Pishgan mevalar mukammal darajada tonnaydi va immunitet tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Papaya sharbati umurtqali churralar uchun tibbiy maqsadlarda ishlatiladi. Bu shuningdek samarali anthelmintic hisoblanadi. Tashqi tomondan, u terining shikastlanishi va kuyishidan og'riqni yo'qotish, ekzema va hasharotlar chaqishini davolash uchun ishlatiladi.

Kosmetologiyada papayya sharbati ham samaradorligini ko'rsatdi. Ko'pincha u depilatsiya, sepkilni engillashtirish, hatto terining rangi va yengilligi uchun kremlarda uchraydi.

«Papayya»kukuni: xususiyatlari

Papayya tropik zonalarda o'sadi va mahalliy do'konlar peshtaxtalarida ushbu mevani topish imkonsiz. Qo'llash qulay bo'lishi uchun “Papayya kukuni” yaratilgan, u o'zida mevaning barcha foydali xususiyatlarini saqlab qolgan.

“Papayya”ni doimiy ravishda qo'llash inson organizmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, xususan:

- - qandli diabetda qondagi qand miqdorini normallashtiriladi;
- - osteoxondroz va umurtqapog'onasi churrasida yordam beradi;
- - yurak-tomir yetishmovchiligi va baland arterial bosimda yordam beradi;
- - jigar faoliyatini normallashtiradi, toshlar paydo bo'lishi va jigarning o't haydash tizimida to'planishlarning oldini oladi;
- - tana vaznining ortib ketishida ozishga yordam beradi;
- - xolesterin darajasini pasaytirish va tromblar paydo bo'lishining oldini oladi;
- - immunitet tushib ketishida virusli infeksiyalarda yordam beradi;
- - surunkali pankreatit, surunkali gastrit, oshqozon va 12-barmoqli ichak

- - yarasi kasalliklarida qo‘llaniladi;
- - organizmni lyambliya va gijjalardan tozalanishiga yordam beradi;
- - quvvatni tiklab, yara va kuyishlarning bitishini tezlashtiradi, kayfiyatni ko‘taradi;
- - organizmga xordiq bag‘ishlaydi.

Qanday qilib yagona meva bunday ko‘ptomonlama ta'sir ko‘rsatishi mumkin deb o‘ylashingiz mumkin, biroq bir oydan olti oygacha doimiy ravishda qo‘llanilganda natijani sezish mumkin.

Papayyaning zararlari

Papaya allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin. Eng katta xavf pishmagan mevalarda, ular tarkibida shilliq qavatning qattiq zaharlanishi va tirnash xususiyati keltirib chiqaradigan alkaloidlar mavjud. Faqatgina shifokor bilan maslahatlashgandan so‘ng, homilador va emizikli onalarga papayya iste‘mol qilish joizdir.

Papayya nimaga o‘xshaydi?

Meva vazni 1-3 dan 6-7 kilogrammgacha etadi. Meva diametri 10 dan 30 sm gacha, uzunligi 45 sm gacha. Pishgan papayya oltin-kehribar po‘stlog‘iga ega va go‘shti sariq-to‘q sariq rangga ega.

Eksport qilish uchun papayya daraxtdan yashil bo‘lib olib tashlanadi, shuning uchun mevalar tashish paytida kamroq g‘ijimlanadi. Agar siz pishmagan mevani sotib olgan bo‘lsangiz, uni quruq va qorong‘i joyda qoldirishingiz mumkin - vaqt

o‘tishi bilan pishib etiladi. Pishgan papayani muzlatgichda bir haftadan ko‘proq saqlang.

Papayya qanday ta‘mga ega?

Tashqi va kimyoviy tarkibida bu meva taniqli qovunga o‘xshaydi (shuning uchun kaftning boshqa nomi). Ko‘p odamlar pishmagan mevaning ta‘mini shirin sabzi, qovoq yoki qovoq ta‘mi bilan, qovun pishgani bilan solishtiradilar. Papayaning turli navlari o‘ziga xos ta‘mga ega. O‘rikli mevalar bor, ular bor-gulli va hatto shokoladli-qahvali.

Qat‘iylik bilan pishgan papayya yumshoq, ozgina yog‘li, mango, pishgan shaftoli yoki qovunga o‘xshaydi.

Hidga kelsak, ko‘pchilik uni malinaga o‘xshaydi, deyishadi.

Pishirish usulari

Meva odatda yangi iste‘mol qilinadi. Pishgan mevalar ikkiga bo‘linib, tozalanadi va tozalanadi va qoshiq bilan iste‘mol qilinadi. Tailand oshxonasida mevalar salatlarga qo‘shiladi; Braziliyada murabbo va shirinliklar pishmagan mevalardan tayyorlanadi. Papayani quritib yoki olovda pishirib, qandolat taomlari va aperatiflar uchun bezak sifatida ishlatish mumkin.

Meva urug‘lari quritiladi, maydalanadi va ziravor sifatida ishlatiladi. Ular achchiq ta‘mi bilan ajralib turadi, buning natijasida ular qora qalampir o‘rnini bosuvchi sifatida muvaffaqiyatli ishlatilmoqda.

Papaya olma, ananas, qovun, nok, banan, kivi, qulupnay, apelsin, o‘rik, quritilgan o‘rik, mango, anjir, kakao, tovuq, mol go‘шти, oq sharob, dengiz mahsulotlari, guruch, qatiq, yalpiz, kardamon, doljin bilan mos keladi. sariyog ‘, tuxum.

Ommabob papayya taomlari:

- sous.
- Meva krujkalari.
- Jambonli salat.
- Karamel shirinligi.
- Shokoladli tort.
- Sharob ichidagi tovuq ko‘kragi.
- Smuzidlar.

- Qisqichbaqalar uchun appetiser.
- Quritilgan mevalar bilan guruch kozinaki.
- Papayya bilan bifshtek.

Yangi meva pulpasining hidi bu mevaga o‘rganmagan odamlarga yoqimsiz bo‘lib tuyulishi mumkin. Bu malinaga o‘xshaydi va pishirganda nonning ta‘miga o‘xshaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sh.M. Mirziyoev “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” Toshkent - «O‘zbekiston» - 2016.
2. Shuvalova O. Healer Quddus artishokasi. - Sankt-Peterburg: -Nevskiy prospekti, 2001. I qism, -128 pp..
3. Golubev V.N., Volkova I.V., Kumalanov X.N. Quddus artishokasi: tarkibi, xususiyatlari, qayta ishlash usullari va ilovalari. – M., 1995. – 146 b.
4. A.Qosimov, M.Nabiyev. “Botanikadan qisqacha izohli lug‘at”.
5. O‘.P.Pratov, M.M.Nabiyev. O‘zbekiston yuksak o‘simliklarining zamonaviy tizimi. Toshkent 2007.
6. Pratov O‘, Shamsuvaliyeva, Sulaymonov E, Axunov X, Ibodov K, Mahmudov V. Botanika. Darslik. Toshkent “Talim nashriyoti” 2010.
7. Sahobiddinov S.S. O‘simliklar sistematikasi.-Toshkent.
8. Khujaev, O., Obidjanov, D., Tursunov, O., & Nazarova, O. (2021, December). Types and composition of diseases and pests of restructured forest and pasture plants in the dry part of the Aral Sea. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 939, No. 1, p. 012084). IOP Publishing.
9. Shodiqulova G. B., Ro‘ziyeva G.T. Tibbiyotda va xalq xo‘jaligida malinaning shifobaxsh xususiyatlari va undan foydalanish usullari "Journal of science-innovative research in UZBEKISTAN". VOLUME 1, ISSUE 9, 2023. DECEMBER. ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869

MIMOZA O‘SIMIIGINING BIOIOGIK TARKIBI VA TARQALISHI

Qoraboyeva Marjona Panji qizi, Ro‘ziyeva Gulsara Temirqulovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz shahar Farovon massivi,
4B-uy, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya

Mimoza (Mimosa) — burchoqdoshlar oilasiga mansub o‘simliklar turkumi. Qo‘sh patsimon murakkab bargli va mayda gulli (to‘pguli kallak yoki boshhoqsimon) o‘t, liana, buta va daraxtlardan iborat. Mevasi yupqa pardali yoki etli dukkak. Pishganida, odatda, bo‘laklanib ketadi. Tropikada, asosan, Amerikada, 450—500 turi bor. Ko‘pincha, gulzorlarda “uyatchang” M. o‘stiriladi. Uyatchan M. barglari kechasi yoki unga qo‘l tegishi bilan juftjuft bo‘lib yumilib, bir ozdan so‘ng yana ochiladi (nomi shundan olingan).

Kalit so‘zlar: buta, ipak, mo‘tadil, dukkaklilar, gul qozon, to‘pgul, sug‘orish, soyabonga o‘xshash.

БИОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ МИМОЗЫ

Термезский университет экономики и сервиса, г.Термез массив
Фараван, 4В, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Абстрактный

Мимоза (Mimosa) — семейство растений, относящихся к семейству бобовых. Он состоит из трав, лиан, кустарников и деревьев с перистосложными листьями и мелкими цветками (шаровидными головками или колосьями). Плод представляет собой тонкую мембрану или мясистый стручок. Обычно он разваливается при варке. В тропиках, преимущественно в Америке, 450-500 видов. Чаще всего «скромную» М. выращивают в цветниках. У пугливой М. листья ночью или при прикосновении смыкаются парами, а через некоторое время вновь раскрываются (отсюда и название).

Ключевые слова: куст, шелк, мотади, подкакилар, вазон, топгуль, орошение, зонтиковидный.

BIOLOGICAL COMPOSITION AND DISTRIBUTION OF THE MIMOZA PLANT

Termiz University of economics and service, Termiz Shahar Farovon
massif 201A, e-mail: esadir_74@rambler.ru

Abstract

Mimosa (Mimosa) is a family of plants belonging to the leguminous family. It consists of grasses, lianas, shrubs and trees with pinnately compound leaves and small flowers (ball heads or spikes). The fruit is a thin membrane or fleshy pod. It usually falls apart when cooked. There are 450-500 species in the tropics, mainly in America. Most often, “shy” M. is grown in flower gardens. Shy M. leaves close in pairs at night or when touched, and open again after a while (hence the name).

Key words: bush, silk, motadil, podkakkilar, flowerpot, topgul, irrigation, umbrella-like.

Kirish. Mimoza uchun ilmiy ism *Albizia julibrissin bo'lib*, ba'zan Pers pilligi va *Leguminosa* oilasining a'zosi hisoblanadi. Daraxt Shimoliy Amerika yoki Yevropaga xos emas, balki G'arb mamlakatlariga Osiyodan keltirildi. Uning turi janubiy Filippo Albizzi uchun 18-asrning o'rtalariga kelib Yevropaga bezak sifatida tanishtirildi.

Bu tez o'sadigan, bargli daraxtning pastligi, ochilishi, tarqalishi odatiyligi va nozik, zaqqumli, deyarli tuxumdek barglari bor.

Ushbu barglar an'anaviy nam bo'lgan yoz davomida juda chiroyli yashil ko'rinishga ega, ammo erta pasayishi boshlanadi va qurib qoladi. Barglar kuz rangini bildirmaydi, ammo daraxt yoqimli hid bilan pushti pushti gullarni namoyish qiladi. Gullash jarayoni bahorda boshlanadi va yozda davom etadi. Xushbo'y, ipak, pushti puffy pompom gullari, diametrlari ikki dyuym, aprel oyining oxiridan to iyul oyining boshlarida ajoyib manzara hosil qilish uchun paydo bo'ladi.

Mimozaning barg tuzilishi muqobildir va bargning turi ham bipinnatik tarkibiy, ham g'alati-pinnatik birikma hisoblanadi. Bukletlar kichkina, uzunligi 2 dyuymdan kamroq, uzun bo'lyi shaklga ega lentaolat va ularning barg chekkalari butunlay siliat hisoblanadi. Buklet venasi pinnate hisoblanadi.

Ushbu silktrey 15-25 fut balandlikda o'sadi va 25-35 futga yetib boradigan spektrga ega. Tojda tartibsiz chizilgan yoki siluet bor, tarqalgan, soyabonga o'xshash shaklga ega va ochiq va filtrlangan, lekin to'liq soya emas.

To'liq quyosh joylarida eng yaxshi o'sishga erishish, Mimoza tuproq turiga nisbatan ahamiyatli emas, ammo tuzsizlikka chidamli. U kislotali va gidroksidi tuproqlarda yaxshi o'sadi. Mimoza qurg'oqchilik sharoitlariga yaxshi ta'sir qiladi, ammo etarli namlik berilganda chuqurroq yashil rangga ega va yanada porloq ko'rinishga ega.

Sezgir mimoza o'simigi juda o'ziga xos himoya mexanizmini ishlab chiqdi: hasharotlar unga tushishi bilanoq barglarini katlamogda. Ammo bu narsa shu bilan to'xtamaydi, lekin o'simlik hasharotlarning og'irligi bilan ularni engib o'tishga imkon beradi, shunda ular o'simlikka qiziqishni yo'qotadilar

Ushbu harakatlar ma'lum niktinastiyalar, va o'simlik tsirkadiy ritmining yaxshi namunasidir. Barg yoki foliol burchagining o'zgarishiga pulvinula hujayralarida turgor o'zgarishi sabab bo'ladi. Pulvinulo - barg yoki foliolyar asos bo'lib, uning hujayralari turgoridagi turlicha bo'lganligi sababli barglarda harakatlanishni keltirib chiqaradigan shaklga ega. Agar bu turgor fleksor hujayralarida paydo bo'lsa, varaqalar ochiladi; Boshqa tomondan, agar bu ekstensorlarda sodir bo'lsa, ular yopiq.

Ushbu o'simlik haqida yana bir qiziq fakt shu tunda u uxlab yotganga o'xshaydi, chunki uning barglari buklangan. Ammo, biz ko'rib turganimizdek o'simlik mavjudotlari uxlamaydilar. Bu safar ular buni hasharotlardan himoya qilish uchun emas, balki yorug'lik etishmasligi sababli qilishadi.

Mimoza o‘simlik - bu uyda etishtirish uchun juda qiziqarli kichik o‘simlik. Agar siz bu haqda hamma narsani bilmoqchi bo‘lsangiz, uning xususiyatlariga va g‘amxo‘rligiga o‘tish vaqti keldi:

Kelib chiqishi va xususiyatlari

Bu ko‘p yillik o‘t o‘simlik, ammo salqin va mo‘tadil iqlim sharoitida yillik sifatida yetishtiriladi. Amerikaning tropik o‘rmonlari va tropik Afrika o‘sadi. Uning ilmiy nomi *Mimoza pudica* mashhur bo‘lsa-da, u ko‘proq sezgir mimoza, ko‘knor (turlarning ko‘knori bilan aralashmaslik kerak) sifatida tanilgan. ***Papaver somniferum***), tegmang yoki uyaltirmang.

Balandligi bir metrgacha o‘sishi mumkin, ko‘pincha quyosh shohi ta'sir qiladigan joylarda. Uning barglari birikma bo‘lib, ikki juft pinnadan hosil bo‘ladi, ular tarkibida 15 dan 25 gacha juda kichik varaqalar, uzunligi 1 santimetr va yashildan to‘q yashil ranggacha. Gullar ham kichik, diametri taxminan 2 santimetr va pushti rangga ega.. Meva - bir nechta yumaloq urug‘larni o‘z ichiga olgan baklagiller.

Qisqa umr ko‘rish davomiyligi taxminan 5 yil. Ammo bu muammo bo‘lmasligi kerak, chunki u urug‘lar bilan juda yaxshi ko‘payadigan o‘simlik, hatto bir necha oydan keyin gullaydi

• **Gul qozon:** siz uni har qanday pitomnik va bog 'do‘konida sotiladigan o‘simliklar uchun universal substrat bilan to‘ldirishingiz mumkin.

• **Bog ':** bu talabchan emas, lekin yaxshi drenajga ega ohaktoshli tuproqlarni afzal ko‘radi.

Sug‘orish

Bu biz joylashgan yil va mavsumga bog‘liq bo‘ladi; Biroq, qancha tez-tez sug‘orish kerakligi haqida ozroq yoki ozroq tasavvurga ega bo‘lish uchun, ideal - bu substrat yoki tuproqning bir oz nam bo‘lishi ekanligini bilishingiz kerak.

Haddan tashqari sug‘orish uning ildizlarini chirydi, shuning uchun yana sug‘orishdan oldin tuproqni biroz quritib qo‘yish kerak. Shunday qilib, quruq va issiq iqlim sharoitida ko‘pincha yoz davomida haftasiga 3-4 marta sug‘orish, qolgan qismida esa haftasiga 1-2 marta sug‘oriladi.

Har sug‘orayotganingizda, idishdagi drenaj teshiklaridan chiqib ketishini ko‘rmaguningizcha suv quyung yoki agar u tuproqda bo‘lsa, har safar 2-3 litr qo‘shing.

Mimozani ko‘paytirish

U bahorda universal substratli urug'lik maydonlarida ekilgan urug'lar bilan osonlikcha ko'payadi. Har biriga maksimal 3tadan qo'ying va ularni ozgina dafn qiling, ular juda ochiq bo'lmasligi uchun.

Substratni nam tutib, ko'chat maydonini yarim soyada joylashtirib, ular taxminan 10 kun ichida unib chiqadi.

Ekish yoki ko'chirib o'tkazish vaqti

. Agar siz uni urug'lardan olgan bo'lsangiz, uni balandligi taxminan 10 santimetrغا yetganingizda uni bog'da ekishingiz mumkin. Agar siz uni qozonda o'stirsangiz, uni sotib olingandan so'ng uni kattaroqiga ko'chirib oling va / yoki drenaj teshiklari orqali chiqib ketayotganini ko'rganingizda yoki uning butun idishni egallaganini ko'rganingizda.

Bu o'simlik **sovuqqa juda sezgir** va sovuqqa qarshilik ko'rsatmaydi. Ko'p yillik o'simlik sifatida o'zini tutishi uchun harorat 10°S dan pastga tushmasligi kerak.

Mimoza - bu ko'chatxonalarda, ayniqsa bahor va yoz oylarida sotiladigan o'simlik, lekin siz urug'larni bu erdan olishingiz va bir nechta namunalarni olishingiz mumkin, chunki bu markazlarda faqat bittasi sizga qimmatga tushadi. Kichkina yorqin sariq to'plar va mayin barglari bilan oqlangan novdalari juda kuchli va osongina eslab turiladigan xushbo'y hidi bilan ajralib turadi. Odamlar orasida bu gul 8 mart kuni Rossiyada Mimoza gullari eng mashhur va keng tarqalgan. Gul do'konlarining javonlarida ularni erta bahorda nishonlanadigan ayollar bayramining ramzi deb hisoblana boshlandi.

Bu gulning aksariyati juda oz narsani bilishadi. Masalan, mimoza aslida gul emas, buta ekanligi ko'pchilikka ma'lum emas. U ham **dukkaklilar oilasidan**, va aslida kumush akatsiya yoki kelib chiqishi mamlakati Avstraliya akasiyasi deb nomlangan.

Avstraliyalik akatsiya - oddiy, sodda va juda xushbo'y gullarning xushbo'y hidi bilan. Frantsiya va Chernogoriya kabi mamlakatlarda hatto unga bag'ishlangan kun ajratiladi.

Mimoza daraxt shaklida juda tez o'sadi va mamlakatimizda 10-12 sm balandlikka etadi, vatanida esa 45 sm gacha o'sishi mumkin. Yaproqlar kumush-yashil rangga ega, daraxtning tanasi esa tikka. Barglarning bu rangi "akatsiya kumushligi" nomiga hissa qo'shdi. Ularning shakli fern barglariga o'xshaydi.

O‘simlik qishda gullashni boshlaydi va erta bahorda tugaydi, bu uning g‘ayrioddiyligi.

O‘simlik tarixi

Rossiyada mimoza o‘simlik Qora dengiz sohilida ildiz otadi. Chunki u yerda etarlicha issiq bo‘lgani uchun. Hozirgi vaqtda ushbu o‘simlikni quyidagi joylarda topish mumkin.

- Sochi
- Abxaziya
- Kavkazda.

Ammo bizning iqlimimiz vatanidan hali ham sezilarli darajada farq qilar ekan, bizning hududimizdagi mimoza balandligi atigi 12 sm ga etadi.

Kumush akatsiya bizning hududimizda o‘shishni boshlaganida, Kavkazda u park va xiyobonlarni bezash uchun o‘stirildi. Bugungi kunda u hamma joyda etishtiriladi, siz hech kimni ajablantirmaysiz. Sochida u har bir burilish atrofida o‘sadi, aksariyat shunchaki bunga ahamiyat bermaydilar. Ammo shimoliy hududlarda bunday imkoniyat yo‘q, shuning uchun gul do‘konlari peshtaxtalari mart ta‘tillari boshidanoq ular bilan to‘ldirilmoqda.

Haqiqiy mimoza tropik o‘simlik hisoblanadi u Braziliyada o‘sadi. U uyatchan yoki teginish deb nomlanadi. Bu o‘simlik ko‘p yillik o‘simliklardir, lekin har yili o‘zining bezakliligini yo‘qotgani sababli, ular har yili o‘shishni boshladilar. Barglari ozgina tegganda darhol kivrilib va ular tikilgan ko‘rinishini yaratadi. Ammo yarim soat yoki bir soatdan keyin, agar bezovta qilinmasa, barglar yana gullaydi. Olimlar bu hodisani o‘simlik tropik yomg‘irlardan shunchalik himoyalanganligi bilan izohlashadi:

O‘simlikda xuddi shunday reaksiya chayqalganda, harorat o‘zgarganda va uxlashga moyil bo‘lganida, kechasi tushishdan oldin sodir bo‘ladi. Butani yoki qisman qisman silkitib qo‘yish muhim emas, reaksiya barglar orasidan o‘tadi va tegmaydi. Ushbu xususiyat bilan gul kislotaga o‘xshaydi. Biroq, ushbu harakat uchun nordon bir necha daqiqa kerak bo‘ladi, kumush akatsiya esa barglarni darhol katlaydi.

Dunyoda jami 500 ga yaqin turlari mavjud. Ularning aksariyati tropik Amerikada o‘sadi. Vakillar orasida:

- Daraxtlar
- O‘tlar

- Daraxtlar.

Uning gullari pushti-binafsha rangga ega va kapitit inflorescences-da to‘planadi. Uyda, bir davrda ular balandligi 1 m gacha o‘sishi mumkin, ammo yopiq sharoitda ular ikki baravar kam.

Haddan tashqari, gul yorqin nurni yaxshi ko‘radi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri quyosh nurida ajoyib o‘sadi. Gul idishini janubiy derazalarda ushlab turish yaxshiroq, siz faqat peshin paytida kichik soyani qilishingiz kerak bo‘ladi. G‘arbiy va sharqiy derazalardagi gul juda yaxshi. Bulutli ob-havodan keyin mimoza yaxshiroqdir asta-sekin quyoshga ko‘nikish, chunki siz quyosh yonishini oldini olmaysiz. Birinchi gullashdan keyin uni yangisi bilan almashtirish yaxshidir, chunki u yoshi bilan go‘zalligini yo‘qotadi va ko‘payishda muammo bo‘lmaydi, u osonlik bilan urug‘dan o‘sadi.

Zavod ifloslangan havoni yoqtirmaydi, shuning uchun xonada cheksangiz, uni u erdan olib tashlash yaxshiroqdir. Gul uchun tegmaslik harorat 23-25 daraja. 18 darajadan past haroratlarda barglar teginishga javob berish qobiliyatini yo‘qotadi. Qishda, gul turgan xonani diqqat bilan havalandirmak arziydi.

O‘simlik uchun tuproq bo‘lishi kerak bo‘shashgan va chirindi va qozonning pastki qismida yaxshi drenaj qatlami kerak. Bahor va yozda o‘simlikni mo‘l-ko‘l sug‘orish yaxshidir, chunki yuqori qatlam quriydi va sovuq ob-havo kelishi yaqinida u allaqachon sug‘orishni kamaytiradi. Shu bilan birga, tuproqning haddan tashqari qurishi yoki namlikning ko‘payishini kuzatib borish va oldini olish kerak. Yozda tuproqni har ikki haftada mineral o‘g‘itlar eritmasi bilan urug‘lantirish mumkin.

Allergiya bilan og‘riganlar, o‘simlik gullash vaqtida gulchang hosil qilishini bilishlari kerak. Ushbu davrda gullar tushadi. Mimoza o‘rgimchak oqishi yoki aphid tomonidan zararlanishi mumkin.

Shuningdek, kumush akatsiya egalari ham bunga duch kelishlari mumkin barglari sarg‘ayishi mumkin mo‘l-ko‘l sug‘orish bo‘lsa va hatto kunduzi ham yopilsa. Ammo o‘simlik uchun qurg‘oqchilik bo‘lsa, unda barcha barglar tushib ketadi. O‘simlikning poyalari, agar ozgina yorug‘lik bo‘lsa, kuchini yo‘qotadi va cho‘ziladi. Va past harorat natijasida u gul bo‘lmaydi.

Mimoza gullari

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. A.Qosimov, M.Nabiyev. “Botanikadan qisqacha izohli lug‘at”.
2. O‘.P.Pratov, M.M.Nabiyev. O‘zbekiston yuksak o‘simliklarining zamonaviy tizimi. Toshkent 2007.
3. Pratov O‘, Shamsuvaliyeva, Sulaymonov E, Axunov X, Ibodov K, Mahmudov V. Botanika. Darslik. Toshkent “Talim nashriyoti” 2010.
4. Sahobiddinov S.S. O‘simliklar sistematikasi.-Toshkent.
5. Khujaev, O., Obidjanov, D., Tursunov, O., & Nazarova, O. (2021, December). Types and composition of diseases and pests of restructured forest and pasture plants in the dry part of the Aral Sea. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 939, No. 1, p. 012084). IOP Publishing.
6. Nazarova, O., Khujaev, O., & Jumanazarov, G. (2023, March). Septoria (*Septoria pistaciae* Desm.) pathogen infecting pistachio nuts in Uzbekistan and its biological characteristics. In IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 1142, No. 1, p. 012051). IOP Publishing.
7. Dilafruz, Y., Odina, N., & Otabek, K. (2023). EFFECT OF THE FUNGUS *STIGMINA CARPOPHILA* (LEV) ON ALMOND FRUIT WEIGHT. American Journal of Technology and Applied Sciences, 16, 1-3.
8. Shodiqulova G. B., Ro‘ziyeva G.T. Tibbiyotda va xalq xo‘jaligida malinaning shifobaxsh xususiyatlari va undan foydalanish usullari “Journal of science-innovative research in UZBEKISTAN”. VOLUME 1, ISSUE 9, 2023. DECEMBER. ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869

Research Science and
Innovation House

O`zbekistondanig boshlang`ich ta`limiga chet el ta`lim tizimini kiritishning afzalliklari

Muslimaxon Rustamova

Annotatsiya: Ushbu ishning maqsadi chet el ta`lim texnologiyalaridan foydalanib boshlang`ich ta`limda o`quvchi bolalarning dunyo qarashini kengaytish bilan birga ularga yanada sifatliroq ta`lim berishdir.

Kalit so`zlar: boshlang`ich ta`lim, ta`lim tizimi, metodlar, mustaqil topshiriqlar, aqliy salohiyat, ma`naviyat.

Bugungi kunda deyarli hamma davlatlarda boshlang`ich ta`lim olib boriladi. Bunday maktablarda, albatta, darslar o`qish bepul, agar maktabdan tashqari xarajatlarni hisobga olmaganda. Bu barcha davlatlardagi boshlang`ich ta`limdagi o`xshashliklar bo`lsa, farqli taraflari ularning bolalarga bilimni qanday yetkazib berishlaridadir. Bundan tashqari yana bir qancha farqlari mavjud. Masalan, ba`zi davlatlarda boshlang`ich sinf o`quvchilari uchun maktab formalari majburiy bo`lsa, ba`zilarida ixtiyoriy, ba`zilarida xonalarida o`zlari tozlash ishlarini olib borishsa, ba`zilarida xona tozalik xodimlari tarafidan qilinadi, ba`zilarida boshlang`ich sinflarga o`quvchilarniolti yoshdan qabul qilishsa, ba`zilarida yetti yoshidan. Bunday farqlar ko`plab topiladi. Lekin har bir ta`lim tizimida o`ziga xos ustunliklar mavjud^[1]. . Bolalarga dars berishda o`ta mahoratli ustozlarning ko`plari ana shu yutuqli tarafini qaysidir ma`noda “o`g`irlab olishadi” va ta`lim jarayonida qo`llaydilar. Bugungi kunda o`zbek ta`lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf qilish uchun ham bular keraklidir. O`zbekistondagi ta`lim tizimini isloh qilishda chet davlatlar tajribasidan foydalanish ta`lim samaradorligini oshiradi.

Ta`lim sohadidan so`z ketar ekan bugungi kunda qilinayotgan islohotlar o`z natijalarini bermoqd. Ammo bu yutuqlar bilan bir qatorda, ta`lim tizimida, ayniqsa, boshlang`ich ta`limda bir qancha yechimi topilmagan muammolar ham mavjud^[2]:

– o`qituvchilarning bilim darajasi va pedogogik mahoratini oshirish bo`yicha umumta`lim muassasalari faoliyatidagi ochiqlik va shaffoflik darajasining yetarli darajada emasligi, o`quv-tarbiya jarayoni ustidan samarali jamoatchilik nazoratining mavjud emasligi;

– xalq taʼlimi tizimi muassasalarini moliyalashtirish va moddiy-texnik taʼminlash mexanizmining mukammal emasligi, ularning faoliyatiga zamonaviy meʼmoriy yechimlar, innovatsion ishlanmalarni va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish darajasining pastligi;

– umumtaʼlim muassasalari rahbarlari faoliyati samaradorligini baholashning aniq mezonlari va parametrlari mavjud emasligi;

– xalq taʼlimi tizimi muassasalarini moliyalashtirish va moddiy-texnik taʼminlash mexanizmining mukammal emasligi, ularning faoliyatiga zamonaviy meʼmoriy yechimlar, innovatsion ishlanmalarni va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish darajasining pastligi.

– umumtaʼlim muassasalari rahbarlarini tanlash va joy-joyiga qoʻyish masalalarini hal etish, idoraviy mansub tashkilotlarning mulkidan samarali foydalanishda xalq taʼlimi boshqaruv organlari rolining yetarli darajada emasligi.

Mana shunday mavjud kamchiliklarni bartaraf etishda chet el tajribalaridan koʻp hollarda yordam beradi. Chet el boshlangʻich taʼlimi shundayki, u oʻzbekistonniki bilan, albatta, farq qiladi. Chet elda, xususan, yevropa mamlakatlarida boshlangʻich sinf oʻquvchilarga saʼnat, matematika, tabiatshunoslik va ijtimoiy tadqiqotlar kabi keng koʻlamli fanlarga eʼtibor qaratilgan. Oʻzbekistonda esa ona tili, matematika, tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar, musiqa va jismoniy tarbiya kabi fanlarni oʻz ichiga oladi. Bilim va koʻnikmalarni egallashga urgʻu beriladi. Taʼlimga yondashuvlar ham har xil chet elda oʻquvchilar materialni oʻrganish va ular bilan shugʻillanadilar. Oʻzbekistonda boshlangʻich taʼlim intizom va eslab qolib oʻrganishga koʻproq eʼtibor beriladi^[3]. Bundan tashqari yana koʻp farqlari bor. Bularni jadval holida koʻrsatish mumkin:

Chet elda	Oʻzbekistonda
Maktab formalari majburiy Emas	Maktab formalari majburiy
Darsliklar va oʻquv dasturi oʻqituvchilar tomonidan ishlab chiqiladi	Darsliklar va oʻquv dastur davlat tomonidan ishlab chiqiladi
Barcha oʻqituvchilar kamida magistr darajasida boʻlishi kerak va	Barcha oʻqituvchilar kamida bakavr darajasida boʻlishi kerak

o'qituvchi bo'lish uchun bir nechta sinovlardan o'tishi kerak	
Uyga vazifa mavjud emas Maktab tozaligi o'quvchilar tomonidan qilinadi	Uyga vazifa mavjud Maktab tozaligi maxsus xodimlar tomonidan qilinadi
Baholash sistemasi mavjud emas	Besh ballik baholash tizimi mavjud
Dars soatlari oz 4 soat	Dars soatlari ko'p ba'zan 5-6 soat
Tashqi nazorat mavjud emas	Tashqi nazorat mavjud

Ushbu jadvalning tahlil qilsak, chet el ta'lim tizimida bolani ortiqcha qiynovchi talablar mavjud emas. Bular esa bolani erkin va so'g'lom fikrli, stresslardan holi, o'z yoshiga mos va undan ham yuqoriroq bilim salohiyatiga ega inson sifatida yetishishlariga yordam beradi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsam, chet el ta'lim tizimidagi ayrim yutuqli taraflarini o'zlashtirish va, albatta, milliy qadriyatlarimizni singdirish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida yetuk shaxsning mustahkam poydevorini quramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A. Karimov. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.- T..''Sharq'', 1998.
2. Adabiyot o'qitish metodikasi. A. Zunnunov va boshqalar. T.:O'qituvchi, 1992.
3. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. A. G'ulomov. T.:O'qituvchi, 1992.
4. Tarbiyaviy darslarni o'tish. Sinf rahbarlari uchun qo'llanma. A. Jo'rayev. T.:O'qituvchi, 1994.
5. "Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Z. Mehridinov, O. Isamuhammedov. Toshkent 2014.
6. G'afforova T., Nurillayeva Sh., Haydarova O. Boshlang'ich sinflar uchun ona tili va o'qishdan didaktik materiallar. Toshkent. 2004.14-b.
7. Qosimova K, Matchonov S, G'ulomov X, Yo'ldosheva Sh, Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Nosir", 2009. – 352 bet.
8. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 4-sinf O'qish kitobi. T-2017.
9. Yo'ldashev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – T: Fan va texnologiya, 2008
10. Internet saytlari

СОХРАНЕНИЕ И ИНТРОДУКЦИЯ ЛИВАНСКОГО КЕДРА (CEDRUS LIBANI) В САМАРКАНДЕ

Самаркандский государственный университет имени Ш.Рашидова
Биохимический институт
Кафедра ботаники

Научный руководитель: профессор **Хайдаров Хислат Кудратович**
Автор статьи: студент **Мамадаминов Мухаммадали Хасанович**

Аннотация

Знаменитый ливанский кедр (*Cedrus libani*) – старейшее известное из истории человечества дерево: в письменных источниках его впервые упоминали уже четыре с половиной тысяч лет назад. Египет эпохи фараонов и другие древние средиземноморские цивилизации использовали его древесину для строительства дворцов, храмов и кораблей.

Сегодня, много веков спустя, ливанские кедры оказались на грани исчезновения. В результате незаконной вырубки в Ливане осталось всего несколько рощ этих уникальных деревьев. А у нас в Самарканде осталось единственное дерево растущее во дворе исторического факультета СамГУ, участь которого пока неизвестна.

Ключевые слова: кедр ливанский, экологическая устойчивость, вегетативные органы, половая структура.

Кедр ливанский (*Cedrus libani*) - дерево 25–40 м высотой, с кроной в конусовидной молодости, в старости плоской или зонтикообразной, построенной очень мощными сучьями, отходящими от ствола косо вверх и с возрастом становящимися широко-горизонтально распростёртыми. Густые разветвления в одной плоскости образуют как бы щитовидные площадки.

Вершинный побег жёсткий прямой или распростёртый. Побеги голые или слегка опушённые. Набухание почек в середине мая конец роста побегов середина — конец мая. Хвоя 15–35 мм длиной, тёмно-зелёная у типа и более

светлая голубовато-зелёная у некоторых форм; ширина хвои больше её толщины. Шишки бочко-подобные, 8–10 см длиной, 4–6 см шириной, светло-коричневые; семенные чешуи около 5 см шириной, с свободным (не прикрыты другими чешуями) краем, 4–6 мм, опушённые. Семена 15–18 мм длиной, с крылом 2,5 см длиной, в 1 кг — 9 000 штук семян.

Древесина ядровая. Ядро жёлтое, до красновато-коричневого. Заболонь красноватая. Древесина лёгкая и довольно мягкая. Годичные слои широкие, хорошо видны на всех разрезах. Поздняя древесина слабо развита и резко выделяется от ранней своим более тёмным цветом. Сердцевинные лучи простым глазом не видны ни на одном разрезе. Смоляные ходы отсутствуют. Древесина по механическим свойствам приближается к древесине лиственницы и употребляется на постройки, судостроение, подводные сооружения, мебель и прочего.

Родина: Малая Азия, Тавр и Антитавр, на высоте 1 300 — 2 000 метров над уровнем моря; образует леса вместе с *Abies eilicica* и *Juniperus foetidissima*, где на известковых почвах и при высокой относительной влажности воздуха выдерживает покрытие почвы снегом в течение 5 месяцев, абсолютный минимум до -32° и летние засухи. В Ливане сохранилось лишь одно насаждение кедров около Бшerra; здесь отдельные экземпляры достигают 5.6–6.9 м в окружности.

Введён в культуру в Европе в 1683 году; в России — с 1826 года в Никитском саду. В Крыму встречается от устья Бельбека до Керчи, на Черноморском побережье Кавказа, в южном и восточном Закавказье. Растёт он и у нас в Средней Азии — в Самарканде с 1874 года (абсолютный минимум — $25,7^{\circ}$), растёт хорошо.

На южном берегу Крыма растёт прекрасно, выдерживает засуху, плодоносит ежегодно, но неравномерно; полных семян даёт в среднем 55% (с колебаниями от 10 до 90%); размножается самосевом.

В результате изучения влияния продолжительной засухи на развитие вегетативных органов кедра ливанского на территории главного корпуса СамГУ выявлено, что, характеризуясь в целом высокой засухоустойчивостью, он тем ни менее реагирует на недостаток влаги определенным снижением годового прироста и уменьшением длины листьев. В большей степени данная реакция фиксируется в последние годы, что, вероятно, связано с

ухудшением аэрации почвы вокруг дерева, вследствие уменьшения открытой площади приствольного круга.

Рис.1. Ливанский кедр растущий на территории факультета истории СамГУ.

Наряду со снижением роста побегов и размеров листьев, в засушливые 2021 и 2022-й годы зафиксировано значительное возрастание числа микростробил и снижение числа мегастробил, формирующих лишь женские шишки. При этом факт формирования кедром ливанским значительного количества генеративных органов даже в условиях засухи на территории Самарканда является свидетельством его значительной адаптации в районе исследования, в то время как изменения половой структуры указывают на способность вида адекватно реагировать на водный стресс. Данные о повреждаемости деревьев *Cedrus libani* отрицательными зимними температурами в аномально суровые зимы и их последующей регенерации, указывают на высокую пластичность вегетативной сферы данного вида и его способности эффективно восстанавливаться как после массового обмерзания листового аппарата, так и после обмерзания побеговой системы.

Проведенный в 70-х годах прошлого века С. И. Кузнецовым (1984) анализ результатов выращивания кедра ливанского на участках, различающихся по почвенному богатству и увлажнению, показал, что в лесах южнобережной зоны он может успешно расти и давать самосев в условиях от очень сухих

степей и предгорий. В сухих и очень сухих лесорастительных условиях лесничества средиземноморские виды кедров характеризуются относительно хорошим ростом и развитием, нередко превосходя по высоте местную сосну крымскую (Захаренко и др., 2018).

Учитывая широкую амплитуду варьирования погодно-климатических показателей по годам, для широкого использования кедров в практике зеленого строительства и лесного хозяйства необходимо располагать по возможности максимально полными сведениями о влиянии экстремальных факторов среды на их рост, развитие и устойчивость в районе выращивания.

Одним из факторов, лимитирующих выращивание кедра ливанского в Самарканде являются низкие температуры в зимний период. Деревья кедра атласского, высаженные в начале прошлого века в Симферополе, вымерзли в 1911 году при падении температуры до $-30,2^{\circ}\text{C}$, но как показывают многолетние данные абсолютный минимум в Самарканде достигает $-25,7^{\circ}\text{C}$.

Сведения о реакции кедра ливанского на недостаток влаги в засушливые годы отсутствуют. Эти данные представляют особый интерес в связи с наблюдаемой тенденцией глобального изменения климата в сторону потепления и иссушения (Проскураков, 2012). Глобальное потепление, в частности, приводит к заметным изменениям местного климата в Самарканде. Наблюдается неустойчивость погоды в зимне-весенний период: заметно увеличилось количество и продолжительность зимних оттепелей, чаще и интенсивнее случаются весенние заморозки, а в период вегетации растений возросла температура и ухудшились условия увлажнения.

Широтный сдвиг климатической зональности потребует вовлечение в лесохозяйственное использование и декоративное садоводство засухоустойчивых древесных растений, использование которых в настоящее время существенно ограничено их термофильностью. Как было показано выше, результаты существующего опыта использования ливанских кедров в декоративном садоводстве и лесном хозяйстве Самаркандской области позволяют при предполагаемых изменениях климатической обстановки рассматривать их как потенциально перспективные не только для культивирования в садах и парках но и предгорьях Заравшанского хребта, а так же для дальнейшей интродукции.

Полученные данные о возможности длительного выращивания кедр ливанского в предгорной зоне, с учетом его способности ежегодно образовывать репродуктивные органы, а в отдельных случаях и давать самосев, открывают хорошие перспективы для ведения здесь селекционной работы по выведению интродуцированных форм *Cedrus libani* с целью сохранения биоразнообразия и дальнейшего расширения культурного ареала данного вида на территории Республики Узбекистан. Особенно перспективным, на наш взгляд, будет отбор морозостойких семян и саженцев кедр ливанского в питомниках и массовых посадках.

Это логично вписывается в реализацию утвержденной Правительством общенациональной программы «Яшил Макон», предусматривающей для защиты от водной и ветровой эрозии, опустынивания и предотвращения деградации почв необходимость поддержания озеленения территорий и создания лесных насаждений на землях как городского фонда и землях иных категорий, на которых деревья ранее не произрастали (в первую очередь в засушливых условиях).

Заклучение

Таким образом, приведённые в статье материалы свидетельствуют о засухоустойчивости кедр ливанского как в условиях Самарканда, так и в предгорной зоне Заравшанской долины. При этом отметим, что на более плодородных и влагоемких почвах, с большей мощностью гумусовых горизонтов и лучшим механическим составом реакция деревьев этого вида на недостаток увлажнения, проявляющаяся в уменьшении прироста и размера листьев, в условиях относительно продолжительной засухи менее выражена.

Способность образовывать мужские и женские генеративные органы в условиях засухи свидетельствуют о высокой репродуктивной способности рассматриваемого вида в Самарканде, а наблюдаемые изменения половой структуры указывают, на способность вида адекватно реагировать на водный стресс.

Данные о повреждаемости растений в зимний период свидетельствуют о высоких регенерационных способностях кедр ливанского, позволяющих при сильном обмерзании восстанавливать утраченные части кроны.

Список литературы

1. Григорьев А. Г., Кормилицын А. М. Интродукция и перспективы обогащения культурной дендрофлоры в степном и предгорном Крыму // Труды Государственного Никитского ботанического сада. – 1977. – Т. LXXII. – С. 12–22.
2. Григорьев А. Г. Массовый посев семян и индивидуальный отбор морозостойких форм при интродукции // Бюллетень Главного ботанического сада. – 1972. – Вып. 83. – С. 18–21.
3. Григорьев А. Г. Методические рекомендации по подбору деревьев и кустарников для озеленения степного и предгорного Крыма. – Ялта: Никитский ботанический сад, 1980. – 27 с.
4. Захаренко Г. С., Кравченко О. Г., Захаренко А. Н. Изменчивость длины листа у кедра атласского (*Cedrus atlantica* (Endl.) Manetti ex Carrière) в культуре на Южном берегу Крыма // Бюллетень Главного ботанического сада. – 2014. – № 4. – С. 13–18.
5. Захаренко Г. С., Севастьянов В. Е. Половая структура кедра атласского (*Cedrus atlantica* (Endl.) Manetti ex Carrière) в Крыму // Бюллетень Главного ботанического сада РАН. – 2020. – № 3. – С. 34–43.
6. Казимирова Р. Н., Кузнецов С. И. Влияние эдафических условий на рост кедров в лесах горного Крыма // Труды Государственного Никитского ботанического сада. – 1981. – Т. 84. – С. 24–31.
7. Кузнецов С. И. Биологические основы интенсивной интродукции хвойных Древнего Средиземья в СССР (на примере видов рода *Cedrus* Trew): Диссертация доктора биологических наук: 06.03.01. – К., 1989. – 376 с.
8. Кузнецов С. И., Ярославцев Г. Д. Кедр (*Cedrus*) и их лесные культуры на юге СССР // Труды Государственного Никитского ботанического сада. 1974. – Т. 63. – С. 57–91.
9. Проскуряков М. А. Хронобиологический анализ растений при изменении климата – Алматы: Изд. «ЛЕМ», 2012. – 229 с.
10. Келдияров Х.А. Природные памятники Самарканда. Изд. Типография СамГУ.
11. <https://www.samdu.uz/ru/news/41476>

Tibbiyot xodimlari uchun xorijiy tilning ahamiyati

Valiyeva Shohida Nasirovna – Respublika o‘rta tibbiyot va farmasevtika xodimlari malakasini oshirish va ularni ixtisoslashtirish markazi o‘qituvchisi

Muxutdinova Nilufar Axrorovna - Respublika o‘rta tibbiyot va farmasevtika xodimlari malakasini oshirish va ularni ixtisoslashtirish markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mamlakatimizda o‘rta tibbiyot xodimlarini tayyorlash, malakasini oshirish tibbiyot muassasalarida hamshiralik ishini xalqaro andozalarga mos tarzda tashkil etish borasida zamonaviy tizim yaratilgan. “O‘zbekiston Respublikasida Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora tadbirlari to‘g‘risidagi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.05.2021 yildagi PQ-5117 sonli qarori asosida yaratilgan. Ta‘lim tizimini isloh qilish, yangilash, o‘qitishning zamonaviy uslublarini tadbiq qilish, o‘quv jarayonini yangilash, zamonaviy ta‘lim vositalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish demakdir. Tibbiy ta‘lim chet tili ya‘ni ingliz tilini o‘rni va bu yurt ravnaqini oshirishda, tibbiyotni rivojlantirishda ham aynan tilning ahamiyati katta.

Yurtimizda tibbiyot sohasiga yetarli darajada e‘tibor berilmoqda. Sog‘lom barkamol avlodni voyaga yetkazishda yetuk salohiyatli tibbiyot hodimlari muhim rol o‘ynaydi. Prezidentimiz tashabbuslari bilan barpo etilayotgan tibbiy muassasalarining soni kundan kunga ortib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar bilan o‘zaro aloqalar mustaxkamlanib bormoqda. Shu jumladan “Respublika o‘rta tibbiyot va farmasevtika xodimlari malakasini oshirish va ularni ixtisoslashtirish markazida” ham rivojlangan mamlakatlar bilan o‘zaro hamkorlik shartnomalari tuzilmoqda. Masalan: Turkiya, Germaniya, Yaponiya, Koreya, Hindiston, Rossiya, Qirg‘iziston, Xitoy shular jumlasidandir.

Hozirda tibbiyotni rivojlantirish uchun chet el investitsiyalari mamlakatimizda keng tadbiq etilmoqda. Tibbiyot xodimlarining chet tillarini bilishi va ularni kerakli joyda ishlata olishida, albatta til katta ahamiyatga ega. Tibbiyotda barcha texnika, texnologiya, apparaturalarni boshqarishda ingliz tilini bilish zarurdir. Albatta biz bu maqolada barcha tibbiy atamalarni ingliz tilida qo‘ya olmaymiz. Biz har doim eng dolzarb ma‘lumotlarni olish uchun haqiqiy

qo‘llanmalardan foydalanishni tavsiya qilamiz. Hamma uchun umumiy atamashunoslik, tibbiy terminologiya, tibbiyotda professional ingliz tili, hamshiralar uchun ingliz tili, farmasevtika sanoati uchun ingliz tili darsliklaridan foydalanishni tavsiya qilamiz. Xar bir soha uchun ingliz tili katta ahamiyatga ega bo‘lib, unu o‘rganish va xayotga tadbiq etishda ham muhim.

Mustaqil O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tilga, xususan ingliz tiliga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Xorijiy mamlakatlarda taxsil olish va malaka oshirish imkoniyati paydo bo‘lgan ekan, yoshlarimiz o‘zlarining kelgusi faoliyatlarini ona tillarda qanday olib borsalar xorijiy tillarda ham shu darajada ish yuritish imkoniyatiga ega bo‘lishlari lozim . O‘rta tibbiyot xodimlariga chet tilini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatga ega. O‘rta tibbiy xodimlar oddiy so‘zlashish , leksikasini bilishi, tibbiy terminlarni mukammal egallashlari kerak. Chunki ular kelajakdagi ish faoliyatlari davomida uchraydigan chet eldan keltirilgan dori darmonlarga, texnika va texnologiyalarga tibbiy uskunalariga berilgan ko‘rsatmalarni o‘qib, tarjima qila olishlari shart. Yangi keltirilgan tibbiy asboblarga berilgan izoxlarni lug‘at yordamida tarjima qila olish imoniyatiga ega bo‘lishlari kerak.

Ta‘lim siyosatining ustivor yo‘nalishi sifatida xorijiy tillarni o‘qitishni rivojlantirish, bu borada ta‘lim sifatini tubdan oshirish maqsadida, malakali o‘qituvchilarni jalb qilish, chet tillarni o‘rganishga qiziqishni oshirish, ta‘limning barcha bosqichlarida xorijiy tillarni o‘qitish bo‘yicha xalqaro miqyosda tan olingan dasturlar va darsliklarni joriy etishni muvofiqlashtirish lozim. Bu ustivor yo‘nalishlar yetuk, malakali, salohiyatli kadrlar yetishib chiqishida muhim rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. <https://www.sof.uz/> tibbiyot sohasi rivojlangan 10 davlat
2. <https://www.schoolrate.ru/> O‘zbekiston taraqqiyotida ingliz tilining o‘rni
3. N.Bonk “Практическая грамматика английского языка”.
4. E.A.Volkova, I.I.Tsert “English matter”, Mac Millan , Murphy
5. Malkolm Mann “Til va Lingvistika” va “Destination B1” Toshkent 2018 yil
6. Viktor Milovidov. “Zamonaviy ingliz tili” – 2016 yil
7. M. Isramaliyeva . M.Maxammedova. X.Yuldasheva- “Ingliz tili”(tibbiyot xodimlari uchun qo‘llanma) Toshkent -2018 yil

Eksport hajmini oshirishda sanoat korxonalarini rivojlantirishni takomillashtirish yo‘llari

**Gulrukh Djumanazarovna Khasanova
Shermurod Dilmuratovich Bekmuratov
Buxoro muhandislik-texnologiya institute**

Anotatsiya: Mamlakatimizda sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish, yangi industrial tarmoqlarni shakllantirish, sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish va ularni qayta jihozlash bevosita mahsulotlar eksportini oshirish bilan bog‘liq. Mamlakatimiz sanoat korxonalarida innovatsion boshqaruv samaradorligini oshirishda korxonaning strategik rivojlanish maqsadlarida innovatsion faoliyatga oid rivojlanish yo‘nalishlarini shakllantirish, innovatsiyalarni amaliyotga tabiiq etish bo‘yicha tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunda innovatsion boshqaruv maqsadlari shakllantirishda yuqori samaradorlikka erishish bilan bir qatorda, korxonaning innovatsion rivojlanishining barqarorligini ta‘minlash uchun zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: eksport salohiyati, sanoat korxonalarini, statistik ma‘lumotlar, investitsiya, raqobatbardosh korxonalar, raqamli iqtisodiyot

Аннотация: Развитие промышленного производства в нашей стране, формирование новых отраслей промышленности, модернизация промышленных предприятий и их перевооружение напрямую связаны с увеличением экспорта продукции. В целях повышения эффективности инновационного менеджмента на промышленных предприятиях нашей страны целесообразно в целях стратегического развития предприятия разработать направления развития, связанные с инновационной деятельностью, разработать соответствующие меры по реализации инноваций. Помимо достижения высокой эффективности формирования целей инновационного управления, это создает основу для обеспечения устойчивости инновационного развития предприятия.

Ключевые слова: экспортный потенциал, промышленные предприятия, статистические данные, инвестиции, конкурентоспособные предприятия, цифровая экономика.

Abstract: The development of industrial production in our country, the formation of new industrial sectors, the modernization of industrial enterprises and their re-equipment are directly related to the increase in the export of products. In order to increase the effectiveness of innovative management in the industrial enterprises of our country, it is appropriate to develop the directions of development related to innovative activities for the purposes of the strategic development of the enterprise, to develop appropriate measures for the implementation of innovations. In addition to achieving high efficiency in the formation of innovative management goals, it creates a basis for ensuring the stability of the innovative development of the enterprise.

Key words: export potential, industrial enterprises, statistical data, investment, competitive enterprises, digital economy

Kirish. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘shishi va uning jahon bozoriga kirib borishini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri mamlakat eksport salohiyati hisoblanadi. Shu sababli ham rivojlangan va rivojlanayotgan har bir mamlakat o‘z daromadini yuksaltirish va valyuta oqimini ko‘paytirish maqsadida eksport hajmini oshirishga harakat qiladi. O‘z navbatida bu maqsadga erishishda mamlakat barcha imkoniyatlardan foydalangan holda tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hamda bozorga taklif qilishni ko‘paytirishga harakat qiladi. Mamlakatimizda keyingi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, bozor talablariga mos va eksportbop mahsulotlari ishlab chiqarishni rag‘batlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Sanoat mahsulotlarining hajmi oshishi, xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi bir necha barobarga o‘smoqda. Masalan, avvallari davlatimizning eksport salohiyati 2-3 milliarddan 5-6 milliard dollargacha bo‘lgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda 20 milliard dollardan ortgani, tashqi savdoning esa 50 milliard dollardan oshgani O‘zbekistonning sanoat salohiyati o‘sayotganidan darak beradi. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida, Respublikaning eksport salohiyatini oshirish orqali 2026 yilda respublika eksport hajmlarini 30 milliard AQSH dollariga yetkazish bilan bog‘liq ustuvor maqsad va vazifalar belgilab berilgan. Mazkur vazifalarning samarali ijrosini ta‘minlash respublikamiz sanoat korxonalarida eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni tashkil etish va rivojlantirish bo‘yicha ilmiy taklif hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni talab

etadi.

Adabiyotlar tahlili. Qo‘yilgan muammo bo‘yicha milliy va xorijiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, ushbu masalaning turli qirralari bo‘yicha xorij va mahalliy olimlar tomonidan ko‘plab tadqiqotlar olib borilganligi va borilayotganligi va tadqiq etilganligini kuzatishimiz mumkin bo‘ladi. Jumladan, xorijlik olimlar E.S.Raynert, J.S.Goldstein, R.Hausmann, D. Rodrik, mintaqalarning tashqi iqtisodiy faoliyati, sanoat va qishloq xo‘jaligi mamlakatlari eksport strategiyalari bo‘yicha tadqiqot olib borishgan bo‘lsa, O‘zbekiston olimlari Sh.X.Nazarov, A.N.Samadov, A.M.Sadikov, S.Sh.To‘rabekov, N.Sirajiddinov, B.K.G‘oyibnazarovlar tomonidan tashqi savdo operatsiyalarini liberallashtirish va respublika hududlari, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha tadqiqot olib borishgan. O‘rganilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, yuqoridagi mualliflar tomonidan korxonalarda eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va u orqali ularning eksport potentsialni oshirish muammolariga e‘tibor qaratishgan. Bundan tashqari, Ilyosov A. (2020) raqamli iqtisodiyotda raqamli ishlab chiqarish va sanoat mahsulotlarini eksport qilishdagi ayrim muammolarga e‘tibor qaratilgan; Kurpayanidi K., Ilyosov A.(2020) mamlakatimiz eksport salohiyatini oshirish kontekstida raqamli texnologiyalardan sanoatda foydalanish muammolarini o‘rgandilar; Kurpayanidi K., Ilyosov A. (2020) raqamli iqtisodiyotda sanoat mahsulotlari eksportining rivojlanish istiqbollari o‘rganilgan; Ilyosov A.A.(2020) Sanoat mahsulotlari eksportining mamlakat va hududiy darajadagi tahlili asosida ayrim amaliy takliflar ishlab chiqilgani o‘rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy maqolani yozish jarayonida ilmiy tadqiqotni amalga oshirishning tizimli tahlil, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish, monografik tahlil va guruhlash usullari qo‘llanilgan. Shuningdek ushbu jarayonda davlat tadqiqot va statistik ma‘lumotlari rasmiy manbalardan olinib, taniqli iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarning roli bo‘yicha ilmiy nazariy qarashlari qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada eksportni rivojlantirish yo‘nalishlari taklif etilgan jalb etish orqali sanoat korxonalarining salohiyati uning sotilmagan elementlarini eksport faoliyatiga, eksport salohiyatini rivojlantirish omillari o‘rganilib, uning zahiralari baholash usullari belgilangan.

Tahlil va natijalar. Mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta‘minlashda barcha sohalar qatorida eksport salohiyatini oshirish va eksportyorlarga qulay

imkoniyatlar yaratish bugungi zamonning asosiy talabiga aylanmoqda. Eksportbob mahsulotlar ishlab chiqarish natijasida eksportning o'sishi muqarrar ravishda mamlakat va hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining omili sifatida eksport salohiyatining faollashishiga olib keladi, aholining real daromadlarini oshadi, bu esa aholining turmush sifatini yaxshilaydi va yuqori texnologiyalarning o'sishini tezlashtiradi, korxonalar tomonidan ilg'or texnologiyalardan faol foydalanishga turtki beradi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, viloyatning eksport salohiyati oziq-ovqat mahsulotlari va ipak, paxta, kiyim aksessuarlari, to'qima matolar yoki qo'lda to'qilgan to'qima matolar ulushining ortishi hisobiga shakllanmoqda. Bu mintaqada agrosanoat kompleksini rivojlantirish tendentsiyasi, qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha joriy dasturlar bilan bog'liq. Ta'kidlash joizki, O'zbekistonda yiliga 20 million tonna meva-sabzavot yetishtiriladi. Lekin ularni sanoat usulida qayta ishlash darajasi qariyb 15 foiz bo'lib, shundan 7-8 foizi eksport qilinmoqda. Shunga asosan viloyat korxonalarida eksportbob mahsulotlar ishlab chiqarish va ularning eksport salohiyatini rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz:

davlat organlari eksportbob mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar mahsulotlarini sotish bo'yicha ixtisoslashtirilgan ulgurji bozorlar, yarmarkalarni uyushtirish va ular faoliyatlarini tashkil qilishda ko'maklashishi;

eksportbob mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar mahsulotlarini tashqi bozorlarga chiqarish, xaridorlarni izlash, shartnomalarni tayyorlash va tuzish, eksport operatsiyalarini amalga oshirish, eksport qiluvchilarni ehtimoliy xavf-xatarlardan ishonchli himoya qilish, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning qonunchiligi bo'yicha talab etiladigan zarur litsenziyalar, sertifikatlar hamda boshqa ruxsatnomalarni olish va to'lashda yuridik, moliyaviy va tashkiliy xizmatlar ko'rsatilishini takomillashtirish;

mamlakat miqyosida eksport jarayonlarini sug'urtalash mexanizmini shakllantirish. O'zbekiston Respublikasida eksportga yo'naltirilgan korxonalar mahsulotlarining aksariyati o'rtacha eksport salohiyati darajasiga ega, shuning uchun ularga davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, tashqi savdo infratuzilmasini takomillashtirish zarur.

Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, dunyo mamlakatlari iqtisodiyotida eksportga yo'naltirilgan siyosatni amalga oshirish, iqtisodiyotni rivojlantirish jarayoni uchun bir qator ijobiy ta'sirlarni yuzaga keltirishi bilan bog'liq:

eksportga yo'naltirilganlik tufayli mamlakat ichki bozorining bir yoqlamaliligi bilan

bog‘liq cheklovlar bartaraf etiladi;

valyuta tushumlarining barqaror kirib kelish mexanizmlari shakllantiriladi;

korxonalar xalqaro raqobatga kirishadi va bu esa xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, yangi texnologiyalarni joriy etish uchun rag‘bat yaratadi;

eksportga yo‘naltirilgan mamlakatlar odatda nafaqat katta valyuta zaxiralariga ega, balki jahon kapital bozori resurslariga nisbatan oson kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi;

Yuqoridagi tajriba natijalaridan ko‘rinib turibdiki, eksportning o‘shishi iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantiradi. O‘shishning bunday manbai nafaqat iqtisodiyotning qolgan qismiga nisbatan multiplikativ ta‘sir ko‘rsatadi, balki o‘shishning to‘lov balansi muammolari bilan cheklanmasligi yoki to‘xtatilmasligini ta‘minlaydi, chunki qo‘shimcha import xajmini o‘shishini ta‘minlovchi to‘lov uchun zarur bo‘ladigan har qanday xorijiy valyutaga erishish imkoniyatini taqdim etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, mamlakat eksport salohiyatini yanada oshirish, jahon bozori talablariga javob beruvchi eksportbob mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarini rivojlantirish yo‘li bilan mamlakat eksport tarkibini sifat va son jihatdan o‘zgartirish, yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish va xorijga sotishni rag‘batlantirishga qaratilgan milliy eksport siyosatini amalga oshirish hozirgi kunning asosiy vazifasi, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ilyosov, A. (2020). Some problems in digital production and export of industrial products in the digital economy// Economics and finance. 2020. №3. 175-182 p. ISSN 2010-9997
2. Kurpayanidi, K. I., & Ilyosov, A. A. (2020). Problems of the use of digital technologies in industry in the context of increasing the export potential of the country. ISJ Theoretical & Applied Science, 10 (90), 113-117. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS>
3. Kurpayanidi, K. et al. (2020). The issue of a competitive national innovative system formation in Uzbekistan. E3S Web of Conferences. EDP Sciences, 2020. – T. 159. – C. 04024. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904024>
4. Ilyosov, A. (2021). etc.(2021). Prospects for the use of mechanisms based on the cluster approach in the development of exports of industrial products.
5. Ilyosov, A. A. (2020). Industrial and regional analysis of industrial production

and export in Uzbekistan. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 5(10), 173-179.

6. Белокур О.С., Цветкова Г.С. (2021) Сценарии развития экспортного потенциала провинциального региона // Экономика, предпринимательство и право, (11(7)), 1689-1704.

7. Попова Е.А., Полунина Н.Ю. (2019) Интенсификация экспортного потенциала как фактор социально-экономического развития Воронежского региона // Экономические отношения.

8. Садыков А.М. (2019) Новая стратегия развития Узбекистана: формирование, приоритеты, реализация. Монография. – Ташкент.

9. Самадов А.Н. (2017) Иқтисодий янги босқичга олиб чиқиш муқаррар. Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси журналі, №2. 34-36 б

10. Sarimsakov D.X. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, 2021.

11. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari

Research Science and Innovation House

1-2-sinflarda ona tili fanining ahamiyati va uzluksizligi

Farg‘ona Davlat Universiteti Pedagogika Va Psixologiya Fakulteti 1- Bosqich Talabasi Yuldasheva Azizaxon

Annotatsiya: (qiaqacha mazmuni)- maqolada 1-2- sinflarda ona tili fanining ahamiyati, zarurligi, maqsadi va vazifalari boshqa fanlar bilan aloqadorligi hamda o‘qitishning mohiyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar : ona tili,yosh avlod,ahamiyat, kelajak, o‘quvchi, pedagog uzluksiz, kompetensiya,fan ,bilim,ko‘nikma, malaka.

Ma‘lumki maktablarda o‘quvchilarga o‘qitiladigan har bir fan yosh avlodning har tomonlama komil,bilimli, hayotda o‘z o‘rnini topoa bildigan, o‘ziga ishonchi butun, jamiyatga foydali shaxs bo‘lib yetishishda muhim ahamiyat kasb etadi.Ayniqsa, boshlang‘ich sinf birinchi ikkinchi sinf o‘quvchilari ya‘ni yosh avlodi, ilm ostonasiga endigina ilk qadamlarini bosgan jajji avlodlar uchun muhim poydevor vazifasini o‘taydi.Poydevorni qay darajada mustahkam bo‘lishi, bardavom yashashligi esa bevosita yosh avlodni o‘qitilajak fanlari muhim ahamiyatga egalik qiyosida ko‘rishimiz mumkin.Bugungi kunda ta‘lim tarbiya tizimiga qaratilayotgan e‘tibor shu sohada yaratilayotgan keng imkoniyatlar va yangidan yangi yangiliklar nafaqat o‘quvchiga balki har bir pedagog uchun ham ulkan mas‘uliyat yuklamoqda. Har bir o‘qitilajak yosh avlodni aqlan yetuk,jismonan barkamol,manan yetuk, inson o‘zning ijodiy yetukligini shakllantirishdagi jarayonlarni pedagoglarni aniq maqsadlaridan hisoblanadi. Aynan, Boshlang‘ich sinfn ing 1-2-sinflarda o‘qitiladigan fanlar orasida ona tili fani muhim o‘rin egallaydi.Ona tili fanini yaxshi bilmay turib, gap va so‘z qoidalarini yaxshi anglamay turib,qolgan fanlarni o‘zlashtirish har bir o‘quvchilarda albatta qiyinchiliklar keltirib chiqaradi deb ayta olamiz. Ona tili har bir elatning halqning millatning o‘z tilidir.Ona tili lug‘at tarkibi asosan shu tilga mansub xalqning turmushi ,yashayotgan hayotiva yashab o‘tgan hayot tarzini ifodalab beruvchi,har bir xalqning madaniyati va ma‘naviyati haqidaso‘zlab beruvchi, millatning milliy qadryatlari, saqlab kelinayotgan urf-odatleri,ozining an‘analari haqida so‘zlab beruvchi so‘z va tushunchaqlardan iborat bo‘ladi. Ona tili bu millatning ruhidir. Til davlat timsoli mulkisanaladi. Tilni asrash rivojlantirish, tilning mohiyatini saqlab qolish millatning yuksalishi demakdir.Barchamizga ma‘lumki,eski o‘quv tizimida

ona tili fani 1-2-sinflar uchun o‘tilmas edi. Ammo hozirgi yillarga kelib, nafaqat 1-sinf o‘quvchilari balki hali maktab ostonasiga kelmagan yosh avlod ham nafaqat ona tilini balki che‘t tilini ham tezroq o‘rganishni istaydi. Bu jihatlar har bir pedagog o‘qituvchini o‘zining ustida yanada ko‘proq ishlashni talab qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimi sohasida erishgan yutuqlarga ko‘p mutaxassis pedagoglarimizni misol qila olamiz. Jumladan, Karimova Qosimovaning “ona tili o‘qitish metodikasi“, Q. Husanboyevning “adabiyot ma‘naviyat va mustaqil fikr shakllantirish omili“, U. Normatovning “Ona tili o‘qitishning dolzarb muommolari” kabi qator ilmiy izlanishlarning natijalarida yosh avlodga ona tilining mohiyati haqida ma‘lumotlar toplangan. Xalq orasida bir gap yuradi: izlagan imkon topar. Bizning izlanishlarimiz orasida yuqoridagi ustozlarimizning o‘quv qo‘llanmalaridan foydalandik.

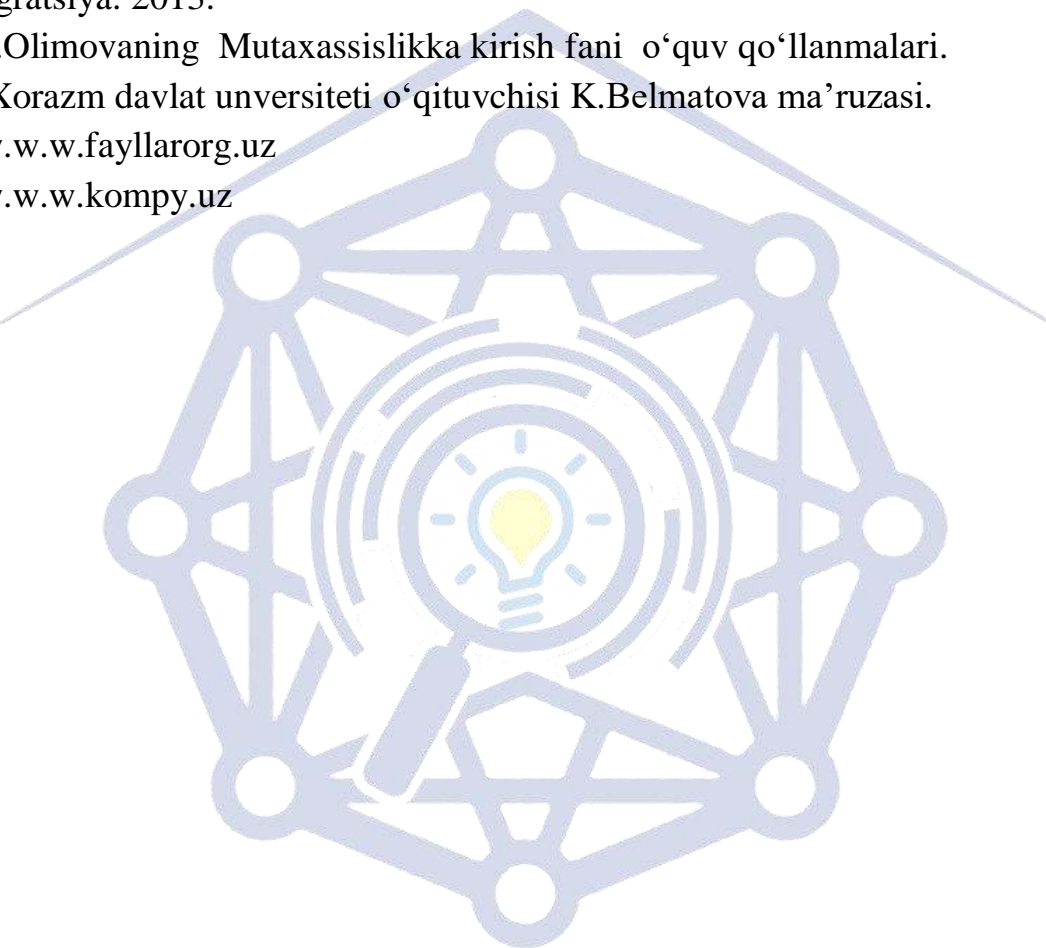
Barcha ona tili darslarida o‘quvchilar bilishini va malaka qobiliyatini takomillashtirish maqsadida mustaqil fikr va goyalarini takomillashtirishda oldin o‘tilgan darslarini takrorlashga vaqt ajratadi. zamonimizda darslarr shundan iboratki, o‘quvchi tinglovchi, o‘qituvchi esa maruzachi bo‘lib qolmasligi talab qilinadi. va shu bilan bir qatorda mustahkamlashga yordam beradi. Ma‘lumki ona tili fanidan mustahkamlangan har bir darslar o‘quvchida qolgan fanlarining ham muhim asaosi hisoblanadi. Xozirgi BU o‘z navbatida on atili fanida o‘tilgan bilimlarni aniqlashga, hisobga olish. Ona tili fani 1-sinflarda joriy qilinishi o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eng boshidan olib borilgan harakat uzluksizligi bardavom bo‘ladi. Biroq, 1-sinfda o‘qitiladigan darslar o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra ta‘lim tizimida alohida o‘rin tutadi. Negaki ularni zaminida savodhonlik va axloqiy ta‘limiy tarbiya asoslari turadi. SHuning uchun ham eng boshidan ya‘ni 1-sinf yoki 2-sinf danoq DARS degan muqaddas so‘zdan bezib qolmasliklari lozim. 1-2-sinflarda ona tili fani alohida ajralib turadi. Ona tili darslari orqali o‘quvchining savodi chiqadi. U yozishni, to‘g‘ri va imlo xatolarsiz ravon yozishni va qo‘shimchalarni qanday qo‘llay olishni o‘rganadi. Bu fan o‘quvchilarga keyinchalik ham boshqa fanlarni yaxshi o‘zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarning eng avvalo so‘z boyligini oshirish, keng fikrlashga o‘rgatish, og‘zaki va yozma nutqini bir shaklda va ongini oshirish kabi bir qator xususiyatlarini o‘rganishda ona tili fanini to‘g‘ri tashkil eta bilish lozim. Fikrni o‘stirish, fikrlashga o‘rgatish kelakka sog‘lom fikrli bolani tarbiyalash ona tili fanini asosiy vazifalardan biridir. Ayniqsa, bolaning fikrini kengayishida

soda so‘zlardan murakkab so‘zlarga, oddiylikdan qiyinliklarga o‘tib borishi, yosh xususiylariga moslab davlat ta’lim standartlari asosida joylanganligi o‘ta muhimdir. SHuning uchun tili fanini o‘qitishning bosh maqsadi yosh avlodning ijodiy fikrlash mustaqil fikrlarini shakllantirish, o‘z fikrini erkin va ta’sirli mazmunli, mantiqli ma’noli qilib yozma va og‘zaki shaklda ifodalashga o‘zbek tili qonun-qonun qoidalarini ongli o‘zlashtirishga o‘rgatish shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod ajdodlarimiz qoldirgan boy ma’naviyatimizga, milliy urf odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan. 1-2-sinflarda davlat ta’lim standartida yosh jihatidan va bilishligi lozim bo‘lgan bilimlarni talab etib qo‘ygan. 1-sinflar o‘quvchilari ona tili fanida; har bir o‘quvchi o‘z fikrini yozma darajada ifodalab berishi, mustaqil so‘zlarni bir-biriga bog‘lab gap tuza olishi, gaplarda qisqa matn yarata olishligi, 15-20 ta so‘zli diktantni ikki turida yoza olishi, tinish belgilarini bilishligi, so‘zlar oralig‘ini qo‘llay olishi va ko‘rsatilgan rasmlardan mustaqil ko‘z oldiga keltirib ayta olishligi talablari qo‘yilgan. 2-sinf o‘quvchilari esa ona tili fanida; fikrini mustaqil yana ham kengroq bildirishligi 35-40 ta so‘zli diktant yoza olishligi diktantni har uchala shakllarini bilishligi, matni hajmi 4 ta 5 ta gapdan iborat etib mustaqil tuza olishli va yoza olishligi, to‘g‘ri talaffuz qilishligi talablari qo‘yilgan. Bundan ko‘ramizki, ona tili fanining bosqichma-bosqich o‘rgatilishi, yosh jihatdan bilimga ega bo‘lishligi bu fanning uzluksizligini ta’minlaydi. Nafaqat uzluksizligini qolaversa, yuqoridagi talablarga mos ravishda ona tili fanini kompetensiyalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

KOMPETENSIYA-fan bo‘yicha egallagan nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni kundalik hayotda duch keladigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanib, amalyotda qo‘llay olishdir. Har bir o‘quvchi yosh jihatdan egallagan bilim darajasiga ko‘ra, amaliy ko‘nikmasiga ko‘ra, malaka faoliyatiga ko‘ra kompetensiya jarayonlarini o‘zida mujassam eta oladi. Bu o‘z navbatida 1-2-sinf o‘quvchilarda olgan bilimlarini isbotlay olishini bildiradi va bu o‘quvchilarda oz‘lariga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi, o‘quvchilarni tafakkurini rivojlantiradi, o‘z-o‘zini namoyish etish imkonini beradi. Ushbu jihatlardan kelib chiqib aytish mumkinki, yosh avlod eng boshidanoq ona tili fanining ahamiyatini chuqur anglagan holda o‘quvchilar zarur bilimlar va ko‘nikmalarni o‘zlarida saqlab qolishligi zarur. SHundagina o‘quvchilar kelgusi og‘zaki va yozma savodhonlik yuqori shaxs bo‘lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR;

1. D.R.Babayeva Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi.
2. Qurbonov Azamat Tagirovichni boshlang‘ich ta‘lim samaradorligini oshirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish.. Samarqand.
3. R.Mavlonova N.Rahmonqulova boshlang‘ich ta‘limda pedagogika, innovatsiya, integratsiya. 2013.
- 4.N.Olimovaning Mutaxassislikka kirish fani o‘quv qo‘llanmalari.
5.Xorazm davlat universiteti o‘qituvchisi K.Belmatova ma‘ruzasi.
- 6.w.w.w.fayllarorg.uz
7. w.w.w.kompy.uz

Research Science and Innovation House

Comparative analysis synonyms of Uzbek and English languages.

Jalolova Nargiza Maxmudovna,

Student, TSPU

Uzbekistan

Email: ertteryru@gmail.com

Scientific supervisor: D.V. Subanova

Abstract

This article provides a comparative analysis of the Uzbek and English languages, exploring their historical origins, grammatical structures, vocabulary, and cultural influences. The Uzbek language, belonging to the Turkic language family, has its roots in the Chagatai language and has undergone significant changes due to Soviet influence. English, a West Germanic language, originated in medieval England and has spread globally through colonization and trade. Uzbek has an agglutinative grammatical structure with a subject-object-verb word order, while English follows an analytic structure with a subject-verb-object word order. Uzbek vocabulary has been influenced by Persian, Arabic, and Russian, while English draws from Germanic roots, Latin, French, and Greek. Both languages carry cultural influences, reflecting the unique heritage of their respective communities. Understanding the analytic, subject-object-verb, subject-verb-object, Turkic language family, West Germanic language, Persian, Arabic, Russian, Germanic roots, Latin, French, Greek, cultural heritage, cross-cultural communication, linguistic diversity.

Keywords: Uzbek language, English language, comparative analysis, historical origins, grammatical structure, vocabulary, cultural influences, agglutinative, analytic, subject-object-verb, subject-verb-object, Turkic language family, West Germanic language, Persian, Arabic, Russian, Germanic roots, Latin, French, Greek, cultural heritage, cross-cultural communication, linguistic diversity.

Language is a fundamental aspect of human communication, serving as a bridge that connects individuals and allows for the exchange of thoughts, ideas, and emotions. Throughout history, languages have developed and evolved, reflecting the unique cultural, social, and historical contexts of the communities that use them. In this article, we will delve into a comparative analysis of the Uzbek and English

languages, exploring their origins, grammatical structures, vocabulary, and cultural influences. By examining these aspects, we can gain a deeper understanding of the similarities and differences between these two languages.

We are looking at the history of the languages

The Uzbek language belongs to the Turkic language family and is primarily spoken in Uzbekistan, a landlocked country in Central Asia. It has its roots in the Chagatai language, which was influenced by Persian and Arabic during the Timurid Empire. In the early 20th century, the Uzbek language underwent significant changes due to Soviet influence, adopting the Latin script, then transitioning to Cyrillic, and finally returning to the Latin script in 1992.

English is a West Germanic language that originated in medieval England and has since become a global lingua franca. It has evolved over centuries, influenced by various language families, including Germanic, Latin, French, and Greek. English spread through colonization, trade, and the rise of the British Empire, and it continues to be a dominant language in international communication, business, and academia.

Contextual synonymy. - "Contextual synonymy has a variety of views. This kind of synonymic attitude happens every time in the conversation, and it goes beyond the obvious speech.

For example, Ko‘zim ilgari ochilgan bolsa edi, man yuragimni bo‘rilarga yedirarmidim? Qizim, kechir, bu adashgan, ko‘rdangni kechir! (English: If my eyes were previously opened would I have made my heart to wolves? My daughter, forgive this blind, blind man!) (Oybek, Selected Works). The lexeme "ko‘r" (blinded) have aseme with "unintelligent", "unconscious", "ignorant" synonyms.

The next issue we need to address is their grammatical aspects.

Uzbek has an agglutinative grammatical structure, where words are formed by adding affixes to the root words. It has a subject-object-verb (SOV) word order and is known for its extensive use of suffixes and postpositions. Uzbek has a rich system of noun cases, including nominative, genitive, dative, accusative, locative, and ablative. Verbs are conjugated according to tense, aspect, mood, and person.

English has an analytic grammatical structure, characterized by the use of separate words rather than affixes to indicate grammatical relationships. It follows a subject-verb-object (SVO) word order. English has fewer grammatical cases compared to Uzbek, with only remnants of noun declensions, such as possessive 's

and plural -s. Verb conjugation is less complex, with the use of auxiliary verbs and verb tense markers to indicate time and aspect.

Polysememe lexemes are studied in the linguistics. Therefore, it is possible to observe the synonymy of the polisememic lexemes or the synonym seme and synonym sememe that emerge within polysememic lexemes. For example, bema'ni, bemaza polymemem lexemes are not synonymous with the main meanings, but in their other meanings, they are the same: bema'niodam, bemazaodam (meaning "bad", "mischief " man), bemaniqiliq, bemazaqiliq (it mean the "refers to morals", "except for the innocent"). Bema'ni, bemaza lexemes can be synonymous with a synonym word, but can not form a list of lexical synonyms, but can be synonymous with the same synonyms as used in portable sense. Such a sense of meaning creates synonymic semems. Mehnatimizning mahsuli, mehnatimizning mevasi. Mahsul and meva polysemantic all lexemes form synonymic seme such as "result", "effectiveness" in the combination, and thus are more meaningful. Such synonymic seme lexemes are ineffective in the speech, and some of the sememe contents are meaningless.

Furthermore, their vocabularies are fascinating.

The Uzbek vocabulary has been influenced by various languages throughout its history, primarily Persian, Arabic, and Russian. Persian and Arabic loanwords are prevalent in religious, cultural, and administrative domains, while Russian loanwords were incorporated during the Soviet era. Uzbek also has its own native vocabulary, especially for everyday objects, nature, and traditional practices.

English has a diverse vocabulary that has been shaped by its historical development and global influence. It draws from Germanic roots, Latin, French, and Greek, resulting in a rich lexicon. English has also incorporated loanwords from various languages due to colonization and cultural exchanges. additionally, English has a vast number of technical and scientific terms used in fields such as technology, medicine, and finance.

Cultural Influences have many aspects related to language.

The Uzbek language reflects the rich cultural heritage of the region. It is closely tied to the history, traditions, and customs of the Uzbek people. Uzbek literature, poetry, and music have flourished in the language, showcasing the unique artistic expressions of the community. Islamic influences are evident in religious

vocabulary and expressions, while Russian cultural impact can be seen in domains such as education and administration.

English has become a global language and carries with it the cultural influences of the countries where it is spoken. It has played a significant role in shaping literature, music, cinema, and popular culture worldwide. English has also absorbed words and expressions from other languages, reflecting the multicultural nature of societies where it is spoken.

The comparative analysis of the Uzbek and English languages reveals both similarities and differences in terms of historical origins, grammatical structures, vocabulary, and cultural influences. While Uzbek is a Turkic language with agglutinative features, English belongs to the West Germanic group and has an analytic structure. Uzbek has been shaped by Persian, Arabic, and Russian influences, while English has a vast vocabulary influenced by various language families. Both languages carry the cultural heritage of their respective communities and contribute to the rich tapestry of global linguistic diversity. Understanding these languages facilitates cross-cultural communication and fosters appreciation for the unique aspects of human expression.

References

1. Hojiyev A. O‘zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so‘z yasalishining nazariy masalalari.
2. Mirtojiyev M.M. O 'zbek tili semasiologiyasi.
3. Tursunov U. & Muxtorov A. & Rahmatullaev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.

Research Science and
Innovation House

Bolalarda badiiy adabiyotni obrazli idrok qilish ko‘nikmalarini shakllantirish

Toshkent Kimyo xolqaro universiteti MPRI 6-U talabasi

Homidova Nilufar Erkinjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda badiiy adabiyotni o‘qishga targ‘ib qilish, ularda badiiy adabiyotga bo‘lgan muhabbatni paydo qilish va kitoblarni obrazli idrok qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda nimalarga e‘tibor berish kerakligi haqida mulohazalar yuritilgan. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishda qanday vositalar yaxshi samara berishi, uning ijobiy tomonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, obrazli idrok qilish, sahna ko‘rinishlari, texnika, texnologiya, 3D rasmlar, multfilmlar.

Oxirgi vaqtlarda kitobxonlik, jamiyatda kitobga bo‘lgan mehr, unga intilish kamayib ketayotganligi haqida ko‘p gapirilmoqda. Buning eng lo‘nda sababi, XXI asr texnologiya asri ekanligidir. Quyida kitobxonlikka oid bir misol keltirishni o‘rinli deb bildim. O‘ninchi asrning atoqli musulmon olimlaridan andalusiyalik Ibn Rushd umri davomida faqat ikki kecha kitob o‘qimagan ekan: biri uylangan va ikkinchisi otasi vafot etgan kechada. Tobeinlardan Urva ibn Zubayr roziyallohu anhu hayotida bir marta kitob (Qur‘on) o‘qishni tark qilgan: qorason boshlanganda oyog‘i kesib tashlanganda, og‘riq zo‘ridan xushini yo‘qotgani sabab kitob o‘qiy olmagani¹. Bir necha asrlar oldin yashagan insonlarning kitobga bo‘lgan mehri, uni qadrlashi qanday bo‘lgan-u, hozir esa ahvol qanday? Nega yurtdoshlarimizning aksari kitob o‘qishga qiziqishmaydi? Katta yoshdagi insonlar kitobga beparvo bo‘lgani bois, ularning farzandlarining ham kitobga qiziqishi past. Kitob o‘qish, u xoh badiiymi, xoh ilmiymi insonga faqatgina ilmini ziyoda qilishga yordam beradi. Ayniqsa, badiiy adabiyotning dunyosi o‘zgacha. Aslida, badiiy adabiyot insonning go‘zallik qonunlari asosida yaratilgan ijodiy-ruhiy faoliyati mahsulidir. Shunday ekan, kitoblarga yaqinlashishimiz juda muhim. Kitoblar jamiyatning ruhini o‘zgartira oladigan kuchga ega. Uni nafaqat o‘zimiz sevib mutolaa qilishimiz, balki farzandlarimizga ham sevdirishimiz kerak. Ularning yoshiga va qiziqishlariga qarab

¹ Ahmad Muhammad Tursun “Dunyoni tebratgan yetti buyuk” asari 3-bet

kitob olib berishimiz, uni o‘qishga va idrok qilishga yordam berishimiz bugungi kunda juda zarur. Bolalarni badiiy adabiyotga, kitobxonlikka qiziqtirish uchun jamiyatimizda ham turli xil islohotlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “2020-2025-yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori ham aynan yurtdoshlarimizning kitobga bo‘lgan mehrini oshirish, ularni rag‘batlantirishga qaratilgan <https://lex.uz/docs/-5160827> Prezidentimizning turli nutq va ma‘ruzalarida ta‘kidlanganidek, madaniyat sohasida jaholatga qarshi ma‘rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy san‘atni anglashga o‘rgatish, ularning estetik olamini sog‘lom asosda shakllantirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilanishi diqqatga sazovor². O‘quvchilar barcha ta‘lim tizimida adabiyot fanlarini uzviylik asosida teran o‘rganmas ekan, kelgusi yosh avlodlarning qalbini bolaligidanoq insoniy fazilatlar bilan kamol toptirish dushvor. Qolaversa, inson tafakkuri bir joyda to‘xtab qolmaganidek, umumadabiyot, jumladan bolalar adabiyotidagi evrilishlar ham hamisha yangi talqinlarni taqozo etadi. Shu ma‘noda, adabiyotning boshlanmasi va umumkitobxonlikning ostonasi hisoblanuvchi bolalar adabiyotini rivojlantirish u haqidagi fanning asosiy vazifasidir. Zero, o‘zbek bolalar adabiyoti va folklori, uning tarixiy tadriji hamda yangi tamoyillarini jahon bolalar adabiyoti bilan qiyosiy o‘rganish orqali jarayonning muhim xususiyatlarini oydinlashtirish; o‘zbek bolalar adabiyotining badiiy jihatdan yuksak namunalariga keng e‘tibor qaratish, yangi asr kichkintoylarining qiziqishlari, ruhiy, ma‘naviy olami, ularning ijtimoiy hayotga munosabati masalalari aks etgan asarlar tahlili orqali talabalarda estetik, axloqiy-ma‘rifiy, ijtimoiy-siyosiy tarbiyani shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Farzand kitobga oshno bo‘lishni, uni sevib mutolaa qilishni avvalo ota-onasidan, so‘ngra ta‘lim maskanlaridagi ustozlaridan o‘rganadi. Hozirda bolalar uchun badiiy adabiyotlar juda ham ko‘p. Ularni xoh elektron, xoh kitob shaklida topish muammo emas. Boshlang‘ich sinflarda badiiy adabiyotni mutolaa qilish ularda juda ko‘p ijobiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Ularning dunyoqarashini kengaytiradi, so‘z boyligini oshiradi va aqlini rivojlantiradi. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilish orqali esa bolalar yana ham adabiyotga, kitoblar

² Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir (O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruza) // O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 2017 yil, 4 avgust.

dunyosiga yaqinlashadi. Bolalarni o‘qishga o‘rgatish bo‘yicha bolalar yozuvchisi Ketron Patersonning quyidagi fikrini keltirmoqchiman: “Bolalarni oqishga o‘rgatish hozirgi kunda shunchaki yetarli bo‘lmaydi: bolalar adabiyoti orqali ularga qandaydir juda qimmatli narsalarni berishimiz kerak. Bolalar tasavvurining rivojlanishiga ko‘mak ko‘rsatadigan narsa ularga o‘z hayotlarni anglashga yordam beradi va kimningdir hayotiy tajribasi o‘zidan keskin farq qiladigan insonlarga bo‘lgan e‘tiborini uyg‘otadi”³

Bolalarni badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishida turli xil usullardan, xar xil vositalardan foydalanish mumkin. Buning eng avvali rasmi va rangli kitoblardir. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishda sahna ko‘rinishlari, multfilmlar, 3D rasmlar, rassomlar chizgan asarlar, bolalar uchun yaratilgan kinolar, audio, video, taktil va illustratsiyali (rasmi) bolalar kitoblari bizga yordam beradi. Taktil kitob- bu taktil hissiyotlari jihatidan tasvirlangan buyumning asl nusxasiga imkoniyat darajasida yaqinroq bo‘lgan turli xil materiallardan tayyorlangan chizmalarga ega kitob. Taktil kitobni yasashda turli xil qo‘l hunari namunalari qo‘llaniladi: kashtachilik (kitobning nomi, kiyimni bezash), to‘qish uchun ilgak va spitsa (o‘simliklar), yumshoq o‘yinchoqlar (bosh qahramonlar, jonivorlar), marjon (yomg‘ir, ko‘lmaklar, nam va sovuq havoni his qilish), tuzli xamir (qiyofalar) va hkz. Taktil kitoblar yordamida bola tovush chiqaradigan predmetlar, hidlar haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Bu esa bola tomonidan atrof olamni tekshirish va idrok etishga yordam beradi.

Illustratsiyali (rasmi) bolalar kitoblari an‘anaviy tarzda matnga suratlar bilan taqdim qilingan kitoblar hisoblanadi. Illustratsiya bola tomonidan badiiy matni tushunishga yordam beradi, mavzu, qahramonlar haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi, badiiy timsollarni ko‘zga ko‘rinadigan qiladi, bolaga yaxshilik va yomonlik, haqiqat va yolg‘onlarni tushunishda muhim yo‘llanma beradi.

Bola dunyoni tanish bosqichida ularga turli xil qiziqarli ertak kitoblarini olib berish foyda beradi. Sababi, ular o‘qishni bilmasalar ham kitobdagi rasmlarni tomosha qilish orqali dunyoqarashi o‘sadi, tasavvuri kengayadi. Maktab yoshidagi bolalar esa harf tanib o‘qishni boshlashlari bilan ularni ham rasmi va matnli badiiy adabiyotlar olib berib o‘qishga qiziqtirish kerak. Kitoblarni obrazli idrok qilishda esa yuqoridagin usullardan foydalanish muhim. Misol sifatida olaylik, hali tili

³ Ketron Piterson, bolalar yozuvchisi, “Terabitiyaga ko‘prik” va – Bqissasi muallifi. Модуль 3. Бошланғич мактабда болалар китобидан фойдаланиш. туз- муал. Р. А. Орозо.: 2020,

chiqmagan bola multfilmlar orqali koʻrgan, oʻzlari yoqtirgan qahramonlar sifatlarini, ularning qiliqlarini takrorlab yurishni, xuddi oʻsha qahramonlardek kiyinishni yoqtirishadi. Mana bu oddiy ertakning obrazli talqin qilinishi natijasida bolajonlarga taʼsir qilishidir. Boshlangʻich sinflarda ham shu kabi usullar orqali ularning dunyoqarashlarini, tasavvurlarini oshirish mumkin. Mashhur bolalar yozuvchisi Xudoyberdi Toʻxtaboyevning birgina “Sariq devni minib” asari film sifatida ishlanib, teletomoshabinlar eʼtiboriga taqdim etilishi bilanoq, filmning bosh qahramoni Hoshimjonga oʻxshashni xohlagan bolalar soni oshdi. Garchi, yozuvchining bu hikoyasi film qilinmasidan oldin ham mashhur edi, biroq hikoya obrazli taqlin qilinishi natijasida uning muxlislari yana ham ortdi. Bu yozuvchining “Sariq devning oʻlimi”, “Sehrgarlar jangi yoxud, Shirin qovunlar mamlakati” kabi asarlari, Gʻafur Gʻulomning “Shum bola”, Anvar Obidjonning “Dahshatli Meshpolvon” va “Meshpolvonning janglari” kabi asarlarning ham obrazli talqinlari borligi barchamizga maʼlum. Bolalar adabiyotiga hissa qoʻshgan yozuvchi va shoirlar juda koʻp. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarining boʻsh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni telefon, kompyuter va shunga oʻxshash narsalarga mukkasidan ketishini oldini olish uchun ham badiiy adabiyotning obrazli talqinlari juda ham muhim. Ular kitob oʻqib topa olmagan hissiyotni obrazli tashkil qilingan vositalar orqali topishi mumkin. Badiiy adabiyotni obrazli idrok qilishni yengillashtirish, ularning zamonaviy talqinlarini yaratish kerak. Badiiy adabiyotlar asosida yaratilgan fimlar, multfilmlar, sahna asarlarini koʻpaytirish orqali biz farzandlarimizning soʻz boyligini oshirishimiz, empatiyasini oʻstirishimiz, dunyoqarashinin kengaytirishimiz mumkin. Bu esa kelajakda aqlli va dono farzanflar oʻstirishga yordam beradi.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining “2020-2025-yilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash milliy dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori
2. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san‘at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma‘naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir (O‘zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruza) // O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati, 2017 yil, 4 avgust.
3. Ahmad Muhammad Tursun “Dunyoni tebratgan yetti buyuk” asari 3-bet
4. Ketron Piterson, bolalar yozuvchisi, “Terabitiyaga ko‘prik” va – Bqissasi muallifi. Модуль 3. Бошланғич мактабда болалар китобидан фойдаланиш. туз-муал. Р. А. Орозо.: 2020
5. “Boshlang‘ich maktabda bolalar adabiyotidan foydalanish” tuzuvchi muallif R.A.Orozo 2020-y
6. Bashorat Jamilova “O‘zbek bolalar adabiyoti” o‘quv qo‘llanma 2019-yil 4-5 betlar

Research Science and Innovation House

G‘O‘ZA O‘SIMLIGINING BOTANIK BELGILARI

Maxmudova Munisa Mansurovna
UrDU 1-kurs biologiya magistr talabasi

Annotatsiya: G‘o‘za insoniyatga ma`lum bo‘lgan eng muhim va qimmatli ekinlardan biridir. Ushbu maqolada g‘o‘zaning botanika tavsifi, o‘shish va rivojlanish sharoitlari, shuningdek, hayotning turli sohalarida qo‘llanilishi haqida ma`lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: G‘o‘za, oila, botanik, tur, turkum, buta, poya, bir yillik.

G‘o‘za (lot. *Gossypium*) - Malvaceae oilasiga mansub o‘simliklar turkumi, daraxt, buta va bir yillik o‘tlar kabi hayotiy shakillarga ega. Bu oila 50 ga yaqin turni o‘z ichiga oladi, asosan tropik va subtropik mintaqalarda tarqalgan.

Botanik belgilari.

G‘o‘za ildizi o‘q ildiz bo‘lib, 1,5-2 m chuqurlikkacha kirib boradi. Tuproq yuzasidan 4-6 sm chuqurlikda o‘q ildizdan birinchi tartib yon ildiz, birinchi tartib yon ildizdan ikkinchi tartib ildiz va bundan uchinchi tartib ildiz va hakoza paydo bo‘lib, ildiz sistemasini vujudga keltiradi. Tartib ildizlarning uchki qislaridan ildiz tuklari joylashgan yumshoq, ingichka ildizchalar paydo bo‘ladi va ular tuproqdagi oziq modda va suvni so‘rib turadi. Bunday ildizlar faol yoki so‘ruvchi ildizlar deyiladi.

1.Rasm. G‘o‘za o‘simligi ildizining tuzilishi.

O‘suvi davrining oxirida yon ildizlarning tarqalish diametri 1,5-2 m gacha yetadi, ildizning ishchan chuqurligi 1 m va undan ortiq bo‘lishi mumkin. Chigit unib

chiqqach, to shonalash fazasigacha ildiz juda tez o'sadi, bu fazada o'q ildizning sutkalik o'sishi 2,5-3,2 sm bo'lsa, yon ildizlarning umumiy o'sish yig'indisi 30- 45 sm ga yetadi.

Voyaga yetgan g'o'zaning bosh poyasi ikki qismdan iborat:

1. Quyi qism-ildiz bo'g'zi bilan urug' barg joylashgan oraliq-urug' barg osti tirsagi - gipokatil;
2. Ustki qismi-poyaning urug' barg joylashgan yeridan yuqori urug' barg ustki qismi epikotil deb ataladi.

Urug' barg osti tirsagida hech qanday chinbarg va shox bo'lmaydi, urug' barg ustki qismida chinbarglar bo'lib, ularning qo'ltig'idan shoxlar paydo bo'ladi. Ekilib kelinayotgan g'o'zalarning bo'yi o'sish sharoiti, tur naviga qarab 70-80 sm dan 120-140 sm gacha, ingichka tolali g'o'zalarda 120-150. ba'zan 200 sm ga yetadi. Shuningdek, past bo'yli, balandligi 30-40 sm poyaga ega bo'lgan pakana bo'yli g'o'zalar ham uchraydi. Poya tikka, mustahkam, tukli yoki taksiz bo'lishi mumkin. Bosh poyada barglar spiral shaklda $1/3$, $2/5$, $3/8$ formulasi bo'yicha joylashadi, bu ko'proq g'o'za turiga bog'liq.

2.Rasm. G'o'za o'simligi poyasining umumiy ko'rinishi.

Bosh poya bo'g'im oralig'ining katta-kichikligiga qarab 3-zonaga bo'linadi:

1. Quyi zona-bo'g'im oraliq qisqa;
2. O'rta zona-bo'g'im oralig'i uzun;
3. Yuqori zona –bo'g'im oralig'iga qisqarib boradi.

G‘o‘za ko‘karib chiqqandan to shonalaguncha poya sekin o‘sadi, shonalashdan boshlab esa o‘shishi tezlashadi. Poyaning o‘shish va rivojlanish tezligiga tur va navdan tashqari harorat, yorug‘lik, tuproq namligi, oziqa bilan ta‘minlanishi, tuproq xili ta‘sir ko‘rsatadi.

G‘o‘za bargi barg shapolog‘i, barg bandi va ikkita barg yonligidan iborat. Barg shapolog‘i g‘o‘zaning shakli va turiga qarab yaxlit yoki bo‘laklarga bo‘lingan bo‘lishi mumkin. Dastlabki ikki-uch barg doimo yaxlit, keyingilari esa bo‘laklarga bo‘lingan bo‘ladi. Barg shapolog‘i o‘simlikning tur, naviga qarab har xil kattalikda 4-400 sm²gacha bo‘lishi mumkin. Bargning orqa tomonidagi 1-3-5 ta tomirida bittadan nektarlik (shiradon) bo‘ladi. Barglar yashil, och yashil, to‘q tusda tovlanadi, tuklar bir yoki ikki yarusli bo‘ladi, tuksiz ham bo‘lishi mumkin. O‘rta tolali g‘o‘zalarda bir tupdagi barg sathining yakuni avgust oyida 2,5-6,4 ming sm², uzun tolali g‘o‘zalarda esa 5,1-9 ming sm² gacha bo‘lishi mumkin.

3.Rasm. G‘o‘za o‘simligi bargining umumiy ko‘rinishi.

G‘o‘za guli ikki jinsli, organlari besh doirada beshtadan bo‘lib joylashgan. Tuzilishi-tashqi tomonidan uchta yirik gul yonligi; keyin 5 ta o‘zaro birikib ketgan va kosacha hosil qilgan bargdan; kosacha ichida tag tomondan o‘zaro birikkan gultoj bargi; gultojidan ichkarida otalik kolonkasi (androsey) bor. Kolonka otalik iplari trubkasidan iborat bo‘lib, sirtida juda ko‘p mayda otalik changchilar o‘rmashgan; gulning qoq o‘rtasida onalik (genisey) joylashadi, bu onalik tuguncha, ustuncha va og‘izchadan iborat. G‘o‘za gulidan tashqarida alohida shiradon-nektarlik bor.

G‘o‘za gullari juda katta, odatda oq yoki sariq rangda bo‘ladi.

4.Rasm. G‘o‘za o‘simligi gulining umumiy ko‘rinishi.

G‘o‘zaning mevasi ko‘sak. Shakli g‘o‘za turi va naviga qarab tuxumsimon, sholg‘omsimon, dumaloq, anjirsimon bo‘lishi mumkin. Uchi to‘mtiq, nayzasimon, cho‘ziq yoki qisqa bo‘ladi. Kattaligi 1 sm dan 5-6-7 sm gacha bo‘ladi. Ko‘sakdagi chigitli paxtaning massasi yovvoyi g‘o‘zalarda 0,1-0,25 g, madaniy shakllaridan o‘rta tolali g‘o‘zalarda 7-8 g, ingichka tolalilarda 3-4-5 g bo‘ladi. Sirti silliq, g‘adirbudir, mayda bezcha va chuqurchalar bilan qoplangan, yaltiroq, xira, tukli yoki tuksiz, g‘uborli bo‘lishi mumkin. Tumshug‘ida 3-4-5 burchakli yulduzchalar bor. Rangi yashil, pushti yoki qizil bo‘lishi mumkin. Ko‘sak 3-4-5 xonali bo‘lib, u chanoq sonini bildiradi, har bir chanoq‘ida 5-10 tadan chigit bo‘ladi. Bir ko‘sakda 25-50 tagacha chigit bo‘lishi mumkin. Ko‘sakning rivojlanishi 50-60 kun davom etadi. Ko‘sak to‘la pishgach, quriydi va choklaridan yoriladi.

5.Rasm. G‘o‘za o‘simligi ko‘sakining umumiy ko‘rinishi.

Pishib yetilgan chigit tuxumsimon yoki nok ko‘rinishidadir. Chigit zarodish (murtak) va uni o‘rab olgan ikkita po‘stdan iborat. Ichki po‘st pardasimon, tashqi po‘st yog‘ochlanib qattiqlashgan bo‘ladi. Chigit qobig‘ining tashqi tomoni

tuklar bilan qoplangan, bu tuklar ancha uzun bo‘lib, tola deb ataladi, ba’zilarida uzun tuk bilan birga kalta tolalar bo‘lib, uni momiq (linter) deb yuritiladi. Chigitning keng tomoni xalaza, ingichka tomoni mikropil deyiladi.

5.Rasm. G‘o‘za o‘simligi chigitning umumiy ko‘rinishi.

Ekiladigan chigitning bo‘yi 12-14 mm, diametri 6-8 mm bo‘ladi, bir chigitning massasi o‘shish sharoitiga qarab 50-200 mg gacha bo‘lishi mumkin.

— Ildiz tizimi ildiz otadi, ildiz 30 sm chuqurlikda erga tushadi, ba’zi navlarda u uch metrga etadi.

Tola chigit qobig‘idagi tashqi epidermisning bo‘yicha cho‘zilgan ayrim hujayrasidan iboratdir. Binobarin, har bir tola faqat bitta hujayradir.

Urug‘kurtakdagi tashqi epidermisning tolaga aylanadigan hujayrasini aktiv hujayra deyiladi. Ayrim hujayralar kech bo‘rtib, sekin o‘sadi, natijada linter paxtaga (momiqqa) aylanib qoladi. Tolaning rivojlanish etapi 50-60 kunga tengdir. Tola dastlabki 25-30 kungacha batamom bo‘yiga o‘sib, qolgan 25-30 kunda esa to‘liq pishib yetiladi. Tola devorchalari dastlabki davrda kutikula bilan

Biologik xususiyatlari. Chigitning hayot faoliyati boshlanishi uchun minimal harorat 10-12°C hisoblanadi. Yetarli namlik, aeratsiya, yorug‘lik bo‘lganda harorat 13-14°C da murtak una boshlaydi; chigit ekilgandan 5-7-15 kun keyin nihollar qiyy‘os to‘liq unib chiqadi. Nihollar unib chiqqandan taxminan bir oy o‘tgach, birinchi shona hosil bo‘ladi, yana 25-30 qundan keyin gul ko‘rinadi. O‘zidan changlanadigan o‘simlik (chetdan changlanish kamdan-kam kuzatiladi). Navning biologik xususiyatlariga qarab, gullagandan 50-60 kun keyin birinchi ko‘sak pishib ochiladi. Vegetatsiya davri o‘rtacha 110-145 kun davom etadi. Vegetatsiya davrida jami 3100-4900°C faol (1700-2200° samarador) harorat zarur. -1-2°C da nihollari nobud bo‘ladi. O‘shish, rivojlanish va hosil to‘plash uchun sutkalik o‘rtacha harorat 25-30°C optimal hisoblanadi. Qisqa kun o‘simligi, lekin 13-15 soatlik yorug‘ kunda ham normal o‘sib rivojlanadi. Gullash va hosil to‘plash davrida maksimal suv talab qiladi. Suvga bo‘lgan umumiy talab gektariga 8-10 ming m³ni tashkil kiladi. Sur, qumloq va o‘tloqibotqoqi va boshqa har xil tuproqlarda o‘sib rivojlanishi mumkin, lekin soya joy, namni yoqtirmaydi, quchli shamolga, ayniqsa, garmselga chidamsiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев А.А., Ризаева С.М., Эрназарова З.А., Клят В.П., Курязов З.Б., Арсланов Д.М. Генофонд хлопчатника- основа для создания перспективных сортов // Совр. сост. сел. и сем-ва хл-ка, пробл. и пути их решения: Мат. межд.науч.-практ. конф. – Ташкент, 2007. – С. 23-25.
2. Абдуллаев А.А. Значение генофонда хлопчатника // Вестн. аграр. науки Узна. – Ташкент, 2003. – № 2 (12). – С. 52-56.
3. Бабамуратов Х. Наследование некоторых морфологических и хозяйственных признаков трехгеномных гибридов хлопчатника // В кн.: Вопр. ген., сел. и сем-ва хл-ка и люцерны. – Ташкент, 1976. – Вып. 13. – С. 14-18.
4. Канаш С.С. Межвидовая гибридизация в пределах разнохромосомных видов хлопчатника // Ташкент, Саогиз. 1932. – 56 с.
5. Канаш С.С. Межвидовая гибридизация в пределах разнохромосомных видов хлопчатника // В сб.: Краткое содержание и направление исследовательских работ ЦСС СоюзНИХИ. – Ташкент, 1936. – С. 42-47.
6. Кульбаева Г., Шаропова Р. Формообразовательный процесс в потомстве полигеномного гибрида // Хлопководство. – Москва: Колос, 1982. – № 12. – С.36.
7. Мауер Ф.М. Происхождение и систематика хлопчатника // В. кн.: Хлопчатник. – Ташкент: АН УзССР, 1954. – Т. 1. – 384 с.
8. Мўминов Х.А., Эрназарова З.А., Ризаева С.М. G.herbaceum L. туричи шакллари ҳамда F1-ўсимликларида битта кўсагдаги пахта вазнининг ирсийланиши // Жаҳон андозаларига мос ғўза ва беда навларини яратиш

- истикболлари: Респ. ил.-амал. анж. тўп. – Тошкент, 2011. – Б. 123-126.
9. Павловская Н.Е., Зайнутдинова К.К., Гуревич Л.И. Множественные формы, активность дегидрогеназ и каталазы в развивающихся семенах хлопчатника, полученного путем чужеродного доопыления // Узб. биол. журн. – Ташкент: Фан, 1983. – № 1. – С. 53-56.
10. Ризаева С.М., Абдуллаев А.А., Курязов З.Б., Эрназарова Д.К., Абдуллаев Ал.А. Генетико-селекционный потенциал генофонда хлопчатника // Ўсимликлар интродукцияси муаммолари ва истикболлари. – IV Респ. ил.-амал. конф. мат. – Тошкент, 2009. – С. 132-133.

Research Science and
Innovation House

THE PLACE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY

Xo‘jabekova Ulug‘oy Ilhom qizi

2nd year student of Jizzakh Polytechnic Institute

Abstract: This article analyzes the emergence of the digital economy, what the digital economy is, the importance of digital technologies in the world economy and society, the advantages and disadvantages of the digital economy.

Keywords: Digital economy, Technology, Information security, Digital technology, Robotics.

Today, the development of the digital economy is one of the unique features of the 21st century. Digital technologies affect society and economy in many ways. In recent years, a new wave of development in business and social sphere activities is taking place with the help of a new generation of digital technologies, i.e. artificial intelligence, robotics, and wireless communication technologies. The development of the digital economy is one of the priorities for the USA, Great Britain, Germany, Japan, Switzerland, France, Russia and other leading countries. The concept of digital economy was not long ago, that is, it was first used by a Japanese professor in the 1990s during the Japanese crisis. In 1995, it was defined by Nicholas Negroponte, an American scientist from the University of Massachusetts. The scientist mentioned what changes may occur during the transition from the old economy to the new economy following the intensive development of information and communication technologies. First of all, what is the digital economy? the question can be answered as follows. The digital economy is an economic activity in which the main factor in production and service is information in the form of numbers, with the help of processing a large amount of information and analyzing the result of this processing. is to implement more effective solutions than the previous system in production, service, technologies, devices, storage, product delivery. In other words, the digital economy is an activity connected with the development of digital computer technologies in the provision of online services, electronic payments, internet trade and other types of industries. In our opinion, the digital economy is an economic activity that is implemented and managed with the help of digital technologies in the context of a shortage of economic resources. The

main problem facing any economic system is the scarcity of resources, and the main attention should be focused on solving this problem in the digital economy. The digital economy is used to represent two different concepts. First, the digital economy is considered a modern stage of development, characterized by the priority of creative work and information benefits. Secondly, the digital economy is a unique concept, the object of its study is the information society. Of course, the development of information and communication technologies, the application of modern technologies to our lives can provide many positive opportunities in the life of every person. Following the development of digital technologies, a person can use the service he needs faster, save a lot of money by buying the products he needs cheaply through the Internet. For example, buying a book in electronic form It may cost you much less to buy the same book in printed form. Otherwise, an ordinary consumer can become an entrepreneur himself and engage in online sales without leaving his home.

Other advantages of the development of the digital economy can be as follows:

- increasing labor productivity in production;
- increasing the competitiveness of companies;
- reduction of production costs;
- emergence of new modern professions;
- overcoming poverty and social inequality
- emergence of new forms of work sold through online platforms;
- digital transformation, change of trade infrastructure for special services.

The digital economy brings many conveniences to human life as well as many inconveniences. Problems related to personal data are cyberattacks, job losses due to the development of new technology and robotics, the disappearance of certain types of activities, and other such problems. Among them, the most developed today is a cyber attack. However, it should be noted that the digital economy in Uzbekistan is developing several times slower than the potential of Uzbekistan. That is, there is an opportunity, the necessary resources are available, but the development is rather slow. As a reason for this, a number of obstacles to the development of the digital economy in Uzbekistan can be pointed out.

- monopoly in many areas;
- low internet speed and poor quality;

- the fact that legislation in the field of information technologies is behind the times;
- low level of computer literacy among citizens;
- lack of information technology specialists or their departure to other countries;
- information technology security is not good, etc.

To sum up, the digital economy has become today's demand. If the above-mentioned problems are solved gradually, systematically, based on world experience, Uzbekistan can easily become one of the countries with a developed digital economy. It is necessary for us young people to overcome the problems in the digital economy of Uzbekistan by making reasonable use of the current opportunities.

REFERENCES:

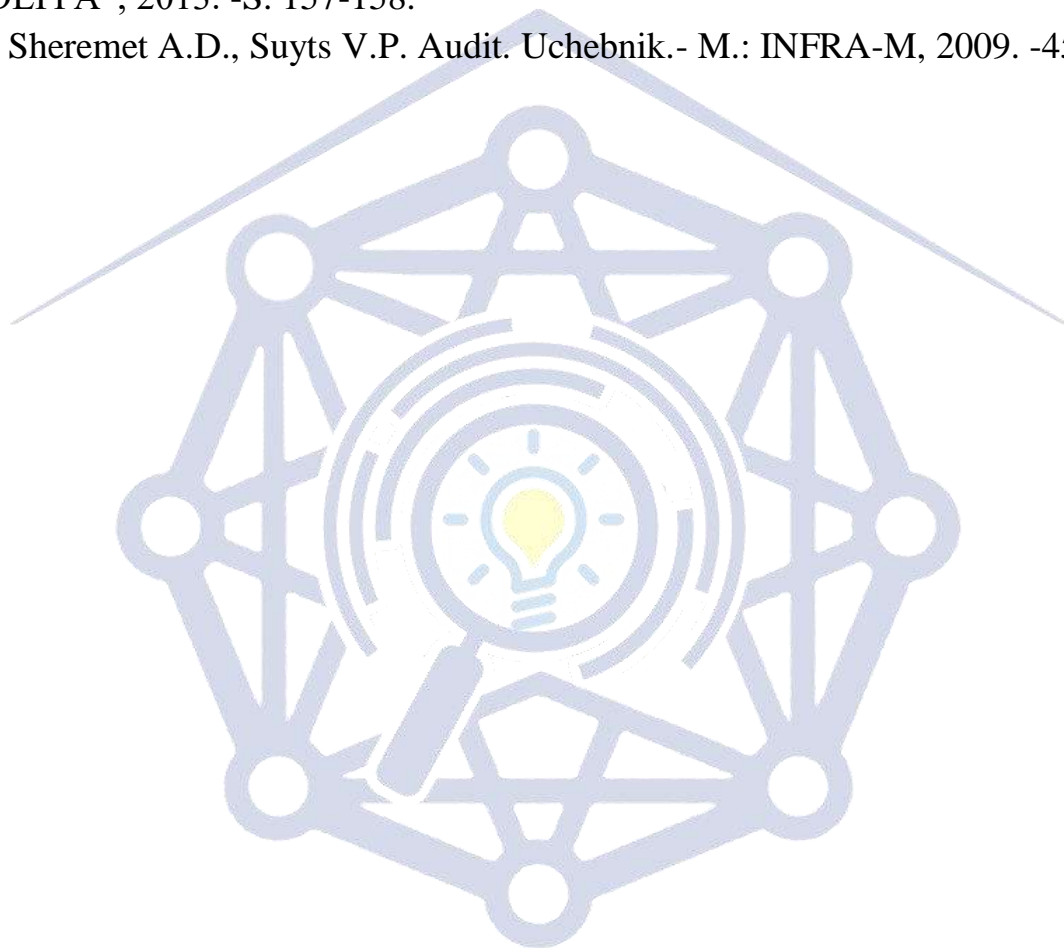
1. Gulyamov, S.S. va b. (2019). Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. - T.: Iqtisod-Moliya. 396 b.
2. Ayupov, R.X., Baltabaeva, G.R. (2018). Raqamli valyutalar bozori: innovatsiyalar va rivojlanish istiqbollari. –T: Fan va texnologiya. 172 b.
3. World Trade Statistical Review 2019 - World Trade Organization.
4. G‘aybullayev Sarvar O. et al. O ‘ZBEKISTONDA ISTE‘MOL SAVATCHASI HOZIRGI HOLATINI VA UNI SHAKILLANTIRISH YO‘NALISHLARI //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 4. – C. 119-125.
5. Nizametdinov A., Ahmedova H. Elektron ta ‘lim metodologiyasi rivojlantirishning usullari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. 2022. – T. 1. №. 1. – C. 29-31.
6. Muxtarov B., Murotjonova M. O‘zbekiston respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub ‘ektlarining rivojlanishi //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar. 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 581-584.
7. Do‘smuratov R.D. Audit asoslari.-T.: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2003.- 612 s.
8. Audit. Darslik 1-jild. M.M.Tulaxodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.

9. Audit. Darslik 2-jild. M.M.Tulaxodjaeva, Sh.I.Ilxomov, K.B.Axmadjonov va boshq.-T.: NORMA.-2008.-320 b.
10. O'zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahriri). 2000 yil 26 may. 78-II-son.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi “O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-3946-son Qarori
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17-yanvardagi “2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini" faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida”gi PF-5635-sonli Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 12 maydagi 274-sonli «Auditorlik tashkilotlari faoliyatining huquqiy asoslarini yanada takomillashtirishni ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi Qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2018 yil 21 dekabrdagi “Auditor malaka sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 3105 sonli buyrug'i.
15. D. Taylor, G. Glezen «Auditing: integrated concepts & procedures».
16. P. A. Алборов, Л.И. Хоружий, С.М. Концевая «Основы аудита». — М: «Дело и сервис», 2001.
17. Fayziev Sh.N., Dusmurotov R.D., Karimov A.A., Kuziev I.N., Avlokulov A.Z. Audit: Darslik -T.: “Iqtisod-Moliya”, 2015y. – 430 b
18. Tuychiev A., Qo'ziev I., Avloqulov A., Sherimbetov I., Avazov I. Audit. Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 620 b.
19. Kuziev I., Tuychiev A., Xojiev M., Yakubov M. Vnutrenniy audit. “Iqtisod-Moliya”, 2019 g. – 421 str.”
20. O'zbekiston Respublikasi moliya vazirining 2018 yil 21 dekabrdagi “Auditor malaka sertifikatini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 3105 sonli buyrug'i.
21. Audit va sifat nazoratining xalqaro standartlari. 2012. 1 qism, 3-jild. -T.: O'BAMA, 2014.-1049 b.

22. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni.
23. Arens A., Lobbek Dj. Audit. Per. s angl. pod red. Ya.V. Sokolova. - 2013. -560s.
24. Fayziev Sh.N., Karimov A.A. Audit. Uchebnoe posobie. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2013. -S. 157-158.
25. Sheremet A.D., Suyts V.P. Audit. Uchebnik.- M.: INFRA-M, 2009. -456 s.

Research Science and
Innovation House

METAPHORICAL FEATURES IN THE CREATION OF THE TEXTURE

Kurbanboeva Anbarjon Utkir kizi
MASTER STUDENT, LINGUISTIC: ENGLISH
URGENCH STATE UNIVERSITY
KHOREZM, REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract: metaphor is a figure of speech, a rhetorical effect that means one thing by directly mentioning the other. It is possible to identify explicit (or implicit) or hidden similarities between two ideas. Metaphor is often compared to other types of figurative language, such as antithesis, hyperbole, metonymy and comparison.

Key words: metaphor, texture, language, linguists, linguistic theories, metaphorical language activates, concepts, definitions, metaphoric extension, vocabulary, meaning

One of the tools of analogy in linguistics in today's era is that there is a variety of knowledge and skills about metaphor. During a person's life, he tries to liken something or event-phenomena on the basis of interdependence on something else or event-phenomena, and uses metaphors for this. In this way, the speaker achieves inking in his or her speech and delivering information to the listener in whole or in part.

The metaphor is originally an intrusive word from Greek, meaning "to move", "to move". This art is considered a kind of displacement of word meanings, and this type of fine art is based on the mutual similarity between things and phenomena. Basically, writers and poets make extensive use of the art of using (metaphor) in their works in a sense other than the word itself, that is, figuratively. The use of words and phrases in a portable sense, based on analogy, or their meaning in combinations of words and phrases, occurs on the basis of metaphor.

For example, "Sky fires decorated the night." This means: the shining of the stars at night is likened to the fiery fire in the sky. This was used as a decoration for the night.

Metaphor it is a figure of speech that refers to something else, mentioning something. In metaphors, there is a comparison of two things that are not so related

to each other, but whose general characteristics are similar to each other. Metaphor is a figure of speech, a rhetorical effect, which means one thing, directly mentioning another. There may be clarity between the two ideas, or hidden similarities can be identified. Metaphor is often compared to other means of artistic representation, such as metonymy, hyperbola, antithesis, and mimicry.

"All-world stage,
And all men and women are just players;
They have exits and entrances..."

William Shakespeare

In this passage, Shakespeare made good use of the art of metaphor, since here the word “world” is not actually a “scene” when we analyze it verbatim. Through these words, Shakespeare tries to fully deliver a dream about human beings and their behavior, their behavior. Using a comparison between the world and the stage, it influenced the listener and achieved an increase in the artistry of the work.

Metaphor often helps people to connect language with life and to understand language. To say that metaphor is an integral part of everyday communication between people, we are not mistaken at all. Its location within speech is not always identifiable.

In teaching such a vocabulary, it is necessary to have a clear understanding of what a metaphor is, and the standard definitions do not supply sufficient explanations.

Therefore, some of the dominant theories about metaphor are examined in order to extrapolate more precise concepts. This analysis leads to the conclusion that it is the multi-faceted duality of sense in a metaphor that distinguishes it from any other kind of expression, which cannot be fully appreciated unless both the pragmatic and the semantic aspects of metaphor are taken into account. Essentially, metaphor is the use of an expression to refer to something in a distinctly different conceptual, phenomenal, or experiential domain in order to imply that two things may be seen as if they were similar when in fact they are substantially different. The speaker and hearer tacitly agree to see this similarity, all the while holding in mind the fact that there is no actual similarity. Consequently, the expression used metaphorically is given not only two referents, but also a duality of sense: its literal and conventional

sense and the sense communicated by the metaphorical comparison; in Kittay's (1987) terms, a 'first-order' and a 'second-order' meaning.

The process of metaphoric extension should be included among those central patterns of word usage that are adding "new dimensions to our view of vocabulary" (Carter and McCarthy 1988, p. 201).

References

1. William Shakespeare - As you like it 2\7
2. Dennis L. Bergmann Portland State University - "Metaphoric extension as a basis for vocabulary teaching in English as a second language" (1991). Dissertations and Theses. Paper 4209.

Research Science and
Innovation House

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNING MULOQOT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Hayitova Muhabbat Rahmatullayevna

Zarafshon shahar „Bilag'on” nomli
7-davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
katta -, „Quyuncha” guruhi tarbiyachisi

Anotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqot omillari va uning madaniy jihatlari, jumladan ularda muloqot madaniyatini shakllantirishning psixologik va ijtimoiy xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar. Maktabgacha ta'lim, muloqot madaniyati, ijtimoiylashuv, psixologiya, ijtimoiy-psixologik.

KIRISH

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev O'zbekiston Mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida O'zbekistonda yangi bir uyg'onish – Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilayotgani haqida gapirdi. Ushbu shiddatkor davrda bolaning emotsional rivojlanishiga shaxs yaxlit rivojlanishining dastlabki tarkibiy qismlaridan biri sifatida qarash va uni sifatli rivojlantirish masalasi ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu bosqichli pedagogik jarayon bo'lib, mazkur vazifani uzluksiz ta'lim tizimi xususiyatlarini e'tiborga olgan holda, maktabgacha yoshdagi bolalardan boshlab amalga oshirish maqsadga muvofiq. Zero, - “Maktabgacha bo'lgan yosh - bola shaxsining jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatdan shakllanishining asosiy davridir”¹. Maktabgacha yoshdagi bolalarda barcha faoliyatlar asosan o'yin orqali amalga oshirilishini nazarda tutganda, rolli va syujetli o'yinlar, musiqa mashg'ulotlari bu yo'nalishda katta imkoniyatlarga ega ekanligini tasavvur etish qiyin emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim muassasalarida bola shaxsining rivojlanishi va interfaol metodlarini amalga oshirishning metodik ahamiyati shakllantirish muammolarini Z.Rahimova, SH.Munavvarov, N.Egamberdiyeva,

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020 yil 24 yanvar).

S.K.Annamuratova, S.Bulatov, F.B.Valixo‘jayeveva², H.Nurmatov, A.Sulaymonov va boshqa tadqiqotchilar o‘rganganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirishning o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib avvalo bola shaxsiy va jismoniy rivojlanishiga bevosita bog‘liqdir. Bolaga tabiat ato qilgan barcha aqliy qobiliyatlar ona tilini o‘zlashtirish, ayniqsa uni maktabgacha yoshda o‘rganib olish tufayli yuzaga chiqadi hamda rivojlanadi.³

Maktabgacha yoshdagi bolaning muloqot madaniyati shakllanishining ijtimoiy rivojlanishini umumiy tasir omillariz tasavvur etib bo‘lmaydi. Umumiy manoda ijtimoiylashuv-bu bolaning jamiyatda mavjud bo‘lgan ijtimoiy-axloqiy me‘yorlar va xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiylashuv-bu butun hayot davomida davom etadigan doimiy jarayon. Maktabgacha yoshdagi bolalikda bu birinchi navbatda ijtimoiy hayot normalarini o‘zlashtirishdir.

Maktabgacha ta‘lim muassasasida bolalar nutqini rivojlantirishga oid ishlar tizimi doirasida savodxonlikga o‘rgatish masalalari maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan nutqni tushunishning psixologik jihatlari bilan uzviy bog‘lik bo‘lgan ishlarning o‘ziga xos mazmun va metodikaga egaligi bois dasturning alohida bulimidan joy olgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish — bu murakkab psixologik jarayon bo‘lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog‘likdir.

O‘z davrining ilmiy yutuqlari doirasida Ye.I.Tixeeva quyidagilarni ishlab chiqqan⁴:

- bolalarni maktabda ta‘lim olishga tayyorlovchi uyushtirilgan dasturiy mashg‘ulotlarni o‘tkazish metodikasi;
- maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini, fikrlashini rivojlantirish va ularga ona tilini o‘qitish metodikasi;

² Dolimova Davlatoy “Bolalarni qurish-yasashga o‘rgatishda interfaol metodlaridan foydalanish metodikasi(tayyorlov guruh misolida)” Namangan-2019 6-b

³ F.R. Qodirova, M.R. Qodirova “Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi” darslik “Istiqlol” T-2006 8-b

⁴ Axmedova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish . Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi II xalqaro anjuman. – T.: 2009

• original didaktik material tizimi va undan maktabgacha ta'lim muassasasida foydalanish metodikasi.

Bolaning psixologik shakllanishida nutqning hal kiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar hakidagi masala ular shiddat bilan va to'satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Ushbu masalaga aloqador jihatlar borasida maktabgacha ta'limning asosiy vazifalari quyidagilarni belgilab beradi:⁵

- bolalarni xalqning boy milliy, madaniy tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash;

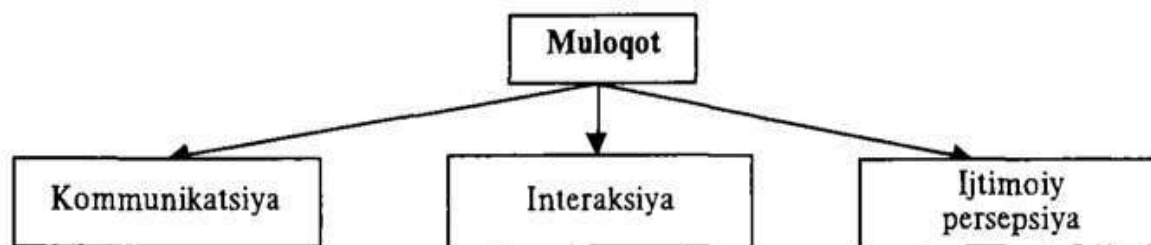
- maktabgacha yoshdagi bolalarda bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilish mayllarini shakllantirib, ularni muntazam ravishdagi ta'lim jarayoniga tayyorlash;

- bolalarning tafakkurini rivojlantirish, o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish.

- bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlash kabilarni o'z oldiga maqsad qilib belgilaydi.

NATIJA

Umuman olganda muloqot madaniyati umumiy psixologiyaning tarkibiy qismlaridan bo'lib sohalar majmuasida alohida ahamiyatga ega va har qanday ijtimoiy psixologiya yo'nalishidagi fan sohasida uning tarkibi (struktura) muammosi muhim o'rin tutadi. Chunki muloqot tuzilishini aniqlab olish uning tarkibidagi har bir elementni alohida tahlil qilish imkonini beradi. Muloqotning asosiy tarkibi quyidagi elementlardan tashkil topgan, deb hisoblanadi.⁶

⁵ Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Qarshi: Nasaf, 2011. 33-b

⁶ M. Maxsudova “Muloqot psixologiyasi” O'quv qo'llanma TOSHKENT «TURON-IQBOL» 2006

Yuqoridagi tahlillar va dastur tarkibini o‘rganish natijasida ushbu jihatlarni aniqladik:⁷

- Muloqot madaniyatida til fikrlash bilan bog‘lik va u uning quroli hisoblanadi.
- Til aqliy faoliyatni rejalashtirish imkoniyatini yaratadi; bu jarayonda tilning muhim vazifasi — insonning xulq-atvorini boshqarish vazifasi paydo bo‘ladi.
- Har qanday muloqot jarayonida jumladan bolalarda ham til uning muloqotga muhtojligi tufayli paydo bulgan psixologik omildir.
- Maktabgacha yoshdagi bolalar muloqot madaniyatini rivojlantirish — bu murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bulib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas, balki bu bolalarda muloqot faoliyatini rivojlantirish va muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog‘liqdir.

Maktabgacha yoshdagi bolaning tengdoshlari bilan munosabatlari sohasi aqliy va shaxsiy rivojlanishi uchun ahamiyatlidir. Tengdoshlarning talablari bilan bolaning o‘yindagi obyektiv imkoniyatlari o‘rtasida, shuningdek, bola va tengdoshlarning yetakchi ehtiyojlari o‘rtasida uyg‘unlik bo‘lishi zarur. Bunday izchillikning yo‘qligi bolaning tengdoshlari bilan munosabatlarining buzilishiga va natijada salbiy shaxsiy rivojlanishga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi muloqotda muammolar paydo bo‘lishiga yordam beradigan tashqi shart-sharoitlar: oiladagi munosabatlarning buzilishi, bolalarga ota-ona munosabatining o‘ziga xos xususiyatlari va tarbiyaning noqulay shart-sharoitlari muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, tadqiqot natijalaridan aniqlanishicha, ota-onaning farzandiga munosabati unda muloqotchanlikning rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsi rivojlanishida muloqot ta’sirining psixologik xususiyatlari muloqotning individ shaxsi va psixik xususiyatlari rivojlanishiga ta’siri va shu orqali ular shaxsida yuksak fazilatlar, faoliyat turlariga qiziquvchanlik, layoqat va qobiliyatlarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy g‘oyalarni nazariy jihatdan boyitishga xizmat qilishi bilan izohlanadi, tadqiqotdan olingan natijalar umumiy psixologiya, oila psixologiyasi, pedagogik psixologiya, shaxslararo munosabatlar psixologiyasi, ontogenez psixologiyasi, differensial psixologiya va ijtimoiy psixologiya fanlarida maktabgacha yoshdagi

⁷ Axmedova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning o‘zlashtirish darajasini aniqlash va tahlil qilish . Bola shaxsini rivojlantirishning dolzarb muammolari mavzusidagi II xalqaro anjuman. –T.: 2009.

bolalarning muloqot jarayonida shaxs xususiyatlari shakllanishining psixologik omillarini o‘rganish yuzasidagi tadqiqotlarni ilmiy jihatdan asoslab berishi bilan belgilanadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Bir so‘z bilan aytganda maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining ayrim ijtimoiylashuv xususiyatlarini rivojlantirishda muloqotni shakllantirish metodikasi umumiy talim tarbiya va rivojlanishda ushbu faoliyatning mazmuni va uning qay darajada uyushtirilganligiga samarali tasir ko‘rsatadi. Chunki to‘g‘ri tashkil etilgan madaniy muloqot faoliyati davomida va atrofdagi kishilar bilan kundalik munosabatda bolaning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanishi takomillashib boradi. Shuning uchun ham bolalar ijtimoiy faolligini bilish, bolada foydali odatlarni shakllantirish, ijobiy xarakter belgilarini rivojlantirishda muloqot madaniyati mexanizmlarini tashkil qilish hal qiluvchi omildir.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ2707- sonli qarori.
3. To‘Xtasinova, M. X. Q., & Aliyeva, N. H. (2023). SLENG TURLARI HAMDA UNING O ‘ZIGA XOS JIHLTLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 296-299.
4. Alieva, N. (2022). The Use of New Phraseological Units and Collocations in the Language. *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*, 3(11), 66-72.
5. Navruza, A. (2023). INGLIZ TILI MORFOLOGIYASIDA SOZ TURKUMLARINI ORGANISH ZARURIYATI. ITALY” ACTUAL PROBLEMS OF SCIENCE AND EDUCATION IN THE FACE OF MODERN CHALLENGES”., 14(1).
6. Aliyeva, N., & qizi Shodiyeva, G. N. (2023). INGLIZ TILIDA SO ‘Z TURKUMLARI TASNIFI MASALALARI SHARHI. *SCHOLAR*, 1(13), 22-27.

7. Nematovna, F. S. (2022). Alisher Navoiy Asarlarining Tarjimalari Tarixi. Miasto Przyszłości, 30, 10-13.

8. Nematovna, F. S. (2022). The Importance of Body Language as a Means of Non-Verbal Communication in Teaching Process. In International Conference: Problems and Scientific Solutions (pp. 41-47).

9. Муртазаева, Ф. Р. (2023). ВНУТРЕННИЙ МИР ЖЕНЩИН В АНГЛИЙСКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ». Инновационные исследования в науке, 2(10), 44-48.

10. Муртазаева, Ф. Р. (2023, August). ДИНАМИКА РАСКРЫТИЯ ПСИХОЛОГИЗМА В АМЕРИКАНСКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ». In International Conference of Education, Research and Innovation (Vol. 1, No. 7, pp. 15-19).

11. Муртазаева, Ф. Р. (2023, August). СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПСИХОЛОГИЗМА В УЗБЕКСКОЙ «ЖЕНСКОЙ ПРОЗЕ». In INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS. (Vol. 2, No. 7, pp. 5-10).

12. Rashidovna, M. F., & Rakhimovna, B. L. THE PROBLEM OF FAMILY AND FAMILY VALUES IN” WOMEN'S PROSE» OF VICTORIA TOKAREVA AND ZULFIYA KUROLBOY KIZI. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY, 157.

13. Гудзина, В. А. (2023). МОДИФИКАЦИЯ КОНЦЕПТА «БАХТ» В УЗБЕКСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЕ. Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari, 1(1), 58-61.

14. Victoria, G. A. (2022, December). INTERPRETATION OF THE CONCEPT “HAPPINESS” IN RUSSIAN AND UZBEK CULTURE. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 60-63).

15. Гудзина, В. А. (2021). ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ И ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ МАРКЕРЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕМЫ СЧАСТЬЯ В ЛИРИКЕ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).

16. Гудзина, В. А. (2021). ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ И ИНДИВИДУАЛЬНЫЕ МАРКЕРЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕМЫ СЧАСТЬЯ В ЛИРИКЕ АХМАТОВОЙ И ЗУЛЬФИИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).

17. Gudzina, V. (2021). Space of the Women's World in the Poetry of Zulfia. European Journal of Research Development and Sustainability, 2(3), 83-85.

18. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 488 b.

19. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 592 b.

20. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: O‘zbekiston, 2017. – 508 b.

21. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020 yil 24 yanvar).

Internet manbalari:

1. <http://www.lib.psichology.msu.ru>
2. <http://www.lib.psichology.ru>

Research Science and
Innovation House

Loyiha boshqaruvida pul oqimlarini samarali tashkil etish yo'llarini takomillashtirishning nazariy asoslari

Xalilov Isomiddin Faxriddinovich

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi, Loyiha boshqaruvi
yo'nalishi tinglovchisi

e-mail: isomiddinxalilov84@gmail.com

Kalit so'zlar: Samaradorlik, foyda, pul oqimi, tashkilotlar, moliyaviy barqarorlik, boshqaruv.

Kirish

Odatda, umumiy ma'noda samaradorlik tushunchasi minimal mumkin bo'lgan xarajat bilan ma'lum natijalarga erishish deb ta'riflanadi. Shu nuqtai nazardan, biznes samaradorligi firmaning mahsulotlarni eng kam xarajat bilan ishlab chiqarish va sotish qobiliyatini anglatadi. Biznes samaradorligini boshqarish tizimini uchta elementning o'zaro bog'liqligi sifatida ko'rib chiqish mumkin:

- faoliyat etikasi, ya'ni nazorat va motivatsiya tutqichlarini yaratish va ulardan foydalanish, strategik maqsadlarni belgilash va ustuvorliklarni shakllantirish, javobgarlik tuzilmasini belgilash;
- xodimlar faoliyatini boshqarish tizimi, bu xodimlarni baholash parametrlari va mezonlarini, o'zaro hamkorlik va rivojlanish darajalarini belgilash;
- biznes samaradorligi ko'rsatkichlari tizimlari - ushbu ishning o'rganish ob'ekti kontekstida ushbu element asosiy e'tiborni tortadi.

Har qanday ishlab chiqarish faoliyati samaradorligining asosiy mezonidir, chunki har qanday biznes turini amalga oshirishni rag'batlantiradigan asosiy motiv, uning asosiy maqsadi kompaniya egalarining farovonligini oshirishdir. Ushbu o'sishni baholashni investitsiya qilingan kapital bo'yicha egalarining kechiktirilgan va joriy daromadlari miqdori deb atash mumkin va olingan foyda bunday kapitalning asosiy manbai hisoblanadi. Biroq, korxonaga uchun yuqori darajadagi foydaning mavjudligi uning haqiqiy to'lov qobiliyatiga ega ekanligini anglatmaydi. Albatta, maksimal foyda darajasiga erishish kompaniyaga barqaror moliyaviy ahvolni saqlab qolish imkonini beradi, eng muhimi, biznesdan olib qo'yilishi mumkin bo'lgan erkin pul oqimini yaratish qobiliyatidir.

Pul oqimi tushunchasi moliyaviy menejmentning asosiy tushunchalaridan biridir [4]. Buning sababi shundaki, har qanday tashkilotning pul oqimlari eng dinamik boshqaruv ob'ektini ifodalaydi va unga e'tibor berish juda muhimdir.

Korxonaning moliyaviy faoliyatini boshqarishda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati loyihani amalga oshirish uchun manbalarning mavjudligi bilan bevosita bog'liq. Naqd pul korxonaning eng likvid aktivi bo'lganligi sababli, kerakli vaqt ichida kreditorlik qarzlarni to'lash (soliqlar va yig'imlar bo'yicha qarzlarni to'lash, ish haqini to'lash, pudratchilarning schyot-fakturalarini to'lash), asbob-uskunalar, xom ashyo va materiallarni sotib olish uchun ishlatilishi mumkin. materiallar. Boshqacha qilib aytganda, naqd va naqd pulsiz mablag'lar ko'rinishidagi aktivlar juda harakatchan bo'lib, tezda boshqa aktivlarga aylantirilishi yoki majburiyatlarni to'lash uchun ishlatilishi mumkin.

Mablag'lar yo'qligi yoki yetishmasligi natijasida korxonalar kreditorlar va boshqa tashqi sub'ektlarga qaram bo'lib qoladi. Garovning yetarililigi joriy to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish, korxonalar faoliyati uchun zarur bo'lgan materiallarni (xom ashyo va materiallarni) sotib olish, avanslar, hisoblangan mablag'lar va ish haqini to'lash, joriy majburiyatlarni o'z vaqtida to'lash, uzoq muddatli aktivlarga ega bo'lish imkonini beradi.

Asosiy qism

Har qanday korxonaning operatsion, investitsiya va moliyaviy faoliyati pul oqimlarini yaratadi: naqd pulsiz va naqd pul ko'rinishidagi ijobiy va salbiy oqimlar. Bundan tashqari, sanab o'tilgan sohalarning har biri uchun ularga ta'sir qilishning maxsus usullari mavjud. Naqd pul kabi aktivning xususiyatlarini hisobga olgan holda, naqd pulni boshqarish siyosatining maqsadlari quyidagilardan iborat ekanligini ta'kidlaymiz:

- samarali moliyaviy-xo'jalik faoliyatini amalga oshirish uchun etarli bo'lgan pul resurslarini zarur minimal darajada ushlab turish, shu jumladan joriy va kelajakdagi kredit layoqati;
- tadbirkorlik faoliyati jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kutilmagan xarajatlarni to'lash;
- etkazib beruvchilar oldidagi majburiyatlarni o'z vaqtida to'lash, tovarlar narxiga qo'shimcha chegirmalar olish huquqidan foydalanish.

Tashkilotning joriy hisobvaraqlarida va korxonaning kassasida pul mablag'larining ko'payishi, hajmi etarli darajada oshib ketganda, tashkilot har

qanday investitsiya loyihasida ishtirok etishdan bosh tortgan holda, yo‘qotilgan foyda shaklida xarajatlarni oladi. Agar minimal pul zaxirasi etarli bo‘lmasa, ushbu zaxirani to‘ldirish uchun qo‘shimcha xarajatlar kelib chiqadi (ta'mirlash xarajatlari), bu aksiyalarni va boshqa foydali moliyaviy vositalarni sotib olish va sotishga sarflangan mablag‘larni, shuningdek, kreditlarni jalb qilish uchun foizlar va boshqa xarajatlarni o‘z ichiga oladi. va qarzar. Shunga asoslanib, korxonaning kassasi va uning joriy hisobvaraqlaridagi pul qoldig‘ini ikkita qarama-qarshi holatni hisobga olgan holda optimallashtirish tavsiya etiladi: qo‘shimcha investitsiya manbalaridan bo‘shatilgan mablag‘larni investitsiya qilishdan foyda olish va joriy to‘lov qobiliyatini saqlab qolish. barqaror davlat. [1]

Bo‘shatilgan pul mablag‘lari ko‘rinishidagi balansni boshqarish va uni optimallashtirish masalalarini hal qilishdan tashqari, umumiy pul oqimlarini oqilona boshqarish muhimdir; korxonaning barcha iqtisodiy faoliyati ijobiy va salbiy oqimlarni keltirib chiqaradi, shuning uchun pul mablag‘larini boshqarishdagi yana bir vazifa - bu oqimlarni muvozanatli holatda saqlash zarurati; Joriy, moliyaviy va investitsiya faoliyati natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan pul mablag‘larining taqchilligi yoki ortishi korxonaning samarali faoliyatiga xalaqit bermasligi uchun kelgusidagi xarajatlar va pul mablag‘larining tushumlarini rejalashtirish muhimdir.

Pul oqimi yoki "pul oqimi" - bu korxonaning xo‘jalik faoliyati yoki sub’ektning alohida operatsiyalari natijasida yuzaga keladigan vaqt davomida taqsimlangan pul mablag‘larining naqd va naqd bo‘lmagan harakati.

Tashkilotning pul oqimlari u yoki bu mezonlarga ko‘ra tasniflanishi mumkin. [4]

Keling, ularni batafsil ko‘rib chiqaylik. Harakat yo‘nalishiga qarab, ijobiy va salbiy pul oqimlari farqlanadi. Ijobiy pul oqimi - bu tashkilotga kiruvchi naqd pul oqimi (kirish);

Salbiy pul oqimi - bu tashkilot tomonidan to‘langan pul oqimi (chiqishi).

Hisoblash usuliga qarab, yalpi va sof pul oqimlari farqlanadi. Yalpi pul oqimi - ma'lum bir vaqt oralig‘ida mablag‘larning barcha tushumlari va xarajatlarini aks ettiradi; sof pul oqimi - ma'lum bir vaqt oralig‘ida ijobiy va salbiy pul oqimlari (ya'ni mablag‘larning tushumlari va xarajatlari) o‘rtasidagi farqni aks ettiradi.

Sof pul oqimi korxonaning iqtisodiy faoliyatining eng muhim natijasi bo‘lib, u asosan korxonaning moliyaviy barqarorligini va uning bozor qiymatining o‘sish sur'atini belgilaydi. Shunday qilib, ijobiy oqim hajmlarining salbiy oqim hajmiga

nisbatiga qarab, sof pul oqimining miqdori ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin, bu esa pirovardida korxonaning tegishli faoliyati natijasini belgilaydi. Bundan tashqari, ushbu ko'rsatkich tashkilotning pul mablag'lari balansining shakllanishi natijasini aks ettiradi.

Pul oqimlari hosil bo'ladigan iqtisodiy faoliyat turiga qarab, ular uch guruhga bo'linadi.

Operatsion faoliyatdan keladigan oqim - asosiy (operatsion) faoliyat natijasida hosil bo'lgan pul oqimlari, shu jumladan ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarni sotishdan olingan pul oqimlari, shu operatsiyalarga sarflangan pul oqimlari.

Investitsion faoliyatdan keladigan oqim - bu investitsiya faoliyati natijasida hosil bo'lgan pul oqimlari, shu jumladan uzoq muddatli aktivlarning har xil turlariga, boshqa kompaniyalarga investitsiyalardan olingan pul oqimlari va chiqishlari, asosiy vositalarni sotishdan tushgan tushumlar, foizlar va moliyaviy dividendlar. aktivlar va ularni to'lashdan (sotishdan) tushgan summalar.

Moliyaviy faoliyat oqimi - moliyaviy faoliyat natijasida hosil bo'lgan pul oqimlari, shu jumladan uzoq muddatli va qisqa muddatli kreditlarni jalb qilish, aktsiyalarni, foizlarni, aktsiyalarni sotishdan olingan pul oqimlari, shuningdek mulkdorlarga to'lash, qarzlarni to'lash; va boshqalar.

Ro'yxatda keltirilgan tasniflash toifalari asosiy pul oqimlarini tahlil qilish uchun asosiy hisoblanadi, ammo boshqa ko'plab tasniflash tamoyillari mavjud.

Pul oqimlari vektorining o'zgaruvchanlik darajasiga ko'ra, pul oqimlari standart va nostandart bo'ladi. O'zgaruvchanligi yagona bo'lgan, ya'ni yo'nalishi o'zgarmaydigan oqim standart deb ataladi (standart oqimga misol sifatida daromadlarni shu kabi moliyaviy vositalarga qayta investitsiya qilish imkoniyatisiz uzoq muddatli obligatsiyalarga investitsiya qilish mumkin). Yo'nalishi bir necha marta yoki muntazam ravishda o'zgarib turadigan oqim nostandart deb nomlanadi (bunday oqimga misol sifatida moliyaviy vositalar portfeliga uni yanada kengaytirish maqsadida daromadni qayta investitsiya qilish mumkin).

Ajratishning yana bir tamoyili - korxonaga bo'lgan munosabatlarning tabiati. Ichki pul oqimlari, ya'ni korxonada ichidagi mablag'larning tushum va chiqimlari yig'indisi (ish haqi, sayohat nafaqalari, avanslar, aktsiyadorlarga to'lovlar, sho'ba korxonalaridan o'tkazilgan va olingan summalar va boshqalar) farqlanadi; va tashqi pul oqimi, ya'ni korxonaning kontragentlar (xom ashyo va asbob-uskunalar yetkazib beruvchilar, xaridorlar, kredit tashkilotlari va davlat organlari - soliq, bojxona va

boshqa xizmatlar) bilan munosabatlariga xizmat ko'rsatuvchi naqd pul to'lovlari majmui.

Keyingi bo'linish mezonlari - ijobiy va salbiy pul oqimlari balansining ko'rsatkichi. Ijobiy va salbiy turdagi hajmlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydigan oqim (naqd pul zaxiralarining rejalashtirilgan o'sishini hisobga olgan holda) balanslangan deb ataladi.

O'z navbatida, balanslanmagan pul oqimi, hajmning etarlilik darajasiga qarab, ortiqcha va kamomadga bo'linadi. Ortiqcha pul oqimi o'rganilayotgan davrda olingan mablag'lar korxonaning maqsadli xarajatlariga bo'lgan haqiqiy ehtiyojdan sezilarli darajada oshib ketganda yuzaga keladi. Bunday holda, sof pul oqimining ijobiy qiymati ancha yuqori bo'ladi va ortiqcha mablag'lar korxonaning xo'jalik faoliyati jarayonida ishlatilmaydi.

Pul mablag'larining taqchilligi o'rganilayotgan davrda pul mablag'larining kelib tushishi ularni sarflashga bo'lgan haqiqiy rejalashtirilgan ehtiyojni qondirmasa, korxonada ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Sof pul oqimining ozgina manfiy qiymatining mavjudligi uni tanqis qiladi. Ortiqcha va taqchil oqimlarga bo'linish ularning korxonaning to'lov qobiliyatini ta'minlash qobiliyatini baholash bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu yo'nalishda oqimlar suyuq va suyuqliksiz bo'linadi.

Agar ko'rib chiqilayotgan pul oqimi uchun mablag'larning tushumlari yoki sarflanishining to'liq aylanish davri bir yildan oshmasa, bunday oqim qisqa muddatli deb ataladi. Agar ma'lum bir pul oqimi uchun to'lovlar belgilangan muddatdan oshib ketgan bo'lsa, u holda uzoq muddatli pul oqimi sodir bo'ladi.

Rossiya Federatsiyasi qonunchiligi har qanday tashkilotga to'lovlarni amalga oshirishning ma'lum qoidalarini belgilab berganligi sababli, barcha to'lovlarni naqd va naqdsiz pulga bo'lish va natijada bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tegishli pul oqimlarini ajratib ko'rsatish muhimdir. Bu naqd va naqd bo'lmagan pullarning bir muomaladan boshqasiga doimiy o'tishi bilan bog'liq:

tashkilotning joriy hisob raqamiga naqd pulsiz shaklda kelib tushgan mablag'lar real to'lovlarni amalga oshirish uchun naqdashtiriladi. Naqd pul shaklida olingan mablag'lar, o'z navbatida, tashkilot tomonidan bankka topshiriladi, chunki yuqorida aytib o'tilganidek, bu borada qonuniy talablar mavjud.

Naqd pul oqimlarini rejalashtirish va optimallashtirish jarayonida tashkilotlar, yuzaga kelishining taxminiyligiga qarab, quyidagilarni ajratib ko'rsatishadi:

yuqori prognoz qilinadigan pul oqimi, ya'ni muddati va miqdori bo'yicha oldindan ma'lum bo'lgan to'lovlar bilan oqim. Bunday oqim - amortizatsiya oqimi, olingan ssuda mablag'lari bo'yicha foizlar va asosiy qarzlar bo'yicha pul oqimi, shuningdek, unga xizmat ko'rsatish xarajatlari va boshqalar;

qisman prognoz qilinadigan pul oqimlari, to'lovlarning o'zgaruvchanligi prognoz qilinadigan vaqt oralig'ida. Bozor kon'yunkturasining o'zgarishi tufayli o'zgaruvchan bo'lgan tovarlarni sotishdan tushgan mablag'lar, biznes natijalarining o'zgaruvchanligiga qarab dividendlar to'lash misol bo'lishi mumkin;

oldindan aytib bo'lmaydigan pul oqimi, yuzaga kelishi va to'lovlar orasidagi hajm va vaqt oralig'i prognozga kiritilmagan. Bunday to'lovlar penyalarning paydo bo'lishi, fors-major xarajatlarining mavjudligi va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Tashkilotning oqimlarini boshqarishda ko'pincha oqimlarni ularning shakllanishiga ta'sir qilish uchun imkon qadar farqlash zarurati tug'iladi, shuning uchun rejalashtirish paytida barcha oqimlar tartibga solinadigan va tartibga solinmaganlarga bo'linadi. Tartibga solinadigan pul oqimiga misol sifatida korxonada mahsulotlarini kreditga sotishdan kelib chiqadigan oqimlarni keltirish mumkin - to'lov va oldindan to'lash qoidalarini, mumkin bo'lgan kechiktirish muddatini, shuningdek qisman to'lovlarni belgilash orqali hajm va vaqtni tartibga solish mumkin. kvitansiyalar doirasi. Davlat organlariga soliq va boshqa to'lovlar, belgilangan shartlar bilan qayta tuzilmagan ssudalar bo'yicha to'lovlar tartibga solinmagan pul oqimlari sifatida tasniflanishi mumkin.

Bundan tashqari, boshqarish va rejalashtirishda ko'rib chiqilayotgan davrda ularning shakllanishining izchilligiga qarab muntazam va diskret oqimlarni farqlash muhimdir. Muntazam pul oqimi - bu ko'rib chiqilayotgan davrning alohida oraliqlarida doimiy ravishda amalga oshiriladigan operatsiyalar natijasida hosil bo'lgan oqim, odatda bu tashkilotning asosiy faoliyatidan oqimlar, uzoq muddatli kredit operatsiyalarini va uzoq muddatli real investitsiya loyihalarini ta'minlaydigan pul oqimlari.

Xulosa

Turli xil barqaror holatlar o'rtasida o'zgarib turadigan pul oqimi diskret deb ataladi. Ushbu turdagi oqim korxonada tahlil qilinayotgan davrda bitta operatsiyalarni amalga oshirganda sodir bo'ladi. Ushbu turdagi salbiy oqimga misol sifatida mulkni, litsenziyani yoki franchayzingni sotib olishda yuzaga keladigan pul oqimini keltirish

mumkin; ijobiy - moliyaviy yordam ko‘rinishidagi mablag‘larni olish va boshqalar. Biroq, tashkilot oqimlarining bu bo‘linishi juda sub‘ektivdir va tahlil qilingan davrning davomiyligiga bog‘liq. Vaqt oralig‘i qisqartirilganda, har qanday hosil bo‘lgan oqimlarni diskret deb hisoblash mumkin (masalan, tahlil qilingan davr kredit to‘lovlari davridan qisqaroq muddatga qisqartirilsa, har bir alohida to‘lov diskret oqimga aylanadi; tahlil qilinadigan davr oshsa, kredit to‘lovlarining pul oqimi muntazam bo‘ladi).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Konovalova A.V. Naqd pul oqimi tahlili / darslik / Yaroslavl davlat universiteti. P. G. Demidova. Yaroslavl, 2015. - 108 p.
2. Kurbatova O.R. "Tashkilotning pul oqimlari boshqaruv ob‘ekti sifatida" / Vladimir davlat universitetining axborotnomasi. Stoletovlar. Seriya: Iqtisodiyot fanlari № 1. Nashriyotchi: Vladimir davlat universiteti. A.G. va N.G. Stoletov (Vladimir), 2014 - s.82-89
3. Lukashevich I.Ya. Moliyaviy menejment: darslik / I.Ya. Lukashievich. – 2-nashr, qayta ko‘rib chiqilgan va to‘ldirilgan. – M.: Eksmo, 2010. - 768 b. – (Yangi iqtisodiy ta’lim)
4. Shuliko E.V. "Noaniqlik sharoitida Rossiya tashkilotlari faoliyatining ayrim jihatlari to‘g‘risida" // Bugungi kunda fundamental va amaliy fanlar: Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya maqolalari to‘plami (Shimoliy Charleston, AQSh, 2015 yil 30-31 mart) - Moskva: Akademik. Nashriyot markazi, 2015. 169-bet

Research Science and
Innovation House

SANOATDA KENG QO‘LLANILADIGAN QURILISH G‘ISHT MAXSULOTINI QAYTA ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Qochqoraliyeva Raximaxon Vohidjon qizi

Islom Karimov nomidagi TDTU Qo‘qon filiali, Geodeziya, kartografiya,
kadastr (funktsiyalari bo‘yicha) yo‘nalishi talabasi

E-mail: eqochqaraliyev@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada g‘isht ishlab chiqarish jarayoni, xom g‘isht, sementdan tayyorlangan biton, pena blok hamda bir qancha maxsulotlarni sifati to‘g‘risida va ularning tarkibiy qismidan kelib chiqib bu maxsulotlarni sifatini hamda samaradorligini oshirish haqida yoritib o‘tilgan.

Kaliti so‘zlar: g‘isht, suv, dissotsatsiya jarayoni, filter, tuzlar, kondensatsiya usuli, olovbardosh g‘isht, xalqali pech, spol, keramik, futerovka pechlari, energetika, IESva AESlar.

Kirish

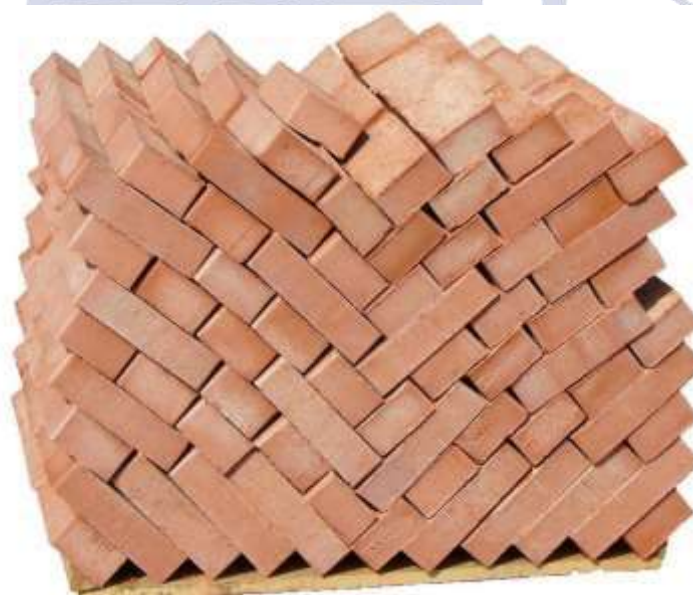
Sa‘noatda keng qo‘llaniladigan maxsulotlardan biri bo‘lgan g‘isht maxsulotini insonlar ya‘ni tadbirkorlar qurilish materiyallari haqida tushunchaga ega bo‘lmasdan turib, g‘isht tayyorlash sexlarini ochadilar. Bu sexlarda g‘isht tayyorlash uchun qum hamda suvlardan foydalaniladi. Bulardan tayyorlangan maxsulotlar sotiladi [1]. Bu maxsulotlardan esa uylar hamda ko‘p qavatli turar joylar, korxonalar, zavodlar quriladi. Bu jarayon faqat O‘zbekistanda emas balki O‘rta Osiyo davlatlarida ham shunday. Qadim zamonlardan bizlarga ma‘lumki insonlarda ong tushunchasi shakllanishi bilan insonlar o‘zlarini tashqi xavf-xatardan saqlanish uchun turar-joy qurishga harakat qilishgan [2,3]. Shu ehtiyojlardan kelib chiqib bugungi kunda rivojlanib kelayotgan qurilish tizimimiz, qurilishda yangi materiallardan foydalanish talabini oldinga maqsad qilib qo‘yib kelmoqda. Dastlab insonlar uylarini qurishga oftobda yaxshilab quritilgan g‘ishtdan paxsa uylar qurib yashashgan. Hozirda uylarimiz mustahkam bo‘lishligi uchun sifatli g‘isht tayyorlash kerak [4,5,6]. G‘isht urilgandan so‘ng uni suvoq qilinayotgan paytda o‘ziga suvni tortib olgandan so‘ng 1-2 oydan keyin u sho‘rlasha boshlaydi. G‘isht tarkibidagi zax suvi hamda sifatsiz tuproqdagi tuzlar to‘planib g‘ishtdagi tuz miqdori ko‘payadi va bu

maxsulotdan qurilgan uylar 3-4 yil oralig'ida qurilgan ko'p qavatli turar joylar, zavod biynolar yaroqsiz holga kelib qoladi. 5 yil muddat oralig'ida qilingan sayi harakatlar, sarflangan mablag'lar befoyda sarflangan hisoblanadi [7]. G'isht maxsulotining tayyorlashning birinchi usuli:

Dissotsatsiya jarayonida suv tarkibidagi tuzlarni ajratish.

(Kondensatsiya ya'ni filtrlash)

Suv tarkibida Na yaxshi eruvchan bo'lib, suvda $1,5 \cdot (10)^{16}$ t ni tashkil qiladi. Biz har qanday g'isht tayyorlayotganimizda zax suvlaridan foydalanamiz. Zak suvlaridagi tuzlar NaCl, K_3PO_4 , NaHPO₄, shu kabi o'rta, nordon tuz ionlari uchraydi.

1-rasm.

G'isht tayyorlashda ishlatiladigan zax suvini tuzlardan ajratib olishda Kondensatsiya jarayoni orqali foydalanamiz. Bu jarayonda suvni V hajmi katta bo'lgan idishga solib uni 100 °C da qaynatib bug' holatiga keltirganimizdan so'ng suv bug'ga aylanib yana qaytib suv holga o'tgandan so'ng suv tarkibidagi NaCl, K_3PO_4 , NaHPO₄ tuzlarni bir birlari bilan birikib qurum shaklida idishning tag qismida yig'iladi yani tuz ajraydi. Ajralgan sof suvdan g'isht tayyorlashda foydalaniladi [8]. Tayyorlash jarayoni sof tuproqni Dissotsatsiya ya'ni konveksiya jarayonda ajratib olingan suv bilan aralastirib loy tayyorlanadi. Olovbardosh

g‘ishtlarni tayyorlash texnologiyasi murakkab bo‘lib, 1300-1400°C gradus xaroratda olovga chidamli loydan (aralashmaning 70 foizi) va grafit, kremniy oksidi va alyumin, yirik kvarts donalaridan tayyorlanadi. Shuningdek, olovbardosh g‘isht yorilmasligi, olovga chidamliligi uning tarkibiga loy ham qo‘shiladi. Olovga chidamli g‘ishtlar 22sm*11.5sm*6.4sm. o‘lchamda tayyorlanadi [9].

G‘ishtlarni bog‘lash uchun olovbardoshg‘il aralashmasi ishlatiladi chunki uning ichiga maydalangan (ezilgan) olovbardosh g‘isht solinadi. Shuning uchun bunday g‘ishtlarni yotqizayotganda ularni bir-biriga juda ehtiyotkorlik bilan taxlash (jipslash) kerak bo‘ladi.

Shakli bo‘yicha olovbardosh g‘isht to‘g‘ri trapetsiya va klin (paralelopiped) shaklida bo‘lishi hisoblanadi. Pishirish vaqti 24 soatdan 48 soatgacha davom etishi mumkin. Xomashyoda qo‘shimchalarning mavjudligi texnologlar tomonidan nazorat qilinadi, chunki bazi zarralar yonish paytida sintezlanadi, bu esa g‘ishtning xususiyatlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan ichki shikastlanishga olib keladi. Shu bilan birga xomashyo tarkibida foydali qo‘shimchalar kiritiladi bu esa g‘isht xususiy xolini ancha muddatda saqlashiga olib keladi. G‘isht ekologik toza xomashyodan tayyorlanadi. Ishlab chiqarishning texnologik jarayoni qoliplash massasining kimyoviy tarkibi asosida o‘rnatiladi. G‘isht qattiq anorganik modda ekanligi, pishiqligi, sovuq va issiqni yaxshi o‘tkazmasligi, kimyoviy moddalar bilan aktiv reaksiyaga kirishmasligi mumkin [10,11].

1-jadval.

№	Ishni olib borish ketma-ketligi.	Qo‘llaniladigan qurilma va asbob-uskunalar.
1	Tuproqni qazib olish	ekskovator
2	Tarkibiy qismini	tekshirish
3	Tuproqqa ishlov berish	maydalash, bulg‘olash asboblari bilan ishlov berish
4	Qo‘shilma	qum, ko‘mir, qipiq
	Bug‘ suvi tozalash	kondensatsiya jarayonida filtirlangan suv

5	Massa tayyorlash	(bir va ikki valli tuproq aralashtirgich)
6	G‘ishtning quyish	lentali vakum yoki vakumsiz press

Quritish (quyosh nurlari yoki pishirish pechlari yordamida). Xususan qozonxona va IESlardagi asosiy pishirish pechlarida ishlatiladi. Uglerodli g‘ishtarlar ya'ni erkin uglerod asosida ishlab chiqariladi. G‘ishtarlarining olovga chidamliligi 2000°C gradusdan pishirishda tayyorlanib 3500 °C gradusgacha olovga chidamlidir. Shuning uchun ularni metall eritish uchun futerovka pechlarida, energetika va AESda ishlatishadi. Tayyor maxsulot namlik 5% bo‘lgan quruq joyda saqlash kerak.

Foydali va samarali tomonlari kondensatsiya jarayoni zax suvidan tuzni ajratib olingandan so‘ng sof suvdan tayyorlangan har qanday qurilish maxsulotlarini yaroqlilik muddatini yanada uzoqlashtirib, maxsulotga bo‘lgan extiyojni yanada oshirishga sabab bo‘ladi. Misol uchun pena blok, g‘isht, pishgan g‘isht, va shu kabi maxsulotlar hisoblanadi.

Sifatsiz tayyorlangan g‘isht, biton, pena blok shlaka blok shu kanbi maxsulotlardan qurilgan uylarga har qanday bezak bersak ya'ni qumshuvoq, shpakilovka travetting aboy shu kabi maxsulotlar ishlatilsa ham 5 yildan so‘ng o‘z ta'sirini ko‘rsatadi. Biz tayyorlagan sof H₂O suvdan ibodat g‘isht maxsuloti 15 yil muddat oralig‘ida yemirilish oqarish ya'ni sho‘rlashishlarni oldini oladi. Xalqimiz yashayotgan turar joylarni mustaxkam qilish har bir lavozim egasidan tortib har bir tadbirkorning ma'suliyati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hossain, S. S., Mathur, L., Majhi, M. R., & Roy, P. K. (2019). Manufacturing of green building brick: recycling of waste for construction purpose. *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 21, 281-292.
2. Rakhmanov, B., Razzakov, S., & Kosimov, L. (2023). The research on the influence of temperature on the properties of synthetic fibres for load-handling devices. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 460, p. 10003). EDP Sciences.

3. Соломатов, В. И. (2022). Физико-механические особенности структурообразования бетонов на микроуровне. Научно-технический журнал ФерПИ.
4. N.A. Samig'ov, M. S. Samig'ova. (2004). Qurilish materiallari va buyumlari. T.. Mehnat.
5. Kosimova, S. (2023). Opportunities and problems in increasing energy efficiency of buildings in the conditions of the climate of Uzbekistan. International Journal of Advance Scientific Research, 3(04), 26-35.
6. Oxunjonov, F. F. O. G. L. (2021). Detallarning tashqi silindrik yuzalari va ularga ishlov berish usullari. Scientific progress, 2(2), 1132-1135.
7. Oxunjonov, F., Tuybozorov, S., & Rakhmonov, Z. (2023). Modern methods of the metal welding process: review and proposals. International Journal of Advance Scientific Research, 3(10), 251-259.
8. ХАМИНОВ, Б. Т., & АБДУЛЛАЕВ, З. Д. (2023). Technical and economic efficiency of the use of antifriction vibration sound absorbing composite polymer materials and coatings made of them in the working bodies of cotton gins. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(5), 626-630.
9. Jalolova, M. M. (2023). Kartografiyada masofadan zondlash ma'lumotlarining ahamiyati. Sustainability of education, socio-economic science theory, 1(11), 208-210.
10. Jalolova, M. M. (2023). Masofadan turib zondlash ma'lumotlari asosida kadastr kartalarini yaratish. Sustainability of education, socio-economic science theory, 1(11), 205-207.
11. Allanazarov, O., & Jalolova, M. (2022). Integration of gat and remote sensing data in the creation of cadastral maps. Oriental Journal of Geography, 2(01), 51-56.

Xristian cherkovi va uning ijtimoiy roli

Shamuratova Xolida Pulat qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Xristian cherkovi va uning ijtimoiy roli tarix davomida jamiyatlarni shakllantirishda ajralmas bo‘lib kelgan. Cherkov Iso Masihning ta‘limotida paydo bo‘lishidan tortib, turli madaniyatlar va xalqlarga tarqalishigacha ijtimoiy muammolarni hal qilish, qadriyatlarni targ‘ib qilish va jamoalarni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynadi. Xristian cherkovining ijtimoiy rolining asosiy jihatlaridan biri bu rahm-shafqat, xayriya va boshqalarga xizmat qilishga urg‘u berishdir. Ushbu maqolada Xristian cherkovi va uning ijtimoiy roli haqida ilmiy asoslangan ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Iso Masih, cherkov, xristian dini, ijtimoiy masalalar, madaniyat va ma‘rifat, dinni targ‘ib qilish, xayriya,

Аннотация: Христианская церковь и ее социальная роль исторически были пробелом в наблюдении за обществом. Церковь играет важную роль в решении социальных проблем, обеспечивая людей и поддерживая сообщества, от появления Иисуса Христа до образования и возникновения различных культур и народов. Одним из самых захватывающих аспектов социальной роли христианской церкви является ее акцент на сострадании, благотворительности и служении другим. В данной статье представлена научно-исследовательская информация о христианской церкви и ее социальной роли.

Ключевые слова: Иисус Христос, церковь, христианская религия, социальные проблемы, культура и просвещение, пропаганда религии, благотворительность,

Abstract: The Christian Church and its social role have historically been a gap in the observation of societies. The Church plays an important role in solving social problems, providing for people and supporting communities, from the emergence of Jesus Christ to education to the rise of different cultures and peoples. One of the most addictive aspects of the Christian church's social role is its emphasis on compassion, charity, and service to others. This article provides scientific research information about the Christian Church and its social role.

Keywords: Jesus Christ, church, Christian religion, social issues, culture and enlightenment, promotion of religion, charity,

Kirish: Xristian cherkovlar va ularning ijtimoiy roli tariqalarning o‘rtasida juda muhim o‘rin tutadi. Xristianlik jamiyatda e‘tibor qozonadi, odamlar uchun yaxshi niyatlar bilan munosib munosabatni ta‘minlash, sodiqlashish va insoniy murojaatlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

Xristianlik, insonlarning bir-biriga yaqinlashish, xizmat qilish, adolat va insafni ta‘minlash, katta mehribonlik va hurmatni o‘rganishga asoslangan. Bu esa ijtimoiy tarbiya va birlashuvda muhim ahamiyatga ega. Xristianlar jamiyatda adolat, hurmat, xizmatkorlik va sevgini taqvo qilish orqali o‘zlarini namoyon etadilar. Bundan tashqari, Xristian cherkovlari ijtimoiy masalalar bo‘yicha ko‘p maqsadlarga ega bo‘lib, nafaqat diniy ibodatlarini bajarishgan bo‘lmasidan ham, jamiyatdagi ko‘plab muammolarga ilgari keladilar. Masalan, go‘shtsizlik, bechoralikka qarshi kurashish va ekologik muammolar kabi mavzular. Ular ko‘plab xayriya faoliyatlarda ishtirok etib keladilar — yordam berish tashkilotlari orqali zulm qilinayotgan insonlarga yordam ko‘rsatish; uningdek maqsadla ishlab chiqilgan jamoatchilik loyiha-vaqtinchalik uy-uy istiqomatini ta‘minlash; bolajonlarga yordam beradigan yoshlar uchun mentorlik qilish kabi. Bular hammasi ijtimoiy rahmatni amalga oshirish uchun maqsadlangan faoliyatlar hisoblanadi.

Asosiy qism: Xristian cherkovning ijtimoiy roli

Xristian cherkovlar, insonlarning bir-biriga sevgi, hurmat va yordam ko‘rsatishga asoslangan umumiy maqsadlari bilan ajralib turadi. Ular jamiyatda adolat, xizmatkorlik va insafni ta‘minlashda o‘zlarini namoyon etadilar. Xristianlikning asosiy prinsiplari insonlarni bir-biriga yaqinlashish, xizmat qilish, katta mehribonlik va hurmatni o‘rganishga asoslangan. Xristian cherkovlar ijtimoiy masalalar bo‘yicha ko‘p maqsadlarga ega bo‘lib, adolat, hurmat, xizmatkorlik va sevgini taqvo qilish orqali o‘zlarini namoyon etadilar. Ularning ijtimoiy roli adolat, hurmat va muhabbatni tarqatish orqali insonlarni bir-birlariga yaqinlashganligini namoyon etadi. Boshqa taraflardan, Xristian cherkovlari ko‘plab xayriya faoliyatlarda ishtirok etib keladilar. Ular yordam bera oladigan tashkilotlar orqali zulm qilinayotgan insonlarga yordam ko‘rsatish; uningdek maqsadla ishlab chiqilgan jamoatchilik loyiha-vaqtinchalik uy-uy istiqomatini ta‘minlash; bolajonlarga yordam beradigan yoshlar uchun mentorlik qilish kabi faoliyatlar bilan shugullanadilar. Bular hammasi ijtimoiy rahmatni amalga oshirish uchun maqsadlangan faoliyatlar hisoblanadi. Bular bilan birgalikda Xristian cherkovlari

jamiyatdagi ko‘plab muammolar bilan murojaatda bo‘ladi va ularning ijtimoiy roli jamiyatni yanada rivojlantirib boradi.

Xristian cherkovlar va ularning ijtimoiy roli quyidagi nimalardan iborat:

1. Adolat: Xristian cherkovlar adolat va insofni ta’dbiq etish, jamiyatdagi tartibsizliklarga qarshi turish va inson huquqlarini himoya qilishda o‘zlarini namoyon etadilar.

2. Xizmatkorlik: Cherkovlar yordam bera oladigan tashkilotlar yaratish, zulm qilinayotgan insonlarga yordam ko‘rsatish, katta mehribonlik va hurmatni o‘rganish orqali xizmat ko‘rsatishga asoslangan.

3. Sevgi va hurmat: Xristianlik asosiy prinsiplari insonlarni bir-birlariga yaqinlashish, sevgi, hurmat va ko‘ngil birligini o‘rganishga asoslangan.

4. Xayriya faoliyatlar: Cherkovlar ko‘plab xayriya faoliyatlarda ishtirok etib keladilar, masalan, zulm qilinayotgan insonlarga yordam ko‘rsatish, jamoatchilik loyiha-vaqtinchalik uy-uy istiqomatini ta’minlash, bolajonlarga yordam beradigan yoshlar uchun mentorlik qilish kabi faoliyatlar hisoblanadi.

5. Ijtimoiy muammolarga murojaat: Cherkovlar jamiyatdagi muammolar bilan murojaatda bo‘ladi va ularning ijtimoiy roli jamiyatni yanada rivojlantirib boradi.

Bu narsalar barchasi Xristian cherkovlarning ijtimoiy rolini namoyon etuvchi narsalardir.

Xristian cherkovi ijtimoiy rolini quyidagi yo‘nalishlarda namoyon etadi:

1. Adolat va insaf: Xristianlik adolat, insaf va inson huquqlarini himoya qilishga katta e’tibor qaratadi. Cherkovlar o‘z a’zolari va jamiyat uchun adolatli muomala va inson huquqlarini himoya etishda muhim rol oynaydi.

2. Xizmat va ko‘mak: Xristian cherkovlari jamiyatga xizmat ko‘rsatish, ko‘mak yoki yordam berishga intiladi. Ular taqvo, mehribonlik, maslaxat bilan insonlarga yordam berishni rag‘batlantiradilar.

3. Ko‘ngil o‘stirish: Cherkovlar sevgi, hurmat, ko‘ngil birligini rag‘batlantiruvchi prinsiplarni o‘stiradigan joylashgan joylar bo‘ladi. Ularning maqsadi insonlarni bir-birlari bilan hurmat qilish va bir-biriga sevgi ko‘rsatishni rag‘batlantiruvchi faoliyatda bulinishdir.

4. Taqvo va etikad: Xristian cherkovi o‘z a’zolari uchun diniy tarbiya tashkil etib, ularning ma’naviy rivojlanishi uchun yordam beradi. Ularning maqsadi

tuzumiga qarshi chiqmay qo‘ydi, balki o‘z tashkilotini bu tuzum sharoitlariga moslashtirishga intilib, o‘zi katta yer egasiga aylana bordi. Xristianlik, davlat diniga aylanganidan keyin, haqiqatda mehnatkashlarni ekspluatatsiya qilishga fatvo berdi. Cherkovda e‘tiborli yepiskoplar vujudga kelib, bo‘lar tez vaqt ichida boyib ketdi va joylarda siyosiy ta‘sir orttirdi. Chunonchi, shaharlarning yepiskoplari go‘yo himoyachilar (defensorlar) bo‘lib, shaharlarning himoyachi - homiylari va shaharlar bilan imperator ma‘muriyati o‘rtasida vositachidek edi. Cherkov imperiya viloyatlaridagi «varvarlar» o‘rtasida «missionerlik» faoliyatini keng suratda qizitib yubordi. IV asrda va ayniqsa V asrda qo‘shni varvar qabilalarining (ya‘ni rimlik bo‘lmagan qabilalarning) ko‘pi xristianlikni qabul qildi.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, xristian cherkovining ijtimoiy roli ma‘naviy farovonlikni rag‘batlantirish hamda jamiyat ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan keng ko‘lamli faoliyatni o‘z ichiga oladi. Uning jamiyatlarga ta‘siri xayriya faoliyati, adolatni targ‘ib qilish, ma‘naviy yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish va turli qiyinchiliklarga duch kelgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash orqali yaqqol namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "The Early Church" by Henry Chadwick
2. "The Story of Christianity: Volume 1: The Early Church to the Reformation" by Justo L. González
3. "The Rise of Christianity" by Rodney Stark
4. "Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew" by Bart D. Ehrman

Research Science and Innovation House

AGIOGRAFIK TERMINLAR TARJIMASINI BERISH PRINSIPLARI

Tuxtasinova Nigina Bashirovna

O‘zbekiston milliy universiteti dotsent v.b.

Egamberganova Dilafruz Bahtiyarovna

O‘zbekiston Milliy Universiteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada olimlarning tadqiqotlarida agioterminlar tarjimasi tahlil qilingan. O‘zbek tilshunosligida leksikografiya sohasini rivojlantirish, turli xil sohaviy lug‘atlar yaratish borasida juda ko‘p ishlar amalga oshirilgan bo‘lsada, biroq agiografik terminlarning nazariy va amaliy masalalar yechimiga bag‘ishlangan tadqiqotlar mavjud emas. Bu esa o‘z navbatida bizning tadqiqotimizning dolzarb va zaruratini yana bir karra isbotladi.

Kalit so‘zlar: termin, terminologiya, agiografik terminlar tarjimasi, diniy matnlar tarjimasi, tarjima usullari

Abstract: This article analyzes the translation of hagiographic terms in the research of scientists. In Uzbek linguistics, a lot of work has been done to develop lexicography, create dictionaries in various fields, however, there are no studies devoted to solving theoretical and practical problems of hagiographic terms. This, in turn, once again confirms the relevance and necessity of our study.

Keywords: term, terminology, translation of hagiographic terms, translation of religious texts, translation methods.

Oxirgi yillarda keskin ijtimoiy-iqtisodiy hamda ilmiy-texnik sohalarda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar va yangilanishlar jarayoni har bir fan sohasiga tub o‘zgarishlarni olib kirmoqda. Ayniqsa, tilshunoslik sohasida yangi so‘z va iboralarning kirib kelish bu borada jiddiy mulohazalarni olib borish zaruratini paydo etmoqda. Zero, “Fan va texnika shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda xilma-xil fan sohalarda kun sayin ko‘plab yangi tushunchalar vujudga kelmoqda. Tabiiyki, ularning barchasi maxsus til birliklari, ya’ni terminlar bilan ifodalanadi. Har bir sohada axborot uzatish va qabul qilish uchun o‘sha sohaning barcha talablariga javob bera oladigan, tartibga solingan terminlar tizimiga ehtiyoj seziladi”. [1] Tilshunoslikda yangi terminlarning kirib kelishi yangi imkoniyatlarni ochibgina qolmay, o‘ziga xos qiyinchiliklarni ham paydo qilishini inkor etib bo‘lmaydi.

Terminologiyaning tarixiy ildizlari, taraqqiyot bosqichlari, terminlarning milliy o‘ziga xosligi, ularning tasnifi va tavsifi kabi masalalari tadqiqi borasida xorij olimlari ko‘plab tadqiqot olib borganlar. A.Rey, J.Seyjer, O.Vyuster, Y.Marchuk, J.Kornyuy, R.Temmermen, V.Leychik, S.Omarova, M.Parjeva, Sh.Shelov, O.Axmanovalar ishi shular jumlasidandir.

O‘zbek olimlari tomonidan ham mazkur yo‘nalishda ko‘plab tadqiqot amalga oshirilgan. O‘zbek tili terminologiyasi tadqiqi o‘tgan asrning 30- yillariga to‘g‘ri keladi. Bu borada tilshunos olimlar U.Tursunov, A.Hojiyev, A.Madvaliyev, S.Akobirov, R.Doniyorov, N.Usmonov, X.Dadabayev, X.Bektemirov, E.Begmatovlarning terminologiyaga bag‘ishlangan ilmiy asarlari sohalararo terminologiyani shakllantirishda nazariy-metodologik asos bo‘ldi. Shuningdek, O.Axmedov, X.Paluanova, D.Kadirbekova, T.Valiyev, D.Xodjayevalarning soliq va bojxona, ekologiya, sport, AKT, yo‘lsozlik, tilshunoslik sohalariga oid terminlar sistemasining lingvistik va nazariy metodologik xususiyatlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan ishlari ham mazkur sohadagi nazariy va amaliy masalalar yechimiga qaratilgan. [2]

B.Suyunov tibbiyot terminlarining tilimizga kirib kelishi va ularning sabablarini ochib berishga qaratilgan terminlarni qo‘llashda tilimizda bir qancha muammolar mavjudligini quyidagicha asoslab berdi:

Nutq muallifi terminning tub ma‘nosini to‘g‘ri anglab yetmaydi. Natijada, uni mantiqan to‘g‘ri kelmaydigan so‘zlar bilan biriktirib, jumla tuzadi;

ba‘zan muallif ongli ravishda mavjud terminlardan foydalanmasdan, omma uchun tushunarsiz – yangi terminlardan foydalanadi;

ko‘pincha, tilni yaxshi bilmaslik, uning leksik-semantik, sintaktik imkoniyatlari hamda xususiyatlarini yaxshi tushunmaslik sababli nutqda terminlar mantiqan noto‘g‘ri qo‘llaniladi;

tilda so‘z yasalishi qonun-qoidalarini yaxshi bilmaslik natijasida ham noto‘g‘ri terminlar yasash yoki ijod qilish kuzatiladi. [3]

Demak, tilimizda shunday so‘zlar borki, ular alohida semantik maydon sifatida fan bilan, fan taraqqiyoti, undagi yangiliklar va o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq holda yuzaga keladi va yashaydi.

G.Ismoilova turli tizimdagi tillarda genderga oid terminologiyaning shakllanishida lingvistik va ekstralingvistik omillarni aniqlashga

bag‘ishlangan tadqiqotida gender munosabatlarining davlat siyosati darajasiga

ko‘tarilishi genderga oid terminlar tizimini chuqur tadqiq etish, bunday terminlarning onomasiologik, semasiologik, leksikografik xususiyatlarini kognitiv aspektda yoritish, tilning kognitiv imkoniyatlarini olamni kategoriyalashtirish va konseptualashtirish nuqtai nazaridan ochib bergan.[4]

Demak, o‘zbek tilshunosligida leksikografiya sohasini rivojlantirish, turli xil sohaviy lug‘atlar yaratish borasida juda ko‘p ishlar amalga oshirilgan bo‘lsada, biroq agiografik terminlarning nazariy va amaliy masalalar yechimiga bag‘ishlangan tadqiqotlar mavjud emas, agiografik yoki agiologik terminlarning izohli lug‘ati, tarjima lug‘atlari muammolari yechimiga bag‘ishlangan yirik monografik tadqiqot olib borilmaganligini ko‘rsatmoqda. Bu esa o‘z navbatida bizning tadqiqotimizning dolzarb va zaruratini yana bir karra isbotlandi.

Xorij olimlari esa aksincha bu borada ancha ilg‘or ekanliklari o‘rgangan materiallarimizning soni va salmog‘idan anglashimiz mumkin. Bu borada mavjud ishlarni birma-bir tahlilga tortamiz. T.Y.Galkina ikonografik adabiyotlardagi konfessional terminlar tarjimasini muammolariga bag‘ishlangan tadqiqotida asosan rus va ingliz tilidagi matnlarning tarjimasini muammolarini o‘rganadi. Olima masalaga asosan tekstologik, terminologik va tarjima nuqtai nazaridan yondashib eng avvalo tarjimon ikonografik adabiyotlarda uchraydigan konfessional terminlarning mazmun mohiyatini chuqur anglashi, lingvistik va ekstralingvistik ilmi kengligi va har bir konfessiya madaniyatidan xabardorlik darajasi yuqori bo‘lish darkorligiga e‘tibor qaratadi. T.Y.Galkina quydagi vazifalarni aniqlashni o‘z oldiga maqsad qilib oladi, ya’ni:

- 1) turli janrlardagi bo‘lgan ikonografik asarlarni o‘rganish;
- 2) ikonografik asarlar tarjimasida uchraydigan terminlarni leksik, semantik pragmatik tomonlarini aniqlash;
- 3) adekvat tarjimaga erishishda maqbul usullarni tanlash;
- 4) ikonografik adabiyotlar tadqiqiqiga bag‘ishlangan ishlarni tahlil qilish.

Olimarus tilidagi ikonografiya terminning ingliz tilidagi ikonografiya leksikasi orasidagi farqi to‘g‘risida shunday deydi:

“Nalichiye rasxojdeniy mejdu ruskoy terminologiyey «ikonografiya» i angliyskoy terminologiyey «iconography» obusloveno ryadom intralingvisticheskix i ekstralingvisticheskix faktorov, svyazannix s semanticheskoy strukturoy leksem, s istoriyey razvitiya religioznix kulturnix usloviy, s yazikovimi kontaktami.”[5]

Tadqiqot natijasida olim ikonografik adabiyot matnlarini ikki turdagi kitobxonga yo‘naltirishi lozimligini ko‘rsatib o‘tadi:

Keng kitobxon ommasiga (ya‘ni konfessional bilimga ega bo‘lmagan kitobxonlar nazarda tutiladi).

Kasbiy yo‘naltirilgan kitobxonlar.

Olima maxsus sohadagi mutaxassislar deganda ikonograflar, rassomlar, restavratorlar, tarixchilar, madaniyatshunoslar va san‘atshunoslarni nazarda tutgan. Chunki ular ikonografik adabiyotning terminologik apparatini boshqa tur kitobxonlarga nisbatan yaxshi tushunadi, anglaydi va farqlay oladi.

I.J.Yedixanov Qayum Nosiriyning “Qobusnoma” asarining ruscha tarjimasida diniy-didaktik leksikani o‘g‘irishning o‘ziga xos jihatlarini o‘rganadi. Ma‘lumki, “Qobusnoma” XI asrda fors tilida yozilgan nodir asar bo‘lib 1432 yilda turk tiliga, 1786-1787 yilda uyg‘ur tiliga, 1881 yilda tatar, 1886 yilda esa rus va fransuz tiliga hamda 1992 yilda esa o‘zbek tilidan qozoq tiliga tarjima qilingan. Qayum Nosiriy tarixchi-etnograf, yozuvchi, tatar adabiyoti rivojiga ulkan hissa qo‘shgan adabiyotshunos shuningdek, musulmon davlatlari madaniyatini chuqur o‘rgangan ma‘rifatparvar olim. Q.Nosiriy “Qobusnoma”ni turk tilidan tatar tiliga tarjima qilgan bo‘lsa, O.S.Lebedeva esa tatar tilidan rus tiliga tarjima qilgan. I.J.Yedixanov mazkur asarni tarjimon O.S.Lebedeva tomonidan o‘g‘irilgan variantini o‘rganadi. Tadqiqotchi asosan diniy leksikani rus tiliga o‘g‘irilishini qiyosiy tahlil qilish jarayonida juda ko‘p arab va fors tilidan o‘zlashgan so‘zlarni uchratadi. Bular asosan, namoz, ro‘za, haj, shaxodat, umra kabilar. Masalan:

“Lyuboye delo mojet stat pokloneniye: uchyoba, rabota, pomosh nujdayushimsya, namaz. Yesli u tebya poyavilos vozmojnost poyexat v Mekku, ti doljen yexat dlya xadja a ne umri, kotoruyu ti ne obyazan delat”[6]

Tahlillar shu narsani ko‘rsatdiki, tarjimada tarjimon o‘zlashma so‘zlarni transliteratsiya, izohli tarjima va kompensatsiya usullari orqali berishga harakat qiladi. Transfarmatsion tahlil esa ko‘p hollarda adekvat tarjima yaratishga xizmat qilgani aniqlangan. Tadqiqotchi, o‘z o‘rnida to‘g‘ri qayd etib o‘tadi, ya‘ni diniy terminlarni tarjima tilda berishda tarjimonning o‘quvchiga matnni to‘g‘ri va tushunarli yetkazib berishga harakat qilib tarjima matnini ko‘payib ketishiga sabab bo‘lgan biroq bu kontekstual ma‘noni o‘quvchiga to‘g‘ri va aniq yetkazib berishga xizmat qilgan.

N.M.Uluqov o‘zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasini ilmiy nazariy

jihattan o‘rganib o‘zbek tilshunosligida birinchi marta O‘DM ekzotizmlarning lug‘aviy ma‘noviy, uslubiy xususiyatlari keng tahlil qilgan, mavzuiy jihatdan guruhlariga ajratgan, ekzotizmlarning til leksikasidagi o‘rni, ularning o‘z va o‘zlashma qatlam so‘zlaridan farqli xususiyatlarini yoritgan. Xususan, olimning O‘DM larda uchraydigan 500 ga yaqin ekzotizmlar semik tahlil usuli asosida ekzotik so‘zlar, ekzotik atoqli otlar kabi yirik mavzuiy guruhlariga, o‘z navbatida, bu guruhlar yana bir qator kichik mavzuiy guruhlariga ajratilganligini dissertatsiya bilan batafsil tanishish natijasida bilib oldik. [7] Ayniqsa, Nosirjon Uluqovning ekzotik atoqli otlarni antroponimlar, teonimlar, toponimlar, zoonimlar, xrononimlar kabi turlarga ajratgani bizning tadqiqotimiz doirasida yaratiladigan agioterminlar lug‘atini guruhlashda o‘zining ijobiy natijasini berdi. Biz ham o‘z ishimizda olimning mazkur turlariga tayangan holda fransuzcha-o‘zbekcha agioterminlar lug‘atimizni ishlab chiqdik va unga O‘zbekiston Respublikasi Ko‘chmas Mulk agentligi tomonidan patent guvohnoma oldik.

SH.D.Yusupova diniy matnlarning lingvopragmatik jihatlari dinga oid terminlarning semantik xususiyatlarini o‘rgangan, dinga oid leksik birliklarni lisoniy vositalarning funksiyalari aniqlagan, diniy matnlarga xos lingvopragmatik xususiyatlarni nutqiy aktlar nazariyasi asosida tadqiq etgan. [8] Tadqiqotda Qur‘on tafsiri, hadislar, Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf ma‘ruzalari, Alixonto‘ra Sog‘uniyning «Tarixi Muhammadiy» asari, diniy-ommabop nashrlar («Hidoyat» jurnali va «Islom nuri» gazetasi) materiallar ilmiy jihatdan chuqur o‘rganilgan. Olima diniy matnlarning uslubiy, funksional va lingvopragmatik xususiyatlarini tadqiq etish orqali o‘zbek tilidagi diniy matnlarning boshqa matn turlaridan farqli xususiyatlari ochib berib, ularni leksik birliklar orqali tasniflagan, diniy terminlar terminlashish, determinlashish va reterminlashish hodisalari asosida yoritib bergan. Mazkur dissertatsiya agiografik terminlar tarkibiga kirgan diniy matnlarning tadqiqiga bag‘ishlanganligi uchun mazkur ishni ham ilmiy jihatdan ko‘rib chiqishga qaror qildik. Ayniqsa, ishda diniy matnlarga oid sohasiy leksik birliklar diniy terminologik lug‘at yaratishda manba bo‘lib xizmat qilishi dalillangan.

Shaxzoda Yusupova o‘zbek tilidagi islom diniga oid og‘zaki va yozma diniy matnlarni bir necha guruhlariga bo‘lib tasniflagan. Mazkur tasnif bilan batafsil tanishib chiqdik, chunki tadqiqot doirasida agiografik matnlar tarkibiga kiruvchi barcha bo‘limlarni batafsil o‘rganib chiqishni joiz topdik. Olimaning tasnifi

quyidagicha:

1. Muqaddas diniy matnlar. Bu guruh tarkibiga Qur'on Tafsiri kiritiladi. Muqaddas diniy matnlarning o'ziga xos jihati ularning inson tomonidan yaratilmaganligi, Yaratgan tomonidan nozil qilinganligida deb baholanadi.

2. Hadislar. Hadis Muhammad Payg'ambar (s.a.v.)ning ko'rsatmalari, nasihatlar keltirilgan matn turi bo'lib, bir necha asrlik qadimiy tarixiy xususiyatlarni o'zida jamlaydi.

3. Diniy ilmiy asarlar. Ushbu guruhga Qur'onni o'qish va o'rganish, tajvid, buyuk allomalar, muhaddislar va hadisshunoslik ilmi, fiqh kabi yo'nalishlarda yozilgan, umumxalq tomonidan kamroq murojaat qilinadigan, asosan, diniy ulamolar, olimlar va shu yo'nalishda faoliyat olib boradigan mutaxassislar uchun yaratilgan kitoblar kiradi. Bugungi kunda diniy ilmning rivoj topishi, jamiyat a'zolarining ko'pchilik qismida bunday bilimlarni egallash ishtiyoqining paydo bo'lishi, diniy masalalarni chuqurroq anglash zarurati dinga oid ilmiy adabiyotlarga ham keng jamoatchilik tomonidan ko'p murojaat etilishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa diniy matnlar uchungina xos bo'lgan jihatni – bir vaqtning o'zida ham ilmiylik, ham ommaboplikni o'zida jamlash xususiyatini namoyon etadi. Mustaqillik davrida yaratilgan qator ilmiy kitoblar, xususan, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning asarlari ana shunday asarlar sirasiga kiradi.

4. Dinga oid terminografik va qomusiy lug'atlar. «Islom ensiklopediyasi», -Qomus» lug'ati, O.Nosirov, M.Yusupov, Y.Rahmatullayev, A.Nishonovlar tomonidan yaratilgan arabcha-o'zbekcha «An-Na'im ul-kabir» lug'ati, M.Umarxo'jayevning «Diniy atamalar va iboralar» lug'ati kabilar shular jumlasidandir.

5. Diniy publitsistik matnlar guruhi. Bu guruh diniy mazmundagi ommabop nashrlar («Hidoyat», «Mo'minalar» jurnallari, «Islom nuri» gazetasi kabi), diniy teleko'rsatuvlar («Hidoyat sari» kabi), diniy axborot beruvchi internet saytlarini qamrab oladi.

6. Diniy va'zlar. Diniy mazmundagi va'zlar, odatda, din bilimdonlari, olimlar, imom-xatiblar, qorilar tomonidan o'qiladi.

7. Duo matnlari. Duo diniy e'tiqodda muhim rol o'ynaydi, dinga sig'inuvchi har qanday inson duo qilish orqali Yaratgan bilan muloqotga kirishadi. Shu sababli ham duo barcha uchun xosdir. Duo matnlari og'zaki va yozma shakllarga ega bo'lib, so'zlashuv nutqida, badiiy nutqda, dinga oid ilmiy

adabiyotlarda, diniy publitsistik asarlarda uchraydi.

Mazkur tasnif juda mukammal tasif hisoblanib, undan lug‘atlar tuzishda ularni guruhlashtirishda unumli foydalanish mumkin. Ammo o‘zbek lug‘atshunosligi yoki tarjimashunosligida agiografik terminlarning tadqiqiga bag‘ishlangan yaxlit monografik ish bo‘lmaganligi sababli diniy matnlar, diniy terminlar tadqiqiga bag‘ishlangan dissertatsiyalarni ko‘rib chiqdik.

D.L.Shagdarova buddaviylik leksikasi va terminologiyasi hamda uning tarjima muammolariga bag‘ishlangan ishida mazkur termini o‘rganishda guruhlar, kichik guruhlar hamda mikrosegmentlarga ajratib o‘rganishni lozim topadi.[9] Tarjima jarayonida buddizm terminlarini o‘g‘irishda milliy- xususiy yondashuvlar talab etadi. Bunday terminlarga matn ichida yoki satr ostida izohi talab etuvchi leksika sirasiga kiritadi. Olim buriyatlik tarjimonlar tomonidan buddizm realiyalarini tarjimasida quyidagi usullarga asoslanish lozimligini ko‘rsatib o‘tadi:

- 1) o‘zgarishsiz qabul qilingan o‘zlashgan so‘zlar: xubaoak –xuvarak, lam-lama, datsan-datsan, damaari-damskiy barabanchik, buben, oshor-vadjra;
- 2) matn ichida yoki sahifa ostida izoh talab etuvchi o‘zlashgan so‘zlar:
- 3) olboki-malenkiye tyufyachki, obshitiye dorogoy materiyey;
- 4) qadimgi mo‘g‘ul (buriyat tili) tilida izoh keltirish: Bxagavat – Ilaja tyges nygshegsen.
- 5) tarjima tiliga yaqin bo‘lgan so‘z orqali ifodalash: orod lama (doslov.russkiy lama) – pop, shajannoy lama (jaslov. Musulmanskiy religii lama) mulla.

D.Shagdarova taklif qilgan usullaridan to‘rtinchi usulni milliy o‘ziga xos so‘zlari bilan ular orasida katta farq borligi tufayli doimo ham tarjimada sharoitida o‘zini oqlamasligini aytib o‘tadi. Shuningdek, mavjud izohli lug‘atlarda maxsus terminlarning barchasini topishning iloji yo‘qligini ko‘rsatib maxsus tarjima lug‘atlar yaratish tarjimaning leksikografik muammolarini bartaraf etadigan asosiy faktorlardan biri ekanligini tayd etadi.

Fransuz olimi Adriana Serban diniy matnlar tarjimasini tadqiqiga bag‘ishlangan ishida XVII asrdan hozirgi kunga qadar Transilvaniyada (Ruminiya) ruminlarning siyosiy hokimiyati, hokimiyat bilan dinning o‘zaro aloqadorligini ochib beradi, diniy matnlar va ularning tarjimasini, shuningdek, mazkur mavzudagi matnlar tarjimasining o‘ziga xos lingvistik va ekstralingvistik jihatlariga to‘xtalib o‘tadi.[10]Olim mazkur lisoniy to‘siqlarni quyidagicha asoslab beradi:

“La traduction des textes religieux a toujours été une entreprise délicate, parfois carrément périlleuse, surtout quand il s’agit d’un texte sacré, donc du texte central d’une religion, tel la Bible, le Coran ou la Torah. À part les difficultés de transfert linguistique et culturel d’un message complexe, à plusieurs niveaux d’interprétation, il reste tout un ensemble de facteurs à prendre en considération, dont l’histoire du texte, son impact sur la vie religieuse et sociale des individus, voire de peuples entiers, l’influence qu’il a pu avoir sur la production culturelle dans tous ses domaines, mais également les éventuelles traductions précédentes ou l’interdit de traduire, qui peuvent orienter les attentes et, par conséquent, les réactions des personnes auxquelles s’adresse la traduction ou retraduction.” Haqiqatdan ham, diniy matnlar tarjimasi ham noziklik bilan birga o‘ta mas’uliyatli tarjima hisoblanadi. Ayniqsa, muqaddas bitiklar tarjimasi ya’ni Bibliya, Quron, Tora haqidagi matnlar tarjimondan katta mahorat talab etadi. Chunki bunday matnlar tarjimasi har qanday tarjimondan katta tayyorgarlik ko‘rish shu bilan birga, ham lisoniy, ham madaniy, ham tarixiy, ham diniy ham ijtimoiy hayotdan boxabar bo‘lishi shart. Diniy matnlar, ular mazmunida aks etgan agiografik terminlarni o‘g‘irish har qanday tarjimoni gangitib qo‘yishi muqarrar.

U.S.Mustafin tatar tilida Quron tarjimalarini lingvistik va teologik yo‘nalishda o‘rganadi.[11] U oyatlar tahlili va ularning tarjimasi sifatini tahlil qiladi. Olim o‘z ishining ilmiy ahamiyatini ochib berishda birinchi o‘rinda tatar musulmonlarining bugungi kundagi Quron sharhlarini, oyatlarning mazmun mohiyatini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi ortganligi, shu bilan birga olimlarning mazkur sohada turli xil rakurslarda Quron tarjimalarini chuqurroq tahlil qilishga, bu borada bahs munozalarning kuchayganligini ta’kidlab o‘tadi. Shu bilan birga bugungi kunda tatar olimlarining Quron tarjima maktablari ilmiy tadqiqotlar olib borishdagi o‘rni va ahamiyati ortib borayotganligi, tatar va rus tilida qiyosiy tadqiqotlarning ko‘payganligini tadqiqotlar va olimlar ishlari misolida yoritib beradi. Quron tarjimasi va Quron sharhi yangi tarjima yo‘nalishi va usullari shakllanib borayotganligi arab va fors tilidan tatar tiliga qilingan tarjimalarni tahlilga tortadi.

Tarjimashunos olimi Raima Shirinova fransuz adabiyotidan o‘zbek tiliga tarjima qilingan asarlarni asliyatga muvofiqlik darajasini tahlil qilish jarayonida katolik dinn peshvolari mansablari va unvonlarini o‘zbek tarjimonlari tomonidan noto‘g‘ri o‘g‘irilini quyidagicha asoslab:

“Katolik din peshvolarining mansablari va unvonlari bilan bog‘liq terminlar

ham turli tarjimonlar tomonidan turlicha tarjima qilingan. Ba’zan hatto bir tarjimonning o’zi ham bir atamani bir necha ko’rinishda tarjima qilganlarini guvohi bo’lamiz. Jumladan, birgina “abbat” (abbé) (P.Merime “Karl IX saltanatining yilnomasi” asari) “buzruk”, “kashish”, “buzruk”, “kyure” va “ruhoniyy” kabi bir necha ko’rinishda beriladi. Misollarda keltirilgan so’zlar bir qarashda sinonimlardek tuyulsa ham, “abbat”, “kyure” hamda “ruhoniyy” so’zlari o’rtasida katta farq bor”. [12]

Demak, yuqorida berilgan misollar tahlilidan ma’lum bo’ldiki, agioterminlarni tarjimada berishning yagona tamoyili yo’qligi bunday xatolarni yuzaga kelishga sabab bo’lgan. Shu bilan birga bunday xato va nuqsonlar tarjimonlarning asliyat tilida so’zlashadigan xalq amal qiluvchi diniy ta’limot va uning tarixini yaxshi bilmasliklari, katolik cherkov tuzilishi hamda xristian diniy marosimlari va kundalik amaliyotidan yetarli darajada xabardor emasliklari hamda har bir tilda terminologik lug’atlarning yetarli darajada emasligi bilan izohlanadi. Terminlar tarjimasida bu xilma-xillik tarjimaning sifatiga ta’sir qilibgina qolmay, o’quvchida u yoki bu xalqning e’tiqodiy odat va marosimlari xususida noto’g’ri tasavvur uyg’otadi, uni chalg’itadi. Bu hol diniy realiyalar tarjimasida bog’liq xilma-xillikka chek qo’yib, bu borada muayyan meyorlarni belgilab olishni taqozo qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Mahkamov N. Terminologik tamoyillar va xalqaro termin-elementlar//Xorijiy so’z va terminlardan foydalanishda meyor va milliy- assotsiativ fikrlash muammolari. –Toshkent, 2011.–B. 212.

2. Adriana Serban. Enjeux et défis de la traduction des textes religieux : prolégomènes à une étude des choix identitaires en Transylvannie. Cahiers des études du religieux. 2008/4.

3.Mustafin U.S. Problemi perevoda Korana na tatarskiy yazik. Sovremenniy musulmanskiy mir. 2019. №1.

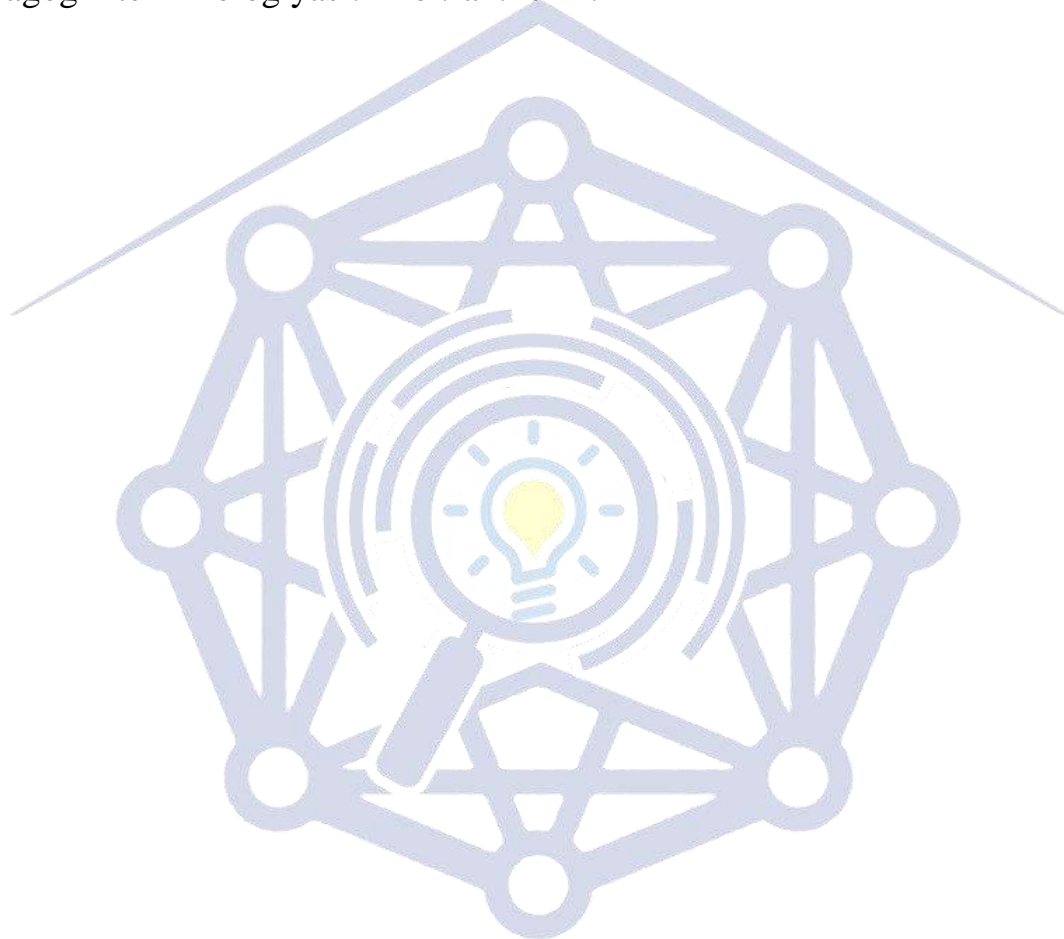
4.Shirinova R. Diniy realiyalarni badiiy tarjimada qayta yaratishning ayrim tamoyillari (Fransuz adabiyotining o’zbek tilidagi tarjimalari misolida) Filol. Fan.nomz...avtoref. –Toshkent 2002. –B.13-14.

5.Uluqov N.M. O’zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi. Filol.fan.bo’y.falsafa.fan dok (PhD) diss...avtoref. –Toshkent 1997. –B.27.

6. Yusupova Sh.T. Diniy matnlarning lingvopragmatik tadqiqi. Filol.fan.nom.diss... avtoref. –Farg‘ona, 2021.
7. Shagdarova D.L. Buddiyskaya leksika i terminologiya i problema ix perevoda. Filologicheskiye nauki. Voprosi teorii i praktiki. Tambov:Gramota. 2016. №3 (57) –S.192-194.
8. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. Journal of Central Asian Social Studies, 2(04), 1-10
9. Hulkar, M. (2019). INTERACTIVE METHODS OF PEDAGOGICAL PROGRAMS IN TRAINING Oriental Languages. Uzbekistan Journal of Oriental Studies, 1(2), 146-155.
10. Khalmurzaeva, N. T., Omonov, Q. S., Rikhsieva, G. S., & Mirzakhmedova, K.
11. V. (2021). SPECIFICITY OF THE ACTION OF SILENCE IN JAPANESE COMMUNICATION CULTURE. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758), 2(08), 50-55.
12. Mirzakhmedova, H. V., Omonov, K. S., & Khalmurzaeva, N. T. (2021). METHODS OF IMPROVING LANGUAGE SKILLS USING MEDIA SOFTWARE. Journal of Central Asian Social Studies, 2(03), 47-55.
13. Nasirova, S. A., Hashimova, S. A., & Rikhsieva, G. S. (2021). THE INFLUENCE OF THE POLITICAL SYSTEM OF CHINA ON THE FORMATION OF SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY. Journal of Central Asian Social Studies, 2(04), 10-17.
14. Galkina T.Y. Problemi terminologii pri perevode konfessionalnix tekstov ikonograficheskoy literaturi. Avtoref.diss... kand.filol.nauk. – Moskva, 2007.
15. Yedixanova I.J. Osobennosti perevoda religiozno-didakticheskoy leksiki proizvedeniya K.Nasiri «Kabusname» na russskiy yazik. .Nasiri K. Saylanme asarlari, 4 tomda. 4 tom. –Kazan, 2006. –400 b.
16. Ismoilova G. Turli tizimdagi tillarda genderga oid terminologiyaning shakllanishida lingvistik va ekstralingvistik omillar. Avtoref diss. filol fan doktori (DSc). –Toshkent, 2018. –B.62.
17. Suyunov B. O‘zbek tilida tibbiyot terminlarini qo‘llash muammosi. www.Journal fledu.uz.

18. Tursunov U. O‘zbek terminologiyasi masalalari. –T., 1933; Hojiyev A. Termin tanlash mezonlari. –T.: Fan, 1996; Madvaliyev A. O‘zbek terminologiyasi va leksikografiyasi masalalari. –T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017; Akobirov S.F. Til va terminologiya. –T., 1968; Doniyorov R. O‘zbek tili ilmiytexnikaviy terminlari tarixidan. –T., 1973; Usmonov N.U. O‘zbek tilining pedagogik terminologiyasi: Filol.fan.nomz.

Research Science and
Innovation House

PROKURATURA ORGANLARINING HUQUQIY MAQOMI, MAQSADI VA VAZIFALARI

Xushboqova Nigora G‘ayrat qizi

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti

Yurisprudensiya ta‘lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Nigora.0303@icloud.com

Annotatsiya: ushbu maqolada prokuratura organlarining huquqiy maqomi, maqsadi, vazifalari va asosiy yo‘nalishlari, prokuratura organlarining tashkil etilishida muhim ahamiyat kasb etgan qonun hujjatlari haqida batafsil yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: prokuratura, huquqiy maqom, reglament, amrnoma, ariza, dastlabki tergov, protest va boshq.

Prokuratura organlari maqsadi va vazifalariga to‘xtalishdan oldin, ushbu organlarning huquqiy maqomi tushunchasiga alohida to‘xtalib o‘tganimiz maqsadga muvohiq hisoblanadi.

Huquqiy maqom tushunchasini sodda tilda ifodalaydigan bo‘lsak, ma‘lum bir subyektning qonuniy jihatdan mavjudligi hamda ushbu mavjudlikni belgilovchi normalar huquqiy maqom tushunchasini tashkil qiladi. Yuqorida keltirib o‘tilganidek, O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi huquqiy maqomini asosan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va O‘zbekiston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida”gi 257-II-sonli O‘zbekiston Respublikasining qonuni tashkil qiladi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXV bobi prokuratura organlariga bag‘ishlangan hisoblanadi.

Umuman olganda, prokuratura organlarining tashkil etilishida muhim ahamiyat kasb etgan qonun hujjatlarini quyida ko‘rishimiz mumkin:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasi organlari to‘g‘risida”gi 1992-yil 8-yanvardagi PF-313-sonli Farmoni;

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Harbiy tribunallar va harbiy prokuratura organlari to‘g‘risida”gi 1992-yil 28-yanvardagi PF-355-sonli Farmoni;

3.O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrda Konstitutsiyasi;

4.O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi 1992-yil 9-dekabrda 746-XII-sonli qonuni (dastlabki);

5.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining “Prokuratura to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunini amalga kiritish to‘g‘risidagi 1992-yil 9-dekabrda 747-XII-sonli qarori;

6.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Prokuratura organlarining moddiy-texnika ta‘minotini yaxshilash hamda shtatlari sonini ko‘paytirish to‘g‘risida”gi 1993-yil 19-sentabrda 468-sonli qarori (hozir kuchini yo‘qotgan);

7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining Harbiy prokuraturasini tashkil qilish to‘g‘risida”gi 1999-yil 30-martda PF-2277-son farmoni;

8.O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida 2001-yil 29-avgustda 257-II-son qonuni;

9.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi soliqqa oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2002-yil 28-noyabrda 415-sonli qarori;

10.O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2005-yil 6-mayda 29-I-sonli qarori;

11.O‘zbekiston Respublikasining “Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi sudlarga o‘tkazilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 2007-yil 11-iyulda O‘RQ-100-sonli qonuni.

Ushbu hujjatlar prokuratura organlarining huquqiy maqomi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasi organlari to‘g‘risida”¹gi 1992-yil 8-yanvarda PF-313-sonli Farmonida O‘zbekiston Respublikasida Sobiq Ittifoq qaramog‘idagi O‘zbekiston SSR prokuraturasi O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasiga

¹ <https://lex.uz/docs/-147159>

aylantirilgan. Shu orqali prokuratura organlari huquqiy maqomi shakllantirila boshlangan. Ammo u vaqtda hali kamchiliklar ancha bo‘lib, bir qancha o‘zgartirish va qo‘shimchalar talab etilgan.

O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasi prokuratura organlarining huquqiy maqomini yanada mustahkamlab berdi.

Xususan, yuqorida ta’kidlaganimizdek, Konstitutsiyamizning XXV bobi, ya’ni **143-, 144-, 145-va 146-moddalari** prokuratura organlarining huquqiy maqomini mustahkamlab bergan. Shuni ta’kidlash lozimki, bosh qomusimizga hozirgi kunda 15 marotaba o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilgan bo‘lsa ham, 1992-yildan beri prokuratura qismi o‘zgarishlarsiz kelayotgan qismlardan bo‘lib turibdi.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi hududida qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlar amalga oshiradi.

Prokuratura organlarining yagona markazlashtirilgan tizimiga O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori boshchilik qiladi. Qoraqalpog‘iston Respublikasining prokurori O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori bilan kelishilgan holda Qoraqalpog‘iston Respublikasining oliy vakillik organi tomonidan tayinlanadi. Viloyatlarning prokurorlari, tuman va shahar prokurorlari O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori tomonidan tayinlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining, Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurorining, viloyat, tuman va shahar prokurorlarining vakolat muddati — besh yil.

Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori lavozimini egallashi mumkin emas. O‘zbekiston Respublikasining prokuratura organlari o‘z vakolatlarini boshqa davlat organlaridan, o‘zga tashkilotlardan, mansabdor shaxslardan mustaqil ravishda, faqat O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga va qonunlariga bo‘ysungan holda amalga oshiradi. Prokurorlar o‘z vakolatlari davrida siyosiy partiyalarga va siyosiy maqsadlarni ko‘zlovchi boshqa jamoat birlashmalariga a‘zolikni to‘xtatib turadilar. Prokuratura organlarini tashkil etish, ularning vakolatlari va faoliyat ko‘rsatish tartibi qonun bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida jinoyatchilikka qarshi kurash bo‘yicha tezkor-qidiruv, tergov va boshqa maxsus vazifalarni mustaqil ravishda bajaruvchi xususiy tashkilotlar, jamoat birlashmalari va ularning bo‘linmalarini tuzish hamda

ularning faoliyat ko‘rsatishi taqiqlanadi. Qonuniylik va huquqiy tartibotni, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jamoat tashkilotlari va fuqarolar yordam ko‘rsatishlari mumkin².

O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi qonuniga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida 2001-yil 29-avgustdagi 257-II-son qonuni bilan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”³gi qonuni qabul qilindi.

Qonunning yangi tahriri, bir qancha o‘zgarishlar va qo‘shimchalarga boy bo‘lgan. Xususan, eski tahrirda O‘zbekiston Respublikasi prokuratura idoralari quyi pog‘onadagi prokurorlar yuqori pog‘onadagi prokurorlarga bo‘ysinish tartibida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori boshchiligidagi yagona markazlashgan tizimni tashkil etishlari, nazoratni va o‘z vakolatlarini davlat hokimiyati hamda boshqaruv mahalliy idoralaridan, mansabdor shaxslardan, jamoat birlashmalaridan mustaqil ravishda O‘zbekiston Respublikasi hududida amal qilib turgan qonunlarga, xalqaro va davlatlararo shartnomalarga (bitimlarga) qat’iy rioya etib, faqat O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga bo‘ysungan holda amalga oshirishlari, qonuniylik hamda jinoyatchilikning ahvoli, asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida, boshqaruv idoralari tomonidan qonunlarga rioya etilishini ta’minlash, davlat va jamoat tartibini saqlash, fuqarolarning huquqlarini muhofaza qilish borasidagi vazifalar qanday bajarilayotganligidan tegishli bo‘lishiga qarab, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentini, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini, Qoraqalpog‘iston Respublikasi davlat hokimiyatining oliy idoralarini, O‘zbekiston Respublikasi va Qoraqalpog‘iston Respublikasi hukumatlarini, xalq deputatlari mahalliy Kengashlarini, hokimlarini xabardor etishlari, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish to‘g‘risidagi, shuningdek davlat siri hamda qonun bilan muhofaza qilinadigan boshqa sirni saqlash haqidagi qonun talablariga zid kelmaydigan darajada oshkora ish ko‘rishlari ko‘rsatib o‘tilgan edi.

Yangi tahrirda esa, Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etish va ular faoliyatining asosiy prinsiplari birlik, markazlashganlik, qonuniylik, mustaqillik va oshkoralik asosida amalga oshirishlari ko‘rsatib o‘tilgan.

² O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘ZBEKISTON”. Toshkent-2023.

³ <https://lex.uz/docs/-106197>

Shuningdek, Prokuratura organlarining xodimlari o‘z vakolatlari davrida siyosiy partiyalarga a‘zolikni to‘xtatib turishlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar prokurorlari har yili tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesiga, xalq deputatlari Kengashlariga o‘z faoliyati to‘g‘risida hisobot taqdim etishlari, zarur bo‘lgan hollarda, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlarini qonuniylikning va jinoyatchilikka qarshi kurashning holati to‘g‘risida xabardor qilishlari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, prokuratura organlari qonunlarning ijro etilishini nazorat qilishga va jinoyatchilikka qarshi kurashga doir faoliyati to‘g‘risida jamoatchilikni muntazam xabardor qilish, o‘zining faoliyati to‘g‘risidagi axborotdan jismoniy va yuridik shaxslarning foydalanishini qonunchilikda belgilangan tartibda ta‘minlash yo‘li bilan o‘z faoliyatini oshkora amalga oshirishi ham keltirib o‘tilgan. Yuqoridagilarga qo‘shimcha qilib aytishimiz mumkinki, yangi tahrirda prokurorning qonunni ochiqdan-ochiq buzish hollariga chek qo‘yish to‘g‘risida amrnoma berishga bo‘lgan vakolati bekor qilingan.

Umuman olganda yangi tahrirda amrnoma to‘liq olib tashlangan. Xo‘sh, o‘zi amrnoma nima edi?

O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”⁴gi 1992-yil 9-dekabrda 746-XII-sonli qonunining 28-moddasida prokuror amrnomasi to‘g‘risida batafsil tushuntirish berilgan.

Unga ko‘ra, qonun buzilishini bartaraf etish to‘g‘risidagi amrnoma prokuror tomonidan ana shu qonunbuzarlikka yo‘l qo‘ygan idora yoki mansabdor shaxsga, yohud yuqori idoraga yoki ana shu qonunbuzarlikni bartaraf etishga qodir mansabdor shaxsga yuboriladi.

Qonun buzilganligi yaqqol ko‘zga tashlangan hollarda va bu fuqarolar, davlat, korxonalar, muassasa, tashkilotning huquqlari va qonuniy manfaatlariga jiddiy zarar yetkazishi mumkin bo‘lganda amrnoma kiritiladi. Amrnoma zudlik bilan bajarilib, bundan prokuror voqif etilishi lozim.

Amrnomadagi talablarga norozi bo‘lgan taqdirda idora yoki mansabdor shaxs bu amrnoma ustidan yuqori pog‘onadagi prokurorga shikoyat qilishi mumkin. Prokuror shikoyatni uch kunlik muddat ichida qarab chiqishi shart. Shikoyat amrnoma ijrosini to‘xtatib qo‘ymaydi.

⁴ <https://lex.uz/docs/-31452>

Bundan tashqari aytishimiz mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahririda prokuror nazorat hujjatlariga ariza ham kiritilgan. Xususan, yangi tahrirdagi qonunning 49-moddasida ko‘rsatilishicha prokuror fuqarolar, yuridik shaxslar va davlatning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun sudga ariza bilan murojaat qilish huquqiga ega. Eski tahrirda esa, ushbu prokuror nazorat hujjati ko‘rsatilmagan bo‘lib, ariza o‘rniga amrnoma ko‘rsatib o‘tilgan. Umuman olganda, amrnomaning bekor qilinishi bilan sud organlarining mustaqilligini yanada mustahkamlangan deb aytishimiz mumkin, chunki bu orqali sud organlarining ishlariga prokuratura organlari tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aralashish holatlari oldi olindi.

O‘zbekiston Respublikasi “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahririda prokuratura organlarining asosiy vazifalari ko‘rsatib o‘tilgan.

Unga ko‘ra, qonun ustuvorligini ta‘minlash, qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini, O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, huquqbuzarliklarning oldini olish va profilaktika qilishdan iborat.

Mazkur qonunning 4-moddasi prokuratura organlari faoliyatining asosiy yo‘nalishlariga bag‘ishlangan.

Xususan, prokuratura organlari o‘z faoliyatini quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshiradi:

- vazirliklar, idoralar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;
- fuqaroning huquq hamda erkinliklarini ta‘minlashga qaratilgan qonunlar ijrosi ustidan nazorat qilish;
- O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida, vazirliklar va idoralarning harbiy tuzilmalarida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;
- tezkor-qidiruv faoliyatni, tergovga qadar tekshiruvni, surishtiruvni, dastlabki tergovni amalga oshiradigan organlar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish hamda ularning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish;
- jinoyatlar yuzasidan dastlabki tergov olib borish;

➤ sudlarda jinoyat ishlari ko‘rib chiqilayotganda davlat ayblovinu quvvatlash, sudlarda fuqarolik ishlarini, ma‘muriy huquqbuzarliklar to‘g‘risidagi ishlarni hamda iqtisodiy nizolarni ko‘rishda ishtirok etish, qonunlarga zid bo‘lgan sud hujjatlariga protest keltirish;

➤ soliq intizomini mustahkamlashga, soliq, valyuta sohasidagi jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashga, shuningdek davlatga yetkazilgan iqtisodiy zararni qoplashga qaratilgan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish;

➤ ushlab turilganlarni, qamoqqa olinganlarni saqlash joylarida, jinoiy jazolarni va jinoyat-huquqiy ta‘sirning boshqa choralarini ijro etish chog‘ida qonunlarga rioya etilishi ustidan nazorat qilish;

➤ qonun ijodkorligi faoliyatida hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishida ishtirok etish.

Prokuratura organlari davlat boshqaruvi sohasida qonunlar ijrosi ustidan nazoratni amalga oshira borib, jamiyat va davlat oldida turgan fuqarolar ehtiyojlarini qondirish, ularning moddiy ta‘minotini yaxshilash, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash kabi vazifalarning bajarilishiga sharoit yaratadilar. Boshqacha qilib aytganda, prokuror umumiy nazorat sohasida o‘z vakolatlarini amalga oshira borib, boshqa organ va tashkilotlar bilan birgalikda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, milliy va madaniy masalalarini hal qiladi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish yuzasidan prokurorlik faoliyatini samaradorligini oshirish to‘g‘risida 2004-yil 22-iyunda Bosh prokurorning 25-sonli buyrug‘i qabul qilingan bo‘lib, unga ko‘ra, mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarda tubdan o‘zgarishlar amalga oshirilayotgan bir paytda prokuratura organlari zimmasiga huquqiy madaniyatni yuksaltirish hamda demokratik huquqiy davlatni shakllantirishda muhim va mas‘uliyatli vazifalar yuklatilganligi qayd etilgan.

Xususan, buyruqda O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlari nazorati faoliyatining muhim vazifasi — respublika hududida qonun ustuvorligini ta‘minlash, inson va fuqaroning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, shaxsiy huquqlari hamda erkinliklarini, barcha millat va elatlarning teng huquqliligini, jamiyatda ijtimoiy adolat va qonuniylikni mustahkamlash, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumini jamiyat va davlatning qonun bilan qo‘riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishdan iborat deb hisoblanishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Umuman olganda Prokuratura organlarining maqsad hamda vazifalarini to‘laqonli amalga oshirish uchun shtatlar soni hamda oyliklar oshirib borilib prokuratura organlari xodimlari rag‘batlantirib hamda qo‘llab-quvvatlab kelinmoqda.

Xususan:

- O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat xizmatchilarining lavozim maoshlariga yigirma foizli ustama haq belgilash to‘g‘risida”gi 1997-yil 3-iyuldagi 339-sonli qarori;

- O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Prokuratura organlari xodimlarining ish haqi miqdorlarini oshirish to‘g‘risida”gi 2002-yil 20-dekabrda PF-3178-sonli farmoni;

- O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlari kunini belgilash to‘g‘risida”gi 2016-yil 19-dekabrda O‘RQ-414-sonli qonuni va boshqalarni aytishimiz mumkin.

2016-yil oxiridan boshlab 8-yanvar O‘zbekiston Respublikasi prokuratura organlari xodimlari kuni sifatida nishonlanib kelinmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, prokuratura organlarining huquqiy maqomi asosan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O‘zbekiston Respublikasining “Prokuratura to‘g‘risida”gi qonuni va boshqa qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Prokuratura organlari qonun ustuvorligini ta‘minlash, qonuniylikni mustahkamlash, jismoniy shaxslar huquq-manfaatlarini hamda O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish, huquqbuzarlik holatlarini oldini olish hamda profilaktika kabi vazifa va maqsadlarini amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi prokuraturasi organlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

<https://lex.uz/docs/-147159>;

2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘ZBEKISTON”. Toshkent-2023;

3. O‘zbekiston Respublikasining ““Prokuratura to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqidagi” Qonuni.

<https://lex.uz/docs/-106197>;

4. O‘zbekiston Respublikasining ““Prokuratura to‘g‘risida”gi Qonuni (eski tahriri).

<https://lex.uz/docs/-31452>

ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСЛАРГА НИСБАТАН МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ

Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи

Термиз давлат университети Юридик факультети
Юриспруденция таълим йўналиши 4-босқич талабаси

Nigora.0303@icloud.com

Аннотация: ушбу мақолада ички ишлар органларида амалга оширилаётган ислохотлар, вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чоралари, вояга етмаганларни махсус ўқув тарбия муассасасига жойлаштириш тартиби, Республика ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириладиган вояга етмаганлар ҳақида батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: жиноятчилик статистикаси, “ходимбай”, “маҳаллабай”, “фуқаробай”, пробация, суриштирув, кибержиноятчилик, мажбурлов чоралари, узр сўраш, махсус ўқув-тарбия муассасаси ва бошқ.

Ички ишлар органларида амалга оширилаётган ислохотлар.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш даврида ички ишлар органлари тизимида туб ислохотлар амалга оширилмоқда.

Ислохотларнинг 1-босқичи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 апрелдаги **ПФ-5005-сон** фармони асосида бошланиб, бу борада **13 та** қонун, Президентнинг **9 та** фармони, **40 та** қарори ва **3 та** фармойиши, **115 та** Ҳукумат қарорлари, **167 та** идоралараро ҳужжатлар қабул қилинди.

Ички ишлар органларининг **бошқарув тизими** тўлиқ мақбуллаштирилиб, **85 фоиз** (илгари 54 %) шахсий таркиб бевосита аҳоли учун қулай жойларда хизмат қилиниши таъминланди. Бунинг учун ҳар **35-40 минг** аҳолига фаолият кўрсатадиган қўшимча **261 та** янги (илгари 108 та) ички ишлар бўлимлар (ГОМ) ташкил этилди.

Йирик бозорлар, савдо мажмуалари ва аҳоли гавжум жойларда **маҳаллий бюджет** ҳисобидан **41 та** янги ички ишлар бўлинмалари ташкил этилди.

Ҳар бир раҳбар ва ходимнинг жиноятчиликка қарши курашишга бўлган қарши тубдан ўзгарди. Уларнинг кундалик хизмат фаолияти рақам ва фоизлар орқасидан қувиш эмас, балки фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш биринчи навбатдаги вазифага айланди.

Жиноятчилик статистикасини юритишда халқаро ҳамжамият умумэтироф этилган ижобий тажрибасидан келиб чиқиб, 100 минг аҳоли сонига нисбатан ҳисобланиши йўлга қўйилди.

2021-йил ҳолатига кўра аҳоли сони 32 млн 120 минг бўлган бўлса, 2023-йил 1-июль ҳолатига кўра 36,4 млнга кўпайган.

2021 йил 6 ойида ҳар 100 минг аҳоли сонига нисбатан 132 та жиноятлар тўғри келган.

Криминоген вазиятни холисона таҳлил қилиш, жиноятларни яширмаслик мақсадида, ходимлар ташаббуси билан аниқланадиган жиноятлар ижобий натижа сифатида баҳолаш тизимига ўтилди.

2021 йил 6 ойида 2017 йилнинг 6 ойига нисбатан қарийб икки баравар кўп (8 592 / 15 321) жиноятлар аниқланган.

Тизимдаги барча соҳавий хизматлар қайтадан ислоҳ этилди. Замон талабидан келиб чиқиб, хавфсиз туризмни таъминлаш, пробация, суриштирув ва кибержиноятчиликка қарши курашишга ихтисослашган бўлинмалар янгитдан жорий этилди.

Маҳаллаларда жиноят оқибатлари билан курашиш эмас, балки, барвақт олдини олишга ўтилди.

Профилактика инспектори маҳалла раиснинг ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш бўйича ўринбосари этиб белгиланди.

Хотин-қизларнинг қонуний манфаатларни рўёбга чиқариш ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун 362 нафар аёллар масалалари бўйича инспекторлар фаолияти йўлга қўйилди. (илгари бу вазифани профилактика инспектори бажарган)

“Жиноятга жазо муқаррар” принципини тўлиқ татбиқ этиш мақсадида бир қатор инновацион ёндашувлар жорий этилди.

Жиноятларни фош этиш борасидаги ҳар бир (7 та) процессуал ҳаракатларни аудио- видеоқайд этиш мажбурийлиги белгиланиб, соҳага

илғор криминалистик воситалар, масофадан туриб сўроқ қилиш ҳамда **мобиль тергов** қилиш платформалари жорий этилди.

Жамоат хавфсизликни таъминлаш борасида ички ишлар органларининг Миллий гвардия ва жамоатчилик билан ҳамкорликда 3 босқичли патруллик хизмати ташкил этилди.

Кадрлар салоҳиятини ошириш, тизимда коррупцион омилларга барҳам бериш чоралари кўрилмоқда.

Келгуси давр учун вазифалар:

Биринчидан, жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида ички ишлар органларининг хизмат фаолиятини тубдан такомиллаштириш чоралари кўрилади.

Бу борада, кўча ва жамоат жойларида жамоат тартибини сақлаш бўйича Миллий гвардия билан жавобгарлик ҳудудларни қатъий ажратган ҳолда мавжуд **куч ва воситаларининг ягона бошқарув тизимини** жорий этилади.

Ўз навбатида, барча наряд ва патрулларни масофадан туриб бошқариш, уларнинг хизмат фаолияти самарадорлигини ошириш учун **замонавий ахборот-коммуникация тизимлари** жорий этилади.

Иккинчидан, тизимда хизмат қилаётган барча шахсий таркибнинг касбий билим-савиясини ошириш, ҳар бир ходим томонидан “**Ватанга ва халққа садоқат билан хизмат қилиш – олий бурч !**” эзгу ғоя асосида хизмат фаолиятини амалга ошириш борасида тизимда **маънавий-маърифий ишлар** мутлақо янги шаклда йўлга қўйилади.

Бу борада, ж.й. якунига қадар **17 мингдан ортиқ** ходимларнинг **касбий малакаси** оширилади, **2 мингдан ортиқ** профилактика инспекторлари билан **сайёр ўқув курслар** ўтказилади, ходимларнинг **жанговар шайлик** даражасини ошириш мақсадида **200 та тактик ўқув машғулотлари** ўтказилади.

Ўз навбатида, ходимларнинг **маънавий дунёқарашини** ошириш, фуқаролар билан **хушмуомалада бўлишини** таъминлаш борасида ҳар бир ходимнинг хатти-ҳаракатларига алоҳида **баҳо** беришга ҳамда унинг хулқ-атворидан келиб чиқиб, **аниқ тарбиявий** тадбирларни ўтказишга қаратилган “**ходимбай**” тизими жорий этилади.

Учинчидан, жинойтчиликни “**маҳаллабай**” жиловлаш, айниқса, шахснинг ҳаёти, соғлиғи ва мол-мулкига нисбатан **жинойй**

тажовузлардан ҳимоя қилиш, бу борада, уюшмаган ёшлар, девиант хулқ-атворидаги ўсмирлар, носоғлом ва ғайриижтимоий ҳаёт кечираётган шахслар билан “фуқаробай” ишлаш амалиётини ҳар бир ҳудудда жадаллаштириш бўйича комплекс тезкор ва профилактик тадбирлар ўтказилади.

Тўртинчидан, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш, айниқса, оғир оқибатли автоавариялар содир этилишининг олдини олишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилади.

Мазкур тадбирлар доирасида барча таълим муассасаларида “Йўл ҳаракати қоидалари” фанини мажбурий фан сифатида киритиш, мактабларда “Ҳаракат хавфсизлиги синфхоналари”ни ташкил этиш ҳамда мактабгача таълим муассасаларида болаларга йўл ҳаракати хавфсизлиги асосларини ўқитиш йўлга қўйилади.

Ўз навбатида, серкатнов йўл участкаларига пиёда томонидан бошқарилаётган светофорларни, ёритилмаган жойларига автоном ёритиш ускуналарни, ҳаракат тезлигини автоматик ўлчовчи радар мосламалари ўрнатилиши давом эттирилади.

Бешинчидан, фуқаролар учун қўшимча қулайликлар яратиш, асосий хизмат фаолияти йўналишларида манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик ва “инсон омили” таъсирини камайтириш мақсадида тизимни босқичма-босқич тўлиқ рақамлаштириш ишлари давом эттирилади.

Вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чоралари.

Мамлакатимизда соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаш, маънавий-ахлоқий, жисмонан етук, ватанпарвар, миллий анъана ва қадриятларимизга садоқатли ёшларни вояга етказиш, уларни амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг фаол ва жонкуяр иштирокчисига айлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Шу билан бирга, ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларининг ушбу жараёндаги иштироки, шунингдек жисмонан ва руҳан соғлом шахсни тарбиялаш, болаларда меҳнатсеварлик ва комилликка интилиш туйғуларини шакллантиришдаги фаолиятини янада такомиллаштиришни талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 88-моддасида **вояга етмаган шахсларга нисбатан қуйидаги мажбурлов чоралари қўлланилади:**

- **суд белгилайдиган шаклда жабрланувчидан узр сўраш мажбуриятини юклаш;**

- **ўн олти ёшга тўлган шахс зиммасига етказилган зарарни ўз маблағи ҳисобидан ёки меҳнати билан тўлаш ёки бартараф қилиш мажбуриятини юклаш;**

- **вояга етмаганни махсус ўқув-тарбия муассасасига жойлаштириш.**

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг 195-моддасига асосан вояга етмаган шахс жабрланувчидан оғзаки ёки ёзма равишда, кўпчиликнинг олдида ёки яққа тартибда узр сўрайди. Узр сўраш жойи, вақти ва тартибини суд белгилайди ва ушбу мажбурлов чораси ижро этилганлиги тўғрисида тегишли ҳужжат тузилади.

Вояга етмаган шахснинг етказилган зарарни ўз маблағлари ҳисобидан ёки ўз меҳнати билан тўлаши ёхуд бартараф этиши суд томонидан белгиланган тартибда ва муддатларда амалга оширилади ва ушбу мажбурлов чораси ижро этилганлиги тўғрисида тегишли ҳужжат тузилади.

Ушбу чора агар етказилган зарар белгиланган базавий ҳисоблаш миқдорининг **ўн бараваридан ошиб кетмаган бўлса** қўлланилади. Бошқа ҳолларда етказилган зарар фуқаровий ҳуқуқий тартибда ундирилади.

Вояга етмаганларни махсус ўқув тарбия муассасасига жойлаштириш тартиби.

Вояга етмаганларни ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштиришда уларнинг ижтимоий ҳолати, шахсий хислатлари, содир этган қилмишининг хавфлилик даражасини тўлиқ ва тўғри баҳолаш долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Вояга етмаган шахслар халқ таълими органларининг махсус ўқув-тарбия муассасаларига қонунчиликда белгиланган тартибда жойлаштирилади. Вояга етмаган шахсларнинг махсус ўқув-тарбия муассасаларида бўлиши тартиби ва шароити, ўқув жараёни ва тарбиявий таъсирга оид ишни ташкил этиш **Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги томонидан белгиланади.**

Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидаги бугунги ҳолат ўқув жараёнини давлат таълим стандартлари асосида сифатли ташкил этиш, ўқитувчи, тарбиячи, психолог ва бошқа ходимларнинг тарбияланувчиларга таълим бериш, уларга касб-хунар ўргатиш борасидаги кўникма ва малакаларини оширишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 29-май “Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 4342-сонли Қарори қабул қилинган.

Ушбу Қарорга мувофиқ:

Республика қиз болалар ўқув-тарбия муассасаси Тошкент вилояти, Чиноз тумани, «Гулзоробод» маҳалласи манзилида;

Республика ўғил болалар ўқув-тарбия муассасаси Сирдарё вилояти, Сирдарё тумани, Бахт шаҳри «Тадбиркор» маҳалласи манзилида жойлаштирилди.

Қуйидагилар:

Республика ўғил болалар ўқув-тарбия муассасаси Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардиясига;

Республика қиз болалар ўқув-тарбия муассасаси Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигига бириктирилди.

Ушбу Қарорда белгилаб қўйилишича:

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси ва Ички ишлар вазирлиги тегишинча Республика ўғил болалар ўқув-тарбия муассасаси ҳамда Республика қиз болалар ўқув-тарбия муассасасининг ўз вақтида тўлиқ таъминоти ва маиший шарт-шароитлари яхшиланишига кўмаклашиш, ушбу муассасаларда маънавий-маърифий ишларнинг замонавий усул ва шаклларида фойдаланилган ҳолда соғлом ва жисмонан бақувват, руҳан тетик, билимли, ватанпарвар, фидойи, дунёқараши кенг ёшларни шакллантириш, тарбияланувчиларни Ватанга садоқат руҳида тарбиялашга;

Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги Республика ўқув-тарбия муассасаларида сифатли тарбия ва таълим жараёнини йўлга қўйиш, тарбияланувчиларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш, уларнинг интеллектуал, жисмоний ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга масъул ҳисобланади.

Ушбу Қарорга кўра:

Республика ўқув-тарбия муассасаларига 14 ёшга тўлган ва 18 ёшдан ошмаган вояга етмаганлар жойлаштирилади.

Республика ўқув-тарбия муассасаларига қуйидагилар:

- ижтимоий хавфли қилмишлар содир этган, лекин жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлмаган ёхуд рухий касаллик билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ривожланишда ўз ёшига нисбатан орқада қолиши оқибатида содир этган қилмишининг аҳамиятини тўлиқ англаб етишга қодир бўлмаган;

- айблилиги тўғрисидаги масала ҳал қилинмай туриб жиноий жавобгарликдан озод қилинган, материаллар Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссиясига кўриб чиқиш

- Республика ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштириш тариқасидаги мажбурлов чораси қўлланилган ҳолда жиноий жазодан озод қилинган вояга етмаганлар;

- яқка тартибдаги профилактика иши олиб борилаётганлигига карамай мунтазам равишда ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир қилишни давом эттираётган вояга етмаганлар суд қарори асосида жойлаштирилади;

Юқорида кўрсатилган вояга етмаганлар 2019/2020 ўқув йилидан бошлаб фақат Республика ўқув-тарбия муассасаларига ўқишга қабул қилинади.

Қўқон шаҳридаги махсус енгил саноат коллежи ва Самарқанд шаҳридаги 64-сонли ўғил болалар мактаб-интернатида вояга етмаганларни қабул қилиш тўхтатилади.

Қўқон шаҳридаги махсус енгил саноат коллежи ва Самарқанд шаҳридаги 64-сонли ўғил болалар мактаб-интернатида тарбияланаётган вояга етмаганлар ўқишни ушбу муассасаларда белгиланган тартибда тугатадилар.

Республика ўқув-тарбия муассасаларидаги гуруҳлар ва синфларда ўқувчилар билан тўлдирилиш 15 — 20 нафар этиб белгиланади, истисно тариқасида тегишли молия органлари билан келишилган ҳолда ушбу муассасаларда ўқувчилар сонидан қатъий назар синфлар очишга рухсат этилади.

Ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар назоратсиз ва қаровсиз қолган, ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оилаларда яшаётган, шунингдек, давлат ва жамоатчилик ёрдамига муҳтож бўлган бошқа вояга етмаганлар уларнинг хулқ-атвори, психологик портрети, ёши, иқтидори, қобилияти, қизиқишлари ва бошқа омилларни инобатга олган ҳолда Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссияси тавсиясига асосан тегишли вазирлик ва идоралар қарорлари (йўлланмалари) асосида ўқув йили давомида вазирлик ва идоралар тасарруфидаги умумтаълим ёки ихтисослаштирилган таълим муассасаларига жойлаштирилади.

Тасарруфида умумтаълим ёки ихтисослаштирилган таълим муассасалари бўлган вазирлик ва идоралар Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссияси тавсиясига асосан Муассасаларга юборилаётган вояга етмаганлар учун Муассасаларнинг қабул квотасидан ташқари 5 фоизгача қўшимча квоталар ажратади.

Муассасаларга юборилаётган вояга етмаганлар таътил вақтида агар уларнинг ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларга қайтариш имкони бўлмаса Муассасаларда ўқув жараёни бошлангунга қадар туман (шаҳар) ҳокимининг қарори асосида тегишли халқ таълими органининг йўлланмаси бўйича вақтинча «Меҳрибонлик» уйларида тарбияланадилар;

Тасарруфида умумтаълим ёки ихтисослаштирилган таълим муассасалари бўлган вазирлик ва идоралар:

✓ 2019/2020 ўқув йилидан бошлаб Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссияси тавсиясига асосан юборилаётган вояга етмаганларни Муассасаларга истисно тариқасида бепул асосда, синовларсиз ва қўшимча имтиҳонларсиз қабул қилади;

✓ Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссияси тавсиясига асосан қабул қилинган ҳар бир вояга етмаган учун алоҳида мураббий бириктиради ва унинг таълим-тарбиясини доимий равишда назорат қилади, уларни Муассасаларни битиргандан кейин иш билан таъминлашда кўмаклашади.

Ички ишлар органларининг вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари кўпи билан **қирқ беш кун** муддатда вояга етмаганни Муассасага ёки Республика ўқув-тарбия муассасаларига жойлаштиришнинг

мақсадга мувофиқлиги ҳақида Болалар масалалари бўйича туман (шаҳар) комиссиясига хулоса тақдим этади;

2019 йил 1 сентябрдан бошлаб ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларининг раҳбар ва педагог ходимлари, шу жумладан тарбиячилар ва тарбиячи ёрдамчиларига меҳнатнинг алоҳида шароитлари учун базавий тариф ставкасининг 75 фоизи миқдорида ҳар ойлик устама ҳақи тўланади.

2021 йил 1 майдан бошлаб ички ишлар органлари тарбия колонияси ҳузуридаги 35-сон умумий ўрта таълим мактаби филиали ўқитувчилари ва тарбия колониясининг тарбиячиларига, шу жумладан шаҳодатланган таркибга мансуб тарбиячиларига ҳам амалдаги устама ҳақлар ва тўловлардан қатъи назар, алоҳида меҳнат шароитлари учун тегишлича базавий тариф ставкасининг ва лавозим маошининг 75 фоизи миқдорида қўшимча ойлик устама ҳақ тўлаб берилади.

Таклиф ва музокаралар.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, вояга етмаганларнинг криминалистик характерида куйидаги хусусиятларни кўриш мумкин экан:

➤ вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар аксарият ҳолларда улар томонидан уларнинг 14-15 ёшларида содир этилади;

➤ вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар кўп ҳолларда шавқатсизлик билан содир этилади;

➤ вояга етмаган ҳуқуқбузарнинг характерида ўқиш, шахсий ривожланиш ва меҳнатга қизиқиш бўлмай, аксинча, кўнгилхушликка, спиртли ичимликлар ва гиёҳванд воситаларга қизиқиш кучли бўлади;

➤ вояга етмаган ҳуқуқбузарнинг оиласида аксарият ҳолларда соғлом оилавий муҳит бўлмайди ва моддий жиҳатдан қийин аҳволда бўлади.

Таклиф ўрнида шуни айтиб айтишимиз мумкинки, вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чоралари турига агар вояга етмаган шахс биринчи марта ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноят содир этган бўлса, унга нисбатан огоҳлантирув ва ота-онаси ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар ёхуд улар бўлмаган тақдирда васийлик

ёки ҳомийлик органининг назоратига қўйиш тарзидаги мажбурлов чорасини киритишни таклиф қилиб ўтамиз.

Иккинчи таклифимиз эса шундан иборатки, қонунчилигимизда вояга етмаган шахсларга нисбатан қўлланиладиган мажбурлов чораларини ижро этиш муддати белгиланмаган. Муддат белгиланса, мақсадга мувофиқ иш бўлар эди деб ўйлаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://lex.uz/docs/4357207>;
2. <https://iiv.uz/oz/news/ichki-ishlar-organlari-tizimida-amalga-oshirilgan-islohotlar>;
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/08/09/population/> ;
4. <https://lex.uz/docs/111453>;
5. <https://lex.uz/docs/163629>.

Research Science and Innovation House

Понятие профессионального выгорания

Богбекова Дилноза Шоназаровна -заместитель начальника духовно-просветительской кадровой службы Хоремской области УВД по делам женщин, подполковник

Аннотация: В данной статье изложена информация о профессиональном стрессе и вызывающих его внешних и внутренних факторах, также про этапах развития профессионального стресса.

Ключевые слова: Профессиональное выгорание, синдром профессионального выгорания, стадия истощения, апатия, стрессоген, социальный статус, самооценка

Профессиональное выгорание – это синдром, который развивается на фоне постоянного стресса и ведет к истощению эмоциональных, личностных и энергетических ресурсов работающего человека.

Синдром профессионального (эмоционального) выгорания – самая опасная профессиональная болезнь типа профессий "человек-человек":

педагогов, социальных работников, психологов, менеджеров всех уровней, врачей, журналистов, бизнесменов и политиков, - всех, чья деятельность тесно связана с общением.

Синдром профессионального выгорания возникает вследствие внутреннего накопления негативных эмоций без соответствующей "разрядки", или "освобождения" от них. Оно ведет к истощению эмоционально-энергетических и личностных ресурсов человека. С точки зрения концепции Г.Селье, профессиональное, или эмоциональное выгорание – это дистресс или третья стадия общего адаптационного синдрома – стадия истощения.

По определению Н. Водопьяновой, синдром эмоционального выгорания - это долговременная стрессовая реакция, возникающая вследствие продолжительных профессиональных стрессов средней интенсивности. Ее можно рассматривать в аспекте личностной деформации, происходящей под влиянием профессиональных стрессов.

Состоянию рассматриваемого синдрома обычно соответствуют следующие чувства, мысли, действия:

- чувства: апатия, подавленность, незащищенность, отсутствие мотивации,

боязнь ошибиться, боязнь неопределенности и неконтролируемых ситуаций, боязнь показаться слабым, страх быть недостаточно совершенным;

- мысли: о несправедливости жизненных обстоятельств, недовольстве

занимаемым положением в обществе, недооцененности окружающими собственных трудовых усилий, собственном несовершенстве;

- действия: резкие высказывания в сторону окружающих и себя (такие

как критика), желание быть замеченным или, наоборот, скрыться от всех, стремление к перфекционизму или, наоборот, совсем не стараться при выполнении рабочих задач.

Естественно, что определенные перечисленные характеристики можно назвать факторами риска в плане появления синдрома эмоционального выгорания.

Но одним из наиболее существенных факторов можно выделить заниженное чувство собственного достоинства. Следовательно, для таких людей стрессогенными являются ситуации социального сравнения. Внешне это проявляется как неудовлетворенность своим социальным статусом, плохо скрываемое раздражение (вплоть до зависти) в адрес людей более успешных. Их достижения оцениваются как случайность, также как и собственная невозможность добиться их успеха. Из низкой самооценки вытекает трудоголизм, высокая мотивация успеха вплоть до перфекционизма - стремления все и всегда сделать очень хорошо, желательно лучше всех. Любое снижение результатов и оценки труда может вызвать неадекватную реакцию: от ухода в себя и свои переживания до поиска виновных и направления в их адрес резких вспышек агрессии.

Следующая особенность - склонность к интроверсии - "самокопанию", направленности интересов на собственный внутренний мир. Внешне это проявляется как эмоциональная замкнутость, формализация контактов. Любая ситуация, когда необходимо выйти из роли, например, поучаствовать в спортивном празднике или приоткрыться на предстоящем тренинге вызывает сильную тревогу вплоть до все тех же вспышек агрессии.

Чаще всего, такие люди тяжело перестраивают свои планы на жизнь, стереотипы поведения, поэтому самостоятельно редко справляются с проблемой профессионального выгорания. И следующим этапом развития этого симптома может стать появление различного рода психосоматических заболеваний.

К внешним факторам, провоцирующим выгорание, можно отнести:

- специфику профессиональной педагогической деятельности (необходимость проявления эмпатии (сочувствия и сопереживания), ответственность за жизнь и здоровье вверенных подопечных, стаж работы);
- организационный фактор (перегруженная рабочая неделя, низкая оплата труда, работа, связанная с высокой степенью напряженности, непонимание с коллегами, неудовлетворенность работой (отсутствие четкой связи между процессом обучения и получаемым результатом, несоответствие результатов и затраченных сил), новые преобразования в области образования, приведшие к изменению взаимоотношений между субъектами учебно-воспитательной деятельности).

Часто неблагоприятная атмосфера в коллективе: однополюсный его состав, наличие конфликтов по вертикали и горизонтали, нервная обстановка побуждают одних растрчивать эмоции, а других - искать способы экономии своих психо - эмоциональных ресурсов.

К внутренним факторам относят:

- коммуникативный фактор (отсутствие навыков общения и умения выходить из конфликтных ситуаций с учащимися, их родителями, руководством, неумение сдерживать собственные эмоциональные всплески);
- ролевой и личностный фактор (индивидуальный) (смерть или болезнь

близкого, материальные трудности, проблемы в личной жизни, плохие жилищные условия, нехватка внимания от собственных домочадцев, отсутствие самореализации как в профессиональной, так и в личной сферах жизни).

Специалисты отмечают, что профессиональное выгорание негативно сказывается на выполнении профессионалом своей деятельности, так как приводит к эмоциональной и личностной отстраненности, неудовлетворенности собой, за которыми следует повышенная

тревожность, депрессивные состояния, психосоматические заболевания, неадекватное проявление эмоций.

Общая картина процессов, представляющих профессиональное выгорание, представляет следующий набор качеств: раздражение, разочарованность, обида, досада, отсутствие желаний, подавленность, беспомощность, угнетенность, опустошенность, горечь, отчаяние, конфликтность, стресс, безысходность.

Синдром профессионального выгорания в своем развитии проходит три стадии (фазы). На них мы остановимся подробнее.

Отечественный исследователь данного феномена В.В. Бойко выделял

следующие три фазы эмоционального выгорания:

1 стадия - фаза напряжения. Тревожное (нервное) напряжение служит запускающим механизмом или "предвестником" в формировании эмоционального выгорания. Напряжение имеет динамический характер (т.е. усиливается со временем), что обусловлено постоянством или усилением психотравмирующих факторов. Фаза напряжения начинается с приглушения эмоций, сглаживания остроты чувств и свежести переживаний; специалист вдруг замечает: вроде бы пока все нормально, но... скучно и пусто на душе. Положительные эмоции постепенно исчезают, на смену им приходит все большая отстраненность в отношениях с коллегами и членами семьи. Проявляется состояние тревожности, неудовлетворенности собой и занимаемым положением. Приходя домой, человеку все чаще хочется сказать: "Не трогайте меня! Оставьте меня в покое!"

2 стадия - фаза резистенции (сопротивления нарастающему напряжению). На этом этапе специалист с переменным успехом пытается оградить себя от травмирующих впечатлений. Возникают недоразумения с учащимися, педагог в кругу своих коллег начинает с пренебрежением отзываться о некоторых из них. Пренебрежение постепенно начинает проявляться в сторону учеников - сначала это с трудом сдерживаемая неприязнь, затем это проявляется в виде вспышек раздражения. Но подобное поведение специалиста - это неосознаваемое им самим

проявление защитных функций психики - самосохранение при общении, превышающем безопасный для организма порог.

3 стадия - фаза истощения. Третья фаза характеризуется оскудением психических ресурсов, ослаблением нервной системы и общим падением

энергетического тонуса. Представления о жизненных ценностях притупляются, проявление эмоционального отношения к миру снижается, в человеке проявляется опасное равнодушие ко всему, порой и к собственной жизни. Внешне такое человек может сохранять некоторую респектабельность и некоторый апломб, но блеск интереса к чему бы то ни было в глазах пропадает. В душе профессионала поселяется почти физически ощутимый холод безразличия.

Заключение. Профессиональное выгорание – динамический процесс, который возникает поэтапно. Его этапы соответствуют механизму развития стресса. Поэтому при профессиональном выгорании отмечают фазу нервного (тревожного напряжения), фазу резистенции (сопротивления), фазу истощения. Соответственно каждому этапу развития профессионального выгорания возникают отдельные его симптомы, которых на данный момент насчитывается более ста. Среди них выделяют симптомы психосоматического уровня, симптомы проявления личностных особенностей. Помните, что профессиональное выгорание не является чем-то неизбежным. Необходимо предпринимать определённые шаги по его профилактике, которые могут предотвратить, ослабить или исключить возникновение выгорания. Нужно приумножать и пробуждать личностные ресурсы, помогающие преодолевать жизненные и рабочие стрессы. Если степень риска выгорания велика, наряду с приёмами самопомощи целесообразно обратиться за поддержкой к специалисту-психологу.

Research Science and
Innovation House

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бачинин В.А. Психология: энциклопедический словарь. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. - 271 с.
2. Бодров В.А. Проблема преодоления стресса. Часть 2: Процессы и ресурсы преодоления стресса / В.А.Бодров // Психол. журнал. - 2006. - №2. С.113 - 123
3. Бойко В.В. Синдром эмоционального «выгорания» в профессиональном общении. – СПб.: Питер, 2003. – 474 с.
4. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. – СПб.: Питер, 2008. – 358 с.
5. Грабе М. Синдром выгорания – болезнь нашего времени. – СПб.: Речь, 2008. – 96 с.

Research Science and
Innovation House

THE STRUCTURE OF THE WORD: MORPHEME. TYPES OF MORPHEMES

Jizzakh branch of National University of Uzbekistan named after Mirzo
Ulugbek

The Faculty of Psychology, and the department of Foreign languages
Philology and teaching languages

Scientific advisor: **Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla qizi**

nafisateshaboyeva@jbnuu.uz

Student of group 401-22: **Iskandarova Sarvinoz Shukurullo qizi**

sarvinoziskandarova874@gmail.com

ANNOTATION: The word "morpheme" consists of two morphemes: "morph" and "eme." The first morpheme "morph" is a free morpheme, meaning it can stand alone as a word with its own meaning. In this case, "morph" refers to form or shape. The second morpheme "eme" is a bound morpheme, meaning it cannot stand alone and must be attached to another morpheme. Bound morphemes typically modify the meaning of the free morpheme they are attached to.

There are two main types of morphemes: free morphemes and bound morphemes. Free morphemes can stand alone as words, while bound morphemes must be attached to another morpheme. Bound morphemes can be further categorized into two subtypes: derivational morphemes and inflectional morphemes.

Understanding the structure and types of morphemes is essential for analyzing and understanding the formation and meaning of words in a language.

KEY WORDS: structure, word, morpheme, allomorphs, free, bound, root, content, function, inflectional, derivational, affix, prefix, suffix, infix, morphemic analysis.

The word is a speech unit, used for the purposes of human communication, materially representing a group of sounds, possessing a meaning, susceptible to grammatical employment and characterized by formal and semantic unity.

The external structure of the word is its morphological structure. **For example,** in the word post-impressionists the following morphemes can be distinguished: the prefixes post-, im-, the root press, the noun-forming suffixes -ion, -ist, and the grammatical suffix of plurality -s. These morphemes constitute the external structure

of the word post-impressionists. The external structure of words, and also typical word-formation patterns, are studied in the section on word formation.

The internal structure of the word, or its meaning, is nowadays commonly referred to as the word's semantic structure. This is certainly the word's main aspect. Words can serve the purposes of human communication due to their meanings, and it is most unfortunate when this fact is ignored by some contemporary scholars. The area of Lexicology specializing in the semantic studies of the word is called semantics.

Another structural aspect of the word is its unity. The word possesses both external (or formal) unity and semantic unity. Formal unity of the word is sometimes inaccurately interpreted as indivisibility. The example of postimpressionists has already shown that the word is not, strictly speaking, indivisible. Yet, its component morphemes are permanently linked together in opposition to word-groups, both free and with fixed contexts, whose components possess a certain structural freedom, **For example.** bright light, to take for granted.

A **morpheme** is the smallest unit of grammatical or semantic meaning in a language. A morpheme is distinct from a phoneme because although a phoneme is the smallest meaningful unit of sound in a language, by itself a /p/ or /m/ does not have grammatical or semantic meaning. It must be combined with other phonemes into a morpheme to have such meaning.

Consider the following words: the, boy, runs, and unlucky. The first two of these examples—the and boy—are morphemes because it is impossible to divide them into smaller units of grammatical or semantic meaning. For example, we cannot divide boy into smaller units such as b- or -oy. The same is true of the. The word runs, however, can be divided into two smaller units: run and –s. Each of these has a distinct meaning. Run has the semantic meaning “to move quickly on foot” and –s has the grammatical meaning “3rd person singular present tense verb.” Therefore, runs are made up of two morphemes, run and –s. The word unlucky can be divided into three morphemes: un-, luck, and –y..

There are two primary **types of morphemes**: free morphemes and bound morphemes

FREE MORPHEMES

A **free morpheme** can carry semantic meaning on its own and does not require a prefix or suffix to give it meaning. In other words, it can stand on its own as a word, like the, boy, run, and luck. Each of these morphemes can function independently.

Free morphemes can also broadly be divided into two namely lexical and functional morphemes as discussed below.

. Lexical Morphemes

Lexical morphemes are the meaning bearers of sentences. They serve as carriers of the information being conveyed in a sentence. Lexical morphemes form the open class of words as words belonging to this group are opened to word formation rules, new members of each class can easily be created. They are nouns, adjectives, adverbs and verbs.

Noun	Verb	Adj	Adv
man	eat	deep	fairly
woman	sleep	ugly	along
boy	drink	nice	deeply
stone	buy	fair	easily
table	smile	certain	quietly

. Functional Morphemes

Functional morphemes show relationship between or among lexical morphemes. Unlike lexical morphemes they do not convey lexical meaning and they

are very few in number. They belong to the closed class as new members are not admitted. They have a high frequency of occurrence and they are reciprocally exclusive. Two members of a class cannot be used together.

They include all functional words like prepositions (on, in, at, under, over, etc.), pronouns (he, she, it, they, her, us, etc.), conjunctions (and, or, but, etc.), determiners (a, an, the, these, etc.), and interjections (ah! oh!, eh!, ughh!).

BOUND MORPHEMES

Bound morphemes cannot stand alone but must be bound to other morphemes, like –s, un-, and –y.

Bound morphemes are often **affixes**. This is a general term that comprises **prefixes**, which are added to the beginnings of words, like re– and un-, and **suffixes**, which are added to the ends of words, like –s, –ly, and –ness. Some languages also have **infixes**, which are added into the middle of words, but these are rare in Modern English. Bound morphemes are further divided into two subtypes: derivational and inflectional morphemes.

Derivational morphemes change the meaning or the part of speech of a word (i.e., they are morphemes by which we “derive” a new word). Examples are un-, which gives a negative meaning to the word it is added to, –y, which turns nouns into adjectives, or –ness, which turns adjectives into nouns.

Inflectional morphemes add grammatical information to the word, such as –s on runs, which tells us that it is 3rd person singular present tense verb, or the –s on boys, which tells us that there is more than one boy. Derivational morphemes: These morphemes are used to create new words or to change the grammatical category or meaning of a word. For example, adding the derivational morpheme “-er” to the verb “teach” creates the noun “teacher.”

There are eight inflectional suffixes, often just called “inflections,” in English:

- -s on verbs: 3rd person sg, present tense (he runs, she walks)

- -ed on verbs: past tense: (I walked, they joined)
- -ing on verbs: progressive (I was walking; they were joining)
- -en on verbs: past participle (I was beaten; she has eaten)
- -s on nouns: plural (boys, books)
- -'s on nouns; possessive (boy's, book's)
- -er on adjectives: comparative (quicker, slower)
- -est on adjectives: superest.

Inflectional morphemes: These morphemes are used to indicate grammatical relationships such as tense, number, case, and comparison. They do not change the basic meaning or grammatical category of a word. For example, adding the inflectional morpheme "-s" to the noun "dog" indicates plurality ("dogs"). Several of these inflections are similar phonologically, but do not confuse them. The -s on the end of 3rd person singular verbs, the -s plural on nouns, and the -'s possessive ending are the same purely by coincidence. Also, do not confuse the -ing inflectional ending used to make verbs progressive ("I am singing") with the derivational morpheme -ing used to make verbs into nouns ("Singing is a fun thing to do"). They sound the same, but they are used differently. Finally, do not let spelling confuse you. We signify possessive plurals in spelling by adding an apostrophe to the end of the word (e.g., boys') but the only inflectional ending here is the s-plural. The apostrophe is just a spelling convention.

CONTENT VS FUNCTION MORPHEMES

There is one final distinction between different kinds of morphemes:

- **content morphemes**, which have a clear semantic meaning (like book, luck, un-, -y, boy)
- **function morphemes**, which include all inflectional morphemes like -s, and -ed, but also include free morphemes such as the, of, with, and, but, and other similar words. These words signify the grammatical relationships between words and give structure to a sentence.

ALLOMORPHS

Allomorphs are non-meaningful variants of a morpheme. For example, the -s plural takes three distinct phonological forms, [s], [z], and [ɪz], in the

words boys [bɔɪz], books [bʊks], and dishes [dɪʃɪz]. These phonological distinctions are considered non-meaningful, making these allomorphs of the -s plural morpheme.

In most cases the morphemic structure of words is transparent enough and individual morphemes clearly stand out within the word. The segmentation of words is generally carried out according to the method of Immediate and Ultimate

Constituents. This method is based on the binary principle, i.e. each stage of the procedure involves two components the word immediately breaks into. At each stage these two components are referred to as the Immediate Constituents. Each Immediate Constituent at the next stage of analysis is in turn broken into smaller meaningful elements. The analysis is completed when we arrive at constituents incapable of further division, i.e. morphemes. These are referred to Ultimate Constituents.

A synchronic morphological analysis is most effectively accomplished by the procedure known as the analysis into Immediate Constituents (IC). ICs are the two meaningful parts forming a large linguistic unity.

The method is based on the fact that a word characterized by morphological divisibility is involved in certain structural correlations. To sum up: as we break the word we obtain at any level only ICs one of which is the stem of the given word. All the time the analysis is based on the patterns characteristic of the English vocabulary. As a pattern showing the interdependence of all the constituents segregated at various stages, we obtain the following formula: un+ gentle + -man + -ly

Breaking a word into its Immediate Constituents we observe in each cut the structural order of the constituents.

A diagram presenting the three cuts described looks as follows:

1. un- / gentlemanly
2. un- / gentleman / - ly
3. un- / gentle / - man / - ly

A similar analysis on the word-formation level showing not only the morphemic constituents of the word but also the structural pattern on which it is built. The analysis of word-structure at the morphemic level must proceed to the stage of Ultimate Constituents, **For example.** the noun “friendliness” is first segmented into the ICs: friend recurring in the adjectives friendly-looking and friendly and ness found in a countless number of nouns, such as unhappiness, blackness, sameness, etc. The 1C ness is at the same time an UC of the word, as it

cannot be broken into any smaller elements possessing both sound-form and meaning. Any further division of -ness would give individual speech-sounds which denote nothing by themselves. The 1C friendly is next broken into the ICs friend and “ly” which are both UCs of the word. Morphemic analysis under the method of Ultimate Constituents may be carried out on the basis of two principles: the so-called root-principle and affix principle.

Morphemic analysis is a fundamental concept in linguistics that involves breaking down words into their smallest meaningful units, known as morphemes. These morphemes are the building blocks of words and play a crucial role in understanding the structure and meaning of language. The principles of morphemic analysis provide valuable insights into how words are formed, modified, and classified in different languages. In this comprehensive discussion, we will explore the principles of morphemic analysis, including the types of morphemes, their functions, and their role in word formation.

In conclusion, the word "morphemes" provides a fascinating insight into the structure and types of morphemes that form the foundation of word formation and meaning in language. The word "morphemes" itself is composed of two morphemes: "morph," which is a free morpheme, and "eme," which is a bound morpheme. This word structure exemplifies the two main types of morphemes: free morphemes, which can stand alone as words, and bound morphemes, which must be attached to another morpheme. Furthermore, bound morphemes can be further categorized into derivational morphemes and inflectional morphemes. Derivational morphemes are used to create new words or modify meaning, while inflectional morphemes are used to indicate grammatical relationships such as tense, number, possession, and comparison. Understanding these types of morphemes is crucial for comprehending how words are formed and how their meanings and grammatical functions are modified. The study of morphemes sheds light on the intricate nature of language and enriches our understanding of word formation, meaning, and grammatical relationships. It provides valuable insights into the underlying structure of words and how they are manipulated to convey nuanced meanings and grammatical information. Moreover, an understanding of morphemes is essential for language learners and linguists alike, as it forms the basis for analyzing and understanding the

complex interplay between form and meaning in language. By delving into the structure and types of morphemes, we gain a deeper appreciation for the richness and complexity of language. We come to recognize the subtle ways in which morphemes combine to create an infinite array of words with diverse meanings and functions. Ultimately, the study of morphemes enhances our ability to comprehend and communicate effectively in language, offering a window into the intricate workings of human communication.

REFERENCES

1. Arnold. 1. The English Word. Moscow. 1986
2. R. S. Ginzburg, S. S. Khidekel, G. Y. Knyazeva, A. A. Sankin A COURSE IN MODERN ENGLISH LEXICOLOGY SECOND EDITION Revised and Enlarged
3. Punga L. Words about words. An introduction to English Lexicology. 2007
4. Teshaboyeva, N. (2023). THE MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. Журнал иностранных языков и лингвистики, 5(5).
5. Маърипов Д. Psychological value of the novels by agatha christie //Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 630-632.
6. Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla, & Iskandarova Sarvinoz Shukurullo qizi. (2023). THE CLASSIFICATION OF SYNONYMS AND THEIR SPECIFIC FEATURES. "XXI ASRDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR" Nomli Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi, 1(12), 126–131. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/itftdm/article/view/>.
7. Matthews, P.H. 1974. Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure. Cambridge, UK: Cambridge University Pres
8. Nida E. Morphology, a Descriptive Analysis of Words. Ann. Arbor, 1946.
9. Teshaboyeva, N., & Mamayoqubova, S. (2020). COMMUNICATIVE APPROACH TO LANGUAGE TEACHING. In МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ (pp. 409-414)

10. Teshaboyeva, N., & Rayimberdiyev, S. (2023, May). THE IMPORTANCE OF USING MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH CLASSES. In Academic International Conference on Multi-Disciplinary Studies and Education (Vol. 1, No. 8, pp. 149-153).

11. Shirinova G.I " Morphological classification of words. Word families aims and principles of Morphemic and word formation analysis " Научный импульс. No.15 . 2023.

12. Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla qizi , Iskandarova Sarvinoz Shukurullo qizi Copyright (c) 2023
<https://interonconf.org/index.php/usa/article/view/9780> Fri, 22 Dec 2023 00:00:00 - 0700.

Research Science and
Innovation House

МЕЖДУНАРОДНАЯ ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ МИРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Абдуллаева Саида Махсутхан кизи

Студент магистратуры, направление «Государственные финансы и
Международные финансы»

E-mail: Tursunkhanovas@gmail.com

Абстрактный:

Глобальная финансовая система играет ключевую роль во взаимосвязанной мировой экономике, что требует принятия решительных мер для обеспечения ее стабильности. В этой статье рассматривается важнейшая роль международной финансовой безопасности в обеспечении целостности и устойчивости глобальной финансовой системы. Изучая ключевые компоненты, такие как нормативно-правовая база, обмен информацией и совместные усилия между странами, мы исследуем, как эти меры способствуют общей стабильности международного финансового ландшафта.

Ключевые слова: международная финансовая безопасность, глобальная финансовая стабильность, нормативно-правовая база, обмен информацией, трансграничное сотрудничество, кибербезопасность, финансовая устойчивость.

Введение

Взаимосвязанный характер финансовых рынков подчеркивает необходимость эффективных механизмов устранения уязвимостей и снижения рисков. Международная финансовая безопасность служит краеугольным камнем в этом начинании, содействуя доверию и стабильности. Взаимосвязанный характер сегодняшней глобальной финансовой системы требует тщательного изучения роли, которую международная финансовая безопасность играет в поддержании стабильности. Поскольку финансовые рынки выходят за рамки границ, понимание методов, используемых для обеспечения международной финансовой безопасности, становится обязательным для поддержания устойчивой и надежной глобальной финансовой системы.

Методы:

Нормативный анализ: Провести углубленное изучение международной нормативной базы, регулирующей финансовые учреждения. Оцените эффективность регулирующих органов в разных регионах и проанализируйте их сотрудничество, чтобы получить всестороннее понимание нормативной среды.

Динамика информации: изучить механизмы, облегчающие обмен информацией между странами. Изучите роль прозрачности в оценке рисков и предотвращении кризисов. Анализируйте протоколы обмена данными и оценивайте влияние своевременной и точной информации на стабильность финансовых рынков.

Трансграничное сотрудничество: изучайте примеры успешного трансграничного сотрудничества в ответ на финансовые проблемы. Изучите совместные политические инициативы, скоординированные меры регулирования и роль международных институтов в содействии сотрудничеству. Определите ключевые факторы, способствующие эффективному сотрудничеству. Технологическое воздействие и меры кибербезопасности: оценить влияние технологических достижений на международную финансовую безопасность. Расследовать меры кибербезопасности, принятые для противодействия возникающим угрозам. Изучите тематические исследования, подчеркивающие пересечение технологий и финансовой безопасности.

Тематические исследования: выберите и проанализируйте конкретные тематические исследования, демонстрирующие успешную реализацию международных мер финансовой безопасности. Оцените результаты, возникшие проблемы и извлеченные уроки. Предоставьте представление о практическом применении этих мер в различных экономических сценариях. Проблемы и перспективы на будущее: Определите проблемы, присущие реализации международных мер финансовой безопасности. Обсудите потенциальные будущие тенденции на финансовых рынках и оцените адаптируемость текущих методов безопасности. Предложить рекомендации по решению возникающих проблем.

Регулярно-правовая база:

Комплексная и гармонизированная нормативно-правовая база во всех странах формирует основу международной финансовой безопасности. Анализ

эффективности регулирующих органов и их способности адаптироваться к меняющейся финансовой ситуации имеет важное значение для обеспечения устойчивости глобальной финансовой системы.

Обмен информацией и прозрачность:

Своевременный и прозрачный обмен информацией имеет решающее значение для предотвращения и смягчения финансовых кризисов. Изучение международных инициатив, которые способствуют обмену данными, оценке рисков и обмену передовым опытом, улучшает наше понимание того, как информационная динамика способствует финансовой безопасности.

Трансграничное сотрудничество:

Финансовые угрозы часто выходят за рамки границ, что требует совместных усилий между странами. Исследование успешных примеров трансграничного сотрудничества, таких как скоординированные меры регулирования и совместные политические инициативы, проливает свет на эффективность совместных подходов в поддержании финансовой стабильности.

Технологические достижения и кибербезопасность:

В эпоху, когда доминируют технологические достижения, решение проблем кибербезопасности имеет первостепенное значение. Оценка влияния новых технологий на финансовую безопасность и изучение инновационных мер кибербезопасности будут иметь важное значение для защиты глобальной финансовой системы от киберугроз.

Примеры использования:

Изучение конкретных случаев успешного применения международных мер финансовой безопасности дает ценную информацию. Анализ как положительных результатов, так и проблем, с которыми сталкиваются в этих случаях, способствует более глубокому пониманию практического применения таких мер.

Проблемы и перспективы на будущее:

Выявление и решение проблем в реализации мер международной финансовой безопасности имеет решающее значение для постоянного совершенствования. Более того, изучение потенциальных будущих тенденций и меняющегося характера финансовых рисков гарантирует, что эти меры останутся эффективными в условиях динамичной экономической ситуации.

Вывод

В заключение, в этой статье подчеркивается незаменимая роль международной финансовой безопасности в поддержании стабильности глобальной финансовой системы. Углубляясь в нормативно-правовую базу, обмен информацией, трансграничное сотрудничество и возникающие технологические проблемы, мы получаем комплексное представление о многогранных усилиях, необходимых для защиты взаимосвязанной сети международных финансов. В заключение отметим, что связь между международной финансовой безопасностью и глобальной финансовой стабильностью неоспорима. Нормативно-правовая база, основанная на адаптивности и сотрудничестве, формирует основу безопасной финансовой среды. Своевременный и прозрачный обмен информацией выступает в качестве стержня в снижении рисков, а трансграничное сотрудничество становится важнейшим инструментом реагирования на кризисы. Развивающийся ландшафт технологий требует инновационных мер кибербезопасности для эффективного противодействия возникающим угрозам. По мере того, как мы преодолеваем проблемы взаимосвязанного мира, крайне важно признать коллективную ответственность за поддержание международной финансовой безопасности. Только совместными усилиями и тонким пониманием развивающейся динамики мы можем обеспечить стабильность глобальной финансовой системы для процветания стран во всем мире.

Литературе:

1. Институт кибербезопасности. (2013). «Технологические достижения и кибербезопасность в глобальных финансах: комплексный обзор».
2. Кейс, Р. и др. (2010). «Международная финансовая безопасность: уроки стратегий реагирования на кризисы».
3. Джонсон, М. и др. (2014). «Обмен информацией и финансовая стабильность: глобальная перспектива».
4. Смит Дж. и др. (2017). «Конвергенция регулирования в международных финансах: сравнительный анализ».
5. Международный валютный фонд. (2019). «Трансграничное сотрудничество в области финансового регулирования: уроки недавних кризисов».
6. Всемирный экономический форум. (2022). «Вызовы и возможности обеспечения глобальной финансовой безопасности».

IQTISODIY JARAYONLARNI MODELLASHTIRISH TEXNOLOGIYASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Ilmiy rahbar: I.f.d. (DSc), professor Abdug‘aniyev Otabek Allajonovich

Talaba: TerDU, Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta‘minoti
yo‘nalishi magistranti O‘tanazarova Yulduz Ravshan qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Iqtisodiy jarayonlar, ularning modellari haqida bayon qilinib, misollar orqali tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: modellashtirish, bozor iqtisodiyoti, iqtisodiy modellar, tadqiqot, Makroiqtisodiy modellar.

Kuzatilayotgan obyektlarni chuqur va har tomonlama o‘rganish maqsadida tabiatda va jamiyatda ro‘y beradigan jarayonlarning modellari yaratiladi. Jarayon modellarini tuzish *modellashtirish* deb aytiladi. Zamonaviy iqtisodiy nazariya mikro va makromiqyosda zarur elementlardan biri bo‘lgan matematik modellar va usullarni o‘z ichiga oladi. Matematikaning iqtisodiyotda ishlatilishi, *birinchidan*, iqtisodiyotdagi o‘zgaruvchilar va obyektlar orasidagi bog‘lanishlarni ajratib olish va formal ravishda tasvirlashga imkon beradi; *ikkinchidan*, aniq ifodalangan dastlabki ma‘lumotlar va munosabatlar orqali o‘rganilavotgan obyektga aynan o‘xshash xulosalarni olish mumkin. *Uchinchidan*, matematika va statistika usullari obyekt haqida yangi bilimlar olishga, obyektning mavjud kuzatishlarga mos keluvchi o‘zgaruvchilari orasidagi bog‘lanish parametrlarini baholashga imkon beradi; *to‘rtinchidan*, matematika tilining ishlatilishi iqtisodiy nazariya qoida, tushuncha va xulosalarini aniq va ixcham bayon qilishga imkon beradi. Iqtisodiyotda matematikaning qo‘llanilishi deganda oddiy iqtisodiy hisob-kitoblar emas, balki iqtisodiy qonuniyatlarni o‘rganishda, yangi nazariy xulosalar chiqarishda, eng yaxshi iqtisodiy yechimlar hosil qilishda matematikaning qo‘llanilishi tushuniladi. Matematikaning ilmiy bilish vositasi sifatidagi asosiy afzalligi ma‘lum ma‘noda izlanilayotgan obyektning o‘rnini bosuvchi matematik modellar tuzishda ochiladi. Iqtisodiy jarayonlar va hodisalar asosiy xossalarning matematik munosabatlarini aks ettiruvchi iqtisodiyotning matematik modeli, o‘zida murakkab iqtisodiy masalalar ustida izlanish olib borishda, samarali qurol ekanligini namoyon etadi.

Iqtisodiyotda ishlatiladigan modellarni modellashtirayotgan obyektga xos xususiyatlari, modellashtirish maqsadi va modellashtirish vositasi kabi belgilarga qarab quyidagi sinflarga: mikro va makroiqtisodiy, nazariy va amaliy, optimal va muvozanat, statik va dinamik modellarga ajratish mumkin. *Makroiqtisodiy modellar* iqtisodiyotni bir butun deb qarab, umumlashtirilgan moddiy va moliyaviy ko‘rsatkichlarni: yalpi milliy mahsulot, iste‘mol, investitsiya, ish bilan bandlik, foiz stavkalari, pulning miqdori va boshqalarni o‘zaro bog‘lagan holda tasvirlaydi. Mikroiqtisodiy modellar iqtisodiyotning tuzilmali va funksional tashkil etuvchilarining o‘zaro ta‘sirini ifodalaydi. Mikroiqtisodiy modellashtirish iqtisodiy — matematik nazariyaning asosiy qismini tashkil qiladi. Nazariy modellar formal shart — sharoitlarda deduksiya xulosalari yordamida iqtisodiyotning umumiy xossalarini va unga xos bo‘lgan elementlarni o‘rganishga imkon beradi. Amaliy modellar aniq iqtisodiy obyektning amal qiluvchi parametrlarini baholashga va amaliy qarorlar qabul qilish uchun tavsiyalarni ifodalashga imkon beradi. Amaliy modellarga, birinchi navbatda, iqtisodiy o‘zgaruvchilarning sonli qiymatlari bilan ish ko‘radigan va mavjud kuzatishlar asosida statistik mazmunli baholashga yordam beruvchi ekonometrik modellar kiradi. Bozor iqtisodini modellashtirishda muvozanat modellari asosiy o‘rinni egallaydi. Ular iqtisodiyotning uni mavjud holatidan chiqarishga intiluvchi barcha natija beruvchi kuchlar nolga teng bo‘lgan holatini ifodalaydi. Bozorsiz iqtisodiyotda bitta parametr bo‘yicha muvozanatsizlik (misol, taqchilik) boshqa faktorlar orqali («qora» bozor, navbatda turishlar va h. k.) orqali kompensatsiyalanadi. Muvozanat modellari aniq ifodalanadigan modellardir. Uzoq vaqtlar modellashtirishga optimallashtirishga asoslangan normativ yondoshish ustunlik qilib keldi. Bozor iqtisodi nazariyasida optimallashtirish, asosan, mikrodarajada (iste‘molchi foydaliligi yoki firmaning foydasini maksimallashtirish) qo‘llaniladi. Statik modellarda iqtisodiy obyektning holati aniq bir vaqt yoki biror bir davr uchun ifodalanadi. Dinamik modellar o‘zgaruvchilarning vaqt bo‘yicha bog‘lanishini o‘z ichiga oladi. Statik modellarda, odatda, bir qator miqdorlarning qiymatlari belgilangan bo‘lib, ular dinamik o‘zgaruvchilar hisoblanadi: ularga misol qilib, kapital resurslar, baho va hokazolarni olish mumkin. Dinamik model statik qatorning oddiy yig‘indisidan iborat bo‘lmasdan, balki iqtisodiyotdagi kechayotgan jarayonlarni aniqlovchi kuchlarni va ularning o‘zaro ta‘sirini tasvirlaydi. Determinlashgan modellar model o‘zgaruvchilari orasidagi qat‘iy funksional bog‘lanishni taxmin qiladi. Stoxastik modellar izlanayotgan ko‘rsatkichga tasodifiy

ta'sirni mavjud deb faraz qiladi va ularni tasvirlashga ehtimollar nazariyasi va matematik statistika vositalarini qo'llaydi.

Iqtisodchilar turli iqtisodiy hodisalarni o'rganish uchun ularning iqtisodiy model deb atalgan formal tasvirlanishlaridan foydalanishadi. Iqtisodiy modellarga iste'molchilarni tanlash modeli, firmalar modeli, iqtisodiy o'sish modeli, tovarli, faktorli, moliyaviy bozorlarda muvozanat modellari va boshqalarni misol qilib olish mumkin. Modellarni tuzishda iqtisodchilar izlanayotgan hodisalarni aniqlovchi muhim faktorlarni ajratib oladilar, qo'yilgan masalani yechishda muhim bo'lmaganlarini esa tashlab yuborishadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, ortiqcha soddalashtirilgan model qo'yilgan talablariga javob berolmaganidek, o'ta murakkab modellar esa yechilish jarayonida qiyinchiliklar tug'diradi. Iqtisodiy modellarni tuzish quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Tadqiqot maqsadi va predmeti aniq ifodalanadi.
2. Qaralayotgan iqtisodiy tizimda qo'yilgan maqsadga mos keluvchi tuzilishli va funksional elementlarning ichidan eng muhim, sifatli ajratib olinadi.
3. Model elementlari orasidagi bog'lanishlar ifodalanadi.
4. Matematik model tuziladi.
5. Matematik model bo'yicha hisob — kitoblar olib boriladi va yechim iqtisodiy tahlil qilinadi.

Iqtisodiy modelga quyidagi misollarni keltirish mumkin:

1-masala. Bir yildan keyin \$12000 olish uchun bankka berilgan stavkada (20 % yillik) qancha so'm qo'yish kerak?

Yechish: Bu masalaning modelini tuzish uchun quyidagi belgilanishlarni kiritamiz: M_0 - orqali boshlang'ich summani, M_1 - orqali oxirgi summani, R - orqali foiz stavkasini belgilaymiz.

U holda oxirgi summaning ko'rinishi:

$$M_1 = M_0 \left[1 + \frac{R}{100} \right]$$

bo'ladi. Dastlabki summa esa

$$M_0 = \frac{M_1}{1 + \frac{R}{100}} = \frac{12000}{1.2} = \$10000$$

dan iborat bo'ladi.

2-masala. Suv xo‘jaligi korxonasi texnika bilan qayta qurollanishi mehnat unumdorligini o‘rtacha 20 % ga oshirildi. Korxonaning dastlabki ishlab chiqarish hajmi qancha bo‘lganda u 12000 birlik mahsulot ishlab chiqara oladi? Iqtisodiy masalaning modeli tuzilsin. Korxonaning dastlabki ishlab chiqarish hajmini - Q_0 , keyingi ishlab chiqarish hajmini — Q_1 o‘shir unumdorligini, % R deb belgilaymiz. O‘rtacha mehnat unumdorligi Q/L ni hisobga olsak (bu yerda L ishchi kuchi), boshlang‘ich ishlab chiqarish hajmi

$$Q_1 = Q_0 \frac{L_1}{L_0} = Q_0 \left[1 + \frac{(L_1 - L_0)}{L_0} \right] = Q_0 \left(1 + \frac{R}{100} \right),$$

bundan dastlabki ishlab chiqarish hajmi :

$$Q_0 = \frac{Q_1}{1 + \frac{R}{100}} = \frac{12000}{1.2} = 10000$$

hosil bo‘ladi. Hosil qilingan modellarni solishtirib ko‘rilsa, bu modellarning matematik ifodasining umumiy ko‘rinishi

$$X_1 = X_0 \left[1 + \frac{R}{100} \right]$$

bo‘lishini ko‘rish qiyin emas. Shunday qilib, bir turdagi matematik model turli xildagi iqtisodiy masalalarni yechish uchun ishlatilishi mumkin ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Башкатов Б.И. Социально-экономическая статистика. Учебник. М.:ЮНИТИТДАНА, 2002. 581с.
2. Макроиктисодий статистика. Дарслик. Акад. С.Фулумов тахрири остида. Т.: Дитаф, 2002. 98 б.
3. Система национальных счетов, 2008г., Европейская комиссия, ООН, МВФ, ОЭСР, ВБ, Нью Йорк, 2012.

KRIPTOGRAFIK ALGORITMLAR

TerDU, Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti
yo'nalishi magistranti Boboyeva Fotimaxon Abdumurot qizi
TerDU, Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti
yo'nalishi magistranti Allanazarova Davlatoy Farxod qizi

Annotatsiya: Qadim zamonlardan beri inson mo'jizalar, sirli voqea va hodisalar sababi hamda mohiyati haqida axborot olishga intilgan. Axborot inson tili va yozuvda o'z aksini topadi. Dastlabki yozuvlar o'ziga xos bo'lgan kriptografik tizim bo'lib, qadimgi jamoalarda ularni faqat nufuzli shaxslargina tushunishgan. Qadimiy Misr va Hindistonda mavjud bo'lgan ilohiy kitoblar bunga misol bo'la oladi. Ushbu maqolada Kriptografik algoritmlar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Kriptografik algoritmlar, kriptografika, xabar, Kriptografiya tarixi, Dastlabki kriptografiya, Formal kriptografiya, Ilmiy kriptografiya

Bundan 4000 yil avvalgi davrga oid eng qadimiy shifratn Messopatamiya qazilmalarida topilgan. Unda loydan ishlangan taxtachada o'ymakor yozuvda tijorat siri – kulolchilik buyumlarini glazurlash resepti yozilgan. Qadimiy Misrda shifrlangan diniy matnlar va tibbiy reseptlar ham mavjud bo'lgan. Kriptologiya (grekchada kryptos - “sirli” va logos -“xabar”) deganda aloqa xavfsizligi haqidagi fan tushuniladi. U aloqa kanallari orqali axborotning xavfsizligini ta'minlab saqlash hamda uzatish tizimlarini yaratish va tahlillash to'g'risidagi fandır. Kriptologiya ikki ilmiy irmoqqa ajraladi. Bular kriptografiya va kriptotahlildir [1-10]. Kriptografiya axborot almashtirish tamoyillari, vosita va usullari bilan shug'ullanadigan fan sohasi bo'lib, uning maqsadi axborot mazmunidan beruxsat erkin foydalanishdan muhofazalash va axborotni buzishning oldini olish hisoblanadi. Kriptotahlil shifrni yoki har qanday boshqa shakldagi kriptografiya obyektining sirini ochish san'ati va ilmi bo'lib, kalitni bilmasdan turib shifrlangan matndan dastlabki matni olish yoki dastlabki matn va shifrlangan matn bo'yicha kalitni hisoblash jarayonidir. Kriptotahlil usullari tarixi kriptografiya tarixi bilan egizdir. Kalitdan foydalangan holda alohida qoidalar bo'yicha ochiq (dastlabki) ma'lumotlar to'plamini shifrlangan ma'lumotlar to'plamiga almashtirish uchun amalga oshiriladigan qaytar

almashtirishlar majmui shifr deb ataladi. Dastlabki ochiq matnni uning ma'nosini berkitish maqsadida shifrlangan ma'lumotga o'g'irish natijasi shifratn (shifirma'lumot) deb ataladi. Keng ma'noda axborotni shifrlash deganda shifratnnga o'g'irish jarayoni tushuniladi.

Kriptografiya tarixi. Ming yilliklar davomida kriptografiyadan davlat qurilishida, harbiy va diplomatiya aloqasini muhofazalashda foydalanib kelingan bo'lsa, axborot asrining boshlanishi bilan kriptologiya jamiyatda, xususiyl sektorda foydalanish uchun ham zarur bo'lib qoldi [14-15]. Qariyb 35 yildan buyon kriptologiyada keng miqyosda ochiq tadqiqotlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda konfidensial axborot (masalan, yuridik hujjatlar, moliyaviy, kredit stavkalari to'g'risidagi axborotlar, kasallik tarixi va shunga o'xshash)larning talay qismi kompyuterlararo odatdagi aloqa kanallari orqali uzatilmoqda. Jamiyat uchun bunday axborotning konfidensialligi va asl holda saqlanishi zaruratga aylangan. Kriptografiya tarixini shartli ravishda 4 bosqichga bo'lish mumkin [1, 3-6]:

1. Dastlabki kriptografiya.
2. Formal kriptografiya.
3. Ilmiy kriptografiya.
4. Kompyuter kriptografiyasi, bu bosqich kriptografiyada simmetrik va nosimmetrik kriptotizimlar bo'yicha ikki ilmiy yo'nalish yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi.

Kriptoalgoritmlar, xususan, blokli simmetrik shifrlash algoritmlari DES, AES, GOST 28147-89, O'z DSt 1106:2009, mos ravishda 56 bit, 128, 256 bit yoki 512 bit, 256 bit, 256 yoki 512 bit uzunlikdagi oldindan belgilab qo'yilgan qoida bo'yicha generatsiya qilingan kalitlardan foydalanadi. Biroq standart algoritmlarda belgilab qo'yilgan qoida bo'yicha generatsiya qilingan barcha kalitlar har doim ham shifratnni ochish maqsadida ochiq aloqa tarmog'ini nazorat qiluvchi kriptotahlilchi tomonidan uyushtiriladigan turli kriptohujumlarga bardoshli bo'lmasligi mumkin. Masalan, kalitni tashkil etuvchi bitlar ketma-ketligi faqat nollardan yoki birlardan yoki bo'lmasa, nol va birlarning kombinatsiyasi fiksirlangan davr bilan takrorlanishi yordamida tuzilgan bo'lsa, bu toifa kalitlar bardoshsiz hisoblanadi. Chunki ushbu tur bitlar ketma-ketligida, shu ketmaketlikni tashkil etuvchi nol va bir elementlari davriy takrorlanishining matematik qonuniyatini oldindan bilish imkoniyati mavjud. U holda bu zaylda generatsiya qilingan bitlar

ketma-ketligidan simmetrik shifrlash algoritmlari uchun maxfiy kalit sifatida foydalanish maqsadga muvofiq emas.

Grafik testlar - Grafik testlar foydalanuvchiga tekshirilayotgan ketmaketlikning ma'lum bir grafik bog'liqligi haqidagi ma'lumotni berib, u bo'yicha tekshirilayotgan ketma-ketlik xossalari to'g'risida xulosa chiqarish imkoniyatini beradi.

Baholash testlari - Baholash testlari tekshirilayotgan ketma-ketlik statistik xossalarni tahlil qilib, uning chin tasodifiylik darajasi haqida xulosa chiqarish imkoniyatini beradi [12-13].

Quyida misol sifatida bir tomonlama funksiyalarga asoslangan psevdotasodifiy ketma-ketlik ishlab chiqaruvchi generatorlar keltirib o'tiladi [13]:

1) **ANSI X9.17 generatori.** Bu algoritm AQShda psevdotasodifiy ketmaketlik ishlab chiquvchi Milliy standart hisoblanib, FIPS (USA Federal Information Processing Standart) tarkibiga kiradi. Algoritmida bir tomonlama funksiya sifatida 3DES ikkita $K_1, K_2 \in V_{64}$ kalit ishlatiladi: $DES_{K_1}DES_{K_2}DES_{K_1}$ (64 bit).

2) **FIPS-186 generatori.** Bu algoritm ham AQSh Milliy standarti sifatida qabul qilingan bo'lib, DSA elektron raqamli imzo algoritmining maxfiy parametrlarini va kalitlarini generatsiya qilish uchun mo'jallangan. Algoritm bir tomonlama funksiya sifatida DES shifrlash algoritmi va SHA-1 xeshlash algoritmini ishlatadi. 3) Yarrow-160 generatori. Yarrow-160 psevdotasodifiy ketma-ketlik ishlab chiqaruvchi generatori Kelsi, Shnayer va Ferguyson tomonidan taklif qilingan. Bu yerda uchlik DES va SHA-1 xeshlash algoritmi ishlatilgan. Sonlar nazariyasi muammolariga asoslangan generatorlar sifatida:

- 1) **RSA algoritmi asosidagi;**
- 2) **Micali-Shnorr RSA algoritmi asosidagi;**
- 3) **BBS (Blum-Blum-Shub)** - algoritmi asosidagi generatorlarni keltirish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Ming yilliklar davomida kriptografiyadan davlat qurilishida, harbiy va diplomatiya aloqasini muhofazalashda foydalanib kelingan bo'lsa, axborot asrining boshlanishi bilan kriptologiya jamiyatda, xususiyl sektorida foydalanish uchun ham zarur bo'lib qoldi. Qariyb 35 yildan buyon kriptologiyada keng miqyosda ochiq tadqiqotlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda konfidensial axborot (masalan, yuridik hujjatlar, moliyaviy, kredit stavkalari

to'g'risidagi axborotlar, kasallik tarixi va shunga o'xshash)larning talay qismi kompyuterlararo odatdagi aloqa kanallari orqali uzatilmoqda. Jamiyat uchun bunday axborotning konfidensialligi va asl holda saqlanishi zaruratga aylangan. Kriptografiya tarixida birinchi muhim voqeya simmetrik kriptotizimlarning birinchi marta Davlat standarti maqomiga ega bo'lishi bo'lsa, keyingi o'n yilliklarning muhim kashfiyoti kriptologiyaga yangicha yondashuvlarni boshlab bergan oshkora kriptografiyaning yuzaga kelib uning muttasil rivojlanib borayotganligidir. AQShdan keyin Yevropa davlatlari va Yaponiyada elektron raqamli imzo bo'yicha qonun va dastlabki davlat standartlari qabul etildi. Ko'pchilik davlatlar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasi ham kriptografiya vositalaridan axborot–telekommunikasiya tarmoqlarida maxfiy axborotlarni xavfsiz uzatish va elektron raqamli imzo yaratishda o'z milliy algoritmlaridan foydalanmoqdalar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон фармони. Тошкент, 2017 йил 7 феврал.
2. Хасанов П.Ф., Исаев Р.И., Хасанов Х.П., Назарова М.Х. Ахмедова О.П. Ахборотнинг криптографик муҳофазаси тарихи (Дастлабки ва формал криптография даври) // *Алоқа дунyosi*. – Тошкент, 2005, №1 (4). – 32-37 -бетлар.
3. Ахмедова О.П. Параметрлар алгебраси асосида носимметрик кriptotизимлар яратиш усули ва алгоритмлари // Номзодлик диссертация иши, Тошкент-2007.
4. Бабаш А.В., Шанкин Г.П. История криптографии. Часть I. – Москва: Лори Гелиос АРВ, 2002. – 240 с.
5. Бабаш А.В., Шанкин Г.П., Криптография – Москва: Лори Гелиос АРВ, 2002. – 512 с.
6. Арипов М.М., Пудовченко Ю.Е. Основы криптологии – Ташкент: 2004. – 136 с.
7. Баричев С.Г., Серов Р.Е. Основы современной криптографии. Учебное пособие. – Москва: Лори Горячая Линия - Телеком, 2002. – 152 с.
8. Алексеев А. Криптография и криптоанализ: вековая проблема человечества. <http://www.nvkz.kuzbass.net/hard-soft/soft/other/kripto-analiz.html>

9. Жельников В. Криптогафия от папируса до компьютера. М.:АВФ, 1996.
10. O‘z DSt 1109:2006 «Ахборот технологияси. Ахборотнинг криптографик муҳофазаси. Атамалар ва таърифлар».
11. История криптографии и криптоанализа. [http://crypto hot box.ru](http://crypto.hotbox.ru).
12. Шнайер Б. Прикладная криптография. Протоколы, алгоритмы, исходные тексты на языке Си. –М.: издательство ТРИУМФ, 2003 - 816 с.
13. Коробейников А.Г., Гатчин Ю.А. Математические основы криптологии. Учебное пособие. Санкт-Петербург-2004.
14. Акбаров Д.Е. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг криптографик усуллари ва уларнинг қўлланишлари. Тошкент. ”Ўзбекистон маркаси “, 2009. – 432 б.
15. «Ошкора калитли криптограммаларни криптоанализлаш учун қурол-воситалар ишлаб чиқиш ва уларни тадқиқ этиш» мавзуси бўйича бажарилган илмий-тадқиқот ишининг 1-8 -босқич ҳисоботлари. – ЎзААА ФТМТМ, Тошкент, 2003.
16. Защита информации. Малый тематический выпуск. ТИИЭР, 1988 г, т.76, №5.
17. Kahn D. The codebreakers. N.-Y., 1967.
18. Саломаа А. Криптография с открытым ключом. М.,1997
19. Бабаш А.В., Гольев Ю.И., Ларин Д.А. Шанкин Г.П. О развитии криптографии в XIX веке. Защита информации. Конфидент. 2003 г. №5.
20. Бабаш А.В., Гольев Ю.И., Ларин Д.А. Шанкин Г.П. Криптографические идеи XIX века. Защита информации. Конфидент. 2004 г. №1, №2.
21. Хасанов П.Ф., Исаев Р.И., Хасанов Х.П., Назарова М.Х. Ахмедова О.П. Ахборотнинг криптографик муҳофазаси тарихи (Илмий криптография даври) // Aloqa dunyosi. – Тошкент, 2005, №2 (5). – 47-53 бетлар.
22. Михаил Масленников. Практическая криптография. СанктПетербург «БХВ-Петербург», 2003.
23. Хасанов П.Ф., Исаев Р.И., Назарова М.Х., Хасанов Х.П., Ахмедова О.П. Ахборотнинг криптографик муҳофазаси тарихи (Компьютер криптографияси даври) // Aloqa dunyosi. – Тошкент, 2006, №1 (6). – 59-74 бетлар.

Haqiqiy bakteriyalar (eubacteriales) tartibi ahamiyati va tarqalishi

Andijon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Muxsinboyev Odilbek Muxiddin o‘g‘li muhsinboyevodilbek@gmail.com,

Andijon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Jamoldinova Dilnoza Eldor qizi dilnozajamoldinova2005@gmail.com

Andijon davlat pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Mirobidova Ruxshona Akmaljon qizi

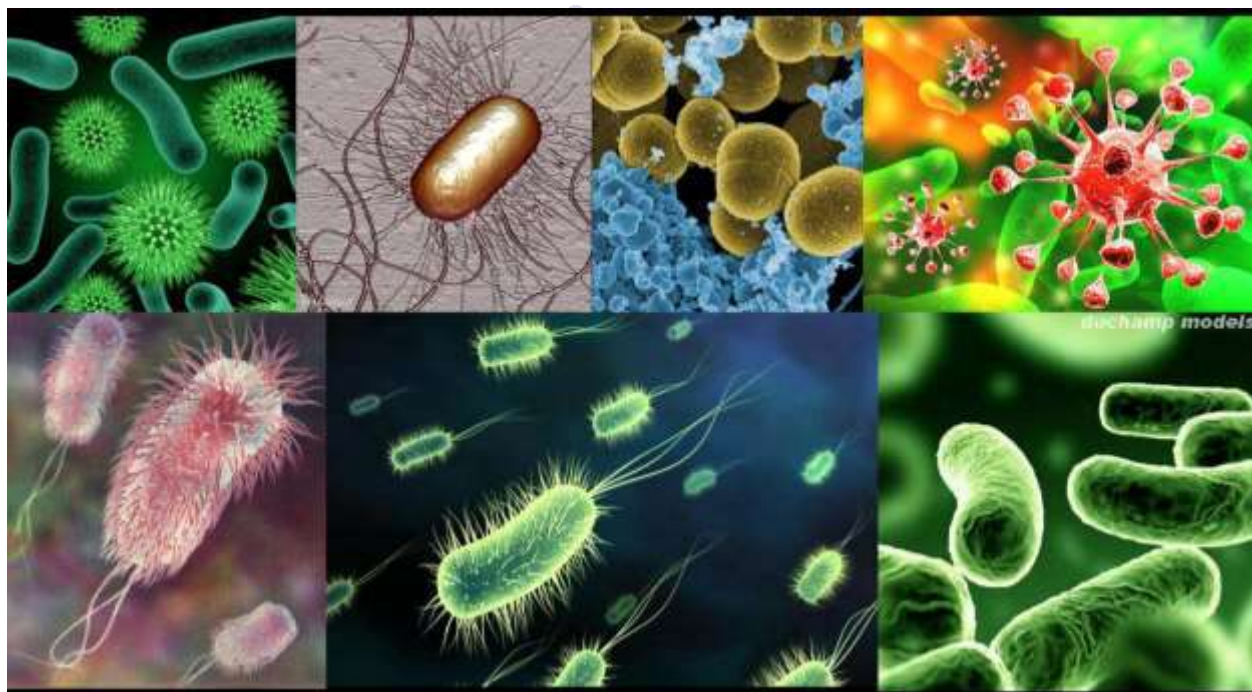
Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari hamda 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishda qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilib, mamlakatimiz oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, o‘simliklarni tashqi stresslardan himoya qilish borasida bir qator vazifalar belgilab berilgan.

Kalit so‘zlar: Mikroorganizm, epifit bakteriyalar, Pseuomonas, sp, Bacillus subtilis.

Bakteriyalar (yunoncha sozdan olingan bolib. bakterion — tayoqcha degan ma’noni bildiradi) — bir hujayrali mikroorganizmlarning katta guruhi; yadroga ega bo‘lmagan mikroskopik organizmlar — 2-xil bo‘ladi prokariotlar Bakteriyada hujayra pardasi, ko‘p miqdorda dezoksiribonuklein kislota (DNK), sodda yadro bor. Mitoxondriy va xloroplastlar odatda, bo‘lmaydi, yadroning xromosomalari va qobig‘i ko‘zga ko‘rinmaydi. Bakteriya ko‘ndalangiga bo‘linish (ba’zan cho‘zilish yoki kurtaklanish) yo‘li bilan ko‘payadi. Bakteriyaning ko‘p turi tayoqcha shaklida bo‘ladi. Biroq sharsimon, ipsimon yoki buralgan shaklli mikroorganizmlar ham Bakteriyaga kiradi. Bakteriyaning fiziologik xususiyatlari nihoyatda xilma-xil, ular biokimyoviy jihatdan juda faol. Bakteriya tuproqda, suvda, suv havzalari zaminida va boshqajoylarda tarqalgan. Ular yagona bir guruh bo‘lmay, har xil yo‘llar bilan vujudga kelgan organizmlardir. Ba’zi bakteriya, (mas, ipsimon bakteriya, azotobakter va boshqalar) ko‘k-yashil suvo‘tlarga yaqin, ayrim bakteriya esa nursimon zamburug‘lar — aktinomitsetlar bilan urug‘dosh; spiroxetalar va boshqa

ba'zi bakteriya bir hujayrali sodda hayvonlarga o'xshaydi. Bakteriyaning kattakichikligi, shakli, tuzilishi, harakatchanligi har xil. Sharsimon Bakteriyaning diametri, odatda, 1 — 2 mkm, tayoqcha shaklidagilarining yo'g'onligi 0,4 dan 0,8 mkm gacha, uz. 2 — 5 mkm bo'ladi. Ba'zan juda yirik bakteriya ham uchraydi. Mas, Thiophysa macrophusar diametri 20 mkm; juda mayda bakteriyalar ham bor.

Ayrim Bakteriya, shu qadar maydaki, hatto bakterial filtrdan ham o'tib ketadi. Sharsimon Bakteriya kokklar deb ataladi. Agar kokklar ko'ndalangiga bo'linish yo'li bilan ko'paysa va bo'lingandan keyin bir-biriga qo'shilganligicha qolib zanjir hosil qilsa, streptokokklar deyiladi. Hujayralar uchta o'zaro tik yo'nalishda bo'linsa, hujayralar xaltachasi (paketi)ni hosil qiladi, bunday shakl sarsinalar uchun xos. Kokklar har xil yo'nalishda bo'linsa, hujayralarning uzum boshining g'ujumi shaklidagi to'plami hosil bo'ladi, bunday shakl stafilokokklarga taalluqli.[5'9'7'8'4'5] Sporalar hosil qiladigan tayoqchasimon Bakteriya batsillalar deyiladi. Tayoqchasimon Bakteriyaning uchlari tekis "qirqilgan" yoki do'ngroq bo'lishi mumkin.[10'7 '6]Bular alohida yoki, ba'zan, zanjir shaklida joylashadi. Uzun ip hosil qiladigan ipsimon bakteriyalar, asosan, suvda yashaydi. Vergul shaklidagi Bakteriya vibriyonlar, yo'g'on spiralsimon buralganlari spirallar, bir nechta bir xildagi ingichka buramalilari spiroxetalar deyiladi. Elektron mikroskopda

qaralganda Bakteriyaning hujayra pardasi bir necha (odatda, uch) qavat ekanligi ko‘rinadi. Uning tarkibiga muramin kislota, aminokislotalar, lipidlar, glyukozamin va boshqa birikmalar kiradi. Hujayra pardasi ostida iitoplazmatik membrana bor, shu membrana moddalar almashinuvida muhim rol o‘ynaydi. Sitoplazmada ribosomalar bo‘lib, ular tarkibiga RNK kiradi. Bakteriya hujayrasida DNK iplari bor, ular qobiqsiz yadro, ya’ni nukletoid hosil qiladi. Bakteriya yuqori temperaturaga, odatda, chidamsiz, quritish, oftob, har xil kimyoviy moddalar Bakteriyni o‘ldiradi (qarang Dezinfeksiya, Sterillash). Bakteriya sovuqqa juda chidamli, shu tufayli tuproqda qishlab chiqa oladi. Bakteriyaning ko‘pi oval yoki yumaloq shaklli sporalar hosil qiladi. Bakteriya sporalari yuqori temperatura va zaharli moddalar ta’siriga juda bardoshli. Sporalar qulay muhitga tushganda ulardan tayoqchasimon yoki vegetativ hujayralar paydo bo‘ladi. Bakteriyaning rivojlanish sikli har xil. Mas, mikobakteriyalar bo‘linish yo‘li bilan ham, kurtaklanish yo‘li bilan ham ko‘payadi. Miksobakteriyalarning vegetativ hujayralari qisqaradi va kichrayib, yumaloq yoki oval shaklli mikrotsistalar hosil qiladi. Ko‘pchilik Bakteriya organik moddalarni, ba’zilar anorganik moddalarni oksidlash yo‘li bilan energiya oladi. Faqat kislorodli muhitda yashay oladigan Bakteriya aneroblar, kislorodsiz muhitda yashaydigan Bakteriya anaeroblar deyiladi. Aerob nafas olish vaqtida organik birikmalar oksidlanib, karbonat angidrid ajralib chiqadi. Anaerob sharoitda organik birikmalarning parchalanishi va bunda energiya ajralib chiqishi bijg‘ish deyiladi.[1’2] Epifit mikroorganizmlarda o‘simliklarning uchuvchan fitonsidlariga nisbatan yuqori darajada moslashuvchanligi borligini aniqlash maqsadida, ularni shu fitonsidlar ishtirok etayotgan sharoitda tuproq saprofitlari va ba’zi-bir ildiz mikrofloralari bilan taqqoslab o‘rganib chiqilgan. Har xil mikroorganizmlarni qayin o‘simligi (*Pinus silvestris*) va sholg‘om (*Raphanus sativus*) o‘simligi fitonsidlariga nisbatan chidamlilik xususiyati har xil ekanligi aniqlangan. Yuqorida ta’kidlab o‘tilganidek, bu fitonsidlarga nisbatan eng kuchliroq, chidamlilikka fillosferada yashovchi mikroorganizmlar ekanligi, kamroq chidamlilikka ildiz mikroflorasi ega ekanligi va nihoyat eng sezgir va chidamliligi pastbo‘lgan mikroorganizmlar turi - epifit bo‘lmagan mikroorganizmlar ekanligi kuzatilgan. Ba’zi - bir mikrobiontlar, birdaniga bir necha ekologik guruhlarning vakillari hisoblanadilar. Shunday mikroorganizmlardan biri *Bacillus turkumiga* kiruvchi bakteriyalar hisoblanadilar. Ular o‘simliklarning rizosferasida ham (rizosfera), ularning yer ustki qismlarining sirtida (epifit) ham ustuvor bo‘lgan mikroorganizmlar hisoblanadilar. Ularning

orasida rizosferada yashovchi Bacillus turkumiga kiruvchilari yaxshiroq o'rganilgan. Bacillus turkumiga kiruvchi bakteriyalarning vakillari, boshqa bakteriyalarga nisbatan tashqi muhit sharoitlarida yashovchanligi va turli xil antropogen ta'sirlarga tolerantligi (chidamliligi) bilan farqlanib turadilar. Bunga batsillalarning turli xil biologik faollikka ega ekanliklari: fitogormonlar, antibiotiklar, fermentlar, toksinlar va boshqa metabolitlar sintez qilishlari yordam beradi. Pseudomonas avlodiga mansub bakteriyalar tashqi abiotik ta'sirlarga chidamliligi bilan ayrim mikroorganizmlardan ajralib turadi. Ushbu avlodga mansub bakteriya shtammlari ham yuqori antagonistik xususiyatga ega. Fitopatogen mikromitsetlar va bakteriyalar qo'zg'atuvchi kasalliklarga qarshi foydalaniladi. Donli ekinlarda uchraydigan ildiz chirish kasalliklariga qarshi qo'llanilganda, kasallikni 86,7 % ga kamaytirishi aniqlangan. Shuningdek ushbu turga mansub bakteriyashtammlarining sovuq iqlim sharoitida muz kristallarini hosil qilishi va o'simlikni sovuqdan himoya qilishi hamda o'simlikning immunitetini oshirishi aniqlangan. Yuqori darajada sho'rlangan tuproqlarda va o'simliklarda Pseudomonas avlodiga mansub bakteriyalarning dominantlik qilishi kuzatilgan.[17'3]

Biz ushbu bakteriyalarni o'rganishimiz orqalik ko'plab bularning foydalik hamda zararli parazitlik qilish xususiyatlarini ifoda etishdir. Foydalik xususiyatlari orqalik sanoat, chorvachilik, qishloq xo'jaligi uchun ancha yuksaltirdi. Parazit turdagi bakteriyalar o'simlik, hayvon, va jamiyatda katta zarar keltirib iqtisodiyotga katta zarar keltiradi. Turli kasalliklar davlatlar orasida boshqa insonlarda bu kasallikka imunitet past bo'lishiga qaramasdan tarqalib ham kelyabdi afsuski. Bu esa davlatlar, xalq, millatlar yoq ham bo'lib bormoqda. Ba'zi bakteriyalar insonalar uchun oziq-ovqat sanoatida juda katta foyda keltirib kelmoqda. Bu esa insoniyatni kelgusidagi muammolarini ya'ni oziq-ovqat, kiyim-kechak va shunga o'xshash sanoat va ishlab chiqarish sohalarida katta ahamiyatga kasb etadi.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Annayeva D. G. Y., Azzamov U. B., Annayev M. O. S. O‘SIMLIGIDAN ENDOFIT MIKROORGANIZMLAR AJRATIB OLIH. - 2022.
2. Azimovich A. U., Sultonovich B. K., Zokirovna M. M. STREPTOKOKK AVLODIGA MANSUB BAKTERIYALARNING PATOGENLIK XUSUSIYATLARINING TAHLILI //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. - 2022. - T. 1. - №. 13. - C. 95-101.
3. Annayeva, D. (2022). CICHORIUM INTYBUS LISOLATION OF ENDOPHYTIC MICROORGANISMS FROM PLANTS AND IDENTIFICATION OF BIOTECHNOLOGICAL POTENTIAL. Eurasian Journal of Medical and Natural Sciences, 2(6), 54-61. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/1755>
4. Annayeva, D. G. Y., Azzamov, U. B., & Annayev, M. (2022). ODDIY SACHRATQI (CICHORIUM INTYBUS L) O‘SIMLIGIDAN ENDOFIT MIKROORGANIZMLAR AJRATIB OLIH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5-2), 963-972. <https://cyberleninka.ru/journal/n/oriental-renaissance-innovative-educational-natural-and-social-sciences>
5. Azimovich, A. U. B., G‘iyosovna, S. D., & Zokirovna, M. M. (2022). XLAMIDIYANING INSON SALOMATLIGIGA TA‘SIRINI MIKROBIOLOGIK TAHLILLI VA DIOGNOSTIKASI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 1(11), 153-161. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7305057>
6. Giyosovna, S. D. (2023). ODDIY SACHRATQI (CICHORIUM INTYBUS L) O‘SIMLIK QISMLARIDAN ENDOFIT BAKTERIYALARNING SOF KULTURALARINI AJRATISH USULLARI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 387-393. <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/3573>
7. Shodiyeva, D. (2023). SANOAT MIKROBIOLOGIYASINING BIOTEXNOLOGIYADAGI AHAMIYATI. GOLDEN BRAIN, 1(2), 116-120.
8. Shodiyeva, D. (2023). BIO-MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS, GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION AND USE IN TRADITIONAL MEDICINE OF CICHORIUM INTYBUS. GOLDEN BRAIN, 1(2), 252-256.

9. Shodiyeva, D. (2023). INDOLIL SIRKA KISLOTA MIQDORINI ANIQLASH. GOLDEN BRAIN, 1(2), 321-324.

10. Boltayev Komil Sulstonovich, Jamalova Feruza Abdusalomovna, Mamarasulova Nafisa Isrofilovna, Urokov Feruz Mansurovich, & Komiljon Sultanovich. (2022). A COMPARATIVE STUDY OF NEMATODA-FAUNA OF PASTURAL PLANTS IN FOREST BIOTOPES. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(05), 41-45.
<https://doi.org/10.17605/OSF.IO/2FZQY>

Research Science and Innovation House

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ РАҚАМЛИ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

УДК: 37:001.895 (575.1)

ҲАМРАЕВА Г.Р. ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ РАҚАМЛИ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Мақолада олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини мултимедиали технологиялар асосида ривожлантириш методикаси ёритилган. Бундан ташқари, муаллифлар томонидан мултимедиали технологиялар асосида дарсларни ташкил этишда геймификация методидан фойдаланиш тузилмаси намуна сифатида ишлаб чиқилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: рақамли компетентлик, мултимеди, геймификация, рақамли таълим, интерфаол ўйинлар, масофавий таълим, видео, анимация.

ҲАМРАЕВА Г.Р. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ

В статье описана методика развития цифровой компетентности студентов, обучающихся в высших учебных заведениях, на основе мультимедийных технологий. Кроме этого, авторами в качестве примера разработана структура использования метода геймификации при организации занятий на основе мультимедийных технологий.

Ключевые слова и понятия: цифровая компетенция, мультимедиа, геймификация, цифровое обучение, интерактивные игры, дистанционное обучение, видео, анимация.

KHAMRAYEVA G.R. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCE OF UNIVERSITY STUDENTS

The article describes a methodology for the development of digital competence of students studying in higher educational institutions based on multimedia technologies. In addition, as an example, the authors have developed a structure for using the gamification method in organizing classes based on multimedia technologies.

Key words and concepts: digital competence, multimedia, gamification, digital learning, interactive games, distance learning, video, animation.

Кириш. Юртимизда олий таълим ташкилотлари тизимини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи мазмуни ва методикасига, унинг самарадорлигини оширишга сифат жиҳатдан янги талаблар қўймоқда. Шу талаблардан келиб чиққан ҳолда юртимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг устувор йўналишларига ҳамда халқаро стандартлар талабларига мос келадиган таълим тизимини яратиш бўйича кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармонида, таълим жараёнига рақамли технологиялар ва замонавий усулларни жорий этиш бўйича тадбирлар амалга ошириш бўйича жумладан, рақамли иқтисодиёт учун юқори малакали муҳандис-техник кадрлар тайёрлаш тизимини ташкил этиш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, “blended learning”, “flipped classroom” технологияларини амалиётга кенг жорий этиш¹, масалаларига алоҳида эътибор берилган. Мазкур вазифаларни амалга оширишда, жумладан, олий таълим ташкилотларида таҳсил олаётган талабаларни фаолиятга тайёрлашнинг шарт шароитларини такомиллаштириш, жамиятни рақамлаштиришда ўзгаришларга мувофиқ соҳа фаолиятга йўналтириш, рақамли жамият учун кадрларни тайёрлаш билан

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони // www.lex.uz.

бевосита боғлиқ бўлган ёш мутахассисларни тайёрлашнинг кўплаб муҳим жиҳатларига эътибор қаратилган.

Мавзунинг долзарблиги. Рақамли жамиятни ривожланишида ишлаб чиқариш соҳасининг мутахассисларини касбий салоҳият жиҳатдан тайёрлаш асосини технологик ишлаб чиқариш ва жамият қонуниятлари таъсир этадиган соҳага оид, билимларга асосланиб тайёрлаш мақсадга мувофиқ. Замонавий таълим муҳитидаги рақамли компетентликга эга бўлган мутахассисларни соҳа фаолиятга тайёрлаш механизмлари, воситалари, технологияларини ишлаб чиқиш муаммолари долзарб бўлиб қолмоқда. Ўз навбатида ушбу фаолият соҳасида рақамли компетентлиги юқори бўлган мутахассисларни тайёрлаш моҳиятини илмий жиҳатдан англаш зарурлигини билдиради.

2020 йил 5 октябрдаги «Рақамли Ўзбекистон - 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФ-6079-сонли фармонида юртимизда рақамли иқтисодий фаол ривожлантириш, барча тармоқлар ва соҳаларда, энг аввало, давлат бошқаруви, таълим, соғлиқни сақлаш ва қишлоқ хўжалигида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга ошириш. Хусусан, электрон ҳукумат тизимини такомиллаштириш, дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологияларининг маҳаллий бозорини янада ривожлантириш, республиканинг барча ҳудудларида IT-паркларни ташкил этиш, шунингдек, соҳани малакали кадрлар билан таъминлашни кўзда тутувчи 220 дан ортиқ устувор лойиҳаларни амалга ошириш ишлари бажарилмоқда².

Мақсад. Юқорида кўрсатилган вазифалардан келиб чиқиб шуни таъкидлаш мумкинки, олий таълим ташкилотларида тахсил олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришда мултимедиали таълим технологияларидан фойдалананишнинг янги методикасини ишлаб чиқишдир. Олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларини рақамли компетентлигини ривожлантириш учун қулай имконият яратиш, талабалар томонидан баён қилинган турли-туман инновацион фикрлар ва гояларни бағрикенглик билан қабул қилиш, ҳамда уларнинг ўқув жараёнидаги

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “«Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги пф-6079-сонли фармони // www.lex.uz.

фаоллигини таъминлаш, ҳар бир талабада унинг янги лойиҳа ишларини ишлаб чиқишга қодирлиги ҳақидаги ишончини қарор топтириш, уларнинг лойиҳа ишларидаги инновацион янгилигини доимий равишда баҳолаш ва рағбатлантириш – ишимизнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Мақоланинг илмий моҳияти. Рақамли компетенциялар тушунчаси фаолият самарадорлигини ошириш мақсадида инсон (фуқаро, ишчи, талаба) нинг ахборот-коммуникация технологияларидан ҳар хил шароитларда (иш, бўш вақт, машғулот) фойдаланиш қобилиятининг ўзига хос хусусияти сифатида тавсифланади³.

Яна бошқа хорижий манбаларда рақамли компетенция- бу иш, таълим, бўш вақт, жамиятда иштирок этиш билан боғлиқ мақсадларга эришиш учун АКТдан ишончли, танқидий ва ижодий фойдаланиш деб таърифланади⁴.

Бугунги кунда рақамли компетенциясига эга бўлган мутахассисларни шакллантириш замонавий жамият таълим тизимининг асосий вазифаларидан биридир. Кўйилган вазифага фақатгина АКТ компетенциясини мултимедиали таълим технологиялари асосида ўқитиш методикасини мақсадли олиб бориш билан эришиш мумкин, бунда таълим олувчига янги билимларни тушунишга, улардан дарс машғулотларида мохирона фойдаланиш асносида янгилик яратиши ва яратилган янги методикаларини амалиётга самарали тадбиқ этишига имкон берилиши лозим.

Айнан шунинг учун ҳам ҳозирги замонавий таълимнинг рақамлаштириш даврида олий таълим ташкилот тизимини талабаларининг интерактив технология ва мултимедиа восталари ёрдамида уларнинг рақамли компетентлигини ривожлантириш замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири саналмоқда.

Олимлар Е.Е.Щербик, А.А.Кондакова таъкидлашича рақамли компетенцияларнинг шаклланишини баҳолашда учта даражани аниқлаш мумкин:

³ ogbus.ru.

⁴ Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey&Company [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (дата обращения 16.10.2020)

- юқори. Рақамли ва ахборот-коммуникация технологияларидан тўлик фойдаланиш қобилияти (шу жумладан рақамли маҳсулотни яратиш) билан тавсифланади;

- ўрта. Бу барча рақамли компетенцияларнинг мавжудлигини билиш, аммо уларни фақат қисман қўллаш сифатида тавсифланиши мумкин;

- паст. Рақамли компонентлар ҳақидаги билимларнинг мавжудлигидан фарқ қилади, билимни таркибий қисмларини касбий вазифалар билан ўзаро боғлаш мумкин эмас.

Шунинг учун рақамли компетенцияларни ривожлантириш учун нафақат фанлар аро боғланишлардан фойдаланиш, балки ўрганилаётган фанларга индивидуал интерфаол методлардан фойдаланган ҳолда замонавий дарс олиб бориш методларини ҳам киритиш керак.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, рақамли компетенция ҳаётнинг барча соҳаларида ахборот жамияти технологияларидан ишончли ва танқидий фойдаланишни назарда тутди. Рақамли компетенция ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги асосий кўникмаларга асосланади (компьютерларни маълумот излаш, баҳолаш, тақдим этиш, сақлаш ва алмашиш, электрон воситалар ва Интернет орқали мулоқот қилиш учун) .5

2010 йил декабрдан бошлаб Европа Иттифоқининг тадқиқот маркази DigComp деб номланувчи аҳолининг рақамли компетенциялари моделини ишлаб чиқара бошлади. Рақамли компетентлик - бу иш, таълим, бўш вақт, жамиятда иштирок этиш билан боғлиқ мақсадларга эришиш учун АКТдан ишончли, танқидий ва ижодий фойдаланиш деб таърифланади. Рақамли саводхонлик - бу 21-асрда жамият ва иқтисодиётнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида фаол иштирок этиш учун бутун аҳоли эгаллаши керак бўлган кўникмалардан бири деб таъкидландиб. 7

5 Recommendation of the European Parliament and of the Council on Key Competences for Lifelong Learning. Official site of EUR-Lex [Электронный ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962> (дата обращения 16.10.2020).

6 Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey&Company [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (дата обращения 16.10.2020).

7 Щербик Е.Е., Кондакова А.А. 2016. Оценка уровня финансовой грамотности студентов Нижневартковского государственного университета // XVIII Всероссийская студенческая научно-практическая конференция. Нижневартовск: Изд-во НВГУ, 811–816.

Инсон фикрлаш дунёсининг ўзгариши, замонавий рақамли таълим муҳитида мултимедиани жорий этиш билан боғлиқ жиддий ўзгаришларни юзага чиқарди.

Мултимедиани жорий этилиши XX аср 90-йилларидан бошлаб ахборотлаштириш соҳаси кескин ривожланишини юзага олиб чиқди. XXI асрда эса мултимедиа ва замонавий ахборот технологиялари юқори даражада оммалашиб кетди⁸.

Мултимедиа сўзининг луғавий маъноси [multum+medium] (ёки [инглизча. multi+media]) каби иккита сўз йиғиндисидан ташкил топган бўлиб, multi – кўп, media – муҳит маъносини англатади⁹. Сўзнинг илмий ва ўқув адабиётларида “кўп воситалик“, “мультимедиа муҳити“, “кўп қатламли муҳит“, “мультимедиа – биттадан кўп бўлган медиадир“, “маҳсулот ташувчи восита“, “маълумот ташувчи восита” каби талқин қилиниб келмоқда, ҳатто, айрим адабиётларда “ ҳозиргача мультимедианинг аниқ таърифи мавжуд эмас” эмаслиги ҳам эътироф этилган¹⁰.

Ҳозирги даврда мультимедиа атамаси кўп қиррали бўлиб турли хил тушунчаларни ифодалашда тадбиқ этиб келинмоқда. Масалан мултимедиа технологияси; мултимедиа маҳсулоти; мультимедиали компьютер; мултимедиа лойиҳаси; мултимедиа дастури; мултимедиа дидактик воситаси ва бошқалар шулар жумласидандир.

Республикамизда ўқув жараёнида мултимедиа технологияларидан фойдаланишни дидактик ва услубий ёндашувлар асосида ўрганиб чиққанлар М.М.Арипов, Т.Р.Азларов, А.И.Аширова, У.Ш.Бегимқулов, Т.Ф.Бекмуратов, Р.Р.Боқиев, Ф.М.Зокирова, Ҳ.З.Икромов, М.Э.Мамаражабов, Б.Б.Мўминов, Н.И.Тайлақов, Х.А.Тўрақулов, У.Ю.Юлдашев, С.С.Ғуломов каби олимлар таълим соҳадаги турли муаммоларини ўрганганлар.

Замонавий олий таълим муассасалари касб таълим йўналишида таълим олиш жараёнларида мултимедиа технологиясидан фойдаланишни амалга

⁸ Исоқов И. Совершенствование содержания и автоматизация проведения лабораторно-практических, самостоятельных работ по информатике в вузах. Автореф. дисс.... канд. пед. наук.- Тошкент: ТДПИ, 1995. - 19 с.

⁹ Каптерев А. И. Мультимедиа как социокультурный феномен. — М.: Профиздат, 2002. — 224 с.

¹⁰ Ғуломов С. С. Шермухаммедова А. Л. Бегалов Б. А. Иқтисодий информатика, - Ўзбекистон, 1999. -527. б.]

ошириш учун, аввало мултимедиа тўғрисида асосий тушунчаларни кўриб чиқамиз¹¹.

“Мултимедиа тушунчасининг адабиётларда ёритилган бир нечта таърифни келтирамиз: “Мултимедиа-деганда турли шаклдаги маълумотларни қайта ишловчи воситалар мажмуаси тушунилади”¹². “Мултимедиа - бир вақтнинг ўзида турли кўринишдаги ахборотларни, матн, графика, товуш ва бошқалардан фойдаланишни кўзда тутган фойдаланувчи интерфэйсининг концепцияси”, “Мултимедиа-бу информатиканинг дастурий ва техникавий воситалари асосида ахборотнинг анъанавий ва оригинал турлари, ўқув материалларини талабаларга етказиб беришнинг мужассамлашган ҳолдаги кўринишидир”, “Мултимедиа-гуркираб ривожланаётган замонавий ахборот технологиясидир”¹³.

Таҳлил қилинган таърифларимизга асосланиб, мултимедианинг пайдо бўлиши - бу инсониятнинг улкан ютуғи, шу туфайли таълим, илм-фан, бизнес, санъат соҳаларида жуда катта мувофақиятлар юз берди, 30 йилдан сал кўпроқ вақт ичида мултимедиани қўлланилиши бутун дунёни қамраб олди ва кенг кўламда ўзининг мўжизаларини кўрсатди. Ҳозирги кунда рақамли таълим муҳитида мултимедиа технологиялари тобора кўпроқ эътиборни жалб қилмоқда ва ҳаётимизнинг барча соҳаларида оммаланиб бормоқда.

Юқорида келтирилган мултимедианинг илмий асосланган таърифлари ва имкониятларини ўрганиб чиқиб, замонавий рақамли таълим муҳитида мултимедиа воситаларини қўллаш, таълим олувчиларга ўзларининг индивидуал психологик хусусиятларига мос ўқув материаллари билан ишлашда, вазифаларни бажаришда, мултимедиали таълим технологиялари асосида замонавий машғулотлар олиб бориш имкониятини яратиб беради. Бу эса рақамли таълим муҳитидаги талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришга замин яратади.

¹¹ Бегматова Н.Н. Мултимедиа: атама, таъриф мазмун ва технология // Физика-математика ва информатика. – Т. : -№2. 2010. –Б. 39-45].

¹² Арипов М. Информатика ва ахборот технологиялари асослари – Т.: Университет. 2001. - 361 б.

¹³ Гуломов С. С. Шермухаммедова А. Л. Бегалов Б. А. Иқтисодий информатика, - Ўзбекистон, 1999. - 527. б.

Метод (yunoncha "metodos" — билиш ёки тадқиқот йўли, назария, таълим) — воқеликни амалий ва назарий эгаллаш, ўзлаштириш, ўрганиш, билиш учун йўл йўриқлар, усуллар мажмуаси, фалсафий билимларни яратиш ва асослаш усули.¹⁴

В.Н. Удророва таърифига кўра, метод - билиш жараёнида амал қилиниши керак бўлган тамойиллар, усуллар, қоидалар, талаблар мажмуидир. Илий адабиётларда усул воқеликни амалий ёки назарий ривожлантириш учун муайян муаммони ҳал қилишга бўйсунадиган техникалар ёки оператциялар тўплами сифатида талқин этилади. Кенг маънода метод деганда қандайдир натижага эришиш, муайян фаолиятни амалга ошириш, айрим муаммоларни ҳал қилишнинг онгли усули тушунилади.

Рақамли таълим муҳити ўқув жараёнида мультимедиали таълим технологияларидан фойдаланиш талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантириб, тажрибасини янада бойитади.

Рақамли таълим муҳитида, ўқув фаолиятини қизиқарли қилиш, талабаларни ижодий изланишга йўналтириш, мотивация бериш, ахборот коммуникатив компетенцияларини ривожлантириш, лойиҳа вазифаларини ишлаб чиқиш, гуруҳда лидерлик қилиш, рағбат мукофотга эга бўлиш каби қатор хусусусиятларни юзага чиқариш учун янги ўқитиш усули билан ўқиш фаолиятига мослашишни такомиллаштириш самарали натижа беради.

Замон билан ҳамнафас бўлиш ва рақамли даврга мослашиш жуда муҳимдир. Таълимдаги геймификация ана ўша мослашишга мотивация беришга қаратилган жуда муҳим қадамдир. Юқоридаги барча омиллар илмий изланишларини таҳлил қилиб олган ҳолда, талабаларнинг мультимедиа таълим технологиялари асосида дарс машғулотларини ташкил этишда, ўйин техникасини тадбиқ қилиш билан ўрганиш, янги билим ва кўникмаларни эгаллашнинг самарали усули сифатида ёрдам беради.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар. Геймификация (инглизча “gamification” сўздан) - фойдаланувчилар ва истеъмолчиларни жалб қилиш, дастур муаммоларини ҳал қилишда ўз иштирокини ошириш, маҳсулот ва

¹⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Metod>

хизматлардан фойдаланиш учун дастурий таъминот ва веб-сайтлар учун компьютер ўйинларига хос ёндашувлардан фойдаланиш¹⁵.

Геймификация - бу лойиҳа иштирокчиларини жараёнга кўпроқ жалб қилиш мақсадида ўйин усулларини ўйиндан ташқари жараёнларга ва ходисаларга мослаштириш технологияси. Эски рағбатлантириш схемалари ишламай қолганлиги сабабли янги мотивация усулларига эҳтиёж пайдо бўлди. Мактовлар, мукофотлар, жазодан кўрқиш - сабабли ва сабабзиз усуллари деярли самарали эмас. Айниқса, ўқитувчилар талабаларга нисбатан, геймификацияни кўпроқ ўрганмоқдалар - бу мотивация бериш, босқичлардан ўтиш, вазифаларни бажариш, савияни оширишга хизмат қилади.

М.Г. Ермолаева изланишларида геймификация - кўнгил очиш, дам олиш, ўрганиш, ижодкорлик, мотивация бериш ва инсон муносабатларини моделлаштириш жараёнидир деб келтириб ўтган¹⁶.

Ўйин моделларини ишлаб чиқиш ва дастурларни ўрганиш учун масъул бўлган Массачусетс профессор - ўқитувчилари бугунги кунда ўқув жараёнида геймификация ўйинларни амалга ошириш мумкин бўлган усулларни келтириб ўтадилар:

- инновация яратиш усули сифатида ўйнаш;
- алоҳида бўлимлардан билим олиш усули сифатида ўйнаш;
- симулятор сифатида ўйин;
- мунозара усули сифатида ўйнаш;
- амалий кўникмаларни эгаллаш сифатида ўйнаш;
- рол ўйнаш хатти-ҳаракати усули сифатида ўйнаш;
- рефлекс усули сифатида ўйнаш;
- мултимедиали лойиҳа ишларини яратиш усули сифатида ўйнаш;
- тадқиқот вазифаларини бажариш сифатида ўйин ва бошқалар¹⁷.

Натижалар ва амалий мисоллар. Юқорида мулоҳазалардан келиб чиқиб, мултимедиали лойиҳа асосида касб таълими йўналиши талабаларини

¹⁵ Mangalindan, JP. Today in Tech: News around the Web, Fortune (October 1, 2010). Архивировано 12 ноября 2012 года.

¹⁶ Ермолаева М.Г. Игра в образовательном процессе: методическое пособие / М.Г. Ермолаева. - 2-е изд., доп. -СПб.: СПб АППО, 2005.

¹⁷ Abramovich S., Schunn C., Higashi R. Are badges useful in education?: it depends upon the type of badge and expertise of learner // Educational Technology Research and Development. 2013. Vol. 61. P. 217–232.

рақамли компитентлигини ривожлантириш хусусиятларини таҳлилин келтирамиз:

Талабаларни рақамли компетентлигини ривожлантириш, дарсда берилган вазифаларни бажаришда мултимедиали таълим технологиялари асосида ишлашни ташкил этишда геймификация методини қўллашни тавсия этамиз.

Геймификация методи янги илмий усул бўлиб бугунги кунда барча соҳаларда қўллаш жорий қилинмоқда: иқтисодиётда, спорт, санъат, таълимда ва бошқа соҳаларда.

1-жадвал.

Талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришда, дарс машғулотида берилган вазифаларни бажаришда геймификация усулидан фойдаланиб эришиладиган натижалар таҳлили¹⁸

Таълимда қўлланиши	Мақсади	Имконияти	Дарс машғулотига қўлланиши
боғча; мактаб; академик лицей; техникум; олий ўқув юрти; асперантур а.	дарсда иштирок этиш;	юқори даражада афсона яратади;	дарс жараёнида квест усулларида фойдаланиш;
	режани аниқлаш;	мотивация беради;	имтиҳда қўллаш;
	мақсадни аниқлаш;	машғулот иштирокичиларин и бир бирига муносабатини яхшилади;	ҳар бир дарсда қўлланилади;
	вазифаларини ишлаб чиқиш;	машғулот иштирокичилари ўртасида	мултимедиал и технологиялари

¹⁸ Муаллиф томонидан тузилган, ишнинг янгилиги.

		маълумот алмашишини тезлаштиради;	асосида вазифаларини бажаришда қўллаш;
	рағбатлантири ш;	турли интернет веб дастурлада ишлаш имкоятини яратиб беради;	уй вазифаларини бажаришда қўллаш;
	янги натижа олиш.	Машғулот ишларини тармоққа жойлаш.	жумбоқни ечишга ҳаракат қилишда.

Бугунги кунда ривожланган хорижий давлатларда мактабгача таълим муассасидан то аспирантурага қадар геймификация методи ва тамойиллари таълим жараёнига киритилмоқда. Масалан, мултимедиали таълимга асосланган уй вазифасини - бу шунчаки зерикарли “мажбурий” иш эмас, балки мукофот олиш ёки янги изланишлар олиб бориш учун қизиқарли бўлган жараён сифатида қаролмоқда. Умуман олганда, таълим жараёнида ушбу усуллардан фойдаланиш, талабаларни нафақат материалларни ўрганишни, балки мултимедиали таълим технологиялари асосида қандайдир вазифаларни бажаришда янги ғоя яратишга ундайди ва бу эса талабаларни билим даражасини сезиларли даражада оширади.

Хулоса қилиб, олий таълим ташкилотларида таълим олаётган талабаларнинг рақамли компетентлигини мултимедиа таълим технологиялари асосида ривожлантиришда юқоридаги мулоҳазаларни инобатга олган ҳолда куйидаги тавсияларни таклиф этамиз:

- замонавий таълим муҳитида рақамли жамиятнинг учта таркибий қисмига кирувчи, рақамли иқтисодиёт ва у томонидан ишлаб чиқарилган мутахассисларига қўйиладиган янги талабларни барчасини чуқур ўрганиш;
- таълим соҳасидаги замонавий ўзгаришлар ва инновацион ривожланиш таснифини таҳлил қилиб солиштириш;

- мультимедиа технологиялари асосида ишлари имкониятини такомиллаштириб, ахборот таълим муҳитидаги талабаларнинг рақамли компетентлигини ривожлантиришга мотивация бериш;

- талабаларининг рақамли компетентлигини ривожлантиришда, мультимедиа технологиялар ососида дарс машғулотларини ташкил қилишда, геймификация усулидан фойдаланишни тадбиқ этиш;

- талабалари мультимедиа технологиялар ососида дарс машғулотларини ташкил этишда геймификация усулидан фойдаланиб, эришган ютуқ натижаларни таҳлил қилиш.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони// www.lex.uz.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “«Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги пф-6079-сонли фармони // www.lex.uz.

3. ogbus.ru.

4. Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey&Company [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows> (дата обращения 16.10.2020)

5. Recommendation of the European Parliament and of the Council on Key Competences for Lifelong Learning. Official site of EUR-Lex [Электронный ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962> (дата обращения 16.10.2020).

6. Digital globalization: The new era of global flows. Official site of McKinsey&Company [Электронный ресурс]. URL: <http://www.mckinsey.com>

/business-functions/digital-mckinsey/ our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows (дата обращения 16.10.2020).

7. Щербик Е.Е., Кондакова А.А. 2016. Оценка уровня финансовой грамотности студентов Нижневартковского государственного университета // XVIII Всероссийская студенческая научно-практическая конференция. Нижневартковск: Изд-во НВГУ, 811–816.

8. Исоқов И. Совершенствование содержания и автоматизация проведения лабораторно-практических, самостоятельных работ по информатике в вузах. Автореф. дис. канд. пед. наук.- Тошкент: ТДПИ, 1995. - 19 с.

9. Каптерев А. И. Мультимедиа как социокультурный феномен. — М.: Профиздат, 2002. — 224 с.

10. Гуломов С. С. Шермухаммедова А. Л. Бегалов Б. А. Иқтисодий информатика, - Ўзбекистон, 1999. -527. б.

11. Бегматова Н.Н. Мультимедиа: атама, таъриф мазмун ва технология // Физика-математика ва информатика. –Т.: -№2. 2010. –Б. 39-45

12. Арипов М. Информатика ва ахборот технологиялари асослари – Т.: Университет. 2001. - 361 б.

13. Гуломов С. С. Шермухаммедова А. Л. Бегалов Б. А. Иқтисодий информатика, - Ўзбекистон, 1999. - 527. б.

14. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Method>.

15. Mangalindan, JP. Today in Tech: News around the Web, Fortune (October 1, 2010). Архивировано 12 ноября 2012 года.

16. Ермолаева М.Г. Игра в образовательном процессе: методическое пособие / М.Г. Ермолаева. - 2-е изд., доп. -СПб.: СПб АППО, 2005.

17. Abramovich S., Schunn C., Higashi R. Are badges useful in education?: it depends upon the type of badge and expertise of learner // Educational Technology Research and Development. 2013. Vol. 61. P. 217–232.

Research Science and
Innovation House

RAQAMLASHTIRISH VA TEGISHLI TEXNOLOGIYALARNING BUGUNGI XALQARO SAVDODAGI ROLI

Yuldoshev Elbek Sobir o‘g‘li
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola raqamlashtirish va tegishli texnologiyalarning bugungi xalqaro savdodagi rolini o‘rganadi. Global iqtisodiyot va xalqaro savdoda raqamlashtirish jadal sur‘atlar bilan o‘sib bormoqda va raqamli makon global savdoning asosiy sohasiga aylanmoqda. Raqamlashtirishning xalqaro savdoga ta’siri, xalqaro savdo tuzilmasi va shaklidagi o‘zgarishlarning ta’siri, global raqobatning kuchayishi va uning nomoddiy sektorga o‘tishi; raqamlashtirish orqali xalqaro biznes uchun yangi formatlar va imkoniyatlarning paydo bo‘lishi, transchegaraviy tijorat va ko‘rinmas bandlikni kengaytirish, globallashgan raqamli muhitda transchegaraviy va ichki operatsiyalarni qisqartirish; Kompaniyalar, korxonalar va uy xo‘jaliklari bilan raqamli tijoratning jadal rivojlanishi, transchegaraviy virtual makonda tijorat munosabatlarini tartibga solish bilan bog‘liq yangi avlod fanining paydo bo‘lishi, xalqaro savdoni tartibga solishda yangi o‘zgarishlarning paydo bo‘lishi kabi omillar o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, globallashuv, xalqaro savdo, texnologiya, ta‘minot zanjiri, transformatsiya, tartibga solish, ma‘lumotlar oqimi, transchegaraviy savdo.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2020-yilni “Ilm-ma‘rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb e‘lon qilib, mamlakatimizning barcha sohalarida raqamli iqtisodiyot muhimligini ta’kidladi. U “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz kerak. Bu bizga rivojlanishning eng qisqa yo‘lini tanlash imkonini beradi. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari dunyo hayotining barcha jabhalaridan o‘tib bormoqda”. Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni davlat boshqaruvi tizimida zamonaviy axborot texnologiyalarini jadal rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish, shuningdek, axborot xavfsizligini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 31-avgustdagi

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 31-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov rahnamoligida davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish uchun”. Raqamli iqtisodiyotda IT-dan foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirishga erishiladi, bu esa optimallashtirish va samaradorlikni oshirishga olib keladi. Raqamli iqtisodiyot rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulot hajmi ham, aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan yalpi ichki mahsulot ulushi ham yuqori. aholi turmush darajasini oshirish, ikkinchidan, aholining real daromadlarini oshirish va xalqimizni qondirish. Investitsiyalar va axborot texnologiyalarining rivojlanishi mamlakatlarning iqtisodiy o‘shishiga ta’sir qiladi. Chunki yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, ochiqlik va xalqaro iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning rivojlanishi mamlakatimizda ishlab chiqarish tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash imkoniyatlarini yaratdi. Bunga mamlakatimiz tashqi savdo aylanmasining o‘shishi misol bo‘la oladi. Manbalarda raqamlashtirishning xalqaro savdoga ta’siri haqida ilmiy maqolalarni topish qiyin. Shuning uchun ushbu mavzu bo‘yicha tadqiqotlar dolzarbdir.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Bizning zamonamizda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarning sur’ati, ko‘lami va chuqurligidagi misli ko‘rilmagan texnologik o‘zgarishlar odatda "To‘rtinchi sanoat inqilobi" umumiy atamasi bilan tavsiflanadi. Ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash, elektr energetikasi, elektronika va axborot texnologiyalari, ishlab chiqarishni avtomatlashtirishning jadal rivojlanishini ta'minlagan suv va bug' energiyasiga asoslangan uchta sanoat inqilobidan farqli o‘laroq, to‘rtinchi sanoat inqilobi tizimli ta’sir ko‘rsatdi. Bu hayotning barcha jabhalarida, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida, jamoatchilik munosabatlari tizimida sifat o‘zgarishlariga olib keldi. Shveytsariyaning UBS banki ekspertlarining fikricha, iqtisodiy va ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, sun’iy intellekt texnologiyalari va yirik ma’lumotlar bazalarining paydo bo‘lishi, internet va blokcheyn, ilg‘or robotlar va hokazolar tufayli o‘zaro hamkorlikni tashkil etish samaradorligini ta’minlovchi munosabatlar paydo bo‘lmoqda. har qanday ishlab chiqarish.

Akademik S.G‘ulomov va boshqalar tomonidan yozilgan “Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari” darsligida raqamli iqtisodiyot tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “raqamli iqtisodiyot (elektron) –

ehtiyojlarni maksimal darajada qondirish bilan tavsiflangan iqtisodiyotdir. ma'lumotlardan, shu jumladan shaxsiy ma'lumotlardan foydalanish orqali barcha ishtirokchilarning. Bu axborot-kommunikatsiya va moliyaviy texnologiyalarning rivojlanishi, shuningdek, gibrid dunyoda barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarning to'laqonli o'zaro hamkorligini ta'minlovchi infratuzilmaning ochiqligi – tovarlar va xizmatlar, xizmatlar ko'rsatish ob'ektlari va sub'ektlari yaratilishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. tarqatish, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayoni" .

Iqtisodiyot fanlari doktori S.Mustafoqulovning fikricha, raqamli iqtisodiyot raqamli ma'lumotlarni ishlab chiqarishning asosiy omili sifatida qaraladigan faoliyat bo'lib, u bir qator sanoat, texnologiyalarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. jarayonlarni tahlil qilish va katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash natijalaridan foydalanishga asoslangan uskunalar, tovarlar va xizmatlar.

O'zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish qonuniyatlari, tendentsiyalari va imkoniyatlarini, jumladan, xalqaro savdoda qo'llanilishini, xususan, axborot texnologiyalarining turli sohalarga kirib borish darajasini ilmiy o'rganish bugungi kunda asosiy tadqiqot masalasidir. tashqi iqtisodiy faoliyat. Mamlakatimiz taraqqiyoti va istiqboli, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlislohotlar muvaffaqiyati milliy iqtisodiyotimizga innovatsiyalarni joriy etish bilan bevosita bog'liq. Shu bois tashqi savdoda raqamli iqtisodiyotni takomillashtirish, uning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy asoslarini ilmiy-amaliy o'rganish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot ishida kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, taqqoslash, induksiya, deduksiya kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

2015-yil sentabr oyida WEF ekspertlari tomonidan yetakchi kompaniyalarning strategiyasi va rivojlanishida kutilayotgan o'zgarishlar bo'yicha yuqori boshqaruv xodimlari o'rtasida o'tkazilgan so'rov ma'lumotlarini o'rganib, raqamlilashtirish tufayli muhim xulosalar chiqarish mumkin edi. Quyida ushbu so'rovning qiziqarli natijalari keltirilgan:

- Avtomobil ishlab chiqaruvchi kompaniyalar so'rovi ishtirokchilarining 88 foizi 2030 yilga borib kamida bitta yirik avtomobil ishlab chiqaruvchisi avtomobillar va ehtiyot qismlarni sotishdan ko'ra transport sohasidagi ma'lumotlar va xizmatlarni onlayn sotishdan ko'proq daromad olishiga ishonishadi;

•Turli professional xizmatlar ko‘rsatuvchi kompaniyalar vakillarining 70 foizi 2025 yilga kelib raqamli yechimlar bevosita mutaxassislar tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlardan ko‘ra ko‘proq daromad keltirishiga ishonishadi;

•Ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklari vakillarining 50 foizi 2025-yilga borib aholi tomonidan qabul qilinayotgan barcha yangiliklarning 90 foizi kompyuterlar tomonidan ta‘minlanadi, deb hisoblaydi;

•Bank sektori va fond bozori vakillarining 92 foizi 2030 yilga borib taqsimlangan buxgalteriya hisobi texnologiyasi jahon moliya tizimining asosiy elementlaridan biriga aylanishiga ishonadi;

•So‘rovda qatnashgan institutsional investorlarning 50 foizi va mustaqil fondlar vakillari 2025 yilga borib ko‘pchilik moliyaviy kelishuvlar va tegishli hujjat aylanishini boshqarish blokcheyn arxitekturasidan foydalangan holda amalga oshirilishiga ishonishadi.

Jahon bankining "Raqamli dividendlar" deb nomlangan tadqiqoti raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy rivojlanish uchun qanchalik dolzarb va muhimligini ko‘rsatadi. Xususan, internet tezligining 10 foizga oshishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining oshishiga olib keladi. Rivojlangan mamlakatlarda bu ko‘rsatkich 1,21 foizni, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa 1,38 foizni tashkil etadi. Bu shuni anglatadiki, agar Internet tezligi ikki baravar oshsa, YaIM ham taxminan 15 foizga oshishi mumkin.

Jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdodagi zamonaviy o‘zgarishlarning asosi, bir tomondan, axborot texnologiyalarini rivojlantirish va takomillashtirish, milliy iqtisodiyotni AKT tovarlari va xizmatlari bilan to‘ldirish bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mobil aloqa va internetning mavjudligidir. . Ular, o‘z navbatida, postindustrial jamiyatning muhim infratuzilmasini tashkil etadi.

So‘nggi yillarda uyali aloqa xizmatlarining standart paketi narxi sezilarli darajada pasaydi (Jahon banki va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) Xalqaro elektraloqa ittifoqi ma'lumotlari asosidagi metodologiyasiga ko‘ra), natijada, bu turdagi aloqa tezda kambag'al va o‘ta qashshoq mamlakatlarga tarqaldi, bu esa statsionar telefonlarga bo‘lgan talabni yo‘q qildi. Masalan, Afrika Saharasida standart oylik paketning narxi 8,7 dollarni tashkil etadi, bu 100 kishiga 74 mobil abonent (faqat bitta abonent statsionar telefon); Janubiy Osiyo uchun shunga o‘xshash ko‘rsatkichlar 2,3 dollar va 85 mobil abonent (statsionar telefonga

2 abonent). Bu holat raqamli texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi "raqamli tafovut"ga qaramay, raqamli transformatsiya sharoitida rivojlanayotgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi uchun sifat jihatidan yangi imkoniyatlarni muhokama qilishga ruxsat beriladi.

Raqamli iqtisodiyotning mohiyatini tushunish uchun uning butun dunyo bo'ylab tarqalishining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish muhimdir. Aynan Internet va AKTning jadal rivojlanishi rivojlanayotgan mamlakatlarni ilm-fan va innovatsiyalar sohasida yetakchiga aylantirishi va ba'zan ular uchun iqtisodiy faoliyatning muayyan sohalarida kutilmagan imkoniyatlar yaratishi mumkin. Ishlab chiqarishning jadal xalqarolashuvi va transmilliylashuvi bilan tavsiflangan "klassik" globallashtirish davrida rivojlanayotgan mamlakatlar global qiymat zanjirlarida ishtirok etish orqali zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldilar (garchi ular hali ham cheklangan bo'lsa ham). Yangi texnologik jarayonlarga moslashish uchun ko'p vaqt va mablag' talab etiladi. Modernizatsiya muammolariga javoban "raqamli" globallashtirish ko'plab sifatli imkoniyatlarni yaratadi. Mavzu bo'yicha ma'ruza tayyorlagan mutaxassislar fikricha; "Rivojlanayotgan bozorlar: rivojlanish muammolariga to'rtta javob", rivojlanayotgan mamlakatlar jismoniy infratuzilma cheklovlarini engib o'tish, katta ijtimoiy yaxlitlikka erishish va xalqaro raqobatbardoshlikni sezilarli darajada oshirish mumkin bo'lgan ekologik toza ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyotdagi yangi imkoniyatlar, mavjud salohiyat va bu boradagi yutuqlar nisbatan arzon ishchi kuchi bilan birga rivojlanayotgan mamlakatlarning raqamlashtirish va tegishli bozorlarni shakllantirish sohasidagi salmoqli salohiyatini belgilab beradi. Rivojlangan dunyodan tashqarida 500 ta eng kuchli superkompyuterlarning 30% ga yaqini bugungi kunda ishlaydi. Hindiston internetdan foydalanuvchilar soni bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinda turadi. Hindistonda Internet qamrovi 53% ni tashkil qiluvchi Xitoyga nisbatan 30% ga yaqin bo'lishiga qaramay, Rossiyada (2016 yilda) 76% raqamlashtirish darajasi juda yuqori o'sish sur'atlarida rivojlanmoqda. 2015-yilda 100 milliondan ortiq hindistonlik Internetga kirish imkoniga ega bo'lgan va yaqin kelajakda foydalanuvchilar soni yana o'n millionlab ko'payishi kutilmoqda. Bundan tashqari,

bu, o‘z navbatida, Internet orqali sotishning o‘shini anglatadi. Hatto kambag‘al mamlakatlarning cheklangan raqamli resurslari ularga biznes va bozorlar uchun yangi imkoniyatlarga ega yangi "raqamli haqiqat" ga o‘tish imkonini beradi. Misol uchun, aholining atigi 14 foizi elektr energiyasidan foydalanish imkoniyatiga ega va aholining savodxonlik darajasi 30 foizdan oshmagan Nigeriyada fuqarolarning deyarli 50 foizi mobil telefonlardan foydalanadi. Keniyada har bir oila mebel emas, mobil telefonga ega bo‘lishni xohlaydi. Keniya va Tanzaniya xalqlarining raqamli texnologiyalardan foydalanish istagidan kelib chiqib, M-Pesa mobil to‘lov tizimi joriy etildi.

Internet kompaniyalar uchun muhim savdo vositasiga aylandi, bu ularga qimmat savdo maydonchalaridan foydalanish xarajatlarini tejash, logistika xarajatlarini optimallashtirish va kamaytirish imkonini beradi. Raqamli savdo maydonchalari yakka tartibdagi tadbirkorlar, mikrofirmalar va kichik fermerlarga o‘z mahsulotlarini maqbul narxlarda, ko‘p miqdorda, minimal xarajat evaziga sotish, jahon bozorlariga chiqish, eng yangi xorijiy mahsulot va texnologiyalarni xarid qilish imkonini beradi. Bularning barchasi turli mamlakatlar tadbirkorlari va tarmoqlarini o‘z ichiga olgan xalqaro savdoning yanada jadal rivojlanishiga xizmat qiladi .

Ma'lumotlarni uzatish tezligining tez o‘shishi va bulutli hisoblash texnologiyalarining joriy etilishi dunyoning deyarli istalgan nuqtasidan ma'lumotlarni hisoblash va saqlash uchun cheksiz imkoniyatlardan foydalanishga olib keladi. Bulutli hisoblash va katta ma'lumotlar davri foydalanuvchilarga hatto tijorat maqsadlarida ham, bir-biridan uzoq masofalarda va hatto begonalar o‘rtasida o‘zaro aloqa qilish imkonini beradigan tizimni yaratish uchun asosdir. Natijada, sayyoramizning har qanday fuqarosi xalqaro savdoning potentsial ishtirokchisiga aylanishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Bizning fikrimizcha, xalqaro savdo uni tartibga solish va erkinlashtirishni rivojlantirishning yangi bosqichi arafasida. Bu jarayon raqamli muhitda ishlash va raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy qoidalarini ishlab chiqishni talab qiladi. Chegara to‘siqlarini (chegaraviy intizomlarda) bekor qilgandan so‘ng, birinchi navbatda, bojxona to‘lovlarini kamaytirish va bekor qilish, shuningdek, xalqaro ishlab chiqarishni rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan bozor faoliyatidagi ko‘plab notarif cheklovlarini kamaytirish (chegaraviy intizomlar), tizimlar, a

transchegaraviy virtual makonda (chegaradan yuqori fanlar) tijorat munosabatlarini tartibga solish tufayli yangi fanlar guruhi paydo bo'ldi. Bunday tartibga solishning asosiy yo'nalishlari - kiberhujumlarga, intellektual mulk huquqlarining buzilishiga qarshi kurash standartlari, Internet va elektron tijoratda firibgarlikning oldini olishga qaratilgan muayyan qoidalar, ma'lumotlarning erkin harakatlanishi, saqlashi va ulardan foydalanish.

Raqamlashtirishning xalqaro va global savdoga ta'siri to'g'risidagi ushbu maqolada keltirilgan ko'plab qarashlar shubhasiz munozarali bo'lishi mumkin. Biroq, sodir bo'layotgan o'zgarishlarni, ularning davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning mohiyati va mazmuniga ta'sirini o'rganish O'zbekiston uchun juda muhimdir. Bu tayyor mahsulot eksportini ko'paytirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va tashqi bozorlarda raqamli tijorat faoliyatida ishtirok etish dolzarb vazifadir.

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor vazifasi O'zbekistonda jadal iqtisodiy o'sishni ta'minlash, mamlakatimizning xalqaro maydonga integratsiyalashuvini jadallashtirish va buning natijasida O'zbekistonni eng rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shishdan iborat. raqamlashtirish sohasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida: “Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish zarur infratuzilma, ulkan mablag' va mehnat talab qilishini yaxshi bilamiz. Lekin qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishni bugun boshlamasak, qachon boshlaymiz?! Ertaga juda kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga o'tish keyingi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi .

ADABIYOTLAR

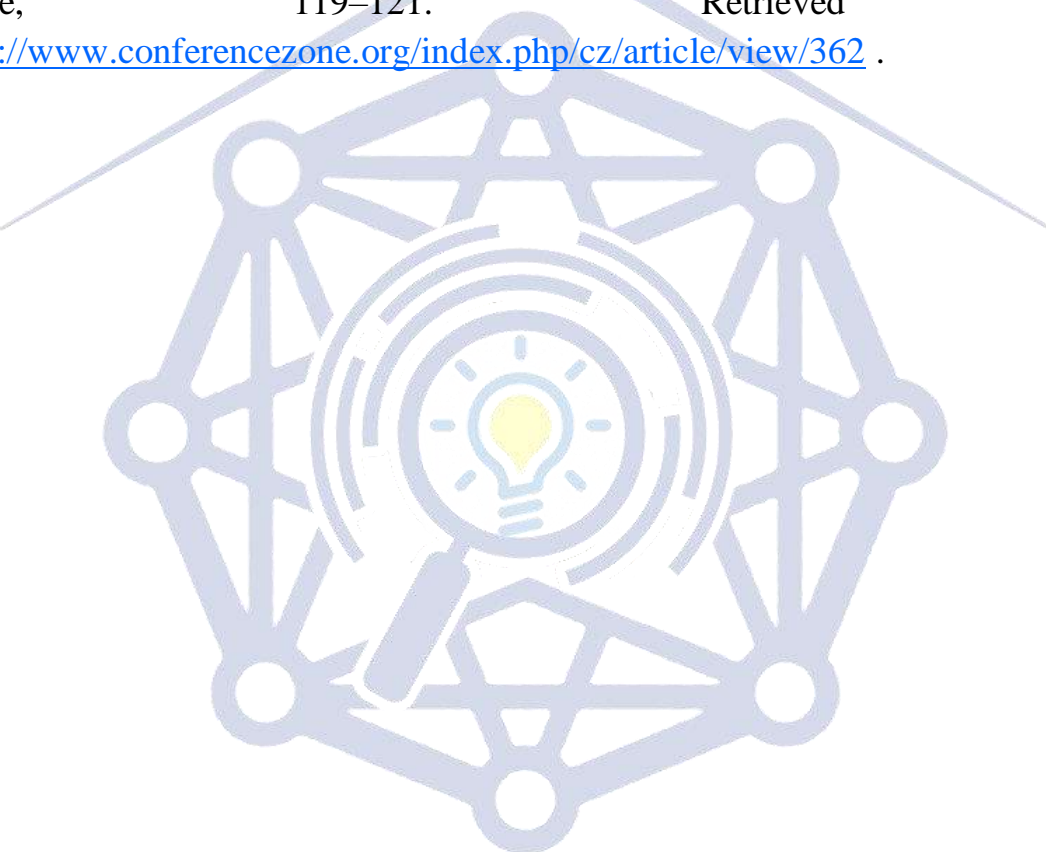
1. Махмуджон Зиядуллаев (2021). Право на социальное обеспечение в Узбекистане и радикальные реформы, проведенные в пенсионном секторе в 2017-2021 годах. Общество и инновации, 2 (8/S), 121-127. Doi: 10.47689/2181-1415-vol2-iss8/S-pp121-127 ;
2. Зиядуллаев, М. (2022). Роль социального обеспечения в стратегии развития Нового Узбекистана . Общество и инновации, 3(4/S), 120–125. <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp120-125> ;
3. MY Tirkashev, «THE ROLE OF SMALL SCALE BUSINESS IN THE DEVELOPMENT OF MARKET ECONOMY», МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ

КАРЬЕРА Учредители: Общество с ограниченной ответственностью” Моя профессиональная карьера”, 34, 2022, 97-102 с.;

4. M Yu Tirkashev, NB Eshtemirov, «FACTORS OF EFFECTIVE USE OF MECHANISMS TO IMPROVE FINANCIAL CONTROL», 2022, Вестник магистратуры, 3-2 (126), 111-112 с.;

5. Djurakulovich Ziyadullaev Makhmudjon. (2022). YESTERDAY’S, TODAY’S AND FUTURE PENSION REFORMS IN UZBEKISTAN. Conference Zone, 119–121. Retrieved from <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/362> .

Research Science and Innovation House

STUDY OF THE SYNTHESIS OF BIS-CARBAMATE OF THE MEE SERIES AND STUDY OF BRUTTO INHIBITORY ACTIVITY

Eldor Mashaev

Senior lecturer of the Tashkent Institute of Chemical Technology

Abduhamid Makhsumov

Professor of the Tashkent Institute of Chemical Technology

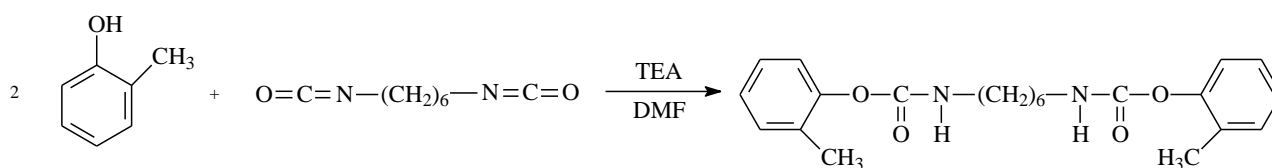
Akhmadali Khudoyberdiev

Teacher of the Tashkent Institute of Chemical Technology

Abstract. This research work is devoted to the synthesis of a new bis-carbamate N,N'-hexamethylene bis-[(ortho-cresol)-carbamate] i.e. MEE-1 based on diisocyanates and cresols. A possible mechanism of inhibited oxidation for polymers in two stages has been proposed. And also, the brutto (gross) inhibitory activity in model reactions of thermal autoxidation of low-density polyethylene was studied. As a result, it turned out that MEE-1 bis-carbamate increases the thermal-oxidative stability of low-density polyethylene by 2.5-43.2 times compared to other industrial antioxidants and arouses practical interest for further study.

Key words: Bis-carbamate, amines, proton, inhibition, oxidation, radicals, polyethylene, ionol, initiator, induction.

Introduction. Esters of carbamic acids - urethane and carbamate compounds with the general formula $R'R''NCOOR$, are widely used in various industries. Representatives of this class of chemical compounds exhibit broad biological activity, due to which they are used as additives (antioxidants and corrosion inhibitors), medicines (for example, proserin and carbacholine) and plant protection products (herbicides, fungicides, insecticides, acaricides and plant growth stimulants) [1-4]. In recent years, increased interest in bis-carbamate compounds is associated with the possibility of use in a variety of fields. Polyurethanes are widely used in industry, used in the form of urethane rubbers, polyurethane adhesives, varnishes and fibers [5-7]. The authors of this work synthesized about twenty bis-carbamate compounds and used them as a metal corrosion inhibitor, a fuel antioxidant, and a plant biostimulator [8-10]. Scheme for the synthesis of N,N'-hexamethylene-bis-[(o-cresol)-carbamate] i.e. MEE-1:

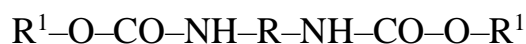
The nitrogen and oxygen atoms in the $-N=C=O$ group of hexamethylene diisocyanate (HMDI) are primarily negatively charged and electron-donating, making this group susceptible to both nucleophilic and electrophilic attacks. In some cases, diisocyanates can also act as electrophilic agents. The most typical reactions for them are nucleophilic addition reactions involving oxygen and nitrogen-containing substances [11-13, 17-22]. The presence of an amine group in the MEE-1 bis-carbamate molecule indicates the possibility of its use as an antioxidant for polymers, which is also reflected in foreign literature [14-16]. Aging of polymer materials is a change in the composition of the material due to chemical transformations under the influence of atmospheric oxygen (auto-oxidation) or free radicals formed. Antioxidants are substances introduced into a polymer composition to prevent its aging. Also, antioxidants belong to a large group of polymer stabilizers [23,24].

The purpose of this research work is to study bis-carbamate MEE-1 as an antioxidant for low-density polyethylene.

Materials and Methods. Preparation of N,N'-hexamethylene bis-[(ortho-cresol)-carbamate]: To 8.40 g (0.1 mol) of ortho-cresol, 10 ml of triethylamine (TEA), 35 ml of dimethylformamide (DMF), at While stirring, add dropwise at room temperature 8.42 ml (0.05 mol) of hexamethylene diisocyanate dissolved in 20 ml of DMF. The reaction mixture is stirred for 3.0-4.0 hours at a temperature of 35-45 °C; after the time has elapsed, the contents of the flask are transferred to a glass and water is added. The resulting precipitate is washed with thin layer chromatography (TLC). After drying, a snow-white powder is obtained; the product yield is 18.74 g (97.6% of theoretical). The brutto (gross) inhibitory activity of bis-carbamate MEE-1 was studied in model reactions of thermal autoxidation of polyethylene (PE, 190 °C, $[AmH] = 4.0 \mu\text{mol/g}$). Ionol and 2,4,6-trimethylphenol (TMP) were used as reference standards.

Results and Discussions. The mechanism of action of the most common antioxidants (aromatic amines, phenols, naphthols, etc.) is the termination of

reaction chains: antioxidant molecules interact with active radicals to form low-active radicals. The MEE-1 bis-carbamate molecule contains two functional amino groups (AmH):

where R^1 is an aromatic ring; R – hexamethylene.

Accordingly, at the first stage it is necessary to study the mechanism of oxidation in a hydrocarbon environment, and at the second, the mechanism of action of the antioxidant in this environment. Table 1 suggests a possible mechanism of inhibited oxidation for low-density polymers in two stages:

Table 1

Mechanism of inhibited oxidation for low-density polymers

Stage 1: Oxidation in a hydrocarbon environment	Stage 2: Mechanism of action of the antioxidant
$RH + O_2 \rightarrow R\cdot + r$	$AmH + RO_2\cdot \rightarrow Am\cdot + ROOH$
$I \rightarrow 2e r_i\cdot$	$Am\cdot + ROOH \rightarrow AmH + RO_2\cdot$
$RH + r\cdot \rightarrow R\cdot + rH$	$AmH + R\cdot \rightarrow Am\cdot + RH$
$RH + r_i\cdot \rightarrow R\cdot + r_iH$	$AmH + r_i\cdot \rightarrow Am\cdot + r_iH$
$O_2 + R\cdot \rightarrow RO_2\cdot$	$Am\cdot + RO_2\cdot \rightarrow \text{продукт}$
$RH + RO_2\cdot \rightarrow R\cdot + ROOH$	$Am\cdot + RO_2\cdot \rightarrow AmH + \text{product}$
$ROOH \rightarrow 2r\cdot$	$Am\cdot + Am\cdot \rightarrow Am-Am$
$ROOH \rightarrow \text{product}$	$Am\cdot + RH \rightarrow AmH + R\cdot$
$RO_2\cdot + RO_2\cdot \rightarrow O_2 + \text{product}$	-

*Note: Where RH is the oxidizing medium, I is the initiator, e is the probability of initiator radicals entering the volume, $r\cdot$ is a radical of any structure other than $r_i\cdot$, $R\cdot$, $RO_2\cdot$.

Also, during the process of inhibited oxidation, $AmO\cdot$, $AmOH$, $AmOR$ and other products of the transformation of the original carbamate amines are formed in the system, which, in principle, can have inhibitory or initiating activity. However, theoretical studies of the antioxidant activity of bis-carbamate MEE-1 to polymer products must be verified in the course of determining the kinetic parameters by experimental studies. Testing The gross inhibitory activity of bis-carbamate MEE-1 was studied in model reactions of thermal autoxidation of polyethylene (PE, 190 °C, $[AmH] = 4.0 \mu\text{mol/g}$) using manometric and iodometric methods. Ionol and 2,4,6-

trimethylphenol (TMP) were used as reference standards. According to the results of the study, the bis-carbamate MEE-1 synthesized by us is superior in its ability to inhibit oxidative processes to well-known industrial antioxidants such as ionol and TMF (Table 2).

Table 2

**Induction period of polyethylene oxidation inhibited by bis-carbamate
MEE-1**

Compound	τ , min.
	Polyethylene (PE)
MEE-1	216±5
Ionol	87±5
TMP	80±5
Control	5

In accordance with the data obtained (Table 2), the studied bis-carbamate MEE-1 has a pronounced inhibitory effect on the oxidation of polyethylene. Bis-carbamate MEE-1 increases the thermal-oxidative stability of low-density polyethylene by 2.5-43.2 times compared to other industrial antioxidants.

Conclusion. Primary antioxidants include aromatic amines, as well as alkylphenols - all of these substances act as a hydrogen donor. This group includes both secondary amines and diamines, as in our bis-carbamate molecule MEE-1. In this regard, one could assume the likelihood of the antioxidant properties of this substance. Having studied the world's literature research, we think that they will be very effective in heat aging, but are not suitable for the preparation of light-colored polymer mixtures due to persistent and irreversible darkening in the light. Thus, when studying the gross inhibitory activity of bis-carbamate MEE-1, it was revealed that it increases the thermal-oxidative stability of low-density polyethylene by 2.5-43.2 times compared to other industrial antioxidants. In general, the results of studies of the synthesized bis-carbamate MEE-1 allow us to conclude that these compounds are of practical interest as inhibitors of the oxidation of polymers, fuels and lubricants, and we believe that it is necessary to continue research.

References

1. Дашкин Р.Р., Кудынюк О.С., Нефёдов П.А., Мантров С.Н. "Эффективный метод получения карбаматов из углекислого газа, аминов и спиртов на примере *n*-(2-фенилэтил)-*o*-метилкарбаната" *Успехи в химии и химической технологии*, № 9 (158), 2014, с. 69-72.
2. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Odil Ziyadullaev, Guzal Otamukhamedova. "Studying the structure of bis-carbamate of the MEE series by IR spectral analysis method" *Science and innovation*, vol. 3, no. 1, 2024, pp. 85-90. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10511127>
3. E. Mashaev, A. Makhsumov, Bahodir Fakhriddinov, and F. Khudoyberdiev, "Study of the biological activities of bis-carbamates of the MEE series for the agricultural industry", *ERUS*, vol. 2, no. 16, pp. 803–807, Dec. 2023.
4. Мухиддинов Б.Ф., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Исмаилов Б.М. Применение N,N'-гексаметилен бис [(*o*, *m*-крезолило) -карбаматов] в качестве антиоксидантов для моторных топлив "O'ZBEKISTON NEFT VA GAZ" *ilmiy-texnika jurnali*, 4/2023, 50-53 b.
5. Гимадитдинов Р.Н. "Современные полиуретановые материалы в обувной промышленности" *Вестник Казанского технологического университета*, № 15, 2011, с. 139-140.
6. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Иброхим Абдугафуров. "In silico исследование бис-карбаматов серии МЭЭ на органоспецифической канцерогенности для крыс". *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 95-99.
7. Eldor Mashaev, Umidjon Beshimov, & Abduhamid Makhsumov. (2023). Mass spectroscopic study of bis-carbamate MEE-1 by in silico method. *World scientific research journal* (cc. 108–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10394286>
8. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Икрамов Абдувахоб. "Динитрозирование бис-карбаната МЭЭ-1". *Лучшие интеллектуальные исследования*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 99-104.
9. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Абсалямова Гулноза Маматкуловна and Исмаилов Бобурбек Махмуджанович. "Изучение острой токсичности субстанции МЭЭ-2" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 32-35. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16584 ISSN: 2311-5459

10. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Махсумова Ойтура. “Диизопротипирование динатрий замещённого бис-карбамата”. Лучшие интеллектуальные исследования, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 105-110.
11. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Исмаилов Бобурбек Махмуджанович and Абсалямова Гулноза Маматкуловна. "Квантово-химические расчёты молекулы МЭЭ-1" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 12-17. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16595
12. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Obidjon Kodirov, Feruz Shapatov, “Dependence of click chemistry in the synthesis of bis-carbamates of the MEE series”, *ReFocus*, vol.2, no.12, pp. 8–11, Dec. 2023. DOI: 10.5281/zenodo.10406358
13. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Исмаилов Бобурбек Махмуджанович and Хакимова Гузал Рахматовна. "Определение оптимальных условий синтеза путем математического моделирования синтеза МЭЭ-1" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 5-11. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16555
14. А.В. Письменский, Б.Л. Психа, В.В. Харитонов Влияние структуры некоторых ароматических аминов на механизм и эффективность их ингибирующего действия в окисляющемся полиэтилене низкой плотности // *ВМС. Серия А*. 1998. №4. с. 632-642.
15. Смирнова А.И., Осовская И.И. Функциональные материалы в производстве пластмасс: Антиоксиданты: учебное пособие/СПбГТУРП -СПб, 2015. -31 с.
16. Зиятдинова Г.К., Будников Г.К. Природные фенольные антиоксиданты в биоаналитической химии: состояние проблемы и перспективы развития // *Успехи химии*. Том: 84, № 2, 2015, с. 194-224.
17. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Исмаилов Бобурбек Махмуджанович and Шапатов Феруз Утаганович. "Исследование *in vitro* антигельминтной активности карбаматов серии МЭЭ-1,2,3" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 57-60. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16502
18. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Пулатов Хайрулла. “Дихлорирование бис-карбамата МЭЭ-1”. Лучшие интеллектуальные исследования, vol. 12, no. 1, Dec. 2023, pp. 111-116.

19. Mashaev, Eldor, Makhsumov, Abduhamid , and Shapatov, Feruz . "Elemental analysis of bis-carbamate MEE-1" *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, vol. 3, no. 12, 2023, pp. 421-426.
20. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Мухиддинов Баходир. “In silico изучение экотоксичности бис-карбаматов серии МЭЭ”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 100-103.
21. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Шодиев Абдурасул. “Прогнозирование острой токсичности бис-карбаматов серии МЭЭ на крысах”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 104-108.
22. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Исмаилов Бобурбек Махмуджанович and Хакимова Гузал Рахматовна. "In silico, in vitro изучение биологических активностей препаратов серии МЭЭ-1,2,3" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 52-56. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16531
23. Чиркова Ю.Н., Земский Д.Н. Влияние новых антиоксидантов на технологические свойства резиновых смесей // *Вестник Казанского технологического университета*. 2014. №3. с. 115-116.
24. Патент RU2251170С2, ЛЮПИ Джозеф Энтони, ФЕЙ Джозеф Джеймс Стабилизированная композиция для изоляции телекоммуникационного кабеля Дата подачи заявки: 2000.02.21.

Research Science and Innovation House

TARMOQLARARO EKRAN TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY- ILMIY ASOSLARI

Ilmiy rahbar: i.f.d., PhD **F.T.Jumayev**

Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti
yo'nalishi magistranti **Sottorov Baxtiyor Ravshan o'g'li**

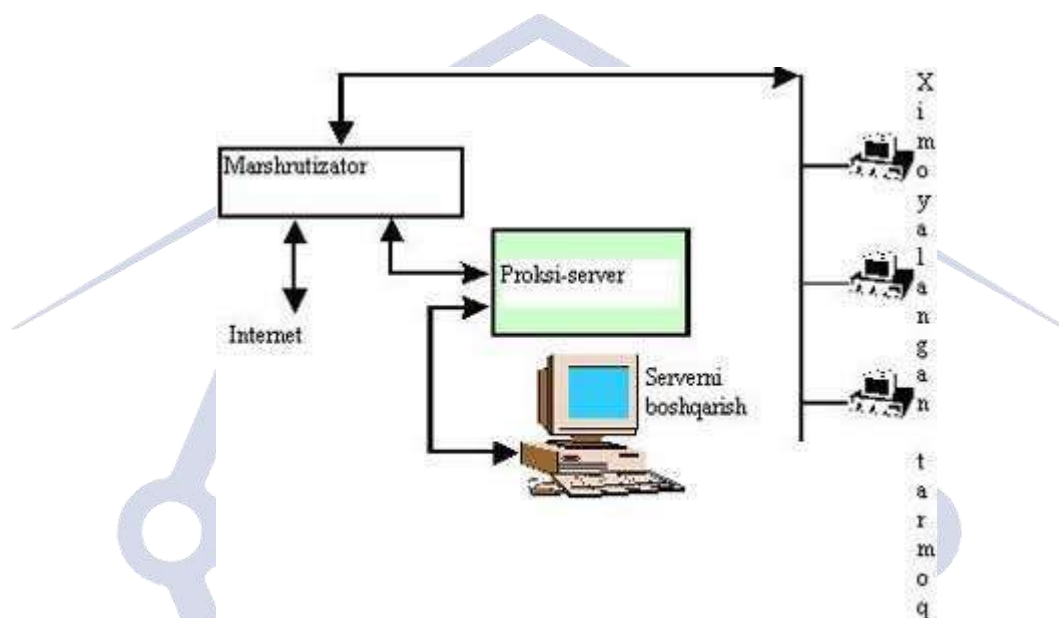
Annotatsiya: Ushbu maqolada tarmoqlararo ekran texnologiyalarining nazariy-ilmiy asoslari haqida fikr yuritilgan hamda tarmoq xavfsizligini ta'minlash muammolari va tarmoq hujumlariga qarshi samarali himoya yechimlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tarmoqlararo ekran texnologiyasi va uning vazifalari, Tarmoq xavfsizligini ta'minlash muammolari va tarmoq hujumlarga qarshi samarali himoya yechimlari, Ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi, IDS, IPS va Firewall ning solishtirma tahlili

Tarmoqlararo ekran texnologiyasi va uning vazifalari. Tarmoqlararo ekran — himoyalash vositasi bo'lib, ishonchli tarmoq, va ishonchsiz tarmoq orasida ma'lumotlarga kirishni boshqarishda qo'llaniladi. Tarmoqlararo ekran ko'p komponentli bo'lib, u Internetdan tashkilotning axborot zahiralari himoyalash strategiyasi sanaladi. Ya'ni tashkilot tarmog'i va Internet orasida qo'riqlash vazifasini bajaradi. Tarmoqlararo ekranning asosiy funksiyasi ma'lumotlarga egalik qilishni markazlashtirilgan boshqaruvini ta'minlashdan iborat. Tarmoqlararo ekran quyidagi himoyalarni amalga oshiradi: o'rinsiz trafiklar, ya'ni tarmoqda uzatiladigan xabarlar oqimini taqiqlash; qabo'l qilingan trafikni ichki tizimlarga yunaltirish; ichki tizimning zaif qismlarini yashirish bilan Internet tomonidan uyushtiriladigan xujumlardan himoyalash; barcha trafiklarni bayonlashtirish; ichki ma'lumotlarni, masalan tarmoq topologiyasini, tizim nomlarini, tarmoq uskunalarini va foydalanuvchilarning identifikatorlarini Internetdan yashirish; ishonchli autentifikatsiyani ta'minlash. Ko'pgina adabiyotlarda tarmoqlararo ekran tushunchasi brandmauer yoki FireWall deb yuritilgan. Umuman bo'larning xammasi yagona tushunchadir. Tarmoqlararo ekran — bu tizim, umumiy tarmoqni ikki qismga ajratib, tarmoqlararo himoya vazifasini o'taydi va ma'lumotlar paketining

chegaradan o‘tish shartlarini amalga oshiradigan qoidalar to‘plami hisoblanadi. Odatda tarmoqlararo ekran ichki tarmoqlarni global tarmoqlardan, ya’ni Internetdan himoya qiladi. SHuni aytish kerakki, tarmoqlararo ekran nafaqat Internetdan, balki korporativ tarmoqlardan xam himoya qilish qobiliyatiga egadir.

1-rasm. Firewallga asosida qurilgan tarmoq tuzilishi

Har qanday tarmoqlararo ekran ichki tarmoqlarni to‘liq himoya qila oladi deb bo‘lmaydi. Internet xizmati va hamma protokollarning amaliy jihatdan axborotlarga nisbatan himoyasining to‘liq bo‘lmaganligi muammosi bor. Bu muammolar kelib chiqishining asosiy sababi Internetning UNIX operatsion tizim bilan bog‘liqligida. TCP/IP (Transmission Control Protokol/Internet Protocol) Internetning global tarmog‘ida kommunikatsiyani ta’minlaydi va tarmoqlarda ommaviy ravishda qo‘llaniladi.

Tarmoq xavfsizligini ta’minlash muammolari va tarmoq hujumlarga qarshi samarali himoya yechimlari. Mamlakatimiz siyosatining ustuvor yo‘nalishlariga kiritilgan kompyuter va axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya, ma’lumotlarni uzatish tarmoqlari, Internet xizmatlaridan foydalanish rivojlanmoqda

va modernizatsiyalashmoqda. Jamiyatimizning barcha sohalariga kundalik hayotimizga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish istiqboldagi maqsadlarimizga erishishni ta'minlaydi. Har bir soha faoliyatida Internet tarmog'idan foydalanish ish unumdorligini oshirmoqda.

Aynan tarmoqdan foydalangan holda tezkor ma'lumot almashish vaqtdan yutish imkonini beradi. Xususan, yurtimizda Elektron hukumat tizimi shakllantirilishi va uning zahirida davlat boshqaruv organlari hamda aholi o'rtasidagi o'zaro aloqaning mustahkamlanishini tashkil etish tarmoqdan foydalangan holda amalga oshadi. Tarmoqdan samarali foydalanish demokratik axborotlashgan jamiyatni shakllantirishni ta'minlaydi. Bunday jamiyatda, axborot almashinuv tezligi yuksaladi, axborotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish bo'yicha tezkor natijaga ega bo'linadi.

Biroq tarmoqqa noqonuniy kirish, axborotlardan foydalanish va o'zgartirish, yo'qotish kabi muammolardan himoya qilish dolzarb masala bo'lib qoldi. Ish faoliyatini tarmoq bilan bog'lagan korxonalar, tashkilotlar hamda davlat idoralari ma'lumot almashish uchun tarmoqqa bog'lanishidan oldin tarmoq xavfsizligiga jiddiy e'tibor qaratishi kerak. Tarmoq xavfsizligi uzatilayotgan, saqlanayotgan va qayta ishlanayotgan axborotni ishonchli tizimli tarzda ta'minlash maqsadida turli vositalar va usullarni qo'llash, choralarni ko'rish va tadbirlarni amalga oshirish orqali amalga oshiriladi. Tarmoq xavfsizligini ta'minlash maqsadida qo'llanilgan vosita xavf-xatarni tezda aniqlashi va unga nisbatan qarshi chora ko'rish kerak. Tarmoq xavfsizligiga tahdidlarning ko'p turlari bor, biroq ular bir necha toifalarga bo'linadi:

1. axborotni uzatish jarayonida hujum qilish orqali, eshitish va o'zgartirish (Eavesdropping);
2. xizmat ko'rsatishdan voz kechish; (Denial-of-service)
3. portlarni tekshirish (Port scanning).

Axborotni uzatish jarayonida, eshitish va o'zgartirish hujumi bilan telefon aloqa liniyalari, internet orqali tezkor xabar almashish, videokonferensiya va faks jo'natmalari orqali amalga oshiriladigan axborot almashinuvida foydalanuvchilarga

sezdirmagan holatda axborotlarni tinglash, o'zgartirish hamda to'sib qo'yish mumkin. Bir qancha tarmoqni tahlillovchi protokollar orqali bu hujumni amalga oshirish mumkin. Hujumni amalga oshiruvchi dasturiy ta'minotlar orqali CODEC (video yoki ovozli analog signalni raqamli signalga aylantirib berish va aksincha) standartidagi raqamli tovushni osonlik bilan yuqori sifatli, ammo katta hajmni egallaydigan ovozli fayllar (WAV)ga aylantirib beradi. Odatda bu hujumning amalga oshirilish jarayoni foydalanuvchiga umuman sezilmaydi. Tizim ortiqcha zo'riqishlarsiz va shovqinsiz belgilangan amallarni bajaraveradi. Axborotning o'g'irlanishi haqida mutlaqo shubha tug'ilmaydi. Faqatgina oldindan ushbu tahdid haqida ma'lumotga ega bo'lgan va yuborilayotgan axborotning o'z qiymatini saqlab qolishini xohlovchilar maxsus tarmoq xavfsizlik choralari qo'llash natijasida himoyalangan tarmoq orqali ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Tarmoq orqali ma'lumot almashish mobaynida yuborilayotgan axborotni eshitish va o'zgartirishga qarshi bir necha samarali natija beruvchi texnologiyalar mavjud:

1. IPsec (Internet protocol security) protokoli;
2. VPN (Virtual Private Network) virtual xususiy tarmoq;
3. IDS (Intrusion Detection System) ruxsatsiz kirishlarni aniqlash tizimi.

Ipsec (Internet protocol security) bu xavfsizlik protokollari hamda shifrlash algoritmlaridan foydalangan holda tarmoq orqali xavfsiz ma'lumot almashish imkonini beradi. Bu maxsus standart orqali tarmoqdagi kompyuterlarning o'zaro aloqasida dastur va ma'lumotlar hamda qurilmaviy vositalar bir-biriga mos kelishini ta'minlaydi. Ipsec protokoli tarmoq orqali uzatilayotgan axborotning sirliligini, ya'ni faqatgina yuboruvchi va qabul qiluvchiga tushunarli bo'lishini, axborotning sofligini hamda paketlarni autentifikatsiyalashni amalga oshiradi. Zamonaviy axborot texnologiyalarni qo'llash har bir tashkilotning rivojlanishi uchun zaruriy vosita bo'lib qoldi, Ipsec protokoli esa aynan quyidagilar uchun samarali himoyani ta'minlaydi:

- bosh ofis va filiallarni global tarmoq bilan bog'laganda;
- uzoq masofadan turib, korxonani internet orqali boshqarishda;
- homiylar bilan bog'langan tarmoqni himoyalashda;
- elektron tijoratning xavfsizlik darajasini yuksaltirishda.

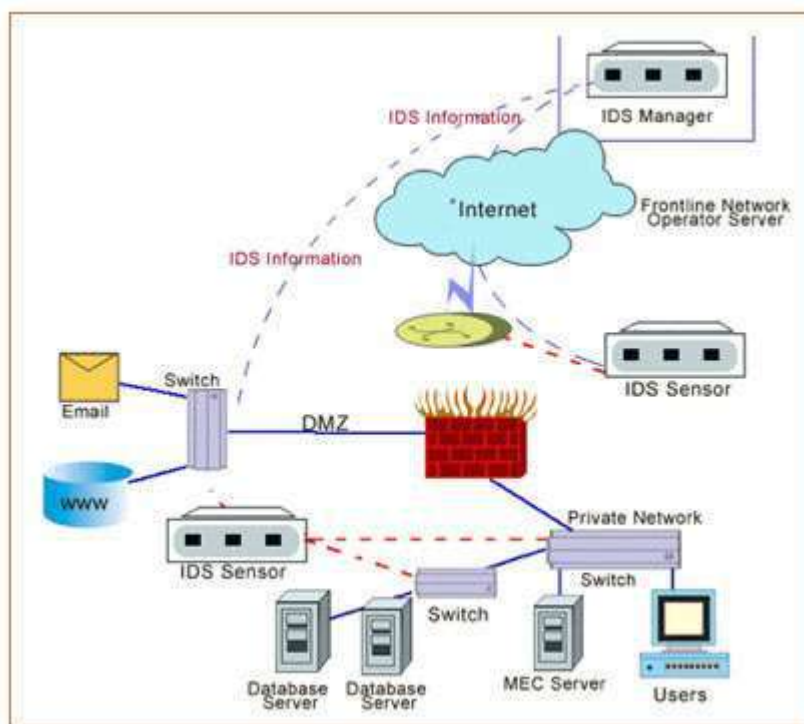
Ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi. Ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi (IDS) yordamida tizim yoki tarmoq xavfsizlik siyosatini buzib kirishga harakat qilingan usul yoki vositalar aniqlanadi. Ruxsatsiz kirishlarni aniqlash tizimlari deyarli chorak asrlik tarixga ega. Ruxsatsiz kirishlarni aniqlash tizimlarining ilk modellari va prototiplari kompyuter tizimlarining audit ma'lumotlarini tahlillashdan foydalangan. Bu tizim ikkita asosiy sinfga ajratiladi. Tarmoqqa ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi (Network Intrusion Detection System) va kompyuterga ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimiga (Host Intrusion Detection System) bo'linadi.

DS tizimlari arxitekturasi tarkibiga quyidagilar kiradi:

- himoyalangan tizimlar xavfsizligi bilan bog'liq holatlarni yig'ib tahlillovchi sensor qism tizimi;
- sensorlar ma'lumotlariga ko'ra shubhali harakatlar va hujumlarni aniqlashga mo'ljallangan tahlillovchi qism tizimi;
- tahlil natijalari va dastlabki holatlar haqidagi ma'lumotlarni yig'ishni ta'minlaydigan omborxonasi;
- IDS tizimini konfiguratsiyalashga imkon beruvchi, IDS va himoyalangan tizim holatini kuzatuvchi, tahlil qism tizimlari aniqlagan mojarolarni kuzatuvchi boshqaruv konsoli. Bu tizim ikkita asosiy sinfga ajratiladi. Tarmoqqa ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi (Network Intrusion Detection System) va kompyuterga ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimiga (Host Intrusion Detection System) bo'linadi.

Tarmoqqa ruxsatsiz kirishni aniqlash tizimi (NIDS) ishlash tamoyili quyidagicha:

1. tarmoqqa kirish huquqiga ega bo'lgan trafiklarni tekshiradi;
2. zararli va ruxsatga ega bo'lmagan paketlarga cheklov qo'yadi.

2-rasm. IDS tizimiga asoslangan tarmoq tuzilishi

IPS – (Intrusion Prevention System) esa kompyuter tizimlari yoki tarmoqlarida yuz berayotgan hodisalarni kuzatish va kompyuter xavfsizligi siyosati yoki standart xavfsizlik qoidalarini buzishga olib keladigan holatlarning tahlili bilan birgalikda aniqlangan holatlarni to‘xtatishga, hujumlarga qarshi javob qaytarish qobiliyatli harakatlar yig‘indisidir.

IPS texnologiyasi IDS texnologiyasini mustaqil ravishda nafaqat xavfni aniqlabgina qolmay, balki uni muvaffaqiyatli bloklashi bilan to‘ldiradi. Ushbu taxminiy IPS funktsiyasi IDsga qaraganda ancha kengroq:

Research Science and
Innovation House

- IPS hujumni bloklaydi (xavfsizlik siyosatini buzadigan, resurslarga, hostlarga, dasturlarga kirishni taqiqlovchi foydalanuvchi sessiyasining to‘xtatilishi);
- IPS himoyalangan muhitni o‘zgartiradi (hujumlarni oldini olish uchun tarmoq qurilmalarini qayta tuzish);
- IPS hujum tarkibini o‘zgartiradi (masalan, virusi bilan yuborilgan faylni xatdan olib tashlaydi va uni allaqachon tozalagan yoki proksi-server sifatida yuboradi, kiruvchi so‘rovlarni tahlil qiladi va paketli sarlavhalarda ma'lumotni tashlab ketadi).

Biroq, bu tizimlar aniq afzalliklaridan tashqari, ularning kamchiliklariga ham ega. Masalan, IPS har doim axborot xavfsizligi intsidentini aniq belgilab bera olmaydi, yoki xatti-harakatlarning odatdagi xatti-harakatlarini noto‘g‘ri qabul qiladi yoki foydalanuvchini hodisa sifatida qabul qiladi. Birinchi variantda yolg‘on salbiy hodisa haqida gapirish odatiy holdir, ikkinchi variantda esa noto‘g‘ri ijobiy hodisalar aytiladi. Shuni esda tutish kerakki, ularning paydo bo‘lishini to‘liq bartaraf etishning iloji yo‘q, shuning uchun tashkilot har bir holda ikki guruhning qaysi xavfini kamaytirish yoki qabul qilish kerakligini mustaqil ravishda hal qilishi mumkin.

IPS texnologiyasidan foydalangan holda hodisalarni aniqlashning turli usullari mavjud. Ko‘pgina IPS ilovalari ushbu texnologiyalarning summasini ko‘proq xavf tahdidini ta'minlash uchun foydalanadi.

IDS, IPS va Firewall ning solishtirma tahlili. IDS va Firewall ham tarmoq xavfsizligi bilan shug‘ullansada, IDS xavfsizlik devoridan farq qiladi, buning sababi, xavfsizlik devorlari ularni to‘xtatish uchun hujumlarni ko‘rib chiqadi. Xavfsizlik devori kirishlarni oldini olish uchun tarmoqlar orasidagi ulanishni cheklaydi va tarmoq ichidagi hujumni bildirmaydi. IDS sodir bo‘lganidan keyin shubhali hujumni baholaydi va signalni signallaydi. IDS shuningdek, tizim ichida yuzaga kelgan hujumlarni ham kuzatib boradi. Tarmoqqa asoslangan kirishni himoyalash tizimi xavfsizlik devorining soddalashtirilgan filtrlash qoidalari e‘tiborga olinmasligi uchun mo‘ljallangan zararli paketlarni ham aniqlay oladi.

IDS xavfsizlik devori yoki yaxshi antivirus dasturini almashtirish emas. IDS sizning tizimingizda maxsus yoki tarmoq xavfsizligini oshirish uchun standart xavfsizlik mahsulotlari (antivirus va xavfsizlik devori kabi) bilan birgalikda foydalanish uchun vosita sifatida qaralishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аверченков В.И. Системы защиты информации в ведущих зарубежных странах: Учебное пособие. – Брянск, 2007.
2. Алферов А.П., Зубов А.Ю., Кузьмин А.С, Черемушкин А.В. Основы криптографии: Учебное пособие. – М., 2002
3. Арипов М., Пудовченко Ю. Е., Арипов М. Основы Интернет. – Т., 2003.
4. Безбогов А.А. Методы и средства защиты компьютерной информации. Учебное пособие. – Тамбов, 2006.
5. Давыдов А.С., Маслова Т.В. Информационные технологии в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – Челябинск, 2007.
6. Зайцев А.П., Голубятников И.В., Мещеряков Р.В. Программноаппаратные средства обеспечения информационной безопасности: Учебное пособие. – М., 2006.
7. Информационные технологии управления в органах внутренних дел: Учебник / Под ред. доцента Ю.А. Кравченко. – М., 1998.
8. Мельников В.П. и др. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. – М., 2008.
9. Казиев В.М. Введение в правовую информатику. – <http://www.intuit.ru>.

AXBOROT RESURSLARINI BOSHQARISHDA DASTURIY TA'MINOTNI ISHLAB CHIQUISH

Ilmiy rahbar: I.f.d. (DSc), professor **Abdugʻaniyev Otabek Allajonovich**
TerDU, Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy taʼminoti
yoʻnalishi magistranti **Sayidqulov Furqat Nurali oʻgʻli**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Axborot resurslarini boshqarishda dasturiy taʼminotni ishlab chiqish haqida bayon etilgan hamda dasturiy taʼminot haqida tushunchalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: Dasturiy taʼminot, apparat interfeysi, dasturiy interfeys, Tizimli dasturiy taʼminot, Amaliy dasturiy taʼminot, Axborotlar bazasini tashkil etish va yuritishning dasturiy vositalari

Dasturiy taʼminot deganda – kompyuterning (hisoblash tizimining) shu modelida bajarilishi mumkin boʻlgan dasturlarni oʻz ichiga olgan majmua dasturiy hujjat larini oʻz ichiga olgan majmua (komplekt-yigʻma) ni tushunamiz. Kompyuterning turli texnik qismlari orasidagi oʻzaro bogʻlanish – bu apparat interfeysi, dasturlar orasidagi oʻzaro bogʻlanish esa – dasturiy interfeys, apparat qismlari va dasturlar orasidagi oʻzaro bogʻlanish – apparat-dasturiy interfeys deyiladi.

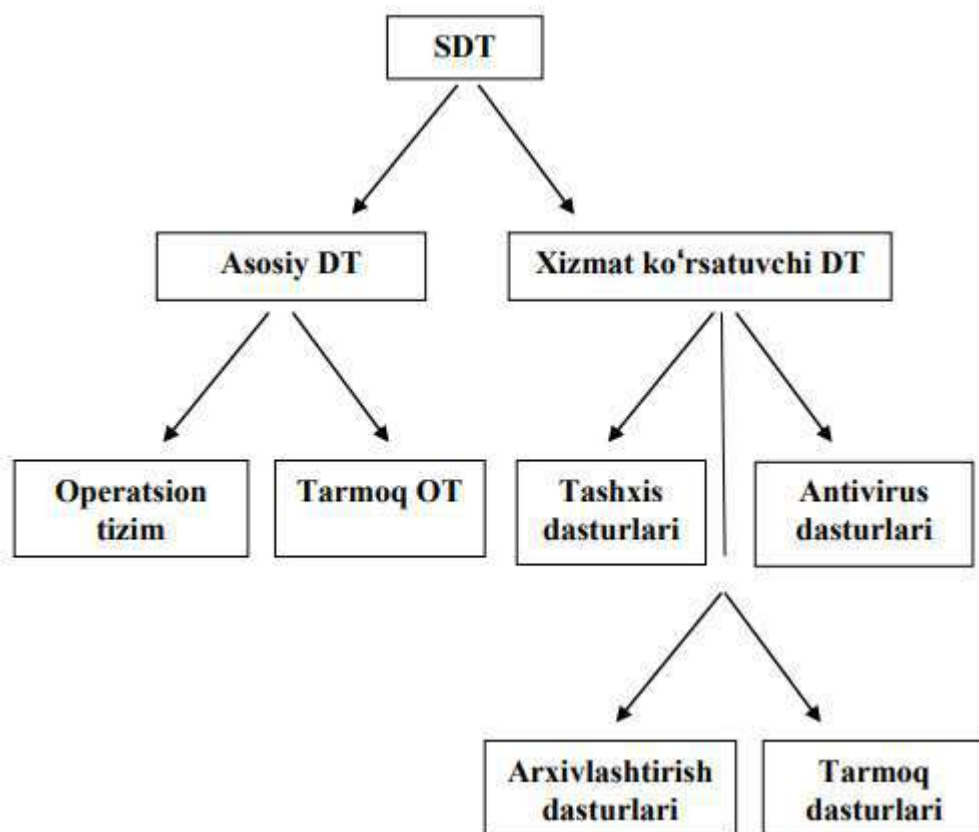
- apparat interfeysi
- dasturiy interfeys
- apparat-dasturiy

Kompyuter tizimi bilan ishlashda uchinchi ishtirokchini, yaʼni insonni (foydalanuvchini) ham nazarda tutish lozim. Inson kompyuterning ham apparat, ham dasturiy vositalari bilan muloqotda boʻladi. Insonning dastur bilan va dasturing inson bilan oʻzaro muloqoti – foydalanuvchi interfeysi deyiladi. Hisoblash mashinalarining turli modellari turli arxitekturaga, maʼlumotlarni kodlashtirishning turli usullari turli komandalar tizimiga egadir. Shuning uchun ham, bir kompyuter modeliga moʻljallangan dastur, koʻpincha boshqa kompyuter modelida bajarilmaydi. Shunday qilib, aniq model yoki dastur jihatdan mutanosib mashinalar oilasi dasturiy taʼminoti haqida gapiriladi.

Dastur bilan birgalikda hujjatlar majmuasi ham xarid qilinadiki, unda dastur vazifasi, imkoniyatlari, kompyuterning apparat vositalariga bo‘lgan texnik talablar (zaruriy operativ tashqi xotira hajmi, maxsus qurilma mavjudligi va h.k.) dasturni o‘rnatish usullari va dasturni boshqarish usullari haqidagi ma’lumotlar beriladi. Bundan tashqari dasturlarda, ularning bevosita bajarilish vaqtida ham murojaat qilish mumkin bo‘lgan Help-yordam tizimi mavjud. Barcha dasturiy vositalar va ularga zarur kattaliklar (ma’lumotlar)ni software (dasturiy ta’minot), apparat vositalar yig‘indisini – hardware (apparat ta’minot) deb ham ataydilar. Ixtiyoriy kompyuterda aniq apparat va dasturiy vositalar to‘plami va shu bilan birga turli ma’lumotlar to‘plami mavjudki, ular kompyuter resurslarini tashkil etadi. Demak kompyuter resurslari deb, hamma apparat vositalaridan hamda hamma dasturlari va uning operativ va tashqi xotirasida joylashgan ma’lumotlarning yig‘indisiga aytiladi. O‘zaro bog‘langan dasturlar guruhi, bir-biriga yaqin, ma’lumotlarga ishlov beruvchi, ularga zarur yordamchi ma’lumotlar bilan birgalikda dasturlar paketi yoki dasturiy tizim deb ataladi. Ommaviy tarzda ko‘paytiriladigan dastur yoki dasturlar paketi dasturiy mahsulot deb ataladi. Dasturiy ta’minot tuzilishi (strukturasi) – hozirgi vaqtda shaxsiy kompyuterlarning dasturiy ta’minotida dasturlarni quyidagi guruhlarga ajratilishi qabul qilingan: 1) Tizimli; 2) Instrumentli (uskunaviy); 3) Amaliy dasturiy ta’minotlar. Sistemaviy (tizimli) dasturiy ta’minot (System software) – kompyuterning va kompyuter tarmoqlarining ishini ta’minlovchi dasturlar majmuasidir. Sistemaviy dasturiy ta’minot (SDT) quyidagilarni bajarishga qaratilgan:

- kompyuterning va kompyuterlar tarmog‘ining ishonchli va samarali ishlashini ta’minlash;
- kompyuter va kompyuterlar tarmog‘i apparat qismining ishini tashkil qilish
- profilaktika ishlarini bajarish.

Tizimli dasturiy ta’minot – bu guruh dasturlari, ma’lumotlarga ishlov berish uchun mumkin bo‘lgan kompyuter texnologiyalaridan foydalanishda apparat vositalari bilan bajariladigan ko‘pgina yordamchi ishlarni bajarishni avtomatlashtiruvchi dasturlardir.

2.5-rasm. Tizimli dasturiy ta'minotning tasniflanishi

Tizimli dasturiy ta'minot – apparaturasini samarali ishini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Tizimli dasturiy ta'minot guruhi dasturlariga:

- Operatsion tizimlar;
- Operatsion qobiq (obolochka);
- Utilitalar;
- Drayverlar;
- Arxivatorlar;
- Antivirus va yana turli dasturlar kiradi.

- Operatsion tizimlar, kompyuterning (hisoblash tizimining) hamma apparat vositalarining ishini samarali va uning barcha resurslarini boshqarish imkoniyatni ta'minlaydi.

- Operatsion qobiqlar (obolochki), operatsion tizimlar ishini boshqarish qulayligini oshirishga mo'ljallangan qo'shimcha dasturlardan iboratdir. Masalan, Total Commander.

- Utilitalar. (utility – foydalilik) hajmi kichik ammo juda foydali dasturlar bo‘lib, apparat vositalar ishini boshqarish bo‘yicha turli xildagi yordamchi funksiyalarni bajaradi va ularning ishlovchanlik qobiliyatini, xizmat qilish va sozlashni tekshiradi. Dasturlar va turli tashqi qurilmalar o‘rtasida ma’lumot almashish amallarini bajarish uchun OT tarkibiga qator moslashtirilgan maxsus dasturlar kiritilgan, ularni – drayverlar (drive-boshqarish) deb atalgan dasturlar kiritilgan. Agar, mos drayver bo‘lmasa yoki qurilmaga drayver to‘g‘ri kelmasa, bu qurilma kompyuter yoki hisob-tizimi uchun befoydadir.
- Arxivator dasturlar, muhim dasturlar va ma’lumotlar majmuasini arxiv nusxalarini yaratish uchun xizmat qiladi. Arxivator, shu bilan birga hajmni minimallashtiradi va arxivni tashqi jamlamaga joylashtirish oson bo‘ladi.
- Antivirus dasturlar – foydalanuvchini kompyuter viruslari bilan kurashishda zaruriy vositalar bilan ta’minlaydi. Tizimli dasturlar tizimli dasturchilar deb ataluvchi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqiladi, sozlanadi, ishchi holatda ushlab turiladi va kuzatiladi. Ular yuqori darajada malakaga ega bo‘lishi, kompyuterning apparat ta’minotini detallashgan holda bilishlar, kattaliklar bilan mashina darajasida ishlash usullarini ham bilishlari kerak. Oddiy foydalanuvchilar ham doimiy tarzda tizimli dasturlar bilan to‘qnashishga to‘g‘ri keladi, ammo ularni ekspluatatsiya qilish va o‘z masalalarida ularning imkoniyatlaridan foydalanish nuqtai nazaridan to‘qnashadilar. Sistemaviy dasturiy ta’minot ikkita tarkibiy qismdan – asosiy (bazaviy) dasturiy ta’minot va yordamchi (xizmat ko‘rsatuvchi) dasturiy ta’minotdan iborat. Asosiy dasturiy ta’minot kompyuter bilan birgalikda yetkazib berilsa, xizmat ko‘rsatuvchi dasturiy ta’minot alohida, qo‘shimcha tarzda yaratilishi mumkin. Asosiy dasturiy ta’minot (base software) – kompyuter ishini ta’minlovchi dasturlarining minimal to‘plami. Asosiy dasturiy ta’minotni qo‘shimcha ravishda o‘rnatiladigan xizmat ko‘rsatuvchi dasturlar to‘plami to‘ldirib turadi. Bunday dasturlarni ko‘pincha utilitlar deb atashadi. Utilitlar – ma’lumotlarni qayta ishlashda qo‘shimcha operatsiyalarni bajarishga yoki kompyuterga xizmat ko‘rsatishga (tashxis, apparat va dasturiy vositalarni testlash, diskdan foydalanishni optimallashtirish va boshqalar) mo‘ljallangan dasturlardir. Amaliy dasturiy ta’minot (Application program package) – bu aniq bir predmet sohasi bo‘yicha ma’lum bir masalalar sinfini yechishga mo‘ljallangan dasturlar majmuasidir.

Amaliy dasturiy ta'minot – ADT amaliy dasturchi uchun uning faoliyatini natijaviy maqsadi bo'ladir va bir vaqtning o'zida foydalanuvchining ish qurolidir. Aniq soha mutaxassisi, bir vaqt o'zida ma'lumotlarni qayta ish lash sohasida, ham mutaxassis bo'lishga majbur emas, u dastur tuzishni bilishi ham shart emas. Ammo u, kompyuter bilan ishlash usul va yo'llarini, tizimli, ayniqsa amaliy dastur vazifasi va imkoniyatlarini o'zining muammoli sohasi uchun bilishi shart.

Amaliy dasturiy ta'minot, kompyuterni ishlov berish tizimlarini, turli sohalar masalalarini yechishga ta'minlaydi. Amaliy dastur yoki ilova – bu ma'lumotlarga ishlov beruvchi axborot texnologiyalarining aniq soha masalalarini yoki masalalar sinfini yechishga mo'ljallangan dasturdir. ATni qo'llash aniq sohasi muammoli soha deyiladi. Quyida amaliy dasturlar turlari keltiriladi:

– Matn muharrirlari (redaktorlari) – Word, Word Perfect, Tex va ko'pgina boshqalar turli bosma hujjatlarni – ma'lumotnoma, vedomostlar, maqola, hisobot va h.k.larni tayyorlash uchun ishlatiladi.

– Grafik muharrirlar, ular yordamida turli rasm, chizma, grafika, diagramma, illyustratsiya va shu bilan birga uch o'lchamli tasvirlar ishlab chiqiladi: Ular Paint, Adobe Photo Shop, Corel Draw, 3D Studio MS va h.k.lar.

– Elektron jadvallar – odatdagi jadvallarning elektron ko'rinishi bo'lib, ularning yordamida matn va sonli ma'lumotni avtomatik tarzda qayta ishlanadi. Ular – Lotus, Super Calc, Excel, Quattro Pro va qator shunga o'xshash tizimlardir.

– MB – bir yoki bir nechta ob'ektlar ma'lumotlari, xossalari va o'zaro bog'lanishlari haqidagi ma'lumotlarni saqlashga mo'ljallangan dasturiy tizimlar.

– Integrallashgan tizimlar, yuqorida keltirilgan maxsus paketlarga o'xshash komponentalarni, paketning hamma tashkil etuvchilari bilan birga yagona o'zaro bog'lanish stilini ta'minlaydigan tizim va shu bilan birga paket turli komponentalari o'rtasida qulay, samarali usulni ham ta'minlaydi.

– Hujjat aylanuvi tizimlari. O'z ichiga rejalashtirish va boshqarish instrumentlarini, xo'jalik va moliya faoliyatini avtomatlashtirish, mahsulotlarni hisobga olish, turli hisobotlarni tayyorlash, devonxona hujjat almashinuvi, turli ish yozishmalari va h.k. instrumentlarni olgan tizimi (masalan, “SKAT”, “Parus”, “Evfrat”).

– Buxgalterlik va moliya dasturlari, ular turli korxonalar va tashkilotlarning analitik va buxgalterlik bo'limlari ishini avtomatlashtirish imkonini beradi.

- Korrektorlar – ixtiyoriy matn, hujjat va hisobotlarda imlo qoidalarini tekshirishni ta’minlovchi dasturlar. Ular hamma zamonaviy bo‘g‘in ko‘chirish, orfografik va tinish begilari qoidalariga amal qiladi (“Orfo”, “Propis” tizimlari).
- Tarjimon va elektron lug‘atlar, bu dasturlar yordamida bir tildan ikkinchisiga avtomat tarzda tarjima qiladi. Masalan, “Lingua Match”, “Corresponded” paketi ish yozishmalarini 6 ta tilda olib borish imkonini beradi. “Multileks Pro” elektron lug‘ati 2 mln. rus va ingliz so‘zlarini o‘z ichiga olgan.
- Shaxsiy menejer va organayzerlar. Bu dasturlar insonga, turli ma’lumotlar: telefon raqamlar, adreslar, tug‘ilgan kunlarni olgan yon daftarcha va turli uchrashuv, anjumanlar kuni vaqti va h.k.lar belgilangan yozuv daftarini o‘rnini bosadi. Shaxsiy menedjer – bu dastur shaxsiy va jamoa faoliyatini rejalovchidir, yoki shaxsiy “budilnik eslatuvchi” desa bo‘ladi, yana bu “bir umrlik kalendar”, pochta dasturi va h.k.larni o‘z ichiga oladi. U shaxsiy va ish ma’lumotlarini tashkillashtiruvchidir. Masalan, MS Outlook, Google Calendar onlayn xizmati.
- Ta’lim, o‘rgatuvchi va multimediali ensiklopedia dasturlari. Ta’lim dasturlari paketi turli fanlar: matematika, chet tili, kimyo, biologiya va h.k.lar bo‘yicha individual ta’lim berish va o‘qitish sifatini tekshirish dasturlaridan iboratdir.
- Multimedia dasturlari tovush va videoma’lumotlarni ko‘rish va eshitishga yordami beradigan va ularni yaratish, yozish va tahrirlash vositalarini o‘z ichiga olgan.
- O‘yin va dam olishga yordam beradigan dasturlar.

Axborotlar bazasini tashkil etish va yuritishning dasturiy vositalari.

Umumiy holda axbort bazasini yuritishning dasturiy vositalarga servis dasturiy vositalar, umumiy maqsad uchun universal amaliy dastur vositalari va ixtisoslashgan amaliy dasturlar kiradi. Ma’lumotlar bazasini boshqarish tizimi (MBBT) – axborotlar bazasini yaratish va yuritish uchun alohida ahamiyatga ega. MBBT umumiy maqsadlarga mo‘ljallangan universal amaliy dasturiy vositalarga mansub. MBBT - bu mashina tashuvchida mantiqiy o‘zaro bog‘langan ma’lumotlarni tashkil etish va yuritish uchun mo‘ljallangan nisbatan keng tarqalgan va samarali universal dasturiy vosita sanaladi. MBBT yagona ma’lumotlar bazasida dubl qilinmaydigan ma’lumotlarni integratsiyalashni va ulardan ko‘p maqsadlarda foydalanishni, bazadagi barcha ma’lumotlar butunligini va to‘g‘riligini ta’minlaydi va ma’lumotlarga ruxsatsiz kirishdan himoyalaydi. MBBT ma’lumotlar bazasidan so‘rovlarni tashkil etishning moduli dasturiga ega bo‘lmagan foydalanuvchiga

mo'ljallangan qulay vositalarga ega. MBBT asosida ABni ishlab chiqish, ma'lumotlar bazasini tashkil etish tuzilmasi bo'yicha masalalarni tayyorlashga mo'ljallangan. Bu masalalar bevosita axborot ta'minotining mashina tashqarisidagi sohasi bilan bog'langan. Ishlab chiqilgan ma'lumotlar bazasiga muvofiq uni MBBT vositalari bilan tashkil etish va uni ishga tushirish amalga oshiriladi. Axborotlarni kiritish va nazoratlashning maxsus dasturiy vositalaridan – yirik axborot bazasi uchun birlamchi massivlarni yaratish va ma'lumotlarni bazaga to'plashdan oldin qayta ishlash bosqichida foydalaniladi. Bazani yaratishdan oldingi qayta ishlash vositasi kompyuterga kiritiladigan axborotning xaqqoniyligini va katta massivdagi ma'lumotlarni yuklashga tayyorgarlikni avtomatlashtirilgan nazoratini ta'minlaydi. Ma'lumotlarni qayta ishlashning servis vositalari – axborot bazasiga xizmat ko'rsatish bo'yicha ko'makchi vazifalarni ta'minlashi lozim. Ular bazaning dasturiy vositalariga tegishli. Bular ma'lumotlar fayllari va mashina axborot tashuvchi vositalari bilan ishlash bo'yicha turli utilitalardir. Ularga quyidagilar mansub: nusxa olish, arxivlash, tiklash, antivirus vositalari, tarmoq utilitlari va boshqalar. Foydalanuvchining amaliy dasturlari universal algoritmlash tillaridan birida yaratiladi. Bunday dasturlarda, odatda ularda ishlab chiqiladigan ma'lumotlardan mustaqil bo'lishi ta'minlanmagan. Ayrim joylarda bitta muammoli sohaning turli masalalariga oid axborot massivlarida ma'lumotlar takrorlanadi. Bu hol turli masalalar bo'yicha bir [il ma'lumotlarni bir necha marta kiritishga olib keladi va dastlabki ma'lumotlarga o'zgartirishlar kiritganda ancha muammolarni keltirib chiqaradi. Shuningdek, amaliy dasturlar MBBTda universal algoritmik tilda yaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. И.М. Абдуллаева, Д.Т. Азимов. Ахборот тизимлари менежменти // Ўқув кўлланма // Тошкент – iqtisodiyot – 2019.
2. А.Т. Kenjaboyev, m.yu. Jumaniyazova. Elektron biznes asoslari // O'quv qo'llanma. Toshkent. "Iqtisod-moliya" – 2008.
3. А.А. Akayev va boshqalar. Iqtisodiyotda axborot komplekslari va texnologiyalari // Darslik. Toshkent – 2019.
4. S.K. Ganiev, A.A. Ganiev, Z.T. Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari // O'quv qo'llanma. Toshkent – 2020.

5. German M.V. va boshqalar. Elektron tijorat va biznes // O‘quv qo‘llanma. Samarqand – 2021.
6. Федорова Г.Н. Информационные системы // Учебник. Издательский центр «Академия». Москва – 2013.
7. И.Л. Чудинов, В.В. Осипова. Информационные системы и технологии // Учебное пособие. Издательство Томского политехнического университета – 2013.
8. Жданов С.А. и др. Информационные системы // Учебник для вузов. Изд.-во «Прометей», 2015.
9. Рудакова Е.В. Признаки, виды и особенности информационных систем // Журнал «Духовная ситуация времени. Россия XXI век». 3 (18) – 2019.
10. Sebastian K.Boell, Dubravka Cezez-Kecmanovic. What is an Information sistem? Conference: Proceedings of the 48th Hawaiian International Conference on System Sciences (HICSS), At: Kauaii, Hawaii, USA, 2015.
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Information_system
12. <https://www.simplilearn.com/types-of-information-systems-andapplications-article>
13. <https://lex.uz/docs/-5679590>

Research Science and Innovation House

AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMLARIDA RUXSATSIZ FOYDALANISHLARNI ROLLI METODI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH USULLARINI ISHLAB CHIQUISH

Ilmiy rahbar: i.f.d., PhD **F.T.Jumayev**

Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti
yo'nalishi magistranti **Jumayev Ulug'bek Ulash o'g'li**

Annotatsiya: Bugungi raqamli asrda kiberhujumlar turli sohalarga, jumladan, hukumat, sog'liqni saqlash, moliya va energetika sohasiga qaratilgan yanada murakkablashdi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2025-yilga borib kiberjinoyatlar jahon iqtisodiyotiga har yili 10,5 trillion dollar zarar keltiradi. Ushbu tahdidlardan samarali himoya qilish uchun tashkilotlar kiberxavfsizlik choralarini kuchaytirishlari va muhim aloqa tarmoqlarini himoya qilishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Ushbu maqolada biz ruxsatsiz bosqinlardan himoya qilishning ahamiyatini o'rganamiz va muhim aloqa tarmoqlarini himoya qilishning samarali strategiyalarini muhokama qilamiz.

Kalit so'zlar: kiberxavfsizlik, autentifikatsiya, Shifrlash, Intrusionlarni aniqlash, Sun'iy intellekt (AI) va Machine Learning (ML), Zero Trust Architecture, Mustahkam xavfsizlik devori, Rolli metodi.

Muhim aloqa tarmoqlari ko'pincha maxfiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, agar buzilgan bo'lsa, jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Kuchli xavfsizlik choralarini qo'llash ma'lumotlarni ruxsatsiz kirishdan himoya qiladi, maxfiylik va maxfiylikni ta'minlaydi. Muvaffaqiyatli hujumlar aloqa tarmoqlarini buzishi mumkin, bu esa sezilarli uzilishlarga olib keladi va kundalik operatsiyalarga to'sqinlik qiladi. Tegishli xavfsizlik choralarini qo'llash uzluksiz aloqani ta'minlab, xizmat ko'rsatishda uzilishlar xavfini kamaytiradi.

Ruxsatsiz bosqinlardan himoya qilish texnik va operatsion choralarini o'z ichiga olgan ko'p qatlamli yondashuvni talab qiladi. Quyida ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ba'zi strategiyalar mavjud:

1. Kuchli autentifikatsiya mexanizmlarini amalga oshirish. Ikki faktorli autentifikatsiya (2FA) yoki biometrika kabi samarali autentifikatsiya mexanizmlari aloqa tarmoqlariga qo'shimcha xavfsizlik darajasini qo'shadi. Bir nechta hisobga

olish ma'lumotlari yoki noyob biologik xususiyatlarni talab qilish orqali ruxsatsiz kirish sezilarli darajada qiyinlashadi.

2. Tizimlarni muntazam yangilash va tuzatish. Dasturiy ta'minot va tizimlarni yangilab turish paydo bo'ladigan tahdidlardan himoyalashda juda muhimdir. Muntazam yangilanishlar va yamoqlar zaifliklarni bartaraf etishga va muhim aloqa tarmoqlari xavfsizligini mustahkamlashga yordam beradi.

3. Shifrlashdan foydalaning. Aloqa tarmoqlari orqali uzatiladigan ma'lumotlarni shifrlash, hatto ushlangan taqdirda ham ruxsatsiz foydalanuvchilar uchun o'qib bo'lmasligini ta'minlaydi. AES 256-bit kabi kuchli shifrlash algoritmlari ruxsatsiz kirishdan ishonchli himoyani ta'minlaydi.

4. Intrusionlarni aniqlash va oldini olish tizimlarini joriy etish. Tashkilotlar tajovuzlarni aniqlash va oldini olish tizimlarini (IDPS) o'rnatish orqali tarmoqlarni proaktiv ravishda kuzatishi, shubhali harakatlarni aniqlashi va ruxsatsiz kirishlarning oldini olishi mumkin. IDPS potentsial tahdidlarni tezda aniqlashi va ularga javob berishi, muhim aloqa tarmoqlariga ta'sirini minimallashtirishi mumkin.

5. Muntazam xavfsizlik auditi va baholashlarini o'tkazish. Muntazam xavfsizlik auditlari va baholashlari aloqa tarmoqlaridagi zaiflik va zaif tomonlarni aniqlashga yordam beradi. To'liq baholashni o'tkazish orqali tashkilotlar ruxsatsiz bosqinlar tomonidan foydalanilgunga qadar mumkin bo'lgan xavfsizlik bo'shliqlarini bartaraf etishlari mumkin.

Sun'iy intellekt (AI) va Machine Learning (ML): AI va ML texnologiyalari tahdidlarni aniqlash va ularga javob berish imkoniyatlarini oshirishi mumkin, bu esa tashkilotlarga real vaqtda potentsial hujumlarni aniqlash va kamaytirish imkonini beradi.

Zero Trust Architecture: Zero Trust arxitekturasi har bir foydalanuvchi uchun doimiy autentifikatsiya va avtorizatsiyani talab qiladigan joylashuv yoki tarmoq segmentiga asoslangan ishonchni hech qachon qabul qilmaslik orqali muhim aloqa tarmoqlariga xavfsiz kirishni ta'minlashga qaratilgan.

Blokcheyn texnologiyasi: blokcheyn texnologiyasining markazlashtirilmagan tabiati muhim aloqa tarmoqlari uchun kengaytirilgan xavfsizlikni taklif qilishi mumkin, bu esa zararli shaxslarning ma'lumotlarni buzishi yoki ruxsatsiz kirishni qiyinlashtiradi.

Muhim aloqa tarmoqlarining xavfsizligini ta'minlash jismoniy shaxslar va tashkilotlar uchun ustuvor vazifa bo'lishi kerak. Rivojlanayotgan tahdidlar

manzarasini tushunish va samarali xavfsizlik strategiyalarini amalga oshirish orqali biz ruxsatsiz buzg'unlardan himoya qila olamiz va nozik ma'lumotlarni noto'g'ri qo'llarga tushishdan himoya qila olamiz.

Esda tutingki, kiberxavfsizlik doimiy sayohatdir va hushyor bo'lish muhim aloqa tarmoqlarining yaxlitligini saqlashning kalitidir.

Ruxsatsiz kirish tahdidining kuchayishi. Ruxsatsiz kirish deganda tegishli ruxsatsiz aloqa tizimlariga kirishga qaratilgan har qanday zararli urinish tushuniladi. Bunday ruxsatsiz kirish ma'lumotlarning buzilishi, shaxsiy hayotning buzilishi, moliyaviy yo'qotishlar va obro'ga putur etkazishi mumkin. Accenture tomonidan e'lon qilingan so'nggi hisobotga ko'ra, kelgusi besh yil ichida kiberjinoyat tashkilotlarga butun dunyo bo'ylab hayratlanarli 5,2 trillion dollarga tushadi.

Ushbu ortib borayotgan tahdidga qarshi turish uchun shaxslar va tashkilotlar o'zlarining aloqa tizimlarining xavfsizlik holatini mustahkamlovchi strategiyalarni faol ravishda amalga oshirishlari kerak. Bu yerda ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ba'zi asosiy choralar:

1. Kuchli autentifikatsiya mexanizmlarini amalga oshirish

Autentifikatsiya ruxsatsiz kirishning oldini olishda muhim rol o'ynaydi, bu foydalanuvchilarning o'zlari da'vo qilgan shaxs ekanligini ta'minlash. Ko'p faktorli autentifikatsiya (MFA) kabi zamonaviy autentifikatsiya mexanizmlari qo'shimcha xavfsizlik darajasini ta'minlaydi. Statistika shuni ko'rsatadiki, TIV hisobni o'zlashtirish xavfini 99,9% ga kamaytirishi mumkin. Kuchli autentifikatsiya mexanizmlarining ba'zi asosiy xususiyatlari va afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Barmoq izi yoki yuzni tanish kabi biometrik ma'lumotlardan foydalaning
- Qo'shimcha xavfsizlik uchun noyob bir martalik kodlarni yarating
- Foydalanuvchi tajribasini yo'qotmasdan xavfsizlikni oshiring
- Hisob ma'lumotlari buzilgan taqdirda ham ruxsatsiz foydalanuvchilarning kirishini oldini oling

2. Shifrlash usullaridan foydalanish. Shifrlash aloqa tizimlarini himoya qilishning muhim jihati hisoblanadi, chunki u nozik ma'lumotlarni o'qib bo'lmaydigan formatga kodlash orqali himoya qiladi. Kuchli shifrlash usullarini qo'llash orqali ruxsatsiz shaxslar ushlangan ma'lumotlarni shifrlashni deyarli imkonsiz deb topadilar. Shifrlashning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Maxfiy ma'lumotlarga ruxsatsiz kirishni oldini olish
- Ma'lumotlarni himoya qilish qoidalariga rioya qilish

- O'tkazish yoki saqlash vaqtida ma'lumotlar maxfiylikni saqlash
- Mijozlarning nozik ma'lumotlarini himoya qiling va ishonchni mustahkamlash

3. Dasturiy ta'minotni muntazam yangilash va tuzatish. Dasturiy ta'minotning zaif tomonlari ruxsatsiz kirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Xakerlar aloqa tizimlariga kirish uchun eskirgan dasturiy ta'minotning zaif tomonlaridan foydalanadilar. Dasturiy ta'minotni muntazam yamoqlar va yangilanishlar bilan yangilab turish juda muhimdir.

4. Mustahkam xavfsizlik devori yechimini joriy qilish

Xavfsizlik devori ichki tarmoq va tashqi dunyo o'rtasida to'siq bo'lib, kiruvchi va chiquvchi trafikni kuzatib boradi va nazorat qiladi. Kuchli xavfsizlik devorini joriy qilish orqali aloqa tizimlari ruxsatsiz kirish urinishlarini minimallashtirishi mumkin.

"Rolli metodi" (Role-Based Access Control, RBAC) - bu axborot tizimlaridagi foydalanuvchilar va resurslarga ruxsatni boshqarish uchun amal qiladigan usul. Bu usulda, har bir foydalanuvchi uchun bir yoki bir nechta rollar belgilanadi va har bir rolga mos keladigan huquqlar (ruxsatlar) aniqlanadi. Foydalanuvchilar o'z rollariga binoan huquqlarga ega bo'ladi. Rolli metodi asosida ruxsatsiz foydalanishlarni kontrol qilishning bir nechta usullari mavjud. Bu usullardan bir qanchasi quyidagilar bo'lishi mumkin:

Rollarni aniqlash: Har bir foydalanuvchi uchun zarur rollarni aniqlash. Bu rollar, foydalanuvchining vazifalariga, maqsadiga va boshqa faktorlarga bog'liq bo'ladi. Masalan, "admin", "mudir" kabi.

Huquqlarni belgilash: Har bir rolni tushungan holda, ushbu rolni bajarish uchun kerak bo'lgan huquqlarni belgilash. Masalan, "fayllarni ko'rish", "ma'lumotlarni o'zgartirish", "foydalanuvchilarni qo'shish" kabi.

Foydalanuvchilar va rollar orasidagi bog'lanishlarni belgilash: Har bir foydalanuvchining bir yoki bir nechta rollarga ega bo'lishi mumkin. Rollar va foydalanuvchilar orasidagi bog'lanishlarni belgilash, foydalanuvchining barcha kerakli huquqlarni olishini ta'minlaydi.

Rollar va huquqlar bo'yicha ruxsatlarni boshqarish tizimi: Foydalanuvchilarni, rollarni va huquqlarni boshqarish uchun tizimni ishlab chiqish.

Bu tizim orqali administratorlar va boshqa shaxslar kerakli huquqlarni o'zgartirishlari mumkin bo'ladi.

Monitoring va logging: Tizimda amalga oshirilayotgan har xil amallarni monitoring qilish va logging (jarayonlarni kuzatish) tizimini o'rnatish. Bu tizimdagi har qanday ruxsatlarni nazorat qilish va aniq ma'lumotlar olishga yordam beradi.

Regulyar ravishda tekshiruvlar: Foydalanuvchilar, rollar va huquqlar tizimida o'zgarishlar bo'lsa, regulyar ravishda tekshiruvlar o'tkazish. Bu, xavfsizlikni ta'minlashda yordam beradi.

Bu usullar bir qator axborot tizimi xususiyatlari va kerakliliklariga bog'liq o'zgartirilishi mumkin. Har bir tizimning o'ziga xos tizim yaratish uchun bu usullarni adaptatsiya qilish muhimdir.

Asosiy xulosalar. Aloqa tizimlarini ruxsatsiz kirishdan himoya qilish bugungi raqamli aloqa dunyosida juda muhimdir. Kuchli autentifikatsiya mexanizmlarini joriy qilish, shifrlash usullarini qo'llash, dasturiy ta'minotni muntazam yangilash va ishonchli xavfsizlik devori yechimini joriy qilish orqali shaxslar va tashkilotlar ruxsatsiz kirish xavfini sezilarli darajada kamaytirishi va maxfiy ma'lumotlarini himoya qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. И.М. Абдуллаева, Д.Т. Азимов. Ахборот тизимлари менежменти // Ўқув қўлланма // Тошкент – iqtisodiyot – 2019.
2. А.Т. Kenjaboyev, m.yu. Jumaniyazova. Elektron biznes asoslari // O'quv qo'llanma. Toshkent. "Iqtisod-moliya" – 2008.
3. А.А. Akayev va boshqalar. Iqtisodiyotda axborot komplekslari va texnologiyalari // Darslik. Toshkent – 2019.
4. S.K. Ganiev, A.A. Ganiev, Z.T. Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari // O'quv qo'llanma. Toshkent – 2020.
5. German M.V. va boshqalar. Elektron tijorat va biznes // O'quv qo'llanma. Samarqand – 2021.
6. Федорова Г.Н. Информационные системы // Учебник. Издательский центр «Академия». Москва – 2013.
7. И.Л. Чудинов, В.В. Осипова. Информационные системы и технологии // Учебное пособие. Издательство Томского политехнического университета – 2013.

8. Жданов С.А. и др. Информационные системы // Учебник для вузов. Изд.-во «Прометей», 2015.
9. Рудакова Е.В. Признаки, виды и особенности информационных систем // Журнал «Духовная ситуация времени. Россия XXI век». 3 (18) – 2019.
10. Sebastian K.Boell, Dubravka Cezec-Kecmanovic. What is an Information sistem? Conference: Proceedings of the 48th Hawaiian International Conference on System Sciences (HICSS), At: Kauaii, Hawaii, USA, 2015.
11. <https://www.simplilearn.com/types-of-information-systems-andapplications-article>
12. <https://lex.uz/docs/-5679590>

Research Science and
Innovation House

INKLYUZIV TA'LIM

Shermatova Xilola Mirzayevna

FarDU katta o'qituvchisi

Mirzaakbarova Maxliyo

FarDU magistranti

Annotatsiya: Maqolada inklyuziv ta'lim haqida batafsil ma'lumot beriladi. Bolalarning barcha toifalariga ta'lim berishning qanchalik muhim ekanligi haqida fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv, muloqot, kamsitish, intellectual, his qilish, fikrlash, afzalliklar.

Hozirgi vaqtda jamiyat ta'lim muassasalari oldiga ta'lim xizmatlarining yuqori darajasi va keng doirasi, shuningdek, bolalarning barcha toifalari uchun ta'lim olish imkoniyatini yaratish kabi global vazifalarni qo'ymoqda. Bu vazifalarning bajarilishi esa ta'lim muassasalarida qulay ta'lim muhiti yaratilganda hamda ta'lim jarayonlari o'quvchilar uchun eng qulay sharoitlarda amalga oshirilgan taqdirdagina imkonli bo'ladi. Inklyuzivlik eng yangi maxsus ta'lim strategiyalaridan biridir. Inklyuzivlik - bu alohida ta'limga muhtoj bolani maktab hayotiga to'liq jalb qilishni anglatadi.

Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiluvchi, barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, lekin alohida ta'limga muhtoj bolalar uchun alohida sharoitlar yaratuvchi mafkuraga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim - bu umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni bo'lib, u barcha bolalarning turli ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan ta'limning barcha uchun ochiqligini nazarda tutadi, bu alohida ehtiyojli bolalarning ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim - bu jismoniy, aqliy, intellektual va boshqa xususiyatlaridan qat'iy nazar, barcha bolalar umumiy ta'lim tizimiga kiritilgan va o'z yashash joyida nogiron tengdoshlari bilan bir joyda ta'lim oladigan ta'lim va tarbiya jarayonidir.

Inklyuziv ta'lim ba'zi tamoyillarga asoslanadi:

- Insonning qadr-qimmatini uning qobiliyati va yutuqlariga bog'liq emas;

- Har bir inson his qilish va fikrlash qobiliyatiga ega;
- Har bir inson muloqot qilish va tinglash huquqiga ega;
- Hamma odamlar tengdoshlarining yordami va do‘stligiga muhtoj;
- Barcha o‘quvchilar uchun muvaffaqiyatga erishish, ular qila olmaydigan narsadan ko‘ra, qila oladigan narsada bo‘lish ehtimoli ko‘proq;

Inklyuzivlik – bolalarning ta‘lim, madaniy va ijtimoiy hayotdagi ishtirokini oshirish, ta‘lim jarayonidan chetlashtirilganlar yoki qamrab olinmaganlar sonini kamaytirish orqali o‘quvchilarning turli ehtiyojlarini hisobga olish va qondirishga qaratilgan jarayon.

Inklyuziv ta‘lim barcha bolalar turli xil ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan shaxslar ekanligini tan oladigan bolalarga yo‘naltirilgan metodologiyani ishlab chiqishga intiladi. Inklyuziv ta‘lim turli xil ta‘lim ehtiyojlarini qondirish uchun yanada moslashuvchan bo‘lgan o‘qitish va o‘rganishga yondashuvni ishlab chiqishga harakat qiladi. Agar inklyuziv ta‘lim joriy etilayotgan o‘zgarishlar natijasida o‘qitish yanada samaraliroq bo‘lsa, unda barcha bolalar (nafaqat maxsus ta‘limga muhtoj bolalar) foyda ko‘radi.

Maxsus ta‘limga muhtoj bolalar uchun inklyuziv ta‘limning maqsadlari:

- turli xil boshlang‘ich imkoniyatlari bo‘lgan bolalar uchun yagona ta‘lim muhitini yaratish;
- sog‘lom tengdoshlari bilan birgalikdagi mashg‘ulotlarda psixofizik rivojlanishda alohida ehtiyojli bolalarning potentsial imkoniyatlarini rivojlantirish;
- diagnostik va maslahat, korreksion-rivojlantirish, davolash-profilaktika, ijtimoiy va mehnat sohalarining o‘zaro hamkorligi orqali inklyuziv ta‘lim jarayonini samarali psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini tashkil etish;
- bolalarning davlat ta‘lim standartiga muvofiq umumiy ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirishi;
- hissiy va shaxsiy rivojlanishdagi kamchiliklarni tuzatish;
- ta‘lim jarayonining barcha ishtirokchilarida nogironlarning muammolariga munosib munosabatni shakllantirish;
- alohida ta‘limga muhtoj bolalarni tarbiyalayotgan oilalarga, shu jumladan o‘quv jarayoniga maslahat yordami ko‘rsatish;
- talabalar va o‘quvchilarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi.

Inklyuziv sinfda nogiron bolaga ta‘lim mazmunining kutilayotgan natijasi bir qator mezonlarga ega:

- ta'limning ushbu bosqichida bola nimani bilishi va nima qila olishi kerak;
- olgan bilim va ko'nikmalaridan qaysi biri amalda qo'llashi mumkin va kerak;
- ulardan qanchalik faol, erkin va ijodiy foydalanadi;
- ta'lim dasturining bo'limlarini o'zlashtirish;
- bolaning kundalik hayotida xulq-atvorni va uning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish;

N. N. Malofeevning tadqiqotlariga ko'ra, ta'lim muassasasida inklyuziv ta'lim muhitini muvaffaqiyatli shakllantirishga alohida ta'limga muhtoj bolalarga ixtisoslashtirilgan psixologik-pedagogik yordamning aniq tashkil etilgan va yaxshi ishlaydigan infratuzilmasi, ta'lim jarayonidagi ishtiroki xizmat qiladi. Ya'ni, umumiy va maxsus pedagogika sohasidagi mutaxassislar, psixologlar, logopedlar, ijtimoiy pedagoglar, tibbiyot xodimlari.

Inklyuziv maktabga zamonaviy talablarga javob beradigan, bilimli mutaxassis, ijodkor shaxs bo'lishi, ta'limda yangi texnologiyalardan xabardor bo'lishi va ularni joriy etishi, rivojlanishi yoki qoplanishi, bolaning aqliy faoliyatini to'g'rilashi, to'g'rilanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratuvchi, o'qituvchi zarur. Bu o'qituvchilar umumiy va har bir maktab malakasini alohida rivojlantirishning psixologik asoslarini shakllantirishga hissa qo'shish, o'z kasbiy faoliyatida yuqori natijalarga erishishlari lozim.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim muhiti alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va shaxsiy rivojlanishiga bo'lgan qadriyatlar tizimi, ularning ommaviy ta'lim muassasalarida hayotining resurslari (mablag'lari, ichki va tashqi sharoitlar) majmui bilan tavsiflanadi.

Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun majburiy emas. Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim shakllaridan biridir. Inklyuziv ta'limdan tashqari, davlatimizda nogiron bolalarni o'qitishning boshqa variantlari mavjud: Maxsus maktablar va maktab-internatlar - bu oilalarga bolalarni tarbiyalash, mustaqil yashash ko'nikmalarini shakllantirish, ijtimoiy himoya qilish va bolalarning ijodiy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan. Bu muassasalarda bunday bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazish uchun alohida sharoitlar yaratilgan, ularda shifokorlar, maxsus o'qituvchilar ishlaydi. Ammo, asosan, ularning izolyatsiyasi tufayli, allaqachon bolalik davridayoq jamiyat sog'lom va nogironlarga bo'lingan bo'ladi.

Nogiron bolalarning alohida sharoitlarda ta'lim olishi natijasida ularning ta'lim bozorida raqobatbardoshligi, oddiy umumta'lim maktablari bitiruvchilari bilan solishtirganda, o'qishni davom ettirish istagi past.

Umumta'lim maktablarida nogiron bolalarga o'z vaqtida faol yordam ko'rsatish muammolarini hal qilish imkonini beruvchi ta'lim. Bunda nogiron bolalarning maktabdagi ko'plab tadbirlarda boshqa sinfdagi tengdoshlari bilan teng ravishda ishtirok etish imkoniyati mavjudligi, shuningdek, bolalarning uyga yaqinroq o'qib, oilada tarbiyalanishi ijobiy omil bo'ladi.

Uyda ta'lim - bu nogiron bolalarni o'qitish varianti bo'lib, unda ta'lim muassasasi o'qituvchilari uyushtirilgan tartibda bolaning uyiga tashrif buyurishadi va u bilan bevosita uning yashash joyida mashg'ulotlar olib boradilar. Bu holatda, qoida tariqasida, o'qitish eng yaqin ta'lim muassasasining o'qituvchilari tomonidan amalga oshiriladi.

Masofaviy ta'lim - bu nogiron bolalarga masofaviy ta'lim ma'lumotlarini almashish vositalariga (sun'iy yo'ldosh televideniyesi, radio, kompyuter aloqalari va boshqalar) asoslangan ixtisoslashtirilgan axborot-ta'lim muhitidan foydalangan holda ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari to'plami. Masofaviy ta'limni amalga oshirish uchun sizga bolaning masofaviy ta'lim markazi bilan aloqasini saqlab qolishga yordam beradigan multimedia uskunalari kerak. Ta'lim jarayonida o'qituvchi ham bola bilan onlayn muloqot qiladi, ham talaba unga elektron shaklda yuborilgan topshiriqlarni bajaradi, so'ngra natijalarni masofaviy ta'lim markaziga yuboradi.

Adabiyotlar.

1. Yuldasheva, G. I. (2021). The use of adaptive technologies in the educational process. Экономика и социум, (4-1 (83)), 466-468.
2. Шерматова, Х. М., & Мукимова, З. З. (2021). Интеллектуальная культура-важный фактор образовательного процесса. Экономика и социум, (4-2 (83)), 723-726.
3. Shermatova, X. M., & Maxammadjonov, J. (2023). Fan va ta'lim rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4), 788-792.
4. Шерматова, Х. М. (2023). Цифровизация образования: положительные и отрицательные стороны. In Новые технологии в учебном процессе и производстве (pp. 752-753).

5. Mirzayevna, S. X. (2023). Ommaviy axborot vositalarining inson psixikasiga ta'siri. *Scientific Impulse*, 1(11), 577-580.
6. Yuldasheva, G., & Yo'ldosheva, M. (2023). Axborotlashuv va yoshlar tarbiyasi. *Scholar*, 1(32), 205-209.
7. Komilova, Z. (2023). Formation of competences of students in teaching information technologies in professional educational institutions. *Modern Science and Research*, 2(6), 920-933.
8. Ибрагимов, Ш. (2023). Реализация цифровизации образования: пути развития и проблемы. *Информатика и инженерные технологии*, 1(2), 273-278.
9. Abdullayev, S. S. (2021). Information and communication technologies (ict), their development and improvement in modern education. *Экономика и социум*, (4-1), 21-24.
10. Muzaffarxonov Saida'loxon, Mirzaakbarov Dilshodbek Dovlatboyevich “Sun'uy Intelkt Yordamida Pochta Xizmatini Tashkil Qilish” *Miasto Przyszłości Kielce* 2023.
11. Mamatova, M.A., Rasulov, R.Y., & Mirzaakbarov, D.D. (2022). Relation between the concentration of nonequilibrium electrons and holes in long semiconductor diodes. *European Science Review Scientific journal* (5–6).
12. Mirzaakbarov, D.D. (2021). Direktions for the introduction of new information technologies in education. *Экономика и социум*, 4(83).
13. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/inklyuziv-talim>
14. <https://uz.goodinternet.org/uz/sections/osmirlar/talim-va-men/inklyuziv-talim-nima/>

Research Science and Innovation House

ENHANCING LANGUAGE PROFICIENCY: A COMPREHENSIVE APPROACH TO TEACHING RUSSIAN GRAMMAR

Normurodova Dilfuza Abduhakim qizi

Shahrisabz State Pedagogical Institute,

3rd year student of the Russian language course in foreign language groups

Abstract:

This scientific article explores the intricacies of teaching Russian grammar and proposes a comprehensive approach to enhance language proficiency. Russian, with its rich linguistic heritage, presents unique challenges for learners, particularly in mastering its complex grammatical structures. The article discusses effective pedagogical strategies, modern technology integration, and the importance of cultural context in facilitating a holistic understanding of Russian grammar. The proposed approach aims to create an engaging and immersive learning environment, fostering not only grammatical accuracy but also cultural competence among learners.

Keywords: Russian grammar, language proficiency, pedagogical strategies, technology integration, cultural context, language acquisition.

Introduction

Learning Russian presents a rewarding yet challenging experience due to its intricate grammar system. Effective teaching methodologies are crucial for learners to navigate the complexities of Russian grammar and attain language proficiency. This article discusses key strategies and considerations for instructors to adopt when teaching Russian grammar. Learning Russian grammar poses distinctive challenges for language learners due to its complex structure and rich inflectional system. This article aims to explore effective strategies for teaching Russian grammar, considering the unique linguistic features of the language. By understanding the intricacies of Russian grammar, educators can create targeted instructional plans that facilitate a deeper comprehension of the language. Russian, a Slavic language with a rich history and intricate grammatical structure, poses unique challenges for language learners. The complexity of Russian grammar, characterized by inflections, aspectual distinctions, and verbal conjugations, requires innovative and effective teaching methods to facilitate meaningful language acquisition. This article

reviews the existing literature on teaching Russian grammar, identifies common challenges faced by learners, and proposes strategies to address these challenges.

Challenges in Teaching Russian Grammar: Learning Russian grammar presents several challenges to language learners, including the complexity of the case system, aspectual distinctions in verbs, and the intricate system of verbal conjugations. Additionally, differences in word order and the use of prefixes and suffixes contribute to the perceived difficulty of mastering Russian grammar. Understanding these challenges is crucial for developing targeted teaching strategies.

Current Teaching Methods: The traditional methods of teaching Russian grammar have often focused on rote memorization, grammar drills, and rule-based approaches. While these methods may provide a foundational understanding, they often fall short in fostering communicative competence and real-world application. This section reviews the strengths and limitations of current teaching methodologies.

Effective Strategies for Teaching Russian Grammar: a. **Communicative Language Teaching (CLT):** Incorporating CLT principles into Russian language instruction encourages interactive and context-based learning. Emphasizing real-world communication, role-playing, and authentic materials enhances grammar acquisition by contextualizing language use.

Understanding the Challenges

Russian grammar, characterized by its intricate case system, verb conjugations, and aspectual distinctions, poses challenges for learners. Understanding these challenges is essential for developing targeted teaching methods. The article delves into common difficulties faced by learners and suggests strategies to overcome them.

Pedagogical Strategies

a. **Progressive Curriculum Design:** A well-structured curriculum is essential for guiding learners through the complexities of Russian grammar. This involves a gradual progression from basic to advanced concepts, allowing students to build a strong foundation before tackling more complex structures.

b. **Communicative Approaches:** Integrating communicative language teaching methods encourages students to actively engage in real-life language scenarios. Emphasizing communication fosters a practical understanding of grammar rules in context, enhancing retention and application.

c. **Task-Based Learning:** Incorporating task-based activities provides a dynamic and interactive learning experience. Tasks that require the application of

grammar rules in problem-solving scenarios enhance both comprehension and retention.

Technology Integration

Modern technology plays a crucial role in language education. Virtual platforms, language learning apps, and interactive multimedia resources provide opportunities for immersive learning experiences. The article explores the benefits of technology integration in teaching Russian grammar, emphasizing the importance of adaptive learning platforms and virtual communication tools.

Cultural Context

Understanding Russian culture is integral to mastering the language. Teaching grammar in the context of cultural nuances enhances students' appreciation and application of language skills. The article discusses the integration of cultural elements in lesson plans to create a well-rounded language learning experience.

Conclusion

In conclusion, teaching Russian grammar requires a multifaceted approach that combines progressive curriculum design, communicative methodologies, technology integration, and a deep appreciation for cultural context. This comprehensive strategy aims to not only address the challenges posed by Russian grammar but also to nurture a more profound understanding of the language and culture. Educators adopting these strategies contribute to the development of proficient and culturally competent Russian language learners. Teaching Russian grammar requires a multifaceted approach that addresses the unique challenges associated with this language. By embracing communicative language teaching, integrating technology, and incorporating cultural context, educators can create a more immersive and effective learning environment. This article aims to contribute to the ongoing dialogue on language education and provide practical insights for instructors seeking to enhance their teaching of Russian grammar.

Research Science and
Innovation House

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.
2. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.
3. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned. Oxford University Press.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
5. Boltayevna J. S. Language and culture: Problems of interaction the relationship between language and culture //International Journal on Integrated Education. – 2020. – Т. 3. – №. 12. – С. 141-142.
6. Джаббарова Ш. Б. Особенности групповой работы в обучение языков peculiarities of group work in teaching languages //Журнал выпускается ежемесячно, публикует статьи по гуманитарным наукам. Подробнее на. – Т. 47.
7. Majewicz D., Jabbarova S. Including cultural competence classes as a part of ESP curriculum-building students' linguistic self-confidence in their pursuit for international careers. – Institute of English and American Studies, 2019.
8. Teshabaeva D. M. Press language: text analysis //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 12. – С. 288-291.

Research Science and Innovation House

OILADA BOLA SHAXSINI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARNING TA’SIRI VA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK TAVSIFI

MUSINOVA NOZIRA MIRJADJANOVNA

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada oilada bola shaxsini tarbiyalashda milliy qadriyatlarning ta’siri, milliy tarbiya, uning ahamiyati, yoshlarda qadriyatlarga tayangan oilaviy hayot orqali yuksak insoniy xususiyatlar mohiyati borasida to’g’ri tushunchalar hosil bo’lishi, ijobiy axloqiy sifatlar tarkib topishi, yoshlarda hayotiy lahzalarda o’zini ijobiy namoyon etish borasida amaliy ko’nikma hamda malakalarni shakllantirish haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: oila, shaxs, ijtimoiylashuv, milliy tarbiya, ajdodlarimiz merosi, oilaviy hayot, xulq-atvor, sharqona odob, qadriyat, madaniyat, ma’rifat.

Yoshlarni har tomonlama, ham aqlan, ham jismonan barkamol, axloqan yetuk, ma’naviy pok qilib tarbiyalash shu kunning muhim va dolzarb muammolaridan biriga aylanib qoldiki, bu bugungi turmushimizning taqozosidir. Qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga o’tkazuvchi qudratli omildir. O’zbek oilasidagi bola tarbiyasida mehnat va turmushdagi ijobiy milliy an’analar, urf-odatlar va ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlarning o’rni kata ahamiyatga ega. Oila shaxs ijtimoiylashuvining asosiy makoni va ilk yoshdan boshlab bolaning qadriyat yo’nalishlarini shakllantirib borishda muhim hayotiy maktabdir.

Tarixiy taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlar ekanmiz, har bir jamiyat, davlat o’zining milliy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib taraqqiy etmagan. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo’yicha o’tkazilgan videoselektor yig’ilishida: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo’lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O’zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi –

bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat”, – deb e’tirof etdilar.

Xo’sh qadriyatning o’zi nima? Qadriyatlar deganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo’lgan barcha narsalar tushuniladi. Qadriyatlarning mohiyati insonlarning tarixiy tajriba an’analarini kelgusi avlodlarga to’la-to’kis yetkazish, o’rgatish, ta’lim-tarbiya berish orqali izohlaymiz. Shuning uchun milliy ma’naviy qadriyatlarni e’zozlab, ardoqlab, chin dildan bajarish va ularni o’z hoida saqlash, shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni oila muhitiga uyg’unlashtirish dolzarb masaladir. Qadriyatlar mazmunan xilma-xil turlarga bo’linib, hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo’q joyda biror narsaning qadr-qimmatini haqida so’zlashga hojat ham yo’q. Shuning uchun ham inson qadr-qimmatini e’zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog’lig’ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo’nalishini tashkil etadi. Farzandlarimiz ongida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish uchun:

- Vatanga, ota-onaga, o’tgan avlodlariga hurmat, muhabbat tushunchalari va tasavvurlarinikengaytirish;
- burch, vijdon, insof, mas’uliyat haqidagi tasavvurlarni vujudga keltirish;
- do’stlik, o’rtoqlik, qo’ni-qo’shnichilik munosabatlari haqidagi tasavvurlarni kengaytirish hal qilinishi kerak bo’lgan dastlabki vazifadir.

Estetik qadriyatlar farzandlarimizning estetik sezgi va idrokini tarbiyalash, tashqi va ichki go’zalligini shakllantirishdir. Ularda estetik qadriyatlarni shakllantirish uchun:

- bola ongida ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan amaliy, me’morchilik, musiqa va san’at asarlarini, shuningdek, turli xarakterdagi bayramlarni asrab-avaylash tuyg’usini shakllantirish;
- go’zallikka baho berish, haqiqiy go’zallikni soxta go’zallikdan ajrata olish;
- tabiatning nozik, nafis go’zalliklarini ko’rish, his etishni rivojlantirish talab etiladi.

Qadriyatlar amal qilish doirasiga ko’ra, milliy va umuminsoniy turlarga bo’linadi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqida tasavvuri faqat g’oyagina emas, balki tuyg’u hamdir. Insonda milliy ong va g’urur bo’lmasa, u o’zining qaysi millatga mansubligini his etmasa, uning milliy qadriyatlarini

anglashini tasavvur qilish qiyin. Shu bilan birga, hammamiz yana bir haqiqatni anglab yetmoqdamiz, ya'ni faqatgina chinakam ma'rifatli odam inson qadrini, millat qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashashi, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib obro'li o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin.

Oila jamiyatning ajralmas zarur qismidir. Unda inson dunyoga keladi. Shu paytda oila insoniyatning uzluksiz naslini davom ettiruvchi bo'lib qolaveradi. Shundan kelib, oila ikkita ulkan ijtimoiy vazifani farzandlarni dunyoga keltirish hamda ularga to'g'ri tarbiya berishni yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega. Chunki oilada katta yoki kichik narsa bo'lmaydi. Hamma narsa, xatto eng oddiy bo'lib ko'ringan oilaviy munosabatlar bolaga katta ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy oila uning mohiyati “jamiyat-oila-individ” tizimidagi og'irlik markazining jamiyatdan individga o'tkazilishida namoyon bo'lmoqda. Bu esa o'z navbatida ommaviy ong va xulq-atvor o'zgarishiga olib kelmoqda. Aslida, o'z tarixida oila shaxsdan ko'ra ko'proq jamiyatga xizmat qilgan. Bizning zamonamizda oila kichik guruh sifatida shaxsning samarali shakllanishi uchun, bolalar tarbiyasi uchun, yosh avlodning qadriyat yo'nalishlarini shakllantirish uchun juda muhim zaruriy omilga aylandi. .

Oilaviy qadriyatlar fenomeni psixologiyada turli talqinga ega. Jumladan, qadriyatlarining mafkuraviy, axloqiy, estetik va boshqa turlari mavjud bo'lib, ular odamlarning atrof-muhit va voqelikni baholash uchun asos sifatida namoyon bo'ladi. Odatda qadriyatlar ijtimoiy tajribani egallash jarayonida shakllanib boradi hamda maqsadlar, g'oyalar, ideallar, e'tiqodlar shaklida namoyon bo'ladi. Qadriyatlar tizimi shaxs yo'nalganligini mazmun jihatidan izoh etadi va uning borliqqa, o'zga kishilarga, o'ziga nisbatan munosabatining ichki asosini belgilaydi, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, hayotiy faollik motivatsiyasining yadrosini, «hayot falsafasi» konsepsiyasi va dunyoqarashning negizini tashkil qiladi.

O'z atrofidagi ijtimoiy muhitni anglagan shaxsning, xususan, yoshlarning o'ziga xos xatti-harakat shakllarini namoyon etish jarayonini, psixologik tabiatini, oilaviy qadriyatlarini ijtimoiy tasavvurlar tizimi orqali tushuntirish hamda baho berish dissertasion ishning vazifalari qatoriga kiradi. Bu esa tasavvurlar va ularning shakllanganlik darajasiga oid ilmiy-nazariy tushunchalarga ta'rif berish zaruriyatini taqozo etadi.

Zamonaviy yoshlarning qadriyatlar to'g'risidagi bilimlari, ularning shaxsiy oiladagi hayotiy tajribalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, aslida umumiy tasavvurlar

tizimining shakllanishiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. U yoki bu obekt yoxud hodisa haqida bilimning yo‘qligi tasavvurning ham yo‘qligidan darak beradi. Aynan globallashuv jarayonida Shaxsgacha yetib kelayotgan ma’lumotlar va ular asosida shakllanayotgan bilimlar aniq yoki noaniq, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri bo‘lib, biror narsa va hodisalar vositasida shakllanadi hamda bu bevosita ta’sir bo‘lgani uchun ham tasavvurlar ana shunga muvofiq tegishli zaylda paydo bo‘ladi.

Shuningdek, oilaviy tarbiya asosida qadriyatlar to‘g‘risidagi tasavvurlar shakllanganligining yuqori darajasi o‘spirinlik yoshidan boshlanib, ular borliq haqidagi bilimlar tizimi, asosan, muhim hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan hodisa va ob’ektlar haqida aniq obrazlarda o‘z aksini topgan. Ma’lumki, bu yoshda o‘spirin uchun o‘ta muhim elementlar, ma’naviy mavzular bo‘lib, boshqalari shu tasavvurlar atrofida uyg‘unlashib boradi. Bu darajadagi tasavvurlar ob’ektivligi bilan tavsiflanib, shakllanishi jihatdan ijtimoiy-psixologik tabiatga ega bo‘ladilar. Shu bois, bu kabi oilaviy qadriyatlar haqida tasavvurlar yuqori darajada shakllangan ijtimoiy tasavvurlardir.

Yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik kabi xislatlar bilan birga diniy va milliy bagrikenglik, ajdodlarimiz merosida mexr, yuksak ma’naviyat egasi bulish xamda boshka millatlarga nisbatan xurmat bilan karaydigan, tinchlik va barkarorlikni asrab-avaylab, qadriga yetadigan, xar xil taxdidlarga karshi o‘z mustaqil fikriga ega , insoniy qadr-qimmatni e’zozlaydigan qilib tarbiyalashda o‘zaro chambarchas bog‘lik uch omil - oila, mahalla va ta’lim muassasalari hamkorligi muhim ahamiyatga egadir. Ular orasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish jamiyatning birinchi kichik bo‘g‘ini oilalarda sog‘lom oila mug‘itini oqilona shakllantirish, ularda yuz berayotgan turli mojaro, nizo, ajrimlar va bolalar tarbiyasidagi illatlarning oldini olishga, bugungi kunning yetuk yoshlarini tarbiyalashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Oila ijtimoiy jamiyatning kichik bo‘g‘ini sifatida muayyan xalq, millat yoki elatning milliy xususiyatlari, shuningdek, mavjud tuzum mazmunini o‘zida namoyon etadi. Oilalarning mustahkam bo‘lishi, ularning totuvlik va farovonlikka erishuvi u mansub bo‘lgan ijtimoiy tuzumning iqtisodiy, ma’naviy rivoji, jamiyatda amal qilinayotgan ma’naviy-axloqiy me’yorlar, olib borilayotgan davlat siyosat mazmuni bilan belgilanadi. O‘z navbatida jamiyat ma’naviy qiyofasi oilalarda tashkil etilayotgan ijtimoiy tarbiyaning natijasi, samarasiga bog‘liqdir. Shu bois asrlar davomida har qanday geografik makon va ijtimoiy zamonda ham yangi

oilalarning shakllanishi, oilaviy hayotning yo‘lga qo‘yilishi, farzandlar tarbiyasini tashkil etish hamda sulola an‘analarini davom ettirish masalalariga alohida e‘tibor berib kelingan. Qadriyatlarining shakllanish makoni bo‘lgan oila va unga xos bo‘lgan qadriyatlar tizimi jamiyatning kelajagini belgilab beradi. Kelajak avlod haqida qayg‘urish, sog‘lom, barkamol naslni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir

Oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug‘ilishidan boshlanadi. U ko‘pgina omillar ta‘sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota – onalarning namunasi, ulardagi umumta‘lim darajasi, umummadaniy saviyasi hamda ularning pedagogik madaniyati va nihoyat oilaviy va undan tashkaridagi hayotning tashkil etilishidagi ijtimoiy psixologik xodisalardan iborat. Bu omillar oilada bolani axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular bir qator pedagogik va psixologik hususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Bular quyidagilarda uz ifodasini topishi mumkin:

- Ayrim oilalarda bolalarning tarbiyasi faqat onalarning zimmasida, ota esa bu ishdan o‘zlarini chetga oladilar. Go‘yo farzandlarini bog‘cha, maktab tarbiyalab berishlari shart.

- Ota – onalar farzandlariga birdek munosabatda bo‘lishlari, bir xil mehribon va g‘amxo‘r, talabchan va qattiqqo‘l bo‘lsalar bolalar hayoti butun va mukammal bo‘ladi. Biri talab qilganda, ikkinchisi yonini olsa, tarbiya buziladi.

- Ko‘pgina ota – onalar bolalarini tarbiyalash borasida o‘z vazifalari va burchlarini to‘la xis qilmaydilar. Boshqacharoq aytganda ularda pedagogik va psixologik tayyorgarlik yetishmaydi. Zotan, oilaviy tarbiya, avvalo, ota – onalarning o‘zlarini – o‘zlari tarbiyalash demakdir. Chunki bola ayni paytda ta‘sir ob‘ekti va sub‘ektidir.

Oila hayotini to‘g‘ri tashkil etish, oilada sog‘lom axloqiy muhitni yaratish lozim. Chunki, xar bir xodisa, vaziyat, narsa bolaga ta‘sir qiladi. Ana shu ta‘sir natijasida salbiy yoki ijobiy turlicha xulq – atvor xususiyatlari paydo bo‘ladi. Ota – onalarning xatti – harakatini bolalar uzluksiz ixtiyoriy, ixtiyorsiz, bevosita va bilvosita kuzatib turadi.

Har bir ota – ona farzandini barkamol inson bo‘lishini istaydi. Farzandini ana shunday inson bo‘lishidan nafaqat ularning o‘zi, balki jamiyat ham mafaatdordir. Ota – onaning fuqarolik burchi ham shuni taqazo etadi.

Ota – ona shaxsining o‘zi bola tarbiyasida muhim rol o‘ynashi, shubhasizdir. Ularning oqilona o‘g‘itlari, pand – nasihatlarining hych biri, ularning shaxsiy namunasi o‘rnini bosa olmaydi. Bolalarning axloqiy fazilatlarini tarkib topishida, oiladagi o‘zaro ahillik, halollik va rostgo‘ylik, o‘zaro ishonchning mavjudligi, umuman sog‘lom ahloqiy muhit, ijobiy psixologik iklim muhim amamiyatga ega.

Oilada bolalarni sevisht, ularni shahsiyatini hurmat qilish va hych qachon ularni izzat – nafsiga tegmaslik zarur. Nourin jazolash usuli bola nafratini kuchaytiradi. Har qanday xaddan tashkari g‘amho‘rlik yoki talabchanlik xam salbiy samara beradi.

Bola tarbiyasida ota – onaning ishxonasidagi, mahalla va qo‘ni – qo‘shnisi oldidagi obro‘yi ham katta rol o‘ynaydi va bolalarida ularga nisbatan faxrlanish hissini uyg‘otadi. Ular shu ruhda tarbiyalanadilar.

Oiladagi tarbiyani yuqoridagi xususiyatlarini xisobga olish, bolani axloqiy jixatdan tarbiyalashda, milliy axloqiy qadriyatlardan foydalanishning mohiyatiga, uning o‘ziga xosligi va ahamiyatini tahlil qilishga yordam beradi.

“Nima eksang- shuni olasan” kabi xalq iborasi oddiyligiga qaramasdan o‘z ichiga ilmiy dalillarni olgan holda inson hayoti davomida oila sharoitida, o‘zlariga tanish bo‘lgan kishilar bilan o‘zaro munosabatlarida egallagan xulq namunalari o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi.

“Bola-ota-ona” munosabati tizimidagi hayotning mazmun-mohiyati kattalarning maqsadga qaratilgan va savodli o‘zaro hamkorlikda jarayonlarni tashkil etishiga, ya‘ni ularning psixologik va pedagogik jihatidan mutanosibligiga bog‘liq. Bu mavzuda maqtovga sazovor ishlarni hamma oilaga ham taalluqli deb bo‘lmaydi. Shuning uchun ota-onalarga bolalar ta‘lim- tarbiyasiga oid masalalarda yordam berish muammosi dolzarb bo‘lib turibdi. Bunday ishlarning samaradorligini ta‘minlovchi omillardan biri bu oila va ta‘lim tarbiya muassaasasining o‘zaro hamkorlikda olib boriladigan ishlaridir. Birinchi navbatda diqqatni pedagog va ota- onaning o‘zaro muloqotiga asoslangan holda oilaning shaxsiy ehtiyoji va

qiziqishlarining ustunligini tan olishlikka qaratish lozim. Ota-onalarga qo'yiladigan talablarning yo'nalishini o'zgartirish, ya'ni: ota-onalarning pedagogik tajribasini va qiziqishlarini rad etishdan-hamkorlikka va sherikchilikka indamaslikdan-maqсад, vazifalarni qo'yishda, xulosalar chiqarish va uni qo'llashga o'rgatishdan iborat.

Ota – onalarning kamol topib borayotgan bolaga ko'rsatadigan ta'sir kuchi juda katta. Ularning bolaga ta'sir etishiing asosi ularning bolaga nisbatan beg'araz muhabbati, uning vaqtida talabchanlik bilan qo'shib olib boriladigan g'amho'rligidir. Mehr-muhabbat har qanday yahshilik, mehribonlik va yorqinlikning ijodkoridir.

Bolani yoshligidan boshlab milliy -etnik qadriyatlar asosida oilaviy odob – ahloq qoidalariga odatlantirish, yahshi xulq – atvorli bo'lishga o'rgatish ota – ona uchun ham qarz, ham farzdir. Ota – onaning jamiyatda tutgan o'rni, nufuzi farzand tarbiyasida katta ahamiyatga ega. Bu narsa mansab bilan belgilanmaydi. Eng yahshi obro' va e'tibor halol mehnatdir. Halol mehnat bilan jamiyatda orttirilgan obro' oilada farzandlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir qiladi. Farzand ham ota – onalaridek bo'lishga intiladi.

O'zbek oilalarida bolalarning jamiyatning munosib farzandlari etib tarbiyalash bo'yicha ijobiy tajribalar to'plangan. Lekin milliy-etnik qadriyatlar asosida oilada bolalarni har bir yosh davriga mos ravishda tarbiyasida sustliklar ularning shakllanishiga to'sqinligi bois, jiddiy globalizm salbiy ta'sirlarining tobora avj olayotganligi fonida xatolarga yo'l qo'yish tendentsiyasi ko'p oilalarda uchramoqda. Bu esa bolaning kelgusidagi kamolatiga salbiy ta'sir etadi va ularni qayta tarbiyalashdek murakkab muammolarni keltirib chiqaradi. Xuddi shu bois, oilada bolalarni qadriyatlar asosida shakllantirishning eng muhim shartlaridan biri, oilada sog'lom ruhiy muhitni qaror toptirish, farzandlar tarbiyasini qadriyatlar asosida samarali tashkil etishdir. Mazkur jarayonning mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

birinchidan, yoshlarda qadriyatlarga tayangan oilaviy hayot orqali yuksak insoniy xususiyatlar mohiyati borasida to'g'ri tushunchalar hosil bo'ladi;

ikkinchidan, bu jarayonda ijobiy axloqiy sifatlar tarkib topadi;

uchinchidan, yoshlarda hayotiy lahzalarda o'zini ijobiy namoyon etish etish borasida amaliy ko'nikma hamda malakalarni shakllantiradi.

Aytish joizki, oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash murakkab pedagogik jarayon sanalib, mazkur jarayonning samarali tashkil etilishi bu boradagi

muayyan kamchilik va muammolarning bartaraf etilishi bilan belgilanadi. Ayni vaqtda esa oilada qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash borasida bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular quyidagilardan iboratdir:

1. Ota-onalarning oilada qizlarni mustaqil qadriyatlarimiz asosida oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining mohiyati xususida to‘la ma’lumotga ega emasliklari.

Milliy etnopsixologik qadriyatlar xususiyatlari (Ota-onalarning o‘z farzandlari bilan ma’lum masalalarda ochiq oydin muloqotda bo‘la olmasliklari, ichki kechinmalarini atrofdagilarga oshkor qilavermaslik lozimligi, oilani moddiy jihatdan ta’minlash erkak kishining burchlaridan biri ekanligi, farzandlar tarbiyasi uchun mas’ullik keksa avlod zimmasiga yuklangan asosiy vazifalardan biri ekanligi borasidagi qarashlar, shuningdek, kelin va kuyov munosabatlarining mazmunini ularga anglatish vazifasini qizning yangi (kelin oyi) lari, yigitning oshnalari zimmasiga yuklash an’analarining mavjudligi ota-onalarda oila sharoitida yoshlar, chunonchi, qizlarni mustaqil oilaviy hayotga tayyorlash jarayonining mohiyatini to‘la tushunmasliklariga sabab bo‘lmoqda.

2. Ota-onalar tomonidan yoshlar, shu jumladan, qizlarni oilada mustaqil jilaviy hayotga tayyorlash borasidagi nazariy va amaliy bilimlarni o‘rganish imkonini beruvchi manbalarning yetarli darajada mavjud emasligi.

Taniqli psixolog E.Goziev ta’kidlagandek: “O‘zbek oilasida tarbiya moshiyati, mazmuni, tarbiyaning kundalik va istiqbol rejasi, bolalarga ta’sir o‘tkazish vositalarini tanlash va ulardan foydalanish o‘ziga xos xususiyatga ega, chunki uning asosida xalq an’analari yotadi. O‘zbek xalqining etnopsixologik xususiyatlaridan unumli foydalanish - XXI asrda yashash nasib etgan odamlarni barkamol shaxs sifatida tarkib toptirishda muhim rol o‘ynaydi. Xuddi shu boisdan ham xalqimizning milliy ruhiyatidagi bunday urf-odatlar, an’analar, udumlar kelajak avlodga obida, meros tariqasida qoldirilishi muqaddas burchdir”.[3]

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oilada yosh avlodga milliy-etnik qadriyatlarni tizimli shakllantirish orqali globallashuv davrida oilada bola tarbiyasiga jiddiy yondashish sog‘lom oila muammuosining ijobiy yechimga ega bo‘lishini kafolatlaydi. Yangi O‘zbekiston barpo etilayotgan hozirgi sharoitda milliy oilaviy qadriyatlarining o‘rni har qachongidan ham ortib bormoqda. chunki, milliy va umuminsoniy qadriyatlar jamiyat rivojiga va uning negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avloddan avlodga yetkazuvchi qudratli

omili bo‘lib, oilada farzandlarimiz bolalik, o‘smirlik, balog‘at sari borishlarida ibratli dovondan o‘tishi uchun farzandlarimizga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatguvchi bir mayoq sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘raqulova I.X., Oilada bola tarbiyasining ma‘naviy asoslar.-T.:”Fan va texnologiya”, 2014.
2. J.Hasanboyev, M.Turopova, O.Hasanboyeva. -Ma‘naviy axloqiy tarbiya asoslaril. Toshkent. G‘ofur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti. 2018.
3. E.Goziyev- “Umumiy psixologiya”-1-kitob, T.Universitet 2002, 167 b.
4. O.Musurmonova, R.Qo‘chqorov, M.Qarshiboyev. -Milliy istiqlol g‘oyasi va ma‘naviyat asoslaril. 9-sinf darsligi. Toshkent. -Ma‘naviyatll, 2016.
5. Дилова Н.Ф. (2018). Буюк аждодларимизнинг таълимотларида мужассамлашган ўқитувчи билан ўқувчилар ҳамкорлигининг педагогик хусусиятлари. *Замонавий таълим*. №3, 63-68 б.

Research Science and Innovation House

Lingophilosophical and lingocognitive interpretation of the concept of love in Uzbek and English languages

**Rakhimova Guzal Yuldashovna, Associate Professor , Department of
Translation Theory and Practice, Urgench State University ,Uzbekistan**

Rakhimberganova Dinora Arslonbek kizi

Linguistics is the English language

2nd year graduate student

Abstract: The significance of the lingo-philosophical and lingo-cognitive interpretation of the concept of love can be independently researched by studying the Uzbek and English literature on this topic. This can be explored through love content, terms, metaphors and other expressive means of language . This helps to explain people's thoughts, emotions and behavior and communication processes .

Key words: concept of love, love, brightness, respect, trust, regret, lingocognitive, lingo-philosophical interpretation.

Introduction: Although the concept of love is expressed in Uzbek and English languages with lingo-philosophical and lingo-cognitive interpretation, various scientific explanations are used in the issues of their correctness and precise definition.

One of the lingo-philosophical (philosophy of language) definitions defines love as "a feeling of personal closeness, love, respect and its inseparability" and emphasizes that this concept is important in human relations, language and spirituality .

The lingocognitive (linguistic-spiritual) level reflects the connection of the concept of love with the spiritual world of a person. In this context, love refers to an emotional problem expressed through language.

Also, the interpretation of "love" in the Uzbek language is related to the words expressing this concept (love, respect, brightness). English words such as "love", "affection", "tenderness" represent the lingo-philosophical and lingo-cognitive aspects of love. The following words are used to express the lingo-philosophical and lingo-cognitive interpretation of the concept of love in Uzbek and English:

In Uzbek:

- Love: The feeling of making someone happy and happy , in a glorious, long-term relationship
- Respect: Showing appreciation, love and attention
- Radiance: Showing care and dignity
- Confidence: Proving, disputing
- Regret: An insight or confession

In English:

- Love: A deep affection for someone or something
- Affection: A gentle feeling of fondness or liking
- Tenderness: Showing care and gentleness towards someone
- Respect: Admiration for someone based on their abilities, qualities or achievements
- Trust: Firm belief in the reliability, truth, ability, or strength of someone or something

These words represent the lingo-philosophical (philosophy of language) and lingo-cognitive (cognitive processes related to language and its meanings) interpretation of the concept of love.

The main part: Let's talk about the importance of the lingo-philosophical and lingo-cognitive interpretation of the concept of love . Lingophilosophy is a scientific discipline that seeks to study the logical relationships between languages , thinking and analyzing meanings. Lingocognitivism focuses on the study of meanings between languages, their formation and thought-logical processes.

can also be independently researched by studying the Uzbek and English literature on this topic . This can be explored through love content, terms, metaphors and other expressive means of language . This helps to explain people's thoughts, emotions and behavior and communication processes .

of the concept of love in Uzbek and English languages is very important. This concept is one of the most important and basic emotions for people and includes important ways of expressing it through language, understanding it, describing it and describing it .

Lingophilosophical (philosophy of language) interpretation represents the logical or philosophical dimension of philosophy related to the basic rules of interpreting the concept of love through language and its meanings. Through this interpretation, the logical tools of language are used to think about love, analyze its aspects, and describe it.

Lingocognitive (language-meaning connection) interpretation allows the processes of understanding, describing and classifying meanings through language. This process involves thinking about the origins of the concept of love, the words, phrases and phrases used to describe it .

correct people's strange thoughts about love, help them solve their problems in cooperation with other people . It also provides a basis for more lessons in human relations through these interpretations .

of the concept of love in Uzbek and English languages is very important. These concepts are fundamental in understanding human interactions and worldviews, and the importance of language in their expression is very high.

Lingo-philosophical interpretation includes the study of the expression of the concept through language and the philosophical acute processes related to its meanings. Through this interpretation, it will be possible to understand the true meaning of the concept of love, its manifestations and opinions about its worldview.

Lingocognitive interpretation aims to study the relationship between language and its meanings and master concepts . Through this method, it is possible to develop knowledge about the different aspects of the concept of love , its perspectives and its tariffs.

With the help of these interpretations, people can clearly define the concept of love, communicate it to other people and understand its importance. Such linguistic methods help to deepen the understanding of fundamental issues such as love and are organically rich in human relationships .

Lingo-philosophical and lingo-cognitive definitions of the concept of love in Uzbek and English are as follows :

Lingo-philosophical: Love is defined as a set of human preferences that express the human spirit, emotions and existence . These advantages may consist of love, respect, love, dignity, honor and others .

Lingocognitive: Love is concerned with how one understands oneself in relation to one's inner and outer world . These concepts grow even when a person is not interacting with people and influence his actions and thoughts.

In English, the word "love" means love. In lingo-philosophical terms, love means a person's respect for other persons , helping them and appreciating them. And in the lingocognitive tariff, love is known as a strong feeling, which usually falls on something or someone . Love is expressed by different words in Uzbek and

English languages . It is used as "love" or "mehr-muhabbat" in Uzbek, while the word "love" is used in English. The importance and meaning of love is similar in both languages , but may be emphasized differently depending on cultural and social norms.

Uzbek, love is usually associated with values such as family, friendship, and respect, while in English, there is a concept focused on romantic relationships. Therefore, the expression of the concept of love in both languages may reflect cultural differences .

Also, similar metaphors and idioms are used to express love in both languages. For example, expressions such as "my heart beats with you" or " you are the apple of my eye " are often used in an emotional context. As a result , the expression of the concept of love in both languages is shaped by differences in cultural and emotional contexts. Studying this issue can help to better understand the concept of love in both languages.

Discussion : To express the concept of love in the Uzbek language, the following phraseological unit with the participation of body parts components is also used: to hit the liver (to fall in love) [3 ; B. 269]. In English, somatisms expressing the concept of love with the "liver" component were not found. Most Uzbek and English proverbs about love reflect the emotional interest of opposite sexes. proverbs such as "a house looks like a house", "Love lives in cottages as well as in courts" can also be included in this semantic group. In these proverbs, it is expressed that even a hut can become a paradise with love, that is, poverty cannot be an obstacle to it. But there are also English proverbs that contradict this semantic meaning , for example, "When poverty comes in at the door, love flies out at the window", it is observed that the feeling of mutual love is lost due to poverty. In the Uzbek equivalent of the proverb "A person who comes by himself, a person who leaves on his own", the reason for the departure of a person is not shown to be financial difficulties. In Uzbek proverbs, we can see that love is not dependent on material wealth, it is a beautiful divine feeling, and it is priceless and it is not easy to achieve it. Pure love cannot be sold or thrown away; love cannot be sold in the market; love cannot be bought for money, heart cannot be bought for money; love is not equal to wealth The following English proverbs emphasize that love is a powerful emotion: Love is blind; Absence makes the heart grow fonder; Faults are thick where love is thin; Love makes the world go round.

Conclusion In this short article, the difference between the concept of "love" in Uzbek and English languages was discussed. In Uzbek, the term "love" or "love" is associated with values such as family, friendship, and respect, and in English, it means focusing on romantic relationships. At the same time, the metaphors and expressions used to express love in both languages are similar. For example, expressions such as "my heart beats with you" or "you are not in my eyes" are popular in the context of many ideas. For more details of these, it may help to better understand the concept of love in both languages.

References

1. "The Philosophy of Love" by Robert C. Solomon
2. "The Nature of Love: Plato to Luther" by Irving Singer
3. Rahmatullaev Sh. Explanatory phraseological dictionary of the Uzbek language. T- 2018.407b
4. Usmanova Sh.R. Somatic expressions in Uzbek and Turkish languages. Philol. science. name diss.. - Tashkent, 2018. - 162 p
5. Maslova AND Lingvokulturology. 2nd edition. - M.: Academy, 2014. - 204 p.

Research Science and Innovation House

UMUMLASHGAN HOSILA VA ULARNING XOSSALARI

Karimov Shaxobiddin Tuychiboyevich

Farg‘ona davlat universiteti, amaliy matematika va informatika kafedrası
dotsenti,

Jahongirova Jayrona Jo‘rabek qizi

Farg‘ona Davlat Universiteti Magistratura bo‘limi “Amaliy matematikla va
informatika” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Gilbert fazolaridan biri bo‘lgan Sobolev fazosi haqida asosiy tushunchalar va ma‘lumotlar berilib, undagi umumlashgan hosilalar tatbiqlari berilgan.

Kalit so‘zlar: Sobolev fazosi, umumlashgan hosila, Lebeg fazosi, joylashtirish teoremlari, Ko‘paytmaning ayrimali differensiallash.

KIRISH

Hisoblash usullari zamonaviy matematikaning ajralmas bir qismi xisoblanadi. Hisoblash usullari ko‘pgina amaliyoy masalalarini yechishda, ayniqsa, modellarni differensial tenglamalar terminida ifodalanadigan jarayon, jarayonlarni tanqid qilishning ajralmas qismi ekanligi ma‘lum. Bunday modellarni samarali tadqiq qilish u yoki bu hisoblash algoritmlarini tanlash va kompyuterda dasturlash usullari bilan bevosita bog‘liq. IX asrda yashagan buyuk o‘zbek matematik olimi Muhammad ibn Muso al – Xorazmiy hisoblash matematika fanini yaratishga katta hissa qo‘shgan. Chet el olimlaridan Nyuton, Eyler, Lobachevsky, Gauss kabilar ham bu fanni yaratishga ulkan hissa qo‘shganlar. Matematikada tipik matematik masalalarining yechimlarni yetarlicha aniqlikda hisoblash imkonini beruvchi metodlar yaratishga va shu maqsadda hozirgi zamon hisoblash vositalaridan foydalanish yo‘llarini ishlab chiqishga bag‘ishlangan soha hisoblash matematikasi deyiladi. Fanning maqsadi funksional fazolarda to‘plamlarni va ularda aniqlangan operatorlarni yaqinlashtirish hamda hozirgi zamon hisoblash mashinalari qo‘llanadigan sharoitda masalalarni yechish uchun oqilona va tejashlar algoritmi va metodlar ishlab chiqishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotni yoritishda olimlar, tadqiqotchilar va muhandislarning mavzu doirasida olib borgan ilmiy ishlari, yaratgan o'quv adabiyotlari tizimli o'rganilgan. Ularning xulosa va fikrlari qiyosiy tahlil etilib, ma'lumotlarni qayta ishlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ta'rif. $\{u_n(x)\} \in \dot{H}^0[a, b]$ bo'lsin. U holda $L_2(a, b)$ fazoda $\{u_n(x)\}$ ketma-ketlik bilan aniqlanuvchi $u(x) \in L_2(a, b)$ element va $\{u_n'(x)\}$ ketma-ketlik bilan aniqlanuvchi $w(x) \in L_2(a, b)$ element mavjud bo'lib, bu $w(x)$ element $u(x)$ elementning Sobolev ma'nosidagi umumlashgan hosilasi deb aytiladi. Bu holda $w(x) = u'(x)$ kabi yoziladi.

Agar $u_1(x), u_2(x) \in H^1(a, b)$ bo'lsa u holda $\lambda_1 u_1(x) + \lambda_2 u_2(x) \in H^1(a, b)$ va $(\lambda_1 u_1 + \lambda_2 u_2)'(x) = \lambda_1 u_1'(x) + \lambda_2 u_2'(x)$ bo'ladi. Bundan tashqari, o'zgarmaning umumlashgan hosilasi nolga teng bo'ladi.

Umumlashgan hosila ta'rifidan ko'rinib turibdiki, $u'(x)$ funksiya nolokal aniqlanadi, ya'ni ayrim nuqtada emas, balki global ravishda butun $[a, b]$ oraliqda birdaniga aniqlanadi.

$u_n(x), v_n(x) \in \dot{H}^0[a, b]$, $n = 1, 2, \dots$ bo'lib bunda $\{u_n(x)\} \in u(x) \in H^1(a, b)$ va $\{v_n(x)\} \in v(x) \in H^1(a, b)$ bo'lsin.

Endi

$$(u_n, v_n) = \int_a^b u_n(x) v_n(x) dx + \int_a^b u_n'(x) v_n'(x) dx \quad (1)$$

$$\|u_n\| = \left(\int_a^b u_n^2(x) dx + \int_a^b u_n'^2(x) dx \right)^{\frac{1}{2}} \quad (2)$$

tengliklarda $n \rightarrow \infty$ da limitga o'tib va to'ldirish haqidagi teoremlarga asosan, hamda Lebeg integralining ta'rifidan biz (1) va (2) formulalarga ega bo'lamiz. Bunda hosila umumlashgan ma'noda va integral Lebeg ma'nosida tushuniladi. Ayrim hisoblashlar uchun, albatta (1) va (2) formulalardan ham yetarlicha katta n

uchun foydalanish mumkin bo‘ladi, ya’ni u, v, u', v' ideal elementlar o‘rniga ularning u_n, v_n, u_n', v_n' silliq yaqinlashishlaridan foydalanish mumkin bo‘ladi.

Umumlashgan hosilaning boshqa ta’rifi. $C^1[a, b]$ orqali $[a, b]$ oraliqda uzluksiz differensiallanuvchi bo‘lgan barcha $v(x)$ Finit funksiyalarning to‘plamini belgilaymiz. Agar $u(x)$ funksiya $[a, b]$ oraliqda uzluksiz differensiallanuvchi bo‘lsa, u holda $v(x) \in C^1[a, b]$ funksiya hosilasi uchun quyidagi integral ayniyat o‘rinlidir:

$$\int_a^b u(x)v'(x)dx = -\int_a^b u'(x)v(x)dx \quad (3)$$

Bu ayniyat bo‘laklab integrallash orqali hosil qilinadi. Bu ayniyat bilan $u'(x)$ hosila to‘liq aniqlanadi. Haqiqatdan ham, bundan tashqari ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a, b]$ funksiya uchun $[a, b]$ boraliqda uzluksiz bo‘lgan $w(x)$ funksiya mavjud bo‘lib

$$\int_a^b u(x)v'(x)dx = -\int_a^b w(x)v(x)dx \quad (4)$$

tenglik o‘rinli bo‘lsin. U holda bu tenglikdan oldingi tenglikni ayirib, biz ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a, b]$ funksiya uchun

$$\int_a^b [u'(x) - w(x)]v(x)dx = 0$$

ayniyatni hosil qilamiz. Bundan esa $C^1[a, b]$ to‘plamning $\mathcal{L}[a, b]$ sinfda zich ekanligidan $[a, b]$ oraliqda $w(x) = u'(x)$ tenglik kelib chiqadi. Shunga ko‘ra, (4) integral ayniyatni umumlashgan hosilaning ta’rifi sifatida qabul qilish mumkin bo‘ladi. Quyidagi lemma o‘rinlidir.

1-lemma. Agar $u(x) \in H^1(a, b)$ bo‘lsa, u holda ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a, b]$ funksiya uchun (3) integral ayniyat o‘rinlidir.

Isbot. $\{u_n(x)\} \in u(x) \in H^1(a, b)$ bo‘lsin. U holda ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a, b]$ funksiya uchun (7) integral ayniyat ko‘ra

$$\int_a^b u(x)v'(x)dx = -\int_a^b u_n'(x)v(x)dx$$

tenglikka ega bo‘lamiz. Skalyar ko‘paytmaning uzluksizlik xossasiga ko‘ra $n \rightarrow \infty$ da limitga o‘tamiz. Natijada biz ixtiyoriy $u(x) \in H^1(a,b)$ funksiya uchun (3) integral ayniyatni hosil qilamiz. Lemma isbot bo‘ldi.

2-lemma. $u(x) \in H^1(a,b)$ va $w(x) \in L_2(a,b)$ funksiyalar berilgan bo‘lib, bunda ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a,b]$ funksiya uchun (4) integral ayniyat o‘rinli bo‘lsin. U holda $u'(x) = w(x)$ (umumlashgan hosilali) tenglik o‘rinli bo‘ladi

Isbot. $\{u_n(x)\} \in u(x)$ va $\{w_n(x)\} \in w(x)$ bo‘lsin. U holda ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a,b]$ funksiya uchun $n \rightarrow \infty$ da

$$\int_a^b u(x)v'(x)dx + \int_a^b w_n(x)v(x)dx = -\int_a^b [u_n'(x) - w_n(x)]v(x)dx \rightarrow 0$$

bo‘ladi, $z(x) \in L_2(a,b)$ - sinf $\{u_n'(x) - w_n(x)\}$ ketma-ketlik bilan berilgan bo‘lsin. U holda

$$\int_a^b z(x)v(x)dx = 0$$

tenglik ixtiyoriy $v(x) \in C^1[a,b]$ funksiya uchun o‘rinlidir. Bundan esa $z(x) \equiv 0$ kelib chiqadi. Lemma isbot bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Sh. Karimov, J. Jahongirova. Innovative developments and research in education: a collection scientific works of the International scientific online conference (23rd May, 2023) – Canada, Ottawa : "CESS", 2023. 307 p.
2. V.Q.Qobulov, Funktsional analiz va hisoblash matematikasi. —O‘qtuvchi, Toshkent-1976.
3. Л. В. Контарович и Г. П. Акилов. Функциональный анализ в пормированных пространствах, М., Физматгиз, 1959.

Sh. A. Ayupov, M. A. Berdiqulov, R. M. Turg'unbayev, *Funksional analiz*. Toshkent, 2007.

4. А.Н. Колмогоров, С.В. Фоминов, *Элементы теории функций и функционального анализа*, Москва, Наука, 1976.

5. Mamajonov, M., & Shermatova, H. M. (2017). On a boundary value problem for a third-order equation of parabolic-hyperbolic type in a concave hexagonal region. *Vestnik KRAUNTS. Physical and Mathematical Sciences*, (1 (17), 14-21.

6. Мамажонов, М., & Шерматова, Х. М. (2017). Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в вогнутой шестиугольной области. *Вестник КРАУНЦ. Физико-математические науки*, (1 (17), 14-21.

7. Каримов, Ш. Т., & Юлбарсов, Х. А. (2021). Задача гурса для одного псевдопараболического уравнения третьего порядка с оператором бесселя. *БКБ 22.161 С56*, 176.

8. Каримов, Ш. Т. (2017). О некоторых обобщениях свойств оператора Эрдейи-Кобера и их приложения. *Вестник КРАУНЦ. Физико-математические науки*, (2 (18)), 20-40.

9. Каримов, Ш. Т. (2014). Новые свойства обобщенного оператора Эрдейи-Кобера и их приложения. In *Докл. АН РУз* (No. 5, pp. 11-13).

10. Каримов, Ш. Т. (2013). Об одном методе решения задачи Коши для обобщенного уравнения Эйлера-Пуассона-Дарбу. *Узб. мат. ж*, (3), 57-69.

11. Уринов, А. К., & Каримов, Ш. Т. (2021). *Операторы Эрдейи-Кобера и их приложения к дифференциальным уравнениям в частных производных: монография; научное издание; на русском языке*. Фергана: изд. Фарғона.

12. Mamajonov, M., & Shermatova, H. M. (2022). On a Boundary Value Problem for a Third-Order Equation of the Parabolic-Hyperbolic Type in a Triangular Domain with Three Type Change Lines. *Journal of Applied and Industrial Mathematics*, 16(3), 481-489.

13. Mamazhonov, M., Mamazhonov, S. M., & Mamadalieva, K. B. (2016). Some boundary value problems for a third-order parabolic-hyperbolic equation in a pentagonal domain. *Bulletin Krasec. Physical and Mathematical Sciences*, 13(2), 31-38.

Ta’limni tashkil etish shakllari

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Teshaboyeva Bumayram No‘monjonovna

teshaboyevabumayram@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada ta’limni tashkil etish turlari va shakllari haqida umumiy ma’limotlar keltirilgan.

Аннотация: В данной статье представлены общие сведения о видах и формах образовательной организации.

Kalit so‘zi: Ta’lim shakli, tarbiya, pedagogik, individual, sinf-dars, maruza, seminar, ijobiy, salbiy.

Ключевые слова: Форма обучения, обучение, педагогическая, индивидуальная, классно-урочная, воздействие, семинарская, позитивная, негативная.

Abstract: This article provides general information about the types and forms of educational organization.

Key word: Form of education, training, pedagogical, individual, class-lesson, exposure, seminar, positive, negative.

O‘quv tarbiyaviy ishlarni samaradorligi ta’lim shakillarini to‘g‘ri tanlashga bog‘liq. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda ta’limni tashkil etish shakli tushunchasi turlicha talqin etilgan. Ta’limni tashkil etish shakllari deganda, aniq muddatda va tartibda o‘qituvchining o‘quvchilar bilan olib boradigan mashg‘ulot turlarini tushunamiz. Dastlabki davrlarda ta’lim berish ishlari odamlarning mexnat faoliyati, turmush tarsi bilan uzviy bog‘langan xamda bilim berish, o‘rgatish ishlari yakka tartibda olib borilgan. Davr o‘tishi bilan ko‘pchilikka bilim berish extiyoji paydo bo‘ladi. Ta’lim jarayonini tashkil etish shakli ginamik, o‘zgaruvchan xarakterga ega bo‘lib, ular paydo bo‘ladi, rivojlanadi, jamiyatdagi fan va texnika rivojlanishiga qarab o‘zgarib turadi.

Ayni vaqtda ta’limning quyidagi shakllari ajratib ko‘rsatiladi; individual, individual-guruhli, sinf-dars, ma’ruza-seminar va sinfdan tashqari, auditoriyadan tashqari, maktabdan tashqari.

O‘quvchilarni qamrab olishi, o‘quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarini nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o‘qish jarayoniga raxbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko‘ra quyidagi uch asosiy turga ajraldi.

- Individual
- Sinf-dars
- Ma’ruza-seminar

Individual shakl. Individual ta’lim tizimi ta’lim jarayonini tashkil etishning eng tarixiy qadimiy shakli hisoblanadi. Uning mohiyati shundaki, o‘quvchi o‘z uyida yoki o‘qituvchini iyida topshiriqni yakka individual tarzda bajaradi. Ta’lim tashkil etishni individual shaklini yutuqlari ijobiy tomonlari shundaki: birinchidan, o‘quv faoliyatini metodini, mazmunini bolani individual xususiyatlariga moslashtirish, ikkinchidan, o‘quvchini har bir harakatini kuzatib borish, o‘quvchini xatolarini o‘z vaqtida to‘g‘rilash o‘zlashtirish natijalarini o‘z vaqtida baholash imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birgalikda ta’limni individual tashkil etishning salbiy ta’sir qiladi. Ta’limni individual shakli sinf-dars tizimi asoslangunga qadar davom etdi. Jamiyat taraqqiyoti natijasida o‘qitishning jamoa shaklini paydo bo‘lishi va vujudga kelishi ehtiyojini tug‘dirdi.

Sinf-dars shakli. Sinf dars tizimi nazariy jihatdan XVII asrda Ya.A.Komenskiy tomonidan asoslangan. Ushbu tizim bugungi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q.

Sinf –dars tizimining xarakterli belgilariga quyidagilar kiradi:

- ✓ Sinflar asosan bir xil yoshdagi o‘quvchilardan tuziladi:
- ✓ Sinf yagona yillik reja va dastur asosida ishlaydi:
- ✓ Sinf-dars tizimida mashg‘ulotning asosiy turi darsdir:
- ✓ har bir dars yagona o‘quv predmetiga bag‘ishlanadi:
- ✓ dars jarayonida o‘quvchilar faoliyatini o‘qituvchi boshqaradi va u o‘zlashtirish natijalarini baholaydi.

Sinf-dars tizimining belgilariga o‘quv yili, o‘quv kuni, dars jadvali, o‘quv ta’tili, tanaffus kabilar kiradi.

Sinf-dars tizimining ijobiy tomonlari: Aniq tashkiliy tuzilishi, oddiy boshqaruv, o‘quvchilarning hamkorligi uchun imkoniyat borligi, o‘qituvchi shaxsini o‘quvchilarga emotsional ta’sir etishi, ta’limni tejamkorligi, o‘zlashtirish tizimli va ketma-ket amalga oshirilishi.

Sinf-dars tizimining kamchiliklari: Sinf-dars tizimi asosan o‘rtacha o‘quvchiga tayanadi. Bu kimgadir og‘ir bo‘lsa, kimgadir yengillik qiladi. O‘quvchilarni individual xususiyatlarini hisobga olishda o‘qituvchiga qiyinlik tug‘diradi, kattalar va kichiklar o‘rtasidagi o‘zaro muloqot ta‘minlanmaydi.

Ma‘ruza- bu, o‘qituvchi tomonidan bilimni bayon etish. Ma‘ruzada keng hajmli bilim monologik yo‘l bilan bayon qilinadi. Ma‘ruzada keng hajmli bilim monologik yo‘l bilan bayon qilinadi. Ma‘ruzaning mohiyati shundaki, u o‘quvchilarning bilimni to‘liq va tugallangan, o‘zaro bog‘liq holda o‘zlashtirishga yordam beradi.

Hozirgi davr pedagogik tajribada ham, ma‘ruza bahs metodi qo‘llanilmoqda. Bu metod o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, o‘z mulohazalarini isbotlash, asoslashni bilishlarida muhim omil bo‘layapti. Zero, puxta tayyorgarlik bilan uyushtirilgan bahs o‘quvchilarning ta‘lim va tarbiyada muammoni chuqur tushunish yo‘llarini, unga nisbatan o‘z fikr-mulohazalarini himoya qilishni, boshqalar fikri bilan hisoblashish odobini egallashlarida alohida ahamiyatga ega.

Oliy ta‘lim tizimida ma‘ruza o‘quv jarayonining ham usuli, ham shakli hisoblanib, u talabalarga fan asoslarini og‘zaki, uzviy va muntazam singdirishga xizmat qiladi. Ma‘ruza tufayli talaba shu fanning mohiyatini tushunib boradi hamda ularni erkin fikrlashga, fan ustida o‘ylashga majbur etadi. Ma‘ruza jarayonida asosiy e‘tibor o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, bilim va faoliyat malakasini oshirishga qaratilgan.

Bundan tashqari, dars va ma‘ruzaning samarali natijasi o‘quvchi hamda talabalarning o‘quv jarayondagi ruhiy holatlarini qay darajada hisobga olinishiga ham bog‘liq. Shunday ekan, ta‘limni samarali tashkil etish, uning dars, ma‘ruza va boshqa shakllaridan o‘qitish jarayonida o‘rinli foydalanishlari uchun shubhasiz, o‘qituvchining pedagogik mahorati, pedagoglik madaniyati, o‘z predmetini puxta bilishligi va o‘quvchi talabalar bilan umumiy til topa olishligi g‘oyat katta ahamiyatga egadir.

Seminar- kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablaridan kelib chiqib, oliy maktab o‘qituvchilari ikki muhim amaliy vazifani – talabalarga hozirgi zamon ilmiy, ijtimoiy, texnik va texnologik axborotlarni berish va ularni ana shu axborotlarni o‘zlari topib egallash ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishlari lozim. Seminar, laboratoriya, maslahat (konsultatsiya) mashg‘ulotlari talablari mustaqil, ijodiy ishlashga o‘rgatishning muhim omili hisoblanadi.

Seminar mashg‘ulotlarining samarali natijalar berishi:

- talaba va o‘qituvchining tayyorlanishiga;
- seminar mashg‘ulotlarini o‘tkazish mahoratiga;
- seminarda barcha talabalar qatnashishini ta‘minlash;
- har bir talabaning javobi baholanishi;
- seminar mashg‘ulotida interaktiv usullardan foydalanish.

Seminar mashg‘ulotlarining vazifasi – darslarda bayon qilingan nazariy fikrlarni konkretlashtirish, chuqurlashtirishdan, o‘quvchilar bilimni tekshirish va mustahkamlashdan, adabiyotni o‘rganish ko‘nikmasini hosil qilish, uni konspekt qilish, suhbatlar, ota-onalar uchun konsultatsiyalarning reja va konspektlarini tuzishdan, kursning aniq temasini og‘zaki bayon qilish qobiliyatiga ega bo‘lishdan iboratdir.

Seminar mashg‘ulotlarini suhbat, munozara, o‘quv konferensiya, simnodizm loyihalarni himoya qilish, chiqishlarni tinglash, muhokama etish, yetuk mutaxassislar bilan uchrashuvlar xilma-xil ishchi o‘yinlari tarzida o‘tkazish mumkin.

Seminar mashg‘uloti odatda, talabalarga yangi mashg‘ulot mavzusi, rejalari, adabiyotlarini bildirish, uni tayyorlash yo‘llari, o‘ziga xos tomonlarini tushuntirish bilan yakunlanadi.

Xulosa. Ko‘pgina o‘qituvchi olimlar o‘qitishning tashkiliy shakllari nazariyasini, ayniqsa darsni sinf-dars tizimida o‘quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakli sifatida ishlab chiqish bilan shug‘ullanmoqda. Xar bir dars aniq maqsadni ko‘zlagan holda puxta rejalashtirilmog‘i kerak. Bu jarayonda o‘qituvchi darsning ta‘limi va tarbiyaviy maqsadini belgilaydi. Xar bir dars maktabning, ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda amaliyot bilan bog‘lanmog‘i, ko‘rsatmali vositalar bilan jihozlanmog‘i va xar bir dars xarakteriga mos usulub va vositalardan samarali foydalanilgan holda tashkil etilishi kerak. Boshlang‘ich sinf bolalarini o‘qitishning muhim vositasi nostandart ta‘lim shakllari va usullaridan foydalanishdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiyatini rivojlantirish uchun o‘quv faoliyatini tashkil etishning darsdan tashqari va sinfdan tashqari shakllari katta ahamiyatga ega bo‘lib, unda birinchi navbatda kommunikativ universal ta‘lim harakatlari rivojlanadi. Bu bitta o‘quvchiga qattqlik va zo‘riqishni yengishga yordam beradi va haddan tashqari faol munozarachilar muloqot madaniyati

ko‘nikmalarini, tinglash va eshitish qobiliyatini egallaydilar, bu esa darslar davomida o‘quv jarayoniga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Fodalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Musurmanova, X.Ibragimov, O.Jamoldinova, K.Risqulova va boshqalar. “Umumiy pedagogika” I tom. Toshkent-2020.
2. R.A.Mavlonova, N.H.Rahmonqulova, K.O.Matnazarova, M.K.Shirinov, S.Hafizov. “Umumiy pedagogika A” Toshkent-2018.
3. O‘tkir O‘tanov
4. O‘. J.Yo‘ldoshev “Umumiy pedagogika” Toshkent-2017.

Research Science and Innovation House

Assessment and assessment as a means of motivation for learning a foreign language

Khatamov Ildar Urakovich
Karshi Engineering and Economics Institute
University of Economics and Pedagogy.
Non-state educational institution

Annotation. The importance of control at different stages of learning a foreign language is emphasized. The need for objective assessment and marking during learning is substantiated, 13 since there is a close relationship between assessment and the formation, maintenance and strengthening of motivation in mastering a foreign language. It is concluded that an objective, comprehensive assessment is an important motivating stimulus for a student and an effective tool in a teacher's arsenal.

Key words: control, assessment, marking, motivation, maintenance and strengthening.

The need to improve various types of control for a reliable and objective assessment of the results achieved by students is one of the most discussed topics in pedagogy, especially when teaching a foreign language. Currently, due to fierce competition in the labor market, the need for highly qualified specialists who are able to communicate in a foreign language is steadily increasing. However, we live not only to solve economic problems. Educational tasks are no less important.

Nowadays, students have many opportunities to travel for exchange studies and receive education at educational institutions in different countries. It is natural that such an important question of assessment arises here, how high quality is the preparation of students in terms of language.

The problem of assessment was and is one of the most important components of the educational process at all stages of teaching a foreign language. With the help of control and evaluation, a number of different functions are carried out teaching, predicting, diagnosing, and developing and, of course, educational.

Without a doubt, the further desire to continue studying and, as a consequence, the entire learning outcome depends on how well control and assessment is

organized. To put it differently, assessment is one of the very significant means of motivating students when learning a foreign language at all stages of learning. If we compare the meaning of the concepts: “assessment” and “mark”, then it becomes obvious that they are not identical. The mark is a point indicator that is established by state standards in order to indicate the degree of knowledge of each specific student.

An assessment can be called a verbal (verbal) description of the results, diligence, aspirations, efforts on the part of the student; often the assessment is of a detailed nature. The mark should follow from the assessment, but not vice versa. Giving a mark should be a natural result of the process of monitoring and assessing students’ skills. The mark is most often a quantitative characteristic, which is expressed by the total amount of points, summed up from the assessments of each of the criteria of the controlled skill. Here we can highlight several problems that a teacher may encounter: - how to create a diagram that would clearly reflect the assessment; – how to remain fair when assessing students; – how to assess students’ skills in various types of speech activity; – how to find an individual approach to a student; – how to expand the vector of assessment from a focus on external control to improving learning achievements (learning outcomes), as well as increasing the interest (motivation) of students in learning a foreign language. If we follow the meaning of such terms as “control”, “check”, “assessment” in domestic didactics, we will find that they are often used as synonyms and complement each other. With regard to testing learning outcomes or control, these terms are usually considered as pedagogical diagnostics. Assessment in didactics usually refers to the process of comparing the level that students managed to achieve with the standard concepts described in the curriculum. Regarding the process itself, the assessment of knowledge, skills and abilities is carried out during control or verification of the latter. The conventionally accepted reflection of the assessment is a mark, which is usually expressed in points. The process of identifying and comparing, at one or another stage of learning, the results of educational activities with the requirements specified by curricula, and learning goals. Expressed in the form of a mark (in points) or a verbal value judgment by the teacher. Testing and evaluation include determining the goals and objectives of training, requirements for learning outcomes at each stage of the educational process; selection of test tasks, examples and method of expressing test results. All components of verification and assessment are

interrelated and must be considered as a unity.” For Motivation is necessary for the normal implementation of any human activity. It is of particular importance for cognition, and in the process of teaching a foreign language at each of the individual stages its role is very large. Psychologists traditionally distinguish between extrinsic and intrinsic motivation. When learning a foreign language, external motivation is based on the importance and international recognition of the English language, increasing competitiveness in the labor market, etc. I. A. Zimnyaya connects internal motivation with the effectiveness of educational activities, with the satisfaction of the need to improve performance results. E. Deacy, R. Ryan, R. Frankin write in their work about internal motivation as the desire to find something new for the application and further development of one’s own abilities, for research and learning.

Research behavior, in their opinion, implies a person’s subjective assessment of his skills in relation to solving the tasks or situations facing him. Psychology has not yet come to a consensus in understanding what motivation essentially is and what its role is in regulating human behavior.

If there is no success, this will inevitably lead to the fading of its results, it should help the teacher select the most effective techniques and means of teaching that could stimulate the development of students, their further motivation, and which, in turn, will negatively affect educational activities . On the other hand, the teacher must focus on the student’s internal motivation, his current tasks and needs; develop interest in a foreign language.

The most important question that every teacher needs to find an answer to at the stage of knowledge control, regardless of what subject he teaches, including foreign language teachers, is “How to objectively and impartially evaluate a student without belittling his human dignity, How can we make assessment not only educational and educational, but also, to a large extent, a motivating factor?”

When working with students, it is necessary to use all types of control for visual and objective assessment and marking: 1. Introductory, which allows you to assess the level of knowledge of students, general erudition. To do this, you can use testing, conversation, questioning, observation. 2. Current, which allows you to assess the degree of mastery of educational material on a specific topic, educational unit, for which diagnostic tasks are well suited, namely: surveys, tasks and practical work, various types of testing. 3. Corrective, allowing to identify and eliminate gaps

and shortcomings. To do this, we can offer the use of repeated tests, as well as individual consultations, allowing for an individual approach to the student. 4. Final, which makes it possible to assess the degree of completion of the assigned tasks. Here, different types of reading, translation, annotation, testing and other types of tasks are used to assess various aspects.

In foreign language classes, students' knowledge can be assessed through frontal and individual work. With a frontal survey, in a short period of time it is possible to assess the state of knowledge of all students in each group. An individual oral survey allows you to assess the correctness of the answer in terms of content, its consistency, independence of judgment, the logic of constructing a statement, and the speech culture of each student. This form is used for current and thematic accounting. Oral questioning is carried out at every lesson; correct assessment of students' knowledge plays an important role here. Testing in written form allows you to assess the knowledge of a large number of students simultaneously in a short time. Students' written work is carried out in the form of control, verification and independent work, tests. Increasingly, we began to use tests to test knowledge. The test allows you to quickly and relatively simply, under equal conditions for all subjects, make an assessment. At the same time, it is very important not to stop only at assigning points for the completed test, but to analyze its results, giving a detailed assessment of the result. A test or exam is conducted to determine the achievement of the final learning outcomes on a specific topic by each student. At this stage, you should also not limit yourself to just setting a point mark. This stage is very important in terms of motivation and requires special attention from the teacher. If we talk specifically about the process of teaching foreign languages within a university, we can conclude that a foreign language, being one of the few humanitarian disciplines in the educational cycle, has all the capabilities to solve not only educational, but also a whole range of educational tasks in the formation of personality future professionals.

The assessment, in turn, must be effective and comprehensive. It should be based on objective indicators, allow the process of determining the final grade to be formalized, provide feedback, and the system should also be flexible enough. All this will stimulate motivation to learn a foreign language, which, in turn, will improve the quality of specialist training.

Used literature:

1. Bakshaeva, N. A. Psychology of student motivation: textbook. manual for universities / N. A. Bakshaeva, A. A. Verbitsky. – 2nd ed. – M.: Yurayt, 2017. – 178 p.
2. Banshchikova, E. V. The influence of grades and assessments on the development of a schoolchild’s personality / E. V. Banshchikova. – URL: http://lomonpansion.com/articles_2_3282.html
3. Grigoryan, S. T. The problem of motivation in the psychology of teaching a foreign language / S. T. Grigoryan // Problems of teaching foreign languages. – Vladimir: Publishing house VGPI, 1970. – T. 5. – P. 15–24.
4. The concept of assessment in education / T. V. Zagoruiko, S. Yu. Didenko, E. I. Cherepanskaya, E. E. Laktionova, L. I. Titova, V. V. Lebedeva // Young scientist. – 2018. – No. 45. – P. 240–242. – URL: <https://moluch.ru/archive/231/53434/> 2nd and–
5. Zimnyaya I.A. Pedagogical psychology: textbook. for universities / I. A. Winter.

Research Science and Innovation House

Teaching listening as a type of speech activity

Khatamov Ildar Urakovich

Karshi Engineering and Economic Institute

University of Economics and Pedagogy

Non-state educational institution

Annotation: The article analyzes the issue of working with text at the initial, intermediate, and advanced stages of studying Russian as a foreign language. The relevance of the article is determined by the possible application of the research results to solve significant scientific and practical problems.

Key words: psychophysiological mechanism, auditory and articulatory skills, speech motor analyzer, imitation, paraphrasing.

Listening is an oral receptive type of speech activity, the process of perceiving and understanding spoken speech, accompanied by complex mental activity and intense memory work. Mechanisms of listening The process of learning this type of speech activity is associated with the formation of the most important psychophysiological mechanisms. There is a strong connection between auditory and articulatory skills. When speech is perceived by ear, internal pronunciation occurs. The significance of internally speaking what is heard is very great. Perceiving speech, the listener, using a speech motor analyzer, converts sound images into articulatory ones.

Correct “voicing” of words “to oneself” is possible if the listener has clear pronunciation skills. Therefore, listening should be preceded by speech and phonetic exercises, singing, and imitation. Learning to listen begins with the formation of phonemic and intonation hearing. Clear pronunciation skills are one of the conditions that facilitate the perception process. To develop speech hearing, there are various types of exercises: “Listen and repeat...”, and imitation exercises can be at the level of words, sentences, phrases. Exercises for isolating sounds, syllables, phrases, semantic parts in an isolated or connected text are useful for the development of speech hearing. Probabilistic forecasting plays an important role in developing listening skills.

The language experience that students already have contributes to the fact that they can, after hearing part of a word, sentence or message, predict its end. Probabilistic forecasting manifests itself at all levels of language - from syllable to text. Understanding words depends on the development of phonemic hearing, knowledge of the laws of word formation and word compatibility, and the ability to relate the meanings of words to the context. Finally, to understand a sentence, students must retain in memory the entire sound sequence of words that make up the sentence. The shorter it is, the easier it is to remember. This is due to the activity of short-term and long-term memory. Psychologists have found that the capacity of short-term memory is limited, therefore, when teaching listening at the initial stage, it is recommended to use sentences whose length is no more than 5-7 words. By gradually increasing the length of sentences, you can bring their volume to 10–12 words. The same applies to the number of sentences and semantic chunks in the whole text. So, short-term memory retains information received during the process of perception. Then the necessary part of the information enters long-term memory, where words, phrases and syntactic structures, rules and schemes for connecting them are stored. The volume of short-term memory can be increased with the help of special exercises. For example, “Listen to a series of words, phrases or sentences, repeat them,” “Listen to a sentence or series of sentences twice; determine what is missing or added.” Understanding a text in both a native and a foreign language is associated with a transition from the external, expanded design of a thought to the abbreviated meaning of a statement. One can speak of a full understanding of the message only when the student is able to convey its main content in a few words. If a student understands all the words and phrases in the message he listened to, but cannot say what the meaning of what he listened to is, then the required level of understanding has not been achieved. It is necessary to train students in paraphrasing sentences they hear, to develop their skills in equivalently replacing some words of the text with others in order to reduce the information received. To do this, you can use the following types of tasks: “Listen to the story and tell it briefly”; “Listen to the text and title it”; “From a number of given headings, choose the most appropriate one,” etc. Listening difficulties Learning listening involves not only the development and training of speech mechanisms, but also the formation of skills to overcome difficulties associated with the conditions of perception and the characteristics of the semantic content and linguistic form of the message. Here are

some of them: 1) the one-time presentation of information and the large volume of speech messages significantly complicate the perception of the spoken text. Repeated listening improves understanding, promotes comprehension of new information, and its memorization.

The volume of the message is measured by the number of words (or listening time), at the initial stage - texts of a descriptive or narrative nature, consisting of 3-6 sentences (up to 2 minutes of playing time); 2) the speaker's fast speech rate, associated with rhythm, stress and pauses, interferes with successful listening (the average speech rate is 220–240 words per minute); 3) the subject content of the speech, depending on the age and interests of the listener, the plot and logic of constructing the sounding statement are also important for successful listening; 4) difficulties associated with the perception of the linguistic form of the message: phonetic, lexical, grammatical features of the spoken text.

The basic principles of constructing a system of exercises for teaching listening are determined by the nature of speech activity, the sequence of formation of the necessary skills and abilities to successfully overcome the listed difficulties. A system of exercises for teaching listening. In the methodology of teaching listening, there are two types of exercises: a) training (preparatory) and b) communicative-speech. The purpose of the training exercises is to provide the technical side of listening, remove linguistic and psychological difficulties, and form listening mechanisms.

The purpose of speech exercises is to develop the ability to perceive speech messages in conditions close to real communication. They teach: 1) to identify the most informative parts of a message; 2) predict at the text level; 3) divide the text into semantic blocks and combine parts into a coherent text; 4) use perception guidelines (repetitions, pauses, rhetorical questions) when performing certain activities with a speech message; 5) understand the elements of subjective assessment; 6) retain factual material in memory; 7) distinguish between the influencing and pragmatic functions of speech messages, etc.

The system of exercises when teaching listening should reflect the characteristics of this type of speech activity and take into account the sequence of formation of speech skills and abilities.

List of used literature:

1. Galskova N.D., Gez N.I. The theory of teaching foreign languages. Lingvodidactics and methodology. - M.: Academy, 2007.
2. Konysheva A.V. Monitoring the results of teaching a foreign language. - St. Petersburg: KARO, 2004.
3. Methods of teaching foreign languages: traditions and modernity. Collective monograph edited by A.A. Mirolyubova. - M.: Title, 2010.

Research Science and Innovation House

RIVOJLANGAN CHET EL MAMLAKATLARIDA AXBOROTNI MUHOFAZA QILISH TIZIMI HAMDA KRIPTOGRAFIK SHIFRLARNI KLASSIFIKATSIYALASH

Ilmiy rahbar: i.f.d., PhD **F.T.Jumayev**

Kompyuter tizimlari va ularning dasturiy ta'minoti
yo'nalishi magistranti **Ikromov Husniddin Abduvoid o'g'li**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Rivojlangan chet el mamlakatlaridagi axborotni muhokama qilish tizimi hamda kriptografik shifrlarni klassifikatsiyalash haqida bo'li, maqolada bir nechta rivojlangan mamlakatlar axborot tizimi muhofazasi bayon qilingan

Kalit so'zlar: tahdid, muhofaza, Xalqaro tarmoq, Milliy xavfsizlik agentligi, AQSh ning milliy xavfsizligini ta'minlash tizimi, Federal tekshirishlar byurosi, Buyuk Britaniyadagi axborotni himoyalash tizimi, Germaniyaning axborotni himoyalash tizimi, Fransiyada axborotni himoyalash tizimi, Rossiya Federatsiyasining axborotni himoyalash tizimi

Mamlakatning tahdidlarga mos aks ta'sir ko'rsatish layoqatiga ega bo'lgan axborot xavfsizlik tizimini yaratish uchun, rivojlangan chet el mamlakatlarida axborot urushining zamonaviy konsepsiyalari, o'ziga xos xususiyatlari, axborot qurolining turlari va qo'llash samaradorligi, shuningdek, chet el mamlakatlarida axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari qay tarzda yechilishi haqida aniq bir tasavvurga ega bo'lish kerak. Axborot quroli deb nomlanuvchi vositalar:

- axborot massivlarini yo'q qilish, buzish yoki o'g'irlash;
- himoya tizimlarini yengish;
- qonuniy foydalanuvchilar huquqlarini cheklash;
- kompyuter tizimlarini, texnik vositalarni ishini izdan chiqarish;
- shular kabi boshqa amallarni bajaradi.

Hozirda hujumkor axborot quroliga quyidagilarni keltirish mumkin:

- ko'payish, dasturlarga kirish, aloqa liniyalari, ma'lumot uzatish tarmog'i orqali uzatish, boshqaruv tizimini ishdan chiqarish va shu kabi boshqa qobiliyatlarga ega bo'lgan kompyuter viruslari;

– mantiqiy bomba – dasturiy o‘rnatma qurilmalari, signal bo‘yicha yoki aniq vaqtda harakatga keltirish uchun harbiy yoki fuqarolik infratuzilma axborot-boshqaruv markazlariga oldindan kirgiziladi;

– telekommunikatsiya tarmoqlarida axborot almashishini susaytiruvchi, davlat yoki harbiy boshqarish kanallarida axborotni soxtalashtiruvchi vositalar;

– tekshiruvchi dasturlarni neytrallash vositalari;

– obyektning dasturiy ta‘minotiga raqib tomonidan ongli ravishda turli xatoliklarni kiritish. Axborot qurolini qo‘llash oqibatini kamaytirish yoki oldini olish uchun quyidagi chora-tadbirlarni ko‘rish kerak:

– axborot resurslarini fizik asosini tashkil etuvchi material-texnik obyektlarni himoyalash; – ma‘lumotlar bazasi va bankini normal va uzluksiz ishlashini ta‘minlash;

– ruxsat etilmagan kirishlardan, buzish yoki yo‘q qilishdan axborotlarni himoyalash;

– axborot sifatini (vaqtidaligini, aniqligini, to‘laligini va foydalana olishlikni) saqlab qolish.

Axborot qurolidan himoyalovchi dasturiy tasnifdagi amaliy tadbirlarga quyidagilar kiradi:

1. Xalqaro tarmoq orqali turli xil axborot almashinuvida iqtisodiy va boshqa tuzilmalarning ehtiyojini bashoratlash va monitoringini tashkil qilish. Buning uchun transchegara, shu qatorda Internet orqali ham, almashinuvni nazorat qilish uchun maxsus tuzilmalarni yaratish; ochiq tarmoqlarda axborot xavfsizligi tahdidlarini bartaraf etish bo‘yicha davlat va nodavlat idoralarning chora-tadbirlarini koordinatsiya qilish; xalqaro hamkorlikni tashkil etish mumkin.

2. Axborot resurslarining xavfsizligi talablariga rioya qilgan holda milliy va korporativ tarmoqlarni jahon ochiq tarmog‘lariga ulanishini ta‘minlovchi axborot texnologiyalarni takomillashtiruvchi davlat dasturini ishlab chiqish.

3. Jahon axborot tarmoqlarida ishlash uchun ommaviy foydalanuvchilarni va axborot xavfsizligi bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash va malakasini oshirish kompleks tizimini tashkil qilish.

4. Ochiq jahon tarmoqlari foydalanuvchilarining mas‘uliyatlari va majburiyatlari, reglament huquqi va axborot resurslari bilan foydalanish qoidalarining milliy qonunchilik qismini ishlab chiqish. Jahon ochiq tarmoqlari

ishlashining me'yoriy-huquqiy ta'minotini va xalqaro qonunchiligini ishlab chiqishda faol ishtirok etish.

AQSh ning milliy xavfsizligini ta'minlash tizimi. Milliy xavfsizlik agentligi (MXA-NBA) – radioelektron tutib qolish sohasida jahonda peshqadam hisoblanadi. Agentlikning maqsadi – texnik vositalar yordamida AQSh ning milliy xavfsizligini ta'minlash. AQSh ning tashqi xavfsizligini ta'minlashda Markaziy razvedka boshqarmasi (MRB-SRU)ga asosiy o'rinlardan biri ajratilgan. U yerda boshqa davlatlar tomonidan milliy axborot infratuzilmaga qilinadigan tahdidlar haqidagi axborotlarni qidirish va qayta ishlash bo'yicha razvedkaning imkoniyatlarini kengaytirishga yo'naltirilgan reja ishlab chiqilgan va tatbiq qilingan. Agentura ishiga oid an'anaviy usullardan tashqari, MRB texnik yo'l orqali yopiq ma'lumotlar bazasiga kirishni va ochiq manbalarning tahliliga katta e'tibor qaratadi. Keyingi vaqtlarda MRB axborot va kompyuter texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarni, jumladan xakerlar orasidan tanlashni amalga oshirmoqda. **Federal tekshirishlar byurosi** (FTB-FBR) ham, eng avvalo AQSh infratuzilmasini himoyalash nuqtai nazaridan axborot urushi doktrinasini tatbiq qilishda ishtirok etadi. AQSh da kompyuter jinoyatchiligiga qarshi kurashish maqsadida 1996-yili «Kompyuterlarni qo'llash orqali firibgarlik va suiiste'mol qilishlar to'g'risida»gi federal qonun qabul qilingan va ushbu turdagi jinoyatchilik bilan kurashish bo'yicha FTB tarkibida bo'linma tashkil etish ko'zda tutilgan. FTB telekommunikatsiya tarmog'i orqali amalga oshiriladigan ayg'oqchilik, maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilish, davlat instansiyalarni aldash, terrorizm, xiyla ishlatish va firibgarlik kabi noxush holatlarni tekshirish bilan shug'ullanadi. Uning tarkibiga kompyuter jinoyatchiligi bilan shug'ullanuvchi yettita bo'linma kiradi, ularning shtati 300 kishini tashkil qiladi. AQSh ning Mudofaa vazirligi (MV) xalqaro Internet tarmog'ining ajdodi hisoblanib, birinchi bo'lib mamlakatning xavfsizligiga yangi tahdidning va axborot qurolining kuchini anglab yetdi va hozirgi vaqtda harbiy sohada axborot urushi doktrinasini tatbiq qilishda yetakchi o'rinni egallaydi. MV ilmiy kengashining ekspertlar komissiyasi axborot urushi hodisasiga qarshi harbiy telekommunikatsiya va kompyuter tarmoqlari xavfsizligini ta'minlovchi shoshilinch choralarni qabul qilish lozimligi haqida doklad tayyorladi. Pentagon harbiy avtomatlashtirilgan axborot tizimlarini «qizil buyruqlar» deb ataluvchi zaiflikka tekshirish uchun harbiy kompyuter tarmoqlarini himoyasini ta'minlash bilan shug'ullanish maqsadida xakerlarni ishga qabul qiladi. Hozirgi kunda AQSh idoralari faoliyatidagi umumiy

tendensiya axborot urushi olib borishning asosiy tashkiliy va konseptual prinsiplarini ishlab chiqish, axborot texnologiyalarni qo‘llab yangi ish usullarini qidirish hisoblanadi.

Buyuk Britaniyadagi axborotni himoyalash tizimi. Buyuk Britaniyada axborot xavfsizligini ta’minlash davlat tizimini yaratishda axborot urushi dushmanning axborot tizimiga ta’sir etuvchi va bir vaqtda mamlakatning shaxsiy tizimlarini himoyalovchi harakatlar deb qaraladi. Buyuk Britaniyaning Razvedka va xavfsizlik bo‘yicha parlament komiteti Britaniya maxsus xizmatlari ustidan nazorat idorasi sifatida 1994- yilda tashkil etilgan. Bu komitet «Razvedka xizmatlari to‘g‘risida»gi qonunga muvofiq uchta maxsus xizmat: Maxfiy xizmat (MI5), SIS razvedkasi va Hukumat aloqa markazi tomonidan budget mablag‘larining sarflanishini, bu xizmatlarning boshqarilishini va ularning olib borayotgan siyosatini nazorat qilish uchun tuzilgan. Secret Intelligence Service/MI6 – Buyuk Britaniyaning asosiy razvedka xizmati. SIS Tashqi ishlar vazirligi (TIV) tizimiga kiritilgan bo‘lib xorijda 87 ta qarorgohga va Londonda shtab-kvartiraga ega. SISni Bosh direktor boshqaradi va u bir vaqtning o‘zida Tashqi ishlar vazirining o‘rinbosari ham hisoblanadi. Shunday qilib, formal ravishda SIS Buyuk Britaniyaning TIV nazorati ostida hisoblanadi, biroq, shu bilan birga u to‘g‘ridan-to‘g‘ri premyer-ministriga chiqishi mumkin. Kontrazvedka xizmati – Military Intelligence-5 (MI-5) 1909-yilda ichki xavfsizlikni ta’minlash bilan shug‘ullanuvchi maxfiy xizmatlar Byurosining ichki departamenti sifatida tuzilgan. Hukumat aloqa markazi Buyuk Britaniyaning maxsus xizmatlar tizimida radioayg‘oqchilik uchun javob beradi. Markaz TIV tarkibiga kiritilgan bo‘lib, xodimlarining soni va axborotni topish hajmi bo‘yicha mamlakatning yirik idoralaridan biri hisoblanadi.

Germaniyaning axborotni himoyalash tizimi. Axborot oqimlarining xavfsizligini ta’minlashga mas’ul koordinatsiyalovchi hukumat idorasi bo‘lib 1991-yilda tashkil etilgan Federal xavfsizlik xizmati (BSI) hisoblanadi. Bu xizmat axborot texnikasi sohasidagi xavfsizlikni ta’minlaydi. Hozirgi vaqtda BSI faoliyatining umumiy konsepsiyasi NATO va YES bilan yaqin hamkorlikda quyidagi funksiyalarni bajarilishini ko‘zda tutadi: – axborot texnologiyalarni joriy etishdagi ehtimoliy xavfni baholash; – milliy kommutatsiya tizimlarining himoyalash darajasini baholash uchun mezonlar, usullar va sinov vositalarini ishlab chiqish; – axborot tizimlarining himoyalash darajasini tekshirish va muvofiqlik sertifikatlarini berish; – muhim davlat obyektlariga axborot tizimlarini joriy etish

uchun ruxsatnoma berish; – davlat idoralari, politsiya va boshqa idoralarda axborot almashinishda maxsus xavfsizlik choralari amalga oshirish; – sanoat vakillariga maslahatlar berish. Xavfsizlikni ta’minlovchi boshqa davlat idoralari: – Germaniyaning federal razvedka xizmati (Bundesnachrichten-dienst /BND/). BND federal kansler boshqarmasiga bo’ysunadigan bo’linma hisoblanadi. BNDning shtat tarkibi 7000 kishidan ziyodni tashkil etadi, ulardan 2000ga yaqini bevosita xorijda razvedka ma’lumotlarini yig’ish bilan band. Xodimlar orasida taxminan 70 ta turli soha vakillari: harbiy xizmatchilar, huquqshunoslar, tarixchilar, muhandislar va texnik mutaxassislar mavjud. – Konstitutsiyani himoyalash federal byurosi (Verfassungsschutz /BfV/). Ushbu byuro BND va BSI bilan bir qatorda mamlakatning uchta maxsus xizmatlaridan biri hisoblanadi va u Germaniyaning ichki ishlar vazirligiga bo’ysunadi. Barcha federal yerlarda mahalliy ichki ishlar vazirligiga bo’ysunadigan o’zining mos xizmatlari mavjud. Har yili to’plangan axborotlar asosida Konstitutsiyaga rioya etilganligi doirasidagi ish holati haqida hukumatga hisobot taqdim etiladi, unda xulosalar va tavsiyalar qilinadi. Hukumat, o’z navbatida, aniq choralarni amalga oshirish kerakligi haqida qaror qabul qiladi. Axborotning yarmidan ko’pini maxsus xizmat ochiq manbalardan: ommaviy axborot vositalarida chop etilgan nashrlar, Internet, majlis va mitinglarda ishtirok etish orqali yig’adi. Axborotning bir qismi ayrim kishilardan va boshqa idoralardan kelib tushadi.

Fransiyada axborotni himoyalash tizimi. Fransiya kibermaydonda o’zining fuqarolarini nazorat qilish bo’yicha tuzilma tashkil etgan. Fransuzlar «Eshelon» nomli Amerika tizimiga o’xshash o’z tizimini yaratdilar. U deyarli barcha xususiy global kommunikatsiyalarni tutib qolishga yo’naltirilgan. Milliy xavfsizlikni ta’minlash bo’yicha siyosatning strategik yo’nalishlarini ishlab chiqish bilan CLUSIF (Club de la securite informatique francaise) birlashmasi shug’ullanadi. U o’zining statusi bo’yicha informatika sohasida ishlovchi yuridik va fizik shaxslarning ochiq assotsiatsiyasi hisoblanadi. CLUSIF davlat tomonidan to’liq qo’llab quvvatlanadi va maxsus xizmatlar bilan yaqin aloqaga ega. Fransiyaning maxsus xizmati strukturasi. Fransiya razvedka uyushmasining umumiy shtati, uchta har xil vazirlikka bo’ysunuvchi xizmatlarda ishlaydigan 12779 ga yaqin xodimlardan iborat. Uchta xizmat Tashqi xavfsizlikning Bosh direksiyasi (DGSE); Harbiy razvedka boshqarmasi (DRM) va Harbiy kontrrazvedka boshqarmasi (DPSD) Mudofaa vazirligi himoyasida faoliyat olib boradi. Maxsus xizmatlarga

jandarmeriyani (Gendarmerie) ham kiritish mumkin. Uning vazifalaridan biri bo‘lib razvedka faoliyatini yuritish hisoblanadi – jandarmeriyaning har bir qismida razvedka bo‘limi mavjud. Ikkita maxsus xizmat: kontrrazvedka (DST) va Bosh razvedka xizmati (RG) Ichki ishlar vazirligiga bo‘ysungan.

Rossiya Federatsiyasi (RF)ning axborot xavfsizligini ta‘minlovchi davlat idoralari strukturasi. Axborot xavfsizligining davlat siyosatini ishlab chiqish, qonunlar, normativ-me‘yoriy hujjatlar tayyorlash, axborotni muhofaza qilishni ta‘minlash bo‘yicha o‘rnatilgan me‘yorlarni bajarilishi ustidan nazoratni davlat idoralari amalga oshiradilar. RF Prezidenti axborot xavfsizligini ta‘minlovchi davlat idoralarga boshchilik qiladi. U Xavfsizlik kengashini boshqaradi va davlatda axborot xavfsizligini ta‘minlashga doir farmonlarni tasdiqlaydi. Mamlakatning davlat xavfsizligiga oid boshqa masalalar bilan bir qatorda axborot xavfsizligi tizimining umumiy boshqaruvini RF Prezidenti va Hukumati amalga oshiradi. RF Prezidenti huzuridagi Xavfsizlik Kengashi davlat xavfsizligi masalalari bilan bevosita shug‘ullanuvchi hokimiyat idorasi hisoblanadi. Xavfsizlik Kengashi tarkibiga Axborot xavfsizligi bo‘yicha idoralararo komissiya kiradi. Komissiya davlatning axborot xavfsizligi sohasida Prezident farmonlarini tayyorlaydi, qonun chiqarish tashabbusi bilan chiqadi, vazirlik va idoralar rahbarlarining faoliyatini muvofiqlashtiradi. Axborot xavfsizligi bo‘yicha idoralararo komissiyaning ishchi idorasi bo‘lib RF Prezidenti huzuridagi Davlat texnik komissiyasi hisoblanadi. Bu komissiya qonun loyihalarini tayyorlashni amalga oshiradi, normativ me‘yoriy hujjatlarni ishlab chiqadi, axborotni muhofaza qilish vositalarini (kriptografik vositalardan tashqari) sertifikatlashtirishni tashkil etadi, himoya vositalarini ishlab chiqish sohasidagi faoliyatni litsenziyalashtiradi va axborotni muhofaza qilish bo‘yicha mutaxassislarni o‘qitadi. Axborotni muhofaza qilish sohasida izlanishlar olib boruvchi davlat ilmiy-tadqiqot tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtiradi. Bu komissiya Davlat sirini himoyalash bo‘yicha idoralararo komissiya ishini ham ta‘minlaydi. Davlat sirini himoyalash bo‘yicha idoralararo komissiyasiga davlat sirini tashkil etadigan ma‘lumotlardan foydalanish, axborotni muhofaza qilish vositalarini yaratish hamda davlat sirini himoyalash bo‘yicha xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq korxonalar, muassasa va tashkilotlarni litsenziyalashni boshqarish vazifasi yuklatilgan. RF vazirlik va idoralarida axborot xavfsizligi siyosatining mos darajalarini boshqarishni ta‘minlovchi iyerarxiyaga asoslangan tuzilmalar mavjud. Bu tuzilmalar, turli-xil nomlangani bilan o‘xshash funksiyalarni bajaradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Аверченков В.И. Системы защиты информации в ведущих зарубежных странах: Учебное пособие. – Брянск, 2007.
2. Алферов А.П., Зубов А.Ю., Кузьмин А.С., Черемушкин А.В. Основы криптографии: Учебное пособие. – М., 2002.
3. Арипов М., Пудовченко Ю. Е., Арипов М. Основы Интернет. – Т., 2003.
4. Безбогов А.А. Методы и средства защиты компьютерной информации. Учебное пособие. – Тамбов, 2006.
5. Давыдов А.С., Маслова Т.В. Информационные технологии в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – Челябинск, 2007.
6. Зайцев А.П., Голубятников И.В., Мещеряков Р.В. Программноаппаратные средства обеспечения информационной безопасности: Учебное пособие. – М., 2006.
7. Информационные технологии управления в органах внутренних дел: Учебник / Под ред. доцента Ю.А. Кравченко. – М., 1998.
8. Мельников В.П. и др. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие. – М., 2008.
9. Казиев В.М. Введение в правовую информатику.
10. – <http://www.intuit.ru>.
11. Karimov I.M. va boshqalar. Axborot texnologiyalari: Darslik. – Т., 2011.
12. Karimov I.M. va boshqalar. Informatika: Darslik. – Т., 2012.
13. Левин М. Безопасность в сетях Internet и Intranet. – М., 2001.
14. Мельников В.П. Информационная безопасность. Учебное пособие. – М., 2005.
15. Миродова Ш. Проблемы обеспечения информационной безопасности Республике Узбекистан в условиях глобализации. – Т., 2008.
16. Мухаммадиев Ж.Ў. Ахборот хавфсизлиги: муаммо ва ечимлар: Монография. – Т., 2011.
17. Основы организационного обеспечения информационной безопасности объектов информатизации: Учебное пособие. – М., 2005.

SHAXSDA FABBING HOLATINI KELTIRIB CHIQUARUVCHI OMILLAR

Askarova Dilafruz Jamaladdin qizi

UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrası 1-kurs magistranti
+998905911939

Zamonaviy dunyoda gadjetlarsiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin, chunki turli xil elektron qurilmalar (planshetlar, smartfonlar va boshqalar) nafaqat darsdan tashqari, balki o'quv jarayonida ham qo'llanila boshlandi. Darslarda smartfonlar o'quvchilarni chalg'itadi va diqqatni jamlashiga to'sqinlik qiladi, bundan tashqari, gadjetlar o'zidan chiqarayotgan radiatsiya nurlari o'sib borayotgan organizmning jismoniy va ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi.

Hozirgi kunga kelib psixologik jihatdan qator buzilishlar soni hamda ahamiyatlilik darajasi ortib bormoqda. Shu munosabat bilan qaramlik xulq-atvorining yangi shakllarining paydo bo'lishi va gadjetlar, internet va kompyuterlardan ortiqcha foydalanish yoshlarning farovonligiga tahdid solishi muammosi tobora keskinlashmoqda.

Bu jihat fabbing deb nomlanovchi yangi hodisaga olib keldi. Fabbing so'zi inglizcha "phone" (telefon) va "snubbing"(e'tiborsizlik yoki mensimaslik) so'zlarining birikmasidan iborat. Fabbing gaplashayotgan odamlar o'rtasidagi og'zaki bo'lmagan hatti-harakatlar bilan tavsiflanadi, bu suhbatdoshlardan birining smartfon orqali chalg'itilishi va suhbatga qiziqishning yo'qolishi bilan bog'liq. Bunday o'zaro muloqotda bo'lgan odamlar to'plamida rollar tuzilmasi quyidagicha aniqlanadi: e'tiborga olinmagan shaxs (fabbing qurboni) "fabbi" deb belgilanadi va fabbingni amalga oshiruvchi shaxs "fabber" hisoblanadi.

Fabbing amalda yoshlar o'rtasida xatti-harakatlar normasiga aylanib bormoqda, shu bilan birga u shaxslararo o'zaro munosabatlarda salbiy oqibatlariga olib keladi, munosabatlar mazmuni va aloqa sifatini yomonlashtiradi, bu esa muloqot va o'zaro ta'sirdan qoniqishning pasayishiga, bunday muloqot paytida sherikga ishonchsizlikka olib keladi. Amerikalik psixiatr Ivanp Goldberg (1995) tadqiqotida keltirishicha gadjetga qaramlik Internet bilan bog'liq. U internetga qaramlikni (setogolizm) aqliy buzilish, internetga ulanishga obsesiv, chidab bo'lmas

istak va internetda cheksiz vaqt o'tkazish, internetdan uzilishning og'riqli qobiliyatsizligi deb hisobladi.

A. A. Gerasimova va A. B. Xolmogorovalar ta'kidlashicha Internetdan muammoli foydalanish kognitiv jarayonlarning buzilishi (diqqat jarayonlarining va biror narsaga diqqatni jamlash qobiliyatining buzilishi) va disfunktsional xatti-harakatlarni (masalan, maktabda va kundalik hayotda vazifalarni bajarmaslik) o'z ichiga oladi. Bu ta'lim jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ta'kidlanishicha, qizlar onlayn muloqotga ko'proq moyil bo'lib, o'g'il bolalarga qaraganda ko'proq majburiy, kognitiv ravishda onlayn hayotga singib ketishadi. Shu bilan birga, ular tarmoqdan kayfiyatni tartibga solish strategiyasi sifatida foydalanishga kamroq moyildirlar (A. A. Gerasimova).

Barcha ommaviy axborot vositalaridan foydalanish imkonini beruvchi internet nafaqat o'zi qaramlik ob'ekti, balki ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikning yangi turini shakllantirishga hissa qo'shadi. Gadgetlarga qaramlik ob'ektlari orasida internet-media muhim o'rin tutadi. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda onlayn muloqot qilish bilan kundalik real hayotda o'z mavjudligini saqlab qolishga intilishadi, lekin bu ularning faolligi va muloqot samaradorligini pasaytiradi.

Fabbingni quyidagicha tavsiflash mumkin:

- texnologik taraqqiyot natijasi;
- ijtimoiy xulq-atvorning mutlaqo yangi hodisasi;
- suhbatdosh bilan gaplashayotganda doimo gadget tomonidan chalg'itilish odati;
- shaxslararo munosabatlardagi asoratlarning sababi (V. Chotpitayasononx, K. M. Duglas).

Fabbingning sabablari quyidagilardir:

- 1) Internetga qaramlik;
- 2) muhim narsani o'tkazib yuborishdan qo'rqish;
- 3) obsesiv-kompulsiv buzuvchilik va tashvishning boshqa shakllari;
- 4) o'zini o'zi boshqarishning past darajasi va irodaning rivojlanmaganligi;
- 5) ijtimoiy yuqumlilik;

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, fabbing ijtimoiy hodisa sifatida "fabbinglar" va "fabbinglar" ga ega, bu esa ikki nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan fabbingning salbiy oqibatlariga olib keladi. Ular quyidagilar bo'lishi mumkin:

- fabbing yosh shaxsning shaxsiyati va sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi;
- tashvish va stress darajasining oshishi,

- beqaror hissiy fon;
- muloqot jarayonidagi muammolar (fabbing odamlar o'rtasidagi munosabatlarga salbiy ta'sir qiladi);
- smartfonga qaramlik nizolar va tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin.

Biroq, fabbing bilan kurashishning bir qancha usullari mavjud. Asosiy muammo smartfonning o'zi emas, balki internet taqdim etayotgan cheksiz imkoniyatlar va irodaning etishmasligidir.

Smartfonlar va internet hozirgi zamonning ajralmas qismiga aylanganligi sababli, gadjetlardan me'yoridan ortiq foydalanish oqibati bo'lgan fabbing inson hayotining barcha jabhalariga (ta'lim sohasi, oila, do'stlik, ishbilarmonlik munosabatlari) kirib bormoqda.

Shunday qilib, fabbing - bu yaqin davrlarda muammoga aylangan, ammo tark etilishi mumkin bo'lgan hodisadir. Bu vaqt va o'z ustida ishlashni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Герасимова, А. А. Общая шкала проблемного использования интернета: апробация и валидизация в российской выборке третьей версии опросника / А. А. Герасимова // Консультативная психология и психотерапия. – 2018. – Т. 26. – № 3. – С. 56–79.
2. Шахмартова, О. М. Психологические аспекты общения в социальных сетях виртуальной реальности / О. М. Шахмартова // Известия Пензенского государственного университета имени В. Г. Белинского. – 2011. – № 24. – С. 1002–1008.
3. Чвякин, В. А. Фаббинг в структуре социальных коммуникаций: социологический анализ явления / В. А. Чвякин, Н. Ю. Григорьев // Гуманитарий юга России. – 2020. – Т. 9(45). – № 5. – С. 150–161.
4. Козулина, Н. С. Фаббинг – неблагоприятный фактор в формировании компетенций у студентов вузов / Н. С. Козулина, А. Ю. Карачев, Е. В. Ахмедзянова // Современные исследования социальных проблем. – 2016. – № 10(66). – С. 56–65.
5. Марцинковская, Т. Д. Психологические аспекты технологического общества / Т. Д. Марцинковская // Психологические исследования. – 2018. – Т. 11, № 62. – С. 12–16.
6. Балясникова, А. Е. Психологические особенности цифрового поколения / А. Е. Балясникова; науч. рук. О. Н. Комарова // Современный мир и психология:

сб. ст. студентов-участников XI Моск. науч.-практ. конф. «Студент. Наука», 17 нояб. 2016 г. / сост.Т. А. Шилова; редсовет: Е. С. Романова, Т. А. Шилова, Б. М. Абушкин. – М., 2017. –С. 194–198.

7. Бурова, В. А. Социально-психологические аспекты Интернет-зависимости [Электронный ресурс] / В. А. Бурова / Портал об Интернет-зависимости. – 2010. – Режим доступа: <http://user.lvs.ru/vita/doclad.htm>. – Дата доступа: 21.01.2021 141

8. Екимчик, О. А. «Фаббинг» в субкультуре подростков / О. А. Екимчик // Психология субкультуры: феноменология и современные тенденции развития. материалы междунар. науч. конф., 22–23 апр. 2019 г., Москва. – М.: РГГУ, 2019. – С. 200–206.

9. Chotpitayasunondh, V. How «phubbing» becomes the norm: The antecedents and consequences of snubbing via smartphone / V. Chotpitayasunondh, К.М. Douglas // Computers in Human Behavior. 2016. – Vol. 63. – P. 9 – 18.

10. Данелян, С. В. Интернет-зависимость и ее профилактика в подростковой среде /С. В. Данелян и [и др.] // Гарантии прав ребенка – безопасность детства: сб. науч. тр. / ГАОУ ВО МГПУ. – М., 2018. – С. 61–65.

11. Гурин, Г. Г. «Интернет-зависимость» – проблемы интерпретации в условиях бурного развития электронных технологий / Г. Г. Гурин // Гарантии прав ребенка – безопасность детства: сб. науч. тр. / ГАОУ ВО МГПУ. – М., 2019. – Вып. 2. – С. 28–33.

Research Science and Innovation House

INTERTEXTUALITY OF DIFFERENT TYPES IN TALE-ALLEGORY BY J. ORWELL'S "Animal Farm"

Nematjonova Nafisa Bohodirovna - lecturer at Fergana State University.
Urunbayeva Diyora - 1st year student at FSU

Annotation: The article deals with the problem of intertextuality in the fairy story «Animal Farm» by George Orwell. Using intertextual inclusions, the author makes his narration vivid, on the one hand, and precise, on the other hand. While creating the story, the writer appeals to the existing ones with the help of intextual quotations of different type, therefore making the impression of completeness and validity of the narration.

Key words: literature, language, art, originality of themes and creativity.

The study of literary texts has become increasingly common in recent years carried out within the framework of a relatively recently formed theories of intertextuality. Everyone is dealing with this problem branches of philology, both linguistic and literary cycles. Such breadth and versatility this concept is explained, first of all, by the fact that intertextuality is one of the most important strategies text construction in modern literature. Besides, intertextuality is an extremely multifaceted phenomenon, the study of which is impossible within the framework of a separate science. IN First of all, intertextuality is an object studies of literary criticism and linguistics. Term "intertextuality" was coined in 1967 by theorist poststructuralism of J. Kristeva and was used as the main literary term in the analysis of literary works of postmodernism. According to Yu. Kristeva's definition, intertextuality is "textual interaction that occurs within a separate text" [Kristeva, 1995: 97]. The emergence and constant increase of interest in this phenomenon in the second half of the 20th and early 21st centuries can be explained by the increased availability of works of art and mass education, the development of mass communication and the spread of mass culture, as a result of which arose the feeling that, in the words of Stanislaw Jerzy Lec, "about everything has already been said. Fortunately, not everything has been thought of" [Krugosvet]. So thus, when creating each new text, the author is forced compare and reinforce it with what is already available. An attempt to study of this phenomenon from a linguistic point of view, one of the first undertaken by Gennette J. in his work "Palimpsests: Literature

in second degree" (1982). He views intertextuality as factor of co-presence in one text of two or more texts, implemented in such techniques as quotation, allusion, plagiarism, etc., and thus defines unique intertext markers. He also proposed a classification of intertextual interactions, highlighting five types:

- intertextuality as the co-presence in one text of two or more texts (quote, allusion, plagiarism, etc.);
- paratextuality as the relationship of the text to its title, afterword, epigraph;
- metatextuality as commentary and often critical link to your pretext;
- hypertextuality as ridicule or parody of one text of another;
- architextuality, understood as the genre connection of texts [Around the World].

One of the first clear definitions of intertextuality was given in the book by V.A. Rudneva “Dictionary of Culture of the 20th Century”, and it sounds so: intertextuality is “the main type and method of constructing artistic text in the art of modernism and postmodernism, consisting in the fact that the text is constructed from quotes and reminiscences to other texts” [Rudnev, 1997: 113.] It echoes definition given by I.V. Arnold: “Under intertextuality means the inclusion in a text or entire other texts with a different subject of speech, or their fragments in the form of marked or unmarked, transformed or unchanged quotations, allusions and reminiscences” [Arnold, 1993: 346]. As the zone expands textual studies their subject is not only verbal texts, but also texts of painting, cinema, architecture, etc. (Jamieson, C. Jenks, etc.). Gradually the concept of intertextuality is expanding, as evidenced by the emergence of the term interdiscursive intertextuality, under which understands the interaction of various discursive genres and which is opposed to intersubjective and referential intertextuality. Intersubjective intertextuality is created with the help of quotation inclusions from previously created texts (precedent texts). Main markers of referential intertextuality are the use anthroponyms and toponyms. [Petrova, 2005: 27]

This article will analyze the story of George Orwell "Animal Farm" from an interdiscursive, intersubjective and referential intertextuality. For interdiscursive intertextuality, an important concept is an imitation text. Under the imitative context is understood as an inclusion that has relative integrity and independence, borrowing features and functions of genres, different from the genre of the text that includes them [Styrina, 2005: 5]

Inclusion can be carried out either according to the text-in-text principle, or overlap the main text. As for the story "Animal Farm", it is characterized by interdiscursive intertextuality of the second type, namely imposing the fairy tale genre on the entire text. We can talk about imposition, since the external form of presentation - a fairy tale - contrasts with the internal content of the work, which is socially and politically oriented. Fabulousness is created through a system of characters: the main characters are animals - endowed with human qualities. But at a deeper Upon examination, the reader understands that animal society is nothing differs from the human, and in a number of intertextual inclusions, which will be discussed below, it becomes clear that the author criticizes totalitarian society in general and the state the structure of the USSR in particular. When analyzing any text from the point of view of intertextuality you can find various quotation inclusions or semantic intexts, namely intext-quote name, intext-quote title and intext-quote [Petrova, 2005: 21]. Should also make a distinction between the phenomena of "quotation" and "allusions". A quotation is a reproduction of two or more components of the pretext while preserving that predication (description some state of affairs), which is established in the text source; in this case it is possible to have exact or several transformed reproductions of the sample. Allusion – borrowing only certain elements of the pretext, for which they are recognized in the recipient text ["Around the World"].

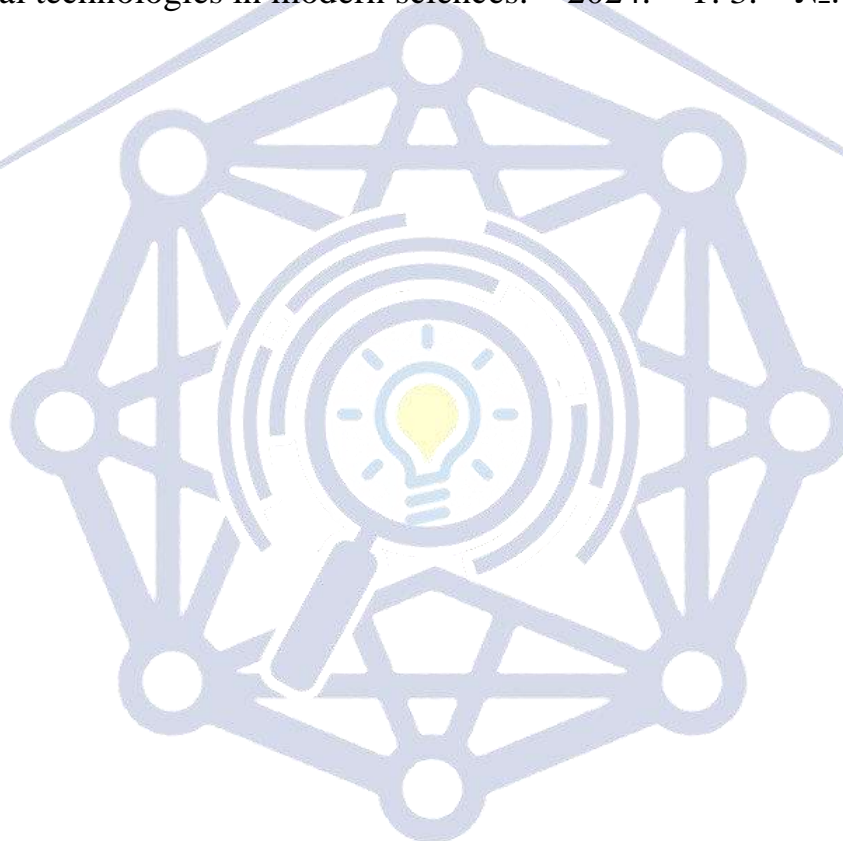
List of used literature

1. Nematjonova N. B., Fariza M. Artistic World of Iskander Fazil //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 32-34.
2. Nematjonova N. B., Dilafruz R. The Question of the Division of Parts of Speech in the Russian Language //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 29-31.
3. Nematjonova N. B., Samandar M. The Question of the Category of Noun Gender //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 39-42.

4. Nafisa N., Diana K. Analysis of Nabokov's "Lolita" //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 9-11.

5. Нематжонова Н. Б., Каримов Ж. ЯВЛЕНИЕ ГЛОБАЛИЗМА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ //GOLDEN BRAIN. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 281-284.

6. Nematjonova N. PECULIARITIES OF FAZIL ISKANDER'S CREATIVITY THROUGH THE PRISM OF NATIONAL IDENTITY //Development of pedagogical technologies in modern sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 23-26.

Research Science and Innovation House

Togʻ muzliklarini hajmi kichrayishini tabiiy geografik oqibatlarini va uni monitoring qilish masalalari

Uktamov Murodjon Gʻafur oʻgʻli
Urganch davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Muzliklar atrof-muhitning ajralmas qismidir va hozirgi iqlim oʻzgarishi jarayonidagi eng muhim jihat hisoblanadi. Muzliklarni tadqiq qilish, ayniqsa, dunyoning har bir togʻli mintaqadagi iqlim oʻzgarishi kuzatilgan soʻnggi davrda juda muhim ahamiyatga ega boʻlib qoldi. Ayniqsa, togʻ muzliklarini oʻrganish muhim ahamiyatga ega, chunki ular muhim tabiiy suv resurslar va iqlim oʻzgarishiga moyilroq tabiiy obyektdir. Muzliklarning erishi har bir togʻli mintaqada kuzatiladigan va bu jarayon hatto bugun ham davom etmoqda.

Kalit soʻzlar: Muzliklar, issiqxona samarasi, suv resurslari, ekosistema, proglacial,

Natural geographical consequences of a decrease in the size of mountain glaciers and issues of its monitoring

Uktamov Murodjan Gafur oqli
Master of Urgench State University

Annotation: glaciers are an integral part of the environment and are the most important aspect in the current climate change process. Glacier exploration has become very important, especially in the recent period when climate change in every mountain region of the world has been observed. The study of mountain glaciers in particular is important because they are important natural water resources and a more natural skyline prone to climate change. Melting of glaciers is observed in every mountainous region, and this process continues even today.

Keywords: |Glaciers, Greenhouse effect, Water Resources, Ecosystem, Proglacial,

Природно-географические последствия уменьшения размеров горных ледников и вопросы его мониторинга

Уктамов Муроджан Гафур огли

магистр Ургенчского государственного университета

Аннотация: ледники являются неотъемлемой частью окружающей среды и наиболее важным аспектом в текущем процессе изменения климата. Изучение ледников стало очень важным, особенно в последнее время, когда наблюдались изменения климата во всех горных регионах мира. Изучение горных ледников, в частности, важно, поскольку они являются важными природными водными ресурсами и более естественной линией горизонта, подверженной изменению климата. Таяние ледников наблюдается в каждом горном регионе, и этот процесс продолжается даже сегодня.

Ключевые слова: Ледники, Парниковый эффект, Водные ресурсы, Экосистема, Приледниковый период,

Muzliklarni erishi global inqirozdir. Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dunyodagi deyarli barcha tog' muzliklari shu asrning oxiriga kelib global isish tufayli yo'q bo'lib ketishi mumkin. Bu nafaqat tog' ekotizimlariga halokatli ta'sir ko'rsatadi, balki butun sayyoraga ko'p jihatdan ta'sir qiladi. [1]

Ma'lumki, keyingi yillarda iqlimning o'zgarishi, to'g'rirog'i havo haroratining ko'tarilayotganligi haqida juda ko'p marotaba ta'kidlanmoqda. Bu jarayon o'z navbatida daryo suvlarining asosiy manbai hisoblangan muzliklar maydoni va miqdorining o'zgarishiga sabab bo'ladi. So'ngi tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'lishicha O'rta Osiyodagi daryolarning ba'zilarini suvi global isish sharoitida kamayayotgan bo'lsa, boshqalarniki ko'paymoqda. Asosan, muzlik suvidan to'yinuvchi daryolar suvi ko'payib borayotgani muzlarni juda katta tezlikda erib maydonini va hajmini qisqarib borayotganidan xabar beradi. Iqlim isishining shu tarzda davom etishi yaqin kelajakda tog' muzliklarini kamayib yoki butunlay yo'qolib ketishiga sabab bo'lishi mumkin.[2] Butun jahon geograflarini xulosalariga ko'ra, dunyodagi tog' muzliklarining yo'q bo'lib ketishining asosiy sababi iqlim o'zgarishidir. Global haroratning asta-sekin o'sishi, muzliklarga katta ta'sir ko'rsatadi va bu ularning qisqarishiga olib keladi. Tog'li hududlarda harorat boshqa joylarga nisbatan tezroq ko'tarilmoqda. Buning natijasida tog'lardagi qorlar erib,

muzliklar hajmining kamayishiga olib kelmoqda. Dunyo bo‘ylab tog‘li hududlar, jumladan And, Himoloy va Alp tog‘lari millionlab odamlarni suv bilan ta‘minlaydi. Agar bu muzliklar yo‘q bo‘lib ketsa, bu miqdor va sifatning pasayishi nuqtai nazaridan ushbu hududlardagi suv ta‘minotiga tahdid soladi. Iqlim o‘zgarishini siklonik va antisiklonik tuzilmalarning muvozanati va ob-havo sharoiti yomonlashishidan bilish mumkin. Bu esa to‘g‘ muzliklarining erishini yanada kuchaytiradi. Agar shu tariqa davom etsa, muzliklar katta miqdorda erib uning quyi qismida proglasial ko‘llar vujudga kelishi mumkin.

1-rasm. Muzliklar chekinishi oqibatida tog‘lar pastida proglasial ko‘llar hosil bo‘lishi. *Butan*

Muzliklarning davom etayotgan o‘zgarishlari to‘g‘risida dunyo bo‘ylab ma‘lumot to‘plash 1894 yil avgustda Tsyurixdagi 6-xalqaro geologik Kongressda xalqaro muzlik komissiyasining tashkil etilishi bilan boshlandi. Ikkinchi jahon iqlim konferentsiyasi 1990 yilda muvofiqlashtirilgan iqlim monitoringi tizimini zudlik bilan tashkil etishga chaqirildi. Natijada 1992 va 1996 yillarda FAO, ICSU, YUNEP, YUNESKO va JST homiyligida Global iqlimni kuzatish tizimi (GCOS) va Global yer usti Kuzatuv tizimi (GTOS) tashkil etildi. GCOS/GTOS doirasida iqlim bo‘yicha yer usti kuzatuv paneli (TOPC) global kuzatuv strategiyasini ishlab chiqish uchun yaratilgan va Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o‘zgarishi bo‘yicha doiraviy

Konvensiyasini (UNFCCC) qo‘llab-quvvatlash uchun yer usti domenidagi barcha muhim iqlim o‘zgaruvchilari (ECV) uchun Global quruqlik tarmog‘ini (GTN) o‘rnatgan. Bugungi kunda muzliklar monitoringi doirasida muvofiqlashtirilgan muzliklar uchun Global yer usti tarmog‘i (GTN-G), tomonidan boshqariladigan 40 dan ortiq mamlakatlarda dunyo bo‘ylab hamkorlik tarmog‘i Jahon muzliklarini kuzatish xizmati (GGMS), AQSh Milliy qor va muz ma‘lumotlari markazi (NSIDC) va Global quruqlik muz o‘lchovlari kosmosdan (GLIMS) tashabbusi.

Yuqoridagilarda kelib chiqib shuni xulosa qilishimiz mumkinki, har bir hudud tog‘ muzliklarining yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladigan, ortib borayotgan haroratni nazorat qilish choralarini ko‘rishlari kerak. Xalqaro boshqaruv tarmoqlari barcha mamlakatlardan issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha choralar ko‘rish majburiyatlarini talab qilishi lozim. Dunyodagi tog‘ muzliklarining yo‘q bo‘lib ketishining oldini olish uchun hukumatlardan tortib to shaxslargacha hamma birgalikda ongli ravishda harakat qilishlari kerak. Dunyo bo‘ylab hukumatlar tog‘ muzliklarining yo‘q bo‘lib ketishiga olib keladigan ortib borayotgan haroratni nazorat qilish uchun issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Yer yuzidagi tog‘ muzliklarining yo‘q bo‘lib ketishi nafaqat tog‘ ekotizimlari uchun fojia, balki butun dunyo bo‘ylab yomon ekologik oqibatlariga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levan G. Tielidze, Roman Kumladze, Lasha Asanidze “Glaciers Reduction and Climate Change Impact over the Last One Century in the Mulkhura River Basin, Caucasus Mountains, Georgia” International Journal of Geosciences, 2015. https://file.scirp.org/pdf/IJG_2015043013143698
2. I.E.Mirzoyeva, M.H.Hamroyeva,(2020) O‘rta Osiyo tog‘laridagi qadimgi muzliklarining, o‘rganilishi va uning geografik jihatlari. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL Uzbekistan.
3. <https://onedaily.com/weird-world/extinction-mountain-glaciers-impacts-world>
4. <https://ecobnb.com/blog/2018/11/melting-glaciers-causes-consequences>
5. <https://www.genevaenvironmentnetwork.org/resources/updates/unprecedented-rates-of-mountain-glacier-melting>

TABIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIGA O‘LKA TOPONIMLARINI O‘RGATISH METODIKASI

Polvonova Charos Bahromqulovna

Buxoro shahrida Osiyo Xalqaro Universiteti birinchi bosqich magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishning maqsad va vazifalari, tabiiy fanlar dasturi mazmunida berilgan toponimlar va kichik maktab yoshidan boshlab o‘quvchilarga ularni o‘rganishning ahamiyati, tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga o‘lka toponimlarini o‘rgatish metodikasi, bunda o‘qituvchi va o‘quvchiga qo‘yilgan talablar haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar: toponimlar, joy nomlari, geografik nomlar, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, hayotiy ko‘nikmalar, dunyoqarash, iroda, aqliy qobiliyat, ekologik tarbiya, motivatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются цели и задачи преподавания естествознания в начальных классах, топонимы, представленные в содержании программы естествознания, и значение их изучения учащимися младшего школьного возраста, методика обучения учащихся начальных классов топонимам края в процессе преподавания естествознания, требования, предъявляемые к учителю и ученику.

Базовые слова: топонимы, топонимы, географические названия, знания, умения, навыки, компетенции, жизненные навыки, мировоззрение, воля, умственные способности, экологическое воспитание, мотивация.

Annotation. This article will talk about the goals and objectives of teaching Natural Sciences in elementary grades, toponyms given in the content of the natural sciences program and the importance of studying them to students from a small school age, the methodology for teaching regional toponyms to elementary students in the process of teaching Natural Sciences, in this regard, the requirements for

Base words: toponyms, place names, geographic names, knowledge, skills, competence, competence, life skills, worldview, will, Mental Ability, environmental education, motivation.

Boshlang‘ich sinflardan boshlab tabiiy fanlarni o‘qitish bolalarni yoshlikdan tabiat, borliq, hayot haqidagi tasavvurlarini rivojlantirishga, tabiat hodisalarining mohiyatini anglashga, tabiatning rivojlanish qonuniyatlarini bilishga, o‘simliklar, hayvonlar bilan jonsiz tabiat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishni, undan to‘g‘ri foydalanish va tabiatni ko‘z qorachig‘iday asrashni hamda ulardan amalda foydalanish yo‘llarini o‘rgatishga xizmat qiladi.

Tabiiy fanlar bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fanlar jumlasiga kiradi. Mazkur fan pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslangan holda o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish metodikasiga ega.

O‘quvchilarga kichik maktab yoshidan boshlab tabiiy fanlarni puxta o‘rgatib borish bilan o‘qituvchi ularni ta‘limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularning dunyoqarashi, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga erishadi. Shular asosida tabiiy fanlarni o‘qitishning shakl va metodlari ishlab chiqiladi. Xuddi shu asosda boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida o‘lkamiz toponimlarini o‘rgatishning ham o‘ziga xos metodik imkoniyatlari mavjud.

Toponimlar va ular lug‘aviy asoslari etimologik tadqiqi yo‘sinlari sifatida taqdim etilayotgan tamoyil, usul, omil va motivlanish masalalari boshqa fanlardagi shunday masalalardan mazmun jihatdan farq qiladi. Har bir fan yoki sohaning o‘rganish obekti, predmeti, tushunchaviy bazasi bo‘lgani kabi onomastikaning, shu jumladan, toponimikaning ham o‘ziga xos xususiyatlari bor. Muayyan bir fandagi tamoyil, usul, omil va motivlanish xususiyatlarini ikkinchi bir fanga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tadbiiq qilish o‘zini oqlamaydi. O‘rganilayotgan sohaning talablaridan kelib chiqib, ularga nimanidir qo‘shish kerak yoki ulardan nimanidir olish kerak.

Toponomika geografik nomlarning kishi ismlarining kelib chiqishini o‘rganadigan fan sifatida maydonga keldi. Toponomikani “Zamin tili” deb atashadi. Toponomik termini lotin tilidan olingan bo‘lib “topon” joy va “anoma” yoki “onima” nom, umuman joy nomini o‘rganidan fan degan ma‘noni bildiradi. Geografik nomlar va zamin qarida yotgan, o‘rganilmay yotgan nomlar, insonlarga qo‘yilgan ismlar, toponomikani o‘rganish manbai hisoblanadi.

Mikro toponomika mikro ob`ektlarni nomlarini tadqiq qiladi.

Hozirgi vaqtda toponomika faqat yirik ob`ektlarning nomlarinigina emas, balki mikro ob`ektlarni ham nomlarini o`rganmoqda.

Geografik terminlar toponomik shtabiga kirmaydi. Ammo ular toponomikani o`rganishda katta ahamiyatga egadir. Nomsiz “ob`ekt” toponim emas. Toponomika geografik ob`ektlarni emas balki ularning nomlarini o`rganadi. Toponimlar bir vaqtning o`zida tilshunoslik tarixiy va geografik faktlar hisoblanadi. Hamda manba sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Toponomikaning turili xususiyatlari tilshunoslik, tarix geografik arxeologiya va boshqa fanlar bilan aloqasiga bog`liqdir. Toponomik materiallarni tadqiq qilinayotgan tarixiy ma`lumotlar ayniqsa, arxeologik tekshirish natijalariga suyangan holada ish ko`rish zarur. Chunki toponomika ko`pincha tarix dalillarga va isbotlarga muhtojdir. Masalan, biror yodgorlikni nomini o`rganish uchun albatta uni qaysi davrda yaratilganligini va nima sababdan shu nom berilganligini tarixiy davr sharti nuqtaiy nazarida tadqiq qilish talab qilinadi.

Toponomika metodologiyasiga muvofiq uni fan sifatida o`rganishda quyidagi asosiy talablarni hisobga olish lozim:

- toponimlarni paydo bo`lishiga doir ma`lumotlardan foydalanish;
- nomlarning mavjud bo`lgan barcha formalari aniqlash;
- nom va terminlarni o`sha joy nomi bilan bog`liq holda tanlash va eng muhimlarini o`rganish zarur.

Toponomik asoslar fakt, manbalar va yo`nalishlar bo`yicha joylarga aholining ko`chishi o`rganishi me`yoriga bog`liq. Toponimlar aniq tarixiy jarayon misol uchun aholining ko`chishi madaniy iqtisodiy va til munosabatlari vujudga keladi hamda tarqaladi. Toponomika jamiyatni muhim vositasi bo`lgan tilini, ekonomikasi, madaniyati va tarixiy taraqqiyotini o`rganish jarayonida o`sib rivojlanib boradi.

Toponomik nomlar manbai va ularni o`rganishda qo`llaniladigan metod va ularning to`g`riligini aniqlash maqsadida: yozma va boshqa manbalarni, qo`l yozmalar, arxiv materiallari, xattotlar ko`chirib yozgan kitoblar, aholi yashagan chegalarning aks ettiruvchi bosh va maxsus kartalar va eksplikatsiya kartalari bilan solishtirib chiqiladi.

Toponomikada xam moddiy va madaniy yodgorliklar o`rganilgandek oddiydan murakkabga ya`ni bugungi kundan asrlar ichkarisiga kirib boradi. Bilish murakkab protsessdir.

Toponomika o'zi ob'ektni yoshini ham aniqlaydi. O'z navbatida toponomik nomlar tarix uchun ham bebaho manbadir. Geografik nomlar uzoq muddatli bo'lib ma'lum teretoriyadagi u yoki bu xalqlarning tili haqida guvohlik beradi.

Toponomik materiallar yig'ishda va joy nomlarini kelib chiqishini o'rganishda etnografiya ham katta rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda toponimlar joy nomlarini faqat etnologik va an'anaviy jihatdan emas, balki so'z yasash jihatdan ham tahlil qilmoqdalar.

Geografik nomlar – toponimlar katta ilmiy va amaliy ahamiyatga molik bo'lganligi tufayli muhim ijtimoiy va ma'rifiy funksiyalarni bajaradi. Yuqorida bot-bot qayd etganimizdek joy tabiatining o'ziga xos xususiyatlarini, aholining xo'jalik faoliyati va etnografiyasi asrlar davomida shu regionda ro'y bergan tarixiy, ijtimoiy iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar hamda voqea va hodisalarni o'zida muhrlanganligi bilan ahamiyatlidir. Joy nomlari tarixiy o'tmishning ma'naviy yodgorliklari sifatidagina qimmatli bo'lish qatorida geografik nomlar hozirgi jamiyat uchun zarurdirki jamiyatning turli ehtiyojlariga xizmat qiladi.

Geografik nomlarning naminatsiya -atalish qonuniyatlarini o'rganish, ularni sistemaga solish, ularning yozilish qoidalarini yaratish, yozilishini milliy va xalqaro miqiyosda – standartlashtirish, - normallashtirish yani qatiylashtirish masalalari bilan YUNESKO va boshqa bir qancha xalqaro tashkilotlar bilan shug'ullanmoqda. Geografik nomlar bir birlaridan talaffuzi yozilishiga ko'ra farq qilgani, adreslik vazifasini bajargani uchun ularni rasmiy hujjatlarda, xaritalarda darsliklarda o'quv qo'llanmalarda ma'lumotnoma va boshqa nashrlarda tog'ri hamda har doim bir xil yozilish kerak bo'ladi.

Jahondagi davlat idora organlari transport va aloqa muassasalari, fan morif hamda madaniyat idoralari, matbuot radio, telvedeniya joy nomlarini xalqaro tillarda xususan milliy tillarda to'g'ri va qatiiy yozilishidan manfaatdordir. Kattami-kichikmi har qanday geografik abekt nomi, yozilishning rasmiy va umumiy istemol uchun yagona shaklini aniqlash va qatiylashtirish geografik nomlarning standartlashning mohiyati va vazifasidir.

Keltirilgan talab va ehtiyojlardan kelib chiqib, nomlarning lisoniy geografik nomlar turli maqsad va nuqtayi nazardan o'ranilishi mumkin. O'rta va Markaziy Osiyo geografik nomlarning atoqli tatqiqotchisi E.M.Murzayev “Toponimlarning yetti xil maqsad nuqtayi nazardan o'rganish mumkin deb hisoblaydi. Bular

- nomning geografik ob'ektning qaysi turga mansubligi;

- paydo bolish sharoiti va vaqti
- u yoki bu tilga mansubligi;
- mazmun va etimologiyasi bo'yicha
- grammatik qoida va miyyorlarga to'g'ri kelishi,
- bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinishi
- areali va migratsiyasi yani nomning ko'chib yurishi.

Nomning bunday turli nuqtayi nazardan o'rganilishi, tarixiy, geografik va albatta tilshunoslik fanlarda qo'llaniladigan metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Bayon etilgan fikrlardan kelib chiqib, nomlarning lisoniy hususiyatlari haqida masalalarga to'xtalamiz. Toponimlarni o'rganishning leksik-semantik metodi nom qanday geografik ob'ektning turdosh oti ekanligi va nimani anglatishini tahlil - grammatik tahlil etish demakdir. Toponimlarni semantik (semantika yoki semasiologiya-tilshunoslikning so'z va iboralar ma'nosini va ularning o'zgarishlarni o'rganuvchi bo'limi) jihatidan quyidagi uch guruhga bo'lish mumkin.

I. Tabiiy sharoitning biror bir belgisini bildiruvchi nomlar, qaysiki ular bir elementdan iborat bo'lmay bir necha so'zdan iborat bo'ladi. O'rmon-o'simlik rel'ef, yer, suv, tuproq, bilan nomlar - Qiziltepa, Yakkatut, Beshtarak, Uzunsoy, Kaltaqul, Yemanjir,

II. Ijtimoiy - iqtisodiy hodisalar bilan bog'liq nomlar, aholining etnik tarkibi, mehnat ko'nikmasi, transport, aholining farovonligi bilan bog'liq nomlar - Dehqonobod, Qozoqqishloq, Charmgar, So'zangaron, To'qimachi.

III. Geografik ob'ektning joylashivi, soni, geografik komponent turini bildiruvchi nomlar - Avstriya, -sharqiy rayon, Severo Morsk shahri, janubiy Xitoy dengizi, shimoliy dengiz, Lipetsk, Yelest, Bukavino, Qoplonqir, Ushkoniy orollari (Baykalda tovushqon-Ushkoni)

Har qanday tur leksikasining (leksika- biror til yoki shevadagi so'zlar majmui, so'zning lug'aviy ma'nosi) malum bir qismini atoqli otlar tshkil etadiki, ular ma'lum bir predmetning nomini bildirish, shu tipdagi boshqa predmetlardan ejratib ko'rsatish vazifasini bajaradi. Nomipatsiya yani ob'ektning nomi asosiy xususiyat hisoblanadi. Nomlarning manosi gramatik qoidalar asosida o'rganishni toponimik leksika deyiladi.

Morfologik (so'zlarning tarkibi, o'zgarish shakllari sestemasi, gramatikaning so'z tarkibi va shakllarini o'rganuvchi bo'limi) jihatidan geografik nomlar

1. Oddiy nomlar – birgina soʻzdan iborat nomlar. Oz navbatida oddiy yoki sodda nomlar.

1.1 Qoʻshimchasiz – affeks nomlarga birgina otdan iborat, boshqa biron unsur qoʻshilmagan toponimlardir. Qoʻshimchasiz oddiy geografik nomlar –

a) oddiy geografik yoki ijtimoiy iqtisodiy terminlar shaklida – ahnor, asbob, gaza, (togʻ qirasi), Yem (pochta stansiyasi) koʻl, orol, taqir, uchma, chem, sharshara, quduq, dara;

b) urugʻ aymoq el-elat nomlari bilan ataladigan toponimlar - arab, mangʻt, saroy, barlos, qoʻngʻirot, mest, qarliq, durman, nukus, turk, chandir, qovchin, m qipchoq;

v) Kishilarning laqabalridan iborat toponimlar – avaz, Mustaf, Nazarbek, Navoiy

g) oʻsimlik va hayvon nomlaridan kelib chiqqan toponimlar- bodom, terak, chinor, olma, tol, yongʻoq doʻlta, qoʻgʻa, (lux) oʻsimligi Dehqonobodda,

1.2. Qoʻshimchali - sodda toponimlar deganda otga qandaydir qoʻshimcha - affeks qoʻshib yasalgan geografik nomlar tushuniladi. Eng uchraydigan qoʻshimchali sodda nomlar quyidagi vareantlarda uchraydi.

- goh – Jangoh (jang maydoni), Nomozgoh, Saylgoh, Shamolgoh, Korizgoh

- zor, - Bedazor, Bodomzor, Olmazor

- Iston – Bogʻiston, Guliston, Bohoriston, Oʻzbekiston, Turkiston

- Iya – Shohruhiya, (Ulugʻbek otasi A.Temur oʻgʻli nomidan) , Mingiya – Ming qabilasi yashaydigan manzil

- Kor – Lalmikor, Paxtakor, Mirishkor,

- Lar – arablar, minglar, beklar,

- Li – alamli, anjirli, tolli, toshli,

- Lik – (-liq) – Mahhalla qishloq ahlining asli qayerdan ekanligini bildiradi.

Andijonlik, Nishonlik, Zargarlik, Soylik

- Loq (lox) - Sangloq, toshloq, qumloq,

- On – Arabon, (Arabon shakli ham) Saidon (Sayyillar mahalasi)

- Ot – Bogʻdod, Rabot, Qishloqot, Rabotot

- Cha – qoʻrgʻoncha, oqcha, saricha, qizilcha

- Chi – kasb egasini bildiradi. Buyrachi, terirchi, xatirchi, taqachi, uychi

2. Murakkab soʻz tarkibli nomlar – ikki yoki va undan ortiq tarkibiy qismlardan iborat geografik nomlar. Bunday toponimlar geografik jihatdan bir necha turga boʻlinadi

a) ot – ot, koʻpincha toponimning ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat boʻladi. – Yozyovon, Ketmontepa, Poygadasht, Aygʻirdasht, Xantaxti, Moybuloq, Toshquduq, Sapungora, Toshrobot; qishloqlarning laqabalri kasblaridan nom olgan toponimlar – mamatyasavul, Qurbonmurob. Toponim Antroponimdan bir yoki ikkala komponenti ham urugʻ aymoq nomlaridan iborat boʻladi. Arabqiyot, Boʻri batosh

b) sifat + ot ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat boʻladi. Yomonovul Kattaqoʻrgʻon, Kattakoʻpra, Oqdaryo, Qorasuv; ikkinchi tarkibiy qismi urugʻ aymoq nomidan tarkib topgan – Yomonsaroy, Qoraqoʻngʻirot, Kattaming,

v) Ot+Sifat – joʻyinov, - jinov, Yangiariq, Eskianhor, Talesafed,

g) Son+ot – Beshariq, Oltariq, Uchquduq, Beshkapa, Saksonkapa, Uchkoʻprik, . Biroq qirqqishloq, yuzqishloq, mingqishloq toponimlari shaklan son+ot tipiga oʻxshasa ham ot+ot modelidir. Chunki qirq, yuz, ming, oʻzbek urugʻlari nomi

d) fel+ot. Keldihayot, Qolgandaryo, Qaynarbuloq,

e) ot+fel – Jarkoʻchgan, Qumbosdi, Ustaolgan, Qayrisoldi, Yerdantengan, Osmontarash, Toytalash, (Hisor togʻlaridagi joy nomlari) Borsa Kelmas, Ilonoʻtti

oʻzbekistonning koʻzga koʻringan toponimist olimi QD.U. prof. T.Nafasov “Janubiy Ozbekiston toponimiyasining etnolingvistik analizi” (T1985) kitonbida bu region toponimiyasi katta qismi maʼno va grammatik tuzilishi jihatidann tushunarli boʻlgan soʻz va affekslardan tuzilgan deb koʻrsatadi. Bu tip toponimlar uzoq oʻtmishda yaratilganligidek , hgozir ham yaratilmoqda. Bu tip toponimlarning uch xil koʻrinishga ega ekanligini taʼkidlaydi.

1. geografik termindan iborat toponimlar. Alng, Gutan Qarshi Uloch va boshqalar

2. Bir komponentli belgi bildiruvchi soʻzlardan, boshqa komponenti geografik terminlardan iborat toponimlar; - Qipchoq, Saroy, Mangʻit, Qovchin va boshqalar

3. Urugʻ nomiga nisbat etish asosida yaratilgan toponimlar. – Achamayli, Qushtangʻali, Qutchi, Chuyut, Uyrot,

Leksik tarkibi grammatik koʻrilishi jihatidan ancha murakkab, shu bilan birga boy va xilma-xil boʻlgan janubiy Oʻzbekiston (nafaqat janubiy Oʻzbekiston – Oʻrta Osiyo aksar hududi uchun) toponimlarini toponim asosidagi morfema (Morfema

so'zining ma'no anglatuvchi bo'linmaydigan o'zagi) so'z va afekslar qaysi til leksikasi va gramatik qurulishi mansubligiga ko'ra iki yirik guruhga bo'linadi.

1. Turkiy tillarga mansub toponimlar.
2. O'zga tilarga mansub toponimlar

Atoqli otlar tilida ampelyativlar ananaviy nomlar sifatida boyib boradi, ular fonetik, leksik, grammatik, xususiyatlari jihatidan apellyativlarga yaqin turadi, lekin, o'ziga xos belgilarga ega. Atoqli otlarning kelib chiqishi, taraqqiyoti, tildagi o'rni va jamiyatda bajaradigan funktsiyasini onamastika (nom berish san'ati) o'rganadi. Geografik nomlar va atamalar boshqa tillardan terminlar va tushunchalar qabul qilib, o'zi ham boshqa tillarga so'z berib, boyib boradiki, ma'naviy boyligimiz millatning muhim belgisi bo'lgan til milliy madaniyatni yuksalishga xizmat qiladi.

O'rta Osiyo jumladan O'zbekiston toponimlarining o'rganish ham uzoq tarixga ega.

Bu jihatdan Maxmud Qoshg'ariyning “Devonul lug'atul turk”, Narshaxiyning “Buxoro tarixi”, Boburning “Boburnoma” asarlari katta ahamiyatga ega. Respublika joy nomlarining kelib chiqish tarixini etnonimlarini biror xalq, millat, qabila, elat, urug'-aymoq nomlarini o'rganuvchi hamda geografik terminlarning o'rganishda o'zbek olimlari juda katta hissa qo'shdilar.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars jarayonida o'quvchilarga toponomikani o'rganish jarayonida tilshunoslikka oid bo'lgan materiallar ular bilan birgalikda yoki ularning bevosita maslahatlari bilan hal qilsalar juda yaxshi natija berar edi.

O'lka tarixini yaxshi o'rganmay turib, toponomikadan o'lkashunoslikni muhim manbai sifatida foydalanish nixoyatda qiyin. O'lkashunoslik bilan shug'ullanadigan o'qituvchilar toponomikaga doir adabiyotlar bilan yaxshi tanishib chiqishlari kerak. O'zbekiston tarixiga doir toponomik materiallarni o'rganishda toponomik va geografik lug'atlardan foydalanish mumkin.

Endi O'zbekiston respublikasiga tegishli bo'lgan toponomik joy nomlarini ayrimlari sanab o'tamiz:

Marg'ilon Farg'ona viloyatidagi boshqa shahar. Dastlab Marg'ilon “Marginat” deb atalgan. Marg'ilon etimologiyasi Marg', Murg'ob, Marg'on, Margribita, Marg'ub kabi toponimlar etimologiyaisga o'xshash bo'lib tojikcha “Marg'- o'tlok” degan so'zdan olingan deb taxmin qilinadi. Marge so'zi boshqa so'gd tilida “buloq” ma'nosini ham anglatadi.

Jizzax-O`rta Osiyodagi eng boshqa shaxarlaridan biridir. Bu qal`ani asli nomi Dizzak X asrlarda ham shunday deb atalgan. Diz boshqa sug`d tilida “qal`a” “istehkom” demakdir. “Ak” esa bizdagi “cha” qo`shimchasiga to`g`ri keladi. Demak, Dizzak-kal`acha demakdir.

Registon Samarqandda, Registon nomi bilan yuritiladigan bozor va ariq mavjud, va reg tojikcha kum iston- joy yoki qumlik joy degan ma`noni anglatadi.

Beshbola o`zbek urug`laridan yirik bir shaxobchasining nomi respublikamizda beshbola nomli bir necha toponimlar bor.

Oqtepa- bu so`z “dehkon” so`z bilan bevosita aloqador. Dexqon termini V-VI asrlarda paydo bo`lgan. Dexqon o`rta asrlarda yirik feodal xisoblangan. Odatda feodal dexqonlar, tug`on boshida atrofi devor, xandaqlar bilan to`silgan mustaxkam qo`rgonlarda yashaganlar. Bunday qo`rgonlarning xarobalari hozirgi vaqtda ok tepalar deb yuritiladi. Masalan: Toshkent shaxrida 8 ta oqtepa mavjud.

Nayman - o`zbek, qozoq, qoraqalpoq, qirg`iz, oltoy xalqlarining tarkibiga kirgan yirik qabila uyushmasi, o`zbek naymanlari Zarafshon vohasi Farg`ona vodiysi va Xorazmda yashaganlar. Hozirda O`zbekistonda mazkur nomlar bilan ataluvchi qishloqlar mavjud.

Boshlang`ich sinf o`qituvchilari tabiiy fanlarni o`qitish jarayonida mavzu maqsadida belgilangan vazifalarni to`liq ta`minlashga erishishda fanlar integratsiyasiga ham alohida e`tibor qaratishlari, o`quvchilarga toponimlarni o`rgatishda ularning bilim darajasini tilshunoslik, geografiya, tarix, geologiya kabi fanlarni ham puxta o`zlashtirishlari zarurligini unutmasliklari zarur.

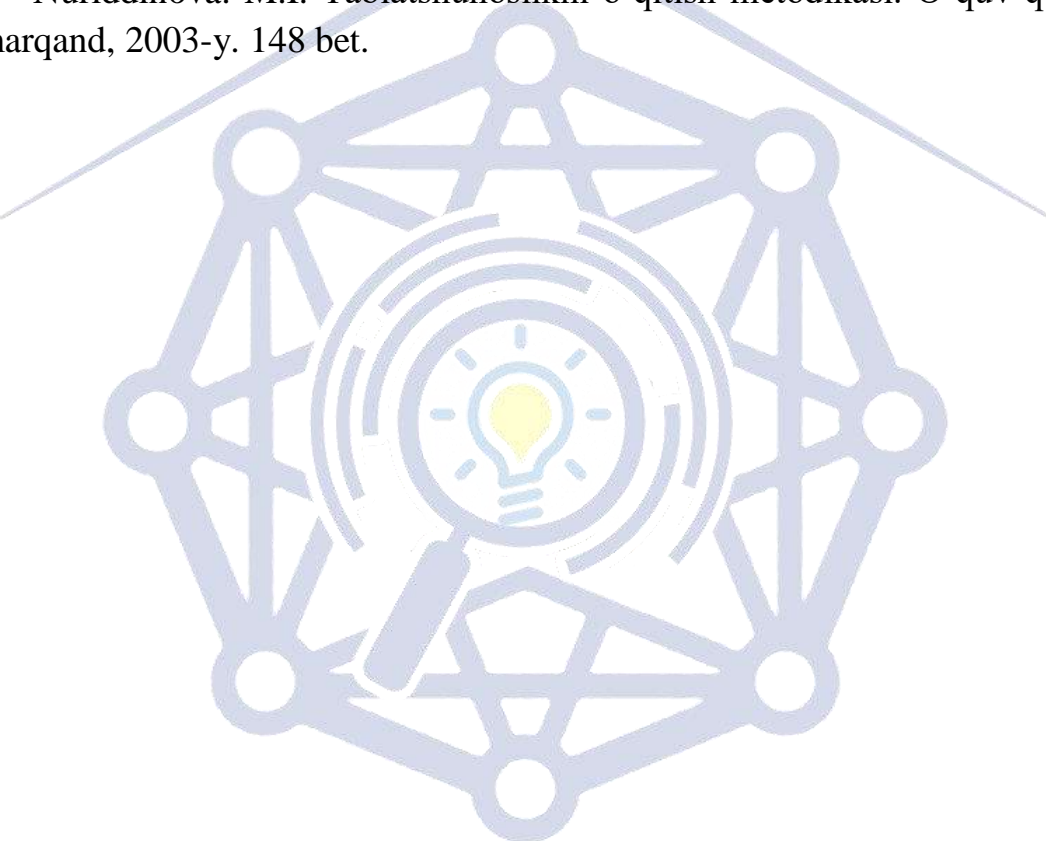
Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (1- sinf uchun darslik). T.: 2001-y. 90 bet.
2. Grigoryans A.G. Atrofimizdagi olam (2- sinf uchun darslik). T.: 2002-y. 98 bet.
3. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (3- sinf uchun darslik). T.: 2001-y. 128 bet.
4. Grigoryans A.G. Tabiatshunoslik (4- sinf uchun darslik). T.: 2001-y. 144 bet.
5. Grigoryans A. G. Tabiatshunoslikni o`qitish. T.: O`qituvchi. 1992-y. 110 bet.

T. Musulmonova O. O`quvchilarning ma`naviy madaniyatini shakllantirish. T.: 1993-

130 bet.

9. Tursunov N., Nuriddinova M.I. Boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya asoslari (o'quv qo'llanma). Samarqand, 2003-y. 124 bet.
10. To'xtayev, Rasulov va boshqalar “Inson va tabiat” T.: 2003-y. 30 bet.
11. Nuriddinova M.I.. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi: tarixiy va nazariy asoslari (muammoli leksiyalar kursi). Samarqand, 2003-y. 126 bet.
12. Nuriddinova. M.I. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. Samarqand, 2003-y. 148 bet.

Research Science and
Innovation House

Artistic-aesthetic and methodological tasks of the narrative

**Feruza Radjapova, Zulayho Usmanova, Bahodir Zakirov,
Rashid Kurbaniyozov**
Tel: +998990967575
feruza.r1975@urdu.uz

Annotation: The article speaks about artistic-aesthetic and methodological tasks of the narrative language is one of the important features of prose works. Also symbolic use of words related to colours is of particular interest. Observations show that in the prose works created in recent years, more attention has been paid to the symbolic expressions related to black.

Key words: symbolism, colors, story, interpretation, headline, artistic, image, word, concept, reality, thinking.

The conditionality and symbolism of words and their artistic and stylistic functions are one of the important features of prose works. In this respect, the symbolic use of words, especially those related to color, is of particular interest. This feature serves to emotionally, vividly depict the content of the literary work, the nature of the images and the essence of things, to enrich the feelings of the spiritual world of the reader.

The colors are used as a kind of poetic movement in the artistic context mainly as a symbol, and in terms of the artistic means of language as an adjective (epithet) that represents a sign. Indeed, the current research has shown that “white, black, and red are the basis for the symbolism of being, and the properties of the remaining colors derive from the complementary properties of white, red, and black”¹.

Symbolic interpretations of color are still widely used in the East including the Uzbek literature. A number of works by the writers of the twentieth-century are named with the specific colors. E.g. “White ship” (Ch. Aitmatov), The Black book, “White castle” (Nobel Prize-winning Turkish writer Orhon Pamuk), “Blue Envelope” (A.Qahhor), “White Birds, Snow-white Birds” (O.Yakubov), “Black Eyes” (P.Kadyrov), “Riding the Yellow Giant” (H.Tukhtaboev), “Green Wealth”

¹ Turner V. Symbol and ritual. M. Science. 1983. p. 80

(S.Nazar) and others. It should be noted that the place of black among the colors is fragmentary and it has been used in different meanings (positive and negative) in different periods and regions².

Observations show that in the prose works created in recent years, more attention has been paid to the symbolic expressions related to black. This situation, in our view, is explained by the fact that in the recent past, the main negative characteristic of this color has come into literature in exposing such vices as tragic events in life, injustice, arbitrariness.

The narratives of the well-known writer N.Eshankul *The Black Book* and *Night Fences* stand out from this point of view. An example of a non-traditional modernist style, these works have one thing in common: they are based on the principle of an extremely negative assessment of reality through symbolic thinking.

This has led to a peculiarity in determining the nature of the stories, that is, they are philosophical-spiritual in content, symbolic-figurative in appearance, psychological in terms of expression, monologue in terms of form of speech. Another important feature is that the interpretation of the symbolic image, concept, and objects associated with white, black, red and other colors in the stories, is quite significant. But among these, the black symbols predominate. It is no coincidence that the words "black" and "night" appear in the headlines.

These words, which are the key to the essence of both stories, serve for a basic socio-aesthetic function and embody the main symbolism. Importantly, the word "black" means color, the word "night" means a concept of nature, in one of which is a sign of quality, in the other is a sign of object (in the sense of object), which are used in the literary text only in a negative-figurative sense. (Actually, the word "night" is synonymous with "black"). But this process takes place through the fact that both words enter into an aesthetic relationship in an artistic context with other words, rather than on their own. Consequently, “a word in an artistic context, firstly, expands its scope of meaning and enriches its semantic layer, and secondly, moves from its own meaning to other meanings³.

² Hakkulov I. Black is a blessed colour // Under the chain poem. Tashkent. 1989. p 30-45. That author. Again about the interpretation of black colour // Uzbek language and literature, 2001. No. 3. p. 17-24.

³ Sarimsakov B. Fundamentals and criteria of art. 2004. p.33.

These features are reflected in detail and impressively in the stories. “The narrative *The Black Book* is the cry of an anonymous person in the image of a hero and a narrator for the grief of man and human tragedy. The frames of this tragedy are extraordinarily sharp and generous, which are summarized in the phrase *The Black Book*. After all, in the imagination of the helpless hero, "burnt leather", "turned into crumpled paper", "black" is a symbol of the horrors of human life, and "book" is a symbol of a magical inscription sealed by a terrible human "fate". This symbol is imbued with the tragic essence of the heroic deed that gave his life to the black book, the protagonist enters the path of the devil-climber, his every word and action reflects a certain aspect of the concept of the black deed. Interpretations of this process become aesthetic material, influencing the reader's emotional feelings and creating the basis for an artistic image. There are a lot of symbolic objects, things and events related to black in the story. They are aimed at revealing the tragic content of the work, expanding the horizons of art, performing a certain aesthetic function in the description of the characters, the hero's speech and other places. Among them are the symbolic meanings "black book", "black fantasy", "black book streets", and phrases that are meaningful or close to them help to enhance the depressed mood of the protagonist, the sharp tone of the work.

From-word-to-image" model is used to interpret the combination of "black" and "book" in the narrative. For example, if these words are taken separately they reflect simple information in our minds, and when they enter into figurative and expressive relationships, they move to the level of art, saturated with poetic design and evoke different emotions. In this process, as the main aesthetic burden falls on the "book", the word becomes an image. In fact, “words are the name of an object..., and even if they are a concept, they are only words that have a free aesthetic value⁴.

As the story begins with the protagonist's sad words about himself, the reader begins to understand logically that he sees reality only through a black mirror. Subsequent events make this even clearer and brighten the image of the protagonist, who is blowing hatred. The following is an excerpt from the scene: “One night in a distant dream, I saw a man drowning in a flood of red mist, and as he sank, he screamed in agony - his screams ruffled the walls of my dream, and then he disappeared under the dark black blur. I realized that he had drowned forever - I was

⁴ Gay N.K. The artistry of literature. Poetics. Style. M. Science. 1975. p.115.

the one who drowned.” The main point in the depiction of a person’s tragedy here is that the person is invisible under the blur. In this interpretation, the phrase “black blur” symbolizes a terrible situation in life, and the word “*tim* (dark)” emphasizes the severity of the horror.

All the elements that shape events and situations, as well as the poetic description in the narrative, - the function of auxiliary images - are at one point fully reflected in the image of the protagonist screaming from a bitter fate and attached to the concept of "black". This situation creates unnatural emotional movements in the protagonist's psyche, and the whirlpool of erratic thoughts widens. The protagonist himself admits this: “Someone came into me and he annoyed me with endless daily worries and anxieties, hugged me in a black dream, a black book, as if a void appeared inside me and I fell into it, no matter how much I wanted, someone standing inside me, leading me to the book and immersing me in endless thoughts, wandering me through the pages of the book. The struggle between darkness and light began in my inner world”(205).

This passage, as the node of the work, points to subsequent events, the cause of which - the description of "someone" - is entrusted with an important task, which is spiritually united with the black imagination and the black book. The juxtaposition of the word "black" in both words enhances the symbolic color, deepens the figurative meaning, and in the concept of fantasy the devil's nonsense is understood. The important thing is that the words "someone" and "book" are repeated three times in this short passage. Because they are the basic concepts, it is clear from the content of the text that the first word is a symbol of Devil, the second word is a symbol of his evil name, which motivates the continuation of thoughts⁵. (Subsequent excerpts are taken from this book and the page is shown in brackets. R.F).

It is known that the word "black" linguistically belongs to the category of adjectives and refers to a certain image, object and sign of an event. In this case, it is associated with the noun, pronoun and substantivized words, and has its original (color) or figurative (symbolic) meaning. This is evidenced by a number of examples in the story, among which the interpretation of images and details play a key role.

⁵ Nazar Eshanqul. The smell of mint. Tales and stories. Tashkent. East. 2008. p. 194.

⁶ Jumatova N. Symbolic images related to colour in contemporary Uzbek poetry. PhD diss. abstract. T. 2000. p. 15.

After all, “almost all the symbolic images associated with black are concepts - images, which are based on the figurative nature of black⁶.

In addition to such concepts as "book", "fantasy", "someone" in the story, such details as "vision", "dream", "notebook", "storm", "night", "flood", "streets" are also of aesthetic value. Each of these words belonging to the noun category is a means of highlighting or interpreting a particular aspect of color symbolism in an artistic context.

In the narrative, the protagonist emphasizes that "someone who came from within" resembles him, "he wears black, and he was as black as a dream." In this interpretation, which reflects the appearance of the devil, the fact that the blackness is given with an additive level and that it comes side by side with the face thickens the color. Second, the negative sign in the phrase “dress in black” refers to the devil’s action through a verb-related word.

Apparently, black belongs equally to both the book and the devil, embodying the essence of the author’s artistic intention. Therefore, this color complements certain aspects of the tragedy in subsequent events, adds scale to the image. For example, the transfer of the black color to the diary of the protagonist's son ("suddenly I saw a large notebook with a black cover on the table") justifies the poisoning of the child's mind by the nonsense of the black book.

The disgusting appearance of the portrait of the devil is further illustrated in the image of his armpit: "the devil placing the child next to the child of a woman who had just laid it, hid her child in his black armpit" (242).

The writer was able to express the horror of this heinous theft not only in the form of a narrative, but also in a psychological perspective, figuratively and impressively in one sentence: “There was a thunderstorm. The thunder was so strong that it was no longer raining, but there was a black flood from the sky.”

At this point, the destructive and catastrophic nature of the flood was always mixed with the devil's terrible deeds. The artistic function of the details of “armpit” and “flood” was explained by their figurative meaning. At the end of the work, the following words of the protagonist, who symbolically walks through the streets of the "black book", shaking the world and shouting drunkenly, are the main beliefs of a person deprived of him due to the evils of the devil and the black book:

"Let me tell you something, my lord, and accept it as the great conclusion of a little man who intended to change the world, but in fail at the end." (249).

In our view, this philosophical conclusion does not preclude the aesthetic evaluation of a story in which social tone is a priority. This is because the artistic interpretations of color symbols are one of the foundations of such evaluation.

The image of colors also plays an important role in the story *Night Fences*. However, they differ slightly from their position in *The Black Book*. In particular, although black, white, red, and yellow are found in both stories, black is the most widely used color in *The Black Book*, and figurative-symbolic meaning prevails. The colors black and white are widely used in *Night Fences*, and they mainly serve as artistic means.

In this sense, the colors are expressed as a poetic movement in relation to the words to which they are connected in the first story, while in the second story they represent the sign, the quality of the object, the person, the concept and the events. In both cases there is an expressive-emotional effect.

The words expressing color form a special type in the category of quality, and their semantic-stylistic features are reflected in the artistic context according to the requirements of the image.

A sign (symbol) represents a different level of quality of the object to which it is attached, as long as it carries a certain aesthetic load within the components of the work of art. Indeed, "a symbol is always an open image, it can never be equated with a single meaning, the same symbol changes its appearance depending on the situation - it begins to represent completely different phenomena by its very nature"⁷. This idea is also characteristic of the series of meanings in the symbolism of colors in *Night Fences*. As the plot of the work is reflected from the language of the protagonist against the background of his inner thoughts about life and man, the colors are applied in accordance with these situations and experiences. For example, we read in the following passage: "As the ship floats over the waves, its fine hair will bury you, and you will see countless arrows of compassion and love shooting at you bullets from its red lashes" (167).

While the painful experiences of the protagonist, who lost his beloved Hosila, are reflected in a vivid picture in his mind, the artistic intention is clarified through

⁷ Rubtsov N. Symbol in art and life. Philosophical reflections. M. 1991. p. 43.

"black", that is, the basic concepts of hatred and love become very negative at this point. This is an expression of the level of torture in the troubled heart of the protagonist, and the interpretation of the details of the "eyelashes" and "bullets" gives him imagery and impression.

The meaning in the semantics of black expresses the subject, concept, personality, character in relation to different situations and moods, according to the requirements of the literary text of the narrative. In this process, integrity is ensured through the relationship of color and object. For example, the combination of two words - "black" and the concept to which it is connected, refers to the edge of the sign. This is evidenced by the following:

1. "He was wearing very tight pants and a black tie" (180)
2. "It is only in this small dark corner that I feel free (181)
3. "I feel as if I sleep on his knees in his black wear." (182)
4. "As if the Persian girl who lifted the veil of her black cloak and looked at you to break your heart... sometimes I could see the unhappy faces of great writers" (177)
5. "Looking at his black beard, his annoyed ... eyes, his deep anger soaked face I suddenly believe for some reason that this is the man I have been looking for a long time." (186)

Linguistically, this determinant-defined lexical unit acquires an aesthetic essence when it moves to the artistic level, and its function is determined by the essence of the author's speech, the content of the thought in the context. Indeed, in the above examples, although the color 'black' is common to all the objects to which it is associated, their subject meanings are different. They were mainly applied to things and places that belonged to man. Therefore, the meaning in each is aimed at a clear and convincing embodiment of any aspect of the content intended by the author. For example, in the first example, when it comes to the devil, the black color of his tie explains the negativity in his actions. In the second example, the hope of a character oppressed in the grip of loneliness and freedom from a dark corner creates a meaning contrary to simple logic in his psyche.

The phrase 'black dress' in the third example is given in relation to the night. It resembles the image of a girl, and her mysterious and somewhat frightening gaze is logically attached to a negative background.

In the next example, the signs of a person's external and internal world occur as a whole through ‘black beard, annoyed eyes, irritated facial joints’. At the same time, the closeness and meaning of the words "disturbed" and "angry" to "black" expands the semantic circle.

The story also uses the verb "dressed" for black in two places, both of which refer to a female figure.

In the first, the night is simulated to an old woman ("the night is staring at me like an old woman dressed in black, with her breasts on the frame"), and in the second, the appearance of the protagonist's friend Sulaymon's wife (out came a young woman dressed in black, with sad eyes, who resembled Sulaymon very much). Importantly, the blackness of the garment is evident from the presupposition in the color shell, the negative essence inherent in both images.

In the story, a synonymous series was used to thicken the black color. In doing so, the two words that represent that color are quoted consecutively, the form is doubled, and the meaning is reinforced. The following images are an example of such an expression:

1. "*Bir kuni u kosovday qora va shang'i xotini bilan g'ijillashib turgandi* (One day he was quarreling with his oil-black and squeak wife)" (177)

2. "*Tunning ro'yoday qora tulporlari ko'z oldimdan dikonglab, kishnab o'tishyapti.* (The vulture black stallions of the night are neighing and scurrying at my eyes)"(192)

Apparently, the original meaning of the Uzbek word "*kosov*" is black. Putting it side by side with this word, firstly, deepens the femininity of the woman, and secondly, the art of simile, which is formed by the suffix "*-day*", increases the attractiveness of expression. Also, the synthesis of the sign of the word "*ro`yo*" with black, which originally meant black, was obtained by comparing the color level of stallions.

The semantics of colors also draws attention to the interpretations of black as opposed to white in the narrative. This color is mainly a symbolic expression of various objects and concepts as an artistic-descriptive means, and its function in the artistic context is determined by this feature. Indeed, the predominance of positive meaning and quality in the essence of color is manifested in the character of the sign of various objects. Expressions ‘*oqish* (a bit white), *oppoq* (snow-white)’ related to the white color of the "white" core indicate that "there will be a girl in a snow-white

dress who will turn the circle rule of the ship", while the phrase "white dress" has become a determinant of the girl's appearance.

Also, the use of "white" in two positions and "red" in one position is based on the logic of the text, that is, if the white color of the vulture is positive ("white vultures that take me to the world of fairy tales will be only childhood vultures"), negative in the sense that "sometimes my dreams include a herd of red stallion vultures scurrying around and running"). This can be interpreted as a sign that one side of the "redness" is the color of blood.

In some places, in addition to the shape of the object to which the white color is attached it may express the sign of it as in followings: "white gleam"(diminution), "white shirt", "white pants" There is no sign or spiritual independence in color and object, but the two words are rounded up and acquire completely different meaning: "*Robiya hamon yo'l bo'yida durrachasini silkitib, menga oq yo'l tilab turganga o'xshaydi*(It seems as if Robbie was still waving her handkerchief by the side of the road, wishing me 'safe journey'" (170). In this case, the combination of "oq yo'l" means good luck, good wishes for safe journey'

True, there aren't many ideas about red and yellow in the story. However, the art of the language of the work has a certain place in determining the scope of the aesthetic functions of the visual means in the content and style series. It is known that the symbol of the beauty of the valley is traditionally expressed in 'green'. But in the story, this color is replaced by "crimson". At first, the basis of this seemingly unnatural situation becomes clear in the following image: "There is a crimson valley on the horizon ..., a crimson valley full of question rocks and corpses lying on them ... people are entering this valley of reward with their sullen-bowed heads" (190)

Logically, only a color with a negative connotation corresponds to the essence of this horrible landscape. Therefore, the author emphasizes the color through the prefix "qip-"(in Uzbek) when quoting the color red as an alternative to blood, and the words "corpse" and "reward" deepen the sign of tragedy in color.

We see another situation in the saying, "If you look into the depths of the night, it seems as if a crimson light is flowing in it." By simple logic, "light" has a positive meaning. But in the text, the crimson color serves as its negative sign, and the depressed mood of the protagonist, who falls into the pit of the stench of death, is fully embodied in the notion of pain and torture in contrast to the crimson sign of light.

The color ‘yellow’ is found in the form of yellow and its synonym in the form of "gold" in the portraits of the cunning devil and the beautiful girl Robbie in the narrative.

The yellowish color of the devil's tail, the golden color of his hair, is essentially revealed in later interpretations in an ironic tone, while the yellowing of Robbie's hair is a reflection of the feeling of longing-torture in the heart of the lover-hero.

In general, the semantic features of words and phrases in the artistic context, their functions as a symbolic and pictorial means, the ideological and aesthetic content of the story ensures that the image is real and vivid, the expression is attractive, impressive, and expressive-emotional, the language is colorful. We summarized the essence of our observations described in the chapter as follows.

Conclusion

1. Poetic language is one of the criteria for the art of storytelling, it relates to the perfection of image and expression in all components of the structure of the work, is one of the important conditions of the writer's artistic perception, discovery talent and methodological originality.

2. The originality in the choice and application of words, phrases is reflected in the individual style, manifested as a determining factor in the skill of the writer. Each writer uses features of the word, such as semantic, connotative, metaphorical, and semantic expansion, according to his own style and creative inclination. This case is clearly seen in the traditional realistic stories of E. Azam and the modernist stories of N. Eshankul.

3. In the series of poetic language the expression base of the word is extensive, in which phraseology, allophony and other popular expressions play a significant role. Stable phrases and expressions, which are widely used in the vernacular, increase the imagery and attractiveness of the literary text, enhance the imagery. Deviation from the fixed meaning of the word - the phenomenon of allophony is based on the renaming and contradiction of things and actions, gives influence to the interpretation, and folk expressions are characterized as a source that enriches the artistic resources of the language of the work in this regard.

4. One of the components of poetic language is aphorisms in oral and written forms. They serve a concise, effective expression of wise thought, enhancing depth. Written literary aphorisms are the product of individual creativity, it reflects the author's worldview, artistic intent, level of understanding of the realities of life,

subjective views. After all, the aphorisms in the interpretation of E.Azam are aimed at expressing the optimistic spirit, while it is referred to the depressed mood in the world of meaninglessness in the narratives of N.Eshankul.

5. Color symbols also make a worthy contribution to the system of aesthetic and stylistic functions of the language of stories. They allow artistic expression to be deep and extraordinarily touching, to depict images and things emotionally, vividly. In the narratives, mainly black, white and red symbols are used more, and the author approaches them differently in terms of poetic idea, creative tone, image skills and style.

References

1. Turner V. Symbol and ritual. M. Science. 1983. p. 80
2. Hakkulov I. Black is a blessed colour // Under the chain poem. Tashkent. 1989. p 30-45. That author. Again about the interpretation of black colour // Uzbek language and literature, 2001. No. 3. p. 17-24.
3. Sarimsakov B. Fundamentals and criteria of art. 2004. p.33.
4. Gay N.K. The artistry of literature. Poetics. Style. M. Science. 1975. p.115.
5. Nazar Eshanqul. The smell of mint. Tales and stories. Tashkent. East. 2008. p. 194.
6. Jumatova N. Symbolic images related to colour in contemporary Uzbek poetry. PhD diss. abstract. T. 2000. p. 15.
7. Rubtsov N. Symbol in art and life. Philosophical reflections. M. 1991. p. 43.

Research Science and Innovation House

ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ СЕГОДНЯ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВЕЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

**Якубов Абдурасул Соатович – преподаватель Денауского института предпринимательства и педагогики.
rasulyakubov1970@gmail.com**

Аннотация: В данной статье представлен обзор основных тенденций в современном переводоведении, предпринятый на основе изучения наиболее значимых работ, созданных в разных областях науки о переводе. Обзор свидетельствует о том, что не только проблематика переводоведения стала более разнообразной, что связано с определенными изменениями в характере самой переводческой деятельности, но и само переводоведение приобрело междисциплинарный характер, вовлекло данные смежных дисциплин. В рамках переводоведения произошли определенные «повороты» и возникли новые парадигмы исследования перевода. К числу наиболее важных явлений в области переводоведения относятся «культурный поворот», а также «поворот», который можно назвать антропоцентрическим, послуживший основанием для развития коммуникативно-функционального подхода к осуществлению и изучению перевода. Он предполагает «погружение» переводчика в коммуникативную ситуацию, в которой осуществляется перевод, ее анализ с целью уяснения цели перевода. Данный подход позволяет более точно сформулировать задачи, решаемые переводчиками в рамках осуществления как традиционных видов перевода (художественный перевод, религиозный перевод, устный перевод), так и относительно новых видов переводческой деятельности (аудиовизуальный перевод, локализация). В статье обосновывается утверждение, что собственно перевод является главным элементом любой деятельности, осуществляемой переводчиком, и всякая переводческая деятельность предполагает культурную адаптацию текста к восприятию получателей перевода. Основная особенность переводоведения сегодня — его ориентированность на практику, на изучение закономерностей переводческой деятельности, что дает возможность постижения как особенностей различных видов перевода, так и сути перевода как вида человеческой деятельности.

Ключевые слова: переводоведение, культурный поворот, коммуникативно-функциональный подход, аудиовизуальный перевод, локализация.

Известно, что переводоведение утвердилось в статусе научной дисциплины во второй половине XX века. Это было вполне закономерное явление, обусловленное, прежде всего, потребностями осмысления особенностей и закономерностей переводческой деятельности, существенно изменившейся к тому времени и расширившей свои границы. Понятно, что эта научная дисциплина создавалась не с чистого листа, а на основе концепций, возникших в предшествующие эпохи. Сама переводческая мысль, бившаяся в сознании переводчиков в разных странах и в разные временные периоды, подготовила формирование, в определенном смысле — оформление разрозненных взглядов на перевод в нечто единое, обретшее со временем форму научного направления. Очевидно, что в предшествующие периоды переводческие идеи касались преимущественно двух основных разновидностей переводческой деятельности, доминировавших на протяжении столетий, а именно перевода сакральных текстов, то есть религиозного перевода, и перевода художественного. Не случайно первым и основным направлением переводоведческих исследований, если определение «переводоведческий» вообще применимо к исследованиям перевода в, так сказать, донаучную эпоху, было направление литературоведческое. И только начиная с 30-х годов XX века исследователи обратились к изучению проблем специального, то есть нехудожественного и нерелигиозного перевода, что было связано с расширением международного сотрудничества в научно-технической, военной и дипломатической сферах и, соответственно, с потребностями подготовки переводчиков для данных сфер (Сдобников, Петрова 2006: 54—55). Интерес лингвистов того времени к сопоставительному изучению языков в синхронии способствовал появлению лингвистического направления в исследовании перевода. Как пишет Э. Гентцлер, именно лингвистика способствовала появлению дисциплины, располагавшей теоретическими и языковыми инструментами, необходимыми для создания системного подхода к переводу (Gentzler 1990: 67). Ученых-лингвистов интересовали особенности соотношения разных языков, сталкивающихся в процессе перевода, влияющие на ход и результат

переводческого процесса. Это был своего рода «поворот» от литературоведения к лингвистике, приведший в результате к противостоянию и даже ожесточенной борьбе двух направлений, по крайней мере, в России. Результатом этой борьбы стало признание того, что даже в области художественного перевода лингвистические факторы играют существенную роль на обоих основных этапах переводческого процесса, то есть в процессе интерпретации оригинала и в процессе порождения перевода (Ларин 1962: 3). Таким образом, примирение двух подходов к переводу состоялось. Но это был лишь начальный период становления и развития переводоведения как науки. Далее мы рассмотрим основные события в его истории и в истории переводческой деятельности, с которой переводоведение непосредственно связано, приведшие к обретению им его нынешнего состояния. Дальнейшая история переводоведения отмечена несколькими важными «поворотами» (shifts), как они были названы западными учеными (Snell-Hornby 2006). Мы отметим лишь отдельные, наиболее важные моменты, определившие состояние переводоведения на современном этапе. Тех, кто нуждается в более подробной информации о путях развития переводоведения, мы можем отослать к работам, специально посвященным этому вопросу (Gentzler 1990; Prunč 2007; Прунч 2015). Исходя из того, что всякий поворот предполагает изменение направления, вектора движения, следует отметить то направление, которое послужило начальной точкой отсчета для последующего развития науки о переводе. Вполне естественно предположить, что таким направлением, в соответствии с логикой развития событий, было именно лингвистическое, зародившееся на этапе становления теории перевода как науки. Если обозначить его суть кратко, то можно сказать, что в его рамках в качестве основной задачи рассматривалось изучение условий установления отношений эквивалентности между двумя текстами на разных языках, а также факторов, способствующих или препятствующих этому. Не случайно то, что мы в российском переводоведении называем лингвистическим подходом к переводу или просто лингвистическим переводоведением, на Западе именуют подходом, ориентированным на эквивалентность, или парадигмой эквивалентности (Гамбье 2016б). С течением времени пришло осознание ограниченности этого подхода. Как пишет Ив Гамбье, он «...не позволяет рассмотреть, описать и объяснить процесс принятия переводческих решений

и результат перевода. Различие между тем, что явно (буквально, непосредственно, лежит на поверхности), и тем, что скрыто (имплицитно, сопряжено с коннотациями, подразумевается), ведет к неверному восприятию процесса перевода, а интерпретация переводчиком содержания оказывается делом весьма непонятным» (Гамбье 2016а: 58—59). Переводоведение не могло оставаться долго в тисках лингвистического подхода, тем более что сама природа переводческой деятельности подталкивала ученых к включению в круг исследований вопросов, связанных с воздействием на перевод факторов культуры. Осознание того, что перевод — это не только столкновение языков, но и столкновение культур (фраза, сегодня звучащая как аксиома), кардинально изменило сам характер переводоведческих исследований. Как писал А.Д. Швейцер, «столкновение двух культур при переводе происходит и на коммуникативном уровне, и на уровне текста» (Швейцер 1988: 52). Поскольку речь уже шла о культурах, то значит и о носителях разных культур, то есть о людях, для которых перевод есть средство обеспечения коммуникации. Таким образом, стало распространенным терминосочетание «межкультурная коммуникация», а в рассмотрении перевода учеными обнаружилось место — до тех пор вакантное — для человека. Произошел «культурный поворот» и «антропоцентрический поворот» в переводоведении. С 1980-х годов рассмотрению влияния культуры на перевод и влиянию перевода на культуру было посвящено много работ (Bassnett, Lefevere 1998; Bassnett 2005; Cranmer 2015, Gentzler 2001; Hatim, Mason 2005; Katan 2009; Koskinen 2015, Nida 1993; 1996; Toury 1995). Очевидно, что понятие «культурный поворот» чрезвычайно сложно, многомерно и комплексно, так же как и собственно понятие «культура». Это не могло не повлиять на саму направленность переводоведческих исследований, в которых рассматриваются различные аспекты проявления культур и межкультурных различий в разных видах перевода. Подтверждением этому служат опубликованные в данном выпуске статьи, в которых раскрываются механизмы межкультурного взаимодействия посредством перевода, обязательные для учета практиками и изучения теоретиками. По нашему мнению, функциональный подход к переводу (в нашей терминологии — коммуникативно-функциональный) восходит к работам Ю. Найды (Nida 1964; Nida, Taber 1969), основателей скопос-теории К. Райс и Х. Фермеера (Reiß,

Vermeer 1984; 2013) и ученых Лейпцигской школы (Jäger 1975; Kade 1981; Neubert 1973). Впрочем, если исходить из того, что в основе коммуникативно-функционального подхода — обеспечение восприятия смысла оригинального текста его получателями и переводчиком, а также его воспроизведение в тексте перевода, то к числу предтеч данного подхода можно отнести Цицерона, св. Иеронима и даже Петра I (Федоров 1983: 41). В российском переводоведении можно выделить работы З.Д. Львовской (Львовская 1985; 2008), обратившей особое внимание на передачу смысла в интересах определенной аудитории (Sdobnikov 2017). В настоящее время коммуникативно-функциональный подход к переводу предполагает рассмотрение переводческого события в рамках определенной коммуникативной ситуации с учетом цели осуществления перевода, потребностей и ожиданий реальных или предполагаемых получателей ПТ (потребителей), способа использования переводного текста в рамках предметной деятельности потребителей перевода. В некоторых случаях важен и учет коммуникативной интенции отправителя исходного сообщения и коммуникативного эффекта, производимого оригиналом на соответствующих получателей. Мы говорим «в некоторых случаях», поскольку обеспечение равенства коммуникативных эффектов, производимых ИТ и ПТ, иногда не представляется необходимым и часто вовсе невозможно. Например, перевод выступления, адресованного аудитории исходного языка, в принципе не может оказать аналогичного воздействия на аудиторию перевода. Подобное утверждение противоречит традиционным взглядам на перевод как на процесс, характеризующийся установкой на передачу коммуникативного эффекта первичного текста (Швейцер 1988: 75). Поскольку учет особенностей коммуникативной ситуации, в которой осуществляется перевод, является необходимым условием постижения переводчиком цели перевода и того, что К. Норд, вслед за своими учителями, называет translation brief (переводческое задание) (Nord 2005: 9—10), возникает потребность в классификации возможных коммуникативных ситуаций с использованием перевода (КСП). Разработанная нами классификация коммуникативных ситуаций включает два типа КСП — ситуации, в которых перевод изначально (то есть в момент создания ИТ) предполагается, и ситуации, в которых перевод изначально не предполагается. Каждый из этих типов включает виды КСП, выделяемые на

основе разных критериев: в первом случае — на основе формы взаимодействия разноязычных коммуникантов (презентация, круглый стол, интервью, экскурсия и т.п.), во втором случае — на основе личности инициатора перевода (Сдобников 2015: 73—93; Sdobnikov 2011). Мы утверждаем, что сам характер коммуникативной ситуации определяет цель перевода и позволяет переводчику выбрать соответствующую этой цели стратегию перевода, понимаемую как общая программа осуществления переводческой деятельности с учетом параметров коммуникативной ситуации (Sdobnikov 2011: 1450). Таким образом, коммуникативно-функциональный подход к переводу предполагает своего рода погружение — как в теории, так и на практике — в определенную коммуникативную ситуацию, осознание переводчиком параметров этой ситуации и тех задач, которые должны быть им решены именно в рамках и применительно к данной ситуации. Особую важность он представляет для профессиональной подготовки переводчиков, поскольку позволяет избавиться (и избавить будущих переводчиков!) от ложного представления о переводе как о трансформации одного текста в другой, как о некоей филологической игре с двумя текстами, и внушить будущим специалистам уверенность в том, что перевод — это деятельность, направленная на удовлетворение потребностей людей путем создания текста на переводящем языке с ориентацией на текст оригинала. Именно такой уверенностью будут характеризоваться будущие поколения переводчиков, если коммуникативно-функциональный подход станет для них своего рода господствующей идеологией. В переводоведении по-прежнему уделяется много внимания проблемам, рассмотрение которых началось много веков назад. К их числу относятся, прежде всего, проблемы художественного перевода и проблемы перевода религиозных текстов, о чем свидетельствует, в частности, и тематика некоторых статей, представленных к этому выпуску журнала. Казалось бы, все, что можно было сказать по этому поводу, уже сказано, и добавить больше нечего. Однако это не так. Все дело в том, что само развитие переводоведения следует рассматривать как спиральное движение: на каждом новом витке в сферу внимания переводоведов включаются новые аспекты ранее рассматриваемых проблем и, что более важно, меняются сами подходы к изучению переводческих проблем, меняется угол зрения, под которым это изучение осуществляется. Несомненно, основным и наиболее

перспективным подходом к изучению перевода, включая такие его виды, как художественный перевод, является коммуникативно-функциональный подход, что выглядит очень инновационно, особенно по отношению к переводу сакральных текстов. В частности, с данным подходом вполне согласуется задача обеспечения определенного коммуникативного воздействия на читателей переводных версий Библии, учет самого назначения переводов Священного Писания в данной культурной среде и в данную эпоху (см., например, статьи Г.Т. Хухуни, И.И. Валуйцевой, А.А. Осиповой в этом выпуске). Следует с удовлетворением отметить, что коммуникативно-функциональный подход используется теперь в качестве той теоретической основы, которая позволяет приблизить само изучение вечных (и новых) проблем переводоведения к реалиям практической переводческой деятельности, осуществляемой в интересах конкретных (в определенной ситуации) получателей перевода. Наш краткий анализ современного состояния переводоведения мы завершим рассмотрением новых направлений, тенденций и тем, появившихся в науке о переводе в последние два десятилетия. Разумеется, перечислить все частные вопросы, интересующие переводоведов, вряд ли представляется возможным в рамках статьи. Самое главное — это то, что переводоведение уже доказало свою практическую направленность; по сути, все то новое, что появилось в теории перевода, так или иначе связано с изменениями в характере переводческой деятельности как таковой. Ниже мы отметим пунктирно наиболее значимые изменения и их роль в обогащении проблематики переводоведения. Казалось бы, развитие теории устного перевода не является достижением последнего времени. Но следует учитывать, что предыдущий этап развития науки о переводе подарил нам лишь ряд фундаментальных работ, в которых были заложены основы теории устного перевода и намечены дальнейшие направления исследований в этой области (Миньяр-Белоручев 1969; 1980; Чернов 1987; Ширяев 1979). Эти исследования были в значительной степени связаны с господствовавшим тогда сугубо лингвистическим подходом к переводу. В настоящее время в центре внимания ученых — не только вопросы описания самих механизмов осуществления последовательного или синхронного перевода на основе сопоставления разноязычных продуктов устной речевой деятельности, но и изучение лежащих в основе этих механизмов психолингвистических и

нейрофизиологических процессов (Moser-Mercer 1978; Moser-Mercer et al. 1998). К числу абсолютно новых тенденций на переводческом рынке относится осуществление «сольного» синхронного перевода, то есть перевода, осуществляемого синхронистом без напарника. В этом направлении ведутся определенные эмпирические исследования, хотя основательных теоретических работ, посвященных этому вопросу, пока не написано. Расширение сферы использования аудиовизуального перевода (АВП), то есть перевода кинофильмов, видеопрезентаций, компьютерных игр, приложений к смартфонам и т.п., не могло не привлечь внимания переводоведов (Горшкова 2006; 2017; Матасов 2009; Малёнова 2017; Chaume 2016; Díaz Cintas 2009; Gambier 2008). Многими авторами АВП рассматривается как особый вид переводческой деятельности, отличный от устного перевода и письменного перевода (Козуляев 2013). В рамках этого направления исследований можно выделить две сферы. Первая — изучение характерных особенностей АВП и отдельных технологий АВП, таких как овервойс, дублирование, субтитрирование (Gottlieb 2009; Pettit 2009). Вторая — изучение частных переводческих проблем, возникающих в процессе аудиовизуального перевода, прежде всего, кино- видеоперевода (передача названий фильмов, каламбуров, метафор и т.п.). Радует то, что при рассмотрении этих частных проблем исследователи отказываются от текстоцентрического подхода (Малёнова 2017: 40—41) и обращаются к коммуникативно-функциональному, а по сути, полидисциплинарному подходу (Там же), подтверждением чему, в частности, являются опубликованные в данном выпуске статьи О.А. Леонтович, а также Н.В. Щурик и В.Е. Горшковой. Представление об особом характере аудиовизуального перевода как вида переводческой деятельности основано на учете его полисемиотического характера (Козуляев 2013; Малёнова 2017; Díaz Cintas 2009), что предполагает изучение АВП и как разновидности интерсемиотического (межсемиотического) перевода, и как способа оказания определенного воздействия на не менее определенную аудиторию. Очевидная технологизация переводческого процесса, использование перевода при создании таких продуктов, как компьютерные игры, приложения к смартфонам, интерфейсов сайтов и т.п., привели к разграничению собственно перевода и так называемой локализации на практике и к появлению новых парадигм изучения перевода в теории (Гамбье 2016а; Gambier 2016б).

Например, Энтони Пим утверждает, что новые информационные технологии — это не просто дополнительные инструменты, а системы, «меняющие саму природу когнитивной деятельности переводчика, социальные отношения и профессиональный статус переводчика (перевод мой. — В.С.)» (Pym 2011). Использование локализации вызвано потребностью «изменять функции и характеристики приложений таким образом, чтобы они отвечали требованиям местных потребителей» (Gambier 2016b). Локализация определяется как «процесс модификации продуктов и услуг с целью учета различий на разных рынках (перевод мой. — В.С.)» (LISA 2003: 13). Локализация продукта для иной культурной среды предполагает решение проблем трех типов: лингвистических, культурологических и технических. Примером культурологической проблемы является приведение содержания программного обеспечения для бухгалтерского учета в соответствие с принципами бухгалтерского учета, принятыми в стране использования этого программного продукта. К техническим проблемам можно отнести использование особых технических функций, необходимых для поддержки языков, на которые осуществляется перевод. Таким образом, локализация непосредственно связана с переводом, но шире перевода и предполагает осуществление особых действий технического характера, необходимых для адаптации текста к потребностям носителей иной культуры. Вместе с тем мы считаем необоснованным противопоставление локализации собственно переводу. К сожалению, подобная тенденция имеет место, по крайней мере, в теории и в переводческом бизнесе. Перевод рассматривается некоторыми менеджерами переводческих компаний как простое преобразование одного текста в другой, замена знаков одного языка знаками другого. Под локализацией подразумевается процесс, в ходе которого осуществляется существенная культурная (прагматическая) адаптация текста к реалиям принимающей культуры (Fridge). При этом дело представляется так, будто в процессе перевода никакая культурная адаптация не осуществляется (Там же). Это, разумеется, не так. Мы прекрасно знаем, что практически всякий перевод предполагает культурную адаптацию текста, осуществление прагматической адаптации (Комиссаров 1990: 211—215), особенно перевод публицистических, художественных, рекламных текстов и даже текстов специальных. Следовательно, локализация отличается от собственно перевода

прежде всего использованием определенных технических средств, необходимых для создания продукта в соответствии с требованиями местного рынка. Из вышеизложенного также следует, что переводоведение должно более четко определить место и роль перевода в процессе локализации и место локализации в структуре переводческой деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Козуляев А.В. Аудиовизуальный полисемантический перевод как особая форма переводческой деятельности и особенности обучения данному виду перевода. XVII Царскосельские чтения: мат-лы Междунар. науч. конф-ции, 23—24 апреля 2013 г. СПб., 2013. Т. I [Kozulyaev, A.V. (2013). *Audiovizualny polisemantichesky perevod kak osobaja forma perevodcheskoi deyatel'nosti i osobennosti obuchenija dannomu vidu perevoda* (Audiovisual Polysemantic translation as a specific form of translation activity and methods of teaching it). XVII Tsarskoselskie chtenija: materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, 23—24 aprelya 2013 goda. Saint-Petersburg (In Russ.)].
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990. [Komissarov, V.N. (1990). *Teorija perevoda (Lingvisticheskie aspekty)* (Translation Theory (Linguistic Aspects)). Moscow, Vysshaja Shkola Publishing House (In Russ.)].
3. Ларин Б.А. Наши задачи. Теория и критика перевода. Л., 1962 [Larin, B.A. (1962). *Nashi zadachi (Our Tasks). Teorija i kritika perevoda*. Leningrad (In Russ.)].
4. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода (на материале испанского языка). М.: Высшая школа, 1985 [Lvovskaya, Zinaida (1985). *Teoreticheskie problem perevoda (na materiale ispanskogo jazyka)* (Theoretical Problems of Translation (on the material of Spanish)). Moscow, Vysshaya shkola (In Russ.)].
5. Львовская З.Д. Современные проблемы перевода: Пер. с исп. М.: Издательство ЛКИ, 2008 [Lvovskaya, Zinaida (2008). *Sovremennye problemy perevoda (Modern Problems of Translation)*. Moscow, LKI Publishing House (In Russ.)].

6. Малёнова Е.Д. Теория и практики аудиовизуального перевода: отечественный и зарубежный опыт. Коммуникативные исследования, 2017, № 2(12), 32—46 [Malyonova, E.D. (2017). Teorija i prektika audiovizualnogo perevods: otechestvenny i zarubezhny opyt (Theory and Practice of Audiovisual Translation: Russian and Foreign Experience). Kommunikativnye issledovanija, 2017, No 2(12) (In Russ.)].

7. Якубов, А. С. (2023). АКТУАЛЬНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОГО МЕТОДА ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(3), 95-99.

8. Choriev, B. A. (2022). Comparative Analysis of the Names of Adjectives in the Russian and Uzbek Languages. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 13, 128-130

Research Science and Innovation House

Smartfonlardan radiatsiya: bu qanchalik xavfli va o‘zingizni qanday himoya qilish kerak?

Xalmanov U.R¹

(Jizzax davlat pedagogika universiteti, O‘zbekiston)

Annotatsiya: Ushbu maqola barcha kabi insonlarning va yoshlarning tanasiga telefon radiatsiya ta'siri muammosiga bag‘ishlangan. Muallif ushbu maqola orqali telefonlardan foydalanish sohasidagi bilimlarni takomillashtirish masalasiga to‘xtalib o‘tadi, sog‘liqqa ta'sir qilishning salbiy oqibatlarini oldini olish maqsadida tavsiyalar keltirilgan. Telefonlar bizning televizorimizni, kompyuterimizni, noutbukimizni, telefonimizni va ko‘pincha yaqinlarimizni almashtirdilar. Biz ular bilan soatlab yoki hatto kunlarni o‘tkazamiz, ko‘pincha bu bizning jismoniy holatimizga qanday ta'sir qilishini o‘ylamaymiz. Va, ehtimol, bu mutlaqo behuda, chunki smartfonlarning salomatlikka ta'sirini o‘rganuvchi tadqiqotlar natijalarini tashvishli deb atash mumkin.

Kalit so‘zlar: radiatsiya, mobil telefonlar, elektr zaryad, radioto‘lqinlar, energiya va quvvat, Wi-Fi texnologiyasi, smartfonlar, elektrotexnik qurilmalar.

Аннотация: Данная статья посвящена проблеме влияния излучения телефона на организм всех людей и молодежи. В данной статье автор затрагивает вопрос совершенствования знаний в области пользования телефонами, даются рекомендации по предотвращению негативных последствий воздействия на здоровье. Телефоны заменили нам телевизор, компьютер, ноутбук, телефон и зачастую наших близких. Мы проводим с ними часы и даже дни, часто не задумываясь о том, как это влияет на наше физическое состояние. И, возможно, совершенно напрасно, ведь результаты исследований, посвященных влиянию смартфонов на здоровье, можно назвать тревожными.

Ключевые слова: радиация, мобильные телефоны, электрический заряд, радиоволны, энергия и мощность, технология Wi-Fi, смартфоны, электрические устройства.

¹ Jizzax davlat pedagogika universiteti Sirtqi bo‘lim “Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim” kafedrasining matematika o‘qituvchisi Xalmanov Ural Rasulovich

Abstract: This article is devoted to the problem of the influence of telephone radiation on the body of all people and young people. In this article, the author touches on the issue of improving knowledge in the field of using telephones, and provides recommendations for preventing the negative consequences of exposure to health. Phones have replaced our TV, computer, laptop, telephone and often our loved ones. We spend hours and even days with them, often without thinking about how it affects our physical condition. And, perhaps, completely in vain, because the results of studies on the impact of smartphones on health can be called alarming.

Key words: radiation, mobile phones, electric charge, radio waves, energy and power, Wi-Fi technology, smartphones, electrical devices.

Katta populyatsiyalarda o‘tkazilgan bir nechta tadqiqotlar 10 yoki undan ko‘p yil davomida kuniga yarim soat mobil telefonlardan foydalangandan so‘ng ba‘zi miya shishi xavfi ikki baravar oshishini aniqladi. Tadqiqotlar mobil telefondan foydalanish va parotid bezining o‘smalari o‘rtasida mumkin bo‘lgan bog‘liqlikni ko‘rsatadi (mintaqada so‘lak bezi odatda telefondan foydalanish nurlanishiga duchor bo‘ladi). Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining Saraton kasalliklarini o‘rganish bo‘yicha xalqaro agentligi (IARC) mobil telefonlar chiqaradigan nurlanishni “odamlar uchun kanserogen bo‘lishi mumkin” (2B sinfi) deb tasnifladi. Laboratoriya va boshqa tadqiqotlar spermatozoidlarning shikastlanishi, ayolning tug‘ilishining buzilishi va uyali telefon nurlanishidan tug‘ilmagan homilaning zararlanishini aniqladi.

Zamonaviy odamlar mobil telefonlarda muloqot qilish uchun juda ko‘p vaqt sarflashadi, ammo ularning qanday ishlashini va tanamizga qanday ta‘sir qilishini faqat bir nechtasi tushunadi.

1. Mobil telefoningizdan kelayotgan radiatsiya qanchalik zararli?
2. Doimiy telefon ishlatish saratonga olib kelishi mumkinmi?
3. O‘zingizni zarardan himoya qilish uchun biror narsa qila olasizmi?

Olimlar bu savollarga ko‘p yillar davomida javob berishga harakat qilishdi, ammo hozirgacha bu munozarani hal qilish uchun hech qanday yakuniy tadqiqot nashr etilmagan.

Bizga ma‘lumki, mobil aloqa radiochastota diapazonida elektromagnit to‘lqinlarni ishlab chiqaradi, ular ionlashtiruvchi bo‘lmagan nurlanish deb tasniflanadi.

Bu to‘lqinlar ionlashtiruvchi nurlanishdan, masalan, rentgen nurlari, ultrabinafsha va gamma nurlaridan ancha zaifroq bo‘lib, ular tana to‘qimalariga kirib, DNK tuzilishini o‘zgartirib, hujayralarga zarar etkazishi mumkin. Biroq, bu turdagi nurlanishning inson tanasiga to‘liq ta’siri hali o‘rganilmagan.

Atrofimizdagi dunyo barcha turdagi radioto‘lqinlar bilan qoplangan: mahalliy radiostansiyalar ishlaydigan ultra qisqa to‘lqinlar, mikroto‘lqinli pechlar tomonidan ishlab chiqarilgan mikroto‘lqinli radiatsiya, termal nurlanish va ko‘rinadigan yorug‘lik.

Ma’lumki, ionlashtiruvchi bo‘lmagan nurlanish hujayra darajasida DNK tuzilishiga bevosita zarar etkazish uchun etarli energiyaga ega emas.

Biroq, Amerika saraton jamiyati (ACS) veb-saytida e’lon qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, uyali telefonlar bosh va bo‘yin hududida miya shishi va boshqa turdagi o‘smalar xavfini oshirishi mumkinligi haqida juda jiddiy xavotirlar mavjud.

Juda yuqori intensivlikda radioto‘lqinlar tana to‘qimalarini isitishi mumkin. Mikroto‘lqinli pechlarning ishlashi ushbu printsipga asoslanadi.

Uyali telefonlar chiqaradigan energiya ancha past va inson tanasidagi haroratni ko‘tarish uchun etarli bo‘lmada, ACS tadqiqotchilarining ta’kidlashicha, ular inson salomatligiga zarar yetkazadimi yoki yo‘qmi, aniqlik yo‘q va chora sifatida (iloji bo‘lsa mobil telefonlardan) foydalanishni kamaytirish uchun ehtiyot choralarini ko‘rish tavsiya etiladi.

Eng ko‘p va eng kam radiatsiya chiqaradigan telefonlar.

Radiatsiyaning salomatlik uchun potentsial xavflarini o‘lchash uchun olimlar elektromagnit energiyaning maxsus yutilish darajasi (Specific Absorption Rate - SAR) deb nomlangan o‘lchov birligini taklif qilishdi. Bu mobil qurilmadan foydalanganda inson tanasining to‘qimalarida so‘rilgan elektromagnit energiyaning ko‘rsatkichidir. Bu telefonning markasi va modeliga qarab o‘zgaradi va ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsuloti chiqaradigan maksimal SAR darajasi qancha ekanligini xabar qilishlari kerak. Ushbu ma’lumot Internetda mavjud bo‘lishi yoki telefondan foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalarda mavjud bo‘lishi kerak, ammo kam iste’molchilar bunga e’tibor berishadi.

Germaniyaning Radiatsiyadan himoya qilish federal idorasi (BfS) yangi va eski smartfonlarni taqqoslaydigan ma’lumotlar bazasini yaratib, qaysilari ko‘proq nurlanishni aniqladi.

Birinchi o‘rinda - eng yuqori nurlanish darajasi - OnePlus va Huawei kabi Xitoy brendlari, shuningdek, Nokia Lumia 630.

Shuningdek, iPhone 7 (10-o‘rin), iPhone 8 (12-o‘rin) va iPhone 7 Plus (15-o‘rin), Sony Xperia XZ1 Compact (11-o‘rin), ZTE Axon 7 mini (13-o‘rin) va Blackberry DTEK60 (14-o‘rin) ham sinovdan o‘tkazildi.

Afsuski, mobil nurlanishning "xavfsiz" darajalari bo‘yicha universal ko‘rsatmalar mavjud emas, ammo iste‘molchi uchun Germaniyada, masalan, ekologik standartlarni belgilaydigan va o‘zini ishonchli qo‘llanma sifatida isbotlagan Der Blaue Engel ("Moviy farishta") davlat organi faoliyat yuritadi. Ushbu organ faqat SAR qiymati kg uchun 0,60 vattdan oshmasa mobil telefonlarni xavfsiz deb hisoblaydi.

Ularning ro‘yxatidagi barcha telefonlar SAR darajasi bundan ikki baravar yuqori va OnePlus 5T 1,68 vatt/kg bilan ro‘yxatda birinchi o‘rinda turadi.

Eng kam nurlanish Sony Xperia M5 (0,14), Samsung Galaxy Note 8 (0,17) va S6 edge+ (0,22), Google Pixel XL (0,25) Samsung Galaxy S8 (0,26) va S7 edge (0,26) kabi smartfonlardan keladi.

Telefoningizning radiatsiya darajasini tekshirish uchun telefoningiz bilan birga kelgan qo‘llanmani tekshiring yoki ishlab chiqaruvchining veb-saytiga o‘ting yoki FCC veb-saytiga tashrif buyurishingiz mumkin.

Radiatsiya ta'siridan qanday himoyalani kerak?

Eng kuchli radio signal uzatuvchi antennadan bo‘lib, u zamonaviy smartfonlarda korpus ichida yashiringan.

To‘lqinlar telefondan uzoqlashganda energiyani yo‘qotadi va zaiflashadi.

ACS ma'lumotlariga ko‘ra, ko‘pchilik foydalanuvchilar uyali telefonlarini gaplashayotganda qulog‘iga tutadilar, ammo antenna ularning boshiga qanchalik yaqin bo‘lsa, radiatsiyaviy energiya ta'siri shunchalik yuqori bo‘ladi.

Olimlarning fikricha, telefon tanasiga eng yaqin bo‘lgan to‘qimalar uzoqroqdagilarga qaraganda ko‘proq energiya o‘zlashtiradi va zararli ta'sirlarni kamaytirishga yordam beradigan usullar mavjud:

- Telefonda gaplashadigan vaqtingizni kamaytiring.
- Telefoningizni boshingizdan uzoqroq tutish uchun telefoningiz karnaylari yoki eshitish vositasidan foydalaning.

- O‘zingizni uyali telefon ustuniga iloji boricha yaqinroq joylashtiring: mobil telefonlar yaxshi signal olish uchun imkon qadar kamroq energiya sarflaydigan qilib tuzilgan. Mashinadan qanchalik uzoqda bo‘lsangiz (yoki qabul qilish yomon bo‘lgan bino yoki joy ichida), yaxshi signal olish uchun telefoningiz shunchalik ko‘p quvvat talab qiladi.
- SAR darajasi past bo‘lgan qurilmalarni tanlang.

Bolalarga radiatsiya ta'siri va undan qanday himoyalash lozim?

Bir qator tadqiqotchilarning fikricha, Wi-Fi texnologiyasi inson salomatligi bo‘yicha nazoratsiz global tajribadir. Mana ularning asarlaridan iqtiboslar. “Insoniyat tarixida birinchi marta uyali telefondan agressiv foydalanish bolalarni zararli ionlashtiruvchi bo‘lmagan nurlanish ta'siriga olib keladi va kattalarnikiga qaraganda ko‘proq xavf ostida. Bolalarda miya tomonidan qabul qilingan doza kattalarniki bilan bir xil bo‘lsa ham, tananing o‘ziga xos hajmi va fiziologik rivojlanishi tufayli bolalar ko‘proq xavf ostida. Biz ilm-fanga, siyosatchilarga va jamoatchilikka Wi-Fi-ning zararsizligini aytishni to‘xtatishimiz kerak. Biz halol bo‘lishimiz va "uzoq muddatli ta'sirlar qanday bo‘lishi mumkinligini bilmaymiz" deyishimiz kerak. "Butun sivilizatsiyaning past intensivlikdagi elektromagnit maydonlarining doimiy, nazoratsiz ta'siri insoniyat uchun radiatsiya manbalari qat'iy nazorat qilinadigan va yaxshi lokalizatsiya qilingan ionlashtiruvchi nurlanishdan ko‘ra jiddiyroq muammo tug‘dirmoqda."

Havas M, Marrongelle J. 2013 yilda elektromagnit nurlanishning yurak urish tezligining o‘zgaruvchanligiga ta'sirini ko‘rsatdi, yurak tezligining oshishi, avtonom nerv tizimining simpatik va parasempatik nazoratidagi o‘zgarishlarni tasdiqladi.

Mobil telefonlar va Wi-Fi dan xavfsiz foydalanish bo‘yicha umumiy tavsiyalar:

- Farzandlaringiz bilan ko‘proq muloqot qiling, bolaligingizni qanday o‘tkazganingizni eslang.
- Farzandingiz telefonda gaplashish va javob kutayotganda uni kutish vaqtini kamaytiring.
- Farzandingizga eshitish vositasi yoki karnaydan foydalanishni o‘rgating.
- Telefonni o‘g‘il bolalar uchun shim cho‘ntaklarida yoki qizlar uchun homiladorlik paytida qorin bo‘shlig‘ida olib yurmang.

- Maktablarda bolalarning mobil telefonlar va Wi-Fi qurilmalaridan foydalanishini cheklang.
- Farzandingizga yotishdan oldin telefondan foydalanmaslikka va uxlayotganda uni boshiga yaqin tutmaslikka o‘rgating, ota-ona nazoratining bir turini kiriting.
- Kechasi xonadoningizdagi Wi-Fi routerni o‘chiring.
- Uzoq suhbatlar uchun, agar sizda bo‘lsa, bolangizga simli telefondan foydalanishni o‘rgating.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish muhim hisoblanadi. Mobil telefonni kompyuter kabi ishlatish mumkinligi sababli (Internetda kezish, xabar yuborish, videokliplarni tomosha qilish) bola spamerlar, onlayn fitnachilar, axborot ovchilari va onlayn bezorilarning hiyla-nayranglari qurboniga aylanishi mumkin. Shuning uchun, bolangizni begonalarning qo‘ng‘iroqlari va xabarlariga javob bermaslikka o‘rgatish muhimdir. Buning o‘rniga ovozli pochtaga yo‘naltiring. Bundan tashqari, siz bolangizga telefonda Internetdan foydalanganda, u o‘z ismini, telefon raqamlarini va boshqa shaxsiy ma'lumotlarini begonalarga oshkor qilmasligi kerakligini eslatishingiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirining 2020-yil 30-iyundagi 208-mh-son buyrug‘i
2. O‘zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirining 2022-yil 19-fevraldagi 221-mh-son buyrug‘i
3. Р.И. Исаев, Р.К. Атаматов, Р.Н. Раджапова. Телекоммуникация узатish tizimlari «Fan va texnologiya» нашриёти, 2011.
4. U.R. Xalmanov. Elektr zanjirlarining asosiy qonunlari “Journal of science-innovative research in uzbekistan” Jurnal volume 1, issue 8, 2023. november 375-381 b
5. A. I. Xanbabaev, N. A. Xalilov. “Umumiy elektrotexnika va elektronika asoslari”.T.“ O‘zbekiston”. 2000
6. Do mobile phones harm our health? — URL: <https://www.dw.com/en/is-your-mobile-phone-damaging-your-brain/a-45020000> (дата обращения: 14.11.2022).

7. Yang J. et al. Chronic blue light leads to accelerated aging in *Drosophila* by impairing energy metabolism and neurotransmitter levels // *Frontiers in aging.* — 2022; 94.
8. Xalmanov U.R. Xususiy yarim o‘tkazgichlarning o‘tkazuvchanligi “**Raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etishning zamonaviy holati va istiqbollari**” Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2023 yil 14-noyabr) 1049 b

Research Science and Innovation House

Art- terapiyaning rivojlanish tarixi

Sultonova Mashhura Rustamboyevna-Urganch davlat universiteti
o‘qituvchisi

mashhurasultonova0101@gmail.com

<tel:+998975132532>

Annotatsiya: Mazkur maqolada art-terapiyaning rivojlanish tarixi, psixologik mazmun-mohiyati, art-terapiya turlari, ularni inson psixikasi va “ego”siga reflektiv va relaksatsion ta’sir qilish mexanizmlari aks etgan. Mazkur tadqiqotning asosiy muammosi mashg‘ulotni to‘g‘ri tashkil qilish va o‘tkazish bilan bog‘liq bo‘lib, art-terapiyani o‘qish va ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar va o‘smirlar, stress va depressiyadan qiynalgan, nevrotik va psixosomatik kasalliklarni boshdan kechirgan shaxslarning sog‘lom ruhiy hayotga qaytarish, turli psixologik muammolarni psixokorreksiyalash uchun, psixopraflaktik maqsadlarda ham qo‘llaniladi.

Kalit so‘zlar:Art- terapiya, psixokorreksiya, ego, psixologik fon, biblioterapiya, stress, san’at, tasviriy ifoda, psixopraflaktika, rang terapiyasi, xulq-atvor, proyeksiya, hissiyot, impulsivlik, qo‘rquv, xavotir, kechinma.

Kirish (Introduction). Art-terapiya (ingliz tilidan olingan bo‘lib "art"- san'at, terapiya- davolash) ma'nolarini bildirib, psixologik davolash uchun ijodkorlikdan foydalanishga asoslangan psixoterapiya va psixokorreksiyaning bir yo'nalishi[1]. Tor ma'noda art terapiya odatda shaxsning psixo-emotsional holatiga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan tasviriy san'atni terapevtik maqsadda qo'llashni anglatadi. O'qish va ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar va o'smirlarni, stress va depressiyadan qiynalgan shaxslar bilan nevrotik va psixosomatik kasalliklarni psixokorreksiyalash uchun qo'llaniladi. Bu jarayonda ifodalangan tasvirlar yoki art-terapiya mexanizmlari shaxsning hissiy- emotsional holatini ifodalaydi. COVID-19 pandemiyasi, iqlim inqirozi va geosiyosiy g'alayonlar kabi so'nggi global muammolar xavotirlanish, depressiya va o'z joniga qasd qilish holatlarining ko'payishiga olib keldi va bu oxiroqibat butun dunyo bo'ylab psixik salomatlik xizmatlariga misli ko'rilmagan ehtiyojga olib keldi (Cianconi, Betro, & Janiri, 2020; Persaud et al., 2018; Torales et al., 2020). Art-terapiyani qo'llash mazkur muammolarni oldini olishga, somatik va psixologik (kognitiv, konativ,

xulq- atvor) buzilishlarni korreksiya qilishga, psixologik sog‘likni saqlashga xissa qo‘shadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review) “Art terapiya” atamasi so‘zma-so‘z tarjima qilinganda “san‘at bilan davolash” ma‘nosini bildiradi. Mazkur termin rassom Adrian Xill tomonidan 1938 yilda sanatoriyalarda sil kasalligi bilan og‘rigan bemorlar bilan ishlash jarayonida fanga kiritilgan bo‘lib, yuqori ta‘sir va samaradorlikka ega ekanligi bilan tezda butun dunyoda ommalashdi. Art-terapevtik usullar Amerika Qo‘shma Shtatlarda Ikkinchi jahon urushida fashistlar lagerlaridan omon chiqqan bolalar bilan ishlashda, ulardagi stress va buzilishlarni korreksiyalash maqsadida qo‘llanilgan. Shuningdek, art-terapiya psixologik yordamning alohida sohasi sifatida paydo bo‘lishi 20-asrning birinchi yarmi 30-yillariga to‘g‘ri keladi. Aynan o‘sha paytda, ya‘ni 30-40-yillarda Buyuk Britaniya va AQShda rassomlar bir-biridan mustaqil ravishda kasalxonalar va psixiatriya klinikalarida bemorlar bilan tasviriy san‘at darslarini, mashg‘ulotlarini o‘tkazishni boshladilar. Amerikada 1960-yilda 1-Art-terapiya assotsatsiyasi tashkil etilgan bo‘lib, Rossiyada 19-asrning ikkinchi yarmida rivojlana boshladi. Rossiyalik psixiatr P.P. Malinovskiy o‘zining psixiatriya darsligida "tasvirlar (taasurotlar) orqali davolash" (qo‘l harakatlari bilan bajariladigan faoliyat: rasm chizish, musiqa va boshqalar) haqida alohida to‘xtalib o‘tilgan. Turli chizmalar, tasvirlar orqali davolash”ning turli shakllari keyinchalik, Sovet davrida, mehnat terapiyasi nomi bilan ruhiy kasallarni ijtimoiy va mehnat reabilitatsiyasi tizimiga qo‘shildi. Ijtimoiy va mehnat reabilitatsiyasi faoliyati doirasida art-terapiyaning dastlabki shakllari paydo bo‘ldi. Keyinchalik, V.M. Bekhterev nomidagi Sankt-Peterburg Psixonevrologik tadqiqot institutida 1970-1980 yillarda ishlatilgan bo‘lib, bu davrda art-terapiyaning birinchi analoglari joriy etila boshlandi. Shu bilan birga, terapiyaning asosi hali ham shaxsni band qilishga vaqtni mazmunli o‘tkazishga qaratilgan edi. 1969 yilda Amerikada Amerika Art Terapiya Uyushmasi tashkil etildi[3].

Rossiyada 1980-yillarda klinik va psixiatrik nuqtai nazardan ruhiy kasallarni davolash bo‘yicha tadqiqotlarning kuchayishi bir qator proektiv, grafik usullarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etilishiga sabab bo‘ldi. Buning asosida psixoanalizga bo‘lgan qiziqishning tiklanishi, ortishi mavjud edi. Insonning sog‘lik va kasallik holatidagi ijodiy faoliyat jarayoni solishtirib o‘rganish va natijalarini

qiyosiy taxlil va muhokama qilish mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlarni ijobiy yangiliklar bilan boyitdi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology) Art-terapiyadan terapevtik, psixokorreksion maqsadlarda foydalanishning ahamiyati shundaki, u turli xil his-tuyg‘ularni (sevgi, nafrat, g‘azab, g‘azab, qo‘rquv, quvonch va boshqalar) ramziy ko‘rinishda ifodalash va mazkur ifodani mazmun- mohiyatini o‘rganish uchun ishlatilishi mumkin. Bizningcha, art- terapiya mashg‘uloti natijasida inson o‘zi angamayotgan yoki anglashga qiynalayotgan muammolarini mazkur simvol va tasvirlar bilan assatsiativ tarzda o‘rganish mumkin.

Art-terapiya texnikasi insonning ichki "men"i mazmunini ochishga qaratilgan bo‘lib, chizilgan, rasm yoki ishlangan haykaltaroshlik tasvirlarda shaxsning ichki "men"i, haqiqiy "ego"si aks etadi degan fikr mavjud [2]. Bizningcha mazkur tasvirlar va shaxs "ego"si bilan assatsiasiyasini uyg‘unlashtirish mutaxassisdan bilim va kasbiy tajribani talab qiladi.

Mazkur terapevtik mashg‘ulotdan keyin shaxsda ruhiy holatning uyg‘unlashuvi, relaks sodir bo‘ladi.

Art-terapiyaning asosida Zigmund Freyd va Karl Gustav Yunglarning psixoanalitik qarashlarini aks etganini ko‘rishimiz mumkin, unga ko‘ra mijozning badiiy (ijodiy) faoliyatining yakuniy mahsuli bo‘lgan tasvirlar (chizma, haykaltaroshlik ishlanmasi) uning ongsiz (jng osti) jarayonlarini ifodalaydi.

Psixoanaliz nuqtai nazaridan art-terapiyaning asosiy mexanizmi sublimatsiyadir. Sublimatsiya- insondagi shahvoniy quvvat (potensial)ning ijtimoiy foydali yuksak maqsad va ob‘yektlarga yo‘naltirilishi, ko‘chirilishi bo‘lib, «Sublimatsiya» tushunchasini Z. Freyd o‘zining psixoanaliz nazariyasida ilgari surgan (1900 y). Ushbu nazariyaga ko‘ra, jamiyatda ko‘pchilik odamlarning hayoti, umri davomida ularning tabiiy moyilligi, quvvati mehnat faoliyatiga, aqliy hamda ijodiy faoliyatga qaratiladi hamda sarf etiladi. Bunda sublimatsiya psixologik himoyani ta‘minlovchi omil sifatida qatnashadi. Jamiyat va shaxsga mutanosib psixikaning irsiy ko‘rinishlarini uzatish yo‘li bilan nizoli vaziyatdagi jiddiylik, zo‘riqishni kamaytirish hodisasi uning asosiy vazifasi hisoblanadi. Sublimatsiya masalalariga bolalar psixologiyasida, ijod psixologiyasida ahamiyat beriladi. Ijtimoiy psixologiyada uni shaxs sosializatsiyasi jarayoni bilan bog‘laydilar. Sublimatsiya to‘g‘risidagi tasavvurlar psixikaning biologik talqinini o‘zida aks ettiradi.

Art-terapiyaning metodologik asosiga ko‘ra ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy ikkita mexanizmi mavjud bo‘lib, bular quyidagilardan iborat:

1. Shaxs hayotidagi qiyin vaziyatlarni mijozning ijodiy qobiliyatlarini ochish asosida muammoning yechimini topishga, izlashga imkon beradi.
2. Ikkinchi mexanizm estetik reaksiyaning tabiati bilan bog‘liq bo‘lib, bu ta’sirning natijasida "og‘riqni - zavqlanishga" o‘zgartirishga imkon beradi (L. S. Vygotskiy, 1987y). Bunda, ya’ni mijoz o‘zidagi psixologik travma asosidagi ruhiy jarohatlarini o‘zining motorik harakatlaridan zavqlanish orqali ruhiy yengillikni xis qiladi.

Mazkur nazariy- metodologik ta’limotlar asosida vujudga kelgan art-terapiyaning bugunga kelib, bir qancha ko‘rinishlari mavjud bo‘lib, K.Rudestanga ko‘ra, art-terapiya vazifalari quyidagilar[1]:

1. Agressiya va boshqa salbiy his-tuyg‘ularni ijobiylashtirish;
2. Yordamchi usul sifatida davolash (psixoterapiya) jarayonini osonlashtirish;
3. Psixodiagnostika uchun material olish;
4. Mijozning bostirilgan fikrlar va his-tuyg‘ular bilan ishlash;
5. Mijoz bilan ijobiy aloqa o‘rnatish(belgilar, tasvirlar orqali yaxshiroq o‘rganish;
6. Mijozda o‘z-o‘zini nazorat qilishni rivojlantirish;
7. Tuyg‘ular va emotsiyalarga e’tibor qaratish;
8. Mijozda ijodkorlikni rivojlantirish va o‘z-o‘zini hurmat qilishni oshirish.

Bizningcha, psixokorreksion mashg‘ulotlarda art- terapiyani qo‘llash va o‘tkazish orqali mijozning ijtimoiy faolligini va o‘ziga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish mumkin.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Oilada zo‘ravonlikka uchragan ayollar bilan o‘tkazgan korreksion mashg‘ulotlarimiz davomida o‘tkazgan “rangin dunyo”, “spantan tasvir” mashqimizdan olingan natijalarimiz shuni ko‘rsatadiki, art-terapiya mashg‘ulotlari, xususan rasm chizish va bo‘yoqlar bilan ishlash mashqlari stressdan keying ruhiy muvozanatni saqlash va psixologik qo‘llab-quvvatlashni xis qilishga va shaxs emotsional fonini tiklash va saqlashga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa mazkur mashg‘ulotlar guruhiy psixokorreksiya ko‘rinishida o‘tkazilishi natijasida ishtikokchilarning har birini chizgan tasvirlari

e'tirof etilishi natijasida ularda o'z kechinmalarini ifodalashdagi to'siq bartaraf etiladi va xissiy relaksatsiya kuzatiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Zamonaviy sharoitda ilm-fan taraqqiyotining jadallashuvi davrida amaliyotchi psixologlar ham o'z kasbiy faoliyatlarini psixologiya soxasining yangiliklari bilan uyg'unlikda amalga oshirishlari maqsadga muvofiq.

Bugungi kunga qadar intermodal (multimodal) art-terapiyaning terapevtik samaradorligi bo'yicha tugallangan tadqiqotlar mavjud emas, bu esa bitta mutaxassis tomonidan ijodiy o'zini namoyon qilishning turli shakllari majmuasidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Art-terapiya sohasidagi G'arb amaliyoti shuni ko'rsaradiki, art terapiya mashg'ulotlaridan musiqa terapiya, raqs harakati terapiyasi, drama terapiya bo'yicha parallel mashg'ulotlar o'tkazish chizish mashg'ulotlariga qo'shimcha ijobiy holatdir. Korreksiom mashg'ulotlarda badiiy-terapevtik va ijodiy o'zini namoyon qilishning turli shakllarini birlashtirish, dramatik rol o'ynashni badiiy vositalarini qo'shish deb aytishga asos bor. Individual va guruhviy art-terapiya mashg'ulotlarida musiqiy-ovoz va raqs-motor ifodasi aralashuvlari mijoz shaxsidagi noaniqlikni, yopiqlikni ochishi, diagnoz va korreksiya samaradorligini oshirishi mumkin. Ba'zi hollarda, art-terapiya mashg'ulotlari paytida mijozlar instruktor (mutaxassis)ni ko'rsatmasini inobatga olib, rasm chizish yoki mashg'ulotni bajarishni xohlamaydilar yoki bajara olmaydilar. Biroq, keyinchalik ularni qiziqtirish orqali mazkur jarayonni bajarishga yo'naltirish, turli xil materiallardan foydalanib, manipulyativ- motorik harakatlarni ko'proq bajarishlari natijasida aniq ijobiy ta'sirlar kuzatiladi. Bunda ko'pincha mijozlarga rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatilib, ularning tashabbuskorlik va mustaqillik ko'rsatish qobiliyatlari e'tirof etilishi maqsadga muvofiq. Bu esa mijozda o'z-o'zini anglashni rivojlantiradi, diqqatni jamlashga, his-tuyg'ularni erkin ifodalashga yo'l ochadi va boshqa bir qator ijobiy natijalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Александр Копытин, Джордж Платтс. Руководство по фототерапии. — Москва: Когито Центр, 2009. — ISBN 978 5 89353 274 6.
Копытин А.И. Системная арт-терапия. СПб.: Питер, 2001.
2. Копытин А.И. Теория и практика арт-терапии. СПб.: Питер, 2002.

4. Сосланд А. Безумная любовь к безумию // Популярная психология. М., 2005. № 7. С. 78-84.

5. Cardinal R. Outsider Art. L.: Studio Vista, 1972. Jackowski A. Inni Og Nikifora do Ytowackiej. Warszawa: Oprac, 1965.

6. Navratil L. Individual art psychotherapy // Art against stigma / Ed. H-O. Thomashoff, N. Sartorius. Stuttgart-New York: Schattauer, 2004. P. 32-37.

7. Prinzhom H. Artistry of the Mentally 111. N.Y., 1972.

8. [www. rawvision.com](http://www.rawvision.com)

9. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Карвасарского Б. Д. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2002.

10. Рудестам К. Групповая психотерапия. — СПб.: Питер, 2000

11. Осипова А. А. Общая психокоррекция : учебн. пос. для студ. вузов. — М.: ТЦ Сфера, 2004

12. Исцеление искусством: что такое арт-терапия? Лекция Екатерины Воскресенской и Евгении Ефимушкиной в библиотеке им. Н. А. Некрасова (24 ноября 2018).

Research Science and Innovation House

BRIOFITLARDAN ATROF-MUHITNI BIOMONITORING QILISHDA FOYDALANISH

Pardaboyev Soxib Begali o‘g‘li

JDPU Sirtqi bo‘lim, Tabiiy va aniq fanlarda
masofaviy ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi.
e-mail: soxibpardaboyev1@mail.com

Abstract.

The level of air and soil pollution with heavy metals and radionuclides has increased significantly over the past decades. Since radionuclides can be transported over long distances from the source along with air masses and accumulate in the environment during fallout, their negative consequences may not appear immediately, but over time. The article presents the results of the study of scientific sources and research results. For this, the use of bryophytes as a biological object and monitoring system is suitable.

Keywords.

Bryophyte, monitoring, ^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , soil, atmosphere, *Grimmia laevigata*, *Ptychostomum schleicheri*, acid soil, radionuclides.

Аннотация.

Уровень загрязнения атмосферы и почвы тяжелыми металлами и радионуклидами за последние десятилетия значительно возрос. Поскольку радионуклиды могут переноситься на большие расстояния от источника вместе с воздушными массами и накапливаться в окружающей среде при выпадении, их негативные последствия могут проявляться не сразу, а со временем. В статье представлены результаты изучения научных источников и результаты исследований. Для этого подходит использование бриофитов в качестве биологического объекта и системы мониторинга.

Ключевые слова.

Мохообразный, мониторинг, ^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , почва, атмосфера, *Grimmia laevigata*, *Ptychostomum schleicheri*, кислая почва, радионуклиды.

Hozirgi kunda jamiyat jadal rivojlanish bosqichida ekan, insoniyatning tabiiy muhitga tasiri bevosita va bilvosta yo‘nalishda amalaga oshadi. Ma‘lumki, bugungi kunda insoniyat faoliyati texnik va texnikaviy vositalarga bog‘liq bo‘lib, shu bilan birga tabiiy muhitga ta‘siri ko‘rinmas, mahalliy, mintaqaviy va global

muommolarga sababchi bo‘lmoqda. Ko‘pchilikka ma’lumki, barcha mintaqalarda kasalliklar sonining ortishi, iqlim o‘zgarishlari, bioxilma xillikning yo‘qolishi, suv, havo, tuproq tarkibining yomonlashuvi asosiy ekologik ko‘rsatgichlar bo‘lib birorta davlatni chetlab o‘tmagan.

Bundan kelib chiqqan holda ekologik o‘zgarishlarni oldini olish, yashash muhit tarkibini tizimli baholash muhim va dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday vazifalarni bajarish uchun hozirgi ilm-fan shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunda hajm jihatidan kichik bo‘lsada biologik indikator sifatida briofitlarga tenglasha oladigan organizm uchramasligi ma’lum. Chunki bu organizmlar barcha qit’alarda uchrab, har qanday ekologik sharoit va substartda o‘sinh qobiliyatiga ega, tashqi muhit o‘zgaruvchanligi ta’sirchanligi, har qanday muhit holatini baholashga yordam berishi bilan boshqa organizmlardan farqlanadi.

Yuqoridagi vazifalarni bajarish uchun atrof muhit holatini baholash suv va tuproq hamda atmosfera havosi tarkibini aniqlashda briofit ya’ni yo‘sinlardan briometr ko‘rsatgichlaridan foydalanish mumkin.

Rivojlangan davlatlar bugungi kunda suv, havo, va tuproq tarkibini doimiy monitoring qilib bormoqda, buning natijasida ekotizimni yomonlashishiga sabab bo‘luvchi mexanizmlar o‘rniga tabiiy ekologik vositlar bilan ishlash ustida izlanishmoqda. Ma’lumki briofitlarda ildiz tizimi rivojlanmaganligi sababli har qanday substrat tabiatida o‘sa oladi, hamda keng adabtatsiya xususyatiga ega bo‘laganligi uchun har xil ekologik sharoitlarda yashay oladi. Masalan: *Funaria hygrometrica* ning filamentli protonemal hujayralari ikki valentli qo‘rg‘oshin (Pb) ni o‘z ichiga olgan eritmalar ta’sirida tanasining quruq og‘irligining 74% gacha, (Pb) to‘plashi mumkin. “Briofitlarni suv va atrof-muhit bilan munosabatlari bir parcha qog‘ozga o‘xshaydi”, “Tosh ustiga bir varaq qog‘oz qo‘ysangiz, yomg‘ir yog‘sa, ho‘l bo‘lib, quyosh chiqishi bilanoq quriydi. Bu esa briofitlarning biologiyasi” - deydi Berkli Kaliforniya universiteti botanik olimi Brent Mishler. [5; 140-b., 3; 45-123-b., 4; 283-b., 6; 35-41-b., 7; 1-19-b.]

Tuproqdagi ^{226}Ra ning o‘rtacha konsentratsiyasi 26 Bk/kg, 2,0 Pb va 2,0 Rho-33 Bq/kg ga ko‘ra va bu izotoplarning 30% atmosferadan tushishi bilan tuproqqa kiradi. Oddiy tuproqlarda ^{226}Ra kam migratsiya qiladi. Tuproqning kislotaliligi oshishi uning migratsiyassini kuchaytiradi. Tuproqning filtrlash qobiliyati tufayli ^{226}Ra ning kirib borish chuqurligi cheklangan.

Kislotali tuproqlarda ^{226}Ra konsentratsiyasi muvozanat holatdagi ^{238}U konsentratsiyasidan oshadi. ^{226}Ra konsentratsiyasi namuna tarkibidagi Fe, Mn, Al minerallar, gidroksidlari va organik moddalar miqdoriga bogʻliq. Qurgʻoqchil iqlim zonasining qora tuprogʻida (chernozem) ^{226}Ra asosan karbonatli va sulfatli bogʻlanishlarda toʻplanadi va boshqa gidroksidli tuproq metallarining karbonatlari va sulfatlari bilan birga choʻkadi.

Oʻsimliklar tomonidan ^{226}Ra toʻplanish koeffitsiyenti birdan katta. Bu esa toʻsiqqa uchramaydigan elementlarga ishora qiladi. Eng yuqori 40K nam iqlim zonasi oʻsimliklarida kuzatiladi. Qurgʻoqchil hudud uchun 40K sezilarli darajada past boʻladi, chunki birinchi holatda oʻsimliklarning ildiz ekssudati qattiq faza yoki almashinuv shakllari natijasida soʻrilgan ^{226}Ra ni osongina ajratib oladi. Ikkinchi holda, ^{226}Ra yomon eriydigan yoki Ca sulfatlari bilan bogʻlanadi, 40 sm qalinlikdagi qatlamdagi kvadrat kilometrli tuproqda ~ 1 g Ra mavjud. ^{228}Ra (mezotoriy) Th ning boshqa yemirilish mahsulotlariga qaraganda ancha zaharli. ^{228}Ra va ^{226}Ra ning biologik taʼsiri bir xil, ammo ular tanada boshqacha harakat qiladigan turli xil mahsulotlarni beradi. ^{228}Ra ^{226}Ra dan 2 baravar zaharliroq: uning organizmdagi ruxsat etilgan maksimal miqdori 0,05 mCi, havodagi maksimal ruxsat etilgan konsentratsiyasi esa $4 \cdot 10^{-12}$ mCi/ml; ^{226}Ra ning 1 mCi 1 mg vaznga toʻgʻri keladi, ^{228}Ra holatida esa 1 mCi 0,0042 mkg vaznga toʻgʻri keladi [2; 66-71-6., 8; 395-409-6., 9; 120-6.].

Prezidentimiz tomonidan 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida” gi PF-60-soniga koʻra “Yashil iqtisodiyot” texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish orqali 2026-yilga qadar iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20% ga oshirish va havoga chiqariladigan zararli gazlar hajmini 20% ga qisqartirish choralari koʻrilgan, oʻshbu farmon ijrosini amalyotga joriy qilish imkoniyatlaridan briofitlardan istiqbolli foydalanish moʻmkin.[9.] Tadqiqot metodologiyasi tekshirilgan briofitlarning gamma-spektrida ^{232}Th , ^{226}Ra , 40K, ^{137}Cs , va ^7Be radionuklidlarining fotochoʻqqilari aniqlandi. Ularning gamma-aktivliklari OMACH majmuasidagi etalon ^{137}Cs , 40K, ^{226}Ra va ^{212}Th radionuklidlarning spektrlari bilan solishtirish orqali hisoblandi [2; 66-71.].

Bizning tadqiqotimizdan maqsad atrof-muhit havosining tozaligini baholashda briofitlardan bioindikator sifatida foydalanish imkoniyatlarini oʻrganish hisoblanadi, bunda biz bioindikator boʻlgan briofitlardan foydalandik.

Tabiatdagi tabiiy radionuklidlarning (TRN) asosiy hissasini U-Th tabiiy radioaktiv oilalarning α va β yemirilishi natijasida hosil bo‘luvchi qisqa yashovchi yadrolarning gamma nurlanishi hamda radioaktiv oilalarga kirmaydigan tabiiy radioaktiv izotop kaliy 40K tashkil qiladi. Bundan tashqari og‘ir yadrolar bo‘linishida (yadroviy reaktorlardagi chiqindilar va turli xil yadroviy sinovlar) hosil bo‘ladigan texnogen radionuklid seziiy 137Cs va kosmik va gollaktil nurlanishlardan hosil bo‘ladigan kosmogen radionuklid berilliy 7Be o‘z hissasini qo‘shadi. Kosmogen radionuklidlar atmosferada paydo bo‘lib, keyin yer yuziga chang, qor, yomg‘ir, shudring orqali tushadi.

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlardan ko‘rinib turibdiki, turli kosmogen yoki texnogen usulda yig‘ilgan radionuklidlar va ulardan hosil bo‘ladigan hosilaviy nuklidlarning organizmga tasiri va ushbu elementlarni ekosistemadagi miqdoriy holatini aniqlab borish muhim va dolzarb masalalardan bo‘lib hisoblanmoqda.

Namuna sifatida bir turga mansub bo‘lgan epilit, akrokarp- *Grimmia laevigata* (Brid.) Brid., ning ikki joydan namunalari yig‘ib olindi. Birinchi namuna shahar ekosistemasiga yaqin bo‘lgan hudud Samarqand viloyati Bulung‘ur tumaniga yaqin joylashgan Baxmal tumani Qatortol qishlog‘i hududidan ($39^{\circ}41'29.3''N$ $67^{\circ}35'23.1''E$) olingan bo‘lsa, ikkinchi namuna esa shahar ekosistemasidan uzoq bo‘lgan Zomin davlat qo‘riqxonasi hududidan ($39^{\circ}37'00.9''N$ $68^{\circ}22'05.7''E$) olindi. Bu turning o‘ziga xosligi shundaki, toshlar yuzasida o‘sib zich qalin qoplama hosil qiladi va poya barglari orasida to‘plangan chang qum, tuproqlarni ham tutib qoladi, shuning uchun bu turning poya va barglari orasida sezilarli darajada tuproqni uchratishimiz mumkin.

Epilit briofitlar tanasida elementlarni ko‘proq atmosfera yog‘inlari, shamol, chang to‘zonlardan to‘plashi mumkin. Ikkinchi va uchinchi turlar transport magistrallaridan uzoq Jum- jumsoy, ($39^{\circ}40'18.6''N$ $67^{\circ}50'04.9''E$) hududidan epigey gigrofit tur (*Ptychostomum schleicheri* (DC.) J.R. Spence ex D. Bell & Holyoak.) va Zomin davlat qo‘riqxonasi hududidan ($39^{\circ}35'11.5''N$ $68^{\circ}20'54.2''E$) uchinchi, epilit mezofit (*Lescurea radica* (Mitt.) Monk. Turlar olindi (5.5.5-jadval).

Namunalar tarkibidagi tabiiy (TRN) va texnogen radionuklidlarning (^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , va ^7Be) konsentrasiyasi SamDU qoshidagi Yadro fizikasi laboratoriyasidagi (RADEK) kompleksidagi sintillyatsion gamma – spektrometrlarida amalga oshirildi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январьдаги (ПФ-60-сон) «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» фармони.

2. Azimov A.N., Hushmuradov Sh.Kh., Muminov I.T. et al. Gamma-spectrometric determination of natural radionuclides and ¹³⁷Cs concentrations in environmental samples. The improved scintillation technique. - Rad. Measurements, 2008, № 43, p. 66-71.

3. Buse A., Norris D., Harmens H., Biiker P., Ashenden T., Mills J. Heavy metals in European mosses: 2000/2001. Centre for Ecology and Hydrology, Bangor, ISBN: 1870393 70 8, UK, 2003. – 45-123 p.

4. Dierßen K. Distribution, ecological amplitude and phytosociological characterization of European bryophytes / K. Dierßen // Bryophytorum Bibliotheca. Bd.56. – Berlin, Stuttgart: Cramer in der Gebr. - Borntraeger-Verl.- Buchh., 2001. – 283 p.

5. Давыдова С.Д., Тагасов В.И. Тяжелые металлы как супертоксиканты 21 века. Изд-во РУДН, 2002. – 140 с.

6. Govindapuri H., Leleeka M., Nivedita M. and P.L. Uniyal Bryophytes: indicators and monitoring agents of pollution 17 September 2009; Revised and Accepted: 2 January 2010. P. 35-

Research Science and Innovation House

Bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilarini she'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatish

Mullayeva Madina Kudratovna
Urganch Innovatsion Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini she'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatishning mavhum tushunchasi bir necha sabablarga ko'ra muhimdir. Bu savodxonlik ko'nikmalarini rivojlantirish, ijodkorlik va o'zini namoyon qilish, hissiy intellektni rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, madaniyatni qadrlashni rivojlantirish, tilni qadrlashni kuchaytirish va turli mavzularda she'riyatni birlashtirishga yordam beradi. Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarni xilma-xillikni ta'minlaydigan va o'quvchilarning ta'lim tajribasini boyitadigan inklyuziv sinflarni yaratish vositalari bilan jihozlaydi.

Kalit so'zlar: o'qitish, she'riyat, savodxonlik qobiliyati, ijodkorlik o'zini namoyon qilish, hissiy aql, tanqidiy fikrlash, madaniyatni qadrlash, tilni qadrlash, inklyuziv sinflar.

Аннотация: Абстрактная концепция обучения будущих учителей начальной школы работе над поэтическими произведениями важна по нескольким причинам. Он помогает развивать навыки грамотности, творческие способности и самовыражение, эмоциональный интеллект, критическое мышление, культурное понимание, понимание языка и интеграцию поэзии по различным темам. Эта статья снабжает будущих учителей инструментами для создания инклюзивных классов, которые способствуют разнообразию и обогащают учебный опыт учащихся.

Ключевые слова: обучение, поэзия, грамотность, творческое выражение, эмоциональный интеллект, критическое мышление, понимание культуры, понимание языка, инклюзивные классы.

Abstract: The abstract concept of teaching future elementary school teachers to work on poetic works is important for several reasons. It helps develop literacy skills, creativity and self-expression, emotional intelligence, critical thinking, cultural appreciation, language appreciation, and poetry integration across a variety of topics. This article equips future teachers with the tools to create inclusive classrooms that promote diversity and enrich students' learning experiences.

Keywords: teaching, poetry, literacy, creative expression, emotional intelligence, critical thinking, cultural appreciation, language appreciation, inclusive classrooms.

Kirish: Ta’lim o’qituvchi va o’quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo’lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma’lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o’qituvchi o’z bilimi, ko’nikma va malakalarini mashg’ulotlar vositasida o’quvchilarga yetkazadi, o’quvchilar esa uni o’zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo’ladi. O’rganish jarayonida o’quvchilar o’zlashtirishning turli ko’rinishlaridan foydalanishadi, ya’ni o’zlashtirilayotgan ma’lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o’ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta’lim jarayonida o’qituvchi va o’quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o’quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta’lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini she’riy asarlar ustida ishlashga o’rgatish yosh o’quvchilarda ijodkorlikni, tilni rivojlantirishning ajoyib usuli bo’lishi mumkin. Bunga qanday yondashish bo’yicha ba’zi tavsiyalar mavjud:

1. Asoslardan boshlang: Treningdagi o’qituvchilarni hayku, limeriklar, akrostik she’rlar va erkin she’rlar kabi she’riyatning turli shakllari bilan tanishtirishdan boshlang. Har bir turga misollar keltiring va ularning o’ziga xos xususiyatlarini muhokama qiling.

2. Izlanishni rag’batlantirish: Bo’lajak o’qituvchilarga tabiat, hayvonlar, do’stlik yoki xayoliy dunyolar kabi yosh bolalar uchun dolzarb va qiziqarli bo’lgan turli she’riy mavzular va mavzularni o’rganish imkoniyatini bering.

3. She’riy uslublarni namuna qiling: she’rda qofiya, ritm, alliteratsiya, tasvir kabi adabiy vositalardan qanday foydalanishni ko’rsating. Stajyor o’qituvchilarni o’z yozuvlarida ushbu usullardan foydalanishni rag’batlantiring.

4. She’riyatni dars rejalariga integratsiyalash: She’riyatni o’quv dasturi bo’yicha fan, ijtimoiy fanlar yoki san’at kabi turli fanlarga qanday qilib birlashtirish mumkinligini ko’rsating. Bo’lajak o’qituvchilarga she’riyatdan o’quv maqsadlarini ijodiy va mazmunli tarzda mustahkamlash uchun qanday foydalanish mumkinligini tushunishga yordam bering.

5. Resurslar bilan ta’minlash: sinfda foydalanish mumkin bo’lgan yoshga mos she’rlar va kitoblarni topish uchun resurslarni baham ko’ring. Yosh o’quvchilarga

manzur bo‘ladigan va ularning tasavvurini uyg‘otadigan she‘rlarni tanlash bo‘yicha ko‘rsatmalar bering.

6. Ijodkorlikni rivojlantirish: stajyor o‘qituvchilar o‘zlarining she‘riy ifodalari bilan tajriba o‘tkazishda o‘zlarini qulay his qiladigan qulay muhit yarating. Ularni o‘z ishlarini bir-birlari bilan baham ko‘rishga va konstruktiv fikr bildirishga undash.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini she‘riyatni samarali o‘rgatish ko‘nikmasi va ishonchi bilan qurollantirish orqali ular o‘quvchilarda yoshlikdan tilga muhabbat, ijodkorlikni tarbiyalashga yordam beradi.

Asosiy qism: Bo‘lajak boshlang‘ich maktab o‘qituvchilarini she‘riy asarlar ustida ishlashga o‘rgatish bir necha sabablarga ko‘ra muhim:

1. Savodxonlikni rivojlantirish: bo‘lajak o‘qituvchilarni she‘r bilan tanishtirish ularga til, ritm va ifodaning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Bu tushuncha ularga o‘quvchilarda savodxonlik, jumladan o‘qish, yozish va tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

2. Ijodkorlik va o‘zini namoyon qilish: She‘r yosh bolalarda ijodkorlik va o‘zini namoyon qilishga undaydi. Bo‘lajak o‘qituvchilarga she‘riy asarlarni o‘quv dasturiga kiritish yo‘llarini o‘rgatish orqali ular o‘quvchilarga so‘z va tasvir orqali o‘z fikrlarini bildirish imkoniyatini beradi.

3. Hissiy intellekt: She‘r ko‘pincha hissiyotlar va his-tuyg‘ularga murojaat qilib, o‘quvchilarga o‘z tajribalari bilan bog‘lanish va boshqalarning tajribalarini tushunish imkonini beradi. Bo‘lajak o‘qituvchilarga she‘rni hissiy aql uchun vosita sifatida qanday ishlatishni o‘rgatish orqali ular o‘quvchilarga hamdardlik va tushunishni rivojlantirishga yordam beradi.

4. Tanqidiy fikrlash qobiliyatlari: She‘rni tahlil qilish va sharhlash tanqidiy fikrlash qobiliyatini talab qiladi. She‘riy asarlar bilan ishlashga o‘rgatilgan bo‘lajak o‘qituvchilar o‘quvchilarni she‘rlarda uchraydigan mavzular, metaforalar va adabiy vositalar haqida munozaralarga jalb etish orqali bu ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

5. Madaniy qadrlash: She‘riyat turli madaniyat va an‘analarning aksidir. Bo‘lajak o‘qituvchilarga turli millatlarning she‘riy asarlarini o‘rgatish ularga turli madaniy ifodalarning boyligini nishonlaydigan inklyuziv sinflarni yaratishga yordam beradi.

6. Tilni qadrlashni kuchaytirish: She‘riyat bilan tanishish bolalarning tilga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularda so‘zlarga, tovushlarga va tasvirlarga bo‘lgan

muhabbatni rivojlantirishga yordam beradi. She'riy asarlarni qadrlaydigan bo'lajak o'qituvchilar o'z shogirdlarida bu qadriyatni singdira oladilar.

7. Mavzular bo'yicha integratsiya: She'riy asarlar ingliz tili san'ati, ijtimoiy tadqiqotlar, tabiiy fanlar va hatto matematika kabi turli fanlarga birlashtirilishi mumkin. She'riyat bilan ishlashga o'rgatilgan bo'lajak o'qituvchilar uni o'quv dasturining turli yo'nalishlariga muammosiz kirita oladilar.

Umuman olganda, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga she'riy asarlarni o'rgatish ularning o'quvchilarida til va adabiyotga mehr uyg'otish, shu bilan birga ular hayoti davomida foydali bo'ladigan muhim kognitiv va hissiy ko'nikmalarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari she'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatishning muhimligi haqida ko'proq ma'lumot berib, ularni bu mavzuda qanday qilib tayyorlashi va o'quvchilarga bu bilimni yetkazishda qanday usullarni qo'llashlari kerakligini ta'kidlab, ularning shaxsiy va professional rivojlanishiga yordam berishga intilamiz. She'riy asarlar ustida ishlash orqali, o'quvchilarning til va adabiyot bilimlarini rivojlantirish, muhokama qobiliyatlari va tushunchalarini kengaytirish, g'oyaviy fikrlarni ifoda qilish qobiliyatini rivojlantirish mumkin. O'qituvchi she'riy asarlar ustida ishlay oladigan dars materiallarini tayyorlashda va sinfda talabalarga bu materiallarni ta'lim etishda ko'p maqsadli usullarni ham ishlatishi mumkin. Bu bilimni amaliy ravishda quvvatliroq bo'lish uchun talabalarga she'riy asarlar ustida mashg'ulotlarni amalga oshirib, ularning o'zlashtirishi va tahlili ko'nikmalarini rivojlantirish kerak.

Muhokama: She'riy asarlar ustida ishlash o'qituvchilar uchun muhim bo'lib, shuningdek, o'quvchilarga qiziqarli va ma'naviyatli bo'lishi mumkin. Bu mavzuga oid ko'proq ma'lumot olish uchun, o'qituvchilar asarlarni tahlil qilish, ularning avtorlarini va ularning yaratgan kontekstni tushunishlari kerak. O'qituvchilar hammasi uchun mustahkam metodik materiallar ishlab chiqishi kerak. Mana shu sababli, bu mavzuga oid ko'proq ma'lumot olish uchun pedagogik literturaga murojaat qilishingiz foydali bo'ladi. Bo'lg'usi boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun she'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatish, ularning yaratish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. She'riy asarlar, shuningdek, ularning tushunish va izohlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu jarayon o'qituvchilar uchun o'quvchi ma'lumotlarini sinovdan o'tkazish, muhokama qilish va mustaqil fikr bildirishga imkoniyat yaratadi. Bundan tashqari, she'riy asarlar ustida ishlash

bilan o'quvchilarga ma'naviyatni anglash va insoniy xarakter rivojlantirish imkoniyati ham mavjud bo'ladi.

Xulosa va takliflar: Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun she'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatish quyidagi xulosaga ega bo'lishi mumkin:

1. She'riy asarlar ustida ishlash uchun talabalarni ma'nolarni tushuntirish va tilni yaxshi ko'rsatishga yo'naltirish kerak.

2. O'qituvchi, talabalarga she'r asarlari haqida bilim berish va ularni tahlil qilish uchun ma'lumotlar berish lozim.

3. Talabalar bilan birgalikda she'r asarlarini tahlil qilish, ularning manaviy, ijtimoiy va san'atning nazariy asoslarini o'rganish uchun mashg'ulotlar tashkil etilishi kerak.

4. O'qituvchi o'zining bilim va tajribasiga muvofiq ta'lim jarayonini tartibga solishi, misollar orqali ko'rsatib berish lozim.

Bu xulosa boshlang'ich sinf o'qituvchilarining she'riy asarlar ustida ishlashni o'rgatish uchun muhim shartlardan ba'zi iqtibos etilgan.

She'riy asarlar ustida ishlashga o'rgatish, boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'quv jarayonini yanada qiziqarli va ma'naviy ko'taruvchi qilishga yordam beradi. Bu usul, talabalar bilan jismoniy, ma'naviy va estetik tarzda bog'liqlikni rivojlantirishga imkon beradi. O'qituvchilar, she'riy asarlarni o'rganish orqali talabalarni ko'p tomondan ma'lumot olishiga imkon beradi va ularning adabiyotga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytiradi. Bu esa ularning adabiyot bilimlarini yanada chuqur tushunishiga va san'atshunoslik darajasini oshirishiga yordam beradi.

Bu xususiyatlar bilan boshlang'ich sinf o'qituvchilari she'riy asarlar ustida ishlashni organish orqali talabalarni lug'atga oid so'zlarni tushunishi, shoirning hayoti va ijodiy faoliyatiga oid ma'lumotlarga ega bo'lishlari uchun yaxshi tajriba oladilar.

She'riy asarlar ustida ishlash, ilmiy tadqiqotchilikni rivojlantiruvchi metodlar bilan birgalikda fikr-mulohazalarni ifoda qilish, muhokama qilish va tushunchalarini bayon etish orqali talabalar uzoq muddat davom etadigan o'quv jarayonida mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. // Barkamol avlod. O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997.
2. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi. // Barkamol avlod O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarq, 1997.
3. Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturi // O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining axborotnomasi, 7-maxsus son. T.: SHarq, 1999.
4. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha yangi tahrirdagi davlat ta’lim standarti // Boshl. ta’l. jurnali. Toshkent, 2005. №5. 5, 6, 8-9-betlar.
5. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha yangi tahrirdagi o‘quv dasturi // Boshl. ta’l. jurnali. Toshkent, 2005. №5. 21- 33 – betlar.
6. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o‘qitish metodikasi. T.: O‘qituvchi, 1992.
7. Rafiev A. Lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosi va imlosi. T.: 2003.
8. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish printsiplari va metodlari. T.: O‘qituvchi, 1992.

Research Science and Innovation House

BO‘YIMODARON (ACHILLEA MILLEFOLIUM L.) O‘SIMLIGINING YETISHTIRILISHI VA TARQALISHI

Yalgasheva Baxtigul Safarovna

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar institute

Annotatsiya. Bo‘yimadaron (*Achillea millefolium* L.) dunyodagi eng ko‘p qo‘llaniladigan dorivor o‘simliklardan biri bo‘lib, birinchi navbatda yaralar, ovqat hazm qilish muammolari, nafas olish yo‘llari infeksiyalari va teri kasalliklarida ishlatiladi. O‘zbekistonda Bo‘yimadaron turkumining 5 turi uchraydi. Bo‘yimadaron adir va qirlar, yo‘l yoqalari va o‘rmon chekkalarida o‘sadi. Tarkibida karotin, K va S vitamin, achchiq moddalar bor. Ekstrakti va damlamasi me‘daichak yarasi kasalliklarini davolash, ishtaha ochish hamda qon to‘xtatish uchun ishlatiladi.

Kalit so‘zlari: *Achillea millefolium*, bo‘ymodaron, gulpoya, meva, tarqalishi, DNK.

Oddiy bo‘ymodaron (*Achillea millefolium*) Shimoliy yarim sharning Osiyo va Yevropa va Shimoliy Amerikadagi mo‘tadil iqlimli hududlari va O‘zbekistonning cho‘l va tog‘li hududlarida keng tarqalgan. Balandligi 0,2-1 m va bir tekisda o‘sadigan ko‘p yillik o‘simlik. Barglari poyasi bo‘ylab bir tekisda ketma-ket taqsimlanib ikki karra patsimon tuzilgan bo‘lib, uzunligi 5-20 sm deyarli tukli va tarkibida kaulin bo‘lib, yopishish xususiyatiga ega. Gullari poyaning yuqori qismida katta, ixcham qalqonsimon to‘pgulda joylashgan, har bir to‘plam 1 yoki undan ortiq gul boshlaridan iborat. Gulpoyada 20-25 sarg‘ish-oq (kamdan-kam pushti) nurli gullarga ega. Mevasi yassi, tuxumsimon, kulrang pistameva.

Bo‘ymadaronning xalq va rasmiy tibbiyotda keng qo‘llanilishi o‘simlik tarkibidagi turli xil biologik faol moddalar majmuasi bilan bog‘liq. Hozirgi vaqtda oddiy bo‘ymadaronning kimyoviy tarkibi juda yaxshi o‘rganilgan. Bo‘ymadaron tarkibida azulen, tujol, sineol, kofur, karyofilin, chumoli, valerian kislota o‘z ichiga olgan ko‘p miqdorda efir moyi mavjud. Maysalarida qatronlar, taninlar, fitonsidlar, axilein alkaloidi, akonitik va askorbin kislotalar, K, P, B₁ vitaminlari bor. O‘simlik tarkibida flavanoidlar mavjud, ular orasida artemetin. Dorivor xom ashyo tarkibida ko‘plab mikro va makro elementlar mavjud: K, Ca, B, Mg, Si, Cl, Co.

ACHILLEA MILLEFOLIUM L.

Tehron olimlari (M. Akbari, M. Farajpour, M. Ebrohimi) tomonidan bo‘ymadaron o‘simligining genomikasini o‘rganishgan. Ya‘ni Ribosomal DNK genlari takrorlanuvchi birliklarning klasterlarida tashkil etilgan bo‘lib, ularning har biri kodlash mintaqalaridan iborat. Bitta va ikkita ichki transkripsiyalangan ajratgichlar (ITS), intergenik spacer (IGS) hududiga qo‘shimcha ravishda. Shunga ko‘ra, Asteraceae oilasining to‘rtta yovvoyi va endemik turlari orasida ITS va IGS mintaqalarining ko‘p DNK ketma-ketligini aniqlashga qaratilgan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ITS va IGS ketma-ketliklari uchun yakuniy ma'lumotlar to‘plamida mos ravishda jami 754 va 667 pozitsiya mavjud. IGS hududlari nukleotidlar xilma-xilligi darajasi ($T=0,60$), o‘tish 3% tion/transversiya tezligi nisbatlarining taxminiy qiymatlari ($kl = 38,28, 12,58$, pirimidinlar) va purinlar kabi bir qancha parametrlar bo‘yicha ITS mintaqasidan ustun edi. Bu IGS belgilari bo‘yicha Asteraceae germplazmasida transversiyadan ko‘ra 3% o‘tishlari dominant ekanligini ko‘rsatadi. Shunday qilib, IGS hududi ko‘proq bo‘lishi mumkin degan xulosaga keldi. Asteraceae turlari turli kenja turlarida genetik munosabatlarni o‘lchash uchun mos keladi, ITS ketma-ketliklariga qaraganda ko‘proq ma'lumotga ega. Umuman olganda, ribosomal DNK, ayniqsa rDNK klasterining intergenik ajratuvchisi tez rivojlanadi va yuqori polimorfik bo‘lib, genetikni baholash uchun foydali vositadir.

Respublikamizda Oddiy bo‘ymadaron o‘simliklarini Markaziy Osiyo iqlim sharoitiga moslashtirish, yangi navlarni yetishtirish, ularni qayta ishlash

yuzasidan muayyan ilmiy va amaliy natijalarga erishilmoqda. Oddiy bo‘ymadaron o‘simligining maysalari yer yuziga chiqqanidan so‘ng dastlabki 4-5 haftada begona o‘tlarni yo‘qotish, qator oralarini yumshatish va yagana qilish ishlariga qaratildi. O‘simliklarni bo‘yi 12-15 sm ga yetganida esa qator oralarini ishlash bilan birga ularning rivojlanishini tezlashtirish maqsadida gektar hisobiga 30 kg dan azot va 15 kg dan kaliy o‘g‘iti berilib, 4-8 sm chuqurlikda kultivatsiya ishlari o‘tkazildi. Ikkinchi oziqlantirish o‘simlikning bo‘yi 20-30 sm ga yetganda gektariga 25 kg dan azotli va fosforli o‘g‘itlar bilan oziqlantirildi. O‘simlikni oziqlantirish albatta sug‘orishdan oldin amalga oshirildi. O‘simlik oziqlantirilgandan va sug‘orilgandan keyin uning o‘sishi va rivojlanishi tezlashdi. Oxirgi oziqlantirishni uning bo‘yi 40-45 sm ga yetganda azotli va kaliyli o‘g‘itlar berish bilan tugallandi. Mavsum davomida oddiy bo‘ymadaronni 8-9 marta sug‘oriladi va gektariga 75-90 kg azot, 60 kg fosfor, 35 kg kaliy va yer haydash oldidan 25 tonna go‘ng bilan oziqlantirildi. Iyul oyigacha oddiy bo‘ymadaron o‘simligini 2-3 marta o‘rib olindi. Bu esa iyul oyining oxiriga kelib ildiz tizimidan yangi o‘t o‘sib chiqishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. [San Marcos Growers horticulture – The Yarrow Lawn](#). Accessed 31 January 2013.
2. Bert Wilson (29 July 2012). "[Las Pilitas Nursery horticultural treatment: *Achillea millefolium* var. *californica*](#)". Laspilitas.com. Retrieved 19 May 2013.
3. Karamenderes, C. ve Kesercioğlu, T. (2002). *Türkiye’de Yayılış Gösteren Achillea L. cinsine Ait Bazı Taksonların Kromozom Sayıları*, 14.BİHAT, 29-31 Mayıs, Eskişehir, poster, A13.
4. Shernazarov, S. S., & Tashpulatov, Y. S. (2020). Species Composition of Algae in the Food Tract of Common Silver Carp (*Hypophthalmichthys molitrix* vab.) in Growing Conditions.
5. Nasimova, Z. H., Sh, T. Y., & Mukumov, I. U. (2023). METHODS FOR INITIAL PROPAGATION OF SPECIES AND VARIETIES OF ORNAMENTAL LILY (*LILIUM* L.). *Студенческая наука в 2023 году*.
6. Huo C., Li Y., Zhang M., Wang Y., et al. Cytotoxic Flavonoids From The Flowers Of *Achillea millefolium* L. *Chemistry of Natural Compounds.*, 2013. 48(6).

7. Yoqubov, M., Mahammadiyev, J., & Eshonqulova, A. (2023). SABZI VA OLMADAN TAYYORLANGAN MAHSULOTLARNING TARKIBINI O‘RGANISH. *Academic research in educational sciences*, 4(SamTSAU Conference 1), 872-876.

8. Bobokandov, N., & Nomozova, Z. (2023). CHANGE IN THE NUMBER OF PLANT BUSHES THROUGH THE GRAZING GRADIENT OF SOUTHERN KYZYLKUM. *Science and innovation in the education system*, 2(4), 123-129.

9. Christenhusz M.J.M., Fay M.F., Chase M.W., *Plants of The World*. Chicago: University of Chicago Press; 2017. 602-603.

10. Boboqandov, N. F. (2023). DOMINANT O‘SIMLIK TURLARIDA TURLI FASLLARDA VA TURLI YAYLOV INTENSIVLIGIDA PROEKTIV QOPLAM KO‘RSATKICHLARINING O‘ZGARISHI (JANUBIY QIZILQUM). *Academic research in educational sciences*, 4(SamTSAU Conference 1), 877-882.

11. Mahammadiyev, J., Yoqubov, M., & Nurmanova, I. (2023). ZARARKUNANDALAR VA HASHAROTLARGA QARSHI KURASHUVCHI VOSITALARNING MIKROKAPSULLARI. *Academic research in educational sciences*, 4(SamTSAU Conference 1), 1201-1205.

12. https://www.researchgate.net/publication/305083169_ASSESSMENT_OF_GENETIC_DIVERSITY_IN_SOME_WILD_PLANTS_OF_ASTERACEAE_FAMILY_BY_RIBOSOMAL_DNA_SEQUENCE.

Research Science and Innovation House

INGLIZ TILINI JAMIYATDAGI O‘RNI

Yusupova Dilnoza Raximboy qizi
Urganch davlat Pedagogika institute
Xorijiy til va adabiyoti yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ingliz tilini o‘rganishning jamiyatdagi o‘rni juda katta. Bu, insonlarning global muloqotda qatnashishlari, xalqaro savdo va diplomatiya uchrashuvlari, xalqaro ma‘muriyat tashkil etish va boshqa ko‘plab sohalarda ishlashlari uchun zarur bo‘lgan til. Ingliz tili bilan muloqot qilish imkoniyati, ish topish va rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada ingliz tilini jamiyatdagi o‘rni va uning ahamiyati haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: jamiyat, globallashuv, ingliz tilining mavqei va ahamiyati, erkin muloqot, xorijiy tillarni o‘qitish,

Аннотация: Изучение английского языка играет огромную роль в обществе. Это язык, необходимый людям для участия в глобальном общении, международных торговых и дипломатических встречах, организации международного управления и работе во многих других областях. Умение общаться на английском языке предоставляет широкие возможности для трудоустройства и развития. В этой статье представлена информация о роли английского языка в обществе и его значении.

Ключевые слова: общество, глобализация, положение и значение английского языка, свободное общение, обучение иностранным языкам,

Abstract: Learning English has a great role in society. It is a language necessary for people to participate in global communication, international trade and diplomatic meetings, organization of international administration and work in many other fields. The ability to communicate in English provides ample opportunities for employment and development. This article provides information about the role of the English language in society and its importance.

Key words: society, globalization, position and importance of English language, free communication, teaching foreign languages,

Kirish: Ingliz tili jamiyatda o‘zining o‘rinini va ahamiyatini o‘rganish uchun ko‘plab sabablar mavjud.

Birinchi sabab, bugungi dunyoda ingliz tilini bilishning katta ahamiyati bor. Ingliz tilini bilish sizga global kommunikatsiya, xalqaro tadbirkorlik va ish bilan bog‘liq imkoniyatlar yaratadi.

Ikkinchi sabab, ingliz tili jamiyatda akademik maqolalar, darsliklar va ilmiy ma‘lumotlarga murojaat qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa, talabalarning ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish va dunyo bo‘ylab yaqinroq muhitdagi yangiliklardan foydalanishlari uchun muhimdir.

Uchinchi sabab, ko‘p mamlakatlarda ingliz tilining xalqaro biznes tili sifatida qo‘llanilishi. Sifatli kasb-hunar ta‘limi olgan insonlar bu til orqali xalqaro korxonalar va kompaniyalarda ish topishi mumkin.

Bu sabablarga ko‘ra, ingliz tili jamiyatda aham ahamiyatga ega va o‘zining o‘rni juda katta.

Asosiy qism: Ingliz tilining jamiyatdagi o‘rni va uning ahamiyati juda yuqori. Ingliz tilini bilish, globalizatsiya va xalqaro munosabatlarda samarali bo‘lish uchun juda muhimdir. Bugungi dunyoda ingliz tilini bilish, xalqaro biznes, texnologiya, ilmiy tadqiqotlar, diplomatiya va turli sohalar bo‘yicha hamkorlik qilish uchun zarur.

Jamiyatda ingliz tili o‘qitish va o‘rganishning ahamiyati uning katta kommunikatsiya, maslahatlashuv, ishga joylashuv va ilmiy tadqiqotlar sohasida rivojlanishga imkoniyat yaratishi bilan bog‘liq. Ingliz tili jamiyatning aksariyati davlatlararo hamkorlikda yoki xalqaro darajadagi ma‘lumot almashishlari uchun ingliz tilini bilishi muhimdir. Bundan tashqari, ko‘plab akademik materiallar, darsliklar va ma‘lumotlar ingliz tilida tayyorlanadi. Bu esa talabalarning dunyo bo‘yicha yangiliklardan habardor bo‘lishi va ularga global muhitda o‘z malakalarini mustahkamlashlari uchun muhimdir.

Bir qancha sohalarda ingliz tilini bilish insonlarga ish topishda ham ko‘p imkoniyat yaratadi. Shuningdek, ko‘plab kompaniyalar xalqaro savdo qilish uchun ingliz tilini biluvchi mutaxassislar qo‘llab-quvvatlashgan.

Shu sabablarga ko‘ra, ingliz tili jamiyatning rivojlanishi va global muloqotlarda samarali ishtirok etish uchun juda muhimdir. Ingliz tilining jamiyatdagi o‘rni va uning ahamiyati ko‘pdir. Ingliz tili bugungi global dunyoda kommunikatsiya, biznes, diplomatiya, ilmiy tadqiqotlar va turli sohalar bo‘yicha asosiy kommunikatsiya vositasidir. Jamiyatda ingliz tili o‘rganish va o‘qitish esa insonlarga global muloqotlarda, xalqaro savdo-da imkoniyatlar yaratadi.

Ingliz tili ayni paytda akademik sohada ham muhimdir. Ko‘plab ilmiy maqolalar, darsliklar va xalqaro ma’lumotlar ingliz tilida yaratiladi. Bu esa talabalar uchun dunyo bo‘yicha yangiliklardan habar qilish, xalqaro savdo-da ishtirok etish uchun zarur bo‘ladi.

Shuningdek, ko‘p korxonalar ham ingliz tili biluvchi mutaxassislarni qadrlaydi. Shu sababli ingliz tili jamiyatda ahamiyatga ega bo‘ladi va insonlarga global muloqotlarda samarali ishtirok etish uchun zarurdir.

Ingliz tilini jamiyatdagi o‘rni bir nechta muhim nuqtalardan iborat. Ularning o‘zaro bog‘liqlikka ega bo‘lishi mumkin:

1. Kommunikatsiya: Ingliz tili bugungi global jamiyatda kommunikatsiya uchun asosiy vosita sifatida faol ishlatiladi. Insonlar ingliz tilini bilishlari yordamida turli mamlakatlardan kelgan insonlar bilan muloqot qurishadi.

2. Biznes: Xalqaro savdo va biznes sohasida ham ingliz tili o‘z o‘rni bor. Barcha mamlakatlardagi korxonalar va kompaniyalar ingliz tilini ishchi biluvchilarni qadrlaydi.

3. Turizm: Turizm sohasida ham ingliz tili keng qo‘llaniladi, chunki ko‘plab turistlar ingliz tilini fahmlovchi va gapiruvchi sifatida bilishadi.

4. Ilmiy tadqiqotlar: Ko‘p ilmiy maqolalar, darsliklar va xalqaro ma’lumotlar ingliz tilida yaratiladi va tarjima qilingan edi, shuningdek ko‘plab ilmiy konferensiyalarda ingliz tili ishlatiladi.

Bular eng umumiy nuqtalar, lekin ingliz tili jamiyatdagi o‘rni hozirda kengayib borib, ko‘p sohalarda foydalanishga imkon beradi. Bu til dunyoda eng ko‘p foydalaniladigan til sifatida bilinadi. Jamiyatda ingliz tili bilan bir qadamda turuvchi insonlar o‘rtasida muloqot o‘zgaruvchan darajada muhimdir. Biznes, diplomatiya, turizm, ilmiy tadqiqotlar va boshqa sohalar ingliz tilini foydalanishga majbur qiladi. Ingliz tili jamiyatning global kommunikatsiya vositasi sifatida ham aytiladi, chunki ko‘plab odamlar ingliz tilini bilishlari ularga dunyoning boshqa qismlaridagi insonlar bilan muloqotlarni osonlik bilan kurish imkonini beradi. Bu sababli, ingliz tili jamiyatda eng keng tarqalgan tillardan biri hisoblanadi va uning o‘rni jamiyatning har qanday sohasida juda katta.

Muhokama: Ingliz tilining jamiyatdagi o‘rni muhokama mavzusidir. Ingliz tili, global muloqotlar uchun eng keng qo‘llaniladigan tillardan biri sifatida hisoblanadi. Jamiyatda, ingliz tilini bilish insonlarga dunyo bo‘ylab kommunikatsiya qurishda va xalqaro muloqotlarda ko‘proq imkoniyatlarni ochadi. Bu esa

jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri sifatida hisoblanadi. Ingliz tili jamiyatda akademik, ilmiy tadqiqotlar, biznes va diplomatiya sohalarida ham juda katta ahamiyatga ega. Universitetlar o‘qituvchilar, talabalarga ingliz tilini o‘rgatish orqali ulkan ro‘y o‘ynaydi. Studentlar esa ingliz tilini bilib, dunyo bo‘ylab turmush qurish, xalqaro konferensiyalarda ishtirok etish va chet elda o‘qish uchun tayyorlanadi. Shuningdek, ko‘plab korxonalar va kompaniyalar ingliz tilini talab qiladi va bu tillarni biluvchi mutaxassislar ishga taklif qilinadi. Shu sababli, ingliz tili jamiyatdagi muhokamada juda katta o‘rni bor. Bu til jamiyatning rivojlanishi va integratsiyasi uchun juda muhimdir.

Xulosa Ingliz tilining jamiyatdagi o‘rni juda katta ahamiyatga ega. Bu til jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasini ta’minlashda, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishda va insonlarning shaxsiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Jamiyatdagi adabiyotlar sharxi ingliz tilini o‘rganish va uning rivojlanishiga yordam beradi. Darsliklar, ilmiy maqolalar, olimlarning asarlari orqali talabalar ingliz tilini o‘rganib, uning bilim va ma’naviyatlarini tushunishlari uchun zarur bo‘lgan imkoniyatlarga ega boladilar. Ingliz tilidagi adabiyotlar jahon bilan ham muloqotlarda muhim ahamiyatga ega. Ularga qo‘llanuvchilarning global muloqotlarda ishtirok etishi, fikr almashish va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bunday ko‘rsatkichlar bilan ingliz tilining adabiy-ma’rifiy tarbiya va fanoniy rivojlanishi uchun katta ahamiyati borligi aytmay shu mavzuga alohida e’tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “English in the World: History, Diversity, Change” by Philip Seargeant
2. “The English Language: A Guided Tour of the Language” by David Crystal
3. “The Power of Babel: A Natural History of Language” by John H. McWhorter
4. “Mother Tongue: The Story of the English Language” by Bill Bryson
5. “Empires of the Word: A Language History of the World” by Nicholas Ostler
6. David A. J, Eggen, P Kauchak. Methods for Teaching: Promoting student learning [M]2002.
7. <https://kun.uz/uz/news/2020/03/08/ingliz-tilini-togri-organish-boyicha12ta-konikma>.

БОЛАЛАРДА БРОНХИАЛ АСТМАНИ ОЛДИНИ ОЛИШ

417 гуруҳ талабаси Муҳаммадиева Муҳаббат,
ассистент Қодирова Ш.С.
Илмий раҳбар доц. Кудратова Г.Н.

Аннотация

Бронхиал астма сурункали касаллик ҳисобланиб, аҳолини соғлиғига кўп муоммаларни келтириб чиқаради, касаллик асосида наслий мойиллик ётади Ота-онасида аллергия касалликлар (bronхиал астма, аллергия ринит атопик дерматит, экзема, крапивница, Квинке шиши ва ҳ.к.) бор болаларда ҳаётини биринчи йилида астма касаллигини ривожланишига мойиллик юқори бўлади. (агар аллергия касалликлар билан отаси ёки онаси касал бўлса 25% , аллергия касалликлар отаси ва онасида ҳам кузатилса 50% учрайди).

Калит сузлар: Бронхиал астма, хавф омиллари, болалар.

Текширишлар натижасида аниқландики, онага ва уни ҳомиласига экологияни ва касбий омилларни ноҳўя таъсири нораціональ овқатланиш, бола организмга юқори миқдордаги аллергия омилларни таъсири, респиратор инфекциялар ва бошқаларни астмани келиб чиқишига таъсири аниқланди.

Охиригى ўн йил ичида болалар ўртасида бронхиал астма ва аллергия касалликлар касаллиги кенг тарқалганлиги аниқланмоқда.

Буни сабабини ҳар хил омиллар билан боғлаш мумкин:

Бир ойлигидан сунъий овқатланадиган болалар сонини кўпайиши; Уй шароитини ўзгариши, яъни уйдаги деразаларни гермитик ёпиқлиги, деворларни ва полни гиламлар билан безаш ва ҳ.к. булар хонадаги намликни оширади ва уй чанглари ва бошқа аллергияларни концентрациясини ошишига шароит яратиб беради;

Болаларни парваришлашни ўзгариши - болаларни кўпчилиги боғчаларга қатнашиши ва уларни уерда ўткир вирусли инфекция билан касалланишига шароит яратилади;

Онанинг ёмон одатлари ҳомилдорлик даврида ва бола туғилгандан кейин папирос чекиши;

Аэрополлютантларни таъсири (атмосферани ифлослантирувчи модда), асосан NO₂, манбаси автомобил транспорти ҳисобланади.

Бронхиал астма билан касалланган ҳомиладор оналарга дори препаратларини қўллаш ривожланаётган ҳомилага манфий таъсир кўрсатади. Ҳомиладорлик вақтида элименацион тадбирларга риоя қилмаслик, онани соғлигига ва туғиладиган бола соғлигига таъсир қилади.

Бронхиал астма билан касалланган ҳар бир бемор, ҳомиладорлик вақтида, пульмонологга ўзини кўрсатиб, касалликни сабабини аниқлаши, аллергияга хос текширишларни ўтказиши, таҳлил натижаларига қараб, касалликни даволаш ва профилактикаси буйича керакли тавсиялар олиши зарур. Агар беморда ҳар куни бронхни кенгайтирадиган препаратларга эҳтиёж бўлса (беротек, сальбутамол, вентолин) базис терапия, яъни ингаляцион глюкокортикостероидлар берилиши керак. Она ҳомиладор бўлишдан олдин акушер-гинеколог куригидан ўтиши керак, яширин инфекция борлигини аниқлаш ва режали даволаниши керак. Ҳомиладор аёллар ўртасида эпидимиологик текширишлар ўтказиш натижасида бронхиал астма касаллиги кенг тарқалганлиги аниқланди. Ҳомиладорлик даврида бронхиал астмани кечиши ҳар хил бўлиши мумкин. Ҳомиладор аёлларни маълум қисмида касаллик ремиссия ҳолатида бўлади. Ташқи нафас олиш тизимини функционал кўрсаткичлари стабил нормал ҳолатда бўлади, уларни даволаш шарт эмас. Баъзиларини кайфияти ҳомиладорликни бошидан ёмонлашади, бу гормонал фонни ўзгариши билан боғлиқ. Бу кўпинча ҳомиладорликни биринчи ва иккинчи триместрида кузатилади. Ҳомиладор аёллар бронхиал астма билан албатта пульмонолог куригида бўлиши, вақтида нафас тизимини ҳолатини текшириб туриши керак. Беморни энг катта хатоси ҳомиладорликга қадар ичиб юрган дориларини ҳомилага таъсир қилади деб, ичмай қўйиши. Олимларни олиб борган текширишларидан аниқландики, ҳомиладорликда кузатиладиган асоратлар, яъни токсикозлар, фетоплацентар етишмовчилик, ҳомилани ривожланмай қолиши, кўпинча аёлларда бронхиал астмани даволамаганлиги натижасида кузатилган. Кўпинча аёллар ҳомиладорлик даврида уларда бронхиал астма касаллиги борлигини ва аҳволини ёмонлашига олиб келадиган омилларни билдилар. Шунинг учун касалликни қандай кечишига қарамасдан бир қанча шартларга эътибор қилиши шарт.

Соғлом ҳаётни кечишини шакллантириш.

1. Кундуз кунлари ишлаш.
2. Иш куни режалаштирилган бўлиши керак
3. Химик ва жисмоний агрессив омиллар билан контактда бўлмаслиги шарт.

4. Ёмон одатларни (чекишни, ичишни) ташлаш.
Тўлақонли гипоаллергенли овқатланиш.

1. Парҳездан олдинлари тери қопламалари, нафас йўллари томонидан реакция берадиган ҳамма овқат маҳсулотларини чеклаш.

2. Организмни сезувчанлигини оширадиган ҳамма овқат маҳсулотларини – шоколад, клубника, цитрус меваларни, балиғ, тухум ва имкон борича сутни чегаралаш.

3. Иложи бўлса қондаги специфик IgE ни овқат маҳсулотлардаги миқдорини таҳлил қилиш.

4. Парҳезда асосан уйда тайёрланган овқатлар бўлиши керак, иложи бўлса, консервалар, дудланган маҳсулотларни, чеклаш керак. Маиший гипоаллергенлар.

Бронхиал астма билан касалланган ҳомиладорларда 90% уй чангига яққол ёки яширин аллергияси бор. Уй чанги(пар ястиклар чанги, уй ҳайвонларини териси, жунлари) – бу кенг тарқалган хавфли аллергин ҳисобланади.

Маиший аллергенларни пасайтириш мақсадида қуйидагиларни бажариш керак.

1. Пар ястикларни, курпаларни (пахтага) ўзгартириш ва уларни акарацид модда билан тозалаш, аллергияга қарши чехолларга кийгизиш қуйиш, ёки канага қарши моддаларни қўшиб паст температурада ювиш.

2. Ётоқхонадан уй чангини тўплайдиган гилам, паласларни, китобларни, деворда осилган расмларни олиб чиқиш керак.

3. Хоналарни тез-тез тозалаб туриш

4. Уй ҳайвонлари билан контактда бўлмаслик, ётоқхонага кирмаслик, уларни аллергияга қарши шампунь билан доимо ювинтириб туриш керак.

5. Ухлашдан олдин хоналарни шамоллатиб туриш.

6. Хонада ўсадиган тувакдаги гуллар замбуруғ аллергенлар манбаи ҳисобланади, уларга эътиборли бўлиш

7. Хоналарда тараканларни пайдо бўлишини олдини олиш, чунки аллергия чақириши юқори даражада.

Ўсимлик чангига юқори сезувчанлиги бўлган беморларга тавсиялар

1. Ўсимликлар чангланадиган даврда:

2. Қишлоқларга чиқишни чеклаш билан контактни камайтириш.

3. Очiq ҳавода юрганда бош кийимини кийиш билан сочларни, кўзни кўзойнак тақиш била ҳимоя қилиш.

Адабиётлар:

1. Иманбаева Т. М., Шақим Г. А., Рамазанова Ш. Х. — Бронхиальная астма у детей // Сборник 3-й Республиканской научно-практической конференции «Экология и здоровье детей». — Астана, 2000. — с.59–60

2. Чучалин А.Г. Бронхиальная астма, Москва.-1998.-Т.1., Т2.-383 с., 326.

3. Kudratova , G. ., & Xolmuradova , Z. . (2023). ERTA YOSHDAGI BOLALARDA SHIFOXONADAN TASHQARI PNEVMONIYADA KLINIK-ANAMNESTIK O`ZGARISHLAR. Евразийский журнал академических исследований, 3(2 Part 2), 39–42.

4. А.Н.Окороков Диагностика болезней внутренних органов, М, Медицинская литература, 2000 г.

5. Kudratova Gulsara Najmitdinovna, Ishkabulova Gulchehra Dzhonkhurozovna, & Kholmuradova Zilola Ergashevna. (2023). CLINICAL AND ANAMNESTIC CHARACTERISTICS OF OUT-OF-HOSPITAL ZOTILJAM IN YOUNG CHILDREN. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(2), 129–131.

6. Все об аллергии Под редакцией Н.В.Морозовой Москва,2010 г.

7. Chuchalin A.G., Khaltayev N., Antonov N. Chronic respiratory diseases and risk factors in 12 regions of the Russian Federation // International Journal of COPD 2014:9 963–974

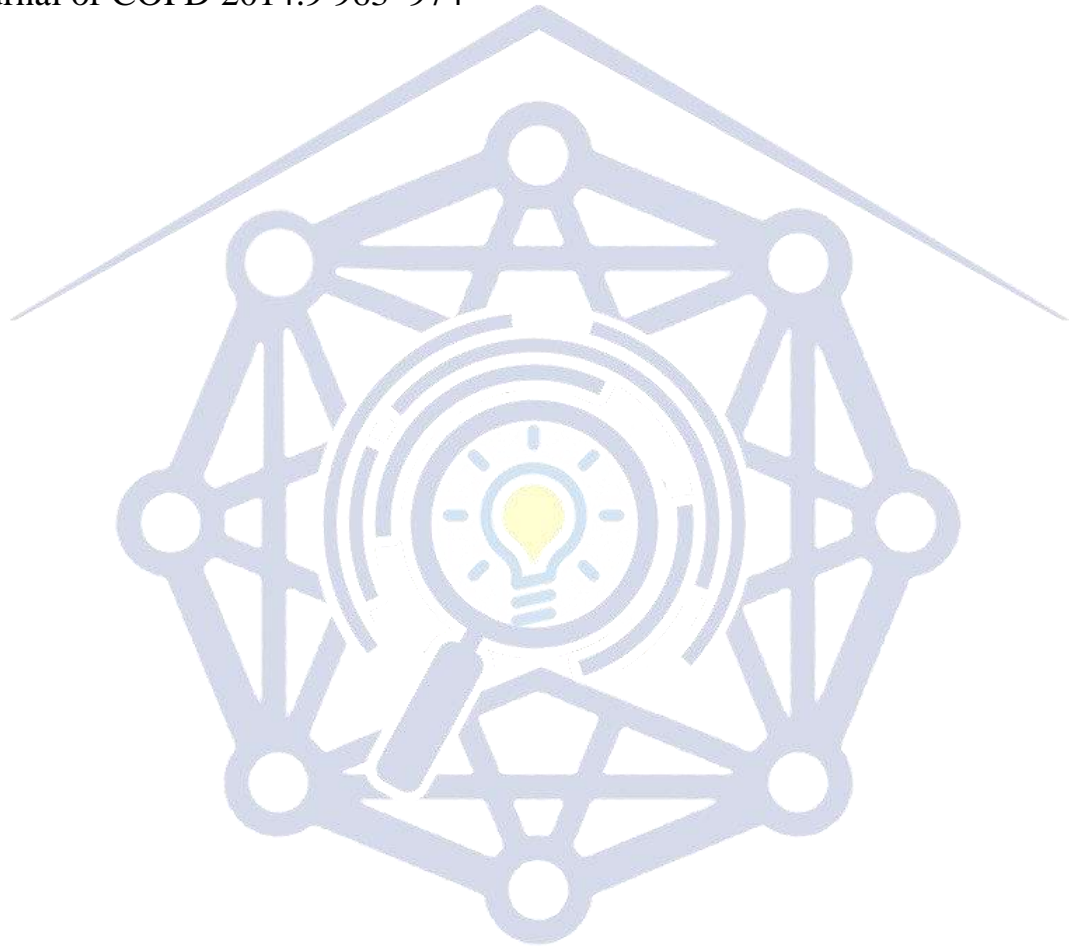
8. Najmitdinovna K. G., Ergashevna K. Z. Acute Bronchiolitis in Children //Eurasian Research Bulletin. – 2022. – Т. 12. – С. 38-42.

9. Global Strategy for Asthma Management and Prevention. Revised 2016 // www.ginasthma.com.

10. Кудратова , Г., & Холмурадова , З. . (2022). ШИФОХОНАДАН ТАШҚАРИ ЗОТИЛЖАМ БИЛАН КАСАЛЛАНГАН БЕМОРЛАРДА

КОМОРБИД ПАТОЛОГИЯНИНГ ТУЗИЛИШИ. ЎТКИР ДАВРДА ЮРАК-
ҚОН ТОМИРНИНГ ЎЗГАРИШИ. Евразийский журнал медицинских и
естественных наук, 2(9), 11–15.

11. 7. Chuchalin A.G., Khaltaev N., Antonov N. Chronic respiratory
diseases and risk factors in 12 regions of the Russian Federation // International
Journal of COPD 2014:9 963–974

Research Science and
Innovation House

REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

D.J.NORBOEVA-

Samarkand Institute of Economics and Service, senior teacher of the “Uzbek language and literature” department.

R.J.ZIYODOVA-

SIES, student of group IK-423

Abstract: The regulation of foreign economic activity plays a pivotal role in shaping the global economic landscape. As nations continue to engage in cross-border trade, investment, and collaboration, the need for effective regulatory frameworks becomes increasingly imperative. This scientific article provides a comprehensive analysis of the mechanisms, challenges, and trends associated with the regulation of foreign economic activity. Drawing upon a multidisciplinary approach, we explore the legal, economic, and political dimensions of foreign economic regulation, offering insights into the dynamic nature of international commerce.

Keywords: Foreign Economic Activity (FEA), Regulatory Frameworks, International Trade Law, Investment Policies, Customs and Tariffs, Bilateral and Multilateral Agreements, Globalization, Sanctions and Embargoes, Compliance and Enforcement, Technology and Innovation, Sustainable Development Goals (SDGs), Political Economy.

Foreign economic policy is an activity directed towards a goal of determining the plan of alternative participation of the country in the regulation of foreign economic relations of the state and the distribution of production factors. The main components of foreign economic policy include foreign trade [export or import] policy, and foreign exchange policy includes attracting foreign investments and regulation of national investments abroad. In addition, the task of geographically balancing foreign economic transactions with individual states and regions is also solved by foreign economic policy, which is related to ensuring the country's economic security. Ensuring the economic security of the country is related to the strengthening of the economy. This requires increasing the production of export products for foreign countries. This cannot be achieved without stimulating the activities of enterprises that export products, creating favorable conditions for

foreign investors, developing the international tourism system, ensuring labor force migration, and strengthening the national currency. That is why countries try to solve these things in a positive way. The same process is currently being observed in the Republic of Uzbekistan.

Foreign economic policy also regulates foreign economic activity. The wide range of foreign economic policy instruments available in most countries has an effective influence on the formation of the structure of their foreign economic relations and the direction of their development, as well as on the foreign economic relations and foreign economic policy of other countries. This view of foreign economic policy instruments is prominent as a trade-political mechanism.

Each country determines its foreign economic and political activities based on its specific economic and social situation in a certain period, determines its tasks in the foreign economic and political sphere and uses various methods to regulate it. Thus, international trade regulatory instruments include;

export promotion tool; -a means of restricting imports;

The instruments provided for in the export policy include: **-financial and non-financial regulation; -organizational and technical means supporting export;** support by organizing fairs, organizing exhibitions, visiting foreign countries as part of state representatives. Promotion of export, taking into account the stage of production and realization of goods. Tax credits to producers of products for export at the production stage, subsidizing production, primarily agricultural production. Services provided after the sale and purchase of goods, namely export crediting, credit insurance, long-term lease, provision of free economic information to national producer-exporting state organizations.

The tools provided in the import policy include; **- Protection of the internal market with money and without money.** In the monetary protection of the domestic market, it is envisaged to use duties, customs fees and taxes in the amount of the customs value of the goods, taking into account the price of the goods. These rules are especially relevant for raw materials and semi-finished products. Non-monetary protection of the domestic market provides for the use of tariff restrictions that do not directly affect the price of imported goods.[This calculation does not include border fees and taxes]. This includes product quality, technological level, service life, guaranteed service and other indicators. The basis for direct protection of the internal market is the direct limitation of the flow of goods, the decision made

by the government of the country based on legal norms and regulations. mplicit protection of the internal market is determined by the executive and is disguised, and usually does not include mutual obligations of the parties.

In general, all methods of regulating foreign economic activity can be divided into two groups depending on the level of direct impact;

Direct methods of regulation are directly directed to the foreign economic activities of residents and non-residents of the state and are regulated based on official and legal acts and regulations.

Methods of indirect regulation are determined by the general socio-economic policy of the state. In other words, the external economic activity of the state, the development of sectors and industries not directly related to the general situation in the country, the level of effectiveness of the laws adopted in carrying out institutional reforms, the improvement of the social condition of the population, the development of national culture and traditions directed and determined by the policy.

REFERENCES:

1. Norboeva.D.J- Comparative-lexicographic study of terminology in the field of management psychology and problems of translation.page 53-55.
2. Norboeva.D.J-The role of innovative technologies in teaching professional terminology in universities.page 20-23.
3. Sh.Shoqmonov-Iqtisodiyot nazariyasi. YIM. page 395-408.

Research Science and Innovation House

Tuproq unumdorligini oshirishda mineral o'g'itlarning o'rni va ularni kartada tasvirlash masalalari

Qodirov Himmatbek Alisher o'g'li

Urganch davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot ishida tuproqdagi mineral o'g'itlar haqida ma'lumotlar berilgan, unumdorlikni oshirish uchun tavsiyalar berilgan va shu asosida ishlab chiqilishi zarur bo'lgan kartalarni yaratish bosqichlari sanab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Tuproq, mineral o'g'itlar, karta, unumdorlik, oziq moddalar, karta yaratish bosqichlari.

The role of mineral fertilizers in improving soil fertility and issues of their mapping

Kodirov Khimmatbek Alisher o'g'li

Master of Urgench State University

Annotation: This research paper provides information about mineral fertilizers in the soil, gives recommendations for increasing productivity, and lists the stages of creating cards that need to be developed based on this.

Keywords: Soil, mineral fertilizers, map, fertility, nutrients, stages of map creation.

Роль минеральных удобрений в повышении плодородия почв и вопросы их картирования.

Кодиров Химматбек Алишер угли

магистр Ургенчского государственного университета

Аннотация : В данной научной работе представлена информация о внесении минеральных удобрений в почву, даны рекомендации по повышению урожайности, а также перечислены этапы создания карт, которые необходимо разработать на основе этого.

Ключевые слова : Почва, минеральные удобрения, карта, плодородие, питательные вещества, этапы создания карты.

Tuproq toshlardan hosil bo‘ladi. Ammo, tuproq o‘zining unumdorligi, shuningdek, boshqa hayot omillari bilan jinlardan keskin farq qiladi. Hozirgi vaqtda tuproq unumdorligini oshirish uchun keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda. Bu orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining hosildorligi oshiradi. Dastlab, tuproqdagi mavjud mineral o‘g‘itlarni aniqlash uchun tuproq maxsus tuproq tahlil laboratoriyalarida tekshiriladi. Tuproq tahlil laboratoriyalarida asosan tuproq tarkibidagi unumdorlik uchun zarur bo‘lgan fosfor , kaliy va gumus miqdorlari tekshiriladi. Tuproq tarkibidagi mineral o‘g‘itlar bilan tanishib chiqsak :

Fosfor oqsillar tarkibiga kiradi va o‘simliklarning nafas olishi hamda ildizlarining o‘shishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, o‘simlikning jivojlanishini va mevalarning yetilishini tezlashtiradi. Fosfor yetishmasa g‘o‘za past bo‘yli , mayda bargli bo‘lib, barglarida qizil taramlar vujudga keladi.

Kaliy o‘simliklarda erkin yoki kuchsiz kimyoviy birikkan holda asosan, protoplazmada bo‘ladi. U o‘simlikni yaxshi shoxlashi hamda mustahkamlanishiga, hosilning oshishiga va turli kasalliklarga chidamli bo‘lishiga yordam beradi. Kaliy ekin hosildorligini oshirish bilan birga mahsulot sifatini ham yaxshilaydi : mevalar sifatli , paxta tolasi pishiq , don esa serkraxmal bo‘ladi. Kaliy yetishmasa, g‘o‘za bargida qo‘ng‘ir dog‘lar hosil bo‘lib , barglari sekin – asta to‘kilib ketishi ham mumkin.

Gumus (chirindi) — tuproqning nisbatan barqaror, odatda, qoramtir organik birikmalari majmui; nobud bo‘lgan o‘simlik va hayvon organizmining biologik hamda biokimyoviy o‘zgarishi (chirishi va undan murakkab yangi moddalarning sintezlanishi) natijasida hosil bo‘ladi. Gumus tarkibiga organik qoldiq moddalar (oqsillar, uglevodlar, lignin, yog‘lar va boshqalar), ularning o‘zgarishi vaqtida vujudga kelgan oraliq mahsulotlar (aminokislotalar, oksikislotalar, fenollar, monosaharidlar va h. k.) va guminli moddalar kiradi. Gumus tuproq unumdorligini ta’minlovchi eng muhim qismidir.

Karta - Yer yuzasini, boshqa osmon jismlarini yoki kosmik fazoni matematik aniq belgilangan, kichraytirilgan, umumlashtirilgan tasviri bo‘lib, u qabul qilingan shartli belgilar sistemasida ularda joylashgan obyektlarni ko‘rsatadi.

Bu tuproq tarkibidagi mavjud mineral o‘g‘itlarning miqdorini ko‘rsatuvchi kartalarni GAT dasturlarida yaratiladi va bu kartalarni yaratish uchun quyidagi bosqichlarni bajarish kerak :

1. Loyihalash:

- a) -kartaga qo‘yiladigan talablarni aniqlash va uning xomaki dasturini tuzish;
- b) -manbalarni to‘plash, tahlil qilish va baholash;
- c) -kartada tasvirlanayotgan voqea va hodisalarni o‘rganish;
- d) -karta dasturi (loyihasi)ni tuzish.

2. Tuzish:

- a) -manbalarni tayyorlash va qayta ishlash;
- b) -kartaning birinchi originalini yaratish (matematik asosni yaratish, mazmunini manbalardan o‘tkazish, uni generalizatsiya va taxt qilish).

3. Kartani nashrga tayyorlash:

- a) -nashr qilish originalini ishlab chiqish (yoki originallarini);
- b) -poligrafiya jarayonlarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha yordamchi ishlar;
- c) -shtrixli va rangli namunalarni ishlab chiqish.

4. Nashr qilish:

- a) -bosma shakllarini ishlab chiqish va namunalarni olish;
- b) -kartani bosish (nashr qilish).

Xulosa qilib aytganda, tuproq unumdorligini oshirishda mineral o‘g‘itlarning o‘rni juda yuqori va ularning miqdorini kartada tasvirlash muhim vazifalardan biri. Chunki bu orqali qaysi hududlarda tuproq tarkibidagi mineral o‘g‘itlarning miqdori juda kam, kam, o‘rtacha, yuqori yoki juda yuqori ekanligini bilib olishimiz va unumdorlikni va bu orqali hosildorlikni oshirish uchun tezda choralarini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.Mirzaliyev, E.Yu.Safarov, A.Egamberdiyev, J.S.Qoraboyev Kartashunoslik Toshkent - 2012.
2. Abdullayev X.A. O‘zbekiston tuproqlari. T., 1973.
3. Abdullayev X.A., Tursunov L.T. Tuproqshunoslik asoslari. T. 1994
4. Q.G‘afurov, I.Shamshidinov “Mineral o‘g‘itlar va tuzlar texnologiyasi” Toshkent 2007.
5. R.Oymatov “Kartografik dizayn” Toshkent 2018.
6. J.Sattorov, S.Sidiqov, S.Abdullayev, A.Ergashev, Z.Xaidmuhamedova, Ya.Kulmurodova, U.Qosimov, N.Akbarov “Agrokimyo” Toshkent 2011.
7. B.S.Musayev, U.S.Qosimov “Agrokimyo” Toshkent 2007.

ADAPTING STYLE: PLANNING AND TRANSFORMING CLOTHING FOR PREGNANCY

Rakhmonova Malohat Mirkomilovna

Assistant, Fergana Polytechnic Institute, Fergana, Uzbekistan.

Email: malohat.rakhmonova7777@gmail.com

Abstract

This article delves into the essential aspects of designing clothing for pregnant women, offering preliminary insights into the unique considerations involved. It explores the development of constructions tailored to meet the specific needs of expectant mothers, emphasizing the imperative of creating comfortable and hygienic garments within production settings. The article underscores the significance of enhancing the design system for maternity clothing and advocates for increased public awareness of the challenges faced by pregnant women in finding suitable attire. Through a comprehensive study, the article highlights the importance of producing high-quality and competitive garments that cater to the specific demands of this demographic, aiming to contribute to a more inclusive and supportive fashion industry."

Keywords: construction, rational, silhouette, design, project, shape, assortment, suit, sundress.

Introduction

In connection with the transition to a market economy, it has the right to freely use its product range. This condition makes it a task for the enterprise to develop a new management, taking into account the dead task in the market [1,2].

Therefore, the consumer wants to see the maximum wide and diverse assortment on store shelves. The production of food products should be separated, unified and compatible with existing production bases. One such direction is the production of products for pregnant women [3,4]. Currently, in our republic, the marketing of products for pregnant women is not sufficiently implemented, and their production has not been established [5,6].

The main part

In our republic, which has all the opportunities for the development of the sewing industry, the main focus in the development of the revival in sewing today is to add technology to the revival. The durability and quality of the products produced by the application of the improved technology in the production of world requirements is possible. Great work is being done in Uzbekistan on the investment program for the automation of the production process, and the introduction of advanced technologies, supported by the state [7,8]. The fleet of technology equipment is replenished with new branded machines with high-tech indicators for sewing production, and many joint loadings are carried out. If the joint production of products for pregnant women with the production of products on the one hand, saturated markets, would satisfy the demand for clothes of pregnant women [9,10].

Table 1. Plan calculation of manufactured clothing products

Raw materials and materials	Unit of measure	Consumption norm		Unit price UZS	The key for Model 1, UZS	The key for Model 2, UZS
		M1	M2			
1	2	3	4	5	6	7
Top fabric	m	2.35		15000	35250	21600
Button	piece	5	1.20	18000	1500	
IP	reel	0.75	0.25	1000	750	250
Strap	m	5	3	300	1500	900
Non-woven fabric	m	1.5	0.5	1200	1800	600
Label	piece	1	1	25	25	25
Company logo	-//-	1	1	20	20	20
Materials	Mx				40845	23395
Sold cuts	sq				1762.5	1080
Transport preparation preparation	Thx				816.9	467.9
Total:	X11				41790.6	22782.9

For this, in this master's thesis, we will calculate the calculation of the production plan for the production of suits-sundresses and sundresses for pregnant women.

1.2. Product packaging experience:

$$XM1 = X11(1 \div 2\%) = 41790.6 \cdot 0.02 = 835.81 \text{ s}$$

$$XM2 = 22782.9 \cdot 0.02 = 455.65 \text{ s}$$

1.3. Resources required for technology and steam melting:

$$XM1 = N1 \text{ max} / V_y = 102000 / 212 = 481.13 \text{ s}$$

$$XM2=102000/956=106.69 \text{ s}$$

1.4. Depreciable, low-cost inventory costs:

$$XM1=KN_{\text{tex.jix}} \cdot (1 \div 3\%) = 12405.66 \cdot 0.03 = 372.16 \text{ s}$$

$$XM2=2039.74 \cdot 0.03 = 61.19 \text{ s}$$

Calculation of the volume of production in one year

$$B_{M1} = \frac{D_{uk} \cdot T_{cm}}{T_e} = \frac{239,8}{9} = 212 \text{ piece}$$

$$B_{M2} = \frac{239,8}{2} = 956 \text{ piece}$$

Capital funds required for technological equipment:

$$KM_{\text{tex.jix.M1}} = 2630000 \text{ s} / 212 = 12405.66 \text{ s}$$

$$KM_{\text{tex.jix.M2}} = 1950000 \text{ s} / 956 = 2039.74 \text{ s}$$

1.5. Materials related to buildings and their maintenance

$$XM1 = (1 \text{ ta} \cdot N1 \text{ sq m}) / Vy = 9800 / 212 = 46.22 \text{ s}$$

$$XM2 = 9800 / 956 = 10.25 \text{ s}$$

1.6. Materials needed for maintenance and current repair of the production building and equipment

$$XM1 = 8800 / 212 = 41.5 \text{ s}$$

$$XM1 = 8800 / 956 = 9.2 \text{ s}$$

1.7. Electricity energy

a) Use for engine electricity

b) For convenient use of the building

$$X_{epum} = \frac{S_{\text{innovu}} \cdot N_{ep} \cdot T_a \cdot E_{\text{ikem}}}{K_e} = \frac{8 \cdot 0,015 \cdot 9 \cdot 64,8}{0,95} = 73,66$$

Table 2. Table summarizing the material assessment

No.	Cost structure	Suit sundress	Sundress
I.	Direct material	41790.6	22782.9
1.1	Raw materials and basic materials		
1.2	Product packaging experience	835.81	455.65
1.3	Energy and steam production required for technology	481.13	106.69
II.	Indirect material		
2.1	Use for a low-cost inverter that decays rapidly		
	Materials related to the use and storage of apartment	372.16	61.19
2.2	Materials needed for maintenance and current repair of the production building and equipment	46.22	10.25
2.3	Electric power		

		41.5	9.2
2.4		1748.34	333.39
	JOMI:	45315.76	23759.28

Table 3. Plan calculation for developing models

No.	Lakes	Suit-sarafan		Sundress	
		big	%	big	%
1	2	3	4	5	6
1.	Material time	45315.76	48.88	23759.28	54.95
2.	Labor costs	14888.85	16.06	3308.62	7.65
3.	Single social payment	3722.21	4.02	827.16	1.91
4.	basic legal depreciation	2748.01	2.96	462.86	1.07
5.	Another product	660.06	0.71	146.37	0.34
I	The price of the product	67334.89	72.63	28504.28	65.92
		18%		thirty%	
II	Product profitability	12120.28	13.07	8551.28	19.78
III	Benefit				
IV	Wholesale price of the product	79455.17	85.7	37055.57	85.7
V	Weight of added value				
VI	Cheap wholesale price on contract	13242.52	14.3	6175.93	14.3
		92697.69	100	43231.5	100

Conclusion

Designing clothes for pregnant women is one of the most important and challenging issues today. This issue is especially important in planning for a pregnant woman because serious physiological and anthropometric indicators are observed in the coma of women in this group in a relatively short time. Because of this, there is a constant demand for clothes for pregnant women. The need to conduct a special study arose in the following circumstances:

References

1. Malukhina IV, Kolyakova Y.B. "Development of methods of ergonomic projection of a mobile form and construction of socially oriented clothes for girls and young children." 2001g 40-53 St.

2. Beskorovayanaya G.P., Koblyakova Y.B. "Konstruirovaniye jenskogo palto na figura razlichnogo" 1992g., 60-75 street.
3. Koblyakova Y.B. "Construirovaniye odejdy s elementsami CAD." M. Legromizdat 1998g., 238-247 st.
4. Туркова, И. А., & Коблякова, Е. Б. Исследование закономерностей измерения основных конструктивных параметров одежды в зависимости от признаков телосложения.
5. Стебелянская, С. Г. Моделирование и конструирование одежды для беременных женщин.
6. Kamilova XX Vakhidova UA, "Dynamics of izmeneniazhenskoj numbers and period of pregnancy". Science, education. Tech., No. 2, 2001. FOOD.
7. Усманова, Ю. Ш., Давлятова, З. М., & Кадилов, Х. И. (2021). Получение этилендиамина на основе отработанного моноэтаноламина. Universum: технические науки, (9-2 (90)), 40-44.
8. ZM, P. D. (2023). Corrosion Inhibitors Based on Imidozoline. Texas Journal of Engineering and Technology, 22, 17-22.
9. Muratovna, D. Z., & Madaminovich, P. K. (2023). Precision engineering of" iik-d1" series corrosion inhibitors: production insights. European Journal of Emerging Technology and Discoveries, 1(9), 57-62.
10. Zikirov, M. S., & Matkarimov, N. K. O. (2022). Future concepts of neighborhoods and their development in our republic. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 2(10), 50-55.

Research Science and Innovation House

**Inson resurslarini samarali boshqarishda raqamli texnologiyalarning o`rni.
(Hokim yordamchilari misolida)**

**O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi huzuridagi Biznes va
tadbirkorlik oliy maktabi Xorazm viloyati hududiy filiali bosh mutaxassisi -
Palvanbayev Umidbek O‘ktam o‘g‘li**

Inson resurslarini boshqarish tizimlarini raqamlashtirish iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruvi tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish va telekommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirish orqali respublika iqtisodiyotining raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida 2020-yil 28-aprelda “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-sonli qarori¹ qabul qilindi. Qarorning 6-ilovasida iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish bo‘yicha ustuvor loyihalar ro‘yxatiga Inson resurslarini boshqarish tizimi (HRMS)ni hamda xodimlar faoliyatini baholash tizimi (KPI)ni joriy etish vazifasi qo‘yilgan. HRMS - bu xodimlarni boshqarish tizimi. Ushbu tizim kompaniyalar o‘zlarining ichki HR funksiyalarini boshqarish uchun foydalanadigan dasturlar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Xodimlar ma‘lumotlarini boshqarishdan ish haqi, ishga olish, imtiyozlarni boshqarish, o‘qitish, HR boshqaruvi, xodimlarni jalb qilish va ishga qatnashish kabi vazifalarni bajaruvchi HRMS dasturi HR mutaxassislariga iste’dodlarni boshqarish bo‘yicha keng ko‘lamli faoliyatni amalga oshirishga yordam beradi. HRMS tizimlari, shuningdek, Inson Resurslari Axborot Tizimlari (HRIS) deb ham ataladi, chunki ular kompaniyaning eng qimmatli resurslari haqidagi barcha ma‘lumotlarni ularga muhtoj bo‘lgan odamlarga taqdim etadi. Kechagi HR va HRIS tizimlari bugungi kunda inson kapitalini boshqarish uchun bulutli texnologiyaga asoslangan yechimlarga aylanmoqda. Raqamli transformatsiya nafaqat hayotimizning barcha jabhalariga chuqur ta’sir ko‘rsatdi, balki u inson resurslarini boshqarish jarayonlari va rollariga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Yangi raqamli texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan, HRning axborot va ma‘lumotlar bilan o‘zaro aloqasi ham o‘zgardi. Xodimlarni

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 28.04.2020 yildagi PQ-4699-son

yollash, ish faoliyatini baholash va inson resurslarini rivojlantirish kabi ba'zi inson resurslarini boshqarish jarayonlari manfaatdor tomonlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilaydigan raqamli texnologiyalar yordamida chuqur qayta ko'rib chiqildi. Raqamli inson resurslarini boshqarish vaqtni tejaydi va inson resurslarini boshqarish funksiyalari samaradorligini oshiradi. Raqamli transformatsiya tufayli inson resurslarini boshqarish jarayonlari osonroq va tezroq bajariladigan bo'ldi. Bu inson resurslarini boshqarish mutaxassislariga o'zlarining funksional sohalari uchun mazmunli tashabbuslarga yaxshiroq e'tibor qaratish imkonini beradi. Raqamli inson resurslarini boshqarish yondashuvlari roli bugungi kunimizda tobora ortib bormoqda va hozirda inson resurslarini strategiyasini va umuman tashkilotni shakllantirish uchun kalit hisoblanadi.

Hozirda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 25-yanvardagi PF-14-sonli “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora tadbirlar to'g'risida”gi Farmoniga² asosan Hokim yordamchilari faoliyati tizimi ham to'laqonli ravishda raqamlashtirilgan bo'lib, **online-mahalla.uz** elektron platformasi orqali yuritiladi. Bundan tashqari hokim yordamchilari faoliyatini baholab borish KPI tizimi ham mazkur platformaga kiritilgan. Platforma O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi huzuridagi Mahallabay ishlash va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida” 2021-yil 24-dekabrda PQ-62-son qaroriga muvofiq³ ishlab chiqilgan. Mazkur elektron platforma respublika miqyosidagi barcha hokim yordamchilari, respublika vakillari, tuman markazlari va tuman hokimliklari, hududiy boshqarma va viloyat hokimliklarning faoliyatini to'liq raqamlashtirish vazifasini bajaradi. Xususan, elektron platforma doirasida hokim yordamchilari tomonidan:

- fuqarolarning “Oilaviy tadbirkorlik dasturlari” doirasida kredit olish uchun topshirgan arizalarni real vaqt rejimida ko'rib chiqish;

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 25.01.2023 yildagi PF-14-son.

Manba: <https://lex.uz/uz/docs/-6369997>

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24.12.2021 yildagi PQ-62-son.

Manba: <https://lex.uz/docs/5793272>

- fuqarolarning bandligini ta'minlashga qaratilgan subsidiya olish uchun berilgan arizalarini onlayn ravishda, qo'shimcha hujjatlarsiz ko'rib chiqish;
- fuqarolarni tegishli bo'sh ish o'rinlariga tavsiya qilish orqali ularning bandligini ta'minlash;
- fuqarolarni davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlariga kasb-hunar va tadbirkorlik yo'nalishi bo'yicha o'qitishga onlayn tavsiya taqdim etish;
- fuqarolarning iqtisodiy va ijtimoiy ahvoli borasida hokim yordamchilariga tahliliy ma'lumotlar taqdim etish;
- tegishli vazirlik va idoralar ma'lumotlari bazasidan hokim yordamchilari tomonidan foydalanish va ma'lumotlar olish imkoniyatini yaratish;
- tegishliligi bo'yicha ijtimoiy himoyaga muxtoj oilalarning ma'lumotlari asosida yordam ko'rsatishni tashkil etish;
- aholi va tadbirkorlik subyektlari tomonidan berilgan murojaatlar (ariza, taklif va shikoyat)ni tegishliligi bo'yicha vazirlik va idoralarga yetkazish ularning ijro holatini to'liq nazorat qilish imkoniyatlarini beradi. Hozirgi kunga kelib, elektron platforma 26 ta alohida modullardan tashkil topgan bo'lib, ular qatorida:
 - fuqarolarning ijtimoiy – iqtisodiy ahvoli va xohish-istaklarini o'rganishga qaratilgan – “Xonadonbay” moduli;
 - tadbirkorlik subyektlarining ijtimoiy – iqtisodiy ahvoli va xohish-istaklarini o'rganishga qaratilgan – “Tadbirkorbay” moduli;
 - aholining o'z tomorqasida va issiqxonalarida ekilgan maxsulotlarni monitoring qilish va tegishliligi bo'yicha eksportga chiqarish bo'yicha takliflarni shakllantirishga qaratilgan – “Qishloq xo'jaligi” moduli;
 - aholining daromadlarini tahlil va monitoring qilishga qaratilgan - “Aholi daromadlari” moduli;
 - paxta va g'alladan bo'shagan 80 ming gektar yer maydonlarining aholi tomonidan samarali foydalanishini monitoring va tahlil qilishga qaratilgan “Ajratilgan yerlar” moduli;
 - hokim yordamchilarining o'z faoliyatini samarali tashkil etish, fuqarolarning bandligini ta'minlash bo'yicha qilinadigan rejalar bazasi – “Yo'l xatiralar” moduli;
 - hokim yordamchilarning kunlik faoliyatini, ularning mahallada amalga oshirgan ishlari, “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Ijtimoiy himoya yagona reestr”idagi oilalarga bergan yordamini monitoring qilishga qaratilgan “Kunlik faoliyat” moduli;

- Hokim yordamchilari tomonidan chorak davomida amalga oshirgan ishlarini samaradorlik ko'rsatkichlarini baholashga qaratilgan – “KPI” moduli;
- fuqarolarni davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlariga kasb-hunar va tadbirkorlik yo'nalishi bo'yicha o'qitishga onlayn tavsiya taqdim etish va monitoring qilishga qaratilgan “O'qishga yo'naltirish” moduli;
- fuqarolarni tegishli bo'sh ish o'rinlariga tavsiya qilish orqali ularning bandligini ta'minlashga qaratilgan – “Ishga joylashtirish” moduli;
- “Ijtimoiy himoya yagona reestri”ga kiritilgan oilalarning ahvolini o'rganish, tahlil qilish va tegishliligi bo'yicha ma'lumotlarni mas'ul davlat tashkilotlariga yo'naltirishga qaratilgan – “Kambag'allikdan chiqarish” moduli;
- fuqarolarning “Oilaviy tadbirkorlik dasturlari” doirasida kredit olish uchun topshirgan arizalarni real vaqt rejimida ko'rib chiqishga qaratilgan – “Oilaviy tadbirkorlik” moduli;
- fuqarolarning bandligi ta'minlashga qaratilgan subsidiya olish uchun berilgan arizalarini onlayn ravishda, qo'shimcha hujjatlarsiz ko'rib chiqishga qaratilgan - “Subsidiya” moduli;
- hokim yordamchilari, respublika vakillari, tuman hokimlarining birinchi o'rinbosarlari tomonidan hududlarda yangidan tashkil qilinishiga ko'mak berilgan tadbirkorlik subyektlari haqida ma'lumotlarni jamlash va tahlil qilishga qaratilgan – “Yangi loyihalar” moduli;
- hududlarda tashkil etilgan ishlab chiqarish kooperativlarining faoliyatini monitoring qilishga qaratilgan – “Kooperatsiya” moduli;
- hududlarda hokim yordamchilari tomonidan aniqlangan bo'sh turgan bino va yerlarni ariza asosida “Elektron auksion”ga chiqarishga mo'ljallangan – “Bo'sh bino va yerlar” moduli;
- hududlardagi asosiy o'sish nuqtalarini aniqlash ularni yanada rivojlantirish borasida takliflarni shakllantirish va doimiy monitoring qilib borishga qaratilgan – “O'sish nuqtalari” moduli;
- mahalladagi jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini qabul qilish va tegishliligi bo'yicha ijrosini ta'minlashni monitoring qilishga qaratilgan “Murojaatlar” moduli;
- Hokim yordamchilari, Respublika vakillari, tuman (shahar) vakillari va hududiy boshqarmalarga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Hukumat boshlig'i va tegishliligi bo'yicha topshiriqlarni yetkazishga qaratilgan – “Xabarlar” moduli;

- O‘zbekiston Respublikasi Yaylov xo‘jaligini rivojlantirish va Ipak sanoatini rivojlantirish uyushmalari hamda respublika miqyosida kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘qitilgan fuqarolarning bandlik holati aniqlash bo‘yicha “Yaylov xo‘jaligi”, “Ipak sanoati” va “O‘qitish natijalari so‘rovnoma” moduli ma‘lumotlari bazasi va boshqalar. Shu bilan birga, hokim yordamchilarining faoliyatini samarali tashkil etish, ularga tegishli ma‘lumotlarni taqdim va ular tomonidan kiritilgan ma‘lumotlarni shaffofligini ta‘minlash maqsadida ushbu “Onlayn mahalla” elektron platformasi tegishliligi bo‘yicha 35 ta vazirlik va idoralar ma‘lumotlari bazasi bilan integratsiya qilingan.
- Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari markazi – Fuqarolarning tadbirkorlik subyektlari siftadi ro‘yxatdan o‘tganligi haqida ma‘lumotlar;
- Ichki ishlar vazirligi – fuqarolarning doimiy va vaqtinchalik yashash joyi bo‘yicha ro‘yxatdan o‘tganligi haqidagi ma‘lumotlar;
- Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi – bo‘sh turgan vakansiyalar, fuqarolarning ishga qabul qilinganligi yoki bo‘shatilganligi, bandlik holati, kasb-hunar yo‘nalishi bo‘yicha o‘qishga yo‘naltirilganligi haqidagi ma‘lumotlar;
- Moliya vazirligi – “Ijtimoiy himoya yagona reestri”da turgan fuqarolar haqida ma‘lumotlar;
- Davlat soliq qo‘mitasi – O‘zini o‘zi band qilgan fuqarolar, YaTT va tadbirkorlik subyektlari haqidagi ma‘lumotlar;
- Davlat aktivlarini boshqarish agentligi tomonidan– “e-auksion” elektron xaridlar tizimiga chiqarilgan mol mulk ma‘lumotlari;
- “Hunarmand” uyushmasi – hunarmand sifatida ro‘yxatdan o‘tgan fuqarolar haqida ma‘lumotlar va boshqalar.

Mazkur sanab o‘tilganlar hokimlik faoliyatida bevosita foydalaniladigan asosiy elektron raqamli tizimlar hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, inson resurslarini boshqarishning elektron tizimlarini yurtimizda keng joriy etilishi korrupsiya illatiga barham beradi, davlat xizmatchilari hamda fuqarolarning vaqtini tejaydi, ortiqcha ovvoragarchiliklar, sarsongarchiliklarning oldi olinadi, davlat budjeti uchun ham ortiqcha sarf-xarajatlarning kamayishiga hissa qo‘shadi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ART-TERAPIYA USULLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Dots. Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna
Sattorova Saida Erkinovna

Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

ANNOTATSIYA: Art-terapiya - Bu terapevtik, tuzatish va reabilitatsiya ishlarini o'z ichiga olgan markaziy psixoterapevtik sohalardan biridir. Bemorlarga yordam berish uchun tasviriy san'at vositalaridan foydalanishga asoslangan. "Art terapiya" atamasi dastlab ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda ishlatilgan. Bu yigirmanchi asrning birinchi yarmida paydo bo'ldi. Ushbu atama san'atni asos sifatida ishlatib, turli xil reabilitatsiya va davolash amaliyotini anglatadi.

KALIT SO'ZLAR: reabilitatsiya, ijtimoiy ma'qullash, kommunikativ, modellashtirish, fotografiya, taktik sezgirlik, passiv usul.

KIRISH

Zamonaviy amaliyotda art-terapiyaning qaysi turlari qo'llaniladi, degan savolga javob berishdan oldin, qanday natijalarga erishish mumkinligi bilan tanishib chiqishingiz kerak. Aslida, san'at bilan davolash, uning soddaligiga qaramay, shunchaki ajoyib effekt beradi. Art-terapiya odamga his-tuyg'ularni ifoda etish, stimullarga nisbatan reaksiyalarni, ayniqsa tajovuzkorlik haqida ko'proq gapirishga imkon beradi. Agar biz tabiat tomonidan berkitilgan bemorlar haqida gapiradigan bo'lsak, unda bu yondashuv ularga dam olish, ijtimoiy ma'qullash, muloqot qilishni o'rganish va ochilish imkoniyatini beradi. Bunday davolash bemor bilan og'zaki bo'lmagan aloqa qilish imkoniyatini beradi. Bu juda muhimdir, chunki u kommunikativ to'siqni yengib o'tishga, odamning psixologik himoyasiga kirishga va ishonchli muhit yaratishga yordam beradi. Art-terapiya bemorga shaxsiy o'sish nuqtai nazaridan imkon beradi. Darhaqiqat, ijod jarayonida hayolot rivojlanadi, turli xil badiiy qobiliyatlar namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, xuddi shu rasm yoki modellashtirish konsentratsiyani, qat'iyatlikni, o'zini-o'zi tarbiyalashni talab qiladi va bu fazilatlar kundalik hayotda juda foydali. Ijodiy jarayon bemorlarga o'z his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini anglashga yordam beradi, boshqa tomondan esa hayotga qarashga yordam beradi. San'at darslari turli xil psixologik va hissiy

jarohlarga dosh bera oladi. Mashg‘ulotlar san‘at ob‘ektlarini yaratish yoki o‘rganish jarayonini o‘z ichiga olganligi sababli, biz o‘z-o‘zini hurmat qilishni oshirish haqida gapirishimiz mumkin. Albatta, tayyor rasm yoki haykaltaroshlik, musiqa, fotografiya haqida qo‘shimcha bilimlar odamni iste‘dodli va ma‘lumotli his qilishiga yordam beradi, bu esa ijobiy spekulatsiyani shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Bola jazolar va mukofotlar haqida biladimi? Muvaffaqiyat va yaxshi xulq-atvor uchun tez-tez mukofotlar juda muhimdir! Sabablari va oqibatlar haqida xabardor bo‘lish. Bola muayyan harakatlar va xatti-harakatlarning sabablari va oqibatlarini kuzatadimi? Murabbiy yoki o‘qituvchi ularni tushunishga yordam bera oladimi? Shuni yodda tutingki, tarbiyalangan bolangiz bolangizni xursand qilishi kerak. Farzandingiz darslarda qatnashishdan bosh tortsa, tezda tushkunlikka tushmang, aksincha unga ko‘proq foyda keltiradigan, dam oladigan va juda ko‘p zavq keltiradigan mashqlar turini topishga harakat qiling. Hatto har kuni ertalab muntazam dars o‘tish kerak bo‘lishi mumkin. Bugungi kunda bolalar uchun art-terapiya mashg‘ulotlari bolalarga psixologik yordam berishning eng hayajonli, samarali va juda iqtisodiy usulidir. U ijodkorlik va o‘yin faoliyatiga asoslangan. Bolaning psixikasi zaiflik bilan tavsiflanadi, buning natijasida u o‘ziga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Axir, bola o‘zini bilishni o‘rganmoqda, u atrof-muhit va boshqa odamlar bilan tanishishni endi boshlaydi. Shuning uchun, hali ham kichkina hayot yo‘lida chaqaloqlar uchun, masalan, oilada yoki bolalar bog‘chasida ular uchun qiyinchiliklarga duch kelish juda qiyin. Ota-onalar haqiqatan ham bolalariga yordam berishni xohlashadi, lekin ko‘pincha ular buni qanday qilishni bilishmaydi. Axir, tushuntirishlar yoki e‘tiqodlar, o‘qish eslatmalari va ogohlantirishlar yordam bermaydi va bolaning o‘zi yolg‘iz ularning ahvoriga nima sabab bo‘lganini va u bilan nima sodir bo‘lishini aniq tushuntirishga qodir emas. Masalan, nima uchun u bolalar bog‘chasiga borishni rad etadi yoki qorong‘ida nimadan qo‘rqadi. Aynan shu hollarda artterapevtik amaliyotlar ajralmas bo‘ladi.

Bolalar uchun art-terapiya mashg‘ulotlari odatda erkinroq shaklda o‘tkaziladi. Turli psixologik qiyinchiliklar va muammolarni muhokama qilish va hal qilish o‘yin yoki ijodiy faoliyat fonida yuzaga keladi. Bunday mashg‘ulotlarda bola o‘yin yoki ijoddan zavqlanish bilan bir vaqtda o‘zining ijodiy qobiliyatlarini ochib beradi, kattalarning diqqat markazida bo‘ladi, psixologik qiyinchiliklarni o‘zlashtiradi,

shaxsiy psixologik voqelikni o'zgartiradi. Bolalar art-terapiyasi uchun mo'ljallangan barcha tadbirlarning asosiy sharti bolalarning tushunarli va xavfsizligi, mablag'larning mavjudligi va jozibadorligi. Yuqorida sanab o'tilgan talablarga javob beradigan bolalar uchun eng keng tarqalgan va sevimli art-terapiya usuli qum terapiyasi hisoblanadi. Qum art terapiyasi amaliyotini o'tkazish uchun zarur bo'lgan narsa odatiy qum yoki qumloqdir. Qum bilan rasm chizish, qum qasrlari yoki boshqa raqamlarni yaratish yordamida bola taktik sezgirlikni rivojlantiradi, u yanada xotirjam bo'ladi. Bu bola o'zini shunday ifoda etadi. Sizga faqat bir parcha qog'oz va qalam kerak bo'lgan eng qulay mashq bu, "doodle" larni chizishdir. Bola bir vaqtning o'zida mutlaqo bepul, yakuniy natija haqida o'ylamasdan, qog'ozga chiziqlar chizig'ini chizadi va keyinchalik u qandaydir tasvirni keyingi ta'rifi bilan ko'rishga harakat qiladi. Ta'rif jarayonida bola allaqachon ongli ravishda uni chizish, konturlarni ta'kidlash, chiziqlarni ta'kidlash, ba'zi joylarni soya qilish va hk. Izoterapiyaning yana bir qiziq turi - bu bitta bosma degan ma'noni anglatuvchi monotip. Bola sirtida bo'yoqni olmaydigan, masalan, plastmassa yoki linolyumda siyoh, siyoh, akvarel va hokazolardan foydalangan holda chizmalar (dog'lar, chiziqlar va hokazo) yaratishi kerak. So'ngra sirt ho'llanayotgandek qog'oz varag'i surtiladi. Olingan qog'ozdagi oyna tasvirini bolaga berish kerak, shunda u uni tekshirishi, nima bo'lganini tasvirlashi, tasvirni qo'shishi yoki chizishi mumkin. Art-terapiya mashqlari Art-terapiya va boshqa psixoterapevtik amaliyotlar o'rtasidagi asosiy farq odamlarga ma'lumot yetkazishning asosiy mexanizmi sifatida og'zaki bo'lmagan aloqalardan foydalanish hisoblanadi. Uning asosi odamga har qanday savollarga javob topishga, ichki "inhibe" qiluvchi omillarni yengishga, qo'rquvni yengishga yordam beradigan amaliy mashg'ulotlardan iborat. Art-terapiya mashqlari g'oyalar, voqealar, his-tuyg'ularni o'rganishga, shaxslararo munosabatlarni, ko'nikmalarni rivojlantirishga, o'z-o'zini hurmat qilish va kuchlarga ishonchni oshirishga, o'z "men" ning yangi, yanada muvaffaqiyatli qiyofasini yaratishga imkon beradigan vositadir. Art-terapiya sessiyasi ikki qismdan iborat. Birinchi qism mijozning ijodiy ifodasini o'z ichiga oladi, tabiatda og'zaki bo'lmagan, uchrashuvning o'ziga xos tuzilishini o'z ichiga olmaydi. Ushbu qismdagi bemorlarning o'zini namoyon qilishining asosiy vositasi ijodiy faoliyat, masalan, chizish yoki modellashtirishdir. Ikkinchi qismda og'zaki mexanizmlar ustunlik qiladi. U birinchisidan keyin keladi va ijodiy faoliyat mevalarini og'zaki faol muhokama qilishdan iborat. Yetakchi psixoterapevtlar

orasida eng mashhur art-terapiya usuli kollaj deb hisoblanadi, chunki bu shifokorga bemorning hozirgi ruhiy holatini baholashga, eng qiziqarli voqealarni aniqlashga imkon beradi. Ushbu mashqning asosiy xususiyatlari - bu mijozning ijobiy hissiy tajribalarini, har qanday odamni, hatto san'atdan mutlaqo uzoq bo'lgan odamning o'zini namoyon qilish imkoniyatini, maksimal imkoniyatni ochib berishini ta'kidlash. Kollaj odam bilan ishlashda juda samarali vosita hisoblanadi. Loydan figuralarni yaratish insonga o'z his-tuyg'ularini, tajribalarini modellashtirish orqali yaratishga imkon beradi. Ushbu mashqning ko'plab variantlari mavjud, ular loy tomirlarini yaratishdan tortib, tana qismlarini modellashtirishgacha. Bolalar bilan artterapiya va ularning mashqlari mehnat qobiliyatini oshirish, kuchlanishni yengillashtirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Musiqa terapiyasi, raqs va drama terapiyasi, ertak terapiyasi bugungi kunda eng dolzarb hisoblanadi. Musiqani tinglash, turli xil asboblarni chalish, ohang ritmiga ko'ra urish va qarsak chalish - bularning barchasi bolalarning ish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi, stressni kamaytiradi, badiiy qobiliyatlarning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Dramatik terapiya muloqotni o'rgatadi, yetarli darajada o'zini o'zi anglashga hissa qo'shadi. Bolalar bilan artterapiya va raqs terapiyasi mashqlari nevrozlar va komplekslarning oldini olishga qaratilgan. Art-terapiya usullari Zamonaviy art-terapiya cheksiz ko'p sohalar va texnikalarga ega. Shuning uchun, bugungi kunda individual psixikaning holatini to'liq aks ettiradigan individual terapevtik usulni tanlash kifoya qiladi va shu bilan birga u buni yaxshi anglaydi.

Art-terapiyaning ikkita asosiy usuli mavjud: passiv va faol. Passiv usul mijoz tomonidan boshqa shaxslar tomonidan yaratilgan ijodiy ishlarni iste'mol qilishdan iborat. Masalan, siz rasmlarni ko'rishingiz, san'at asarlarini o'qishingiz, musiqiy asarlarni tinglashingiz va hk. Faol usul mijoz tomonidan mustaqil ravishda ijodiy mahsulotlarni yaratishga asoslanadi, shu bilan birga ularning ijodining estetik qiymati va go'zalligi baholanmaydi. Art-terapiya usullari psixoterapevtga bemorga individual yondashuvni va ishning guruh shakllarini maqbul ravishda birlashtirishga imkon beradi. Art-terapevtik usullar, qoida tariqasida, pixokorreksiyaning barcha dasturlarida mavjud bo'lib, ularni to'ldiradi va boyitadi. Art-terapevtik ta'sir sublimatsiya mexanizmiga asoslanadi, bu psixikaning energiyasini shikastlovchi omildan maqbul yo'l - ijodkorlikka yo'naltirishdan iborat. Boshqacha qilib aytganda, agar mavzuda tashvishli tajribalar to'plangan bo'lsa, u ularni ijodiy faoliyat orqali ifodalashga harakat qilishi va o'zlarini yengillashtirishini his qilishi

mumkin. Bu art terapiyaning shifobaxsh ta'siri. Biroq, nimani hayajonlantiradiganini yaratish - bu birinchi qadam. Ikkinchi bosqich rasmni ijobiy tomonga o'zgartirish bo'ladi. Tasvirning o'zgarishi bilan bir vaqtda, ichki vakillikning o'zgarishi ham yuz beradi, shu sababli odam umidsiz bo'lib tuyulgan vaziyatdan chiqish yo'lini topadi. Art-terapevtik texnikalar va metodlarni qo'llagan psixokorreksiya mashg'ulotlari, ayniqsa yosh o'quvchilar bilan ishlashda samaralidir, chunki ular bolalarni charchamaydilar, butun dars davomida mehnat qobiliyatini va faolligini saqlaydilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Har qanday san'atni muntazam o'qitishga yo'naltirilgan darslardan farqli o'laroq, artterapiya mashg'ulotlari o'z-o'zidan bo'lib, natijaga emas, balki ijodiy jarayonga yo'naltirilgan. Erkin ijodkorlik holati hissiy yengillik, o'z-o'zini ifoda etish imkoniyatini beradi va shunchaki jarayonning barcha ishtirokchilariga katta zavq bag'ishlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Noyob Huquqlar bola huquqlari haqidagi Konventsiyani o'rganish bo'yicha amaliy qo'lanma". UNICEF
2. Otavaliyeva O'. Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi. T. O'qituvchi,
3. Spravochnik <<Rukovoditelya doskolnogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya>. T., 2006 yil.
4. Ilasanboyeva O., Tadjieva M., Toshpulatova Sh. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm-ziyo, 2012
5. Hasanboyeva O. va boshqalar. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. –T. O'zbekiston, 2010.

Research Science and
Innovation House

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARGA XORIJIY TILLARNI O‘RGATISHNING ZAMONAVIY USUL VA VOSITALARI

Turdiyeva Gulbahor Salom qizi
TerPI magistri

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishda foydalanish mumkin bo‘lgan va natijasi yuqori bo‘ladigan zamonaviy usullar va ularni maktabgacha yoshdagi bolalarda qo‘llash haqida atroflicha fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ingliz tili, Zaytsev usuli, Glenn Doman usuli, fonetika, nutq, Maktabgacha yoshi, ayniqsa, Ingliz tilini o‘rganishni boshlash uchun juda qulaydir: bu yoshdagi bolalar til hodisalariga nisbatan sezgirligi bilan ajralib turadi, ular o‘zlarining nutq tajribalarini, tilning "sirlarini" tushunishga qiziqishadi. Ular kichik hajmni osongina va qat'iy eslashadi til materialini va uni yaxshilab ko‘paytirish zarur. Yoshi bilan bu qulay omillar kuchini yo‘qotadi.

Ingliz tilni o‘rganish uchun erta yosh afzalroq bo‘lishining yana bir sababi bor. Bola qancha yosh bo‘lsa, shuncha kamroq bo‘ladi so‘z boyligi yilda mahalliy til, ammo shu bilan birga uning nutqiga bo‘lgan ehtiyojlari ham kam: kichik bolada aloqa sohalari katta yoshdagilarga qaraganda kamroq, u hali murakkab aloqa muammolarini hal qilishi shart emas. Bu shuni anglatadiki, u Ingliz tilini o‘zlashtirganda, ona va Ingliz tillaridagi imkoniyatlar orasidagi bunday katta farqni sezmaydi va uning muvaffaqiyat hissi kattaroq bolalarnikiga qaraganda yorqinroq bo‘ladi.¹

Bolalarni o‘qitish - bu maktabgacha yoshdagi bolalari va kattalarga qaraganda mutlaqo boshqacha uslubiy yondashuvni talab qiladigan juda qiyin masala. Agar kattalar Ingliz tilida gaplashsa, bu uning boshqalarga o‘rgatishi mumkin degani emas. Uslubiy jihatdan qiyin mashg‘ulotlarga duch kelganda, bolalar uzoq vaqt davomida Ingliz tilidan nafratlanishlari va o‘z qobiliyatlariga bo‘lgan ishonchlarini yo‘qotishlari mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan faqat tajribali mutaxassislar ishlashi kerak.

¹ Yershova, Y., DeJaeghere, J., & Mestenhauser, J. Thinking not as usual: Adding the intercultural perspective. Journal of Studies of International Education, 2000.

Maktabgacha yoshda, ingliz tilini o‘qitishda, bolalar asta-sekin kommunikativ kompetensiya asoslarini rivojlantiradilar, bu ingliz tilini o‘rganishning dastlabki bosqichida quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- fonetik nuqtai nazardan to‘g‘ri takrorlash qobiliyati inglizcha so‘zlar pedagog, ona tili yoki ma‘ruzachining orqasida, ya‘ni eshitish diqqatini, fonetik eshitish va to‘g‘ri talaffuzni bosqichma-bosqich shakllantirish;

- inglizcha so‘z boyligini o‘zlashtirish, birlashtirish va faollashtirish;

- ma‘lum miqdordagi sodda grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish, izchil bayon tuzish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, u shunchaki stolda o‘tirib, kitob va daftarlarni varaqlamaydi. Jarayon zerikarli bo‘lmasligi kerak va bolalarning o‘zlari bilimga intilishlari kerak. Bolalar aniq fikr yuritadilar, hamma narsani tom ma‘noda tushunadilar, oddiy jumlar bilan gapiradilar. Agar pedagog biror narsani tushuntirsa, u vizualizatsiyadan, misoldan foydalanadi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ingliz tili o‘yindir. Faqat bu shakl orqali ijobiy natijalarga erishish va bolada Ingliz tiliga ijobiy munosabatni shakllantirish mumkin.

Glenn Doman usuli

Rossiyada maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o‘rgatish usuli mashhur bo‘lib, uning muallifi Glen Doman. U bolalar bog‘chalarida ham, turli bolalar klublarida ham, uyda ota-onalarda ham qo‘llaniladi. 6-7 oylikdan boshlab chaqaloqlarga xorijiy so‘zni baland ovozda talaffuz qilishda so‘zlar tasvirlangan kartalar ko‘rsatiladi. Bola rasmni eslab qoladi va kartalarni muntazam, lekin uzoq muddatli emas, takroriy ko‘rish bilan yangi so‘zlarni o‘rganadi. Keyinchalik, turli xil kartalar kombinatsiyasi bilan o‘yin o‘ynash, taqdimotlarni ko‘rsatish samaralidir. Glenn Doman usuli bo‘yicha o‘rganishda bolaning roli passiv, ammo bunday vizual shaklda unga yangi lug‘atni yodlash qiyin emas.²

Zaytsev usuli.

Keyingi keng tarqalgan texnika - Nikolay Zaitsev. Kichkintoylar uchun ham, katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ham mos keladi. Kichik yoshdagi bolalarni o‘rgatish uchun o‘qituvchi (yoki ota-onalar) ularga so‘zlarni

² SH.I.Musayeva Ingliz tilini o‘qitishda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining roli. PEDAGOGS international research journal. Volume2, Issue-1, January–2022

shakllantirish uchun bo‘g‘inlar bilan maxsus mo‘ljallangan bloklarni beradi. Bular. yodlash o‘ynoqi va vizual shaklda sodir bo‘ladi. Keyingi bosqich ham zarlardan foydalanadi. Asosiy g‘oya - ingliz tilida gaplar tuzish algoritmini aniq va sodda qilish. Gapning har bir a‘zosi uchun ma‘lum bir rang mavjud va bola ranglar tartibini yodlab, aytaylik, inkor jumlar uchun diktant ostida so‘zlarni qurishga o‘rgatadi. Bu bolalar uchun oson ish emas, lekin uning samaradorligi isbotlangan. Metodika shuningdek, turli xil qo‘llanmalar va jadvallarni o‘z ichiga oladi, buning yordamida ota-onalarning o‘zlari darslarni osongina o‘tkazishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yershova, Y., DeJaeghere, J., & Mestenhauser, J. Thinking not as usual: Adding the intercultural perspective. Journal of Studies of International Education, 2000.
2. SH.I.Musayeva ingliz tilini o‘qitishda madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining roli. PEDAGOGS international research journal. Volume2, Issue-1, January–2022

Research Science and Innovation House

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY QADRIYATLARNI SINGDIRISH ASOSIDA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Termiz pedagogika instituti o'qituvchisi

PHD. SHAHNOZA KADIROVA

Diyorova Dildora Nabi qizi.

1 - bosqich magistranti.

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy qadriyatlarini singdirish asosida ta'lim -tarbiya jarayonini tashkil etishning nazariy asoslari.

Kalit so'z; Milliy ruh, qadriyat, madaniyat, oila, odob -axloq, ta'lim- tarbiya, faoliyat, mehnat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalalarni milliy qadriyatlarini singdirish asosida barkamol shaxs qilib tarbiyalash asosan faoliyatlar, o'yinlar, sayr, turli xildagi kuzatishlar, masalan tabiat hodisalarni kuzatish yoki biron bir jonzotni rivojlanishini yoki maktabgacha talim tashkilotida biron bir guruhlarini kuzatish orqali amalga oshiriladi. Bunday maqsadni singdirish ayniqsa milliy qadriyatlar bilan birgalikda olib borilsa yanada samarali va tez o'z natijasini topadi. Milliy qadriyatlarimizni to'g'ri qo'llash tufayli maktabgacha yoshdagi bolalarning birinchi navbatda atrof muhitga bo'lgan qarashlari, fikr, his- tuyg'ulari xoxishi, irodasi, tafakkuri, kattalar o'rtasidagi xulq ma'daniyati rivojlanib boraveradi.

Bolalar o'zlarining tajribalari orqali dunyo haqidagi o'z tushunchalarini yaratadilar. Bolalarda amaliy tajribalar orqali milliy qadriyatlarni faol jalb qilish va ularni anglash imkonini beruvchi faoliyatlarni loyihalashtirish va tashkil etish zarur bo'ladi. Bunda bolalarga madaniy va milliy qadriyatlarimizni yetkazib beradigan hikoyalar interaktiv o'yinlar va badiiy loyihalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Milliy qadriyatlarimizni singdirish ham ijtimoiy jarayondir; u boshqalar bilan o'zaro ta'sir qilish orqali sodir bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'z nuqtai nazarlarini baham ko'rishlari va bir- birlaridan o'rganishlari mumkin bo'lgan hamkorlik va inklyuziv ta'lim muhitni yaratish lozim. Umumiy o'ziga xoslikni shakllantirishda milliy qadriyatlarimizning muhimligini ta'kidlab, jamomiy ish va jamoa tuyg'usini targ'ib qiluvchi guruh faoliyatini rag'batlantirish zarur bo'ladi.

Milliy qadriyatlarimizni madaniy konteksga kiritish an'anaviy hikoyalar, urf-odatlar va bayramlarini Maktabgacha ta'lim dasturiga kiritish zarur. Dastur tajribasini bolalarning madaniy kelib chiqishi bilan bog'lagan holda, ta'lim jarayonini yanada dolzarb va mazmunli qilish zarur.

Bolalarning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi kenroq ijtimoiy va madaniy tizimlarini ko'rib chiqish lozim. Milliy qadriyatlarimizni maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashqarida ham o'rgatishni kuchaytirish uchun esa bolalarning ot-onalar bilan shuningdek yaqinlari bilan hamkorlikni o'rnatish kerak bo'ladi. Bolalarda o'rganish tashqi ogohlantirishlar va javoblarning natijasidir. Milliy qadriyatlarimizga mos keladigan xatti harakatlarni taqdirlash uchun ijobiy mustahkamlashdan foydalanish zarurdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kerakli milliy qadriyatlarni aks etiruvchi xulq-atvorni ko'rsatishga undaydigan qo'llab quvvatlovchi va ijobiy ta'lim muhitini yaratish zarur masalalardan biridir.

Bolalarning shaxsiy o'sish va o'z o'zini hurmat qilishni takidlab, shaxsning yaxlit rivojlanishiga e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Bolalarni milliy qadriyatlar haqida o'z fikr va hissiyotlarini ifoda etishga undash shaxsiy aloqa va mulkchilik tuyg'usini tarbiyalash zarurdir. Bolalar uchun milliy qadriyatlarni o'rganish va shubha qilish imkonini yaratish zarur. Bolalarda tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ularga qadriyatlar va ularning oqibatlarini chuqurroq tushuntirishga yordam berish uchun yoshiga mos bo'lgan muhokamalar va tadbirlarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim-tarbiya jarayonini milliy qadriyatlarni singdirish asosida tashkil etishda yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda muozanatli yondashish va samarali ta'lim-tarbiyasiga hissa qo'shishi muhimdir. Ushbu yondashuvlarni ta'lim dasturi amalga oshiriladigan o'ziga xos madaniy va ijtimoiy konteksga moslashtirish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Azizxo'jayeva N. N Pedagogika texnologiyalari va pedagogik o'quv qo'llanma T. Nizomiy. T D. P U. 2023 yil.
2. Ahmedova M. E Pedagogika nazariyasi va tarix pedagogika tarixi. T: Tafakkur bo'ston - 2011 yil.
3. Muhammadova. Z Pedagogik mahorat asoslari -T: TNB kitob. 2009 yil.
4. Berkinblit M.B., Petrovskiy A.V. Fantaziya va haqiqat. M., 1968 yil.
5. Venger L.A., Dyachenko O.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun o'yinlar va mashqlar. M., 1989 yil.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ПАТОЛОГИИ ТВЕРДЫХ ТКАНЕЙ ЗУБОВ И ПАРОДОНТА ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ ПИЕЛОНЕФРИТЕ И ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТЕ У ПАЦИЕНТОВ С ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ

Абдуллаева М. М., Хусанбаева Ф.А

Ташкентский государственный стоматологический институт

Актуальность. Несмотря на значительные достижения современной медицины, существует острая необходимость в улучшении диагностики, комплексной оценке тяжести течения и эффективных методах лечения хронических заболеваний почек. По данным доступной литературы, в последние годы в России и странах СНГ число пациентов с хронической болезнью почек увеличивается на 5-8% в год [1-3]. Хроническая почечная недостаточность (ХПН) - это тяжелая патология мочевыделительной системы организма. Сначала в крови пациента накапливаются токсические вещества азотистого обмена, что приводит к снижению выделительной системы [4]. Быстрое снижение выделительной функции почек приводит к нарушениям деятельности других органов и систем, к тяжелым нарушениям в организме, часто делая жизнеобеспечение невозможным [5,6]. Хроническая болезнь почек ассоциируется с множественными патологическими изменениями твердых тканей зубов, тканей пародонта и слизистой оболочки полости рта. Ротовая полость может быть одним из источников хронических инфекций [7,10]. Стоматологические заболевания, такие как пародонтит, некариозные поражения и преждевременная потеря зубов, часто встречаются у пациентов с ХПН, негативно влияя на течение основного заболевания и ухудшая качество жизни пациентов [8,9,11]. Стоматологические проблемы у пациентов с ХПН, получающих заместительную почечную терапию, могут развиваться на фоне нарушений минерального обмена, токсического действия уремических шлаков, анемия-ассоциированной гипоксии и сердечно-сосудистых нарушений [5,7,8]. В то же время высокая заболеваемость кариесом зубов у этих пациентов объясняется также снижением функции слюнных желез, повышенным содержанием мочевины и креатинина в слюне и снижением иммунного статуса [1,5,8]. Однако, несмотря на важность данного вопроса, многие аспекты клиники, этиопатогенеза, лечения и профилактики остаются малоизученными и спорными, а в Республике Узбекистан этот вопрос, в целом, не изучался. Также отсутствует единая программа оказания практической стоматологической помощи пациентам с терминальной стадией ХПН. Следова-

совершенствование методов комплексной диагностики, лечения и профилактики с учётом стоматологического статуса у больных с ХПН требует дальнейшего исследования. **Цель исследования:** изучение состояния стоматологического статуса и его сравнительная характеристика у больных с ХПН при хроническом пиелонефрите и гломерулонефрите. **Материал и методы.** Объектом обследования явились 78 человек в возрасте от 20 до 45 лет. Все обследованные были разделены на три группы.

Основную группу составили 34 больных с ХПН в стадии обострения с гломерулонефритом (первая группа) и 24 больных с ХПН в стадии обострения пиелонефритом (вторая группа). Работа с данными пациентами проводилась в стационаре нефрологического отделения ГKB №5 имени академика К.Т. Таджиева. В контрольную (третью) группу вошли 20 практически здоровых пациентов, которые в основном проходили медосмотр в Учебном клиническом центре «Стоматология» при ТГМУ им. Абуали ибни Сино. Полное стоматологическое обследование (внешний осмотр, оценка состояния твёрдых тканей зубов и мягких тканей полости рта) проведено у всех 78 человек. Проведён анализ медицинской документации у больных с хронической почечной недостаточностью (58 историй болезни): общий анализ мочи, крови, биохимический анализ крови, определение уровня мочевины, креатинина, электролитов, проведение пробы Зимницкого, Реберга-Тареева, УЗИ почек, ЭКГ, при необходимости – ЭхоКГ. Состояние полости рта оценивали по следующим показателям: КПУ (К-кариозные, П-пломбированные, У-удалённые зубы), индекс распространённости, ОНI-S (Green-Vermillion, 1964, упрощённый индекс гигиены полости рта) и его составляющие – индекс налёта (DI-S) и индекс камня (CI-S), GI (Loe-Silness, 1963, индекс воспаления десны), РМА (Shour-Massler, 1948, папиллярно-маргинально-альвеолярный индекс), проба Мак-Клюра – Олдрича (повышение сосудисто-тканевой проницаемости). Степень поражения костей и характер патологического процесса (остеопороз, атрофия, резорбция), а также одонтогенные очаги хронической инфекции определяли по результатам рентгенологического исследования – ортопантомографии.

Статистическая обработка данных проведена методом вариационной статистики с использованием критерия t-Стьюдента.

Результаты и их обсуждение. В ходе исследования выявили сравнительный уровень распространённости кариеса в трёх группах. Было отмечено, у первой и второй групп, быстрое развитие рецидивного кариеса, малый срок службы пломб (особенно из композиционных материалов), безболезненное течение кариозного процесса, что

сдерживает вероятность своевременного обращения к стоматологу. Интенсивность кариеса по индексу КПУ отличалась в сравниваемых группах. Так, у больных с ХПН с пиелонефритом (вторая группа) поражено $17,10 \pm 1,07$ зубов, в первой группе (гломерулонефрит) – $12,9 \pm 0,4$ зубов, а в контрольной группе (практически здоровые пациенты) поражено $8,76 \pm 0,65$ зубов ($p < 0,001$).

Анализ структурных элементов индекса КПУ показал, что среднее количество удалённых зубов в сравниваемых группах достоверно отличалось.

У больных ХПН с пиелонефритом было удалено в среднем $6,45 \pm 0,89$ зубов на человека, а у больных ХПН с гломерулонефритом – $4,45 \pm 0,45$, что практически в 1,4 раза больше. В контрольной группе данный показатель составил $1,5 \pm 0,45$, что в 4,3 раза меньше удалённых зубов по сравнению со второй и в 2,9 раза – чем в первой группе. В первой группе на составляющую «удалено» пришлось 29,4% (10 пациентов) данного показателя, во второй группе этот показатель равен 58,3% (14 пациентов). В группе здоровых пациентов наибольшую долю индекса КПУ составили «пломбированные» 70,0% (14 пациентов). Среднее количество кариозных зубов в первой группе $2,16 \pm 0,41$, во второй – $4,26 \pm 0,31$, в контрольной группе – $1,06 \pm 0,25$. Этот показатель констатирует, что у второй группы среднее количество кариозных зубов превышает в 4 раза таковые у лиц контрольной группы, что свидетельствует о более быстром (практически постоянном) развитии кариозного процесса у больных с ХПН при пиелонефрите. Непосредственной причиной микробно-воспалительного процесса при пиелонефрите и инфекции мочевых путей является проникновение в мочевые пути вирусной и микробной флоры.

Гигиеническое состояние полости рта пациентов.

Инфекция может распространяться в почки гематогенным и лимфатическим путем, а также проникать из уретры и мочевого пузыря через пузырно-мочеточниковый рефлюкс. Гематогенная инфекция может распространяться при наличии воспалительных очагов в других органах, таких как легкие, миндалины и одонтогенные поражения при плохой гигиене полости рта, что показывает обратную зависимость от проникновения вторичной инфекции в мочеполовую систему. В этой группе воспалительный процесс привел к маргинальной рецессии пародонта I класса (по Миллеру) (рис. 1а), при которой десневой край не выходил за пределы слизисто-десневого соединения и не сопровождался потерей межзубной десны или межальвеолярной костной ткани. В дальнейшем, при отсутствии своевременного стоматологического лечения, состояние прогрессировало до III-IV класса (рис. 1б) с

выходом десневого края за пределы слизисто-десневого соединения, частичной потерей костной ткани в альвеолярном промежутке и образованием многочисленных межзубных щелей с $1/3$ и $1/2$ (64,3%) корней, особенно в передних центральных резцах челюстей (32,0%) и 3,7% в контрольной группе (рис. 1в). У пациентов 1-й группы патологическая эрозия зубов часто проявляется повышенной мочевинолюбительской активностью аммиака - производного слюнной мочевины, которая отчетливо повышена при ЦП с гломерулонефритом (73,3% в группе 2, 22,4% в группе 2 и 4,3% в контрольной группе), а также короткими премолярами нижней губы и анатомически. Причиной были отмечены короткие премоляры нижней губы и анатомически неправильная окклюзия. Наличие наддесневого зубного камня и налета чаще встречалось у пациентов 1-й группы (62,8%), чем во 2-й (35,0%) и контрольной (4,2%). Это связано с повышенной концентрацией мочевины в слюне при гломерулонефрите. Это изменяет состав и свойства слюны, снижая скорость ее секреции и влияя на накопление зубного налета. Микроорганизмы зубного налета производят аммиак из мочевины, содержащейся в слюне. В результате среда становится щелочной и происходит отложение зубного налета. Следует отметить, что хорошая гигиена полости рта выявлена только в группе сравнения у здоровых пациентов – в $47,58 \pm 3,43\%$ случаев. Плохую гигиену наблюдали у больных первой группы в $40,2 \pm 3,4\%$ случаев и во второй – в $31,4 \pm 3,6\%$. В контрольной группе этот показатель значительно меньше – $1,5 \pm 0,25\%$. Неудовлетворительная гигиена выявлена также в первой группе – $42,4 \pm 4,6\%$, а у второй – $48,4 \pm 3,4\%$, эти показатели были значительно выше, чем в контрольной группе – $2,46 \pm 0,62\%$.

Удовлетворительный индекс наблюдался в первой группе в $26,2 \pm 3,3\%$, во второй группе – в $11,4 \pm 6,7\%$ и группе сравнения – в $48,46 \pm 3,4\%$ случаев. Таким образом, у больных с ХПН при пиелонефрите, показатель ОНІ-S в среднем был в 11,7 раз выше, чем в группе сравнения ($p < 0,001$). Индивидуальный анализ данного индекса показал, что в группе с заболеванием пиелонефрита больше преобладает плохая гигиена, так же, как и в группе с заболеванием гломерулонефритом, а в группе сравнения – удовлетворительная ($p < 0,001$). Кроме того, в первой и во второй группах хорошая гигиена полости рта не наблюдалась ни у одного больного, а в группе сравнения – в $47,58 \pm 3,43\%$ случаев. Отсюда следует, что пациенты с заболеванием ХПН нуждаются в

проведении мотивации и обучении индивидуальной гигиене, в проведении профессионально-лечебных стоматологических мероприятий полости рта чаще,

нежели пациенты контрольной группы. Рентгенологическое исследование позволило определить наличие, характер, степень и распространённость патологических изменений в костной ткани челюстей. Использовали ортопантомографические снимки, дающие изображения обеих челюстей в состоянии окклюзии, тела челюсти, зубных рядов, а также отражающие состояния губчатого вещества костной ткани и изменения альвеолярной кости. В основной группе отмечались: равномерное горизонтальное снижение высоты межальвеолярных перегородок, отсутствие признаков воспалительной деструкции костной ткани, краевая рецессия пародонта и обнажение корней зубов от $1/3$ до $1/2$ их длины, а также очаги остеосклероза с дальнейшим изменением резорбции костной структуры в области передних зубов. Во второй группе (ХПН с пиелонефритом) отмечается смешанная деструкция костной структуры, неравномерная воспалительная резорбция кости в вертикально-горизонтальном направлении и снижение её высоты по отношению к длине корня зуба. Кортикальная пластинка на вершине межальвеолярной перегородки отсутствует, в области моляров наблюдаются костные карманы, в области передних зубов – расширение периодонтальной щели и нарушение структуры пародонта. В группе здоровых лиц изменения со стороны костной структуры отсутствуют за исключением слизистой оболочки тканей пародонта. Таким образом, по данным индексных оценок гигиены рта, у пациентов с хронической почечной недостаточностью, с разным развитием заболеваний гломерулонефритом и пиелонефритом имеется характерная особенность протекания и осложнения заболеваний в полости рта. При заболевании гломерулонефритом больше выражено поражение твёрдых тканей зубов в виде патологической стираемости коронок зубов, клиновидного дефекта и дистрофических изменений в костной структуре тканей пародонта, в виде снижения высоты альвеолярного отростка. При хроническом пиелонефрите чаще наблюдались изменения со стороны слизистой оболочки в виде отёка и гиперемии, рецессии пародонта с обнажением корня зуба, образованием

пародонтальных карманов с гнойным содержимым, а также сочетанное – дистрофическо-воспалительное поражение тканей пародонта. Отсюда следует, что пациентам с ХПН разного этиологического характера требуется полноценное проведение комплексных мероприятий по гигиене и санации полости рта с учетом протекания и осложнений данного заболевания, с использованием современных методов лечения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Актуальные вопросы нефрологии / Санкт-Петербург. гос. мед. ун-т им. И.П. Павлова; НИИ нефрологии; под ред. С.И. Рябова. – СПб. Фоли- ант, – Вып. 2: Лечение хронической почечной недостаточности. -1997. - 448 с.
2. Белоусов Н.Н. Проблемы обследования и диагностики при заболеваниях пародонта / Н.Н. Белоусов, В.И. Буланов // Стоматология. – 2004. – Т. 83. - №2. – С. 19-20
3. Бикбов Б.Т. О состоянии заместительной терапии больных с хронической почечной недостаточностью в Российской Федерации в 2001 г. (Отчёт по данным регистра Российского диализного общества) / Б.Т. Бикбов // Нефрология и диализ. – 2004. – Т.6. - № 1. – С. 4-42
4. Пилотович В.С. Лечение больных с хронической почечной недостаточностью в Беларуси / В.С. Пилотович // Материалы III съезда трансплантологов Украины. – Донецк. - 2004. – С. 37-40
5. Джарбусынова Б.Б. Психические нарушения у больных с хронической почечной недостаточностью и их динамика в процессе гемодиализа: автореф. дис. ... канд. мед. наук/ Б.Б. Джарбусынова. - Казахский государственный мед. университет им. С.Д. Асфендиярова. – Алматы. - 1997. – 22 с.
6. Хабилов Н. Л. и др. ГОСПИТАЛ ОРТОПЕДИК СТОМАТОЛОГИЯ КАФЕДРАСИ ЙИЛ ДАВОМИДА НАШР ЭТИЛГАН ТЕЗИСЛАР ХИСОБОТИ //Conferences. – 2023. – С. 114-118.

Research Science and Innovation House

Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini

Sardorova Gulnora Baxodir qizi

UrDU magistranti

Annotatsiya: Gullar madaniy timsol sifatida qadr-qimmat qilingan, ular go‘zallik, sevgi va tabiatning ajaiblarini ifodalaydi. Dunyoning har bir qismida topiladigan gullar, insonlarga umid va tinchlikni anglatadi. Gullar madaniy timsol sifatida, odamlarga umid va baxtli kasblarni ifodalaydi. Ushbu maqolada Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: ishonch, sevgi va muhabbat, sabr, mehnat, go‘zallik, yangilanish, estetika, qadr-qimmat,

Аннотация: Цветы ценятся как культурные символы, олицетворяющие красоту, любовь и чудеса природы. Цветы, встречающиеся во всех частях света, олицетворяют людям надежду и мир. Как культурный символ, цветы символизируют для людей надежду и счастливую карьеру. В данной статье представлена информация о трактовке цветка как культурного символа на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: доверие, любовь и привязанность, терпение, труд, красота, обновление, эстетика, достоинство,

Abstract: Flowers are valued as cultural symbols, representing beauty, love and the wonders of nature. Flowers found in every part of the world represent hope and peace to people. As a cultural symbol, flowers represent hope and happy careers to people. This article provides information about the interpretation of the flower as a cultural symbol in English and Uzbek languages.

Key words: trust, love and affection, patience, work, beauty, renewal, aesthetics, dignity,

Kirish: “Gulning” so‘zi ingliz va o‘zbek tillarida “gul”ga oid bo‘lgan narsani anglatadi. Ingliz tilida “gulning” so‘zi “of the flower” deb tarjima qilinadi, ya’ni “gulning” so‘zi bir gulning yoki gul bo‘yining timsol sifatida ishlatiladi. O‘zbek tilida esa “gulning” so‘zi “gulning o‘ziga xos bo‘lgan” degan ma’noni anglatadi.

Asosiy qism: Madaniy timsol sifatida talqini

Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini o‘z ma’noniyatini aks ettiradigan muhim mavzudir. Gul, insonlarning sevgi, barqarorlik va tinchlikning simboli sifatidir. U ingliz tilida “rose” deb ataladi, bu so‘z esa sevgi va muhabbatning ifodasi sifatida hamda madaniy timsol hisoblanadi.

O‘zbek tilidagi “gul” so‘zi esa aslida bunga o‘xshash ma’noni ifodalaydi. Bu so‘z ham tinchlik va barqarorlikning ifodasi bo‘lib, odatda sevgi va muhabbatni ifodalash uchun ishlatiladi. O‘zbekistonning milliy madaniyatida gulga katta e’tibor berilganligi sababli, bu timsol ulkan ahamiyatga ega bo‘lib kelgan.

Gulning madaniyatda talqin qilinishi esa insonlar orasidagi mazmunli munosabatlarni namoyish etadi. Bu timsol sevgi, do‘stlarlik, hurmat va barqarorlik kabi xos xususiyatlarni ifodalaydi. Bunday muhim timsoldan kelib chiqadigan ma’naviyotlar insonlarning bir-birlari bilan munosabatlari va odamlarga qarshi adabiyotini namoyon etishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu muhim mavzu erkin fikr bildirish, adabiyotlar sohasiga oid nazariyalarni rivojlantirish uchun hamda insonlar orasidagi munosabatlarni mustahkamlash uchun ko‘p maslahatlar berishi mumkin bo‘ladi. Shuningdek, gul madaniy timsol sifatida talqin qilindi‘gida insonlar o‘rtasidagi mazmunli munosabatlarning yanada kuchli ko‘rinishini topishi mumkin.

Bular bilan birga gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqinining hamma joyda e’tibor qozonadigan va odamlarning mazkur mavzuga oid fikr-mulohazalarini rivojlantirishga yordam beradigan muhim mavzu bo‘lib hisoblanadi.”Gul Madaniy Timsol Sifatida”

Gul madaniy, tabiatning eng zarur va chiroyli qismidir. Uning rang-barangi va muhtaramligi insonlar uchun doimiy ilhomdir. Tabiatga qaraganda, har bir gul o‘zining mos keluvchi joyda o‘sishi, rang-barangini ko‘rsatishi va uning aromati bilan insonlarni o‘ziga jamlashi bilan afzaldir. Gul madaniy timsol sifatida ifodalanganidek, bu dunyo madaniyatining bir darajasidir.

Gullar odamlar uchun ilhom manbai bo‘lib, ularning ko‘rinishi va aromati insonlarga joylik yetkazadi. Ular mantiqiy va jismoniy baxtsizlikni orttiradi va insonlarga murojaat qilish imkoniyatini beradi. Gul madaniyatning asosiy

qismlaridan biri hisoblanadi, chunki gullarning tasvirlari, rasmlari va ular haqida she'r-zamonaviy adabiyotda ko'p ketma-ketlik ustidan yozilgan.

Gullarning turli xil rang-baranglari insonlarda xursandlik hissiyatini o'stiradi. Bu esa hayotda yashashni zavqlantiradi va tabiat bilan birga bo'lish imkonini beradi. Gullar musiqasi ham insonlar uchun ilhom manbalaridan biridir. Ular tomoshabinlar uchun musiqaga o'xshash tarzda hayotga rasm etkazuvchi, qalblarni mamnun etuvchi sifatlariga ega.

Bu sababli, gul madaniyatining timsoli sifatida ifodalanganligi haqiqatan ham amalga oshiriladigan ahamiyatli mudda bo'lib turibdi. Insonlar dunyoqarashiga gullarning joylashgan joylarni temashalarida mo'minlik buladilar va bu ularga kuch-quvvat beradigan ahamiyatli manba hisoblanadi.

Bunday ko'plab timsollar orasida gulning ahamiyati zamonaviy adabiyotda ham ko'p to'g'ri kelganligi sababli gullarning madaniyatdagi muhim ahamiyati inkor etilmaydi. Gul haqida yozilgan she'rlar, dostonlar, hikoyalar uning mahalliy madaniyatdagi aham aks-etishdir.

Shuningdek, gullarning tabiatdagi muhim ahamiyati ham juda katta bo'lib, ularning ekologik jarayonlarda ham muhim vazifalari borligini unutmamaslik kerak. Gullar hayvonlar uchun ovqat manbasidir; onalar uchun bolajon; shuningdek ekologik jarayonlarda esa atmosfera tozalaydigan muhim vositadir. Gulning ingliz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini

Gulning ingliz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqin qilish uchun, bir qancha umumiy muvofiqlashuvlar mavjud.

Birinchisi, “gul” so'zi ingliz tilida “flower” deb tarjima qilinadi, o'zbek tilida esa “gul” deb ifodalangan. Ular ikkalasi ham bir xil ma'no va madaniyotga tegishli bo'lgan.

Ikkinchisi, gulning ingliz va o'zbek tillaridagi madaniy timsol sifati ham shuningdek muvofiqlashadi. Gul, ko'p mamlakatlarda sevgi, baraka va do'stlarning

ishorati sifatida bilinadi. Bu asosiy g'amxo'rlik va hurmat belgisi sifatida taniladi. Ingliz tilidagi “rose”, “lily” kabi so'zlar ham o'sha manoda ishlatiladi.

Uchinchi muvofiqlashuv esa gulning tarixiy ahamiyati bilan bog'liqdir. Barcha mamlakatlarda gul tarixi boyicha ko'p hikoyalar, qissalar yaratildi. O'sha hikoyalar va qissalar har bir odamning xayoliy qoniqtirishiga ega bo'lib kelganligi sababli, ular barcha tillarda shunday ifodalangan.

Shunday qilib, gul ingliz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqin qilinishi mumkin deb hisoblanadi. Gulning sevgi, baraka va tarixiy ahamiyati bilan bog'liqlikda bu timsol sifat eng ko'p yuqori qiymatga ega bo'ladi. Bu esa ingliz va o'zbek tillaridagi madaniyatlararo munosabatlarni kuchaytirib berishi mumkinligini anglatadi. Gulning ingliz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini

Gulning ingliz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini engilish essay. Gulning engilz va o'zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini haqida ko'proq ma'lumotlar beruvchi maqola.

Bu kunlarda, global mamlakatlarning birgalikda ishlab chiqayotgan madaniy timsol sifatida talqin (MTS) yuksak miqdorda e'tibor to'playdi. MTS, insonlar orasidagi munosabatlarni, kommunikatsiyani va bilimni kengaytirishning muhim vositasiga aylandi. Insonlar, turmush tarzlarini, o'yinlarni, musiqa va san'atni hisobga olgan holda boshqa mamlakatlarning madaniyatiga oid narsalarga qiziqtiradilar.

Ingliz tilining katta bo'lgan yagona predmetlari - literatura, kino va musiqa - dunyo bo'ylab xalqaro tanqidchilar va ishlab chiqaruvchilar tomonidan iste'mol qilinadi. Bu insonlarga boshqa mamlakatlarning madaniyatiga oid narsalardan xabar beradi va ularning dunyodagi o'rni haqida fikr bildirishga imkoniyat beradi.

O'zbek tilidan ham ancha nufuzli matnlar paydo bo'lgan holda ular ham ko'pgina turmush tarzi mavzusini taqqoslash uchun foydalanishadi. O'zbekistondagi axborot vositalari ham shu yo'l bilan xabarlashish uchun yaxshi ishlatilmoqdalar.

MTS - bu insonlar orasidagi munosabatlarni kuchaytiradigan muhim vosita sifatidagi madaniy alamdir. Ushbu tendentsiya davom etishi kutilmoqda; shuningdek, odamlar internet orqali boshqa mamlakatlarning adabiyoti, sanati va turmush tarzi haqidagi ma'lumotlarga kiradigan imkoniyatlardan foydalanadilar. Bu esa global aloqa tarmog‘i bo‘yicha insonlar orasidagi munosabatlarning yanada mustahkamlashishi uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Adabiyotlar sharxi: Ingliz tilida “gul” so‘zi “flower” sifatida ishlatiladi. Bu so‘zning o‘zbek tiliga tarjimasi esa “o‘rmon” yoki “gul” bo‘ladi. Shuningdek, o‘zbek tilida “gulning madaniy timsoli” deb ataladigan adabiyotlar ko‘p mavzuda yozilgan. Ularni quyidagi kitoblar misol sifatida keltirish mumkin:

1. Abdulla Qodiriyning “O‘tgan Kunlar”, “Mehrobdan Chayon”, “Yodgorliklar” kabi asarlari gul va uning madaniy timsoli mavzusini ko‘rsatadi.
2. G‘afur G‘ulomning “Guldasta”, “Gulgay”, “Gulxar”, “Gullar” kabi asarlari ham gul va uning madaniy timsoli mavzusini ko‘rsatuvchi.
3. Zulfiya Isroilovanning “Sog‘inch”, “Zambarak” asarlari ham gulning madaniy timsolini ko‘rsatadi.
4. Xalima Xudoyberdiyevaning “Oltin qanot”, “Qora oltin”, “Sarguzasht” kabi asarlari ham gul va uning madaniy timsoli mavzusini ko‘rsatuvchi.

Bu asarlar o‘zbek adabiyoti tarixidagi eng mukammal va boshkitoblardan biri sifatida bilib turiladi. Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqin qilingan bu eserlarni o‘qib, ularga misollar surish foydali bo‘ladi.

Xulosa

Umuman olganda, Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini bugungi dunyo bo‘yicha bir necha soha ulgurji darajada ahamiyatga ega. Bu tendentsiya davom etishi bilan global kommunikatsiya sohasining yanada rivojlanishi kutilmoqdadir. Shunday qilib, gul ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqin qilinishi mumkin deb hisoblanadi. Gulning sevgi, baraka va tarixiy ahamiyati bilan bog‘liqlikda bu timsol sifat eng ko‘p yuqori qiymatga ega bo‘ladi. Bu esa ingliz va o‘zbek tillaridagi madaniyatlararo munosabatlarni kuchaytirib berishi mumkinligini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qodiriyning “O‘tgan Kunlar”, “Mehrobdan Chayon”, “Yodgorliklar” kabi asarlari.
2. G‘afur G‘ulomning “Guldasta”, “Gulgay”, “Gulxar”, “Gullar” kabi asarlari ham gul va uning madaniy timsoli mavzusini ko‘rsatuvchi qismlari.
3. Zulfiya Isroilovaning “Sog‘inch”, “Zambarak” asarlari.
4. Xalima Xudoyberdiyevaning “Oltin qanot”, “Qora oltin”, “Sarguzasht” kabi asarlari

Research Science and Innovation House

Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish

Ollaberganova Gulora Xamidjon qizi

Urganch davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish, ularning muhandislik, avtomatlashtirish va texnologiya bo‘yicha bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunga qo‘shimcha darsliklar, laboratoriya ishlari va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish orqali, o‘quvchilar, mashinasozlik sohasida texnik, muhandislik va yaratuvchanlik bilimlarini o‘rganishlari mumkin. Ushbu ilmiy maqolada mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: mashinasozlik, ilmiy va texnik bilimlar, chizmachilik, muhandislik, laboratoriya amaliyoti,

Kirish: Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish, ularning muhandislik, avtomatlashtirish va texnologiya bo‘yicha bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunga qo‘shimcha darsliklar, laboratoriya ishlari va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish orqali, o‘quvchilar, mashinasozlik sohasida texnik, muhandislik va yaratuvchanlik bilimlarini o‘rganishlari mumkin. Buning natijasida, ularning kasb-hunar ta’limi o‘zlarining keng qamrovda ishlashlari uchun imkoniyat yaratadi va ular yangi texnologiyalardan foydalanishga tayyor bo‘ladi. Bu esa xorijiy mamlakatlardagi innovatsion texnologiyalar va muhandislik yechimlarini o‘rganganlarida, o‘z mamlakatlaridagi texnologik rivojlanishga yordam bera oladilar. Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishning asosiy maqsadi, o‘quvchilarga politexnik bilimlarni rivojlantirishdir. Bu, o‘quvchilarga mashinalar, avtomatlashtirish tizimlari, mexanika, elektr texnologiyalari, elektronika va boshqa texnikaviy bilimlar sohasida ko‘p tomonlama tushunchalarni berishni o‘z ichiga olgan bo‘lib, ularga zamonaviy mashinani chizish, qurish va ishlab chiqarish jarayonlarini tushunish va boshqarish imkoniyatini yaratadi.

Bu bilimlar, inshoot, dizayn, inshootni amalga oshirish va energiya iste’molini kamaytirishni o‘rganish orqali o‘quvchilarning siyosat, ekonomika, iqtisodiyot,

texnologiya va boshqa sohalarda texnikaviy xotirani rivojlantirishga yordam beradi. Bunda qat'iy nazar, mashinasozlik chizmachiligini o'qitishda o'quvchilarning texnikaviy bilimlarni rivojlantirishga alohida e'tibor berish va ularga amaliy jarayonlarda ishlab chiqarish, loyihalar tuzish va muharrirlik qilish uchun qulayliklar yaratish juda muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi: Mashinasozlik chizmachiligini o'qitishda o'quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish mavzusining dolzarbligi, ularning mashinasozlik sohasidagi qobiliyatlari va ko'nikmalarini oshirish orqali texnik loyihalarni yaratish, chizmachilikning tajribali hodisalarini tahlil qilish va yuqori sifatli mahsulotlar yaratishga ko'maklashadigan xususi bilim va ko'nikmalarini o'rgatishda yashirin. Bu, o'quvchilarning mashinasozlik sohasidagi salohiyatini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarida texnik jarayonlarni rivojlantirish va yangiliklarni qabul qilishda yordam beradi.

Asosiy qism: Mashinasozlik chizmachiligini o'qitishda o'quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish, ularning muhandislik, mashinasozlik va texnologiyalarni chuqur tushunishlarini va ularning shu sohada tajribaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Bu rivojlanish, o'quvchilarning avtomobil, aviatexnologiyalar, energiya birligi, texnologiyalari va boshqa sohalarning yangi xususiyatlari haqida tushunishlari va tajribaga ega bo'lishlari orqali amaliyotda faol ishtirok etishlari bilan belgilanadi. Bunday tayyorlanish, ularga xalqaro bo'lgan korxonalarda, muhandislik va innovatsion sohalarda ishlashlari uchun yaxshi tayyorgarlik beradi. Bu rivojlanish, yangi texnologiyalarni qabul qilish, ularni o'rganib chiqish va ularni saqlash qobiliyatlari bilan birga, inovatsion loyihalarga va texnologik yechimlarga qatnashishlari uchun yaxshi tayyorgarlik beradi.

Bu xususi bilimlarni o'rgangan o'quvchilar, iste'molchi mashinasozlik chizmachiligida tajriba va malakaliroq bo'lishlari orqali, inisiyativli ravishda muammolar yechish, yangi texnologiyalarni loyihalash va amaliyotda qo'llashlari uchun tayyorgarlik olishlari mumkin. Bunday rivojlanish, o'quvchilarning o'zlarini rivojlantirishlari va yangiliklarni qabul qilishlari uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Mashinasozlik chizmachiligini o'qitishda o'quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish uchun bir necha yo'llar mavjud bo'lishi mumkin:

1. Teoritik darslar: O'quvchilar mashinasozlik chizmachiligiga aylanishini tushunish uchun teoritik darslar o'tkazish kerak. Bu darslar texnik asoslar, mashina

enjamlari va ularning ishlab chiqarish prinsiplari, elektr va elektronika asoslari kabi mavzularni o‘z ichiga oladi.

2. Amaliy mashg‘ulotlar: O‘quvchilarning mashinasozlik chizmachiligiga oid malakalarni rivojlantirish uchun amaliy mashg‘ulotlar juda muhimdir. Bu mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar teoritik bilimlarini amaliyotga aylantirish, mashina va apparatlar ustida ishlash, nosozlikni aniqlash va bartaraf etish uchun malakalarini rivojlantirish mumkin.

3. Kasb-hunarmandligi maktablari va laboratoriyalarda mashinasozlik chizmachiligini o‘rganish: O‘quvchilar mashinasozlik chizmachiligini o‘rganish jarayonida, kasb-hunar mandligi maktablari va laboratoriyalarda mashinasozlikni o‘rganishlari muhim bo‘ladi.

4. Kasb-hunar mandligi mutaxassisliklari uchun tadqiqotlar va mentorlik: O‘quvchilar mashinasozlik chizmachiligini rivojlantirish uchun kasb-hunar mandligi mutaxassislaridan mentorlik olishi va tadqiqotlar qilishi muhimdir. Bu o‘quvchilarga yangi texnologiyalarni tushunish, maslahatlar berish va yangi ideyalarni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Bu yo‘llar orqali o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirib, mashinasozlik chizmachiligini o‘rganishlari mumkin. Bu esa ularni kasb-hunar mandligiga tayyorgarlik darajasini oshiradi va soha bo‘yicha mutaxassislik darajasini ko‘taradi.

Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish uchun quyidagi maslahatlar berilishi mumkin:

1. Nazariy bilimlarni amaliyotga aylanishini ta‘minlash: O‘quvchilarga mashinasozlik chizmachiligining teorik tadqiqotlari va amaliyotlari orqali, nazariy bilimlarni amaliyotga o‘tishlari uchun imkoniyat yaratish.

2. Amaliy mashqni kuchaytirish: O‘quvchilarga mashinasozlik chizmachiligining asosiy printsiplarini o‘rganish uchun amaliy mashqlar va loyihalar tayyorlash. Bu, ularga chizmachilik malakasini oshirish va o‘zlariga ish topishda yordam berishga yordam berishi mumkin.

3. Texnikaviy konseptlarni integratsiya qilish: O‘quvchilarga mashinasozlik chizmachiligining yanada texnikaviy sohalarda qo‘llanilishi va uning bilimlarini boshqa sohalarga integratsiya qilish masalalarini o‘rgatish.

4. Yagona yoki guruhdagi topshiriqlarni bajarish: O‘quvchilarga birey yoki guruhlarda mashinasozlik chizmachiligiga oid topshiriqlar yechish orqali ularning innovatsion yondashuvlarini rivojlantirish.

5. Soha ekspertlari bilan hamkorlik qilish: O‘quvchilarni soha ekspertlari bilan birgalikda, mashinasozlik chizmachiligini amaliyotda qo‘llash paytida, ularni kuchli mentorlarga aylanish uchun imkoniyat yaratish.

Bu maslahatlarni qo‘llashingiz, o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirishga yordam berishi mumkin va ularni yuqori darajada tayyorlashga o‘z hissamizni qo‘shishingiz mumkin. Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish, avtomobil sanoati, texnikaviy va nazorat-idoralash sohalari bo‘yicha ularning amaliy mahoratlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari, bu sohada o‘quv jarayonining sifati oshirilishi bilan o‘quvchilarning yaxshi tayyorlanishi va mutaxassislikdarligi ko‘tarilishi maqsadlanadi. Ayni paytida, bu kurslar o‘quvchilarga rivojlanayotgan texnikaviy rivojlanishlar va yangi texnologiyalar yuqori ta’lim sifatini ta’minlash uchun zarrarli amaliyotlarni o‘rganishlarining muhimligini ko‘rsatish uchun ham muhimdir.

Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Amaliy mashg‘ulotlar: O‘quvchilarga mashinalar va avtomatlashgan tizimlar bilan ishlash uchun laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlar taqdim etish. Bu, o‘quvchilarning teoritik bilimlarini amaliyotda sinash, mashinalarni boshqarish, tizimlarni dasturlash, qurilmaning ishini tushunishga yordam beradi.

2. Texnikaviy ko‘nikmalar: O‘quvchilarning mashinasozlik chizmachiligini o‘rganish davomida texnikaviy ko‘nikmalar, sezilarliylilik va boshqaruvni rivojlantirish uchun ustaxonalarda, ko‘nikma va tavsiyalarga e’tibor qaratish. Bu, o‘quvchilarga yangi texnikalar va innovatsion yondashuvlarni o‘rganishda yordam beradi.

3. Yoshlar uchun dasturlar: Yosh o‘quvchilarga ta’limni qiziqarli, interaktiv, o‘z-o‘zini sinovga chiqaruvchi dasturlar orqali berish. Masalan, robototexnika, 3D printerlar yoki virtual realnost haqida darsliklar, qiziqarli mashinani qurish va boshqarish darslari olib borish.

4. Sotsial tarmoqlar va tanlovlar: O‘quvchilarni "Hackathonlar" yoki mashinasozlik bilan bog‘liq tanlov va musobaqalarda qatnashishga rag‘batlantirish.

Shunday qilib, o‘quvchilar o‘zlarini muvaffaqiyatli yutuqlarga yo‘naltirish, yangi yondashuvlarni qidirish va bu sohada qadriyatli fikrlarni o‘rganishlari mumkin.

5. Mahoratli o‘qituvchilar: Mashinasozlik chizmachiligiga qiziqqan o‘quvchilarni rivojlantirish uchun mahoratli o‘qituvchilar tayyorlash va ularni sifatli bilimlar olib boradigan mutaxassislar bo‘lib ta’lim berish.

Bu usullar politexnik bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi va o‘quvchilarni mashinasozlik chizmachiligiga qiziqishni oshiradi. Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitish, o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirishni o‘z ichiga olgan muhim yo‘nalishdir. Bu kengaytirilgan xorijiy tajribani kiritish, yanada profesional o‘qituvchilar kadrlarini tayyorlash va soha bilimlarini amaliyotga tatbiq etishga erishilgan maqsadlardan biridir. Bu, o‘quvchilar uchun ko‘p ta’sirli bo‘lib, ularni mehnat qilish, muhokama qilish, ishlab chiqish va yaratish qobiliyatlari to‘g‘ridan yuqori darajada rivojlantiradi. Bundan tashqari, mashinasozlik sohasida yangi texnologiyalarni o‘rganish va ularni amaliyotda qo‘llashga tayyorlikni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitish orqali o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish, ularning texnikaviy malakalarini oshirish, muhandislik yechimlarini topish, dizayn asoslarini o‘rgatish va innovatsion yechimlarni ishlab chiqishda murojaat uchratishadi. Buning natijasida, o‘quvchilar sohani rivojlantirish, texnikaviy innovatsiyalarga qadam qo‘ymoqda va soha bilimlarini olib borishadi.

Xulosa:

Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish uchun quyidagi lavozimiga ega bo‘lishi kerak:

1. Chizmachilik ustunligi: O‘quvchilarga mashinasozlik chizmachiligi sohasida eng so‘nggi texnologiyalardan foydalanish va topshirish qobiliyatlarini oshirish. Bu bilimlarni rivojlantirish, mashinasozlik sohasidagi yangiliklardan xabardor bo‘lish, va o‘zlashtirish imkoniyatlarini kengaytirishni ta’minlash.

2. Kompetensiyaning integratsiyasi: Politeknik bilimlar va chizmachilik bilan bog‘liq modullar yordamida o‘quvchilarning integratsiya qilish imkoniyatlarini yaratish. Bu, o‘quvchilarning texnologiyalar va chizmachilik sohasidagi dasturlarni va qo‘llanmalarini qo‘lga kiritish orqali amaliyotlarni o‘rganishiga imkon beradi.

3. Ijodiy yondashuv: O‘quvchilarda ijodiy yondashuv va maslahatlamoq qobiliyatlarini rivojlantirishda hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash. Bu, chizmachilik

sohasidagi innovatsion yondashuvlarni birlashtirish, vazifalarni hal qilish, muammolarni muammoga aylantirish, hamda ko'p mamlakatlar orasida tajribani almashtirish uchun zarur bo'lgan muammoni yechish uchun o'quvchilarning tajribani o'rtaga chiqaradi.

Takliflar:

1. Amaliyotga asoslangan ta'lim: Mashinasozlik chizmachiligini o'qitishda o'quvchilarga teoridan ko'ra amaliyotga ko'rinishda ta'lim yaratish, ularning o'zlarining chizmachilik mahsulotlarini yaratish va ularga birlashtirishga imkon berish. Bu, o'quvchilarning texnologiyalar bilan ishlashga tajribani oshirishga yordam beradi.

2. Soha bilan hamkorlik: Maktablar, kollejlarni va universitetlarni mashinasozlik sohasidagi kompaniyalar, texnikumlar va mehnat markazlari bilan hamkorlik qilish, Sizing o'quvchilaringizning rivojlanishiga yordam bera oladigan amaliyotlar, maslahatlamoq loyihalarni o'tkaziladigan jarayonlarni ta'minlash.

3. Mashinasozlikga yo'naltirilgan texnik ta'lim: Ta'lim jarayonini chizmachilik sohasiga moslashtirish uchun mutaxassislikni rivojlantirish uchun texnik ta'lim kurslarini qo'llashni rag'batlantirish, bu yerda mashinasozlik sohasida mahoratlanuvchilar bilan hamkorlik qilish maktab yoki oliy ta'lim muassasalariga intizom va imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Mechatronics: Principles and Applications" -M. N. Daftary and D. N. Mankikar
Bu kitob mashinasozlik chizmachiligiga doir asosiy prinsiplarni tushuntirib, ularni politexnik bilimlari bilan bog'lab beradi.

2. "Automotive Technology: Principles, Diagnosis, and Service"-James D. Halderman
Bu muhim adabiyot avtomobil texnologiyalari va avtomobil tizimlari ma'ruzalari bo'yicha nisbatan ariza, tahlil va xizmat ko'rsatish prinsiplarini izoxlaydi.

Research Science and
Innovation House

RIMAN GEOMETRIYASI VA UNING TARIXI HAQIDA

Jo‘rayev Shukurjon Yusufjonovich

Qo‘qon DPI, matematika kafedrası o‘qıtuvchisi,

Ummatova Maxbuba Axmedovna

Qo‘qon DPI, matematika kafedrası katta o‘qıtuvchisi

Ahliddinova Kamolaxon Mumtozbekovna

Qo‘qon DPI matematika-informatika yo‘nalishi II kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada zamonaviy matematika uning rivojlanish tarixi, matematikaning turli sohalarida taraqqiyoti, ilm-fanning universal tilini hal qilishning kuchli vositasi ekanligi, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turli geometriyalar, cheksiz o‘lchovli fazolar va ularning tarixi, o‘qitilishi haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Lobachevskiy geometriyasi, proyektiv geometriya, Riman geometriyasi, Bul algebrasi, kvaternionlar algebrasi, Keli algebrasi, cheksiz o‘lchovli fazolar, algebraik topologiya), amaliy hamda tatbiqiy nazariyalar.

RIMANN GEOMETRY AND ITS HISTORY

Jorayev Shukurjon Yusufjonovich

Kokand SPI, teacher of the mathematics department,

Ummatova Makhbuba Akhmedovna

Kokand SPI, senior teacher of the mathematics department

Ahliddinova Kamolaxan Mumtozbekovna

student of KokandSPI mathematics-informatics department

ANNOTATION

The article provides information about modern mathematics, the history of its development, progress in various fields of mathematics, its powerful tool for solving the universal language of science, various geometries, infinite dimensional spaces and their history and teaching in the late 19th and early 20th centuries.

Key words: Lobachevsky geometry, projective geometry, Riemannian geometry, Boolean algebra, quaternion algebra, Keli algebra, infinite dimensional spaces, algebraic topology), practical and applied theories.

О РИМАНОВОЙ ГЕОМЕТРИИ И ЕЕ ИСТОРИИ

Джураев Шукурджон Юсуфжонович

Кокандский ГПИ, преподаватель кафедры математики,

Умматова Махбуба Ахмедовна,

Кокандский ГПИ, старший преподаватель кафедры математики

Ахлиддинова Камолахон Мумтозбековна

Студент направления математики-информатики Коканского ГПИ

АННОТАЦИЯ

В статье представлены сведения об истории современной математики, ее развитии в различных областях математики, о том, что она является мощным инструментом решения универсального языка науки, различных геометрий, бесконечномерных пространств и их истории и преподавания в конце XIX в. и начала 20 веков.

Ключевые слова: геометрия Лобачевского, проективная геометрия, риманова геометрия, булева алгебра, алгебра кватернионов, алгебра Кели, бесконечномерные пространства, алгебраическая топология), практические и прикладные теории.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida turli geometriyalar (Lobachevskiy geometriyasi, proyektiv geometriya, Riman geometriyasi kabi), algebralar (Bul algebrasi, kvaternionlar algebrasi, Keli algebrasi kabi), cheksiz o'lvovli fazolar kabi mazmunan juda xilma-xil, ko'pincha sun'iy tabiatli ob'ektlar o'rganila boshlanishi bilan matematikaning yuqoridagi ta'rifi o'ta tor bo'lib qolgan. Bu davrda matematik mantiq va to'plamlar nazariyasi asosida o'ziga xos mushohada uslubi hamda tili shakllanishi natijasida matematikada eng asosiy xususiyat — qat'iy mantiqiy mushohada, degan g'oya vujudga keldi (J. Peano, G. Frege, B. Rassel, D. Hilbert).

XX asr o‘rtalarida Burbaki taxallusi ostida matematika ta’rifini qayta ko‘rib chiqqan bir guruh fransuz matematiklari bu g‘oyani rivojlantirib, “Matematika — matematik strukturalar haqidagi fan” degan ta’rif kiritdi. Bu yondashuv avvalgi ta’riflarga ko‘ra kengroq va aniqroq bo‘lsada, baribir cheklangan edi — strukturalar o‘rtasidagi munosabatlar (masalan, matematika, turkumlar nazariyasi, algebraik topologiya), amaliy hamda tatbiqiy nazariyalar, xususan, fizika, texnika va ijtimoiy fanlarda matematik modellar bu ta’rif doirasiga sig‘avermas edi.

Demak, matematika aksiomatik nazariyalar va matematik modellarni, ular orasidagi munosabatlarni o‘rganadigan, xulosalari qat’iy mantiqiy mushohadalar orqali asoslanadigan fandır. Dastlab oddiy sanoq sonlar va ular ustidagi arifmetik amallardan boshlangan tematik bilimlar umuminsoniy taraqqiyot bilan birga kengayib va chuqurlashib borgan. Eng qadimgi yozma manbalardayoq (masalan, matematik papiruslar) kayerlar ustida amallar va chiziqli tenglamalarni yechishga doir misollar uchraydi. Sug‘orma dehqonchilik, me’morlikning rivojlanishi, astronomik kuzatuvlarning ahamiyati ortishi geometriyaga oid dalillar jamg‘arilishiga olib kelgan. Masalan, Qadimgi Misrda tomonlari 3, 4 va 5 birlik bo‘lgan uchburchak to‘g‘ri burchakli bulishidan foydalanilgan.

Yunonistonda geometrik xossalar faqat kuzatuv va tajriba yo‘li bilangina topilmay, avvaldan ma’lum xossalardan keltirib chiqarilishi mumkinligi ham payqalgan hamda deduktiv isbot g‘oyasi rivojlantirilgan (Fales, Pifagor va boshqalar). Bu g‘oyaning cho‘qqisi Yevklidning “Negizlar” asarida geometriyaning aksiomatik qurilishi bo‘ldi. Bu kitob Matematikaning keyingi rivojiga katta ta’sir qildi va XIX asr boshlarigacha mantiqiy bayonning mukammalligi bo‘yicha namuna bo‘lib keldi.

Yunonlar matematikani geometriya bilan tenglashtirib, san’at darajasiga ko‘targanlar. Buning natijasida planimetriya va stereometriya ancha mukammal darajaga yetgan. Faqat 5 xil qavariq muntazam kupyozlikning mavjudligi (Platon), kvadratning tomoni bilan diagonali umumiy o‘lchovga ega emasligi (Pifagor), nisbatlar nazariyasiga asoslangan son tushunchasi (Evdoks), qamrash usuli bilan egri chiziqli shakllar yuzi va yer uzunligini, jismlar hajmini hisoblash, Geron formulasi, konus kesimlari (Apolloniy, Pergayos), stereografik proyeksiya (Ptolemey), geometrik yasashlar va shu munosabat bilan turli egri chiziqlarning o‘rganilishi yunon geometriyasining taraqqiyot darajasi haqida tasavvur beradi. Yunon olimlari qo‘ygan burchak triseksiyasi, kubni ikkilash, doira kvadraturasi,

muntazam ko‘pburchak yasash masalalari XIX asrga kelib o‘z yechimini topdi, mukammal va “do‘st” sonlar haqidagi muammolar esa hamon ochiqligicha qolmoqda. Ayniqsa, Arximed tadqiqotlarida yunon Matematikasi o‘z davridan juda ilgari ketgan — u integral hisob, og‘irlik markazi g‘oyalarini qo‘llagan. Yunon olimlari trigonometriyaga oid dastlabki ma’lumotlarga ham ega bo‘lganlar (Gipparx, Ptolemey), Diofantning “Arifmetika” asarida sonlar nazariyasiga oid masalalar qaralgan.

N. I. Lobachevskiyning tasavvur geometriyasi. XIX va XX asrlarda matematikaning rivojlanishi uni zamonaviy matematika davriga bog‘lash imkonini beradi. Matematikaning rivojlanishi, fanning turli sohalarini matematika, matematik usullarni amaliy faoliyatning ko‘plab sohalariga kiritish, hisoblash texnologiyasining rivojlanishi yangi matematik fanlarning paydo bo‘lishiga olib keldi, masalan, operatsiyalarni o‘rganish, o‘yin nazariyasi, matematik iqtisodiyot va boshqalar.

Matematik tadqiqotlarda asosiy usullar matematik dalillar-qat‘iy mantiqiy asoslardir. Matematik fikrlash faqat mantiqiy fikrlashga kamaytirilmaydi. Muammoni to‘g‘ri shakllantirish uchun uni hal qilish usulini tanlashni baholash uchun matematik sezgi kerak. Matematikada ob‘ektlarning matematik modellari o‘rganiladi. Xuddi shu matematik model uzoq Real hodisalarning xususiyatlarini tavsiflashi mumkin.

Matematikaning turli sohalariga kirishining sababi shundaki, u boshqa ilmlar tomonidan taqdim etilgan kamroq umumiy va noaniq modellardan farqli o‘laroq, atrofdagi haqiqatni o‘rganish uchun juda aniq modellarni taklif qiladi. Zamonaviy matematikasiz, uning rivojlangan mantiqiy va hisoblash qurilmalari bilan inson faoliyatining turli sohalarida taraqqiyot mumkin emas edi. Matematika nafaqat amaliy muammolarni va ilm-fanning universal tilini hal qilishning kuchli vositasi, balki umumiy madaniyatning elementi hamdir.

Riman geometriyasi (shuningdek, elliptik geometriya deb ataladi) — doimiy egrilikning noaniq geometriyalaridan biri (boshqalar Lobachevskiy va sferik geometriyaning geometriyasi). Evklid geometriya nol Gauss egrilik, Lobachevsky bilan fazoda amalga oshirilgan bo‘lsa-salbiy bilan, Rimanning geometriya doimiy ijobiy egrilik bilan kosmosda amalga oshiriladi — ikki o‘lchovli holatda-proektiv tekislikda va mahalliy sohada). Rimanning geometriyasida tekis chiziq ikki nuqta bilan belgilanadi — samolyot uchta, ikkita samolyot tekis chiziq bilan kesishadi va hokazo.

Riman geometriyasi, elliptik geometriya — noyevklid geometriyalardan biri. Aksiomalari Yevklid geometriyasi aksiomalaridan farq qiladi. Uch o‘lchovli Riman geometriyasining asosiy ob‘yektlari: nuqta, to‘g‘ri chiziq va tekisliklar; asosiy tushunchalari: mansublik tushunchasi (Mas, to‘g‘ri chiziqning tekislikka mansubligi), nuqtalarning to‘g‘ri chizikda joylashish tartibi va figuralarning kongruentligi. Riman geometriyasigaga ko‘ra, har qanday 2 nuqta orqali 1 ta to‘g‘ri chiziq o‘tadi, bir tekislikdagi har qanday 2 to‘g‘ri chiziq 1 nuqtada kesishadi (ya‘ni “parallel” to‘g‘ri chiziklar mavjud emas), nuqtalarning to‘g‘ri chiziqda joylashish tartibi aylanadigan nuqtalarning joylashish tartibiga o‘xshash bo‘ladi. Riman tekisligida har qanday 2 to‘g‘ri chiziq bir nuqtada kesishadi, sferada esa to‘g‘ri chiziqlar rolini o‘taydigan har 2 katta doira 2 nuqtada kesishadi; tekislikda yotgan to‘g‘ri chiziq uni 2 sohaga ajratmaydi. Riman geometriyasi haqidagi ma‘lumot B. Riman tomonidan 1854-yil e‘lon qilingan. Bu eng to‘la o‘rganilgan noyevklid geometriyadir.

18-19 asrlar Evklid bo‘lmagan geometriya. Evklidning Beshinchi Postulatini isbotlashning juda eski muammosi “Parallel Postulat“, uning birinchi to‘rtta postulati hech qachon unutilmagan edi. Evkliddan ko‘p vaqt o‘tmay, ko‘plab namoyishlar o‘tkazildi, ammo keyinchalik ularning barchasi birinchi to‘rtlikdan isbotlanmagan ba‘zi bir printsiplarga asoslanib, xato deb topildi.

Umar Xayom parallel postulatni isbotlashda ham muvaffaqiyatsiz bo‘lgan bo‘lsa-da, Evklidning parallellik nazariyalarini tanqid qilishi va evklid bo‘lmagan geometriyadagi figuralarning xususiyatlarini isbotlashi oxir-oqibat rivojlanishiga hissa qo‘shdi. evklid bo‘lmagan geometriya. 1700 yilga kelib, dastlabki to‘rttadan nimani isbotlash mumkinligi va beshinchisini isbotlashga urinishlar haqida juda ko‘p narsa aniqlandi. Sakcheri, Lambert va Legendre har biri 18-asrda muammo ustida mukammal ish olib bordi, ammo baribir muvaffaqiyatga erisha olmadi. 19-asrning boshlarida, Gauss, Yoxann Bolyayva Lobatchevskiy, har biri mustaqil ravishda boshqacha yondoshdi. Parallel Postulatni isbotlashning iloji yo‘q deb gumon qilishni boshlaganlar, bu postulat yolg‘on bo‘lgan o‘z-o‘ziga mos geometriyani ishlab chiqishga kirishdilar. Bunda ular muvaffaqiyatli bo‘lib, birinchi evklid bo‘lmagan geometriyani yaratdilar. 1854 yilga kelib, Bernhard Riman, Gauss talabasi, barcha tekis sirtlarning ichki (o‘z-o‘zidan tuzilgan) geometriyasini asosli ravishda o‘rganishda hisoblash usullarini qo‘llagan va shu bilan boshqa evklid bo‘lmagan geometriyani topgan.

Rimanning bu asari keyinchalik uchun asos bo'ldi Eynshteyn“s nisbiylik nazariyasi. Uilyam Bleyk“Nyuton” uning “yagona qarashga” qarshi chiqishini namoyish etadi ilmiy materializm; Bu yerga, Isaak Nyuton ”ilohiy geometr” sifatida ko'rsatilgan (1795) Evklid bo'lmagan geometriya xuddi Evklid geometriyasi singari o'z-o'ziga mos kelishini matematik ravishda isbotlash kerak edi va bu birinchi bo'lib Beltrami 1868 yilda. Bu bilan Evklid bo'lmagan geometriya Evklid geometriyasi bilan teng matematik asosda o'rnatildi.

Parallel Postulat bilan bog'liq barcha ishlar geometrik uchun mantiqiy mulohazalarini jismoniy bo'shliqni intuitiv tushunishdan ajratish juda qiyin bo'lganligini va bundan tashqari, buning muhimligini ochib berdi. Ehtiyotkorlik bilan tekshirilganda, Evklidning fikrlashidagi ba'zi mantiqiy kamchiliklar va Evklid ba'zan murojaat qilgan ba'zi geometrik tamoyillarga asos solingan. Ushbu tanqid konvergentsiya va uzluksizlik kabi cheksiz jarayonlarning ma'nosini hisoblash va tahlil qilishda yuzaga keladigan inqirozga parallel edi. Geometriyada to'liq aksiomalar to'plamiga aniq ehtiyoj bor edi va ular hech qanday tarzda biz chizgan rasmlarga yoki bizning kosmik sezgiimizga tayanmagan edi. Hozirda ma'lum bo'lgan bunday aksiomalar Hilbert aksiomalaritomonidan berilgan Devid Xilbert 1894 yilda dissertatsiyasida Grundlagen der Geometrie (Geometriya asoslari). Aksiomalarning boshqa to'liq to'plamlari bir necha yil oldin berilgan edi, ammo Xilbertning tejamkorligi, nafisligi va Evklid aksiomalariga o'xshashligi bilan mos kelmadi.

18-asr o'rtalarida shunga o'xshash fikrlar sonlar satrida, ikki o'lchovda va uch o'lchovda o'rganilganda matematik fikrlashning ma'lum bir progressiyalari takrorlanib borishi aniq bo'ldi. Shunday qilib, metrik makonning umumiy kontseptsiyasi yaratildi, shunda mulohazalarni umumiyroq qilish mumkin edi, so'ngra maxsus holatlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin edi. Hisoblash va tahlilga oid tushunchalarni o'rganishning bu usuli tahlil situsi, keyinchalik esa ma'lum bo'lgan topologiya. Ushbu sohadagi muhim mavzular, to'g'rilik kabi xususiyatlardan ko'ra ko'proq umumiy raqamlarning xususiyatlari, masalan, bog'lanish va chegaralar, shuningdek, evklid va evklid bo'lmagan geometriyaning diqqat markazida bo'lgan uzunlik va burchak o'lchovlarining aniq tengligi. Tez orada topologiya geometriya yoki tahlil sub-maydoni emas, balki katta ahamiyatga ega bo'lgan alohida sohaga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Ummatova, Mahbuba, and Temurbek Yoqubov. “TALABALAR MUSTAQIL ISHLARI VA UNI BAJARISHNI O‘RGATISH METODIKASIDAN.” Talqin va tadqiqotlar 1.22 (2023).

2.Axmedovna, Ummatova Mahbubaxon, Gofurova Mavjuda Aliyevna, and Yakubov Temurbek G‘ulomjon o‘g. “THE SUFFICIENCY CONDITIONS FOR A FUNCTION THAT IS CONTINUOUS OVER EACH VARIABLE TO BE CONTINUOUS OVER BOTH VARIABLES.” Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.12 (2023): 1201-1204.

3.Axmedovna, Ummatova Maxbubaxon, and Savriddinova Madinaxon. “MATEMATIKANI O‘QITISHNI TAKOMILLASHTIRISHDA MANTIQUIY TESTLARDAN FOYDALANISH.” INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Vol. 2. No. 15. 2023.

4. Akhmedovna, Ummatova Makhbuba. “From the methodology of using nonstandard tests in the design of practical training on number theory.” Genius Repository 27 (2023): 17-22.

5.Akhmedovna, Ummatova Makhbuba. “Teaching of Numerical Systems and Their Extensions.” Genius Repository 27 (2023): 23-28.

6.Maxbubaxon, Ummatova, Muydinjanov Davlatjon, and Nematov Bexruzbek. “AFFIN KOORDINATALAR SISTEMASIDA NUQTANI KOORDINATA O‘QLARIGA NISBATAN SIMMETRIK BO‘LGAN NUQTANING KOORDINATALARINI TOPISH USULLARI.” INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION 2.24 (2023): 329-333.

7.Axmedovna, Ummatova Mahbuba. “USING ANTI-SYMMETRICAL PONYMS IN SOLVING ELEMENTARY MATHEMATICS PROBLEMS.” Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.11 (2023): 507-509.

8. Sulaymonov, M. M., and M. A. Ummatova. “KASR TARTIBLI DIFFERENSIAL OPERATOR ISHTIROK ETGAN INTEGRO-DIFFERENSIAL TENGLAMALAR UCHUN INTEGRAL SHARTLI MASALALAR.” Экономика и социум 6-2 (109) (2023): 526-530.

9. UMMATOVA, MAXBUBA. “MATEMATIKANI O‘QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH.” Scienceweb academic papers collection (2023).

10. UMMATOVA, MAXBUBA. “BO'LINISH BELGILARI, SONLARNING UMUMIY BO'LUVCHISI VA KARRALI MAVZUSI BO'YICHA AMALIY MASHG'ULOTNI LOYIHALASHDA NOSTANDART TESTLARDAN FOYDALANISH METODIKASIDAN.” Scienceweb academic papers collection (2023).

11. Ummatova, M., and M. Yakubjanova. “About the history of complex numbers.”

12. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Olimaxon Oxunjonovna Rahmonova. “ELEMENTAR MATEMATIKADA ANTISIMMETRIK KO 'PHADLAR.” INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. Vol. 1. No. 10. 2022.

13. Axmedovna, Ummatova Mahbuba, and Ilhomjonova Shahnozaxon Ilhomjonovna. “TALIMDA BIOLOGIYA VA MATEMATIKA FANLARINING OZARO ALOQASI HAQIDA.” BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI 2.12 (2022): 816-817.

14. Ummatova, Mahbuba Axmedovna, and Abdurahim Tursunboyevich Mamatqulov. “AL-XORAZMIY ASARLARINING AMALIY AHAMIYATI HAQIDA.” INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. Vol. 1. No. 10. 2022.

15. Ahmedovna, Ummatova Mahbuba, and Esonov Munavvarjon Mukimjonovich. “METHODOLOGY OF PERFORMING PRACTICAL INDEPENDENT WORK.” Open Access Repository 8.12 (2022): 171-176.

16. Nosirovich, Nosirov Sobirzhon, and Ummatova Makhbuba Ahmedovna. “AUTOMORPHISM OF NUMERICAL SYSTEMS.” Open Access Repository .12 (2022): 197-201.

17. Ummatova, M. A. “DIDACTICAL AND PRACTICAL FUNCTIONS OF MATH CLASS.” Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 259-262.

18. Ахмедовна, Умматова Махбуба. “РОЛЬ ЗАДАЧ ТЕОРИИ ЧИСЕЛ ПРИ ПОВЫШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ.” Ученый XXI века 1-2 (2017).

19. Умматова, М., Г. Ахмедова, and О. Махмудова. “Практическая направленность в обучении математике.” Теория и практика современных гуманитарных и естественных наук. 2014.

20. Madraximov, Sh Sh, M. A. Ummatova, and G. A. Axmedova. “TENGLAMALARNI YECHISHNING BA’ZI SUN’IY USULLARI.” Scientific Impulse 1.11 (2023): 624-629.

21. Ummatova, Mahbuba, et al. “INNOVATIVE TOOLS FOR EVALUATING STUDENTS' KNOWLEDGE AND SKILLS IN MATHEMATICS LESSONS.” Евразийский журнал академических исследований 3.4 Part 4 (2023): 129-132.

22. Умматова, Махбуба, and Темурбек Ёкубов. “ОСНОВНЫЕ ВИДЫ СЛОЖНЫХ СУЖДЕНИЙ.” Interpretation and researches 1.1 (2023).

23. Умматова, Махбуба, and Саодатхон Кабирова. “МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ЛОГИКА–КАК НАУКА О ФОРМАХ И ЗАКОНАХ ПРАВИЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ.” Interpretation and researches 1.1 (2023).

24. FACTORS FOR DEVELOPING STUDENTS' CREATIVITY SKILLS
UM Axmedovna

Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11 (4), 349-352

25. Davronovich, Aroyev Dilshod, et al. “MUTUAL ONE-VALUE REFLECTION AND AUTOMORPHISMS.” International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

26. Ummatova, Mahbuba, and Marhaboxon Mamajonova. “AKSLANTIRISHLAR MAVZUSINI O’QITISHDA FANLARARO ALOQADORLIK.” Interpretation and researches 1.1 (2023).

27. Ahmedovna, Ummatova Mahbuba, et al. “LOGIC AS A SCIENCE ON THE FORMS AND LAWS OF RIGHT THINKING.” Open Access Repository 9.5 (2023): 40-42.

Research Science and
Innovation House

Psixologik xizmatda interpretatsiya texnologiyasining ahamiyati

Odamova O‘g‘iljon Kenjayevna – Urganch davlat universiteti katta o‘qituvchisi

ogiljon-odamova@gmail.com <tel:+998942302875>

Annotatsiya: Mazkur maqola mavzusi interpretatsiya rivojlanish tarixi, psixologik mazmun-mohiyati, interpretatsiya turlari, ularning izohlanish mexanizmlari aks etgan. Mazkur maqolaning asosiy muammosi interpretatsiyaning to‘g‘ri tashkil qilish va o‘tkazishning ahamiyati bilan ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: psixologik xizmat, interpretatsiya, tizim, personal, xususiyat, mexanizm, uslub, tadqiqot, istiqbol, psixolog-maslahatchi.

So‘ngi yillarda jahon psixologiyasida psixologik xizmatni tashkil etish muammosini o‘rganishga alohida tadqiqot yo‘nalishi sifatida e‘tibor qaratilmoqda. Hozirgacha psixologik tadqiqotlarda pedogog psixolog shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun qo‘lidan kelgan barcha ishlarni qilishi, ijtimoiy psixologik xizmat va uning o‘ziga xos xususiyatlari o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishda psixologik xizmatni tashkil etishning turli usullari va zamonaviy texnologiyalarini ifodalovchi zamonaviy psixologik mexanizmlarni qo‘llash hamda joriy etish masalasining muhimligiga e‘tibor qaratilmoqda [1]. Ayni vaqtda psixologik xizmatni tashkil etish personallardagi muammolarni bartaraf etish kabi holatlar dolzarb muammolar sifatida qaralmoqda. Bugungi kunda ta‘lim tizimlarida psixologik xizmatni joriy etish borasida olib borilayotgan qator nazariy-ilmiy va amaliy - uslubiy ishlar psixologik xizmatni joriy etish va rivojlantirish uchun ma‘lum darajada asos bo‘lmoqda. Ayni paytda psixologik xizmat tizimining bugungi holati va amaliy faoliyat yo‘nalishlarini har tomonlama, chuqur tahlil qiluvchi va shu tahlillar asosida psixologik xizmatning istiqbollari ochib beruvchi maxsus tadqiqotlarning taqchilligi nihoyatda dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Interpretatsiya (izohlash) voqealarni asosiy mazmuni yoki sababini aniqlash demakdir. Mijozning gaplaridan to‘g‘ri xulosa chiqarish, uning muammosini baholashda xatoga yo‘l qo‘ymaslik hamda mijozning arzi to‘g‘riligiga uning o‘zini ishontirish uchun psixolog-maslahatchi tushuntirish jarayonida quyidagi qoidalarga amal qilishi kerak:

Xulosa chiqarishga shoshmaslik kerak. Iloji boricha mijoz dardini aytib bo‘lganidan keyin u bilan muloqotda 10-15 minut tanaffus qilish kerak, bu tanaffus paytida tinglashdan chalg‘itishga, o‘ylab ko‘rishga, xulosa chiqarishga imkon beruvchi biror bir ish bilan shug‘ullanish kerak. Bunday tanaffus faqat psixolog-maslahatchiga emas, mijoz uchun ham zarur. Tanaffus paytida u dardlarini uzoqlashishi, tinchlanishi, maslahatchini tinglashga va u bilan amaliy suhbatga psixologik tayyorlanishi mumkin bo‘ladi. Bunday tanaffus paytida, masalan, choy ichishni tashkil etib, mijozni taklif etishi, uning muammosini muhokama qilishni choy ichish paytida davom ettirishini aytish mumkin. Maslahatchi mijozning muammosini tinglayotgan paytda ular asosida xulosa chiqarishi mumkin bo‘ladigan faktlarni e‘tibordan chetda qoldirmasligi va uni hal qilish usuli bir-biriga qarama-qarshi, bir-biriga mos kelmaydigan bo‘lib qolmasligi uchun diqqat bilan tinglab borishi zarur. Agarda dardini bayon qilayotgan paytda bu muhim qoidaga amal qilinmasa, unda faktlardagi qarama-qarshiliklar albatta, mana shu faktlardan kelib chiqqan xulosalardagi qarama-qarshilikka olib keladi. Bu fikrlash mantiqi qonunidir [3].

Yuqorida aytib o‘tilganlardan quyidagi muhim xulosa kelib chiqadi: hech bir izohlash mazmuni bo‘yicha qanday bo‘lmasin yagona mumkin bo‘lgan tushuntirish usuliga ega bo‘lishi mumkin emas. SHu bilan birga taklif etilayotgan tushuntirishlar haddan tashqari ko‘p bo‘lmasligi kerak, aks holda ularni bir-biriga moslashtirish qiyin bo‘ladi va umuman, ular chalkashib, yanglishib ketishi mumkin. Mijozga uning muammosini tushuntirib berar ekan, psixolog-maslahatchi oxir oqibat umumiy, lekin ushbu muammoni yagona (nazariy mazmunda) talqinini berishi kerak. Ushbu talab yuqorida aytilganlarga zid hisoblanmaydi [2].

Gap shundaki, avvalgi punktlarda ifoda etilgan qoidalar muammo mohiyatini mijozning o‘zi tushunishiga emas, balki asosan, psixolog-maslahatchining fikrlashiga taalluqlidir. U xulosalar asoslangan nazariyalarni emas, balki tushunarli shaklda xulosalarning o‘zini aytishi kerak, ya’ni o‘zining fikrlashi, shu jumladan, nazariy mulohazalari natijasida kelgan xulosasini aytishi kerak. Bundan tashqari bu ishni ilmiy shaklda emas, balki oddiy, tushunarli usulda bajarishi kerak. Yuqorida aytilganlardan mijozning dardini bayon etishini nazariy to‘g‘ri, har tomonlama va bog‘liqlikda amalga oshirish uchun psixolog-maslahatchining o‘zi har tomonlama nazariy tayyorlangan bo‘lishi kerak, degan xulosa kelib chiqadi [6].

B.M.Teplov, V.S.Merlin, V.D.Nebilitsin, Ye.A.Golubeva, B.R.Qodirov va ularning shogirdlari tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlar mazmuni ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologik xizmat uchun muhim bo‘lgan har bir shaxsning (individding) tabiiy va tug‘ma sifatlarini, oliy nerv faoliyatining o‘ziga xos qobiliyat elementlarini va unga ta’sir etuvchi ta’lim-tarbiya, tashqi muhit va faoliyatning ne chog‘lik tashkil yetilish jarayonini mukammal o‘rganish va uni ijtimoiy maqsadlar asosida rivojlantirish yo‘llarini belgilash uchun katta imkoniyat yaratdi. SHaxs faoliyatiga individual yondashuv yo‘nalishi bilan bog‘liq psixologik xizmatning ma’lum metodologik tamoyillarini ilmiy-tatbiqiy jihatdan asoslab beruvchi olim N.S.Leytes ma’lumotlariga qaraganda, asab tizimi nisbatan kuchsiz bo‘lgan kishilarda ko‘pincha bir xildagi ishning bajarilishida ma’lum afzalliklar borligi aniqlangan: ularning yuqori sezgirliги ta’sirlanuvchanlik muvaffaqiyatini ta’minlaydi, lekin u yoki bu faoliyat jarayonidagi favqulodda va kuchli qo‘zg‘aluvchilar asosida namoyon bo‘luvchi vaziyatlarda kuchsiz tipdagi kishilar aynan o‘zlarining fiziologik xususiyatlariga ko‘ra ishni uddalay olmay qolishlari mumkin. Psixolog-maslahatchini yaxshi umumnazariy tayyorlash odamlar psixologik maslahatga murojaat etishlari mumkin bo‘lgan muammolar doirasini qamrab oluvchi turli psixologik nazariyalar bilan uni chuqur tanishtirishni ko‘zda tutadi. Lekin bu yetarli emas, mijoz muammolarini tushuntirishda yana psixolog-maslahatchini har tomonlama amaliy tayyorlash ham kerak. Bu tayyorgarlik, xususan, mijoz dardini bayon etishda faqat tushuntirishni bilish emas, balki turli nazariyalardan foydalanib o‘z xulosalarini to‘g‘ri ifoda etishni bilishini ko‘zda tutadi. Bundan amaliy malakalar turli psixolog-maslahatchilar jamoasida – turli psixologik nazariyalarni yuksak kasbiy darajada egallagan mutaxassislar jamoasida ishlaganida yaxshi yuzaga keladi [5].

Bir muammo bo‘yicha o‘zining kasbiy yo‘nalishi bo‘yicha turli mutaxassislarning hamkorliklarida amalga oshiriladigan psixologik konsilium deb ataluvchi ishlarni tez-tez o‘tkazib turish ham tavsiya etiladi. Bunday konsiliumlar ayniqsa, psixolog-maslahatchining mustaqil amaliy faoliyati boshlanishida foydali bo‘ladi. Mijoz bilan suhbatni boshlash bo‘yicha texnika psixolog-maslahatchi mijoz bilan shaxsan tanishayotganida va uning muammosini batafsil aniqlashga kirishayotganda foydalanishi mumkin bo‘lgan uslublarni o‘z ichiga oladi. Mijoz bilan yuzma-yuz uchrashib, o‘z joyiga joylashib o‘tirib olganidan keyin, psixolog-maslahatchi diqqat va do‘stona munosabat, yuzida tabassum va shirin so‘zlar

bilan munosabatda bo'lishi kerak. Masalan “men sizni bu yerda ko'rganimdan judayam xursandman, siz bu yerga murojaat etib to'g'ri qilgansiz. Ishonamanki, bizning uchrashuvimiz va suhbatimiz hamda hamkorlikdagi ishlarimiz siz uchun va men uchunham yoqimli va foydali bo'ladi. Avvalo, keling yaxshilab tanishib olaylik”.

Shundan keyin psixolog-maslahatchi ismi familiyasini aytib o'zini tanishtiradi va mijozdan o'zi to'g'risida gapirib berishini iltimos qiladi. Keyin mijozga shunday savol bilan murojaat etish mumkin: “ismi sharifingiz”, (agarda psixolog-maslahatchi mijozning ismi sharifini oldindan bilmasa?), “qanday muammolar sizni tashvishlantirmoqda”, “nima masala yuzasidan keldingiz”. SHundan keyin odatda mijozga fikrini jamlab olishi va unga beriladigan savollarga aniq va tez javob berishi uchun zarur bo'lgan kichik tanaffus qilinadi.

Agarda tanaffus uzayib ketsa va mijoz unga berilgan savollarga javob berishda qiynalsa, hayajonlansa yoki gapni boshlab birdaniga to'xtab qolsa, psixolog- maslahatchi yuzaga kelgan vaziyatga darhol aralashishi tavsiya etilmaydi. Psixolog-maslahatchi mijozning o'zi gapni davom ettirishini sabr va toqat bilan kutishi ma'qul hisoblanadi. Agarda tanaffus juda cho'zilib ketsa va mijoz qiyin ahvolga tushib qolgani tushunarli bo'lib, gapni nimadan boshlashni bilmay qiynalsa, unda psixolog- maslahatchining o'zi mijozga murojaat etib, quyidagi gaplarni aytishi tavsiya etiladi: “gapiravering, sizni diqqat bilan eshitaman”, “sizning har bir aytgan gapingiz men uchun juda muhim, marhamat davom ettiravering” [3].

Agarda shundan keyin ham mijoz gapirmasa, unda psixolog maslahatchi undan so'rashi mumkin “aytingchi, nima sababdan gapirmayapsiz? Gapirishingizga nimadir halaqit qilayaptimi? Keling, buni birgalikda muhokama qilaylik, sizga yordam berishga harakat qilaman”. SHundan keyin mijozning o'zi suhbatni davom ettirsa, psixolog-maslahatchi uning gapini bo'lmasdan sabr, chidam bilan va bir do'stining dardini tinglayotgandek tinglashi kerak. Agarda mijoz qiynalib, hayajonlanib gapirmasa, gapni nimadan boshlashni bilmay to'xtab qoladigan bo'lsa, psixolog-maslahatchi mijozga berilgan savollar mazmuni yoki mijoz javob bergan savollar mazmuni asosida oson javob berishi mumkin bo'lgan qo'shimcha savollar beradi. Agarda psixolog maslahatchi ancha tajribali bo'lsa qo'shimcha va yo'naltiruvchi savollar yordamida tezda mijozni gapirtirishga erisha oladi, psixologik to'siqni yo'qotadi va kerakli ma'lumotlarni oladi. Psixolog-

maslahatchining savollariga javob qaytarishda mijoz jiddiy qiyinchilikka duch kelgan hollarda mijozning ortiqcha psixologik asabiylashishini yo‘qotishga uni ancha ochiq gaplashishiga yordam beruvchi quyidagi uslublardan foydalanish tavsiya etiladi: O‘zini kommunikativ malaka va ko‘nikmalarini takomillashtirishi uchun psixolog-maslahatchiga mijoz bilan psixologik maslahatda uchrashganda unga foydali bo‘ladigan nutqiy odob qisqa shakllarini o‘zlashtirib olishi tavsiya etiladi [7].

Mijozni tinchlantirish, undagi mavjud komplekslar ta‘sirini va munosabatlardagi psixologik to‘siqlarni yo‘qotish, mijozning psixologik xafsvsizligini ta‘minlovchi jismoniy va psixologik qulaylik muhitini yaratib beruvchi texnik uslublarni o‘z ichiga olishi mumkin. Bu uslublarga quyidagilar kiradi:

-bir necha vaqt mijozni bir o‘zi bo‘lishiga imkon berish. Masalan, bir necha daqiqa hech kim bilan gaplashmay yakka o‘tirishi. Bu vaqtda psixolog maslahatchi o‘z xonasida biror ish bilan mashg‘ul bo‘lishi yokibir necha daqiqaga chiqib ketishi mumkin;

-mijoz xonada o‘tirib maslahatchi bilan bo‘ladigan suhbatga o‘zini tayyorlayotganda, maslahat xonasida yoqimli musiqa qo‘yish mumkin.

– suhbat paytida mijozning qo‘liga biror bir katta bo‘lmagan yoqimli predmetni, masalan o‘yinchoqni berib qo‘y.

Xulosa va takliflar

Zamonaviy sharoitda ilm-fan taraqqiyotining jadallashuvi davrida amaliyotchi psixologlar ham o‘z kasbiy faoliyatlarini psixologiya sohasining yangiliklari bilan uyg‘unlikda amalga oshirishlari maqsadga muvofiq. Bugungi kunga qadar interpretatsiya texnologiyasining samaradorligi bo‘yicha tugallangan tadqiqotlar mavjud emas, bu esa bitta mutaxassis tomonidan ijodiy o‘zini namoyon qilishning turli shakllari majmuasidan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Interpretatsiya sohasidagi G‘arb amaliyoti shuni ko‘rsaradiki, Interpretatsiya (izohlash) voqealarni asosiy mazmuni yoki sababini aniqlash demakdir. Mijozning gaplaridan to‘g‘ri xulosa chiqarish, uning muammosini baholashda xatoga yo‘l qo‘ymaslik hamda mijozning arzi to‘g‘riligiga uning o‘zini ishontirish uchun psixolog-maslahatchi tushuntirish jarayonida quyidagi qoidalarga amal qilishi kerak. Xulosa chiqarishga shoshmaslik kerak, Iloji boricha mijoz dardini aytib bo‘lganidan keyin u bilan muloqotda 10-15 minut tanaffus qilish kerak, tanaffus paytida tinglashdan

chalgʻitishga, oʻylab koʻrishga, xulosa chiqarishga imkon beruvchi biror bir ish bilan shugʻullanish kerak.

Manashu qoidalarga amal qilgan psixologlar koʻpincha mijozlarga ragʻbatlantiruvchi taʼsir koʻrsatilib, ularning tashabbuskorlik va mustaqillik koʻrsatish qobiliyatlarini eʼtirof etilishi maqsadga muvofiq. Bu esa mijozda oʻz-oʻzini anglashni rivojlantiradi, diqqatni jamlashga, his-tuygʻularni erkin ifodalashga yoʻl ochadi va boshqa bir qator ijobiy natijalarni beradi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash,mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir.T.: „Oʻzbekiston“,2005.96 -bet.
2. Andreeva G.M.Sotsialnaya psixologiya.Uchebnik.-M.Aspekt Press,1999.376-bet.
3. Gʻoziyev E.Gʻ Umumiy psixologiya.Toshkent.2007.1-2-kitob.
4. Gʻoziyev E.Gʻ,Toshimov R.Menejment psixologiyasi.T -2002
5. Gʻoziyev E.G Muomala psixologiyasi.T-2001
6. Karimova V.M . Mustaqil fikrlash .-T. :Universitet,2002.-96-bet
7. Karimova V.M.Mustaqil fikrlash.-T. :Sharq,2000.-112-bet
8. Karimova V.M.Sunnatova „Mustaqil fikrlash" oʻquv qoʻlanmasi boʻyicha mashgʻulotlarni tark etish uslubiyoti.-T.:Sharq,2000.-16-bet
9. Mayers D.Sotsialnaya psixologiya perv.S angl.-SPB.:„Piter",199-bet
- 10.Razakova R. S., Mohida Q., Shahzoda Q. Bogʻcha yoshi bolalarda nutq taraqqiyoti //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 73-79.
11. Saylaubekovna R. R. Fertil atamasi va fertil yoshdagi insonlarning psixologik xususiyatlari //Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. – 2023. – T. 1. – №. 3. – C. 21-24.
12. IsmoilovaAsilpashshaRojabovna. (2023). Taʼlimjarayonidaoʻsmirlartafakkuriningrivojlanishxususiyatlari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 36–41. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/1165>
13. IsmoilovaAsilpashshaRojabovna. (2023). Oʻsmirlikdavridagioʻquvchilartafakkurinioʻziga hos xususiyatlari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(9), 1242–1248. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/3680>
14. A.R. Ismoilova,. (2022). Aholiniijtimoiy-iqtisodiyqoʻllab-quvvatlashdataʼlimtizimidagipsixologikxizmatningahamiyati. Архив научных исследований, 2(1).извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2025>

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA SAVOD O‘RGATISH DAVRINING MUHIM AHAMIYATLARI

MADINA XURRAMOVA ABDUNAZAR QIZI

Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

SHABBAZOVA D.R.

Ilmiy rahbar: p.f.f.d (PhD). TerDU

Annotatsiya: Hozirgi davrda boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga savod o‘rgatishning o‘ziga yarasha qiyinchiliklari mavjud. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish davrida vujudga keladigan qiyinchiliklar yaratish, savod o‘rgatishning asosiy maqsad va vazifalari xususida so‘z yuritiladi. Savod o‘rgatishning birinchi kunlaridanoq o‘qish ongli bo‘lishi, bolalarni ongli o‘qishga o‘rgatish juda muhimligi haqida bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: ona tili, savod o‘rgatishning tayyorgarlik davri, savod, savodxonlik, o‘qish, muallim, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish.

KIRISH: Ma'lumki, savod o‘rgatish jarayonidagi o‘qish darslarining asosiy vazifasi o‘quvchilarga tovush va harfni tanishtirish, ularning to‘g‘ri talaffuzini o‘rgatish orqali bolalarda to‘g‘ri, ongli, ifodali o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuningdek, o‘quvchilar lug‘atini boyitish, bog‘lanishli nutqini o‘stirish, bilimni boyitish, tafakkurini shakllantirish, eshitish, qabul qilish sezgisini o‘stirishda ham bu davr mas‘uliyatligi bilan alohida o‘rin tutadi. Tayyorgarlik davri o‘qishga o‘rgatish uchun zamin hozirlaydi. Bu davrda bolalarda o‘zgarlar nutqini eshitish, diqqatni to‘plash, til birliklarini (tovush, bo‘g‘in, so‘z, gap) farqlash, ajratish, ularning vazifalarini anglash kabi xususiyatlar shakllantiriladi. Bular o‘quvchilarning o‘qishni muvaffaqiyatli egallashlariga yordam beradi. O‘qishga o‘rgatish uchun, avvalo, o‘quvchi tovush va harf bilan yaxshi tanishtirilishi lozim. Tovush va harf bilan tanishtirishda bo‘g‘indan tovushni ajratish tamoyiliga rioya qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLIGIYA

Harf bilan tanishtirish bir necha xil yo‘nalishda amalga oshirilishi mumkin:

1. Mazmunli rasm yuzasidan savol-javob usuli bilan bog‘lanishli hikoya tuzdiriladi. Undan kerakli gap, so‘ng kerakli so‘z ajratib olinadi, so‘ngra so‘z ustida yuqoridagi kabi tahlil ishlari uyushtiriladi.

2. Soʻz asos qilinib, analitik mashqlar yordamida oʻrganiladigan tovush ajratib olinadi. Masalan: oy. Oʻqituvchi oy rasmini koʻrsatadi, oʻquvchilar uning nomini - soʻzni aytadi. Oʻqituvchi o tovushini choʻzib (o-o-o-y) aytadi va qaysi tovushni choʻzib aytayotganini oʻquvchilardan soʻraydi. Oʻquvchilar o tovushini aytgach, uning xususiyatlari haqida savol-javob oʻtkaziladi. O tovushli soʻzlar oʻylab toptiriladi. Shundan soʻng o harfi kesma harfdan yoki rasmi alifbodan koʻrsatiladi. Bunda o harfining shaklini esda olib qolishlariga alohida eʼtibor qaratiladi.

3. Oʻrganilgan harflar ichiga bugun oʻrganiladigan harf aralashtirib qoʻyiladi, bolalar uning ichidan notanish harfni ajratadilar, soʻng oʻqituvchi bu harf ifodalaydigan tovushni aytadi. Oʻquvchilar tovushning xususiyatlarini aytadilar. Shu harfni kesma harflar ichidan topib, kitob sahifasidan, rasmi alifbodan koʻrsatadilar. Shu tariqa tovush-harf bilan tanishtirilgach, oʻqishga oʻrgatish ustida ishlanadi. Oʻqishga oʻrgatishda boʻgʻin asos qilib olinadi. Buning uchun oʻqituvchida boʻgʻin jadvali boʻlishi lozim. Boʻgʻin jadvali asosida oʻqish namunasi koʻrsatiladi, yaʼni harflab emas, ichida, birinchi harfni koʻz bilan koʻrib, uning nom ini dilda saqlab, ikkinchi harfni koʻrish va ikkalasini bogʻlab, unlini moʻljallab ulab aytish tushuntiriladi. Boʻgʻin oʻqish oʻqituvchining namunasi asosida doimiy ravishda har bir darsda izchil olib boriladi. Bunda quyidagi kabi chizmalardan foydalanish mumkin: Bunda "Alifbe" sahifalaridagi soʻzlarni oldin boʻgʻinga boʻlish, soʻng oʻqishni mashq qilish yaxshi sam ara beradi. Oʻqituvchining namunali oʻqishidan soʻng birgalikda ovoz chiqarib oʻqish, yakka-yakka oʻqish, shivirlab oʻqishdan foydalaniladi. Ayniqsa, sekin oʻqiydigan oʻquvchilar boʻlgan sinflarda xor bilan oʻqitish oʻqishni tezlashtirishga yordam beradi. Sinf oʻquvchilarining oʻqish koʻnikm alaridan kelib chiqib, matndagi soʻzlarni xattaxtada boʻgʻinlarga boʻlib yozish, oʻrganilgan harflarni hisobga olgan holda qoʻshim cha soʻz birikmalari, gaplar tuzib yozish va oʻqitish usulidan ham foydalaniladi. Maʼlumki, "Alifbe" sahifalarida boʻgʻin tuzilishi murakkablashib boradi. Shuning uchun oʻqituvchi har bir boʻgʻin tuzilishining murakkabligiga qarab ish usullarini belgilab olishi zarur. M asalan, uch tovushdan tuzilgan, toʻrt tovushdan tuzilgan boʻgʻinlarni oʻqishga oʻrgatish ham oʻziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunda o-lov, Mart-non tipidagi boʻgʻinlarda o-lo:v, Ma:n-no:n tarzidagi qoʻshimcha chiziqdan, bodring, doʻtf tipidagi boʻgʻinlarda bo:d-ri:ng, toʻ:r:t tarzidagi qoʻshimcha chiziqlardan foydalaniladi. Soʻzlarni oʻqishga oʻrgatishda boʻlib oʻqitishdan tashqari jadvallar ham yaxshi samara beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘zbekistonning milliy mustaqillikka erishishi vazirgi kunda ma’naviy o‘zgarishlar jamiyatimiz ijtimoiy hayotida tub burilishlarni boshlab berdi va ular o‘zbek xalqining bundan keyingi taqdirini belgilab berishda muhim rol o‘ynaydi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab barkamol avlod tarbiyasiga alohida etibor berib kelinmoqda. Mamlakatimizda ta’lim sohasini isloh qilishga yo‘naltirilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim siyosatining muhim maqsadlaridan biri yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Bolani maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olishga tayyorlash uchun unga ona tilining barcha boyliklarini egallab olish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bola nutqining rivoji ko‘p jihatdan uning ruhiyatiga, sog‘lom, tetik o‘shishiga. Ahloqiy sifatlariga o‘quv dasturini o‘zlatirishda me’yorli bajarilishini ta’minlashshiga, qo‘llanmalarining monandligiga bog‘likdir. Bu masalalar maktabgacha ta’limda o‘z echimi ifodasini topishi va o‘z ona tilida ravon gapira oladigan qilib tarbiyalashga qaratilishi zarur. Bolalarning aqliy jarayonini rivojlantirish uchun ularning nutqini o‘stirish zarur: Bola har bir so‘z manosini tushuna olishi uni o‘z nutqida erkin ifodalashga muvofiq bo‘lishi kerak. Tushunchalar tizimiga moslashgan bola o‘z fikrini jamlab gapirishga va ifodalab berishga o‘rganadi. Og‘zaki nutqini o‘stirish bo‘yicha o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarda asosan, bolalarning og‘zaki nutqini o‘stirishga, nutqni grammatik tomondan to‘g‘ri shakllantirishga: nutqning morfologik va sintaksis tomonlarini shakllantirishni davom ettirish: sodda va qo‘shma gaplar tuzish, bunda barcha so‘z turkumlaridan foydalanishga o‘rgatish, bolalarni gapirganda sonni otga, sifatni otga, sifatni fe’lga to‘g‘ri ishlatish malakalarini takomillashtirish, tovush va so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz etishga, ravon gapirishga, mustaqil hikoya qilishga e’tibor beriladi. Og‘zaki nutqini o‘stirishda mustaqil hikoya qilishga o‘rgatish katta o‘rin egallaydi: bolalarni o‘z hayotlarida uchragan voqealar, suratlariga qarab, tarbiyachining taklif qilgan mavzusi asosida hikoyalar tuzishga o‘rgatiladi. Tayyorlov guruh bolalarining hikoyalari mazmunan bog‘langan, ma’lum izchillikda, grammatik tomondan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi kerak. Bunda o‘quvchilarni sam olishini tshkil etish ham muhim hisoblanadi. Ularning ta’limda zo‘riqishini, darslardan bezishini va hali maktab ta’limiga psixologik-pedagogik hamda jismoniy to‘liq tayyor emasligini unutmagan

holda boshlang‘ich sinflarni savodga o‘rgatish darslarida o‘quvchilarni dam olish daqiqalarini tashkil etish tadqiqotimizning dolzarbligini ko‘rsatib beradi. Shuningdek, Prezidentimizning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” mazmundagi fikrlaridan yoshlarga oid davlat siyosatining naqadar ustuvor ekanligini ko‘rishimiz mumkin. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “Ma‘lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. “Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bumasalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.” degan fikrlari tadqiqot ishimizning dolzarbligini o‘zida ifodalaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak boshlang‘ich sif o‘quvchilarida savod o‘rgatish davrining muhim ahamiyatlaridan biri bu o‘quvchilarga harflarni tanitish, o‘qishni va yozishni o‘rgatish usullari albatta ularning savodini yanada yaxshilashga, oshirishga yordam beradi deb o‘ylayman. Bugungi kunda texnika rivojlanib borayotgan bir davrda zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish har bir soha egasining kundalik vazifasiga aylanib bormoqda. Faqat buning bir nechta talablariga to‘g‘ri yondashilishiga e‘tibor qaratish lozim. Foydalanadigan material mazmuni bola yoshiga mos bo‘lishi, bolaning intellektual imkoniyatlarini ochish uchun xizmat qillishi lozim. Shundagina o‘quvchilarning multimediyaviy vositalari, slaydlari va smart lavhalaridan foydalanishlari foydali va samarali bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boshlang‘ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari / Tuzuvchilar: Q. Abdullayeva, M. Ochilov, K. Nazarov, S. Fuzailov, N. Bikboyeva. - T.: 1994.
2. J. G‘. Yo‘ldoshev, S. A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. - T.: „O‘qituvchi“, 2004.
3. Y. Abdullayev. Eski maktabda xat-savod o‘rgatish. - T.: „O‘qituvchi“, 1960.
4. K. Qosimova. Boshlang‘ich sinflarda imlosi qiyin so‘zlarni o‘rgatish. - T.: 1964.
5. K. Qosimova, S. Fuzailov, A. N e‘matova. Ona tili (2-sinf uchun darslik). - T.: Cho‘lpon, 2005.
6. K. Qosimova, A. N e‘matova. 2-sinfda ona tili darslari. - T.: Cho‘lpon, 2004

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida proeksiyon chizmachilik o'qitish metodikasini takomillashtirish

Satipova Dilnoza Farxodovna
Urganch davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarida proeksiyon chizmachilik (projector drawing) o'qitish metodikasini takomillashtirish haqida maqolamizda bu mavzuga oid fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: texnologiya, multimedia, interaktiv, vizualizatsiya, o'rganish, tadbirkorlik, demokratik, kooperativ o'qitish, kreativlik.

Аннотация: Наша статья о совершенствовании методики обучения проекционному рисованию в общеобразовательных школах содержит мысли на эту тему.

Ключевые слова: технологии, мультимедиа, интерактив, визуализация, обучение, предпринимательство, демократическое, совместное обучение, творчество.

Abstract: Our article on the improvement of the teaching method of projection drawing in general secondary schools contains the thoughts on this topic.

Keywords: technology, multimedia, interactive, visualization, learning, entrepreneurship, democratic, cooperative learning, creativity

Kirish: Proyeksiyalash moslamalari zamonaviy ta'lim muhitida muhim rol o'ynaydi. O'rta va o'rta maktab darajasidagi ta'lim muassasalarida o'quvchilarga vizual va audio materiallarni taqdim etish uchun tez-tez foydalaniladi. Proyeksiyalash moslamalari o'quvchilar e'tiborini jalb qilish, mavzular bo'yicha tushunchalarini yaxshilash va interaktiv ta'lim tajribasini ta'minlashda samarali vosita hisoblanadi.

Ta'limda proyeksiya asboblardan foydalanish quyidagi sohalarda sezilarli foyda keltirishi mumkin:

1. Vizual taqdimotlar: Mavzularni yanada qiziqarli qilish va o'quvchilar e'tiborini jalb qilish uchun o'qituvchilar slayd-shou, video yoki proyeksiya qurilmalari bilan interfaol ilovalardan foydalanishlari mumkin.

2. Animatsiyalar: proyeksiyalash qurilmalari ilmiy tushunchalar yoki tarixiy voqealarni jonlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Shu tarzda mavhum masalalarni yanada aniqroq qilish mumkin.

3. Interfaol ta'lim: Proyeksiya qurilmalari yordamida o'quvchilar uchun savol-javob o'yinlarini tashkil qilish, interfaol viktorinalar tayyorlash va o'quvchilar bilan interfaol mashg'ulotlar o'tkazish mumkin.

Shu sabablarga ko'ra, maktablarda o'rta va o'rta maktablarda proyeksiyalovchi qurilmalardan foydalanishni rag'batlantirish va ushbu texnologiyani samarali joriy etish muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar proyeksiya asboblari bilan samarali foydalanishlari uchun ishlab chiqilgan metodikalarni ishlab chiqish katta ahamiyatga ega. Shu tariqa o'quvchilarga yanada samarali va qiziqarli ta'lim berish mumkin.

Asosiy qism: Proeksiyon chizmachilik, hozirda o'zbekistonning bir qancha ta'lim muassasalarida va maktablarda o'quv jarayonini mustahkamlash uchun keng qo'llanilmoqda. Bu metodika, darslarni vizual vositalar yordamida ko'rsatish va talabalar bilan amaliy mashg'ulotlarni olib borish imkoniyatlarini yuksaltiradi. Shuningdek, bu usul talabalarga yangi ma'lumotlarni oson tushunishga imkoniyat yaratadi va ularning ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bunday metodikani takomillashtirish uchun, muassasalarda proektorlar va dasturlash tili bilan ishlash qobiliyati yuqori mutaxassis kadrlar ishlab chiqarilishi zarur. Ular talabalarga darsda foydalanish uchun kerakli dasturlarni tuzish va ularni mavjud materiallar bilan bog'lash bo'yicha malakali bo'lishlari kerak. Buning uchun, pedagogik kadrlarni mutaxassislik sifatida rivojlantirish hamda ularga yangi texnologiyalardan foydalanishga intilayotgan xususiyatlari hamda maqsadlari yo'li bilan ta'minlash zarur.

Bundan tashqari, talabalar ham proeksiyon chizmachilik metodikasi orqali saytli ta'lim resurslari, videolar va interaktiv dars materiallariga kirib boradilar. Shu sababli, ularning shaxsiy tarbiyalari bo'yicha faolliklarini amalga oshiradigan boshqa vositalar bilan birga foydali bo'lishadi.

Bunday qadamni amalga oshirish uchun, muassasalarning moliya-resurslariga katta e'tibor berilishi kerak. Proektorlar, kompyuterlar va sozlamalar sotib olinishi lozimki, bu esa barcha muassasani tomonidan amalga oshirilsa uning samaradorligini ko'paytiradi.

Jamiyatimizning rivojlanish bosqichi sanalgan holda sodiq va samarali kadrlar yetishtirish masalasi – juda muhimdir. Bu esa eng birinchi navbatda ta'lim muassasalarining yangilashmasdan turmushiga bog'liqdir. Shuningdek, proeksiyon chizmachilik metodikasi orqali talabalarga yangicha xususiyatlarni beruvchi har bir pedagogik modulni takomillashtirib turmush tarbiyasining sifatini yanada yanada yuksaltishi mumkin.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida proyeksiyon chizmachilikni o‘qitish metodikasini takomillashtirish uchun quyidagi yo‘llarni amalga oshirish mumkin:

1. O‘quvchilarga proyektor qurilmalari va ularni ishlatishni o‘rganing. Bu qurilmalar bilan darslik matnlarini, tasvirlarni va videolarni katta ekranga ko‘rsatish mumkin.

2. Proyeksiyon chizmachilikni qo‘llab-quvvatlovchi darsliklar tuzing. O‘quvchilar uchun ma’lumotlarni vizual ko‘rinishda taqdim etish, masalan, katta ekranda matematika masalalarini yechish yoki tarixiy voqealarni tasvir qilish orqali, ularning tushunchalarini chuqurlashadi.

3. O‘quvchilarga proyektor qurilmalarining ishlash prinsiplarini va ularga oid texnik xususiyatlarni o‘rgating.

4. Proyeksiyon chizmachilikni amaliy mashg‘ulotlar bilan bog‘lang. Masalan, talabalarning o‘zlashtirilgan proyektor chizmachilik vositalaridan foydalanarak ma’lumotlarni to‘plamlash uchun mashg‘ulotlar tashkil eting.

5. O‘quv dasturlarida proyeksiyon chizmachilikni integratsiyalash. Darsning har bir bosqichida bu texnologiyani foydalanishingiz talab etiladigan vazifalarni joylashtiring.

Bu metodikalar orqali, proyeksiyon chizmachilikni o‘qitish faoliyatiga integratsiya qilish va uning takomillashtirishiga yordam berishingiz mumkin bo‘ladi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida proeksiyon chizmachilik o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalasi bugun juda muhimdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-fevraldagi PQ-4166-son qarori bilan” qat’iy talablarga ega bo‘lgan ta’lim tizimini yanada rivojlantirishga, yangi tekshiruv tizimini amalga oshirishga, fan va kasblar sohasidagi chuqur integratsiyalashuvni kuchaytirishga qaratilgan topshiriqlar uchun eng muhimi hisoblanadi.

Proeksiyon chizmachilik o‘qitish metodikasi, talabalarga fanlarni oson va tushunarli ko‘rsatishda yordam beradi. Bu metodika orqali, darslarda grafiklar, diagrammalar, tasvirlar va boshqa vizual materiallar yordamida ma’lumotlar ko‘rsatilishi mumkin bo‘ladi. Buning natijasida talabalar ma’lumotlarni ko‘rib chiqishda va tushunishda osonlikka ega bo‘lishadi.

Bunday metodikaning amaliyotda samaradorligini aniqlash uchun pedagoglar proeksiyon chizmachilikni qanday saqlab qolish va ishlatish kerakligini bilmalilar. Ular talabalar bilan birgalikda foydalanadigan vizual materiallarni tuzib berish, ularga foydali bo‘lish va dars ishlari jarayonida ularni samarali ishlatish haqida tajribani amalga oshirishi kerak.

Bundan tashqari, proeksiyon chizmachilik metodikasi orqali o‘quvchi-kutubxonachi munosabatlari ham rivojlanadi. O‘quvchi kuniga 5 soatdan ko‘p

kutubxona yoki maktabda o‘tirib turishi mumkin. Bu sababli ham proektor orqali ma’lumotlarni ko‘rsatib berilishi uning diqqat markaziga ega bo‘lishiga yordam beradi.

Shuningdek, bu metodika texnikaviy rivojlangan chalkashlik mahsulotlaridan foydalanilgan holda juda samarali yangilik tarzda dars berish imkoniyatini beradi. Masalan, interaktiv doskalar va kompyuter darsliklari arqon uyushtirilgan holda foydalanilishi mumkin.

Ayni paytda pedagoglar proeksiyon chizmachilikni dars jarayonida boshqa innovatsion texnologiyalar bilan birgalikda ishlatib boradilar. Masalan, internetdan foydalanib dars qo‘llanmalari yaratadilar yoki onlayn testlar tuzib oladilar.

Shu sababli umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida proeksiyon chizmachilikning takomillashishi juda muhimdir. Bu metodika orqali talabalarning ma‘lumot topishi va ulardagi ilmiy-metodik bilimlar samaradorligi yanada orttirilishi mumkin.

Muhokama: Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida proeksiyon chizmachilik o‘qitish metodikasini takomillashtirish mavzusining muhokamasi, chizmachilikning amaliyotda qo‘llanilishi, o‘quvchilarga chizmachilikni o‘rgatishda interaktiv dars usullarining qo‘llanilishi, va chizmachilik bilan bog‘liq qadriyat va san‘atning rivojlanishi mavzularini o‘z ichiga oladi. Bu metodika o‘quvchilarning tasvirlash, tushunish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularning chizmachilikdagi mahoratlarini mustahkamlashadi. O‘rtacha ta‘lim maktablarida bu mavzu ustida muhokama olib borilishi, ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilishi va yangi darsliklarda bu metodiikaning integratsiyasi yaxshi natijalar berishi mumkin.

Xulosa va takliflar:

Umumiy o‘rtacha ta‘lim maktablarida proyeksiyon chizmachilik o‘qitish metodikasini takomillashtirish uchun quyidagi takliflar va xulosalar kiritilishi mumkin:

1. Proyeksiyon chizmachilikni o‘qitish jarayonida interaktiv darsliklar va interaktiv dasturlar foydalanish. Bu usul o‘quvchilarning e‘tiborini jalb qilish, masalalarini yechish va ko‘nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

2. O‘quvchilarga proyeksiyon chizmachilik orqali mashg‘ulotlar tayyorlash, ularni ilgari tayyorlash va kelajakdagi mehnatlariga tayyorlashda foydalanish.

3. O‘quvchilarga yangi ma‘lumotlarni taqriz etish va ularga iste‘mol qilishni o‘rganish uchun proyeksiyon chizmachilikdan foydalanish.

4. O‘quvchilar bilan birga, ularning proyeksiyon chizmachilikni qanday iste‘mol qila oladiganligi, bu texnologiyadan foydalanib, savollar beradigan, topshiriqlar bajaradiganligi yoki mavjud ma‘lumotlarni taqriz etadiganligi haqida muloqotlar olib borilishi lozim.

5. O‘quvchilar bilan birgalikda, ularning proyeksiyon chizmachilik asosida dars ishlab chiqarishi hamda o‘zlashtirishi uchun shaxsiy lozimliklarni taqriz etilishi kerak.

Bu takliflar metodikasini takomillashtirishga yordam berishi mumkin va proyeksiyon chizmachilik orqali o‘qituvchi bilan talabalar orasidagi munosabatni yanada kuchaytiradi.

Proyeksiyon chizmachilik, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitish metodikasini takomillashtirish uchun quyidagi jarayonlarni amalga oshirishingiz mumkin:

1. Ko‘rsatma videolari: Proyeksiyon cihazlari yordamida talabalarga ko‘rsatma videolarni ko‘rsatish orqali, masalan, matematika darslarini yanada ma’qullash.

2. Dars materiallarini ko‘rsatish: Proyeksiyon chizmalari yordamida darsda o‘qituvchilarga ilova turlarini va dars materiallarini o‘zlashtirish imkoniyatlarini berishingiz mumkin.

3. Interaktiv darslar: Proyeksiyon cihazlari va interaktiv doskalar yordamida talabalar bilan interaktiv darslar o‘tkazing, ularning qiziqtirganlik darajasini oshiring.

4. Taqrizchilar va diqqat jalbilovchi materiallar: Proyeksiyon cihazlari orqali talabalarga taqrizchilar va diqqat jalbilovchi materiallarni ko‘rsating, ularni darsdan qiziqtirib chiqaring.

Bu usullar proyeksiyon cihazlari yordamida proyeksiyon chizmachilik metodikasini takomillashtirishga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Interactive Whiteboards and Learning” - Julie Mackey va Kate McLay
2. “The Interactive Whiteboard Revolution: Teaching with IWBs” - Chris Betcher
3. “Teaching with Interactive Whiteboards” - David Barber
4. “Using Technology to Improve Student Achievement” - Linda Hahner, Kimberly Lott
5. “Proeksiyon chizmachilik metodikasi” - Muallif: John Smith
6. “O‘rta ta’lim maktablarida proeksiyon chizmachilikning asosiy prinsiplari” - Muallif: Emily Jones
7. “Proeksiyon chizmachilik va o‘qitishda yangi texnologiyalar” - Muallif: David Brown
8. “O‘rta maktabda proeksiyon chizmachilikni qo‘llash” - Muallif: Jennifer White
9. “Yangi o‘qitish metodikalari: proeksiyon chizmachilikning roli” - Muallif: Michael Davis

**BIR BOSQICHLI FREON SOVUTISH MASHINASIDA (R12, R134A VA
R600A) SOVUTISH AGENTLARINI TURLI TASHQI
TEMPERATURALARDA VA BIR XIL SHAROITLARDA TAHLIL
QILISH**

Ibodullayev Muhridin Xudayor o‘g‘li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali katta o‘qituvchi
muhriddinibodullayev1995@gmail.com

Norqulov Jonibek Farhod o‘g‘li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali katta o‘qituvchi
jonibeknorqulov1904@gmail.com

Xonto‘rayev Sirojiddin O‘ngboy o‘g‘li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali talaba
sirojiddinxonturayev@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda asosan oziq ovqat sanoati hamda farmasevtika mahsulotlarini saqlash va muzlatishda keng foydalaniladigan bir bosqichli sovitish mashinalarining turli sovituvchi agentlarini (R12, R134A, R600A), bir xil sharoitlarda va turli xil tashqi temperaturalarda sovitish unumdorligi, elektr quvvati va sovitish koeffitsiyenti grafiklar asosida tahlil qilingan. Olingan natijalar asosida fasllarga bog‘liq holda ishlatish qulay bo‘lgan yuqori samarali sovituvchi agentlar o‘rganilgan va avzallik va kamchiliklari, parametrlari solishtirilgan.

Kalit so‘zlar: Past temperatura, tashqi temperatura, sovituvchi agent, sovitish unumdorligi, elektr quvvati, sovitish koeffitsiyenti, muhit, sovitish rejimi, sovitish mashinasi.

**ANALYSIS OF COOLING AGENTS IN A SINGLE-STAGE FREON
COOLING MACHINE (R12, R134A AND R600A) AT DIFFERENT
EXTERNAL TEMPERATURES AND UNDER THE SAME CONDITIONS.**

Abstract: This article analyzes the various refrigerating agents of single-stage refrigeration machines (R12, R134a, R600a), which are widely used today mainly in the food industry and in the storage and freezing of pharmaceutical products, on the basis of graphs of cooling productivity, electrical power and cooling coefficient in the same conditions and at different external temperatures. Based on the results obtained, highly effective cooling agents that are convenient to use depending on the

seasons are studied, and the advantages and disadvantages, parameters are compared.

Key words: Low temperature, external temperature, cooling agent, cooling productivity, electric power, cooling coefficient, environment, cooling mode, cooling machine.

АНАЛИЗ ХЛАДАГЕНТОВ В ОДНОСТУПЕНЧАТОЙ ФРЕОНОВОЙ ХЛАДАГЕНТНОЙ МАШИНЕ (R12, R134A И R600A) ПРИ РАЗНЫХ НАРУЖНЫХ ТЕМПЕРАТУРАХ И ОДИНАКОВЫХ УСЛОВИЯХ.

Аннотация: В этой статье анализируются различные хладагенты одноступенчатых холодильных машин (R12, R134a, R600a), широко используемых сегодня в основном в пищевой промышленности, а также при хранении и замораживании фармацевтических препаратов, производительность охлаждения, электрическая мощность и коэффициент охлаждения при одинаковых условиях и при разных наружных температурах на основе графиков. На основании полученных результатов были изучены и сопоставлены достоинства и недостатки, параметры высокоэффективных охлаждающих средств, которые удобно использовать в зависимости от времени года.

Ключевые слова: низкая температура, внешняя температура, охлаждающий агент, охлаждающая способность, электрическая мощность, коэффициент охлаждения, среда, режим охлаждения, охлаждающая машина.

Sovitish mashinasi - mahsulotlarni sovitish uchun atrof muhit temperaturasidan ancha past temperatura hosil qiluvchi qurilma. Sovitish mashinasining ishi tashqi energiya hisobiga sovitish kameralarini sun'iy sovitishga asoslanadi.[1]

Bir bosqichli freon sovitish mashinalari asosan o'rtacha temperaturalarda (0 dan -5 oC gacha) sovitish va saqlash uchun mo'ljallangan. Dunyo bo'ylab bir bosqichli freon sovitish mashinalariga ekologik xavfsiz bo'lgan sovitish agentlaridan foydalanish jadal suratlarda o'sib bormoqda. Ular farmasevtika mahsulotlari va oziq ovqat mahsulotlarini omborxonalarda, oziq ovqat bozorlarida saqlash paytida haroratni saqlab turish uchun ishlatiladi. Sovitish mashinalari ichki muhitda ham tashqi muhitda ham o'rnatilishi mumkin.[2]

Dixlorodiflorometan odatda Freon-12 deb yuritiladigan rangsiz gaz va sovutgich va aerosol purkagich sifatida ishlatiladigan halometan (CFC). Uni ishlab chiqarish rivojlangan mamlakatlarda 1996 yilda va rivojlanayotgan mamlakatlarda 2010 yilda uning ozon qatlamiga zararli tasiri oqibatida ishlab chiqarilishi taqiqlangan.[3] R12 sovutuvchi agenti atrof-muhitga ta'siridan tashqari, ko'p xlorofloralkanlar kabi olov tasirida fosgen gazining poydo bo'lishiga olib keladi.[4]

R134a sovutgichi agenti rangsiz gaz bo'lib, toksik xususiyatga ega emas. Ushbu sovutuvchining boshqalardan farqi uning tarkibida xlorning yoqligi va shu bilan birga bu freon yuqori harorat tasirida yonmaydi. Freon R134a, R12 o'rniga ishlab chiqilgan bo'lib ozon qatlamiga zarari kamroq hisoblanadi. [6]

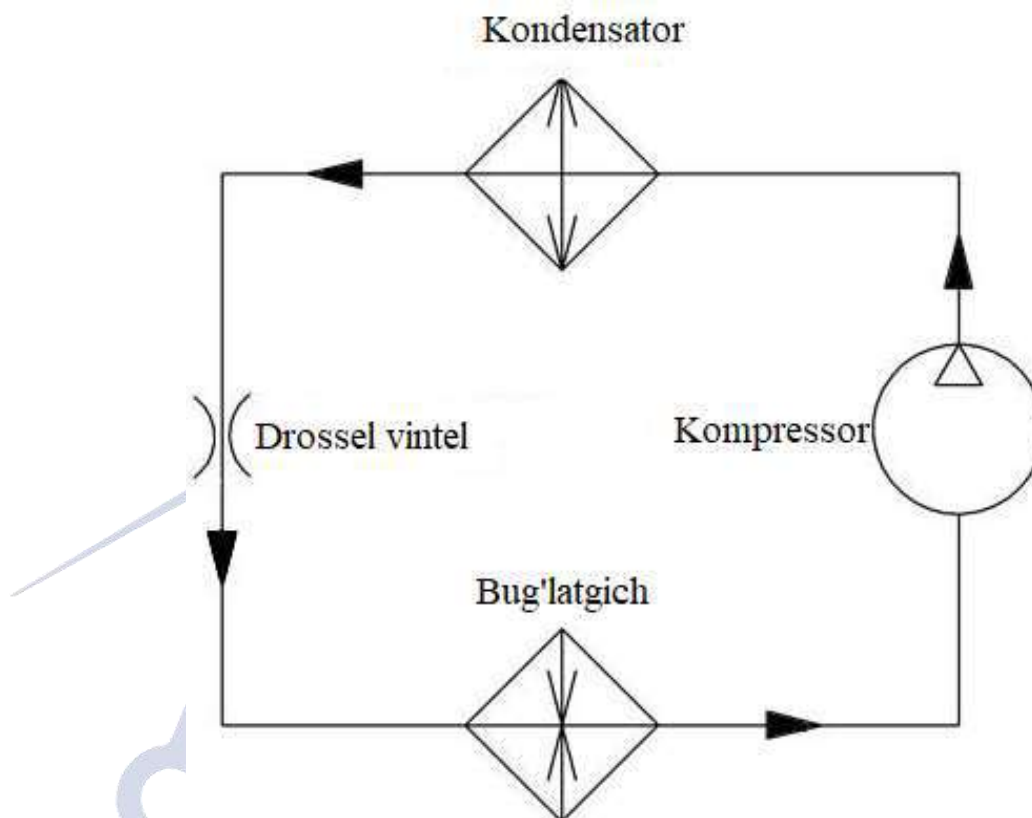
R134A molekulasi (sovutgich R134a) sovutuvchi R12 molekulasidan (sovutgich R12) kichikroq bo'lib, oqish xavfini oshiradi. Tizimga havo kirganda va siqilganda yonuvchan aralashmalar paydo bo'lishiga olib keladi. Muhim global isish potentsialidan kelib chiqqan holda, GWP yopiq sovutish tizimlarida R134A sovutuvchi agentidan foydalanish tavsiya etiladi.[5]

R600a sovutgichi tabiiy izobutan gazi bo'lib, u atmosferaning ozon qatlami uchun xavfsizdir. Uzoq vaqt davomida R600a (izobutan) sovutgichi kam foydalanilgan va juda cheklangan miqdorda ishlab chiqarilgan. Bugungi kunda bu kimyoviy birikma eng mashhur sovutgichlardan biri bo'lib qolmoqda.[7]

R600a freonining R12 va R134a dan asosiy afzalliklari shundaki, u atrof-muhit uchun xavfsiz va inson salomatligi uchun zararsizdir. Sovutgichning solishtirma og'irligi havodan ikki baravarga ortiq. Shu sababli, freon doimo yerga cho'kadi., unda sovutish koeffitsienti kamroq lekin R12 bilan solishtirganda energiya sarfini kamaytirish imkonini beradi.[8]

Research Science and
Innovation House

1-rasm. Bir bosqichli sovutish mashinasining sxemasi.

Hisoblash metodikasi.

1. q_0 -sovutish agentining solishtirma massasi sovutish unumdorligi, kJ/kg.

$$q_0 = i_1 - i_4 \quad (1.1)$$

sovutilayotgan muhitdan 1kg sovutish agenti qabul qilgan issiqlik miqdori.

2. Kompessorda 1kg sovutish agentining siqish uchun sarflangan ish, kJ/kg.

$$l = i_2 - i_1 \quad (1.2)$$

3. q_v - solishtirma hajmiy sovutish unumdorligi, kJ/m³.

$$q_v = \frac{q_0}{v_1} \quad (1.3)$$

Kompessorga so‘rilayotgan 1 m³ bug‘ning bug‘latkichda sovutilayotgan muhitdan qabul qilayotgan issiqlik miqdori.

4. Kondensatorda 1kg sovutish agenti tashqi muhitga uzatayotgan issiqlik miqdori, kJ/kg.

$$q_k = i_2 - i_3 \quad (1.4)$$

5. Sovutish unumdorligi, kVt.

$$Q_0 = \lambda V_h \frac{q_0}{v_1} \quad (1.5)$$

6. Kompessorga tushayotgan bug‘ning haqiqiy hajmi, m³/sek.

$$V_h = G_a \cdot v_1 = \frac{Q_0}{q_v} \quad (1.6)$$

7. Sistemada aylanayotgan sovutish agentining miqdori, kg/sek.

$$G_a = \frac{Q_0}{q_o} \quad (1.7)$$

8. Kompressordagi nazariy yoki adiabatik quvvat, kVt.

$$N_{naz} = G_a (i_2 - i_1) \quad (1.8)$$

9. Kompessorning indikator (haqiqiy) quvvati, kVt.

$$N_i = \frac{N_{naz}}{\eta_i} \quad (1.9)$$

$$\eta_i = 0,7 \div 0,8$$

10. Kompessorning mexanik quvvati, kVt.

$$N_{mex} = \frac{N_i}{\eta_{mex}} \quad (1.10)$$

$$\eta_{mex} = 0,8 \div 0,9$$

11. Elektr quvvati, kVt.

$$N_{el} = \frac{N_{mex}}{\eta_{el}} \quad (1.11)$$

$$\eta_{el} = 0,85 \div 0,95$$

12. Kondensatordagi issiqlik yuki, kVt.

$$Q_k = G_a \cdot q_k \quad (1.12)$$

13. Sovutish koeffitsienti.

$$\varepsilon = \frac{Q_0}{N_{el}} \quad (1.13)$$

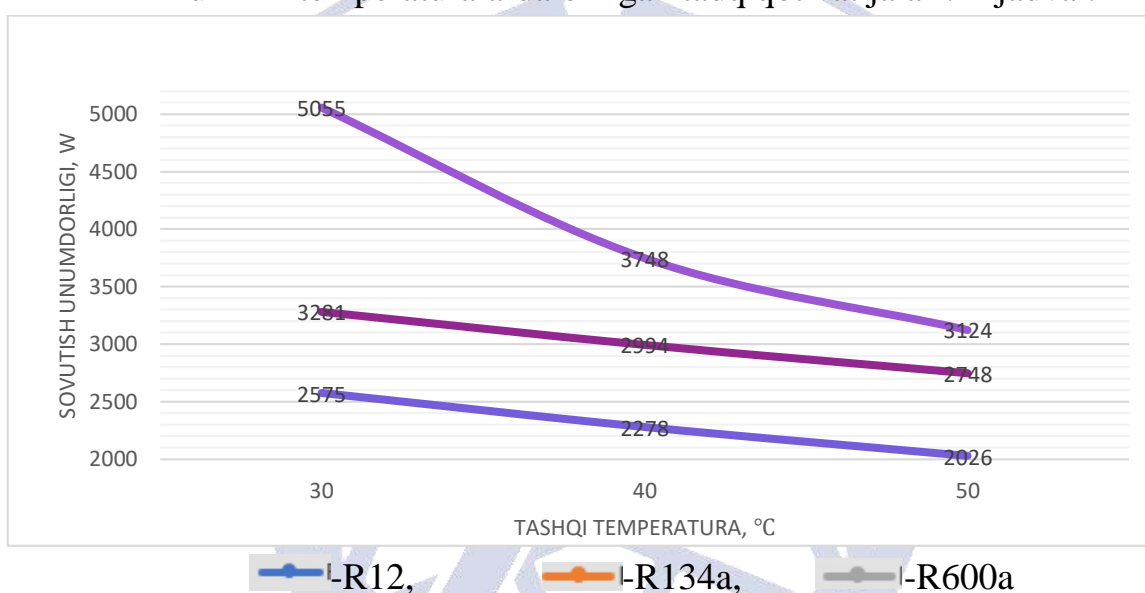
(R12, R134A VA R600A) sovitish agentlarini turli tashqi temperaturalarda va bir xil sharoitlarda olingan tadqiqot natijalari.

Tashqi temperatura 30, 40, 50 °C bo‘lganda olingan tadqiqot natijalari (1-jadval) grafik ko‘rinishda taqdim etilgan (2,3,4-rasmlar). Sovutish rejimida konditsionalanish temperaturasi tashqi temperaturaga nisbatan doim yuqori bo‘ladi.

Tashqi temperatu ra	Sovitish unumdorligi, Q ₀ [W]	Elektr quvvati, N _{el} [W]	Sovitish koiffisienti, ε
------------------------	--	-------------------------------------	--------------------------

T °C	R12	R134 A	R600 A	R12	R134 A	R600 A	R12	R134 A	R600 A
30	3281	5055	2575	634	879	586	5,17	5,75	4,39
40	2994	3748	2778	698	1320	740	4,29	2,84	3,1
50	2784	3124	2026	952	1495	879	2,89	2,09	2,31

Turli xil temperaturalarda olingan tadqiqot natijalari. 1-jadval.

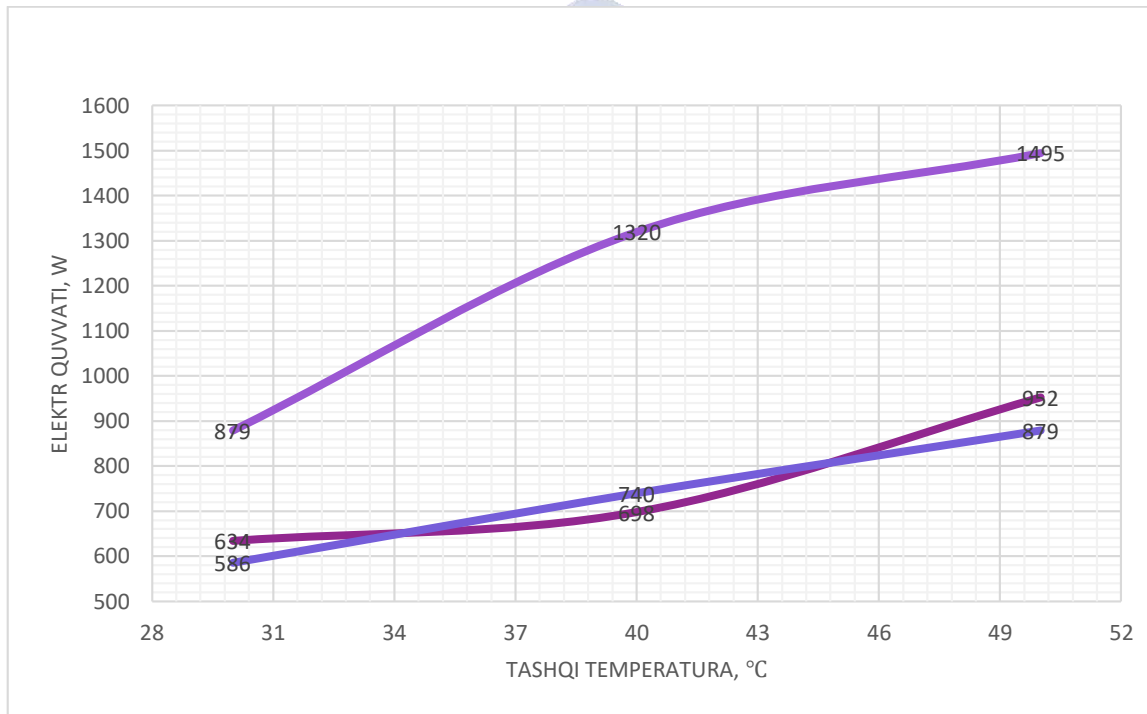

2-rasm. R134A, R12 va R600A sovutish agentlarining sovutish unumdorliklarini tashqi temperaturaga o‘zaro bog‘liq holdagi grafigi.

2-rasmda bir bosqichli sovutish mashinasining sovutish unumdorligini tashqi temperaturaga o‘zaro bog‘liqlik holdagi grafigi keltirilgan. Bu grafikda uchta sovutish agentidagi konditsioner bir xil qaynash temperaturasida ya’ni $t_0=8.9$ °C da bo‘lgan. O‘zbekiston uchun yozgi temperatura $40\div 50$ °C ni tashkil etadi. Bu diapazonda uchchala sovutish agentlaridagi sovutish unumdorlik bir-biriga mutunosib ravishda o‘zgarmayotgani ma’lum. Natijaga asoslanadigan bo‘lsak, R134A sovutish agenti R12 va R600A ga nisbatan sovutish unumdorligi yuqori bo‘lib, kuz va bahor oylarida R12 ga nisbatan 1,54 barobar, R600A ga nisbatan 1,96 barobar yuqori ko‘rsatadi. R600A esa R12 nisbatan 1,27 barobar pastligi aniqlangan. Tadqiqot natijalarida ko‘rinib turganidek tashqi temperatura ortishi bilan ya’ni yozgi

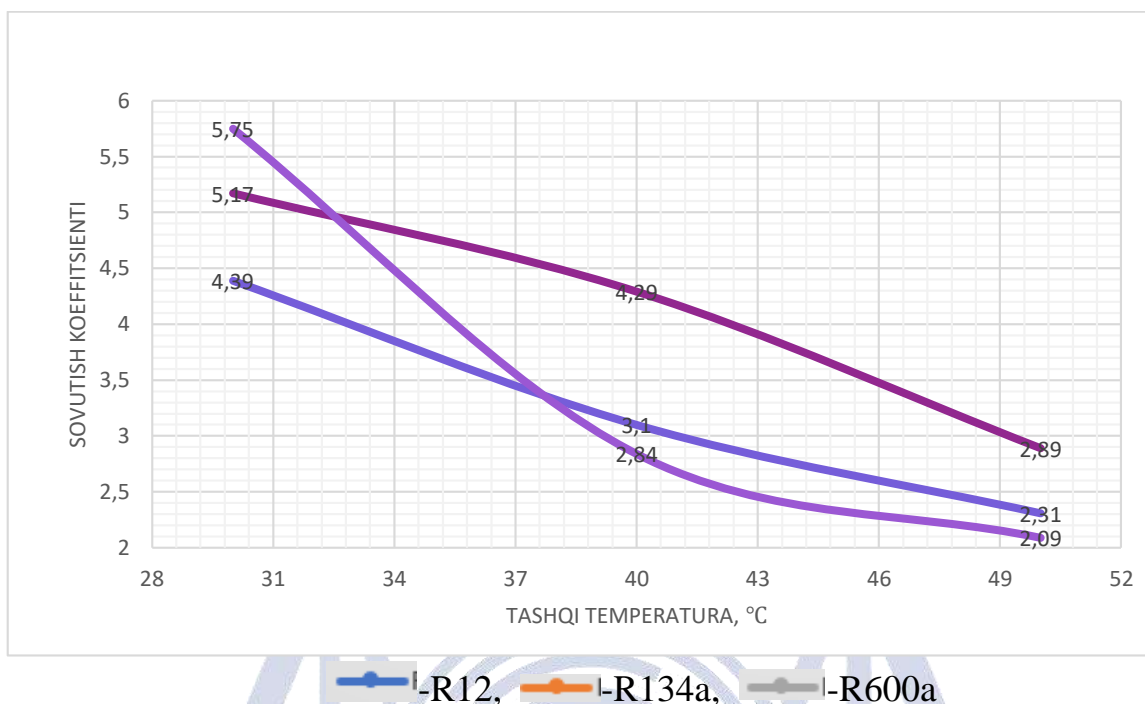
sharoitlarga kelib har uchchala sovutish agentlarining natijalari tushib boradi. Bunga Sabab tashqi temperaturaning ortishi bilan sovutish agentining solishtirma massaviy sovutish unumdorligi (q_0) tushib ketadi va bu o‘z-o‘zidan sovutish unumdorligiga (Q_0) ta’sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitlarda R134A sovutish agenti nisbatan yaxshi natija ko‘rsatadi, ammo u dastlabki natijasiga qaraganda 38% ga tushib ketganligini ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkich R12 da 16%, R600A da esa 21% ni tashkil qiladi.

— R12, — R134a, — R600a

3-rasm. R134A, R12 va R600A sovutish agentlarining elektr quvvatini tashqi temperaturaga o‘zaro bog‘liqlik grafigi.

3-rasmda bir bosqichli sovutish sistemasining har bir sovutish agentlari sarf qiladigan elektr quvvatlari turli tashqi temperaturalarda olingan tadqiqot natijalari tasvirlangan. Aniqlangan natijalarga ko‘ra R134A sovutish agenti o‘rtacha R12 ga nisbatan 1,89 barobar, R600A ga nisbatan esa 1,78 barobar ko‘p elektr quvvatini sarflaganligi ma’lum bo‘lgan. Elektr sarfini kamaytirishni hisobga olgan holda, R12 sovutish agenti va deyarli R600A ham R134A ga nisbatan ijobiy natija ko‘rsatadi. Tadqiqot natijasida R134A sovutish agentining sovutish unumdorligi yuqori bo‘lgani bilan elektr sarfi ham ko‘p ekanligi aniqlangan.

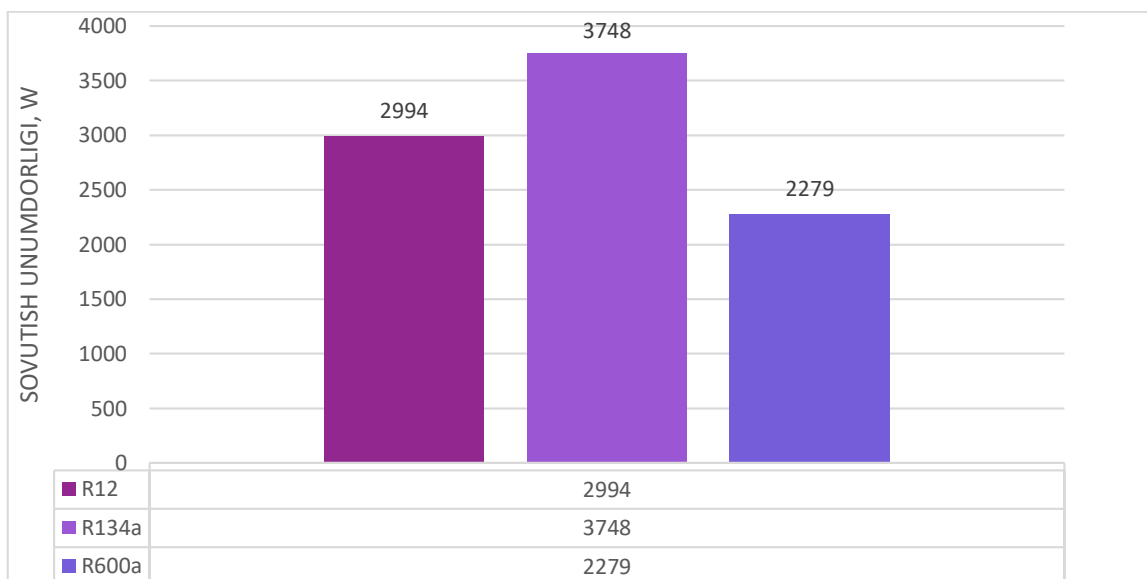

4-rasm. R134A, R12 va R600A sovutish agentlarining sovutish koeffitsientini tashqi temperaturaga o‘zaro bog‘liq holdagi grafigi.

4-rasmda uchchala sovutish agentlarini turli tashqi temperaturalardagi sovutish koeffitsientlarining tadqiqot natijalari tasvirlangan. Sovutish koeffitsienti sovutish unumdorligini talab qilinadigan elektr quvvati nisbatiga teng deb qarash mumkin. Ya’ni sovutish unumdorligi bilan elektr quvvatini o‘zaro bog‘liqligini ko‘rish mumkin. Tadqiqot natijalariga ko‘ra R134A sovutish agenti tashqi temperatura 30 °C bo‘lganida R12 ga nisbatan 1,11 barobar, R600A esa 1,31 barobar yuqori natija ko‘rsatadi. Biroq 10 °C ga tashqi temperatura ortishi bilan R12 ga nisbatan 1,51 barobar, R600A ga nisbatan esa 1,09 barobar pastlab ketganligi ko‘rsatilgan. Olingan natijalardan R134A sovutish agenti bir meyorda o‘zgamasligi aniqlangan.

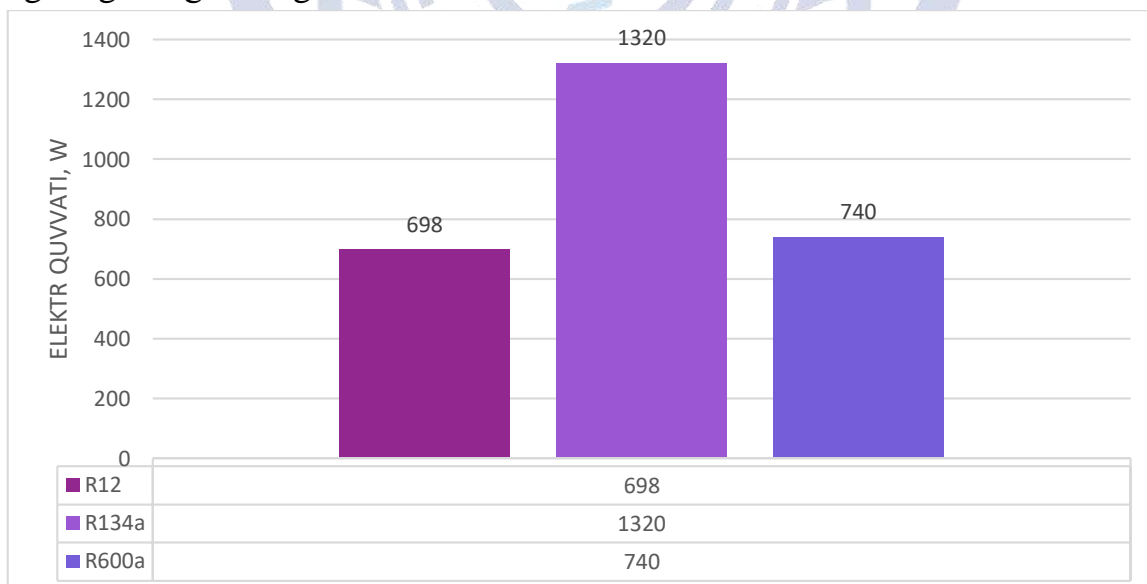
R134A, R12 va R600A sovutish agentlarining bir xil sharoitda olingan natijalari.

Quyidagi diagrammalarda (5-6-7-rasmlar) yuqorida ko‘rib chiqilgan uchchala sovutish agentining bir xil sharoitda aniqlangan tadqiqot natijalari keltirilgan. deyarli bir-biriga yaqin natija ko‘rsatgan (6-rasm). Sovutish koeffitsientini R12 sovutish agenti yuqoriroq ko‘rsatgan (7- rasm).

5-rasm. R12, R134A va R600A sovutish agentlarining sovutish unumdorliklarining o‘zaro ko‘rsatkichlari.

Aniqlangan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki bir xil sharoitda ham sovutish unumdorligi R134A sovutish agentida yuqoriligi aniqlangan (5-rasm). Shu bilan birga elektr quvvati istemoli ham eng ko‘p sarflanganligi R134A sovutish agentiga to‘g‘ri kelgan.

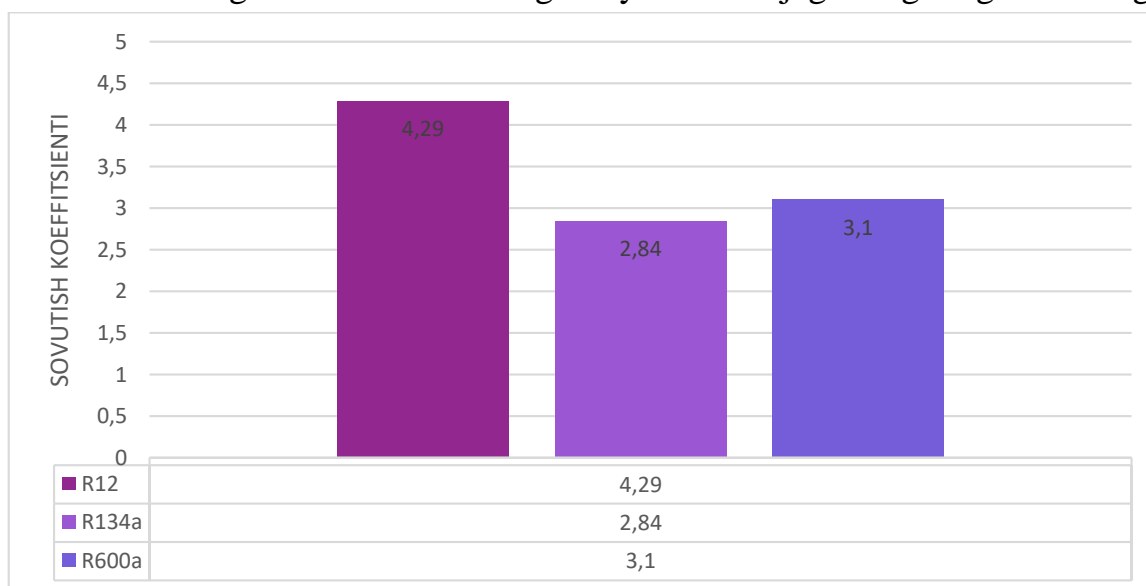

6-rasm. R12, R134A va R600A sovutish agentlarining elektr quvvatini o‘zaro ko‘rsatkichlari.

Elektr quvvati ko‘rsatkichlari bo‘yicha olingan natijalar 6-rasmda yuqori elektr quvvati talab qiladigan sovutuvchi agent R134A ekanligi ma’lum. R12 va

R600A sovutuvchi agentlari qisman bir biridan farq qilgan holda natija ko'rsatgan. Bu ko'rsatkichga R12 sovutuvchi agenti yaxshi natijaga berganligi isbotlangan.

7-rasm. R12, R134A va R600A sovutish agentlarining sovutish ko'effitsientini o'zaro ko'rsatkichlari.

Sovutuvchi agentlarning sovutish ko'effitsienti ko'rsatkichlari 7-rasmda tasvirlangan. Bu ko'rsatkichda ham samarali sovutuvchi agent sifatida R12 aniqlangan.

Xulosa

Oziq ovqat, farmasevtika va boshqa sanoat mahsulotlarini saqlashda, bir bosqichli sovutish mashinalaridan foydalanganda, yuqori samarali sovutuvchi agentlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Olingan natijalarga asoslanib bir xil sharoitlarda va turli xil tashqi temperaturalarda turli xil R12, R134A va R600A sovutuvchi agentlarning tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki bir xil sharoitda va turli temperaturalarda kerakli past temperatura hosil qilishda bir bosqichli sovutish mashinasi uchun sovutish ko'effitsienti yuqori hamda elektr energiya iste'moli boshqa sovutuvchi agentlarga nisbatan kamroq sarf qiladigan R12 sovutish agentidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston_milliy_ensiklopediyasi_davlat_ilmiy_nashriyoti. 2000-2005 yil.
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sovitish_mashinasi.
3. Monreal protokoliga ozon qatlamini yemiruvchi moddalar (ODS) va boshqa manfaatdor gazlar bo‘yicha yangilanish". [Ozon emirilishining ilmiy bahosi: 2018](#) (Global Ozon tadqiqotlari va monitoringi loyihasi – Hisobot № 58 nashr). Jeneva, Shveysariya: Jahon meteorologiya tashkiloti.2018. p.1.10. [ISBN 978-1-7329317-1-8](#). 2020-yil 22-noyabr.
4. ["Yolg‘on signallar: fosgen gazining merosi"](#). HVAC maktabi. 2021 yil 4 yanvar. 2022-yil 9-may.
5. Orexov V.T., Rybakov A.G., Shatalov V.V.Organik sintezda kamaygan uran geksافلوريدidan foydalanish.-M.: Energoatomizdat, 2007. - 112 b.
6. ["Ozon qatlamini buzuvchi moddalar bo‘yicha Monreal protokoli uchun qo‘llanma - 7-nashr"](#). Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit dasturi - Ozon kotibiyati. 2007.
7. <https://ремонт-холодильника.dp.ua/stati-o-kholodilnikakh/140-khladagent-r600a-i-osobennosti-raboty-s-nim.html>.
8. https://z-cool.ru/info/articles/freon_r600a/.

Research Science and Innovation House

Milliy iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari
Development prospects of the national economy
Перспективы развития национальной экономики

Sodikov Zokir Rustamovich, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islom iqtisodiyoti va moliyasi, ziyorat turizmi kafedrasida dotsenti, i.f.n.

Sodikov Zokir Rustamovich,

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN, PhD, docent
of the Department of “The Islamic economy and finance, ziyorah tourism”.

Содиков Зокир Рустамович,

доцент кафедрой “Исламская экономика и финансы, зиярах туризм”

Международной исламской академии Узбекистана, к. э. н.

Annatatsiya: Maqolada milliy iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyasi va unga ta’sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Milliy iqtisodiyotning xalqaro standartlar darajasida taraqqiyoti va jahon hamjamiyatidan munosib o‘rin egallab, xalqaro iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish asoslarini tadqiq qilingan.

Abstract: The article analyzes the development trend of the national economy and the factors affecting it. Development of the national economy at the level of international standards and taking a worthy place in the world community, the foundations of the development of international economic relations were researched.

Аннотация: В статье анализируются тенденции развития национальной экономики и факторы, влияющие на нее. Развитие национальной экономики на уровне международных стандартов и занятие достойного места в мировом сообществе, исследованы основы развития международных экономических отношений.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyot, ishlab chiqarish, milliy bozor, milliy xo‘jalik, modernizatsiya, xalqaro iqtisodiy aloqalar, iqtisodiy islohotlar, iqtisodiyot, Jahon iqtisodiyoti, makroiqtisodiy, moliyaviy barqarorlik.

Key words: socio-economic development, production, national market, national economy, modernization, international economic relations, economic reforms, economy, world economy, macroeconomic, financial stability.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, производство, национальный рынок, национальная экономика, модернизация,

международные экономические отношения, экономические реформы, экономика, мировое хозяйство, макроэкономика, финансовая стабильность.

Bugungi kunda O‘zbekistonda jadal amalga oshirilayotgan islohotlar va yangilanishlar Davlatimiz tomonidan ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashga qaratilgan strategiya ratsional asosda ishlab chiqilganligini, islohotlarning ustuvor yo‘nalishlari asosli belgilanganligini va ularni amalga oshirish maqsadida ko‘rsatilgan vazifalar izchilligini natijasi erishilayotgan yutuqlarda va qo‘lga kiritilayotgan marralarda o‘z aksini topmoqda. Hozirgi davrda mamlakatimizda taraqqiyotni yangi bosqichga ko‘tarish bo‘yicha amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar va o‘zgarishlar tufayli barcha jabhalarda tub yangilanishlar ro‘y bermoqda, xalqimizning dunyoqarashi, ongu-tafakkuri yuksalib, jamiyatda yangicha qadriyat va an‘analar shakllanmoqda. Bugungi kunda insoniyat ulkan ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot va milliy bozorlarning chuqur globallashuvi yo‘lidan jadal rivojlanib, yuksak natijalarga erishmoqda. Shu bilan birga jahondagi ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanish jarayonida ijobiy yutuqlardan tashqari ayrim muammoli va ziddiyatli vaziyatlar ham vujudga kelib, ular global miqyosda keskinlashib borayotganini kuzatish mumkin. Mazkur shart-sharoitlar yer sayyorasidagi barcha milliy xo‘jaliklarning jadal rivojlanishi va o‘zaro ijtimoiy-iqtisodiy hamjihatligi mustahkamlash ustuvor vazifa ekanligini tasdiqlamoqda. Bu borada, eng katta va samarali yutuq milliy iqtisodiyotlarni zamon talablari darajasida modernizatsiya qilinishi hamda xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivojlantirilib, kengaytirilishi hisobiga ta’minlanadi. O‘zbekiston o‘z mustaqilligining dastlabki davridayoq BMTga a‘zo bo‘lib, jahon hamjamiyatining teng huquqli subyekti bo‘ldi. Natijada milliy ishlab chiqarishni va tashqi iqtisodiy hamkorlikni har tomonlama va keng ko‘lamli tarzda rivojlantirishga ustuvor vazifa sifatida qaralayotganligi yaqqol isbotlandi. Shu bois mamlakatimiz uchun o‘ta muhim ahamiyatga ega bo‘lgan, bugungi va ertangi taraqqiyoti uchun zarur masalalarni globallashuv jarayonidan kelib chiqib tadqiq qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Ayni paytda, milliy iqtisodiyotning xalqaro standartlar darajasida taraqqiyoti va jahon hamjamiyatidan munosib o‘rin egallab, xalqaro iqtisodiy aloqalarni izchil rivojlantirishi mamlakatning bu boradagi tashkiliy tuzilmalari va huquqiy asoslarini ham takomillashtirilishini taqozo qiladi.

Zero, jahon ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti milliy iqtisodiyotimizda hozirgi kunda yangi iqtisodiy jarayonlarning rivojiga va ishlab chiqarish tizimining takomillashuviga omil bo'lmoqda. Global tizimdagi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy-geografik imkoniyatlari, sarmoya va texnologik salohiyati xilma-xil bo'lib, bir biridan keskin darajada farq qiladi. Bular mamlakatda yetarli ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar yaratilganda iqtisodiy yuksalishning voqelikka aylanishi uchun zamin yaratilishini ko'rsatadi. Ayni paytda mamlakatda fan-texnika taraqqiyoti ishlab chiqarish xarajatlarining pasayishiga va mehnat unumdorligining ortishiga ta'sir ko'rsatish orqali davlatlarda iqtisodiy imkoniyatlarni mustahkamlashi zarur. Shu bois mamlakatda iqtisodiy islohotlar va o'zgarishlar jarayonlarining shakllanishi iqtisodiy omillar bilan bir qatorda, milliy xo'jaliklarning barqaror rivojlanishiga va manfaatlariga muvofiqligini ta'minlanishiga asos bo'ladigan mexanizmlarni yaratish ham talab etiladi. Bundan tashqari, milliy iqtisodiyotlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar rivojlanishini cheklovchi tarif va notariff to'siqlar, boshqa jarayonga xalaqit beruvchi vaziyatlar bartaraf qilinishi zarur. Natijada milliy iqtisodiyotda islohotlarning ahamiyati ortadi va mamlakatning xalqaro iqtisodiy tizimga integratsiya bo'lish imkoniyatlari kengayadi. Shu bois iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlarida jadal amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy - me'yoriy asos doirasida chuqurlashuvini ta'minlash, milliy manfaatlarni muvofiqlashtirish va kutilmaganda kelib chiqadigan muammolarni bartaraf qilish maqsadida tashkiliy – huquqiy tizimlar izchil ravishda takomillashtirilishi talab etiladi. Shunda erishilgan muvaffaqiyatlar va marralar olib borilgan yangi iqtisodiy jarayonlarning ahamiyatini yuzaga chiqaradi.

Jahon iqtisodiyotida globallashtirish chuqurlashib borayotgan davrda O'zbekistonda jadal amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakatimizning moddiy imkoniyatlari yanada mustahkamlanib, iqtisodiyotning barqaror sur'atlarda o'sishiga erishilib, makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlik ta'minlandi. Shuningdek, umumiy iqtisodiyotda va tarmoqlarda mutanosiblik yo'lga qo'yilib, bozor mexanizmining asoslari va infratuzilmalari izchil rivojlanib bormoqda. Chunki yalpi ichki mahsulotning barqaror va yuqori sur'atlarda o'sishi an'anaviy xomashyo mahsulotlari, jahon bozorlaridagi qulay kon'yunktura va ba'zi xomashyolar yoki materiallar narxining yuqoriligi hisobiga emas, balki raqobatga chidamli tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish va zamonaviy xizmat ko'rsatish

sohalarining izchil rivojlantirilishi, tarkibiy o'zgarishlarni va samarani oshirilishi natijasida ta'minlanmoqda.

o'zgarishlar, tadbirkorlikning erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi, bozor ta'minlanishiga omil bo'lmoqda. Milliy iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish jarayonida ishlab chiqaruvchilar o'rtasida barqaror kooperatsiya aloqalarini mustahkamlashga, ishlab chiqarishni mahalliyashtirish orqali mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga, mamlakatimizda ishlab chiqarilayotgan iste'mol mollari turini ko'paytirishga va hajmini oshirish bilan iste'mol bozorini to'ldirishga va mutanosiblikni ta'minlashga, xizmat sohasini rivojlantirishga, kichik biznesni jadallashtirish va qo'llab-quvvatlashga, tashqi savdo aylanmasi va eksportning tovar tarkibini muttasil diversifikatsiya qilishga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Bular iqtisodiyot tarmoqlarini o'zaro bir-birini to'ldirishga va ularning raqobat kuchini oshirishga xizmat qiladi. Aynan, milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi. Milliy iqtisodiyotni mutanosib rivojlantirish va uning tarkibiy bo'g'inlarini barpo qilish asosida barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash taraqqiyotga va aholi farovonligiga erishishga asos hisoblanadi. Bunga iqtisodiyotning real sektorini jadal rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash orqali erishish mumkin. Ayniqsa, bu borada milliy ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, hamkorlikni mustahkamlash, mahalliy mahsulotlarga ichki talabni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu yo'nalishda amalga oshirilgan islohotlar doirasida moliyaviy sharoitlar borasidagi yangi o'zgarishlar va qulayliklar hamda imkoniyatlar alohida o'rin tutadi. Demak, har bir davlatning aholini ijtimoiy-iqtisodiy tomondan muhofaza qilishi va kishilar uchun maqbul farovon shart-sharoitlarni ta'minlab berishi to'g'ridan-to'g'ri maqsadli kafolatligini tasdiqlaydi. Hozirda murakkab texnologiyaga asoslangan va istiqbolli bo'lgan mashinasozlik, yoqilg'i-energetika, kimyo va yengil sanoat singari muhim tarmoqlarning iqtisodiyotdagi roli muntazam ortib bormoqda. Ayni paytda, milliy xo'jalikning tarmoq tarkibini takomillashuvida yangi ishlab chiqarish quvvatlarining ishga tushirilishi, qayta ishlash zavodlarining qurilishi, GRESlar qurilishining jadallashtirilishi, metall ishlab chiqarishning kengaytirilishi alohida

ahamiyat kasb etmoqda. Iqtisodiyotimizning eng muhim yutuqlaridan biri, bu butunlay yangi va sanoat taraqqiyotining alohida yo‘nalishi bo‘lgan avtomobilsozlik tarmog‘ining shakllanishi hisoblanadi.

Mamlakatimizda iqtisodiy rivojlanish bozor tizimining haqiqiy ijtimoiy-iqtisodiy samarasini ta‘minlash asosida amalga oshirilishi tabiiy. Natijada mamlakatimizning ichki ishlab chiqarish imkoniyatlaridan va jahon xo‘jaligining yutuqlaridan keng foydalanishi rivojlanib bormoqda. Shu bois milliy iqtisodiyotning mutanosibligi va barqarorligini ta‘minlash, uning tarkibida sanoat, xizmatlar ko‘rsatish sohasi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik ulushini oshirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, yangi mahsulot va texnologiya turlarini o‘zlashtirish, ichki va tashqi bozorlarda mahalliy tovarlar raqobatdoshligini ta‘minlash, xizmat ko‘rsatish sektorini jadal rivojlantirish, yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda xizmatlarning o‘rni va ulushini oshirish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar tarkibini, xizmatlarning zamonaviy yuqori texnologik turlari hisobiga tubdan o‘zgartirish, turizmni jadal rivojlantirish, iqtisodiyotda uning roli va ulushini oshirish, turistik xizmatlarni diversifikatsiyalash va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirish iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim va ustuvor yo‘nalish sifatida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni (28.01.2022-yil, PF-60-son).

2.Tuxliyev N. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishida yangi trendlar. Monografiya.– T.: “Ilm-Ziyo-Zakovat”, 2021. – 72 b.

3.Paul R. Krugman, Maurice Obstfeld, and Marc J. Melitz. International economics: theory & policy/12th Edition/USA. 2022.

4.Salvatore, Dominick. International economics. Printed in the USA /. – 13th ed. 2019. 720 p.

5.Sodikov Z.R. Global savd sharoitida tashqi savdning rivojlanish tendensiyasi. Monografiya. T.: “Complex print”, 2021. 84 b.

6.Sodiqov Z.R. Xalqaro iqtisodiy integratsiya. Darslik. – T.: “Complex print”, 2020. 200 b.

YURAK QON-TOMIR TIZIMI KASALLIKLARIDA REABILITOLOGIYA CHORA TADBIRLARI

Mammadiyev Navro‘zbek Medgdobilovich

Surxondaryo viloyati, Denov Abu Ali Ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi
tehnikumi o‘qituvchisi.

+998915129244/ +998919662311

navruzbekmammadiye@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurak qon-tomir kasalliklari va ularning reabilitologiya chora tadbirlari haqida fikr va mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Yurak, qon-tomir, arteriya, vena, shikastlanish, gipertoniya, kasallik, medikamentoz, xavf omili.

Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari — yurak, arteriyalar va venalar kasalliklari. Ular juda ko‘p va xilma-xil. Bu kasalliklarning ba‘zilari (revmatizm, miokardit va boshqalar) yurakni, ayrimlari arteriya (ateroskleroz) yoki venalarni (masalan, tromboflebit), boshqalari butun yurak-qon tomir tizimini shikastlaydi (gipertoniya kasalligi).

“Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari dunyo bo‘yicha hozirgi kunga qadar nogironlik va o‘limning asosiy sababi ekanligicha qolmoqda”¹. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, barcha o‘lim holatlarining 56 foizi yurak-qon tomir tizimi kasalliklari oqibatida kelib chiqadi. Yevropa mamlakatlarida yurak-qon tomir kasalliklari yiliga 4,3 mln (48%) aholi o‘limiga sababchi bo‘ladi.

Davlat statistika qo‘mitasi xabariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida 2019 yilning yanvar-iyun oylarida vafot etgan fuqarolarning 62,1 % holatda aynan qon aylanish tizimi kasalliklari sabab qilib ko‘rsatilgan.

Yurak-qon tomir tizimi kasalliklari insonning turmush tarzi va mavjud xavf omillari bilan uzviy bog‘liq. Ko‘pgina xavf omillari turmush tarzini o‘zgartirish orqali nazorat qilinsa, ayrimlari (arterial gipertoniya, dislipidemiya va qand miqdori) medikamentoz yo‘li bilan korreksiya qilinadi.

¹ Murodova Hilola Zafarjon qizi „Yurak-Qon Tomirlar Sistemasi Patofiziologiyasi” Tafakkur manzili. 15.05.2022-yil

Hozirgi vaqtda miokard infarktining erta davrlarida klinik amaliyotga trombolitik terapiyani tatbiq etish tufayli, o‘tkir yurak yetishmovchiligi uchrashining sezilarli darajada kamayishi kuzatiladi. Shunga qaramasdan, o‘tkir yurak yetishmovchiligi MI miokard infarktining eng qo‘rqinchli asorati bo‘lib, kardiologiyaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi, chunki boshqa sabablardan ko‘ra ko‘proq o‘lim bilan yakunlanadi. Ko‘plab tadqiqotlarda ko‘rsatilganidek, o‘tkir yurak yetishmovchiligi og‘irligi nekroz hajmiga bog‘liq, shu- ning uchun miokard infarkti bilan og‘rigan bemorlarda ushbu asoratning rivojlanishini prog- noz qilish faolroq davolashga muhtoj bo‘lgan yurak mushaklari keng shikastlangan bemorlar guruhini aniqlashda va miokard nekrozi kam bo‘lgan bemorlarning statsionar davolash vaqtini qisqartirishga imkon beradi.

Kardiomiopatiya - miokardning birlamchi shikastlanishi bilan bog‘liq kasalliklar bo‘lib — yurak-tomir kasalliklari, arterial gipertoniya, orttirilgan va tug‘ma yurak poroklari bo‘lmagan holda yurak mushaklarida tizimli va funksional salbiy o‘zgarishlar mavjudligi hisoblanadi.

Kardiomiopatiya yuzaga kelishi va rivojlanishining asl sabablari hali aniqlanmagan. Ushbu kasallikni yuzaga kelishiga turtki bo‘luvchi bir qator omillar mavjud: “irsiyat, tashqi muhitning salbiy ta’siri, virusli infeksiyalar, aautoimmun kasalliklar, endokrinologik kasalliklar, allergenlar ta’siri, alkogolizm, yurak patologiyalari va boshqalar.”²

Boshlang‘ich bosqichida kardiomiopatiya odatda belgilsiz kechadi. Bemorda quyidagi shikoyatlar yuzaga kelishi mumkin: yurak sohasidagi og‘riqlar, kuchli charchoq, umumiy holsizlik, o‘ng qovurg‘a osti qismida kuchli og‘irlik, nafas yetishmasligi, nafas qisib qolishi va boshqa shu kabi alomatlar yuzaga keladi.

Kardiomiopatiyani davolash uning qanday turdagiligiga bog‘liq hisoblanadi:

- gipertofik kardiomiopatiya bu yurak muskullarini qalinlashib ketishi va natijada yurakning qon surish vazifasini buzilishidir. Bunda shifokorlar tomonidan dori vositalari yozib beriladi, ammo xavf mavjud hollarda septal mioktomiya jarrohlik amaliyoti tavsiya etiladi. Amaliyot natijasida qalinlashib ketgan yurak muskullari kichraytiriladi va normal qon aylanishi qayta tiklanadi.

² Gadayev . A, M.SH.Karimov. X.S.Axmedov, „Ichki Kasalliklar Propedevtikasi“ o‘quv qo‘llanmasi-„,Muharrir“ nashriyoti. Toshkent, 2012.

- dilaatsion kardiomiopatiya bu yurakning asosiy qon suruvchi kamerasi – chap qorinchaning kengayib ketish holati bo‘lib bunda yurak qonni to‘liqligicha sura olmay qoladi.

- restriktiv kardiomiopatiyada esa yurak mushaklari qattiqlashadi va ularda elastiklik kamayib ketadi. Natijada yurak kengaymaydi va yurak urishi intervalida yurak yetarlicha qon bilan to‘lmaydi.

Sekin uruvchi yurak uchun impulslar hosil qiluvchi elektron yurak stimulyator, o‘ta xatarli darajada noturg‘un uruvchi yurak uchun defibriliator, qon surish faoliyati buzilgan yurak uchun yordamchi ventrikulyar implanti bemorni turli holatlarda ayniqsa dori-darmonlar yordam bera olmaydigan vaziyatda holatini yaxshilash uchun yechim sifatida bemorga maslahat berilishi mumkin -, deb shifokor tomonidan ta'kidlab o‘tiladi.

Kasallikni davolashning zamonaviy usuli endovaskulyar usul hisoblanadi. Bunda son venasi orqali uzun naycha shaklidagi kateter yurakka kiritiladi va maxsus qoplama yordamida nuqson berkitiladi. Agar nuqson hajmi katta bo‘lsa, unda minimal invaziv jarrohlik tavsiya etilishi mumkin. Bunda bemor ko‘kraging o‘ng qismida 4-6 santimetrlik kesma orqali amaliyot bajarilishi mumkin.

“Transkateter aorta qopqog‘ini almashtirish (TAVR) odatda og‘ir aorta stenoz bilan tashxislangan bemorlarga tavsiya etiladi.”³ Yurakdan qon tanaga haydalganida aorta qopqog‘i ochiladi va u to‘g‘ri ochilib yopilmaganida bemorga aorta stenoz tashxisi qo‘yiladi. Bu kasallikka davo sifatida tanada mo‘tadil qon oqimini buzilishiga sabab bo‘lgan eskirgan va toraygan aorta qopqog‘i almashtirish tavsiya etiladi. Transkateter aorta qopqog‘ini almashtirish ba'zan transkateter aorta qopqog‘i implantatsiyasi (TAVI) deb ham ataladi.

Yurak qon-tomir tizimi kasalligiga qarshi kurash tibbiyot ilmi va sog‘liqni saqlash tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

Bu muammoga chuqur qiziqishning sababi yurak qon-tomir kasalliklari keng tarqalganligi, kasallik oqibatida aholining nogironlik va o‘lim xavfining yuqoriligi

³ Беленков Ю.Н., Мареев В.Ю., Агеев Ф.Т. Ингибиторы ангиотензинпревращающего фермента в лечении сердечно-сосудистых заболеваний. М Инсайт 2013;105.

nafaqat tibbiy balki sotsial ahamiyatga egaligidir. Shuning uchun bu kasallikni ilmiy jihatdan asoslash va foydali davo usullarini ishlab chiqish, kasallikning oldini olish, sog‘liqni qayta tiklash juda dolzarbdir. Hozirgi kunda yurak qon-tomir kasalliklariga qarshi kurash izchil bir tizimda amalga oshiriladi: kasallikni erta aniqlash va differensial davo kompleksini qo‘llash. sog‘liqni qayta tiklash va qayta (ikkilamchi) profilaktika o‘tkazish

Davolashning turli usul va profilaktikasi orasida jismoniy faktorlar ahamiyatga ega, chunki ular yurak-qon tomir tizimi kasalliklari kelib chiqishi va rivojlanishini aniqlashda yordam beradi. Ko‘p yillardan beri olib borilayotgan tajriba natijalari kasallikning oldini olishda jismoniy harakat faktorlari kengayganligini ko‘rsatadi, bemorlarning sog‘ligini qayta tiklash va davolanishida maqsadga yo‘naltirilgan maxsus kardiologik yordam ko‘rsatuvchi statsionar-poliklinika, sanator-kurort (sihatgoh)larda effektiv tibbiy davolash usullaridan foydalaniladi. Fizioterapiyaning asosini tabiat faktorlari (quyosh, iqlim, mineral va tuzsiz suv, daryo, dengiz, suv omborlari, shuningdek, maxsus apparatlar yordamida hosil qilingan) tashkil qiladi. Organizmga dastlabki jismoniy ta'sir teri orqali, retseptor apparat tomir tizimi va teridagi fizik-ximik jarayon o‘zgarishlari bilan bog‘liq ravishda amalga oshiradi. Elektr haroratli, mexanik, kimyoviy, nurlanishli va b.q. teriga ta'sir qiluvchi fizik faktorlar. Davolashning fizik faktorlari ichida alohida ahamiyatga ega bo‘lgani tomirlardagi sezgirlik retseptoridagi o‘zgarishga avvalo karotid va aortal zonadagi xemoretseptorlarga o‘ta sezgirligi sabab bo‘ladi. Retseptor zonada reflekslar kelib chiqadi, ular arterial va vena tomirlari tonusini, arterial bosimni, yurak qisqarishlari chastotasini, nafas yo‘llari markazi va qon-tomir harakatlanishini qo‘zg‘atadi. Qon-tomir tizimi kasalliklarini davolashda qator fizik faktorlardan foydalaniladi, mato orqali issiqlik tarqatiladi (elektromagnit maydoni, o‘zgaruvchan maydon) Mato orqali isitish tomir reaksiyalarida dilyatatsiya ko‘rinishida namoyon bo‘ladi, ishlamayotgan kapillyarlarni ochishga, ularda qon aylanishini tezlatishga, trombositlardagi agregatsion o‘zgarishlarga yordami kuzatiladi

Yurak qon-tomir tizimi kasalliklarida rehabilitologiya chora tadbirlari muhim ahamiyatga ega. Bu tadbirlar katta ahamiyatga ega bo‘lib, kasallikning turlariga va holatiga bog‘liq ravishda belgilanadi. Ushbu tadbirlar quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

1. Davolash rehabilitatsiyasi: “Yurak qon-tomir tizimi kasalliklaridagi rehabilitatsiya jarayonida kasalning davolanishi va mashqlarni o‘rganishi va

takrorlashi mavjud”⁴. Bu jarayon yurak kasalligining sifatini va davolash natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

2. Egzersistem terapiyasi: Bu terapiya turi kasallikni davom ettirishdan oldin, operatsiya, dori-darmonlar yoki boshqa davolash usullarini qo'llab-quvvatlaydi. Bu tadbir shakllari o'zaro aloqada bo'lishi mumkin va kasallikning turiga bog'liq o'zgaradi.

3. Kasallik bilan bog'liq ma'lumotlar ta'limi: Yurak qon-tomir tizimi kasalliklari bilan charchashgan kishilar va ularning oilalari uchun ma'lumotlar ta'limi katta ahamiyatga ega. Bu ta'lim kasalning holatini tushunish va uning egasiga shifokor bilan birgalikda talabalik qilishga yordam beradi.

4. Mashqlar terapiyasi: Reabilitatsiya davomida, kasallar uchun tuzilgan o'zgartirici mashqlar va fizioterapiya katta ahamiyatga ega. Bu mashqlar yurak qon-tomir tizimining ishlashini yaxshilash, kuchliqni tiklash, tartibga solish va tinchlikni mustahkamlash uchun qo'llaniladi.

Reabilitologiya chora tadbirlari shifokorlar va reabilitologlar jahon miqyosida keng qo'llaniladi va kasallarni hayotga qaytarishda juda muhim ahamiyatga ega. Bu tadbirlar yordamida yurak qon-tomir tizimi kasalliklari bilan kurashish jarayonida kasalning yaxshilanishi va ozod bolishi uchun imkoniyat yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Murodova Hilola Zafarjon qizi „Yurak-Qon Tomirlar Sistemasi Patofiziologiyasi” Tafakkur manzili. 15.05.2022-yil

2. Narziyeva SH.S, Abdullaeva M, „Ichki Kasalliklar Propedevtikasi” o'quv qo'llanmasi - Buxoro „Durдона” nashriyoti, 2018.

3. Gadayev . A, M.SH.Karimov. X.S.Axmedov, „Ichki Kasalliklar Propedevtikasi” o'quv qo'llanmasi-„Muharrir” nashriyoti. Toshkent, 2012.

4. Беленков Ю.Н., Мареев В.Ю., Агеев Ф.Т. Ингибиторы ангиотензинпревращающего фермента в лечении сердечно-сосудистых заболеваний. М Инсайт 2013;105.

5. Булычев А.Б. Выживаемость и качество жизни у больных, перенесших инфаркт миокарда: Дисс. д-ра мед. наук. СПб 2010;279

6. Ahmedov N.K., Atlas. Odam anatomiyasi [2 jildli], 2-j., 2005.

⁴ Murodova Hilola Zafarjon qizi „Yurak-Qon Tomirlar Sistemasi Patofiziologiyasi” Tafakkur manzili. 15.05.2022-yil

IPOTEKA (UY JOY XIZMATLARI) BOZORI SHAKLLANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI

Turopova Nigora Xolmurod qizi

Termiz davlat universiteti

nturopova@tersu.uz

Annotatsiya: Maqolada ipoteka bozori shakllanishining asosiy bosqichlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Ipoteka, bozor, uy-joy, kredit, lizing, moliya bozori.

Mamlakatimizda mustaqillik yillaridan soʻng ilk bor ipoteka tizimining vujudga kelishi, yaʼni 1996 yilda “Uyjoyjamg‘armabank”ning hamda 2005-yilda “Ipoteka-bank” ATIBning tashkil etilishi va keyinchalik 2016-yilda Prezidentning ikkita muhim qarori asosida davlat dasturlari qabul qilinib, bu bilan qishloq va shahar joylarda uy-joy qurilishini jadallashtirish va aholiga imtiyozli ipoteka kreditlar ajratib kelinayotganligini alohida qayd etish lozim. Yuqoridagi qoʻyilgan ushbu qadam aholining yillar davomida yigʻilib qolgan uy-joy masalasini hal etishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Uy-joylarni ipoteka kreditlash bozori iqtisodiyotining eng muhim tuzilmalaridan biridir. Uy-joy ipoteka kreditining samaradorligi bozor iqtisodiyoti tizimining sifati, uning ijtimoiy yoʻnaltirilganligi va takror ishlab chiqarish qobiliyatidan dalolat beradi.

Ipoteka kreditlash tizimining faoliyat koʻrsatishi investitsiya jarayonlarini rivojlantirish, kredit tashkilotlari, iqtisodiyotning moliya va bank sektorlari faoliyati, qurilish industriyasini rivojlantirish, oʻrta sinfni shakllantirish uchun asosiy shart-sharoitlarni yaratadi. aholi uchun yuqori sifatli yashash sharoitlari. Ipoteka kreditlari fuqarolarning shaxsiy jamgʻarmalarini investitsiya jarayonlariga eng samarali jalb etish, byudjet xarajatlarini bevosita ijtimoiy ahamiyatga molik vazifalarni, shu jumladan infratuzilmani rivojlantirish bilan bogʻliq vazifalarni hal etishga yoʻnaltirish imkonini beradi.

Ehtimol, ipoteka mazmuni haqida eng keng tarqalgan fikr uning koʻchmas mulk garovi bilan taʼminlangan kredit sifatida tushunishidir¹. Haqiqatan ham, hodisaning yuzaga kelishi garov mavjudligi sababli ipoteka koʻchmas mulk sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, koʻplab qoʻshimcha shartlar mavjud boʻlib, ular

orasida garovni nazarda tutuvchi yuzaga keladigan munosabatlarning uzoq muddatli tabiati ham ko'rsatiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, paydo bo'lgan munosabatlarning yakuniy maqsadi qarz oluvchi asosiy sifatida qabul qiladigan mulkni sotib olishdir. Ehtiyojlar, bu ipoteka kreditini kreditlash bilan bog'liq boshqa operatsiyalardan sezilarli darajada ajratib turadi. Ipoteka krediti turli tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Ular orasida: ko'chmas mulk bozori to'g'ri kredit munosabatlari; kapital bozoridan moliyaviy resurslarni jalb qilish bilan bog'liq faoliyat; ko'chmas mulk ob'ektlariga nisbatan manfaatdor tomonlarning huquqlarini ta'minlash uchun tranzaksiyalar shartlari xisoblanadi⁴. Ipoteka kreditlash tizimining samaradorligi uning barcha ishtirokchilari, ham qarz oluvchilar, ham kreditorlar qoniqishlari bilan belgilanadi va faoliyat natijasi keyinchalik daromad olish uchun resurs sifatida qaralishi mumkin bo'lgan uy-joy fondini yaratishdan ibodat.

Mamlakatimizda ipoteka kreditlash amaliyoti to'g'ridan-to'g'ri kreditlash amaliyotiga asoslanib, O'zbekiston Respublikasining 2006 yil 4 oktyabrdagi "Ipoteka to'g'risida"gi Qonuni, Vazirlar mahkamasining 2007 yil 3 yanvardagi "Uy-joy qurilishiga, uni rekonstruksiya qilishga va sotib olishga ipoteka krediti berish to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi 2-sonli qaroriga asosan tartibga solinadi. Mamlakatimizdagi tijorat banklari tomonidan ipoteka kreditlari quyidagilar hisobidan beriladi. Yuqoridagilardan ham ko'rish mumkinki, banklar tomonidan bevosita ipoteka kreditlarini moliyalashtirish yoki qayta moliyalashtirish maqsadida ipoteka qimmatli qog'ozlari muomalasi yo'lga qo'yilmagan.

2005 yilda ATB O'zuyjoyjamg'armabank va ATB Zaminbankning birlashuvi natijasida tashkil etilgan ATIB Ipotekabank faoliyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, faqat bir marta 2010 yilda korporativ obligatsiyalar muomalaga chiqarilgan 5 yildan so'ng 2015 yilda so'ndirilgan. Ipoteka obligatsiyalari birorta ham bank tomonidan muomalaga chiqarilmagan. Ipoteka krediti berishda bankning (ipotekaga oluvchining) ipoteka bilan ta'minlangan majburiyati bo'yicha huquqlari garov xati bilan tasdiqlanishi mumkin. Garov xati qarz oluvchi (ipotekaga qo'yuvchi) tomonidan tuziladi va ipoteka davlat ro'yxatidan o'tkazilgandan keyin, qarz oluvchi (ipotekaga qo'yuvchi) hamda bank (ipotekaga oluvchi) ishtirokida ro'yxatdan o'tkazuvchi organ tomonidan rasmiylashtiriladi va bankka (ipotekaga oluvchiga) beriladi.

Ipoteka krediti uchun berilgan xalqaro va xorijiy moliya institutlari mablag'lari hisobiga tijorat banki tomonidan beriladigan ipoteka krediti miqdori

ushbu mablag'larni berish to'g'risida tijorat banki va ko'rsatib o'tilgan moliya institutlari o'rtasida tuzilgan tegishli shartnomalar shartlaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Ariza beruvchi tijorat banklarining o'z mablag'lari va jalb etilgan mablag'lari hisobiga ipoteka krediti olish uchun: - quriladigan, sotib olinadigan uy-joy yoki ko'p kvartirali uydagi kvartira qiymatining; - uy-joyni rekonstruksiya qilish qiymatining kamida 25 foizi miqdoridagi o'z mablag'iga ega bo'lishi kerak. Ushbu mablag'lar ariza beruvchining nomiga bankda ochilgan jamg'arma omonat hisob raqamida milliy yoki chet el valyutasida mavjud bo'lishi, shuningdek qurilayotgan uy-joy smeta qiymatining yoki rekonstruksiya qilish qiymatining 25 foizidan kam bo'lmagan miqdorda ariza beruvchi tomonidan o'z mablag'lari hisobiga sotib olingan qurilish materiallari tarzida bo'lishi mumkin.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida aholi, eng avvalo, yosh oilalar, eskirgan uylarda yashab kelayotgan fuqarolar va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj boshqa fuqarolarning yashash sharoitini imtiyozli shartlarda ipoteka kreditlari ajratish hamda shahar va qishloq joylarda arzon uylar qurish orqali yanada yaxshilash masalasi mamlakatimizda ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shundan kelib chiqqan holda respublikamizda aholini munosib uy-joy bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratilayotgan bir vaqtda xorijiy mamlakatlarda keng qo'llanilayotgan amaliyotlarni mamlakatimizda ham qo'llash moliya bozori va ko'chmas mulk bozori rivojlanishida ahamiyat kasb etadi. Bunda yuqorida ta'kidlanganidek aholi bo'sh mablag'larini jalb qilish hisobiga qimmatli qog'ozlar bozori yangi segmenti yuzaga kelishiga erishiladi.

O'zbekistonda moliya bozorida aksiyadorlik kompaniyalari korporativ boshqaruv tizimi anglo-sakson ("investorlik") modelidan farqli kontinental (Germaniyadagiga o'hshash "insayderlik" yoki "ikki pog'onali") modelga asoslanganligi va ichki nodavlat investitsiyalar hajmini kamligi, xususiylashtirish mexanizmi kam samarali bo'lgani va regulyatorlarning ko'p sonliligi, banklar, sug'urta tashkilotlari va budjetdan tashqari fondlarning yetarlicha investitsion samara bilan ishlayotgani sababli, barcha o'tish iqtisodiyotiga mansub mamlakatlar singari ma'lum darajada muammolar kelib chiqmoqda:

1. Minoritar aksiyadorlar ulushlari kamayishi hisobiga yirik aksiyadorlar paydo bo'lishi, natijada investitsiyalar sifatidagi moliyaviy resurslar jalb qilinishi susayishi kuzatilmoqda. Chunki yirik investorlar korporativ manfaatlari ila

kompaniyalarda ustuvor mavqeni egallab, tashqi portfel investitsiyalar oqimiga to‘sqinlik qiladilar, bu esa yangi emissiyalarga yo‘l bermaydi, listing darajasidan uzoqlashtiradi, qimmatli qog‘ozlarning ochiq birlamchi va davomiy uzluksiz ikkilamchi bozori rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

2. Bank tizimi modeli anglo-sakson modelidan farqli ko‘proq Germaniyadagiga o‘hshash modelga asoslanganligi banklarni moliya bozorlarida to‘liq qonli investitsion va kredit operatsiyalarning tashabbuskori va katalizatori sifatida faollik qilishiga to‘sqinlik qilmoqda.

3. Sug‘urta tizimi hali yahshi rivojlanmaganligi va investitsion resurslari kamligi, hamda fond bozorida to‘g‘ridan-to‘g‘ri portfel investitsiyalar bilan shug‘ullanmaganligi sababli, ular na korporativ boshqaruv tizimida, na birlamchi va ikkilamchi bozorlarda faollik sezilmayapti.

4. Budjetdan tashqari fondlar faqat davlat qimmatli qog‘ozlariga investitsiyalar qilish bilan cheklanganlar, aktsiyalar bozori ular uchun juda riskli.

5. Investitsiya institutlari, ayniqsa investitsiya fondlari va kompaniyalarning investitsion resurslari hajmi va menejmenti sifati juda past, ular asosan xususiylashtirish mexanizmi omili ta‘siri ostida qolganlar.

6. Nisbatan ko‘p vaqt davomida xususiylashtirilgan kompaniyalarda davlatning ihtiyorida aktsiyalarning yirik paketlari turib qolganligi va ularda korporativ boshqaruv va menejment (moliyaviy, administrativ va strategik) tizimi samarasiz qolganligi (unda asosan davlatning ishonchli vakillari sifatida davlat organlari hizmatchilari va ishonchli boshqaruvchi kompaniyalar davlat nomidan qatnashganlari samarasiz bo‘lganligi), natijada restrukturizatsiya samarasiz amalga oshirilib, modernizatsiya qilinmay moliyaviy ahvoli borgan sari yomonlashib borganligi sababli, davlat resurslarining ko‘p qismi strategik va spekuliyativ portfel investorlarga sotilishi qiyin bo‘lib kelmoqda, sotilsa ham yirik investorlarga ketmoqda, natijada salbiy holatlar yuzaga kelmoqda. Bunda banklar va boshqa moliya institutlarining investitsion faollik sezilmay kelmoqda.

7. Xususiylashtirish tizimi va unga tayangan biznes yaxshi rivojlanmay sustligicha qolmoqda.

8. Kompaniyalarning bazaviy qimmatli qog‘ozlari jalbdor va tovar bozorida raqobatbardosh bo‘lmaganligi, davomiy uzluksiz barqaror ikkilamchi bozor yo‘qligi sababli, bazisli qimmatli qog‘ozlar (derivativlar) bozori shakllanishiga yo‘l bermayapti.

9. Banklar va turli kompaniyalarda emission, dividend va investitsion siyosatlari menejmentining uyg'unlikdagi optimal balansiga erishish masalasiga ahamiyat berilmasdan kelinmoqda, natijada ular ichki va tashqi resurslarni samarali jalb qila olmayaptilar.

10. Davlat regulyativ institutlarining ko'p sonligi va tartiblashtirish mexanizmlari birbirlari bilan bir muncha nomutanosiblikda bo'lganligi (ularni uyg'unlikda birlashtiradigan bir butun yagona umummilliy makroregulyator yo'qligi) sababli, moliya bozori umuman olganda iqtisodiyotdagi o'z funksiyasini to'liq va samarali barishi qiyin kechmoqda, bunda esa bozor qatnashchilari o'z vazifalarini bajarishga to'liq qodir bo'lmaganicha qolmoqdalar.

11. Davlat qimmatli qog'ozlari turlari va hajmi nisbatan kamligi, ular bilan bog'liq operatsiyalarning sustligi, Markaziy bankning ochiq moliya bozorlaridagi operatsiyalari sezilarli emasligi moliya bozorini rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari mahalliy hokimiyatlar tomonidan munitsipal obligatsiyalar chiqarilmasligi qo'shimcha investitsion resurslar manbasidan foydalanmaslikka olib kelmoqda.

12. Ipoteka va lizing bozorlari yetarlicha shakllanmagan. Hanuzgacha eksport lizingi va ipotekaviy qimmatli qog'ozlari, veksellar va mavjudlaridan boshqa turdagi qimmatli qog'ozlar qog'ozlar yo'q. Moliya injeneriyasi va uning innovatsion mahsulotlari tarkib topmagan.

13. Mamlakatda birjalar va birjadan tashqari elektron savdo tizimlarining nisbatan ko'pligi oborot hajmlari kamligi, ularning barchasini tijorat tashkilotlari ekanligi, mos ravishda hisob yuritish, savdo va hisob-kitoblar o'tkazish bo'yicha tegishli institutlar xizmatidan foydalanuvchi qatnashchilarning transaksion harajatlari miqdori ko'pligi, va o'zini o'zi muvofiqlashtirish mexanizmiga asoslanmaganligi moliya bozorini maydalanishiga va samaradorligini pasayishiga olib kelmoqda.

Yuqoridagilar va boshqa sabablarning barchasi mamlakatda kollektiv investorlar institutlarini investitsion jarayonda sezilarli emasligiga, aksincha yirik deyarli samarasiz bo'lgan investorlarning salmog'ini keskin oshib ketishiga olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Довиденко И.В., Черняк В.З. Ипотека. Управление. Организация. Оценка: Учеб.пособие для студентов вузов.- М.: ЮНИТИ-ДАНА. 2012. 464 с
2. Жаровская Е.П. Банковское дело: Учебное пособие: Учебник -М.: Омега-Л, 2008-476с
3. Звягинцев В. Проблемы и перспективы ипотечного кредитования в РФ Лаборатория книги 2011-121 с
4. Отман Ш. “Секьюритизация и право” Учебник.-М.: ИНФРА-М, 2008.,- 460 с

Research Science and Innovation House

BOLALARNI ICHKI VA TASHQI MOTIVLARINI O‘RGANISH ORQALI BILIM OLISHGA YO‘NALTIRISH

Saidmuratova Malohat Baxtiyorovna

Urganch davlat universiteti v.b. dos (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalardagi ichki va tashqi motivlar, chet el olimlari ta’lim – tarbiya jarayonida o‘quv motivatsiyasining o‘rni, ichki va tashqi motivlarni aniqlash, balalarda bilim olishga mexr uyg‘otish, bolalardagi bilish jarayonini shakllanishi, muammo aniqlash doirasida amalga oshiril-gan ishlarni tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kitobxon, bola, motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, hamkorlik, tanlov erkinligi, qo‘rquv, muvofaqiyat, hamkorlik, hukumronlik, daxldorlik.

НАПРАВЛЕНИЕ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ ЧЕРЕЗ ИЗУЧЕНИЕ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ МОТИВОВ

Аннотация: В данной статье представлен анализ внутренних и внешних мотиваций детей, роль учебной мотивации в процессе обучения и воспитания зарубежными учеными, выявление внутренних и внешних мотиваций, привитие любви к знания у детей, формирование знаний у детей. идентификация проблемы.

Ключевые слова: читатель, ребёнок, мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, сотрудничество, свобода выбора, страх, уступчивость, сотрудничество, доминирование, вовлеченность.

GUIDING YOUNG PEOPLE TO READ BY STUDYING THEIR INTRINSIC AND EXTRINSIC MOTIVATIONS

Annotation: This article presents an analysis of internal and external motivations of children, the role of educational motivation in the process of education and upbringing by foreign scientists, identification of internal and external motivations,

instilling a love of books in children, the formation of knowledge in children, problem identification.

Key words: reader, child, motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, cooperation, freedom of choice, fear, compliance, cooperation, dominance, involvement.

Kirish. Bolalarni bilim olish orqali vatanga boʻlgan muxabbatni shakllantirish. Bilim olish orqali bolalar ong, tafakkurini, bilish jarayonlarini rivojlantirish orqali zamonlarni zamonlarga, rishtalarni-rishtalarga ulovchi vositabulib xizmat qiladi. Shuning uchun har bir inson, har bir kitobxonda kitob oʻqishni, axborot olish madaniyatini yanada rivojlantirishimiz kerak. Bilim olish madaniyati juda keng tushuncha va murakkab muammo boʻlib, taxminan quyidagi holatlarni oʻz ichiga oladi: Bolani bilim olishga qiziqtirishda nima uchun mukofotlar bilan ragʻbatlantirish xamisha ish bermaydi, shunday paytlarda qanday yoʻl tutish kerak oʻqish, oʻquv faoliyatini mativlari haqidagi chet el olimlarining asarlarida ilgari surilgan gʻoyalarini tahlil qilar ekanmiz quyidagilarga eʼtibor qaratish joizdir.

Taʼlim –tarbiya jarayonida bilim olish motivatsiyasining oʻrni butun dunyo olimlari tomonidan tan olingan va taʼlimiy va tarbiyaviy tamonlari oʻrganilgan. Oʻquv samaradorligini oʻrganishda oʻquv motivatsiyasining rolini chet el olimlari oʻz tadqiqotlarida tadqiq qildilar. Shularni inobatga olgan xolda, oʻquv motivlarini qoʻzgʻatuvchilardan tashqarida sodir boʻladigan xatti –harakatlarni tushuntirish boʻyicha bir talay modellar ishlab chiqilgan boʻlib, ularni koʻrib chiqish ichki mativlarning mexanizmlarini tahlil qilishda qoʻl keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili: Ichki va tashqi motivatsiyani tanlaymiz. Ichki motivatsiya haqida kamdan-kam bosh qotiramiz. Bizning samimiy xohish-istaklarimiz, holatimizni tushuntirish uchun birgina soʻz yetarli - "istayman". Bolalar oʻzlariga yoqadigan narsalar bilan shugʻullanish, qoʻshiq tinglash yoki ularga joʻr boʻlib ijro qilish, oʻz qoʻllari bilan biror narsa yasashadi yoki sarguzasht romanlar oʻqishadi, chunki ularga shunday qilish yoqadi.

Tashqi motivatsiya har xil boʻladi - choʻntak pullaridan tortib, to maktabdagi baholargacha. Buni bir gap bilan izohlash mumkin: "Mana bunday qilsang, buni qoʻlgakiritasan".[1.262-267]

Psixolog Alfi Kon "Mukofot bilan jazolash" kitobida nafaqat ota-onalarni, balki oʻqituvchilarni ham turli imtiyozlarni qoʻllashda ogohlantiradi. Baʼzi ota-onalar farzandi yaxshi oʻqishi uchun hayvonot bogʻiga olib borishni vaʼda qilishadi,

boshqalari qimmat baho gadjetlarni xarid qilishadi va hatto pul ham berishadi. Muammo shundaki, bu usul ish bermaydi: o'quvchi shunday o'qishda davom etaveradi, boz ustiga, va'da qilingan narsaga erisha olmagan uchun yaqinlaridan xafa ham bo'ladi!

Taxlil va natijalar. O'qishga bo'lgan qiziqishga nima ta'sir qiladi? Psixolog Alfi Kon motivatsiyaga ta'sir ko'rsatuvchi uch omilni ajratadi:

1. Kichik yoshdagi bolalar o'qishga tayyor va ular buning uchun hech narsa talab qilishmaydi. Ularda ichki motivatsiya kuchli rivojlangan bo'ladi: ular o'zlariga qiziq bo'lgan narsalarnigina o'qib o'rganishadi.

2. Ichki motivatsiyani saqlab qola olgan bolalar samarali o'qishadi. Qolganlarni esa uddalay olmaydi deb hisoblashadi, biroq bunday emas. Ba'zi maktab o'quvchilari faqat past baho olishsa-da, boshqa sohalarda o'zlarini ijobiy sifatlari bilan qatnashadi.

Masalan, sevimli xonandasining o'nlab qo'shiqlarini yoddan bilishadi (matematikada esa ko'paytirish jadvalini eslay olishmaydi). Yoki fantastikani berilib o'qishadi (klassikaga esa qo'l tekkzishmaydi). Ularga shu qiziq. Ichki motivatsiyaning mohiyati ham shundadir.

3. Imtiyozlar ichki motivatsiyani yo'qqa chiqaradi Psixologlar Kerol Eymys va Kerol Duek ota-onalar hamda o'qituvchilar qandaydir imtiyozga urg'u berishganda bolalarning qiziqishi darhol so'nishini aniqlashdi.

Nimadan boshlash kerak?

Xulosa va takliflar. Bilim olish motivatsiyani qaytarish — uzoq jarayon va buning muvaffaqiyati asosan ota-onaga bog'liq. Kattalar eng avvalo uch narsa haqida bosh qotirishlari kerak: **mazmun, hamkorlik** va **tanlov erkinligi**.

1. **Mazmun.** Bola talabimizni bajarmaganida biz uning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatish usullarini qidiramiz. Yaxshisi, talabingiz qanchalik to'g'ri ekani haqida o'ylab ko'ring. Farzandingiz fizikadan faqat "4" va "5" olmasa, buning hech qanday qo'rqinchli joyi yo'q. Bolalar "shovqin qilmaslik" borasidagi talabimizni "quloqsiz" ekanliklari uchun emas, o'z yoshlarining psixologik xususiyatlari sababli rad etishadi.

2. **Hamkorlik.** Afsuski, bola bilan muloqot qilish kontekstida bu so'z ko'p ota-onalar uchun notanish. Biroq farzandlaringiz qancha katta bo'lganlari sari, ularni shuncha ko'p hamkorlikka jalb qilishingiz kerak. Muhokama qilish, tushuntirish berish, birga rejalar tuzish kerak. Bola bilan katta odamdek suhbatlashishga harakat

qilib ko‘ring. 15 yoshli bolaning kosmonavt bo‘lish orzusiga bee‘tibor bo‘lish kerak emas. Nima uchun buning ilojisiz ekanini xotirjam o‘tirib tushuntiring. Ehtimol, o‘g‘lingiz sizning so‘zlaringiz orasidan o‘sh uchun ichki motivatsiya topa olar.

3. **Tanlov erkinligi.** Bola o‘zini jarayonning bir bo‘lagidek his qilishi kerak, shunda u muammo yechimini topishga mas‘uliyat bilan yondashadi. Farzandingiz o‘zini yomon tuta boshlasa, undan buning sabablarini so‘rang. Siz "shundoq ham gap nimadaligini bilaman" deyishingiz mumkin, shunday bo‘lsa-da, urinib ko‘ring. Ehtimol, uning javobi sizni ajablantirar keling yaxshisi motivatsiya nimaligi vaundan qanday foydalanish mumkinligini ko‘rib chiqamiz. Qaysi turdagi motivatsiya sizga mos kelishini aniqlang, ularni eslab qoling va maqsadingizga erishing. Motivatsiya ichki va tashqi bo‘lishi mumkin buni yukorida ko‘rib chikdik endi ichki va tashqi mativni qanday bo‘lishi va uning ta‘sirini ko‘rib chiqamiz.

M: Bitta qari kishining derazasi ostida bolalar futbol o‘ynashardi va ularning shovqinlari unga xalaqit berardi. Ularga murojaatlar va iltimoslar ta‘sir qilmasdi. Bu shovqindan qutulish uchun u o‘ylab-o‘ylab shunday qarorga keladi. Bir kuni u bolalar oldiga chiqadi va ularga: “Bugun siz juda yaxshi o‘ynadingiz. Shuning uchun sizlarning har biringizga bir dollardan beraman”. Bu bolalarga qanday ta‘sir qilganini tasavvur qilaverish mumkin. Ular o‘zlari mazza qilib o‘ynaganlari uchun pul ham olishgan edida. Ular juda xursand bo‘lishadi. Ertasi kuni uy egasi bolalar oldiga chiqadi va ularga: “Bolalar bugun mening pulim ozroq, shuning uchun sizlarning har biringizga faqat 50 syentdangina berishim mumkin” deydi. Bolalar pulni olishadi va kechagiga qaraganda kamroq ishtiyoq bilan o‘ynashadi. Ertasi kuni bolalar 20 syentdan olishadi va uy egasi ularga: “Ertaga ham kelinglar. Men sizga 5 syentdan beraman” deydi. Bunga nisbatan bolalar: “Yana nima. Biz sizga bor-yo‘g‘i 5 syent uchun o‘ynaymizmi?” deyishadi va ketishadi. Shunday qilib bu odam bolalarning shovqinidan qutuladi. Xo‘sh bu yerda uy egasi nima qildi? U bolalarning ichki motivatsiyasini (yugurish, chopish, shovqin qilish, o‘ynash) tashqi motivatsiyaga (pul olish) almashtirdi va keyin esa bu tashqi motivatsiyani to‘xtatdi. Shu yo‘l bilan bolalarning ichki motivatsiyasini yo‘qqa chiqardi va o‘ziga yoqimsiz bo‘lgan holatdan qutuldi. Biror ishni boshlagan odamlarning dastlabki ichki motivatsiyasi qayerga yo‘qoladi?

Hammasi juda oddiy. O‘qituvchi o‘quvchilarni tashqi motivatsiyasiga juda katta e‘tibor berishadi va ichki motivatsiyani esdan chiqarishadi. Motivatsiyaning asosiy turlari Ichki motivatsiya: Inson o‘z xohish-istagi bilan

ilhomlanadigan holatlarda bu juda muhimdir. Masalan, O‘qishga o‘lgan qiziqini oshirish. Shu bilan birga maqsadimiz – kayfiyatni oshirish va yangi bilimlarimizdan qoniqish. Tashqi motivatsiya: Bunday holda, biz o‘z xohishimiz bilan emas, balki atrofda odamlar istagi bilan boshqarilamiz. Masalan, biz ham yaxshi o‘qishni xohlaymiz, lekin o‘zimiz uchun emas, balki sherigimiz bosimi ostida. Maqsadimiz o‘z-o‘zini ehtiyojini qondirish emas, balki sevgan insonimizga yaxshilik qilish istagidir. Motivatsiyaning kichik turlari Suyunchi: Ushbu turdagi motivatsiya biron bir mukofot olishga asoslanadi. Ko‘pincha buni boshqalardan kutamiz, lekin ushbu usuldan o‘zingiz foydalanishingiz mumkin. Masalan, murakkab muammoni muvaffaqiyatli hal qilgandan so‘ng, o‘zingizni uzoq kutilgan xarid bilan siylang. **Qo‘rquv:** Ongimizda ko‘pincha bu so‘zni dahshatli narsa bilan bog‘laymiz, lekin motivatsiya holatida bu har doim ham shunday emas. Ayniqsa, yaqinlarimiz oldida o‘zimizdagi mas‘uliyatni his qilsak, bilmasdan muvaffaqiyatsizlikka uchrab qolishdan qo‘rqamiz. Muvaffaqiyat: Agar o‘zingizni doimiy tanqid qilsangiz va bu yerda to‘xtashni xayolingizga ham keltirmasangiz, demak, gap bu yutuqni rag‘batlantirish haqida bo‘ladi. Odatda, bunday turki mukofotdan ko‘ra yaxshiroq ishlaydi.

Hukmronlik: Har qanday holatda vaziyatning ustasi bo‘lishga harakat qiladigan va har doim o‘z haqligiga amin odamlar hukmronlik motivatsiyalariga asoslanadi. Ular hamma narsani nazorat ostida ushlab turishlari va boshqalarni kerakli harakatlar qilishga undashlari kerak.

Daxldorlik: Daxldorlik motivatsiyasi bo‘lgan odamlar ular bilan muloqot qiladigan odamlarning muhim maqomidir. Boshqalarning ma‘lum bir ijtimoiy qatlama tegishli bo‘lishi ularni rivojlanish va harakat qilishni xohlaydi. Ular, ayniqsa, ijtimoiy mavqeyi, ma‘lumot darajasi, professionalligi va hokazolarda ulardan ustun odamlar maqtoviga sazovor bo‘lishadi.

Xabardorlik: Siz har qanday ishda eng zo‘r bo‘lishni xohlaysizmi va o‘zingiz ishlagan hamma narsani mukammal bajarishga intilasizmi? Demak, hamma narsada malakali bo‘lishni xohlaysiz. Ushbu turdagi motivatsiya, ayniqsa, yangi ko‘nikmalarni egallashda juda yaxshi.

Dunyoga munosabat: Agar atrofimizdagi dunyo haqidagi tasavvurimizni o‘zgartirmoqchi bo‘lsak va undagi o‘rnimizga qarashni istasak, ushbu motivatsiya turini boshqaramiz. Odamlar ko‘pincha muvaffaqiyatni ma‘lum yutuqlar to‘plami sifatida tushunadilar: moddiy farovonlik, oila qurish va jamiyatda obro‘ qozonish.

Ammo yana ko‘p narsadan mamnun bo‘lishimiz mumkin. Masalan, biz bilan faxrlanishini, qadrlashini istaymiz. Qilgan ishimizdan zavq olishga harakat qilamiz. Dunyoda o‘z o‘rnimizni topishimiz va o‘zimiz bilan uyg‘unlikda yashashimiz uchun qilinadigan barcha harakatlar ushbu motivatsiya turiga bog‘liq.

Ichki motivatsiya: Ichki motivatsiya – bu odamning ichidan turtib turadigan va uni harakatga kelishga majburlaydigan kuchdir. U doimo biror narsaga intilishga, bir joyda turib qolmaslikka, o‘z jamoangizni yoki tashkilotingizni tashkil qilishga undab turadi. Bularning hammasini siz o‘zingizning va boshqalarning hayotini yaxshilash uchun qilasiz.

Ichki motivatsiya – bu qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklar davrida bizni ushlab turadigan va qizdiradigan “yoqilg‘idir”. U harakatga kelishga undaydi.

Misollar:Orzu, amalga oshganlik G‘oyalar, ijodiyot Hayotda o‘z o‘rnini topish
Ishonch

Qiziquvchanlik

Salomatlik

Kimgadir keraklilikni his qilish

Shaxsiy rivojlani

Muloqotga bo‘lgan extiyoj

Xohlagan bir ishni bajarishda muvaffaqiyatga erishishining eng birinchi va eng muhim siri – bu ichki motivatsiyani pasaytirmasdan ushlab turishdir. Tashqi motivatsiya – bu tashqi ijtimoiy muhitda sizning erishganlaringizni ko‘rsatib turuvchi narsalardir.

Misollar:

Pullar, karyera, status, tan olinish, nufuzni oshiruvchi narsalar (uy, kvartira, mashina), turmush estetikasining yuqori darajasi, sayohat qilish imkoniyati, sizning tashqi motivatsiyangiz doimiy ravishda o‘zgarib turadi. Ichki va tashqi motivatsiyalar o‘zaro mutanosib bo‘lgandagina eng samarali bo‘ladi.[2,46-62] O‘qituvchilar ko‘rinishidan olijanob usullar bilan ishtiyoqni oshirishga harakat qilishadi: turli maqomlar (oyning eng yaxshi o‘quvchisi) joriy qilishadi, yaxshi o‘qiydiganlar uchun imtiyozlar yaratishadi. Ko‘pincha shunday bo‘ladi: oyning eng yaxshi o‘quvchisi asosan bir o‘quvchi bo‘ladi, imtiyozlar esa odatda tarkibi o‘zgaraydigan o‘quvchilar doirasiga beriladi. Qolgan o‘quvchilar esa o‘zlarini omadsizdek his qilishadi. Nima uchun tashqi motivatsiyani oshirish ish bermaydi? Biz "Mana bunday qilsang, buni qo‘lga kiritasan", degan paytimizda bola

dastlab va'dani ishtiyoq bilan qabul qiladi. Shu bilan birga, unda o'zini o'zi himoyalash instinkti ham ishga tushadi.

Bola muammoni hal qilishning ijodiy usulini emas, eng ishonchli va qisqa yo'lini izlay boshlaydi. U o'ziga o'zi savol beradi: "Tavakkal qilib, nazorat ishini o'zim yozishimga ne hojat? Yaxshisi, a'lochilardan ko'chirib olaman, shunisi ishonchliroq". Qarabsizki, maqsadlar o'zgarishi ro'y beradi: bilim olish uchun o'qish emas, mukofot olish uchun o'qish. Tashqi motivatsiya zo'r ishlashi mumkin, faqat ichkisi bilan birga. U o'z-o'zidan oldinga harakatlanmaydi, shunchaki "ishni uddalash", tezroq xohlagan narsasiga erishishga majbur qiladi. Ichki motivatsiyani izlaymiz Bolaning ichki holatini to'g'irlash oson emas, shunga qaramay, bu o'nalishdagi sa'y-harakatlar o'z mevasini berishi mumkin.

1. Farzandingizni qabul qilishni o'rganing. Masalan, qizingizning yangi imdji sizga yoqmasligi mumkin, lekin siz uni qabul qilishingiz kerak. Boshqacha aytganda, gap erkalatish emas, tushunish haqida bormoqda.

2. Samimiy suhbatlashing. Agar farzandingiz bilan qalban yetarlicha yaqin bo'lsangiz, dastlab u bilan shunchaki suhbatlashing. Uning nimalarga qiziqishi hamda o'qishda qanday muammolar yuzaga kelayotgani haqida so'rang. Vaziyatdan chiqish yo'lini birga toping.

3. Bolaga hayotdagi maqsadi borasida bir to'xtamga kelishga yordam bering.

Ko'pincha ichki motivatsiya bo'lmaydi, chunki bola bu formulalar, oxiri yo'q qoidalar va teoremlarning nima uchun kerakligini tushunmaydi. Farzandingiz maktabni tugatganidan keyin nima bilan shug'ullanishi istashi borasida bir to'xtamga kelishi muhim. Buni tushunishga ota-ona bilan uzoq suhbatlar, professional yo'nalish bo'yicha maslahatlar va o'smirlar uchun kitoblar yordam beradi.

4. O'quv jarayonini bolaning qiziqishlari ustiga quring. O'qishda bolaning samimiy qiziqishlari (ichki motivatsiyasi)ni maktabdagi darslar bilan birlashtirishga harakat qilish kerak. Bu jarayon individual va ota-onalar tomonidan katta e'tibor talab qiladi. Masalan, ingliz tilini sevimli filmingiz yordamida o'rganishingiz mumkin. Kompyuter o'yinlarini juda yaxshi ko'ruvchi o'smirni esa dasturlash va u bilan bog'liq bilimlar qiziqtirishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy psixologiya F.I.Xaydarov,N.I.Xalilova Toshkent 2017y
2. Motivatsiya i mativy V.P.Ilin Sankt–peterburg. Moskva Xarkov.Minsk.2002g
3. Hafiza Karimova, Toshkent shahar «Bilim» axborot-kutubxona markazi direktori
4. Развитие интереса к чтению у младших школьников. Выпускник квалификационная работа. И.И.Ивановна.Екатенбург -2017г.
- 5.Saidmuratova M.B. Bolalarda kitob o`qishga qiziqishni shakllantirishning psixologik xususiyatlari. – Psixol.f.b...PhDdis. Avtorefer – T.: TDPU, 2023,– 22b.
6. Saidmuratova M.B In Children Interest in Reading Books Formation Features <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje/article/view/299>
- 7.Raximova E.R., O`smir muloqotidagi psixologik qiyinchiliklar diagnostikasi va korreksiyasi. –Psixol. f.b...PhD dis. Avtorefer – T.: TDPU, 2023, – 19 b. <http://library.ziyonet.uz/uz/book/127453>
8. Djumaniyazova, M. X. (2023). Yoshlar tarbiyasida qadriyatlarning roli. Journal of ScienceInnovative Research in Uzbekistan, 1(3), 16-20.
9. Djumaniyazova, M. (2021). The essence of the concept of religious worldview in psychology. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(5), 930-936.
10. Ismoilova Asilpashsha Rojablovna. (2023). Ta`lim jarayonida o`smirlar tafakkurining rivojlanish xususiyatlari. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 36–41. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jsiru/article/view/1165>
11. A.R. Ismoilova,. (2022). Aholini ijtimoiy-iqtisodiy qo`llab-quvvatlashda ta`lim tizimidagi psixologik xizmatning ahamiyati. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2025>
12. Kuvanch Roximovna Bekchanova, Asilpashsha Rajablovna Ismailova YOSHLARNI KASBGA YO`NALTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI // Academic research in educational sciences. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yoshlarni-kasbga-yo-naltirishning-psixologik-xususiyatlari> (дата обращения: 27.12.2023).

QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI ISHSIZLAR SONINI KAMAYTIRISH

Ulugmurodov F.F.

SamISI “Raqamli iqtisodiyot” kafedrası assistent stajyori

farkhod1808@gmail.com

Umeda Valizoda Nabiyeva

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti Iqtisodiyot fakulteti talabasi.

E-mail: umedanabiyeva14@gmail.com

Telefon raqami: +998970306205

Annotatsiya: Ushbu maqola qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish, raqamlashtirish va innovatsiyalashtirish orqali ishsizlar sonini kamaytirishga bag‘ishlangan. Bunda biz, qishloq xo‘jaligi korxonalarining rivojlanishining ishsizlar sonini qanday kamaytirishi mumkinligi va bu jarayonda qanday rejalar, strategiyalar ishlatilishi haqida o‘z ilmiy-amaliy natijalarimizni bayon etamiz.

Kalit so‘zlar: Qishloq xo‘jaligi korxonasi, rivojlanish, ishsizlar soni, strategiya, protsess, tadbirkorlik, ishlab chiqarish, ilmiy tadqiqot, hamkorlik.

Аннотация: Данная статья посвящена снижению количества безработных за счет развития, цифровизации и инноваций сельскохозяйственных предприятий. Здесь мы представляем наши научные и практические результаты о том, как развитие сельскохозяйственных предприятий может снизить количество безработных и какие планы и стратегии используются в этом процессе.

Ключевые слова: Сельскохозяйственное предприятие, развитие, безработица, стратегия, процесс, предпринимательство, производство, научные исследования, сотрудничество.

Abstract: This article is devoted to reducing the number of unemployed through the development, digitalization and innovation of agricultural enterprises. Here we present our scientific and practical findings on how agricultural enterprise development can reduce unemployment and what plans and strategies are used in this process.

Key words: Agricultural enterprise, development, unemployment, strategy, process, entrepreneurship, production, scientific research, cooperation.

Kirish. Qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish orqali ishsizlar sonini kamaytirish muddati ichida ko‘proq kuch va potentsialni ishlab chiqarish hamda iqtisodiy ravishda rivojlanishga olib kelish har bir davlatning eng katta maqsadlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirishning, xususan, ishsizlar sonini kamaytirishning ilmiy-nazariy va samarali usullari haqida o‘z ilmiy natijalarimizni berib o‘tsak.

Ishsizlikni kamaytirish, iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko‘rsatkichi sifatida muhim omil hisoblanadi.

Asosiy qism: Ishsizlikning kamaytirilishi va iqtisodiy rivojlanishning ta'siri jahonning har bir qitasida muhim iqtisodiy muommalardan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarga ko'ra, qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish orqali ishsizlar sonini kamaytirish, mamlakatning iqtisodiy ravishda o‘shirishini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Qishloq xo‘jaligi korxonalarining o‘shirishi, mamlakatning agrar sektori va umumiy iqtisodiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bu korxonalar, arazilarni samarali ishlatish, texnologik yangilanishlar va sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish orqali ishsizlikni kamaytirishi mumkinligini aytib o‘tishimiz joiz. Qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish uchunjahon rivojlangan davlatlarida ham haydovchilik sanoatini o‘zlashtirish, texnologiyalarni moliyalashtirish va korxonalararo hamkorlikni rivojlantirishni o‘z ichiga olgan strategiyalar ishlab chiqadi. Ushbu strategiyalar uzoq muddatli ammo shu bilan birga izchil maqsadli bo‘lib, agarda ushbu strategiya bo‘yicha barcha shartlar bajarilgan taqdirda natija kutilgandanda yaxshi bo‘ladi. Iqtisodiy rivojlanishda ishsizlikni kamaytirish taktik va strategic holatda rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Zero, ishsizlikni birgina strategic rejalar orqali nazorat qilib tura olmaymiz, shuning uchun bir vaqtning o‘zida ham taktik ham strategic rejalar asosida ish olib boorish yaxshi natija beradi.

Qishloq xo‘jaligi korxonalarining rivojlanishi orqali ishsizlikni kamaytirish ilovalari, quyidagi yo‘nalishlarga e'tibor beradi:

- **Texnologik yangilanishlar:** Qishloq xo‘jaligi korxonalarida yangi texnologiyalar va innovatsiyalar qo‘llanilishi, mahsulot sifatini oshiradi va yangi ish o‘rinlari yaratilishiga olib keladi.
- **Davlat dasturlari:** Davlatlar tomonidan qabul qilingan sifatli dasturlar va siyosatlar, korxonalar o‘rtasida ishsizlar sonini kamaytirishda katta ahamiyatga ega.

➤ Moliyaviy qo‘llanmalar: Qishloq xo‘jaligi korxonalariga moliyaviy qo‘llanmalar berilishi, yangi investitsiyalarni jalb qilish va yangi ish o‘rinlari yaratishda muhim bo‘ladi.

➤ Korxonahamkorlik: Qishloq xo‘jaligi korxonalarining hamkorligi, mahsulotlarni sotib olish va yetkazib berish tarmog‘ini rivojlantirish, ishsizlar sonini kamaytirishda o‘z muhim ahamiyatini ko‘rsatadi.

Mavzu doirasida izlanishlarimiz natijasida quyidagi asosiy dolzarb muammolarni aniqladik va ularga o‘z ilmiy asoslangan takliflarimizni berib o‘tdik. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Texnologik yangilanishlarni amaliyotga olib kelish.

Muammo:

Qishloq xo‘jaligi korxonalarida texnologik yangilanishlar keng jihatdan olib borilmagan, shuningdek, ularni amaliyotda samarali ishlatish bo‘yicha strategiyalar qo‘llanilmaganligi muammalardan biridir. Texnologik jarayonlarni to‘g‘ri va samarali implementatsiya qilish, qishloq xo‘jaligi korxonalarini yanada ishsizlar sonini kamaytirishga qaratilgan maqsadlar bilan bog‘liqdir.

Taklif etilayotgan yechim:

Texnologik yangilanishlar va ularni qishloq xo‘jaligi korxonalarida amaliyotda olib borish uchun tizimli texnologik jarayonlarni o‘rganish va qo‘llashni ta‘minlaydigan ilmiy tadqiqotlar muhimdir. Tekshiruvlar, ilmiy taqrizlar va o‘zaro hamkorlik orqali, qishloq xo‘jaligi korxonalarining texnologik qo‘llanishini oshirishga yo‘l qo‘yish mumkin.

2. Korxonahamkorlikning rivojlanishi.

Muammo:

Korxonahamkorlikning yetarli darajada rivojlanmaganligi, qishloq xo‘jaligi korxonalarining iste‘molchilarni sifatli mahsulotlarga qanday ta‘sir etishini cheklash imkoniyatini orttiradi. Hamkorlikda o‘zaro yordam va tadbirlar keng ko‘lamda rivojlanmagan bo‘lishi qo‘rqinchli muammalardan biridir.

Taklif etilayotgan yechim:

Qishloq xo‘jaligi korxonalarining hamkorlar bilan samarali ishlashini oshirish uchun korxonalararo munosabatlar, loyihalar va tadbirlar bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish zimmasi muhimdir. Hamkorlikni kengaytirish uchun qo‘llanadigan ilmiy usullar, xorijiy moliya manbalari va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribalari o‘rganish foydali bo‘ladi.

3. Tadbirkorlik va moliyaviy qo‘llanmalar.

Muammo:

Qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy resurslarga muhtojligi va ulardan to‘g‘ri foydalanishda qo‘rqinchli muammalar mavjud. Banklar va investorlar bilan ishlash, moliya manbalari va hissa-pul tashkilotlari bilan tadbirkorlik bo‘yicha korxonalar orasidagi munosabatlar hali yaxshi rivojlanmagan.

Taklif etilayotgan yechim:

Tadbirkorlik va moliyaviy qo‘llanmalar sohasida ilmiy yechimlar, investitsiya loyihalari va investitsiya strategiyalari o‘rganish, qishloq xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy va iqtisodiy stabiligini ta‘minlash uchun muhimdir. Shuningdek, korxonalararo hamkorliklarni rivojlantirish va moliyaviy munosabatlar sohasidagi ilmiy yechimlar ishsizlar sonini kamaytirishga ko‘mak qilishi mumkin.

4. Davlat Siyosati va Strategiyalari.

Muammo:

Davlatlar tomonidan qabul qilingan siyosat va strategiyalar qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish va ishsizlikni kamaytirish yo‘nalishida yetarli va samarali emasligi muammalardan birini yaratadi.

Taklif etilayotgan yechim:

Davlat siyosati va strategiyalarini ilmiy ravishda o‘rganish va bahsolish, bu siyosat va strategiyalarni amaliyotda samarali olib borish uchun muhimdir. Davlatlararo tajribalar, iqtisodiyot tizimlarini o‘rganish va ishsizlikni kamaytirishga mo‘ljallangan davlat dasturlarini analiz qilish, qishloq xo‘jaligi korxonalarini rivojlantirish uchun qanday qilib qo‘llanilishini o‘rganish yordam beradi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki har bir mamlakating asosiy muommolaridan biri bu ishsizlik va bu muommoni yana bir boshqa sohani rivojlantirish orqali hal etish bizga 2 karra yutuqli holda natijaga erishishimizga yordam berar ekan. Shu asnoda biz yuqorida bir necha o‘z ilmiy fikrlarimizni bayon etib o‘tdik va shundan kelib chiqqan holda soha rivoji uchun quyidagi takliflarni berib o‘tmoqchimiz:

Ilmiy tashkilotlar va korxonalararo hamkorlik: Ilmiy tashkilotlar, universitetlar, va korxonalararo tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, ilmiy yechimlar almashish va yangiliklarni o‘rganish uchun ko‘p tadbirlar o‘tkazilishi lozim. Bu, yangi ideyalar va ilmiy yechimlarni kiritishga olib keladi.

- Davlat dasturlari va siyosati: Davlatlar o'rtasidagi hamkorlik, moliyaviy qo'llanmalar va iqtisodiy dasturlar o'zgarishlari va rivojlanishlarini mukammal qilish uchun ta'limiy dasturlar va strategiyalar olib borishlari muhimdir. Davlat siyosati va strategiyalarining mustaqil va adolatli bo'lishi kerak.

- Investitsiyalar va moliyaviy qo'llanmalar: Korxonalar rivojlanish uchun moliyaviy qo'llanmalar, investitsiyalar va yangi moliyaviy vositalarni sifatli qo'llab-quvvatlash bo'yicha strategiyalar ishlab chiqishadi. Moliyaviy qo'llanmalarni qo'llash va moliyaviy dasturlarni mukammal qilish, korxonalar uchun yaxshi imkoniyatlar yaratadi.

- Tarbiyaviy programmalarni o'rganish: Qishloq xo'jaligi sohasidagi mutaxassislar, ishsizlar va uninglarga o'z ta'limiy programmalarni o'rgatish orqali, soha mutaxassislarini tayyorlash uchun yangi darsliklar va darslarni ishlab chiqishadi.

- Korxonalar-hamkorlik platformalari: Korxonalar-hamkorlikni oshirish uchun ma'lum bir soha bo'yicha online platformalar, yangiliklar, tajribalar va maqbul yechimlarni almashish uchun xususiy tadbirlar va konferensiyalar tashkil etilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Doroshenko, E. I., & Petrova, T. V. (2017). "Improving the Mechanism of Employment Regulation in Rural Areas." *Proceedings of the International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences, Economics and Humanities*, 113-119.
2. Djanibekov, N., Finger, R., Djanibekov, U., & Lamers, J. P. (2016). "Economic Analysis of Adoption of Improved Wheat Varieties in Rainfed Agriculture: The Case of Tajikistan." *Agricultural Systems*, 150, 68-78.
3. Jolliffe, D., & Banerji, A. (2020). "Agricultural Transformation and Farm Employment: Evidence from Ethiopia." *World Development*, 128, 104847.
4. Kugelman, M., & Brown, K. (Eds.). (2019). "The Agricultural Transformation." *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford University Press.
5. Mishra, A. K., Khanal, A. R., & Paudel, K. P. (2019). "Does Off-Farm Labor Matter in Rural Development? A Review of the Literature." *Journal of Economic Surveys*, 33(2), 431-456.

6. Шавқиев Э. МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ //THE INNOVATION ECONOMY. – 2023. – Т. 1. – №. 02. – С. 4-11.
7. Erkin S. Innovative Development is the Main Factor in Increasing the Economy of the Enterprise //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2023. – Т. 4. – №. 10. – С. 32-36.
8. Boboqulov Sanjar Baxronkulovich, Qadamboyeva Dilso‘z Doniyor Qizi RAQAMLI IQTISODIYOTI SHAROITIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI // JMBM. 2023. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-iqtisodiyoti-sharoitida-innovatsion-texnologiyalar-asosida-tadbirkorlik-faoliyatini-rivojlantirish-istiqbollari> (дата обращения: 10.01.2024).
9. Faxriddinovich U. F., Sa’dullayevich Q. A., Vohid o‘g‘li A. J. The Role of Artificial Intelligence and Smart Media in the Development of Tourism Services //International Journal of Scientific Trends. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 67-70.
10. Faxriddinovich U. F. FORMATION OF INDEPENDENT THINKING OF STUDENTS USING INTERACTIVE METHODS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS //International Journal of Studies in Advanced Education. – 2023. – Т. 2. – №. 05. – С. 73-75.
11. Faxriddinovich U. F. MECHANISMS FOR FURTHER IMPROVEMENT OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE DIGITAL ECONOMY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 5. – С. 722-724.
12. Ulugmurodov F. F., Karshiev S. A., Akbarov J. V. NEW CHARACTERISTICS OF MOBILE TECHNOLOGY INNOVATIONS IN E-COMMERCE //Journal of marketing, business and management. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 56-59.
13. Faxriddinovich U. F., Umidbek o‘g‘li R. F., Xatam o‘g‘li S. B. BUY-SIDE AND SELL-SIDE SYSTEM IN ELECTRONIC COMMERCE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 12. – С. 1531-1536.

14. Faxriddinovich U. F., Sa'dullayevich Q. A., Vohid o'g'li A. J. The Role of Artificial Intelligence and Smart Media in the Development of Tourism Services //International Journal of Scientific Trends. – 2023. – T. 2. – №. 12. – C. 67-70.
15. Faxriddinovich U. F., Valizoda N. U., Raxmatillo O'g'li X. S. ANALYSIS OF THE MAIN CAUSES OF POVERTY IN COUNTRIES AROUND THE WORLD //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – T. 42. – C. 584-587.
16. Abruyev A., Ulugmurodov F. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish asosida kambag'allik darajasini qisqartirish zaruriyati //Iqtisodiy taraqqiyot va samarali boshqaruv: xalqaro tajriba, tendensiyalar va dolzarb masalalar. – 2023.
17. Ulugmurodov F. O'zbekistonda kambag'allik darajasini qisqartirishning xorij tajribalarini qo'llash yo'llari //Iqtisodiy taraqqiyot va samarali boshqaruv: xalqaro tajriba, tendensiyalar va dolzarb masalalar. – 2023.
18. Ulugmurodov F. Xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari //Iqtisodiy taraqqiyot va samarali boshqaruv: xalqaro tajriba, tendensiyalar va dolzarb masalalar. – 2023.
19. Ulugmurodov F. Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizmni rivojlantirish istiqbollari //Iqtisodiy taraqqiyot va samarali boshqaruv: xalqaro tajriba, tendensiyalar va dolzarb masalalar. – 2023.
20. Ulugmurodov F. O'zbekistonda turizmni rivojlanishi va uni mehmonxonalar raqobatbardoshligini oshirishga ta'siri //Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish asosida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari. – 2023.
21. Ulugmurodov F. O'zbekistonda turizmni rivojlanishi va uni mehmonxonalar raqobatbardoshligini oshirishga ta'siri //Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish asosida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari. – 2023.
22. Faxriddinovich U. F., Yoqubovich K. A. XITOIY IQTISODIYOTI VA UNING JAHON IQTISODIYOTIDA TUTGAN O'RNI //Journal of marketing, business and management. – 2023. – T. 2. – №. 8. – C. 45-50.

NE'MAT AMINOVNING HAJVIY TIP YARATISH MAHORATI

Matniyazova Maftuna Erkaboyevna

UrDPI Pedagogika fakulteti tyutori

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida hikoya va qissa janrlarida ixcham shaklda N.Aminov hikoya va qissalari misolida hajviy tipning muhim qirralarini hajviy tip xarakterini yumoristik tasvirlash mahorati aks etganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: hikoya, qissa, hajv, hajviy pafos, yumor, obraz, tip, xarakter.

Hajviy asarlar ijtimoiy hayotni mavjud illatlardan tozalash hamda insonning ma'naviy-ruhiy olamini takomillashtirgan holda umumbashariy fazilatlar sohibi bo'lib voyaga yetishishida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda, hajviy talqin adabiyotda doimo yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Badiiy adabiyotda hajv yaratish ijodkordan juda katta mahorat talab qiladi. Bu narsa o'zbek adabiyotida ham o'ziga xos an'ana sifatida davom etib kelmoqda. Adabiyotimizda voqelikni hajviy talqin qilish masalasining tarixiy tadriji A.Navoiy, Mashrab, T.Farog'iy, Mahmur, Gulxaniy, Muqimiy, Zavqiy, Avaz O'tar. Hamza, A.Qodiriy, G'.G'ulom. A.Qahhor. S.Ahmad, S.Siyoev, A.Obidjon kabi yozuvchi va shoirlar ijodi bilan bog'liq. XX asr o'zbek adabiyotidagi hajviy asarlarning yetuk namunalarini A.Qodiriy ijodida kuzatish mumkin. A.Qodiriyning 20-yillarda dunyoga kelgan “Kalvak Maxzumning xotira daftaridan”. Toshpo'lat tajang nima deydi? kabi hajviy asarlari adabiyotimizda yangi voqea bo'ldi. Adib mazkur asarlarda o'z davrining qora illatlarini tagmatn orqali ochib berishga harakat qilgan, muallif hayotidagi muayyan salbiy hodisalarni shunchaki fosh etib qo'ymasdan, xarakter va hodisalami xolis turib, butun murakkabligi va ziddiyatlari realistik tarzda tasvirlashga erishgan. Ma'lumki, “Kalvak Maxzumning xotira daftaridan” asari 1923-1927- yillar oralig'ida yozilgan va “Mushtum” jurnalida e'lon qilib borilgan. Mazkur asarda adib “Ko'pdan beri haqiqiy hayot bilan aloqasi uzilgan. Madrasa xurofoti bilan miyasi g'ovlagan” mahalla imomi Kalvak Maxzum sarguzashtlarini aks ettiradi. “Toshpo'lat tajang nima deydi?” asari qahramoni To'hp'o'lat esa tabiatida ko'p nobop jihatlari, ya'ni savodsiz, omi, hayotda yo'lini topa olmagan, ma'rifatsizlik oqibatida

u ko‘p narsalarning ma‘nosiga tuhunmaydi, turmush chigalliklarini yecha olmaydi kishi sifatida talqin qilinadi. Har ikkala asarda ham muallif asar qahramonlari sarguzashtlarini tasvirlash orqali o‘quvchini 20-yillar hayotining ziddiyatli, dramatik hodisalariga, davrning o‘tkir muammolariga ro‘baro‘ qiladi. Qahramon hayotidagi chigalliklar, o‘ziga xos ayanchli qismatni boshdan kechirish, ilma‘rifatsizlik kabi muayyan davming eng asosiy muammolarini hajviy yo‘sinda talqin qilish G‘.G‘ulomning “Shum bola” qissasida ham mohirona tasvirlanadi. Mazkur asarni yaratishdan oldin G‘.G‘ulom ham bu borada o‘z mahoratini kichik janrlarda sinab ko‘rgan edi. Ta‘kidlash lozimki, hajviy asar yaratish borasida kichik epik janrlar ancha qulay, lekin, yirik janrlarda hajviy asar yaratish ancha murakkab ish. Bu murakkablikning albatta o‘ziga xos omillari bor. Avvalo, hajviy asar ijodkor estetik ideali nuqtai nazaridangina emas, balki ijtimoiy ahamiyat kasb etishi lozim, ikkinchidan, asar voqealari muayyan davr mohiyatini yorqin aks ettirishi, uchinchidan, badiiy talqin etilayotgan hajviy tipga xos barcha illat va kamchiliklar aniq mantiqqa asoslanishi lozim. Iste‘dodli yozuvchilarimizdan N.Aminov ham dastlab hajviy hikoyalari orqali muxlislar e‘tiborini jalb etdi. Uning “Qossob boboning iti”, “Ilmiy maqola”, “Jamoshov”, “To‘tixon”, “Qirq uchinchi pochcha “Suzong‘ich roman” kabi hikoyalarida jamiyat hayotidagi turli-tuman illatlar fosh etilib, jamiyat rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan illatlar tanqid qilinadi. Adib qahramonlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri “salbiy” ga chiqarib ham qo‘ymaydi, balki bironta bo‘lsa ham yaxshi tarafini ko‘rsatishga urinadi. Keyinchalik adib o‘zbek realistik prozasini hajviy qissa-dilogiya bilan boyitishga muvaffaq bo‘ldi va “Yelvizak” hamda “Suvarak” asarlarini yaratdi. Ushbu asrlarda N.Aminov hajviy xarakterini shunday chizgilar orqali yaratadiki, qahramon ichki dunyosidagi chirkin illatlar beozor kulgu orqali kitobxon qalbi tub-tubiga yetib boradi va o‘zining pand-nasihatlari bilan kitobxonda illatlardan nafratlanish tuyg‘usini uyg‘otadi. Odamlardagi ochko‘zlik kabi illatlar har ikkala asarda ham Bashirjon xarakteri orqali yoritilgan.

Ta‘kidlash kerakki, hayotda go‘zallikning miqyosi keng bo‘lganidek, xunuklikning ham chegarasi yo‘q. O‘zbek adabiyotida yaratilgan hajviy asarlarda ana shu xunukliklar muayyan davr voqeligi misolida aks ettirilib kelmoqda.

Inson o‘zligini tanibdiki, uning o‘ziga va o‘zgalarga bo‘lgan ijobiy yoki tanqidiy munosabati hamda bu munosabatning mezonlari shakllangan. Bu mezonlardan kelib chiqilsa, hajviy pafos bema‘nilik ustidan oddiy kulishgina bo‘lib

qolmay, balki uni hayot bag‘ridan yulib tashlashga da’vat etuvchi jangovar kulgidir. Bu esa ma’naviy-axloqiy jihatdan yuksaklikka intilish, hayotni nosog‘lom illatlardan tozalash demakdir. Ma’lum bo‘ladiki, hajviy pafos ma’naviylikning barqarorligini mustahkamlovchi estetik munosabat tarzidan iborat. Hajviy pafos borligi uchun har bir davrda, har bir joyda ma’naviyat bebaho qadriyat sifatida avloddan-avlodga o‘tib, ardoqlanib keladi.

XX asr o‘zbek adabiyotida H.H.Niyoziy, A.Fitrat, A.Qodiriy, G‘.G‘ulom, A.Qahhor, S.Ahmad singari ijodkorlar yangi voqelikdagi noqislik va illatlar ustidan shafqatsiz kuldilar. Hozirgi adabiyotimizda esa hajviy yo‘nalish X.To‘xtaboyev, S.Siyoyevlar hamda N.Aminov va A.Obidjonlar ijodida yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Ne‘mat Aminov adib sifatida o‘zining ijod yo‘nalishini faqat hajv va yumor deb bilib, butun ijodi davomida shu yo‘nalishni davom ettirib kelgan. Uning “Yolg‘onchi farishtalar” qissa-dilogiyasi bir-biriga mantiqan bog‘langan – “Yelvizak” va “Suvarak” deb nomlangan ikki mustaqil asardan iborat. Uni “yelvizakfe’lu suvarakmijoz Bashirjon Zaynishev hayoti” birlashtirib turadi. Qahramon shaxsiyatiga ijtimoiy-estetik yuk ortgan muallif xarakter tadrijini tipik umumlashma darajasiga ko‘taradi. Yorqin hayotiy chizgilar, o‘ziga xos nutqiy qistirmalar, hajviy urg‘u o‘zgaruvchanligi hamda obraz taraqqiyotini sharoit taqozosiga tutashtirishga moyillik shuni tasdiqlaydi.

Atoqli tanqidchi Ozod Sharafiddinov N.Aminov ijodining ayni mana shu jihatini alohida ta’kidlab quyidagilarni yozganida to‘la haqli edi: “Ne‘mat Aminovning adabiyot dargohiga qadam qo‘yganiga chorak asr bo‘ldi. Shu yillar mobaynida uning ijodida alohida bir fazilat shakllanib, ro‘y-rost namoyon bo‘ldiki, buni hajviyotga sadoqat deb aytish mumkin... hajviyot shunday sohaki, unga uzoq yillar davomida sodiq qolish o‘ziga xos fidoyilik bilan barobar”. [1. Sharafiddinov O. So‘zboshi // Aminov N. Qahqaha.-T.: Adabiyot va san’at. 1987. –B.12.]

Hajviy xarakter yaratishning o‘ziga xos qiyin jihatlaridan biri asar uchun shakliy ixchamlik, fikriy kenglik zarurligini anglash va hayotiy faktlarni ana shu talablarga mos holda tasvirlay olishdir. Buning uchun u katta hayotiy materialni ixcham shakldagi badiiy asarga, hajviy ruhni bir yoki bir nechta obrazga joylay olishi shart. Bunda yaratilgan sujet, tasvirlangan qahramon shaklan mayda, arzimasdek tuyilishi mumkin. Ammo syujet va qahramonlar mohiyatiga chuqurroq razm solinsa, ular asosida muayyan jamiyat, ijtimoiy tartibotlar ustidan shafqatsiz

hukm chiqarilganligi anglashiladi. Hajv va yumorda shakl g'oyadan ustun bo'lgan holda mavjud bo'ladi. Binobarin, obraz g'oya ustidan hukmronlik qiladi. Bu ustunlik shu darajaga yetib boradiki, oxir-oqibatda obraz g'oyani yo'qqa chiqaradi va g'oyasiz shakl hech narsaga arzimay qoladi. Bu esa bema'nilik, xunuklikdir. Xuddi mana shu narsa hajv va yumorning mohiyatini tashkil etadi. Bema'nilik esa aqlsizlik, axmoqlikda namoyon bo'ladi. Hajv va yumordagi axmoqlik hamda xunuklik ustidan jaranglagan kulgimiz bizning hukmimizdir.

N.Aminovning “Jigari to'kildi” nomli hajviy hikoyasida [2. Aminov N. Qahqaha.-T.: Adabiyot va san'at. 1987. –B.53.] XX asrning 70-80 yillarida jamiyatimizda keng quloch yoygan laganbardorlik, shaxsiy manfaat uchun har narsaga tayyor bo'lgan shaxslarning tipik obrazi yaratilgan. Hikoyada laganbardor, xudbin, jamiyat uchun xavfli, manfaat yo'lida nafaqat yaqin kishilarini, hatto vatanini ham sotishga tayyor shaxslarning yorqin tipi Qaymoqov obrazi orqali yaratilgan. Yaqinda ishdan olinmoqchi bo'lib turgan sanoat mollari magazinining mudiri Qaymoqov rahbari Farmon Xalilovichning otasining dafn marosimida “voy otam” lab yig'lab laganbardorlik qiladi. O'z otasini ham “ota” deb aytishga tili zo'rg'a aylanadigan Qaymoqov marosimga to'plangan izdihomdan zarracha tap tortmay “voy otam” lab yig'lardi. Eng yaqin odamini yo'qotganday “jigarim to'kildi, orqa tog'imiz edingiz” deb uvvos tortardi u. Hatto marhumni lahadga qo'yishda “otamning o'rniga meni ko'minglar” deb o'zini qabrga tashlamoqchi ham bo'ladi, ammo kishilar uni zo'rg'a ushlab qolishadi. Bu yo'l esa Qaymoqovning faqat o'zidan katta lavozimda ishlaydigan shaxslarning buyrug'iga so'zsiz bo'ysunishidan iborat ekanligini ko'rsatishdan iborat. Haqiqatdan ham hech kimga bo'ysunmay o'zini qabrga tashlamoqchi bo'lgan Qaymoqovni Farmon Xalilovichning “Qaymoqov” deya past, ammo qat'iy ovozda jahl bilan aytgan bir og'iz so'zi o'ziga keltiradi. Chunki jahl aralash aytilgan bu so'z uning jigarini haqiqatdan ham to'kib yuborgan edi. Uning magazin mudirligi lavozimida saqlanib qolmasligi endi mana shu bir so'zdan aniq edi. Shuning uchun u mana shu so'zdan keyin yig'isini ham to'xtatadi, o'zini ham tutib oladi. Ammo bir umr yulg'ichlik bilan kun ko'rgan shaxs dafn marosimidan ham quruq qaytishni ep ko'rmay, tobutga to'shalgan ko'rpa va so'zanani qo'ltig'iga qisib, indamay oldinda ketadi. Uning manfaat uchun hech narsadan tap tortmasligidan nafratlangan yigitcha qo'lidagi ko'rpa va so'zanani tortib oladi. Hikoya yigitcha ongida “bechora inson” deya chaqnagan kinoyali xulosa bilan yakunlanadi.

Yuzaki qaralsa, kichik bir hikoyada bir voqea haqida soʻz yuritilganga oʻxshaydi. Ammo undagi hajviy tip jamiyatimizda chuqur ildiz otgan minglab laganbardorlar, manfaatparast kishilarning umumlashma obrazidan iborat. Maʼlum boʻladiki, hajv yaratish uchun adib yorqin voqea tanlay olishdan tashqari hajviy obraz uchun nihoyatda aniq xatti-harakat maydonini, hayotiy vaziyat va uning tasviri uchun munosib soʻz ham topishi zarur. Begona odamning “voy otam” lab uvvos tortishi uchun dafn marosimi tasviri qulay harakat maydoni boʻlishi tabiiy. Hajviy hikoyaning muvaffaqiyatli chiqishi uchun buning oʻzi yetarli emas. Bundan eng muhimi, tanlangan makon hamda vaziyatda harakat qiluvchi tip oʻta tuban, ustakor va xiyonatkor ham boʻlishi kerak. N.Aminov “Jigari toʻkildi” deb kinoyali nomlagan ushbu hikoyasida hajv yaratishning yuqorida aytilgan barcha shartlariga toʻla rioya qilgan. Bu esa hajviy obraz yaratishning muhim, lekin qiyin talablaridan biri hisoblanadi.

Maʼlumki, hajviyot insondagi, hayotdagi illatlarni fosh etishga xizmat qiluvchi pafosdir. Hajvchi ijodkor oʻz isteʼdodini ana shu maqsadga yoʻnaltirar ekan, voqelikni chuqur kuzatadi, insonlar xarakterini oʻrganadi. Hayotning mavjud barcha jabhalarida inson xarakterining rang-barang qirralarini oʻzida namoyish etadi. Ana shu xarakter xislatlarining eng yetakchi xususiyati esa hajviy tiplarga asos boʻladi. Hajviy ijodning mana shunday sermashaqqat yoʻlidan ogʻishmay borgan Neʼmat Aminov oʻz hikoyalarida laganbardorlar, xushomadgoʻylar, yulgʻichlar, xiyonatkorlar, befahmlar, buqalamunlar xatti-harakatidan zaharxanda bilan kuladi. Biroq u oʻz kulgisini oshkora emas, balki hikoya qahramonlarining nutqi va munosabati vositasida oshkor qiladi.

Adib qissa-dilogiyasiga «Yelvizak» va «Suvarak» deb ramziy nom qoʻygan. Bunday nomlash hajviy asar mazmuniga toʻla mos boʻlib, ular asarlarning mohiyatini toʻgʻri anglashga imkon beradi. Chunki yelvizak koʻzga koʻrinmaydi, ammo kishini qattiq shamollatadi, ogʻir xastaliklarga griftor etadi. Bashirjon Zaynishev va uning hamtovoqlari, homiylari mamlakat ijtimoiy-maʼnaviy hayotini xastalantiruvchi, xavfli yelvizaklardir. Suvarak esa, yozuvchi S.Ahmad aytganidek. «qorongʻuda faol harakat» qiluvchi hasharot. Bashirjon Zaynishev va uning hamtovoqlari jamiyatning suvarakmijoz oʻgʻrilari boʻlib, S.Ahmad bu haqda shunday yozadi: «Agar oʻgʻrilarni aqlli, aqlsiz toifalarga boʻlsak, eng aqllisi mayda oʻgʻri ekani maʼlum boʻladi. Arzimagan oʻgʻirlikni prokuror nazar-pisand qilmasligini, sudya jazosi bir shapaloq

«ish» uchun ilmini xor qilmasligini mayda o'g'ri juda ham yaxshi biladi. Umuman olganda mayda o'g'ri hamma vaqt ko'z ilg'amaydigan, qonunning nazari tushmaydigan jinoyatlarni qiladi.[3. Said Ahmad. Yo'qotganlarim va topganlarim. B.233]

«Yelvizak» qissasining qahramoni Bashirjon Zaynishev ustomon, katta mansabdor shaxslarning xizmatini qilib, o'rtamiyona lavozimlarda ishlab keladi. Barcha lavozimlarda ham u uzoq o'tirmaydi. Chunki o'zi rahbarlik qilgan tashkilot yoki korxonani tez fursatda “o'tirg'izadi”. Ammo o'zi beminnat xizmatini qilgan «akaxonlari ko'magida u boshqa lavozimga o'tiradi. Xullas, Bashirjon Zaynishev hamma vaqt rayon miqyosidagi ko'plab tarmoqlarda boshliq bo'lib ishlagan, ularni talon-taroj qilib xarob etgan universal rahbarlardan. Asarda ana shunday hajviy tipning qismati to'la hal qilinmagan. Qissa uning madaniyat uyini boshqara olmaganligi uchun raykom byurosida muhokama qilinishi bilan yakunlanadi.

Adib keyinchalik ikkinchi qissa «Suvarakni»ni yozadi va bu qissada ham bosh qahramon Bashirjon Zaynishevning keyingi faoliyatini aks ettiradi. Adib ikkala qissani jamlab «Yolg'onchi farishtalar» nomi ostida bir jildda chop ettiradi.

Yozuvchi N.Aminov “Yelvizak» va «Suvarak» deb nomlangan hajviy qissalarining har ikkalasida Bashirjon Zaynishevni asosiy qahramon sifatida tasvirlaydi. Albatta, qissa- dilogiyada boshqa personajlar ham bor. Ular Bashirjon atrofida birlashadi. Shu bois sho'rolar davrining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi tanazzul, oqsash hamda illatlarni fosh etishda Bashirjon Zaynishev belgilovchi obraz vazifasini o'taydi. Jamiyatdagi yulg'ichlik, poraxo'rlik, to'rachilik, aldanchilik, tovlamachilik va axloqiy buzulqilik bilan halollik, to'g'rilik va pokdomon yashaydigan kishilar o'rtasidagi ziddiyat asarda faqat ana shu tip bilan muloqotda namoyon bo'ladi. Xuddi shu ma'noda u insoniylik sha'niga dog' tushiruvchi tiplar mohiyatini ochishda adibga katta imkoniyatlar bergan.

Darhaqiqat, badiiy talqinda haddan tashqari kuzatiladigan shaxsiyatiga xos qusurni izchil bo'rttirish kitobxonning g'ashiga tegadi. Xususan, ekspeditor Qurbonov bilan qishloqqa chiqqan Bashirjon Zaynishev xatti-harakatlari o'quvchi ensasini qotiradi. Shu o'rinda ta'kidlash joiz: adib badiiy tasvir jarayonida muayyan nuqsonga yo'l qo'yadi. Negaki, ta'magir inson tabiatan xasis bo'ladi. Yozuvchi qahramon rivojlantirmaydi, balki uni tanti, dovdur kishi tarzida gavdalantiradi. Aynan talqin haqqoniyliqi xarakterni yorqin tip darajasiga ko'taradi. Qissada yetakchi obraz

goh qo‘rqq, goh tovlamachi, goh muttaham inson sifatida namoyon bo‘ladi. Badiiy namoyish personaj qiyofasi ikki muhim qirrasini - befarosat va kaltafahmligini ko‘rsatadi. “Bashirjonni shaharga chaqirishmagan edi. Aslida u oblast kasalxonasida bir haftadan beri qon bosimi ko‘tarilib, davolanib yotgan akaxoni Shamsi To‘rayevichni borib ko‘rishni xuddi shu kunga rejalashtirgan edi. Shuning uchun ham u kabinetdan shoshilib chiqdi-yu, rayon markazi tomon yo‘l oldi. Chavkar arig‘i ustidagi mashhur choyxona odatdagidek gavjum. Bashirjon choyxona orqali o‘tib, ariqning quyisidagi «Madaniy mollar» magazini oldida mashinasini yuvib turgan shofyori yoniga borarkan, ro‘paradan unga jilmayib kelayotgan hazilkash do‘sti Qodirjonga ko‘zi tushdi. Bashirjon uni yoqtirmas edi. Chunki Qodirjon doimo qayerdagi hazillarni, bo‘lmag‘ur gaplarni topib, uning jig‘iga tegardi». [4. Aminov N. Qahqaha.-T.: Adabiyot va san‘at. 1987. –B.43.]

“Bashirjonning qaynonasi- Zevarxonga ona! Bechora kampir aytishicha, Zevarxonning g‘am-anduxi oxiri uni yotgulik qildi. Bir necha kundan beri u sil kasalliklari shifoxonasida yotibdi. Uni ko‘rishga faqat Bashirjon borib turadi. Bugun ham u ertalabki majlisni o‘tkazib, man ijrokomga ketdim, deya idoradagilarga tayinladi-da, to‘g‘ri kasalxonaga yo‘l oldi”. [5. Aminov N. Qahqaha. – T.: Adabiyot va san‘at, 1987.-B.97-98]

Tor manfaatparast va xudbin Bashirjon Zaynishev muhit zamzamalarida osongina moslashadi. Bu borada unga homiy – “tirgak” kimsalar ham topiladi. Ijtimoiy munosabatlarda hosil bo‘lgan norasolik ham qahramonga keng imkoniyatlar yaratadi. “Bashirjon Zaynishev qissada mayda o‘g‘ri, ta‘magir, nokas bir shaxs sifatida tasvirlangan. U qaysi idorada ishlasa, shu yerdan biror narsani o‘marishni: havaskor artistlar uchun tiktirilgan kiyimlardan o‘maradi; o‘ziga va yaqinlariga kombinat hisobidan temir darvoza qo‘ydiradi; o‘ziga va yaqinlariga kombinat hisobidan temir qurdiradi; zilziladan zarar ko‘rgan odamlarga beriladigan yordam puliga sherik bo‘ladi; bir idoradan boshqa idoraga ishga o‘tganda, avvalgi idoradagi ko‘ngliga yoqib qolgan ba‘zi bir jihozlarni o‘zi bilan olib ketadi. Uning bu qilmishlarining barchasi mayda, bachkana ishlar” –deb yozadi, munaqqid O.Sharafiddinov. [6. Sharafiddinov O. So‘zboshi // Aminov N. Qahqaha. – T.: Adabiyot va san‘at, 1987-. B16]

Bashirjonning har galgi antiqa ishlari qahramon xarakteridagi komizmni tayin etish barobarida vaziyatni-ham bir oz yumshatadi. Biroq joriy holat ham dag‘al reallik

shafqatsizligini inkor etmaydi. Muallif folbin ayol tavsiyasi bilan amalga oshirilgan ko‘k eshakdan sakrash lavhasini yorqin ranglarda chizadi. Marosim maxfiy tarzda o‘tkaziladi. Unga qay darajada jiddiy tayyorgarlik ko‘rilgan bo‘lsa, shunchalik kulguli vaziyat yuz beradi. Qissada nutqning xos shakllari rang-barangligi va tovlanuvchanligi ifoda yaxlitligini ta‘minlovchi omil sifatida qabarib ko‘rinadi. Hajviy o‘ram tezkor ishoralar hamda hissiy idrokning bir-biriga ko‘chishiga imkon beradi. Mantiqiy kuzatish muqoyasasi obraz mohiyatini har tomonlama ochish uchun zamin hozirlaydi. Mayda-chuyda detallarning ijodiy ittifoqi obraz qiyofasi ilg‘amini teranlashtiradi.

Unda tabiiy mantiq ijodiy maylni boshqaradi. Unda real ehtiyoj ifoda maqsadini belgilaydi. Unda yumoristik tabdil ijtimoiy-falsafiy qamrovni kengaytiradi. Unda mavjud hislatlar jamuljami xarakterning ijtimoiy tipga evrilishiga sharoit tug‘diradi. Unda tasvir va talqin o‘rin almashinuvlari ifoda ruhiyatini hosil qiladi. Unda satirik tig‘ va yengil kulgu bir-biriga ko‘chishiga imkon beradi. Mantiqiy kuzatish muqoyasasi obraz mohiyatini har tomonlama ochish uchun zamin hozirlaydi. Mayda-chuyda detallarning ijodiy ittifoqi obraz qiyofasi ilg‘amini teranlashtiradi.

Adibning “Charxpalak dunyo” hikoyasida qoramolchilik fermasi mudiri Niyoz tog‘a, sovxozga yangi tayinlangan direktor Islom Norov, bo‘lim boshqaruvchisi Roziq Xalloqov, bosh hisobchi, komsomoldan chiqqan Yoziyoy singari qahramonlar obrazi orqali fahm-farosatsiz kishilar tipi hajvga olingan. Hikoyada yangi tayinlangan sovxoz direktorining “nozik tomon” larini bilib olish uchun Niyoz tog‘aning uyida ziyofat o‘tkazishadi. Hikoya qahramoni Nusrat chaman ziyofatda ichkilik ichib, begona mehmonlar oldida har xil bema‘ni gaplar aytadi. Toshkentlik mehmonlarga Toshkentni tushuntirib xato ma‘lumotlar berib qo‘yishi uning befahmligini ko‘rsatadi. [7. N.Aminov.Charxpalak dunyo // Tillo tabassumlar.– T.:1977.B.56]

Demak, hikoyada Nusrat chaman sof hajviy tip bo‘lib, uning barcha sifatlarini Ne‘mat Aminov bevosita qahramonning xatti-harakati va so‘zlari vositasida ochib beradi.

Mazkur hikoyaning o‘ziga xos jihatlaridan yana biri shundaki, adibning asosiy maqsadi Nusrat chamanning farosatsizligini fosh etishdan iborat bo‘lsa ham, biroq bu tipni hikoyaning harakat maydoniga olib kiringuncha u boshqa personajlarning fe‘l-atvori, ma‘naviy qiyofasi haqida nozik shtrixlar yordamida ma‘lumot berishga

ulguradi. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, hajviy tip yaratishga bel bog‘lagan adib voqea kechadigan makon va zamon, vaziyat va personajlar haqida o‘quvchilarda to‘la tasavvur tug‘dirib berishi zarur.

Xullas, fahm-farosatsiz kishilar tipini hajv ostiga olish Ne‘mat Aminov ijodi uchun ham xosdir. Adib ushbu mavzudagi barcha asarlarida ixcham shaklda hajviy tipning muhim qirralarini muxtasar ravishda tasvirlash mahoratini puxta egallagan. Ne‘mat Aminovning “Yolg‘onchi farishtalar” qissa-dilogiyasida hajviy talqin hayotiyligi ustuvorlashadi. Unda tabiiy mantiq ijodiy maylni boshqaradi. Unda real ehtiyoj ifoda maqsadini belgilaydi. Unda yumoristik tabdil ijtimoiy-falsafiy qamrovni kengaytiradi. Unda mavjud xislatlar jamuljami xarakterning ijtimoiy tipga evrilishiga sharoit tug‘diradi. Unda tasvir va talqin o‘rin almashinuvilari ifoda ruhiyatini hosil qiladi. Unda satiric tig‘ va yengil kulgu bir-biriga omuxtalashib ketadi. Unda munosabatli nutq muallif xolisligini tayin etish barobarida matn badiiy to‘qimalarini tartibga solidi. Unda teran xoslanganlik drajasi va nozik ijodiy umumlashma mohiyatni to‘ldiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sharafiddinov O. So‘zboshi // Aminov N. Qahqaha.-T.: Adabiyot va san‘at. 1987. –B.16.
2. Aminov N. Qahqaha.-T.: Adabiyot va san‘at. 1987. –B.53.
3. Said Ahmad. Yo‘qotganlarim va topganlarim. B. 233
4. N.Aminov.Charxpalak dunyo // Tillo tabassumlar.–T.:1977.B.56
5. Aminov.N. Chinorlar qo‘shig‘i.–T.:1984
6. Said Ahmad.Kulgiga mahkum etib // Aminov N.Yolg‘onchi farishtalar.–T.:Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1983.

Research Science and
Innovation House

MUSIQA O‘QITISH METODLARI YORDAMIDA 5-7 SINF MUSIQA DARSLARINI SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Sattorova Iroda Erkinovna

Termiz Davlat Pedagogika instituti magistranti

ANNOTATSIYA: O‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘quv vazifalarini hal etishga qaratilgan o‘zaro bog‘langan faoliyati yo‘llari va usullarini o‘qitish metodlari deb atash qabul qilingan. Metodlar pedagogning asboblardir. U metodlardan foydalanib bilim beradi. O‘quvchilarning ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi hamda rivojlanishiga har tomonlama ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli hamma o‘qitish metodlarini mukammal bilish va ulardan moxirona foydalanish pedagog uchun kasbiy zarurat va ayni vaqtda uning mahorat ko‘rsatkichi hisoblanadi.

KALIT SO‘ZLAR: abstrakt, sehrli san‘at, og‘zaki mulohaza, individual, ko‘rgazmali, muvaffaqiyatli, o‘qitish metodi, intonasiya.

KIRISH

O‘quv materialining bitta mazmunining o‘zi ta’limning turli vositalari yordamida turli usullar bilan o‘zlashtirilishi mumkin. Shu sababli doimo o‘qituvchi oldida muvaffaqiyatliroq va samaraliroq o‘qitish hamda o‘qishga yordam beradigan yo‘llarni tanlash muammosi turadi. Musiqa faoliyati turlarini o‘zlashtirishning turli shakllarini qidirish musiqa darsining maqsadlari, vazifalarini anglab olishdan boshlanadi. Masalan, qo‘shiq aytish qoidasini tushuntirishdan avval u nima maqsadda bolalarni ifodali kuylashga o‘rgatish uchunmi yoki ana shu qoida yordamida ularda badiiy didni shakllantirish uchunmi, yohud o‘quvchining umumiy nutq madaniyatini oshirish uchunmi, o‘rganilayotganini aniq bilishi kerak. Metod o‘z tuzilishi jihatidan murakkab bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatining ko‘pgina jihatlarini o‘z ichiga oladi. Ta’lim metodlari ko‘p jihatdan o‘quvchilarning psixologik yosh xususiyatlariga bog‘liqdir. Masalan, 5-7 sinflarda o‘qitish metodlarini tanlash o‘quvchining hissiy tajribasi asosida tafakkurning abstrakt shakllarini rivojlantirish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Metodlar o‘quvchilar organizmining anatomik-fiziologik xususiyatlariga ham bog‘liq bo‘lib, musiqa darslari davomida ularning ishqobiliyatini, charchashini, organizmining nerv, tomir, suyak- mushak, jinsiy tizimlari xususiyatlarini hisobga oladi. Musiqa o‘qitish metodlari pedagogikada, maktabda, o‘qituvchilar tajribasida tarkib topgan

an'analarga ham bog'liq. Masalan, musiqa o'qituvchisi o'z ishiga individual tus bag'ishlaydigan muayyan metodlardan foydalanishni afzal ko'radi. Unga ko'pincha boshqa mukammalroq ish shakllariga o'tish qiyin bo'ladi. Yoki, aksincha, ish uslubi ilg'or tajribani o'rganish va umumlashtirish uchun asos bo'lib qoladi. O'qitish metodlari nihoyatda xilma-xildir. Ularning ko'pchiligida o'xshash xususiyatlar bor, shu sababli guruhlarga birlashtiriladi. Metodlarning klassifikatsiyasi shu tarzda kelib chiqadiki, bu narsa o'qituvchiga o'quvchilarning o'quv metodlarini egallash shakllaridagi o'xshash va tafovut qiladigan jihatlarini chuqurroq anglab olishda hamda o'z o'qituvchilik faoliyatini muvaffaqiyatliroq tashkil etishda yordam beradi. Hozirgi vaqtda ta'lim nazariyasi va amaliyotida bilim olishning asosiy manbai bo'lgan o'qitishning og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlari keng tarqalgan.

Agar o'quvchilar asosiy o'quv axborotini o'qituvchining og'zaki mulohazalari va isbotlari jarayonida yoki qo'shik matnlari asosida olsalar, bunday metodlar og'zaki tushuntirish, hikoya, suhbat, izoh, sharx va hokazo metodlar jumlasiga kiradi. Bunda asosiy narsa fikr bayon qilishning to'g'ri tizimidir. Bu metodlar yoki tushunchalarni shakllantirish va o'zlashtirish jarayoniga, yoki hissiy obrazlarni shakllantirish va tasavvur qilishga qaratilgan bo'ladi. Musiqa darsida o'qituvchining so'z mahoratiga alohida talab qo'yiladi. O'qituvchi o'zining asar haqidagi badiiy kirish so'zi bilan o'quvchilarni ajoyib va sehrli san'at dunyosiga olib kiradi, qiziqarli hikoya va suhbat bilan o'quvchilar diqqatini musiqa obrazlariga yo'naltiradi. Musiqa o'qituvchisi so'zidan foydalanish sohasidagi shaxsiy pedagoglik texnikasini takomillashtirish ustida hamisha ishlashiga to'g'ri keladi. Quyidagilar uning asosiy mezonlari qatoriga kiradi:

- so'zlarni aniq talaffuz qilish, yaxshi diksiya;
- nutqning sur'atini va ohangini mohirona tartibga solish, intonasiyalarning rang-barangligi;
- pauzalarda mantiqiy urg'ulami o'z vaqtida qo'llash;
- bayon qilish uslubining emotsionalligi;
- imo-ishora va mimikaning egallaganligi, ularning nutq mazmuniga o'z vaqtida, o'ylab va me'yor bilan kiritish;
- talabalar oldida o'zini qat'iy va ayni vaqtda erkin tutishi.

Hikoya tinglanadigan musiqa asari yoki o'rganiladigan qo'shiq mazmunini izchillik bilan obrazli qilib, chiroyli bayon qilishdir. Syujetning borligi va uning vaqt jihatidan rivojlanib borishi hikoya uchun xarakterlidir. Hikoya qilish jarayonida

tinglovchilarning tuygʻulari va kechinmalariga taʼsir etiladi va bu bilan ulaming oʻrganilayotgan asarga boʻlgan munosabati shakllanadi. Hikoya - bu oʻqituvchining musiqa asari haqidagi jonli, obrazli va yorqin hikoyaviy bayonidan iboratdir. Hikoya qisqa, obrazli va qiziqarli boʻlib, undagi bayon mazmuni asosiy maqsad - oʻquvchilarni asar obrazini badiiy tasavvur etishga va shu vosita bilan musiqa asarini badiiy idrok etishga erishishdan iboratdir. Hikoya metodi ogʻzaki bayon qilishda musiqa asarining mazmunini oʻquvchilarga savol berib uzmasdan bayon qilishni nazarda tutadi. Faqatgina qiziqarli va obrazli qisqa hikoya bolalar qalbida oʻrganiladigan asarga nisbatan qiziqish va muhabbat uygʻota oladi. Pedagogning yorqin, jonli hikoyasi, u keltirgan misollar va faktlar oʻquvchilarni oʻz-oʻzini tarbiyalashga undaydi. 5-7 sinf oʻquvchilariga tafakkurning obrazliligi xos boʻlganligi uchun ular bilan ishlashda hikoya metodini qoʻllash ayniqsa maqsadga muvofiqdir. Biz hozircha darsdagi oʻqitish metodi sifatida oʻqituvchining hikoyasi haqida gap yuritdik. Ammo hikoyadan oʻquvchilarning bilimlarini tekshirish vositasi sifatida ham foydalaniladi. U holda gap oʻquvchilardan yakka holda soʻrash vaqtidagi hikoyalari toʻgʻrisida boradi. Oʻqituvchi oʻquvchilardan hikoyachilarni, dokladchilarni oldindan tayyorlaganda, oʻquvchilarning hikoyalari dars davomida qoʻllaniladi. Oʻquvchilar bunda eng muhimi hikoya qilish vaqtida muayyan rejadan foydalansin, mazmun elementini mantiqan birma-bir ochib bersin; hikoyaning maʼlum bosqichini tugallar ekan, yakunlovchi jumlamani tushuntirishning yangi bosqichi bilan bogʻlay olsin. Tegishli nutq madaniyatini taʼminlash oʻquvchilarga ortiqcha soʻzlar, siyqasi chiqqan iboralardan qutulishda mohirona maslahatlar koʻmagida yordam berish, aytilgan har bir mustaqil fikr, mulohaza, soʻzlarning, oʻylab topilgan yangi fikrlarning originalligi uchun ragʻbatlantirishlar muhim ahamiyatga ega. Nutq oʻstirish oʻquvchilar shaxsini intellektual rivojlantirishda oʻta muhim ahamiyatga molik vazifa boʻlib, u faqat musiqa oʻqituvchilarini emas, balki barcha oʻquv fani oʻqituvchilarining ham vazifasi ekanligini unutmaslik kerak.

Suhbat oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi munosabatning jonli, faol savol-javob shakli. Oʻqituvchi savol berishi bilan juda ham rang-barang oʻquv vazifalarini hal etish oʻquvchilar bilimini aniqlash, ularni umumlashtirish va tizimlashtirish, yangi bilimlarni oʻzlashtirish vaqtida oʻquvchi tafakkurini boshqarish, oʻz tarbiyalanuvchilarining bilish kuchi va qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniga ega boʻladi. Bunda oʻquv material! bolalarning musiqa haqida bilim doirasi va amaliy tajribalari bilan bogʻlanib oʻzlashtiriladi. Suhbat jarayonida oʻqituvchi

o'quvchilarning fikriy faoliyatini kuchaytiradi, musiqa haqidagi bilim doirasini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi. Tushuntirish. Bu ilmiy isbotlash metodi sifatida musiqa darslarida qo'llaniladi. U musiqa savodi, musiqaning tuzilishi va rivojlanishi kabilarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish o'rganilayotgan qo'shiq, musiqa savodi va undagi qoidalar va musiqa bilan harakatning mohiyatini ochib berishga qaratilgan. Musiqiy tarbiyada u doimo tushuntirilganlarni nima uchun aynan o'qituvchi talab qilgan usulda bajarish zarurligi sabablari va shartligini ochib berish bilan bog'langan. Masalan, o'qituvchi musiqa savodidan biror bir mavzuni yoritayotganda uning ham ilmiy asosda, ham hayotiy misollar orqali sodda yo'llar bilan o'quvchilarga tushuntirib berishi kerak. O'qituvchi tomonidan tushuncha berilayotgan vaqtda nutqqa «chunki» so'zini kiritish tushuntirish metodi uchun xarakterlidir.

Tavsif musiqa bilan bajariladigan harakatlarning belgisi, sifatlari yoki ularning izchilligi haqida qo'llanmani o'z ichiga oladi, lekin musiqiy harakatning aynan shunday xarakterini shart qilib qo'yuvchi asboblarni ko'rsatilmaydi. Tushuntirishga nisbatan tavsif go'yo uning soddalashgan shakli hisoblanadi. Musiqa tajribasida harakat amallari yoki ularning elementlari o'quvchilarga yetarlicha yaxshi ma'lum bo'lgan yoki yangi harakatlarni bajarish yo'llari juda soddaligi tufayli batafsil tahlil qilinmasa ham bo'ladigan hollarda tavsifdan foydalaniladi. Sharhlash (komentariya). Bu o'quvchilarning musiqa idrokini rivojlantirishda darsning musiqa tinglash qismida asosan musiqa o'qituvchisining badiiy nutqi orqali amalga oshiriladi. O'qituvchi musiqa darsiga tayyorgarligi jarayonida tanlangan musiqa asariga va uning mazmuniga mos adabiy matn tayyorlaydi. Musiqa va ifodali o'qilgan matn bir vaqtning o'zida magnit lentasiga yoki diskka yozib olinadi. Bunda o'qituvchining vazifasi yangrayotgan musiqa asarini va uning mazmuni hamda xarakterini unda aks etayotgan voqelikni bevosita va bilvosita sharhlab boradi. Sharhlash musiqa o'qituvchisidan katta ko'tarinki ruhda tayyorgarlik ko'rishni talab etadi. Agar musiqa o'qituvchisida badiiy o'qish qobiyati bo'lmasa, unda u adabiyot o'qituvchisi yoki boshqa talantli o'qituvchi nutqidan foydalanishi mumkin. Musiqa asarini sharhlash orqali o'quvchilarga bunday taqdim etish ularni asarga nisbatan yaxshi taassurot qoldirishga yordam beradi. Darsda og'zaki metodlardan foydalanishga o'quvchilarning o'z fikrini erkin ayta olishlari, ashulalar, she'rlar, badiiy asarlardan parchalar ijro etish uchun keng imkoniyatlar ochib berish kerak.

XULOSA

Shunday qilib, maktablarda qo‘llanilayotgan ta‘lim metodlari og‘zaki uslubining asosiy turlarini ta‘riflab berdik. O‘qituvchining vazifasi bu to‘plangan metodlarni faqat egallabgina qolmasdan konkret vaziyatda ularning har biridan oqilona foydalanish, o‘sha vaziyat uchun aynan mos variantlarini o‘ylab topish, ularning boshqa metodlar bilan mohirona qo‘sha olishdan iboratdir. O‘qitishning og‘zaki metodlari tarbiyaviy ta‘sirini kuchaytirishiga alohida ahamiyat berish zarur. O‘quvchilarda musiqa faoliyatlari mazmunini asoslash, isbotlash, taqqoslash, bir-biriga qarama-qarshi qo‘ya olish mahoratini oshirish uchun og‘zaki metodlarning rolini ko‘tarish lozim. O‘qituvchining so‘zi faqat oddiy axborot berishdan iborat bo‘lmay, balki ishonitiruvchi, asoslovchi, isbotlovchi ta‘sirchan kuchga ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchining so‘zi emotsiyalar, bayon qilinadigan mavzularga shaxsiy munosabat bilan yo‘g‘rilgan bo‘lishi lozim. Bularning hammasi o‘qitishdagi og‘zaki metodlarning tarbiyaviy ta‘sirini kuchaytirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Йулдошева С.Х. Узбекистонда мустика тарбияси ва таълимнинг ривожланиши. Тошкент, “Укитувчи” нашриёти
2. Таълим тараккиёти. 6 — махсус сон. Тошкент, “Укитувчи” -нашриёти
3. Дмитриева Л.Г., Черноиваненко Н.М. Методика музыкального воспитания в школе. Москва, “Просвещение”
4. Эстетик тарбия асослари. Кушаев Н.А. тахрири остида. — Тошкент, “Укитувчи” нашриёти
5. Акбаров И.А. Мустика лугати. Тошкент, Гафур Гулом номли “Адабиёт ва санъат” нашриёти.

Research Science and
Innovation House

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YO‘LLARI

Iskandarova Nazokat Isomiddin qizi

Termiz davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim fakulteti magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda bilish faolligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo‘llari haqida ma’lumotlar berilgan.

KALIT SO‘ZLAR: motivatsiya, pedagogika va psixologiya, maktabgacha ta’lim, uzluksiz ta’lim.

KIRISH

Insonni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash xalqimizning azaliy orzusi bo‘lib, ajdodlarimiz ma’rifat, ma’naviyat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodga o‘rgatish, ularni komillikka yetaklash yo‘llari, qonun-qoidalarini muttasil izlaganlar. Bular esa hamisha bolalar ta’lim-tarbiyasi oldidagi dolzarb yechimtalab muammolardan biridir. Bugun maktabgacha ta’limi oldida ham shu savollar ko‘ndalang turibdi. Sababi uzluksiz ta’lim tizimining bosh bo‘g‘ini hisoblangan maktabgacha ta’limda eng asosiy fundamental bilimlar shakllantirilishi lozim. Mamlakatimizda olib borilayotgan uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlaridagi yangilanish, modernizatsiya jarayoni uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari uchun, jumladan, barcha fanlar qatorida Maktabgacha ta’lim - tarbiyani tashkil etish fani bo‘yicha ham zamon talabiga javob bera oladigan darslik va o‘quv qo‘llanmalarni yaratishni taqzo etmoqda. Shu boisdan Maktabgacha ta’lim-tarbiyani tashkil etish faniga oid zamonaviy bilimlar tizimini bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarga o‘qitish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bugungi kunda Respublikamizda “Maktabgacha ta’lim konsepsiyasi” hamda maktabgacha ta’lim uchun o‘quv dasturlari va o‘quvmetodik majmualarda bolalarning bilish faoliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilgan. MTT tarbiyalanuvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirish tarbiyachipedagoglarning ta’lim tarbiyani samarali tashkil etishlariga bevosita bog‘liqdir.

Barchamizga ma’lumki inson rivojlanishi – juda murakkab jarayon. U tashqi ta’sirlar hamda ichki kuchlar ta’sirida sodir bo‘ladi. Tashqi omillarga insonni o‘rab

turgan tabiiy va ijtimoiy muhit, shuningdek bolalarda muayyan xislatlarni shakllantirish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan faoliyat kiradi. Ichki omillarga esa biologik, irsiy omillar kiradi. Rivojlanish jarayonida bola faoliyatning har xil turlariga jalb qilinadi (o'yin, mehnat, o'quv, sport va b) va muloqotga kiradi (otona, tengdoshlar, begona kishilar va b. bilan). Bunda u o'ziga xos bo'lgan faollikni namoyon etadi. Bu muayyan bir ijtimoiy tajribani egallashga yordam beradi. Bola rivojlanishining har bir davri uchun faoliyat turlaridan biri asosiysi, etakchisi bo'ladi. Bir tur boshqasi bilan almashtiriladi, biroq har bir faoliyatning yangi turi oldingisining ichida yuzaga keladi. Bola tug'ilishidan boshlab normal rivojlanishi uchun muloqot muhim ahamiyatga ega. Faqatgina muloqot jarayonida bola inson nutqini o'zlashtirib olishi mumkin. Bu esa o'z navbatida maktabgacha yoshdagi bola faoliyatida va atrofmuhitni bilish va o'zlashtirishda etakchi vazifani bajaradi. Shaxs rivojlanishi harakatlantiruvchi kuchlari bo'lib bola ehtiyoji va uni qoniqtirish imkoniyati o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar hisoblanadi. Bugungi maktab yoshidagi bolalardan aniq bilimlarga emas, fikrlash ko'nikmasi, kattalar hamda sinfdosh o'rtoqlarini tushunish, ular bilan ijobiy hamkorlik aloqalarini o'rnatish talab etiladi. Shuning uchun bolaning maktabga qadam qo'yayotganida nechog'li bilimga egaligi emas, balki uning yangi bilimlarni egallashga tayyorgarligi, atrofolaqamga moslashish ko'nikmasi, voqea-hodisani mustaqil ravishda tahlil etishi va harakat qilishi muhimroq hisoblanadi. 1-rasm. 470 Maktabgacha yoshdagi bola shaxsiga ta'sir etuvchi omillar – muhit, jamoa va irsiyat bo'lishiga qaramay, bolalar jamoasi eng muhimi sanaladi. Jamoaning shaxsiga ta'siri samaradorligi shaxsning jamoadagi kayfiyati bilan belgilanadi. 1rasm. Jamoada shaxsning rivojlanishiga ta'sirining asosiy omillari. Bularning hammasi maktabgacha yoshdagi bola shaxsi rivojlanishi uning hayotidagi ilk bosqichlaridanoq majburiy sharti hisoblanadi. Bolaning dastlabki ehtiyojlaridan biri bu muloqotga bo'lgan ehtiyojdir. Bu bola hayotining birinchi oyi oxiri va ikkinchi oyi boshlarida odam yuzi yaqinlashganda uning jonlanishi tarzda hosil bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsning o'zini o'zi baholashi shaxs kamolati muhim ko'rsatgichdir.

Jamoaning shaxsiga ta'sirini belgilovchi omillar shaxsning faoliyat va o'zaro munosabatlar shaxsning mazkur jamoada himoyalanganligi shaxsning ichki xotirjamligi Maktabgacha yoshdagi bola shaxsning faolligi, uning jamoa faoliyatiga ishtiroki, uning o'zini o'zi boshqarishdagi intilishi, o'zini o'zi baholash darajasiga bog'liqdir. O'zi haqida keraksiz, hech nimaga yaramaydigan subekt deb o'ylaydigan

odam o'ztaqdirini yaxshilash uchun istar istamas kuch g'ayrat sarflaydi. Aksincha o'zlarining yuqori baholaydigan odamlar ko'pincha juda qattiq ishlashga moyildirlar. Ular yaxshi ishlamaslikni o'zlariga munosib emas deb hisoblaydilar. O'ziga bo'lgan tuyg'u boshqalarning unga bildirgan fikri tufayli shakillanadi va mustahkamlanadi. Agar atrofdagilar bolalarga har doim hurmat bilan munosabatda bo'lishsa, u ham o'zini haqiqiy hurmatga sazovor hisoblay boshlaydi. Aksincha maktabgacha yoshdagi bolaga muntazam iltifotsizlik ko'rsatilsa, asosiy e'tibor uning kamchiliklariga qaratilsa, unda uning o'zi haqida hurmatga sazovor emas, degan xulosa chiqarishdan o'zga imkon qolmaydi. Bunga nisbatan turlicha holat ro'y berishi mumkin: loqaytlik, beodoblik, tajavvuskorlik va boshqalar. O'zini o'zi baholash shakillanib borgan sari, ular atrofdagilarning fikrida va hatto faoliyatining aniq natijalaridan toboro mustaqil bo'la boshlaydi. Barqaror o'zini o'zi baholash shakillanib bo'lishi bilan u o'zini o'zi mustahkamlash tamoiliga ega bo'ladi. U o'zini o'zi yuqori baholashga ham o'zini o'zi past baholashga ham ta'luqlidir. Masalan: ota –ona yoki ulardan birining kamsituvchi munosabati boshqalar ishtirokidagi faoliyat oldida, jumladan imtihon oldida qat'iy qo'rquvni shakillantirishi mumkin. U o'quvchi imtihonlarni muvofiqiyatli topshirganda ham uning o'ziga o'zi pas baho berishini o'zgartirmaydi. Uning boshida quyidagi fikr shakillanadi. Odamning o'zini o'zi baholash darajasi u hammaning o'rtasida bildiradigan fikr ham u samimiy ravishda o'zi haqida nimani o'ylashi bilan ham belgilanmaydi, balki u muntazam ravishda nisbatan qanday ravishda harakat qilishi bilan belgilanadi..

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Maktabdagi yoshdagi bolalar bilish faolligini rivojlantirish" - Muhammadjonov U.
2. "Yosh bolalarda ilm-fan faolligini rivojlantirishning psixologik asoslari" - Qodirov J.
3. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishning usullari" - Rahimova S.
4. "Yosh bolalarda bilim darajasini oshirish pedagogik texnologiyasi" - Xamdamov O.

DARSDA SAMARALI TA'LIM USULLARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Dilova Nargiza Gaybullayevna

Buxoro Davlat Universiteti, Maktabgacha ta'lim kafedrasini professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Maqolada ta'lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida darsda qo'llaniladigan usullar, ularning maqsad va vazifasi, mazmun-mohiyati, ularni qo'llashga qo'yilgan pedagogik talablar, pedagogning innovatsion faoliyatini samarali tashkil etishda pedagog mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: faol ta'lim usullari, ma'ruza, bahs-munozara, pinbord, mashq, loyiha, videousul, vizual ta'lim, modernizatsiya, novatsiya va innovatsiya, innovatsion ta'lim, innovatsion muhit.

Аннотация: В статье рассматриваются методы, применяемые на уроке в условиях модернизации системы образования, их цель и задача, содержание, педагогические требования к их применению, мастерство педагога в эффективной организации инновационной деятельности педагога.

Ключевые слова: активные методы обучения, лекция, дебаты, доска объявлений, упражнение, проект, видеомодуль, визуальное обучение, модернизация, инновации и инновации, инновационное обучение, инновационная среда.

Darsda o'quvchilar bilan o'qituvchi o'rtasidagi birgalikda amalga oshiriladigan murakkab jarayonda ta'lim usullari muhim vazifani bajaradi. Demak, dars maqsadini ta'minlashda o'qituvchi tomonidan to'g'ri tanlangan usul va texnologiyalar jarayonning samaradorligi omili hisoblanadi.

Ta'lim usullari o'quv jarayonidagi belgilangan natijaga erishishni ta'minlaydi. Bunda o'quvchining qobiliyatidan kelib chiqib, uning bilishi, uddalashi, qadrlashi (qadriyatli yo'nalishlar va ko'rsatmalar, motivatsiya) e'tiborga olinadi.

Dars boshida o'qituvchi bilan o'quvchining birgalikdagi faoliyatini yo'lga qo'yish uchun avvalo diqqatni jamlovchi usullar orqali maqsad aniqlanadi. Shuning

uchun, avvalo, o‘qituvchi maqsadinini o‘quvchiga yetkazadi. O‘quvchi ushbu maqsadlarni:

- qabul qilishi va tushunishi;
- anglashi va xotirada olib qolishi;
- amalda qo‘llashi lozim.

Usullar ta’lim mazmunini amalda qo‘llashni ta’minlaydi, bunda o‘qituvchi faoliyatini tashkil etish yo‘li - dars berish usullari bo‘lsa, o‘quvchining faoliyati esa - o‘rganish usullari bo‘lib hisoblanadi.

Ushbu jarayonning murakkabligi shundaki, o‘quvchi va o‘qituvchining maqsadlari bir-biriga to‘g‘ri kelgandagina birgalikda faoliyat olib borishi natijador bo‘ladi. Interfaol ta’limning ushbu ko‘rinishida faoliyat subyekt (ta’lim beruvchi) – obyekt (ta’lim oluvchi) ko‘rinishida emas, balki subyekt-subyekt xarakterini oladi.

O‘qituvchi bilan o‘quvchining maqsadlari ularning hamkorlikdagi faoliyatini amalga oshiruvchi vositalar yordamida amalga oshiriladi, usullar esa, ularni amaliy bajarilishini ta’minlaydi.

Dars berish usullari – o‘qituvchi faoliyatini tashkillashtirish vositasi bo‘lib, o‘qish usullari esa, ta’lim oluvchining faoliyatini tashkil qilish vositasidir.

Biz esa usullar tizimini, ta’lim maqsadlariga erishish bo‘yicha o‘quvchi va o‘qituvchining birgalikdagi ish faoliyatini tashkil qilish uslublarini sanab chiqamiz va ularni quyidagi belgilari bo‘yicha guruhlariga bo‘lamiz:

1-guruh – o‘quvchilarning o‘zlashtirish, tushunib yetish, bilimni mustahkamlash bo‘yicha perseptiv (Perseptiv - o‘zlashtirish) ish faoliyatini ta’minlaydigan, tayyor holatda o‘quvchilarga bayon qilingan o‘qitish va bilim olish usullari:

- ma’ruza, hikoya, tushuntirish;
- namoyish, illustratsiya, videousul.

2-guruh – o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish, singdirish, mustahkamlash bo‘yicha reproduktiv faoliyatini ta’minlovchi, mahorat va malakani algoritm (namuna) bo‘yicha o‘quvchining bevosita boshchiligida ishga solishni tashkil etishga asoslangan o‘qitish va bilim olish usullari:

- kitob bilani ishlash;
- laboratoriya usuli;
- mashqlar.

3-guruh – ta’limga muhokama va rivojlantiruvchi xarakter beruvchi, ta’lim oluvchilarni mahsuldor faoliyatini ta’minlovchi dars berish va o’qitish usullari:

- o’quv suhbatlari;
- davra suhbatlari;
- bahs;
- miyaga hujum (breynstorming);
- ishbilarmon yoki rol o’yini;
- «pinbord».

4-guruh – o’quvchilar tomonidan muammoni tushunish va yechish, mustaqil bilim olishni kuchaytiradigan va shunga undaydigan usullar:

- muammoli topshiriqlar usuli;
- individual (amaliy) usul;
- loyihalar usuli.

1-Guruhga oid usullarning mazmun-mohiyati

Usullar	Usullarning vazifasi
ma’ruza	katta hajmdagi o’quv materialini nisbatan uzoq vaqt davomida monologik bayon etish
hikoya	uncha katta bo’lmagan, ta’riflovchi xarakterga ega bo’lgan o’quv materialini monologik, hikoya qiluvchi, xabar beruvchi bayonidir.
tushuntirish	bayon qilinayotgan materialni turli holatlarini tahlil qilish, tushuntirish, izoh berish va isbotlash yordamida o’quv materialini bayon qilish.
namoyish	o’quvchilarni tabiiy holatda hodisalar, jarayonlar, obyektlar bilan ko’rgazmali – hissiy tanishtirish.
illustratsiya	hodisa, narsa, jarayonlarni tasviriy shaklda sxema, reproduksiya, yassi modellar yordamida ko’rsatish va qabul qilishni ko’zlaydi
videousul	axborotni ko’proq ko’rgazmali o’zlashtirishga asoslangan bo’lib, unda kineskop, kodoskop, proyektor, kinoapparat, o’quv

	televideniyesi, videomagnitafon, axborotni displeyda aks ettiruvchi kompyuterlardan foydalaniladi
--	---

2- Guruhga oid usullarning mazmun-mohiyati

Usullar	Usullarning vazifasi
kitob bilani ishlash	Kitob bilan ishlash usuli barcha funksiyalarni bajaradi: ta’lim berish, tarbiyalash, rivojlantirish, asoslash
laboratoriya	o‘quvchi o‘qituvchi rahbarligida oldindan belgilangan reja asosida tajribalar o‘tkazadi yoki amaliy vazifalarni bajaradi va shu jarayonda yangi bilimni anglaydi va tushunib yetadi.
mashqlar	o‘tilgan materiallarni amaliyotda qo‘llash maqsadida, reja bilan tashkil etilgan amallarni ko‘p marotaba bajarishdir

3- Guruhga oid usullarning mazmun-mohiyati

Usullar	Usullarning vazifasi
Suhbat	o‘qitish va o‘qishning dialogik, savol-javob usuli.
bahs-munozara	faol ta’lim usuli bo‘lib, muhokama, ma’lum muammo bo‘yicha fikr almashinuv ko‘rinishida o‘tadi
miyaga hujum	g‘oyalarni generatsiya qilish usuli. qatnashchilar birlashgan holda qiyin muammoni yechishga harakat qiladilar: uni yechish uchun shaxsiy g‘oyalarini ilgari suradilar (generatsiya qiladi).
ishbilarmonlik o‘yini.	muammoli vazifaning bir turidir. Faqat bu o‘rinda, matnli material o‘rniga o‘quvchilar tomonidan rollar o‘ynaladigan hayotiy vaziyat sahnalashtiriladi.
pinbord	unda munozara yoki o‘quv suhbatini amaliy usul bilan bog‘lanib ketadi. Uning afzallik funksiyalari – rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi vazifadir: o‘quvchilarda muloqat yuritish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi, o‘z fikrini faqat og‘zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanadi.

4-Guruhga oid usullarning mazmun-mohiyati

Usullar	Usullarning vazifasi
---------	----------------------

muammoli topshiriqlar	o‘quvchilarga muammoli vaziyatlarni va ularning faol bilish faoliyatini tashkil etishga asoslangan usuldir. U, aniq vaziyatlarni tahlil qilish, baholash va keyinchalik qaror qabul qilishdan iborat
individual (amaliy)	laboratoriya usulidan shunisi bilan farqlanadiki, unda ko‘pincha, o‘quvchilar faoliyatida olingan bilimlarini amaliy vazifani yechishga qaratadilar.
loyihalar	bilim va malakalarni, tahlil qilish va baholashni amaliy qo‘llashni nazarda tutuvchi ta‘limning majmuaviy usulini amalga oshiradi.

Yuqoridagi guruhlariga bo‘lingan usullardan foydalanishda ta‘limning maqsadini aniqlash, o‘quvchi bilimini hamda uni amalda qo‘llay bilish ko‘nikmalari va malakalarini shakllantirishni ta‘minlashga asoslanish va ko‘rsatmalarni ishlab chiqish talab etiladi.

O‘quv faoliyati harakatida ta‘lim maqsadlarining barcha komponentlari amalga oshirilgan ekan, turli usullarni birgalikda qo‘llash imkoniyati ham bo‘ladi. Shuning uchun, usul tanlashda o‘quv mashg‘ulotining didaktik vazifasi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqorida bir vaqtning o‘zida ko‘rib chiqilgan o‘quv usullari, ulardan qaysilari u yoki bu o‘quv maqsadlarini yechishga ko‘proq mos kelishini 1-jadvalda ko‘rsatib berishga harakat qilamiz.

1-jadval

<i>Usullar</i>	<i>O‘quv maqsadi</i>		
	Bilim	Mahorat va ko‘nikma	Yo‘nalti-rish
Ma‘ruza	✓!		(✓)
Hikoya tushuntirish	✓		✓
Namoyish	✓		✓
Illustratsiya	✓		✓
Videosul	✓		✓
Kitob bilan ishlash	✓	✓	(✓)
Laboratoriya usuli	✓	✓!	(✓)
Mashqlar	✓	✓!	(✓)

Suhbat	✓		✓!
Munozara	✓	(✓)	✓
Miyaga hujum (breynstorming)	✓	(✓)	✓
Ishbilarmon o‘yin	✓	✓!	✓
«Pinbord» usuli	✓	✓!	✓!
Muammoli vazifalar usuli	✓!	✓!	✓!
Individual (amaliy) usul	✓!	✓!	✓
Loyihalar usuli	✓!	✓	✓

Tegishli maqsad va vazifaga yo‘llaganimizdagina qavs ichiga olingan (✓) usullar samarali bo‘ladi.

Shuni e‘tiborga olish kerakki, innovatsion ta‘lim muhitida usul tanlash nafaqat maqsaddan, balki o‘quv material mazmuniga va bu fanni qanchalik qiyin deb hisoblanishiga bog‘liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.: ИПО Минобра России, 1995.
2. Гузев В.В. Образовательная технология: от приема до философии. М.: Сентябрь, 1996
3. Ильина Т.А. Педагогика: Курс лекций. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов, по ред. Ю.К. Бабанского – М.: Просвещение, 1983
4. Совелова С.Б. Управление профессиональным развитием инженера – педагога: Учебно-методическое пособие для организации и проведения педагогической практики по специальности П 03.01.00 «Профессиональное обучение». – Мн.: РИПО, 1998.
5. Харламов И.Д. Педагогика: Учебное пособие, 2-е изд. – М.: Вўсш. шк., 1990.

XIRURGIK STOMATOLOGIYA

Samarqand davlat tibbiyot universiteti talabasi

Omononov Otamurod Ziyodullo o‘g‘li

Boboqandov Hoshimbek Umar o‘g‘li

Shadiyev Orzubek Umidjonovich

Tel nomeri: +998 904734640

Email: otamurod7340@gmail.com

Annotatsiya: Xirurgik stomatologiya, tish va og‘iz tizimiga kirurgik ravishda qaratilgan jarayonlarni o‘z ichiga oluvchi soha. Bu tibbiy yo‘nalish, tish chirishlar, implantatsiyalar, og‘izni tozalash, cyst va tumorlarni o‘lib tashlash, va blok turar joylarni ochish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Maxillofacial xirurgiya deb ataladigan bu soha, insonlarning oral sakkiz organlaridagi qattiq muammolarni hal qilishda keng ko‘lamli xizmat ko‘rsatadi. Xirurgik stomatologiya, sog‘ligi va go‘zalligi saqlash, funksiyalarni tiklash, va estetik tuzish asosida insonlarga yordam bera olish uchun mahsulotli va keng doiradagi usullar bilan mashg‘uldir.

Kalit so‘zlar: xirurgik stomatologiya, implantatsiya, tozalash, cyst, maxillofacial xirurgiya, stomatologiya.

Stomatologiya (yun. „stomatos“ — og‘iz va „logos“ — fan, ta’limot) — klinik tibbiyotning bir sohasi; og‘iz bo‘shlig‘i a‘zolari: til, lab, lunj, og‘iz shilliq pardalari hamda yuz-jag‘ tizimi va unga yondosh soha kasalliklarini, ularni keltirib chiqaradigan sabablarni va mazkur kasalliklarning oldini olish usullarini o‘rganadi. Stomatologiya, oral sakkiz organlarining tadqiqot, davolash, va saqlashiga asoslangan tibbiy soha. Ummumiy stomatologiya, ortodontiya, kirurgik stomatologiya, protetika va boshqa turli yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. O‘tin yozish, dişlar va og‘izning sog‘ligi, go‘zalligi, va funksiyalari bu soha ichida muhim ahamiyatga ega. Og‘iz bo‘shlig‘i a‘zolari kasalliklari [Gippokrat](#), [Ibn Sino](#), [Galen](#), Sels va boshqa olimlar tomonidan tavsiflangan. Ibn Sino asarlarida ilk bor tishlar qamashishi va og‘riqlarining tabiati bayon etilib, shunday hollarda nimalardan foydalanish ko‘rsatilgan. 14-asrda fransuz vrachi Gide Sholiak tish sug‘uradigan asbob ixtiro qildi. 15-asr oxirida italyan vrachi J. D. Arkale tishni oltin, qo‘rg‘oshin va qalay folgasi bilan plombalash mumkinligini ko‘rsatadi. 17—18-asrlarga kelib stomatologiya klinik tibbiyotning mustaqil sohasiga aylandi.

19-asrda tishni plombalash va yasama tishlar tayyorlash texnikasi puxta ishlab chiqildi. 19-asr oxiri —20-asrning birinchi yarmida fiziologiya, anatomiya, patologiya, biokimyo va boshqa fanlarning taraqqiyoti stomatologik kasalliklar etiologiyasi, patogenezi, davolash choralari va profilaktika tadbirlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi. [O‘zbekistonda](#) stomatologiya fani 1954-yildan shakllandi, shu yili ToshTI (hozirgi Toshkent Davlat Stomatologiya Instituti)da stomatologiya fakulteti ochildi. 1956-yilda maxsus stomatologik kafedralar tashkil etildi. Keyinchalik bunday kafedralar Samarqand, Andijon tibbiyot institutlarida, Toshkent vrachlar malakasini oshirish institutida ham ochildi, 1994-yilda Buxoro Davlat Tibbiyot instituti tashkil etilib, uning tarkibida stomatologiya fakultetining ochilishi stomatologiya fanining yanada ravnaq topishiga zamin yaratdi.

Stomatologiya turlari:

1. Umumiy Stomatologiya: Tish yozish, og‘izning umumiy davolash va saqlash bo‘yicha asosiy yo‘nalish.
2. Ortodontiya: Tishlar va og‘iz tizimining ortiqcha joy vaqtida yuzaga chiqadigan o‘rnatishlar uchun mutaxassislik.
3. Kirurgik Stomatologiya: Kirurgik jarayonlar orqali tish va og‘izning muammolari, jismlari, yoki tashqi ko‘rinishlari davolash uchun yo‘nalish.

Ko‘rishlari davolash uchun yo‘nalish.

4. Protetika: Tishlar yo‘qotilganda, ularni o‘rniga qo‘yadigan va insonning aholi shakllanishini ta‘minlaydigan protetik qurilmalarni rivojlantirishga asoslangan tur.

5. Endodontiya: Tishdan noyob (nerv) tashqi zarar qilgach, tish tozalanishi va uning ichki qismi davolashga asoslangan yo‘nalish.

6. Dentogenetika: Genetik tahlillar orqali diş yoki og‘izga aloqador genetik xususiyatlar va tashqi omillarning ta‘sirini o‘rganishga asoslangan tur.

Stomatologiya, insonlarning oral sakkiz organlarining sog‘ligi va go‘zalligini saqlash, davolash va yaxshi o‘z ichiga olishga xizmat qiladi.

Hozirgi zamon stomatologiya fani terapevtik, xirurgik, ortopedik, bolalar stomatologiyasi kabi bo‘limlarni o‘z ichiga oladi. Terapevtik stomatologiya tish (kariyes, pulpit, periodontit, nokariyes xastaliklar) hamda og‘iz shilliq qavati (stomatit), lab, til kasalliklari diagnostikasi, Davosi va profilaktikasi bilan shug‘ullanadi. Xirurgik stomatologiya tish olishdan tashqari yuz-jag‘ va unga qo‘shni sohalardagi yallig‘lanishlar, o‘smalar, shikastlanishlar, tug‘ma va orttirilgan nuqsonlarni o‘rganadi, og‘iz bo‘shlig‘i va yuz-jag‘ operatsiyalari, plastik operatsiyalarni amalga oshiradi. Ortopedik stomatologiya ortopedik va ortodontik usullar bilan birlamchi va ikkilamchi tishlar qatori hamda tug‘ma va orttirilgan tishlar nuqsonlarini davolaydi, yasama tishlar bilan tish qatori nuqsonlarini tiklaydi. Xirurgik stomatologiya, tish va og‘iz tizimiga kirurugik ravishda qaratilgan jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Bu turdagi jarayonlar odatda quyidagi mavzularga aloqador bo‘lishi mumkin:

- Tish chirishlar va implantatsiyalar: Tishning yo‘qlanishi yoki yo‘qotilgan tishni o‘rniga implantatsiya qilish, bu turda xirurgik stavkalarni qo‘llash.
- Og‘izni tozalash va og‘iz bo‘shlig‘ini chiqarish: So‘nggi dişlar, tish sisligi yoki boshqa sabablarga qarab og‘izdan katta ko‘lib turadigan og‘iz bo‘shlig‘ini chirish va tozalash jarayonlari.
- Cyst va tumorlarni olib tashlash: Tish yoki og‘izda paydo bo‘lgan cystlar yoki tumorlar, ularni kirurugik ravishda o‘lib tashlash.
- Blok turar joylarni ochish: Eng oddiy ravishda dişni chirish, sinuslar (maxillary sinus)ni ochib, sinusboshtan foydalanib implantatsiyalarni o‘rnatish.

Xirurgik stomatologiya, maxillofacial xirurgiya deb ham ataladi, va u insonning yuz va chiroqli xislati bilan bog‘liq paydo bo‘lgan tibbiy jarayonlarni davolash uchun mutaxassislikka ega bo‘ladi. Xirurgik stomatologiya, tish va og‘iz tizimiga kirurugik ravishda qaratilgan jarayonlarni o‘z ichiga oluvchi tibbiy soha sifatida taniladi. Bu soha umumiy tish davolashidan farqli ravishda, kirurugik yo‘nalishni talab qiladi va og‘izning chirish, implantatsiyalar, tozalash, cyst va tumorlarni o‘lib tashlash, va blok turar joylarni ochish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Maxillofacial xirurgiya ham bu soha qamrab oladi, yuz va chiroqli xislati bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda mutaxassislik ko‘rsatadi. Xirurgik stomatologiya, insonlarning oral sakkiz organlaridagi qattiq muammolarni hal qilishda keng xizmat ko‘rsatadi, shuningdek og‘iz va diʃlarning sog‘ligi, go‘zalligi, va funksiyalarni tiklashda muhim rol oynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Stomatologiya>
2. Abdusalomov Sunnatulla Shonazar o‘g‘li Международный научный журнал № 3 (100), часть 1 «Новости образования: исследование в XXI веке» октябрь, 2022 г
3. [https://n.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/tibbiyot/Terapevtik%20stomatologiya%20\(M.Ziyayeva,%20R.Bahodirova\).pdf](https://n.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/tibbiyot/Terapevtik%20stomatologiya%20(M.Ziyayeva,%20R.Bahodirova).pdf)

Research Science and Innovation House

**Болаларга нисбатан таълим муассасаларида содир этиладиган
зўравонлик ҳолатларининг сабаблари, оқибатлари ва олдини олиш
чоралари**

Юлдашева Зулфия Рустамовна

Самарканд вилояти ИИБ Самарканд тумани ИИБ ХСГ катта инспектори,
майор

Самарканд шаҳри Корасув маскани 38/14

Электрон почта: zulfiyayuldasheva251@gmail.com

Аннотация. Мақолада болаларга нисбатан содир этилаётган зўравонликнинг турлари, статистикаси, уларни содир этаётган шахслар доираси, зўравонликнинг ҳар қандай турига қарши чора кўрадиган қонун ҳужжатлари, жабрланувчи ва зўравонларнинг рухий ҳолати, шахси, уларнинг алоқалари, болаларга нисбатан ҳар қандай турдаги зўравонлик ҳолатларини содир этилишига олиб келаётган сабаб ва шароитларни аниқлаш ҳамда бу каби ҳолатларни олдини олиш мақсадида амалга оширилиши лозим бўлган ишлар, чет эл тажрибаси, болаларни зўравонликнинг ҳар қандай туридан ҳимоя қилиш тизимини яратиш ва зўравонларга нисбатан жазо муқаррарлигини таъминлашга доир муаллиф фикри баён этилган.

Калит сўзлар. ЮНИСЕФ, бола ҳуқуқлари, зўравонлик (bullying), моббинг, конвенсия, болага нисбатан ҳар қандай турдаги зўравонлик, эътиборсизлик, хиссий зўравонлик, оилавий зўравонлик.

Сўнгги вақтларда турли таълим муассасасаларида болаларга қўпол муомала ёки озор берилиши оқибатида уларга турли даражадаги тан жароҳатлари ёки эмоционал-психологик таъсир кўрсатиш фактлари учрамоқда. Ижтимоий тармоқларда деярли ҳар куни болалар билан боғлиқ турли кўнгилсизликлар ҳақида хабарлар тарқалмоқда, аксирият ҳолларда мактабгача таълим муассасалари, мактаблар ёки бошқа таълим муассасаларида болалар билан боғлиқ, уларга турли кўринишдаги зўравонлик ёки озор бериш ҳолатлари ёритилмоқда. Бу албатта инсонни ўйлантирадиган, айтиш мумкин бўлса ачинарли ҳолат ҳисобланади.

Бугун бутун дунё мамлакатларида болаларга нисбатан зўравонлик жиддий муаммолардан бири бўлиб турибди. Болаларга нисбатан жисмоний, жинсий ва рухий зўравонлик ўтказиш ҳолатлари жуда кўп учрамоқда. ЮНИСЕФ маълумотиغا кўра, дунёда 2 ёшдан 14 ёшгача бўлган ҳар 10 болалардан 6 нафари ҳар куни жисмоний зўравонликка учрайди. Ҳар 5 дақиқада бир нафар бола зўравонликдан вафот этади. Бу рақамлар мунтазам ўзгариб туради.

ЮНЕСКОнинг расмий ҳисоб-китобларига кўра ҳар йили 246 миллион нафар вояга етмаганлар мактабдаги зўравонликнинг муайян шаклига дуч келмоқда. Мактабдаги зўравонлик фақат боланинг рухий ҳолати бузилишга, носоғлом шароитда тарбияланишига сабаб бўлмасдан, балки мамлакат иқтисодий ўсишининг энг асосий омили бўлган инсон капитали даражасига жиддий зарар келтиради. Зеро, бундай шаклдаги зўравонлик болалар тақдирида изсиз ўтиб кетмайди.

Зўравонлик (bullying) - бу зўравонлик, ҳақорат қилиш ёки таҳдид қилиш, тажовузкорона ҳукмронлик қилиш ёки кўрқитиш учун фойдаланиш. Бундай ҳулқ-атворнинг муҳим шартлардан бири бу – зўравон ёки бошқалар томонидан жисмоний ёки ижтимоий кучнинг номутаносиблигини идрок этишдир. Бу номутаносиблик зўравонликни оддий келишмовчиликлардан ажратиб туради.¹

Буллинг (инглиз тилидаги bullying сўзидан олинган бўлиб, bully – урушқоқ, безори, жиғига тегувчи, кўрс, зўравон) – бу бир шахс томонидан ўзини ҳимоялай олмайдиган бошқа шахсга нисбатан юқорида баён қилинган зўравонлик ва таҳқирлашнинг ҳар хил турлари такрорланувчи актидир.

Буллинг қачонки жисмоний имкониятлари бир хил бўлган икки ўқувчи кўпинча баҳслашганида ёки курашганида, қачонки гижгижлаш дўстона ва ўйин шаклида амалга оширилганида содир бўлмайди. Буллинг ҳамиша жабрдийдага зарар етказиш, унда кўрқув уйғотиш, тушкунликка тушириш, камситиш, бўйсундириш мақсадини кўзлайди. Таълим муассасаларида буллинг тенгдошлар орасида учрайди ва кўпинча анча катта ёшдаги ўқувчилар томонидан кичик ёшдаги ўқувчиларга нисбатан содир этилади. Ташкилот

¹ Juvonen, J.; Graham, S. (2014). "Bullying in Schools: The Power of Bullies and the Plight of Victims". Annual Review of Psychology. 65:159–85. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115030 (https://doi.org/10.1146/annurevpsych010213115030).

ходимлари ҳамкасблари ёки раҳбарият томонидан буллингга дучор қилинишлари мумкин. Буллинг оилада ҳам бўлиши мумкин.

Буллинг турлича намоён бўлади. Бир ҳолатда бу мунтазам равишдаги оғзаки ҳақоратлаш, лақаб қўйиш ёки шахснинг қандайдир хусусиятларини – ташқи кўриниши, гапириш, кийиниш, қадам ташлаш, мимика, шу жумладан, касаллик ёки ногиронлик (дудуқланиш, чўлоқланиш) билан чорланган имо-ишоралар ҳаракатларини масхаралашда намоён бўлади. Бошқа ҳолатда масхаралаш уриш, туртиш, буюмларини олиб қўйиш ёки бузиш, кадр-қимматини, масалан, қандайдир камситувчи ҳаракатларни бажариш ёки учинчи шахсга нисбатан зўравонлик актини содир этишга мажбурлаш орқали камситиш каби шаклларни қабул қилиши мумкин. Бу каби жисмоний ва оғзаки ҳаракатлар тўғридан-тўғри буллингни тавсифлайди.

Моббинг (инглизча: mob – оломон) – бу жамоада бир инсонни оммавий таъқиб этиши тарзидаги психологик зўравонлик шакли.

Мактабдаги моббинг – бу мактабда ҳиссий зўравонликнинг бир тури бўлиб, қачонки синф ёки синфдагиларнинг катта қисми битта ўқувчига қарши бирлашиб, қандайдир мақсадда унга зарар етказишни бошлайдилар (яққол намуна “Чучела” фильми). Зарар етказётганларни мобберлар, зарар кўраётганларни эса – “жабрдийдалар” деб атайдилар.

Моббинг – бу бир одамнинг бошқа одамга қарши йўналтирилган мунтазам равишда такрорланувчи душманларча ва одобдан ташқари муносабатини ўз ичига олувчи ўзига хос «психологик террор»дир. Масалан, “янги одам”га қарши моббинг.

Моббинг шакллари: жисмоний камчиликлардан кулиш, яккалаш, инкор этиш, жиғига тегиш, туртиш, кийимларини масхаралаш ва ҳ.к.

Моббинг буллингдан нимаси билан фарқланади? Моҳияти бўйича моббинг ва буллинг ўхшаш тушунчалар – бу таъқиб қилиш. Айни вақтда буллинг моббингдан таъқиб этувчи ролида бутун синф эмас, балки обрўга эга бўлган аниқ ўқувчи ёки ўқувчилар гуруҳининг чиқиши билан фарқланади.²

² Школа без насилия. Методическое пособие / Под ред. Н.Ю. Синягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. — М.: АНО «ЦНПРО», 2015. - 150 с.

Буллинг ёки бошқача айтганда, бир бола томонидан иккинчисининг камситилиши. ЖССТ маълумотларига кўра, Россия давлатининг ўзида 11 ёшдаги 44% бола ва 15 ёшдаги 27% бола камситилиш объектига айланади. 42% ўқувчилар ўзлари буллинг билан шуғулланганини тан олса, улардан 20% и буни мунтазам бажарганини айтади.

Бошланғич мактабда катта синф болалари кичик синф тарбияланувчиларини ҳақорат қилади, камситади. Баъзида турли нарсаларини олиб қўяди. 11-15 ёшли болалар орасида ғийбат, ҳазиломуз камситишлар, яккалаш кўп учрайди. Бу каби ҳужумларга учраган болалар ёлғизлик, иложсизлик, дард ҳиссини туяди.

Буллинг қуйидаги белгилар орқали намоён бўлади:

- тахдид қилувчи ва қурбон ўртасидаги нотенглик.
- зўравонликнинг такрорланиши.
- қурбоннинг кучли ҳаяжонланиши.

Ким биринчи бўлиб бошлайди? Мавқеини мустаҳкамлашни истовчи, фойда кўришни кўзлаган ёки шунчаки кўнгилхушлик қилишни хоҳлаган бола. Қолган тенгдошлар эса буллар ҳаракатини кузатиб туради, турли муносабат билдиради. Қурбон қаршилик кўрсатмаётганини кўргач эса, улардан баъзилари ёрдам беришни истайди, бошқалари бефарқ бўлади ва бир тоифаси асабийлашади. Камситиш, ҳақорат, таъмагарлик каби ҳаракатлар кўпроқ хафсаласи пир бўлган, талаблари етарли даражада қондирилмаган, умумий инсонийлик қадриятлар руҳида тарбия топмаётган болалар ўқийдиган мактабларда кўпроқ учрайди.

Ким қурбонга айланади? Ҳар қандай ўқувчи, ўзини “ғалати тутадиган” ёки ноодатий кийинадиган, қаршилик кўрсатолмайдиган, кучли ҳаяжонланадиган болалар. Кўпинча буллинг қурбони синфдаги бошқа тенгдошларидан ажралиб турадиган бола бўлади. Гоҳида устозлар ҳам беихтиёр буллинг сабабчиси бўлиб қолади. Яъни маълум бир ўқувчисини ҳаммининг олдида камситиб, улар буллингчиларга шароит яратиб беради.

Буллар ким? Бу болалар тақиқларсиз улғаяди, лекин шунинг билан бирга эътиборга муҳтож бўлади. Эътибор етишмаслиги уларда тажовузкорлик

хиссини уйғотади. Ота-онаси олдида чиқаролмаган салбий ҳиссиётларини тенгдошларига кўрсатади. Улар ўз “мен”ини исботлаш учун бировлардан устун бўлишни истайди.³

Статистик маълумотга кўра, Россияда ҳар иккинчи ўспирин мактабда безориликка дуч келади. 10 ёшдан 18 ёшгача бўлган респондентларнинг 52% тенгдошлари томонидан буллинг ҳақида гапиришди, ундан психологик буллинг 32 % ни ва жисмоний буллинг 26,6% ни ташкил этган. 16 ёшдан 18 ёшгача бўлган ўспиринларнинг фикрига кўра, мактаб ўқувчилари кўпинча ташқи қиёфаси, миллати туфайли буллингга дуч келади. Респондентларнинг қарийб 20%и ўқитувчилар томонидан буллинг ҳолати ҳақида гапиради. Респондентларнинг 22%и ўқувчилар томонидан ўқитувчиларга нисбатан буллинг мавжудлигини билдирган. Мактабда буллингга дуч келган болаларнинг 63% и бу ҳақда отаоналарига айтади ва 15%и нима бўлганлиги ҳақида гапирмасликни афзал кўришади.

Одатда буллинг сабаблари қуйидагича:

- ташқи кўриниш
- лидерлик учун кураш
- турли субмаданиятлар тўқнашуви
- қадриятлар, қарашларга тоқат қилолмаслик
- агрессивлик
- болада ақлий ёки жисмоний нуқсоннинг мавжудлиги
- ўзига паст баҳо бериш
- ҳасад
- этник, ирқий тафовутлар.

Буллингнинг энг кўп тарқалган шакли сифатида болалар буллинги ҳамма жойда (кундалик ҳаётда, ёзишмаларда, ижтимоий тармоқларда) ва ҳар қандай вақтда содир бўлиши мумкин: Буллингнинг болалар учун зарарли ва узок давом этадиган оқибатлари мавжуд. Буллингнинг жисмоний таъсиридан ташқари, болаларда ҳиссий ва руҳий саломатлиги билан боғлиқ муаммолар, шу жумладан, невроз, депрессия ва хавотирланишни пайдо қилиши, бунинг

³ #SukutSaqlama # СукутСақлама #ЗўравонликкаЙўқДеймиз

оқибатида болаларда гиёҳвандликка мойиллик пайдо бўлиши ва мактабдаги машғулотларнинг сифатининг пасайишига олиб келиши мумкин. Ҳар қандай зўравонлик ва таъқиб қурбоннинг руҳиятига зарар етказди. Таъқибга учраган болаларнинг соғлиғи, хусусан руҳий соғлиғи ҳам ёмонлашади. Ёшлар ёлғизланиб, уларда тушкунлик ва ожизлик, ваҳима ҳисси шаклланади. Баъзилари ўз жонига қасд қилади.⁴

Мазкур ҳолатларга барҳам бериш ёки бу каби ҳолатлар содир этилишини олдини олиш борасида мактабларда ёки бошқа ўқув муассасаларида ўқувчилар ўртасида тушунтириш ва профилактика ишларини кучайтириш. Ушбу ҳолатларни содир этганликда қўлланиладиган жазо чоралари ҳақида маълумот бериш, ёки ушбу ҳолатга тушиб қолмаслик учун бола амалга ошириши лозим бўлган ҳаракатларни тушунтириш лозим бўлади, албатта бу ишлар ўқитувчи, мураббийлар ва ота-оналар томонидан тўғри амалга оширилсагина кўзланган натижага эришилиши мумкин.

Ўзбекистонда БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясининг талабларига риоя этилишини таъминлаш, болаларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, хусусан, оилада ҳам уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, болаларга нисбатан оилавий муҳитдаги ҳуқуқларини ҳимояга қилишга доир халқаро нормаларига риоя қилиш масалаларига устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Мазкур масаланинг долзарблиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида шу жумлаларга эътироф этиб ўтган: “Умуман ҳар қандай жамият тараққиётида унинг келажагини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Шу сабабли биз ислохотларимиз қўлами ва самарасини янада оширишда ҳар томонлама етук, замонавий билим ва ҳунарни пухта эгаллаган, азму шижоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз”⁵. Бу жамиятнинг яшовчанлиги ва унинг келажакдаги ривожини прогноз қилишда ўсиб келаётган авлод ҳал қилувчи роль ўйнашини аниқлатади.

⁴ <https://www.unicef.org/uzbekistan/>

⁵ 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаси. <http://president.uz/uz/lists/view/4057>

Сўнгги йилларда қабул қилинаётган қонун ҳужжатлари, илгари “ёпиқ” бўлган зўравонлик мавзусини кенг ёритишнинг имконини берди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бола ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 22 апрелдаги ПҚ–4296-сон қарори, “Ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш тўғрисида” 2019 йил 29 майдаги ПҚ–4342-сон қарори, “Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2020 йил 29 майдаги ПҚ–4736-сон қарори, “Бола ҳуқуқларининг кафолатларини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 9 августдаги ПФ–6275-сон фармонининг қабул қилинганлиги фикримизни тасдиқлайди.

Инсон ҳуқуқларига оид халқаро ҳужжатларда вояга етмаганларни ҳар қандай безориликлардан, шу жумладан таълим ва бошқа ижтимоий муносабатларда содир этиладиган жиноий безориликлардан ҳимоя қилиш механизми мустаҳкамлаб қўйилган.

Жаҳон тажрибасида:

Жанубий Корея, Буюк Британия ва Австралияда жамоат тартиби ва ҳавфсизлигига тажовуз қилувчи ҳуқуқбузарликлар (буллинг) юзасидан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга қулай тарзда хабар беришга мўлжалланган портал ташкил этилган. Ушбу портал ўқувчиларнинг мактаб ҳудудида ёки бошқа таълим муассасасида содир этган ҳуқуқбузарликлари юзасидан ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бериш имконини беради.

Венгрияда ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш мақсадида таълим муассасаларида “мактаб посбонлари” тайинланади.

Аргентинада таълим муассасаларидаги буллинг ҳолатлари юзасидан хабар беришга мўлжалланган миллий телефон тармоғи ташкил этилган.

Канада мактабларида ўқувчилар ўртасида буллингга қарши курашиш гуруҳлари ташкил этилган бўлиб, мактаб ўқитувчилари уларнинг фаолиятини назорат қилишади.

Ўзбекистон Республикасида вояга етмаганларга оид қонун ҳужжатларининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида сўз юритишдан олдин вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга

қаратилган қонун ҳужжатлари мазмунига халқимизга хос болажонлик, ўз фарзандига ғамхўрлик хислатлари сингдирилганлигини алоҳида таъкидлаш лозим.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 45-моддасида вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясида эканлиги, шунингдек 64-моддада ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбур эканликлари тўғрисидаги конституциявий норма мустаҳкамланган .

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 26-моддасида: “Ҳеч кимнинг қийноққа солиниши, зўравонликка, шафқатсиз ёки инсон қадр-қимматини камситувчи бошқа тарздаги тазйиққа дучор этилиши мумкин эмас“, деб қайд этилган.

Мамлакатимизда ҳам мактаблар ва бошқа ўқув муассасаларида болалар (ўқувчилар) ўратсида буллингни олдини олиш ва батамом тугатиш мақсадида, ривожланган мамлакатлардаги каби амалиётни қўллаш фойдадан холи бўлмайди. Масалан мактабларда бошланғич синфлардан бошлаб, буллинг ҳолатлари ҳақида маълумот берадиган, шундай ҳолатга тушиб қолганда, қандай ҳаракат қилиш, кимга мурожаат қилиш кераклигини, мазкур ҳаракатни содир этган тақдирда қандай жазо чоралари қўлланилиши мумкинлигини тушунтирадиган дарслар ҳуқуқий фан сифатида ўқув дастурига киритилиши ва машғулатлар ўтказилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бундан ташқари, мактабларда ёки бошқа таълим муассасаларида буллинг ҳолатларини олдини олиш ва унга қарши курашиш мақсадида, болалар ушбу ҳолатга тушиб қолганида, мурожаат қилишлари учун қисқа рақамли телефон алоқалари ўрнатилиши ва буни ишлатиш болаларга мактабнинг илк кунлариданок тушунтирилиши, ўқувчилар орасидан буллингга қарши курашиш гуруҳларини ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқ бўлар эди. Албатта бу каби ишларнинг назрати ўқитувчилар ва таълим муассаси раҳбарлари, шунингдек ота-оналар томонидан амалга оширилади. Мақсадимиз, келажагимиз бўлган болаларни руҳан соғлом, жасур, қатъиятли, масъулиятли ўзгаларнинг шахсига ҳамда қонунларга нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялашдир.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Расмий нашр. 2023й.
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси. (2021 йил 10 сентябрьгача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан)-2021й
3. 2020 йил 29 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномаси. <http://president.uz/uz/lists/view/4057>
4. Juvonen, J.; Graham, S. (2014). "Bullying in Schools: The Power of Bullies and the Plight of Victims". Annual Review of Psychology. 65:159–85. doi:10.1146/annurev-psych-010213-115030 (<https://doi.org/10.1146%2Fannurevpsych010213115030>).
5. Школа без насилия. Методическое пособие / Под ред. Н.Ю. Синягиной, Т.Ю. Райфшнайдер. — М.: АНО «ЦНПРО», 2015. - 150 с.
6. <https://www.unicef.org/uzbekistan/>
7. Дунёда болаларнинг холати // БМТнинг махсус сессиясидаги маъруза, 2001 www.un.org. www.unicef.org

Research Science and Innovation House

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар машина-трактор паркига техник хизмат кўрсатиш базасини барпо этиш ва уни функцияланиш самарасини ошириш масалаларига доир тадқиқотлар таҳлили

Хамрақулов Т.Т. – ҚХМИТИ таянч докторанти

Аннотация. Мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар машина-трактор паркига техник хизмат кўрсатиш базасини барпо этиш ва уни функцияланиш самарасини ошириш масалаларига доир илгари ўтказилган илмий-тадқиқот ишларининг таҳлили баён этилган.

Калит сўзлар: машина-трактор парки, техник хизмат кўрсатиш базаси, кластер, фермер ва деҳқон хўжаликлари, агрофирма, агрохолдинг.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи субъектлар (кластерлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари, агрофирмалар, агрохолдинглар ва бошқалар) моделларини яратиш, машина – трактор парки таркиби ва миқдорларини аниқлаш, бундай паркка техник хизмат (ТХ) кўрсатувчи базани барпо этиш ва унинг самарасини ошириш бўйича хорижда ва Ўзбекистонда бир қатор олимлар томонидан илмий-тадқиқот ишлари бажарилган.

Бу тадқиқотлар давомида шакллантирилган ғоялар, таклифлар ва тавсиялар трактор ва қишлоқ хўжалиги машиналарига техник хизмат кўрсатиш системасида муайян ижобий натижаларга эришилган ҳолда қўлланилиб келинмоқда. Аммо уларда ғаллачилик кластерларининг ер майдонлари бўйича ҳудудий ва бош моделларини яратиш, модел кластерлар ишлаб чиқариши учун зарур бўлган машиналарнинг рационал сонларини асослаш, машиналарни барқарор ишловчанлигини таъминлайдиган таъмирлаш-хизмат кўрсатиш базасини ташкил этиш масалалари ўрганилмаган.

Мақолада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар машина-трактор паркига техник хизмат кўрсатиш базасини барпо этиш ва уни функцияланиш самарасини ошириш масалаларига доир илгари бажарилган илмий-тадқиқот ишларининг таҳлили келтирилган.

Машиналарга ТХК базасининг энг муҳим элементи – техник хизмат кўрсатиш пунктларини лойиҳалаш бўйича бажарилган тадқиқотлар мундарижаси кенг эмас [1]. Ўтказилган тадқиқотларнинг катта қисми

машиналар таъмирини ташкил этиш ва таъмирлаш корхоналарини лойиҳалаш масалаларига бағишланган. Масалан, И.Левитский томонидан ихтисослашган таъмирлаш корхоналарининг сони ва уларни бир-бирига нисбатан жойлашиш ўрнини ҳисоблаш методикаси таклиф этилган [2]. Методика асосида машиналарни капитал ва жорий таъмирлаш бўйича корхонанинг йиллик режаси, машиналарни таъмирлаш таннархи ва уларни ташишга (буюртмачиларга етказиб беришга) сарфланган транспорт харажатларини ҳисоблаш ётади. Мазкур методикада таъмирлаш корхоналарининг зарур сони қуйидаги усуллардан бири ёрдамида аниқланади: ўрганилаётган ҳудуд (туман, вилоят, республика)нинг бутун майдонини ўртача оптимал ташиш масофаси топилган ҳудуд майдонига бўлиш билан; ҳудуд доирасида таъмирталаб машиналарнинг жами сонини таъмирлаш корхонасининг топилган оптимал режасидаги таъмирлаш сонига нисбати орқали. ТХК корхонасининг рационал жойлашиш нуқтаси сифатида таъмирлаш объектларини ташиш ишларида энг кам харажат сарфланишини таъминлайдиган нуқта олинган.

С.М.Бабусенкониинг тадқиқотлари [3, 4] корхона биноларини оптимал жойлаштириш, ишлаб чиқариш ва ёрдамчи участкалар майдонлари, иш ўринларини ҳисоблаш ва бошқа масалаларга бағишланган. Корхоналарни оптимал жойлаштириш масаласи И.Левитский методи асосида ўрганилган.

М.Я.Расказов таклиф этган иқтисодий – математик модел техника воситаларини таъмирлаш, уларга хизмат кўрсатиш ва деталларни қайта тиклаш бўйича буюртмачилар талабларини тўла қондириш ҳамда корхонанинг умумий харажатларини минималлаштиришни таъминлайдиган программасини асослашга қаратилган [5].

Россия Федерациясининг Черноиванов В.И., Михлин В.М., Пильщикова Л.М., Варнаков В.В., Стрельцов В.В., Попов В.Н., Карпенков В.Ф. каби олимлари ўз тадқиқотлари билан агросаноат мажмуасида машиналарнинг техник сервисини ташкил қилишнинг илмий – методик асосларини ишлаб чиқишга фундаментал ҳисса қўшганлар.

Қишлоқ хўжалиги машиналарининг қуввати, қамров кенглиги ва сифати ошиб бораётган ҳозирги шароитда техника воситаларидан фойдаланиш даражасини ошириш ва уларни тўғри сақлаш, машиналар таъмири, ТХК тадбирларини сифатли бажариш масалалари долзарблашиб бормоқда. Шу боис бу йўналишдаги тадқиқотлар мундарижаси Хабатов Р.Ш., Иофинов С.А.,

Лышко Г.П., Евсюков Т.П., Фирсов М.М., Игнатов В.Д., Малинников А.Е. каби олимлар ҳисобига йилдан-йилга кенгайиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасида замонавий қишлоқ хўжалиги машиналарига ТХК тадбирларида машина операторлари, туман “АгросервисМТП” ва Сервис марказларининг кўчма ва кўчмас устахоналари, яъни бир нечта ижрочилар қатнашадилар. Бу ижрочиларнинг ҳар бири тегишли меъерий ҳужжатларда белгилаб қўйилган аниқ вазифаларни бажаради [6].

Мавжуд илмий адабиётларда [7-9] машиналарга ТХК пунктларининг функцияланиш жараёнлари яхлит тизим шаклида ўрганилмаган. П.А.Андреев, А.Э.Северный, В.И.Черноиванов ва бошқалар [7] хорижий давлатларда амал қилаётган техник сервиснинг асосий ижрочилари-дилерларнинг вазифалари ва функциялари ҳақида ахборот берганлар, холос. ТХК пунктларига доир масалалар тадқиқ этилмаган.

В.Варнаков, В.Стрельцов ва В.Поповларнинг китобида [8] дилерлик хизматининг ташкилий тузилмалари, техникавий ва иқтисодий томонлари, ТХКда дилерлик тизимининг ўрни ҳақидаги умумий маълумотлар келтирилган.

Техника фанлари доктори В.И.Черноивановнинг тадқиқотларида [9] мураккаб қишлоқ хўжалиги машиналарининг пухталиги ва иш қобилиятини сақлаб туришда сервис тизимининг зарурлиги таъкидланган, аммо унинг ташкилий, техникавий ва иқтисодий масалаларига доир назарий ва амалий изланишлар ўтказилмаган.

П.В.Привалов ва бошқалар [10] ТХК пунктининг самарасини баҳолашда мезон сифатида таъмирлаш-хизмат кўрсатиш корхонасининг ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси ва транспорт харажатлари минимумини қабул қилишни таклиф этганлар. Лекин бу ҳолда ТХК пункти самарадорлигининг асосий параметрлари – носоз машиналарга ТХК тезкорлиги, мижозлар (истеъмолчилар) машиналарининг мавсум давомида бузилмасдан ишлаш даражаси, машиналарни техник жиҳатдан соз ҳолатда ушлаб туришнинг агрокластер ёки фермер (буюртмачи) ишлаб чиқариш кўрсаткичларига бўлган таъсири четда қолиб кетади.

М.И.Юдин ва бошқаларнинг кўчма сервис комплексининг оптимал сонини аниқлашга бағишланган илмий иши маълум [11]. Аммо бу иш, битта

аниқ хўжалик ва бир русумдаги техника – «Дон-1500» ғалла комбайнлари учунгина бажарилган, холос. Маълумки, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши шароитида замонавий қишлоқ хўжалик техникаларининг асосий қисми фермер хўжаликлари, туман “Агросервис МТП” ва агрокластерларда жамланган, уларга хизмат кўрсатувчи сервис комплекслари (кўчма устахоналар) эса вилоят Сервис (Техник) марказлари балансида туради. Шу сабабли мазкур ишда келтирилган услуб Ўзбекистонда техник сервис тизимининг асосий ижрочиси бўлган кўчма устахоналар сонини аниқлашга тўғри келмайди.

Булардан ташқари, замонавий қишлоқ хўжалиги машиналаригатехник сервис кўрсатишнинг иқтисодий самараси ҳам чуқур ўрганилмаган. Ю.М.Попов [12] сервис тизими қатнашчиларидан бири – машинасозлик корхонасини ўз маҳсулоти, яъни тайёр машинасига сервис кўрсатишга қандай қилиб қизиқтириш мумкин, деган саволга жавоб қидирган. Бу ишда тизимнинг Сервис корхонаси, МТП (Россияда МТС), агрокластер ва фермер хўжалиги каби элементлари(ташқил этувчилари)нинг иқтисодий манфаатлари умуман ҳисобга олинмаган.

[13] адабиётда (И.Ульман, Г.Игнатъев, В.Борисенко ва бошқалар) қишлоқ хўжалиги машиналарига ТХК ва уларни таъмирлаш системасининг моҳияти, машиналарни диагностикалаш ва ТХК турлари ва усуллари, ТХК корхоналарини ташқил этиш ва ишлатиш тамойиллари батафсил баён этилган. Лекин бу материаллардан конкрет маҳсулот ишлаб чиқарувчи субъект, масалан агрокластер амалиётида фойдаланиш усуллари таклиф қилинмаган.

А.Ленскийнинг китобида [14] занжирли тракторларга кўрсатиладиган техник хизматларнинг турлари, даврийлиги, қўлланиладиган қурилма ва усқуналарнинг турлари келтирилган. Жорий таъмирлашнинг технологияси (тозалаш, таъмир олдидан диагностикалаш, агрегатларни алмаштириш) баён этилган. Лекин тадқиқот объекти сифатида қаралган тракторлар ҳозирда маънан эскириб кетган.

[15] адабиётда МТПга техник хизмат кўрсатиш пунктининг турли қувватдаги намунавий лойиҳалари, структураси, бажариладиган ишлар рўйхати ва зарур ишлаб чиқариш базасининг таркиби келтирилган.

Н.Хмеловой, Ш. Еремеев, В. Деревянченко, М. Аденьяевларнинг китобида [16] Россиядаги “Қишхўжтехника” район бирлашмаларида янги

русумдаги тракторларга ТХК ва уларни таъмирлаш участкаларини ташкил этишга доир тавсиялар келтирилган. Муаллифлар бундай участкаларни ташкил этишда бирлашмалардаги мавжуд ишлаб чиқариш базаларидан фойдаланишни тавсия этганлар.

С.Базаров, Л. Гришкова, А. Дикарев ва А. Хакимовларнинг “Йиғим-терим даврида пахта териш машиналари ва механизациялашган комплексга кирадиган бошқа техникаларга ТХКни ташкил этишга доир тавсиялар” деб номланган китобида қуйидаги масалалар батафсил баён этилган: терим-транспорт комплекси (ТТК)нинг структураси, ТТКга техник хизмат кўрсатиш бўлинмасининг структуравий таркиби, ТТКга техник хизмат кўрсатувчи ихтисослашган звено ишини ташкил этиш, кўчма устахоналардан самарали фойдаланиш, машиналарни техник диагностикалаш [17].

Ю.Копылев, Ф. Пуховицкийларнинг китобида қишлоқ хўжалигида фойдаланилаётган кўчма устахоналар ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Тракторлар ва қишлоқ хўжалиги машиналарида содир бўладиган носозликларни бартараф этишда қўлланиладиган қурилмалар, мосламалар ва асбоблардан фойдаланиш қоидалари баён этилган [18].

Кейинги йилларда хорижий олимлар томонидан ТХК базасига доир эълон қилинган илмий ишларда қуйидаги илмий-технологик масалалар ўз аксини топган:

- машиналар такомиллашиб ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши интенсивлашиб бораётган ҳозирги даврда ТХК базасини барпо этишнинг зарурати [19];
- таъмирлаш ва хизмат кўрсатиш пунктларининг оптимал сонини аниқлаш [20-22];
- ТХК структурасини такомиллаштириш, машиналарга рақамли хизмат кўрсатиш муддатларини оптималлашга доир эҳтимолий-статистик моделларни ишлаб чиқиш [23];
- ТХК системасини оптимал лойиҳалаш, ТХК базасининг структураси ва асбоб-ускуналар таркибини асослаш, машиналарга ресурстежамкор сервис кўрсатиш [24-27].

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи субъектлар (фермер ва деҳқон хўжаликлари, томорқа эгалари, агрофирмалар ва агрохолдинглар)

моделларини яратишга доир тадқиқотлар кўлами жуда тор. Агрокластерлар, жумладан ғаллачилик кластерлари нисбатан янги субъект бўлгани сабабли бундай йўналишда изланишлар ҳозирча бажарилмаган.

Ғаллачилик кластерлари ўзларининг машина-трактор парки ва таъмирлаш-хизмат кўрсатиш базасига эга бўлсагина машиналарнинг йил давомида созлиги таъминланади, ғалла етиштиришдаги технологик операциялар агротехник муддатларда бажарилади ва кўзлаган ҳосилдорликка эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Тошболтаев М., Сейтимбетова З. Универсал сервис марказининг рационал жойлашиш ва функцияланиш параметрларини асослаш. Монография. – Т.: «Fan va texnologiya», 2019. – 152 б.
2. Левитский И.С. Организация ремонта и проектирование сельскохозяйственных ремонтных предприятий – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Колос, 1969. – 320 с.
3. Бабусенко С.М. Проектирование ремонтно – обслуживающих предприятий. – М.: Агропромиздат, 1990. – 352 с.
4. Бабусенко С.М. Проектирование ремонтных предприятий. – М.: Колос, 1981. – 295 с.
5. Рассказов М.Я. Теоретические основы организации и расчета ремонтного производства в сельском хозяйстве: Автореферат. дис. докт. техн. наук. – М.: Ленинград. СХИ, 1979. – 36 с.
6. Тошболтаев М., Рустамов Р., Кабулов М. Технические, технологические и экономические параметры системы “Изготовитель машин-исполнитель ФТС-потребитель ФТС” // Экономический вестник Узбекистана. – Ташкент, 2003. - №8-9. – С. 7-9.
7. Андреев П.А., Баутин В.М., Грицык В.Ю., Пильщиков Л.М., Северный А.Э., Сергеев А.А., Сычев Н.А., Черноиванов В.Н. Технический сервис в сельском хозяйстве / - М.: Колос, 1993. – 48 с.
8. Варнаков В.В., Стрельцов В.В., Попов В.Н., Карпенко В.Ф. Технический сервис машин сельскохозяйственного назначения. – М.: Колос, 2003. – 253 с.
9. Черноиванов В.И. Состояние и перспективы технического сервиса в АПК Российской Федерации. – М.: ГОСНИТИ, 1993. – 66 с.

10. Привалов П.В., Яворская Е.А., Сидоров Г.С. Теоретические основы разработки методики технического сервиса сельскохозяйственных машин // Механизация и электрификация сельского хозяйства. – М., 2002. - №11. – С. 4-5.

11. Юдин М. И., Мечкало Л. Ф., Захарченко А. П. Расчет потребности сельскохозяйственного предприятия в средствах технического обслуживания и ремонта машин // Механизация и электрификация сельского хозяйства. – 2005. – №2. – С.25–26.

12. Попов Ю.М. Как заинтересовать предприятие–изготовитель в фирменном обслуживании и ремонте своей продукции // Механизация и электрификация сельского хозяйства. –1990. – №1. – С. 9-10.

13. Техническое обслуживание и ремонт машин / И.Е.Ульман, Г.С.Игнатъев, В.А.Борисенко и др.; Под общ.ред. И.Е. Ульмана. – М.: Агропромиздат, 1990. – 399 с.

14. Ленский А.В. Специализированное техническое обслуживание МТП. – М.: Росагропромиздат, 1989. – 236 с.

15. Рекомендации по организации технического обслуживания машинно-тракторного парка в колхозах и совхозах / А.В.Ленский, В.С.Пиклин, В.С.Полубояров и др. – М.: ГОСНИТИ, 1982. –59 с.

16. Рекомендации по организации участков технического обслуживания и текущего ремонта тракторов новых марок в районных объединениях (отделениях) «Сельхозтехника» / Н.М.Хмеловой, Ш.А.Еремеев, В.И.Деревянченко, М.Д. Аденьяев. – М.: ГОСНИТИ, 1977. – 27 с.

17. Методические указания по анализу и оценке уровня использования машинно-тракторного парка хлопководческих колхозов и совхозов / Базаров С., Гришкова Л., Дикарев А., Хакимов А. // САНИИЭСХ, САИМЭ. – Т., 1975. – 32 с.

18. Копылов Ю.М., Пуховицкий Ф.Н. Передвижные мастерские сельскохозяйственного назначения. – М.: Россельхозиздат, 1980. – 126 с.

19. <https://refdb.ru/look/2828650-pall.html>.

20. Есин О.А. Повышение эффективности использования сельскохозяйственной техники путем централизации технического сервиса (на примера дилерских предприятий Саратовской области): Автореф. дис. ... канд. техн. наук. – Саратов. 2016. – 23с.

21. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-sistemy-tehnicheskogo-obsluzhivaniya-i-remonta-na-predpriyatiyah-servisa-putem-optimizatsii-kolichestva-postov>. P. 1-7.

22. Мочунова Н.А., Карапетян М.А. Вопросы оптимизации производственных процессов в ремонтном производстве сельскохозяйственного парка //Международный технико-экономический журнал. – М., 2017. – №6. – С. 101-106.

23. Соломкин А.П., Мяло С.П., Белая Е.Е., Колосович Е.К., Лучинович А.А. Теоретическое исследование структуры ремонтно-обслуживающих воздействий с учетом особенностей использования техники в различные периоды работ в сельском хозяйстве // Вестник Ом ГАУ. – Омск, 2016. – №2 (22). – С. 247-253.

24. Маслов Г.Г., Малышев С.А. Оптимизация системы технического обслуживания уборочных агрегатов и стационара при работе по технологии «невейка» // Научный журнал Куб ГАУ. 2016. – №124(10). – С. 1-16.

25. Маслов Г.Г., Карабаницкий А.П., Кочкин Е.А. Техническая эксплуатация МТП: Учебное пособие / Кубанский ГАУ. 2008. – 142 с.

26. Хабардин В.Н. Математическое описание к задаче выбора методов технического обслуживания машин // Дальневосточный аграрный вестник. 2020. – №2 (54). – С. 72-79.

27. Усов Д.С. Регулирование рынка сельскохозяйственной техники: Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. – М, 2008. – 27 с.

Research Science and Innovation House

UDC: 378:33

BULUTLI XIZMAT KO‘RSATISH PLATFORMALARINIG TA’LIM JARAYONIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Maxmudova Maloxat Axmatovna

Informatika kafedrası, (PhD) Katta o‘qituvchi,

Navoiy davlat pedagogika instituti

E-mail: maloxat_1977@mail.ru

tel. +99891-309-52-77

Annotatsiya

Ushbu maqolada bulutli xizmat ko‘rsatish platformalarinig ta‘lim jarayonida foydalanishning ahamiyati ko‘rib chiqilgan. Bulutli texnologiyalarni ta‘lim jarayonida qo‘llash va joriy etishdan asosiy maqsad bu ta‘lim beruvchi va ta‘lim oluvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni kuchaytirish, ta‘limni tashkil qilish va ta‘lim jarayonini soddalashtirish orqali ta‘lim sifati va samadorligini oshirishdir.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, texnologiya, axborot, kommunikatsiya, elektron, bulutli, Internet, plotforma, masofaviy.

Kirish

Hozirgi kunda Respublikamizning Oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini muqobil tashkil etish va mashg‘ulotlarni zamonaviy innovatsion texnologiyalarning usul va vositalaridan foydalangan holda loyihalashga e‘tibor oshdi. Axborotlashgan jamiyatda yangi axborot texnologiyalarini ta‘limga joriy etishning dolzarbligi shundan iboratki, ular muayyan pedagogik masalalarni yechishda faqat instrumentariya (o‘qitish vositalari) vazifasini bajarib qolmasdan, o‘qitishda sifat jihatdan yangi imkoniyatlarini yaratadi, mustaqil o‘quv faoliyati ko‘nikmalarini shakllantiradi, ta‘limda o‘qitishning yangi shakllarini yaratish imkoniyatlarini beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi Farmoni bilan tasdiqlangan 2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishining beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining yetakchi yo‘nalishlarida ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun jahon andozalari talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish hamda ta‘lim muassasalarida

o‘qitishning innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish kabi dolzarb vazifalar belgilab berilgan [1].

Ta’limni axborotlashtirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- axborotlashgan jamiyatning jadal rivojlanishi;
- muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan axborot miqdorining oshishi;
- infosfera sharoitida insonning hayotga adaptatsiyalanish muammosini hal etishda ta’limning dolzarbligi;
- axborotlashtirish vositalaridan keng va samarali foydalanish imkoniyatlarining yaratilishi va ularning turli sohalarda keng tarqalishi; o axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining funksional imkoniyatlari va texnik xarakteristikalarining tezkor ravishda o‘zib borishi [3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Bugungi kunda bulut texnologiyasi yangi texnologiya hisoblanib bu texnologiya sekin-asta barcha sohalarga kirib kelmoqda. Respublikamizning ta’lim tizimida kompyuter axborot texnologiyalarni joriy etish masalalari asosida A.A.Abduqodirov, U.SH.Begimqulov, M.M.Aripov, F.M.Zokirova, N.I.Taylakov, U.Y.Yuldashev kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan va tadbiiq etilgan. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlarida innovatsion kompetentlikni takomillashtirish muammolari esa Sh.K.Mardonov, M.T.Mirsoliyeva, J.G.Yuldoshev, T.T.Shoymardonovlar ilmiy ishlarida tadqiq etilgan. O‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar va mediata’limdan foydalanishga oid tadqiqotlar: YE.V.Podvalnaya, R.YE.Torgashevlar kabi olimlar tomonidan olib borilgan. Fanlarni o‘qitishda bulutli texnologiyalardan foydalanish metodikasi yuzasida ilmiy tadqiqotlar: Olga V. Bondarenko, Olena V.Pakhomova, Vladimir I.Zaselskiy, C.A.Frazier, R.G.Boehm, T.Page, B.J.Christian kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida tadqiq etilgan.

Dunyoning nufuzli oliy ta’lim muassasalari, jumladan, Litvaning Kaunas texnologiya universiteti Microsoft Live@edu tomonidan taqdim etilgan, AQShning Xofstra universiteti Google Apps tomonidan taqdim etilgan bulutli xizmatlardan foydalanmoqda. Ta’lim sohasida keng tarqala boshlagan bulutli texnologiyalardan yana biri ta’limni boshqarish tizimini bulutga o‘tkazishdir (Learning Management Systems, LMS) [4].

V. Tkachenko'ning fikricha, bulutli texnologiyalar o'zining xarakteristikalarini va imkoniyatlari bilan boshqa Internet-resurslaridan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:

- foydalanuvchi o'z ishi uchun zaruriy resurslar sonini o'zi o'rnatadi, ularni yetkazib beruvchi va xizmat ko'rsatuvchilar bilan aloqada bo'lishi talab etilmaydi;
- barcha taqdim etiladigan xizmatlar yer kurrasining istalgan joyidan amalga oshiriladi va ular foydalanuvchi ishlayotgan platformalarga bog'liq bo'lmaydi;
- barcha bo'lingan fizik resurslarni foydalanuvchi sezmaganda holda dasturiy platformalar yordamida avtomatik tarzda yaxlit birlikka birlashtiradi;
- xizmat to'lovlari butun servis uchun emas, balki real foydalangan ishlar uchun amalga oshiriladi [4].

Keyingi yillarda jahon ta'lim amaliyotida bulutli texnologiyalardan masofadan turib foydalanishga bo'lgan e'tibor ortdi. Bulutli texnologiyalar ta'lim tizimiga tobora chuqurlashib kirib borayotgan innovatsion platformalarning eng oxirgisi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ta'limni axborotlashtirish jarayonida barcha oliy ta'lim muassasalari Internet tarmog'ida o'zining Web-saytiga ega bo'ldi. Bu o'z navbatida elektron ta'lim resurslaridan jamoa bo'lib foydalanish, talabalarga tegishli bo'lgan axborotlarni tarqatish, subyektlar orasida o'zaro aloqani o'rnatish, shuningdek, ta'lim muassasasi yangiliklari bilan professor-o'qituvchilarni hamda talabalarni doimiy ravishda tanishtirib borish imkoniyatlarini yaratdi. Shu bilan bir qatorda ta'limda masofaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash orqali istalgan joydan va istalgan vaqtda bilim olishga imkoniyat yaratildi. Masofaviy o'qitishni tashkil etishning asosiy shartlaridan biri – ta'lim jarayonini bir vaqtning o'zida boshqarish va olingan bilimlar sifatini nazorat qilish ehtimoli borligi bo'lib hisoblanadi.

Masofaviy o'qitish uchun dasturiy ta'minotni tanlash – buyurtmachining, ya'ni ta'lim muassasining talabi va maqsadiga mos ravishda amalga oshirilishi kerak. Bunday talablar, asosan ta'lim yo'nalishining malaka talablaridan kelib chiqqan holda belgilanadi. Masofaviy o'qitishning dasturiy vositalarini tanlashda quyidagi mezonlarni asos qilib olish maqsadga muvofiqdir [4]:

1. Masshtablik: platforma nafaqat talabalar sonining oshishi, balki yangi

fanlarni kiritish hisobidan ham kengaytish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

2. Multimediyaviylik: platformaning texnik potentsiali talabalarga o‘qitish vositasi sifatida matnli va grafik fayllarni, video va audio, animatsiya hamda 3D – grafika ma’lumotlarini qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

3. Funksionallik: zaruriy opsiyalarning mavjudligi, shu jumladan chat, forumlar, kurslarni boshqarish, sub’ktlar orasida interfaol muloqot o‘rnatish, talabalar faolliligini tahlil etish va h.k.

4. Do‘stona interfeys: ta’lim jarayonining sifatiga ta’sir etuvchi asosiy parametrlardan biri sifatida qarash.

5. Modullik: ta’lim kursi o‘quv materialining bir nechta blokidan (modulidan) tashkil topgan bo‘lishi mumkin, zarurat tug‘ilganda ushbu ma’lumotlar boshqa kurslarning tarkibiga kirishi mumkin.

Oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Konsepsiyada o‘quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonini amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-usuliy materiallarni keng joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash, ta’limda zamonaviy o‘quv-metodik ta’minotni ishlab chiqish, ta’lim jarayonlarida “bulutli texnologiyalar”dan foydalanish kabi dolzarb vazifalar belgilab berilgan [2].

Tahlil va natijalar

O‘qitishning yangi formati muhim ahamiyatga ega, chunki bu masofaviy texnologiya bir tomondan ta’lim olishning yuqori darajadagi imkoniyatlarini ta’minlashga, boshqa tomondan esa uning sifatini oshirishga imkon beradi. Biroq butunlay elektron ta’limga o‘tishdan ko‘ra aralash ta’lim (Blended learning)dan foydalanish yanada samaraliroq va yaxshi natija beradi. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanish natijasida, “bulutlar” fanga mavjud barcha geografik, texnologik, ijtimoiy to‘siqlarni yengishga imkon beradi.

Bulutli texnologiyalar ma'lumotlarni Internet tarmog'ida saqlovchi elektron ombor bo'lib, ularni tahrirlash, shuningdek, foydalanuvchilarning o'zaro fayllar, hujjatlar bilan almashish hamda muloqotga kirishish imkoniyatlarini yaratadi. Bunday texnologiyalarni ishlab chiqishga AQShning Google korporatsiyasi katta qiziqish bildirgan va Google Docs tizimini yaratishga muvaffaq bo'lgan. Oxirgi yillarda Google va Microsoft kompaniyalari o'quv muassasalari pedagoglari hamda talabalari uchun bulutli serverlardan foydalanish bo'yicha yangi plotformalarni yaratishga erishdi.

Bulutli texnologiyalarni o'qitish jarayoniga joriy etish, hozirgi kunda ta'lim tizimidagi eng istiqbolli innovatsiyalardan biridir. Ularning hisobiga axborot infrastrukturasi bo'ladigan xarajatlar ancha pasayadi, ta'lim muhitida ta'lim sifatini ko'tarish uchun qo'shimcha servislar tarqatiladi va ishlatiladi. Bundan tashqari, bulutli servislar o'qitishning individual metodlarini ishlab chiqishda juda ham samarali vosita hisoblanadi, bu jarayonni hosil qilishga, Internetni brauzer yoki boshqa biror tarmoq ilovasi bilan ta'minlashga imkon beradi.

Katta imkoniyatlarga ega bo'lgan bulutli texnologiyalardan hozirgi kunda ta'lim tizimida yetarli darajada foydalanilmayapti. Ta'lim tizimiga bulutli texnologiyalarni qo'llash ikkita muhim masalani yechish imkonini beradi.

Birinchidan, ta'lim muassasalari va har bir talaba uchun zamonaviy va dolzarb bo'lgan kompyuterli infrastrukturadan, dasturiy vositalardan, elektron ta'lim resurslaridan va servislardan foydalanish imkoniyatlarini yaratadi.

Ikkinchidan, alohida ta'lim muassasalari va butun ta'lim tizimini bulutli texnologiyalarning hisoblash resurslaridan samarali foydalanish hisobidan lokal axborot infrastrukturani yaratishga ketadigan xarajatlarni keskin kamaytirish va dasturiy-texnik ta'minotga ajratilgan moliyaviy xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

Bulutli texnologiya konfiguratsiyalangan hisoblash va axborot resurslariga (ma'lumotlarni uzatish tarmoqlari, serverlar, ma'lumotlar bazasi, ilovalar) doimiy va qulay tarzda kirish, shuningdek foydalanuvchini tanlangan resurslar bilan ishlash hamda uning talabi asosida tizimdan chiqib ketish imkoniyatlarini taqdim etishni nazarda tutadi.

Bulutli texnologiyalarning eng muhim ijobiy tomonlari quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- iqtisodiy (ko'plab ta'lim muassasalari uchun asosiy ustunliklardan biri

bo‘libhisoblanadi);

- texnik (apparat ta‘minotiga minimal talablar qo‘yiladi, majburiy talab faqat Internet tarmog‘ining mavjudligi bo‘lib hisoblanadi);
- texnologik (yuqori darajadagi ko‘plab bulutli xizmatlar foydalanish uchun juda qulay yoki minimal qo‘llab-quvvatlashni talab etadi);
- didaktik (keng spektrdagi onlayn-instrumentlar va xizmatlarning mavjudligi va ularning pedagog hamda talabalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatlari)[3].

Ko‘rib o‘tilgan xizmatlar asosida bulutli texnologiyalarning zamonaviy ta‘lim jarayoniga qo‘llanilishining maqsadga muvofiqligini tasdiqlovchi didaktik imkoniyatlarni shakllantiramiz:

- ✓ o‘qituvchilar va o‘quvchilar katta jamoasining birgalikdagi ishini tashkil qilish imkoniyati;
- ✓ o‘qituvchilar uchun ham, o‘quvchilar uchun ham har xil turdagi va qo‘llanishdagi hujjatlardan birgalikda foydalanish va nashr etish imkoniyatining berilishi;
- ✓ servis foydalanuvchisida xizmat ko‘rsatilayotgan joyga hududiy bog‘lanishining yo‘qligi sababli yaratilayotgan mahsulotlarni ta‘lim jarayoniga tez kiritilishi;
- ✓ interfaol mashg‘ulotlarni va jamoa bo‘lib dars o‘tishni tashkil qilish;
- ✓ darslarga tayyorgarlik ishlarini, shu jumladan, “auditoriya o‘lchami” va “mashg‘ulotni o‘tkazish vaqti”ga chegaralanish bo‘lmagan sharoitlarda o‘qituvchilarning jamoaviy loyihalarini bajarish;
- ✓ kasbdoshlar (nafaqat ular) doirasida, ularning qayerda bo‘lishidan qat‘i nazar, o‘zaro hamkorlik qilish va birgalikda ishlar olib borish imkoniyati;
- ✓ zaruriy materiallarni (tinglash uchun musiqa, dars ishlanmalari, o‘rgatuvchi o‘yinlar, internet manbalariga murojaatlar, tasvirlar va b.) bulutda joylashtirish va ulardan foydalanish.

Xulosa va takliflar

Ta‘lim jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanishning bosh didaktik ahamiyati pedagog va o‘quvchilarning birgalikdagi ishini tashkil qilishdir, bu texnologiyalar yuqori texnologik, dolzarb va istiqbolli bo‘lgani uchun o‘quv jarayonining samaradorligini ko‘tarishga, maqsadga erishishga ko‘mak beradi. Bulutli texnologiyalar, shaxsiy o‘qish, interfaol mashg‘ulotlar va jamoa bo‘lib dars

berish uchun imkoniyatlar yaratib, o‘quv jarayonining an’anaviy shakliga muqobil bo‘lgan variantlarni taklif qiladi.

Bulutli texnologiyalarni joriy etish zaruriy bo‘lgan dasturiy ta’minotni sotib olish uchun ketadigan xarajatlarni kamaytiribgina qolmay, ta’lim jarayonining sifati va samaradorligini ko‘taradi, maktab o‘quvchisini zamonaviy axborotlashgan jamiyat hayotiga tayyorlaydi, pedagog bilan metodik ishni sifatli va tez tashkil qilishga yordam beradi. Bulutli texnologiyalar o‘quv jarayonini tashkil etishning an’anaviy shakllariga alternativani taklif qiladi, bu shaxsiy mashg‘ulotlar, interfaol darslar va kollektiv o‘qitish uchun imkoniyat yaratadi. Bulutli texnologiyalarni joriy etish nafaqat zarur dasturiy ta’minotni sotib olish xarajatlarini kamaytiradi, balki o‘quv jarayonining sifati va samaradorligini oshiradi, talabani zamonaviy axborot jamiyatida hayotga tayyorlaydi va o‘qituvchilar bilan usuliyishlarni yuqori sifatli va samarali tashkil etishga yordam beradi [5].

Oliy ta’lim muassasalarida bulutli texnologiyalardan foydalanish – talabalarning mobilligini oshiradi va ular elektron o‘quv-usulbiy materiallarni istalgan zamonaviy kommunikatsion qurilmalardan (standart kompyuter, noutbuk, netbuk, smartfon, planshetli kompyuter, mobil telefon) yordamida olish va foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Bundan tashqari, talabalar virtual mashinalarga ulangan holda, tajriba yoki amaliy mashg‘ulotlarni zamonaviy dasturiy vositalar asosida bajarishlari mumkin. Buning uchun talabalar dasturiy vositalarni shaxsiy kompyuterlariga yozib qo‘yishlari yoki ta’lim muassasining administratori lokal tarmoqqa joylashtirishi talab etilmaydi.

Bulutli texnologiyalar o‘qituvchining quyidagi imkoniyatlarini kengaytiradi:

- ✓ litsenziyali dasturiy ta’minot talab qilinmaydi;
- ✓ o‘qitishning individual metodlarini ishlab chiqish uchun samarali vosita;
- ✓ bevosita auditoriyadagina emas, balki Internetga chiqish mumkin bo‘lganhar qanday nuqtada ishlash mumkin;
- ✓ bitta hujjat bir nechta kishi tomonidan bir vaqtda tahrirlanishi mumkin (guruh bo‘lib loyihalar, masofaviy ishlar tashkil qilish).

Talabalar bilan ishlashdan tashqari, o‘qituvchi bulutli texnologiyalardan o‘zi ham o‘zi uchun faol foydalanishi mumkin. Yangi ta’lim standartlariga o‘tishda bulutli texnologiyalar o‘qituvchilar va o‘quvchilarning yangi axborot madaniyatini shakllantiradi, ta’lim fazosini ancha ochiq qilishga imkon beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

[1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral. ”O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.

[2]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF 6079 sonli “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. 2-bob. 2-§. Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish

[3]. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovasion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog -o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2009 -160 b.

[4]. Ваганова О.И., Дворникова Э.И., Кутепов М.М., Лунева Й.Б., Трутанова А.В. Возможности облачных технологий в электронном обучении// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. –2017. – № 6-2. – С. 183-187.

[5]. M.A.Maxmudova., M.L Husanova Bo‘lajak informatika fan o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalrning imkoniyatlari Raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat va sun‘iy intellekt uchun dasturiy vositalar, axborotlarni qayta ishlashning zamonaviy usullari Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2023 yil 16-17 iyun 16-19 bet

Research Science and Innovation House

Jahon adabiyotshunosligida Uillyam Shekspir tragediyalarining talqini.

NDPI ingliz tili va adabiyoti fakulteti, ingliz tili amaliy kursi kafedrası
o‘qituvchisi Sharipova Bahora Odiljonovna
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti talabasi.
Ziyodullayeva Shaxnoza Shavkatovna.

Annatsiya: Shekspir ijodi, fojyaviy motiv, Shekspir asarlari, Tarjima, bilvosita tarjima, adiblarning Shekspir asarlariga bergan fikrlari.

Shekspirona go‘zallik tushunchasining chigal va murakkabligi ham , oliy darajadagi tragizimi ham , eng muhimi , millat va zamon tanlamasligi ham undagi haqqoniyatda. Samoviy badiiyat (haqiqat) shu qadar yuksak , ba‘zan uni anglash uchun tafakkur va mantiqning o‘zi kifoya qilmaydi. Tolstoy tanqidiga xos haqiqat esa , ko‘proq mantiqqa tayanadiki, u ham o‘z navbatida bir ijodkor qarashi sifatida ahamiyatlidir.

(Uzoq Juraql.)

Biz nemis shoiri Gyotening “Shekspir bepoyon ...” degan fikriga mutloq qo‘shilamiz. Haqiqatdan uning poyoni yoq. Har bir davr , har qaysi millat , uning asarlaridan ma‘naviy oziq oladilar. Shekspir tafakkuri yaratgan har qanday yomonlikka nisbatan kelishmovchi obrazlar hayot protsesi (jarayoni), qonuniyati insoniy munosabatlar mohiyatini anglab yetishga yordam beradi. Shuningdek uning do‘sti , qalamkash va ilk tanqidchisi Ben Jonson” U faqat o‘z davrigagina emas , balki hamma davrlarga taaluqli” deb bashorat qilgan edi.¹ Mana nechki asrdirkim biz ushbu bashoratni rad qilolmaymiz. Shekspir haqiqati , Shekspir falsafasi zamonlar osha , asrlar osha yangi avlodlarning qalbini hamon zabt etib kelmoqda. Uning asarlari komediyalari tragediyalari dunyoning barcha teatrlarini zabt etdi. Yozuvchi ijodi o‘zining boshqalarnikiga o‘xshamasligi bilan ajralib turadi. Hech zamonlarda o‘lmaydigan insoniyatdagi illatlar va ularni qoralovchi obrazlar juda hayratlanarli o‘ta shiddatli, kutilmagan, nomutanosib va jiddiy obrazlarga boy.

¹.Sulaymonova. F. Shekspir o‘zbekistonda.- Toshkent. Fan, 1978 - B. 3.

Gʻarbiy Yevropada Shekspir ijodini oʻrganish XVIII asrning oʻrtalariga toʻgʻri keladi. Germaniyada Gyote va Lessing, Fransiyada Volter va boshqalar Shekspir faoliyati haqida turli xil fikrlar aytgan. Rossiyada ham Shekspir asarlariga qiziqish XVIII asrning oxirlarida boshlangan. N.M Karamzin uning “Yuliy Sezar” tragediyasini tarjima qilgan. A.S.Pushkin Shekspir dramatik ijodiga yuqori baho bergan. V.D.Belinskiy Shekspirning realistik metodini batafsil tahlil qilib, yuksak baholagan. M.Gorkiy Shekspirni “eng ulugʻ dramaturg” deb atagan edi.

Biz Shekspirni hayot qarama-qarshiliklariga jiddiy eʼtibor qaratgan, kundalik turmushda uchraydigan holatdan larzaga keladigan adib sifatida bilamiz.² Fojiviy motivlarni yosh Shekspirning tarixiy pyesalarida ham, adib umrining taxminan 31-yillarida yaratilgan birinchi tragediyasi «Romeo va Julyetta»da ham uchratish mumkin. Adib 40 yoshga yaqinlashganida fojiviylik uning ijodida asosiy mohiyatni tashkil etardi. 37 yoshida «Hamlet»ni, 40 yoshida «Otello»ni, 41 yoshida «Qirol Lir»ni, keyin «Makbet», «Antoniy va Kleopatra» ni va 44 yoshida oxirgi fojia – «Afinalik Timon»ni yaratdi. Shekspirning «Romeo va Julyetta», «Hamlet», «Otello», «Qirol Lir» tragediyalarini bir qatorga qoʻyish mumkin. Ularga xuddi shu tartibda – inson hayoti yoshlik davridan qariligigacha boʻlgan bosqichlar sifatida qarash oʻrinli boʻlsa kerak.

Shekspir ijodi haqida yozgan tadqiqotchilar uning shoirlik isteʼdodiga bas keladigan ijodkorni topish juda mushkul ekanligini alohida taʼkidlaydilar. U chinakamiga ulkan, nafis soʻz ustasi shuningdek, fikrni teran shaklda aks ettirishda ham tengi yoʻq edi. Tom maʼnoda Uilyam Shekspirning «jumlada fikrni taʼsirli aks ettirish» mahorati noyobdir. Shu tufayli bu daho adib asarlari bilan toʻliq tanish boʻlmaganlar ham uning koʻpgina satrlarini yoddan biladilar.

Shekspirning oʻlmas asarlarini oʻzbek tiliga oʻgirishda Gʻafur Gʻulom va Maqsd Shayxzoda, Uygʻun va Komil Yashinlarning xizmatlari ham katta boʻlgan. Oʻzbek kitobxonlari Shekspirning «Hamlet» tragediyasi bilan ilk bor 1935-yilda oʻzbek sahnasida Mannon Uygʻur tomonidan qoʻyilib, necha minglab tomoshabinlar qalbida muhrlangan edi. Shundan keyin teatrlarimizda «Otello» va «Romeo va Julyetta», «Yuliy Sezar» va «Qirol Lir», «Veronalik ikki yigit», «Yoz tungi gʻaroyibotlari» kabi dramalari sahnalashtirilgan.

² Вильям Шекспир. Танланган асарлар. 5 жилдлик. Қирол Лир. 2-жилд. Тошкент: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1981.

Shekspir merosi – abadiy soʻnmas mashʼala. Uning nuri necha asrlarkim, dunyo xalqlarining koʻnglini munavvar etib, oʻz tegrasida birlashtirib keladi, insonlarni insonlarga tanitadi, ellarni ellarga yaqinlashtiradi, hech qachon zulmatning ziyodan gʻolib kelmasligiga kitobxonni ham, tomoshabinni ham ishontiradi, yoʻldan adashganlarga yoʻl koʻrsatadi, ezilgan, jabr chekkanlarni suyardi. Kechmish ayyomlar tarixi buni yaqqol tasdiqlab turibdi. Shekspir asarlari bizga mangu maʼnaviy yoʻldosh boʻlib qoladi. Va bu mislsiz ijod zamonlar osha barcha nasllar uchun maʼnaviyatning yuksak manzillarni yorituvchi yorqin bir mashʼala kabi yarqirab, nur sohib yashayveradi. Uning asrlari oʻlmas umuminsoniy tuygʻularni qamrab olgan. Asarlarida har bir inson uchun tanish kechinmalar, hislar pafosi his etish, tuyish qiyin emas.

Shekspir – jahon adabiyotining yorqin siymosi. Turli davr, ijtimoiy-iqtisodiy tuzum va xalqlar va adabiyotlarning adabiy-madaniy oʻziga xosliklariga qarab Shekspir asarlari turlicha talqin qilib kelinmoqda.

Sobiq ittifoq hududida, jumladan rus va ukrain adabiyolariga Shekspir XIX asrning oʻrtalarida kirib kela boshlagan. Filologiya fanlari doktori, professor Gʻaybulla Salomovning taʼkidlashicha, Shekspir, 1845-1849 yillarda prof. P.Savitskiy “Hamlet”ning birinchi pardasini polyak tilidan ukrain tiliga oʻgʻirgan.³ 1872-1874 yillarda yozuvchi Y. Fedkovich “Hamlet” va “Makbet” tragediyalarini nemischadan ukrain tiliga tarjima qilgan. 1850-yilda D.Kipiani Shekspirning “Romeo va Julyetta” tragedyasining gruzincha dastlab tarjimasini qayta ishlar ekan, Benjamin Laroshfukoning fransuzcha tarjimasidan foydalanganligini qayd etadi yoki boʻlmasam “Qirol Lir”ning Gʻafur Gulom tomonidan rus tilidan olingan tarjimasini aytaylik. Bunday tarjima hodisasini asliyatning tarjima tiliga ikkinchi yoki uchinchi tillardan kirib kelish, deb ham yuritiladi. Chunki, badiiy tarjima faqat lingvistik hodisa boʻlibgina qolmay, u keng maʼnodagi estetik hodisa va badiiylik bilan bogʻliq boʻlgan kategoriya ham sanaladi. Shekspir asarlari tarjimalari tahlili borasida fikr yuritganda tarjima jarayonida filologik tahlil intuitsiya bilan yonmayon yurishini, boshqacha aytganda, tarjimada tahlil va tasvir oʻzaro hamkorlik qilishini esdan chiqarmaslik lozim. Bu borada Gʻ.Salomovning “Til va tarjima” (1966), “Tarjima nazariyasiga kirish” (1978), “Adabiy anʼana va badiiy tarjima”(1980) monografiyalarida atroflicha fikr yuritilgan.

³ 9Саломов Ф. Адабий анъана ва бадий таржима. – Тошкент: Фан, 1980, Б.15.

Rus shekspirshunosligidagi diqqatga sazovor ishlardan birini Korney Chukovkiy amalga oshirgan. Uning tadqiqotlarida Shekspirni rus tiliga tarjima qilish an`analari, usullari borasida qiziqarli fikrlar aytiladi. Jumladan, uning “Yuqori san`at” nomli risolasida rus tiliga o`girilgan tarjimalarning asliyatga qay tomondan yaqin kelishi qiziqarli misollar bilan ko`rsatilib, tarjimada erkinlik va aniqlik borasida tahliliy fikrlar keltiriladi.

G`.Salomovning ta`kidlashicha, rus shekspirshunosligi shu qadar taraqqiy etib ketdiki, endigi navbat Shekspirning qaysi asarini o`girish emas, balki, uning qaysi so`zi, jumlasini, iborasi, abzasini yana qanday usulda o`girsa bo`ladi? – yo`sinida qo`yilmoqda. Bu juda katta gap. Jumladan, taniqli tarjimon V. Levik shunday deydi: “Shekspir asarlarining yangi tarjimalari kerakmi? Buyuk dramaturg asarlarini tarjima qiluvchi kishilarning oldida ikkita muammo bor. Birinchidan, umuman yangi tarjimaga zarurat bormi? Ehtimol avval hamma ishni qilib bo`lingandir! Ikkinchidan, Shekspir asarlarining hozirgi yangi tarjimalari qanday bo`lishi kerak? Shekspir ijodini o`zlashtirish borasida shunday ulkan ishlar amalga oshirilgan bir sharoitda, endilikda tarjimonlar oldida qanday vazifalar turadi?”. Agar o`zbek shekspirshunosligida Cho`lpon, Shayxzoda, G`afur G`ulom va Jamol Kamollar amalga oshirgan tarjimalar muhim ahamiyat kasb etsa, rus Shekspirshunosligida Shekspirning uch buyuk tarjimoni alohida ta`kidlab ko`rsatiladi. Bular: Mixail Lozinskiy, Boris Pasternak va Samuel Marshaklar. G`.Salomov ta`biricha, - M.L.Lozinskiy Shekspirni aynan o`ziday, so`zma-so`z tushunishga, uni satrma-satr tiklashga harakat qiladi.. Zero, Mixail Lozinskiyning o`zi shahodat berishicha, u “Hamlet”ni o`ylaganida, beixtiyor, Jabotinskiy bilan Volkov ko`z o`ngiga kelishini ta`kidlaydi. Uning aytishicha, u juda vahimali og`ir tosh ko`tardi, lekin bunday alp g`ayrat qanday natija berdi va uning foydali ko`ffitsenti nianga teng?”. G`.Salomovning aytishicha, M.Lozinskiy tarjimasidagi ayrim satrlarni asl nusxa bilan qiyos qilib ko`rilsa, uning naqadar aniq berilganligiga tasanno o`qiging keladi. Lekin asl nusxani bir chetga qo`yib, tarjimaning o`zi o`qilsa, she`riy nafosat va haqqoniyat qo`ldan berilgani ma`lum bo`lib qoladi..

O`zbekistonga Shekspir asarlari XX asrning 30-yillarida kirib keldi. 30-yillarning birinchi yarmidan e`tiboran o`zbek kitobxonlari inglizabon mualliflar asarlari bilan yaqindan tanisha boshladilar. Bu davrda tarjimonlar e`tiborini buyuk ingliz dramaturgi V.Shekspir ijodi ko`proq o`ziga tortdi. Dramaturgning nazmda bitilgan «Veronalik ikki yigit» komediyasini 1930-yilda Javod Obidov va «Hamlet»

tragediyasini 1934-yilda shoir Cho‘lpon (P.A.Kanshinning 1893-yildagi nasriy tarjimasidan) nasriy yo‘l bilan o‘zbek tiliga tarjima qilishdi. «Hamlet» tragediyasi tarjimasini ko‘pgina jiddiy xato va kamchiliklarga ega bo‘lishiga qaramasdan, o‘zbek kitobxonlarining eng sevimli asarlaridan biriga aylandi va Hamza teatri repertuaridan mustahkam o‘rin egalladi. Umuman olganda endigina rivojlanayotgan o‘zbek dramaturgiyasi, sahna san‘atkorlarining ijodiy o‘sishi, Abror Hidoyatov, Sora Eshonto‘rayeva, Shukr Burxonov, Olim Xo‘jayev, Nabi Rahimov, kabi mahorat egalarining aktyorlik kamolati buyuk dramaturk yaratgan genial obrazlar vositasi sifatida shakllandi deydi F. Sulaymonova o‘z kitobida. U. Shekspir ijodi bilan o‘zbek kitobxon ommasini yanada kengroq tanishtirish borasida respublikamizning taniqli shoiri Jamol Kamol katta jonbozlik ko‘rsatdi. U 80-yillarning birinchi yarmida V. Shekspirning atoqli shoir va tarjimonlarimiz tomonidan o‘girilgan barcha dramatik asarlarini yaxshigina tahrir qilib nashrga tayyorladi va o‘zi ham muallifning «Qish ertagi», «Qirol Genrix IV», «Makbet», «Koriolan», «Venestiya savdo-gari» kabi beshta asarini tarjima qilib, mazkur nashrga kiritdi. Shunday qilib, 1981-85 yillar mobaynida V. Shekspirning o‘n beshta dramatik asaridan iborat besh jildlik tanlangan asarlari G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyotida chop etildi. Darvoqe, V. Shekspir asarlarining o‘zbek tilidagi birinchi to‘plami, eslatib o‘tilganidek, 1960-yilda bosib chiqarilgan bo‘lib, unga muallifning beshta mashhur dramatik asari kiritilgan edi.

Shekspirning mashhur asarlariga qaytadigan bo‘lsak, “Shekspir asarlarini yozganda, o‘zigacha mavjud bo‘lgan dramalar, komediyalar, solnoma va rivoyatlar syujetidan foydalanganini hamma biladi. Lekin, shunga qaramasdan, Shekspir asarlari pafosi, badiiy konsepsiyasi, xarakteri jihatidan o‘z davri uchun tom ma’noda yangilik ekanini ham inkor etish mumkin emas.. Haqiqatan, bu asarning syujet tizimi, nutqi, harakatlari risoladagidek. Barcha dramatik vaziyatlar mantiqiy asosga ega. Voqealar tushunarli. Ushbu asar so‘nggida Lir ham, qizlari ham o‘lmaydilar. Aksincha, keksa Lir qator dramatik vaziyatlardan keyin sevimli kenja qizi Kordeliya bilan birga qolib, murod-maqsadiga yetadi. Zotan, uning maqsadi umrining so‘nggini Kordeliya huzurida tavba-tazarru bilan o‘tkazish edi, vassalom. Shekspir asaridagi Gloster oilasi bilan bog‘liq syujet chizig‘i esa klassik dramada umuman yo‘q. Shu nuqtai nazardan ayni drama yagona syujet chizig‘i, yagona mantiq va maqsadga ega. «Gamlet» va «Otello»ning klassik syujetlariga nisbatan ham shu

gapni aytish mumkin. (Bu o‘rinda «klassik» terminini an’anaviy degan ma’noda qo‘llayapmiz – Uzoq.J.).”⁴

Bir so‘z bilan aytganda, Shekspir asarlarini o‘zbek o‘quvchilariga yetkazishda tarjimonlar mashaqqatli mehnat qildilar. Ularning zahmatli ishlaringa xolis baho berish tarjimashunoslik fanining dolzarb vazifalari sirasiga kiradi.⁵ Nihoyat, o‘zbek kitobxonlariga Shekspir bevosita asliyatdan ham o‘girilib, taqdim etildi. Buni taniqli o‘zbek tarjimoni, O‘zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol amalga oshirdi. U buyuk ingliz dramaturgining “Hamlet”, “Otello”, “Makbet”, “Antoniy va Kleopatra”, “Afinalik timon” asarlarini ingliz tilidan tarjima qilib nashr ettirdi.⁶ Kitobga O‘zbekiston Fan Arbobi, professor G‘.Salomov va professor B.Nazarovlar kirish so‘zi yozishgan. Tarjima nashriga ingliz tilining bilimdonlari bo‘lgan taniqli tilshunos, tarjimashunos va adabiyotshunoslardan professor A.Abdiazizov, D.Nuritdinova, dotsent K.Karomatova, tarjimonlar Q.Mirmuhammedov, N.Komilovlar rasmiy taqrizlar yozishgan. So‘zboshi mualliflari tarjimon Jamol Kamolning asarni asliyatdan o‘girishga qanday qilib kirib kelganligi va bevosita tarjimaning mashaqqatli odimlari borasida jumladan shunday deydilar: “ Biroq, tarjimon oldida o‘tib bo‘lmas, ulkan bir g‘ov bor edi. Axir u Shekspirning lisoni – ingliz tilini bilmaydi-ku! Nima bo‘pti, Hozirgacha qilib kelinganidek, Shekspirni ruscha tarjimalaridan o‘giraveradi. Avvaliga u ham shunday qildi, rus tilidan o‘girdi. Lekin ish bir joyga etkanda shu narsa ma‘lum bo‘ldiki, Shekspirday buyuk zotni tarjima qilish uchun ingliz tilini bilish mutlaqo shart ekan. Tiyran va zahmatkash shoir Jamol Kamol Shekspir bilan asrlar osha adabiy muloqotda bo‘lish uchun til o‘rganishga kirishib ketdi. Ingliz tili bo‘yicha muayyan bilim va malakaga ega bo‘lgach, “Hamlet”, “Makbet”, “Antoniy va Kleopatra” asarlari tarjimalarini inglizcha asliga qiyoslab, ularni satrma-satr qiyoslab chiqdi. “Otello”, “Afinalik Timon” fojelerini bevosita inglizchasidan o‘girdi”⁷

Ammo 30-yillarda Shekspirni asliyatda o‘qishdan ancha yiroq edik. Sobiq ittifoq davrida aksariyat G‘arb adabiyoti namunalari rus tili vositasida tarjima

⁴ Hptt//library.ziyonet.uz.

⁵ Кароматова К. “Лейтмотивы трагедии У.Шекспира «Макбет» у узбекских переводах”.АКД. – Ташкент, 1985.

20.с.

⁶ Вильям Шекспир. Отелло. Жаҳон адабиёти дурдоналари туркумидан. Инглиз тилидан Жамол Камол таржимаси. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991 йил. Б.780

⁷ Саломов Ф., Назаров Б. Шекспир даҳоси билан юзма-юз. Сўзбоши. / В.Шекспир. Отелло. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

qilinardi. Hamma muloqotlar Moskvaning yo‘rig‘i bilan amalga oshirilar edi. Shu bois Shekspir bizga dastlab nasriy tarjima yani rus tili orqali amalga oshirildi. “Hamlet” tragediyasining o‘ttizinchi yillardagi o‘zbekcha nasriy tarjimasi Cho‘lpon tomonidan bajarildi. Bu tarjima sahnada namoyish qilishga mo‘ljallangan bo‘lib, anchagina mahalliy muhitga moslashtirish kuchli bo‘lgan. Ya‘ni bizning mentalitetimizga moslashtirilgan.

Shunday qilib, Shekspir asarlari dunyoda eng ko‘p tarjima qilingan daholaridan hisoblanadi. Uning ayrim asarlari tilimizga ikki-uch martadan o‘girilgan. Uning tragediyalarining mavzusi hamon dolzarbligini yo‘qotgani yoq. Balki shu sababli ham dunyo teatr sahnalarida ham namoyishlar to‘xtagani yoq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulaymonova. F. Shekspir o‘zbekistonda.- Toshkent. Fan, 1978 - B. 3.
2. Вильям Шекспир. Танланган асарлар. 5 жилдлик. Қирол Лир. 2-жилд. Тошкент: Фафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1981.
3. Саломов Ғ. Адабий анъана ва бадиий таржима. – Тошкент: Фан, 1980, Б.15.
4. [Hptt//library.ziyonet.uz](http://library.ziyonet.uz).
5. Кароматова К. “Лейтмотивы трагедии У.Шекспира «Макбет» у узбекских переводах”.АКД. – Ташкент, 1985. 20.с.
6. Вильям Шекспир. Отелло. Жаҳон адабиёти дурдоналари туркумидан. Инглиз тилидан Жамол Камол таржимаси. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991 йил. Б.780
7. —Саломов Ғ., Назаров Б. Шекспир даҳоси билан юзма-юз. Сўзбоши. / В.Шекспир. Отелло. – Тошкент: Фафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.

Anabolik steroidlarning inson tanasiga salbiy ta'sirlari

Xolmatov Botirjon Shuhrat o'g'li

Nurafshon shahridagi Prezident maktabi

Annotatsiya:

Anabolik steroidlar bugungi kunga kelib klinik maqsadlarda va aksariyat sportchilar tomonidan qabul qilinadigan skelet mushaklarining o'sishiga yordam beradigan, tana massasini kuchaytiradigan erkak gormon testosteronning sintetik turlaridir. Bu vositalar inson tanasida bo'lgan muddat davomida o'zining salbiy jihatlarini namoyon qiladi va ular tufayli kelib chiqadigan kasalliklar insonning yoshi va jinsiga bog'liq bo'lib turli ko'rinishlarda ketishi mumkin. Bu maqola anabolik steroidlar orqali inson tanasining ishlash tarziga qanday zarar berishi mumkinligini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: anabolik steroidlar, mushaklar, kasalliklar, o'sish, sintetik testosteron

Kirish:

O'zining anabolik xususiyatlari tufayli sportchilar orasida mashhurlikka erishdi, “Cleveland Clinic”ning ma'lumotlariga ko'ra AQShda 3-4 million inson anabolik steroidlardan klinik bo'lmagan maqsadlarda foydalanishadi. A. steroidlarni noto'g'ri yoki ko'p qo'llash ya'ni terapevtik va boshqa tibbiy miqdorlardan 10dan 100 martagacha ko'p qo'llash tufayli yurak-qon tomir tizimiga, garmonlar faoliyatiga, jigarga, psixologiyaga, teriga va ko'plab tana a'zolariga zarar yetkazish mumkin. Uzoq muddat davomida foydalanish tufayli ko'p kuzatiladigan muammolar bu jigar saratoni, gipertenziya, ovqatlanish buzilishi, qondagi yuqori xolesterin miqdori, me'yordan ortiq o'sish, g'azabning epizodlari, shafqatsizlik va OIV.

Yurak-qon tomir tizimi muammolari:

Tabiiyki, anabolik steroidlarni qabul qilish orqali inson tanasida testosteron darajasi ortadi, testosteron esa qon bosimini tartibga solishning asosiy komponentlari bo'lgan natriuretik peptidlarni kamaytiradi va anabolik steroidlarni ko'p iste'mol qiluvchilarda qon bosimi gomeostazini buzishi mumkin, aksariyat doimiy foydalanuvchilarda baland qon bosimi kuzatiladi. Shu jumladan, arteriyadagi tiqinlarga sabab bo'luvchi PZLP(past zichlikdagi lipoproteid)

xolesterin darajasi ko‘tarilib, ularni me‘yorida ushlab turish uchun kerak bo‘ladigan YZLP(yuqori zichlikdagi lipoproteidlar) xolesterin darajasi pasayadi. Qabul qilish mobaynida yurak tartibsiz uradigan bo‘lib qolishi ehtimoli borligi tasdiqlangan. Bu barcha muammolar tojsimon arteriya kasalligiga, arteriyaning jarohatlanisiga, insultga sabab bo‘ladi.

Garmonal muammolar:

Anabolik steroidlar iste‘moli inson tanasida garmonal balansning yo‘qolishiga sababchi bo‘ladi. Eraklarda bu jarayon ayollik ikkilamchi belgilarining sekinlik bilan rivojlanishi va erkaklik belgilarining sustlashishi va bir qator shu kabi o‘zgarishlarga olib keladi. Ayollarda ham garmonal tenglik yo‘qolgach, ularda ovozning yo‘g‘onlashishi, ko‘krak hajmining kichrayishi, tanada keragidan ortiq tuk o‘sishi kuzatiladi. Ikkala jins vakillarida ham kuzatiladigan holat bu soch to‘kilishi bo‘lib, digidrottestosteronning haddan tashqari ko‘p ishlab chiqarilishi tufayli yuzaga keladi.

Infeksiyalar:

Anabolik steroidlarning qo‘llanishi insonning gepatit , OIV va OITS kasalliklari bilan og‘rishiga sabab bo‘lib qolmoqda. “Public Health England” agentligining izlanishlariga ko‘ra har 65ta insonning 1tasi OIV bilan kasallangan edi. Bu qon orqali yuquvchi kasalliklar igna yoki boshqa shu kabi moslamani foydalanuvchilar orasida o‘zaro almashgan holda foydalanish tufayli OIV,OITS va gepatitning bir qancha turlari kuzatiladi.

Jigardagi muammolar:

Anabolik steroidlarni qo‘llash ham jigarda pelioz gepatis deb ataladigan qon tomir o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Gepatit peliozi kam uchraydigan sindromdir. Jigar kattalashgan, qizil rangda va mo‘rt bo‘lishi mumkin. Pelioz gepatis ko‘pincha zaiflashgan kasalliklar (sil, saraton) bilan og‘rigan bemorlarda paydo bo‘ladi, ammo aplastik anemiya va gipogonadizm uchun anabolik steroid terapiyasini uzoq muddatli qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan. Qon zardobidagi ferment darajasi odatda normal yoki engil va o‘ziga xos bo‘lmagan darajada ko‘tariladi. Bemorlarda o‘ng yuqori kadranda noqulaylik va gepatomegaliya yoki to‘satdan qorin og‘rig‘i va jigar yorilishi va gemoperitoneum tufayli qon tomirlarining kollapsi paydo bo‘lishi mumkin. Pelioz, shuningdek, jigarni ko‘rish yoki qorin bo‘shlig‘ida jarrohlik yoki otopsiya paytida topilgan tasodifiy topilma bo‘lishi mumkin. Anabolik steroidlar

bilan bog‘liq pelioz odatda terapiyani to‘xtatish bilan, hech bo‘lmaganda qisman qaytariladi. Pelioz boshqa organlarni, odatda taloqni ham qamrab olishi mumkin.

Anabolik steroidlarni qo‘llashning eng jiddiy asoratlari jigar o‘smalari, adenoma yoki gepatotsellyulyar karsinoma rivojlanishidir. Jigar o‘smalari uzoq muddatli androgenik steroidlarni qabul qilgan bemorlarda, odatda aplastik anemiya yoki gipogonadizmni davolash paytida, lekin ba'zida sportchilar yoki tana ishlab chiqaruvchilarda anabolik steroidlarni noqonuniy ravishda ishlatganda paydo bo‘ladi. O‘smalar odatda 5-15 yil foydalanishdan keyin topiladi, ammo testosteron efirlari bilan terapiya boshlanganidan keyin 2 yil ichida boshlanishi tasvirlangan. Fankoni sindromi, temirning haddan tashqari yuklanishi yoki surunkali gepatit C (qon quyish natijasida) kabi saraton uchun boshqa xavf omillari bo‘lgan bemorlarda ko‘plab holatlar haqida xabar berilgan. Shu bilan birga, androgenik steroidlarni qabul qilgan bemorlarda jigar adenomalari va gepatotsellyulyar karsinomalar ham tasvirlangan, ularda jigar kasalligi va jigarning o‘simtasiz qismlarida normal gistologiyaning boshqa belgilari bo‘lmagan. O‘smalarning patologiyasi odatda jigar adenomasi yoki "yaxshi farqlangan" gepatotsellyulyar karsinoma yoki malign transformatsiya joylari bo‘lgan jigar adenomasidir. Uzoq muddatli androgenik steroidlarni qabul qilgan bemorlarda xolangiokarsinoma va angiosarkomaning kamdan-kam holatlari tasvirlangan. Klinik ko‘rinish odatda o‘ng yuqori kadranda noqulaylik va klinik yoki tasviriy tadqiqotlarda topilgan jigar massasi bilan birga keladi. Jigarning keng tarqalishi yoki yorilishi yoki unga hamroh bo‘lgan jigar kasalligi bo‘lmasa, muntazam jigar testlari odatda normal hisoblanadi. Alfa-fetoprotein darajasi odatda normaldir. Anabolik steroidlar to‘xtatilganda o‘simtada tez-tez (lekin har doim ham emas) spontan regressiya mavjud. Anabolik steroid terapiyasi paytida yuzaga keladigan gepatotsellyulyar karsinoma siroz yoki surunkali gepatit B va C bilan bog‘liq prognozga qaraganda yaxshiroq prognozga ega; ammo, jigar yorilishi yoki o‘simta tarqalishi va metastazdan o‘lim sirrozi bo‘lmagan anabolik steroid bilan bog‘liq jigar hujayrali karsinomasi bo‘lgan bemorlarda xabar berilgan.

Muskullar va suyaklarga zarari:

Steroidlar tananing suyaklarni qurish uchun kaltsiy va D vitamini qanday foydalanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Steroidlar suyaklarning yo‘qolishiga, osteoporozga va suyaklarning sinishiga olib kelishi mumkin. Steroid preparatlari

yuqori dozalarda qo'llanilganda, suyaklarning yo'qolishi tezroq sodir bo'lishi mumkin. Suyak yo'qolishi og'iz orqali qabul qilingan steroidlarni qabul qilgandan keyin birinchi 6 oy ichida tez sur'atda sodir bo'ladi. 12 oylik surunkali tarzda steroiddan foydalanishdan so'ng, suyakning sekinroq yo'qolishi kuzatiladi. Nafas olish organlari orqali organismga kirgan steroidlar og'iz orqali qabul qilingan steroidlarga qaraganda suyak yo'qotilishiga olib kelishi ehtimoli kamroq. Biroq, yuqori dozalarda inhaler steroidlar ham suyaklarning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Bir necha kun davomida ishlatiladigan yoki teriga qo'llaniladigan steroidlar suyaklarning yo'qolishi bilan bog'liq emas.

Anabolik steroidlar inson tanasidagi paylarning shikastlanishi, ba'zan esa uzilishiga sabab bo'ladi. Jismoniy mashqlar bilan parallel ravishda anabolik steroidlarni qo'llash kollagen fibrillarining displaziga olib kelishi mumkin, bu esa payning kuchini kamaytirishi mumkin. Payning burma morfologiyasidagi o'zgarishlar, shuningdek, payning yorilishi kuchlanishini va ekstremitalarning normal biomexanikasini o'zgartirishi mumkinligi ko'rsatilgan. Ba'zi sportchilar tomonidan qabul qilingan steroidlarning megadozalari va kuchli mashq qilingan mushaklar tomonidan katta kuchlar hisobga olinsa, bu sportchilarning pay to'qimalarining yaxlitligi, agar steroidlar, aslida, halokatli ta'sir ko'rsatsa, jiddiy xavf ostida bo'lishi mumkin.

Psixiatrik zararlar:

Anabolik-androgenik steroidlarning psixiatrik ta'siri ularning jismoniy ta'siridan kamroq o'rganilgan, ammo depressiya, maniya, psixoz va tajovuzkorlikni o'z ichiga olganligi xabar qilingan. Qaramlik psixiatrik va jismoniy alomatlarni o'z ichiga olgan bo'lib, qa'bul qilishni olib tashlash bilan ham paydo bo'lishi mumkin.

Teriga ta'sirlari:

Anabolik steroidlarni qo'llagan odamlarning teri biopsiyasi namunalari tekshirish yog' bezlarining keskin gipertrofiyasini ko'rsatadi. Ko'pincha sportchilar tomonidan o'z-o'zidan qo'llaniladigan testosteron va anabolik-androgenik steroidlarning yuqori dozalari teri yuzasi lipidlarini va teri yuzasi lipidlarining xolesterin va erkin yog' kislotalarini oshiradi. Ushbu dorilarni qo'llagan odamlarda akne, yog'li soch va teri, yog' kistalari, girsutizm, androgenik alopesiya, striae atrofik, seboreik dermatit va ikkilamchi infeksiyalar, shu jumladan furunkuloz paydo bo'lishi mumkin.

Manbalar:

- O‘zbekiston Respublikasi Milliy Ensiklopediyasi, birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
- PubMed: M.J.Skott & A.M.Scott (1992) “Effects of anabolic-androgenic steroids on the pilosebaceous unit”
- PubMed: Cleve Clin & J. Med (2007) “Anabolic steroid abuse: psychiatric and physical costs”
- PubMed: J.T. Laseter & J.A. Russel (1991) “Anabolic steroid-induced tendon pathology: a review of the literature”
- James Myhre & Dennis Sifris (2023) “Do Anabolic Steroids Increase HIV Risk?”
- UKAD protecting sport (2018) “Thousands of steroid users facing HIV risk”
- Sally Robertson (2023) “HIV and steroids”
- dea.gov (2020) “Drug Fact Sheet: Steroids”
- Cynthia M. Kuhn “Anabolic Steroids”
- James Choulerton, Nishan Guha & Rebecca Squires (2021) “Anabolic steroid use and ischaemic stroke in a young fitness enthusiast”
- Catherine Crider (2023) “How Do Steroids Affect Your Heart and Cause Damage?”
- Richard J. Auchus “Anabolic steroids”
- Sanad AlShareef; Srinivasa B. Gokarakonda; Raman Marwaha (2023) “Anabolic Steroid Use Disorder”
- Cleveland Clinics. “Anabolic steroids”
- Giuseppe Davide Albano, Francesco Amico, Giuseppe Cocimano, Aldo Liberto Francesca Maglietta, Massimiliano Esposito, Giuseppe Li Rosi, Nunzio Di Nunno, Monica Salerno & Angelo Montana (2019) “Adverse Effects of Anabolic-Androgenic Steroids”
- David R. Mottram, Alan J. George & M.I. Biol (2000) “Anabolic steroids”

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA QO‘LLANILADIGAN METODLARNING O‘QUVCHILARGA BO‘LGAN TA‘SIRI

MADINA XURRAMOVA ABDUNAZAR QIZI
Termiz davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ta‘lim uzoq davom etadigan jarayon bo‘lib, uning sifati darsda qo‘llanilgan metodlarga bog‘liq. Darsning mazmunli o‘tishi, unda qanday metodlardan foydalanilgani va natijaga erishilgani o‘qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili fanini o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar haqida batafsil ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ta‘lim metodlari, metod, bayon qilish metodi, suhbat metodi, analiz-sintez metodi, deduksiya metodi, induksiya metodi, mustaqil ish metodi.

KIRISH: Bugungi kunda Ona tilini o‘qitishda o‘qituvchi bilan o‘quvchining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari ta‘lim tizimining takomillashuvi bilan bog‘liq holda rivojlanib, yangilanib bormoqda. XX asrning oxirgi yillariga qadar o‘qitish metodlari sifatida tushuntirish-bayon metodi, suhbat metodi, analiz-sintez metodi, mustaqil ish metodi, induktiv va deduktiv metodlar ona tili ta‘limi darslarini tashkil etishda ko‘proq qo‘llanilib kelindi. Bayon qilish metodi ona tili darslarida qo‘llangan asosiy metodlardan biri bo‘lgan. Bunda o‘qituvchi bayon qilishdan oldin o‘quvchilarning o‘rganilayotgan mavzu yuzasidan bilimlarini aniqlab olgan. Bu o‘quvchilarni o‘qituvchi bayonini kuzatib, tinglab borishga, faol bo‘lishga undagan. O‘qituvchining bayoni, ya‘ni bayon qilish metodida grammatik mavzuning xususiyatidan kelib chiqib, o‘qituvchi ma‘lumotlarni o‘z so‘zlari bilan bayon qilib bergan. Bunda o‘qituvchi zimmasiga o‘rganilayotgan grammatik mavzuning muhim o‘rinlarini aniq, lo‘nda, misollar tahlili bilan izchil bayon qilib berish vazifasi yuklangan. Boshlang‘ich sinflarda bayon qilish metodi o‘quvchilarning yoshi va eslab qolish holatidan kelib chiqqan holda 3-5 daqiqaga mo‘ljallangan. Bayon qilish metodini qo‘llash holatlari hozir ham uchraydi. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil ish metodi asosan o‘rganilgan mavzuni mustahkamlash qismida mashqlar ishlash jaryonida qo‘llaniladi. O‘quvchilar o‘qituvchining topshirig‘i bilan mustaqil ishlarni og‘zaki yoki yozma shaklda bajaradilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Suhbat metodi boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitishda keng qo'llaniladigan va shu bosqich o'quvchilari tabiatiga mos metod sanaladi. Suhbat metodi savol-javob metodi deb ham yuritilgan. Suhbat metodi o'qituvchidan mavzuning xususiyatini o'zida aks ettirgan o'quv materialini topishni, grammatik mavzuning muhim belgilarini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ajratish, o'xshash va farqli jihatlariga qarab guruhlash, umumlashtirishga, xulosa chiqarishga yo'naltirilgan savollar tuzishni, ularni o'quvchilarga izchil berib borishni talab etadi. Boshlang'ich sinflarda suhbat metodining muammoli o'qitish metodi sifatida qo'llanilishi ta'limda o'quvchilarni faollashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Muammoli o'qitish metodiga amerikalik pedagog va psixolog Dyun 1894-yilda asos solgan. Bu metodning maqsadi ilmiy tushunchalarni o'zlashtirishga yordam berishgina emas, balki o'quvchilarning bilish qobiliyatini ham rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish hamdir. Bunda suhbat davomida o'qituvchining topshirig'i bilan o'quvchining oldiga biror muammo qo'yiladi va darsda muammoli vaziyat yaratiladi. Bu muammoni o'quvchi oldin egallagan bilimlari asosida hal etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining hayotiy tajribalari kamligi sababli o'qituvchi muammoni hal qilishga yordamlashuvchi savollar beradi. Muammoni o'quvchi hal qila olmasa, uni o'qituvchining hal qilishiga to'g'ri keladi. Shuning uchun boshlang'ich sinfdan muammoli o'qitish metodi yarim izlanishli muammoli metod deb ham yuritiladi. Masalan, muammoli o'qitish metodini leksik-semantik va grammatik mashqlarni tashkil etishda ham qo'llash mumkin. Bu metoddan 1-sinfdan boshlab foydalanish mumkin. Bu metod “Tovush va harf” mavzusini o'rganayotganda tovushning so'z ma'nosini farqlashdagi vazifasini tushuntirishda, “So'z ma'nosi”, “Nutq va gap” mavzularini o'rganishda ham qo'llanadi. Masalan, “So'z ma'nosi” mavzusini o'rganish uchun xat taxtaga turli ma'nodagi, ya'ni turli so'z turkumiga kiradigan so'zlar aralash holda yozib qo'yiladi. Analiz-sintez metodi savod o'rgatish darslariga rus-tuzem maktablari va tatar o'qituvchilarining faoliyati orqali kirib kelgan. Ona tili ta'limi jarayoniga analiz - tahlil grammatik hodisaning muhim belgilarini aniqlash maqsadida, o'rganilgan grammatik tushunchaning yangi qirralarini ochish va mustahkamlash maqsadida tatbiq etiladi. Fonetik, leksik, morfologik va sintaktik tahlil shu metodning amalda namoyon bo'lishidir. Sintez qismlarga bo'lib o'rganilgan grammatik materialni yaxlitlashdir. Masalan, ot, sifat, fe'l, son kabi so'z turkumlari o'rganilayotganda ularga oid so'zlar berilib, ular

ishtirokida gap tuzish, aralash berilgan soʻzlardan gap tuzish, aralash berilgan gaplarni voqealar rivoji asosida tartiblashtirib matn tuzish, mazmunan tahlil qilingan rasm asosida hikoyacha tuzish kabi ishlarda sintez metodi namoyon boʻladi. Analiz-sintez metodida ham oʻquvchilarni faollashtirish oʻqituvchining oʻquvchilarga beradigan savol va topshiriqlariga, ishni tashkil etish shakllariga bogʻliq boʻladi. Induksiya metodida oʻquvchilar oʻqituvchi tavsiya etgan til dalillarini kuzatadi, tahlil qiladi va shu asosda xulosa va taʼriflar keltirib chiqaradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Induksiya metodi bilishning shunday yoʻliki, bunda oʻquvchining fikri birlikdan umumiylikka, xususiylardan umumiy xulosaga oʻsib boradi. Induktiv xulosa – xususiylardan umumiyga qarab boradigan xulosadir. Bu metoddan foydalanib biror qonuniyatni ochish yoki qoidani chiqarish uchun oʻqituvchi misollar, masalalar, koʻrsatmalari materiallarni puxtalik bilan tanlaydi. Boshlangʻich 1-2-sinflarda koʻproq mashgʻulotlar tushunarli induktiv tarzda kiritiladi. Boshlangʻich sinflarda induksiya metodi bilan uzviy bogʻliq holda deduksiya metodidan ham keng foydalaniladi. Boshlangʻich sinflarning yangi oʻqitish dasturi talablariga oʻtishi munosabati bilan deduksiya metodidan foydalanish chegaralari ancha kengaydi. Odatdagi metodika deyarli induktiv metoddan foydalanishni, deduktiv metoddan foydalanishning cheklanganligini uqtirib turardi.

Deduksiya metodida oʻquvchi tayyor qoida — taʼrif bilan tanishadi va uning mohiyatini til dalillari asosida ochadi. Deduksiya metodi bilishning shunday yoʻliki, bu yoʻl umumiyroq bilimlar asosida yangi xususiylarni olishdan iboratdir. Deduksiya bu, umumiy qoidalardan xususiylar misollarga va konkret qoidalarga oʻtishdir. Induktiv va deduktiv xulosalarga misollar keltiramiz. Birinchi sinf oʻquvchilariga yigʻindi bilan qoʻshiluvchi orasidagi bogʻlanishni tushuntirish uchun bolalarni xulosaga induktiv yoʻl bilan olib kelamiz. koʻrsatmalilikdan (har xil doirachalardan) foydalanib, oldin hamma doirachalar qanchaligi topiladi ($1 + 2 = 3$). Bu metodlarning samarasi oʻqituvchining savol-topshiriqlari mazmuni grammatik hodisaning muhim tomonlariga yoʻnaltirilganligiga, izchilligiga, faoliyatni tashkil etish shakllariga, oʻquv vositalari (darslik, turli xarakterdagi lugʻatlar, rasm, jadvallar, texnik vositalar)ga bogʻliq boʻladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi barcha metodlarning muvaffaqiyati oʻqituvchining beradigan savol-topshiriqlariga bogʻliq. Yoʻl-yoʻlakay duch kelgan

savollar bilan kichik yoshdagi o‘quvchining anglash faoliyatini ishga solish kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun ham o‘qituvchilar o‘quvchilarga ushbu metodlarni qo‘llashayotganlarida e’tibor berishlari kerak va mas’uliyat bilan yondashsa darslar yaxshi tashkillashtiriladi. So‘nggi yillar davomida ta’lim tizimiga an’anaviy metodlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiya usullari kirib keldi. Ulardan ona tili ta’limi jarayonida foydalanish bo‘yicha yutuqlar qo‘lga kiritildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. R.Qosimova, Boshlang‘ich sinflarda imlosi qiyin so‘zlarni o‘rgatish, T.: 1964.
2. R.Qosimova, S. Fuzailov, A. Ne'matova, Ona tili (2-sinf uchun darslik). T.: Cho‘lpon, 2005.
3. K.Qosimova, A. Ne'matova. 2-sinfda ona tili darslari. Cho‘lpon, 2004
4. M.Xudoyberganova, M.Muxtorova. 3-sinfda ona tili darslari T.: „O‘qituvchi“, 2005.
5. Boshlang‘ich maktab darsliklarini yaratish mezonlari / Tuzuvchilar:Q. Abdullayeva, M. Ochilov, K. Nazarov, S. Fuzailov, N . Bikboyeva. -T.: 1994.
6. J. G‘. Yo‘ldoshev, S. A. Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari.- T.: „O‘qituvchi“, 2004

Research Science and Innovation House

Bolalar va o‘smirlar tarbiyasida jismoniy tarbiya va sportning o‘rni

Namozov Baxodir Kuchkorovich, Xusainov Shamshidin Yalgashevich,
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti (SamDAQU)

Annotatsiya. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, millat genofondini yanada sog‘lomlashtirish, barkamol avlodni tarbiyalash borasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish ahamiyati jamiyatimizning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya va sport, olimpiada, ommaviy sport, sog‘lom turmush tarsi, musoboqalar.

Asosiy qism. Yosh avlodni sport bilan shug‘ullanish, sog‘lom turmush tarziga amal qilish, ma‘naviy va jismoniy kamolotga intilish, vatanga mehr-muhabbat, o‘z yurti bilan g‘ururlanish ruhida tarbiyalash ishlari asosiy yo‘nalish sifatida belgilandi. O‘zbekistonda bolalar sportini rivojlantirishni ta‘minlash maqsadida, joylarda sport muassasalarining barpo etilishi, yangi-yangi sport turlaridan to‘garaklar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi, ularning tegishli jihozlar va malakali sport bilan shug‘ullanayotgan bolalar va o‘smirlar soni yildan-yilga ortib borishiga asos bo‘lmoqda.

Dastlabki harakatlar “O‘zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg‘armasi” Jamg‘armaning homiylik kengashi o‘z faoliyatini joylarda bolalar jismoniy tarbiya va sportning moddiy bazasini shakllantirish, aholi manzilgohlarida zamonaviy bolalar sport komplekslari tarmog‘ini barpo etishdan boshlandi. Bolalar sportini har tomonlama rivojlantirish maqsadida, mamlakat va hududlar miqyosida sport bilan shug‘ullanayotgan bolalar va o‘smirlar soni aniqlanib, ilmiy va tibbiy asoslar hamda hududlarning tabiiy sharoitlari hisobga olingan holda, istiqbolli sport turlari rivojlantirila boshlandi. Jamg‘arma orqali sport inshooti qurilishi va ta‘miranish ishlari yo‘lga qo‘yildi. Respublikada tibbiy va ilmiy asoslangan 2.8 mingdan ortiq sport to‘garaklari tashkil qilinib, ularga 85 mingdan ortiq bolalar jalb qilindi. Sport mashg‘ulotlariga o‘quvchilarni ommaviy ravishda, uzluksiz jalb qilishni tashkil etish maqsadida, “O‘quvchi va talaba yoshlarni sportga jalb qilishga qaratilgan uzluksiz sport musoboqalari tizimini tashkil etish to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 03.06.2003 yildagi 244-son qarori asosida mamlakatda umumta‘lim maktablari,

akademik litsey va kasb-hunar kollajlari o‘quvchilari hamda oliy ta‘lim muassasalari talabalarining “Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, “Universiada” musoboqalarining hududlarda respublika final bosqichlarini o‘tkazish rejasi belgilandi.

Bolalar ommaviy sport mahorati bo‘g‘inidagi tadbirlar, ommaviy razryadlar ko‘rsatkichidan ikkinchi, sportning yuqori mahorati bo‘g‘inida, o‘smir-yoshlar sporti orqali tayyorlanadigan birinchi razryadli, sport ustasi nomzodi va sport ustasi datrajasiga chiqish imkoniyatlarini yaratdi. Mamlakatda ommaviy va yuqori sport tizimi doirasidagi bolalar va o‘smirlar sport maktablari, olimpiya zahiralari kollejlari, Respublika oliy sport mahorati maktablarida yuqori malakali va iste‘dodli, o‘z vatani shon-shuhrati uchun kurasha oladigan sportchilar tayyorlashni yo‘lga qo‘yildi.

Mamlakat sportchilarni tayyorlashdagi birlamchi chora tadbirlar O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport Davlat qo‘mitasi, Xalq ta‘limi vazirligi va Kasaba uyushmalari tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan bolalar va o‘smirlar sport maktablarida (BO‘SM) amalga oshirilmoqda. Yoshlar, bolalar va o‘smirlar sport maktablarida malakali sport ustalari qo‘l ostida o‘qishdan tashqari vaqtda sport bilan shug‘ullanib, yuqori bilim va sport mahoratiga ega bo‘lganlar esa, sport kollejariga o‘qishga qabul qilindilar.

Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17-yanvardagi “O‘zbekistonda futbolni rivojlantirishning tashkiliy asoslari va prinsiplarini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 27-sonli qaroriga muvofiq, Qoraqlpog‘iston Respublikasi, viloyatlar markazlari va Toshkent shahrida futbol maktab internatlari tashkil etildi. Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekistonda jismoniy tartbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi 1999 yil 27-maydagi 271-sonli qaroriga asosan viloyatlar markazlarida olimpiya zahiralari kollejlari tashkil etildi.

Bolalar va o‘smirlar o‘rtasida ommaviy uch bosqichli sport musoboqalaridan tashqari, har yili 60 dan ortiq sport turlari bo‘yicha respublika, viloyat, tuman birinchiliklari o‘tkazib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov U., Xusainov Sh.Y., Eshmuradov K.A. “Jismoniy tarbiya va sport ta’limida kurash milliy sport turning o‘tmishi va kelajagi” – o‘quv qo‘llanma. Samarqand-2021yil.
2. Shamshidin Yalgashevich, K., Abriyevich, E. Q., & Kuchkarovich, N. B. (2023). Analysis of the Technique of Teaching the Jerk in Weightlifting. Eurasian Research Bulletin, 17, 121-128.
3. Yalgashevich, K. S., Abrievich, E. K., Kuchkarovich, N. B., & Vladislavnovna, K. D. (2021). WRESTLING IS THE PAST AND FUTURE OF NATIONAL SPORTS. World Bulletin of Management and Law, 3, 26-30.
4. Yalgashevich, K. S., Kuchkarovich, N. B., & Abriyevich, E. Q. (2023). Results of Therapeutic Physical Culture with Students with Significant Health Impairments. JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE, 2(2), 16-18.
5. Turdimurodovich, M. I., Shamshidin Yalgashevich, K., & Kuchkarovich, N. B. (2023). INNOVATIVE SOLUTIONS FOR ORGANIZING THE CONSTRUCTION OF MULTIFUNCTIONAL SPORTS FACILITIES. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 37-41.

Research Science and Innovation House

JISMONIY TARBIYA VA SPORT VOSITASI YORDAMIDA YOSHLARDA MILLIY G‘URUR TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISH

Namozov Baxodir Kuchkorovich, Eshmuradov Kodir Abriyevich
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti (SamDAQU)

Annotatsiya. Milliy g‘ururi kuchli bo‘lgan kishi o‘zining milliy qadriyatlarini asrab avaylaydigan, ya’ni vatan, ona zamin, millat va millatlar aro munosabatlarning noyob qadriyat ekanini butun vujudi bilan anglaydigan va uni qadrlay biladigan kishidir.

Kalit so‘zlar: milliy g‘urur, jismoniy tarbiya va sport, milliy kurash, yosh avlod, milliy sport turi.

Insoniyat sivilizatsiyasi hamma vaqt ong va tafakkur tarqqiyoti, uning beqiyos kuch – qudrati, yaratuvchilik qobiliyati bilan tarixda buyuk siljishlar qilgan. Turli davrlarda, mintaqalarda, holatlarda yuz bergan bunday hodisalar inson va jamiyat taraqqiyotini yuksak cho‘qqilarga olib chiqqan. Bu cho‘qqilarga qaysi bir xalq o‘z hissasini boshqasiga nisbatan ko‘proq qo‘shgan. Hissasi ko‘p bo‘lgan xalqning tarixi va madaniyati ham boshqa xalqlarnikiga nisbatan ulug‘dir. Bu ulug‘lik shu xalqning milliy g‘ururi bilan ham bog‘liqdir. Milliy g‘urur millatning barcha sohalarda erishgan yutuqlari bilan o‘sib boradi. Chunki har qanday davlatning qudrati to‘g‘ridan – to‘g‘ri ana shu davlat teng huquqli fuqarolarining ma’naviy qiyofasi, ichki dunyosining boyligi bilan bog‘liqdir. Bunday mamlakatlarda mehnatga munosabat va ishlab chiqarish madaniyati fuqarolarning ichki madaniyati bilan uyg‘unlashib ketgan bo‘ladi. Aslida esa milliy g‘urur sof insoniy fazilat, eng pokiza, shabnam kabi beg‘ubor tuyg‘u. U insonning har bir hujayrasiga singib ketgan mo‘tabar hissiyot. Milliy g‘ururi kuchli bo‘lgan kishi o‘zining milliy qadriyatlarini asrab avaylaydigan, ya’ni vatan, ona zamin, millat va millatlar aro munosabatlarning noyob qadriyat ekanini butun vujudi bilan anglaydigan va uni qadrlay biladigan kishidir.

Bugungi o‘sha davrning eng katta ruhiy-ma’naviy ehtiyoji milliy g‘urur tuyg‘usidir. Yoshlarimiz milliy g‘urur tuyg‘usini kuchaytirishda xalqimiz o‘tmishini va boy tarixini chuqur o‘rganish, jahon taraqqiyotida yuksak o‘rin tutgan Sharq madaniyatini puxta egallash muhim ahamiyat kasb etadi. Bugun kimlarningdir nazdida biz mustaqillikni osongina qo‘lga kiritgandekmiz, lekin bu

yoʻlda qanchadan – qancha ota – bobolarimiz oʻz jonini fido qilganligini buyuk va shonli tariximiz isbotlamoqda.

Bugungi globallashuv davrida qaysiki mamlakat birinchi navbatda, erishgan natijalari bilan kifoyalanmasdan, dunyoda yuz berayotgan tub oʻzgarishlar jarayonidagi oʻz oʻrniga haqqoniy va tanqidiy baho beradigan davrning tobora ortib borayotgan talablariga uygʻun va hamohang boʻlib qadam tashlaydigan mamlakatgina muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Bunday tez oʻzgarishlar roʻy berayotgan jarayonlarda istiqlolni anglash, uni asrash xalqimiz uchun muqaddas vazifadir. Istiqlolni oʻz taqdiriga egalik qilish huquqi, maʼnaviy qadriyatlar va milliy anʼanalarga tayanib yashash va yurtimiz boyliklaridan xalqimiz va Vatanimiz manfaatlari yoʻlida foydalanish imkoniyati ekanligi bugungi kunda barchamiz anglayotgan haqiqatdir. Biz azaldan inson ichki dunyosini boy, maʼnaviyatli qilish yoʻlidan kelmoqdamiz. Shu jihatimiz bilan boshqa xalqlar dunyoqarashidan, turmush tarzidan ham farq qilamiz. Chunki maʼnaviyat – insoniyat ichki dunyosining koʻzgusi, tafakkuri, ongi va fikr yuritish tarzining mazmun – mohiyatini aks ettiruvchi yuksak ijtimoiy qadriyatdir. Bunday qadriyatlar ichida milliy xususiyatlarimizni oʻzida saqlab kelayotgan milliy kurashimizning millat birligi va erkinligini taʼminlashda, yoshlarda milliy gʻurur va iftixor tuygʻularini shakllanishida ahamiyati beqiyosdir.

Bugungi kunda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Umuman jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari qabul qilinib, tizimli ravishda, izchillik asosida keng qamrovli islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. Bu borada ommaviy sportning inson va oila hayotidagi roli, uning jismoniy va maʼnaviy sogʻlomlikning asosi, hayotga katta umid bilan kirib kelayotgan yoshlarga oʻz qobiliyat va isteʼdodini roʻyobga chiqarishda sportning ahamiyati juda kata ekanligi maʼlum. Bunday islohotlar negizida milliy sport turi boʻlgan milliy kurashga ham alohida eʼtibor qaratilib, olimpiada oʻyinlari tarkibiga kiritishga qaratilgan ulkan ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Oʻzbekistonda jismoniy tarbiya va sportning oʻziga xususiyatlaridan biri aniq ifodalangan milliy xarakterdagi sport turlari: agʻdarish, koʻpkari, poyga, kurash kabi xalq oʻyinlari borligidir. Bu oʻyin va sport turlarining hammasi qadim zamonlarda paydo boʻlgan, taraqqiyotning har bir tarixiy bosqichida turli ijtimoiy vazifalarni bajargan va oʻz shaklini oʻzgartirgan.

Yuqorida bildirilgan mulohazalar asosida quyidagi fikrlarni xulosa sifatida berish mumkin:

- birinchidan, insonda milliy g‘urur tuyg‘usining rivojlanishi o‘z millatiga nisbatan iftixorning o‘shishiga olib keladi. O‘z millatidan g‘ururlangan inson millatdoshlariga birlashadi. Birlashgan millatga hech kim tajovuz qila olmaydi;

- ikkinchidan, bugungi kunda milliy xususiyatlarimizni saqlovchi va rivojlantiruvchi qadriyatlarimizni, ya‘ni milliy kurashimizni rivojlantirish, ommalashtirish orqali yoshlarimizning mard, jasur bo‘lib yetishishiga zamin yaratgan bo‘lamiz. Shuningdek, ularda “halol”ga intilish va “g‘irrom”dan qochish kabi fazilatlarni shakllantirib boramiz. Bunday holatda milliy kurash yosh avlodga namuna, ibrat oluvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi;

- uchinchidan, mustaqillik davrida o‘shib kelayotgan yosh avlod tarixning o‘ziga tegishli sahifasini o‘zi yozishi kerak. Zero, shundagina buyuk xalqning porloq kelajagi ta‘minlanadi, ya‘ni xalqning muvaffaqiyati, xalqaro munosabatlarda erishgan marralari, qolaversa har bir sohada erishgan yutuqlari xalqning irodasi, milliy g‘ururini mustahkamlaydi.

Milliy kutash bilan shug‘ullangan yoshlarda o‘ziga bo‘lgan ishonch, jasurlik ortadi. Bu esa yoshlarimizning o‘z haq – huquqlarini talab qilishda, o‘z manfaatlarini himoya qilishda asosiy tuyg‘ulardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov U., Xusainov Sh.Y., Eshmuradov K.A. “Jismoniy tarbiya va sport ta‘limida kurash milliy sport turning o‘tmishi va kelajagi” – o‘quv qo‘llanma. Samarqand-2021yil.
2. Shamshidin Yalgashevich, K., Abriyevich, E. Q., & Kuchkarovich, N. B. (2023). Analysis of the Technique of Teaching the Jerk in Weightlifting. Eurasian Research Bulletin, 17, 121-128.
3. —Yalgashevich, K. S., Abriyevich, E. K., Kuchkarovich, N. B., & Vladislavnovna, K. D. (2021). WRESTLING IS THE PAST AND FUTURE OF NATIONAL SPORTS. World Bulletin of Management and Law, 3, 26-30.
4. Yalgashevich, K. S., Kuchkarovich, N. B., & Abriyevich, E. Q. (2023). Results of Therapeutic Physical Culture with Students with Significant Health Impairments. JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE, 2(2), 16-18.
5. Turdimurodovich, M. I., Shamshidin Yalgashevich, K., & Kuchkarovich, N. B. (2023). INNOVATIVE SOLUTIONS FOR ORGANIZING THE CONSTRUCTION OF MULTIFUNCTIONAL SPORTS FACILITIES. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 37-41.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sportning taraqqiyoti

Xusainov Shamshidin Yalgashevich, Eshmuradov Kodir Abriyevich
Samarqand davlat arxitektura-qurilish universiteti (SamDAQU)

Annotatsiya. O‘zbekistonda jismoniy tarbiya va sportini rivojlantirishni ta’minlash maqsadida, joylarda sport muassasalarining barpo etilishi, yangi-yangi sport turlaridan to‘garaklar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi, ularning tegishli jihozlar va malakali sport bilan shug‘ullanayotgan bolalar va o‘smirlar soni yildan-yilga ortib borishiga asos bo‘lmoqda.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya va sport, olimpiada, ommaviy sport, sog‘lom turmush tarsi, musoboqalar.

Asosiy qism. Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, millat genofondini yanada sog‘lomlashtirish, barkamol avlodni tarbiyalash borasida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish ahamiyati jamiyatimizning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Qisqa muddatda bu sohada olib borilgan keng ko‘lamli amaliy harakatlar o‘z samarasini bera boshladi.

Ma’lumki, mamlakatimiz sporti 1991-yilgacha yurtimizning sanoqli sportchilarigina Olimpiya o‘yinlari, jahon va yevropa miqyosidagi nufuzli musoboqalarida qatnasha olardi. Mavjud muammolarni bartaraf qilish maqsadida mustaqillikning birinchi kunlaridanoq mamlakat rahbarining tashabbusi bilan jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishga qaratilgan tegishli qonunlar, Prezident farmonlari va Vazirlar mahkamasining qarorlari bosqichma-bosqich qabul qilinib, ular joriy etildi.

Qisqa muddatda:

- Jismoniy tarbiya va sportni boshqarishning tashkiliy asoslari takomillashtirildi;
- O‘zbekiston milliy olimpiya qo‘mitasi (MOQ), sport turlari bo‘yicha federatsiyalar tashkil qilindi;
- Jismoniy tarbiya, sog‘lomlashtirish, ommaviy sport ishlari va sportning milliy turlari rivojlantirildi;

- Jismoniy tarbiya va sportning moddiy-texnik bazasi mustahkamlandi, milliy ta'lim dasturiga binoan jismoniy tarbiya va sport sohasi bo'yicha malakali kadrlarni tayyorlash va qayta o'qitish ishlari amalga oshirilmoqda.

1992-yilning 14-yanvarida jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning huquqiy asosi “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi qonun, 2000-yil 26-may “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 2015-yil 4-sentyabrda “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida qonun qabul qilindi.

Yurtimiz sportchilari Olimpiya o'yinlarida ilk marotaba mustaqil jamoa sifatida Amerikaning Atlanta shahrida 1996-yilda qatnashib, dzyu-dochi Armen Bagdasarov kumush, bokschi Karim To'laganov esa bronza medallarini qo'lga kiritdilar.

2000-yil Avstraliyaning Sidney shahrida o'tgan Olimpiya o'yinlarida esa sportchilarimiz vatanimiz sharafini himoya qilib, bokschildan Muhammadqodir Abdullayev oltin, Rustam Saidov bronza, Sergey Mixaylov bronza, erkin kurashchi Artur Taymazov kumush medallar sohibi bo'ldilar.

2004-yil Gretsiyaning Afina shahrida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida esa vatanimiz sharafini himoya qilib, erkin kurash bo'yicha Artur Taymazov oltin, Magamed Ibragimov kumush, yunon-rum kurashi bo'yicha Aleksandr Doktorashvili oltin, boks bo'yicha Bahodir Sultonov bronza, O'tkirbek Haydarov bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

2008-yil Xitoyning Pekin shahrida bo'lgan Olimpiya o'yinlarida sportchilarimiz erkin kurash bo'yicha Artur Taymazov oltin, Soslan Tigiyev kumush, dzyu-do bo'yicha Abdullo Tangriyev kumush, Rishod Sobirov bronza, gimnastikachilar Anton Fokin va Yekaterina Xilkolar bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

2012-yil Buyuk Britaniyaning London shahrida o'tkazilgan Olimpiya o'yinlarida yurtimiz sharafini himoya qilgan sportchilarimiz erkin kurash

bo'yicha Artur Taymazov oltin, dzyu-du bo'yicha Rishod Sobirov bronza, boks bo'yicha Abbas Atoyev bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

2016-yil Braziliyaning Rio-de-Janeyro shahrida bo'lib o'tgan Olimpiya o'yinlarida yurtimiz sharafini himoya qilgan sportchilarimiz boks bo'yicha Hasanboy Do'stmatov oltin, Shahobiddin Zoirov oltin, Fazliddin G'oibnazarov oltin, Shahram G'iyosov kumush, Bektemir Meliqo'ziyev kumush, Rustam To'laganov bronza, Murodjon Ahmadaliyev bronza, og'ir atletika bo'yicha Ruslan Nuriddinov oltin, dzyu-do bo'yicha Diyorbek O'rozboyev bronza, Rishod Sobirov bronza, yunon-rum kurashi bo'yicha Elmurat Tasmuradov bronza, erkin kurash bo'yicha Ixtiyor Navruzov va Magomed Ibragimovlar bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

2020-yil Yaponiyaning Tokyo shahrida bo'lgan Olimpiya o'yinlarida yurtimiz sharafini himoya qilib sportchilarimiz boks bo'yicha Bahodir Jalolov oltin, og'ir atletika bo'yicha Akbar Jo'rayev oltin, taekvondo bo'yicha Ulug'bek Rashitov oltin, dzyu-do bo'yicha Davlat Bobonov bronza, kurash bo'yicha Bekzod Abdurahmonov bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan buyon o'zbekistonlik sportchilar xalqaro Olimpia o'yinlarida 13 ta oltin, 7 ta kumush va 21 ta bronza medallarini qo'lga kiritgan.

Qisqa davrda sport sohasida amalga oshirilgan ishlar ko'lami, O'zbekistonning bu boradagi tajribasi jahonda e'tirof etildi.

Olimpiya o'yinlari dasturidan o'rin olgan sport turlarini mamlakatda rivojlantirish bilan birga, milliy sport turi “Kurash”ning jahon sport arenalariga olib chiqish borasida mislsiz ishlar amalga oshirildi. Yurtimizda xalqaro kurashni rivojlantirish jamg'armasi tuzildi. Xalqaro kurash assotsatsiyasi hamda Xalqaro kurash akademiyasiga davlat tomonidan huquqiy va amaliy jihatdan kata e'tibor ko'rsatildi.

O'zbekistonning sport sohasida erishgan eng kata yutuqlaridan biri milliy kurashning dunyo miqyosiga chiqishi bilan bog'liqdir. Hozirda jahonning 70dan ortiq mamlakatida kurash federatsiyalari tuzildi. Bu milliy sport turi bo'yicha dastlabki Osiyo, Yevropa, Afrika qit'alari va jahon chempionatlari o'tkazildi.

Milliy kurash bo'yicha Toshkent shahrida o'tkazilgan 1-jahon chempionatida 48 davlatdan sportchilar ishtirok etgan bo'lib, O'zbekiston sportchilari 3 ta oltin va 3 ta bronza medallarini qo'lga kiritishdi.

O'zbek milliy kurashi bo'yicha Buyuk Britaniyada o'tkazilgan VII jahon chempionatida O'zbekistonlik sportchilar 4 ta oltin 2 ta kumush va 2 ta bronza medallarini qo'lga kiritib umumjamo'a hisobida birinchi o'rinni egallashdi.

Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishga doir qonun, farmon va qarorlar bu sohaning tez sur'atlar bilan taraqqiy etishig, xalqaro maydonda O'zbekiston nufuzi va obro'sining oshishiga, qolaversa aholining, ayniqsa o'quvchi-yoshlarning sportga bo'lgan munosabatini o'zgartirishga olib keldi. Jumladan:

1993-yil 18-mart “O'zbekiston Respublikasida futbolni rivojlantirish to'g'risida” O'zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining qarori;

1996 yil 17-yanvar “O'zbekiston Respublikasida futbolni rivojlantirish tashkiliy asoslari va prinsiplarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining 27-son qarori;

1999-yil 27-may “O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 271-son qarori;

2006-yil 1-may “O'zbekistonda futbolni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, PQ 338-son.

Mamlakatda sog'lomlashtirish ishlari barcha ijtimoiy va ishlab chiqarish soha muassasalarida jonlandi, boshlang'ich sport jamoalarining ishlari faollasha boshladi.

Joylarda sport turlarining jadal rivojlanishi shug'ullanuvchilar sonining muntazam oshishiga va aholini ommaviy tarzda qamrab oladigan turli musoboqalarning tashkil etilishiga zamin yaratmoqda. Bu musoboqalar orqali o'quvchi yoshlar, nogironlar, ishchi va xizmatchilar, barcha ijtimoiy qatlamga mansub aholi vakillari sportga jalb qilindi. Har yili umumta'lim maktabi o'quvchilari, o'liy ta'lim muassasalari talabalari, ishchi va xizmatchilar, huquq-targ'bot, mudofaa xodimlari o'rtasida sport o'yinlari bo'yicha “Kamolot kubogi”, milliy sport o'yinlari musoboqalari, harbiy xizmatga chaqirilgan yoshlar o'rtasida “Shunqorlar” harbiy sport musoboqalari, nogironlar o'rtasida “Jasorat-iroda-g'alaba” musoboqalari, spartakiadalar va boshqalar muntazam o'tkazib

kelinmoqda. 1991-yildan boshlab bugungi kungacha bo‘lgan vaqt oralig‘ini hisoblab chiqadigan bo‘lsak bu vaqt oralig‘ida jismoniy tarbiya va sport sohasida qo‘lga kiritilgan ulkan yutuqlarni ko‘tishimiz mumkin. Bu vaqt oralig‘ida Olimpiada o‘yinlari hamda jahonning nufuzli musoboqalari va chempionatlarida ishtirok etib yuqori natijalarni ko‘rsatayotgan va g‘alaba qozonayotgan sportchilarimiz soni sezilarli darajada oshib kelmoqda.

Yuqoridagi ma‘lumotlardan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, bugungi kunga kelib mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportga bo‘lgan e‘tiborning benihoyat yuqoriligidan kelgusida jahon arenalarining shohsupasidan o‘rin egallaydigan sportchilarimiz soni yildan-yilga oshib boraveradi va g‘alabamiz ko‘lami kengayaveradi deb aytish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov U., Xusainov Sh.Y., Eshmuradov K.A. “Jismoniy tarbiya va sport ta’limida kurash milliy sport turning o‘tmishi va kelajagi” – o‘quv qo‘llanma. Samarqand-2021yil.
2. Shamshidin Yalgashevich, K., Abriyevich, E. Q., & Kuchkarovich, N. B. (2023). Analysis of the Technique of Teaching the Jerk in Weightlifting. Eurasian Research Bulletin, 17, 121-128.
3. Yalgashevich, K. S., Abrievich, E. K., Kuchkarovich, N. B., & Vladislavnovna, K. D. (2021). WRESTLING IS THE PAST AND FUTURE OF NATIONAL SPORTS. World Bulletin of Management and Law, 3, 26-30.
4. https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2012/10/121030_latin_uzbek_kurash
5. <http://mustaqillik.uz/ru/events/view/53>
6. <https://uz.wikipedia.org>
7. <https://olamsport.com>
8. <https://usport.uz>
9. <https://www.gazeta.uz>

FACTORS OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT AND THEIR APPLICATION OVERSEAS EXPERIENCE OF MATURATION

Ibrohim Sayfiyev Ulugbek ugli
Bukhara State University
Master’s student of Economics

Abstract. This article contains the author’s analytical opinion on factors of economic growth and development and their application overseas experience of maturation.

Keywords: economic growth, application overseas, maturation, population, economic growth models.

The main goal of every country and its economic activity is to improve the well-being of the population and, in the next place, to be economically strong. In almost all countries of the world, the economic growth indicator for economic activity is calculated annually. However, in most cases, the assessment of its effectiveness is secondary. Therefore, the difference between economic growth and development can be seen on the basis of the table below.

Table 1 . Economic Growth and Economic Development Comparison Chart
[1]

	Economic growth	Economic development
Meaning	Economic growth implies an increase in the number of real production and services in the country.	Economic development implies changes in the progressive structure of the country in the socio-economic sphere, along with income, savings and investments. (institutional and technological changes).
Factors	Growth depends on gradual growth in one of the components of GDP: consumption, government	Development depends on the growth of human capital, reduction of inequality indicators and structural changes aimed at improving the lives of the population.

	spending, investment, and net exports.	
Measurements	Economic growth is measured by quantitative factors, such as real GDP growth or per capita income.	In assessing economic development, HDI (Human Development Index), gender equality index, Quality indicators such as human poverty index (HPI), infant mortality, and literacy rate are used.
Impact	Economic growth brings quantitative growth to the economy.	Economic development leads to changes in the economy both qualitatively and quantitatively.
Communication	Economic growth reflects national and per capita income growth.	And economic development reflects the increase in the quality of life in the country.

When determining and justifying economic growth, it is necessary to pay attention to the following [2]:

- 1) Assessment of economic growth;
- 2) Growth factors;
- 3) Economic growth models.

In addition to these, economic growth depends on several factors:

- Size and quality of natural resources;
- Size and quality of labor resources;
- The size of the main capital;
- Technologies and innovations;

As a result of increased globalization among the countries of the world in recent years, many countries are experiencing economic decline or the number of countries whose external debt has increased several hundred times compared to GDP is increasing. However, among these countries, China has the highest economic growth and the lowest external debt (13.7% of GDP) among the world's countries.

Therefore, we will focus on the levers of economic growth of the People's Democratic Republic of China.

Before the economic reforms and trade liberalization nearly 45 years ago, China's economy was very weak, stagnant, centrally controlled, largely inefficient, and highly isolated from the global economy. Since opening up to foreign trade and investment and making free trade reforms in 1979, China is still the world's fastest growing economy, with an average annual GDP growth rate of 9.5% until 2018.

In the Republic of Uzbekistan, great attention has been paid to the above factors in recent years. For example, the gross domestic product in the country by the end of 2022 was about 888.4 trillion soums [5]. The sectors with the highest contribution are services and industry.

In order to develop the economy in our country and to maintain a balance in demand and supply, employment and unemployment and similar issues in the Republic of Uzbekistan, the decree of our president No. PF-60 on "New Uzbekistan Development Strategy for 2022-2026" was adopted. done. Direction III of this decree was called "Rapid development of the national economy and ensuring high growth rates" and included the following goals [3].

- By ensuring stable high growth rates in economic sectors, in the next five years, to increase the gross domestic product per capita - 1.6 times, and by 2030, to increase the per capita income from 4 thousand US dollars, and "creating the ground to join the ranks of "countries with higher than average income".
- Continuing the industrial policy aimed at ensuring the stability of the national economy and increasing the share of industry in the gross domestic product, increasing the production volume of industrial products by 1.4 times.
- Uninterrupted supply of electricity to the economy and active introduction of "Green Economy" technologies to all sectors, increasing the energy efficiency of the economy by 20%.
- Turning the digital economy into the main "driver" sector and carrying out work aimed at increasing its volume by at least 2.5 times.
- To further improve the investment environment in the country and increase its attractiveness, to take measures to attract 120 billion US dollars, including 70 billion dollars of foreign investments, in the next five years.

- In order to increase financial resources in the economy, increase the stock market turnover from 200 million US dollars to 7 billion US dollars in the next 5 years.
- By increasing the export potential of the republic, increase the export volumes of the republic to 30 billion US dollars in 2026.
- Implementation of a separate state program for radical reform of the water resources management system and water saving.
- Increase regional economy by 1.4-1.6 times through proportional development of regions.
- Development of the engineering-communication and social infrastructure system of the regions, as well as service and service industries.

In short, sustainable economic growth is the main goal of all countries. Therefore, in order to realize economic growth, it will be necessary to reform all education, health care, sports, economy, international relations, tax system and similar sectors and sectors in the society as a whole.

List of used literature:

1. National Institute of Open Schooling in India darsligidan. Chapter-3, 29-30 betlar.
2. X.Xadjaev, I.Bakiyeva va Sh.Sh.Fayziyev “Makroiqtisodiyot”(2015) ma’ruzalar matni. 140-bet.
3. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining, PF-60 sonli, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi farmonidan.
4. www.worldbank.org - Jahon banki rasmiy sayti ma’lumotlari asosida tayyorlandi.
5. www.stat.uz – Davlat statistika qo‘mitasi rasmiy saytidan olindi.
6. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi

**BO‘LAJAK OFITSERLARDA HARBIY – VATANPARVARLIK
TUYG‘USINI RIJOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
SHART SHAROITLARI**

O‘zbekiston Respublikasi
Jamoat xavfsizligi universiteti
“Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta‘minlash kafedrası” dotsenti p.f.n.,
dotsent **Rejametova Irada Ikramshikovna**

O‘zbekiston Respublikasi
Jamoat xavfsizligi universiteti
kursanti **Shodmonov Javohir Sunnat o‘g‘li**

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan ilk kunlardan oq mamlakatimiz hukumati tomonidan mudofaa tizimini barpo etish, professional asosdagi armiyani shakllantirish, uning tarkibini yuqori malakali, kasbiy mahorat va jangovar qobiliyatga ega bo‘lgan, o‘z individual-shaxsiy, ijtimoiy xususiyatlar bilan harbiy kasb talablariga javob bera oladigan professional kadrlar-shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilar bilan ta‘minlash masalasiga katta e‘tibor qaratib kelinmoqda. Respublikamiz Prezidenti-Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo‘mondoni Sh.M.Mirziyoev mamlakatimiz armiyasi nafaqat infrastrukturasi, qurol-yarog‘ va harbiy texnika hamda miqdori jihatdan, balki mamlakat mudofaa qobiliyatining muhim omillaridan bo‘lmish shaxsiy tarkibning sifat jihatdan tezkor jangovar salohiyat va qobiliyatga ega bo‘lishi lozimligi haqida bildirgan fikri, mamlakatimizda harbiy sohada olib borilayotgan islohotlar-Qurolli Kuchlarimizni aynan shartnoma asosidagi harbiy xizmatchilar bilan butlash(komplektlash)ga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishda asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shu o‘rinda bo‘lajak ofitserlar vatanparvarlik tarbiyasining nazariyasi va amaliyotini o‘zlashtirish, ularni harbiy xizmatga, o‘z Vatani -O‘zbekiston Respublikasini himoya qilishdagi burchlarini bajarishga har tomonlama tayyorlash - o‘quv yurtlari pedagogik jamoalarining muhim vazifalaridan birligini belgilab berildi.

Uning taraqqiyoti va ma‘naviy salohiyati ko‘p jixatdan ana shu harbiylar o‘rtasida yuzaga keladigan o‘zaro munosabatlarning tabiatiga, ular amalga

oshiradigan murakkab ijtimoiy hamkorlik faoliyatining mazmuniga bog‘liq, har bir bo‘lajak ofitser jamiyatda yashar ekan, u unda o‘ziga xos o‘rni va mustaqil mavqe egallashga intiladi, shuning uchun u o‘ziga xos intilish, layoqat va faollik namunalarini namoyish etadi.

Harbiylar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni hamda har bir harbiyning jamiyatdagi o‘rni va uning turlicha ijtimoiy munosabatlari tabiatini o‘rganuvchi qator ijtimoiy fanlar mavjud bo‘lib, ularning orasida harbiy psixologiya alohida o‘rin egallaydi.

Harbiy psixologiya juda qadimiy va shuning bilan birga u o‘ta navqiron fandir. Uning qadimiyliги insoniyat tarixi, madaniyati va ma‘naviyatining qadimiy ildizlari bilan belgilanadi. Ular aslini olib qaraganda, u yoki bu jamiyatda yashagan kishilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning va tafakkurning xosilasi ekanligi bilan e‘tirof etilsa, u – o‘z uslubiyoti, predmeti va fanlar tizimida tutgan o‘rnining yangiligi insoniyat taraqqiyotining eng yangi davrida shakllanganligi va rivojiga turtki berganligi bilan tavsiflanadi.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasining sistemasi, o‘quvchi yoshlarni Qurolli Kuchlar xizmatiga, Vatan himoyasiga axloqiy-siyosiy, psixologik, harbiy-texnik va jismoniy tayyorlashni tashkillash, uning mazmuni, shakl va uslublari bo‘lib hisoblanadi.

Yoshlarni harbiy vatanparlik ruhida tarbiyalash o‘sib kelayotgan yosh avlodning millati, tili, kasbi va ishtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar Vatanga bo‘lgan sadoqatini shakllantirish, fuqarolik burchlarini va konstitutsiyaviy majburiyatlarni bajarishga, jamiyat va davlatimizning manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarning ko‘p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatiga aytiladi. Yoshlarni harbiy vatanparlik ruhida tarbiyalashda ta’lim muassasalarining faoliyati asosiy rol o‘ynaydi.

Har bir insonning, ayniqsa, endigina hayotga qadam qo‘yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrlarni singdirish kerakki, ular o‘rtaga qo‘yilgan maqsadlarga erishish o‘zlariga bog‘liq ekanligini, ya’ni bu narsa ularning sobit qadam g‘ayrat shijoatiga, to‘la-to‘kis fidokorligiga va cheksiz mehnatsevarligiga bog‘liq ekanligini anglab yetishlari kerak.

Bu tarbiya, albatta umumiy tarbiyani ahloqiy, mehnat, estetik, siyosiy, jismoniy turlar bilan uzviy bog‘liqlikda olib borilishi kerak.

Yuqorida aytib o‘tilgan tarbiya turlari orasida harbiy vatanparvarlik tarbiyasi muhim o‘rin egallaydi. Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarni Ona-Vatanga, uning shonli tarixiga, tinchlikparvar va bunyodkor xalqiga sadoqat va muhabbat ruhida tarbiyalash kerak.

Chaqiriqqacha yoshlar tayyorgarligi mashg‘ulotlarida, harbiy vatanparvarlik va ommaviy mudofaa tadbirlarida o‘quvchi yoshlar Qurolli Kuchlardagi bo‘lajak xizmatlari va Vatanimiz himoyasi uchun zarur bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarni o‘zlashtiradilar. Ular bu mashg‘ulotlar va tadbirlar davomida harbiy ish va xizmat asoslarida dastlabki ma‘lumotlarni oladilar. Yoshlar Qurolli Kuchlarimiz tarixini, uning bugungi kundagi Vatanimiz mustaqilligini himoya qilishdagi faoliyati, Qurolli Kuchlar turlari va ularni vazifalari, Qurolli Kuchlardagi xizmat qilish tartiblarni va boshqa ko‘p zarur bo‘lgan bilimlarni chuqur o‘rganadilar.

Shunday qilib, Chaqiriqqacha yoshlar tayyorgarligi mashg‘ulotlari va ommaviy mudofaa tadbirlari yoshlarni harbiy vatanparvarlik tarbiyasida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni Vatan himoyasiga tayyorlash dasturining asosiy o‘zagini tashkil etadi.

Bo‘lajak ofitserlarda harbiy – vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha mamlakatimizda ham bir qancha ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Sababi yoshlarni harbiy vatanparvarlik ro‘hida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Hozirgi murakkab globallashuv davrida, axborotkommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanib borayotgan sharoitda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bilan bog‘liq dolzarb vazifalar va ularni hal yetish yo‘llari, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari, oila, mahalla, ta‘lim-tarbiya institutlarining bu boradagi roli va ahamiyatini, o‘zaro hamkorligini milliy va xalqaro huquqiy normalarni hisobga olgan holda belgilab berilib kelinmoqda.

Bo‘lajak ofitserlarda harbiy – vatanparvarlikni shakllanishi quydagilarda namoyon bo‘ladi;

Bo‘lajak ofitserlarda harbiy – vatanparvarlik tuyg‘usini rivojlantirish hozirgi kunning dolzarb va asosiy vazifalari hisoblanadi: - yoshlarni milliy g‘oya va Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga Vatan himoyasi sharaflari va muqaddas burch yekanini chuqur singdirish;

qadimiy tariximiz va madaniyatimiz, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo‘lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish, milliy armiyamizning qudrati va salohiyatiga bo‘lgan ishonchni kuchaytirish;

- milliy armiyamizga jismonan baquvvat va ma‘nan yetuk yoshlar zarurligi, harbiy xizmat har bir O‘zbekiston fuqarosi uchun muqaddas burch yekani haqidagi tushunchani hamda bu boradagi nazariy-amaliy ko‘nikmalarnimustahkamlash;

- yoshlarda yon-atrofimiz va jahonda ro‘y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko‘nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish;

- O‘zbekiston manfaatlarini nafaqat harbiy sohada, balki hayotning barcha boshqa jabhalarida himoya qilishga tayyor turish, yurt uchun fidoyi bo‘lish – bu bugungi kun talabi yekanini hayotiy misollar va ta’sirchan vositalar orqali yoshlar ongiga singdirib borish.

Bo‘lajak ofitserlarda harbiy – vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ta’lim muassasalarining o‘rni nihoyatda katta bo‘lib, ta’lim muassasasida ta’lim berish bilan birga tarbiyaviy ishlar birgalikda amalga oshiriladi. Oliy ta’lim muassasalari talabalarining harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ta’lim muassasasida o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy tadbirlar, harbiy xizmatchilar bilan hamkorlikda tashkil etiladigan tadbirlar orqali olib boriladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Umarov B.M. Bolalar va o‘smirlar suitsidining yosh va ijtimoiy-psixologik hususiyatlari: Psixol. ... fanlari nomzodi dis. - Toshkent: TDPI, 1993. - 154 b., Quljonov E.A. Mahkum o‘smirlarning psixologik hususiyatlari va ularning xulq-atvorini tuzatish muammolari: Psixol. fanlari nomzodi dis. ... avtoref. - Toshkent: TDPI, 1997. - 27 b.

2. Буранов С.Н. Педагогическая диагностика отклоняющегося поведения сержантов и солдат частей сухопутных войск: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М.: ВУ, 1999. - 24 с.

3. Леонтьев А.Н. Проблемн развития психики. М. 1990 г.

4. Турсунов А. Армия - Т.: «Адолат», 2003-32 бет
Семёнов А.К. Военный психология. Санк-Петербург,

Teaching listening as a type of speech activity

Turaeva Shahida Egamberdievna
Karshi Engineering and Economic Institute

Annotation. The article analyzes the issue of working with text at the initial, intermediate, and advanced stages of studying Russian as a foreign language. The relevance of the article is determined by the possible application of the research results to solve significant scientific and practical problems.

Key words: speech motor analyzer, phonetic exercises, phonemic hearing, long-term memory, listening difficulties, listening training, probabilistic forecasting.

Listening is an oral receptive type of speech activity, the process of perceiving and understanding spoken speech, accompanied by complex mental activity and intense memory work. Mechanisms of listening The process of learning this type of speech activity is associated with the formation of the most important psychophysiological mechanisms. There is a strong connection between auditory and articulatory skills. When speech is perceived by ear, internal pronunciation occurs. The significance of internally speaking what is heard is very great.

Perceiving speech, the listener, using a speech motor analyzer, converts sound images into articulatory ones. Correct “voicing” of words “to oneself” is possible if the listener has clear pronunciation skills. Therefore, listening should be preceded by speech and phonetic exercises, singing, and imitation. Learning to listen begins with the formation of phonemic and intonation hearing. Clear pronunciation skills are one of the conditions that facilitate the perception process.

To develop speech hearing, there are various types of exercises: “Listen and repeat..”, and imitation exercises can be at the level of words, sentences, phrases. Exercises for isolating sounds, syllables, phrases, semantic parts in an isolated or connected text are useful for the development of speech hearing. Probabilistic forecasting plays an important role in developing listening skills. The language experience that students already have contributes to the fact that they can, after hearing part of a word, sentence or message, predict its end.

Probabilistic forecasting manifests itself at all levels of language - from syllable to text. Understanding words depends on the development of phonemic hearing,

knowledge of the laws of word formation and word compatibility, and the ability to relate the meanings of words to the context. Finally, to understand a sentence, students must retain in memory the entire sound sequence of words that make up the sentence. The shorter it is, the easier it is to remember. This is due to the activity of short-term and long-term memory. Psychologists have found that the capacity of short-term memory is limited, therefore, when teaching listening at the initial stage, it is recommended to use sentences whose length is no more than 5-7 words. By gradually increasing the length of sentences, you can bring their volume to 10–12 words. The same applies to the number of sentences and semantic chunks in the whole text.

So, short-term memory retains information received during the process of perception. Then the necessary part of the information enters long-term memory, where words, phrases and syntactic structures, rules and schemes for connecting them are stored. The volume of short-term memory can be increased with the help of special exercises. For example, “Listen to a series of words, phrases or sentences, repeat them,” “Listen to a sentence or series of sentences twice; determine what is missing or added.”

Understanding a text in both a native and a foreign language is associated with a transition from the external, expanded design of a thought to the abbreviated meaning of a statement. One can speak of a full understanding of the message only when the student is able to convey its main content in a few words. If a student understands all the words and phrases in the message he listened to, but cannot say what the meaning of what he listened to is, then the required level of understanding has not been achieved.

It is necessary to train students in paraphrasing sentences they hear, to develop their skills in equivalently replacing some words of the text with others in order to reduce the information received. To do this, you can use the following types of tasks: “Listen to the story and tell it briefly”; “Listen to the text and title it”; “From a number of given headings, select the most suitable one,” etc.

Difficulties in listening Learning to listen involves not only the development and training of speech mechanisms, but also the formation of skills to overcome difficulties associated with the conditions of perception and the characteristics of the semantic content and linguistic form of the message. Here are some of them: 1) the one-time presentation of information and the large volume of speech messages

significantly complicate the perception of the spoken text. Repeated listening improves understanding, promotes comprehension of new information, and its memorization.

The volume of the message is measured by the number of words (or listening time), at the initial stage - texts of a descriptive or narrative nature, consisting of 3-6 sentences (up to 2 minutes of playing time); 2) the speaker's fast speech rate, associated with rhythm, stress and pauses, interferes with successful listening (the average speech rate is 220–240 words per minute); 3) the subject content of the speech, depending on the age and interests of the listener, the plot and logic of constructing the sounding statement are also important for successful listening; 4) difficulties associated with the perception of the linguistic form of the message: phonetic, lexical, grammatical features of the spoken text.

The basic principles of constructing a system of exercises for teaching listening are determined by the nature of speech activity, the sequence of formation of the necessary skills and abilities to successfully overcome the listed difficulties. A system of exercises for teaching listening.

In the methodology of teaching listening, there are two types of exercises: a) training (preparatory) and b) communicative-speech. The purpose of the training exercises is to provide the technical side of listening, remove linguistic and psychological difficulties, and form listening mechanisms. These include: 1) exercises such as “Listen - repeat!”, “Listen - name!” for the development of phonemic hearing and the mechanism of internal pronunciation; 2) exercises related to breaking phrases into syntagms, substitution, transformation of intonation, and answering questions; 3) exercises for memorizing a series of words in a certain sequence, with grouping by meaning, expanding the structure and content, etc., aimed at developing the mechanism of RAM; 4) exercises to develop the mechanism for identifying concepts related to determining the meaning of words, finding a word in the specified meaning, and the ability to select synonyms and antonyms for it; 5) exercises for the formation of words belonging to other parts of speech (nouns from verbs), determining the meaning of new words by their elements; composing phrases; making assumptions about the content of the text based on the title, beginning, associated with the formation of a probabilistic forecasting mechanism and the development of linguistic guesswork, etc.

4) use perception guidelines (repetitions, pauses, rhetorical questions) when performing certain activities with a speech message; 5) understand the elements of subjective assessment; 6) retain factual material in memory; 84 7) distinguish between the influencing and pragmatic functions of speech messages, etc. The system of exercises when teaching listening should reflect the characteristics of this type of speech activity and take into account the sequence of formation of speech skills and abilities.

Conclusion. Thus, mastery of listening as a type of speech activity should ensure a successful communication process, develop students' ability to speak and understand a foreign language, and since this process is complex and difficult, schools need to pay more attention to this procedure. It is very important to increase students' motivation to understand foreign speech by ear. But there are all the prerequisites for improving the process of teaching listening: technology in modern times is developing at a high pace, and teachers have more and more opportunities to use various types of technical teaching aids.

Bibliography:

1. Agapova D.V. Formation of perceptual competence of listening as a component of interpersonal communication among first- and second-year students of the language faculty (On the example of the English language): diss. ...cand. ped. Sciences: 13.00.02. - St. Petersburg, 2004. - 212 p.
2. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages: A manual for teachers. - 3rd ed., revised. and additional - M.: ARKTI, 2004. -S. 175-181.
3. Kolesnikova I.L., Dolgina O.A. English-Russian terminological reference book on methods of teaching foreign languages. - St. Petersburg: Publishing house "Russian-Baltic Information Center "BLITS", "Cambridge University Press", 2001. - P. 101-106.
4. Burley-Allen M. Listening: The Forgotten Skill / M. Burley-Allen. - NY: John Wiley&Sons, Inc., 1995. - 280 p. The project method as a means of optimizing the process of teaching a foreign language.

ASSESSMENT AND EVALUATION AS A MEANS OF MOTIVATION FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Turaeva Shahida Egamberdievna
Karshi Engineering and Economic Institute

Annotation. The importance of control at different stages of learning a foreign language is emphasized. The need for objective assessment and marking during learning is substantiated, since there is a close relationship between assessment and the formation, maintenance and strengthening of motivation in mastering a foreign language. It is concluded that an objective, comprehensive assessment is an important motivating stimulus for a student and an effective tool in a teacher's arsenal.

Key words: control, assessment, marking, motivation, maintenance and strengthening.

The need to improve various types of control for a reliable and objective assessment of the results achieved by students is one of the most discussed topics in pedagogy, especially when teaching a foreign language.

Currently, due to fierce competition in the labor market, the need for highly qualified specialists who are able to communicate in a foreign language is steadily increasing. However, we live not only to solve economic problems, but educational tasks are no less important.

Nowadays, students have ample opportunities to travel for exchange studies and receive education at educational institutions in different countries. It is natural that such an important question of assessment arises here, how high-quality is the preparation of students in terms of language. The problem of assessment was and is one of the most important components of the educational process at all stages of teaching a foreign language. With the help of control and evaluation, a number of different functions are carried out: teaching, predicting, diagnosing, developing and, of course, educational. Without a doubt, the further desire to continue studying and, as a consequence, the entire learning outcome depends on how well control and assessment is organized. To put it differently, assessment is one of the very

significant means of motivating students when learning a foreign language at all stages of learning.

If we compare the meaning of the concepts: “assessment” and “mark”, then it becomes obvious that they are not identical. The mark is a point indicator that is established by state standards in order to indicate the degree of knowledge of each specific student. An assessment can be called a verbal (verbal) description of the results, diligence, aspirations, efforts on the part of the student; often the assessment is of a detailed nature.

The mark should follow from the assessment, but not vice versa. Giving a mark should be a natural result of the process of monitoring and assessing students’ skills. The mark is most often a quantitative characteristic, which is expressed by the total amount of points, summed up from the assessments of each of the criteria of the controlled skill. Here are several problems that a teacher may encounter:

- how to create a diagram that would clearly reflect the assessment;
- how to remain fair when assessing students;
- how to assess students’ skills in various types of speech activity;
- how to find an individual approach to a student;
- how to expand the vector of assessment from a focus on external control to improving learning achievements (learning outcomes), as well as increasing the interest (motivation) of students in learning a foreign language.

If we follow the meaning of such terms as “control”, “check”, “assessment” in domestic didactics, we will find that they are often used as synonyms and complement each other. With regard to testing learning outcomes or control, these terms are usually considered as pedagogical diagnostics. Assessment in didactics usually refers to the process of comparing the level that students managed to achieve with the standard concepts described in the curriculum.

Regarding the process itself, the assessment of knowledge, skills and abilities is carried out during control or verification of the latter. The conventionally accepted reflection of the assessment is a mark, which is usually expressed in points. Expressed in the form of a mark (in points) or a verbal value judgment by the teacher.

...Testing and evaluation include determining the goals and objectives of training, requirements for learning outcomes at each stage of the educational process; selection of test tasks, examples and method of expressing test results. All

components of verification and assessment are interrelated and must be considered as a unity.”

For the normal implementation of any human activity, motivation is necessary. It is of particular importance for cognition, and in the process of teaching a foreign language at each of the individual stages its role is very large. Psychologists traditionally distinguish between extrinsic and intrinsic motivation.

Intrinsic motivation can be associated with the effectiveness of educational activities, with the satisfaction of the need to improve performance results.

Exploratory behavior involves a person’s subjective assessment of his skills in relation to solving problems or situations facing him.

Psychology has not yet come to a consensus in understanding what motivation essentially is and what its role is in regulating human behavior.

However, even if on the part of students the desire to communicate in a foreign language is pronounced, it is the above type of motivation that is most difficult to maintain and maintain. That is why the assessment must be realistic, it must be based on comparison with the student's earlier achievements and results, since comparing the progress that the student has made relative to himself is much more appropriate than a simple comparison based on standards alone.

It is this assessment that contributes not only to maintaining, but also to increasing learning motivation and positive self-perception.

An important goal of good assessment should be to create and strengthen feedback between the student and the teacher.

This, in turn, would give the teacher the opportunity to motivate the student, develop his desire to learn, and stimulate knowledge. It would also serve as an impetus for further self-improvement of students, allowing them to independently evaluate and objectively analyze the achievements and results of their educational activities.

Assessment and marks should be used as a means that would encourage the student to actively work, in other words, marks should be used as a powerful motivating tool.

Assessment is a powerful educational tool that influences the development of the individual as a whole. Consequently, assessment affects all areas of a child’s life, regulates his relationships with others, and helps make plans for the future. The influence of assessment becomes beneficial if the student has confidence in the

teacher, where the decisive role is played by the teacher’s personality, his expectations, general position, style of communication with the class, and the ability to create an atmosphere of psychological comfort.”

All of the above is also true for students studying a foreign language. If there is no success, this will inevitably lead to the fading of its results, it should help the teacher select the most effective techniques and means of teaching that could stimulate the development of students, their further motivation, and which, in turn, will negatively affect educational activities .

Evaluation on the one hand of the process of cognition itself, and on the other hand, progress in learning a foreign language. If we conclude from here that an equally important task of a foreign language teacher is to expand the zone of external motivation in various ways. On the other hand, the teacher must focus on the student’s internal motivation, his current tasks and needs; develop interest in a foreign language.

The most important question that every teacher needs to find an answer to at the stage of knowledge control, regardless of what subject he teaches, including foreign language teachers, is “How to objectively and impartially evaluate a student without belittling his human dignity, How can we make assessment not only educational and educational, but also, to a large extent, a motivating factor?” When working with students, it is necessary to use all types of control for visual and objective assessment and marking:

1. Introductory, allowing to assess the level of students’ knowledge and general erudition. To do this, you can use testing, conversation, questioning, observation.
2. Current, which allows you to assess the degree of mastery of educational material on a specific topic, educational unit, for which diagnostic tasks are well suited, namely: surveys, tasks and practical work, various types of testing.
3. Corrective, allowing to identify and eliminate gaps and shortcomings. To do this, we can offer the use of repeated tests, as well as individual consultations, allowing for an individual approach to the student.
4. Final, which makes it possible to assess the degree of completion of the assigned tasks. Here, different types of reading, translation, annotation, testing and other types of tasks are used to assess various aspects.

In foreign language classes, students' knowledge can be assessed through frontal and individual work. With a frontal survey, in a short period of time it is possible to assess the state of knowledge of all students in each group.

An individual oral survey allows you to assess the correctness of the answer in terms of content, its consistency, independence of judgment, the logic of constructing a statement, and the speech culture of each student. This form is used for current and thematic accounting.

Oral questioning is carried out at every lesson; correct assessment of students' knowledge plays an important role here. Testing in written form allows you to assess the knowledge of a large number of students simultaneously in a short time. Students' written work is carried out in the form of control, verification and independent work, tests.

Increasingly, we began to use tests to test knowledge. The test allows you to quickly and relatively simply, under equal conditions for all subjects, make an assessment. At the same time, it is very important not to stop only at assigning points for the completed test, but to analyze its results, giving a detailed assessment of the result.

The exam is conducted to determine the achievement of the final learning outcomes on a specific topic by each student. At this stage, you should also not limit yourself to just setting a point mark. This stage is very important in terms of motivation and requires special attention from the teacher. If we talk specifically about the process of teaching foreign languages within a university, we can conclude that a foreign language, being one of the few humanitarian disciplines in the educational cycle, has all the capabilities to solve not only educational, but also a whole range of educational tasks in the formation of personality future professionals.

The assessment, in turn, must be effective and comprehensive. It should be based on objective indicators, allow the process of determining the final grade to be formalized, provide feedback, and the system should also be flexible enough.

All this will stimulate motivation to learn a foreign language, which, in turn, will improve the quality of specialist training.

Bibliography:

1. Avanesov V. S. Methodological and theoretical foundations of pedagogical control: abstract. dis. ... Dr. ped. Sciences / Avanesov V. S. – St. Petersburg, 1994. – 32 p.
2. Bakshaeva, N. A. Psychology of student motivation: textbook. manual for universities / N. A. Bakshaeva, A. A. Verbitsky. – 2nd ed. – M.: Yurayt, 2017. – 178 p.
3. Banshchikova, E. V. The influence of grades and assessments on the development of a schoolchild's personality / E. V. Banshchikova. – URL: http://lomonpansion.com/articles_2_3282.html
4. Bezborodova, M. A. Motivation in teaching English / M. A. Bezborodova // Young scientist. – 2009. – No. 8. – P. 156–160.
5. Grigoryan, S. T. The problem of motivation in the psychology of teaching a foreign language / S. T. Grigoryan // Problems of teaching foreign languages. – Vladimir: Publishing house VGPI, 1970. – T. 5. – P. 15–24.
6. The concept of assessment in education / T. V. Zagoruiko, S. Yu. Didenko, E. I. Cherepanskaya, E. E. Laktionova, L. I. Titova, V. V. Lebedeva // Young scientist. – 2018. – No. 45. – P. 240–242.
7. Zimnyaya I.A. Pedagogical psychology: textbook. for universities / I. A. Winter.

Research Science and Innovation House

Применение игровых технологий на активизацию словарного запаса на занятиях русского языка

Ярматова Мехринисо Азаматовна

Старший преподаватель

Каршинский инженерно-экономический институт
кафедра Узбекского языка и литературы,

Старший преподаватель

Университета экономики и педагогики НОУ
кафедры Иностранных языков

Аннотация: В данной статье рассматривается актуальность и значимость использования игровых технологий на уроках русского языка с целью развития речи школьников.

Ключевые слова: игровые технологии, игра, речь, развитие речи, уроки русского языка.

Abstract: This article discusses the relevance and significance of using gaming technologies in Russian language lessons for the purpose of developing the speech of schoolchildren.

Key words: gaming technologies, game, speech, speech development, Russian language lessons.

need to be translated into English.

Главная задача обучения русскому языку – это развитие речи, которая является основой умственной деятельности и средством коммуникации. Уровень умственного развития ученика определяется через четкую, доказательную, образную устную и письменную речь, которая грамотно и логически построена.

Чем богаче и правильнее речь ребёнка, тем легче ему высказывать свои мысли, тем шире его возможности в познании окружающей действительности, содержательнее и полноценнее отношения со сверстниками и взрослыми, тем активнее осуществляется его психическое развитие.

В. С. Мухина утверждает, что «игра оказывает большое влияние на развитие речи. Игровая ситуация требует от каждого включенного в нее

ребёнка определенного уровня развития речевого общения».

Макаренко говорил: «...ребёнок должен играть, даже когда делает серьёзное дело. Вся его жизнь – это игра»

Дети от начальных до старших классов очень любят играть.

«Без игры нет и не может быть полноценного умственного развития. Игра – это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребёнка вливается живительный поток представлений, понятий. Игра – это искра, зажигающая огонек пытливости и любознательности». (В. А. Сухомлинский)

Применение различных игровых технологий на уроках русского языка в любом случае помогает устранить ряд трудностей, но главное, игра способствует развитию речи учащихся, пополнению их словарного запаса.

Игры позволяют вовлечь в работу большое количество учащихся, вызвать активность детей и наглядно показать результат соревнования. Игровые задания дети выполняют с большим интересом при максимальной активности и позволяют сделать работу более эффективной по усвоению материала по русскому языку.

При работе со словом можно использовать дидактические игры, задания, упражнения. Качество и количество словарного запаса ребёнка во многом определяют уровень развития речи в целом. Необходимо уделять внимание как пассивному (то есть тем словам, которые хранятся в запасе памяти), так и активному (слова, которые постоянно используются) словарному запасу. Очень важно, чтобы ребёнок знал, какие значения есть у слова, умел правильно употреблять его в самостоятельной речи.

Игровые упражнения и задания помогают в расширении словарного запаса.

1. Игра «Кто больше?» «Надо назвать, как можно больше слов, обозначающих фрукты, овощи, деревья, цветы, дикие и домашние животные, птицы, игрушки, инструменты, мебель, профессии» и т.п.

2. Подбирается несколько предметных картинок. Ученику предлагается найти рифму к названиям изображенных на них предметов. Рифмы можно подбирать и к словам, не сопровождая их показом соответствующих картинок.

Например - Том-дом. Огурец -- молодец. Заяц -- палец. Очки -- значки. Цветок – платок, и т.д.

3. За 3 минуты ученики должны написать, как можно больше слов, состоящих из 3-х букв. Например - сок, риф, тир, кот, и т. д.

4. Учитель будет называть слова, а ученики будут рассказывать, что этот предмет может делать. Метель - метет, а гром - ..., ветер - ..., а снег - ..., дождь - ..., а солнце - ... При каждом ответе целесообразно спросить: «А что еще делает солнце, оно ведь не только светит? «Пусть ученик подберёт как можно больше слов, обозначающих действие. Затем можно повторить ту же игру наоборот: «Кто летает? Кто водит? А кто плавает? Кто забивает гвозди? Кто ловит мышей? Кто строит? Кто лечит?».

5. Игра «Скажи по-другому». Учитель «Я начну, а ты продолжай». Вини - Пух забавный (весёлый, смешной, потешный, комичный...). Ослик Иа-печальный (грустный, нерадостный, огорченный...). Заяц трусливый. А как ещё можно сказать? (Боязливый, робкий, пугливый.) Заяц убегает от лисы. А как ещё можно сказать?" (Удирает, мчится, спасается бегством, летит во весь дух, уносит ноги). «Скажи, если предмет сделан из железа, то как он называется, какой он?" железо – (железный) - бумага - дерево - снег - пух – стекло.

6. Расширение словаря названиями профессий. Учитель называет профессию, а ученик с опорой на картинку, должен назвать, что делает человек определённой профессии: повар – варит (готовит), учитель – учит, строитель – строит. и т. д.

7. Учитель просит учеников назвать другой предмет, такой же белый, как и снег». (Такой же узкий, как и лента; такой же быстрый, как и речка; такой же круглый, как и мяч; такой же желтый, как и дыня).

8. «Какое слово лишнее не подходит к другим словам?» Ученики должны назвать лишние слова и объяснить почему. Грустный, печальный, унылый, глубокий. Храбрый, звонкий, смелый, отважный. Слабый, ломкий, долгий, хрупкий. Если ученику непонятно значение какого-либо слова, надо объяснить.

9. «Слова-неприятели» (упражнение на антонимы). Ко многим словам можно подобрать слова с противоположным значением. «Скажи наоборот».

Учитель начинает фразу, а ученик ее заканчивает. Например - сахар сладкий, а перец? Дорога широкая, а тропинка? Пластилин мягкий, а камень? Чай горячий, а мороженое? Холодный, чистый, твердый, толстый; тупой, мокрый, старший, светлый; просторный, враг, верх, проиграть; поднять, день, утро, весна; зима, завтра, рано, близко; низко, редко, медленно, радостно; темно, сел, взял, нашел; забыл, уронил, насорил, выпрямил.

10. «Один и много» (изменение слов по числам). Учитель назовёт один предмет, а ученики назовут слово так, чтобы получилось много предметов». Например - карандаш - карандаши. книга, ручка, лампа, город, стул, ухо, ребёнок, человек, стекло, имя, весна, друг.

11. Можно попробовать наоборот, учитель будет говорить слово, обозначающее много предметов, а ученики один когти, облака, воины, листья, цветы, пилы, молодцы, стебли, книги, ручки.

12. «Уменьшение». Ученики должны сказать, как будет называться маленький предмет? Маленький мяч - это мячик, а маленький стол - ...». трава, рука, плечо, солнце, банка, стул, книга, флаг, чашка, шапка.

13. «Закончи слово». Ученики должны отгадать какое слово учитель хочет сказать? Ком...» (Комната) и т.п.

14. «Путаница». Обучение звуковому облику слова. Подвести ученика к мысли, что один звук может полностью изменить значение слова.

Послушай, внимательно стихотворение:

Кто на дереве сидит? Кит
В океане кто плывет? Кот
В огороде что растёт? Рак
Под водою кто живёт? Мак

Вопросы:

- Какие слова перепутались?
- Почему?
- Чем эти слова похожи друг на друга?
- Чем отличаются?

15. Игра «Кто хитрее?» Развивает умения образовывать сравнительные степени имён прилагательных. Учитель просит вспомнить сказки, где главные герои животные. Лиса хитрая, а журавль – (хитрее, хитрющий); Лиса умная, а

журавль – (умнее); Заяц труслив, а зайчишка – (трусливее); Медведь косолапый, а Мишутка – (косолапее);

16. «Закончи предложение». Развивать умение составлять предложение путём подбора слов, подходящих по смыслу. Ученикам предлагается предложение или текст, с пропущенным словом. Они вставляют слово, подходящее по смыслу. К Тане пришли ... Мама вскипятила ... Таня поставила на стол и вазу с ...

Игровые технологии позволяют создавать благоприятные условия для получения знаний по русскому языку. Они значительно активизируют мышление, внимание, память, повышают интерес к изучаемому материалу, обеспечив при этом лёгкость усвоения материала. Благодаря игровым технологиям, увеличивается прочность полученных знаний и с помощью которого можно повысить интерес к русскому языку и сделать этот предмет более «живым» и увлекательным. Выше просмотренные задания пополняют словарный запас учеников.

Таким образом, игровые технологии стоит использовать на уроках русского языка для совершенствования речевого развития, но стоит отметить, что применение данных технологий будет продуктивнее только тогда, когда они будут включаться в учебный процесс систематически.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собрание сочинений; т.2. М.: Педагогика, 1982.
2. Зайцев В.С. Игровые технологии в профессиональном образовании. Челябинск: Библиотека А. Миллера, 2019.
3. Клемешова Н. С. Применение игровых технологий в начальной школе // Образование и воспитание. – 2019. – № 5.
4. Новикова Л.Р., Баранова О.И. Диагностика уровня развития речи младших школьников // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2020. – №6.

5. Прозорова А.С. Современные направления педагогической работы по развитию речи младших школьников // А-фактор: научные исследования и разработки (гуманитарные науки). – 2019.
6. Рудик П. А. Игры детей и их педагогическое значение. М., 1948.
7. Русский язык в школе. 1989, №4.
8. Русский язык в школе. 1992, №5.
9. Русский язык в школе. 1993 г., №3.
10. Русский язык в школе. 2000 г., №6.
11. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М., 1998.

Research Science and
Innovation House

**Фразеологизмы - одна из основных единиц языка, несущая в себе
национально-культурные элементы**

Ярматова Мехринисо Азаматовна

Старший преподаватель

Каршинский инженерно-экономический институт

кафедры Узбекского языка и литературы,

старший преподаватель

Университета экономики и педагогики НОУ

кафедры Иностранных языков

Ключевые слова: Фразеологизм, культурно-национальный колорит, обычаи и верования, общечеловеческие понятия, народные обычаи и традиции.

Аннотация

В этой статье сравниваются фразеологизмы русского и узбекского народа, также рассматриваются, некоторые узбекские фразы соответствующие русским фразам как по форме, так и по значению.

Keywords: Phraseology, cultural and national flavor, customs and beliefs, universal concepts, folk customs and traditions.

Abstract: This article compares the phraseological units of the Russian and Uzbek people, and also examines some Uzbek phrases that correspond to Russian phrases both in form and meaning.

В «Словаре русского языка» Сергея Ожегова говорится, что фразеологизм — это «устойчивое выражение с самостоятельным значением, близким к идиоматическому».

Фразеологизмы — лексические единицы, состоящие из двух или более слов и имеющие одно значение - это выражение, которое люди широко используют из поколения в поколение. При этом его значение не имеет ничего общего с традиционными значениями слов, из которых оно состоит.

В. В. Виноградов выделил три основных разряда фразеологизмов;

- Фразеологические сращения (идиомы).

- Фразеологические единства.
- Фразеологические сочетания.

Фразеологизмы наиболее часто отражают видение мира, национальную культуру, обычаи и верования, фантазию и историю народа. Фразеологизмы являются одним из наиболее интересных проявлений национальности, менталитета народа. По мнению В. А. Масловой «во внутренней форме большинства фразеологизмов содержатся такие смыслы, которые придают им культурно-национальный колорит». Во фразеологии разных языков много общего, так как фразеологизмы отражают общечеловеческие понятия и взгляды на мир. Но большинство фразеологизмов каждого языка отличаются своей национальной спецификой. Это различие проявляется в оттенках значения фразеологизмов, его национальной образности, в лексическом составе.

Фразеологизмы одна из основных единиц языка, несущая в себе национально-культурные элементы. У каждого народа присутствуют особые, только ему присущие способы мироощущения, мировосприятия и мировоззрения, которые создают основу национальной оценки реалий окружающей действительности. Фразеология является одним из способов языкового мировидения, что даёт основание говорить о существовании в каждом языке фразеологической картины мира. Чтобы понять значение фразеологизма *ammaning buzog'i* («как тётин телёнок»), нужно знать, хотя бы в общих чертах, национально-культурное своеобразие народов Средней Азии, у которых, в частности у узбеков, употребление этого фразеологизма связано с отрицательной качественной характеристикой человека (не очень сообразительный, сразу не соображает. У узбекского народа важнейшими ценностями признаются несколько иные характеристики, определяющие национально культурный характер: семья, т.е. такие семейные ценности как благополучие, спокойствие в семье. Семья испокон веков почитается как высшая ценность, в основе которой — любовь, взаимопонимание, такие важные понятия, как родители, дети, дом. (Totuv oilada beshik bo'shamas; Otlar so'zi — aqlning ko'zi; Bolali uy bozor – bolasiz uy mozor); мир, спокойствие и процветание в государстве (Bulbul chamanni sevar, odam – vatanni; Vatan qadrini bilmagan o'z qadrini bilmas; Vataning tinch – sen tinch.)

Сравнение фразеологизмов русского и узбекского языков помогает выявить разные ценности, присущие этим народам. Некоторые узбекские фразы соответствуют русским фразам как по форме, так и по значению: *pashshaga ham ozor bermaydi* - и мухи не обидит, *ko'z qorachig'idek asramoq* - беречь как зеницу ока, *tera sochi tikka bo'ldi* - волосы дыбом. В узбекском и русском языках слова, которые служат объектом во фразах, имеющих одинаковое значение, отличаются: *birovning nog'orasiga o'unamoq* - плясать под чужую дудку, *rangida rang yo'q* - на нём лица нет, *boshi oqqan tomonga* - куда глаза глядят. Хотя выражения в обоих языках семантически похожи, содержащиеся в них слова не совсем одинаковы. В таких выражениях есть разная местная и национальная колоритность: *Eski hammom, eski tos.* - Тот же санька на тех же санках. *To'rt tomon qibla* - скатертью дорога. *Nozik yeridan ushlamoq* - прижать к стенке. *O'zi yemas, itga bermas.* - И сам не ем, и другим не дам. *Ali Xo'ja-Xo'ja Ali* - Что в лоб, что по лбу. Фразеологизму «изо всех сил» соответствует аналог «zo'r beib». Фразеологизм «Как сыр в масле катается» – «*pichog'I mo'y ustida*» буквально: «его нож наверху масла». «Как осиновый лист дрожит (трясется)» – обычно в такое состояние человек приходит от сильного волнения, страха. Дрожать как осиновый лист – *zir titratmoq*. Отметим, что осина не растет в Узбекистане, *zir* от слова *zirillamoq* – побаиваться, буквально: дрожать, побаиваясь. «Как снег на голову» – в узбекском языке используется эквивалент: «*Tarvuzi qo'ltig'dan tushi*». *Yetti o'lchab, bir kes.* Семь раз примерь, один раз отрежь. *Yakka otning changi chiqmas, changi chiqsa ham dong'I chiqmas.* Один в поле не воин. Один конь пыли не поднимает, а если поднимет – славы не добудет

Некоторые фразеологизмы имеют свои корни в исторических событиях. Например, фразеологизм “красная цена” происходит от времен Гражданской войны в России, когда красные (большевики) ввели цензуру и контроль над информацией

Фразеологизмы также отражают народные обычаи и традиции. Например, фразеологизм “выпить за дружбу” связан с русской традицией поднятия тоста и питья за здоровье и дружбу.

Многие фразеологизмы имеют свои корни в фольклоре и литературе. Например, фразеологизм “белая ворона” происходит из русской народной сказки “О вороне и лисе” и означает редкое и необычное явление.

Фразеологизмы могут быть связаны с культурными символами и образами. Например, фразеологизм “как две капли воды” отсылает к сходству двух предметов или людей, как две капли воды, и является образным выражением.

Фразеологизмы являются неотъемлемой частью культуры и истории народа.

Таким образом, фразеологизмы в узбекском и в русском языках тесно связаны с культурой и историей народа. Они отражают особенности менталитета, традиции, обычаи и исторические события. Изучение фразеологизмов позволяют лучше понять исторический и культурный контекст, в котором они возникли.

Использованная литература

1. Виноградов В. В. [Об основных типах фразеологических единиц в русском языке](#) // [Избранные труды. Лексикология и лексикография](#). — М., 1977.
2. Под ред. А.И. Молоткова [Электронный ресурс]. — <https://djvu.online/file/z7q1Gf8xaуHr>.
3. Охунова. Х. Фразеология русского и узбекского языков как элемент выражения культуры /Х. Охунова // Academic Research in Educational Sciences. — 2021. — Vol. 2, iss. 11. НЕВЕРБАЛЬНЫЕ СРЕДСТВА ОБЩЕНИЯ В ПРОФЕССИОН.
4. Адонина Л.В., Значение фразеологии в методике обучения русскому языку как иностранному, Современная высшая школа: инновационный аспект. Т.9. №2.2017.
5. Чжан Лэй, Преподавание фразеологизмов русского языка как иностранного в культурологическом аспекте, Научный журнал «Педагогическое образование в России», 2016, № 12.
6. 3.Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. — М.: Наука, 1967.
7. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. «Справочник лингвистических терминов», «Просвещение», М.1972.
8. Виноградов В.В. Об основных типах ФЕ в русском языке. М.,1977.

9. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии: фразеосочетания в системе языка. Изд. 2-е. – М.

10. Лингвокультурологический аспект фразеологических единиц узбекского языка / Н. З. Улухужаев. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 19 (123). — С. 614-618. — URL: <https://moluch.ru/archive/123/34023/> (дата обращения: 17.01.2024).

11. https://vuzlit.com/876559/osobennosti_frazeologii_russkogo_yazyka

Research Science and
Innovation House

АНАЛИТИЧЕСКОЕ СРАВНЕНИЕ ДВУХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ, ИХ ФОНЕТИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ: РУССКИЙ И ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫКИ

Адахамжонов Давронбек

студент Ферганского Государственного университета

Аннотация: Русский и польский – славянские языки, хотя и входят в разные подгруппы. Они имеют близкие сходства и кардинальные различия. В данной статье будут рассмотрены сходства и отличия двух языков, которые когда-то были один единым языком, а также их сходную грамматику и фонетику.

Ключевые слова: Изменение, инологизм, история, обозначение, польский, редуцироваться, русский, фонема, шипящий, язык.

Польская кириллица				
Аа	Аа	Бб	Вв	Гг
Дд	Ее	Ее	Ёё	Ёё
Жж	Зз	Ии	Йй	Кк
Лл	Мм	Нн	Оо	Оó
Пп	Рр	Рр	Сс	Тт
Уу	Фф	Хх	Цц	Чч
Шш	Щщ	Ъъ	Ыы	Ьь
Ээ	Ээ	Юю	Яя	Яя

Таблица 1.

Как я упомянул выше, польский язык, как и русский, исходят из одного языкового древа – славянского. Но дело в том, что они находятся по различные границы, будь то исторические или же территориальные. Эти два языка перенимали инологизмы соседних языков: русский язык - с греческого, тюркского, а польский – с немецкого и литовского.

В мире по-русски говорят примерно 166,2 миллионов человек, в вот по-польски меньше – около 40 миллионов.

Русский входит в группу восточнославянских языков, а польский в западнославянскую группу. При этом украинский и белорусский языки, которые также относятся к восточнославянских языкам, имеют больше сходств с их западным соседом, чем с восточным - русским. Это связано с тем, что русский язык развивался изолированно от выше упомянутых языков: современные территории Польши, западной Украины и западной Беларуси

входили в состав Речи Посполитой, а русский - в мелких княжествах под властью Монгольской империи.

В середине XIX века в польский язык пытались внедрить кириллическую систему письма, но как мы видим, этого не произошло. В настоящее время данным алфавитом пользуются в селе Вершина в Иркутской области, Россия, где помимо русский также проживают поляки и украинцы.

Польский язык считается консонантным языком. Шипящие звуки составляют значительную часть всей лексики языка. Как мы знаем, в славянских языках изначально не было шипящих. Они появились позже, возможно для удобного использования иноязычных слов, либо из-за климатических условий. Согласные фонемы [г], [к] и [х], стоящие перед гласными [э], [и], [И^р], [ь] и [а], со временем превратились в [ж], [ч] и [ш] и на письме записываются как «ż», «cz» и «sz» соответственно. Осколки образованных шипящих можно встретить и в русском языке: книга – книжник, отрок – отрочество, дух – душа и так далее.

Но помимо твёрдых шипящих согласных в польском появились также и мягкие шипящие от «нешипящих»: фонемы [с’], [з’], [т’], [д’] стали [щ’], [ж’], [ч’], [дж’] и на письме отображаются как «ś», «ź», «ć», «dź».

Звук [р’] в польском языке подвергся сильнейшему изменению. Изначально он звучал как [рж], но со временем [р] в начале фонемы редуцировался, в последствии чего остался лишь [ж] и на письме обозначался как "rz":

Польский	Русский
Szukaj	Поиск
Pojedynczy	Одиночный
Także	Также

Таблица 2

Польский	Русский
Świadek	Свидетель
Później	Позже

Przedmieść	Пригород
Dźwięk	Звук

Таблица 3.

Польский	Польская кириллическая транскрипция	Русский	Русская транскрипция
Rzeka	[жэка]	Река	[р'и³]
Rzym	[жым]	Рим	[р'им]
Rzadky	[жаджкь]	Редкий	[р'и³джи]
Morze	[можэ]	Море	[мор'и³]

Таблица 4.

В современном польском языке буквенная связка "rz" имеет свои нюансы. Если она стоит перед глухой согласной, то она обозначает фонему [ш]:

Польский	Русский
Krzesło	Стул
Przed	До
Trzy	Три
Przaśny	Пресный

Таблица 5.

Если она стоит перед звонкой согласной, то обозначается звуком [пж].

Польский	Русский
Brzanka	Колючка
Drzewo	Дерево
Grzać	Нагревать
Wrzesień	Сентябрь

Таблица 6.

Если «S», «C» и «Z» стоят перед буквой «I», то обозначают фонемы [ш], [ч] и [ж]:

Польский	Русский
Miesiąc	Месяц
Życie	Жизнь
Zima	Зима

Таблица 7.

Если же «C» стоит перед согласной или иной гласной, то она обозначает фонему [ц]:

Польский	Русский
Cały	Целый
Oficer	Офицер
Wkrótce	Вскоре

Таблица 8.

Также с в польском языке остались славянские архаичные закрытые гласные фонемы, которые со стечением истории редуцировались, а то и вовсе исчезли из восточнославянских языков, в том числе и из русского. Здесь я имею ввиду старославянские буквы «А», «Ж», «ІА», «ІЖ» и их фонемы [ɛ],[ɔ],[jɛ],[jɔ] соответственно. Если первая фонема в польском языке записывается буквой «Є», то второй превратился в [ɔ] и стал обозначаться как «А».

Польский	Русский
Język	Язык
Następny	Следующий
Błąd	Ошибка
Książka	Книга

Таблица 9.

Буква «Ó» в польском языке обозначает фонему [y]. Если провести линию между славянскими языками, то можно заметить, что роль вышеупомянутой буквы в русском языке играет «О», а в украинском «І»:

Польский	Русский	Украинский
Nóż	Нож	Ніж
Lwów	Львов	Львів
Charków	Харьков	Харків

Таблица 10.

Буква «Ń» обозначает среднеязычную носовую фонему [н']:

Польский	Русский
Pieśń	Песня
Sto pień	Степень
Koń	Конь
Ogień	Огонь

Таблица 11.

Букве «Ł» соответствует белорусская «Ў» и английская «W»:

Польский	Русский
Spółgłoska	Согласный
Około	Около
łacina	Латынь

Таблица 12.

Research Science and
Innovation House

Список использованной литературы:

- 1) Adam Tycner: Cyrylica nad Wisłą. Rzeczpospolita, 2012-02-04;
- 2) Dorota Paśko 2011: Powiązania między językiem polskim a wyznaniem katolickim, w: Ewa Gołachowska i Anna Zielińska (red.) Wokół religii i jej języka. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 115.
- 3) Lewis, M. Paul, Gary F. Simons, Charles D. Fennig: Russian. A language of of Russian Federation (англ.). Ethnologue: Languages of the World (18th Ed.). Dallas: SIL International(2015);
- 4) Nationalencyklopedin (швед.). — Polska;

**Research Science and
Innovation House**

ВЛИЯНИЯ ВИДИМОГО СВЕТА КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА СИГНАЛ ЭПР СПЕКТРОСКОПИИ

Марданова Юлдуз Уктам кизи

Преподаватель кафедры «Общая физика», НавГГТУ

Камалова Дилнавоз Ихтиёровна

Профессор кафедры «Физика и астрономия», НавГПИ

Аннотация. В статье рассматривается то, что как влияет видимый свет на сигнал ЭПР композитов, на интенсивность сигнала ЭПР. Эксперименты показывают, что влияние света для отдельных компонентов практически отсутствует. Для объяснения происходящего исследования в статье приведены схемы и таблица.

Ключевые слова: ЭПР, композит, влияние света, сигнал, поливинилхлорид, сажа, радикалы, компонент, кислород, освещение.

Annotation. The article discusses how visible light affects the EPR signal of composites and the intensity of the EPR signal. Experiments show that the influence of light for individual components is practically absent. To explain the ongoing research, the article provides diagrams and a table.

Keywords: EPR, composite, light influence, signal, polyvinylchloride, soot, radicals, component, oxygen, lighting.

В данной статье рассмотрено влияние видимого света на сигнал ЭПР исследуемых нами композитов. Наши эксперименты для отдельных компонентов, т.е. для сажи ДГ-100 и ПВХ (поливинилхлорид) показывают, что влияние света для них практически отсутствует. В первом случае, независимо от длительности воздействия светом, сигнал ЭПР существенные изменения не претерпевает, а в случае ПВХ не образуется какое-либо существенное количество радикалов, что можно было бы зафиксировать. Возможность появления короткоживущих радикалов в случае ПВХ, так как он находится в затвердевшем состоянии, исключается.

Однако, интересную зависимость от влияния видимого света проявляют композиты ПВХ+сажа (таб.1). Здесь подразумевается изменяемость

интенсивности сигнала ЭПР от влияния света узкого компонента СТР, но следует подчеркнуть, что независимо от содержания сажи в ПВХ, параметры большого общего сигнала ЭПР не реагируют на свет по большому счету. Так, при содержаниях сажи в ПВХ $V_1=0,01$ и $V_1=0,04$ после освещения в течении 2 минут сигнал ЭПР полностью исчезает, а через 5 минут после выключения освещения восстанавливается до исходного значения.

Далее, при увеличении количества сажи в ПВХ до $V_1=0,07$ зависимость от освещения ослабевает, т.е. сигнал полностью не исчезает, а при концентрациях сажи в ПС $V_1=0,08$ зависимость сигнала ЭПР от освещения практически отсутствует. К настоящему времени мы, в качестве объяснения происходящего, можем привести лишь единственную нижеследующую схему.

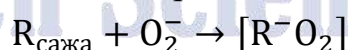
Таблица 1.

V_1	Интенсивность сигнала в относительных единицах, $I'm$		
	Перед освещением	После освещения в течении 2 минут	Через 5 минут после выключения освещения
0,01	80	0	80
0,04	75	0	75
0,07	70	25	70
0,08	65	62	60

При освещении видимым светом энергия квантов $h\nu$ идет перевод молекул ПВХ в возбужденное состояние, которое может быть потушено молекулярным кислородом с передачей ему электрона

Распад этого комплекса и миграция аниона кислорода O_2^- ведет к его столкновению с парамагнитными центрами сажи

В результате чего электрон аниона молекулы кислорода «рекомбинирует» с неспаренным электроном парамагнитного центра сажи, приводя к исчезновению сигнала ЭПР. Такая схема интерпретации более подходит для случаев, когда под влиянием света сигнал ЭПР полностью

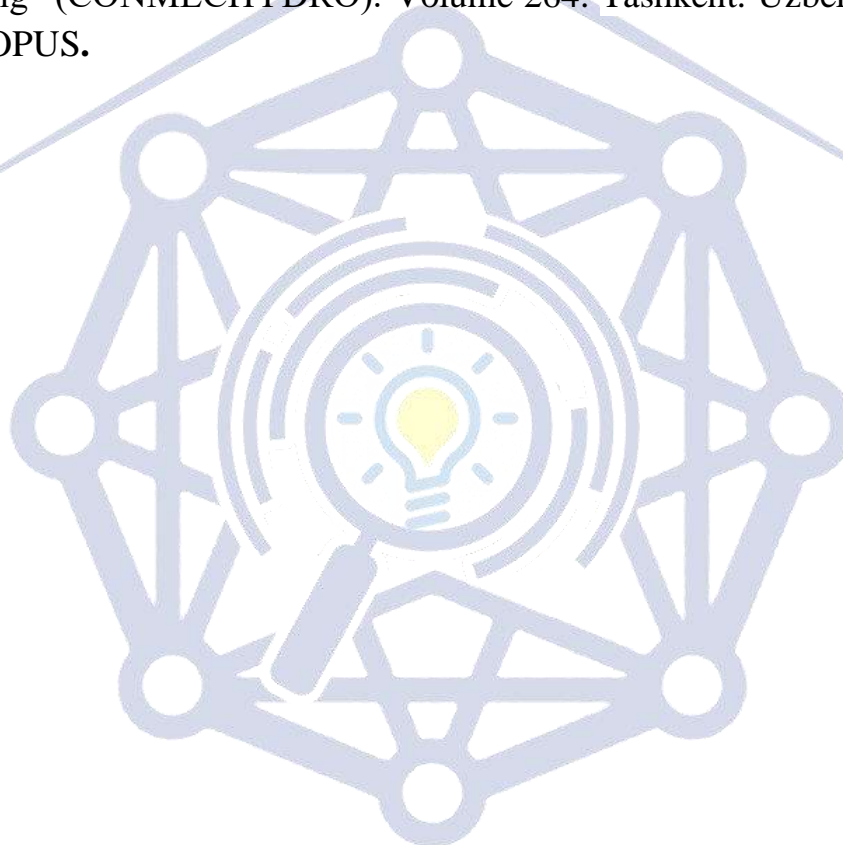
исчезает и вновь восстанавливается при выключении (случай ПВХ с $V_1=0,01$ и $0,04$).

Список использованной литературы

1. Камалова Д.И. и др. Влияние термообработки и толщины оксидного слоя на характеристики полупроводниковых материалов. “Universum: технические науки”. Россия. Декабрь, 2016. №12(33). 38-41 стр.
2. Камалова Д.И. и др. Перспективы применения полупроводникового материала на основе фосфида индия в отраслях приборостроения. “Universum: технические науки”. Россия. Январь, 2017. №1(34). 43-46 стр.
3. Камалова Д.И. и др. Электронно-микроскопическое и ИК, ЭПР спектроскопическое исследование структуры системы ПВДФ+сажа (0,02). “Universum: технические науки”. Россия. 2017. №11(44). 49-52 стр.
4. Kamalova D.I. and oth. Research of characteristics of the signal of EPR of composites. “Advanced materials research”. Switzerland. 2017. Volume 1145. pp 230-233.
5. Камалова Д.И., Негматов С.С., Умаров А.В., Абед Н.С. ЭПР спектроскопическое исследование структуры композитов на основе полистирола и каолина. “Universum: технические науки”. Россия. 2018. №5(50). 56-58 стр.
6. Kamalova D.I. and oth. Thermal conductivity of soot filled compositions based on polystyrene. IJARSET. International journal advanced research in science, engineering and technology. India. September. 2018. Volume 5. Issue 9. pp 6963-6968.
7. Kamalova D.I. and oth. Research of structure and physical and chemical properties polystyrene compositions it is filled with the Angren secondary kaolin. X International correspondence scientific specialized conference “International scientific review of the problems of natural sciences and medicine”. USA, Boston. April 2-3. 2019. pp 6-9.
8. Kamalova D.I. and oth. Study of the characteristic features of the strongest broadening of the EPR signal in polystyrene-based polymer compositions. SCIREA. Journal of Chemistry. March 9, 2020. Volume 5. Issue 1. February. 2020. pp. 1-11. SCOPUS.
9. Kamalova D.I. and oth. Research of electro physical and physicochemical properties of fillers for production of composite polymer materials. Solid State Technology. November 27. 2020. Volume 63, Issue 6. pp 9771-9777. SCOPUS.

10. Kamalova D.I., Umarov A.V. Investigation of ultrafine expansion in epr studies of a polymer composition based on polystyrene. Applied physics letters. AIP Conference Proceedings. 2308. 030019. 2020. SCOPUS.

11. Kamalova D.I. and oth. Electron-paramagnetic resonance and infrared spectroscopic research of the structure of a south field polyvinylidene difluoride near the percolation threshold. E3S Web of Conferences. International Scientific Conference “Construction Mechanics, Hydraulics and Water Resources Engineering” (CONMECHYDRO). Volume 264. Tashkent. Uzbekistan, April 1-3. 2021. SCOPUS.

Research Science and Innovation House

СЕРВИТУТ

Рузиев Исломбек Отабекович

Ташкентский Государственный Юридический университет

+998944870000

Абстракт: В этой статье исследуется правовое понятие сервитутов. В нем обсуждается, что представляет собой сервитут, различные виды, признаваемые в соответствии с общим правом и статутами, а также то, как создается каждый тип и определяется его сфера применения. Ключевые случаи, связанные с сервитутами, анализируются для иллюстрации устоявшихся принципов и меняющихся интерпретаций. Оцениваются вопросы, касающиеся конкурирующих интересов между владельцами сервитутов и землевладельцами. Вывод отражает то, как доктрины сервитутов способствуют справедливому землепользованию с течением времени.

Ключевые слова: имущественное право, недвижимость, права землепользования, подразумеваемые сервитуты, явные сервитуты, предписывающие сервитуты, сервитуты по необходимости, сфера применения, модификация

Вступление

По мере роста населения и развития технологий все большее значение приобретает оптимизация использования ограниченных земельных ресурсов с помощью механизмов сотрудничества. Сервитут создает ограниченное право пользоваться имуществом другого лица для определенной цели. Рассматривая фундаментальные принципы, обеспечивающие баланс между правом собственности и потребностями в доступе, в этой статье проводится углубленный обзор первоисточников, иллюстрирующих договорные аспекты законов о сервитутах и аспекты государственной политики.

Методы установления сервитутов:

Существует несколько методов, с помощью которых могут быть установлены сервитуты. К наиболее распространенным относятся:

1. Явные сервитуты: Эти сервитуты создаются на основании письменного соглашения между владельцем недвижимости и стороной, добывающейся установления сервитута. В документе указаны объем и ограничения сервитута.

2. Подразумеваемые сервитуты: Подразумеваемые сервитуты явно не указаны в письменном соглашении, но вытекают из действий или обстоятельств, связанных с недвижимостью. Например, сервитут может подразумеваться, если объект недвижимости, не имеющий выхода к морю, исторически полагался на пересечение границы другого объекта недвижимости для получения доступа¹.

3. Сервитуты по необходимости: Эти сервитуты предоставляются, когда владелец недвижимости не имеет выхода к морю и ему требуется доступ к дороге общего пользования. Сервитуты по необходимости обычно устанавливаются на основании судебного приказа.

4. Сервитуты по давности: Также известные как предписывающие сервитуты, они приобретаются путем постоянного и бесперебойного использования имущества другого лица в течение определенного периода, обычно составляющего от 10 до 20 лет. Использование должно быть открытым, общеизвестным и без разрешения владельца.

Результаты применения сервитута:

Применение сервитутов может иметь различные результаты в зависимости от конкретных обстоятельств. Некоторые общие результаты включают²:

1. Улучшенный доступ: Сервитуты могут обеспечить необходимый доступ к объектам недвижимости, не имеющим выхода к морю, гарантируя,

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/sorazmernaya-plata-za-servitut>

² https://unece.org/sites/default/files/2022-01/landadmin.devt_trends.r.pdf

что владельцы недвижимости смогут добраться до своей земли, не нарушая прав других лиц.

2. Охрана природы и охрана окружающей среды: Сервитуты могут использоваться для защиты экологически чувствительных районов или сохранения исторических памятников. Это позволяет устойчиво использовать землю и наслаждаться ею, сохраняя при этом ее природную или культурную ценность.

3. Общие коммунальные услуги: Сервитуты могут облегчить установку и техническое обслуживание коммунальной инфраструктуры, такой как линии электропередач, водопроводные трубы или канализационные системы, принося пользу нескольким объектам недвижимости экономически эффективным способом.

Обсуждение:

Сервитуты являются важнейшим юридическим инструментом, который уравнивает права владельцев недвижимости и потребности сообщества. Однако они также могут приводить к конфликтам и спорам. Общие моменты обсуждения включают:

1. Сфера применения и ограничения: Определение степени сервитута и любых связанных с ним ограничений может быть сложным, что приводит к разногласиям между вовлеченными сторонами. Четкая и подробная документация необходима для сведения к минимуму споров.

2. Обязанности по техническому обслуживанию: Сервитуты часто требуют постоянного технического обслуживания и ремонта. Установление обязанностей и обеспечение соблюдения требований может быть сложной задачей, особенно когда задействовано несколько сторон.

3. Землепользование и застройка: Сервитуты могут влиять на планы землепользования и застройки. Конфликты могут возникать, когда владельцы

недвижимости желают изменить свою землю таким образом, чтобы это повлияло на существующие сервитуты.

Вывод:

Сервитуты обеспечивают правовую основу, которая позволяет совместно использовать землю при соблюдении прав собственности. Методы установления сервитутов, такие как явно выраженные соглашения или подразумеваемые права, обеспечивают гибкость при учете различных обстоятельств. Результаты внедрения сервитутов варьируются от улучшения доступа и защиты окружающей среды до общей коммунальной инфраструктуры. Однако дискуссии, касающиеся сферы охвата, ограничений и обязанностей по обслуживанию сервитутов, подчеркивают необходимость четкой документации и эффективной коммуникации между вовлеченными сторонами³.

Явные сервитуты

Вытекающие непосредственно из договоров дарения между сторонами, явные сервитуты предлагают четко определенные права пользования, но вызывают вопросы, связанные с гибкими толкованиями. Анализ ведущих кейсов демонстрирует противоречие между жестким соблюдением оригинальных терминов и разумно расширенным использованием. Суды обсуждают, в какой степени изменившиеся условия оправдывают расширение статичных в остальном положений о сервитуте в отношении последовательной передачи права собственности.

Подразумеваемые сервитуты

Когда земля, находящаяся в единой собственности с соответствующим использованием, делится, подразумеваемые сервитуты могут обременять участок без предварительного использования в соответствии с доктринами очевидного непрерывного использования или разумной необходимости. Но балансирование раздела собственности с потенциальными обременениями, возникающими в процессе использования земли, вызывает сложности при

³ https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/sovershenstvuet_sya_poryadok_osushchestvleniya_servituta

интерпретации. Ведущие дела иллюстрируют, как суды взвешивают государственную политику, такую как поощрение продуктивной передачи земли, в противовес свободе индивидуального развития.

Предписывающие сервитуты

В отличие от явных и подразумеваемых сервитутов, основанных на предшествующем использовании или формулировках передачи, предписывающие сервитуты являются результатом открытого, печально известного, неблагоприятного и непрерывного пользования, превышающего предписывающий срок в соответствии со сроками исковой давности. Однако проведение различия между разрешенным нарушением границы и началом предписывающего периода вносит неопределенность. Ключевые прецеденты исследуют прояснение размытых границ между разрешительным, враждебным и “по праву” использованием.

Сервитуты по необходимости

Обеспечение доступа к участкам, в противном случае не имеющим выхода к морю, способствует продуктивному использованию земель. Таким образом, сервитуты по необходимости предоставляют права на вход-выход, вытекающие из подразумеваемого предоставления или резервирования, когда разделение отрезает участок от доступа. Но происхождение разделения неясно в древних названиях, а меняющиеся условия проверяют гибкость. Ведущие судебные дела оценивают разумные изменения в правах на необходимый сервитут на протяжении поколений.

Обсуждение конкурирующих интересов

Постоянное напряжение возникает между защитными ожиданиями, связанными с бессрочными правами сервитута, с одной стороны, и обеспечением непрерывного освоения земель с учетом технологий и экономики - с другой. Анализ иллюстративных случаев показывает, как юрисдикции сочетают статичные перспективы договорного права с одобрением разумных изменений по сравнению с первоначальными

предписаниями. Научные оценки проверяют, как отличить разрешенное "удобство" от обязательных адаптаций "разумной необходимости"⁴.

Сервитуты могут быть ценным инструментом защиты окружающей среды. Вот несколько дополнительных примеров того, как сервитуты могут быть использованы в этом контексте:

1. **Природоохранные сервитуты:** Природоохранные сервитуты - это широко используемый метод защиты экологически чувствительных территорий, таких как леса, водно-болотные угодья или места обитания диких животных. Эти сервитуты ограничивают определенные виды деятельности на земле, чтобы сохранить ее естественное состояние, предотвратить застройку и сохранить биоразнообразие. Они могут заключаться добровольно землевладельцами или при содействии природоохранных организаций, обеспечивая долгосрочную защиту экологически значимых земель.

2. **Живописные сервитуты:** Живописные сервитуты используются для сохранения визуальной целостности и эстетической привлекательности ландшафтов. Они часто используются для защиты живописных видов вдоль шоссе, береговых линий или в районах естественной красоты. Эти сервитуты предотвращают создание препятствий или неприглядную застройку, которые могли бы снизить живописную ценность земли, повышая общее качество окружающей среды.

3. **Прибрежные сервитуты:** Прибрежные районы, которые являются переходными зонами между сушей и водоемами, такими как реки, озера или ручьи, имеют решающее значение для поддержания качества воды, среды обитания диких животных и борьбы с наводнениями. Прибрежные сервитуты могут быть установлены для защиты этих территорий от деградации, вызванной такими видами деятельности, как загрязнение окружающей среды, чрезмерные лесозаготовки или строительство. Эти сервитуты могут включать ограничения на определенные виды землепользования или требовать от

⁴ <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-servituta-v-zemelnom-prave>

землевладельца внедрения природоохранных практик, способствующих здоровому состоянию прибрежных экосистем.

4. Сервитуты по сохранению истории: Сервитуты могут использоваться для защиты исторических объектов и сооружений от изменения или сноса. Эти сервитуты способствуют сохранению культурного наследия, устанавливая ограничения на модификации, которые могут нарушить историческую целостность объекта. Охраняя исторически значимые достопримечательности, сервитуты способствуют сохранению застроенной среды и поддержанию культурной самобытности сообщества.

5. Сельскохозяйственные сервитуты: Сельскохозяйственные сервитуты используются для поддержки методов ведения сельского хозяйства, защиты сельскохозяйственных угодий от застройки и содействия устойчивому ведению сельского хозяйства. Эти сервитуты часто ограничивают несельскохозяйственное использование земли и обеспечивают ее доступность для сельскохозяйственных целей в долгосрочной перспективе. Сохраняя сельскохозяйственные угодья, сервитуты помогают поддерживать местное производство продуктов питания, поддерживают сельскую экономику и защищают ценные сельскохозяйственные ландшафты.

Важно отметить, что конкретные положения и условия экологических сервитутов могут варьироваться в зависимости от местных законов, нормативных актов и целей вовлеченных сторон. Приведенные выше примеры иллюстрируют некоторые распространенные случаи применения сервитутов для охраны окружающей среды, но каждая ситуация может потребовать индивидуального подхода с учетом уникальных характеристик и целей сохранения рассматриваемой земли.

Когда землевладельцы заключают природоохранные сервитуты, они могут иметь право на различные формы компенсации. Компенсация, как правило, направлена на обеспечение финансовых стимулов для землевладельцев добровольно защищать свои земли в природоохранных

целях. Вот некоторые распространенные механизмы компенсации землевладельцам в рамках природоохранных сервитутов:

1. Покупка прав на застройку: В некоторых случаях земельные фонды, природоохранные организации или государственные учреждения могут приобрести права на застройку, связанные с объектом недвижимости. Это означает, что землевладелец сохраняет право собственности, но отказывается от прав на застройку земли в соответствии с определенными ограничениями, изложенными в соглашении о сервитуте. Цена покупки обычно оговаривается на основе оценочной стоимости прав на застройку или справедливой рыночной стоимости земли.

2. Налоговые льготы: Природоохранные сервитуты могут предоставить значительные налоговые льготы землевладельцам. Во многих странах, включая Соединенные Штаты, землевладельцы, которые передают природоохранный сервитут квалифицированной организации, могут иметь право на вычеты по федеральному подоходному налогу. Стоимость подаренного сервитута определяется путем квалифицированной оценки, и землевладелец может вычесть эту стоимость из своего налогооблагаемого дохода. Кроме того, некоторые юрисдикции предлагают льготы по налогу на имущество или скидки на землю, на которую распространяются природоохранные сервитуты.

3. Грантовые программы и попечительские фонды: Государственные учреждения, некоммерческие организации или частные фонды могут предлагать грантовые программы или предоставлять финансирование для установления природоохранных сервитутов и управления ими. Землевладельцы могут подать заявку на получение грантов для компенсации расходов, связанных с составлением юридических документов, проведением оценок или осуществлением долгосрочного руководства и мониторинга.

4. Банковское обслуживание по смягчению последствий: В определенных ситуациях землевладельцы могут получить компенсацию через банковское обслуживание по смягчению последствий. Эта практика предполагает

восстановление, создание, улучшение или сохранение определенных типов местообитаний или экосистем для компенсации воздействия проектов развития на окружающую среду в других местах. Землевладельцы, которые соглашаются сохранить или восстановить свою землю в соответствии с банковскими требованиями по смягчению последствий, могут получить компенсацию от застройщиков или государственных учреждений, стремящихся выполнить свои обязательства по смягчению последствий⁵.

Важно отметить, что доступность и объем компенсационных механизмов могут варьироваться в зависимости от юрисдикции, местных нормативных актов и конкретных природоохранных целей сервитута. Землевладельцы, рассматривающие возможность заключения природоохранного сервитута, должны проконсультироваться со специалистами в области права и налогообложения, чтобы понять доступные им потенциальные варианты компенсации и последствия для их финансового положения.

Выводы

Поскольку население перераспределяется по всему миру, а землепользование трансформируется в промышленном плане, балансирование бессрочных прав с оптимизацией ограниченного пространства остается основной задачей доктрины сервитутов. Постоянный судебный и законодательный баланс между первоначальными намерениями и приоритетами сообщества создает справедливую основу, способствующую сотрудничеству, необходимому для совместного использования производственных ресурсов. Общая гибкость остается основополагающей для сервитутов, позволяющих принимать адаптированные к местным условиям решения, приводящие права в соответствие с реалиями на местах.

⁵ <https://cyberleninka.ru/article/n/bankovskie-ekosistemy-spetsifika-razvitiya>

Источники:

1. Юридический словарь Блэка. (2014). Сервитут. Thomson Reuters.
2. Каллис, Д. (2018). Закон о сервитутах и лицензиях на землю. Западное академическое издательство.
3. Макфарлейн, Б. (2014). Земельное право: текст, прецеденты и материалы. Издательство Оксфордского университета.
4. Internal Revenue Service. (n.d.). Charitable Contributions: Substantiation and Disclosure Requirements. Retrieved from <https://www.irs.gov/charitable-contributions/charitable-contributions-substantiation-and-disclosure-requirements>
5. National Conservation Easement Database. (n.d.). Retrieved from <https://www.conservationaleasement.us/>
6. The Trust for Public Land. (n.d.). Conservation Easements: Frequently Asked Questions. Retrieved from <https://www.tpl.org/our-work/land-conservation/conservation-easements/conservation-easements-frequently-asked>

Research Science and Innovation House

TAHRIR SAN'ATIDA INDIVIDUALLIK

Amaliy tilshunoslik, tilshunoslik nazariyasi
Boyboboyev Hayotjon Abdujabborovich

Annotatsiya

Odatda, asar yoki maqola nashr etilish va e'lon qilinishdan avval tahrirga ehtiyoj seziladi. Muallif nuqtai nazari va maqsadidan kelib chiqib amalga oshirilgan tahrir asarning muvaffaqiyatli chiqishiga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada tahrir jarayoni va uning bosqichlari, muharrir individualligi, matn tahririning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Mavzu bo'yicha tadqiqotchilar va olimlarning fikrlariga munosabat berilgan.

Kalit so'zlar: tahrir, nashrga tayyorlash, tahrir san'ati, individuallik, mahorat.

Tahrir – arabcha so'zdan olingan bo'lib, ozod qilish, tuzatish, muharrirlik qilish, yozish, ijod qilish ma'nolarini ifodalaydi [1, 42]. Tahrir deganda ifodani, qoidani, qarorni, majburiyatlarni aniqlashtirish, umuman turli hujjatlarni tayyorlash tushuniladi [2, 3]. Nashr sohasidagi “tahrir” tushunchasining turlicha talqini mavjud.

Asarlar tahriri bir necha jarayonni o'z ichiga oladi: so'zlarni qo'llash me'yorlarining buzilishi va leksik xatolarni to'g'rilash, matnni stilistik jihatdan tuzatish, asar kompozitsiyasi mukammalligiga putur yetkazuvchi mantiqiy noaniqliklarni bartaraf etish, umumiy mazmunni buzmaganda qayta ishlash, qisqartirish va tartibga keltirish, faktik materiallarni (mas., manbalar, sitatalar, atamalar, sanalar, nomlar, raqamlar va hok.) tekshirish kabi.

Kitoblar va gazeta-jurnallarni nashrga tayyorlash, kino va multfilmni suratga olish yoki spektakl uchun ssenariy tayyorlash, radioeshittirish va teleko'rsatuvlarni efirga uzatish singari ilmiy-ijodiy jarayonlarda tahrir san'atining ko'p qirraliligi namoyon bo'ladi. Ilmiy-texnik (ixtisoslashgan), adabiy-badiiy, tarjima yoki huquqiy asarlar tahriri aniq maqsad, vazifa va xususiyatlarga ega bo'ladi. Bunda, ayniqsa, matn yoki ilmiy-ijodiy mahsulotning iste'molchilar (o'quvchi, tomoshabin) yoshi, guruhi, tajribasi, dunyoqarashi, kasb-kori va hokazolarga mos kelishi, tushunarli va qiziqarli bo'lishi talab etiladi.

Shu jihatdan, tahrir san’atida individuallik – muharrir faoliyatining asosini tashkil qiladi. Muharrir mehnati har bir materialga tanqidiy yondoshish, asar mavzusi va yo‘nalishiga ko‘ra tahlil qilish, shaxsiy qarorlar qabul qilishda ko‘rinadi. Biroq matn nomukammalligini bartaraf etishda uslub va g‘oyani, kompozitsiya tugalligi va til jozibasini saqlab qolish muhim. Misol uchun, ilmiy jurnal materiallarini tahrir qilish bilan badiiy asar tahririda o‘ziga xosliklar vujudga keladi: istilohlar, aniqlik, his-tuyg‘u va tasvir kabi. Bolalar uchun yaratilayotgan asarlarda esa ularga tushunarli bo‘lmagan atama va fikrlar olib tashlanadi yoki o‘zgartiladi, soddalashtiriladi.

Har qanday muharrir asarni to‘laqonli tahrir qilishi uchun bir necha bosqichlarda mehnat qilishi talab etiladi.

Jumladan:

1. Matn bilan tanishuv (dastlabki, boshlang‘ich tahrir). Bunda butun matn mazmuni, mundarija va tartibi, asar g‘oyasi va maqsadi umumiy baholanadi.

2. Chuqurlashtirilgan tahrir. Mikromatnlar o‘rtasidagi uzviy aloqalar, alohida matnlardagi izchillik ko‘rib chiqiladi, xatolar va muayyan detallar tuzatiladi.

3. Nazorat o‘qishi. Butun asardagi yaxlitlik, mazmuniy bog‘lanish va murakkab elementlar, sana va raqamlardagi aniqlik ko‘rib chiqiladi.

Ba’zi tadqiqotchilar esa bu jarayonni tanishuv o‘qishi, sidirg‘a o‘qish, chuqur o‘qish, sayqallov o‘qish kabi bosqichlarga bo‘lishadi¹.

Har qanday matn nashr etilish yoxud e‘lon qilinishdan oldin tahrirdan o‘tkazilishi maqsadga muvofiq. Asar (matn) qimmat, ilgari surilayotgan g‘oya va mavzuning ta’sirchanligi ko‘p jihatdan tahrir qanday bo‘lishiga bog‘liq. Bu murakkab ijodiy va individual mehnat faoliyati muharrirdan keng dunyoqarash, sohaviy bilim va lingvistik salohiyat talab qiladi. Shu jihatdan muharrir faoliyatiga tahririy tahlil va shaxsiy xulosalarning amaliyotga tatbiq qilinishidan iborat ijodiy jarayon deb baho berish mumkin².

¹ З.Т.Тоҳиров. Таҳрир мантики. –Т., “Ўзбекистон” НМИУ, 2016, 90-91-бетлар; Сикорский Н.М. Теория и практика редактирования: Учебник для вузов по спец. «Журналистика». -- 2-е изд., испр. и доп.-- М.: Высш. Школа, 1980; Редакторский анализ – профессиональный метод редактора. https://zinref.ru/000_uchebniki/02800_logika/011_lekcii_raznie_44/323.htm

² Мильчин А.Э. Редакторский анализ литературного произведения как составная часть теории редактирования. 1977, С-Пб.

Muharrir tahlili qo‘lyozmani muayyan yo‘nalishda ko‘zdan kechirishdan boshlanib, muallifning maqsad-muddaosini anglagan va bundan yiroqlashmagan holda, bo‘ljak asarning qimmatini, ilmiy yoki badiiy salohiyatini yuksaltirishga xizmat qilishgacha izchil davom etadi [3, 179].

Boshqacha aytganda, muharrir tahlili yoxud tahrir san‘ati tahririyat-nashriyot ishining sifatli natijasini ta‘minlab beruvchi, o‘zida maxsus uslublarni mujassamlashtirgan faoliyat sanaladi³.

Ta‘kidlash kerakki, tahrir san‘ati to‘lig‘icha individual, yakka shaxsning ilmiy-ijodiy mehnat faoliyatiga asoslanadi. Garchi ba‘zi ishlarda jamoaviy tahrir e‘tiborga olinsa-da, mavzu, soha yoki yo‘nalish nuqtai nazaridan individual fikrlar, shaxsiy mulohazalarga tayaniladi.

Matn tahririda xoh alohida muharrir, xoh muallifning o‘zi bo‘lsin, asosiy maqsad – asarning pishiq-puxtaligi, sayqallanishi, ilmiy-amaliy faktlarga mosligi, ta‘sirchanligi va o‘quvchi uchun tushunarli bo‘lishidir. Shu nuqtai nazardan asar tahriri yo‘nalishlarini uch turga bo‘lish mumkin: adabiy-badiiy, ilmiy va texnik.

Har qanday matn adabiy-badiiy tahrirga muhtoj sanaladi. Adabiy tahrirni qisqacha g‘oyalar, tushunchalar, muallif fikrini asoslovchi dalillarni yanada aniqroq so‘zlar, ifodalar orqali yetkazish uchun olib boriladigan izlanishlar jarayoni deb ham atash mumkin. Tahrirning bu turi material bilan tanishish, til qonun-qoidalariga rioya etilishi, asar nomi yoki maqola sarlavhasidagi g‘oyaning matnda yoritilish darajasi, leksik, grammatik, stilistik qurilish, noadabiy leksikaning qo‘llanishi kabi jihatlarni qamrab oladi. Misol uchun, yuridik mazmundagi matnda badiiy to‘qimalar, ekspressiv-emotsional bo‘yoqli jumlar bo‘lmasligi shart, bolalar uchun atalgan asar esa tushunarsiz so‘zlar, murakkab terminlardan xoli, yosh nuqtai nazaridan mos bo‘lishi talab etiladi. Adabiy tahrir nashrga tayyorlanayotgan matnning mazmuni va adabiy tuzilishiga javob beradi.

Ilmiy tahrirda matndagi fakt va raqamlar aniqligi, chizma, formula, hujjat va sitatalardagi izchillik muhim sanaladi. Bunda dastlab materialda ilgari surilgan g‘oya va fikrning dolzarbligi yoki aniqligi tekshiriladi, so‘ng leksik, stilistik, punktuatsion talablar ko‘rib chiqiladi.

INNOVATION HOUSE

3 Свешникова И.К. Технология редакционно-издательского дела: Учебное пособие. -М.: Изд-во МГАп «Мир книги», 1995.

Texnik tahrirda esa maket va nazorat nusxadagi kamchilik-nuqsonlar, sahifalar, bo‘limlar va sarlavhalar tartibi, surat, chizma, jadval va ilustrasiyalar tiniqligi singari talablarga e’tibor qaratiladi.

Bir so‘z bilan aytganda, tahrir san’ati va uning individualligi asarlar muvaffaqiyatiga xizmat qilish bilan birga, muharrir salohiyati, uning bilim doirasi va professional mahoratidan darak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – T., “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2020.
2. З.Т.Тоҳиров. Таҳрир мантиқи. –Т., “Ўзбекистон” НМИУ, 2016.
3. Сикорский Н.М. Теория и практика редактирования: Учебник для вузов по спец. «Журналистика». – 2-е изд., испр. и доп.-- М.: Высш. Школа, 1980.
4. Д.Тешабаева, Г.Бакиева ва бошқ. Медиалингвистика ва таҳрир. III жилд. Т., “O‘zbekiston”, 2019.
5. Свешникова И.К. Технология редакционно-издательского дела: Учебное пособие. -М.: Изд-во МГАп «Мир книги», 1995.
6. Мильчин А.Э. Редакторский анализ литературного произведения как составная часть теории редактирования. -С-Пб. 1977.

Research Science and
Innovation House

O‘ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi
Moddiy-texnik ta’minot boshqarmasi
Oziq-ovqat bo‘limi boshlig‘i
Babaev Ilyas Maxamadaminovich

Annotatsiya: Maqolada oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashning dolzarbligi, uning mamlakat iqtisodiy xavfsizligidagi ahamiyati va davlatimizda bu borada olib borilayotgan ijtimoiy iqtisodiy islohatlarning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiyot, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo‘jaligi, ekin maydoni, aholi soni, aholi turmush darajasi, bozor, iste‘mol, ehtiyoj, ishlab chiqarish, xo‘jalik.

SPECIFIC FEATURES OF ENSURING FOOD SAFETY IN UZBEKISTAN

Annotation: The relevance of issues of ensuring food security, its importance in the economic security of the country, and the specific features of socio-economic reforms carried out in this regard in our country are considered in the article.

Key words: economy, food security, agriculture, cultivated area, population, standard of living, market, consumption, need, production, economy.

Kirish

Mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash davlat iqtisodiy xavfsizligining ajralmas qismi bo‘lib, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini hamda kambag‘allikni qisqartirishga xizmat qiluvchi ososiy omil hisoblanadi.

Bu borada, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2023-yil 7-sentabr kuni bo‘lib o‘tgan Samarqanddagi “Oziq-ovqat xavfsizligi bo‘yicha xalqaro konferentsiyasi” ishtirokchilariga o‘zining nutqida takidlaganlaridek bizlarga yaxshi ma’lumki, oziq-ovqat xavfsizligi, uni barqaror etkazib berish, ochlik va qashshoqlikka qarshi kurash masalalari bugun ham o‘ta dolzarb muammolardan bo‘lib qolmoqda. So‘nggi o‘n yillarda “yashil inqilob” va innovatsion texnologiyalarning keng joriy etilishi tufayli qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi keskin oshishga erishildi, tobora ko‘payib borayotgan dunyo

aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda sezilarli yutuqlarga erishildi. Afsuski, keyingi paytda koronavirus pandemiyasi, jahon siyosati va iqtisodiyotidagi inqirozlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etkazib berish tizimida zanjirlarning uzilishi va mahsulotlarning narxlarini oshishiga olib keldi. Bu bilan rivojlanayotgan mamlakatlar nisbatan ko'proq jabr ko'rmoqda.

Global iqlim o'zgarishlari, qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat tizimiga investitsiya hajmi kamayishi vaziyatni yanada og'irlashtirmoqda. Bu esa mamlakatning barqaror rivojlanishga o'z salbiy oqibatlari bilan ta'sir etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 32 yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qurolli Kuchlar oliy bosh qo'mondoni jadidchi bobolarimiz ilgari so'rgan g'oyalariga alohida to'xtaldilar.

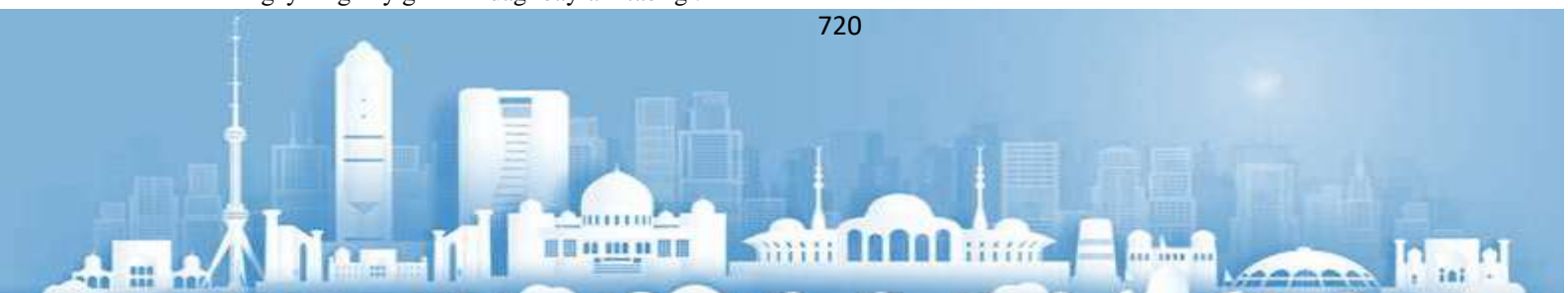
O'tgan asr boshida kurash maydoniga chiqqan jadidchi bobolarimiz ko'targan g'oya nima edi. Albatta fidoiylilik va vatanparvarlik bo'lgan. Shu ma'noda ulug' mutafakkir, jamoat arbobi Maxmudxo'ja Behbudiy **“Turkiston xalqining manfaati uch narsaga bog'liq deb aytgan, birinchisi -g'alla ya'ni oziq-ovqat xavfsizligi, ikkinchisi - askar, uchinchisi - harbiy tizimni shakllantirish”** deb yuz yil oldin aytgan so'zlari chuqur ma'noga ega.¹

Darhaqiqat, g'alla, oziq-ovqat xavfsizligi insoniyat tarixida barcha davrlarda birichni o'rinda turgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mamlakat iqtisodiy xavfsizlikning ajralmas qismi bo'lgan oziq-ovqat xavfsizligining nazariy va amaliy masalalarini hal qilish hamda uning jamiyat taraqqiyotidagi, aholining turmush farovonligidagi rolini asoslashga turli MDH iqtisodchi olimlaridan D.V.Zerakalovning “Oziq-ovqat xavfsizligi” monografiyasida oziq-ovqat xavfsizligi masalalari butun mamlakatlar miqiyosida ko'plab amaliy taxlillar keltiradi. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash suv resurslarining XXI asrga borib tanqisligi yuzaga kelganligi va bu global iqtisodiy

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 13-yanvardagi “O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 32 yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig'ilishi”dagi bayram tabrigi.

muammoga aylanishi haqida ko‘plab rasmiy statistik materiallar taxlili olib borilgan.²

Iqtisodchi olim L.Revenko o‘zining “Oziq-ovqat xavfsizligi echimini topish imkoni mavjud” nomli maqolasida jahonda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha asosan tashqi oqimlar ya‘ni, mamlakatlarda ishlab chiqarish salohiyati va imkoniyatiga bog‘liq holda taqsimlash masalalari ko‘rib chiqilgan.³

O‘zbekistonda tadqiq qilinayotgan muammolarning ayrim tomonlari umumiy tarzda H.P.Abulqosimovning “Davlatning iqtisodiy xavfsizligi” o‘quv qo‘llanmasida oziq-ovqat xavfsizligi muammosi umumiy tarzda o‘rganilgan bo‘lsa, yana bir iqtisodchi olimlarimizdan biri N.X.Ergashev O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda sug‘urtaning ahamiyatini ko‘rsatib bergan.⁴

Hozirgi vaqtda qishloq xo‘jaligida etishtirilayotgan ekinlarning serhosil, tashqi ta‘sirlarga chidamli navlarini yaratish va chorva naslini yaxshilash o‘ta muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sifatli va serhosil etishtirish borasidagi fermerlar, klasterlar va kichik ishlab chiqaruvchilar uchun axborot-konsalting markazlarini tashkil etilishi va ularni resurs tejaydigan ilg‘or texnologiya va usullari bo‘yicha malaka oshirish uchun agro-konsalting xizmatlarini keng joriy qilinishi tavsiya qilinadi. Zamonaviy texnologiyalar va qishloq xo‘jaligi texnikasi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi fermerlar uchun bir xilda ochiq va hamyonbop bo‘lishi hamda bu borada xalqaro moliya institutlarini ushbu masalaga alohida e‘tibor qaratilishini, qishloq xo‘jaligida ishlab chiqaruvchilarining “yashil texnologiyalar”dan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish va keng joriy qilinishi bugungi kunda dolzarb masaladir.

Mamlakatlar miqiyosida eng zarur oziq-ovqat mahsulotlari savdosi va transportirovkasida to‘liq erkinlik hamda oziq-ovqat mahsulotlari harakatini tartibga soladigan qoidalarni soddalashtirish kerakligini ilgari suramiz. Eng avvalo, agrosanoat kompleksi va uning lokomotivi, ya‘ni harakatga keltiruvchi kuchi bo‘lgan iqtisodiy rivojlanishning bir qismi sifatida mamlakatimizda zamonaviy talablarga to‘liq javob beradigan, innovatsion texnologiyalarga asoslangan holda ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlariga ichki va tashqi bozorda talab juda

² D.V.Zerakalov “Oziq-ovqat xavfsizligi” monografiyasi

³ L.Revenko o‘zining “Oziq-ovqat xavfsizligi echimini topish imkoni mavjud” nomli maqolasi

⁴ H.P.Abulqosimovning “Davlatning iqtisodiy xavfsizligi” o‘quv qo‘llanmasi

yuqori bo‘lib, bu borada keyingi besh yillikda olib borilgan samarali islohatlar evaziga yildan yilga qishloq xo‘jaligida oziq-ovqat mahsulotlarini etishtirish, sanoatda qayta ishlash bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik sub’ektlarida va korxonalarda modernizatsiyalash hamda diversifikatsiyalash jarayoni izchillik bilan amalga oshirilmoqda.

Respublikamizda qishloq xo‘jalik mahsulotlarini etishtirish borasida fermer xo‘jaliklarining faoliyati tizimli yo‘lga qo‘yilganligi hamda oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarilayotgan oziq-ovqat mahsulotlari turlarining ko‘payishi evaziga davlatimiz aholisini oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini etarli darajada qoplashga erishilmoqda. Bundan tashqari sifatli oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish va chekka hududlarimizga qadar etkazib berish miqdoran ko‘payib, sifat jihatdan yaxshilanib bormoqda. Respublikamizda oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlash borasidagi olib borilayotgan davlat islohotlari keng dunyo miqiyosida e‘tirof etilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda O‘zbekistonning oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlashda oziq-ovqat xavfsizligining o‘ziga xos xususiyatlari va yurtimiz olimlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqodlarni keng tahlil qilish, mantiqiy fikrlash kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligi butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Zero, ideal holatda qishloq xo‘jaligi, baliqchilik va o‘rmon xo‘jaliklari butun insoniyatni oziq-ovqat bilan to‘liq ta‘minlash va odamlar uchun risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Nega bashariyat farovonligi va kelajagiga xizmat qiluvchi mana shunday nufuzli tashkilot bu boradagi nuqtai nazarlarni yangilash g‘oyasini ilgari surmoqda? Sababi, bugungi kunda tabiatga befarq munosabat, unga antropogen ta‘sirning kuchayib borishi, isrofgarchilik, ilg‘or va rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasidagi oziq-ovqat balansi bo‘yicha farqning o‘sayotgani, iqlim o‘zgarishlari qator salbiy omillarni keltirib chiqaryapti. Noz-ne‘matlarimiz, chuchuk suv, ummonlar, o‘rmonlar, biologik xilma-xillik keskin sur‘atlarda kamayib bormoqda, er unumdorligi pasayib, tuproq degradatsiyaga uchrayotir. Oqibatda, BMT ma‘lumotlariga ko‘ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari och qolayotgan bo‘lsa, 2050-yilga borib bu soni 2 mlrd. kishiga etadi. Ularning 12,9 foizi

rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi. Besh yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘rtasidagi o‘limning 45 foizi aynan to‘yib ovqat emaslik natijasida kelib chiqayotir. Hozirgi kunda har yili 3,1 nafar bola aynan shu sabab hayotdan ko‘z yummoqda. Qolaversa, sayyoramizdagi har to‘rt bolaning bir nafari o‘z yoshiga nisbatan o‘smay qolgani aniqlangan. Maktab yoshidagi 66 mln. o‘g‘il-qiz darslarga beixtiyor och keladi. Shulardan 23 mln.i Afrikada istiqomat qiladi. Masalaning yana bir tomoni. Qishloq xo‘jaligi dunyodagi eng katta ish beruvchi tarmoqdir. Bugun kurrai zamin aholisining 40 foizi aynan shu soha orqali tirikchilik qiladi. Bu qashshoq qishloqlardagi oilalar uchun daromad keltiruvchi va bandlikni ta‘minlovchi asosiy manbadir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda asosan lalmi bo‘lgan besh million kichik fermer xo‘jaliklari oziq-ovqatning 80 foizini etkazib beradi. Shunday ekan, mazkur jabhaga investitsiya kiritish aholi qatlamlari oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash qatorida mahalliy va tashqi bozorlarga mahsulot etkazib berish bo‘yicha mamlakat imkoniyatlarini oshiradi.⁵

Yaqinda BMT tomonidan sohada yana bir tashabbusga qo‘l urildi. Ya‘ni oziq-ovqat mahsulotlari isrofgarchiligiga qarshi kurashish bo‘yicha global kampaniya e‘lon qilindi. Bu ham aynan oziq-ovqat xavfsizligiga xizmat qiladi. Ushbu tuzilmaning Atrof-muhit bo‘yicha tashkiloti(YuNEP) ma‘lumotiga ko‘ra, har yili dunyo bo‘yicha 1,3 mlrd. tonna oziq-ovqat mahsulotlari tashlab yuborilar ekan.(Bunga qaysidir ma‘noda o‘zimiz ham to‘ylarimizdagi isrofgarchiliklar orqali “hissa“ qo‘shmoqdamiz. Bejizga bunday tadbirlarni ixchamlashtirish bo‘yicha ishlar olib borilmayapti). Ne‘matlarning bunday isrof qilinishidek mantiqsiz holatga barham berish uchun birinchi navbatda ularni saqlash sharoitlarini o‘zgartirish taklif etilyapti. Bundan kelib chiqadiki “Qotgan non? Bir yog‘i chirigan olma? Mog‘or bosgan pishloq? Bunday mahsulotlar bilan nima qilish kerak? Ko‘pchilik ularni tashlab yuboradi. Dunyodagi oziq-ovqat mahsulotlarining uchdan bir qismi chiqindi idishlarida yotadi. Jahon iqtisodiyoti bundan har yili qariyb trillion dollar zarar ko‘ryapti”, - deb yozadi BMT. Tashkilot statistikasiga ko‘ra, dunyoda har yili qariyb to‘rt mlrd. tonna oziq-ovqat ishlab chiqariladi, agar ulardan oqilona foydalanilib, taqsimlansa, bu aslida sayyora ahlining barchasiga etgan bo‘lardir. Yuqoridagi kabi omillar tufayli dunyo oziq-ovqat bozorlarida narx-navo ko‘tarilib boryapti. Oxirgi o‘n yilda kuzatilgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi esa mazkur muammoning

⁵ <http://www.uza.uz> Agrar Siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi.

keskin tus olishiga sabab bo'ldi. Oziq-ovqat xavfsizligi mamlakat aholisini shu kabi asosiy mahsulotlar bilan o'zini o'zi, mustaqil ta'minlashga qodirligini ifodalaydi. Shuningdek, oziq-ovqat importiga o'ta bog'liqlikdan xalos bo'lganligini anglatadi. Davlatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosati qachon samara beradi? Qachonki, mahsulot ishlab chiqarish va import qilish darajalari oqilona uyg'unlashtirilsa, bu borada aholi uchun kafolatlangan imkoniyatlar yaratilsa, xalqaro pragmatik hamkorlik aloqalarni rivojlantirilsa, davriy ravishda yangilanib turadigan oziq-ovqat zaxirasini yaratishga ham qaratilgan.

Shular qatorida Mamlakatimizda sohani yanada rivojlantirish uchun keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmogda, hukumat tomonidan amaliyotga tadbiq etilayotgan farmonlar, qarorlar va davlat dasturlarida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari aks etayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Mamlakatimizda 2022-yil holatiga oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashga aloqador 4 ta qonun, 138 ta qaror (21 ta O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari, 80 ta O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, 27 ta O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorlari hamda 10 ta O'zbekiston Respublikasi vazirlik va qo'mitalar qarorlari) amaliyotga joriy etilgan va lex.uz O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasida joylashtirilgan.

O'zbekiston Respublikasining 1997-yil 30-avgustdagi Oziq-ovqat mahsulotining sifati va xavfsizligi to'g'risidagi, O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 29-apreldagi Aholini ayrim turdagi oziqovqat mahsulotlari bilan ta'minlashga doir choralar to'g'risidagi hamda O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga aholini asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlari bilan kafolatli ta'minlashga qaratilgan qo'shimcha kiritish to'g'risidagi qonunlari aynan oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlashga xizmat qiluvchi qonunlar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 22-dekabrdagi PQ-58 sonli Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida islohotlarni tadqiq qilish, strategik rejalashtirish hamda boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidall, 2020-yil 16-dekabrdagi PQ-4922 sonli O'zbekiston Respublikasining BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti, BMT Qishloq xo'jaligini rivojlantirish xalqaro jamg'armasi hamda BMT Butunjahon oziq-ovqat dasturi bilan hamkorligini kengaytirish va chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risidall, 2020-yil 9-sentyabrdagi №PQ-4821 sonli Respublika oziq-ovqat sanoatini jadalrivojlantirish

hamda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘laqonli ta‘minlashga doir chora-tadbirlar to‘g‘risidagi qarorlari ham mamlakatimiz aholisining turmush darajasini yaxshilash va ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida oziq-ovqat xavfsizligi ta‘minlash zarurligini asoslab beradi.

Xulosa

Mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashda avvalo quyidagi shartlarni bajarish kerak:

– davlat va mintaqa miqiyosida muvozanatlashgan xom-ashyo va oziq-ovqat resurslarini shakllantirish, saqlash va etkazib berish maqsadida agrosanoat ishlab chiqarishini tashkil etish, shuningdek, agrosanoat majmualarining eksport salohiyatini barqaror rivojlantirish;

– aholi turmush darajasi yanada yaxshilash va sifati iste‘mol mahsulotlari bilan ta‘minlash, tibbiyot me‘yorlari bo‘yicha etarli darajadagi oziq-ovqat mahsulotlarini iste‘mol qilishga mos keladigan daromadlar olish uchun sharoitlar yaratish;

- kerakli bo‘lgan oziq-ovqat mahsulotlari va xom-ashyoni import qilish uchun zarur bo‘lgan valyuta resurslari zahiralari (shu jumladan eksportdan olingan mablag‘lar hisobiga) yaratish;

– Mamlakatning oziq-ovqat mahsulotlari bilan o‘zini o‘zi ta‘minlashning barqaror darajasini qo‘llab-quvvatlash hamda import o‘rnini bosadigan mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish bo‘yicha ijtimoiy-iqtisodiy chora-tadbirlar kompleksini amalga oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 13-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 32 yilligi hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan xavfsizlik kengashining kengaytirilgan yig‘ilishi”dagi bayram tabrigi.

2. D.V.Zerakalov “Oziq-ovqat xavfsizligi” monografiyasi.

3. L.Revenko o‘zining “Oziq-ovqat xavfsizligi echimini topish imkoni mavjud” nomli maqolasi.

4. H.P.Abulqosimovning “Davlatning iqtisodiy xavfsizligi” o‘quv qo‘llanmasi.

5. <http://www.uza.uz> Agrar Siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi.

PREDICTION OF PHARMACOLOGICAL ACTIVITIES OF BIS-CARBAMATE MEE-2 AND ITS DERIVATIVES

Eldor Mashaev

Senior lecturer of the Tashkent Institute of Chemical Technology

Feruz Shapatov

Senior lecturer of the Alfraganus University

Bakhtiyar Kenjaev

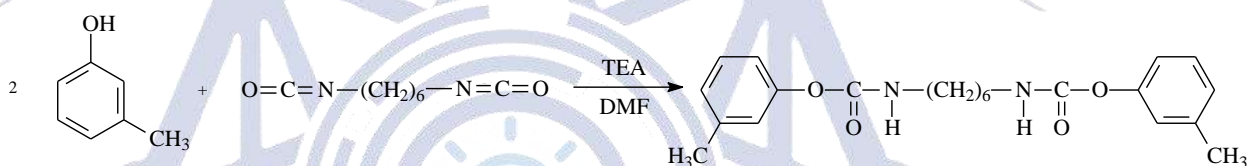
Assistant of the Alfraganus University

Abstract. In this research work, the biological activities of bis-carbamate MEE-2 and its derivatives were studied in the online pass online virtual screening program for the pharmaceutical and medical industries. As a result of screening, many pharmacotherapeutic activities were identified with a high percentage of the presence of various cytochromes as inhibitors, agonists and substrates. The data obtained will help for further research on these compounds and their use in pharmacology.

Key words: Bis-carbamate, pass online, screening, agonist, activity, medical, biological, virtual, cytochromes.

Introduction. Carbamates, or urethanes, are organic compounds with the general formula $R'R''NCOOR$ derived from carbamic acid (carbonic acid amide). Currently, many studies in the field of carbamates and derivatives of bis-carbamates are awakened not only by theoretical, but also by practical needs. From this point of view, carbamates and derivatives of bis-carbamates are undoubtedly of interest as substances with biological and pharmacological activity [4,5]. The use of these substances in medicine as anti-viral, anti-tumor, anti-inflammatory, anti-arrhythmic and other drugs is of particular interest. Also, representatives of this class of chemical compounds exhibit broad biological activity, due to which they are used as additives and medicines (for example, proserine and carbacholine). This list could be continued, as the geography of application of carbamates, bis-carbamates and polyurethane derivatives is wide. That's why we decided to conduct analyzes with the help of "Computer chemistry" and "Mathematical chemistry" programs, which are currently developing rapidly. In computer chemistry, substances (molecules) are modeled according to molecular graphs, with formal operations on the change of

substances (chemical reactions). In chemistry, this approach greatly simplifies the algorithmization of chemical problems, reduces them to typical problems of combinatorics and discrete mathematics, and allows searching for solutions using computer programs [1-3]. As examples of typical tasks of computer chemistry, we can cite the following: search for "structure-activity" relationships; creating sets of chemical structures that meet the specified parameters (composition, presence of functional groups, etc.); listing various chemical reactions between given reagents (called "computational synthesis") and so on [6,9-11]. The authors of this article synthesized bis-carbamates of the MEE series [20-23]. For example scheme for the synthesis of bis-carbamate N,N'-hexamethylene bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2:

The mechanism and parameters influencing the reaction have been studied [16,18]. MOL file model of bis-carbamate MEE-2 for Pass online program (fig. 1):

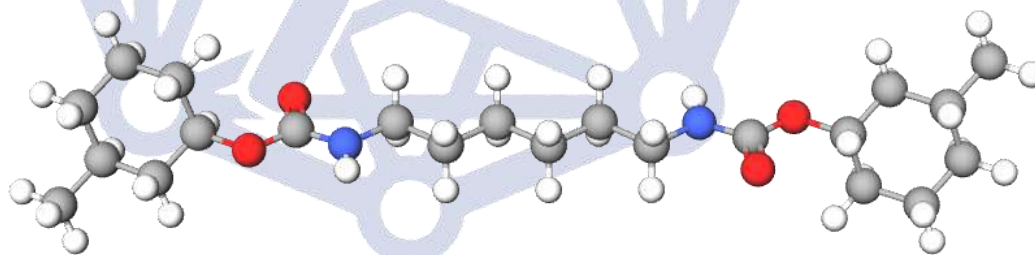
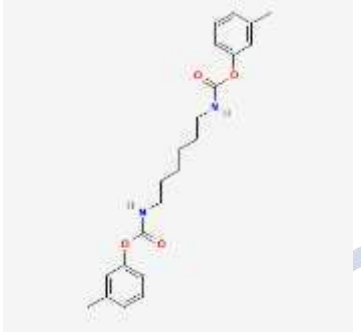

Figure 1. MolView (model) of bis-carbamate MEE-2

The resulting product was studied in international chemical databases [8]. We present to you the initial calculations of the bis-carbamate molecule MEE-2 using Pass online program (Table 1):

Table 1

Preliminary description of the compound MEE-2

 Compound MEE-2	Formula		$C_{22}H_{28}N_2O_4$
	Molecular weight		384.4742 u
	Hydrogen bond donors		2
	Hydrogen bond acceptors		4
	Percent composition		
	C	$12.0107 \text{ u} \times 22$	68.727 %
	H	$1.00794 \text{ u} \times 28$	7.3406 %
	N	$14.0067 \text{ u} \times 2$	7.2863 %
O	$15.9994 \text{ u} \times 4$	16.646 %	

The aim of this research work was to predict the pharmacological, therapeutic and medicinal activities of compounds of the MEE series by the structure-based in silico "structure-activity" method in the PASS program.

Materials and Methods. Synthesis of N,N'-hexamethylene bis-[(m-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2: In a three-neck flask equipped with a reflux condenser, a thermometer, and a stirrer, place 7.70 g (0.02 mol) of meta-cresol, add 30 ml of triethylamine (TEA), 60 ml of dimethylformamide (DMF), add drops at a temperature of 40-42 °C with stirring 2.6 ml hexamethylene diisocyanate (HMDI) dissolved in 8 ml DMF. The reaction mixture is stirred for 3 hours at a reaction mixture temperature of 45-48 °C. After the time has passed, the contents of the flask are transferred to a glass and water is added. The deposited precipitate is washed with those. After drying, a colorless powder is obtained with a yield of 9.6 g (93.7% of theoretical). $T_{\text{melt}} = 201-202^{\circ}\text{C}$; $R_f = 0.74$; $M_M = 468.64$; Found, %: C – 71.74; H – 8.51; N – 5.98; Calculated, %: C – 71.76; H – 8.60; N – 5.97.

Virtual screening of structural formulas based on "Structure-Activity" (SAR) relationship PASS Online <http://way2drug.com/PassOnline/predict.php> computer prediction program to find directions of practical use of new substances. Substances under study: N,N'-hexamethylene bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2; N,N'-hexamethylene N,N'-dinitroso bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2a; N,N'-hexamethylene N,N'-disodium bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2b; N,N'-hexamethylene N,N'-diisopropyl bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2v; N,N'-

hexamethylene N,N'-dichloro bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2g; N,N'-hexamethylene N,N'-dibenzyl bis-[(meta-cresol)-carbamate] i.e. MEE-2d.

Results and Discussions. PASS Online predicts over 3500 kinds of biological activity, including pharmacological effects, mechanisms of action, toxic and adverse effects, interaction with metabolic enzymes and transporters, influence on gene expression, etc. To obtain the predicted biological activity profile for your compound, only structural formula is necessary; thus, prediction is possible even for virtual structure designed in computer but not synthesized yet [12,15,17,19]. We have decided to present only those pharmacotherapeutic activities that are most likely to exist (Table 2).

Table 2

**Availability of estimated biological activities of synthesized substances
for medicine and pharmacology - (Pa >60%)**

Substances	Activities	Pa
MEE-2	CDP-glycerol glycerophosphotransferase inhibitor	0,846
	Against eczema	0,808
MEE-2a	CYP2F1 substrate	0,767
	TP53 expression enhancer	0,640
MEE-2b	CYP2C12 substrate	0,867
	General anesthesia	0,734
	Antiseborrheic	0,743
MEE-2v	CYP2C12 substrate	0,844
	Antidyskinetic	0,713
	Antihypoxic	0,667
MEE-2g	CYP2C12 substrate	0,867
	Acaricide	0,628
	Against infection	0,615
	Antiseptic	0,600
MEE-2d	Taurine dehydrogenase inhibitor	0,768
	1,4-lactonase inhibitor	0,675
	Fibrinolytic	0,618

*Note: Pa - The probability that an activity exists.

According to predictions of Table 2, compound MEE-2a showed the highest result of CYP2F1 substrate 0.767 (76%) and TP53 expression enhancer 0.640 (64%), compound MEE-2 showed result CDP-glycerol glycerophosphotransferase inhibitor 0.846 (84%) and against eczema 0,808 (80%). All substances of the MEE series showed high activities as substrates of CYP2F1, CYP2C12. Compound MEE-2d showed inhibitor of taurine dehydrogenase and 1,4-lactonase. Also, substances MEE-2v and MEE-2g showed antidyskinetic 0,713 (71%), antihypoxic 0,667 (66%) and against infection 0,615 (61%), antiseptic 0,600 (60%) activities.

Conclusion. The pharmacokinetic and pharmacotherapeutic parameters of bis-carbamate MEE-2 and its derivatives were predicted, and in silico screening of biological activity for medicine were carried out. Virtual PASS screening revealed that all bis-carbamates can act as CYP2F1, CYP2C12 substrates as well as CDP-glycerol glycerophosphotransferase, taurine dehydrogenase and 1,4-lactonase inhibitors. The results show that MEE series bis-carbamates and its derivatives exhibit a wide range of in silico activities and can be used for the synthesis of potential bioactive compounds and used in pharmacology.

References

1. American Conference of Governmental Industrial Hygienists (ACGIH). 2003. Guide to Occupational Exposure Values. Cincinnati, OH. <https://dhss.delaware.gov/dph/files/carbamfaq.pdf>
2. Emon N.U., Alam S, Rudra S., et al. Antidepressant, anxiolytic, antipyretic, and thrombolytic profiling of methanol extract of the aerial part of Piper nigrum: In vivo, in vitro, and in silico approaches. Food Sci. Nutr., 2021, 9(2): 833-846.
3. Ochoa M.E., Farfán N., Labra-Vázquez P., et al. Synthesis, characterization and in silico screening of potential biological activity of 17 α -ethynyl-3 β , 17 β , 19-trihydroxyandrost-5-en acetylated derivatives. Journal of Molecular Structure, 2021, 1225: 129167.
4. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N, N'-geksametilen bis-[(o-, m-krezolilo)-karbamat] larning o'tkir toksikligini o'rganish // Universal journal of medical and natural sciences. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 53-61.

5. Eldor Mashaev Ergashvoy ogli, Feruz Shapatov Utaganovich, & Bakhtiyar Kenjaev Ismatovich. (2023). In silico and in vivo study of acute toxicity of the substance of the MEE series. *Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing*, 1(8), 46–48.

6. E. E. Mashaev, A. G. Makhsumov, F. U. Shapatov “Study of the biostimulatory properties of MEE series bis-carbamates”, Vol. 2 No. 11 (2023): *International Journal of Agrobiotechnology and Veterinary Medicine*, pp. 1–4.

7. Yergaliyeva, E., Bazhykova, K., Abeuova, S., Vazhev, V., & Langer, P. (2022). In silico drug-likeness, biological activity and toxicity prediction of new 3,5-bis(hydroxymethyl)tetrahydro-4H-pyran-4-one derivatives. *Chemical Bulletin of Kazakh National University*, 107(4), 14-20.

8. E.E. Mashaev, I.R. Asqarov, M.M. Xojimatov, and M.M. Muminjonov, “Classification of bis-carbamates of the MEE series based on the nomenclature of goods of foreign economic activity of the republic of Uzbekistan”, *JNCI*, vol. 42, no. 2, pp. 97–103, Dec. 2023.

9. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Иброхим Абдугафуров. “In silico исследование бис-карбаматов серии МЭЭ на органоспецифической канцерогенности для крыс”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 95-99.

10. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Мухиддинов Баходир. “In silico изучение экотоксичности бис-карбаматов серии МЭЭ”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 100-103.

11. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Шодиев Абдурасул. “Прогнозирование острой токсичности бис-карбаматов серии МЭЭ на крысах”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 104-108.

12. Хайруллина В.Р., Герчиков А.Я., and Зарудий Ф.С.. "Анализ взаимосвязи «Структура-ингибирующая активность циклооксигеназы-2» в ряду производных ди-трет-бутилфенола, тиазолон и оксазолон" *Вестник Башкирского университета*, vol. 19, no. 2, 2014, pp. 417-423.

13. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Абсалямова Гулноза Маматкуловна and Исмаилов Бобурбек Махмуджанович. "Изучение острой

токсичности субстанции МЭЭ-2" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 32-35. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16584

14. Махсумов Абдухамид Гафурович, Мухиддинов Баходир Фахриддинович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Исмаилов Бобурбек Махмуджанович and Хакимова Гузал Рахматовна. "In silico, in vitro изучение биологических активностей препаратов серии МЭЭ-1,2,3" *Universum: химия и биология*, no. 1(115), 2023, pp. 52-56. DOI - 10.32743/UniChem.2024.115.1.16531

15. Filimonov D.A., Lagunin A.A., Glorizova T.A., Rudik A.V., Druzhilovskii D.S., Pogodin P.V., Poroikov V.V. (2014). Prediction of the biological activity spectra of organic compounds using the PASS online web resource. *Chemistry of Heterocyclic Compounds*, 50 (3), 444-457.

16. E. Mashaev, A. Makhsumov, Bahodir Fakhriddinov, and F. Khudoyberdiev, "Study of the biological activities of bis-carbamates of the MEE series for the agricultural industry", *ERUS*, vol. 2, no. 16, pp. 803–807, Dec. 2023.

17. Zakharov A.V., Lagunin A.A., Filimonov D.A., Poroikov V.V. (2012). Quantitative prediction of antitarget interaction profiles for chemical compounds. *Chemical Research in Toxicology*, 25 (11) 2378-2385.

18. Eldor Mashaev, Umidjon Beshimov, & Abduhamid Makhsumov. (2023). Mass spectroscopic study of bis-carbamate MEE-1 by in silico method. *World scientific research journal* (cc. 108–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10394286>

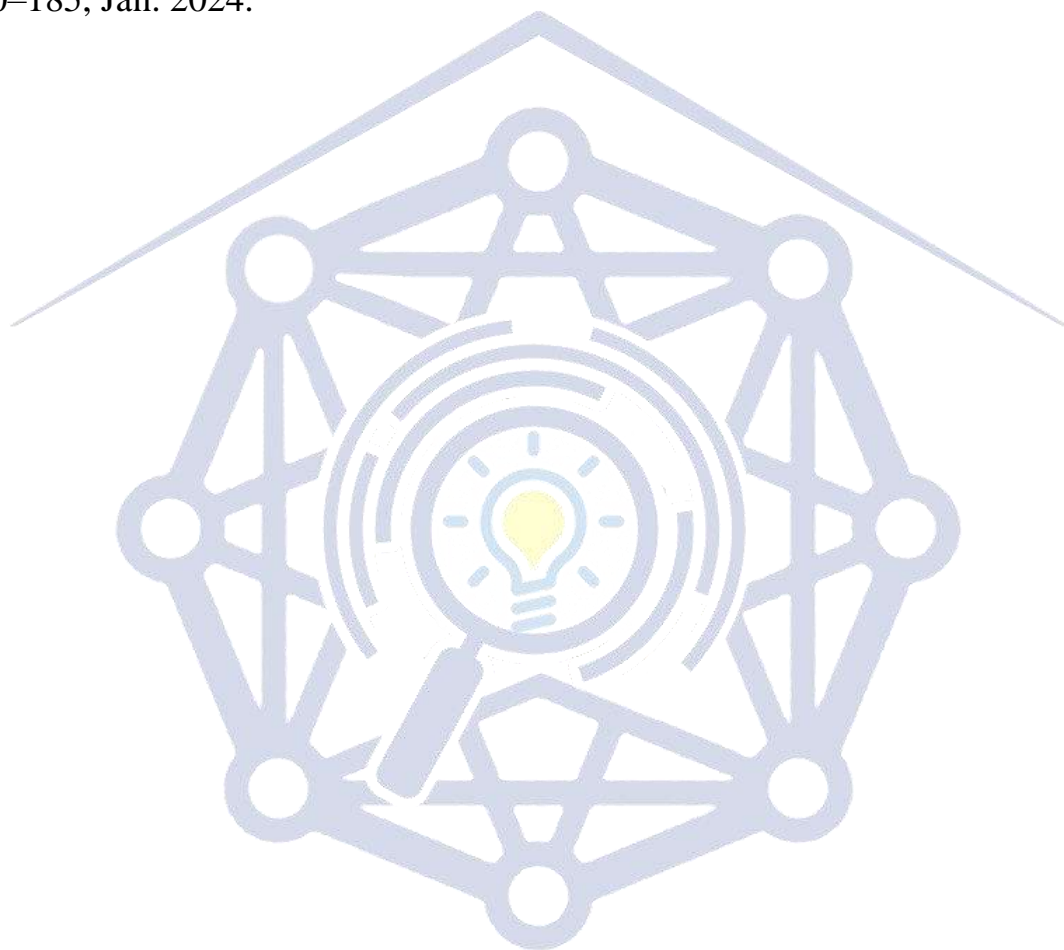
19. Filimonov D.A., Zakharov A.V., Lagunin A.A., Poroikov V.V. (2009). QNA based "Star Track" QSAR approach. *SAR and QSAR in Environmental Research*, 20 (7-8), 679-709.

20. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Odil Ziyadullaev, Guzal Otamukhamedova. "Studying the structure of bis-carbamate of the MEE series by IR spectral analysis method" *Science and innovation*, vol. 3, no. 1, 2024, pp. 85-90. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10511127>

21. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, & Akhmadali Khudoyberdiev. (2024). Study of the synthesis of bis-carbamate of the MEE series and study of brutto inhibitory activity. *Journal of science-innovative research in Uzbekistan*, 2(1), pp. 318–324. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10521571>

22. Eldor Mashaev, Feruz Shapatov “Prediction of pharmacotherapeutic activities of bis-carbamates of the MEE series”, IQRO, vol. 7, no. 2, pp. 50–54, Jan. 2024.

23. E. Mashaev, U. Azamatov and Sh. Jo’raqulov “Synthesis and study of the properties of bis-carbamate MEE-2 and its derivatives”, ERUS, vol. 3, no. 2, pp. 180–185, Jan. 2024.

Research Science and
Innovation House

Эффективность и безопасность применения антиаритмического препарата пропафенона

Алиходжаева М.И., Атаханов А.Ш., Жалилов Ф.С., Мустанов Т.Б.

Университет Алфраганус, факультет медицины, кафедра Фармацевтика и
ХИМИИ

Сердечно-сосудистые заболевания относятся к краевой патологии Узбекистана. Для лечения сердечно-сосудистой патологии широко применяются антиаритмические лекарственные средства, в частности пропафенон. В процессе применения антиаритмических препаратов, в том числе пропафенона, часто возникают тяжелые побочные эффекты. Чем дольше лекарственное средство используется в клинической практике, тем больше появляется информации о его эффективности и безопасности [1-3]. Чтобы достичь нужного терапевтического эффекта необходимо учитывать фармакокинетические и фармакодинамические параметры, сопутствующие болезни, индивидуальные особенности каждого пациента [4-6]. Необходимо помнить, что любой из антиаритмических лекарственных средств может усугублять состояние пациента при наличии предшествующей брадикардии или нарушений проводимости, в связи с чем их назначение должно быть строго регламентировано [4-6]. Связи с этим, изучение пропафенона с учетом фармакологических свойств, особенности применения, а также возможности использования терапевтического лекарственного мониторинга с целью эффективного и безопасного применения препарата является актуальной задачей.

Антиаритмические препараты – средства, которые применяют для устранения и профилактики аритмий сердечной деятельности. Аритмии – типовая форма патологии сердечной деятельности, которая характеризуется нарушением частоты и периодичности генерации импульсов возбуждения или последовательности возбуждения предсердий и желудочков.

Наиболее частые причины нарушения ритма сердца: инфаркт миокарда, стенокардия, воспалительные заболевания сердца, нарушение электролитного состава крови, эндокринные заболевания, гормональные нарушения,

нарушения психоэмоционального и вегетативного статуса (чрезмерное воздействие на сердце катехоламинов, ацетилхолина).

Существуют следующие виды аритмий:

I. Аритмии вследствие нарушения функции автоматизма

1. Номотопные – аритмии, при которых меняется частота и регулярность генерации импульсов, но не меняется локализация водителя ритма (синусовый узел): синусовая тахикардия, синусовая брадикардия и синусовая аритмия.

2. Гетеротопные – аритмии, связанные с изменением местонахождения водителя ритма. Его роль на себя берут атриовентрикулярный узел, пучок Гиса, волокна Пуркинье, или возникают дополнительные очаги возбуждения: предсердный медленный ритм, атриовентрикулярный ритм и идиовентрикулярный (желудочковый) ритм.

II. Аритмии вследствие нарушения функции проводимости

1. По виду нарушения: замедление, блокада, ускорение 2. По степени: частичные и полные. 3. По локализации: синоатриальные, внутрипредсердные, атриовентрикулярные, внутрижелудочковые.

III. Аритмии вследствие нарушения функции возбудимости

1. Экстрасистолия – внеочередная преждевременная импульсация из эктопического очага возбуждения, которая приводит к преждевременному сокращению сердца или определенных его отделов.

2. Пароксизмальная тахикардия – внезапно начинающийся и прекращающийся приступ учащения сердечной деятельности, обусловленный поступлением учащенной импульсации из эктопического очага.

3. Трепетание предсердий и желудочков – учащенная регулярная деятельность предсердий и желудочков.

4. Мерцание (фибрилляция) предсердий и желудочков – резко учащающаяся, нерегулярная, неправильная импульсация из эктопического очага.

Наиболее распространенной классификацией антиаритмических препаратов (которые потенциально могут быть применены для лечения экстрасистолии), остается классификация Williams (1969) в модификации D. Harrison (1979). На основе этой классификации пропafenон относится к противоаритмическим лекарственным средствам, с учетом их электрофизиологических механизмов действия, к препаратам класса IC,

значительно замедляющие скорость деполяризации и минимально влияющие на реполяризацию (пропафенон, флекаинид, энкаинид, этацизин, алапинин).

Новый подход к классификации антиаритмических препаратов был предложен экспертами Европейского кардиологического общества в докладе «Сицилийский гамбит» (1991). Авторами выделены ведущие механизмы аритмогенеза, которые способствуют возникновению и поддержанию нарушений сердечного ритма, а также электрофизиологические параметры, устранение которых приводит к восстановлению и поддержанию синусового ритма (чувствительные параметры аритмии). Для каждого из этих параметров предложены препараты, способные его корригировать. Допускается, что один препарат может иметь свойства нескольких классов антиаритмических препаратов. Например, пропафенон, являющийся блокатором натриевых каналов, одновременно имеет β -блокирующие свойства;

Выбор оптимального антиаритмического препарата у больных с экстрасистолией должен быть индивидуализированным. Но прежде всего следует оценить целесообразность устранения экстрасистолии, сравнив потенциальную пользу и риск назначения антиаритмических препаратов. При необходимости блокаторы β -адренорецепторов комбинируют с антиаритмическими препаратами I класса (пропафенон, морацизин, этацизин, дизопирамид), с учетом целесообразности их дальнейшего длительного применения.

Рациональная антиаритмическая терапия фибрилляции предсердий

	Препараты 1 ряда	Препараты 2 ряда
Идиопатическая фибрилляция предсердий	Пропафенон Этацизин Аллапинин Хинидин	3 класс Амиодарон Соталол Дофетилид Ибутилид
ИБС без структурных изменений и дисфункции ЛЖ	3 класс Амиодарон Соталол Дофетилид	1С и 1А класс Пропафенон Этацизин Дизопирамид

	Ибутилид	Хинидин
1.Артериальная гипертензия ГЛЖ < 1,4 см	3 класс Амиодарон	Нет
2.Артериальная гипертензия Нет ГЛЖ	1С и 1А класс Пропафенон Этацин Дизопирамид Хинидин	3 класс Амиодарон Соталол Дофетилид Ибутилид
ХСН (постинфаркный кардио склероз, дисфункция ЛЖ)	3 класс Амиодарон Соталол Дофетилид	Нет

Одним из методов восстановления ритма при недавно возникшем пароксизме фибрилляции предсердий (ФП) является использование тактики Pill in the pocket- «таблетка в кармане», подразумевающей прием препарата, способного привести к медикаментозной кардиоверсии ФП.

Несмотря на убедительные данные клинических исследований и практики, метод «таблетка в кармане» с использованием пропафенона остается редко применяемым. Единственным препаратом, имеющимся в арсенале врача и рекомендованным как «таблетка в кармане», является пропафенон. Купирующий эффект препарата развивается уже через 3–4 ч после приема, что крайне удобно при использовании в амбулаторных и домашних условиях.[10-11]

Пропафенон - антиаритмический препарат Ic класса, блокирует Na⁺-каналы. Оказывает прямое мембраностабилизирующее действие на миокардиоциты.

Уменьшает максимальную скорость деполяризации фазы 0 потенциала действия и его амплитуду в волокнах Пуркинье и сократительных волокнах желудочков, угнетает автоматизм. Замедляет проведение по волокнам Пуркинье. Удлиняет время проведения по SA узлу и предсердиям. Не влияет

или незначительно увеличивает скорректированное время восстановления функции синусного узла при программируемой электрической стимуляции. Увеличивает эффективный рефрактерный период AV узла, угнетает проведение по дополнительным путям в ретроградном и антеградном направлениях, повышает порог стимуляции желудочков. Электрофизиологические эффекты более выражены в ишемизированном, чем в нормальном, миокарде.

Обладает слабым бета-адреноблокирующим (соответствующим примерно 1/40 части активности пропранолола) и м-холиноблокирующим эффектом. Оказывает отрицательное инотропное действие, которое обычно проявляется при снижении фракции выброса ЛЖ менее 40%.

Обладает местноанестезирующей активностью, соответствующей примерно активности прокаина. Действие начинается через 1 ч после приема внутрь, достигает пика через 2-3 ч и длится 8-12 ч.

Пропафенон противопоказано при: выраженном снижении систолической функции левого желудочка (фракция выброса менее 40%), нестабильном течении ишемической болезни сердца, выраженной гипертрофии левого желудочка, удлинении на ЭКГ скорректированного интервала QTc > 450 мс, дисфункции синусового узла, нарушениях проводимости, бронхообструктивных заболеваниях.

Пропафенон имеет следующие побочные эффекты: со стороны сердечно-сосудистой системы - брадикардия, AV диссоциация, желудочковые тахикардии, стенокардия, ухудшение течения сердечной недостаточности (у больных со сниженной функцией левого желудочка), SA и AV блокада, нарушения внутрижелудочковой проводимости, наджелудочковые тахикардии; при приеме в высоких дозах — ортостатическая гипотензия. Внекардиальные побочные эффекты - тошнота, снижение аппетита, чувство тяжести в эпигастрии, запор или диарея, головная боль, головокружение, лейкопения, тромбоцитопения, агранулоцитоз, увеличение времени кровотечения, кожная сыпь, зуд, экзантема, покраснение кожи, крапивница, волчаночноподобный синдром.

Появление любого нового лекарственного средства всегда встречается с радостью и оптимизмом. Однако чем дольше ЛС используется в клинической практике, тем больше появляется информации о его эффективности и

безопасности, суммируются данные о межлекарственных взаимодействиях. Результаты, достигнутые в области изучения метаболизма ЛС (в первую очередь цитохрома P450), фармакогенетики, свидетельствуют о том, что многие ЛС невозможно назначать по шаблону, а необходимо учитывать индивидуальные особенности каждого пациента.

Мощным инструментом персонализированной медицины является терапевтический лекарственный мониторинг (ТЛМ), суть которого состоит в определении концентрации лекарственного вещества (ЛВ) и (или) его метаболитов в крови (реже в моче) и в корректировке дозы и кратности приема препарата на основании полученных данных. ТЛМ проводится для коррекции дозы препарата для своевременно предотвращения НЛР. Полагают, что необходимость проведения ТЛМ обусловлена следующими основными причинами:

- высокой межиндивидуальной различий фармакокинетических параметров препарата;
- выявленным соотношением между дозой и уровнем препарата в крови в пределах терапевтических концентраций, а также токсическим эффектом препарата;
- узкой шириной терапевтического коридора ЛС – зона положительного эффекта находится достаточно близко от зоны побочных эффектов.

За прошедшие годы нами были разработаны и внедрены в практику химических лабораторий судебно-медицинской экспертизы методики [22–30] определения пропafenона в лекарственных препаратах и биологических жидкостях. Для терапевтического лекарственного мониторинга и экспресс анализа при острых отравлениях, а также для химико-токсикологических исследований возникает необходимость быстрого проведения анализа биологических жидкостей - крови и мочи больного.

Для исследования пропafenона разработаны методики изолирования и определения его в крови и моче.

Для изолирования пропafenона из биологических жидкостей поступали следующим образом: к 10 мл мочи (5 мл крови), содержащий 1 мл раствора А, определенное количество препарата, помещают в коническую колбу объемом 50 мл, добавляют 9 мл ацетатного буферного раствора для создания рН 3,5-4,0 и 1 мл 10% раствора натрия хлорида и перемешивают. Экстракцию

проводят с хлороформом (10 мл), смесь центрифугируют (3000 об/мин) в течение 5 мин. Смесь переносят в делительную воронку и удерживают несколько минут для разделения слоев. Слой органического растворителя отделяют и пропускают через фильтр, содержащий 3,0 г безводного сульфата натрия. Экстракцию хлороформом повторяют ещё два раза. Хлороформные извлечения объединяют, и органический растворитель упаривают на водяной бане при 40^oC до сухого остатка. Сухой остаток растворяют в 3,0 мл этиловым спирте и проводят анализ методом ТСХ. Для обнаружения и очистки выделенного препарата от сопутствующих веществ, проведена тонкослойная хроматография (ТСХ)[13-17]. Для этого на стартовую линию хроматографической пластинки наносят спиртовой раствор экстракта, а также рядом стандартный раствор пропafenона, затем пластинку помещают камеру, насыщенную системой растворителей. После проведения хроматографирования зоны локализации веществ смотрят под УФ-лампой (254 нм). [18-22].

Выбраны оптимальные условия ТСХ скрининга, для этого лучшей системой растворителей является хлороформ-ацетон- 30% уксусная кислота-этиловый спирт (18:2:1:7), где наблюдается наилучшее разделение компонентов: аллапинин $R_f=0,37$, амиодарон $R_f=0,64$, пропafenон $R_f=0,54$, этазицин $R_f=0,45$ и атенолол $R_f=0,12$. [23].

Тонко-слойную хроматографию используют не только обнаружения или идентификации исследуемого препарата, но и для очистки его от балластных или соэкстрактивных веществ при изолировании из биологических жидкостей. Для этого из хроматографической пластинки зону локализации вещества соскабливают – элюируют соответствующим органическим растворителем, затем элюат исследуют методами УФ-спектроскопии или термодесорбционной поверхностно-ионизационной спектроскопии[24-27]. Для идентификации пропafenона методом УФ-спектроскопии снимают УФ-спектр приготовленного спиртового раствора стандартного образца вещества. При измерении оптической плотности стандартного раствора пропafenона в диапазоне 200-400 нм наблюдается два максимумов поглощения при длинах волн 248 и 304 нм. В качестве раствора сравнения используют этанол. [19-23].

Кроме этого, разработаны условия определения антиаритмических препаратов методом высокоэффективной жидкостной хроматографии

(ВЭЖХ), как отдельно, так и при совместном присутствии исследуемых лекарственных веществ.

Качественное и количественное определение пропafenона проводят методом ВЭЖХ на хроматографе фирмы Agilent Technologies модели Agilent 1100 series, снабженным УФ-детектором, а также инжектором типа Rheodyne. Детектирование проводят при 242 нм. Хроматографическая колонка размером 4,6 x150 мм, заполненная сорбентом Spherisorb SCN, с размером частиц 3 мкм, (120мм Ч 4,6 мм I.D). Скорость потока элюента 0,7 мл/мин. Температура колонки комнатная [20].

При этом они имели различные время удерживания: атенолол – 2,5 мин, аллапинин – 3,2 мин, пропafenон - 3,7 мин, этализин – 4,1 мин, амиодарон – 6,8 мин. Проведенный количественный анализ по разработанным оптимальным условиям определения антиаритмических препаратов методом ВЭЖХ, позволяет определить антиаритмические препараты в биологических жидкостях в терапевтических концентрациях.

ЛИТЕРАТУРА

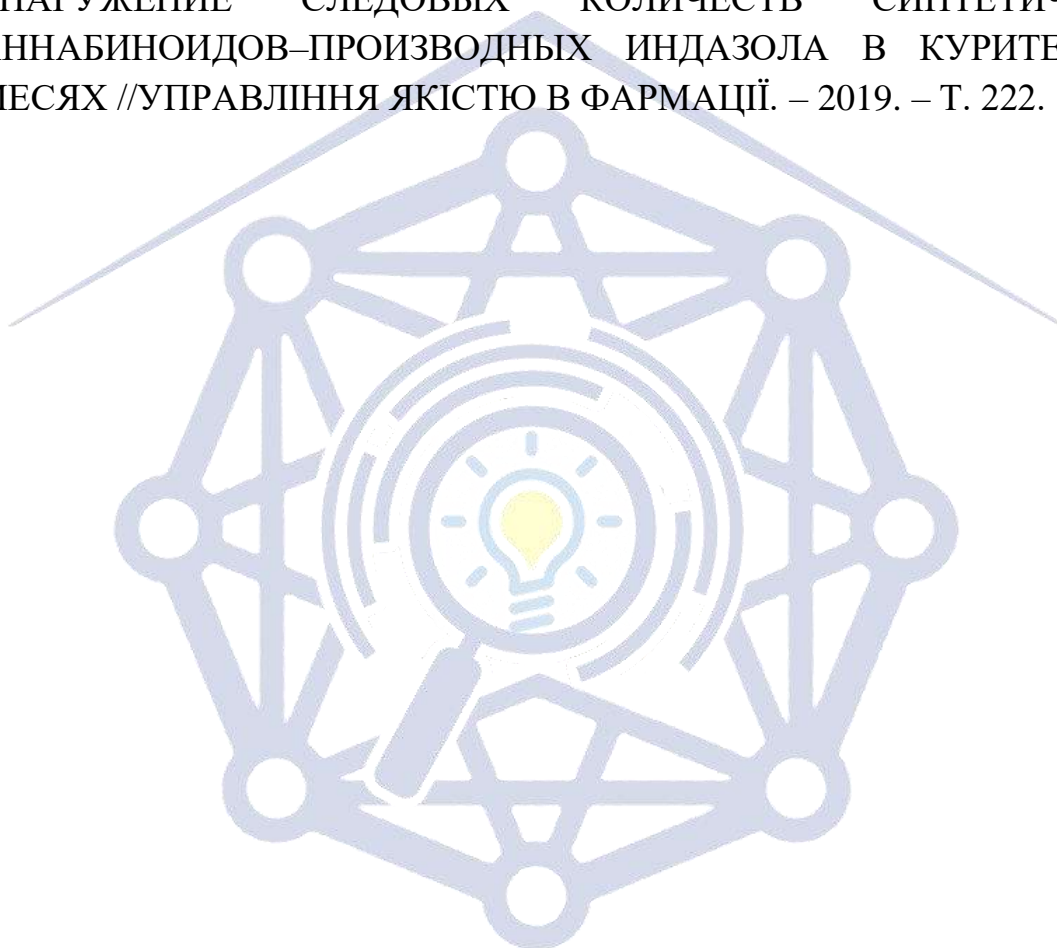
1. Голицын С.П. Грани пользы и риска при лечении желудочковых нарушений ритма сердца. *Международный журнал медицинской практики*: (2000) 56-64.
2. Ватугин Н.Т., Тарадин Г.Г., Гриценко Ю.П. Поражение легких как осложнение терапии амиодароном. *Пульмонология*. 2016; 26 (2): 246-253. doi:10.18093/0869-0189-2016-26-2-246-253
3. Allen LaPointe N.M., Lokhnygina Y., Sanders G.D. [et al.] Adherence to guideline recommendations for antiarrhythmic drugs in atrial fibrillation. *Am Heart J*. 2013;166: 871-8.
4. Дошцин В.Л. (1999) Внезапная аритмическая смерть и угрожающие аритмии. *Рос. кардиол. журн.*, № 1: 43-49.
5. Кушаковский М.С. Аритмии сердца. СПб., ИКФ Фолиант: (1998) 640.
6. Мазур Н.А., Абдала А. Фармакотерапия аритмий. М., Оверлей: (1995) 224.
7. Царегородцев Д.А. Проблема медикаментозно-резистентных аритмий. *Рос. кардиол. журн.*, (2001) № 2: 51-60.

8. Нарушение реполяризации желудочков сердца: Ссылка: (<https://compendium.com.ua/clinical-guidelines/cardiology/section-13/glava-1-diagnostika-i-lechenie-ekstrasistolii-i-parasistolii/>)
9. Родина ТА, Мельников ЕС, Белков СА, Соколов АВ, Прокофьев АВ, Сивков АС. Экспресс-методика определения эналаприла и его основного метаболита эналаприлата в сыворотке крови человека методом ВЭЖХ–МС/ МС. Разработка и регистрация лекарственных средств. 2016 (4): 184–9.
10. Фомина И.Г., Тарзиманова А.И., Вертлужский А.В. и др. Пропафенон при восстановлении синусового ритма у больных с персистирующей формой фибрилляции предсердий. «ПРОМЕТЕЙ» – открытое, мультицентровое, пилотное исследование в Российской Федерации. Кардиоваскулярная терапия и профилактика. 2005; 4 (4): 66–9.
11. Миллер О.Н., Старичков С.А., Поздняков Ю.М. и др. Эффективность и безопасность применения пропафенона (Пропанорма®) и амиодарона (Кордарона®) у больных с фибрилляцией предсердий на фоне артериальной гипертонии, ишемической болезни сердца и хронической сердечной недостаточности с сохраненной систолической функцией левого желудочка. Многоцентровое открытое рандомизированное, проспективное, сравнительное исследование ПРОСТОР. Рос. кардиол. журн. 2010; 4: 56–72.
12. Юнусходжаева А. Н., Шоисломов Б. Ш., Алиходжаева М. И. Осложнения лекарственной терапии // Фармацевтический журнал. – 2014. – №. 3. – С. 365.
13. Zokirova G. R. et al. QON TARKIBIDAN OLANZAPINNI AJARATIB OLIISH VA KIMYO-TOKSIKOLOGIK TANHLILI // Yosh Tadqiqotchi Jurnal. – 2023. – T. 2. – №. 2. – С. 114-123.
14. Жалилова Ф. С. и др. АНАЛИЗ ОТРАВЛЕНИЯ МОЗГА АМЛОДИПИНОМ В СУДЕБНО ТОКСИКОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ // Central Asian Academic Journal of Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 9-14.
15. Пулатова Л.Т., Жалилов Ф.С. Практическое использование физико-химических методов анализа для качественного и количественного определения синтетических каннабиноидов «спайсов» и антидепрессантов (monography) // LAP LAMBERT Academic Publishing/ ISBN 978-613-7-38299-8. – 2018. – Mauritius. – 140 с.

16. Жалилов Ф. С. и др. Определение сертралина из крови методом тонкослойной хроматографии //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 23-1 (77). – С. 108-110.
17. Жалилов Ф. С. и др. Кимё-токсикологик тадқиқотлар учун флуоксетин дори воситасини газхромато-масс спектрометрия усулида таҳлил шароитларини ишлаб чиқиш //Инфекция иммунитет и фармакология Ташкент. – 2019. – Т. 6. – С. 55-60.
18. Алиходжаева М.И., Попков В.А. Экспресс-анализ некоторых диуретиков в биологических жидкостях // Фармация Казахстана.-Алматы, 2009.- №1.- С. 27-28.
19. Алиходжаева М.И., Атаханов А.Ш., Сим С. Ориентировочное распределение амиодарона во внутренних органах отравленных животных //Фармацевтический журнал.- 2012- №1.- С.34-37.
20. Alikhodjaeva M., Atahanov A., Xamdamov M. Development of Methodology for the Isolation and Determination of Propafenone in Blood Samples via HPLC //Journal of US-China Medical Science. – 2015. – Т. 12. – С. 163-171.
21. Алиходжаева М. И. и др. Хромато-масс-спектрометрическое определение некоторых диуретиков в биологических жидкостях //Судебно-медицинская экспертиза. – 2009. – Т. 52. – №. 5. – С. 27-29.
22. Алиходжаева М. И. Исследование некоторых синтетических диуретиков методом термодесорбционной поверхностно-ионизационной спектроскопии //Вопросы биологической, медицинской и фармацевтической химии. – 2009. – №. 1. – С. 61-63.
23. Алиходжаева М.И., Атаханов А.Ш., Жалилов Ф. С. Определение некоторых антиаритмических лекарственных средств методами хроматографического скрининга.//Universum: Химия и биология.-2024-1(115):
24. Alixanov X. C. et al. TERMODESORBSION SIRT IONLASHUV SPEKTROSKOPIYA TAHLIL USULIDA IBUPROFENNI CHINLIGINI ANIQLASH //Yosh Tadqiqotchi Jurnal. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 69-78.
25. Jalilova F. S. et al. Development of conditions for tramadol analysis by the method ofthermodesorption surface-ionizing spectroscopy //Tibbiyotda yangi kun.– Бухоро. – 2021. – Т. 2. – №. 34. – С. 1.

26. Jalilov F. S. et al. Meliboyeva Analysis of sertraline from biological fluids by thermal desorption surface-ionizing spectroscopy //The Pharma Innovation Journal.- 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 603-606.

27. Исхакова С. С. и др. ТЕРМОДЕСОРБЦИОННАЯ ПОВЕРХНОСТНО-ИОНИЗАЦИОННАЯ СПЕКТРОСКОПИЯ: ВЫСОКОЧУВСТВИТЕЛЬНОЕ ОБНАРУЖЕНИЕ СЛЕДОВЫХ КОЛИЧЕСТВ СИНТЕТИЧЕСКИХ КАННАБИНОИДОВ–ПРОИЗВОДНЫХ ИНДАЗОЛА В КУРИТЕЛЬНЫХ СМЕСЯХ //УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ В ФАРМАЦІЇ. – 2019. – Т. 222.

Research Science and
Innovation House

MUNDARIJA

№	Maqola nomi va muallif(lar) F.I.SH	Betlar
1.	EEG TEKSHIRUVI VA UNING AHAMIYATI Arslonova Muxlisa To‘xtasin qizi	7-12
2.	Особенности социального развития детей дошкольного возраста Бекчанов Худайберган Урунович Матниязова Азиза Бахтияровна Кадамова Мадина Анварбековна	13-15
3.	SHAXS MOBILIGINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA Salayeva Muborak Saburovna Koshnazarova Maloxat Alimovna	16-25
4.	ПОНЯТИЕ, ВИДЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ИГРОТЕРАПИИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ Атаджанова Людмила Арифовна	26-31
5.	Talabalar kognitiv jarayonlarini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari O‘ktamova Shohista Odilbek qizi	32-36
6.	Социальное окружение как детерминанта асоциального поведения несовершеннолетних Уктамova Шохидa Одилбек кизи	37-44
7.	Oliy ta’lim talabalarining kasbiy motivatsiyasiga qadriyatlar tizimining ta’siri Djumaniyazova M.X.	45-51
8.	Shaxsda kasbiy zo‘riqish holatlarini o‘rganilishi Bog‘bekova Dilnoza Shonazarovna	52-56
9.	Contemporary Trends and Challenges in Tourism Studies: An Academic Inquiry Shahrizoda Ne‘matova	57-59
10.	HALQALI IP YIGIRISH DASTGOHLARINI CHO‘ZISH USKUNASINI TAKOMILLASHTIRISH S.T. Sultonov	60-65

11.	DISTINCTIVE FEATURES OF PROTECTING YOUNG PEOPLE FROM MANIPULATIVE INFLUENCES Qazoqova Marjona Erkinovna	66-68
12.	PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SYSTEM OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL INNOVATIVE ACTIVITIES Nusratov Anvar Nematjonovich Orziyeva Muqaddas Saidovna	69-72
13.	Bog‘cha yoshi bolalarda nutq taraqqiyoti Razakova R.S. Qurbonboyeva Mohida, Qodirova Shahzoda	73-79
14.	VAEL HALLAQ ISLOM HUQUQSHUNOSLIGI SOHASIDA YETAKCHI OLIM Gulhumor Kahhorova	80-84
15.	DAVLATNING EKOLOGIK FUNKSIYASINI AMALGA OSHIRISHDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING ROLI VA AHAMIYATI Aminov Mirobos Askar o‘g‘li	85-103
16.	Za‘faron o‘simligi va uning kelib chiqish tarixi, inson salomatligiga ahamiyati Ho‘sinova Gulasal Shamsiddin qizi	104-106
17.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK JIHATLARI Muxammadiyeva Xadicha Karomatovna Yusupova Go‘zal Quvondiq qizi	107-116
18.	Xorazm viloyati Yangiariq tumani “ Kattabog‘ “ qishlog‘i shevasida rang - tus bilan bog‘liq maqollarning tavsifi Otaboyeva Nodira Baxtiyor qizi	117-120
19.	ПРАВОПИСАНИЕ СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ НА КАРАКАЛПАКСКОМ ЯЗЫКЕ Юусов Нуржан Сабитович	121-125
20.	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ta‘til paytida matematika fani bilan shug‘ullanishlarini tashkil etish	

	asosida ta'limda uzluksizlikni taminlash va uning ahamiyati Ungarov Baxtiyor Hayitovich, Amirov Ikrom Nurali o'g'li Normonov Basriddin Sirojiddin o'g'li	126-129
21.	UMUMIY O'RTA TA'LIMDA MUSIQA DARSLARINI TASHKIL ETISHNING MAZMUN-MOHIYATI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Axmedova Farangiz Alisher qizi	130-138
22.	TALABALARNING ESTETIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI Najmiddinova Saodat Abduvohid qizi	139-145
23.	The Usage of Synonyms in English: Enhancing Language Skills and Communication MAXMATQOBILOVA FARIDA SUBANOVA DILAFRUZ	146-148
24.	TIBBIYOTDA PAPAYYA O'SIMIIGINING SHIFOBAXSH XUSUSIYATIARI VA KIMYOVIY TARKIBI Qoraboyeva Marjona Panji qizi, Ro'ziyeva Gul Sara Temirqulovna	149-156
25.	MIMOZA O'SIMIIGINING BIOIOGIK TARKIBI VA TARQALISHI Qoraboyeva Marjona Panji qizi, Ro'ziyeva Gul Sara Temirqulovna	157-164
26.	O'zbekistondaning boshlang'ich ta'limiga chet el ta'lim tizimini kiritishning afzalliklari Muslimaxon Rustamova	165-167
27.	СОХРАНЕНИЕ И ИНТРОДУКЦИЯ ЛИВАНСКОГО КЕДРА (CEDRUS LIBANI) В САМАРКАНДЕ Ш.Рашидова Хайдаров Хислат Кудратович Мамадаминов Мухаммадали Хасанович	168-173
28.	Tibbiyot xodimlari uchun xorijiy tilning ahamiyati Valiyeva Shohida Nasirovna Muxutdinova Nilufar Axrorovna	174-175

29.	Eksport hajmini oshirishda sanoat korxonalarini rivojlantirishni takomillashtirish yo‘llari Gulrukh Djumanazarovna Khasanova Shermurod Dilmuratovich Bekmurotov	176-181
30.	1-2-sinflarda ona tili fanining ahamiyati va uzluksizligi Yuldasheva Azizaxon	182-185
31.	Comparative analysis synonyms of Uzbek and English languages Jalolova Nargiza Maxmudovna, D.V. Subanova	186-189
32.	Bolalarda badiiy adabiyotni obrazli idrok qilish ko‘nikmalarini shakllantirish Homidova Nilufar Erkinjon qizi	190-194
33.	G‘O‘ZA O‘SIMLIGINING BOTANIK BELGILARI Maxmudova Munisa Mansurovna	195-201
34.	THE PLACE OF THE DIGITAL ECONOMY TODAY Xo‘jabekova Ulug‘oy Ilhom qizi	202-206
35.	METAPHORICAL FEATURES IN THE CREATION OF THE TEXTURE Kurbanboeva Anbarjon Utkir kizi	207-209
36.	MAKTABGACHA TA‘LIMDA BOLALARNING MULOQOT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI Hayitova Muhabbat Rahmatullayevna	210-216
37.	Loyiha boshqaruvida pul oqimlarini samarali tashkil etish yo‘llarini takomillashtirishning nazariy asoslari Xalilov Isomiddin Faxriddinovich	217-223
38.	SANOATDA KENG QO‘LLANILADIGAN QURILISH G‘ISHT MAXSULOTINI QAYTA ISHLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH Qochqoraliyeva Raximaxon Vohidjon qizi	224-228
39.	Xristian cherkovi va uning ijtimoiy roli Shamuratova Xolida Pulat qizi	229-233

40.	AGIOGRAFIK TERMINLAR TARJIMASINI BERISH PRINSIPLARI Tuxtasinova Nigina Bashirovna Egamberganova Dilafruz Bahtiyarovna	234-244
41.	PROKURATURA ORGANLARINING HUQUQIY MAQOMI, MAQSADI VA VAZIFALARI Xushboqova Nigora G‘ayrat qizi	245-252
42.	ВОЯГА ЕТМАГАН ШАХСЛАРГА НИСБАТАН МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ Хушбоқова Нигора Ғайрат қизи	253-262
43.	Понятие профессионального выгорания Богбекова Дилноза Шоназаровна	263-268
44.	THE STRUCTURE OF THE WORD: MORPHEME. TYPES OF MORPHEMES Teshaboyeva Nafisa Zubaydulla qizi Iskandarova Sarvinoz Shukurullo qizi	269-277
45.	МЕЖДУНАРОДНАЯ ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ МИРОВОЙ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ Абдуллаева Саида Махсутхан кизи	278-281
46.	IQTISODIY JARAYONLARNI MODELLASHTIRISH TEKNOLOGIYASINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI Abdug‘aniyev Otabek Allajonovich O‘tanazarova Yulduz Ravshan qizi	282-285
47.	KRIPTOGRAFIK ALGORITMLAR Boboyeva Fotimaxon Abdumurot qizi Allanazarova Davlatoy Farxod qizi	286-290
48.	Haqiqiy bakteriyalar (eubacteriales) tartibi ahamiyati va tarqalishi Muxsinboyev Odilbek Muxiddin o‘g‘li Jamoldinova Dilnoza Eldor qizi Miroidova Ruxshona Akmaljon qizi	291-296
49.	ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИ РАҚАМЛИ	

	КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ ҲАМРАЕВА Г.Р.	297-309
50.	RAQAMLASHTIRISH VA TEGISHLI TEXNOLOGIYALARNING BUGUNGI XALQARO SAVDODAGI ROLI Yuldoshev Elbek Sobir o‘g‘li	310-317
51.	STUDY OF THE SYNTHESIS OF BIS-CARBAMATE OF THE MEE SERIES AND STUDY OF BRUTTO INHIBITORY ACTIVITY Eldor Mashaev Abduhamid Makhsumov Akhmadali Khudoyberdiev	318-324
52.	TARMOQLARARO EKTRAN TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY-ILMIY ASOSLARI F.T.Jumayev Sottorov Baxtiyor Ravshan o‘g‘li	325-332
53.	AXBOROT RESURSLARINI BOSHQARISHDA DASTURIY TA‘MINOTNI ISHLAB CHIQISH Abdug‘aniyev Otabek Allajonovich Sayidqulov Furqat Nurali o‘g‘li	333-340
54.	AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TIZIMLARIDA RUXSATSIZ FOYDALANISHLARNI ROLLI METODI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH USULLARINI ISHLAB CHIQISH F.T.Jumayev Jumayev Ulug‘bek Ulash o‘g‘li	341-346
55.	INKLYUZIV TA‘LIM Shermatova Xilola Mirzayevna Mirzaakbarova Maxliyo	347-351
56.	ENHANCING LANGUAGE PROFICIENCY: A COMPREHENSIVE APPROACH TO TEACHING RUSSIAN GRAMMAR Normurodova Dilfuza Abduhakim qizi	352-355

57.	OILADA BOLA SHAXSINI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYATLARNING TA’SIRI VA IJTIMOIY PSIXOLOGIK TAVSIFI MUSINOVA NOZIRA MIRJADJANOVNA	356-364
58.	Lingophilosophical and lingocognitive interpretation of the concept of love in Uzbek and English languages Rakhimova Guzal Yuldashovna Rakhimberganova Dinora Arslonbek kizi	365-369
59.	UMUMLASHGAN HOSILA VA ULARNING XOSSALARI Karimov Shaxobiddin Tuychiboyevich Jahongirova Jayrona Jo‘rabek qizi	370-374
60.	Ta’limni tashkil etish shakllari Teshaboyeva Bumayram No‘monjonovna	375-379
61.	Assessment and assessment as a means of motivation for learning a foreign language Khatamov Ildar Urakovich	380-384
62.	Teaching listening as a type of speech activity Khatamov Ildar Urakovich	385-388
63.	RIVOJLANGAN CHET EL MAMLAKATLARIDA AXBOROTNI MUHOFAZA QILISH TIZIMI HAMDA KRIPTOGRAFIK SHIFRLARNI KLASSIFIKATSIYALASH F.T.Jumayev Ikromov Husniddin Abduvoid o‘g‘li	389-395
64.	SHAXSDA FABRING HOLATINI KELITIRIB CHIQRUVCHI OMILLAR Askarova Dilafuz Jamaladdin qizi	396-399
65.	INTERTEXTUALITY OF DIFFERENT TYPES IN TALE-ALLEGORY BY J. ORWELL'S "Animal Farm" Nematjonova Nafisa Bohodirovna Urunbayeva Diyora	400-403
66.	Tog‘ muzliklarini hajmi kichrayishini tabiiy geografik oqibatlarini va uni monitoring qilish masalalari Uktamov Murodjon G‘afur o‘g‘li	404-407

67.	TABIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIGA O‘LKA TOPONIMLARINI O‘RGATISH METODIKASI Polvonova Charos Bahromqulovna	408-417
68.	Artistic-aesthetic and methodological tasks of the narrative Feruza Radjapova, Zulayho Usmanova, Bahodir Zakirov, Rashid Kurbanioyozov	418-428
69.	ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ СЕГОДНЯ: НОВЫЕ ВЫЗОВЫ И ВЕЧНЫЕ ПРОБЛЕМЫ Якубов Абдурасул Соатович	429-439
70.	Smartfonlardan radiatsiya: bu qanchalik xavfli va o‘zingizni qanday himoya qilish kerak? Xalmanov U.R	440-446
71.	Art- terapiyaning rivojlanish tarixi Sultonova Mashhura Rustamboyevna	447-452
72.	BRIOFITLARDAN ATROF-MUHITNI BIOMONITORING QILISHDA FOYDALANISH Pardaboyev Soxib Begali o‘g‘li	453-457
73.	Bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini she‘riy asarlar ustida ishlashga o‘rgatish Mullayeva Madina Kudratovna	458-463
74.	BO‘YIMODARON (ACHILLEA MILLEFOLIUM L.) O‘SIMLIGINING YETISHTIRILISHI VA TARQALISHI Yalgasheva Baxtigul Safarovna	464-467
75.	INGLIZ TILINI JAMIYATDAGI O‘RNI Yusupova Dilnoza Raximboy qizi	468-471
76.	БОЛАЛАРДА БРОНХИАЛ АСТМАНИ ОЛДИНИ ОЛИШ Мухаммадиева Мухаббат, Қодирова Ш.С. Кудратова Г.Н.	472-476

77.	REGULATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY D.J.NORBOEVA R.J.ZIYODOVA	477-479
78.	Tuproq unumdorligini oshirishda mineral o'g'itlarning o'rni va ularni kartada tasvirlash masalalari Qodirov Himmatbek Alisher o'g'li	480-482
79.	ADAPTING STYLE: PLANNING AND TRANSFORMING CLOTHING FOR PREGNANCY Rakhmonova Malohat Mirkomilovna	483-487
80.	Inson resurslarini samarali boshqarishda raqamli texnologiyalarning o'rni. (Hokim yordamchilari misolida) Palvanbayev Umidbek O'ktam o'g'li	488-492
81.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA ART- TERAPIYA USULLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI Berdiyeva Muhabbat Meyliyevna Sattorova Saida Erkinovna	493-497
82.	MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARGA XORIJIY TILLARNI O'RGATISHNING ZAMONAVIY USUL VA VOSITALARI Turdiyeva Gulbahor Salom qizi	498-500
83.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY QADRIYATLARNI SINGDIRISH ASOSIDA TA'LIM TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI SHAHNOZA KADIROVA Diyorova Dildora Nabi qizi	501-502
84.	СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ПАТОЛОГИИ ТВЕРДЫХ ТКАНЕЙ ЗУБОВ И ПАРОДОНТА ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ ПИЕЛОНЕФРИТЕ И ГЛОМЕРУЛОНЕФРИТЕ У ПАЦИЕНТОВ С ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ Абдуллаева М. М., Хусанбаева Ф.А	503-508

85.	Gulning ingliz va o‘zbek tillarida madaniy timsol sifatida talqini Sardorova Gulnora Baxodir qizi	509-514
86.	Mashinasozlik chizmachiligini o‘qitishda o‘quvchilarning politexnik bilimlarini rivojlantirish Ollaberganova Gulora Xamidjon qizi	515-520
87.	RIMAN GEOMETRIYASI VA UNING TARIXI HAQIDA Jo‘rayev Shukurjon Yusufjonovich Ummatova Maxbuba Axmedovna Ahliddinova Kamolaxon Mumtozbekovna	521-529
88.	Psixologik xizmatda interpretatsiya texnologiyasining ahamiyati Odamova O‘g‘iljon Kenjayevna	530-535
89.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA SAVOD O‘RGATISH DAVRINING MUHIM AHAMIYATLARI MADINA XURRAMOVA ABDUNAZAR QIZI SHABBAZOVA D.R.	536-539
90.	Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida proeksiyon chizmachilik o‘qitish metodikasini takomillashtirish Satipova Dilnoza Farxodovna	540-544
91.	BIR BOSQICHLI FREON SOVUTISH MASHINASIDA (R12, R134A VA R600A) SOVUTISH AGENTLARINI TURLI TASHQI TEMPERATURALARDA VA BIR XIL SHAROITLARDA TAHLIL QILISH Ibodullayev Muhridin Xudayor o‘g‘li Norqulov Jonibek Farhod o‘g‘li Xonto‘rayev Sirojiddin O‘ngboy o‘g‘li	545-555
92.	Milliy iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari Sodikov Zokir Rustamovich	556-560
93.	YURAK QON-TOMIR TIZIMI KASALLIKLARIDA REABILITOLOGIYA CHORA TADBIRLARI Mammadiyev Navro‘zbek Medgdobilovich	561-565
94.	IPOTEKA (UY JOY XIZMATLARI) BOZORI SHAKLLANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI Turopova Nigora Xolmurod qizi	566-571

95.	BOLALARNI ICHKI VA TASHQI MOTIVLARINI O‘RGANISH ORQALI BILIM OLISHGA YO‘NALTIRISH Saidmurotova Malohat Baxtiyorovna	572-579
96.	QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARINI RIVOJLANTIRISH ORQALI ISHSIZLAR SONINI KAMAYTIRISH Ulugmurodov F.F. Umeda Valizoda Nabiyeva	580-586
97.	NE‘MAT AMINOVNING HAJVIY TIP YARATISH MAHORATI Matniyazova Maftuna Erkaboyevna	587-595
98.	MUSIQA O‘QITISH METODLARI YORDAMIDA 5-7 SINF MUSIQA DARSLARINI SAMARADORLIGINI OSHIRISH Sattorova Iroda Erkinovna	596-600
99.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILISH FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YO‘LLARI Iskandarova Nazokat Isomiddin qizi	601-603
100.	DARSDA SAMARALI TA‘LIM USULLARIDAN FOYDALANISHNING O‘RNI VA AHAMIYATI Dilova Nargiza Gaybullayevna	604-609
101.	XIRURGIK STOMATOLOGIYA Omononov Otamurod Ziyodullo o‘g‘li Boboqandov Hoshimbek Umar o‘g‘li Shadiyev Orzubek Umidjonovich	610-613
102.	Болаларга нисбатан таълим муассасаларида содир этиладиган зўравонлик ҳолатларининг сабаблари, оқибатлари ва олдини олиш чоралари Юлдашева Зулфия Рустамовна	614-622
103.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар машина-трактор паркига техник хизмат кўрсатиш базасини барпо этиш ва уни функцияланиш самарасини ошириш масалаларига доир тадқиқотлар таҳлили Хамрақулов Т.Т.	623-630

104.	BULUTLI XIZMAT KO'RSATISH PLATFORMALARINIG TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISHNING AHAMIYATI Maxmudova Maloxat Axmatovna	631-638
105.	Jahon adabiyotshunosligida Uilyam Shekspir tragediyalarining talqini Sharipova Bahora Odiljonovna Ziyodullayeva Shaxnoza Shavkatovna	639-645
106.	Anabolik steroidlarning inson tanasiga salbiy ta'sirlari Xolmatov Botirjon Shuhrat o'g'li	646-650
107.	BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA QO'LLANILADIGAN METODLARNING O'QUVCHILARGA BO'LGAN TA'SIRI MADINA XURRAMOVA ABDUNAZAR QIZI	651-654
108.	Bolalar va o'smirlar tarbiyasida jismoniy tarbiya va sportning o'rni Namozov Baxodir Kuchkorovich, Xusainov Shamshidin Yalgashevich	655-657
109.	JISMONIY TARBIYA VA SPORT VOSITASI YORDAMIDA YOSHLARDA MILLIY G'URUR TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH Namozov Baxodir Kuchkorovich, Eshmuradov Kodir Abriyevich	658-660
110.	O'zbekistonda mustaqillik yillarida jismoniy tarbiya va sportning taraqqiyoti Xusainov Shamshidin Yalgashevich, Eshmuradov Kodir Abriyevich	661-665
111.	FACTORS OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT AND THEIR APPLICATION OVERSEAS EXPERIENCE OF MATURATION Ibrohim Sayfiyev Ulugbek ugli	666-669
112.	BO'LAJAK OFITSERLARDA HARBIY – VATANPARVARLIK TUYG'USINI RIJOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART SHAROITLARI Rejametova Irada Ikramshikovna Shodmonov Javohir Sunnat o'g'li	670-673

113.	Teaching listening as a type of speech activity Turaeva Shahida Egamberdievna	674-677
114.	SSESSMENT AND EVALUATION AS A MEANS OF MOTIVATION FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE Turaeva Shahida Egamberdievna	678-683
115.	Применение игровых технологий на активизацию словарного запаса на занятиях русского языка Ярматова Мехринисо Азаматовна	684-689
116.	Фразеологизмы - одна из основных единиц языка, несущая в себе национально-культурные элементы Ярматова Мехринисо Азаматовна	690-694
117.	АНАЛИТИЧЕСКОЕ СРАВНЕНИЕ ДВУХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ, ИХ ФОНЕТИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ: РУССКИЙ И ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫКИ Адахамжонов Давронбек	695-700
118.	ВЛИЯНИЯ ВИДИМОГО СВЕТА КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА СИГНАЛ ЭПР СПЕКТРОСКОПИИ Марданова Юлдуз Уктам кизи Камалова Дилнавоз Ихтиёровна	701-704
119.	СЕРВИТУТ Рузиев Исломбек Отабекович	705-714
120.	TAHRIR SAN'ATIDA INDIVIDUALLIK Boyboboyev Hayotjon Abdujabborovich	715-718
121.	O'ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Babaev Ilyas Maxamadaminovich	719-725
122.	PREDICTION OF PHARMACOLOGICAL ACTIVITIES OF BIS-CARBAMATE MEE-2 AND ITS DERIVATIVES Eldor Mashaev Feruz Shapatov Bakhtiyar Kenjaev	726-733

123.	Эффективность и безопасность применения антиаритмического препарата пропafenона Алиходжаева М.И., Атаханов А.Ш., Жалилов Ф.С., Мустанов Т.Б.	734-744
124.	MUNDARIJA	745-758

Research Science and
Innovation House

